

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО
Кафедра українознавства

МАТЕРІАЛИ

всеукраїнської науково-практичної
конференції з міжнародною участю

ТОТАЛІТАРИЗМ

ЯК СИСТЕМА ЗНИЩЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

Львів, 11-12 червня 2020 року

MINISTRY OF HEALTH OF UKRAINE
DANYLO HALYTSKY LVIV NATIONAL MEDICAL UNIVERSITY
DEPARTMENT OF UKRAINIAN STUDIES

TOTALITARIANISM AS A SYSTEM OF DESTRUCTION OF NATIONAL MEMORY

Materials of the All-Ukrainian scientific-practical conference
with international participation

Lviv,
June 11 - 12, 2020

Т 63 Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті
[текст] : збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю 11 – 12 червня 2020 року / науковий редактор Тетяна Єщенко. – Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2020. - 556 с.

ISBN 978-617-7196-23-4

Наукова рада:

д-р істор. наук, професор Ігор Коляда;
д-р істор. наук, професор Микола Зеркаль;
д-р мед. наук, професор Олександр Кіцера;
д-р пед. наук, доцент Людмила Новаківська;
д-р філос. наук, професор Микола Козловець;
д-р істор. наук, професор Іван Крупський;
д-р філос. наук, професор Василь Лизанчук;
д-р політ. наук, професор Валерій Бортніков;
д-р істор. наук, професор Іван Зуляк;
д-р істор. наук, професор Микола Слободянюк;
д-р психол. наук, професор Мирослав Савчин;
д-р філос. наук, професор Олександр Кирилюк;
д-р істор. наук, професор Олег Мельничук;
д-р істор. наук, професор Віктор Шарпатий;
д-р філос. наук, професор Надія Гапон;
д-р психол. наук, професор Наталія Кривоконь;
д-р істор. наук, професор Володимир Старка;
д-р істор. наук, професор Алла Киридон;
д-р істор. наук, професор Людмила Бабенко;
д-р істор. наук, доцент Андрій Криськов;
д-р мистецтвознавства Віолетта Дутчак;
д-р пед. наук, професор Анатолій Вихрущ

д-р філос. наук, професор Ірина Фаріон;
д-р філос. наук, професор Павло Содомора;
д-р філос. наук, професор Віталій Жадько;
д-р філос. наук, професор Любов Юрченко;
д-р філос. наук, професор Бойченко;
д-р політ. наук, професор Алла Бортнікова;
д-р пед. наук, професор Токмань;
д-р філос. наук, професор Ігор Чорний;
д-р мед. наук, професор Андрій Вергун;
д-р культурології, професор Ольга Копієвська;
д-р філос. наук, професор Ірина Колеснікова;
д-р істор. наук, професор Галина Стародубець;
д-р сільськ-госп. наук, професор Оріся Цісарик;
д-р істор. наук, професор Олександр Комарніцький;
д-р істор. наук, професор Сергій Адамович;
д-р істор. наук, професор Степан Борчук;
д-р мистецтвознавства, професор Ганна Карась;
д-р філос. наук, професор Олександр Холод;
д-р істор. наук, професор Олександр Кривоконь;
д-р наук із соціальних комунікацій, професор Ігор Павлюк;
д-р істор. наук, професор Володимир Сергійчук

Редакційна рада:

канд. філос. наук, доцент Тетяна Єщенко (науковий редактор);
канд. філос. наук, доцент Надія Черкес; канд. істор. наук, доцент Наталія Божко;
канд. істор. наук Наталія Гірняк; канд. філос. наук Марта Дрогомирецька;
канд. філос. наук Ірина Козелко; канд. істор. наук Віра Мельник;
канд. пед. наук Галина Стечак; канд. філос. наук Світлана Ягело; D. Of S. Ігор Ходак

Автори несуть повну відповідальність за грамотність поданих текстів, точність наведених фактів, цитат, покликань, статистичних даних, власних імен, оформлення бібліографії.

Редакційна рада має право на скорочення матеріалів.

Затверджено на засіданні кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (протокол № 10 від 19.05.2020 року)

ВИСОКОПОВАЖНА НАУКОВА ГРОМАДО!

Гостинно вітаю учасників усеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю **«Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті»**, що відбувається у ці дні дистанційно в одному з найстаріших вишів Європи, - Львівському національному медичному університеті імені Данила Галицького. Наш заклад продовжує 235-річну історію лідерства на теренах вищої медичної освіти, посідаючи високі щаблі у рейтингах і конкурсах. Зокрема за вагомий внесок у розвиток науки колектив отримав відзнаку «Web of Science Awards 2019», а за даними міжнародної бази «Scopus» університет є одним із найкращих з-поміж медичних ЗВО України, неодноразово був нагороджений золотими медалями і дипломами за активну участь у розбудові національної освіти, визнаний лідером міжнародної і інноваційної діяльності на міжнародних виставках і конкурсах. Причина такого успіху - наукові творчі колективи, які витворюють шляхетне ім'я ЛНМУ, примножують здобутки новими перемогами й науковими надбаннями.

Програма конференції вражає широким колом дискусій, що охоплює українознавчі студії з мови, історії і культури про національну пам'ять і тоталітаризм. Приємно відзначити, що у колі учасників заходу професори і доценти не тільки з гуманітаристики, а й з медицини і фармації, які досліджують вкрай зболені сторінки історії нашої країни, непросту долю української інтелігенції (лікарів, фармацевтів, студентів), яким довелося пройти крізь арешти, тюрми і заслання за тоталітарної доби. Гідне подиву й академічне представництво учасників конференції, а це понад 150 учених з України, Польщі, серед них - 50 докторів наук, професорів, 60 кандидатів наук, доцентів з науково-дослідних установ та провідних університетів України і Європи: Інституту народознавства НАН України (м. Львів), Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів), Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (м. Київ), Національного музею Голодомору-геноциду тощо. Останнє вказує на значущість окресленої проблематики конференції і заслуговує на схвалення. Географія учасників охоплює різноманітні регіони України, а це понад 27 міст: Київ, Харків, Одеса, Вінниця, Житомир, Запоріжжя, Черкаси, Маріуполь, Дрогобич, Івано-Франківськ, Тернопіль, Луцьк, Умань, Переяслав-Хмельницький, Кам'янець-Подільський та ін.

Розуміємо вагу українознавства для виховного і освітнього процесу, для формування патріотизму та почуття гідності кожного студента, підтримуємо плекання гуманітарних дисциплін, особливо українознавчих. Кафедра українознавства працює над науковою темою **«Формування національно-свідомої особистості студента як державотворця»** й упроваджує теоретичні напрацювання у навчальний процес.

Бажаю Вам успіхів в роботі конференції, плідних наукових дискусій, обміну творчими доробками. Ваша участь є великою честю для нас.

**З належною пошаною,
ЗІМЕНКОВСЬКИЙ БОРИС СЕМЕНОВИЧ,**

Голова оргкомітету, ректор Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, академік НАМН України, доктор фармацевтичних наук, професор, заслужений працівник вищої школи України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки

Пам'яті дочасно згаслих українців присвячено...

Стежками Болючої Пам'яті

Із заходу на схід біжать дороги,
Трамбуючи родючий чорнозем.
В неписаних рядках — нові тривоги,
Мов пелюстки пригаслих хризантем.

Криваві краплі в кетягах калини
Мовчать про те, що в Лету відпливало,
А на просторах завтрашньої днини
Ячить орлине зранене крило.

О, скільки їх, орлів блакитнооких
Підтяв жахний тоталітарний меч! —
Ген від тайги до Кримських гір високих
Не гаснуть свічі пам'яті. Без меж

Катівень наґратовано холодних
З печаттю надсекретних диктатур...
Підводиться з розколини безодні
Згвалтованої долі сірий мур.

Та хоч страшить страхіттями страшними
З минулого пречорна чорнота, -
Пагінчиками свіжими й новими
Прядеться нитка волі золота

У візерунну вишиту сорочку:
Наперекір негодам — ми живі!
І на світанку кольорів шнурочки
В перлистих росах блиснуть у траві.

Надія Черкес,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства
Львівського національного медичного університету
імені Данила Галицького, член НСПУ, АУП,
лауреат численних міжнародних та національних
літературно-мистецьких премій*

ЗМІСТ

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО РЕКТОРА	3
ПЕРЕДМОВА	13

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

Ідеологічна цензура, тоталітарна риторика і нові маніпулятивні технології у пресі, на радіо, телебаченні, рекламі, в мережі інтернет: історія і сучасність

Бабій Ірина Українська блогосфера як відображення соціокультурних процесів.	16
Башманівський Дмитро Телереклама як репрезентант тоталітарної ідеології	19
Бортніков Валерій Газета «Радянська Волинь» як джерело сталінської пропаганди	23
Жангазінова Руслана Підступність риторики радянського тоталітаризму	27
Зубець Наталя Культурно-лінгвістична діяльність нетрадиційних медіа на сучасному етапі розвитку української мови	29
Колеснікова Ірина Посттоталітарні рудименти в сучасній українській рекламі.	
Криськов Андрій Пропагандистські міфологеми у гібридній війні	35
Крупський Іван Партійне керівництво ЗМІ як різновид ідеологічної цензури (на прикладі західноукраїнських земель повоєнних років).	37
Мелекесцев Кирило Ключові питання історії України в контексті нових маніпулятивних технологій у мережі інтернет	41
Павлюк Ігор Міфотворчі та міфоруїнні віруси культурно-інформаційного простору України	45
Содомора Павло Мас-медіа у процесі керування натовпом	49
Стародубець Галина Особливості використання більшовицькою пропагандою маніпулятивних технологій у пресі в процесі радянзації західних областей України	50
Суrowцева Ірина Маніпулятивні парадокси «Оксамитового» тоталітаризму	53

МОВА. ЛІТЕРАТУРА. ФОЛЬКЛОР

Десемантизація базових ідеологем радянської семіосфери в сучасній українській мові. Русифікація як інструмент експансії: від імперських часів до доби (нео-) тоталітаризму

Бойченко Михайло Русифікація як нищення української національної пам'яті: передумови і наслідки тоталітарної радянської політики щодо України. . .	58
Випасняк Галина Межі та безмежжя національної ідентичності у романах А. Мельничука . . .	61

Гандзюк Олександра	
Зображення системи тоталітаризму в повісті Анатолія Дімарова «На коні і під конем»	65
Горда Оксана	
Західноукраїнські граматисти другої половини XIX – поч. XX ст. як жертви радянської тоталітарної системи	69
Демидюк Марина	
Цінності добра і зла в умовах боротьби тоталітарних систем (на основі фольклорних наративів про події національно-визвольних змагань 40-60-х років XX століття)	72
Демкова Тетяна	
Категорія заперечення в текстах української закордонної публіцистики 60-70-их років XX століття.	75
Дрогомирецька Марта	
Мова як засіб національної ідентичності та консолідації.	79
Єщенко Тетяна	
Категорія часу і простору в народних оповіданнях про Голодомор	81
Жадько Віталій	
Мова як фактор формування самоідентичності народу	86
Калиновська Оксана	
Метафорична репрезентація ідеологем українського радянського дискурсу XX століття	90
Качмар Марія	
Фольклорний наратив про Красний Сад: причини знищення Волинського села у квітні 1943 року	95
Козелко Ірина	
Короткий огляд діяльності мовознавців в умовах тоталітарного режиму. .	100
Коляда Ігор	
Максим Рильський і сталінський тоталітаризм: штрихи до портрету митця	103
Кравцова Галина	
Пісні-хроніки про підпільників як скарбниця національної пам'яті (на матеріалах, зібраних у Стрийському районі Львівської обл.)	107
Кравченко Валентина	
Проблеми міжнаціональних взаємин у повісті «Тарас на Арапі» У. Бекбаулова	110
Куньч Зоряна	
Поняття риторики в умовах радянського тоталітаризму.	114
Ласкава Юлія	
Соціальний аспект становлення образу дитини-сироти в часи Голодомору. .	118
Ленок Марія	
Вибірковість національної пам'яті в художньому репортажі В. Курико «Чернігівська справа Лук'яненка»	122
Лизанчук Василь	
Українська мова – життя державного основа	126
Міносян Андрій, Варипаєв Олексій, Юрченко Любов	
Генеza національно-культурної самосвідомості українського народу в умовах русифікаторської політики царизму	131
Мустафаєв Фемій	
Кримськотатарська народна пісня як форма збереження національної пам'яті	134
Нагорняк Оксана	
Український правопис в епоху тоталітаризму	136

Накашидзе Ірина	До питання про теорію національної ідентичності у літературі діаспори . . .	137
Прокіп Валентина	Експеримент у зашморгу: літературне життя Львова 1939 – 1941 рр. очима українських письменників	139
Стечак Галина, Ягело Світлана	Мовна політика в Україні за часів незалежності: проблеми і перспективи	143
Тимчук Володимир	Збагачення української аксіосфери поетичною мовою: авторські твори антитоталітарного сенсу	145
Топалова Світлана	Мова: засіб спілкування, інструмент тоталітарного режиму чи індикатор громадянської ідентичності	150
Фаріон Ірина	Сучасний ліберальний тоталітаризм: мовно-освітній контекст	153
Чикайло Ігор	Соціально-психологічний ракурс лінгвоциду української мови	157
Чікало Оксана	Народний герой у фольклорних наративах середини ХХ століття: семантичний та поетичний аспекти	161

КУЛЬТУРА

Міфи, символи й ідеологеми комуністичного тоталітаризму у мистецтві (художня література, музика, театр, кіно), науці й освіті. Культурний ландшафт України в умовах (нео-)тоталітаризму

Божко Наталія	Нищення радянською владою культурно-мистецьких установ Галичини у 40-х роках ХХ століття	168
Дутчак Віолетта	Харківська бандура - знищена, забута, відроджена	171
Загребельна Ніна, Вишнівський Дмитро	Методика використання хмарних технологій при вивченні історії у 10 класі на прикладі теми: «Тоталітарні режими як виклик людству» . .	175
Коляда Ігор, Дрозденко Віталіна	Соломія Крушельницька та радянська влада: від зірки зі світовою славою до забуття	178
Копієвська Ольга	Локальні культурні ландшафти України в умовах гібридної реальності . .	182
Лозинська Ірина	Русифікація освіти як складова імперської політики у Галичині в часі Першої світової війни	184
Музичко Олександр	Боротьба з російським тоталітаризмом як духовний імператив діяльності представника другої хвилі української еміграції художника Віктора Цимбала	188
Новаківська Людмила	Подвижництво Олени Пчілки на видавничій ниві	192
Перцева Вікторія	Держзамовлення як принцип існування художньої культури соціалістичного тоталітаризму	197

Тронь-Радомська Альона

Внесок Українського центрального комітету в розбудову мережі закладів освіти українців у Генеральній губернії (1940–1944 рр.) 200

Чорний Ігор

Античний інтертекст у романі Марека Краєвського «Ріки Аїда» 204

ІСТОРІЯ**Колективна пам'ять і національна ідентичність.****Місця української національної пам'яті**

(топографічні, монументальні, символічні, функціональні): історія, сучасність

Білоус Оксана

Українська національна ідентичність у контексті російської інформаційно-психологічної агресії 208

Винник Наталія

Дем'янів Лаз: проблема меморалізації пам'яті 211

Вознюк Оксана, Поцелуйко Андрій

Антиімперський дискурс Тараса Шевченка як один із ключових чинників формування української національної ідентичності 214

Ворон Наталія

Збереження та популяризація правдивої історії України істориками-емігрантами Чехословаччини в 30-ті рр. XX ст 218

Загребельна Ніна, Яретик Микола

Роль націокультурної діяльності мецената Петра Яцика в утвердженні духовності молодшої генерації українців як основи державотворення в сучасній Україні 222

Кирилюк Олександр

Українська національна ідентичність, національна пам'ять та національна резистентність 226

Kiloshenko Olena, Fedko Victoria, Tykhomirova Luydmyla

Mapping Ukraine's Collective Consciousness And National Identity Features . . . 230

Козловець Микола

Національна ідентичність українців: посттоталітарний дискурс. 234

Кучеренко Світлана

Благодійний фонд імені Івана і Юрія Лип як місце пам'яті 238

Мельничук Олег, Довганюк Вадим

«Вінницька трагедія» – забутий Катинь. 242

Микитюк Оксана

Національні постулати текстів Дмитра Донцова 246

Рева Тетяна

Національна пам'ять як метод формування суспільного світогляду 250

Сергійчук Володимир

Феномен самознищення історичної пам'яті Миколою Гоголем і реалії сьогодення 252

Халецька Леся, Талалаївська Аліна

УНП як центральний орган виконавчої влади з реалізації державної політики з відновлення та збереження національної пам'яті 256

Ходак Ігор

Тридцять моментів з історії дивізії «Галичина», які варто дослідити та поширювати історикам 260

Черкес Надія

Крізь перешкоди тоталітаризму неопалимою купиною української ідентичності. 264

Чорна Людмила

День перепоховання Тараса Шевченка в Україні у боротьбі
українців за свою державність 269

Юрченко Ольга

Вшанування пам'яті Івана Гонти в Україні. 273

Яворська Лідія

Трагічна доля студентів фармацевтичного факультету Львівського медичного
інституту у 40-их роках XX століття: до проблеми національної пам'яті . . . 276

**РЕПРЕСІЇ,
голод, державний терор, ідеологічний тиск, війни
як засоби нищення української нації**

Адамович Сергій

Від Брошнівського збірного пункту до Музею депортацій українців XX ст. . 282

Бабенко Людмила

Соціально-політичні формування карально-репресивних органів
більшовицької влади 285

Бортнікова Алла

Форми та методи партійного керівництва місцевими радами
в СРСР (на прикладі Луцької міської ради) 289

Бривко Микола

Політичні репресії учителів України як засіб нищення української
інтелігенції 292

Гірна Наталія

Історія під забороною: на прикладі наукової спадщини Івана
Кревецького 296

Гурик Мирослава, Приймич Лариса

Трагедія Лемківщини в контексті відновлення історичної пам'яті єукраїнців
(на основі спогадів переселенців з с. Репедь Сянокського повіту
Жешівського воєводства, Польща) 298

Зеркаль Микола

Революційна тоталітарна проза за документами архіву
(села Воскресенське та Богоявленське) 1914-1920 рр 301

Зуляк Іван, Кліш Андрій, Ятищук Оксана

Перлюстрація як елемент тотального контролю в УРСР (1945 – 1946 рр.) . . . 306

Іщук Наталія

«Пекло на землі» - Вінницька трагедія 1937-1938 рр 311

Карась Ганна

Репресії проти діячів української музичної культури на Прикарпатті . . . 312

Кіцера Олександр

Геноцид української інтелігенції на прикладі однієї сім'ї. 316

Коляда Ігор, Хомич Роман

Вплив радянської тоталітарної системи на розвиток українського
футболу: до історії взаємин Валерія Лобановського і Володимира
Щербицького 322

Курченко Тетяна

Тоталітаризм і авіація: зламані долі 325

Любчик Ігор

Депортація українців з етнічних теренів у Польщі в системі
тоталітарних злочинів післявоєнної доби. 330

Малежик Дмитро

Політична цензура в Українській РСР у другій половині 1960-х років . . . 334

Мелещенко Тетяна, Карабардін Андрій	
Знищення української ідентичності у 20-30 роках XX століття та відображення цих процесів в історичній пам'яті.	336
Мельник Віра, Мельник Роман	
Історія переселення з Устриків Дольних	340
Петрова Наталія	
Спогади свідків Голодомору на Одещині як джерело дослідження злочину тоталітарної системи проти української культури.	344
Підгірний Володимир	
Про репресії московського комуністичного режиму проти мешканців Західної України на прикладі однієї сім'ї	347
Побережець Ганна	
Діяльність В. Чорновола у дисидентському русі	352
Попп Руслана	
Депортація населення Дрогобиччини 21 жовтня 1947 року (за матеріалами звіту ОУН)	355
Прокіп Андрій	
Предмети зброї російського та радянського походження у музеї як засіб ідеологічного тиску	359
Розовик Олеся	
Єврейські господарства Півдня УРСР у часи Голодомору-геноциду 1932 – 1934 рр	362
Сегеда Ростислав, Карпішина Діана	
Репресії проти авторів «Українського вісника» 1972 – 1973 рр	366
Скус Ольга	
Доля інтелігенції Умані: архівно-слідча справа подружжя Оржехівських	370
Соколюк Сергій	
Репетиції гібридної війни Росії проти України в Криму та Севастополі	372
Стасюк Олександра	
Передвиборча агітація і пропаганда у західних областях УРСР повоєнного періоду та реакція суспільства	377
Стасюк Олеся	
Діяльність активістів і уповноважених з хлібозаготівель на Київщині та Чернігівщині під час Голодомору-геноциду (за матеріалами районної преси 1932 – 1933 рр.)	381
Степанець Надія	
Голодомор як метод знищення носіїв української світоглядної позиції	385
Стечак Галина, Заторська Оксана	
Повоєнні переселення українців (на прикладі закерзонського села Вербиця)	388
Терешкевич Галина (с. Діогена), Ольга Джура	
Геноцид українського селянства в контексті порушення засад біоетики	393
Терещук Софія	
Спроби тоталітарного режиму СРСР із знищення національної гідності фармацевтів Львова	396
Цісарик Оріся, Яворська Лідія	
Родина провізора Марії Ничай-Баран у умовах більшовицько-тоталітарного режиму й у вільному світі.	399
Шарпатий Віктор	
Українська інтелігенція в добу формування сталінського режиму (1920-1923 рр.)	408
Шишко Олександр	
Політичний терор проти учасників українського національного руху в Одеській губернії (квітень-червень 1920 р.)	411

Щур Юрій

Агентурна справа «Вороги» Мелітопольського міськвідділу НКДБ (1943 рік) 415

Яворська Лідія

Студенти-фармацевти: крізь арешти, тюрми і заслання. 417

Українське дисиденство і супротив комуністичній владі: персоналії, події, громадські рухи

Будний Василь

Есеїстика Євгена Сверстюка як дискурс свободи 424

Коляда Ігор, Музичук Максим

Данило Нарбут: нащадок козацького роду, що зумів протистояти
радянському тоталітаризму. 428

Комарницький Олександр, Комарницька Людмила

Студентство педагогічних закладів вищої освіти УРСР: опозиційність щодо
більшовицької моделі функціонування суспільства (20-і роки XX століття) . . . 431

Мартинчук Інна

Василь Стус. Життя в ім'я незалежності 435

Ренчка Інна

Олекса Тихий у русі опору антиукраїнській політиці русифікації 439

Слободянюк Микола

Особливості радянської історіографії підпільно-партизанського
руху в Україні. 443

Токмань Ганна

Образ тюрми в «Камерних мотивах» Івана Світличного 447

Репресії проти церкви й українського духовництва за часів радянського сталінізму. Духовність як основа державотворення

Борчук Степан, Санкович Марія

У боротьбі з радянським тоталітаризмом: сповідник віри УГКЦ: о. Михаїл
Косило. 452

Гаврилів Михайло (о. Матей)

Українська духовність і державотворення 456

Лакно Олександр

Дисидентська діяльність О. Прокоф'єва як наслідок репресій проти
церков Євангельських християн-баптистів у 50-60-х роках XX століття . . 465

Маслій Ольга (с. Андрєя)

Форми контролю органів влади за діяльністю жіночих чернечих
спільнот УГКЦ (1953 – 1980-х рр.) 469

Осмоловська Олена, Пітух Христина

Відношення українського православного духовенства до
Ферраро-Флорентійської унії 475

Савчин Мирослав

Духовна парадигма розвитку українського суспільства 477

Сапеляк Оксана

Атеїзм у СССР як основна складова комуністичної ідеології 481

Старка Володимир, Баран Богдан

Духовне життя селянства Східної Галичини в умовах становлення
радянського тоталітаризму 1939–1941 рр. 485

Фесенко Андрій

Антирелігійна політика радянської влади у другій половині 1920-х рр.
на Донеччині: на прикладі діяльності істино-православної церкви 488

Якубовська Марія, Стахів Марія

Закон поступу від духовності до одухотвореної
особистості у системі сучасної особистісно зорієнтованої освіти 491

ФІЛОСОФІЯ. ПСИХОЛОГІЯ. МЕДИЦИНА

**Рудименти посттоталітарної ментальності у сучасній українській аксіосфері
Психотип тоталітарної особистості. Деперсоналізація людини
Неототалітаризм як виклик і загроза для сучасної України**

Березовська-Чміль Олена

Неототалітарні тенденції в сучасному світі: виклики для України 496

Васюк Катерина

Психотип особистості-жертви тоталітарних спільнот 499

**Вергун Андрій, Чуловський Ярослав, Мощинська Оксана, Марко Оксана,
Вергун Оксана, Литвинчук Михайло, Фостяк Анна, Василь Кульчицький**

Паліативна допомога в Україні у посттоталітарну епоху: історичні
аспекти і сучасні тенденції. 502

Вихрущ Анатолій

Тоталітаризм і освіта 508

Гапон Надія

Філософсько-психологічний вимір ідентичності людини транскордоння . 511

Держко Ігор

Тоталітаризм та художня культура 514

Каралаш Юлія

Самоорганізація нації як подолання рудиментів посттоталітарної
ментальності 517

Киридон Алла

Трансформація світоглядних пріоритетів в умовах утвердження
радянської ціннісно-орієнтаційної системи (1920-1930 рр.) 520

Кривоконь Наталія, Кривоконь Олександр

Застосування історико-психологічного аналізу для формування
національної самосвідомості студентів технічних спеціальностей 525

Луц-Пурій Уляна

Тоталітаризм і щастя: чому не йдеться про вибір між щастям та свободою? . 529

Резнік Анатолій

Трансформація системи державного управління в нових умовах
глобальної економічної кризи. 531

Холод Олександр

Націократія й демократія у світлі соціальномікрійних процесів. 535

Ювечко Ярослав

Тоталітарні ідеології як форма квазірелігійних вірувань 543

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 547

ПЕРЕДМОВА

Пропонований збірник матеріалів уміщує наукові розвідки учасників усеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті», яка відбулася дистанційно 11 – 12 червня 2020 року у Львівському національному медичному університеті імені Данила Галицького. Особливістю цього річного заходу філологів, істориків, філософів, теологів, культурологів з України і Польщі було те, що дискусії проводилися в онлайн режимі. Географія учасників конференції охоплювала наукові центри: Київ, Львів, Переяслав-Хмельницький, Полтава, Одеса, Харків, Івано-Франківськ, Дніпропетровськ, Вінниця, Тернопіль, Чернівці, Запоріжжя, Житомир, Миколаїв, Маріуполь, Рівне, Кам'янець-Подільський, Умань, Мелітополь, Краків (Польща), Варшава (Польща) та ін. З-поміж понад 150 учасників – вчені з науково-дослідних установ та провідних університетів України і Європи: Інституту народознавства НАН України (м. Львів), Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів), Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (м. Київ), Шевченківського національного заповідника (м. Канів), Національного музею Голодомору-геноциду, Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили» (м. Київ), Львівського історичного музею, Національної медичної академії післядипломної освіти імені П. А. Шупика (м. Київ), Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, Запорізького державного медичного університету, Івано-Франківського національного медичного університету, Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського, ВНКЗ ЛОР «Львівська медична академія імені Андрея Крупинського», Львівського національного університету імені Івана Франка, Національного університету «Львівська політехніка», Одеської національної академії харчових технологій, Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Української академії друкарства (м. Львів), Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця), Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка, Харківського національного університету внутрішніх справ, Дніпровського національного університету залізничного транспорту імені акад. В. А. Лазаряна (Львівська філія), Львівського державного університету внутрішніх справ, Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, Одеської філії Центру гуманітарної освіти НАН України, Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Подільського спеціального навчально-реабілітаційного соціально-економічного коледжу, Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, Запорізького національного університету, Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Тер-

нопільського національного економічного університету, Національного університету «Києво-Могилянська академія», Приазовського державного технічного університету (м. Маріуполь), Національної академії Сухопутних військ імені Петра Сагайдачного, Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди, Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, Івано-Франківської академії Івана Золотоустого, Національного авіаційного університету, Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького, Харківського національно-наукового інституту ДВНЗ «Університет банківської справи» та ін.

Прикметою цього річного форуму є різноманітність представництва української наукової громади: фахівці з медицини, фармації, психології, біоетики, педагогіки, сільськогосподарських наук, культурології, соціальних комунікацій, політології, історії, філософії і теології, філології і фольклору, які доказово оприлюднюють факти злочинних дій комуністичної влади на прикладі власних родин, рідних міст і сіл, ведуть мову про вияви тоталітаризму щодо української інтелігенції у галузях: авіації, медицини, фармації, в науці, освіті, теології тощо.

З-поміж авторів є науковці, які нині на Сході боронять кордони нашої України, дослідники-представники монаших чинів та згромаджень, священники, освітяни, музейники.

У колі уваги обговорюваних проблем: міфи, символи й ідеологеми комуністичного тоталітаризму у мистецтві (художня література, музика, театр, кіно), науці й освіті; місця української національної пам'яті (топографічні, монументальні, символічні, функціональні); українське дисидентство: персоналії, події, громадські рухи; репресії проти церкви й українського духовництва за часів радянського сталінізму.

Належну увагу у збірнику приділено аспектам ідеологічної цензури, тоталітарній риториці і новим маніпулятивним технологіям у пресі, на радіо, телебаченні, рекламі, в мережі інтернет; проблемам колективної пам'яті і національної ідентичності, рудиментам посттоталітарної ментальності у сучасній українській аксіосфері, духовності як основі державотворення.

Актуальними залишаються студії, в яких визначено голод, репресії, державний терор, війни як засоби нищення української нації, визначено тоталітаризм як виклик і загрозу для сучасної України; дослідниками вивчено десемантизацію базових ідеологем радянської семіосфери в сучасній українській мові; русифікацію як інструмент експансії і (нео-)тоталітаризму. У збірнику подано цікаві погляди науковців щодо психотипів тоталітарної особистості, проблем деперсоналізації людини.

Свого часу Микола Міхновський писав: «Як не можна спинити річку, що зламавши кригу на весні бурхливо несеться до моря, так не можна спинити нації, що, прокинувшись до життя, ламає свої кайдани».

Тож вкотре Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, один із найстаріших вишів Європи, став місцем наукового діалогу між ученими як України, так і далекого зарубіжжя, інтелектуально об'єднавши український світ у любові до рідної МОВИ, ІСТОРІЇ і КУЛЬТУРИ.

Тетяна Єщенко,
завідувачка кафедри українознавства
Львівського національного медичного університету
імені Данила Галицького, кандидатка філологічних наук,
доцентка, членкиня НТШ, наукова редакторка збірника

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

ІДЕОЛОГІЧНА ЦЕНЗУРА, ТОТАЛІТАРНА РИТОРИКА
І НОВІ МАНІПУЛЯТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ
У ПРЕСІ, НА РАДІО, ТЕЛЕБАЧЕННІ,
РЕКЛАМІ, В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ:
ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

УКРАЇНСЬКА БЛОГОСФЕРА ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ

Ірина Бабій,

кандидат педагогічних наук, викладач кафедри українознавства
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

У статті висвітлено особливості сучасної української блогосфери з огляду на соціокультурні та політичні чинники; окреслено мовні особливості цього інформаційного сегменту, проаналізовано види порушень (несвідомі і свідомі) та з'ясовано їх функційну вмотивованість.

Ключові слова: блог, блогосфера, блогер, мовна норма, «бойовий суржик».

The article highlights the features of the modern Ukrainian blogosphere taking into account sociocultural and political factors; the linguistic features of this information segment are outlined, the types of violations (unconscious and conscious) are analyzed and their functional motivation is clarified.

Keywords: blog, blogosphere, blogger, language norm, «fighting surzhik» (elements of two or more languages, combined artificially, without observance of the norms of literary language)

Актуальність. Інтернет сьогодні є одним з дієвих важелів впливу на соціокультурні процеси в українському суспільстві. Його принциповою новацією є можливість для користувачів створювати власний інформаційний продукт й поширювати його на фактично необмежену аудиторію. Один із варіантів такого «продукту» є блоги. Починаючи з 1999 р., блогосфера розвивалася надзвичайно стрімко, а блогерство як довільне, неформальне, часто неупереджене інформування через соціальні мережі, Інтернет-ЗМІ, Інтернет-варіанти традиційних ЗМІ слушно називають народною, громадянською, альтернативною журналістикою. Популярність блогів зумовлює як споживацький попит, так і науковий, зокрема блогосфера стала предметом лінгвістичних (Т. Гермашева, О. Горошко, А. Іванов, С. Заборовська), соціологічних (Н. Ілюк, А. Білоричка, Л. Шевченко, С. Коноплицький), журналістських (В. Різун, Ю. Нестеряк, Г.Потятинник, В. Іванов, О. Гоян), політологічних (О. Зернецька, Ю. Половинчак) досліджень.

Основний виклад матеріалу. Блог за формою, змістом та функціями пов'язаний з такими письмовими жанрами, як щоденник (з англійської мови «блог» перекладається саме як «щоденник», відтак блогосфера – це сукупність інтернет-щоденників) та листи. Однак блог посідає особливе місце, позаяк його специфіка визначається не лише названими жанрами, а й природою Інтернету. Отож блог як важлива частина сучасного комунікативного простору, характеризується низкою специфічних рис, таких, як глобальність, доступність, легкість публікації, вірулентність, зворотній зв'язок, відкритість спілкування, можливість відновити колишні комунікативні події – усе це перетворює аналізований інформаційний сегмент на ефективний інструментом, що формує політичне, культурне обличчя суспільства.

Незважаючи на глобальний характер аналізованого жанру, існують національні особливості побутування і розвитку блогосфери, адже в кожній з країн політичне, економічне, культурне життя має свою специфіку, що дає змогу говорити про формування національного інформаційного простору.

Одним із ключових показників цього простору в мережі Інтернет виступає мова. Серед окремих українських блогерів і дослідників побутує думка, що український сегмент блогосфери та Інтернету загалом і має визначатися за мовною ознакою. Однак виокремлення й дослідження українського національного інформаційного простору за мовною ознакою, на жаль, не може вважа-

тися репрезентативним, оскільки в умовах білінгвізму в Україні продукується як російськомовний, так і україномовний контент, паралельно з публікаціями іншими мовами, передусім англійською. Отож, «українське» зовсім не означає україномовне. YouTube для блогерів – це передовсім робота, що актуалізує матеріальний чинник, а запит на російськомовний контент значно більший ніж на україномовний, тому бізнес-проект блогера буде більш успішним, якщо орієнтуватиметься на російськомовну аудиторію. Приміром, найбільш популярний український канал Kids Diana Show використовує лише російську та англійську мови, що приносить власникам мільйонні прибутки.

Аналіз 250 українських YouTube-каналів за 2019 р. за кількістю підписників і кількістю переглядів засвідчив, що серед них назбиралось заledве десять україномовних блогерів, причому більшість топових YouTube-каналів, де час до часу звучить українська мова, належить українським телеканалам або їхнім проектам). Лідером україномовного YouTube є блог «Чоткий Пацан» (636 млн. переглядів, 4,2 млн підписників), який створений у жовтні 2014 року і продукує гумористичний та пародійний контент. Дублюючи заголовки до відео російською, команда «Чоткого пацана» свідомо створює відеоматеріали лише українською мовою.

Заслугує на увагу також рейтинг народних блогерів України за 2019 р., що визначав трійку призерів у десяти номінаціях (Подорожі; Мода/Стиль, Краса/Здоров'я; Хобі та ін.), які оприлюднюють свої матеріали здебільшого в Інстаграм або Фейсбуці. Серед тридцяти відзначених блогерів лише десять ведуть свій блог українською мовою, тоді як сімнадцять російською й два англійською мовами.

Ще один блогерейтінг започаткував канал ICTV. За підсумками цього опитування Топ-100 блогерів України 2019 р. очолили україномовні Яніна Соколова, Уляна Супрун – журналісти, громадські діячі, колишні політики, що свідчить про високий рівень політизованості української блогосфери, яка переймає на себе функції громадської журналістики [5]. У своїх дописах названі переможці озвучують свою проукраїнську позицію, погляди, заяви, впливають на свого читача, формують його політичні смаки.

Аналіз української блогосфери та числених рейтингів засвідчив, що вузько-спеціалізованим блогам легше існувати в інтернаціональному вимірі, оскільки їм важлива прихильність щонайбільшої кількості підписників і читачів, і національний чинник тут не є визначальним. Навпаки вітчизняні фуд / тревел / фешен-блоги завдяки універсальності тем та їх публікації російською мовою стають повноцінною частиною російської блогосфери. Водночас у тих сферах, де необхідно висвітлювати національну специфіку певних явищ, формується україномовна тематична та професійна блогосфера. Так, в Україні досить активно розвиваються політичні, юридичні, медичні блоги, карантинні заходи значно активізували педагогічні блоги. Загалом, блоги для професійного спілкування є достатньо перспективними, а їх кількість продовжує зростати.

Своєрідною альтернативою в сучасному українському блогівому просторі є створення декількох каналів, де публікується те саме відео, але різними мовами. Очевидно, що це вимагає від блогера додаткових зусиль, аби перекласти та озвучити текст, водночас читач обирає, якою мовою слухати пропонований контент.

Ще одним принциповим аспектом в дослідженні української блогосфери є якість та нормативність україномовного контенту. Зазначимо, що у блозі як комунікаційному інструменті спілкування здійснюється здебільшого за допомогою писемних текстів, які зберігають ознаки розмовного стилю, що має усну форму побутування. Таким чином, «...усність, як одна з характерних ознак розмовного стилю в Інтернеті, «переплавляється» в писемну форму» [6]. Визначальною ознакою такого гібридного стилю є спонтанність, що легімітизує числені мовні девіації. Причому порушення мовних норм властиве для інтернет-користувачів усього світу. З огляду на зазначене природно, що першоелементом мовного простору блогосфери стала розмовна, прсторічна лексика, зокрема її емоційно-оцінний,

експресивний пласт, який надає текстам смислової виразності, створює необхідний контекст і підтекст (*от тіки ше, тре, не хвата, тепера, тупонепрошо*) [1]. Це передусім слова з пейоративними та зменшено-пестливими суфіксами (*дуринда*), діалектні лексеми (*здибанка, шпацер, кав'яр*), суржик (*чоткий*) інвективи та вульгаризми. Прикметно, що відсоток лайки у сучасних блогах надзвичайно високий, однак її не використовують блогери, які репрезентують ЗМІ, органи державної влади та управління. Лексичним маркером текстів українських блогерів є також велика кількість чужомовними слів [2], серед яких транслітеровані запозичення, що пристосувались до законів української мови (*тролінг, олдскульний, лайкати*) та кальки (*лайк, хештег, пост, репост*). Емоційність, властиву тому-таки розмовному стилю, дописувачі візуалізують за допомогою числених емотиконів, які компенсують невербальні елементи комунікації.

В українській блогосфері можна виокремити два основні види порушення мовної норми: несвідомий і свідомий. Перший є вислідом безграмотності або пов'язаний з технічними огріхами (помилками-описками через неправильне використання клавіш комп'ютерної клавіатури), тоді як другий є зумисним порушенням, що дозволяє блогеру формувати авторський стиль, а відтак залучати щораз більше читачів і підписників. Порушення норм відбувається на всіх мовних рівнях – від фонетичного до синтаксичного.

Блогерам, які свідомо порушують норми не бракує лінгвістичної грамотності, навпаки часто це люди, що мають академічну філологічну освіту. Тому мовні порушення виконують інші функції. Яскравим прикладом такого виду порушень є «бойовий суржик» – явище нове й неоднозначне на теренах українського Інтернету. Виник «бойовий суржик» серед українських фейсбук-блогерів у період Революції Гідності. Творцем нового терміну вважають блогера Свирида Опанасовича (справжнє ім'я – Іван Довганич). Як зазначає сам І. Довганич, час соціальних потрясінь і воєн змушує освічених людей вдаватися до жорсткої, екстремальної мови [7] з елементами обценної лексики. Для ще однієї популярної блогерки Татусі Бо «бойовий суржик» – це спосіб швидко і з гумором розповісти про серйозні речі [7], водночас вона чітко розмежовує сфери використання суржику й української літературної мови. Названі блогери акцентують на такій принципово важливій в умовах інформаційної війни перевазі «бойового суржика», як «мінімальна машинна перекладність», тому такі тексти зрозумілі українцям, однак є справжнім покаранням для опонентів. Таким чином, «бойовим суржилом» виконує надважливу функцію – ідентифікації, причетності до української спільноти, відмежування «своїх» від чужих.

Функційну відмінність «бойового суржику» від його побутового варіанту підкреслює мовознавиця Л. Масенко: «Запозичення з російської мови «розчиняються», вони починають сприйматися лише як елемент мовної гри з розмаїтим лексичним матеріалом...» [4, с. 159], тому на відміну від вихолощених нормативних текстів, пости, написані «бойовим суржилом», мовою, близькою до тієї, якою розмовляє вулиця, викликають у читачів таких блогів почуття довіри. Л. Масенко переконана, що «бойовий суржик» є проміжним явищем на шляху до українізації російськомовних українців.

Отже, блоги стали невідомою частиною життя українців, місцем, де люди знаходять одностудії. Особливостями розвитку української блогосфери назвати її активну інтервенцію в медіа та високу суспільно-політичну активність та успішність блогерів-громадських активістів, за посередництва яких у суспільстві презентуються і утверджуються певні моделі громадянської, політичної, культурної ідентифікації Інтернет-користувачів. Наслідком чого є впливовості, які перемагають у численних блогерейтингах. Суспільно-політичні та комерційні чинники визначають також лінгвістичні особливості української блогосфери, де перемагає чужомовний контент, що засвідчують численні блогерейтинги. Аналіз україномовного контенту виявив, що в Інтернет-комунікації формуються власні критерії нор-

мотворчості й мовні порушення, передусім свідомі мають виразне функційне призначення – увиразнюють авторський стиль, демократизують написане блогером.

Висновок. Відтак приклад успішних україномовних каналів показує, що часто завадою на шляху до успіху є не мова, а продукувати якісний контент і працювати з аудиторією платформи. Особливо бурхливо лексичні інновації розвиваються в мові блогів, автори яких шукають нові засоби мовного оформлення задля збільшення кількості підписників та демократизації написаного. Зразком таких мовних інтернет-новацій є «Бойовий суржик».

Література

1. Биби́к С. Стильова розмовна норма та розмовна лексика / Світлана Биби́к // Культура слова. 2011. № 74. С. 59-65.
2. Зайцева С. В. Мовні особливості української блогосфери / С. В. Зайцева, Н. В. Левун // Український смисл : науковий збірник / за ред. проф. І. С. Попової. Дніпропетровськ : Ліра, 2016. С.278-290.
3. Інтерв'ю з України. Режим доступу: <https://rozmovna.wordpress.com/2014/11/08/svyryd-opanasovych/>
4. Масенко Л. Суржик: між мовою і язиком / Л. Масенко. К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія». 1919. 202 с.
5. Половинчак Ю. Особливості функціонування української блогосфери / Ю. Половинчак // Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences. 2015. № 42. С. 99-102.
6. Чемеркін С. Функціонально-стильові та жанрові різновиди української мови в інтернеті / С. Чемеринкін // Режим доступу : http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/ridna_mowa_uk/index.php?page=rm26_05
7. VEЖА. Вінницький інформаційний портал. Режим доступу : <https://vezha.vn.ua/tatusya-bo-surzhyk-tse-mova-doviry-i-sposib-tvorennya-smishnogo/>

УДК 130.2:659.123

ТЕЛЕРЕКЛАМА ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТ ТОТАЛІТАРНОЇ ІДЕОЛОГІЇ

Дмитро Башманівський,
*аспірант кафедри філософії та політології
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

Розглянуто основні теоретичні підходи до визначення телереклами. Досліджено телерекламу як один із способів впливу на громадську думку та маніпуляції в тоталітарному суспільстві. Проведено паралель тоталітарної телереклами радянського періоду з інформаційними повідомленнями країн-агресорів.

Ключові слова: тоталітарне суспільство, телереклама, громадська думка, філософія, інформаційне суспільство.

The article studies the main theoretical approaches to the definition of television advertising. It researches the television as one of the methods of influencing public opinion and manipulating in a totalitarian society. It draws a parallel between the totalitarian television advertising of the Soviet period and the information messages made by aggressor countries.

Keywords: totalitarian society, television advertising, public opinion, philosophy, information-oriented society.

Сучасне інформаційне суспільство неможливо уявити без реклами. Маючи можливість проникнення в усі сфери сучасного життя, вона отримала величезні важелі впливу, є вагомим механізмом, за допомогою якого формуються нові мо-

делі поведінки та стереотипи мислення. Рекламна діяльність здатна впровадити нові ціннісні установки та створити бажані матеріальні потреби. Відтак виникає можливість будівництва символічної реальності та споживацького суспільства.

Філософія, керуючись основами узагальнених досягнень, дозволяє сформулювати власне суб'єктивне бачення реклами. Вона дає змогу осмислити її природу, адже через аналіз буття, сутності отримує знання не лише матеріальних, а й духовних ресурсів рекламного повідомлення. Отже, філософія, будучи вченням про всезагальне, вивчає культурно-історичні рекламні зв'язки, з'ясовує загальні закономірності взаємодії реклами із соціумом.

Однією з найбільш потужних у питанні впливу на соціум є телереклама. Частина українського суспільства, вихована в радянський період, за деякими параметрами залишається тотожною до останнього, а тому дослідження телереклами того періоду сприятиме вирішенню проблеми інформаційної безпеки й унеможливить негативний вплив інформаційних операцій з боку держав-агресорів, які у своїй основі використовують закладені в радянський період психологічні установки.

Філософське дослідження радянської телереклами дасть змогу значно розширити уявлення про суспільство епохи тоталітаризму, визначити його соціодинаміку тощо. Відтак маємо можливість, проаналізувавши попередній досвід, відійти від усталених канонів, зрозуміти механізми ідеологічного впливу, а, отже, зможемо протидіяти йому. Крім того, дослідження того періоду дозволить більш цілісно розглянути філософський аспект рекламної діяльності. Адже реклама є одним із головних способів формування громадянської думки. Тому, володіючи таким інструментарієм, на неї покладається важливе завдання оформлення національної ідентичності та свідомості молодого покоління.

Актуальність дослідження телереклами підтверджують такі дослідники, як: К. Кобченко, Н. Старих, А. Бугрим, В. Музикант, В. Божкова, Х. Кметик, Є. Корнілова та багато інших.

На різних етапах свого розвитку людство завжди прагнуло до самовираження та самоутвердження власних амбіцій. Це проявлялося від бажання змінювати власне буття до використання різних способів впливу на інших індивідів. Саме реклама завжди була й залишається одним із найпродуктивніших способів впливу на людину.

Наймасовішим засобом рекламування є телереклама. Так, великі можливості цього різновиду рекламної діяльності відзначає Х. Кметик: «Телебачення ідеально дозволяє зробити широку імідж-рекламу завдяки величезній кількості глядачів, а також стимулюючи рекламу практично будь-яких товарів і послуг шляхом безпосереднього показу товару чи переваги послуги» [4, с. 335].

Щодо визначення телевізійної реклами, у науковій літературі єдиної думки не існує. Так, А. Бугрим у своїх дослідженнях подає таке визначення: «це спеціальна зображально-звукова (візуально-аудіальна) інформація про товар/послугу/фірму/особу (юридичну і фізичну) чи інший об'єкт, що поширюється теленосіями з комерційною або некомерційною метою» [2]. На думку вченого, єдиним науковим тлумаченням можна вважати визначення Є. Корнілової, яка під телерекламою розуміє «особливе поєднання наочно-образної (сигматичної) і точно адресної (прагматичної) інформації, поширеної через телевізійні канали рекламодавцями і яка має за мету створення іміджу чи формування попиту на товари і послуги з боку споживача» [2].

У радянський період елементам телереклами надавали величезного значення, адже вона розглядалася як потужний метод маніпуляції громадянами. Наприклад, уже в 1920-х роках у політично-ідеологічних цілях використовувалися елементи телереклами. Доказам цього стали рекламні мультфільми студії «Реклама-фільм» Держкіно. Як зазначає Н. Старих, «вважалося, що умовність рекламного образу найкраще відтворюється за допомогою техніки мультиплі-

кації. Є дані, що протягом року (з 1924 по 1925 рр.) було створено понад 100 таких творів» [6, с. 145].

Одним із прикладів такої пропагандистської реклами є анімаційний фільм 1924 року випуску «Радянські іграшки», створений Дзигою Вертовим. У примітивному анімаційному фільмі спостерігаємо штучно створені образи: «негативного героя» – так званого буржуя, живит якого набитий грошима, і «позитивного» – комуністичного робітника, який уособлював робітничий клас та простих селян.

Аналізуючи анімаційну рекламу, можемо відзначити, що під легкий та відомий на той час музичний акомпанемент, наприклад, «Калинку-малинку» і под., зображується символізм, що спостерігається у створенні кліше заможної та інтелігентної людини як жадібної. Прикладом цього є «рухливі» очі в буржуя та священників. Крім того, в образі двох служителів церкви, що б'ються за кошти, спостерігаємо спробу змінити ціннісні орієнтири, зменшити авторитет церкви та возвеличити авторитет партії.

Однією з основних є також ідея об'єднання робітничого класу із селянським. Метою цього анімаційного ролика стало формування думки про те, що спільними зусиллями «під крилом» комуністичної партії ці два класи зуміють подолати ворога та забезпечити добробут держави й народу. Спостерігаємо це в об'єднаному образі робітника й селянина, які відбирають кошти в буржуя та передають у «Народний банк». На нашу думку, це свідчить про присутність гасла популізму в мультрекламі того часу.

Ще приклади пропаганди комунізму знаходимо в інших двох частинах ролика. Перший символізував довіру, адже після «справедливого» відбору власності в багача, останнього залишають на військового – символ влади. Другий ототожнює об'єднання навколо ідеї Радянського союзу, де робітничий клас та селянство будуть мати провідні ролі. Доказ цього бачимо наприкінці, коли образ комуністичного військового зображений із підвішеними священниками та заможним класом, а на плечах розміщуються робітник із селянином. Також прослідковується звеличення робітничого класу над селянським як провідної верстви, що спостерігаємо в черговості появи в мультфільмі [1]. Тобто в телерекламному повідомленні бачимо штучно створювані міфи та негативні образи заможної людини та позитивні комуністичної.

Подібну міфотворчість у створенні негативного образу ворога народу, спостерігаємо й у сучасній політиці країни-агресора. Так, наприклад, крім міфу про «фашистів-бандерівців», можемо привести серію таких інформаційних операцій про зв'язки України з терористичним угрупованням ІДІЛ, якому українці ніби постачають зброю, та участі у війні в Сирії, які було запущено із 2013 року. Наприклад, дослідник Д. Золотухін відзначає: «У січні 2013 року після застосування Асадом хімічної зброї проти мирного населення, російські спецслужби підробили електронну переписку керівництва приватної британської компанії Britam Defence, яка на той час охороняла нафтові свердловини на півдні Іраку й у складі якої було багато українців. Тоді російські спецслужби опублікували фейкове листування, підтверджене копіями вкрадених внутрішніх документів компанії і паспортів українців. Згідно із цими «документами», Катар нібито запропонував Britam Defence задіяти «українських найманців» для доставки хімічної зброї з Лівії до Сирії з метою застосувати її для організації провокацій» [3, с. 40]. На думку дослідника, мета такої діяльності полягала, по-перше, у створенні в інформаційному просторі асоціації українців з радикальними ісламістами та Катаром, по-друге, у приховуванні виробництва та доставки хімічної зброї. Як зазначає вчений, «лише через чотири роки світ остаточно переконається, що саме Москва постачала хімічне озброєння до Сирії» [3, с. 40].

У телерекламі радянського періоду маємо змогу так само спостерігати негативний образ українців та позитивний росіян. Ще одним прикладом є акцентування на правих силах під час Революції Гідності, викривлення окремих її подій. Поширення такої реклами в інформаційному середовищі має на меті дискредитувати українську владу в очах реципієнтів, подаючи її як таку, яка

набито підтримує радикальні настрої. Крім того, пояснити власну політику, наприклад, анексію Кримського півострова та вторгнення на схід України.

Щодо подальшого дослідження радянської телереклами, то варто відзначити, що, попри вищезазначене, рекламне мультиплікаційне повідомлення, перші спроби справді «реklamних» роликів на теренах України, як і всього СРСР, розпочалися в 60-х роках ХХ століття. Одним із перших таких прикладів телереклами прийнято вважати «*Снівочу кукурудзу*» з І. Рижковим, метою якої стала популяризація цієї злакової культури на місцевих ринках. Рोलік був побудований у формі пісні, за що в народі його прозвали «Кукурудзяною оперетою».

Загалом, аналізуючи рекламний ролик, можна помітити характерні риси загальноновживаної на той час реклами у світі. Наприклад, легка, розважальна подача телеповідомлення у вигляді міні-фільму, звернення до широких мас: «...И скажу вам без утайки, эти блюда без труда у любой домохозяйки получаются всегда – хоть куда!» [5]. Також реклама містить «медійну», упізнавану особу (відомого на той час актора І. Рижкова), образ якого не тільки привертає увагу телеглядачів, а й викликає на сугестивному рівні довіру як знайомої людини.

У рекламі підкреслюється перелік переваг, які отримає покупець, тобто широкий вибір страв: «...И салаты, и супы из маисовой крупы, а из сахарного сорта каши пудинги и торты, и закуска, и гарнир, словом, пир на весь мир!» [5]. Крім того, виділяється практицизм, головні дійові особи – кукурудза різних видів – висловлюють бажання увійти в меню. Повар відзначає: «Нет уж, братцы, извините, я вас вовсе не гоню! Но меню не изменю!» [5]. З того, що кулінар не виганяє «гостей», на сугестивному рівні реципієнтам стає зрозуміло, що цією злаковою культурою можна замінити інші.

Ще однією перевагою є зображальна реклама, а саме вигляд як приготовлених страв, так і кукурудзи, що демонструється якісно упакованою та консервованою, а приклад дівчини, яка із задоволенням куштує продукт, демонструє його смакові якості.

Також потрібно відзначити й оригінальні риси рекламного повідомлення. Сюди ми відносимо пропагандистську спрямованість у вигляді загальнонаціональної ідеї «дружби народів»: «Вы откуда? Мы с Кубани, Мы росли в Азербайджане... На казахской целине» [5]. Крім того, на підсвідомому рівні відмічаємо пояснення політики тогочасного уряду – освоєння цілинних земель.

Зрозуміло, що вищезазначена телереклама, якщо розглядати її із сучасного погляду, була дещо «сирою», наприклад, неоліком є довготривалість самого повідомлення, через що глядачі втрачають інтерес, та багато іншого. Попри це, ми констатуємо факт отримання готового рекламного телеповідомлення.

Потрібно зазначити, що на відміну від США або Європи, де однією з основних причин розвитку рекламної діяльності стали приватні фірми, у СРСР така діяльність розвивалася за рахунок державного апарату. Відтак можемо відзначити певну «відсталість» процесу рекламної діяльності радянського періоду. Пояснюється це простим критерієм: для розвитку реклами потрібно конкурентно-спроможне середовище, а в СРСР воно було відсутнє.

Попри такий стан речей, у період тоталітаризму спостерігали за розвитком реклами й намагалися її розвинути. Так, наприклад, у 1964 році на основі «Бюро торгової пропаганди» було створено організацію «Зовнторгреклама», де відпрацьовувалися запозичені нові рекламні технології. Щоправда орієнтована така реклама було здебільшого на експортну торгівлю. Уже із 1965 року в структурі «Зовнторгреклама» було організовано спеціальний підрозділ – «Фільм-реклама», що випускав до декількох десятків рекламних фільмів на рік [6, с. 145].

Аналізуючи вищезазначене, можна дійти таких висновків. У дослідженні телереклами як репрезентанта тоталітарної ідеології радянського періоду однією з основних проблем є несумісність централізованого характеру економіки й відсутність в останній приватної власності із сутністю телереклами, тобто

з основним прагненням будь-якої рекламної діяльності: отримати прибуток зі своїх матеріальних або інтелектуальних послуг і цінностей.

Іншою проблемою було співвідношення між ідеологічними цінностями та іншими, які змушені були підпорядковуватися комуністичній системі. Попри це в телерекламі залишилися такі ознаки, як спрямованість головного посилу до життєвих цінностей та формування споживацької поведінки в суспільстві.

Попри величезний тиск ідеологічного чинника в телерекламі (на прикладі відеороликів), зауважимо, що поступово значення такого впливу зменшується. Так, наприклад, якщо в стрічці «Радянські іграшки» спостерігаємо пряму пропаганду комуністичної системи та ідею її верховенства над іншими системами, то в «Кукурудзяній опереті» це інформаційне повідомлення подається на сугесивному рівні, непрямим шляхом. Також варто відзначити, що в інформаційній політиці країни-агресора щодо України спостерігаємо пряме інформаційне посилення, наприклад, ті ж «фашисти-бандерівці» або штучно створений міф про зв'язок українців із терористичним угрупованням ІДІЛ та багато іншого. Це дозволяє нам проводити аналогію із телерекламою раннього періоду СРСР, яку можна позиціонувати як агресивну.

Література

1. Дзига Вертов. Радянські іграшки. 1924. URL: http://www.kinoglaz.fr/u_fiche_film.php?lang=ru&num=741.
2. Бутрим А. В. Телевізійна реклама як об'єкт наукового дослідження. URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1579>.
3. Золотухін Д. Ю. Біла книга спеціальних інформаційних операцій проти України 2014 – 2018. К., 2018. 384 с.
4. Кметик Х. В., Рудник Т. В. Правові аспекти розміщення реклами як об'єкта права інтелектуальної власності у ЗМІ України. Форум права. 2012. № 2. С. 333–339.
5. «Співоча кукурудза». Перша реклама в СРСР. Відеохостинг «YouTube». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=yTRBGfd80qw>.
6. Старых Н. В. Торговая реклама эпохи развитого социализма. Связи с общественностью и реклама в системе коммуникаций. Сборник трудов кафедры рекламы и связей с общественностью. Выпуск 9. М.: Факультет журналистики МГУ, 2014. С. 143-156.

УДК 94(477.82) «19»: 321

ГАЗЕТА «РАДЯНСЬКА ВОЛИНЬ» ЯК ДЖЕРЕЛО СТАЛІНСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ

Валерій Бортніков,

*доктор політичних наук, професор кафедри політології
та державного управління Східноєвропейського
національного університету імені Лесі Українки*

Статтю присвячено висвітленню діяльності центральних та місцевих органів влади щодо ідеологічної, культурно-пропагандистської роботи на Волині у повоєнний період.

Ключові слова. Волинь, влада, партійні органи, культура, ідеологія, пропаганда, агітація, культосвітні заклади.

The article is devoted to illustration of activity of central and local government about ideological, cultural propagandistic work in the Volyn region by war-period.

Keywords. Vilyn, government, party organs, culture, ideology, propagandize, agitation, cultural institution.

Наприкінці Другої світової війни на звільнених від фашистів територіях керівництво країною розпочало масштабне і спрямоване ідеологічне «виховання» населення. Ілюстрацією цього слугують матеріали органу Волинського обкому КП(б)У та виконкому Волинської обласної Ради депутатів трудящих газети «Радянська Волинь». Її вихід відновлено після визволення Луцька від окупантів 7 лютого 1944 р.

Бюро обласного комітету партії та виконавчий комітет обласної ради на початку вересня 1944 р. ухвалили рішення «Про створення поліграфічної бази для міських і районних газет Волинської області», за яким для організації видавничої справи на місця було перераховано 50 тис. руб. [1, арк. 148–149]. Ось перелік найбільш поширених та оригінальних видань, розповсюджуваних серед населення області: «Радянська Волинь» – 12000 примірників, «Блокнот агітатора» – 2250, «Правда» – 1850, «Известия» – 600, «Сталинское племя» – 200, «Британский союзник» – 100 [2, арк. 19–20, 39].

У 1946 р. на шпальтах газети «Радянська Волинь» з'явилися публікації односторонньої ідеологічної спрямованості. Так, 18, 19, 22, 24, 25 травня в рубриці «Для сільських драматичних гуртків» газета друкує п'єсу П. Козланюка «Запроданці», спрямованої на дискредитацію національно-визвольного руху. У трьох номерах (28, 29 і 30 липня) партійний орган здійснив передрук статті проф. М. Петровського з газети «Правда» «До кінця викрити націоналістичні перекручення історії України (Про антинаукові теорії М. Грушевського та його «школи）」, 30 липня номер газети відкрився передовою статтею «Ліквідувати самовплив і кустарництво в партійній пропаганді», 16 і 21 серпня під рубрикою «Консультації» вміщено теоретичний матеріал авторства академіка І. Мінченка «Про поступовий перехід від соціалізму до комунізму». 25 вересня газета надрукувала ганебну доповідь сталінського ідеолога А. Жданова «Про журнали «Звезда» і «Ленинград»», де він паплюжив відомих представників російської культури – поетесу А. Ахматову та письменника М. Зощенка. 29 вересня анонсовано вихід другого тому творів Сталіна. 2 жовтня того ж року опубліковано статтю академіка П. Поспелова «До восьмої річниці виходу в світ праці Й. В. Сталіна «Короткий курс історії ВКП(б)»».

16 жовтня 1946 р. на першій сторінці подано скорочений матеріал з постанови ЦК КП(б)У «Про репертуар драматичних і оперних театрів УРСР і заходи до його поліпшення». 22 і 23 листопада газета пропонує публікацію М. Бажана під назвою «До кінця викорчувати буржуазно-націоналістичні погляди в питаннях історії та літератури України». 27-го – друкується велика стаття історика І. Крип'якевича «Непорушне братерство російського і українського народів».

Пропагандистський тиск посилювався в грудні 1946 р. у зв'язку із наближенням виборів до Верховної Ради УРСР. Так, 14 грудня у рубриці «На допомогу слухачам політшкіл», друкується стаття проф. Б. Воїна «Як робітники і селяни Росії боролися проти царизму, поміщиків і капіталістів», 21 грудня – замовні спогади жителя м. Володимира-Волинського «Яке це щастя бути громадянином країни Рад», де номери за 21 і 22 грудня присвячено викладу скороченої стенограми доповіді академіка Г. Александрова «Про радянську демократію» на загальних зборах Академії наук СРСР 4 грудня 1946 р.

Показовим за змістом вдався номер за 28 грудня 1946 р. На розвороті газети у рубриці «На допомогу агітаторові і пропагандистові» вміщена низка матеріалів, зміст яких наочно демонстрував позитивні зрушення, які відбулися на Волині за радянських часів. Матеріал однієї сторінки вийшов під загальною назвою «У часи пансько-поміщицької Польщі. В кайданах злиднів, темряви й безправ'я...», другої – «Волинь в умова радянської влади. Розвивається економіка і культура, зростає добробут населення». Зазначена публікація наочно засвідчувала, що на відміну від Польщі, радянське керівництво спрямовувало на Волинь колосальні матеріальні ресурси.

Партійні та державні органи не лише декларували боротьбу з різного роду відхиленнями від генеральної лінії партії, а й повсюдно викривали факти «помилки», «перекручень», а то й «злочинного ставлення» до політики, що нею здійснювалася. Для цього існували відповідні органи з великим штатом співробітників, а також чисельна армія ідейно заангажованих добровільних помічників. У партійному архіві Волинської області зберігається службова записка: «Про ідеологічні перекручення, що мали місце в окремих органах і організаціях», яка дає змогу уявити характер подібного роду документів. Зокрема у ній йшлося про таке:

1. У Горохівському районному клубі в березні цього року проведено ювілейний вечір, присвячений Т. Г. Шевченко «в націоналістичному дусі». Вечір готували – художній керівник райклубу М... та завуч середньої школи Б... (під час німецької окупації вчителював в Горохівському районі).

Під час проведення заходу приміщення клубу оздоблено в націоналістичному дусі, «Заповіт» виконувався без останньої строфи («І мене в сім'ї великий, сім'ї вільній новій не забудьте пом'янути не злим тихим словом»). Вірші для декламування теж підбрано неправильно і передавались в націоналістичному дусі, спрямованому проти російського народу.

2. Любешівська районна газета «Червона зірка» (редактор тов. Д...) в № 71 (279) від 2-го вересня, друкуючи матеріали з приводу смерті А. А. Жданова, замість фото-кліше Жданова надрукувала кліше М. М. Шверніка. До того ж перекрутила дату смерті А. А. Жданова, замість 31 серпня газета надрукувала, що Жданов помер 2 серпня 1948 р.

3. Ківерцівська районна газета «Ленінський шлях» (редактор тов. М...) 23 травня в № 42 (268) друкуючи Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про нагородження тов. Шверніка М. М. орденом Леніна», замість фото-кліше т. Шверніка надрукувала фото-кліше т. Жданова, а під кліше дала підпис – «Голова Президії Верховної Ради СРСР М. М. Швернік».

4. Володимир-Волинська районна газета «Червоний прапор» (ред. т. Х...) після того, як проф. Делоне на сесії Всесоюзної академії сільськогосподарських наук ім. Леніна був викритий як вейсманіст-марганіст, надрукувала його фото-кліше давши під цим кліше похвальну підпис, що професор Делоне вивів новий сорт озимої пшениці – «Харків'янка». Цієї ж помилки допустила й газета «Шлях Леніна», Оваднівського р-ну, ред. К...» [3, арк. 45].

21 липня 1951 р. «Радянська Волинь» надрукувала матеріал (передрук газети «Правда» від 20.07.1951 р.) «Про оперу «Богдан Хмельницький», яка відкрила нову сторінку ідеологічних репресій проти представників прогресивної вітчизняної інтелігенції. Як було заведено у ті часи, керівництву області необхідно було відповідним чином відреагувати, а значить шукати недоліки, а то й «ворогів» серед місцевої інтелігенції. Об'єктом цілеспрямованого нападу стали волинські митці та науковці.

Виступаючи на пленумі Волинського обкому, присвяченому питанню покращення ідеологічної роботи у партійних організаціях, перший секретар обкому КП(б)У І. Грушецький наголосив на тому, що репертуар драматичного театру добирався «не за принципом ідейного виховання глядачів, показу нової радянської людини, прищеплення трудящим почуття дружби до братніх народів і зокрема до великого російського народу, виховання животворного радянського патріотизму, а за принципом уявної ефективності, чисто з комерційних позицій». У провину ставилась відсутність в репертуарі п'єс «великих класиків російської драматургії Горького, Гоголя, Островського». Щодо Волинського народного хору, то тут нібито теж мали місце значні недоліки. В репертуарі «до цього часу немає пісенних музичних творів композиторів братніх республік, майже немає пісень, частушок, про волинські колгоспи, про кращих людей нашої області...» [4].

Жорсткій критиці піддано й заклади освіти, зокрема, кафедра основ марксизму-ленінізму Луцького педагогічного інституту. Причина істотних недоліків

в ідейно-виховній роботі колективу вбачалася у тому, що партійна організація педагогічного інституту «не поклала в основу своєї роботи ті настанови, які дані в статті газети «Правда» «Проти ідеологічних перекручень в літературі»». Недобрим словом було згадано й «найлютіших ворогів українського народу – українських буржуазних націоналістів». На основі вказівок товариша Сталіна, висловлених ним в роботі «Відносно марксизму в мовознавстві», «потрібно переробувати викладання мов», зауважував партійний керівник [4].

Не забувала влада й про зміну дискурсу історичної пам'яті на Волині. В архівах зберігається цікавий документ. Йдеться про бюсти польських письменників, що демонтовані в Луцьку в червні 1951 р. У рішенні виконкому Луцької міської ради зазначалося, що зважаючи на те, що «бюсти польських письменників: Т. Чацького, Ю. Словацького, Г. Сенкевича і Ю. Крашевського, які знаходяться на мосту вулиці Ринкової, у зв'язку зі старістю та воєнними діями прийшли в непригодність і являються напівзношеними», виконком ухвалив рішення «зняти ... бюсти для реставрації» [5, арк. 45]. Однак це рішення в силу очевидних причин міська влада не виконала, оскільки партійно-радянське керівництво було важко запідозрити у симпатіях до представників культури колишньої «буржуазно-поміщицької» Польщі.

У 1947 р. відбулося перше масове перейменування адресних об'єктів Луцька, що існували до 1941 р. Особливо постраждали вулиці, назви яких пов'язано з іменами видатних постатей історії і культури України та Польщі:

<u>Стара назва</u>	<u>Перейменовується</u>
«Сераковського	Пушкіна
Анського	Коцюбинського
Пеовякув	Гоголя
Сулкевича	Чкалова
Воеводи Киселя	Фрунзе
Бернардинська	Плеханова
Мальчевського	Колгоспна
Лещинського	Ватутіна
Траугутта	М. Горького
Рея	Піонерська
Крашевського	Суворова».

Друге велике за обсягом і принципове за змістом перейменування вулиць та провулків обласного центру відбулося в січні 1950 р. Віковічні назви старого Луцька поступилися своїм місцем новій «порції» російсько-радянських-революційних імен та символів.

<u>Стара назва</u>	<u>Перейменовується</u>
«Чеська	Чехова
Караїмська	Калініна
Глиняна	Щорса
Неціла	Олега Кошового
Мертвий провулок	Цвинтарна
Золота	Мічурина
Срібна	Радіщева
Ринкова	Пугачова
Узька (на ринку)	Аптечна
Слодова	Гоголя
Пивна	Рилєєва
Хмельна	Жовтнева
Колодійська	Південна
Мила	Лермонтова
Козяча	Робітнича
Складова	Радгоспна

Крива
Смутний провулок
Сліпий провулок
Боса

Північна
Артельний провулок
Ливарний провулок
Ракетна».

У червні 1951 р. на карті Луцька з'явилися нові вулиці, названі на честь радянського письменника та партійного діяча Д. Фурманова, героїв громадянської війни Г. Котовського і О. Пархоменка, а також діячки німецького та міжнародного робітничого руху – Клари Цеткин. Перейменування вулиць продовжено й у наступні роки.

Отже, після звільнення Волинської області від фашистів у краї розпочався інтенсивний процес ідеологічного «зомбування» населення за радянським зразком. Загальний напрям радянзації та русифікації суспільно-політичного життя Волині вочевидь руйнував українську культурно-національну самобутність регіону, що загалом уписувалося в контекст марксистсько-ленінської доктрини, яка передбачала «злиття націй» і формування нової соціальної спільності «радянський народ».

Джерела

1. Державний архів Волинської області. Ф. Р-6. Оп. 11. Спр. 6, арк. 148–149.
2. Держархів Волин. обл. Ф. П-1. Оп. 3. Спр. 564, арк. 19–39.
3. Держархів Волин. обл. Ф. П-1. Оп. 3. Спр. 1237, арк. 45.
4. Радянська Волинь. 1951. 11 грудня.
5. Держархів Волин. обл. Р-4. Оп. 4. Спр. 33, арк. 45.

УДК 81

ПІДСТУПНІСТЬ РИТОРИКИ РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ

Руслана Жангазінова,

*викладач кафедри українознавства Львівського національного
медичного університету імені Данила Галицького*

У статті проаналізовано особливості риторики радянського тоталітаризму. Описано фатальний вплив на свідомість суспільства процесу ототожнення через риторичку більшовицьких злочинів і пенітенціарної системи, що легалізовувало та виправдовувало її злочини, караючи патріотів як зрадників та «ворогів народу».

The article analyzes the features of the rhetoric of Soviet totalitarianism. The fatal influence on the public consciousness of the process of identification through the rhetoric of Bolshevik crimes and the penitentiary system, which legalized and justified its crimes, punishing patriots as traitors and «enemies of the people», is described.

Історично склалося так, що синонімом до поняття тоталітарної машини є поняття радянської держави – монстра, який породив брехню, страх, аморальність та мільйони смертей. І всі ці процеси проходили під гучне мовчання лєвоної частки населення країни. То чим же породжена така пасивна реакція? Щоб відповісти на це запитання, слід детальніше розглянути саме поняття радянського тоталітаризму. Остаточно ця всезнищувальна машина сформувалася у 20-30 рр. і змогла повністю зреалізувати свій зловісний потенціал.

Знищивши політичні сили конкурентів, більшовики установили тоталітарний режим і шляхом масових репресій почали насаджувати в країні свій соціально-економічний устрій. У трійці методів соціалістичного будівництва – пропаганда, виховання і насильство – тоталітарна держава найчастіше і найширше використовувала саме останній насильницький метод в усіх його формах: терор, голод, примушування, депортація та ін. І якщо явища терору голодом чи депортацій були дискретними та спрямованими проти національних верств чи соціальних груп, то явище масових репресій було індивідуалізоване і здійснювалося безперервно [1].

У суспільстві за сталінських часів відбувався постійний жорсткий контроль та маніпуляції масовою свідомістю, знищувалися індивідуальні громадянські права та свободи, силовими структурами проводився терор та масові репресії населення, було створено систему поліцейського контролю для боротьби з будь-якою опозицією. Органи ДПУ-НКВС розгорнули широкі репресії проти усіх верств населення українського суспільства.

Важливу роль у тоталітарно-репресивних процесах відіграла риторика правлячої верхівки. З моменту своєї появи риторика як поняття мала різні змістові софістичні наповнення – від первісного розуміння софістики як мудрості й авторитетності до її трансформації в напрямку до статусу синоніма ледь не брехливості та облуди. Зрештою, саме це ми бачимо на прикладі тих більшовицьких риторичних моделей, які існували в контексті соціально-політичної ситуації у радянському суспільстві, де власне риторика виступила як облудлива апологетика тоталітарної ідеології.

Спрямувавши гостроту удару першочергово супроти визначних постатей інтелігенції, риторично змалювавши їх ворогами народу, тоталітарна влада чудово усвідомлювала, що саме ця верства і є найвпливовішою силою, здатною чинити духовний опір, захищати народ, привертати увагу світової громадськості до його проблем. Знищення української духовної еліти у тридцятих роках відоме як українське розстріляне відродження. До нього належать не тільки ті діячі, які були знищені фізично, закатовані, розстріляні, померли в тюрмах і таборах ГУЛАГу, а й велика частина тих, хто, зазнавши гонінь, репресій і утисків, на довгий час, а то й назавжди, припинили творчу працю [1].

Радянський тоталітаризм не зміг би проіснувати настільки довго, якби опирався тільки на репресії. Іншим опертям режиму стала комуністична ідеологія разом із її міфами, стереотипами та фікціями. Більшовицька пропагандистська машина безперервно створювала ці міфи і втовкмачувала їх у масову свідомість. Метою було розумово закріпити радянську людину, відгородити її від ідей і новацій вільного світу, унеможливити появу альтернативної думки.

Радянська тоталітарна риторика зі своєю ідеологічною пропагандою цинічно і лицемірно підмінювала одні поняття іншими, щоб завуальювати злочини режиму. Центральне місце у ній займало ототожнення більшовицьких злочинів під час цілеспрямованого винищення мільйонів людей за національною ознакою і пенітенціарної системи. Всі злочини у риторичі влади було підмінено поняттям правосуддя, яке карало зрадників та «ворогів народу».

У риторичу традиційно вводилися нові номінації на позначення класових ворогів радянського тоталітаризму. Це так звані номени *позбавленець* (*лишенець*) та *куркуль* (*кулак*). Слово «куркуль» за своєю етимологією мало цілком штучний характер. Саме ж українське селянство завжди поділялося на дві групи – хазяїв та бідняків, де перші були синонімом до слова працьовитість та достаток, а другі були невдахами, ледацюгами й п'яницями. Трирівневий поділ селян на багатих, людей середнього достатку та бідняків, що його створили радянські кабінетні тоталітарні теоретики, був штучним, як і те, що слово «куркуль», котре в українській мові позначало переселенця з іншої місцевості, набуло негативного значення у суспільстві. Свідомо провокативна демонізація куркулів у публічному просторі перекикається із процесом дегуманізації

класових ворогів загалом. Вони поставали в образах шкідників, котрих треба вилучати, знищувати та використовувати як витратний матеріал для блага соціалістичного будівництва. В офіційних документах часів сталінщини людей, котрі мали гідність та свої національні погляди, називали по-різному: «залишенці», «антирадянські/шкідливі елементи», «політбандити», «переродженці», «безрідні космополіти». Особливого значення набув номен-ярлик «бандерівець», що його саме зараз активно використовує російська пропаганда, котра стала правонаступницею мови радянського тоталітаризму [2].

Окрім того, у своїй риторичній представники тоталітарного режиму успішно застосовували прийоми новомови, функціями якої було приховування непривабливої дійсності та витворення в уяві мовців фіктивного ідеального світу, а також насадження духу ворожості, ненависті, насильства. Новомова виявляла неவிпадкову спорідненість із мовою кримінальних кіл. Як і в злочинському арготизмі, в діловодстві радянських каральних органів поширеними були евфемізми, які маскували злочинні дії режиму.

Наслідки таких риторичних маніпуляцій свідомістю народу маємо і зараз. Багаторічне огиджування бандерівців у радянських ЗМІ та маскульті породило явище галичанофобії, яке врешті призвело до духовного відчуження українців інших регіонів (особливо південно-східних) від земляків із Західної України.

Своєю пропагандистською риторикою тоталітарна влада заохочувала українців зрікатися власних культурних цінностей і традицій, накидаючи комплекс меншовартості, сприяла втраті у свідомості суспільства відчуття меж між поняттями правосуддя та репресій. *Саме риторика радянської тоталітарної машини переконаливо записувала у головах людей безапеляційне поклоніння тиранові, страх перед висловлюванням своєї думки чи відстоюванням своїх законних прав, що, на жаль, має глибокі відбитки і у свідомості сучасного українського суспільства.*

Література

1. Білокінь С.І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917-1941рр.) : Джерело дослідження. – К., 1999. 448 с.
2. Примаченко Я. Лариса Масенко. Мова радянського тоталітаризму / Яна Примаченко // Критика. Міжнародний огляд книжок та ідей. / Яна Примаченко., 2018. С. 54–55.

УДК 81'271: 070:004.738.5

КУЛЬТУРНО-ЛІНГВІСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ НЕТРАДИЦІЙНИХ МЕДІА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Наталя Зубець,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Запорізького національного університету

Зроблено спробу розглянути і дати оцінку найпопулярнішим інтернет проектам, у яких відображено сучасну лексику та мовну свідомість користувачів.

Ключові слова: нормативність, мережеві проекти, наївна лінгвістика, мовний стандарт.

In the article an attempt to consider and evaluate the most popular Internet projects, which reflects of the modern vocabulary and language consciousness of users.

Keywords: normativeness, network projects, naive linguistics, language standard

В умовах радянського тоталітарного суспільства питання мови нерідко ставали об'єктом конфліктів і маніпуляцій. Зміни в суспільному житті українців, процеси демократизації та лібералізації в кінці XX – на початку XXI століть зумовили неприйняття спільнотою забюрократизованої мови минулого. Процеси позбавлення різних сегментів нашої мови від радянських нашарувань, як і формування власної незалежності, починалися непросто. Ось як передав депресивну та деморалізуючу атмосферу початку 2000-х письменник В. Єшкілев: «Не мова обслуговує державу, а держава мешкає у Домі Мови, як оскаженілий Мінотавр у Лабіринті. Потвора ходить, бігає, повзає фонетичними коридорами, вигризаючи з їхніх мурів бюрократичні сленги і кайдани дебільних правописів, правила вмирання і брехливі означення, якими прикриває свою драконячу шкіру. Потвора не здогадується, що кожної миті в неї під ногами може вибухнути Лінгварна Бомба!» [2, с. 12].

Упродовж двох останніх десятиліть українська мова стрімко й показово змінюється, набуває нового звучання за рахунок оновлення засобів вираження та форм образності, стали закономірними зрушення в мовному стандарті. Науковці відзначають, що активний словник мовців змінився на 25% у результаті дії трьох потужних процесів: 1) оновлення лексичного значення наявних у мові слів, 2) поява нових лексичних одиниць, 3) міграція лексики з мовної периферії до центру і навпаки.

Мова набуває значущості в житті держави, виконуючи важливу інтеграційну функцію. Сучасний етап розвитку української мови проходить в умовах підвищення її популярності, заохочення до вдосконалення та вивчення, чому сприяють освіта, преса, радіо і телебачення, мережа «Інтернет», організовуючи різноманітні волонтерські проєкти, програми, акції, як-от: експресуроки, мовні тренінги і тренажери, диктант національної єдності, мовомарафони, онлайн словники, лайфхаки тощо. Зокрема, досягнення інтернету змінюють стандарти обміну інформацією, розширюючи можливості співпраці та співтворчості. У результаті цього виникли нетрадиційні медіа з високим рівнем інтерактивності, які виконують, крім комунікативно-інформаційної, пізнавальну, культурницьку та просвітницьку функції. З розвитком таких медіа відбувається наукове осмислення цього явища зарубіжними [1; 5] та вітчизняними [3; 4; 8] вченими. Проте в українському мовознавстві системне дослідження таких платформ, проєктів, програм ще не розпочалося.

Мета нашої розвідки – розглянути й дати оцінку контенту найпопулярніших інтернет проєктів, які відображають сучасну лексику та дають уявлення про мовну свідомість користувачів.

Сьогодні мовні питання знаходяться в центрі уваги політиків, державних діячів, вони активно обговорюються громадськістю. Повернення норм, що відповідають автентичі українського мовомислення, заміна некритично взятих або штучно нав'язаних запозичень, ремаркування нових слів цікавлять не лише науковців, а й багатьох освічених людей. Саме останні, усвідомлюючи пекучу потребу в очищенні мови від різноманітних нашарувань, надмірних запозичень, прагнуть продемонструвати власне розуміння мовних змін, нормативності мови, пропонують способи повернення національних мовних цінностей у лексику, граматику, словникову справу. Мовознавиця О. Левченко зауважує: «...спостерігаємо не лише «тектонічні зсуви» в комунікації, але й «тектонічні розломи», відцентрові й доцентрові сили, що впливають на мовну свідомість як мовців-нелінгвістів, так і мовців-лінгвістів» [3, с. 168]. У сучасному медіапросторі національно свідомі носії української мови – нефілологи – за останнє десятиліття запропонували низку вартісних лінгвістичних проєктів («народні» словники, онлайн платформи, додатки, застосунки), у які індивідуальні члени або онлайн співтовариства вкладають своє розуміння сучасної мовної ситуації, бачення власної участі в мовному розвитку, спираючись на праці авторитетних науковців, залучаючи при цьому загальновідому термінологію, мовні категорії тощо. Такі словники укладаються

ніби на протипагу традиційним нормативним лексиконам, бо як справедливо відзначає Р. Трифонов, у дібраних словах автори відтворюють «стійкі уявлення про дійсність, вписують «поточний момент» в циклічні часові координати» [6, с. 89]. Координатори проєктів намагаються упорядкувати роботу учасників шляхом обговорення питань, організовують підтримку з боку науковців, супроводжують діяльність інструкціями, анкетуванням тощо. Нетрадиційні медіа є проявами «наївної» («фольк-» або «народної», «любительської») лінгвістики – нового відгалуження в сучасному мовознавстві (з початку 2000-х років), що являє собою сукупність непрофесійних поглядів, знань і суджень [5; 8].

У мережевому просторі досить відомий **проєкт «Мислово»** (редактор Б. Петренчук) – електронний динамічний словник неологізмів, сленгу та інших проявів (у т. ч. ненормативної лексики) сучасної української мови, який творять користувачі. Вони мають можливість проголосувати «за» чи «проти» запропонованих тлумачень. З часу появи перших визначень, що з'явилися 2012 року, ресурс перетворився на своєрідний гіпертекст із більше ніж 5 тисяч слів, якому властиве колективне авторство. Перед публікацією запропоноване слово проходить контроль редактора.

Із переваг проєкту відзначимо те, що у словнику створюється цілісний лінгвальний образ сьогодення за допомогою лексем, що найкраще відображають настрої та переживання людей, перебувають у центрі інформаційного поля України, мають піковий інтерес, наприклад: *євробляхи, заручники, монобільшість, турборежим, коронакриза* та ін. Є слова не забарвлені політично, на зразок: *біткоїн, спінер-іграшка*. Іноді добираються слова-складники певного семантичного поля, як-от «Корупція»: *е-декларація, безкарність, офшор*. У результаті суспільної дискусії обираються слово та антислово року. Популярними, соціально значущими за ці роки (з 2013 р.) було визнано слова *кіборг, Євромайдан, блокада, корупція, безвіз, томос, діджиталізація*. У відповідний період як дискримінаційні, нелюдяні названо актуалізовані слова *сепари, вата, Луганда, майданутий* та деякі ін.

У науковій літературі ми натрапили на оцінку проєкту «Мислово» як «некерованого або слабоекерованого варіанту» [4, с. 121] «наївної» лексикографії у зв'язку з множинністю визначень, непрозорими принципами відбору лексем. Зауважимо, що в результаті аналізу мовного матеріалу аналізованого джерела видається надуживання зниженої або й вульгарної лексики.

На волонтерських засадах 2013 року викладачі-практики та креативні студенти-журналісти Київського університету імені Бориса Грінченка створили суспільно-культурологічний **інтернет журнал «СловОпис»** з метою популяризації української мови та українського простору загалом. Проєкт стартував з кількох просвітницьких відеоблогів про рідковживані автентичні українські слова. Дуже швидко створили власні канали You Tube і сайт, відкрили сторінки СловОпису в кількох соцмережах.

Тепер у журналі є кілька рубрик: «Відеословник» (уміщує діалектні, «призабуті», «улюблені» слова, новотвори тощо), «Українська – це сучасно» (історії про імена, їхнє походження; блоги, інтерв'ю, новини), «Відкрий Україну» (топові прислів'я і приказки; жартівливі фразеологізми; назви забутих українських страв та ін.). Нині команда створює відеоблоги (за участі науково-педагогічних працівників, студентів, відомих публічних людей зі сфери ЗМІ, мистецтва, культури, бізнесу тощо) про рідковживані, ужиткові, улюблені українські слова, новотвори, фразеологізми; власну просвітницьку продукцію у вигляді карток щодо правильного вживання, популяризації українських слів, словосполучень, висловів, фразеологізмів та аналітичну текстову й відеопродукцію на теми історії і проблем розвитку української мови, культури. Контент постійно наповнюється інформацією про відомих науковців, діячів культури, моральних авторитетів нації, становище української мови в суспільстві тощо. Один із партнерів ресурсу – Міністерство освіти і науки України. Про це незвичайне медіа схвально відгукуються ЗМІ.

Очищення нашої мови від небажаних елементів – іноземних слів, застарілих, регіональних, скалькованих елементів, було й залишається актуальним. На думку дослідниці цього руху в нашій мові Л. Масенко, Україна має великий і повчальний пуристичний досвід [7].

Волонтери справедливо вважають недостатніми зусилля державних інституцій у питанні адекватних перекладів мовних запозичень. Для цього 2014 року львівськими ентузіастами-нелінгвістами було створено **сайт «Словотвір»** – платформу для колективного, без обмежень, пошуку, обговорення та вибору варіантів адекватного перекладу чи передачі чужомовних слів. Для наукового супроводу команди запрошено науковця – кандидата філологічних наук І. Ціхоцького. Процес – максимально простий і відкритий. Базу слів формують лише зареєстровані учасники, з-поміж яких – учителі, студенти, науковці, люди з тонким відчуттям мови. Вони не вигадують нові слова, а шукають аналоги серед наявних. Організатори просять увімкнути пам'ять, уяву та національно-мовні сенсори. Щотижня для обговорення пропонується слово, до якого можуть повертатися й пізніше. Отримані заміники проходять базову модерацію. За найбільш вдачі пропозиції відвідувачі платформи голосують. Серед кількох тисяч обговорюваних слів – багато запозичень, які давно прижилися в нашій мові, але до них шукають національні аналоги, оскільки вони є до цих слів у багатьох європейських мовах, наприклад: **абзац** – відступ, **анархія** – безладдя, **анексія** – загарбання, **філологія** – словесність, **шаблон** – зразок та ін. У пошуковій стрічці наявні реактуалізовані слова, як-от: **арсенал** – **зброярня**, **гіпотеза** – **засновок**, **статуя** – **бовван**, **солдат** – **вояк**, **туалет** – **вбиральня** і под. Часто обираються слова з абсолютною новизною, що позначають реалії, яких не було раніше: **блендер** – **подрібнювач**, **діджиталізація** – **числування**, **дреди** – **кудлаї**, **лептоп** – **наколінець**, **мурал** – **стінопис**, **ток-шоу** – **гутори**. Є прагнення замінити росіянізми: **вентилятор** – **вітрогін**, **відрижка** – **надха**, **ларьок** – **ятка**, **насос** – **смок**. Ознайомлюючись із матеріалами платформи, помічаємо, що серед дібраних відповідників є діалектні слова, які невідомі багатьом носіям, наприклад: **абрикос** – **мореля**, **арахіс** – **жола**, **кулінарія** – **сокальство**, **пik** – **цовб**, **уніформа** – **однострій**. Важко погодитися з уведенням до каталогу розмовних, знижених, ненормативних слів, на зразок: **айтішник** – **бітознавець**, **прикольний** – **нівроку**.

Проект викликає велике зацікавлення, отримує схвальні відгуки не лише від пересічних громадян, а й від фахівців. У планах організаторів – створення комісії з філологів, яка б відбирала найвдаліші приклади; розробка програми, яка б очищувала текст, пропонуючи користувачам українські відповідники.

Отже, сучасні нетрадиційні медіа здійснюють плідну нормалізаторську, ментально-мовну діяльність щодо української мови. Вони дають матеріал для словників нормативного типу та для наукових досліджень метамовної свідомості. Підбір слів може бути зведенням корпусних даних для лінгвістики. Крім цього, проекти виконують важливі просвітницькі завдання.

Література

1. Голев Н. «Викилексия» – народный интернет-словарь: инновационный лексикографический проект. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=22603674>.
2. Єшкілев В. Пафос. Роман. Львів: Кальварія, 2002. 208 с.
3. Левченко О. Рефлексії в епоху пост (модернізму), нео(лібералізму) та мульті (культуралізму) над словникарством. *Studia Linguistica*. Vol. IX. 2006. С. 160-169.
4. Левченко О. Фразеографія й виклики часу: дво- та багатомовні словники порівнянь. *Slawistische Forschungen und Texte 24: Lexikographische Innovation – Innovative Lexikographie*: Georg Olms Verlag. Hildesheim-Zürich-New York, 2017. С. 113-133.
5. Полинниченко Д. Любительская лексикография: опыт исследования. URL: https://vestnik.kemsu.ru/jour/article/view/4009?locale=ru_RU.
6. Трифонов Р. «Солодкі слова» в сучасному українському медіадискурсі. Вісник Харківського національного ун-ту ім. В. Н. Каразіна. 2012. № 1014: сер. Філологія. Вип. 65. С. 86-91.

7. Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду: Док. і матеріали / Упоряд. А. Масенко та ін. Київ: ВД «Києво-Могилянська акад.», 2005. 399 с.

8. Яворська Г. До проблеми «наївної лінгвістики». Лінгвістичні студії. Черкаси: БРАМА-ІС-УЕП, 1999. Вип. III. С. 13-20.

УДК 659.1(477)

ПОСТТОТАЛІТАРНІ РУДИМЕНТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ РЕКЛАМІ

Ірина Колеснікова,

*доктор філологічних наук, професор, професор кафедри
бізнес-лінгвістики ДВНЗ «Київський національний
економічний університет імені Вадима Гетьмана»*

У статті проаналізовано деякі приклади посттоталітарних рудиментів у сучасній українській рекламі, представлено їх типологію та визначено характерні помилки в неймах.

Ключові слова: рекламний нейм, посттоталітарний рудимент, типологія, характерні помилки.

In the article some examples of post-totalitarian vestiges in modern Ukrainian advertisement are analyzed thus their typology is presented and common mistakes in names are defined.

Keywords: advertising name, post-totalitarian vestige, typology, common mistakes.

Щоб знищити мову, необов'язково її забороняти, можна просто зробити її смішною, примітивною, несучасною, провінційною, коли спілкування нею стає непрестижним, принизливим або неадекватним. «Правописний гамлетизм», про який писав А. Ніковський у редакційній передмові до «Словника української мови» [1], надзвичайно активізувався в сучасній рекламі, особливо в неймах.

Про важливість обрання назви свідчать історичні документи щодо встановлення вимог до правдивості реклами, її зовнішнього вигляду та текстової частини, зокрема приклади, датовані XVII-XVIII ст. У період 1917-1980-х років реклама стає засобом поширення політичних ідей та пропаганди, тобто прерогативою державних органів влади. Розміщення ж платних оголошень у приватних виданнях у цей період передбачало юридичну відповідальність [1, с. 65]. Зрозуміло, що було б нелогічним звинувачувати сучасну рекламу в абсолютній політичній залежності, проте її негативний вплив на розвиток і функціонування української мови є очевидним.

Розглянемо деякі приклади посттоталітарних рудиментів у сучасній українській рекламі.

1. Патологічне тяжіння до оформлення рекламного продукту, що представлений на українському ринку, російською мовою, тобто мовою країни-агресора, що є порушенням вимог нової редакції «Закону про рекламу», наприклад: *кофейня «Изба-читальня»* (м. Донецьк). Ця назва є суперечливою в плані змісту, оскільки акумулює застарілий рудимент, характерний для 20-х років XX ст.; *аптека «БАМ»* (м. Київ), в якій, відповідно до реклами, ліки продаються тільки повними упаковками. Нейм викликає певні алузії, пов'язані з масштабною магістраллю, що будувалася в колишньому СРСР; *садовий центр «Садко»* (м. Київ), назва якого асоціюється з героєм однойменної російської казки та опери відомого композитора Римського-Корсакова. Як відомо, Садко перебував у полоні Водяника на дні моря, що не корегує із садівничим бізнесом. Подібні приклади є причиною когнітивного дисонансу.

2. Принизливе, навіть презирливе ставлення до клієнтів, особливо до людей старшого віку, про що свідчать назви приватних будинків для таких осіб. Вони мають певні негативні конотації (насмішка, іронія, глум, презирство тощо), наприклад: *«Турбота»* (м. Київ). Назва будинку збігається з назвою мережі закладів з надання ритуальних послуг, що породжує небажані асоціації та емоції; *«Добрый Прогноз»* (для онкохворих, м. Київ). Слід враховувати, що такі чутливі сфери, які пов'язані із життям і здоров'ям людини, вимагають уважного ставлення до вибору необхідних неймів.

Позитивними прикладами можна вважати такі назви, що свідчать про повернення правил українського етикету до рекламної галузі, наприклад: *«Пані Аптека»* (м. Київ), *аптека «Бажаємо здоров'я»* (м. Київ), хоча в першій з них спостерігаємо порушення орфографічної норми літературної мови.

При сприйнятті аналогічних неймів не виникають негативні алюзії, відчуття переазавантаженості змісту на протигагу окремим назвам закладів для літніх людей, наприклад: *«Столетие»* (м. Київ, м. Львів), що містять відгомін соціалістичних п'ятирічок через натяк на те, що всі люди, які потраплять до цього будинку, доживуть до 100+. Ця назва вступає в конфлікт з інтелектом хворого або реальністю і може спричинити саркастичну реакцію.

3. Епохальність та надмірна епатажність назви, що іноді виглядає смішним та анекдотичним, чим і відштовхує споживача, наприклад: *клініка Global Medic* (м. Київ, Троещина як центр Всесвіту); *Virtus* (жіноча клініка, м. Київ). Назва походить з латини і в буквальному перекладі означає «мужність, добрість, сила, стійкість»; *садово-ландшафтний центр «Версаль»* (м. Вишгород); *Інго* (гінекологічна клініка, м. Київ) – немотивована назва, паронімічна до назви літери бенгальської мови.

4. Ненормативний культурний стандарт, тобто використання лексем та словосполучень, що належать до певного шару мови (сленг, жаргон, знижена лексика тощо) і не є активними для носіїв сучасної української мови, наприклад: *«АптекаКопейка»*, *аптека «Шара»*, які зорієнтовані на певний контингент.

Подібні приклади не сприяють піднесенню культури мови, особливо коли їх автори дозволяють собі порушувати правила української орфографії, тим більше, що рекламні назви є одним з найпоширеніших видів поліграфічної продукції, що призводить до значного тиражування цих помилок і формування хибного уявлення про український правопис у всіх споживачів, які стикаються із цими назвами.

Деякі нейми спричиняють культурні конфлікти, оскільки вміщують суперечливу інформацію та дезорієнтують клієнтів, наприклад: *гінекологічна клініка «Человек»* (м. Боярка); *садовий центр «Єва»* – виникає асоціація з біблійним сюжетом про спокусу Єви, яка скуштувала заборонений плід.

Іноді назва може породжувати термінологічну плутанину, якщо вона є терміном з іншої сфери, не дотичної до діяльності конкретного закладу чи фірми, наприклад: *аптека «Тріоль»*, де використаний музичний термін (*тріоль* – музична фігура з трьох нот).

Окремі нейми є вдалими, тому що в них грамотно використано елементи європейської культури, зрозумілі покупцям, наприклад: *садовий центр «Деметра»* (м. Ворзель). Як відомо, Деметра – це міфологічна богиня землі.

5. Курйозні назви, які демонструють низький рівень освіченості їх авторів, наприклад, назви м'ясних магазинів: *«Весела Жаба»*, *«Ата, тов»* (м. Київ); *«Сто пудов»*, *«Колосся»*, *«Глечик»* (м. Харків), а також молочних магазинів: *«Лепестки»*, *«Итак»* (м. Київ).

6. Окремо варто зупинитися на **кулінарних неймах**, які не відповідають реальним стравам, номінованим у такий спосіб, наприклад: *«Бабушкин огород»* (рибна страва), *«Царевна-лягушка»* (гаряча страва), *«Красотки Мулен Руж»* (салат).

Останній нейм походить з французької мови (Moulin Rouge) і в буквальному перекладі означає «червоний вітряк». Це назва класичного кабаре у Парижі в кварталі «червоних ліхтарів», 1889 рік; «Смерть парикмахера» (овочі з копченою курятиною); «Волосаті пупок» (коктейль). Гумористичні конотації не завжди є доцільними в ресторанному бізнесі, особливо якщо такий гумор зрозумілий тільки авторам рекламного продукту.

Отже, обираючи рекламну назву, слід дотримуватися певних правил, щоб вона не відштовхувала клієнтів, а виконувала свою безпосередню функцію двигуна торгівлі, зокрема: а) назва не може віддзеркалювати завищену оцінку фірми чи її діяльності, тобто сприйматися з ознаками пихатості; б) вона не повинна демонструвати граматичний нігілізм, тобто порушення норм літературної мови як футлярних стандартів для рекламних продуктів; в) не може бути прикладом комунікативного вакууму, особливо якщо це іншомовна лексема, враховуючи той факт, що не всі споживачі володіють іноземними мовами на достатньому рівні й здатні правильно інтерпретувати таку назву.

Література

1. Марченко О.В. Становлення та розвиток реклами на території України: історико-правові аспекти. - Митна справа, 2015, №1 (97). - С. 61 - 66.
2. Словник української мови. - 3-є вид., випр. і доп. /За ред. С. Єфремова та А. Ніковсько-го. - Т.3. - К.: Горно, 1928.

УДК 316(94)

ПРОПАГАНДИСТСЬКІ МІФОЛОГЕМИ У ГІБРИДНІЙ ВІЙНІ

Андрій Криськов

*доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри українознавства
і філософії Тернопільського національного технічного
університету імені Івана Пулюя*

У доповіді стисло досліджено особливості використання сучасною російською та проросійською пропагандою при веденні гібридної війни проти України пропагандистських міфологем як засобів політичних маніпуляцій, спрямованих на амбівалентність ідентичності в українському суспільстві.

Ключові слова: пропаганда, міфологема, гібридна війна.

The theses briefly study the peculiarities of the use of modern Russian and pro-Russian propaganda in the conduct of a hybrid war against Ukraine propaganda mythologists as a means of political manipulation aimed at the ambivalence of identity in Ukrainian society.

Keywords: propaganda, mythology, hybrid war.

Нові комунікації через інформаційні контексти створюють світ, у якому ми живемо. В середовищі створюваних комунікаціями інформаційних контекстів відбувається трансформація реальності. У цьому штучно створеному світі Інтернет і соціальні мережі багатьом замінили реальність, адже вони є сегментом інформаційного простору, який не контролюється традиційними способами. Ще однією особливістю електронних джерел інформації є їхній вихід на масову аудиторію, чим можуть користуватися приватні особи для підміни факту образом. Наприклад, образ «бандерівця» живе власним життям, не пов'язаним ні з історією цього поняття, ні із сучасною українською реальністю [1, с.16]. Тобто, необхідний для пропаганди

образ робиться яскравим, а непотрібний факт – спірним (достовірність факту нівельється заявами, що це неправда). Гібридна війна віддаватиме перевагу тому, хто вміє працювати з масовою свідомістю. Сторона, що атакує, повинна доводити справедливність своїх дій як власному народові, так і народові, на який спрямована атака. А атакованій стороні досить важко давати відсіч такій неоголошеній війні. Гібридна війна стала здобутком нашого часу саме тому, що багато потрібних для неї завдань можна виконати за рахунок інформаційного компонента [2, с.119]. Що сильнішим стає його розвиток, то легшим буде виконання цих завдань.

Стосунки між Україною і Росією протягом усього періоду співіснування переповнені драматизмом і трагізмом, що не дає можливості однозначного тлумачення їх обома сторонами. У 2007-2008 рр., за прикладом Німеччини і Франції, які створили спільний навчальний посібник для просування «спільного бачення історії» [3], було здійснено спробу узгодити спільне бачення історичних процесів [4]. В цілому спроба виявилася провальною, а єдиним практичним результатом стало видання у Росії нарисів історії України, а в Україні – нарисів історії Росії. Прикметно, що головним редактором нарисів з російського боку виступив академік О. Чубар'ян, який у 2009-2012 рр. був членом «Комісії з протидії спробам фальсифікації історії на шкоду інтересам Росії» при президенті РФ, а на виборах у 2018 р. був довіреною особою В. Путіна [5]. Справа створення спільного підручника отримала «друге дихання» у період керівництва Міністерством освіти і науки Д. Табачником, який не приховував свого русофільства, у вигляді методичного посібника для вчителів «Украина и Россия на перекрестках истории» (2012 р.) [6]. У ньому зовсім не згадувалося про період з 1600 до 1946 рік. У цій ситуації зрозуміло, що виграє той, хто здатний нав'язати власне тлумачення історії, змінити ключові акценти в історичній пам'яті і має можливість проектувати власні трактування в сусідній інформаційний простір. Погодимось з думкою Є. Магди про те, історична пам'ять є набором історичних повідомлень, що передаються з покоління в покоління, суб'єктивних переломних рефлексій про події минулого, особливо негативного досвіду, пригноблення, несправедливості стосовно народу [7, с.166]. У цьому аспекті Україна для Росії є легітимізуючим механізмом, який перетворює її з Московії у Росію з тисячолітньою історією.

Характерним для поширення пропагандистських міфологем, однією з технологій інформаційної війни Росії проти України, стало формування позитивного образу імперського минулого шляхом відновлення або встановлення пам'ятників видатним діячам Російської імперії або СРСР. Так, у 2007 і 2008 роках в Одесі та Севастополі було відкрито пам'ятники Катерині II, в 2013 р. за особистої підтримки В. Путіна в Бірках під Харковом відкрили пам'ятник Олександрі III тощо. 4 листопада (День національної єдності, державне свято Росії) 2016 р. В. Путін урочисто відкрив у Москві пам'ятник князю Володимирі, який князував у Києві. Символічно, що перший камінь для пам'ятника було закладено 2015 р., невдовзі після анексії Криму Росією, і привезли його з Херсонесу, де 988 р. охрестився Володимир [8, с.3-4]. Власне, це добре зрозумілі кроки російського політикуму в контексті підживлення концепції «єдиного (триєдиного) народу» [9].

Необхідно зазначити, що сучасна Росія використовує різного роду маніпуляції для підтвердження своєї позиції, реалізовує програму «русифікації» пострадянського простору. Російські пропагандисти успішно експлуатують концепцію спільного історичного і культурного минулого, а питання відновлення історичної пам'яті не викликають інтересу і розуміння у владних структур України.

Література

1. Почепцов Г. Смысл и войны: Украина и Россия в информационной и смысловой войнах. Київ: Видавн. дім «Киево-Могилянська академія», 2016, 316 с.
2. Криськов А., Криськова С. Інформаційний простір як складова частина гібридної війни. Integracion de las ciencias fundamentales y aplicadas en el paradigma de la sociedad post-

industrial. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Барселона, 24.04.2020). Vol. 3, с.118-120.

3. Лозовий В. Роль історичної освіти та науки у політиці сприяння процесу порозуміння та примирення у Європі [Електрон. ресурс]. Режим доступу: www.irbis-nbuv.gov.ua.

4. Україна-Росія. Нариси історії України та Росії. Спільний проект українських і російських істориків. [Електрон. ресурс]. Режим доступу: www.resource.history.org.ua/project/0000014.

5. Чубарьян, Александр Оганович [Електрон. ресурс]. Режим доступу: www.ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A7%D1%83%D0%B1%D0%B0%D1%80%D1%8C%D1%8F%D0%BD,%D0%90%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80_%D0%9E%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87.

6. Украинские и российские ученые решили умолчать о спорных моментах истории [Електрон. ресурс]. Режим доступу: www.unian.net/politics/699087-ukrainskie-i-rossiyskie-uchenyye-reshili-umolchat-o-spornyih-momentah-istorii.html

7. Магда Є. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків: Віват, 2015, 304 с.

8. Плохій С. Загублене царство. Історія «Русского мира» з 1470 року до сьогодні. Харків: «ФОЛІО», 2019, 308 с.

9. Рябчук М. «Майже один народ». Особливості використання пропагандистської міфології в умовах неоголошеної війни. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України. №5-6. Київ, 2017, с.213-231.

УДК 070.13/.14(477)

ПАРТІЙНЕ КЕРІВНИЦТВО ЗМІ ЯК РІЗНОВИД ІДЕОЛОГІЧНОЇ ЦЕНЗУРИ (на прикладі західноукраїнських земель повоєнних років)

Іван Крупський

*доктор історичних наук, професор кафедри теорії і практики журналістики,
декан факультету журналістики
Львівського національного університету імені Івана Франка*

На прикладі функціонування періодичних друкованих видань і радіомовлення західноукраїнських земель розкрито сутність партійного керівництва ЗМІ, доведено, що партійне керівництво медіа було одним з різновидів ідеологічної цензури, обґрунтовано, чому об'єктивне висвітлення фактів підмінялося ура-патріотичними публікаціями і радіопередачами.

Ключові слова: форми і методи партійного керівництва ЗМІ, ідеологічна цензура, об'єктивність висвітлення фактів, партійна доцільність.

The example of the functioning of periodicals and radio broadcasting of Western Ukrainian lands revealed the essence of the party leadership of the media, proved that the party leadership of the media was one of the varieties of ideological censorship, justified why the objective coverage of the facts was changed.

Keywords: forms and methods of party leadership of the media, ideological censorship, objectivity of coverage of facts, party expediency.

1944 р. із вступом радянських військ до Львова на жителів міста знову, як колись у 1939 р., обрушилася маса різноманітних видань, характерними ознаками яких були чітка партійна позиція, завуальовані під демократичність методи роботи журналістів. Для жителів краю, спеціальним рішенням партійних органів Києва, газети «Радянська Україна» і «Правда України» двічі на тиждень, а республіканські молодіжні видання один раз на тиждень друкували обмінні сторінки. Із березня 1945 р. до січня 1951 р. для населення західних областей призначався спеціальний випуск журналу «Перець».

Про політичне загартування галичан «турбувалися» і радіожурналісти: з початку 1946 р., наприклад, з Києва щоденно передавалися сім випусків «Останніх вістей»: один з них адресувався росіянам, які «у великій кількості прибували в Україну на поселення і не розуміли української мови», та й, зрештою, ще донині вперто відмовляється від неї, зосереджуючись на побудові «русского мира», основу чого вбачають в російській мові. Тому для приїжджих в Україну росіян інформаційна служба Українського радіо була зобов'язана щоденно готувати оглядовий випуск республіканських новин російською мовою, а «другий щоденний випуск адресувався слухачам західних областей, які знову прилучилися до радянського способу життя...» [5, с. 405].

Причиною такої посиленої уваги до західноукраїнських земель було те, що радянська влада вважала галичан головним осередком українського націоналізму, бо вони «стали на ґрунт соціалізму значно пізніше, ніж їхні східноукраїнські брати», й тому, як зазначала партія, «потребували належного ідеологічно-пропагандистського виховання» [1, с. 20].

Незабаром розпочалося і видання обласної газети «Вільна Україна», відтак з'явилася і російськомовна «Львовская правда», а згодом - багатотиражні газети навчальних закладів та заводів.

Уперше місцеві журналісти зіткнулися з таким явищем, як практика позаавторства, – коли працівники газети, щоб засвідчити масову підтримку політики партії усіма верствами населення, мусили самі писати матеріали і підписувати їх прізвищами робітників, учителів, інженерів... Для цього «Вільна Україна» навіть запровадила норму здачі кількості рядків позаштатних авторів для кожного відділу. Так, працівники економічного відділу і відділу партійного життя повинні були здавати по 500 рядків щоденно; відділу листів – 250, а спецкори – по 150 рядків.

Головними темами газетно-журнальних публікацій була тема комуністичного будівництва і комуністичного виховання, пропаганда «ленінської дружби народів», висловлювалася вдячність «великому російському народові», який надсилав на західноукраїнські землі фахівців для відбудови і перетворення краю у потужний науково-промисловий центр.

Однак галичани бачили невідповідність написаного в газетах з реаліями життя. Наприклад, у газетах вони читали, що будувати щасливе життя у краї допоможуть прислані фахівці, вчителі. Але замовчувалося, що серед цих «фахівців» до західних областей УРСР були скеровані сотні оперативних підрозділів НКВС, залучено 3330 працівників міліції, державного апарату, бійців Червоної армії і 2032 сільських активісти, за допомогою яких із Західної України і Західної Білорусії без суду і слідства було вислано більше 1 млн 173 тис 170 осіб, а загалом же із цих областей було вивезено приблизно 10 % населення [2]. Зрештою, така політика «перетягування» кадрів обумовлювалася також політичною потребою: по-перше, місцевим фахівцям не довіряли, а, по-друге, саме приїжджі згодом повинні були стати «п'ятою колоною», на яку могли покласти кремлівські керівники, тим паче, що приїжджі в основному були росіянами [6, с. 54].

Журналісти змушені були таврувати «лютих ворогів українського народу» – буржуазних націоналістів, клерикалів... Принципи партійності та ідейності вважалися основоположними для всієї преси, що видавалася на теренах СРСР, і дотримання їх було одним з критеріїв оцінювання професіоналізму журналістів, при цьому правдивість журналістики безпосередньо пов'язувалася з дотриманням засад партійності та ідейності.

Партійний контроль охоплював діяльність усіх ланок ЗМІ: радіомовлення, книжково-видавничої справи тощо. Наприклад, партія вказувала радіожурналістам, які теми висвітлювати, на які не звертати уваги, кому можна надавати слово для виступу перед мікрофоном, а кому це заборонялося [7, с. 41]. Не довіряючи місцевим журналістам, більша частина радіопрограм готувалася в Москві.

Такі передачі були обов'язковими для передавання їх по місцевому мовленню на західноукраїнських землях. Але оскільки вони не сприймалися галичанами, обком партії змушений був просити у київського керівництва дозволу, констатує: «враховуючи, що Львів ретранслює багато передач російською мовою, які готуються здебільшого в Москві чи рідше в Києві, бажано вести хоча б літературні та дитячі програми українською мовою» [4, Ф. 3, оп. 1, спр. 485, арк. 28].

Більшовицьким витвором, формою керування ЗМІ стали й огляди преси та передач радіо: частина з них друкувалася на сторінках преси та озвучувалася по радіо, інші призначалися лише для обмеженого кола осіб - закриті огляди. Звичайно, огляди преси не були новим жанром. Зокрема, вони широко друкувалися на сторінках західноукраїнських часописів до встановлення в краї радянської влади, однак тоді їх мета була цілком інша: проанонсувати цікаві виступи на сторінках різних газет чи журналів, зав'язати полеміку, ширше розповісти про якусь подію. Однак при радянській владі такі огляди почали мати директивний зміст. Нерідко після них критиковані журналісти позбувалися роботи, виключалися з партії.

Наприклад, 20 червня 1945 р., як свідчать матеріали львівського обласного архіву, «секретар обкому КП(б)У по пропаганді Мазепа» скерував усім завідувачам відділів райкомів партії з ідеологічної роботи закритий огляд районних газет області, в якому запропонував розробити на місцях конкретні заходи щодо виправлення зазначених недоліків в діяльності редакцій газет. А їх було чимало. Зокрема, газета «Зоря» (орган Городоцького райкому партії і районної ради депутатів трудящих) 22 березня 1946 р. надрукувала звернення голови однієї з сільських рад району про допомогу, в якому констатувалося: «Незважаючи на наші і вищестоящих організацій заходи, населення переживає великі труднощі в харчуванні: майже п'ять тисяч осіб тепер майже голодують, а через місяць-два їх буде більше».

Чи це були вигадані факти? На жаль, ні. Бо, наприклад, в іншому архівному документі під заголовком «Спецповідомлення про скарги на податки сімей військовослужбовців на території Дрогобицької області, за матеріалами військової цензури», якого ми відшукали в цьому ж архіві, читаємо: «Із 92.773 листів, опрацьованих військовою цензурою в кінці 1945 р., в 129 містяться скарги: жителі скаржаться на непосильні податки». Відтак наводилися деякі витяги з листів:

Телішевська Стефанія Станіславівна писала своєму чоловікові Телішевському Миколі Михайловичу на адресу польової пошти 92049-Г: «...У нас вже тиждень стоїть військо, збирає поставки. Я здала вже 15 центнерів, а ще повинна здати п'ять, і не знаю чи це остаточно. Кажуть, ще доведеться платити за корів... Що буде – не знаю. Наша сільрада вирішила і людям записали гектари, а поставки давати нікому. Ми не маємо сили, навіть щось приготувати не можемо. Кожний день плачемо, вже сліз немає. Я не можу це пережити – наділили нас гектарами, яких дехто навіть не бачив, а тепер мусимо пропадати».

Жук Людвіг Іванович із с. Чуква Самбірського району скаржиться синові – Жуку Йосипу (польова пошта 46098 – К): «Треба здати 13 центнерів зерна, 16 сот земельного податку і 750 рублів воєнного податку. Поставки ми здали, тепер треба ще здати. Не маємо нічого, нас викликають в суд: не знаю – чи заберуть зерно, яке залишилося, чи посадять в тюрму...» [4, ф. 3, оп. 1, спр. 243, арк. 46].

Однак оприлюднені факти на сторінках Городоцької газети не сподобалися партійним чиновникам: «Редактор і цензор, - відзначалося в огляді преси, - допустили **велику політичну помилку** (виділення наше. – І. К.), надрукувавши цього листа в такому вигляді. **Цензор і редактор повинні були, крім політичної доцільності, керуватися «Перечнем»**. У цьому листі допущено й кілька коректорських помилок, які спотворюють текст листа. Все це свідчить про безвідповідальне ставлення до своїх обов'язків редактора і цензора» [4, ф. 3, оп. 1, спр. 243, арк. 12].

Зважаючи на такі факти, журналісти боялися експериментувати, мусили в своїй творчості дотримуватися партійних директив та різних циркулярів. А звідси й шаблонність та трафаретність у викладі матеріалу, обмеженість жанрової палітри, менторський стиль та повчальність передач чи газетно-журнальних публікацій.

Аби уникнути критики партійних комітетів, замість об'єктивного висвітлення фактів редакції вдавалися до ура-патріотичних публікацій та радіопередач [3, с. 48].

У змістовому наповненні публікацій газет і передач радіо можна помітити активізацію щодо висвітлення тих чи інших суспільно-політичних чи господарсько-економічних проблем, що їх партія вважала особливо актуальними на якомусь етапі життя країни.

Яскравим свідченням цього є «Інформація про проведену роботу Львівським обкомом КП(б)У у зв'язку з опублікуванням в «Правде» редакційних статей «Проти ідеологічних перекохань у літературі» та «Вище ідейний рівень і художню майстерність», віднайдена нами у фондах Львівського обласного державного архіву [4, ф. 3, оп. 1, спр. 243, арк. 12]. Вона настільки характерна для того часу, що вповні характеризує діяльність тогочасної преси. На цей раз об'єктом критики став вірш львівського поета А. Шмигельського «Галичина». В «Інформації» зазначалося:

«Цей вірш становить собою хаотичне нагромодження історичних фактів, яким не дано правильного марксистського тлумачення. Низка положень, висловлених А. Шмигельським, є переспівом давно розвінчаних і розгромлених концепцій української буржуазно-націоналістичної «школи» Грушевського про безкласовість українського народу.

... А. Шмигельський у своєму вірші, всупереч історичній правді, пробує змалювати всіх українців, які населяли Галичину, як єдине в соціальному плані ціле, зовсім упускаючи питання про непримиренну класову боротьбу, що її вели пригноблені трудящі маси проти поміщиків, куркулів і капіталістів. Уся історія боротьби українського народу за соціальне і національне визволення зведена А. Шмигельським лише до боротьби проти іноземних загарбників.

Відтак в «Інформації» йшлося про те, що А. Шмигельському на сторінках преси вже вказувалося на порочність цього вірша як «шкідливого в ідейному і художньому відношенні», що «повинно було змусити А. Шмигельського критично переглянути усю свою творчість і створити нові твори, які б правдиво відображали історію боротьби українського народу за своє визволення і возз'єднання в єдиній Українській радянській державі». Однак, йшлося у цьому документі далі, - «А. Шмигельський не лише не виправив свої націоналістичні помилки, а допустив їх у своїх нових творах. 27 травня 1951 р. в газеті «Вільна Україна» (редактор тов. Юр) він надрукував вірш «Іван Франко»... Цей вірш показує український народ самотнім, розділеним, поза великою сім'єю радянських народів, без віри в своє світле майбутнє».

Не поталанило й В. Сосюрі за його «націоналістичний вірш», надрукований на сторінках «Радянського Львова» у 1945 р. - «Краю мій рідний». «Ідейно невитриманим» був визнаний вірш П. Дорошка «Вітер з України». «Лише безпринципністю редакції журналу «Жовтень» і його редактора Ю. Мельничука, - вказувалося в «Інформації», - можна пояснити надрукування у № 5 за 1951 р. ідейно-шкідливої і політично неправильної статті Ю. Кобиляцького «Шляхом невпинного розквіту».

Отже, партійно-радянська преса та радіо ревно виконували функцію колективного пропагандиста і агітатора більшовицької політики. Їх діяльність не передбачала об'єктивного висвітлення подій - все визначалося політичною доцільністю, інтересами правлячої партії. Найголовнішою рисою тогочасних засобів масової інформації стала політична заангажованість, що чітко виявилось у змісті радіопередач та в публікаціях преси.

Література

1. Бондар Г. Розкіт і злидні повоєнного Львова, або реалії житлово-побутового повсякдення : стаття // Україна модерна. - 2015. - № 3. - С. 17 – 21.
2. Борис А. Що принесли «визволителі» галичанам : стаття // Молода Галичина. – 2004. – 16 лип. 3.
3. Вовчанський Т. Як вони будували соціалізм : стаття // Перемога (Лондон). – 1972. - № 3. – С. 46 – 49.
4. Львівський обласний державний архів : справи.
5. Миронченко В. Основи інформаційного радіомовлення : навч. посіб. – Київ: КНУ ім. Т. Г. Шевченка, 1996. – 440 с.
6. Терлюк Я. Росіяни західних областей України (1944 – 1946 рр.): етносоціальне дослідження : монографія – Львів: Центр Європи, 1996. – 176 с.
7. Юрчук В. І. Культурне життя в Україні у повоєнні роки: світло і тіні : монографія – Київ: Асоціація «Україна», 1995. – 80 с.

УДК 659.3:327.82+94(477)

КЛЮЧОВІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ НОВИХ МАНІПУЛЯТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Кирило Мелекесцев,

*кандидат історичних наук, викладач кафедри історії України
та спеціальних галузей історичної науки Донецького національного
університету імені Василя Стуса*

Висвітлено використання інтернет-мемів задля викривлення історії України у інформаційній війні на фоні російської агресії. Категоризовані найпопулярніші формати інтернет-фольклору та типові заклики.

Ключові слова: історія України, інформаційна війна, політика пам'яті, постправда, російська агресія, російсько-українська війна, українофобія

The article highlights the use of Internet memes to distort the history of Ukraine in the context of the informational warfare during Russia's aggression. The most popular formats of Internet folklore and typical messages are categorized.

Keywords: History of Ukraine, informational warfare, memory politic, post-truth, Russian aggression, Russian-Ukrainian war, Ukrainophobia.

Процеси глобалізації та інформатизації, які руйнують старі бар'єри між етнічними групами в усьому світі, призвели до корінних змін у сучасному суспільстві. Більшість преси та інших ЗМІ у мережі Інтернет є доступними без додаткових грошових витрат, та походять з різних країн, що надає читачеві відчуття отримання «знань з усього світу». Проте стикаючись з перенасиченістю інформацією кожний читач відбирає собі «найменш важливі» новини (через неможливість встигнути прочитати усю нову інформацію). Користувачі мережі Інтернет стають схильними до читання або коротких заголовків новин, або ємких повідомлень, відповідно формуючи своє уявлення про навколишній світ через призму «вдалої редактури» у пресі – так званого «клікбейту» (від англ. «clickbait» – «приманка для натискань»), провокаційного представлення інформації з метою викликати зацікавленість читача скандальністю події. Звичайно, вищевказане є проблемою журналістики, проте нові умови світосприйняття через мережу Інтернет не могли не спрацювати в різних галузях знань. У цьому випадку, історія не є винятком, особливо враховуючи її перетинання з політикою держави, формуванням дер-

жавної повістки щодо ідеології. Хоча історики бажають сторонитися політики й зберігати «чистоту науки», більшість населення країни формує свої картини світу завдяки засобам масової інформації, через що дослідникам варто розуміти, хто, як і навіщо розповсюджує різноманітні «факти» з історії України.

Тема сприйняття історії через інформацію в мережі Інтернет поступово набирає популярність в українській історіографії. Здебільшого ці питання розглядалися в контексті політики пам'яті, яка в різних вимірах ставала темою наукових конференцій [14]. Проте ці роботи здебільшого присвячені пам'яті щодо історії доби Другої світової війни та жертв радянської репресивної політики. Ставлення до місць національної пам'яті як фактору українсько-польських відносин стало темою дисертації А. Нінчука [13]. Конкретно дослідження використання пропаганди в мережі Інтернет здебільшого стосується питань сучасного періоду (наприклад, московської агресії проти України та санкцій з цього приводу). Яскравим прикладом є стаття львівської дослідниці А. Павлюк, у якій розглянуті приклади меметичної мутації поглядів на події 2014 р. у мережі Інтернет [21]. Використання цензури та пропаганди у віртуальному просторі українськими владними акторами розглядав політолог М. Первушин [22]. У дисертації про кінематограф як універсальний код комунікації донецький міжнародник М. Єрьомін також торкався використання аудіовізуальних засобів у сфері пропаганди [11, с. 12].

Не обійшла цю тему й зарубіжна історіографія. Польські історики проводили конференції з дослідження розповсюдження неправдивих новин, заперечення геноциду, падіння авторитету гуманітарних дисциплін, кризи довіри до інформації [18]. Американська дослідниця Ж. Джонс приділила значної уваги необхідності компіляції першоджерел сучасної епохи (як приклад – сертифікат про народження Б. Обами), перевірки персонального ставлення істориків щодо сучасних «достовірних» джерел [19]. Чеський дослідник Д. Чернін відмітив зростання псевдонаукових теорій та фальшивих наративів у історичній науці в останні десятиріччя [17].

Проте недостатньо досліджень використання в маніпуляціях щодо саме історії інтернет-мемів (за вдалим визначенням дослідниці Е. Циховської «меми – це інфо, яка швидко поширюється й популяризується, це мода на певні речі, пропаловані каналами зв'язку, це установки, якими ми керуємося у виборі того чи іншого предмета») [16, с. 153]. Найближче «історичної» сторони цього питання доторкнулася А. Павлюк [21, с. 91], згадуючи про «легітимізацію агресії та анексії через історичні міфи», приводячи як приклад московські «духовні скріпи» (вислів Патріарха Кирила, який був використаний кремлівським керманічем В. Путіним у згадці про Севастополь-Херсонес) [2]. Спроби досліджувати «історичну» меметику поки що відносно аматорські та позитивістські. Є, наприклад, пропозиції освітянам використовувати меми в процесі викладання історії [1]. Є журналістські розслідування щодо «купюри зі Степаном Бандерою» та гумористичних зображень керівників УНР, представників української літератури та інших спроб популяризації серед користувачів соціальних мереж персоналій з історії України [9; 10]. Джерел для таких досліджень вистачає – різноманітні профілі у Twitter, групи у Facebook тощо [12]. Проте українськими дослідниками здебільшого ігнорується зображення української історії авторами з держави-агресора. Винятком є публікації історика К. Галушка у ЗМІ, які ілюструють ряд московських мемів та представляють читачам преси викриття пропагандистських «фокусів» [7]. А московські меми, поміж тим, поширюються серед громадян України, як на «нейтральних» платформах (не забуваймо про процеси глобалізації та інформатизації), так і зусиллями промосковських сил в Україні.

Тим часом для зацікавлених антиукраїнською діяльністю жителів Московщини меми про історію України вкрай важливі. Доказом того є додання коротких, образливих зображень як «шаблонів під меми» (основ для генерування чи не найпростіших варіацій інтернет-фольклору: картинок з підписами) на таких

сторінках як meme-arsenal. Серед прикладів таких провокаційних зображень – меми, направлені на глузування з ідеї того, що в Україні може бути історія взагалі. Нібито, українці її вигадують аж з часів «юрського періоду» (із зображенням скелету тиранозавра крейдового періоду та стилізованих під українське національне вбрання праісторичних гомінідів вже кайнозойської ери) [6]. Окрім розмивання самої ідеї історії України користувачі «генерують» також і меми про «відсутність українців», при чому розповсюджують такі зображення саме серед жителів українських міст: прикладом є створена для публікації у російськомовній групі «Типичная Одесса» картинка з підрахунком етнічного складу міста за часів Російської імперії (в період кінця XIX ст., коли імперська влада особливо цуралася згадувати про «південно-західних росіян» навіть як про «малоросів»), з доданим «висновком» про те, що українців себто тоді ще не вигадали, і що вигадка та відбулася десь на початку Першої світової війни (певно, натяк на ще доінтернетський мем про «Австрійський Генштаб») [4]. Намагаються у мемах довести історичне обґрунтування пропаганди про «фашистську хунту у Києві», з дивом знайшовши інформацію про українську емігрантську політичну спілку 1920-х рр. «Союз українських фашистів» [3]. Негативний образ України й українства ототожнюють навіть із Соловєєв-Розбійником, якого протиставляють Іллі Муромцю, що має символізувати Московщину [5]. Образи українського лицарства взагалі дуже до вподоби московським пропагандистам, які зображують свою сторону саме таким чином, «воюючи» проти Змія Горинича Заходу в союзі з китайським вояком [20]. Іншою типовою ланкою пропаганди засобами мемів є група зображень, яку можна позначати як «подарунки Україні»: мем типово представляє собою мапу України, поділену на території, які начебто «подарували» їй московські царі та радянські генсеки [7; 8; 15]. В окремих випадках їм підіграють й українські автори, «пояснюючи», як саме та від Гетьманщини-«Малоросія» приросла «Новоросією», «Донецько-Криворозькою республікою Росії», «подарованим генсеком Хрущовим півостровом Крим» [8]. Навіть освічені історики працюючи з презентацією пропагандистсько-відредагованої версії для інтернет-видань замовчують факти та використовують на противагу ним знайомі для обивателя меми (такий як «подарунок Хрущова», незважаючи на його невідповідність фактам про реальну владу першого секретаря на 1954 р.).

Таким чином, серед розглянутих прикладів домінують меми вигляду «зображення – підпис». Такий формат зручний для виготовлення, не вимагає багато зусиль та, у певних випадках, навіть окремого редактора зображень (використовуються онлайн-сервіси для додання напису на шаблон, прикладом такого сервісу є meme-arsenal). Хоча більшість мемів стосуються сучасних «фольклористам» подій (під «атаки» підпадають учасники протестів, Президенти України, загиблі українські воїни), однак не можна не відмітити й популяризацію мемів про історію України. Їх можна розділити на такі що: а) спонукають до невизнання права України на історію взагалі (нібито лише в Україні вивчають питання праісторії); б) спонукають на розгляд українців як «вигаданої нації» (ігноруючи той факт, що будь-яка нація представляє собою соціальний конструкт); в) спонукають до скепсису щодо територіальної цілісності України (обґрунтування легальності й легітимності окупації територій України); г) спонукають до асоціації українців з «фашистами» – типово, з німецьким нацизмом і його символікою (обґрунтування власної моральної переваги в агресії проти українців і України); г) перехоплюють українські образи та символи з метою зображення їх як московські (здебільшого це лицарство часів Русі, але трапляються й «перефорси» козаків, княжого знаку Володимира Великого, українських вчених і літераторів). Московські меми щодо історії України не обмежені «рунетом», вони поширюються на розважальних сайтах і в міжнародних ЗМІ. В майбутніх дослідженнях варто торкнутися саме методів поширення такої інформації та конкретних випадків її впливу на сприйняття історії людьми.

Література

1. 6 причин використати мему на уроках історії. ТОВ «Освітній проект «На Урок». 9 грудня 2018 р. URL: <https://naurok.com.ua/post/6-prichin-vikoristati-memi-na-urokah-istori>.
2. Володимир Путін вважає, що духовні «скрепи» Росії знаходяться в Херсонесі. Gazeta.ua. 9 грудня 2014 р. URL: https://gazeta.ua/articles/history/_volodimir-putin-vvazhaye-schoduhovni-skryepi-rosiyi-znahodyatsya-v-hersonesi/597756.
3. Все шаблони / Создать мем «Википедия - История Украины» Meme-arsenal. URL: <https://www.meme-arsenal.com/create/template/161279>.
4. Все шаблони / Создать мем «Одесса (история украины, типичная одесса вконтакте, история российского государства)». Meme-arsenal. URL: <https://www.meme-arsenal.com/create/template/596191>.
5. Все шаблони / Создать комикс мем «Украина (Украина, илья муромец и соловей разбойник, богатырь)» Meme-arsenal. URL: <https://www.meme-arsenal.com/create/template/60029>.
6. Все шаблони / Создать мем «Хохлы (история украины юрского периода, история древних укров картинки, Хохлы)». Meme-arsenal. URL: <https://www.meme-arsenal.com/create/template/685253>.
7. Галушко К. Русская щедрость. Из каких царских подарков состоит Украина. Дело-вая столица. 12 березня 2017 р. URL: <https://www.dsnews.ua/society/russkaya-shchedrost-iz-kakih-tsarskih-podarkov-sostoit-ukraina-12032017180000>.
8. Голованов Р. Украина состоит из подарков русских царей и советских генсеков. Комсомольская правда. 18 травня 2017 р. URL: <https://www.crimea.kp.ru/daily/26680.3/3702227/>.
9. Гончарова К. История одного мема. Як Бандера опинився на 1000-гривневій купюрі. Media Sapiens. 24 січня 2020 р. URL: <https://ms.detector.media/sotsmerezhi/post/24122/2020-01-24-istoriya-odnogo-mema-yak-bandera-opinivsia-na-1000-grivnevii-kupyuri/>.
10. Грицун Р. Грушевський, Петлюра, Мазепа. Топ-15 мемів з історії, або з чого сміються у соцмережах. «Трибуна» Незалежна преса Полтави. 19 грудня 2016 р. URL: <https://tribuna.pl.ua/news/grushevskij-petlyura-mazepa-top-15-memiv-z-istoriyi-abo-z-chogo-smiyutsya-u-sotsmerezhah/>.
11. Єрьомін М. Б. Універсальний код кінематографу у міжнародній політичній комунікації: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2019. 18 с.
12. Історія України в схемах і мемах. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/pg/istukrmemes/posts/>.
13. Нінічук А. В. Місця національної пам'яті в сучасних українсько-польських взаєминах (1991–2018 роки): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Чернівець. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2019. 22 с.
14. Політика пам'яті в теоретичному та практичному вимірах: матеріали конференцій 2016-2019 рр. Фонд ім. Рози Люксембург [та ін.]. Рівне : Волинські обереги, 2019. 368 с.
15. Родовая травма. LiveJournal. 14 серпня 2018 р. URL: <https://stainlesslrat.livejournal.com/3596839.html>.
16. Циховська Е. Інформаційні віруси: картина як інтернет-мем. Актуальні проблеми іноземної філології. Серія: Лінгвістика та літературознавство: зб. наук. статей. Бердянськ: БДПУ, 2013. Вип. VIII. Ч. 1. С. 152–158.
17. Černín D. Role historie v době post-faktické. Člověk v postfaktické společnosti. Hradec Králové: Philosophical Faculty, University of Hradec Králové. 2018.
18. History in a Post-Truth World. Collegium Civitas. URL: <https://www.civitas.edu.pl/en/our-university/our-events/history-in-a-post-truth-world>.
19. Jones J. History in a «Post-Truth» Era. Not Even Past. URL: <https://notevenpast.org/history-in-a-post-truth-era/>.
20. Motygin E. G20 summit. DeviantArt. 27 квітня 2014 р. URL: <https://www.deviantart.com/egormotygin/art/G20-summit-450311840>.
21. Pavlyuk L. Memes as markers of fakes and propaganda topics in media representations of the russian-ukrainian conflict. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Журналістські науки. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2019. № 3. С. 87–94.
22. Pervushyn M. The impact of censoring and filtering practices in the Ukrainian Internet on Ukraine's international image in context of Russian military aggression. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2018. Вип. 4 (40). С. 47–51.

МІФОТВОРЧІ ТА МІФОРУЙНІВНІ ВІРУСИ КУЛЬТУРНО-ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ

Ігор Павлюк,

доктор наук із соціальних комунікацій,
провідний науковий співробітник Інституту літератури
імені Т. Г. Шевченка НАН України, професор кафедри
української преси Львівського національного університету
імені Івана Франка, письменник

Дослідження присвячене проблемі взаємовпливів культурно-інформаційних просторів як у конструктивному, так і в деструктивному виявах. Зокрема акцентовано увагу на символічних, знакових носіях-провокаторах творення чи зміни тієї чи іншої реальності – духовних вірусах, які формують чи переформатовують архетипові міфологеми етносів, націй, держав, одним із проявів-маркерів яких є мова, і запропоновано основні матричні моделі боротьби із ворожими вірусами та квазівірусами, одним із найважливіших серед яких є поняття загальногуманітарне поняття людської гідності, яке потрібно культивувати.

Ключові слова: вірус, міфологеми, антивірус, квазікультура, ідентичність, колективна свідомість.

The research is devoted to the problem of mutual influences of cultural and information spaces both in constructive and in destructive manifestations. In particular, attention is focused on symbolic, symbolic carriers-provokers of creation or change of this or that reality - spiritual viruses which form or reformat archetypal mythologies of ethnic groups, nations, states, one of which manifestations-markers is language, and the basic matrix models of struggle against enemies are offered. viruses and quasiviruses, one of the most important of which is the notion of a universal concept of human dignity that needs to be cultivated.

Keywords: virus, mythologems, antiviruses, quasi-culture, identity, collective consciousness.

Нашому громадянському суспільству давно пора виробити і запустити в дію оптимальний механізм (антивірус) протистояння ворожим міфологемам як технологічним складникам глобалізаційної суспільної ідеології, створюючи відповідні ефективні міфологеми-антивіруси, які би захищали культурний національний продукт від чужорідних паразитичних культурних та квазікультурних матриць і допомагали примножувати та експонувати питомо свій, такий, що сприяє оптимістичному самоусвідомленню та творенню позитивного культурного іміджу етносу-нації-держави у світі у стратегічному аспекті.

У такому контексті міфологеми реконструюють соціальну та національну ідентичність у єдиноправильному векторному напрямку, який забезпечує життєздатність національної культурницької моделі в межах держави у будь-якому варіанті розвитку подій на внутрішньо- та зовнішньополітичній арені.

У сучасному світі національно-суспільні міфи (грец. Μῦθος – казка, переказ, альтернативна форма «міт») – оповідання про минуле, навколишній світ, яке описує події за участю богів, демонів і героїв та історії про походження світу, богів і людства) тісно пов'язані з політичними ідеологіями. Тому політичні міфи мають майже таку ж владу над людьми, як і священні міфи минулого, вивчення яких нині займаються теологи, літературознавці, культурологи. Для ефективного використання міфотеорій, міфологем у державному будівництві, їх розвинуті та експоновані через мас-медіа моделі повинні резонувати з існуючими стереотипами колективної свідомості, пам'яті.

Як не парадоксально це звучить у контексті розмови про культуру, але кожна державна система, свідчить історія, потребує творення, збереження і динамічного (гармонійного) розвитку в культурно-інформаційному полі своєї іде-

ології, яка, як і національна ідентичність, тісно пов'язана з конструктивними міфами (мітами) як органічними складниками національних культур.

Людство загалом протягом своєї історії зруйнувало-спростувало міф про главенство кожної окремої із чотирьох своїх міфотеорій: статевої, расової, класової, релігійної, зрозумівши-усвідомивши, що на практиці вони можуть функціонувати лише у взаємообмежувальній толерантно-гармонійній єдності. Тепер Україні разом із усім прогресивним людством застається спростувати глобальний міф *універсальності людства у Всесвіті* та комплексні маргінальні пережитки деміфологізованих теорій (тих же расових, класових, гендерних, релігійних), які, як гриби-поганки у болоті, відроджуючись у період загальносвітової світоглядної кризи, послуговуючись цивілізаційно-технічними (глобальними) засобами, загрожують терором зруйнувати світ, борючись між собою не лише за землю, нафту, золото, питому частку культурно-інформаційного поля, істинність саме своєї релігії, історії, легенди, того ж міфу, ідеології... право на свій національно заангажований патріотизм, партіо-тизм та інші тупикові і смертельно небезпечні зміни.

Україна ж за період становлення незалежної держави частинно втратила радянські міфо- та ідеологеми, означені символами серпа та молота, лозунгами на кшталт «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!» тощо, частинно трансформувала їх – як пам'ятники Леніна в пам'ятники Тараса Шевченка, так і не створивши своєї єдиної державної ідеології, запропонувавши у перший період незалежності квазіміфологеми про вибраність українського народу та його історичних здобутків на кшталт: колесо придумали українці, Єва та Адам – українці, Христос також українець тощо.

Натомість не достатньо розвинуто для внутрішнього вжитку з метою консолідації суспільства героїчні міфи минулого України і не експансовано у простір зовнішній: позитивна тема козацтва, особистостей-українців із різних сфер людської діяльності, які внесли вагомий вклад у загальносвітову культурну цивілізацію із космічною сферою та літературою включно.

Так після падіння Берлінської стіни поляки, угорці, чехи, словаки намагалися консолідуватися за допомогою міфу про євроінтеграцію (що їм частково вдалося). Для України цей шлях досі виявляється закритим, ментально-світоглядно розриваючи її між двома орієнтаціями: на Росію і на Європу. Не в останню чергу тому, що образ «Європи» не для всіх наших громадян став у суспільно-політичному аспекті «рятівною соломинкою» для пошуку загальнодержавної ідентичності. Не став він, як, приміром, у центральноєвропейських країнах, і стимулом для наших правлячих еліт дотримуватися букви закону, спрямованого на гарантування прав громадян, на подолання корупції, на навчання ефективному управлінню, розвитку та експансії історичних та новітніх культурних здобутків.

А створений із врахуванням національної ідентичності та сучасної політичної, економічної, духовної ситуації у світі та закріплений-посаджений у культурно-інформаційному просторі через мас-медіа міф здатен змінити психологічний портрет нації і стати важливим інструментом для реалізації національно-державницької ідеї, адже віра у месіанську роль політики та культури (зокрема однієї із її духовних сфер – церкви) залишається в Україні на доволі високому рівні.

Говорячи про конструктивні міфи українського суспільства, соціальні легенди, потрібно враховувати, що вони не з'являються спонтанно, самі собою, хоча б тому, що однією з функцій владної еліти, яка не хоче втратити «владу над розумом» і політичну легітимність, є необхідність давати людям і надію, і мету, брати участь у створенні позитивного нового чи дооформленні уже існуючого міфу, потрібного для самозбереження та динамічного розвитку держави загалом і кожного її громадянина-міфу, що мобілізує різні верстви населення, стаючи культурною міфологемою, тобто самою культурою, щоби (за Шпенглером) трансформуватися у цивілізацію...

Українське суспільство, виходячи з базових архетипних структур свідомості, хоча й пережило перехідний тридцятирічний період, за рівнем своєї гіпнабельності й керованості стає усе більш схильним до сприйняття міфів, ніж навіть у попередню, радянську, епоху. Сьогодні – це благодатний ґрунт для нових соціальних конструкцій і змін, уразливий для маніпуляцій, але єдино ефективний для створення міцної держави із конкурентноздатними складовими, однією з яких є культура, зокрема один із її маркерів – мова.

Наведу кілька прикладів із власного життєвого досвіду:

«Але щоби бути зрозумілим, постараюся бути провокативно категоричним, як бувають жорсткими хірурги.

Приклад перший.

Не так давно я працював у Нью-Йорку разом із американцями, китайцями, іспанцями, українцями і поляками. Українців – представників, до речі, різних регіонів України – було одинадцять, а поляків троє. Так-от, усі українці, окрім мене і жінки з Хмельницького, з поляками страшенно старалися говорити польською мовою. Я принципово говорив з ними українською, наживши лише одного непримиренника серед поляків, який вимагав від мене говорити з ним по-польськи, бо він, мовляв, «не розуме». Я запропонував спілкуватися англійською, якою природно спілкувався з американцями на їх території. Її він не знав... А з одним поляком – Юзиком із Кракова – я навіть здружився, тому що він старався говорити зі мною по-українськи, а я з ним по-польськи. Так вивчали сусідські мови. Була повна взаємоповага. Чому десять українців із трьох старалися говорити ломаною польською на не польській етнічній, державній території?.. Хіба не риторичне питання?

Приклад другий.

Ми з українською поетесою Марією Шунь, яка живе в тій же Америці і приїхала в гості на книжковий ярмарок в Україну, пробували в Харкові знайти місце в готелі, запитуючи рідною українською мовою. Нам відмовляли доти, доки колеги не порадили звернутися російською. Чудове місце зразу ж знайшлося.

Приклад третій.

Доброго сільського вигляду дівчина – продавець хліба у продуктовому магазині на Хрещатику – на моє запитання, чого не обслуговує державною мовою, відповідає: «Я знаю, но мне не наравітса»...

Так що справа тут не у законах, а у людській гідності, у відчутті себе не другосортним, а рівним серед вільних, тому що сильному і здоровому суспільству купу законів плодити не треба, громадяни просто стараються дотримуватися Біблійних заповідей, а хворому, розбалансованому різними суспільними хворобами, не допоможуть...

Інакше – не нація, а суцільні пронипрокопівни та голохвастови» [1].

Міфологеми як технологічні складники культурної суспільної свідомості таким чином допомагатимуть громадянам України знайти зміст у тому, що відбувається з нами й навколо нас.

До таких конструктивних сьогочасних міфотворень-ідеологем належать: міф про свободу, що перетворився в «свободу вибору товарів у супермаркеті», міф про вільний ринок і конкуренції, міф про демократію, міф про середній клас, міф про стабільність, всепоглинаючий грошовий фетишизм і багато інших міфів. Але все це міфи глобальні, привнесені.

Для адекватного підходу для створення національної міфологемної моделі в різних культурницько-буттєвих сферах (освіта, наука, література, театр, кіно, музика...) варто використовувати традиційні, не зіпсуті радянською пропагандою та «чужими» деструктивними впливами підходи-методи (культурно-історичний, порівняльно-історичний, психологічний, власне міфологічний), а також запроваджувати модернові аналітичні стратегії «на збігах наук» – психоаналіз, герменевтика, структуралістські інтерпретаційні моделі.

Тобто медійникам і медіумам, письменникам, науковцям усіх галузей знань, громадським активістам потрібно виявляти і досліджувати зв'язки, єдності між культурними й політичними міфами попри їх діалектичну боротьбу протилежностей, ожививши органічні архетипи, за якими конструюються політичні міфи (ідеології), що резонують з існуючими і перспективними для збереження і розвитку ідентичності в Україні духовно-ментальними стереотипами.

Справжнє явище культури, як відомо, завжди має флер-присмак ретро – пов'язане із традицією, яку ж парадоксально і продовжує, навіть коли виключно заперечує її, як футуристи у 20-х роках XX століття чи ті ж неопостмодерністи, неоавангардисти в кінці XX-го, на початку XXI століть, коли андеграунд парадоксально стає авангардом.

Говорячи про алгоритми культури різних сфер буття загалом і про українську зокрема, обов'язково треба мати на увазі ефект регіональної мультикультурності, ознаками якої, приміром, є діалектність у мові, своєрідність народної архітектури та побуту, вбрання, скажімо, на Поліссі та на Закарпатті тощо. Існує навіть припущення про більш матеріалізовану культуру заходу України і більш духовну – сходу, із яким, звичайно, можна дискутувати, як і про особливості розвитку національної культури в діаспорі із її одночасними тенденціями до інтегрованості і одночасним збереженням ідентичності. Окремі розділи культурологічних досліджень присвячені культурним взаємовпливам різних етносів як у координатах вільного взаємообігу, так і в моделях: нація-імперіал – нація-колонія, коли перша може деформувати інформаційно-культурне поле другої аж до втрати його життєздатної самотності, як-от русифікація південно-східної частини України чи колонізація окремих західних територій.

Маємо виокремити з допомогою контент-аналітичних методів перспективних «раціональних зерен» із довголітніх суспільних суперечок, дискусій та вироблення на їх основі національної філософії, психології та ідеології збереження і розвитку національного культурно-інформаційного простору, людських і природних ресурсів, критично переосмислити та адекватно оцінити існуючі практики їх використання і переосмислення державної політики у всіх її стратегічно вагомих напрямках та аспектах, які безперечно враховують стереотипи і архетипи національної свідомості, самотності характеру, розмаїтості та цілісності української культури та культури України, на мову якої повинна бути перекладена система цінностей, що формується запитом-викликом постіндустріального, глобалізаційного часу.

А створити свій конструктивний міф як спільну для сходу й заходу України ідею – загальну, ту, що поєднує, «резонує» – Україна так наразі й не змогла.

Література

1. Вертіаль Олександр «Справа мови – справа гідності»: Інтерв'ю у Ігоря Павлюка // Урядовий Кур'єр. – 2011. – 1 черв.

МАС-МЕДІА У ПРОЦЕСІ КЕРУВАННЯ НАТОВПОМ

Павло Содомора,

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри латинської та іноземних мов
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

Мас-медіа надає спільноті інформацію на випередження, з метою створення конфлікту або ж вирішення його у певному заданому керунку на різних рівнях суспільного життя через заданий аналіз і оцінку конфліктної ситуації.

Ключові слова: натовп, медіа, діалог, криза, конфлікт.

The article deals with problems the journalists face while enlightening difficult conflicts and critical periods in the life of any man, country, or society in general. The fact that crisis can be seen as a kind of aggravation of the conflict is taken into consideration.

Keywords: crowd, media, dialogue, crisis, conflict.

Не тільки сьогодні, але вже кількома десятиліттями раніше увесь світ невідчутно для самого себе потрапив під вплив засобів масової інформації: однак, помітили (і продовжують це розуміти) далеко не усі. Ноам Хомський, провідний сучасний американський лінгвіст і мислитель, особливо звертав увагу у своїх лекціях на те, що ЗМІ, як ми їх називаємо, зумисне наголошують на одних подіях, у той же час обходячи стороною інші, які аж ніяк не є неважливими — насправді, вони не потрібні на сучасному етапі для правлячих кіл у світовому масштабі. Такі явища вкрай часто зустрічаються у найдемократичніших країнах світу, як-от США, не говорячи про тоталітарні, як-от колишній Союз. Очевидно, що технології, які дозволяють керувати натовпом, виникли не десять і не двадцять років тому — скажімо, Гітлер був абсолютно феноменальним промовцем; сьогодні лише наочно спостерігаємо неймовірне процвітання технологій завдяки віртуальним мережам. Чи здатні ми відділити реальний стан речей від того, який нам намагаються нав'язати з невідомих для нас причин? Невідомо. Можливо, вихідці з пострадянського простору мають таку здатність — окрім тих, які були вчасно «зомбовані» інформаційними технологіями того часу. Можливо, й не зовсім — адже така річ, як страх за власне життя на певному етапі стає незмірно вищим від інших рис людської раси, про які говорили визначні європейські мислителі різних епох, як-от Декарт, Локк та інші, такі риси, які мали б виокремлювати нас від тварин, як-от розум, чесність, справедливість, вроджене прагнення до свободи мислення і пересування. Загальновідомо, що існують різні види неправди (тут докладно про це не будемо говорити): найпідступнішою є та, у якій, за прислів'ям, «з мухи роблять слона». Тобто незначну подію розкручують до грандіозних масштабів, користуючись «ботами», тощо, так що дуже важко пересічній людині не піддатися паніці, не втратити можливість реально оцінювати ситуацію. Чи справді такий страшний чорт, як його малюють? Ми десь це вже чули раніше, від наших славних предків, які вважали, що краще померти вільним, аніж жити у неволі. Але тепер ми забули про це, добровільно віддалися в ув'язнення — не зважаючи на те, що реальних підстав (гори трупів) ніхто не бачить (окрім, звичайно, жахливих повідомлень у соцмережах, які неможливо перевірити). За статистикою останніх виборів і не тільки, співвідношення одних до інших, тобто тих, які піддаються і ні, приблизно 30 : 70. Цікаво, що Хомський у середині славних 80-х називає таке саме співвідношення, говорячи про вплив мас-медіа. Приблизно про те саме говорили ще значно давніше просвітники, яких на загальному фоні було зовсім небагато, взявши гаслом вираз «*odi profanum vulgus*» - «ненавиджу неосвічений натовп»...

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ БІЛЬШОВИЦЬКОЮ ПРОПАГАНДОЮ МАНІПУЛЯТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРЕСІ В ПРОЦЕСІ РАДЯНІЗАЦІЇ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ

Галина Стародубець,

*доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

У статті йдеться про особливості використання більшовицькою політичною пропагандою маніпулятивних технологій у засобах масової інформації. Вказується, що маніпулятивна політико-ідеологічна пропаганда поставала методом конструювання та поширення певних ідеологічних смислів у процесі радянської західноукраїнського регіону.

Ключові слова: *пропаганда, маніпулятивні технології, ідеологія, селянство, радянська радянська.*

The article discloses the peculiarities of using the manipulative technologies in the media by Bolshevik political propaganda. It is stated that manipulative political-ideological propaganda acted as a method of constructing and spreading of certain ideological meanings in the process of Sovietization of the Western Ukrainian region.

Key terms: *propaganda, manipulative technologies, peasantry, ideology, Sovietization.*

Однією з найважливіших умов існування тоталітарної системи є наявність потужного пропагандистського апарату, зусиллями якого формується та поширюється відповідна партійно-політична ідеологема. Базовим елементом тоталітарної традиції державного управління сталінського зразка була поляризація суспільства, поділ його на «своїх» та «ворогів». Будь-яка опозиція до влади, навіть на рівні м'якої критики окремих її виявів, трактувалася більшовиками як спроба підризу революційних здобутків партії та народу і жорстко каралася. І. Прохорова називає це моделлю, «при якій держава підміняє собою батьківщину: якщо ви протестуєте проти режиму, значить ви зраджуєте батьківщину» [6]. Саме така модель взаємостосунків держави і суспільства насаджувалася у західних областях України в процесі радянської цих регіонів, зокрема, у перше повоєнне десятиліття. Ідеологічний супровід її впровадження здійснювався розгалуженим апаратом політичної пропаганди, зокрема за посередництва друкованих пресових видань.

Мета нашої статті – визначити особливості використання більшовицькою політичною пропагандою маніпулятивних технологій у засобах масової інформації з метою конструювання та поширення певних ідеологічних смислів у процесі радянської західноукраїнського регіону.

Паралельно зі звільненням західних областей України від німецьких окупантів відбувався процес відновлення/встановлення там партійно-радянських інститутів влади. Зважаючи на тоталітарну сутність сталінського режиму, інформаційний простір виступав однією з найважливіших сфер життя, контроль над яким з боку правлячої більшовицької партії був повним і безрозділним. Тому одним із перших заходів регіональної влади стала організація роботи редакцій місцевих обласних та районних газет. Їх значення у процесі радянської важко переоцінити, оскільки пресі відводилася «вагома роль у пропаганді радянського способу життя» [1, с.273] та «вихованні мас в дусі відданості нашій партії» [9, арк.37].

Усі, без виключення, друковані засоби масової інформації виступали органами відповідних (обласних, міських чи районних) комітетів КП(б)У. Жодна з регіональних обласних чи районних газет не мала «власного обличчя», тому що кожна з них

«робив райком партії а не самостійна якась установа» [9, арк.41]. Власне, друковані ЗМІ апіорі виступали не тільки і не стільки джерелом інформації, але, в першу чергу, рупором сталінської пропаганди, інструментом конструювання віртуальної реальності. Як слушно зазначає В. Лизанчук, «у Радянському Союзі будь-яку інформацію використовували лише для пропаганди комуністичних міфологем і трактували як агітацію фактами» [4, с. 23].

В умовах, коли відновленню радянської влади чинився шалений опір у формі національно-визвольного повстанського руху на тлі абсолютного несприйняття місцевим населенням відвертих пропагандистських гасел про значні досягнення та переваги радянського способу життя, партійні агітатори в кращих традиціях більшовицької партії широкого застосували політико-ідеологічну пропаганду. Характерною її особливістю була «висока маніпулятивність, що маскується під інформативність, яку не завжди помічають, оскільки вона сприймається людьми під виглядом об'єктивної інформації» [4, с.27]. Значного поширення набула практика замовчування небажаної інформації (наприклад, про людські втрати під час проведення операцій з визволення міст чи регіонів від німецьких загартників та ін.) натомість вип'ячувалась історична «роль комуністичної партії на чолі зі Сталіним» в здобутті перемоги; використання напівправди (наприклад, про успіхи колективного господарювання на селі, замовчуючи при цьому тему безоплатної праці, зрівнялівки і т.п.); навішування ярликів для компрометації ідеї національно-визвольного руху тощо.

Шляхом застосування маніпулятивних технологій, влада намагалася створювати видимість добровільної участі західноукраїнського населення у процесах радянізації. Основною темою місцевих районних газет було життя західноукраїнського селянина. Перед редакторами стояло завдання продемонструвати принципову відмінність між рівнем життя українського села «за польських панів» і радянського сьогодення. Виступаючи на міжобласній нараді редакторів обласних та районних газет західноукраїнських областей у березні 1945 р., головний редактор Снятинської районної газети Станіславської області підкреслив, що «вся робота газети звертається на роботу з тими селянами, які ще не знають, що таке радянська влада, що дала радянська влада селянам західних областей <...>, уже показано добросовісне виконання сільськогосподарських робіт в районі. Вся робота якраз на цьому і будується <...>. Газета показує село – як воно працює, як виконує свої завдання. І показує як те село, яке вчора ще було відсталим, на сьогодні вже йде вперед» [9, арк. 39-40].

Серед різноманіття маніпулятивних технологій політико-ідеологічної пропаганди сталінського режиму виокремимо метод семантичного маніпулювання. Його суть полягає у «прискіпливому відборі слів, які викликають або позитивні або негативні асоціації, і таким чином впливають на сприйняття інформації» [7, с.78]. Наприклад, взятих зі сфери родинних стосунків: «рідна Комуністична партія» «братні народи», «батько Сталін» тощо. А. Масенко наголошує, що «совєтська пропаганда постійно використовувала слова, позичені з європейського політичного лексикону демократичного й гуманістичного спрямування» [5]. Партійні куратори пильно стежили за тим, щоб на шпальтах газет не тільки прямо використовувалися слова на кшталт «демократія», «народовладдя» тощо, але й опосередковано, так би мовити, в контексті. Особливо популярними були сюжети, в яких наводилися приклади громадської активності простих селян, зокрема, бідняків.

У практиці тогочасної радянської журналістики широкого застосовування отримав, так званий, жанр «листи трудящих». Текст таких «дописів», як правило, був перенасичений фразами-штампами з офіційних партійно-радянських документів, упереміш з простими, наївно-народними роздумами про «тяжке батрацьке минуле за панської Польщі» і «заможне колгоспне майбутнє». Так, наприклад, в одній із районних газет опубліковано виступ такого собі селянина Гордія, як заявляє: «За Польщі селяни не могли за власні гроші купити землю, що він мав тільки

30 акрів землі. А зараз він має 4 особи і радянська влада дала йому 3 га землі. І, не дивлячись на те, що він має одного коняку, він організував супряг» [9, арк. 43].

Редактор однієї з районних газет Волинської області, виступаючи в березні 1945 р. з трибуни республіканської наради, ділився досвідом налагодження співпраці з місцевими активістами, потенційними сільськими кореспондентами. Він, зокрема, стверджує, що «в редакцію прийшов лист від селянина з Мацієвського району, в якому той писав: «Ми хочемо навчитися в газети як потрібно жити по-новому на світі». Ми йому написали листа і послали газету. В листі попросили щоб він написав нам про життя села, чим живуть селяни, що їх цікавить і под. Ми отримали відповідь: «Я отримав ваш лист і він мене так зацікавив, що я навіть заплакав. Я селянин бідняк і мені пишуть з такого високої і поважної установи. Все що ви просите, я вам опишу» [8, арк.192-193]. Як бачимо, використовуючи такий спосіб залучення до роботи сільських кореспондентів, партійні пропагандисти мали на меті: продемонструвати демократичний характер радянської влади; показати, що проблеми простих селян є близькими і зрозумілими більшовицькій партії і вона готова їх вирішувати спільно з народом; розширити коло споживачів газети, а отже - потенційних об'єктів пропагандистського впливу.

Кожна політична кампанія супроводжувалася не тільки оприлюдненням у пресі відповідних офіційних документів, але й демонстрацією їх всенародної підтримки. За допомогою різних засобів пропаганди, в тому числі – й публікацій на шпальтах місцевих газет, більшовицька влада працювала над конструюванням паралельної віртуальної реальності. Партійні функціонери цілеспрямовано працювали над переформатуванням суспільної свідомості населення Західної України, використовуючи маніпулятивні технології, які сучасні дослідники називають «більш просунутими, оскільки вони передбачають попереднє виготовлення думок і бажань, закріплення їх у масовій свідомості» [3, с.115]. Всупереч об'єктивній реальності, сталінські пропагандисти завзято звеличували ідею колгоспного ладу, як безальтернативного шляху досягнення успішного і багатого життя для населення радянського села. В перші повоєнні роки, ще до початку розгортання політики суцільної колективізації, газети були переповнені інформацією про успіхи господарювання селян-бідняків, які прагнуть об'єднатися в колективні господарства, щоб забезпечити радянську державу хлібом і продовольством. Типовими стали публікації на кшталт «звернення зі шпальти районної газети «Прапор перемоги» селян с. Ромашки Волинської області Оликського району до селян свого району, де вони писали, що треба боротися за підготовку до весняної сівби і закликали організувати соцзмагання, супряжні групи» [9, арк.19].

У даному випадку ми бачимо типовий приклад використання маніпулятивної технології, яка ґрунтується на «уможливленні попереднього «виготовлення» думок або бажань, закріплення їх у масовій свідомості або в уявленнях окремої людини з метою пізнішого апелювання» [2, с.124]. По-перше, у зверненні використовується типова для радянської влади лексика – «боротися». Таким чином період сівби (як і жнив) оголошувався полем «боротьби» за врожай. Ворогом селян були не тільки погодні умови, але й «вороги радянської влади». У цей конкретний період ярлик «ворога трудового народу» було навішено на «українсько-німецьких буржуазних націоналістів». По-друге, активно впроваджуються в суспільну свідомість такі поняття, як «соціалістичне змагання», «супряжні групи» (згодом – «колгоспи») і опосередковано нав'язується думка про їх прогресивне роль в організації господарських робіт на селі. По-третє, важливо підкреслити, що ініціаторами звернення виступає не райком компартії, а селяни. Це слугувало підставою для райкомівських пропагандистів посилатися на бажання, ініціативу «трудящих мас» розгорнути «соціалістичне змагання», наприклад, під час посівної чи жнивної кампанії.

Отже, в процесі радянізації західних областей України більшовицька влада активно використовувала маніпулятивні технології політичної пропаганди з

метою насадження в суспільній свідомості основних ідеологічних смислів. У нашій статті ми зупинилися на характеристичі тих, котрі подавалися з позитивним контекстом – «демократія», «народовладдя», «трудове селянство», «партія робітників та селян» тощо. Предметом подальших досліджень може бути тема формування засобами політичної пропаганди образу «ворога».

Література

1. Баран В., Токарський В. «Зачистка»: політичні репресії в західних областях України у 1939-1941 рр., Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2014, 456.
2. Вонсович С. Використання політичних і психологічних технологій з метою впливу на суспільство. Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2010. Випуск 7, 116-126.
3. Доценко Е. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. М.: ЧеРо- Издательство МГУ, 1997, 344.
4. Лизанчук В. Просвітницька і маніпулятивна пропаганда в умовах нинішньої російсько-української війни, Теле- та радіожурналістика, 2018, випуск 17, 22-51.
5. Масенко Л. Рідна Комуністична партія, батько Сталін, дорогий Ілліч... Про маніпуляції в мові політичної пропаганди [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://incognita.day.kyiv.ua/ridna-komunistichna-partiya-batko-stalin-dorogij-illich.html>
6. Прохорова И. «Мы никакие не маргиналы. Мы авангард общества». Интервью Ирины Прохоровой о Крыме, пятой колонне и разговоре с народом. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://meduza.io/feature/2016/08/01/my-nikakie-ne-marginaly-my-avangard-obschestva>
7. Станкевич Б. Інформаційні маніпуляції та їхній вплив на електоральну свідомість. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. Випуск 8. Житомир-Київ-Краків : ФОРМ Євенок О. О., 2018, 78-81.
8. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГО України), ф.1, оп.70, спр. 301.
9. ЦДАГО України, ф.1, оп.70, спр. 359.

УДК 321.6

МАНІПУЛЯТИВНІ ПАРАДОКСИ «ОКСАМИТОВОГО» ТОТАЛІТАРИЗМУ

Ірина Суровцева,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри соціології
та соціальної роботи Приазовського державного
технічного університету (м. Маріуполь)*

Аналізується така сучасна форма політичного режиму як «оксамитовий тоталітаризм». Радикальні техніки соціального регулювання в умовах розповсюдження медіа-технологій поступаються місцем м'яким методам тиску в напрямку «самоконтролю», криміналізації критиків тощо. «Оксамитовий» тоталітаризм використовує інформаційні технології для керування страхом та організованим панікерством.

Ключові слова: тоталітаризм, «оксамитовий» тоталітаризм, політичний режим, політичне маніпулювання, ліберальна демократія.

Such a modern form of political regime as «velvet totalitarianism» is analyzed. Radical techniques of social regulation in the context of the spread of media technology are giving way to soft methods of pressure in the direction of «self-control», criminalization of critics. Velvet totalitarianism uses information technology to manage fear and organized panic.

Keywords: totalitarianism, «velvet» totalitarianism, political regime, political manipulation, liberal democracy.

Загальне поняття тоталітаризму (похідне від терміну середньовічної латині *totalis* (весь, цілий, повний) у політології розкривається як «одна з форм держави, яка має за мету здійснення повного контролю над особистістю і суспільством» [2].

Праці Х. Арендт, М. Фуко, І. Гофмана, Е. Кастельса, З. Баумана привертають увагу до концепції інституційного контролю, як результату спланованої управлінської діяльності, співвідносного зі складним режимом організації сучасного інформаційного суспільства.

Термін «оксамитовий тоталітаризм» використовується для опису обмежень, накладених на вираження ліберальних цінностей, не лише у політичній сфері, а й повсюди, де індивід стикається з принципами ієрархії, субординації, тобто у тотальних організаціях. Тотальними є соціальні інститути з високим ступенем нормативно-правової регламентації соціальних взаємодій. У них недотримання встановлених поведінкових стандартів вважається «ухиленням» і тягне за собою значні санкції: покарання, адміністративні, кримінальні заходи. На поверхні лежить демонстрований підкреслено демократичний стиль управління, коли прислухаються до думки кожного, незалежно від займаного положення в організації. Існування жорсткого контролю за поведінкою кожного не усвідомлюється в силу прихованої форми, у яку він одягнутий. Незважаючи на декларовану свободу дій, члени організації настільки регламентовані існуючими правилами і технологією, що здатні продукувати тільки очікувану поведінку, приписуючи при цьому їй на індивідуальному рівні, статус особистого вибору.

Сучасна політологія налічує чимало підходів до аналізу та визначення «кольорових» феноменів. І якщо термін «оксамитова революція» як спосіб повалення комуністичних режимів через поступові реформи, ненасильницьке усунення старої влади, відомо давно, то поняттям «оксамитовий тоталітаризм» сучасники зобов'язані художнім та публіцистичним творам (повість Клауді Московічі «*Velvet Totalitarianism: Post-Stalinist Romania*», Б.Вербега).

З. Бауман та А. Донскіс, описуючи сучасне «життя без альтернатив», визначають, що під час маніпулювання політичними закликами, доречно розглянути таку її форму як «оксамитовий» тоталітаризм. Саме він набуває ознак контрольованої форми маніпуляції свідомістю та уявою під маскою ліберальної демократії, що дає змогу підкорювати й контролювати навіть критиків, коли окремішні думка і промова криміналізуються, йде переслідування не за правопорушення, а за неполіткоректний умонастрій [1, с.22]. На зміну тоталітаризму з його наглядово-примусовими механізмами приходять псевдodemократія (дефектна демократія). Так, наприклад, класифікуючи політичний режим, що склався в Україні, як «режим з синдромом слабого плюралізму», «неліберальну демократію», «напівдемократію» або «змагальний авторитаризм», дослідники вказують єдиний набір якісних ознак, провідними з яких є електоральна конкуренція олігархічних угруповань політичної еліти, відірваність влади від суспільства та високий ступінь декларативності політичних прав і свобод [5].

На думку Е. Кастельса, політичні, правові відносини в сучасному світі значно змінюються, виникають і регулюються існуючими ЗМІ, однак викликані, в цілому, кризою національної держави: глобалізація в суспільстві, перехід влади до регіональних і локальних урядів є своєрідним занепадом старої «жорсткої моделі». Існують досить прогресивні цілі, що передбачають застосування інформаційних технологій з метою добробуту у сферах освіти, охорони здоров'я, соціальних послуг, але структури, що використовуються для досягнення цих цілей, гальмують ці процеси. Можна казати про протиріччя між інформаційними цілями та управлінськими структурами індустріальної епохи [4, с.170].

Оксамитовий тоталітаризм стає ще більш результативнішим, коли йому прислуговує система електронного шпигунства. Згідно з ним, розвідка фіксує у себе дзвінки, електронні листи і інтернет-активність, перехоплює електро-

нні сигнали, що виходять від комп'ютерів і телефонів, збираються мета-дані для створення «карти» за принципом «хто з ким спілкується». Перехоплені матеріали повідомлень електронної пошти, текстових повідомлень, записи телефонних розмов, доступ в Facebook і Twitter, інтернет-активність за допомогою таких сайтів, як Google, Microsoft або Yahoo протягом багатьох років «складаються» на великих серверах, розміщених у штаб-квартирах національних розвідок. Гігантська база даних служить матеріалом для роботи служб розвідки і безпеки, а також поліції, які захищають систему вже м'якого електронного тоталітаризму.

Політичні філософи стверджують, що під дахом демократії може зростати політика, озброєна новітніми технологіями керування страхом та організованого панікерства. Життя онлайн стає підґрунтям порушення приватної таємниці. Але якщо немає чого приховувати, то не має сенсу у шантажі, витягуванні секретів, тиску, у тому, що в часи тоталітаризму прагнули витягнути з приватного, особистого життя секретні та розвідслужби. У цьому полягає парадокс нових технологій та соціальних мереж, які фахівці називають новою формою контролю та розмежування. Вважається, що мірою поширення інформаційних та комунікаційних технологій суспільне життя стає більш демократизованим; одночасно накопичення «великих даних» у політиці дозволяє урядам і великим корпораціям збирати, обробляти й миттєво отримувати майже безмежний обсяг інформації про уподобання і моделі поведінки громадян. Тут криються очевидні можливості для маніпулювання і примусу, що загрожують самим основам демократії [1, с.116].

У 2011 року Джон Ф. Фуреді, професор соціології (Університет Торонто), співвідносив тоталітарні режими з установами та урядами, які привілейовують індивідуальний комфорт над індивідуальними правами. Найяскравішою рисою тоталітарних суспільств є те, що критерій комфорту має перевагу над міркуванням істини взагалі та справедливості стосовно окремих людей. Дослідник суспільства постмодерну К. Харт застерігає: «Ми, як заручники, влаштувалися цілком комфортно: добре харчуємося, спимо на м'яких постелях і не піддаємося тортурам» [3].

Дж. Фуреді описав п'ять загальних характеристик будь-якої форми тоталітаризму, оксамитового чи то «звичайного» [6]: 1) «наявність законів, які не можна зрозуміти», коли немає об'єктивної шкали для визначення ймовірного правопорушення; 2) наявність та влада некваліфікованих псевдо-експертів (найяскравіший тоталітарний екземпляр подібної фігури радянський комісар, який давав поради та навіть накази з питань, щодо яких він не мав досвіду); 3) визначена статусом етика, яка дозволяє переслідувати осіб, які не мають статусу жертви; 4) страх брати участь у громадському обговоренні суперечливих питань; 5) демонізація тих, кого сприймають як політичних чи ідеологічних дисидентів.

Тобто в рамках «оксамитового» варіанту тоталітаризму мета маніпуляції людиною і суспільством досягається в напрямку формування, за висловом Г.Маркузе, «одновимірної людини» з гранично вузьким кругозором світогляду основної частини населення. Сповзання у «оксамитовий тоталітаризм» відбувається через менш суворі покарання, цензурування себе та один одного (причому на несвідомому рівні), відсутність жодного конкурсу ідей.

Таким чином, посттоталітаризм як безперечний продукт сучасної епохи, пов'язаний в своєму практичному здійсненні з техnobюрократичною раціональністю індустріальних товариств, має ще й певну спорідненість з іншими сучасними політичними формами. Старий управлінсько-політичний тоталітаризм модифікувався у новий політичний бренд «оксамитовий тоталітаризм», що краще адаптується до епохи глобальних ЗМІ, економічної взаємозалежності та інформаційних технологій.

Література

1. Бауман З., Донскіс А. Плинне зло. Життя без альтернатив. Київ: Дух і Літера, 2017. 216 с.
2. Истягин А. Теория тоталитаризма в контексте актуальных политических процессов. URL: <http://www.intelros.ru/readroom/alternativi/alternativy-3-2011/11453-teoriya-totalitarizma-v-kontekste-aktualnyx-politicheskix-processov.html>
3. Насыров Р. Об истоках и видах тоталитарного политического режима URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ob-istokah-i-vidah-totalitarnogo-rezhima>
4. Химанен П., Кастелс М. Информационное общество и государство благосостояния: финская модель. М., 2002. 224 с.
5. Шачковська А.С. Індикатори гібридних режимів (псевдодемократії). URL: http://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/7344/1/Shachkovska%20L.S._gibrudni%20regumu.pdf
6. Furedy J. Free speech and the issue of academic freedom: is the Canadian velvet totalitarian disease coming to Australian campuses? URL: <http://classic.austlii.edu.au/au/journals/UQLawJl/2011/15.html>

МОВА. ЛІТЕРАТУРА. ФОЛЬКЛОР

ДЕСЕМАНТИЗАЦІЯ БАЗОВИХ ІДЕОЛОГЕМ
РАДЯНСЬКОЇ СЕМІОСФЕРИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.
РУСИФІКАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕКСПАНСІЇ:
ВІД ІМПЕРСЬКИХ ЧАСІВ ДО ДОБИ (НЕО-) ТОТАЛІТАРИЗМУ

РУСИФІКАЦІЯ ЯК НИЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ: ПЕРЕДУМОВИ І НАСЛІДКИ ТОТАЛІТАРНОЇ РАДЯНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО УКРАЇНИ

Михайло Бойченко,

*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри теоретичної і практичної філософії
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
головний науковий співробітник відділу історії
та філософії освіти Інституту педагогіки НАПН України*

Русифікація постає як закономірний результат тоталітарних практик Радянського Союзу, які призводять до загострення політики колоніалізму, яку Росія проводить щодо України впродовж останніх 400 років. Нищення української національної пам'яті є складовою цієї політики, а русифікація – одним з основних механізмів.

Ключові слова: русифікація, українська національна пам'ять, тоталітаризм, колоніалізм, Україна, Росія.

Russification appears as an obligate result of the totalitarian practices of the Soviet Union, which lead to the aggravation of Russia's colonial policy towards Ukraine over the past 400 years. The destruction of Ukrainian national memory is part of this policy, and Russification is one of its main mechanisms.

Keywords: Russification, Ukrainian national memory, totalitarianism, colonialism, Ukraine, Russia.

Тоталітаризм неминуче нищив нації і їхню національну пам'ять. Історично тоталітаризм виникав на основі певних національних держав, однак завжди переростав національну ідею і рано чи пізно робив ту націю, яка його породила, жертвою суїцидальної стратегії перетворення суспільства на механізм нищення. Навіть здавалося би позитивні ідеї і соціальна творчість, яка бурхливо розвивалася у перші роки встановлення тоталітарного режиму, потребували насильства – спочатку для зламу старої суспільної системи, а невдовзі – просто для підтримання власної життєздатності. Тоталітарні проекти завжди потребували надзвичайних соціальних ресурсів, здобути які можна було або ж ззовні – через завоювання інших країн і грабунок їхніх капіталів, або зсередини – через вивільнення внутрішніх соціальних резервів, а це неминуче виливалося у репресії проти власного народу. Але більш нещадною за воєнні операції і репресії виявлялася політика культурного імперіалізму, яку досліджували зокрема критики колоніалізму, такі як Едвард Саїд [10]. Русифікація постає як типовий приклад колоніалізму Росії щодо України у минулому і постколоніалізму у теперішньому. Тоталітаризм же зробив максимально цинічними, відкритими і жорстокими практики такого колоніалізму.

Тоталітаризм завжди обертався колапсом розмаїття суспільних проєкцій у майбутнє і переростав у приреченість до лінійної перспективи втілювати ідею певної винятковості – національної, ідеологічної, расової тощо. Для цього передусім послідовно нищилася, зачищалася власна національна пам'ять народу, яку підміняли новою, більш «героїчною» і «правильною» історією. Навіть сама нація, яка породжувала тоталітаризм, зазнавала від нього збитків, адже усі можливі проекти нації редукувалися до одного за рахунок нищення альтернатив – що вже говорити про долю не титульних відносно тоталітарної нації народів. Яскравим прикладом є нищення української національної пам'яті, левову частку якого здійснювала Росія – спочатку як імперія, потім як основа СРСР,

і нарешті як авторитарна по суті сучасна псевдodemократична держава, яка багато в чому повертається до тоталітарних практик минулого, проголошуючи у останніх змінах своєї конституції пряму спадкоємність від попередніх режимів. У останній редакції цієї конституції, яку запропонував президент РФ і яка вже пройшла успішне голосування у Державній Думі та Раді Федерації, а тепер проходить процедуру подальшої легітимації, зазначено: «Російська Федерація, об'єднана тисячолітньою історією, зберігаючи пам'ять предків, які передали нам ідеали і віру в Бога, а також наступність у розвитку Російської держави, визнає державну єдність, яка історично склалася» (стаття 67.1 [6]). Під таке визначення державної єдності РФ потрапляють і території тих нині незалежних держав, які виникли на уламках Російської імперії та СРСР. Таким чином, політика русифікації нікуди не зникає, а залишається на порядку денному сучасної Росії як частина її експансіоністського проекту «русского мира».

Тоталітаризм постає як замір творення нового типу людини, тобто як спроба тотально змінити не лише суспільство, а і людину. Але зміни людини мали здійснюватися за логікою, яку Луї Альтюсер називав структурною детермінацією: окремі явища і події детермінували не інші окремі явища і події, а вся сукупність наявних соціальних детермінацій, властива даному суспільству – структура визначально детермінує усі свої елементи [1]. Це виглядає на перший погляд як дещо аналогічне концепції держави Георга Гегеля, у якій ціле детермінує особливе і одиничне [3], так само як і сфері духу Абсолютний дух лежить в основі духу об'єктивного і суб'єктивного [4]. Останнє нібито відповідає логіці Георга Гегеля, однак на відміну від останнього у тоталітарних суспільствах держава не надбудовується над громадянським суспільством, не вивершується над ним як результат його тривалого і послідовного розвитку як свідчення його успішності, а швидше відповідає тій моделі суспільства, яку Гегель і слідом за ним Карл Маркс вбачали у азійських деспотіях давнього світу [12].

Першим напрямом тоталітарного перетворення суспільства було ототожнення суспільства з державою, яка для цього мала стати тотальною: так, тотальна держава Беніто Мусоліні претендувала замінити собою у перспективі мало не всі соціальні інститути [7], а на практиці в усіх тоталітарних суспільствах держава втручалася у справи усіх інших наявних у суспільстві соціальних інститутів без винятку. Другим напрямом було тотальне вторгнення публічних інститутів, переналаштованих тотальною державою, у сферу приватного: якщо держава та її інституційно-організаційні інструменти і залишала без контролю та інспекції якусь сферу приватного, то лише через недогляд, а не через повагу до хоч мінімальної, а приватності: все, що не мало спеціального дозволу, фактично виявлялося недозволеним, оскільки було підозрілим, таким, що могло явно чи неявно, умисно чи навіть без свідомого бажання самої людини зашкодити суспільству, з яким ототожнювала себе тотальна держава. Про це писали зокрема дослідники держави Гітлера – такі як Мартін Броскат [2]. Нарешті третім напрямом було здійснити радикальну версію заміни усіх автономних сфер суспільної свідомості – науку, релігію, мистецтво, право, мораль тощо – ідеологією, яка мала остаточно зняти усі можливі, навіть функціонально зумовлені можливості для відособлення від тотального цілого. Це зазначають такі автори, як Курт Зонтгаймер [5], а також і дослідники радянського тоталітаризму, наприклад, Фрідріх фон Гаєк [13] і Мирослав Попович [8].

Таким чином, тоталітаризм не є певним дивним колективним збоченням, девіацією суспільної свідомості, випадковим безумством, а є *результатом цілеспрямованих організованих тривалих зусиль* – передусім тоталітарної держави, а також підпорядкованих їй усіх інших соціальних інститутів – зусиль, до яких поступово стають причетними майже тотально усі члени суспільства – за незначним винятком тих, хто вцілів від каральних санкцій репресивної тоталітарної системи і зумів залишитися при своїх переконаннях, ізольованим все-

редині тоталітарної держави (переважно у тюрмах та психіатричних закладах) або депортованим за її межі.

Свідченням цьому є, зокрема, і політика русифікації, яку дехто (переважно нащадки самих русифікаторів, або їхні небезкорисливі сучасні поплічники) хотіли би представити як складову природного процесу глобальної соціальної інтеграції. Однак, послідовне нищення української мови протягом кількох століть московською владою (про що докладно пише, зокрема, Дмитро Чуб (Нитченко) [14]), «вимивання» з України в Росію «мізків» – талановитих вчених, представників культури і мистецтва, і пряме систематичне фізичне нищення за доби сталінізму свідомої української інтелігенції та політичної еліти [9], разом із знищенням значної частини українського генофонду під час голодоморів [11], дає усі підстави вважати процес русифікації протиприродним злочином проти людяності, у її конкретному втіленні в українській нації.

Національна пам'ять українців постає як основа і ядро української національної пам'яті – навіть з погляду розбудови української політичної нації, яка включає в себе також представників інших націй. Тому упослідження і заборона української мови є одним з головних інструментів нищення української національної пам'яті: як самобутньої символічної системи, як ключового українського соціального інституту, як базового смислового коду нації, як способу трансляції цінностей українців і як одну з наріжних українських цінностей.

Література

1. Альтюссер Л. За Маркса / пер. с фр. А.В. Денежкина. М.: Праксис, 2006. 392 с.
2. Броскат М. Держава Гітлера: створення і розвиток внутрішньої структури Третього рейху / Перек. з нім. О. Насика. К.: Наука, 2009. 384 с.
3. Гегель, Г. В. Ф. Основи філософії права, або природне право і державознавство / пер. з нім. Р. Осадчук, М. Кушнір. К.: Юніверс, 2000. 329 с.
4. Гегель, Г. В. Ф. Феноменологія духу / з нім. пер. П. Тарашук; наук ред. пер. Ю. Кушаков. К: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 548 с.
5. Зонтгаймер К. Як нацизм прийшов до влади / пер. з нім. Н. Проскура, О. Межевікіна, Ю. Півторак. Дух і Літера, 2009. 320 с.
6. Конституция Российской Федерации. Полный текст со всеми поправками. URL: <https://www.vedomosti.ru/society/articles/2020/03/10/824662-konstitutsiya-polnii-tekst-popravkami>
7. Муссоліні Б. Мое життя / пер. з італ. Володимира Чайковського. Харків: Фоліо, 2017. 252 с.
8. Попович М. Червоне століття. К.: АртЕк, 2005. 888 с.
9. Розстріляне відродження: Антологія 1917 – 1933: поезія – проза – драма – есей. / ред., передмова Юрія Лавріненка, післямова Євгена Сверстюка, К.: Смолоскип, 2002. 976 с.
10. Саїд Е. Культура й імперіалізм К.: Критика, 2007. 608 с.
11. Сергійчук В. Голодомор 1932-1933 років як геноцид українства. Вид. 4-те. В.: ПП Сергійчук М. І., 2016. 320 с.
12. Троян С. С. Азійський спосіб виробництва // Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Азійський_спосіб_виробництва (дата звернення: 31.05.2020).
13. Хаек Ф. фон (1992) Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма / пер. с англ. М.: Новости-Catallaxy, 304 с.
14. Чуб Д. (1982) Минуте і сучасне української книжки (Як Москва русифікує Україну). Чуб Д. У дзеркалі життя й літератури (статті, розвідки, спогади). Мельбурн: Ластівка, 1982. С. 171-182.

МЕЖІ ТА БЕЗМЕЖЖЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У РОМАНАХ А.МЕЛЬНИЧУКА

Галина Випасняк,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов
НУ «Львівська політехніка»

Статтю присвячено аналізу романів А. Мельничука «Що сказано» та «Посол мертвих» з перспективи актуальної проблеми сучасної гуманітаристики – ідентичності, зокрема національної, рівень її цілісності у чужоземному, відтак чужомовному, просторі, та її обумовленість такими факторами, як травматична пам'ять та пам'ять про предківську землю. Романи відображають авторське бачення проблеми збереження/деформування національної ідентичності в еміграції, базоване не в останню чергу досвідом власної родини.

Ключові слова: національна ідентичність, пам'ять, еміграція, А. Мельничук.

The research is dedicated to novels of Askold Melnychuk «What is Told» and «Ambassador of the Dead». It touches the problem of national identity, how it remains, changes or vanishes in emigration, how strong is the influence of old life, of traumatic memory from the native country, how those authentic items work in circumstances of a new country and almost unknown language – as a supportive thing, distracting or even more – destroying – thing. Novels that were taken into consideration mirrors Melnychuk's point of view based on his own experience and the experience of his family.

Keywords: national identity, memory, emigration, A. Melnychuk.

Зацікавленість проблематикою національної ідентичності, її збереження та деформації під тиском зовнішніх чинників – чи то психологічних, чи політичних, не лише не згасає упродовж останніх десятиліть, але й дедалі більше розгорається, відкриваючи нові горизонти дослідження, нові контексти та розширюючи межі інтерпретації. Активність дискурсу національної ідентичності підтримується на різних рівнях: політичному, науковому та культурному. В останньому випадку образне багатство сприяє множинності інтерпретацій і репрезентуванню різних типів наративів – як і центральних, так маргінальних.

З посиленням міграційних процесів у світі осмислення можливостей збереження національної ідентичності, власної автентичності у чужомовному та інокультурному просторі особливо актуалізувалося, оприявнюючи при цьому інший рівень людських життєво важливих пріоритетів, далеких від матеріальності.

Герої романів А. Мельничука ілюструють психологічне віддзеркалення політичної мапи у власному житті: перебуваючи поза кордонами своєї батьківщини, вони створюють невидимі кордони з оточуючим світом. Не дозволяючи собі їх порушувати, вони дублюють тоталітарну систему, привносячи її добровільно у своє життя. У новому просторі вияскравлюються особистісні комплекси, котрі психологічно паралізують емігрантів, змушують шукати «своїх» з-поміж «чужих», заганняючи себе у своєрідні гетта.

Обидва романи А. Мельничука – «Що сказано» та «Посол мертвих» – об'єднують проблема проведення тієї межі, за якою минуле перестає бути осердям ідентичності, нагадуванням про те, що ти не без роду-племени, а стає баластом, котрий не дає рухатися далі, освоювати новий простір і нове життя. Автор намагається знайти відповідь на питання, яким чином можлива асиміляція у чужоземному просторі без втрати самого себе, власної ідентичності та автентичності.

Якщо роман «Що сказано» ілюструє тяжкий шлях на еміграцію і первинний період адаптації до нового середовища, то роман «Посол мертвих» розгортає тему на прикладі долі першого покоління нащадків емігрантів, котрі здебільше

шого втратили прямий зв'язок з предківським краєм, з його традиціями, легендами, родинними оповідями.

А. Мельничук діткливо описує почуття, котрими були охоплені емігранти на чужій землі: вони «перебували немовби у полоні тунельного бачення і рухались у часі, не випускаючи з ока якогось давно минулого моменту» [1, с. 26], хоча при цьому «минуле було таким мінним полем, що кожен мав інакшу його мапу» [1, с.40]. У чужоземному просторі діаспоряни «разом намагалися скласти докупи уламки своїх долъ, своєї країни» [1, с. 19] і зрештою, своїх історій.

Вирішуючи типовий для емігранта конфлікт пріоритетів між забуванням власного коріння заради нового життя і пам'яттю про минуле, головна героїня роману «Посол мертвих» обирає другий, складніший шлях. Вона стає берегинєю родинної пам'яті. Для протагоніста роману Ада Крук була «вікном у минуле», завдяки котрому постаті на старих фото ставали частиною родини, а не відчуженою історією. Такої установки збереження минулого вона дотримувалась у всьому – навіть в інтер'єрі помешкання: квартира Ади нагадує «музей щойно після закриття» [с. 11], це простір, у якому час немовби законсервований, точніше його законсервувала сама Ада, залишившись ментально і емоційно у минулому. Адина залежність від нього проявилася зокрема на психосоматичному рівні – у її сліпоті: «Її очі могли відбивати світло, та в себе його не впускали». Це відповідь тіла на сприйняття нової дійсності: вона її бачила, проте не приймала, не впускала у свою реальність.

Живучи у безперервному контакті з родинними привидами, Ада розуміє необхідність передачі своєї ролі хранителя минулого комусь із синів. Проте жоден не підходить для виконання цієї функції. Старший син, до прикладу, не витримує тягара війни і повернувшись із В'єтнаму, накладає на себе руки. Молодшого, Алекса, Ада вбиває сама, усвідомивши його цілковиту відчуженість від власного коріння.

Алекс, як і Ада, володів даром бачити своїх померлих предків, тому найбільше підходив для успадкування материної ролі передавача й охоронця родинної пам'яті. Ініціація-інтеграція в американське суспільство стала згубною і для долі Алекса, і зробила його відступником, зрадником своєї родини. «Я на тебе дивлюсь і нікого не бачу! <...> Я тебе породила – а ти ніщо. Як так можна забувати матір? Ти хіба не знаєш, чому люди народжують дітей? Я привела тебе на світ не просто так. Передавачі. Нам потрібні передавачі» [1, с. 227].

Образ Ади неможливо оцінити однозначно, адже з одного боку, вона і справді виконує функцію берегині родинної традиції, але при цьому її поведінка відносно себе, власної долі і відносно своїх синів є тоталітарною за суттю. Вона поводить як родинний тоталітарний вождь, перетворюючи минуле на тягар, а не осердя ідентичності, довкола якого дітям хотілося б вибудовувати власні родинні традиції.

Привиди з минулого були для Ади запорукою тягlosti традиції, котру вона намагалася прищепити своїм дітям, відгороджуючи їх максимально від принад реальності: «Телебачення відволікало б дітей, не давало б їм налаштуватися на частоту минулого – а ким будуть вони без цієї тягlosti? Слабкими тінями скороминущих жадань і примх» [1, с. 94]. Але змальовуючи подальшу долю Ади і її синів, автор ставить під сумнів правильність такої позиції.

Емігрантів А. Мельничука обмежують передусім їхні спогади, нерозірваний зв'язок не лише з минулим, але й із землею, до якої вони постійно прагнуть повернутися. Нова земля поступово починає ставати «їхньою» із появою там мого рідних. Таким чином відбувається символічне осВОЄння чужої землі. Зокрема у романі «Що сказано», воно пов'язане зі смертю Стефана та з купівлею цвинтарної ділянки, розрахованої на всю родину. Це символічне поховання надій на повернення до батьківської землі.

В останній праці, присвяченій ідентичності, Ф. Фукуяма акцентував на тому, що загострення цієї проблеми у світовому масштабі пов'язане із вимогою

людей, котрі упродовж тривалого часу були пригнобленими або відчували себе такими, поваги до себе. Це відображення людської потреби у визнанні власної особливості, неординарності, власної цінності та гідності, що є необхідне з огляду на те, що людина в принципі пізнає себе через віддзеркалення в Інших. «Ада нагромадила двадцять років споминів з іншої країни, повної інших людей та будівель, і все те було таке саме справжнє, як і це, що оточувало її тепер, і пам'ять накладалася на обличчя, які вона зустрічала на вулиці» [1, с. 94].

Проблема персонажів Мельничука полягає у тому, що вони передусім не відчують поваги до себе. У чужоземному просторі вони віддані на поталу долі і не мають сили взяти своє життя у власні руки. У романі «Що сказано» автор особливо підкреслює силу зв'язку людини і землі, наскільки остання є не лише джерелом виживання фізичного, але й ментального, дає відчуття впевненості у своїх силах і віру у можливість змін, котрі здійснюються з установкою наведення ладу у себе вдома. Поза рідною землею емігранти втратили не лише зв'язок матеріальний, джерело своєї сили, вони позбулися своїх історій, передусім родинних, прирікаючи себе на безсилля, безрідність, безкорінність і відсутність ментального опору труднощам. І цим справді обділяючи себе і ставлячи у нижчу позицію, порівняно з емігрантами з інших країн. «Що значить – американець? – роздумє Ада – Усі звідкись прибули. І століття опісля вони все ще люди звідкись. Багато хто пам'ятає. Ірландці пам'ятають. Англійці. Африканці пам'ятають. Корейці. Євреї. І тобі теж пасує» [1, с. 273]. Америці Ада відчувала, що «потрапила до якоїсь чужої історії – наче Гретель у країні Оз. Де її місце? Чи знайде вона свою сюжетну лінію в національній історії?» [1, с. 104]. Єдиним способом віднайти своє місце у Новому світі для неї стало збереження минулого і вписування його у повній версії до калейдоскопу історій американських іммігрантів. Автор підкреслює, що навіть на родинному рівні цей проект не вдався через неможливість його цілковитої інтеграції в американську історію.

Принагідно А. Мельничук порушує тему стереотипізації з боку корінного населення та іммігрантів з інших країн. Прізвище, котре видає походження, автоматично накладає на особистість цілу низку типових історій. Ще у підлітковому віці Алекс Крук застановлюється над різними означеннями людей з прив'язкою до країни їхнього походження та проживання, як-от афроамериканці, італоамериканці тощо: «Хто взагалі придумав так визначати людей? Хто постійно змушує нас соромитися?» [1, с. 61]. У таких ідентифікаціях Алексові вбачаються ознаки дискримінації та приниження, що є не чим іншим як символічним, а часто і фізичним, позбавленням гідності, навіть більше – самого права на неї. Його особистий спосіб боротьби полягав у жонглюванні стереотипами й ідентичностями і передусім проявився у зміні імені. Перейменування себе з Крука на Крюко було символічною ініціацією, переходом до власне американського способу мислення і бачення минулого, котра полягала у його скасуванні. Для Алекса «українські заморочки» - річ така заплутана, важко відокремити правду від вигадки і вирішити, в чию правду вірити. Найліпше було повністю забути» [1, с. 237]. Він намагався позбавитися материного «синдрому старого світу» [1, с. 116], тієї «слов'янської суміші безнадії, ваги минулого, яке спускається углиб невидими мережами, падає з неба м'якими, липкими сітями, які зв'язують, душать, залишають із певністю неспроможності діяти» [1, с. 273]. Алекс дозволив собі маніпулювання множинністю національних ідентичностей у полінаціональній країні. Лише незначна зміна наголосів у прізвищі дозволяє змінити акценти у сприйнятті себе в очах інших. Це долучення себе до іншої історії, до іншого культурного контексту і відповідно набуття чи повернення собі права на гідність. Проте у чужоземному просторі це часто супроводжується відмовою від власної сутності.

Інший шлях адаптації до чужоземного простору – через цілковиту асиміляцію, передусім культурну, ілюструє образ Антона. Його комплекс меншовартості

і відчуття безґрунтянства набрали форм благоговіння перед англо-саксонською культурою з відповідним нехтуванням рідною. Помилка Антона у тому, що замість того, аби завдяки своїм знанням і талантові збагатити світові академічні знання інформацією про власну культуру і стати її видним репрезентантом у іноземному просторі, він обрав стандартний шлях маленької краплі в океані поціновувачів англо-саксонської культури. Свій вибір він обґрунтовував вдячністю: «Антон говорив правильно, аж книжною, англійською про те, як важливо цінувати і плекати культурну спадщину нової батьківщини» [1, с. 119]. Його еміграційна життєва позиція стала актом самоприниження з метою асиміляції.

Доповідь Антона, яку він виголошував перед своїми співвітчизниками в Америці, як і вся його наукова діяльність, були своєрідною втечею від минулого та від відповідальності, яку воно накладає; це також втеча від спогадів, нерозривно пов'язаних з історією, політикою, у котрі емігранти з України були цілковито заангажовані. Оскільки минуле для них було ментальним простором, що підживлювало їхню національну ідентичність, то Антонова лекція у цьому контексті сприймалася як зрада і відмова не лише від свого минулого, а від свого коріння, відтак – від власної національної ідентичності. З точки зору самого Антона світ його досліджень – це «світ поза політикою», один із можливих альтернативних способів існування, інший «погляд на людський досвід» та один із «засобів самовизначення» [1, с. 120].

Весь біль минулого Антон виклав у повісті «Посол мертвих», цим для себе символічно розквітавшись із минулим. Цей текст поглиблює контекстуальний фон базової дії твору. Для Ади Антонів твір був ілюстрацією міфологізування та белетризування пам'яті, адже основою оповіді стала історія її життя, щоправда доповнена деякими вигаданими епізодами, котрі могли трапитися з нею, і котрі деформували її пам'ять: тяжко було пригадати, чи все відбувалося докладно так, чи це мистецький домисел. Ада замислювалася над тим, «як це може бути, що плоди Антонової уяви могли замінити те, що було насправді?» [1, с. 172]. Таким чином автор ставить перед читачем риторичне питання: наскільки спогади про минуле є автентичними, наскільки з плином часу вони обростають емоціями, котрі їх деформують.

Аналіз романів А. Мельничука дає можливість виділити радше один шлях збереження національної ідентичності у чужомовному просторі: чесне примирення з минулим. Очевидною залишається неможливість, і навіть згубність абсолютної законсервованості у власному минулому. «Час – це чоловік» [1, с. 156], якого не до снаги побороти, котрий насильно бере те, чого потребує. Ада намагалася чинити опір часові, але на прикладі життя своїх дітей переконалася, що її зусилля були марними. Натомість доля протагоніста роману, котрий своїм шляхом з дівчиною, чиї родичі загинули під час Голокосту, поєднує немовби дві історії, дві правди, два різні пласти пам'ятання, ілюструє авторську істину виживання у Новому світі: «Ми не знайдемо спокою, поки не поглянемо в очі власним гріхам» [1, с. 143].

Література

1. Мельничук Аскольд. Посол мертвих. Львів, ВСЛ, 2018.
2. Мельничук Аскольд. Що сказано. К., Комора, 2017.
3. Шевчук З. Раби роду: рецензія на роман «Посол мертвих» Аскольда Мельничука. Літакцент. 04.09.2018. Електронний ресурс. Режим доступу: litakcent.com
4. Fukuyama Francis Identity. The Demand for Dignity and the Politics of Resentment. Picador. 2019.

ЗОБРАЖЕННЯ СИСТЕМИ ТОТАЛІТАРИЗМУ В ПОВІСТІ АНАТОЛІЯ ДІМАРОВА «НА КОНІ Й ПІД КОНЕМ»

Олександра Гандзюк,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

У статті йдеться про зображення системи тоталітаризму в повісті Анатолія Дімарова «На коні й під конем». Знайдено і пояснено всі епізоди повісті, які ілюструють механізм роботи цієї системи.

Ключові слова: Анатолій Дімаров, повість, система тоталітаризму, принципи тоталітарної системи, деперсоналізація особистості.

The article deals with the depiction of the system of totalitarianism in the story of Anatoly Dimarov «On horse and under horse». All episodes of history that illustrate the mechanism of operation of this system are found and explained.

Keywords: Anatoly Dimarov, history, system of totalitarianism, principles of totalitarian system, depersonalization of personality.

Твір Анатолія Дімарова традиційно прийнято вважати приблизно таким, у якому розповідається «весела історія збитошного хлопця, з яким увесь час трапляються кумедні пригоди» [3, с. 2]. До аналізу твору зверталися такі дослідники: Ю. Бондаренко[1], С. Ленська [5], В. Сиротенко [6], Т. Яценко [7] та інші науковці.

На нашу думку, частково висвітлену в іншому дослідженні [2, с. 17-19], в цьому творі велике місце займає показ системи тоталітаризму. Тому тему нашої статті можна вважати актуальною. Мета роботи полягає у зображенні системи тоталітаризму в повісті Анатолія Дімарова «На коні й під конем». Завдання роботи: 1) знайти докази вияву системи тоталітаризму в повісті; 2) дати їм оцінку.

Тоталітарна система проповідувала принцип «мир хатам – війна палацам», але насправді, це були не ті хати, в яких хотілося б жити. В них усе говорить про бідність. «Велика кімната з глиняною долівкою і широкою дубовою лавою під стіною, старенький стіл, етажерка з книжками та зошитами, широке дерев'яне ліжко, де ми спимо втрох, оце й усі наші достатки» [3, с. 3]. Радянська дійсність свідчила й про те, що вчительська зарплата була надто мізерною навіть для того, щоб можна було нормально харчуватися. У повісті є епізод, в якому розповідається про те, що мати головного героя потрапляє до лікарні. І діти – двоє маленьких хлопчиків – залишаються самі. Придивитися за ними приходять сторожиха. Вона вражена тим, чим харчується родина: «— І їсти дітям нічого...— Тілігенція драна! — лає когось сторожиха, никаючи по закутках. Дістає пшоно, хліб, скоринки сала й довего стоїть над тим добром, скептично накопиливши губу» [3, с. 5-6]. Як не парадоксально, але сторожиха живе значно краще. Вона навіть має змогу приносити братам їсти. А це молоко з домашніми гостинцями — пиріжками, пампушками, коржами з вкrapленим салом. Сторожиха навіть не проти забрати цих дітей до себе на проживання. І дуже прикрим є й те, що ця жінка дозволяє собі називати вчительку «драною тілігенткою» (жінка настільки неосвічена, що навіть не вміє правильно вимовити це слово), адже таке ставлення до людей, які займалися розумовою і творчою працею, було спущене «зверху». До того ж, конституційно закріплене. Ось зокрема рядки з Конституції 1936 року. «Стаття перша: «Союз Радянський соціалістичних Республік є соціалістична держава робітників і селян». Робітників і селян? А де інтелігенція? Сталін добре пам'ятав ставлення Леніна до інтелігенції, хоча сам БУВ за походження інтелігентом. У листі до Максима Горького від 15 жовтня 1919 року «вождь СВІТОВОГО

пролетаріату» писав: *Інтелектуальні сили робітників і селян зростають і міцніють у боротьбі за повалення буржуазії і її поплічників, інтелігентів, прислужників капіталу, що уявляють себе мозком нації. Насправді це не мозок, а г.... о» [4]. Тому можна не дивуватися з мізерних зарплат учителів, які не мають змоги ні забезпечити собі й своїм дітям нормальне харчування і пристойний одяг. Ось головний герой твору взимку збирається на ковзанку: *«Взуваю старі, напхані соломомою мамині черевики на високих закаблуках, дістаю дерев'яний ковзан, підкований товстою дротинкою, і простую городами до ставка, що виблискує під зимовим сонцем велетенським дзеркалом»* [3, с. 15]. Не кращий вигляд мають і його однолітки: *«Аж ось із сусіднього двору, стрибаючи на одній нозі, вигулькнула Сонька. Подрана сукенка підскакувала на ній з кожним тим вистрибом, на плечах метлялися дві тоненькі перев'язані синенькими стрічечками кіски»* [3, с. 32]. Навіть свій перший новий костюм хлопчик дістає аж будучи учнем шостого класу. І все це через те, що бюджет у вчительки дуже «благенький». Тому купуванню костюма передувало цілий ряд подій. Сім'я виростила картоплю на продаж, виростила й продала кабанчика. Але й це не допомогло одразу купити обновку, бо костюми були дорогі. То ж з моменту усвідомлення необхідності мати костюм до його придбання минув аж рік. Ситуація з грошми не поліпшується в сім'ї з роками, хоч партія на кожному кроці розпинається гаслами про те, що жити стало краще, жити стало веселіше. Це тільки слова. А в реальності мама восьмикласника Толика не має змоги купити йому новий портфель. Єдине, чим вона може виручити свого сина, це занести до шевця халяви від жіночих чобітків, які вона носила ще молодю, задовго до народження старшого сина. І саме з цих старих, потрісканих від часу халяв, німий швець пошив *«щось середнє між жебрацькою торбою, поштовою сумкою і шкіряним цебром, що його їздові прихоплювали з собою, коли вирушали в далеку дорогу. Якийсь дивовижний гібрид з усього того, що нікому доводилось шити протягом його трудового життя. В ньому з однаковим успіхом можна було носити воду і вчиняти тісто, зберігати картоплю і квасити яблука»* [3, с. 187]. Головний герой на кожному кроці бачить, наскільки бідно живе його родина. А поїздка в гості ще більше посилює усвідомлення цієї бідності: *«Я раптом побачив свої та Сергійкові блаженські штанці, і черевики, почищені сажею, і мамине простеньке плаття, порівняв усе те з парадним одягом Юрася, якого встиг зненавидіти, з розкішною сукнею його матері, — мені стало так незатишно, як це не було ніколи»* [3, с. 59].*

Вдумаймося в ці слова «якого я встиг зненавидіти»: система вчила зневажати й ненавидіти всякого, хто має трохи кращі статки. І цей приклад – не один. Зокрема, у хлопчиковому селі живуть люди, які трудяться на полі. Важко працюючи, вони мають змогу дати своїм дітям значно краще життя. Та з легкої руки уряду, головний герой називає їх багацькими синками. Про яких багацьких синків може йтися в країні соціалізму? *«Посеред ставка, тримаючись окремим гуртком, ковзаються чотири хлопці — багацькі синки. Всі вони в справних чумарках, у чоботях не з батькової чи братової ноги і на ковзанах, змайстрованих сільським ковалем, — з тонкими, високо загнутими шинами, що так і врізаються в лід»* [2, с. 15]. Але одне можна сказати з упевненістю – зарплати представників інтелігенції були значно нижчими, ніж робітників. Та й робітники були взагалі значно більш шанованими в суспільстві. Це можна побачити в епізоді, де говориться про те, як сільський учитель та машиніст паровоза закохалися в одну вчительку. Порівняння реального статусу цих двох чоловіків не потребує коментарів: *«...ніхто у нашому селі не мав таких блискучих, із рипом чобіт, такого синюцього галіфе, таких червоних сорочок із справжнього оксамиту, що аж очі вбирали, виглядаючи з-під чорного, теж нового-новісінького піджака! А коли додати ще й кепку із наймоднішим куцим козирком, ще й з гудзиком зверху, та високий зріст, та широкі дужі плечі, то не диво, що не було в нашому селі дівчини, яка потай не зітхала б за ним!*

До того ж Федора Бурлаку завжди обирали в президію всіх урочистих зборів, і він сидів по праву руку од голови сільради, партизана громадянської війни дядька Андрія.

А Віктора Михайловича не обирали ні разу. Віктор Михайлович скромно стояв десь позаду і не міг похвастатись ні модною кепкою, ні оксамитовою сорочкою, ні отакими блискучими, як чорні дзеркала, чобітьми із рипом. Були, правда, у нього нові штани, але куди тим одним-однісіньким штаням до багачького вбрання Федора Бурлаки! [3, с. 134].

Система тоталітаризму вітала доноси. Жертвою такого доносу міг стати кожен. І наслідки доносу були жахливі. Жертвою доносу в творі став викладач фізики Іван Данилович. І ось чому. У класі навчався Василь Заплужний. Він зовсім не цікавився фізикою. Іван Дмитрович не міг спокійно реагувати на це і попередив, що учень не може розраховувати на річну оцінку «посередньо». І це в той час, коли інші вчителі ставили посередні оцінки, не можучи дочекатися, коли ж хлопець закінчить дев'ятий клас і піде навчатися у військоve училище.

На попередження вчителя Задорожний сказав, що той цькує його як комсомольця, бо вчитель в минулому – білий офіцер. Звичайно ж, що через кілька днів учителя було заарештовано прямо в учительській [3, с. 202].

Учні не хочуть вірити в те, що їх учитель «живий біляк», що він стріляв і вів та бив нагаєм до смерті. Але оскільки його заарештували, значить це може бути правдою. Система нівелює особистість, деперсоналізує її, бо навіть не дозволяє громадянами сумніватися в її правоті.

Донощиків дуже боялися. А особливо тоді, якщо вони представляли НКВД. Сумно читати рядки, в яких йдеться про те, як клас зустрічав Заплужного після його вступу до училища НКВД. Де й поділася зневага до нього головного героя, про яку він писав раніше [3, с. 202]? Натомість у повісті знаходимо такі слова: *І як же ми заздрили Василеві! А разом і гордились тим, що серед нас є курсант військового училища. Та не просто училища, а училища НКВД! Як ми мріяли й собі отак появитися у формі військової [3, с. 203].*

Зі сторінок повісті озиваються до читачів і страшні події голодомору, коли діти граються піріжками, проблеми з землі. А який страшний вигляд мають ці діти: *«Вона була дуже худа, і тоненькі, як палички, ноги, здавалося, ось-ось не витримають, ламаються, лише великий живіт, віддуючись наперед, задирав брудну сорочину» [3, с. 24].* До подій голодомору повертає і слово «голодовка», сказане одним з героїв твору: *«... дядько Іван, коли почали звозити копи, бігав по полю, кричав та допитувався, яка то тварюка пообстригала снопи, як під час голодовки» [3, с. 132].*

Прийшовши до влади, тоталітарна система визнавала тільки одного бога – комуністичну партію. А для цього потрібно було відвернути людей від справжнього Бога: *«З церкви тоді ж поскидали хрести, познімали дзвони, і вона кілька років простояла пустою, а потім її пристосували під клуб. Побілили крейдою стіни, розмальовані богами й святими, розвішали гасла і портрети вождів, на амвоні влаштували сцену, а там, де стояли богомольці, розставили лави» [3, с. 102].*

Все життя було підпорядковане комуністичній ідеології, яка вкладалася в голови молодому поколінню з малечку. І мало хто розумів, що таке виховання готує відданих слуг тоталітарній системі: *«Тут же приймали нас у піонери, і я й досі пригадую, з якою гордістю стояв на трибуні, коли сам директор школи пов'язував довкола моєї ший червону піонерську краватку: мені тоді здавалося, що на мене дивиться все село. Пам'ятаю, як, повернувшись додому, все заглядав у люстро, милуючись обногою, та так із нею й ліг у постіль: гарячою щогою на шматочок оксамитового вогню» [3, с. 141].*

Попри те, що в країні давно побудовано соціалізм, в молоді підживляють ненависть до так званих буржуїв. Зокрема, коли учнів п'ятого класу послали в поле збирати колоски, їх вчитель для того, щоб примусити їх назбирати біль-

ше колосків, ніж семикласники, пропонує пригадати Гавроша, уявити себе на його місці, а семикласників уявити буржуями. *«Колоски ж — розсипані по полю набої. Кожен зайвий колосок — це постріл у ворога з боку комунарів, що засіли на барикадах. І чим більше ви назбираєте отих набоїв, тим повнішою буде перемога Паризької комуни над ворогом...В той день наш клас здав найбільше колосків. Назбирали ми їх стільки, що вистачило б на всіх семикласників району. А що ж! Хай знають, як-то ми «не доросли», буржуї задрипані, хай не лізуть воювати паризьких комунарів!»* [3, с. 131-132].

Тоталітарна система виховувала молоде покоління на революційній і військовій героїці. Тому й не дивно, що хлопчик мріє побити світовий рекорд зі стрибків з парашутом, і все це лише для того, щоб отримати нагороду з рук Наркома Оборони, який подарує йому як мінімум малокаліберну рушницю. «Або ще краще: справжню гвинтівку, шаблюку й маузер. З відповідними написами на кожному з подарунків, щоб не відібрав голова сільради, коли я згвинтівкою через плече, з шаблюкою при боці походжати поважно селом» [3, с. 120-121]. Система постійно проголошувала: «Революція повинна вміти захищатися». Про героїв війни знімали фільми. Діти гралися у війну і марили подвигами, не розумючи агресивної політики імперії СРСР.

Не розуміючи загарбницької політики Радянського Союзу, головний герой з захоптом пише про те, що це були *«роки Іспанії, Хасану, Халхін-Голу, а потім визволення Західної України та Західної Білорусії»* [3, с. 234]. Саме тому вони любили уроки фізкультури, на яких її вчили марширувати строю, кричати «ура!», вивчати гвинтівку і кулемет, ходити у військово-учбові пункти, де їх навчали стріляти з малокаліберних гвинтівкок по мішенях. Звичайно ж, у молоді роки важко зрозуміти, що вираз «боротися за мир» насправді означає тільки одне – війну.

Та й не тільки дорослих тоталітарна система вчила жити військовою героїкою. Нею переймалися усі люди. Тут доречно навести такий епізод. У село хлопчика приїхав художник. Голова замовив у нього велику картину для клубу. Аполорій Степанович не тільки виконав замовлення, а й вирішив намалювати портрет й голови. Довідавшись про це, той зрадив, але не став позувати одразу в звичайному буденному одязі, хоча художник запевнив його, що може почати малювати тільки обличчя. А на другий день він прийшов у військовому одязі: будьонівці, блискучих хромових чоботах із срібними шпорами, шаблею з червоною китицею та наганом у кобурі [3, с. 158].

Отже, в повісті Анатолія Дімарова зображена система тоталітаризму. Аналіз системи тоталітаризму можна продовжити, вивчаючи інші твори письменника.

Література

1. Бондаренко Ю. Жанрова своєрідність повістей-«історій» А. Дімарова. Слово і час. №5. С. 3-8.
2. Гандзюк О. Показ радянського способу життя в повісті Анатолія Дімарова «На коні й під конем». Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Філологія. Вип.41. Т. 1. – С. 17-19.
3. Дімаров А. А. На коні й під конем: повість /художник-оформлювач Є.В. Вдовиченко. Харків: Фолю, 2009. 319 с.
4. Козловський Б. «Золотими буквами ми пишем всенародный Сталинский Закон...» URL : <https://wz.lviv.ua/far-and-near/188490-zolotymi-bukvami-my-pishem-vsenednorodnyj-stalinskij-zakon>
5. Ленська С. Дитячий світ Анатолія Дімарова «На коні й під конем». Українська література в загальноосвітніх школах. 2007. №5. – С. 46-49.
6. Сиротенко В. Авторська позиція в повістях А. Дімарова. Радянське літературознавство. 1985. №8. С. 55-60.
7. Яценко Т. Особливості вивчення повісті А. Дімарова «Блакитна дитина» в 7 класі. Українська мова та література в школі. 2006. №2. С. 36-42.

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІ ГРАМАТИСТИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧ. XX СТ. ЯК ЖЕРТВИ РАДЯНСЬКОЇ ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ

Оксана Горда,

кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця
Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті на прикладі освітньої та наукової діяльності авторів західноукраїнських граматики української мови другої половини XIX – поч. XX ст. (М. Осадца, Г. Шашкевича, П. Дячана, О. Партицького, О. Огоновського, С. Смаль-Стоцького, Ф. Гартнера, В. Коцовського, І. Огоновського та О. Поповича) розкрито їхні погляди щодо самостійності української мови. З'ясовано, чому праці цих мовознавців були заборонені як наукові джерела в радянську добу.

Ключові слова: автори західноукраїнських граматики української мови, західноукраїнська інтелігенція, радянська тоталітарна система, національна свідомість, самостійність української мови.

The article considers the views on the independence of the Ukrainian language of the authors of Western Ukrainian grammar books of the Ukrainian language of the second half of the 19th and early 20th century (M. Osadtsa, G. Shashkevych, P. Dyachan, O. Partytskyi, O. Ogonovskiy, S. Smal-Stotskiy, F. Gartner, V. Kotsovskiy, I. Ogonovskiy and O. Popovych) on the example their educational and scientific activity.

It has been found out why the works of these linguists were banned as scientific sources in the Soviet era.

Keywords: authors of Western Ukrainian grammar books of the Ukrainian language, Western Ukrainian intelligentsia, Soviet totalitarian system, national consciousness, independence of the Ukrainian language.

У другій половині XIX – на поч. XX ст. на полі кодифікації та нормування української мови з'явилося нове покоління граматистів: М. Осадца, Г. Шашкевич, П. Дячан, О. Партицький, О. Огоновський, С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер, В. Коцовський, І. Огоновський та О. Попович. Саме вони створили низку шкільних граматики української мови, що ґрунтувалися на народномовній основі, серед яких: «Грамматика руского языка» (М. Осадца, 1862, 1864), «Мала грамматика языка руского» (Г. Шашкевич, 1865), «Методична грамматика языка мало-руского» (П. Дячан, 1865), «Грамматика языка руского для оужитку въ школахъ людовыхъ въ Галичині» (О. Партицький, 1873), «Грамматика руского языка для школъ середнихъ» (О. Огоновський, 1889), «Руска грамматика» (С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер, 1893, 1907, 1914, 1928), «Методична грамматика рускої мови для IV класи шкіл 5- і 6-класових» (В. Коцовський та І. Огоновський, 1894, 1920, 1923), «Грамматика для шкіл народних» (О. Попович, 1894) і «Руска грамматика для шкіл народних» (О. Попович, 1905, 1907)¹.

Автори згаданих граматичних праць представляли в тогочасному суспільстві західноукраїнську інтелігенцію, яка перейняла в 60-х рр. XIX ст. від учених і громадських діячів Східної та Центральної України «українофільську концепцію створення окремої української літературної мови» і, незважаючи на опір москвофільського та полонофільського таборів, зуміла згодом її зреалізувати [1, с. 25]. Однак вже в наступну добу, у XX ст. їхні імена отримали означення «бур-

¹ Щодо назв вищезгаданих праць принагідно зазначимо: українську мову в Західній Україні, де жили та працювали їхні автори, називали ще *руською* [3, с. 566–567], а відповідником сучасного терміна *мова* в назвах граматики другої половини XIX ст. був лінгвономен *язык*. Використання терміна *язык* сучасні мовознавці пояснюють особливостями мовної ситуації в Галичині, яка використовувала церковнослов'янську мову як засіб проти латинізації та ополячення [11, с. 141].

жуазно-націоналістичний», а праці опинилися в заборонених архівах бібліотек і стали доступними для наукового вивчення вже в добу незалежності України. І хоча цих імен немає у переліку тих мовознавців, яких визнано репресованими (про це детальніше йдеться у праці «Репресовані мовознавці» [9]), вважаємо, що їх теж можна зарахувати до жертв радянської тоталітарної системи.

Чим не догодила ця когорта мовознавців минулого століття «будівничим» згаданої системи? Це, здебільшого, були вихідці з середовища українських греко-католицьких священників. Основну освіту вони здобували в Королівській греко-католицькій семінарії св. Варвари у Відні, але, маючи високу національну та лінгвістичну свідомість, більшість з них паралельно студювала філологію у Віденському університеті у Ф. Міклошича – відомого вченого, який 1852 р. очолив кафедру славістики у цьому університеті [10, с. 88; 2, с. 401].

Ф. Міклошич постійно наголошував на самостійності та рівноправності української мови поряд з іншими, вважав її науково придатною [6, с. 70], різними способами підтримував та заохочував своїх українських студентів до творення мовознавчих праць народною мовою.

Як теоретичні джерела своїх граматичних студій західноукраїнські граматики окресленого періоду використали напрацювання кодифікаторів-попередників української мови, граматичні описи інших національних слов'янських мов, зокрема польської, а також праці відомих західноєвропейських мовознавців (Ф. Шлегеля, Ф. Боппа, А. Шлейхера, Ф. Міклошича та ін.), орієнтовані на порівняльно-історичний метод у дослідженні мов, активно підтримували ідею про індоєвропейську мовну та культурну єдність. Тож, зрозуміло, в їхніх граматичних працях важко було знайти зв'язки з російським мовознавством і показати впливи останнього, що було нормою в радянській науці. А граматика С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера навіть зазнала критики за заперечення її спорідненості з російською [4, с. 106].

У своїх граматичних описах під впливом вчення австрійського славіста Ф. Міклошича більшість з них запровадили новий на той час розділ – словотвір, адже добре розуміли, що саме аналіз процесу творення слів, пошук їхніх коренів допоможе пізнати національні особливості, довести давність рідної мови та знайти її витoki.

Окрім вже згаданих навчальних граматик, у доробку цих мовознавців – ґрунтовні наукові дослідження з мовознавства, літературознавства, історії письменства, славістики, праці суспільно-політичної й культурно-освітньої тематики тощо. Як приклад, згадаємо студію «*Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache*» О. Огоновського (1880), призначену для європейського читача. У ній подано опис української мови, зіставлено її з російською, розкрито фонетичні та граматичні особливості, описано територіальне поширення нашої мови. Робота була настільки актуальною та глибокою, що вже 1881 р. її визнали найважливішою працею на полі українського мовознавства [8, с. 79]. Або ж праці С. Смаль-Стоцького: «*Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache*» («Грамматика рутенської (української) мови») (1913), що відкрила українську мову для наукових славістичних кіл, «Розвиток поглядів про сім'ю слов'янських мов і їх взаємче споріднення» (1925, 1927), в якій порушено питання походження слов'янських мов та ін.

Активною була і позиція цих граматиків у культурно-просвітній та науковій сферах. Багато з них працювали керівниками у сфері освіти (Г. Шашкевич, О. Огоновський, С. Смаль-Стоцький, В. Коцовський, О. Попович), були членами та очільниками культурно-просвітніх і наукових товариств (М. Осадца, П. Дячан, О. Партицький, О. Огоновський, С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер, В. Коцовський, О. Попович), редакторами та співробітниками рідномовних педагогічних і наукових періодичних видань (О. Партицький, В. Коцовський, О. Попович), перекладачами творів закордонних письменників (І. Огоновський,

В. Коцовський). Це створювало можливості для розширення сфер функціонування української мови й було важливим чинником у формуванні граматичної культури та розвитку термінології на народномовній основі.

Як педагоги вищої школи, О. Огоновський і С. Смаль-Стоцький виховали нове покоління науковців-філологів. Учнями О. Огоновського були відомі сьогодні вчені: І. Франко, М. Павлик, І. Кокорудз, В. Гнатюк, К. Студинський, О. Колесса, Ф. Колесса, О. Маковей, А. Крушельницький, В. Коцовський, О. Брюкнер, Р. Заклинський, О. Макарушка, В. Щурат, Т. Бордуляк, С. Кархут та ін. Школа О. Огоновського сприяла перетворенню Товариства ім. Т. Шевченка в наукову установу [5, с. 43].

Концепції С. Смаль-Стоцького в українській філологічній науці продовжували розвивати Л. Луців, В. Сімович, М. Равлюк, О. Цісик, К. Чехович та ін., які теж зробили вагомий внесок в її поступ [7, с. 7].

Спадкоємцем ідей згаданих західноукраїнських граматистів вважаємо і основоположника українського словотвору І. Ковалика.

Імена та творчі здобутки багатьох із цих українських філологів теж були в радянський період приречені на забуття, зазнав переслідувань і професор Ковалик.

Отож, саме за свої наукові погляди, що базувалися на позиції самостійності української мови та відмінності її від російської й активну проукраїнську діяльність, західноукраїнські граматисти та їхні учні й послідовники хоча б опосередковано, все ж зазнали нищівного удару радянської тоталітарної системи. Після повернення із забуття в 90-х роках ХХ ст. їхні праці неодноразово привертали увагу дослідників різних галузей гуманітарної науки: істориків, літературознавців, педагогів і, чи не найбільше, мовознавців. Однак вони й надалі залишаються джерелом ще не оцінених новаторських і перспективних з погляду сучасності ідей.

Література

1. Бідер Г. Українська мова в Габсбурзькій монархії. Мовознавство. 1997. № 1. С. 25–29.
2. Васильєва А., Крізь М. Франц Міклошич і українці. *Historizem v raziskovanju slovenskega jezika, literature in kulture*. Univerza v Ljubljani [б. р.]. С. 399–409.
3. Ермоленко С. Я. Руська мова. Українська мова : Енциклопедія / за ред. В. М. Русанівського, О. О. Тараненко. Київ : Укр. енци. ім. М. П. Бажана, 2004. С. 566–567.
4. Жовтобрюх М. А. Граматики української мови. Українська мова : Енциклопедія / за ред. В. М. Русанівського, О. О. Тараненко. Київ : Укр. енци. ім. М. П. Бажана, 2000. С. 105–107.
5. Листування українських славістів з Францом Міклошичем / відп. ред. Я. Д. Ісаєвич. Київ : Наукова думка, 1993. 399 с.
6. Лозинський І. М. Взаємини Франца Міклошича з українськими філологами. Проблеми слов'янознавства. 1992. Вип. 44. С. 69–75.
7. Луців Л. Академік проф. д-р Степан Смаль-Стоцький (1859 – 1959). *Papers* (Доповіді). Нью-Йорк : Управа НТШ в ЗДА, 1959. Ч. 11. С. 3–8.
8. Мацюк Г. П. З історії вивчення лексичної та граматичної системи української мови (Галичина ХІХ ст.) : текст лекцій. Львів : Ред.-вид. від., 1993. 84 с.
9. Репресовані мовознавці : збірник наук. праць / наук. ред. Н. І. Бойко. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2010. 103 с.
10. Тимошенко П. Д. Франц Міклошич і українська мова. Українська мова та література в школі. 1963. № 10. С. 87–89.
11. Фаріон І. Суспільний статус староукраїнської (руської) мови у ХІV–ХVІІ століттях : мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива : монографія. Львів : В-во Львівської політехніки, 2015. 656 с.

**ЦІННОСТІ ДОБРА І ЗЛА
В УМОВАХ БОРОТЬБИ ТОТАЛІТАРНИХ СИСТЕМ
(НА ОСНОВІ ФОЛЬКЛОРНИХ НАРАТИВІВ ПРО ПОДІЇ
НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 40-60-Х РР. XX СТ.)**

Марина Демедюк,

*кандидатка філологічних наук, наукова співробітниця відділу
фольклористики Інституту народознавства НАН України*

Висвітлено трансформацію ключових цінностей індивіда в епоху тоталітаризму. Зазначено, що в умовах війни магістральними залишаються базові людські вартості, центральними серед яких виступають дуалістичні поняття «добро/зло».

Ключові слова: цінності, аксіологія, добро і зло, фольклорний наратив.

The transformation of key values of the individual in the era of totalitarianism is covered. It is noted that in the conditions of war, basic human values, among which dualistic concepts of «good / evil» are central.

Keywords: values, axiology, good and evil, folklore narrative.

Аксіологічні орієнтири етносу різняться залежно від історичної епохи, середовища, однак є основою людської діяльності, а також суспільних відносин. Вивчення морально-етичних цінностей українства дає можливість глибокого пізнання етнопсихологічних підвалів національного світосприйняття. Оскільки фольклорний текст є репрезентацією людської мови, світосприймання народу, то актуальним постає філософського-етичний аналіз уснословесного мислення з використанням так званого ціннісного підходу. Питання аксіологічних критеріїв у тоталітарну епоху було ключовою проблемою філософського розуміння людини у роботах М. Шелера, М. Гартмана, Ф. Клакхона та Ф. Стрідбека. До осмислення цінностей у традиції українців зверталися Я. Гарасим, О.Івановська, Н.Годзь, Л. Халюк та ін. Вказана методика передбачає, на думку Г. Разумцевої, звертання до етичних домінант народної моральної культури [5, с. 6]. Актуальним постає дослідження усних наративів про трагічні події в історії етносу, оскільки, як зазначає Л. Халюк, «через дослідження механізмів продукування та подальшої трансляції соціально значимої інформації в середовищі певних колективів відкривається можливість вивчення крізь призму суб'єктивного досвіду респондента» [9, с. 122].

Через неможливість охопити в межах статті усіх базових цінностей зупинюся на кількох, які видаються магістральними для наративів досліджуваної тематики. Це ідеї добра/зла, які, на думку, О. Стасевської, «на рівні суспільства, соціальної групи, окремої особистості виконують роль «архітектора» соціокультурного простору, оскільки мають об'єктивний характер, хоча в основі своїй є суб'єктивними» [7, с. 115].

У народній прозі Волині про події Другої світової війни зафіксовані не лише відлуння трагічних історичних подій, відчайдушної боротьби українців за свою землю, свободу і життя, але й основні ціннісні характеристики індивіда, які формують його обличчя і окреслюють приналежність до етносоціальної спільноти.

У фольклорних оповідях про Другу світову війну вагому роль оповідачі надають реалізації загальнолюдських цінностей добра і зла. Терміном «добро» в етиці позначають тільки навмисні вільні дії людини, тобто вчинки. Добро як вияв духовної цілісності особистості має в наративі морально-етичний та естетичний аспекти. Як і в пісенному фольклорі, у прозі це швидше єдність із хорошим і прекрасного, так звана калокагатія. Влучною є думка М. Савчина: «Визначеність позиції особистості у сфері добра і зла та діяння на творення до-

бра і боротьба зі злом ще одна складова духовної ідентичності» 6, с. 115]. У спогадах-нарративах про події 40-60-х років на Волинському Поліссі простежується тенденція до намагання героїв творити добрі справи навіть в умовах війни і загрози життю. Так, сільський староста творить добро, вдало маневруючи між допомогою повстанцям та лояльністю до німецької окупаційної влади: «Але він настільки добрий був, що Козлиничі спалили, а чириз діда ні спалили Храськ»². Жінка, в якій два брати в лісі, носить їсти повстанцям, хоча й ризикує власним життям: «Ди й я в же їду, даю знати їм, даю вичерати. Чайкою пириїжджаю до їх. Кажу, хлопці ні їдьте, бо облава ходит у Чорторійську. То ше я і рано возила їм їсти і ввечери, а на третій день, то вони пошли у ліс далеко»³. Наскрізним мотивом при зображенні повстанця є його турбота про сім'ю, побратимів, односельчан чи людей загалом, незалежно від їхньої етнічної маркованості. Так, місцевий провідник УПА з Чорторійська Ярослав в нарративах постає протагоністом і ідеалом військового ватажка не лише з огляду на героїчну загибель у криївці, оточений енкаведистами, а насамперед через те, що рятував мешканців села від розстрілу німцями, перешкоджав вивезенню молоді до Німеччини: «Він скіло людей освободи, так захищав Чорторійськ, що ну»⁴. Ключовим при змальованні повстанця постають епітети на означення його розуму та доброти: «Мати моя казала, крепко була розумна людина і добра людина. Той Ярослав»⁵.

Співчуття однак заслуговують не лише свої, а навіть етнічно чужі. Продуктивними є мотиви про намагання селян хоч чимось допомогти євреєм, зігнаним в гето і приреченим на голодну смерть: «То ше як в гетто сиділи, то мати міні давала, то ше я носила їсти жидам. Мати наготовила, бо ж їх диржали там голодними»⁶. Добросусідські стосунки з поляками актуалізуються в переказах про спроби допомогти, заховати польські сім'ї навіть від своїх: «А як уже їх мали виганяти чи бити, то в нас в клуни дві ночі ночували. То полягають на зимлі, а батько так позаставляє снопами, щоб і ні знати, що там є люди»⁷. Так, чимало нарративів стосується теми порятунку єврейських та польських дітей, жертв масових каральних акцій німців чи повстанців відповідно.

У текстах виразно відчутна спроба оповідачів відшукувати добро навіть у діях ворожих солдатів. Звідси популярність мотиву, коли німецький офіцер пригощає дітей цукерками, ділиться продуктами із окупованими селянами («То мати ше пам'ятала, приходять ввечери, то ше нам канфети давали, шоколад»⁸). Бажання вбивати на переконання оповідачів суперечить людській природі. Цілком закономірним стала поява мотиву заміни безпосереднього вбивства солдатами полонених на можливість вчинити правильно і дати змогу приреченому самому обрати свою долю. Так, солдати-мадари повідомляють чоловікам із Чорторійська: «Я буду зара стріляти вверх, а ви біжіть в річку. В село не

² Андрусік Володимир Тимофійович, 1963 р.н., нар. в с. Хряськ Маневицького р-ну Волинської обл. Освіта – 10 класів. Працює на РАЕС. Записала М. Демедюк, 9.08.2018. Особистий архів автора.

³ Зап. М. Демедюк від Сокол Катерини Андріївни, 1930 р.н., нар. в с. Старий Чорторійськ Коаківського (тепер Маневицького) р-ну Волинської обл. 14.08.2018. Особистий архів автора.

⁴ Зап. М. Демедюк від Захарчука Дмитра Петровича, 1940 р.н., нар. в с. Новосілки (хутір Ковлі) Маневицького р-ну Волинської обл.. Освіта – середня. Працював лісником. 25.08.2019. Особистий архів автора.

⁵ Зап. М. Демедюк від Захарчука Дмитра Петровича, 1940 р.н., нар. в с. Новосілки (хутір Ковлі) Маневицького р-ну Волинської обл.. Освіта – середня. Працював лісником. 25.08.2019. Особистий архів автора.

⁶ Зап. М. Демедюк від Сокол Катерини Андріївни, 1930 р.н., нар. в с. Старий Чорторійськ Маневицького р-ну Волинської обл. 14.08.2018. Особистий архів автора.

⁷ Зап. М. Демедюк від Гринюк Антоніни Гордіївни, 1934 р.н., нар. в с. Старосілля Колківського р-ну (нині Маневицького р-ну) Волинської обл. Освіта – 1 клас польської школи. 22.07.2018. Особистий архів автора.

⁸ Зап. М. Демедюк від Андрусіка Володимира Тимофійовича, 1963 р.н., нар. в с. Хряськ Маневицького р-ну Волинської обл. Освіта – 10 класів. Працює на РАЕС. 9.08.2018. Особистий архів автора.

біжить, вас там все рівно застрілять. А біжить в річку, якщо хто перепливе»⁹. Суголосним є також мотив, коли німецькі солдати регулярної армії попереджають селян про прихід каральних загонів СС: «Ми йдемо, а ми вбивати людей не будемо, а позад нас будуть таки, що будуть убивати людей»¹⁰.

Спрямованість на добро чи зло є центральним мотивом протиставлення повстанців і саветських партизанів. Перші зображені своїми, рідними хлопцями, а тому просять допомоги і отримують її: «Уночі приходили, їсти брали, просили людей»¹¹, «То поприходять і просять їсти»¹²; другі – чужі, а тому грабують, забирають силою: «Руска партизанка тоже як ішла в село, то почали все забирати»¹³, «Чужих хто ж їх кормитиме. Прийде ди й хліб забрали, сало забрали ди й кормит»¹⁴. Протиставлення добро/зло в поданих текстах втілено синонімічно парі просили/забирали. Часто оповідачі підкреслюють, що допомога повстанцям була виключно добровільною справою чи швидше обов'язком селян, звідси і поява сталої конструкції «дали їм їсти», що переходить від наративу до наративу: «дали їм їсти всьо»¹⁵, «Їсти мати й дала їм»¹⁶.

Таким чином, на перше місце в наративах Волинського Полісся виходять загальнолюдські цінності добра і зла. Прагнення робити добро і бачити позитивне навіть у ворогові є продуктивним мотивом народних оповідань і переказів. Незаперечної ваги надається також цінності людського життя, яка тлумачиться безвідносно до віку, статі чи етнічної належності.

Література

1. Гарасим Я. Національна самобутність естетики українського пісенного фольклору. Львів: НВФ «Українські технології», 2010. 376 с.
2. Горбатюк С. Є. Теорія цінностей як методологічна основа аксіології соціогуманітарної безпеки. Вісник НАДУ при Президентіві України (Серія «Державне управління»). 2016. № 4. С. 20—30.
3. Івановська О. Український фольклор: семантика і прагматика традиційних смислів: підруч. для студ. фольклорист. та філол. спец. вищ. навч. закл. К.: Експрес-Поліграф, 2012. 335 с.
4. Мушкетик Л. Вищі софійні цінності та діалектика добра і зла в уснословесному тексті. Міжнародна конференція «Фольклор – стратегічний ресурс нації». Фольклористичні читання, присвячені професору Лідії Дунаєвській. (Тези доповідей). Київ, 2019. С. 94—95.
5. Разумцева Г. І. Морально-етичні погляди українського народу за фольклорними джерелами: аксіологічний аспект. Автореф. дис... канд. філософ. Наук. К.: 2004.
6. Савчин М. Духовна ідентичність як визначальна характеристика досконалої особистості. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Психологія

⁹ Зап. М. Демедюк від Кльока Святослава Васильовича, 1956 р.н., нар. в с. Новосілки Маневицького р-ну Волинської обл. Проживає в с. Старий Чарторийськ. Освіта – середня-технічна. 14.08.2018. Особистий архів автора.

¹⁰ Зап. М. Демедюк від Сокол Катерини Андріївни, 1930 р.н., нар. в с. Старий Чарторийськ Колківського (тепер Маневицького) р-ну Волинської обл. 14.08.2018. Особистий архів автора.

¹¹ Зап. Демедюк М.В. від Водько Євдокії Гордіївна, 1932 р.н., нар. в с. Хряськ Колківського (тепер Маневицького) р-ну Волинської обл. Освіта – 3 класи, працювала в колгоспі. 8.08.2018. Особистий архів автора.

¹² Зап. М. Демедюк від Гайдучик Ольги Максимівни, 1938 р.н., нар. в с. Ситниця Маневицького р-ну Волинської обл.. Освіта – 5 кл. Працювала в колгоспі. 19.08.2019. Особистий архів автора.

¹³ Зап. М. Демедюк від Гайдучик Ольги Максимівни, 1938 р.н., нар. в с. Ситниця Маневицького р-ну Волинської обл.. Освіта – 5 кл. Працювала в колгоспі. 19.08.2019. Особистий архів автора.

¹⁴ Зап. Демедюк М.В. від Водько Євдокії Гордіївна, 1932 р.н., нар. в с. Хряськ Маневицького р-ну Волинської обл. Освіта – 3 класи, працювала в колгоспі. 8.08.2018. Особистий архів автора.

¹⁵ Зап. М. Демедюк від Захарчука Дмитра Петровича, 1940 р.н., нар. в с. Новосілки (хутір Ковлі) Маневицького р-ну Волинської обл.. Освіта – середня. Працював лісником. 25.08.2019. Особистий архів автора.

¹⁶ Зап. М. Демедюк від Гайдучик Ольги Максимівни, 1938 р.н., нар. в с. Ситниця Маневицького р-ну Волинської обл.. Освіта – 5 кл. Працювала в колгоспі. 19.08.2019. Особистий архів автора.

і педагогіка. 2014. Вип. 27. С. 112-118. Режим доступу до статті: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_2014_27_29

7. Стасевська О. Е. Духовні цінності і соціокультурна ідентичність: проблема взаємообумовленості. Вісник національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія філософія, філософія права, політологія, соціологія. № 3, 2017. С. 113—122.

8. Халюк Л. Усні наративи як фольклорне джерело з історії українського населення Польщі в 1947 році. Міжнародна конференція «Фольклор – стратегічний ресурс нації». Фольклористичні читання, присвячені професору Лідії Дунаєвській. (Тези доповідей). Київ, 2019. С. 122—124.

9. Халюк Л. Усні народні оповідання українців-переселенців Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння: жанрово-тематична специфіка, художні особливості. К., 2013. 216 с.

10. Швейцер А. Культура и этика. Режим доступу: https://royallib.com/read/shveytser_albert/kultura_i_etika.html#0

УДК 811.161.2'38

КАТЕГОРІЯ ЗАПЕРЕЧЕННЯ В ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЗАКОРДОННОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ 60 – 70-ИХ РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Тетяна Демкова,

викладач кафедри мовної підготовки 1

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

У статті висвітлено особливості дискурсивної реалізації категорії заперечення в текстах української закордонної публіцистики. Виявлено й схарактеризовано залежність використання мовних засобів заперечення від тематичної специфіки тексту політичної публіцистики.

Ключові слова: публіцистика, публіцистичний текст, енкратична мова, семантика, заперечення, образ.

The article highlights the features of the discursive implementation of the category of negation in the texts of Ukrainian foreign journalism. The dependence of the use of linguistic means of objection on the thematic specificity of the text of political journalism is revealed and characterized.

Keywords: journalism, journalistic text, encratic language, semantics, negation, image.

Публіцистичні тексти 60-70-их років минулого століття становлять прикметну сторінку українського закордонного публіцистичного дискурсу, що потребує повного й всебічного аналізу. В умовах совєцького режиму, тотального переслідування іншодумців, запровадження цензури друкованого слова, відсутності свободи політичного самовираження та поневолення думки актуальні питання національного, суспільно-політичного, економічного та культурного життя «радянської» України знайшли своє висвітлення на сторінках української закордонної публіцистики. Комунікативно-публіцистичний дискурс тогочасних українських закордонних видань, зокрема «Сучасність», «Визвольний шлях», «Український самостійник», «Листи до Приятелів», альманах «Гомін України», військово-політичний журнал «Штурм», формували тексти «материкових дисидентів» та емігрантів, які уважно слідкували за життям «радянської» України й болісно реагували на суспільні процеси, що відбувалися протягом десятиліть національного та соціального поневолення.

Хрущовська «відлига» цілком закономірно виявилася явищем незавершеним, швидкоплинним й болісним для національного життя за своїми після відлигів-

ськими політичними наслідками. Важливі проблеми тогочасного суспільного життя ставали предметом гострої полеміки з радянськими ідеологами та глибокого і, як це сьогодні можна бачити, проникливого осмислення та узагальнення.

Актуальність наукового розроблення заголовної теми зумовлена ще й тим, що пізнавально-комунікативний потенціал текстів закордонної публіцистики означеного періоду має важливу ідеологічну, етнооб'єднальну та соціально-комунікативну цінність для сучасного медіапростору, що розвивається в умовах як гібридної війни України з Росією, так і його глибинно світоглядного, антонімічного поділу за ставленням до національних пріоритетів, цінностей, мови, української культури, державницьких ідей та ідеалів.

Умотивованим є звернення до лінгвістичного аналізу заперечень, оскільки вони становлять прикметну ознаку текстів, у яких оприявнюються ціннісні позиції авторів, що цілком суперечать догмам радянської ідеології, тим паче, що в змістовому плані та «заперечення слугує не лише засобом вираження відсутності зв'язку між кількома компонентами повідомлення, а й виконує пізнавальну, емоційну, психологічно-регулятивну функції» [2, с. 313]. Так само заперечення є важливим складником змістової організації публіцистичних текстів, у яких критично осмислюється діяльність представників національної інтелігенції та політиків.

Релевантним для нас є теоретична інтерпретація заперечення як когнітивної операції, «яку використовують у різних сферах людської діяльності: для осмислення досвіду, реалізації різних актів комунікативної взаємодії (відмови, заборони, спростування, негативної оцінки тощо), психологічного самозахисту чи емоційного впливу на співрозмовника» [2, с. 313].

Якщо закордонний український публіцистичний дискурс, особливо політичний, репрезентує відношення між суб'єктом полеміки, що відстоює національно-демократичні цінності, та персоніфікованою чи деперсоніфікованою ідеологічною машиною радянської держави, виникає специфічна комунікативно-інтенційна реалізація заперечення (утім, персоніфікація чи деперсоніфікація для комунікативного простору радянської публіцистики важливої ролі не відіграє, оскільки публіцисти в цьому просторі поставали як речники загальної думки, ідеологічних штампів, суспільних стереотипів та мисленнєвих кліше). Річ у тім, що в цьому разі комунікативна стратегія публіциста, що формує стилістичний рисунок публіцистичного тексту та особливості використання мовних засобів ведення полеміки, у тому числі й заперечення, детермінується енкратичним характером об'єкта полеміки, у тому числі й мови. Л. Шевченко, аналізуючи специфіку медійного тексту на тлі художнього, зауважила: «Інтелектуальна «гра» і розкіш авторських інтерпретацій, в яких репрезентовано художній Текст, не тотожні медійному Тексту – а ргіогі словесній рефлексії медіацентричного соціуму. Енкратична мова (за Р. Бартом), що виникає та поширюється під захистом влади, за самою суттю є мовою повторів, відтворення тих самих заданих структур, смислів, стереотипів і слів» [7, с. 14]. Відповідно до об'єкта полемічної рефлексії (загальні ідеологічні смисли, ідеї або вербалізовані й оформлені текстуально положення та судження) полемічна інтенція спрямована на когнітивно-оцінну «руйнацію» енкратичних смислів. Причому саме заперечення може виражатися як прямо за допомогою: а) заперечних часток не та ні, б) словотвірними похідними із префіксами, що мають заперечувальне значення; так і непрямо за допомогою: а) різного роду метафор, б) знаків народної культури, в) символів, г) міфологічних образів, що відзначаються розлогим лінгвокультурним інформаційним тлом. Наприклад, в поданому нижче контексті наявні ідеологічні архетипові метафоричні образи *орда*, *варвари*, словотвори *антиєвропейським*, *антиоцидентальнім*, і *антихристиянським*, розгорнуті метафори *натягнути маску «оборонниці віри»*: «В цім характері московської орди, антиєвропейським, антиоцидентальнім, і антихристиянським, і лежить її невикорінений антагонізм до Києва, більше небезпечний, як тих

орд, які давніше кидалися на Україну. Бо ні одна з тих останніх так не нищила святинь православного Києва і цілої України, як орда московська за Боголюбського, і нині, – святинь, що витримали досі навали інших варварів і лишилися цілими протягом тисячі літ. Облудні маски різного сорту месіанства, в яких досі з'являлася Москва на Заході, як «оборонниця» слов'янства, то гноблених націй, то пролетаріату, – вже зідрані, і вона напевно схоче після краху большевизму знову натягнути маску «оборонниці віри», а тоді, не маючи своїх великих традицій, простягне знову руку до православного Києва» [5, с. 48].

Друга ознака текстової реалізації заперечення в закордонній українській публіцистиці, тісно пов'язана з першою, полягає в аксіологічній значущості заперечення. Загалом такий зв'язок є типовим для заперечення, оскільки «оцінка знаходиться в основі структури заперечних висловлювань. Перш ніж заперечити, мовець реалізує негативну оцінку на основі «картини світу» аксіологічної шкали, своїх почуттів і переживань та використовує відповідні форми висловлювання» [3, с. 125]. Інша річ, що аксіологічні маркери заперечення в публіцистичних текстах стають функційно домінуючими, проакцентованими; вони формують лінгвопрагматичний потенціал публіцистичного тексту, значною мірою зумовлюють особливості його емоційного впливу та інтелектуального переконання. Саме тому заперечення генералізують різні аспекти комунікативної взаємодії, – емоційної, пізнавально-когнітивної, ментальної, як-от у контексті: «Ніби чорний морок повис було вад звенавидженою московською тюрмою народів, зокрема вад вашою знедоленою Батьківщиною. «Двуглавого» московського царського орла змінив серп і молот пролетарських московських імперіялістів, що успадкували й ще більше вдосконалили хижачькі методи грабіжництва і колоніального визиску. Запанували колгоспна і соціалістично-індустріальна кріпаччина, перманентний «красний» терор НКВД, безбожницька пропаганда, національний гніт та інші «блага» московських пролетарських окупантів» [1, с. 649].

Причому об'єктом критичного осмислення можуть бути не лише смисли да ідеї, репрезентовані енкратичною мовою, а й сама дійсність – нереалізовані інтенції суспільного розвитку, хиби демократичних сил, слабкість національної інтелігенції тощо і тоді заперечення аксіологічно конституюється в межах численних протиставлень на кшталт гарний – поганий, наявний – відсутній, істинний – фальшивий, справжній – несправжній, моральний – аморальний, правильний – неправильний, бажаний – дійсний, можливий – неможливий: «Була, отже, та національна стихія, з волею боронити своє, була та іскра, що «на попелищі тліла», їй треба було роздмухати в полум'я пожару, освітити вогнем яскравої великої, своєї Правди, щоб вибухла вона «вогнем великим», та цього не зробила та соціалістична інгелігенція. Вона з'явилася з мертвою душею, з культом чужих божків, зі скастрованою волею, з браком віри в ідею історичної України... Для неї тоді політика – це була штука осягнення «можливою» і числення з «обставинами», тоді як перемогти в ті роки могли – лише ті, що вірили і прагнули «неможливого» і нехтували так званими «обставинами». Отже – не було в тієї інтелігенції гострого протиставлення своєї ідеї національної – чужій ідеї, Києва – Москві. Не було свідомости, що осягнути своє можна було лише мобілізуючи сили нації для боротьби. Не було розуміння, що в тім страшнім змагу з ворожою силою йде не лише про «соціальні досягнення», а про політичні, і – головне – не лише про «свою Правду», а й «свою силу», свою владу. Не було ясно зформульованого ні свого позитива, ні свого негатива» [5, с. 46]. Протиставлення формується шляхом протиставлення двох модальностей. Перша, утверджувальна, стосується суб'єкта дії: була інтелігенція. Друга, заперечувальна, стосується предикативних характеристик суб'єкта: «не було в тієї інтелігенції гострого протиставлення своєї ідеї національної – чужій ідеї, Києва – Москві. Не було свідомости, що осягнути своє можна було лише мобілізуючи сили нації для боротьби. Не було розуміння...».

Таким чином у текстах типу, що стосуються обґрунтування засад та цінностей національного руху та національної еліти, заперечення виконує функцію утвердження нових реалій, понять та ідей. У цьому зв'язку важливо акцентувати інтертекстуальну специфіку мовних засобів заперечення як способу апелювання до критичного авторитету загальної думки (використання народних фразеологізмів) або видатних особистостей культурної історії України (використання авторських крилатих висловів): *«Нарешті, цей обрахунок вимагатиме нових носіїв нашої ідеї – Київ проти Москви, які не будуть недовірками, не будуть двоєдушні політики з їх «тверезим розумом», яких легко обдурити; не люди з «гуманним» серцем, не пацифісти, не люди «мирно» настроєної волі, яких легко залякати. Не ті, що «пруться на чужину шукати братерства братнього», не ті, що приносять мудрість «з чужого поля», що хочуть Україну «повести за віком» брехні і матеріалізму, не «підніжки Москви», які в «дружбі» з нею шукають спасіння, не люди з «овечою натурою», яких жорстоко картав Шевченко і вчив «ненароджених» не йти їх слідами. Це будуть зовсім інші люди»* [5, с. 53].

В аналізованих текстах широко представлені оцінно-заперечувальні інтенції з більш або менш помітним іронічним відтінком, що означаються за допомогою графічних маркерів – лапок й інколи увиразнюються чужими текстами-коментарями: *«Адже Україна далі в неволі, а «реальні» політики в нас ще не перевелися і треба вже тепер докласти всіх зусиль, щоб у майбутньому наша визвольна боротьба не зазнала ударів і з боку наших «реальних» політиків, принцип яких з іронією характеризував колись Іван Франко: «Ми дякуємо найяснішому цісареві за те, що ласкаво зробив для нас. Просимо і далі нас своєю ласкою не занедбувати»* [4, с. 950]. Як правило, іронічна негація стосується тих понять й ідей, що легко пізнавані й належать до базових складників радянської політичної лексики та фразеології: «Миролюбне» штукарство Нікіти Хрущова в міжнародній політиці вповні підтверджує комуністичні засади – «мета виправдує усі засоби». Він бо то «пом'якшує міжнародний клімат», дає «новий вклад у справу зміцнення миру у всьому світі», то так брикне копитом у бік «капіталістичного Заходу», що «мир» зависає на волосинці» [6, с. 614].

Подальший аналіз категорії заперечення як складника мови закордонної української публіцистики має важливе значення для формування цілісних уявлень про концептуальні складники не лише публіцистичних текстів, їх мовні палітри, комунікативні тактики, а й ціннісні пріоритети, ментальність, особливості національності свідомості та пам'яті речників українських ідей свободи та незалежності.

Література

1. Алетіяно-Попівський Є. Ідея чину й люди тридцятого червня / Є. Алетіяно-Попівський // Визвольний шлях. – 1961. – Кн. 7/91 (165). – 649 с.
2. Баган М. П. Категорія заперечення в українській мові: функціонально-семантичні та етнолінгвістичні вияви. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. с. 313.
3. Діброва В. Когнітивна природа заперечення як здатність мислення людини виражати ставлення до дійсності. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія», 2015, № 17, Том 2. С. 125.
4. Десенко О. «Нехай вічна буде слава, що през шаблі маси права» / О. Десенко // Визвольний шлях. – 1962. – Кн. 10 – С. 943-959.
5. Донцов Д. Перед кінцем большевизму (1917 – 1967) / Дмитро Донцов // Гомін України. – 1967. – № 31. – С. 41 – 54.
6. Карбович З. Страх Москви перед волелюбним світом – московський сфінкс / З. Карбович // Визвольний шлях. – 1960. – Кн. 6/78 (152). – С. 605 – 615.
7. Шевченко А. И. Медийная интертекстуальность в исследовательской парадигмы современной лингвистики: научные интерпретации, оппозиции, перспективы анализа // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика : Зб. наукових праць. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2015. – Вип. 31. С. 14.

МОВА ЯК ЗАСІБ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА КОНСОЛІДАЦІЇ

Марта Дрогомирецька,

кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри українознавства
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

Висвітлено значення державної мови в сучасному українському суспільстві як важливого чинника національної ідентичності та засобу консолідації суспільства. З'ясовано, що саме мова є тим головним джерелом і чинником консолідації нації, який забезпечує єдність та розвиток здорового менталітету та культури народу як нації, виступає потужним засобом зміцнення національної свідомості, а отже, зберігає його національну ідентичність упродовж тисячоліть.

Ключові слова: мова, національна ідентичність, консолідація, ментальність, українська нація, Україна.

The importance of the state language in modern Ukrainian society as an important factor of national identity and a means of consolidating society is highlighted. It was found that language is the main source and factor of consolidation of the nation, which ensures the unity and development of a healthy mentality and culture of the people as a nation, is a powerful tool of strengthening national consciousness and, therefore, preserves its national identity for millennia.

Keywords: language, national identity, consolidation, mentality, Ukrainian nation, Ukraine.

Відомий український дослідник, вчений, громадський діяч Іван Огієнко відзначив: «Мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості» [4, с. 76]. У державотворчому процесі мова, поряд із внутрішніми консолідуючими чинниками, виконує й зовнішню функцію, яка полягає у виокремленні держави з-поміж інших країн, в утвердженні нації і держави серед багатомовної спільноти [3].

Аналіз останніх публікацій і досліджень свідчить, що питання мови, загальне розуміння поняття мовної ситуації, особливості культури нації, мовну політику в історичному аспекті розвитку українського суспільства, мову як ознаку державності; перспективи розвитку та функціонування української мови в Україні досліджували такі мовознавці як: Л. Азарова, П. Кононенко, Л. Скуратівський, Г. Шевхова, А. Масенко, В. Русанівський, О. Мельничук, І. Білодід, О. Тараненко, І. Усаченко, М. Степаненко, О. Ткаченко та ін. А. Ковач, В. Отрешко, І. Ісаченко працювали над дослідженням мовної політики з питань значення культурних і мовних чинників для збереження національної ідентифікації. Пріоритети та шляхи удосконалення мовної політики в консолідації українського суспільства розглядають у своїй працях І. Дзюба, С. Здіорук, Г. Євсєєва, М. Карпенко, А. Масенко та інші вчені. Білінгвальну комунікативність як лінгвоекологічну проблему висвітлювали у своїх публікаціях О. Бондар, В. Іванишина, Ю. Ковалів, Ю. Римаренко, Г. Ковальчук та інші дослідники.

Незважаючи на таке величезне різноманіття досліджень питання мови як засобу національної ідентичності та консолідації залишається актуальним з огляду на те, що і досі триває експансія кордонів нашої держави та боротьба за український інформаційний простір, боротьба за те, щоб кожен українець пам'ятав ким він є, ким він себе усвідомлює й до якого народу він належить.

Як не дивно констатувати, але вже майже на тридцятому році незалежності України знову посилюється вплив російської мови на всі сфери суспільного життя. Внаслідок історичних обставин, коли російська мова впродовж десятиліть домінувала в Україні, основною рисою сучасної мовної ситуації в

нашій державі залишається українсько-російська двомовність, яка й сьогодні впливає на мовну ситуацію, що не сприяє зміцненню української національної свідомості.

Мова – не лише засіб спілкування, вона відображає мислення, світогляд, а отже, і свідомість кожного окремо взятого індивіда зокрема і всієї нації загалом. Саме мова є тим головним джерелом і чинником консолідації нації, який забезпечує єдність та розвиток здорового менталітету та культури народу як нації, постає потужним засобом зміцнення національної свідомості, а отже, зберігає його національну ідентичність упродовж тисячоліть.

Тільки народ, який усвідомлює себе, який поважає і шанує свою культурно-історично-мовну спадщину, може називатись нацією і зберегти свою ідентичність та цілісність для наступних поколінь.

Культурно-мовний чинник як засіб національної ідентичності та консолідації української нації завжди буде принциповим питанням. Українська нація постає на основі цінностей автохтонного українського етносу, його мови, символіки, віри, звичаїв, традицій, а відтак саме українська мова, а не мови меншин чи російська мова, дає підстави для національної консолідації та усвідомлення українським народом власної національної ідентичності. «Йдеться про забезпечення кожному українцеві природного права повернутися до національного джерела, до національного буття. Відомо, щоб дитина успадкувала національно-духовні якості свого народу, його ментальність, її слід виховувати саме рідною мовою. Не можна виховати повноцінного поляка англійською мовою, так само і духовно багатого українського патріота мовою російською. Рідна мова формує тих, хто нею говорить, накидає їм певні погляди на світ, на взаємини між людьми, що вироблені нацією за довгий шлях її формування. У мові сконцентрований спільний світогляд народу, набутий досвідом багатьох поколінь» [2, с. 227-228].

Вважаємо, що зараз як ніколи потрібна виражена державна мовна політика, яка б забезпечила захист і підтримку національної мови. Суспільство повинне усвідомити, що питання мови повинне бути першочерговим, як і питання територіальної цілісності й суверенності Української держави.

Перспективи подальших досліджень. Зважаючи на складність вищезазначеної проблематики видається цікавим подальше дослідження правових аспектів функціонування української мови в галузях науки, культури й техніки.

Література

1. Азарова Л. Є. Мова як визначальний чинник ідентичності української нації / Л. Є. Азарова // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Філологічні науки. – 2018. – Вип. 292. – С. 24 – 32.
2. Лизанчук В. Мовні аспекти в українському державотворенні // Українське державотворення: уроки, проблеми, перспективи: Матеріали наук. - практ. конф. – Л.: ЛФ УАДУ, 2001. – Ч. 2. – С. 224-228.
3. Масенко А. Мова і політика. – К., 1999. – 354 с.
4. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. – К.: Абрис, 1991. – 272 с.
5. Палій Г. О. Проблема формування української політичної нації: аспект загальнонаціональної ідентичності. – Політичний менеджмент. – 2003. – № 1. – С. 93 – 100.
6. Ткаченко О. Б. Чи можуть бути в Україні дві загальнодержавні мови? (Відповідь прибічникам двомовності і деякі дотичні міркування) // Мовознавство. – 1999. – №. 4-5. – С. 3-9.
7. Сміт Д. Ентоні. Національна ідентичність. – К.: Основи, 1994. – 223 с.
8. Mesthrie R. Identity and Language / R. Mesthrie // Concise Encyclopedia of Sociolinguistics; [R. Mesthrie ed.-in-chief, University of Cape Town, South Africa, Consulting Editor R. E. Asher]. – University of Edinburgh, UK. Elsevier. – 2001. – P. 165-169.
9. Joseph J. E. Identity and Language / J. E. Joseph // Encyclopedia of Language and Linguistics; [K. Brown ed.-in-chief]. – Second Edition. – Oxford : Elsevier Ltd., 2006. – Vol. 13. – P. 486-492.

КАТЕГОРІЯ ЧАСУ І ПРОСТОРУ В НАРОДНИХ ОПОВІДАННЯХ ПРО ГОЛОДОМОР

Тетяна Єщенко,

кандидатка філологічних наук, доцентка, завідувачка кафедри
українознавства Львівського національного медичного університету
імені Данила Галицького, членкиня НТШ

У статті описано мовні засоби вираження категорії тексту «Час», «Простір» в оповіданнях про Голодомор в Україні в 1932-1933 роках, проаналізовано специфіку організації усних текстів фольклорного жанру.

Ключові слова: Голодомор-геноцид, текст, категорія тексту, континуум, час, простір.

The article describes the linguistic means of expression of the category of the text «Time», «Space» in stories about the Holodomor in Ukraine in 1932-1933, analyzes the specifics of the organization of oral texts of the folk genre.

Keywords: Holodomor-genocide, text, text category, continuum, time, space.

Постановка проблеми. Нині у сучасному мовознавстві проблема текстових категорій активно студіюється у наукових розвідках з лінгвістики тексту і комунікативних граматик. Окремого висвітлення у дисертаційних працях набули питання зв'язності (А. Тараненко, С. Лазаренко), оцінки (І. Онищенко, А. Киричук, інтертекстуальності (В. Рижкова, Р. Чорновол-Ткаченко, С. Киричук), когезії (С. Рибачок), адресата (М. Венгринюк), когерентності (С. Засекін), темпоральності, хронотопу (Т. Голосова, Ю. Обелець), комунікативності (С. Подолкова), натомість і досі відсутні розвідки, які б містили повний і детальний опис континууму в усних словесних цілих, текстах різних стилів і жанрів.

Мета розвідки: описати мовні засоби вираження текстової категорії простору і часу у народних оповідях про Голодомор в Україні 1932 – 1933 рр. (на прикладі Запорізької області). Зазначені тексти тематично охоплюють вкрай зболений відтинок української історії про страшні події, вчинені більшовицькою владою, що тривалий час приховувався, замовчувався і не розголошувався, але є надзвичайно цінним фольклорним матеріалом для вивчення континууму подій, історії нації.

Виклад основного матеріалу. Саме категорія часу і простору уможливорює логічну організацію фольклорних текстів народних оповідачів про Голодомор, постає як основна форма буття (для порівняння: у художніх текстах вище згадані категорії можуть набувати модифікацій, переходу одне в одне). Загальновідомо, що простір і час у філософії визначають як форми існування матерії. Зокрема простір характеризує співіснування об'єктів, їх взаємодію, протяжність та структурність матеріальних систем, а час є формою протікання усіх процесів (органічних, механічних, психічних), чинником, що уможливорює їх розвиток, рух, певні зміни. Послідовність фактів, подій, що розгортаються у часі і просторі словесного цілого, кваліфікуємо як континуум тексту. Усі складники цього структурного утворення тісно пов'язані між собою. Адже простір – своєрідна реальність, що має впорядкованість й наскрізну організованість.

Географічні назви місць, де розгортаються події, і опис цих місць у текстах-народних оповіданнях окресленої вище тематичної групи репрезентовано в реалістичному плані. Категорія простору співвідносить текст з певною ситуацією, але не з протіканням, з розгортанням її в єдиній часовій площині. Засоби позначення простору в народних оповіданнях про Голодомор можуть змінюватися. Наближене зображення досягається деталізацією, розгорнутим описом

місця, вкрапленнями фрагментів розповіді. Перехід загального плану на перший, від невизначеного простору до конкретно-визначеного і под. сигналізує про межі структурно-змістових фрагментів тексту і сприяє розкриттю теми.

Мовними засобами реалізації просторового континууму у народних оповіданнях про Голодомор є:

1) слова-топоніми, що є назвами географічних об'єктів: українських річок й островів (Дніпро, Хортиця): *«Отак легендарна Хортиця приймала в свою землю не воїнів-скіфів, не синів хороброго Запорізького лицарства, що полягли від турецького ятагана. Ні. Це були правнуки, що полягли покійно голодною смертю 1933 року»* [6, с. 816]; українських сіл (Андриївка, Балки, Берестове, Веселе, Василівка, Верхня Криниця, Златопіль, Верхня Терса, Федорівка, Малинівка, Миколаївка, Нововасилівка, Новопетрівка, Новоспасівка, Софіївка, Старопетрівка, Троїцьке, Успенівка, Червоне Поле, Хвалибога), українських міст (Мелітополь, Бердянськ, Приморськ, Запоріжжя, Оріхів), українських хуторів (Веселий Гай, Сахно, Ягідний, Веселий Поділ, Луговий, Малі Щербаки, Зелений Гай, Сагайдачний, Веселий). Із усних оповідей свідків Голодомору лунають топоніми, які вже є нашою трагічною історією, адже українці помирали цілими селами: *«Люди пухлі, мовчазні, покірливі. Це був кінець лютого. Скрізь почали помирати: у Глобиному, в Борисах, Кодинцівці, Пронозівці, Кагамлиці, Градизьку, Черепахівці, котрої на сьогодні зовсім не існує, - це село вимерло зовсім усе»* [6, с. 814]. Чимало назв функціонують в усних оповіданнях як рудименти радянської епохи і віддзеркалюють ідеологічний колорит злочинної влади (хутір Жовтневий, Ленінський, Перше Травня, село Карла Маркса, радгосп «Комінтерн», «Червоне Запоріжжя», комуна Леніна, «Авангард», колгосп імені Чапаєва). Наприклад: *«На час голодомору наша сім'я - мати, старший брат і сестра і я проживали в селі Зелене у комуні «Свободний Труд» - це III відділок радгоспу «Ізвестія»* [6, с. 849]. Великою частотністю в аналізованих текстах позначене вживання топонімів, що є назвами місць комуністичних злочинів (Сибір, Казахстан, Челябінськ, Північ, Калима): *«Полтавщина - це густозаселений і малоземельний край, звідки постійно царський уряд вислав українців до Сибіру, Казахстану, на Далекий Схід. Імперська політика царату дуже позначилась на цьому краї, але ще з більшою жорстокістю цю політику проводив Сталін»* [6, с. 812]; *«Заможніх селян вважали куркулями. Забирали все господарство, зерно, а людей відправляли до Сибіру, у Челябінськ»* [6, с. 852]; *«Дідусь казав йому: «Іди, Якове, у колхоз, бо підеш у Сибір». Його забрали у Сибір, він не повернувся, там і помер»* [6, с. 868]; *«Заповнений ешелон від Кременчука відправили на Далекий Схід. Виснаженість, дизентерія»* [6, с. 813]; *«На станціях у Сибіру вагони закидали камінням підлітки. Із Владивостока пароплавом до Бухти Нагаєвської, на Охотському узбережжі. А потім - вглиб материка - етапом»* [6, с. 813]; *«Ходили по полях і збирали колоски. За колоски навіть судили. Одна жінка, звали її Федора, за колоски, які знайшли під піччю, відсиділа 9 років. У неї було четверо дітей, які померли з голоду, поки вона сиділа на Півночі в тюрмі»* [6, с. 847];

2) лексичні одиниці, що є назвами обмеженого простору: міська лікарня, капличка: *«У Мелітополі є міськлікарня. Вона раніше називалася земська (зараз ім. Леніна № 1). Так от, у тій лікарні була капличка, до неї і звозили померлих від голоду»* [6, с. 901]; базар, крамниця: *«У містечку Гуляйполі голодуючі люди спочатку приходили на базари, тулилися попід ятками, крамницями, біля водопомпи. Вони прохали їсти, плакали або тільки руки простягали до перехожих»* [6, с. 875]; ферма: *«Батьки, коли переїхали до радгоспу, то там працювали на фермі. Мама нам крадькома приносила інколи макушки і ми її їли»* [6, с. 832]; конюшня: *«Мій дідусь Гречук бігав туди на спільну конюшню, носив сіно своєму жеребцю, щоб врятувати його, але діда Федосія звинуватили, що він хотів потруїти коней»* [6, с. 812]; дитячий притулок: *«Слово «приют» обнадіявало кожну матір. Жінки говорили мамі: «Про, віддай в «приют» дітей, бо по-*

мруть». І більшість жінок не знали де, у якому «приюті» їхні діти, чи живі самі, але з яким полегшенням зітхали, плакаючи надію, що діти їхні живі» [6, с. 815]; кладовище, цвинтар: «На сільському кладовищі раніше було багато хрестів, на яких датою смерті – 1933 рік» [6, с. 848]; «Ми поклали діда на возик і повезли на цвинтар, який був недалеко від нашої вулиці, тільки треба було в гору тягнути возика, а ми й самі від голоду хитаємось, але дотягли» [6, с. 829]; вулиця: «Це були страшні роки. Жили ми у Веселому на вулиці Леніна. Мені було шість років» [6, с. 848]; станція: «Станція Глоби не була забита бродячим людом. Там був цукровий завод, а це відходи – маляр, жом» [6, с. 814]; «І ось ми приїхали на Дніпробуд на станцію «Шлюзовая», де зараз Критий ринок. Невеликі станційні приміщення і площа – пустир з базарчиком. Крик, суєта і безнадійно сидячий людина, який чекає роботи» [6, с. 815]; завод: «Щоб допомогти родині старший брат ще юнаком влаштувався на роботу на завод, звідки був направлений на практику до міста Харків» [6, с. 817]; «Мама і батько працювали на дроговиному заводі простими робочими, нині це завод «Комунар» [6, с. 821]; степ, поле: «Люди, які їздили працювати в степ, голодували. На полі варили сою. Робили задар» [6, с. 825]; посадка: «Мене з братом спасла дика картошка, яка в Менчикурівській посадці росла. З тих пір я біля дому завжди саджу топінамбур, а по іншому - дику картошку. Ми цілу посадку руками перерили. Ціна такої кропильовій роботі - наші життя» [6, с. 846]; військова частина: «У 1932 році я був посланий у командировку в Нікополь. Там мене одного дня послали до військової частини» [6, с. 820]. Варто зауважити, що радянська мова має у своєму складі численні аббревіатури і складноскорочені слова (ЗЕРЗ, СОЗ, ДЕКУ): «Батько працював на ЗЕРЗ, мати час від часу підробляла нагородах поблизу розташованих до Запоріжжя селищ» [6, с. 816]; «У СОЗі все очолювали «активісти». Це та невелика частка нероб з агресивною і бандитською психологією, котрі своє особисте господарство не спроможні були вести» [6, с. 812]; «Відправили нас в ДЕКУ – це південна частина о. Хортиці. Тут маса людина, ще відчувається голод. Відчуватися він буде і через рік, у 1934 році» [6, с. 815];

3) прийменники просторового значення: під, над, біля, в, при, із, навколо: «Говорили, що український хліб потрібен для експортних поставок, а нам підвезуть з Сибіру. І ніхто тоді не знав, що все буде зовсім інакше» [6, с. 838]; «У 1933 році був колгосп, де проводилася колективна праця на полях» [6, с. 833]; «Під час голодомору 1932-1933 років наша сім'я переїхала з Росії на Україну в с. Красносельці» [6, с. 964]; «Жінка сказала: «Я із села Жеребець, яке звідсіля за 30 кілометрів [село Жеребець від 1939 року перейменовано в село Кірове. Центр сільради, за 12 кілометрів від райцентру Оріхове Запорізької області. – ред.]. Мій чоловік і двоє дітей померли з голоду, а я покинула хату, в якій нічого не залишилося, прийшла сюди рятувати моє життя від голодної смерті» [6, с. 817]; «Глумилися, вивозили цей буряк і зсипали в гнилу яму біля конюшень» [6, с. 813];

4) назви просторових меж: край, межа, горизонт, обрії: «Кожен ще живим тікав на край світу від презирливого тавра – «кулак», «підкулачник», «куркуль». Приховував своє походження, що він – українець, відмовлявся від рідної мови» [6, с. 812];

5) дієслова з просторовою семантикою: знаходитися, міститися, лежати, стояти, сидіти, розміщуватися, розташовуватися, бути, перебувати: «Нам в Балках було децю легше, ніж в інших українських селах, бо вони розташовані серед степу, - пригадує Галина Андріївна. - Поряд були плавні, а там і риба, і птиця» [6, с. 833];

6) слова, що позначають відстань: довжина, далеко, поруч, поряд, близько: «Десять з осені 1932 року на кладовище, від якого ми у той час недалеко жили, попривозили людей, які померли від голоду. Везли їх на возах з різних місць, в тому числі з залізничної станції Мелітополя» [6, с. 902]; «Жили ми на краю Новоуспенівки. Стояло поряд три хати, поруч жили наші родичі – Соляники й Сірівлі» [6, с. 842].

Часовий континуум у художніх текстах-народних оповіданнях про Голодомор менш точний, аніж просторовий, а минулий час ближче читачеві, аніж майбутній.

Попри те, що час має тісний зв'язок з універсальним світовим порядком, він є водночас і суб'єктивованою сутністю, скерованою на людину. Семантичні значення темпоральних одиниць є не лише вузько мовним явищем, у словесному цілому, а й відбивають колективну свідомість носіїв української мови, знання лінгвостільноти про час. Ця ментальна сутність має три складники (концепт, схемний образ, власне лінгвістичне значення). Аналіз текстів-народних оповідань про Голодомор показав: типові контексти містять лінгвістичні значення часових назв, в яких домінувальним постає когнітивний складник, в якому схемний образ «темпоральність», як слушно зауважує Н. С. Гошилик, «може належати до ядра значення (прямі номінації часу) або до периферії (непрямі номінації)» [4, с. 4]. У мовній картині світу час становить зв'язну царину концептуалізації (домен), сформовану низкою темпоральних концептів, які можна поділити на сенсорні та соціокультурні.

В аналізованих текстах здебільшого так звані сенсорні концепти часу (період часу, минуле, теперішнє, майбутнє) структурують безпосередній феноменологічний досвід, сприйняття часу людиною: «*То були тяжкі роки, згадує Меланія Олександрівна. Голод був нестерпний, голодна смерть ходила по селу*» [6, с. 959]. Про минулі події оповідачі ведуть мову у формах давньоминулого часу (ходив був, робив був), форми з дієслівною зв'язкою бути (складений іменний присудок): «*Це був час, коли люди вже відчували, що наближається страшний голод. Закопували кормовий буряк, картоплю*» [6, с. 813]; «*Це була пора, коли люди бездомні, голодні бродили по селах, просили*» [6, с. 814]; «*Дуже болісно згадувати про страшний період, коли люди були позбавлені хліба*» [6, с. 822]. Минулі події можуть виражатися лексикою, що спеціалізується на вираженні темпоральних ознак (пригадую, пам'ятаю): «*Голод я пам'ятаю, знаю добре ці події. Я вважаю, що в голоді 1932-1933 років винна влада, яка не змогла захистити своїх громадян*» [6, с. 827]. «У лексичних одиницях час постає як співвідносний не тільки зі свідомим рівнем когніції, але з її предконцептуальним рівнем. Засобом структурування останнього є схемні образи ЦИКЛ та ШЛЯХ, співвідносні з повторюваним шаблоном сенсомоторного досвіду сприйняття людиною подій, що відбуваються у часі. Схемний образ ЦИКЛ пов'язує темпоральну реальність з ритмічним повторенням часових відрізків, схемний образ ШЛЯХ втілює бачення часу як прямої секвенції подій. Ці схемні образи є фундаментом концептуальної архітектури темпоральної свідомості індивіда, яка реалізується у системній організації та дискурсивному функціонуванні темпоральних номінацій. Сенсорний концепт ПЕРІОД ЧАСУ, представлений номінаціями проміжку часу, та соціокультурні концепти ДЕНЬ ТИЖНЯ, МІСЯЦЬ, ПОРА РОКУ, СВЯТО, які репрезентують календарні поняття, співвідносні зі схемним образом ЦИКЛ. Сенсорні концепти МИНУЛЕ, ТЕПЕРІШНЄ, МАЙБУТНЄ та соціокультурний концепт ЧАСОВА ТОЧКА базові на схемному образі ШЛЯХ. Схемні образи ЦИКЛ та ШЛЯХ відіграють важливу роль у формуванні конструкційної, конфігураційної, метафоричної, рольової та ситуаційної семантики темпоральних одиниць у дискурсі» [4, с. 4].

До соціокультурних темпоральних концептів народних оповідань про Голодомор варто віднести ті ментальні одиниці, що репрезентують досвід, опосередкований суспільною діяльністю людини: 1) день тижня (не фіксуємо прикладів); 2) час доби: (ранок, день, вечір, ніч): «*Коли дорослі щось із харчів ховали, то завжди робили це глухої темної ночі, щоб не бачили діти*» [6, с. 813]; «*Ночами - з ліхтарем, з галасом - торохтить парокінна підвода з «буксирами», де побував цей погром, та хата лишилась спустошена*» [6, с. 879]; 3) місяць: «*Лютий, березень, квітень, травень, червень 1933-го року, - у ці місяці голодна*

смерть поглинула сотні, тисячі, а потім і мільйони людей» [6, с. 814]; «Ще в жовтні 1932 р. партійно-державна верхівка прийняла холоднокрровне рішення: вийти з кризи шляхом конфіскації запасів зерна у хліборобній галузі» [6, с. 834]; 4) рік: «Мені 83 роки. Багато що стерлося з пам'яті, але побачене й пережите в голодоморних 1932-1933 рр. не зітреється з пам'яті ніколи» [6, с. 837]; 5) пора року: «Зима 1932-1933 років була холодною і голодною. Від голоду померло дуже багато людей» [6, с. 824]; «Весною 1934 року маму, безнадійну, відправили в лікарню» [6, с. 815]; 6) свято: «Сусідка, пам'ятаю, зайшла перед Паскою і принесла каші пшоняної миску велику, молозива, відро картоплі дрібненької, хоче їжте або посадить» [6, с. 831]; «У кутку в нас висіла велика ікона «Трійця». Там завжди на Свят-вечір горіла лампадка. Ікону викинули надвір. Підбігла дівчинка Маруся і почала тягти ікону, говорячи: «Та хіба можна Боженьку кидати під ноги. Гріх» [6, с. 813];

7) певну епоху (сталінщина, радянські часи, роки голодомору, доба комунізму). Зазвичай таку інформацію подано з негативними конотаціями, вкрапленнями росіянізмів як чужорідних одиниць, адже так званий «радянський тоталітарний дискурс» був сформований на основі саме російської мови, пор.: «Усім, хто жив під советською владою в Україні, відомо, що в 1932-33 роках Кремлем був заподіяний в Україні великий голод. Наприкінці 1932 і на початку 1933 років почали з'являтися в Запоріжжі обірвані, худі та пухлі люди - українські селяни різного віку» [6, с. 817]; «Важко було в роки голодомору. Люди шукали в мишачих норах колоски, збирали мерзлу картоплю, робили з неї крохмаль» [6, с. 824]; «В голод померли дві тітки, дід з бабою та дядько» [6, с. 841]. Період 1932 – 1933 років в оповідачів зазвичай окреслено з боєм, вдаючись до образних висловів: «час зламаного життя», «роки скорботи», «роки голодної туги», «час бід знаком біди», «гіркий час», «час страти голодом», «час темряви», «час української ночі», «друга війна», «час, коли жити було заборонено», «криваві роки», пор.: «Її старша сестра застала роки Голодомору вже дорослою, мабуть не бажаючи згадувати ті дні, зі сльозами на очах промовила: «Час зламаного життя...», і пішла до хати» [6, с. 838]; «А для країни «ЗЗ» – це криваве клеймо» [6, с.841]; «Моя бабуся називала Голодомор другою війною, але війною людей, які боролися за життя» [6, с. 960]. Окрім цього, датування може бути в аналізованих текстах не лише пряме, а й опосередковане, коли мовці згадують історичних осіб (Йосип Сталін), певну місцевість (село, Україна), назви тогочасних страв (затірка (затируха), кол-зяники (коржі з домішкою кользи), плесканчики, коржики з тирси, круп'яний приварок, ліпеники, мамалига, малай, млинці з домішкою жому, трав'яники, щавляники), слова й усталені вислови, що маркують хронотоп, і притаманні для цієї доби: «чорна дошка», «закон про три колоски», «об'їздки», «буксирники», комнезамівці, «куркулі», активісти, комсомольці, комуністи, «стукачі», кулаки, підкулачники, «чорні ворони» (спеціальні машини, які збирали померлих від голоду) тощо. Наприклад: «Тільки тепер узнали, що то був штучний голод, умісно зроблений, щоб селянин став на коліна, щоб дужче дякував «дорогому батькові і вчителю», «сизокрилому орлові» Сталіну за щастя жити під сонцем...» [6, с. 879]; «Так уже була відпрацьована ота кривава система, що своєю смертю люди не могли відкупити «свої провини» перед вождем народів - Сталіним» [6, с. 812]. Вказані опосередковані вербальні одиниці не лише викликають асоціації з певними історичними фактами, датами, а й викликають емоційні відгуки, засудження, не схвалення. Прагматичний складник значення темпоральних одиниць набуває питомої ваги у ситуаціях, що відрізняються від еталонних та потребують наявності в адресата культурно зумовленого знання для правильного розуміння значення відповідної лексичної одиниці. Адже соціально-історичний час «є категорією суб'єктивною, але водночас історичною, тобто змінною у суспільному розвитку людства. За характером зображення хронотопного світосприймання можна вивчати епохи» [5, с. 162].

Висновки. Категорія часу і простору посідає домінуюче місце в концептуально-мовленнєвій, прагматичній і тематично-дискурсивній структурі текстів-оповідань про Голодомор 1932- 1933 рр. Мовними засобами реалізації категорії часу є: 1) слова, словосполучення, які безпосередньо передають семантичне значення часу, а також словосполучення, що позначають дати; 2) назви історичних осіб; 3) номінації історичних епох, реалій; 4) слова на позначення страв, пов'язаних з вказаним вище періодом; 5) усталені вислови, слогани як виразники культурно-часового періоду; 6) граматичні форми минулого часу. Мовними засобами реалізації просторового континууму є: 1) слова, семантичним змістом яких є просторові координати; 2) лексичні одиниці, що є назвами обмеженого простору; 3) прийменники просторового значення; 4) топоніми; 5) назви просторових меж; 6) дієслова з просторовою семантикою; 7) слова, що позначають відстань.

Література

1. Бачишина О. Б. Мовне вираження часу та простору в українській химерній прозі: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2016. 20 с.
2. Єщенко Т. А. Лінгвістичний аналіз тексту: навч. пос. / Т. А. Єщенко. Київ: Академвидав, 2009. 297 с.
3. Єщенко Т. А. Категорія оцінки в текстах-народних оповіданнях про Голодомор (на прикладі Запорізької області) / Т. А. Єщенко // Національна пам'ять (на вшанування жертв тоталітаризму). Львів: Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, 2019. С. 52 - 59.
4. Гошилик Н. С. Лексична репрезентація часу в системі сучасної англійської мови та публіцистичному дискурсі: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2011. 20 с.
5. Копистянська Н. Час і простір у мистецтві слова: монографія / Н. Копистянська. Львів: Паіс, 2012. 344 с.
6. Національна книга пам'яті жертв Голодомору в Україні. Запорізька область / наук. ред. проф. Турченко Ф. Г. Запоріжжя: Дике поле, 2008. 1080 с.

УДК 811.161.272:323.1:316.347

МОВА ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ САМОІДЕНТИЧНОСТІ НАРОДУ

Віталій Жадько,

*доктор філософських наук, професор, професор кафедри
суспільних дисциплін Запорізького державного медичного університету*

У статті обґрунтовується визначальна роль рідної мови для формування самоідентичності людини й народу. На цій основі здійснюється порівняння суб'єктивних іменників в українській і російській мовах, доводиться їх суттєва відмінність в напрямку соціокультурних та світоглядних орієнтацій, робиться висновок про те, що це різні народи.

Ключові слова: народ, мова, ідентичність, світогляд

Abstract. The article substantiates the decisive role of the native language for the formation of self-identity of man and people. On this basis, the comparison of subjective nouns in the Ukrainian and Russian languages, their significant difference in the direction of socio-cultural and ideological orientations, the conclusion that they are different peoples.

Keywords: people, language, identity, worldview.

Проблему тоталітаризму варто розглядати не лише в суто політико-правовому, але й у власне філологічному аспекті. Справа в тому, що колонізатори, завойовуючи інші народи, яких вони вважають нецивілізованими чужинцями, стикаються в першу чергу з чужою для них мовою. Звичайно, сприймається також і расова відмінність. Але, зважаючи на заявлену тему статті, зупинюсь на мовному факторі. Тим більше, що російських колонізаторів завжди дратувало те, що нібито зовні фактично споріднені з ними люди чомусь, для них це велика несподіванка, говорять «не по-человечески». Причому, такий мовний тоталітаризм час від часу сприймається навіть освіченими представниками людства, які висуюють ідею створення штучної мови, яка б відразу зняла поділ народів на «своїх» і «чужих» і об'єднала їх назавжди. Проте, як відомо, створення есперанто показало свою неспроможність. Із чим зіштовхнулись, особливо в другій половині ХХ-го століття імперські країни при розпаді колоніальної системи. Так, Об'єднане Королівство Британії останні десятиліття постійно перебуває перед загрозою розпаду не в останню чергу через вікові мовні приниження народів на своїй спільній території. Аналогічно й керівництво СРСР пішло на «милостивий» дозвіл всім союзним «братнім» республікам в кінці 70-х років минулого століття ввести в їх Конституції право на національні мови як народотворюючі. Ясна річ, що не державо-утворюючі. Аналогічна небезпека цілком очевидна й для сучасної Росії. І це попри те, що фактично все населення національних суб'єктів Федерації вільно чи майже вільно володіє російською мовою. Потужний прояв у них ідеї державної незалежності, як можна це зі впевненістю припустити, зумовлений якраз бажанням позбутись тотальної залежності від зовсім недружніх об'ємів народу-асимілятора. Припущення ґрунтується на тому, що видатні мислителі, починаючи з Вчителя, Філософа, як іменують в цивілізованих, але донедавна вражених імперськими амбіціями, країнах Аристотеля, закінчуючи філософом №1 ХХ-го ст. М. Гайдеггером, вважали мовну єдність людей основою їх народотворчої й державотворчої соціокультурної й політичної цілісності. Адже не випадково Аристотель визначав людину у ролі політичної істоти, яка спроможна засобами мови міркувати про такі визначальні цивілізаційні цінності, як добро і зло, справедливість і несправедливість.

Відома гіпотеза Сепіра-Уорфа підтверджує наведені думки про вирішальну роль мови у становленні будь-якого народу в статусі самостійного суб'єкта соціокультурного розвитку. Згідно з нею народний загальний значно «більшою мірою будується підсвідомо, на основі мовних норм даної групи... Ми бачимо, чуємо і сприймаємо дійсність так, а не інакше, суттєвою мірою тому, що мовні норми нашого суспільства схилиють до певного вибору інтерпретації» [2, с. 198]. Ось чому будь-які спроби колонізаторів заглушити підсвідоме, яке відображає всю еволюцію становлення людини в якості мікрокосму, приречені на невдачу. Це розумів і радянський вчений Ф. Поршнев, стверджуючи, що «мова **нав'язує** (курсив мій – *авт.*) людині норми пізнання, мислення і соціальної поведінки: ми можемо пізнати, зрозуміти і здійснити тільки те, що закладено в нашій мові» [1, с.183]. Але його не чули ідеологи мовного геноциду по відношенню до сотень народів, які складали державу.

Отже, для подолання мовного тоталітаризму потрібно порівнювати суб'єктність, яку мають насамперед іменники в будь-якій мові. Це вкрай важливо, особливо якщо брати до уваги думку філософа-гуманіста Л. Фейєрбаха, який зазначав, що в німецькій мові слово мисль, думка – чоловічого роду. Саме тому, як видається, німецький народ дав світові приклади наукових досліджень фактично в будь-якій сфері життєдіяльності. Суб'єкт у власне філософському теоретико-пізнавальному розумінні – це джерело активності, до якої людину схиляє вроджена їй допитливість. Важливо також відзначити, що як філософія, так і філологія семантично означають любов до знань, до мудрості, оскільки вони – знання і вона – мудрість – притягують людину як до безпосе-

реднього об'єкта зацікавленого інтересу, так і до його сутності, яка виражається через писемні тексти в першу чергу. Адже *звучання* усного мовлення досить швидкоплинне, тому розкрити його *значення* за такий короткий час, а це миті, складно. Тому потрібно бути постійно у змістах текстів, у стані *мовомислення*.

У граматиці суб'єктність визначена через об'єкти, позначені іменниками чоловічого й жіночого роду. Оскільки свідомість своєю матерією має мову, наведемо її родові ознаки у споріднених українській та російській мовах. Так, в українській мові іменник *мова*, як і іменник *свідомість*, жіночого роду. Хоча її майже повною мірою визначають іменники чоловічого роду: *іменник*, *займенник*, *прикметник*, *дієприкметник*, *числівник*, *прислівник*, *дієприслівник*, *сполучник*, *вигук*, *підмет*, *присудок*. Навпаки, в російській мові домінують іменники середнього роду - *имя существительное*, *местоимение*, *прилагательное*, *причастие*, *деепричастие* *числительное*, *наречие*, *ударение*, *подлежащее*, *сказуемое*.

Суб'єктність в українській мові, як бачимо, визначена тим, що кожна людина утверджує себе через іменники чоловічого роду. Це чітко й виразно проявляється в індивідуалізмі, властивому українцеві та українці. Для них значно більш важливе власне ім'я, а не ім'я та по-батькові. Звідси й бажання при одруженні мати власну хату, а не жити разом із батьками, бо гуртове - чортове. В російській народній традиції, запозиченій з азіатських народів, має значення якраз те, чий ти син або чия донька. Як і гуртове, общинне, а не індивідуальне.

З іншого боку, в російській мові *глагол* - чоловічого роду. Ось звідки поетичне й потужне - *глаголом жечь сердца людей*. Значно потужніше, ніж в українській, де *дієслово* - середнього роду. На загал російська мова впливає своїм глаголом тому, що в цього народу домінує гуртове, колективне, общинне, а не індивідуальне начало. До речі, це *начало* також іменник середнього невизначеного роду, в той час як український іменник *початок* - чоловічого суб'єктного роду. На користь потужності впливу російської мови на людський загал і те, що в ній мова - *язык* - чоловічого роду, а в українській мова - жіночого. Як жінка принижена в Росії, так і мова, яку чомусь (? - їм це не зрозуміло!) хочуть мати українці, яких і яку вона не має жодного бажання визнати за щось автономне, самостійне, незалежне, самодіяльне, врешті - суб'єктне, народо-творче. Звідси Шевченкове: «Серце плакало, сміялось, Виливало мову».

Слід наголосити, що майже повне домінування в українській мові іменників чоловічого роду, які позначають її структурні складові, компенсує те, що власне суб'єктний іменник дієслово має середній рід. Як і те, що сама мова - жіночого роду. Це виявляється в тому, що попри всі її переслідування і заборони, вона існує, бо існують її видатні носії. Більше того, вона зберігає свою чистоту і цнотливість, адже жінку - МОВУ й дитину - НЕМОВАЯ - дієслово не можна принижувати, ображати, а тільки любити, оберігати, розвивати. Через це в ній відсутні скверні матерні слова, на які так багата мова російська.

Мова - це голос народної душі. Душа як суб'єкт пізнання - це насамперед органи відчуття. Так ось, *світогляд*, *дотик*, *слух*, *зір*, *нюх*, *смак*, *умовивід*, *висновок* - в українській мові все це іменники чоловічого суб'єктного роду. Натомість, в російській мові все це іменники середнього невизначеного роду - *мировоззрение*, *осязание*, *обоняние*, *зрение*, *умозаключение*, *заключение*. Правда, *слух* і *вкус* чоловічого роду. Але це не лише смакування чогось почутого смачного у виключно соціокультурній духовній площині, але також і скверно-слівного. Адже слово *язык* це також орган смаку, а не лише душі, тобто не лише *речь*. В українській мові це чітко розрізнено: мова - виключно орган душі. Це постійно наштавхує україномовну людину на заборону скверно-слів'я, бо душа - орган духовно-пізнавальний, а не фізіологічний.

Порівняймо наведені іменники, що позначають органи відчуття та форми мислення, в обох цих мовах під кутом зору їх впливу на спосіб поведінки людини, на її суб'єктність та суб'єктивність.

Світогляд. Чоловічий рід обмежує безплідний пошук визначення змісту даної категорії свідомості. Значення має те, що це форма **самосвідомості**. Вже перша її форма – **міфологічна** – стверджує людину в статусі безумовно автономної істоти, для якої істотним є властива їй самість. Дитина як немовля чітко проголошує те, що для неї істотно важливо бути в статусі **Я**. До цього її підштовхують всі індивідуалізовані органи відчуття. Справді, не можна мати загальні умовиводи й висновки від дотику, слуху, зору, смаку, нюху. Можна лише *узагальнювати*. Ось цю первинність **Я** якраз і виражають дані іменникові категорії чоловічого роду. Звідси й потреба в утвердженні гідності й достоїнства людини, починаючи з дитячого віку. Звідси й спротив дітей будь-яким формам насильства з боку дорослих, які, переходячи на інші щаблі світоглядної свідомості, фактично нищать основу самості кожної дитини.

Мировоззрение. Середній рід зазначених категорій спрямовує російськомовну людину, особливо ж глуху до інших форм світобачення та світосприйняття, на постійні пошуки, сумніви. Тому їх обмежують зовнішнім примусом. І в наш, а не лише радянський, час філософська думка Росії визначає світогляд як систему відповідних вчень, які за людину визначають її місце в природному та суспільному середовищі. На противагу цьому вчені Інституту філософії АН УРСР навіть у добу СРСР визначали світогляд як форму суспільної **самосвідомості**. Це був свосередний евфемізм: хто мав розумні очі, міг бачити, що наголос робився на самосвідомості. Тому щирий вільнолюбний українець робить власний висновок і умовивід на основі власних відчуттів і почуттів. Звичайно, вони не завжди істинні, але це не дає права державі, як і суспільному загалу, позбавляти людину свободи волі. Звідси й спротив агресії не лише військовій, але ще більшою мірою соціокультурній, лінгвістичній.

На завершення. Більш детально світоглядні й ціннісні відмінності іменникової лексики в українській та російській мовах досліджені мною у монографії «Мова як чинник формування світоглядно-ментальних орієнтацій народу (Порівняльний аналіз іменників української та російської мов)» [1]. В ній проаналізовано близько 2,5 тисяч іменників зазначених мов. Їх аналіз дозволив зробити висновки, які я наведу.

Так, із 950 іменників української мови чоловічого роду 107 у російській мові змінили рід на жіночий, а 171 іменник – на середній. Тобто, зміна зачепила майже 29,5%. Причому, зміна на жіночий рід склала 11,5%, на середній – 18,0%. Вкрай важливо відзначити суттєву фонетичну відмінність споріднених за смыслом іменників. Загалом вона складає 482 слова, що складає 50,1%.

Із 827 іменників української мови жіночого роду в російській мові 109 іменників змінили рід на чоловічий, 277 іменник – на середній. Тобто, у процентному відношенні зміна зачепила майже 46,7%. Причому, зміна на чоловічий рід склала 13,2%, на середній – 33,5%. Вкрай важливо відзначити повну або майже повну фонетичну відмінність споріднених за смыслом іменників. Загалом вона складає 560 слів, що складає 67,6%. Якщо взяти іменники чоловічого й жіночого родів, проаналізована кількість яких складає 1777, то зміна кореневого фонетичного звучання зачепила 1042 слова, що складає 58,6%. Йдеться насамперед про питомі слова. Запозичена лексика, яка в обох мовах складає понад 60%, звичайно, зменшує відмінності.

Якщо взяти загальну кількість іменників чоловічого та жіночого родів як суб'єктних в українській та російській мовах, то безумовна перевага на боці українських. Це співвідношення 1777 до 1113, або 62,6% до 37,4%. Звідси й суттєва перевага українців у прогнозованості й надійності їх дій. Особливо на рівні освічених людей, на рівні еліт.

Із 660 іменників української мови середнього роду 80 іменників у російській мові змінили рід на чоловічий, 94 іменники – на жіночий. Тобто, у процентному відношенні зміна торкнулася майже 26,4%. Причому, зміна на чоловічий рід склала

12,1%, на жіночий – 14,3%. Фонетична відмінність споріднених за змістом іменників торкнулася 396 слів. Якщо порівнювати із обраними 660 іменниками в українській мові, взявши за міру порівняння російські слова без синонімів, то маємо 60%.

Склавши разом іменники всіх трьох родів, отримуємо такі підсумкові результати. Загалом 2437 іменників української мови змінили звучання у 1438 іменників у російській мові, що складає 59%. Це надто серйозний аргумент на користь того, що це різні мови й різні народи. Якщо ж загальна кількість спорідненої лексики за офіційними мовознавчими даними складає 38%, то це наслідок суттєвого впливу спільної запозиченої лексики, яка, як вище зазначалось, складає понад 60%. Також варто відзначити, що загалом 660 іменникам середнього роду в українській мові відповідає – разом із синонімами – 1023 іменники середнього роду в російській мові. Це складає 64,5% всієї лексичної іменникової вибірки, взятої для аналізу. Тобто, середній невизначений рід, що більшою мірою відображає суб'єктивність людини як метод і спосіб її суб'єктності, характеризує властиву російському народу ментально-світоглядну мотивацію його буття. З одного боку, це цікаво розмаїтістю проявів поведінки, але, з іншого, подібна непрогнозованість небезпечна і для самого народу, і для його сусідів. В українському варіанті це співвідношення інше. А саме: 660 іменників середнього роду складають відносно 2437 іменників всіх родів вибірки всього 22,9%. Звичайно, що дослідження не врахувало всіх аспектів впливу мови на свідомість людини, в тому числі вибірка не взяла всього іменникового запасу. Проте рівень похибки не буде перевищувати декількох відсотків і не вплине на загальні висновки щодо ментальних і світоглядних відмінностей, які характеризують соціально-культурний портрет двох народів.

Який **висновок** можна запропонувати? Тільки той, що людину творить мова. Але не мова одного народу, а мова як субстанціональна основа Буття та арсенал для пізнавально-аналітичного мислення. Для цього потрібно зробити мову основним народо-творчим навчально-освітнім предметом, що поза всякими сумнівами буде сприяти істинній філософсько-філологічній інтернаціональній сутності людини, витіснивши з її світоглядно-мотиваційної сфери свідомості всі лукаві політико-партійні потуги.

Література

1. Поршнев Б.Ф. О начале человеческой истории (Проблемы палеопсихологии) : Монография : М., «Мысль», 1974. 487 с.
2. Слобин Г., Грин Дж. Психолінгвістика / Пер. с англ., под общей ред. и предисл. А.А. Леонтьева : М., «Прогресс», 1976. 350 с.

УДК 811.161.2'373

МЕТАФОРИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ІДЕОЛОГЕМ УКРАЇНСЬКОГО РАДЯНСЬКОГО ДИСКУРСУ ХХ СТОЛІТТЯ

Оксана Калиновська,

старший викладач кафедри української мови

Національного університету «Киево-Могилянська академія»

У статті на матеріалі текстів партійних документів Комуністичної партії Радянського Союзу розглядаються особливості репрезентації базових ідеологем українського радянського дискурсу ХХ століття метафоричними моделями руху, будівництва, ро-

дини. Аналізується їх семантичне наповнення, оцінково-експресивний потенціал, ритуально-знакова роль у нав'язуванні ідеологічних цінностей тоталітарного суспільства.

Ключові слова: ідеологема, метафора, метафорична модель, радянський дискурс.

Based on the texts of the party of the Communist Party of the Soviet Union, the paper examines the peculiarities of the representation of the basic ideologems of the Ukrainian Soviet discours of the twentieth century by metaphorical models of construction, movement, family. Their semantic content, evaluative-expressive potential, and ritual-symbolic role in imposing ideological values a totalitarian society are analyzed.

Keywords: ideologeme, metaphor, metaphorical models, Soviet discours.

Тема, винесена в назву, не може бути висвітлена всебічно в рамках однієї статті, тому спробуємо окреслити особливості найчастотніших метафоричних значень, які репрезентували основні ідеологеми радянського дискурсу 70-х років XX століття. Вибір часового проміжку зумовлений тим, що на цей період «вже була побудована система нормативів, принципів, які лежали в основі організації і мови, і мовлення – всього мовного життя радянського дискурсу» [6; 119].

Незважаючи на те, що в наукових працях про радянський дискурс активно використовується поняття ідеологеми, дана терміноназва досі залишається без чітких дефініцій. Уперше цей термін у соціолінгвістичних дослідженнях вжив А. Нойберт: «Ідеологема – соціальний інваріант, який виявляється у мовних одиницях, або, коротше, лінгвістичний інваріант з соціальною релевантністю» [5; 65]. Як «санкціонований офіційною системою зміст, втілений у мовній формі» визначає ідеологему російська дослідниця Н. Купіна у праці «Тоталітарний язук» [4; 42]. Значна частина мовознавців ототожнює ідеологему з ідеологічно-оцінним компонентом конотативної семантики лексичної одиниці, вживаючи термін ідеолексема (І. Весна, О. Дуліченко, Т. Космеда, Т. Крючкова, В. Куценко, Г. Мінчак). Проте більшість учених розглядає ідеологему передусім як одиницю свідомості, яка акумулює важливі цінності суспільства (Ф. Бацевич, О. Зарецький, Н. Купіна, А. Масенко, А. Нагорна, К. Серажим, Є. Шумлянський, Г. Яворська). Саме таке трактування ідеологеми є актуальним для нашого дослідження. Зауважимо, що констатовані погляди зовсім не суперечать один одному, а лише розкривають сутність явища в інтерпретації різних лінгвістичних галузей: семантики, когнітології, функціональної лінгвістики, соціолінгвістики, лінгвістичної прагматики. Отже, ідеологема в радянському дискурсі є основною значущою одиницею, що містить оцінне значення (правильне – неправильне, своє – чуже, старе – нове, радянське – антирадянське тощо) щодо норм марксистсько-ленінської ідеології, впровадженої в соціальну дійсність тоталітарного радянського суспільства.

Ідеологеми радянського дискурсу 70-х років XX століття, представлені в текстах партійних документів [3; 4], різноманітні за будовою, вони можуть бути однокомпонентними: *комунізм, більшовизм, соціалізм, ленінізм, інтернаціоналізм*; двокомпонентними (атрибутивно-номінативні словосполучення): *Радянська Україна, Радянський Союз, соціалістичне змагання, Комуністична партія, робітничий клас, колгоспне селянство, трудова інтелігенція, рідна партія* та багатокомпонентними: *керівна і спрямовуюча лінія партії; політична й трудова активність; укріплення матеріально-технічної бази комунізму; місця бойової і трудової слави; гордість за радянський народ, за могутню Батьківщину, за ленінську партію; йти вірним курсом, вірна заповітам В. І. Леніна Комуністична партія, увесь радянський народ успішно будує комунізм, сім'я народів-братів; партія виявляє турботу, з новою силою проявилась керівна і спрямовуюча роль Комуністичної партії; зміцнили морально-політична єдність соціалістичного суспільства, союз робітничого класу і колгоспного, зміцнилась ідейно-політична єдність радянського суспільства, непорушна братерська дружба народів нашої великої багатонаціональної Батьківщини.*

Якщо однокомпонентні ідеологеми, представлені окремими лексемами, які втратили зв'язок з реальною дійсністю й постають одиницями нульової семантики, то дво- і багатоконпонентні ідеологеми виявляють семантику, часто представлену метафоризованими зворотами.

Варто зазначити, що в тоталітарній комунікації метафора постає не лише засобом категоризації світу в оцінкових значеннях, а й засобом нав'язування ідеологічних оцінок та настанов. Відповідно до семантичного закону Г. Шперберга, метафоризації зазнають передусім поняття, що становлять особливий інтерес у суспільства в конкретний історичний проміжок, вони ж стають основою для утворення «ключових метафор», які «створюють аналогії й асоціації між різними системами понять і породжують часткові метафори» [1; 14].

Як засвідчує аналізований матеріал, найчастотніші ідеологеми радянського дискурсу 70-х років ХХ століття, що позначали поняття, значущі для радянської влади періоду «розвинутого соціалізму», репрезентовані метафоричними значеннями руху (переміщення в просторі з ознаками росту, швидкості, напрямку); будівництва; сім'ї.

На основі методу метафоричного моделювання (М. Джонсон, Дж. Лакофф) [8] виокремлюємо зони утворення метафоричного переносу в структурі ідеологем радянського дискурсу.

Так метафора руху, що репрезентувала базову ідеологему радянського дискурсу «Радянський Союз семимильними кроками просувається вперед до комунізму», пов'язана з перенесенням просторових характеристик (напрямок, швидкість, темп) і дій (піднесення, збільшення, поглиблення, розширення) на суспільні процеси. Саме в цій моделі найбільшою мірою актуалізуються ідеологічно-оцінні значення, базовані на універсалах вгору, вперед, вправо як позитивно оцінних і вниз, назад, вліво як негативно оцінних в радянському дискурсі [2; 91] Варто зазначити, що така аксіологічна антиномія базується на архетипальних уявленнях про небо як щось високе й землю як буденне. Метафора руху в просторі (перехід радянського суспільства до розгорнутого будівництва комунізму) окреслюється просторовими параметрами напряму вгору: даліше піднесення сільського господарства, справжнє піднесення добробуту радянських людей, підвищення урожайності сільськогосподарських культур, підвищення життєвого рівня народу, підвищується матеріальний добробут трудівників села; вшир: ще повніше розкрились переваги і творчі сили побудованого в СРСР розвинутого соціалістичного суспільства, шириться чудовий благородний рух за комуністичне ставлення до праці, шириться рух все більше і більше; вперед: *просуваються вперед усі наші союзні республіки, вперед до комунізму*.

Метафорична модель руху актуалізовує значення постійної динаміки, змін, що охоплюють увесь простір країни, концептуалізує просторову орієнтацію, яка в свідомості людини мала відповідати стану радості, піднесеності, а також найвищій оцінці, найвищій мірі якості.

Значення напрямку руху увиразнювалося лексемами *курс* і *шлях*, які метафоризуючись, мали постулювати «правильність», успішність розвитку радянського суспільства: послідовно здійснювати лєнінський курс на розквіт соціалістичних націй та їх зближення; правильний курс партії; пройдений нашою партією шлях не має собі рівних в історії, впевнено стали на шлях самостійного розвитку, широкий шлях для творчих шукань та ініціативи народу.

Позитивна оцінна семантика метафоричної моделі руху доповнювалась значенням швидкості, представлене лексемами темп: швидкими темпами, темпи розвитку соціалістичної економіки і крок: нові великі кроки, великий крок вперед, зроблено великий крок у створенні матеріально-технічної бази комунізму, семимильні кроки.

Параметричні просторові номінації створювали додаткову експресивну семантику, виражену дієсловами й утвореними від них іменниками: піднести –

піднесення, підвищувати – підвищення; прикметниками й похідними від них прислівниками: широкий – широко – ширше; глибокий – глибоко – глибоше; високий – високо – вище; вузький – вузько – вужче [2; 91].

У метафоричній моделі руху зоною утворення метафоричного переносу постає значення росту, розвитку, зрілості, асоціативно пов'язане з рослинним світом: бурхливо зростає, безперервно зростатиме, зросла оборонна могутність Батьківщини, зростання виробництва зерна, зростання сільськогосподарських продуктів, неухильне зростання керівної ролі партії, безперервно зростатиме; темпи розвитку радянської економіки, дальшого розвитку набула соціалістична демократія, дальший розвиток соціалістичної демократії, вища стадія, розвивати традиції марксистсько-ленінської естетики.

Для підсилення прагматичного потенціалу дискурсу в зазначеній моделі використовується метафоризована лексика з додатковими експресивними відтінками: розквіт соціалістичних націй, плідні творчі пошуки, зміцнити редколегії політично зрілими кадрами, паростки комуністичного ставлення до праці.

Ще одна базова ідеологема радянського дискурсу 70-х років ХХ століття – побудова комунізму – репрезентована метафорою «буття радянського суспільства – будівництво», яка свідчить про структурування радянської дійсності за аналогією до будівельної діяльності, пов'язаної зі створенням основних надбань культури, через які здійснюється зв'язок людини з довкіллям. У поняттях будівельної діяльності осмислюється основне поняття радянського дискурсу: побудова нового суспільства, будівництво комунізму, будівництво комуністичного суспільства, комуністичне будівництво, ділянка господарського і культурного будівництва, ударні комсомольські будови. У моделі названо і суб'єктів дії: радянський народ буде комунізм, студентські будівельні загони тощо.

У марксистському вченні утверджується сприйняття суспільно-економічної формації як будівлі, побудови, в структурі якої виокремлюється база як основа будівлі й надбудова як похідна від бази вторинна структура. Н. Д. Арутюнова зазначає, що «з часів Маркса було прийнято представляти суспільство як побудову, будівлю. Ця метафора дозволяє виділяти в суспільстві базу (фундамент), різноманітні структури і надбудову...» [1, с. 14–15].

Метафора будівництва передбачає творче ставлення людини до навколишньої дійсності й засвідчує, що суспільство потребує постійної уваги й перетворень. Актуалізація семи творчості засвідчена тим фактом, що в структурі радянського дискурсу частотними в даній моделі є лексеми будівничий і будівник, котрі мають значення того, хто щось створює, творця: радянський народ – будівничий комунізму, геніальний будівничий радянської держави, будівничий інтернаціональної культури, будівник комунізму.

У рамках метафоричної моделі родини утверджується одна з основних ідеологем радянського дискурсу – «Радянський Союз – сім'я народів-братів». Для радянського дискурсу характерно вживання метафор, що символізують почуття любові, поваги й турботи, які лежать в основі родинних стосунків.

Метафоричним значенням сім'ї позначаються всі різновиди суспільної взаємодії між республіками-країнами: єдина сім'я – Радянський Союз, в дружній сім'ї братніх республік, згуртована сім'я народів-братів, в міцній сім'ї радянських народів. Ці приклади демонструють здатність метафори не тільки змінювати ставлення людей до навколишньої дійсності, але й спрямовувати колективну свідомість у потрібному для влади руслі. Експлуатація метафори родини в текстах партійних документів засвідчувала апеляцію влади до базових психічних структур особистості, до колективного підсвідомого, що допомагало підтримувати асоціативний зв'язок між поняттям родини й держави, в якій усі радянські люди мали відчувати свою причетність до «великої дружної сім'ї», в якій панує атмосфера добра й взаємодопомоги, в якій існують і свої «родинні» свята: не давно багато братніх республік відзначили свої півстолітні ювілеї. Дана модель

реалізовувала один з радянських міфів про багатонаціональний СРСР як єдину сім'ю, в якій всі народи й країни-республіки пов'язані кровно в одну родину, між якими немає меж й формується єдине поняття батьківщини [2; 90].

Сферою джерела формування метафоричного переносу в моделі сім'я є також назви членів родини – «брати і сестри», «батьки й діти». У текстах партійних документів громадяни країни символічно представлені синами й дочками, партійні керівники – батьками. Проте найчастотнішими в даній моделі виступають атрибути рідний, батьківський, братерський, по-батьківськи: братерська дружба народів нашої великої багатонаціональної Батьківщини, братерська дружба народів СРСР, братні партії і країни, рідна Комуністична партія, батьківське слово партсекретарів, ЦК по-батьківськи турботливо.

Актуалізовані оцінні маркери наш, рідний, батьківський створювали інтимізований контекст у сполученні зі словами суспільно-політичного значення, що сприяло їх персоніфікації, «оживленню», породжувало ілюзію реальної присутності й наближення до людини: вічноживе марксистсько-ленінське вчення, рідна партія, мудра партія. А називання Леніна наш Ілліч, рідний Ленін перетворювало образ «вождя світового пролетаріату» в образ найдорожчої й найближчої людини. Відповідний контекст програмував і належні способи поведінки: відданість партії, вірність ідеям Леніна, вірність марксизму-ленінізму, любов до рідної партії, відданість ідеалам марксизму-ленінізму, вірність Комуністичній партії, відданість партійному обов'язку тощо. Проаналізований матеріал яскраво підкреслює, що «братерські» стосунки лежать в основі концептуалізації зв'язків численних народів Радянського Союзу, які в радянському дискурсі номінуються не суспільно-політичною лексикою, а лише метафоризованими значеннями [2; 90].

Одна з основних функцій родини – виховання. Людина виховується безпосередньо у сім'ї, проте у радянській дійсності виховні функції закріплені за керівними політичними структурами: партія здійснює виховну роботу, партія і далі виховуватиме всіх трудящих у дусі соціалістичного інтернаціоналізму, партія піклується, партія турбується, партія виявляє турботу, при постійній допомозі Центрального Комітету КПРС і Радянського уряду.

Завдяки зазначеній метафорі осмислення діяльності владних структур відбувається в поняттях найбільш зрозумілих, найбільш близьких до щоденного людського досвіду. Всі проаналізовані метафоричні значення виявляють лише позитивні конотації, виражаючи смисли любові, добра, взаємодопомоги й формують образ ідеальної країни.

Регулярний характер і спосіб вживання зазначених метафоричних моделей руху, будівництва й сім'ї закріплює відповідні ідеологеми як стереотипи мислення і поведінки радянської людини. Для створення всебічної картини радянського ментального світу дана тема відкриває горизонти для подальших досліджень.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс. Теория метафоры / Н. Д. Арутюнова. – М., 1990. – С. 5 – 32.
2. Калиновська О. В. Метафора в українському радянському дискурсі 70-х років ХХ століття / О. В. Калиновська // Наукові записки НаУКМА. – 2018. – Т. 1 – С. 88 – 93.
3. КПУ в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: В 2-х томах. – К.: Політвидав України, 1976.
4. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К.: Політвидав України. – 1982. – т.11; 1983. – т. 12.
5. Купина Н. А. Тоталитарный язык: словарь и речевые реакции / Н. А. Купина – Екатеринбург; Пермь: Изд-во Урал. ун-та, 1995. – 175 с.
6. Нойберт А. К вопросу о предмете и основных понятиях марксистско-ленинской социологии / Актуальные проблемы языкознания ГДР. Язык – идеология – общество. – М.: Прогресс, 1979. – С. 48 – 69.

7. Романенко А. П. Советская словесная культура: отечественная история её изучения / А. П. Романенко // Вопросы языкознания. – 2002. – №6. – С. 116 - 120.
8. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago, 1980. – P. 2 – 10.

УДК 398.223

ФОЛЬКЛОРНИЙ НАРАТИВ ПРО КРАСНИЙ САД: ПРИЧИНИ ЗНИЩЕННЯ ВОЛИНСЬКОГО СЕЛА У КВІТНІ 1943 РОКУ

Марія Качмар,

*кандидат філологічних наук, науковий співробітник
відділу фольклористики Інституту народознавства НАН України*

Проаналізовано українські народні оповідання та перекази про причини знищення села Красний Сад Горохівського району Волинської області у квітні 1943 року. Наголошено на вирішальній ролі етнічних та соціальних чинників (національної приналежності, участі місцевого населення у визвольній боротьбі, соціальній нерівності українців та сусідів-поляків) у ході проведення каральної операції.

Ключові слова: *Красний Сад, фольклорний наратив, міжнаціональний конфлікт, мотив.*

Ukrainian folk tales and legends about the reasons for the destruction of the village Krasnyj Sad, Gorokhiv district, Volyn region in April 1943 were analyzed. Emphasis was placed on the crucial role of ethnic and social factors (nationality, participation of the local population in the liberation struggle, social inequality of Ukrainians and Polish neighbors) during the punitive operation.

Keywords: *Krasnyj Sad, folklore narrative, interethnic conflict, motive.*

Друга світова війна поставила перед українцями багато питань. Ідеться не лише про самозбереження нації, яка в роки воєнного лихоліття зазнала великих людських втрат. Опинившись у центрі боротьби двох тоталітарних систем, німецько-фашистської та радянсько-більшовицької, українці вели свою, національно-визвольну війну за створення незалежної державності [10, с. 92]. Важливе місце у процесі цієї боротьби посідають події періоду Другої світової війни на західноукраїнських землях (Галичина, Волинь, Холмщина), які до 1939 року входили до складу Другої Речі Посполитої та були теренами спільного проживання українців і поляків. «Наявність спільного небезпечного ворога, який завдавав нещадних ударів обом народам, не стала достатньою платформою для бодай започаткування українсько-польського порозуміння на Західній Україні» [5, с. 56]. Навпаки – до того «жевріюча» українсько-польська війна перетворилася на цілком реальний «гарячий» конфлікт, в якому гинули в тому числі безвинні люди [10, с. 92]. Кульмінаційним моментом цього протистояння стали події на Волині у 1943 році, які увійшли в історію під назвою «Волинська трагедія». Дослідженню цієї драстичної для обох народів теми присвячено численні праці як польських (В. та Є. Семашки, В. Філяр, Гж. Мазур, Р. Тожецький, Гж. Мотика, Р. Дрозд, М. Сивіцький та ін.), так і українських істориків (В. В'ятрович, В. Серійчук, І. Ільюшин, А. Зашкільняк, Я. Федорчук, Я. Ісаєвич, Я. Дашкевич, С. Макарчук та ін.). Польська історіографія переважно розглядає події на Волині як геноцид поляків, етнічну чистку, яку здійснили українські націоналісти проти польської меншини. Українські дослідники намагаються опонувати польським колегам, закликаючи розглядати цю трагедію у контексті всієї історії польсько-українських взаємин, особливо подій ХХ століття. Зокре-

ма, одними із важливих елементів ескалації конфлікту були створення навесні 1943 року польських баз самооборони, які часто проводили провокативні дії проти українців, та заміна поліції на польську «гранатову» і залучення її до антиукраїнських пацифікаційних заходів [5, с. 110]. У квітні 1943 року тільки під час однієї акції на території Луцького району німці з поляками спалили п'ять сіл: Костюхнівку, Вовчицьк, Яблоньку, Довжицю і Загорівку. У квітні того ж року було повністю знищено колонію Красний Сад у Горохівському районі [7, с. 253]. За словами І. Пущука, «це був ще один Малин – на відміну від однойменних чеської колонії та українського села, невідомий широкій громадськості результат спорідненості та мілітарної співдії гітлерівців з польськими шовіністами на волинській землі» [16, с. 467]. Як слушно зазначає Я. Ісаєвич, «крім родичів і сусідів жертв, донедавна майже нікому не було відомо, що й на Волині в 1943–1944 рр. відбувалися жорстокі розправи озброєних поляків з українським мирним населенням» [8, с. 10].

Усна історія, яка планомірно, прискорено і вагомо поповнює архівні джерела автентичною пам'яттю [16, с. 28], та фольклорні наративи (оповідання очевидців, такі, що виникли на основі почутого, народні перекази), які відображають, за О. Бріциною, історію свідомості народу, світорозуміння, оцінок та прагнень, а також негативного ставлення до тих чи інших явищ [4, с. 135–136], є цінним матеріалом для комплексного вивчення Волинської трагедії. У Польщі спогадам про події на Волині приділено особливу увагу. У 2000 році Владислав та Єва Семашки видали двотомник документів та свідчень «Геноцид, здійснений українськими націоналістами над польським населенням Волині 1939–1945». Масовими накладками виходять праці, які обстоюють польську позицію. Серед українських збирачів та дослідників зразків усної історії про Волинь можемо назвати імена Я. Царука [20], І. Пущука [16], М. Рудя [27], Я. Борщика [2]. Фольклорні наративи про Красний Сад (спогади свідків) як усноісторичний матеріал використали у своїх краєзнавчих розвідках П. Боярчук [3] та А. Криштальський [11]. Актуальність пропонованого дослідження визначається потребою зібрати та систематизувати відомі на сьогодні фольклорні зразки про знищення села Красний Сад, зокрема і записи початку ХХІ століття, популяризувати їх, науково опрацювати прозові твори у контексті збереження історичної правди, її трансформації у правду художню відповідно до законів усної словесності. Висновки дозволять наблизитися до встановлення історичної справедливості щодо подій у Красному Саді та заперечити загальнопоширену серед поляків думку про відплатний характер антиукраїнських акцій.

Красний Сад – поселення, яке виникло наприкінці ХІХ століття. У 1895 році селяни із Дубенського повіту тодішньої Волинської губернії купили землі у князя Беляєва біля Михлина, частково викорчували ліси під поля, «побудували гарне й багате село Красний Сад [17, с. 202–203]. П. Боярчук зазначає, що «біля кожного обійстя виростили хороші садки, то й нарекли колонію Красним Садам» [3, ч. 1]. За розповідями тодішніх мешканців сусідніх Михлина та Шклині, село було багате, «багатирське» [17, с. 200; 3, ч. 1], на спорудження церкви у Михлині в 1912 році красносадівці пожертвували більше грошей, ніж михлинці [3, ч. 1].

Доволі детальна історична довідка про Красний Сад представлена у електронному варіанті на офіційному веб-сайті Українського інституту національної пам'яті. Вважаємо за доцільне тезово подати її у тексті нашої розвідки. Поразка Української революції 1917–1921 років та підписання Варшавського договору у 1920 році вплинули на життя краю. П'ять повітів Волині ввійшли до складу Польщі. Влада Другої Речі Посполитої прагнула закріпитися на цій території – вступив у дію закон польського сейму «Про надання землі солдатам Війська Польського» від 17 грудня 1920 року. Так поблизу Красного Саду з'явилися польські колонії Маруся і Анджеевка. Із середини 1930-х років у Красному Саді діяв осередок організації ОУН. У 1940х роках у селі було 26 дворів, де про-

живало 116 українців. 19 квітня 1943 року близько 10 години ранку німці та поляки-шутцмани оточили село і провели каральну операцію. Було знищено 104 людини. Серед закатованих були діти: 20 шкільного віку, 8 дошкільнят і одне дев'ятимісячне немовля. На сьогодні на єдиній вулиці Красносадівській живе 8 людей (zareestrovano 7) [1].

Фольклорна традиція, як важлива складова духовного життя нації та «передача каналами усної комунікації культурно й соціально значимих повідомлень» [15] миттєво відреагувала на події в Красному Саді у формі наративів (усних оповідань). Саме усні оповідання, за С. Мишаничем, є початковою формою узагальнення життєвого досвіду індивідуумом та соціальною групою, до якої ця особистість належить, першою реакцією на сьогочасні ситуації [13, с. 81]. Згодом відбувається перехід або трансформація оповідань у народні перекази. Розглядаючи відомий на сьогодні масив фольклорних записів про події у Красному Саді, можемо виділити такі групи: за жанрами: народні оповідання (більшість матеріалу) та історичні перекази (одиничні фіксації); за епічним ракурсом та дистанцією: оповідання-спогади або меморати (від безпосередніх свідків) та фабулати (виникли на основі почутого, більшість зразків); за тематикою та центральними мотивами: життя українців і поляків на Волині до Другої світової війни; передчуття трагедії; причини; хід каральної операції (фізичне знищення українців, грабунок, спалення села); вшанування пам'яті.

Українці Красного Саду стали одними із перших невинних жертв польсько-українського протистояння чи, за В. В'ятровичем, Другої польсько-української війни. На відміну від польських істориків, українські дослідники цього питання однотайні в одному: розуміння цих подій неможливе без з'ясування історичного контексту складання українсько-польських стосунків у XIX і XX ст., а також і в більш давні часи [10, с. 90], «у контексті всієї історії українсько-польських взаємин» [8, с. 4].

Вплив умов спільного проживання у довоєнний період на події 1943 року відображено також у фольклорі. Співжиття місцевих українців та осадників-поляків потрактовано у народних оповіданнях як від очевидців, так і їхніх нащадків доволі неоднозначно. Так, М. Луцик, ретранслюючи спогади батька, оповідає, що у польській школі в селі Маруся навчалися українці, поляки, чехи із села Загаїв – «і він говорив таку фразу, що ніякого конфлікту міжнаціонального ні між поляками, ні між українцями взагалі не було» [9]. В той же час М. Рудь згадує, що поляки із села Маруся не любили мешканців Красного Саду, знайшли зручний момент, щоб їм помститися – «обстрікуванням та доносами на працюючих і багатих красносадців домоглися від німців знищення давно ненависних сусідів» [17, с. 200]. Подібний висновок зробив П. Боярчук на основі архівних матеріалів та спогадів свідків про те, що існували постійні конфлікти між марусинськими «бідняками», колишніми вояками Юзефа Пілсудського, та красносадівськими «куркулями» [3, ч. 1]. У цих свідченнях цікава ілюстрація накладання на етнічні відмінності соціальних чинників у семантичній опозиції «бідний/багатий». Роботящим, хазяйновитим, заможним українським селянам, які вміють працювати на землі з діда-прадіда, протиставлено бідних поляків, колишніх вояків, які опинилися на чужій за походженням території. Чинник заздрості, який зіграв для ворожнечі значну роль [11, с. 10], та соціальні аспекти, подані в наративі, відображають певних чином причини каральної операції у Красному Саді, яку спровокували поляки – мешканці сусіднього хутора. Загалом аналізуючи ситуацію на Волині на початку 1940-х років, І. Ільюшин зазначає, що «на території Горохівського району злочинний погром німцями українських сіл був наслідком, як казали, саме польської провокації» [7, с. 253].

Не применшуючи значення соціальних мотивів щодо причин трагедії, варто зазначити, що народні наративи, зафіксовані від свідків та оповідачів, що чули про події від інших, загострюють свою увагу власне на етнічному чинни-

кові конфлікту. Народна традиція транслює його двома шляхами. Перший – Красний Сад знищили як потужний осередок українського національного підпілля: «...на Красному Саді були люди, які були в цих ОУН-УПА, націоналісти. Ну ніби ті, які хотіли, щоб ну Україна була самостійна. Не під Польщею, не під Московією, не під ким іншим» [9]. За інформацією істориків, насправді ОУН мала великий вплив на молодь села – було створено молодіжні організації «Юнаки», «За вільну Україну», хлопці проходили військову підготовку, дівчата вивчали санітарну справу. У Красному Саді народився відомий командир сенкевичівської групи УПА В'ячеслав Новосад (псевдо Сашко, Петрусь), батько і брати якого загинули під час польсько-німецької каральної операції [6]. Як бачимо, народний твір, позбавлений детальної інформації про конкретні історичні події чи історичних осіб, акумулює у собі етичні й естетичні погляди всього колективу, узагальнює його суспільний досвід [14, с. 6], зокрема основну ціль визвольного руху – створення незалежної від усіх України. Ця свідомісна константа, яка втілює ідеали та прагнення українського народу, панорамно представлена в оповіданні тодішньої жительки Красного Саду Надії Новосад. Саме в ньому поглиблено чинник етнічної приналежності як основної причини нападу на українське село: «...А вина їхня одна – українці. Потім казали, – була в селі організація бандерівців, то через те і німці з поляками на нього пішли, і совети дивилися на нього злим оком. Та не все село в тій організації було, не всі, як і я, про неї знали, але всі хотіли, щоби була Україна. За Україну, вважай, і згинули як тее дитятко в дев'ять місяців, так і той найстаріший, хто був там» [3, ч. 2]. Народна оцінка подій національно-визвольних змагань, аксіологічні виміри та світогляд носіїв традиції представлено у тексті двома базовими мотивами: всі хотіли, щоби була Україна, та за Україну всі загинули. Україна – найвища цінність, її воля та незалежність здобуваються ціною великої кількості невинних жертв. Простежуємо відображення у народному наративі високої самосвідомості і духовної зрілості української нації, які характерні загалом для всього повстанського епосу [12, с. 256].

Прагнення мати свою державу на своїх етнічних землях українці вважали природним і справедливим бажанням. Тому поряд із Україною в народних оповіданнях про причини знищення Красного Саду важливе місце посідає цінність життя кожного українця. Галина Козік згадує: «Часом думаю, чому так сталося? Чому саме на Красний Сад прийшли польські карателі в німецькій формі? Чим завинили мирні українці перед цими бандитами? Думаю, а відповіді знайти й досі не можу. Бо так вчинити могли тільки нелюди!» [11, с. 11–12]. Народний твір відображає прагнення людської свідомості встановити причинно-наслідкові зв'язки подій, отримати конкретизовані пояснення вчинків, які, зважаючи на індивідуальні сприйняття оповідачів, за О. Бріциною, інколи далеко від історичних узагальнень [4, с. 141]. Питання «Чим завинили мирні українці?» не знаходить відповіді. Епітет «мирні українці» має потужне смислове навантаження – вказує на невинність українців, заперечуючи гіпотезу польських істориків про відплатний характер антиукраїнських акцій. Таку ж думку висловлює дослідник Волинської трагедії Я. Федорчук, наголошуючи: «І знову-таки в околицях не було до цієї звірячої польської розправи жодного вбивства поляка» [19, с. 8].

Народні оповідання та перекази про каральну операцію у Красному Саді окремими мотивами акцентують свою увагу на передчутті трагедії. Колишня жителька знищеного села Галина Козік (у заміжжі Вітюк) пригадує: «Якесь відчуття небезпеки все ж тоді відчувалося... Старші люди казали, що їм сни бачилися погані. А поляки, які жили на колонії Маруся, не раз говорили, що ми будемо красити яйця на Пасху своєю кров'ю... Майже так і сталося. Тільки не на Пасху, а раніше» [11, с. 10]. Мотив віщого (поганого) сну міфологічного походження і пов'язаний із зникненням межі між світами, теперішнім і минулим,

теперішній і майбутнім. Звідси сприйняття сну як передбачення, знамення, пророцтва, звідси віра у віщий смисл снів [18]. Відбувається його проектування на реальність на основі тотожності чи подібності: сниться поганий сон – щось погане трапиться в житті. Прикметно, що такою здатністю бачити віщі сни, наділено старших людей, які мають досвід, мудрість, знання, володіють певними незвичайними здібностями. Яскрава, без сумніву, метафора «красити яйця на Пасху своєю кров'ю». У ній закладена негативна конотація. Пролита кров символізує жертвоприношення невинних українців, вчинене у найбільше християнське свято. Простежується смислова антитеза: воскресіння – смерть, радість – сум, яйце як символ початку, народження – червоний колір крові як символ кінця, агресії, війни.

Певне передбачення трагедії акумульовано в оповіданні Н. Ковальчук (Павлової): за тиждень до знищення Красного Саду німець і два поляки із хутора Марусі схопили двоюрідного брата і дядька оповідачки, погнали на Анджеювку, «звідки ніхто з українців не вертався», по дорозі їх убили. «Люди з нашого села чули, як дядько їх просив за сина: «Хлопці, та ви ж разом до школи ходили». Хлопці ті поляки були. З Марусі» [16, с. 531–532]. Крізь призму індивідуального досвіду у наративі трансформовано кілька важливих історичних моментів та їхня народна оцінка: створення навесні 1943 року баз польської самооборони, залучення так званих цивільних поляків до конфлікту, безкарні та безпідставні вбивства українців, які поляки розпочали на згаданих територіях першими і яким часто сприяли німці. Народне бачення початку і загострення конфлікту відображено у словах дядька: «Хлопці, та ви ж разом до школи ходили». Українська свідомість не знаходить конкретизованих логічних пояснень такої поведінки та агресії сусідів, яка вилається згодом у повне знищення Красного Саду.

Література

1. 75 років трагедії Красного Саду. Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/news/75-rokiv-tragedii-krasnogo-sadu>
2. Борщик Я. Українські джерела до історії українсько-польських відносин на Волині під час Другої світової війни: типологія, інтерпретація, верифікація. Дис. ... канд. іст. наук / Інститут історії України НАН України. К., 2016. 239 с.
3. Боярчук П. Трагедія зветься «Красний Сад» Ч. 1. Слово Просвіти. 2010. № 40. 6 жовтня. Режим доступу: <http://slovoprosvity.org/2010/10/06/trahediia-zvet-sia-krasnyy-sad/>; Ч. 2. Слово Просвіти. 2010. Ч. 41. 10 жовтня. Режим доступу: <http://slovoprosvity.org/2010/10/14/trahediia-zvet-sia-krasnyy-sad-2/>
4. Бріцина О. ХХ сторіччя в усній історії українців (нотатки до питання про історизм фольклору). У пошуках власного голосу. Усна історія як теорія, метод та джерело. Збірник наукових статей. Харків: ПП «ТОРГСІН ПЛЮС», 2010. С. 135–144.
5. В'ятрович В. Друга польсько-українська війна 1942–1947. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 288 с.
6. Дмитрук В. 70-та річниця смерті закатованих НКВДістами вояків УПА: Новосада В'ячеслава псевдо «Петрусь» та Мельничука Антона псевдо «Ростик». Режим доступу: <http://ptaha.info/posts/essays/2414/>
7. Ільюшин І. Українська повстанська армія і Армія Крайова. Протистояння у Західній Україні (1939–1945 рр.). Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 399 с.
8. Ісаєвич Я. Д. Хроніки трагічного протистояння. Замість передмови. Царук Я. Трагедія волинських сіл 1943–1944 рр.: українські і польські жертви збройного протистояння. Володимир-Волинський район. Львів, 2003. С. 3–26.
9. Записали М. Качмар та О. Чікало 15.08.2018 р. в с. Михлині Горохівського р-ну Волинської обл. від Луцика Михайла Павловича, 1973 р.н., с. Михлин Горохівського р-ну Волинської обл.
10. Зашкільняк Л. Українсько-польські стосунки на Волині і в Галичині в 1939–1944 роках: міжнаціональний конфлікт чи неоголошена війна. Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / гол. ред. А. М. Алексієвцев. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. Вип. 5. С. 89–95.
11. Криштальський А. Кривда за правду. Польсько-німецький терор 1943–1944 років на Горохівщині. Луцьк: ВМА «Терен», 2013. 40 с.

12. Луцько Є. Повстанська епічна традиція і сучасний процес державотворення. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2012. Вип. 22. С. 254–259.
13. Мишанич С. В. Усні народні оповідання. Питання поетики. Київ: Наукова думка, 1986. 327 с.
14. Мишанич С. Усні хроніки народного життя. Народні оповідання (упоряд., вст. ст. і прим. С. В. Мишанича). Київ: Вид-во худ. літ-ри «Дніпро», 1986. С. 5–16.
15. Неклюдов С. Ю. Культурная память в устной традиции: историческая глубина и психология передачи. Режим доступу: <http://www.ruthenia.ru/folklore/neckludov78.htm>.
16. Пушук І. А. Волиняни про «Волинь-43»: Українська пам'ять про польську експансію на Український північний захід у 1938–1944 рр.: усноісторичний аспект. Волинська область, Рівненська область. Південна Волинь (Кременеччина), Берестійщина, Підляшшя, Холмщина / НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Рівненська обласна рада; Рівненський обласний краєзнавчий музей. Луцьк, 2017. 1064 с.
17. Рудь М. Волинь у вогні. Спростування звинувачень польських шовіністів саме українців у трагічних подіях на Волині влітку 1943 р. і брехні панів Семашків про ці події. Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Львів, 2013. Вип. 6. С. 199–212.
18. Толстой Н. И. Народные толкования снов и их мифологическая основа. Режим доступу: <https://www.slavtradition.com/stati/iskaniya/1697-narodnye-tolkovaniya-snov-i-ikh-mifologicheskaya-osnova>.
19. Федорчук Я. П. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років: Волинська область. Підсумки. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2012. 195 с.
20. Царук Я. Трагедія волинських сіл 1943–1944 рр.: українські і польські жертви збройного протистояння. Володимир-Волинський район. Львів: Інститут джерелознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. 189

УДК 811.161.2

КОРОТКИЙ ОГЛЯД ДІЯЛЬНОСТІ МОВОЗНАВЦІВ В УМОВАХ ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ

Ірина Козелко,

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри українознавства

Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

У статті наводяться відомості про репресованих вчених-мовознавців. Згадується й про інші проширки населення в умовах тоталітарного режиму.

Ключові слова: *тоталітарний режим, початок XX ст., репресії, мовознавці.*

The article provides information about repressed linguists. The other segments of the population under the totalitarian regime are mentioned.

Keywords: *totalitarian regime, beginning of the XX century, repressions, linguists.*

Сучасна мовознавча наука надає великого значення стану, перспективам та розвитку мови, що відбувалося раніше в часі, оскільки на початку XX ст. репресій, переслідувань зазнали, як борці за українське слово, так і їхні праці. Серед дослідників, які займалися цією проблематикою, виокремимо таких як: Г.Мацюк, А.Масенко, О.Демська, І.Луговська, О.Чайковська, С.Сидоренко, О.Мізіна, О.Тарапон, К. Голоवेशкіна, О.Коновець, А.Калиніна та ін. У продовженні теми звертаємо увагу на актуальні монографії А.Масенко, О.Демської, В. Кубайчук «Українська мова в XX сторіччі: історія лінгвоциду» (2005 р.) [11] та А.Масенко «Мова радянського тоталітаризму» (2017 р.) [8]. Наприклад, у останній праці порушено проблему ошуканства у мові, а саме дискутовано на предмет рис новомови: дихотомічний поділ світу, ідеологеми, квазіточніювальні означення, евфемізми, лозунговість тощо. Претендують на обговорення й

розділи монографії «Дискурс ненависті» та «Процеси соціальної та національної уніфікації в СРСР», у яких ідеться, як і про номінації ворога в тоталітарному режимі, так і про національну політику мовно-культурної уніфікації, про мовні дискусії та мовну ситуацію в пострадянській Україні загалом [8].

Мета розвідки передбачає короткий огляд впливу тоталітаризму на мовознавців на початку ХХ ст., оскільки це явище в історії нашого народу було масштабним. У контексті даної проблематики важливим є з'ясування терміна і поняття «тоталітаризм». «Термін «тоталітаризм» походить від латинських слів «totalitas» – повнота, цільність і «totalis» – увесь, цілий, повний. Що стосується поняття, то воно «було запроваджено у 20-х роках минулого століття італійцями Дж. Амендолоні і П. Табеті для характеристики режиму Б. Муссоліні» [1, с. 98]. У праці О.Іваницької зазначається, що термін «тоталітаризм» (від лат. ЛоПіБ – весь, цілий, повний) вперше був введеним «у політичний лексикон італійським філософом Д. Джентіле. Він вважав, що пріоритетна роль держави у суспільстві полягає в тому, щоб втілити в життя національне призначення, і оскільки держава покликана реалізувати долю нації, то й повинна мати необмежену владу і бути всеохопною, тобто тоталітарною. Крім того, згодом Б.Муссоліні запозичив це слово і проголосив своєю метою створення «тоталітарної держави». Цікавим аспектом даної проблеми, на нашу думку, є, що «пізніше у Німеччині нацистські правознавці у поняття «тоталітарна держава» вкладали тільки позитивний зміст» [6, с.202]. Виходячи з цього, науковці розширили діапазон найменувань, пов'язаних із поняттям тоталітаризм, і К. Головешкіна наводить термін «тоталітарної людини», або «homo totalitaricus», що його ввів К. Гаджиев. [3, с.5]. В науковій літературі поняття «людини» в тоталітарній системі також досліджувала С.Сидоренко. Приділяємо увагу і дослідженню політичного тоталітаризму у концепції Ханні Арентс, що його розробляли А.Соловей, В.Штерн. Як результат, українські вчені О.Асовський, Ю.Секунова називають тоталітаризм – політичним феноменом ХХ століття.

Загальновизнано, що у часи радянського союзу мова була під заборону.

«У 40-50-х рр. ХХ ст. в колишньому СРСР, де широко декларувались «Сталінською Конституцією» права і свободи радянських громадян, відбуваються події, які увійшли у світову історію як епоха сталінського тоталітарно-політичного режиму, епоха беззаконня, репресій і відкритого геноциду проти народу» [10, с.31].

Теоретичною базою цієї роботи послужили праці науковців про досягнення персоналій, їхньої діяльності у ХХ ст.

Вважаємо, що слід сказати про вагому для історії мови подію, яка проходила під назвою, «Всеукраїнська правописна конференція 1927 р.». Членами засідання конференції були освітяни зі всієї України, а саме: А.Кримський, Є.Тимченко, О.Синявський, В.Сімович, П.Бузук, А.Булаховський, Остап Вишня, Є.Волошин, М.Вороний, В.Ганцов, М.Гладкий, П.Гладкий, Гр.Голоскевич, М.Грунський, Майк Йогансен, М.Наконечний, І.Свенціцький, Т.Секунда, М.Скрипник, К.Студинський та багато інших, яких згодом переслідували чи розстріляли. Наголосимо, що дискусія стала предметом обговорення у роботах низки науковців різних поколінь.

Робота мовознавців була активною до 30-х р ХХ ст., оскільки потім були заборони, що тривали у кілька років. У статті О.Василук «Агатагел Кримський та його колеги-мовознавці у ВУАН 20-х рр. ХХ ст.» йдеться про причетних до роботи в комісіях з питань термінології та укладання словника живої української мови. Дослідниця постулює, що з іменем А.Кримського «пов'язано становлення української науки взагалі й українського мовознавства зокрема» [2, с.47], а також вчена акцентує на діяльності тих, хто долучився до укладання словника живої української мови: В.Ганцов, його дружина О.Андрієвська, М.Грінченко, О.Синявський, В.Дем'янчук, Г.Голоскевич, О.Курило, Є.Тимченко тощо.

Ще однією знаковою постаттю, хто прислужився у розвитку української мови, був Є.Тимченко. Цікавою є думка, викладена В.Глуценко, І.Рябіною,

К.Тищенко щодо погляду Є.Тимченка на джерела вивчення історії української мови у його студіях. Вказано на внесок вченого в українське мовознавство [4]. Вчений був автором «Курсу історії українського язика» (1930 р.), низки фундаментальних статей, присвячених історії української мови. Творив у лоні мовознавства. Зокрема, наукової цінності має розвідка Г.Наєнко, яка також наголосила про вагомість підручника Є.Тимченка для історико-мовного дискурсу першої третини ХХ ст. [9].

Когорта мовознавців зазнала переслідувань, арештів, деякого спіткала гірка доля – розстріл не лише на початку ХХ ст. Зокрема, І.Луговська, О.Чайковська представили науковій спільноті відомості про Ф.Пуценка – представника української школи сходознавства. Дослідниці зазначили, що вчений «був однією із тисяч невинних жертв сталінських репресій 1929–1938 рр. З його смертю українська філологічна наука, а разом і світова, втратила величезний потенціал розвитку» [7, с.163].

Нищівний тиск з боку тодішньої влади був на різні прошарки українського народу, про що свідчить дослідження О.Довбні, яка вивчала репресії проти інженерно-технічної інтелігенції в УСРР (кінець 1920-х–початок 1930-років). У роботі вчена досягнула мети, проаналізувавши сучасну вітчизняну історіографію з питання репресивної політики радянської влади щодо інженерно-технічної інтелігенції в УСРР (кінець 1920-х – початок 1930-х рр.) [5].

Отже, зусилля і палідна праця історичного досвіду українських мовознавців є неоцінною. Вважаємо, що звернення у дослідженнях до минулих століть з урахуванням історичного аспекту є актуальним. Такі праці доноситимуть українцям про важливість вивчення розвитку мовознавства в умовах тоталітарного режиму.

Література

1. Андерсон Р. Д. Тоталитаризм: концепт или идеология? / Р. Д. Андерсон // Политические исследования. – 1993. – № 3. – С. 98-107.
2. Василюк О. Агатангел Кримський та його колеги-мовознавці у ВУАН 20-х рр. ХХ ст. Східний світ №3, 2011. С.47-56 .
3. Гаджиев К. Заметки о тоталитарном сознании. // Вестник МГУ. Серия 12. – 1993. – №4. – С.13-31
4. Глущенко В., Рябініна І., Тищенко К. Джерела вивчення історії української мови у студіях Є.К.Тимченка/ Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології.–Вип. 5.– С.8-15
5. Довбня О. Сучасна українська історіографія про репресії проти інженерно-технічної інтелігенції в УСРР (кінець 1920-х–початок 1930-років) /Гуманітарні та суспільні науки в східній Європі: досягнення і перспективи. 2017. с.21-27
6. Іваницька О. Тоталітаризм: історіографічний аспект. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія. Випуск III – Вінниця: [б. в.], 2001. – с.202-206
7. Луговська І., Чайковська О. Федір Пуценко– жертва сталінських репресій проти української інтелігенції/ Політичні репресії в Радянській Україні у 1930-ті рр.: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, приуроченої до 80-ї річниці «Великого терору 1937–1938 рр.» та «Дню пам'яті жертв голодоморів» (Подільський державний аграрно-технічний університет, 21–22 листопада 2018 року). – Кам'янець-Подільський: ПДАТУ. – 2018. – С. 163-168
8. Масенко А. Мова радянського тоталітаризму. – К.: ТОВ «Видавництво «КЛІО», 2017. — 240 с.
9. Наєнко Г. Підручник Євгена Тимченка «Курс історії українського язика» та становлення історико-мовного дискурсу першої третини ХХ ст./ Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Українське мовознавство. №1(48)/2018 С.76-92
10. Паньонко І., Ряшко О. 1937 рік. Апогей репресій сталінського тоталітарного режиму / Науковий вісник Ужгородського національного університету.– Серія Право. Вип. 45. Том 1. 2017.– С.31-34
11. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали / Упорядн.: А. Масенко, В. Кубайчук, О. Демська-Кульчицька; За ред. А. Масенко. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 399 с.

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ І СТАЛІНСЬКИЙ ТОТАЛІТАРИЗМ: ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТУ МИТЦЯ

Ігор Коляда,

доктор історичних наук, професор кафедри методики навчання суспільних
дисциплін і гендерної освіти Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова

У науковій студії «Максим Рильський і сталінський тоталітаризм: штрихи до портрету» висвітлено один з епізодів життя поета, пов'язаний з арештом у 1931 році, розкрито спробу сталінського репресивного апарату зламати духовну основу особистості поета, розкрито деякі аспекти механізму діяльності сталінських слідчих щодо морального і фізичного нищення особистості митця та протидію їм з боку М.Рильського; констатовано неможливість тоталітарної системи цілком здолати і знищити духовно високу та ціннісно зорієнтовану особистість митця.

Ключові слова: глобалізаційні виклики, споживачтво, соціально відповідальна поведінка, сталінський тоталітаризм, духовні ідеали

The scientific study «Maxim Rylsky and Stalin's Totalitarianism: Touches to the Portrait» covers one of the episodes of the poet's life related to his arrest in 1931, reveals the Stalinist repressive apparatus's attempt to break the spiritual basis of the poet's personality, reveals some aspects of Stalin's investigators' morality, and physical destruction of the artist's personality and opposition to them by M. Rylsky; the impossibility of the totalitarian system to completely overcome and destroy the spiritually high and value-oriented personality of the artist was stated.

Keywords: globalization challenges, consumption, socially responsible behavior, Stalinist totalitarianism, spiritual ideals.

Європейська цивілізація на початку ХХ століття зіткнулася з безліччю проблем, які вимагали осмислення: економічна нестабільність, екологічні катастрофи, занепад традиційних цінностей тощо. І от на рубежі ХХ – першої декади ХХІ століття, в умовах зростаючих взаємозв'язків між країнами та взаємозалежності їх у світі, всі ці суперечності набули глобального характеру. Саме сьогодні соціокультурна ситуація склалась так, що людському суспільству загрожує катастрофа духовності планетарного масштабу. Ознакою наближення до цієї межі є глибинна криза духовності, що лише загострюється з плином часу. У сучасному світі відбуваються великі соціальні зміни, зумовлені глобалізаційними процесами, які відзначені значним впливом на духовний стан суспільства. Викликані глобалізацією нові суспільні умови постіндустріалізму формують новий соціальний тип людини Homo Faber – «людина економічна», «людина технічна». Видатний мислитель ХХ ст. Е. Фромм вбачав головну загрозу людської духовності саме з боку «ринкової орієнтації». Усе комерціалізується, стає товаром, предметом купівлі-продажу, в тому числі професії, заняття, статуси. Наслідком цього стає самовідчуження людини, втрата нею своєї гуманістичної сутності. Глобалізація поглибила і загострила ці тенденції. Сформувалось суспільство споживання, з його психологією та ідеологією. Споживачтво Е. Фромм називав ідолопоклонством і вважаючи його сутністю обожнювання речей, машин, людей, влади та поклоніння їм. У цьому Е. Фромм вбачав одну з найбільших загроз найбільшим духовним цінностям здобуткам людства [5, с. 210]. Подолання духовної кризи в нових соціально-історичних умовах можливе лише шляхом радикальної перебудови свідомості і поведінки людей, формування нової шкали духовних цінностей, в яких домінуючим буде принцип соціальної відповідальності за свою діяльність, справи і вчинки. У цьому контексті суспільно значимим та науко важливим є осмислення історії взаємин

поета Максима Рильського і сталінського тоталітаризму, розкриття феномену збереження своєї духовно високої особистості в умовах загрози не тільки духовного, а й фізичного знищення.

У своїх спогадах «Мандрівка в молодість батька» син М.Рильського, Богдан, згадує перший арешт — ордер на нього було підписано 19 березня 1931 р., якраз у день народження батька. Родина здавна тісно дружила із сім'єю оперних співаків Миколою і Діною Дейнарами. Оскільки в М. Рильського і його товариша день народження був у один день, у 1931 році вони вирішили відсвяткувати обидві дати разом. Уже й домовилися, що кожна з родин готуватиме до святкового столу. Та святкувати обом довелося у в'язниці. Коли Максима Тадейовича заарештували, вже у коридорі Лук'янівської тюрми він зіштовхнувся з Миколою Дейнаром. Обом інкримінували участь у контрреволюційній організації — Спілка визволення України. Довгих п'ять місяців — ув'язнення тривало майже до кінця літа — від Рильського вибивали зізнання про участь у міфічній націоналістичній організації, а 19 серпня справу було припинено через відсутність «достатніх даних для направлення слідчої справи у судові органи» [1, с. 69]. Так, перше ув'язнення Максима Тадейовича Рильського тривало з 19 березня до 19 вересня 1931 року. «Арештували батька в будинку на вулиці Бульйонській, 14 (нині Казимира Мелевича, будинок кілька років тому знесено), який належав маминій тітці Агафії Йосипівні Квашніній і в якому тоді проживав Максим Тадейович з родиною. Прийшли по батька, проводили обшук пізно увечері, а можливо, й уночі — в усякому разі батьки вже полягали спати... Після обшуку батька пішки під конвоєм повели з Бульйонської через місто до Лук'янівської тюрми» [3, с. 7.] Арешт М.Рильського був одним із актів п'єси, сценарій якої уже був написаний і спектакль за якою був поставлений на політичній сцені радянської України сталінськими режисерами та слідчими — інквізиторами. Цю п'єсу вони назвали «Справа Спілки визволення України», фінальний спектакль якої у формі судового показового процесу над 45 керівниками й провідними діячами СБУ відбувався з 9 березня до 19 квітня 1930 року в Харківському оперному театрі. Перше повідомлення про викриття СБУ у пресі з'явилося в листопаді 1929-го. У лютому наступного року газета «Вісті» розпочала публікацію матеріалів під назвою «Спілка визволення України» (із звинувачувального висновку в справі «СБУ»). Голова Державного політичного управління УСРР В. Балицький інформував ЦК КП(б)У: «Організація об'єднувала антирадянськи настроєну інтелігенцію, колишніх визначних учасників петлюрівського руху, діячів автокефальної церкви та представників куркульства». 19 квітня 1930 року Верховний Суд УСРР за «контрреволюційну діяльність» і участь у СБУ визначив різні терміни покарання для 45 осіб. Були серед них три жінки (Людмила Старицька-Черняхівська, Любов Біднова та Ніна Токарівська), два академіки, п'ятнадцять професорів вишів, один священик, директор середньої школи та десять учителів, три письменники, п'ять редакторів, два студенти... Загалом же у зв'язках із СБУ звинуватили й раніше чи пізніше заарештували 30 тисяч осіб, зокрема Максима Рильського[4, с.70].

Кінець 1920 рр. в УСРР був відзначений цькуванням української інтелігенції, розгортанням кампанії викриття «підливних сил соціалізму» серед української інтелігенції, яка швидко переросла в цілеспрямоване винищення професіоналів, відданих народові будівників духовної культури з цілком політичним прицілом: ізолювати вихідців дорадянської формації, що своїми «ідеалістичними» поглядами загальногуманістичного спрямування «заважали» розвитку «нової революційної культури». Не випадково вона розгорталася у 1929 рік — «рік великого перелому», «вирішального наступу на капіталістичні елементи села», і масової примусової колективізації селянства. Характер і засоби здійснення означеної політики викликали опір селянства і невдоволення інтелігенції. У відповідь на це сталінський режим удався до політики репресій. Однією із її жертв

став поет – неокласик М. Рильський. Слідча справа № 272 містить ордер на арешт, який датовано 19 березня 1931 року, власноручно написані Максимом Тадейовичем «Автобіографія» (написана так, як зазначав відомий літературознавець В. Панченко, щоб наперед зняти з себе усякі підозри [2, с. 25]), список «Мої знайомі», «Додаткові свідчення Максима Тадейовича Рильського» від 30 березня, 1, 4, 8, 9 (цього дня в'язень свідчення писав двічі), 17 і 28 квітня, постановою про звільнення М.Т.Рильського з-під арешту, ухвалена 19 серпня 1931 року. [1, с. 70]. «Звичайні аркуші поживлого від часу паперу, густо списані з обох боків до болю знайомим почерком. Гортаючи сторінки, бачу, що «свідчення» — це відповіді на запитання слідчих. При цьому видно, що останні у різний час ставили одні й ті ж запитання, намагаючись, очевидно, у такий спосіб «впіймати» підслідного на якихось суперечностях» [3, с. 7.]. Уже 23 березня 1931 р. поет разом з власноруч написаною «Автобіографією», подав список «Мої знайомі». Ні крапки, ні двокрапки не поставив. Поіменно назвав (ще й побухгалтерському пронумерував) десятьох. Першим у списку поставив того, до кого заходив «на чай», – автора підручників з історії українського красного письменства Олександра Дорошкевича. Не пояснив, хто він, які позиції обстоює. Зізнався просто: «Бував іноді в нього у літературних справах». Певна річ, ще не здогадувався, що слідчі неодмінно вимагатимуть конкретизувати абстрактно-загадкове «іноді» й для них туманне «літературні справи». Другим Максим Рильський зафіксував давнього знайомого Андрія Ніковського. Про нього написав детальніше, хоча й не уник розпливчастого «часом бував у нього», «випивали, закусували, музикували» [4, с.71]. Проте вже наступний документ, як відмічав відомий літературознавець В.Панченко, зі слідчої справи № 272, датований 30 березня 1931 р., показує, «що з Рильським добряче «попрацювали» слідчі: «додаткові свідчення», написані всього через тиждень, суттєво відрізняються від змісту й тону «Автобіографії». Фактично, це самообмова поета. Тепер він уже обвинувачує себе! Картає за роздвоєність («тяжку борню двох половин свого «Я»), за зв'язки «з деkim із носіїв так званої «української ідеї»». Слідчих, вочевидь, найбільше цікавили контакти Рильського з Андрієм Ніковським, одним із фігурантів у справі «СВУ». І Максим Рильський починає грати в запропоновану йому гру: він визнає, що «підпав під його (Ніковського. – В. П.) ідейний вплив», «став знаряддям верхівки СВУ». Перелік «гріхів» наводити немає сенсу: підслідний називав їх явно з чужого голосу. У свідченнях М. Рильського згадується чимало імен письменників, музикантів, видавців, тож закономірно виникає запитання, чи не зашкодило це тим, кого називав поет? Відповісти на нього, не знаючи геть усіх нюансів багатьох слідчих справ, не просто. Про більшість своїх знайомих М. Рильський висловлювався цілком нейтрально; осуд стосувався хіба що тих, хто вже був засуджений у справі «СВУ» (А. Ніковський, С. Єфремов, В. Ганцов, В. Дурдуківський...). Причому, не йшлося про якийсь фактаж, «компромат»: усе обмежувалося загальними словами. Ось, для прикладу, що писав М. Рильський про педагога й літератора А. Пахарецького: «взагалі завжди Пахарецький здавався мені не тільки цілком лояльним до радянської влади, а навіть більше – завзятим прибічником нового життя»; трохи згодом ця характеристика коригувалася: «хоч він і додержувався завжди революційної фразеології, але в ньому можна було відчутися отой самий повів ідеї «українського відродження», якому я часом улягав...». «Повів ідеї «українського відродження» – так кваліфікувався «гріх» Пахарецького, до якого сам М. Рильський одразу й приєднався! Це характерний штрих: головний «обвинувачений» у свідченнях Максима Рильського – сам Максим Рильський. Намагаючись розібратися в усьому, що сталося і що відбувається тепер, він ревізував своє життя і свої вчинки, щоб, зрештою, зізнатися: «гостро засуджую свій дотеперішній шлях»... Але якщо «засуджую», то за що?! А ось за що: «Я винен не так у тому, що робив, як у тому чого не робив, хоч і повинен був робити».

Це називалося «злочинна пасивність» [2, с. 26]. У додаткових в'язничних свідченнях поет знову й знову каявся в найдрібніших гріхах перед владою, вишукував аргументи на свою користь (написав «вірші для засівкампанії», текст для кантати «Перше травня», погодився з пропозицією Київського державного оперного театру скласти лібрето на тему «соціалістичне будівництво наших днів»), обіцяв «повний розрив» не лише з тими, хто був проти радянського будівництва, а навіть із тими, хто «лише хитався». А також запевняв, що спокутує провину «щирою, запопадливою, енергійною працею» [4, с.71]. М. Рильський у всіх занотованих свідченнях, мов заклинання, повторює газетні, тобто публічні, офіційні, характеристики та формулювання, пов'язані з показовим процесом, а своє доточує до оприлюдненого скупю, дозовано, вкрай обережно. Поета змушували уточнювати деталі, називати нові й нові імена. І ув'язнений перераховував їх: Б. Антоненко-Давидович, М. Бажан, Дм. Загул, Т. Осьмачка, Я. Савченко, Дм. Фальківський... Лейтмотив свідчень незмінно рятівний: «в найп'янішому стані», «у п'яному експромті на честь Єфремова я висловив йому свою похвалу», «приятелі-собутильники», «були «разговорчики» в пивних, за чаркою», «це писала п'яна рука»... Насправді рука поетова, аж ніяк не «п'яна», рік за роком кладала на папір дивовижну філігрань октав, сонетів [4, с.71]. Слідчі ДПУ, як відомо, були майстрами психологічного ламання своїх «клієнтів». Про це їхнє диявольське «мистецтво» Максим Тадеєвич через багато років розповідав синові Богдану: «Батько пояснював, що тривале перебування в тюрмі, одноманітні, від допиту до допиту повторювані запитання, безглузді звинувачення слідчого, усвідомлення власної безпорадності і цілковитої незахищеності – все це психологічно ламало не тільки слабодухих. Вривався терпець, людина була вже не в силах перебувати у невідомості щодо своєї подальшої долі і йшла на самообмову, аби тільки щось змінилось, хай і на гірше, хай буде табір з реальним строком, тільки б припинилось це животіння... За час, що сидів батько в тюрмі, змінилось три чи чотири слідчі, які вели його справу. При цьому кожний новий говорив про свого попередника приблизно так: «Вашого слідчого викрито. Він виявився прихованим ворогом. Ось тепер уже я...» Однак усі слідчі до одноманітності були схожі один на одного: не маючи жодних доказів, вони вимагали від батька зізнань у нескоеених провинах, у належності до міфічної, вигаданої самими слідчими контрреволюційної організації. У своєму прагненні будь-що добитись зізнань не гребували будь-якими психологічними прийомами, забуваючи про порядність, людяність... Однак «рекордистом» підступності виявився останній слідчий. Він вже знав, що наступного дня батька буде звільнено. Але сьогодні він ще може погратися із підслідним, ніби кіт з мишею, і хтозна, чим закінчиться ця гра... Уже в перші хвилини допиту слідчий звертається до батька із словами: «Ну, что ж, Рильский... Вы не признаете себя виновным... Но уже принято решение, поедете на 10 лет на Соловки». Змучений допитами, одноманітними вимогами слідчого, батько відповідає: «Соловки так Соловки». І відразу ж, після незвично короткого допиту, слідчий дає побачення із мамою. Вона його не пізнає... напружено-мовчазний, пригнічений. Ще не встигла мама як слід похастувати батька чимсь принесеним з дому, ще не розпочалася, власне, розмова, коли пострілом лунає команда: «Свидание окончено!» І батька знову ведуть до кабінету слідчого. Людина, яка півгодини тому вимовила страшне слово «Соловки», знову звертається до підслідного: «Хотя, Рильский, вы и наш классовый враг (розповідаючи про цю сцену, батько завжди підкреслював слова, якими перебивав слідчого: «Даже классовый?»), вы еще можете быть нам полезны. А поэтому принято решение вас освободить...» Ось якою була ще одна спроба зламати людину: а що як злякається Соловків і перед побаченням з дружиною розкриється, «розколеться». Це вже не психологічний тиск слідчого Андреева, а зразок людської підлості. Наступного дня батько повернувся на Бульйонську» [3, с. 7].

Максим Рильський покаявся. Але покаявся, як справедливо зазначає дослідник М. Славинський, в уявних гріхах, визнав те, чого не було, присилувано вигадував щось і кваліфікував його як реальне, дійсне. Фактично обмовив себе, а вже потім – інших. І найголовніше: зробив це постфактум, тобто навіть не по арешті членів Спілки визволення України, а через багато місяців після судового процесу й винесення суворого вироку. Отже, свідчення поета (точніше самообмова, самонаклеп) не були підставою для притягнення до відповідальності Сергія Сфремова, Андрія Ніковського та інших діячів, яких ув'язнили ще 1929-го за сфабрикованою справою, а показовий процес відбувався з 9 березня до 19 квітня 1930 року [4, с.71]. Протримавши рівно півроку в Лук'янівці, Максима Рильського звільнили 19 вересня 1931 р. Богдан Рильський згадував, що коли наступного дня «батьки поїхали до міста й гуляли бульваром Шевченка, батько знепритомнів. Мама потім казала, що це трапилося від свіжого повітря...» [3, с. 7.]. Так, розпочалася затяжна, фактично довічна, внутрішня еміграція Максима Рильського, його ненастанна оборона душі, натхнення й гідного життя родини.

Отже, духовний стержень особистості М.Рильського, сформований такими духовними провідниками українства, як Т. Рильський, М. Лисенко, Леся Українка, дозволив протиставити сталінському тоталітаризму соціально відповідальну поведінку, яка допомогла не зрадити загальнолюдським цінностям й орієнтирам.

Література

1. Коляда І. Максим Рильський (Серія «Знамениті українці») / І. Коляда, Ю. Коляда / – Харків: Фоліо, 2015. – 120 с.
2. Панченко В. Максим Рильський (Серія «Митці на прицілі») / Автори-упорядники В. Є. Панченко, В. А. Колесник / – Харків: Фоліо, 2019. – 440 с.
3. Рильський Б. Мандрівка в молодість батька / Богдан Рильський. – К: Молодь, 1995. – 124 с.
4. Славинський М. «М.Рильський: «Я багато жив й тяжко думав» / ж. Віче № 7 (340) 2013 с. – 68-71
5. Фромм Э. Психологизм и религия // Сумерки богов. – М., 1990. – С. 149-221.

УДК 398.81(477.83-2):[94:329.17(477)»19»]

ПІСНІ-ХРОНІКИ ПРО ПІДПІЛЬНИКІВ ЯК СКАРБНИЦЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ (НА МАТЕРІАЛАХ, ЗІБРАНИХ У СТРИЙСЬКОМУ РАЙОНІ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Галина Кравцова,

*кандидат філологічних наук, молодша наукова співробітниця
відділу фольклористики Інституту народознавства
Національної академії наук України*

У запропонованій розвідці автор ставить перед собою мету з'ясувати своєрідність відтворення історичних реалій в піснях-хроніках періоду ОУН і УПА, записаних на теренах Стрийського району; виявити локальну специфіку їх поетичної системи. У статті розроблено питання поєднання у таких творах двох площин: фактів та фольклорного обрамлення. Об'єктом дослідження є тексти відповідних пісень-хронік, предметом – їх поетика. Основну увагу звернено на мотиви.

Ключові слова: *пісні-хроніки, поетика, мотив, образ, локальна специфіка.*

The national liberation struggle of the mid XX century left a significant mark in oral folk art. In particular, a large number of songs have appeared that cover the events of that time. The Stryshchyna population took an active part in the rebel movement, so you can still record the corresponding folklore here. These are mainly examples of the innovation layer that tell about the clashes of the Ukrainian underground rebels in the Striysky district, as well as poetic news about the members of the OUN. The article considers the peculiarity of the reproduction of reality in chronicles of the OUN and UPA period, recorded in the Striysky district. Investigated a way of displaying and combining two planes in such songs: historical realities and folklore framing.

Keywords: songs-chronicles, poetics, motive, local specificity.

Національно-визвольні змагання ХХ ст. на українських теренах зумовили появу значної кількості фольклорних новотворів, зокрема й у системі народної пісенності. Особливе збагачення уснопоетичного фонду відбулось у період боротьби ОУН та УПА у місцевостях, які були осередками повстанського руху.

Пісні-хроніки про підпільників відзначаються локальними особливостями. Унікальність цих зразків полягає у детальному описі подій, що розгорталися саме на теренах Стрийщини, відбувалися з її жителями: героїчна боротьба та загибель упівців й оунівців від рук НКВС.

Найпопулярнішим твором цього циклу на теренах Стрийського району, ймовірно, є пісня «Там на Слобідці, в крайній хаті». У ній йдеться про повстанців Бея та Веселого, яких в 1946 р. вбили спецгрупи НКВС. Перший – Жужевич Василь (1921 – 1946 рр.) з 1941 р. – член ОУН, з 1943 р. – сотник УПА. Провів багато переможних боїв, був «жертвоним і винахідливим командиром. Під час великих енкаведистських облав переодягався в офіцерську енкаведистську форму і винищував ненависних катів-енкаведистів. Впав у бою на теренах села Слобідка» [5, с. 26]. Другий – Перевізник Василь (1924 – 1946 рр.), вступив в ОУН та УПА в 1944 р [Там само, с. 340].

Поетична розповідь про героїчну смерть командира сотні та його побратима вкладається у типову схему мотивів пісень-хронік періоду національно-визвольних змагань ХХ ст.: «зрадник приводить ворогів до повстанців»; «повстанці відстрілюються, намагаються врятуватися, викрикують націоналістичні гасла»; «енкаведисти вбивають повстанців / повстанці вчиняють самогубство»: «Господар цей тримав наймита, що йому в праці помагав, а той проклятий наймитюга, він скоро в Стрий він поспішав», «І не минуло пів години, як хлопці спали твердим сном, а той проклятий наймитюга прийшов під хату з барахлом»; «Хлопці зі сну ся пробудили, стали гранатами кидать, та хата була вже обложена, нікуди було утікати», «Веселий взяв зарядку в руки і по комуні став стрілять, комуна стала відступати, а він на поле відступав»; «Убивши двох, третього ранив і в тую пору сам упав»¹⁷. Варто зауважити, що у варіанті, який подав Г. Дем'ян у розвідці «Двадцять п'ять повстанських пісень», по-іншому зображено бій: «Веселий взяв пістолет в руки і хтів через вікно скакати, він хтів через вікно скакати і неживий на землю впав», «А Бей узав зарядку в руки і по комуні став стрілять», «Він двох убив, третього ранив і по-геройськи сам упав» [2, с. 23]. Подібні розбіжності демонструють, що співанки-хроніки, не зважаючи на відображення у них реальних подій, все ж не варто вважати «історичними документами».

У традиційну поетичну схему пісень-хронік про підпільників вкладаються й мотиви пісні «Там у Стрілкові край дороги», де йдеться про загибель у кріївці п'яти повстанців: «Там у Стрілкові край дороги, там, де три рожі розцвіли, там п'ять повстанців України життя за волю віддали»¹⁸.

¹⁷ Зап. Кравцова Г. 12 вересня 2009 р. в с. Колодниця Стрийського р-ну від Мельник Ярослави Іванівни 1928 р.н., Король Наталії Михайлівни 1922 р.н., Сурмик Катерини Василівни 1931 р.н., Король Оксани Іванівни 1963 р.н.

¹⁸ Зап. Кравцова Г. 16 серпня 2010 р. в с. Стрілків Стрийського р-ну від Притули Анни Степанівни 1936 р.н.

Цікавим є поданий в тексті пісні деталізований опис дій зрадника: «Який ти зрадник України, що ту краївку показав, ти перший ліз у ту краївку, мертвих друзів повитягав». За свідченнями мешканців села саме так і розгорталися події – сексота змусили першим опуститися в схованку та витягувати загиблих. Знаковим є те, що у творі його звинувачують не лише у зраді друзів, а й України.

Б. Яворів у книзі про с. Стрілків подає відомості про трьох повстанців, яких зрадив односельчанин: «у березні 1950 р. знайшовся зрадник, який видав криївку, розташовану в лісі між селами Стрілків і Підгірці, біля ставів. Зрадник привів до криївки чекістів, подавши їм старий паролі. Це було увечері. Повстанці саме готували собі вечерю. «Гарбой» ліпив вареники, «Бойко» чистив автомат, а «Мирон» стояв на варті» [6, с. 70]. У цій же праці подано варіант пісні, де йдеться не про п'ять, а про трьох повстанців: «Там у лузі при дорозі, там три рожі зацвіли, там три друзі по-геройськи життя за волю й славу віддали» [Там само, с. 95].

Подібна співанка-хроніка «Ой там у лісі біля річки» з Олексич хоч береже пам'ять про 12 місцевих «хлопців з лісу», фактично теж є варіантом вищенаведеної пісні: «Було дванадцять їх в криївці, мали гранати при собі. Вони не знали, що друг зрадив катам червоної Москви»¹⁹.

Як відомо, біля с. Олексичі у кінці лютого 1946 р. «велика група облавців оточила криївку, яка знаходилася біля річки Бережниця і взялася за її розкопування. Розкопавши до дощок, облавці закидали криївку гранатами, а відтак кричали: «Бандьори, здавайтесь!» Пролунали вибухи гранат і постріли в ямі, все затихло» [4]. У криївці загинуло дев'ятеро підпільників (серед них двоє жінок), ще двох непритомних, але живих витягли (один із них помер по дорозі до Стрия). Через декілька днів односельчани поховали загиблих у тій же криївці й висипали могилу. Пісня, як і розглянуті вище, укладається в типову сюжетну схему – містить мотиви про зрадництво, збройну сутичку, смерть повстанців. Варіанти відрізняються кількістю оспіваних партизанів, що, ймовірно, свідчить про послуговування не лише однією схемою, а й однією піснею (з незначними змінами) для фольклорного відображення різних фактів.

Своєрідна мотивна інверсія наявна у пісні «Як в віторок на Уговні сталася хуртовина». Структура цього твору має відмінність – спочатку подано художню розповідь про те, як ворожа навала, «мов та хмара, хату обступала», а згадка про зрадника включена в сюжет наприкінці твору: «У неділю ранесенько, ще сонце не сходить, а проклятий оцей зрадник босяків приводить» [3, с. 135]. Варто відзначити, що вказана пісня досить точно відтворює події, що сталися в с. Угольна Стрийського району – облаву МГБ на село, бій з ворогами провідника ОУН на Стрийщині Івана Шукатки-Сомка, вбивство директора школи Скорика і його малолітнього сина, у котрих переховувалися заступник провідника Дмитро Цмоць-Улас та його охоронець Стефко, самогубство повстанців [Там само, с. 135].

Деякі поетичні ознаки подібних типізованих співанок-хронік мають місцеві повстанські пісні «Там у полі при дорозі кирниця стояла» та «Ой там на Корчунку сухий дуб стоїть», але структурно вони не є збіжними із вищерозглянутими. Перша має риси зразків родинно-побутового масиву, а також фольклорні блоки соціально-побутової пісенності давнішого періоду (козацькі, жовнірські, стрілецькі пісні). Хоча в пісні йдеться про смерть повстанця Михайла Микитина (уродженець села, член проводу ОУН, з 1944 р. – очолював кущову сотню СБ ОУН, загинув у 1946 р. [5, с. 401]), ключовим персонажем є молода вдова, яка його оплакує й звертається до нього із запитаннями. Діалог подружжя закінчується проханням підпільника: «прощайте, рідні діти, і ти, рідна нене, а ви, славні Ходовичі, не забудьте мене». Народна пам'ять береже образ свого звитяжця, «бо Микитин був героєм – це не мож забути». Друга – варіант за-

¹⁹ Зап. Кравцова Г. 15 квітня 2010 р. в с. Нежухів Стрийського р-ну від Малевич Ірини Михайлівни 1953 р.н. та Дикун Анни Петрівни 1949 р.н.

гальновідомої «Там під львівським замком», але респонденти переконують, що вона описує саме події, які сталися на хуторі Корчунок (можливо, йдеться про операцію, в ході якої було знайдено семеро підпільників, трьох із них – Бора (керівника Стрийського районного проводу ОУН), Беркута (референта СБ ОУН) та невідомого працівника СБ крайового проводу ОУН – убили [1, с. 311]). Таким чином, конкретні топоніми, імена, вплетені в полотно твору, сприяють тому, що пісня вважається місцевою, такою, що відображає певну локальну подію.

Отже, місцевим пісням-хронікам про підпільників притаманна певна схематичність, сталий набір мотивів, («зрадник приводить ворогів до повстанців»; «повстанці дають бій, намагаються врятуватися, викрикують націоналістичні гасла»; «енкаведисти вбивають повстанців / повстанці вчиняють самогубство»), який може розширюватися додатковими сюжетними одиницями. Поетичні новини Стрийщини характеризуються хронікальністю та тяжінням до деталізованого опису подій, є цінним матеріалом з точки зору поданого фактажу, репрезентації подій крізь призму людських почуттів. Історичні постаті, події, переходячи через народнопоетичні константи, стають традиційними фольклорними образами та сюжетами з відповідним набором типових рис.

Література

1. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії НКВС-МВС, МДБ-КДБ. 1943-1959. Книга третя: 1948. Літопис УПА. Нова серія. Київ-Торонто: Літопис УПА, 2003. Т. 6. 2003. 513 с.
2. Дем'ян Г. Двадцять п'ять повстанських пісень. Україна в минулому. Київ ; Львів, 1992. Вип. 3. С. 10—42.
3. Дем'ян Г. Повстанська Голгофа. Нариси про повстанців. Хвилі Стрия. Стрий, 1995. С. 115—143.
4. Похід до могили воїнів УПА. URL: http://www.osvitportal.lviv.ua/novyny?id=119738_pohid_do_mogyly_voiniv_upa
5. Соловій Ф. Повстанський мартиролог Стрийщини 1930—1950 років. Стрий : Щедрик, 1999. 416 с.
6. Яворів Б. Нескорені. Стрий : «Щедрик», 2005. 128 с.

УДК 821.512.133'06.09:323.1

ПРОБЛЕМИ МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ ВЗАЄМИН У ПОВІСТІ «ТАРАС НА АРАЛІ» У. БЕКБАУЛОВА

Валентина Кравченко,

*кандидат філологічних наук, професор кафедри української літератури
Запорізького національного університету*

Осміслено проблеми міжнаціональних стосунків на прикладі взаємин Т. Шевченка з казахами, росіянами та представниками ін. народів, висвітлені в романі каракалпакського письменника У. Бекбаулова. Утверджено думку, що люди стають близькими духом, якщо бачить один в одному людину.

Ключові слова: заслання, Т. Шевченко, деталь, символ, Арал, людина.

It was attempt to comprehend the international relationship problems on the example of the relationship T. Shevchenko's with Kazakhs, Russians and others representatives ect. nations, which presented in the novel of Karakalpak writer of U. Bekbaulova.

It is argued that people becomes close in spirit if they see a person in each other.

Keywords: deportation, T. Shevchenko, detail, symbol, Aral, human.

У сучасній українській літературі написана низка історико-біографічних творів про перебування Т. Шевченка на засланні: «Тарас. Повернення» О. Денисенка, «Рідні люди» М. Лісовенка, «Не щез у полиновому степу» А. Тарасенка і С. Мастерова, «В степу безкраїм за Уралом» З. Тулуб, «Терновий світ» В. Шевчука та ін. Повість каракалпацького письменника «Тарас на Аралі» У. Бекбаулова серед них посідає окрему нішу. У. Бекбаулов, розповідаючи про Шевченка-засланця, торкається проблем взаємин народів.

Аналізували твір А. Большаков, О. Боронь, А. Волянська, І. Дзюба, М. Малиновська, Г. Полтавський і ін.

Мета нашої статті – розкрити вміння У. Бекбаулова через особистісне показати загальнолюдське.

Повість написана кілька десятків років тому й перекладена українською мовою С. Тельнюком у 1975 р. Твір позиціонується автором як повість, але, зважаючи на його великий обсяг – 15 новел, об'єднаних темою й персонажами, вважаємо, що «Тарас на Аралі» – це роман. Авторська дефініція «повість» перш за все констатує розповідь про перебування Т. Шевченка на казахській землі, його спілкування з казахами, яких підкорювала й контролювала Російська імперія. Т. Шевченко на засланні та життя казахів – дві основні сюжетні лінії утверджують ідею, що життя українця стало частиною життя казахського народу. У. Бекбаулов художньо інтерпретував історично-документальні факти, чому слугували побутові та пейзажні замальовки, портретні деталі, символи тощо.

Заслання Т. Шевченка називають «мертвим десятиліттям», утраченим часом. Слушною є думка М. Наєнка, що «для самого Шевченка воно мертвим не було. Як Ісус після розп'яття продовжив свою святу справу на небесах, так Шевченко – у в'язничо-солдатському задзеркаллі» [5, с. 290], бо він став першим живописцем у Казахстані, першим із російських солдатів вивчив їхню мову, як професійний художник взяв участь у науковій експедиції, яка вивчала Аральське море. За У. Бекбауловим, Т. Шевченкові чи не першому українцеві пощастило потрапити в Середню Азію як науковцю, «незважаючи на бажання Миколи Першого отим засланням в Азію найбільше дозолити своєму залятому ворогові» [2, с. 275]. В одному з відомих творів А. Тарасенка та С. Мастерова «Не щез у полиновому степу», який є переосмисленням в обставинах незалежності двох держав доленосної місії українського поета в казахстанському засланні, обґрунтовано твердження, що це була місія, а не роки нидіння, викреслені з активного життя, як воно планувалося царатом [6, с. 551]. Т. Беїсов, один із перших казахстанських біографів Т. Шевченка, писав, що Т. Шевченко не тільки правдиво змалював життя народу в Казахстані – «Оренбурзькій са-трапії», але й представив його на суд суспільства...» [1, с. 11].

У зав'язці твору глибоко символічний образ орла, котрий зринатиме протягом розвитку дії. Це натяк на Росію («орли з високості падають на здобич» [2, с. 7]) і її прагнення підкоряти інші народи.

Мотив дороги ліг в основу хронотопу «Тарас на Аралі», і в цьому часопросторовому континуумі відбуваються події, розкриваються характери. Т. Шевченка, як «особистого ворога царя» (йому цар власноручно заборонив писати й малювати), везуть із Петербурга в Оренбург. Важлива деталь, на якій наголосив автор: Т. Шевченко умудрився служити в армії, не принісши присяги царю. У цьому – ставлення Т. Шевченка, а значить – українців, до царя та його оточення.

Динамічності сюжету сприяють ретроспекції: у мареннях тоді ще Шевченка-учня Ширяєва зринають картини небаченої краси українського степу. Тепер же Т. Шевченко потрапив в інший світ – вилинялий, сіро-жовтий казахський степ. Дихотомія двох світів – український, рідний і казахський, чужий, близький і далекий – слугує розкриттю гнітючого настрою засланця: «...піски ... перекочувалися мов гори-хвилі у брудно-сірому, жовтуватому, рудому морі. І на всьому – якийсь зловісний сірий полиск – такий же, як і на Неві, і на петербурзьких вули-

цях...» [2, с. 12]. Спогади про Україну, споглядання життя казахів розкриває весь трагізм становища солдата: «... через дві години земля українська повернеться до сонця, як і ця, незрозуміла, чужа земля нещасних кайзаків, і почнеться день тяжкої праці, сліз, поту, крові. Брати, сестри, сусіди, убогі, знеможені, повільно тягтимуться вулицями села, їм світитиме досвітня зоря – чиста, промениста, і хоч яка вона буде гарна, – вони залишаються байдужі до неї, бо немилий їм, за-турканим, забитим, увесь широкий світ...» [2, с. 28].

У повісті важливі картинні деталі, які набувають форм художніх символів. У пам'яті Т. Шевченка зринають образи людських рук як прозорих символів: великі батькові й тонкі мамині, почорнілі, – робочі; руки графа Орлова, смішні й страшні, «мов ... гадючки», – хижацькі; руки царя, «зроблені точно під крій його рукавичок», – дразливі. Великі Тарасові руки з тонкими пальцями – руки аристократа, через що солдати не сприйматимуть його як колишнього кріпака, говоритимуть: «У тебе на пиці написано, що ти з дворян» [2, с. 116].

Перше враження про Оренбург витверезує Т. Шевченка: «Місто було пустельне, безлюдне, непорядковане. – Азія, – задумливо промовив Тарас. – Тільки не ота барвиста, фантастична, що існує в казках та розповідях мандрівників, а імперська, сатрапська, чінгісханівська Азія... Якби я отут побачив палі з головами, не здивувався б. Якраз для повноти картини їх тут і не вистачає...» [2, с. 43]. А далі був Орськ, Жаман-Кала, погань-місто, необжиті степи «напівдикунів», «киргизів», як їх тоді називали в Російській імперії. Т. Шевченко ж бачив, що це народи дивної й незрозумілої для поверхових європейців культури. Та ще й якої культури! А для царя та його придворних, «киргизи чи кайзаки – то дикуни, яких треба підкорювати, грабувати й переводити у християнство... Одне слово, те ж саме, що й на Кавказі» [2, с. 93]. Т. Шевченко-солдат дивувався, що є народ на світі, є в цього народу своя пісня, своя назва, свої звичаї, своя історія, «...а ми, живучи в дев'ятнадцятому сторіччі, про цей народ нічого не знаємо!.. Десь там Арал, десь там лється кров, там твориться якась політика...» [2, с. 160]. Роздуми Т. Шевченка допомагають зрозуміти українську людинолюбну філософію: у «цьому голому степу, де панують закони адату й закони царя, мусить знайти собі куточок і людяність. Бо ми – люди» [2, с. 170]. У творі реальні історичні факти (краї не мирні, то бухарці налітають, то хівинці, то кокандці, а то й туркмени наскочать. «Там лється людська кров – не так, як на Кавказі, але лється. ... Росія хоче мирним шляхом приєднати ці краї... Але голови стинають» [2, с. 150]) переважають над домислом і вимислом.

З розгортанням сюжету лаконічні штрихи-деталі породжують асоціації в читача. У природні думки Т. Шевченка, що десь далеко є не відкриті ще землі, що там живуть невідомі народи, яких треба вивчати й пізнавати, вклинюється міркування самого царя: «І цивілізувати!» [2, с. 127]. Авторські констатації допомогли представити два світи – дві моралі. Через Шевченківське сприйняття розуміємо сутність завойовницької російської політики народів: «Їхні вузькі очі набачилися різних прихідців. Бачили солдатів, офіцерів, цивільних. Чимало їх, тих чужинців, несло горе й страждання, нові царські закони, нові податки, утиски...» [2, с. 57].

Як цих людей називати правильно, Т. Шевченко не знав. У фортеці їх називали киргизами, хоча поляк Отто Фішер і говорив, що киргизи й кайзаки – не одне й те ж: «... кайзаки себе називають не то казахами, не то казаками. Щось середнє...» [2, с. 92]. На той час Т. Шевченко не знав про давнє існування Киргиз-кайсацьких орд, але його цікавили люди, з якими звела доля на довгі роки. Для нього вони були «киргизами убогими», бо він бачив їх нужденність, як і земляків в українському селі. Шевченкові інколи здалося благом те, що він опинився в цьому краї широченних степів і просторого неба, хоча добре розумів, що «...розпростерлася над степом зловісна тінь двоголового орла» [2, с. 95].

Т. Шевченко у глухому азіатському закутку імперії, стрів людей, до яких потягся всім серцем, а вони потяглися до нього. Саримбек і його дві дружини

прийняли Т. Шевченка як поважного гостя: «По-нашому Тарази означає терези, справедливість. Ти син справедливості» [2, с. 130]. Взаємини українця Т. Шевченка і казаха Саримбека – це сприйняття один одного представниками різних народів на принципах взаємоповаги. Цей літній кайзак подобався Шевченкові й тим, що розумів його настрій. І навіть у хвилини, коли Шевченкові було тяжко на душі, Саримбек знаходив, чим його розважити. Він розповів, що військо Кокандського ханства й хівинці кілька разів на рік робили наскоки на приаральських кайказів і каракалпаків, грабували, забирали худобу, жінок, дітей, тому чоловік був вимушений переселитися до Орська. Т. Шевченко, захоплений побутом казахів, збирався написати книжку, зробити малюнки до неї – щоб усі знали, який добрий і розумний народ живе тут. І він відкрив їхню самотність світові.

Образ самотнього дерева посеред безлюдного степу, яке казахи називали святим, – достовірний факт, який у творі є символом свободи, духовної нескореності казахського народу. «Тарас упізнав у ньому звичайний собі осокір, які так часто стрічав на Україні. Та думка, що тут росте дерево, яке стрінеш і над Дніпром, дивно перекинулася на одне: і у них, у кайзаків, і у нас, українців, спільне й бажання до свободи, і прагнення її...» [2, с. 199].

За порадою Саримбека й допомогою друзів Т. Шевченка, «за вдачею ... науковця» [2, с. 150], взяли в експедицію на Аральське море. Ще тоді, в Оренбурзі, у книжках, які читав Т. Шевченко, не було свідчень про існування Аралу, хоча вже були відомості про підкорення нових земель за часів Петра Першого. Тій експедиції не поталанило: «Хівинці розгромили експедицію, Бековичу відрубали голову, а Петро Перший повірив його ворогам з російської армії – і всі відкриття Бековича й досі не відомі людству... А він же, Бекович, колись склав був для царя карту Каспійського моря – і Петру Першому за те Французька академія присвоїла звання академіка...» [2, с. 145].

У. Бекбаулов добре знав життєпис Т. Шевченка, вивчив історію Російської держави, і в уста поета вклав розмірковування про долю кайзаків – жити їм під Росією, чи об'єднатися й жити окремо: «Тарас ходив берегом, малював кущі й дерева, житла каракалпаків, а з голови не йшла думка про царів та ханів, про нещасні народи, яким судилося або загинути, або підкоритися комусь із володарів цього світу...» [2, с. 256]. Устами поета письменник констатував істини: «...одвічна нитка мудрості тягнеться, не уриваючись, крізь сторіччя. Що б там не було, вона дійде до щасливих часів...коли весь світ опанує ... знання й відкриття – і від того повище на цілу голову...» [2, с. 284]; або ще: «...не ковані чоботи залишать свої вічні сліди на цій землі, а сліди рук, сліди творчої праці людей» [2, с. 290].

З розмови військового топографа Карла Герна і Т. Шевченка стало зрозуміло, що «по маршруту топографів Яковлева ідуть хівинські аскери ... зараз тут війна. Як на Кавказі. Тільки в менших масштабах. І то – лише тому, що тут людей менше, а край удесятеро більший за Кавказ...» [2, с. 203]. Т. Шевченко думає, як уникнути війни, але й чує у відповідь від К. Герна про переконання хівинців, що все, що йде від Росії, вони вважають бідой. Олексій Макшеев, офіцер російської армії, мовби підслухав іронію Т. Шевченка про поряdkування на чужій землі Чингісхана і Миколи Першого: «Сюди б – розумних людей, та разом з киргизами підняти всі оці скарби – ох, і розквітнув би цей край... Та тільки ... не з нашими порядками тут господарювати...» [2, с. 180].

Відчуваючи повагу і співчуття до казахів, Т. Шевченко створив майже 450 творів, із яких 350 змальовують красу казахів і велич їхнього краю. Мистецтвознавець П. Білецький зазначив, що Т. Шевченко «склав вражаючий образотворчий мартиролог народів, пригноблених і знедолених російським царатом» [3, с. 129]. Т. Шевченко був противником імперської політики Росії, вважав, що ісламські народи Росії є такими ж її жертвами, як і українці. У зв'язку з цим доречно навести слова письменника і публіциста П. Краляка: «У тогочасній ев-

ропейській культурі (XIX ст.) явно домінував колоніальний дискурс і у відвертій чи прихованій формі простежувалося негативне ставлення до нецивілізованих народів. Тарас Шевченко тут виступає як виняток» [4, с. 18].

Отже, У. Бекбаулов змалював життя казахів, подав їхнє світорозумінням крізь призму долі Шевченка-українця, в'язня Російської імперії. Автор вивчив людину над жахливими побутовими та рабськими моральними умовами буття. Т. Шевченко не дозволяв відчувати місцевому населенню своєї вищості, і в казахх бачив рівних собі, «дітей Божих». Повість «Тарас на Аралі» У. Бекбаулова – це гімн справжній людині.

Література

1. Беисов Т. Т. Г. Шевченко в Казахстане. Очерк. Алма-Ата: Казахское государственное издательство художественной литературы, 1952. 71 с.
2. Бекбаулов У. Тарас на Аралі. Повесть. Переклад з каракалпаської. Київ: Дніпро, 1975. 351 с.
3. Білецький П. Внесок Шевченка-художника до скарбниці... Всесвіт. 1997. № 3-4. С. 127-131.
4. Кралюк П. Тарас Шевченко та Казахстан. День. 2008. С. 18.
5. Наєнко М. Художня література України. Від міфів до модерної реальності. Київ: Проміт, 2008. 1063 с.
6. Тарасенко А., С. Мастеров. Не щез у полиновому степу. Вибрані твори: у 2-х т. Т. 1: Повісті та оповідання. Костанай: Костанайский печатный двор, 2009. С. 475-564.

УДК 808.5:321.64

ПОНЯТТЯ «РИТОРИКА» В УМОВАХ РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ

Зоряна Куньч,

кандидат філологічних наук, доцент, завідувачка кафедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»

Висвітлено негативний стереотип у ставленні до риторики як науки красномовства в умовах радянської тоталітарної системи. Проаналізовано тлумачення терміна риторика в лексикографічних працях, зроблено висновок щодо потреби подолання посттоталітарної ментальності через активне залучення молоді до вивчення історії української риторики й до практичного застосування риторичного вчення.

Ключові слова: риторика, радянський тоталітаризм, ораторське мистецтво, історія риторики.

The negative stereotype in relation to rhetoric as a science of eloquence in the conditions of the Soviet totalitarian system has been revealed. The interpretation of the term rhetoric in lexicographic works has been analyzed, the conclusions has been made with the need to overcome post-totalitarian mentality through active involvement of young people in the study of Ukrainian rhetoric history and in the practical application of rhetorical teaching.

Keywords: rhetoric, Soviet totalitarianism, public speaking, rhetoric history.

У сучасній науковій системі відроджується й поступово утверджується риторика – наука про ораторське мистецтво. Термін запозичено з давньогрецької мови: ῥητορικὴ τέχνη – мистецтво красномовства [8, с. 238]. Ця наука має на наших землях щонайменше дев'ятисотлітню історію. Найдавнішу українську пам'ятку, що містить уривок риторичної праці, знаходимо серед найстаріших збережених письмових пам'яток Київської Русі – в «Ізборникові» Святослава 1073 року [5, с. 12].

Попри те, радянський тоталітаризм ХХ ст. сформував у суспільній свідомості ще й нині розповсюджений стереотип негативного ставлення до цієї науки. Це підтверджують лексикографічні праці цього періоду. Так, найавторитетніше лексикографічне видання радянського часу «Словник української мови в 11 т.» подає 9 словникових статей із тлумаченням слів, що стосуються назви цієї наукової дисципліни: ритор, риторизм, риторика, риторичний, риторичність, риторично, риторство, риторствувати, риторський. Нейтральне, без негативного навантаження тлумачення цих слів спостерігаємо тільки в історичному ракурсі: риторика – «1. Наука красномовства, ораторське мистецтво. Богослов'я, філософія, риторика, граматика становили основу комплексу знань, що їх здобували освічені люди на Русі (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 504) ... // Навчальний предмет, в якому викладена теорія красномовства, ораторського мистецтва. Вчителі пітики і риторики були не тільки авторами п'єси, а і педагогами сценічного мистецтва, і режисерами шкільного театру [XVII-XVIII ст.] (Від давнини... I, 1960, 188)»; ритор – «1. У стародавній Греції та стародавньому Римі — оратор і вчитель красномовства. «Отці церкви» вчилися у славнозвісних риторів IV століття Лібанія і Гімерія (Наука..., 1, 1969, 41); // Оратор, який має хист красномовця. У віршах про партію і Батьківщину Рильський виявляє себе як досвідчений ритор у кращому розумінні цього слова (Криж., М. Рильський, 1960, 160)» [11, Т. 8, с. 544]. Звернімо увагу на останній приклад: у цитаті-ілюстрації тлумачення щодо М. Рильського сказано: «ритор у кращому розумінні цього слова», адже щодо тодішніх реалій це слово вживали тільки з негативними конотаціями, що й формувало у свідомості відповідний стереотип. Ось як подано тлумачення другого значення слів риторика і ритор: риторика «2. перен. Зовнішньо красиве, але позбавлене змісту красномовство. Лист був написаний просто, щиро, без сліду фальшивої риторики (Фр., VIII, 1952, 84); Скромність завжди була окрасою справжнього таланту, а байдужість, риторика і самовдоволення – ознакою творчого безсилля (Мал., Думки..., 1959, 40)»; ритор – «2. Оратор, який, володіючи мистецтвом красномовця, говорить красиво, але беззмістовно. У нас всякого було народу, не тільки поповичів, тих риторів..., та й панів високовчених (Стор., I, 1957, 259)» [11, Т. 8, с. 544].

Мабуть, найяскравіше свідчення щодо формування у свідомості людей негативного значення поняття риторика знаходимо в словникових статтях риторичний і риторичність, які наводимо повністю: риторичний – «Стос. до риторички. Часом у спокійну епічну мову літопису вриваються елементи риторичного стилю – окличні або питальні речення (Курс. іст. укр. літ. мови, I, 1958, 32); Пригадуючи, як часто слово «риторика» ми вживаємо у негативному значенні, доведеться визнати свою провину, бо без мистецтва риторичного немає і мистецтва поетичного; в цьому плані риторика – неодмінна частина поезики (Криж., М. Рильський, 1960, 181); Воронцов не вдається до гучної, риторичної фрази (Мовозн., VI, 1948, 20); // Написаний за правилами риторички (у 1 знач.). Автори риторичних церковних і шкільних проповідей прагнули наблизити свої твори до того літературного стилю, що оформився в Європі, зокрема в Польщі, в XVI-XVII ст., в епоху феодально-католицької реакції (Іст. укр. літ., I, 1954, 88). [11, Т. 8, с. 544]; риторичність – «Властивість за знач. риторичний. Друга дія нового варіанту «Дворянских выборов» [Квітки-Основ'яненка] вийшла громіздкою, несценічною, переобтяженою нудними монологами, написаними довгими і важкими періодами, позбавленими живої, індивідуалізованої мови. Статичність, риторичність цієї дії призвела до порушення драматургічних законів (Вітч., 4, 1964, 174) [11, Т. 8, с. 544].

Окрім того, чотири статті «Словника української мови» подано із позначкою застаріле: риторизм, риторство, риторствувати, риторський.

«Словник іншомовних слів» подає дуже коротке й об'єктивно правильне тлумачення цього терміна: «1) Наука красномовства. 2) Переносно – зовнішньо

ефектне, але малозмістовне красномовство» [10, с. 733]. Це можна пояснити специфікою видання, завдання якого передбачало інтерпретувати значення запозичених лексем, не наводячи спеціальних ілюстрацій щодо їхнього вживання.

Інший приклад лексикографічного видання, що ілюструє ігнорування риторики як науки красномовства знаходимо в «Юридичному словнику». Це лексикографічне видання – тлумачний словник юридичних термінів, який мав би мати серед своїх словникових статей тлумачення терміна на означення науки красномовства, адже ця наука виникала і для потреб судової системи. Та, наголосимо, термін риторика тут взагалі пропущено: після терміна «ринки колгоспні» міститься тлумачення терміна «риск випадкової загибелі речі». [12, с. 679–680].

Варто акцентувати, що лексикографічні праці дорадянських часів, безумовно, містили тлумачення терміна риторика саме як науки красномовства. Так, у словникові за редакцією Б. Грінченка маємо тлумачення трьох значень цієї лексики: «Реторика – 1) Риторика. 2) Учебник риторики. 3) Пятый из семи классов духовных училищ і семинарий» [9, с. 13]. Крім того, тут подано словникові статті ретор («Ученик класса риторики») і реторва («Ученики класса реторики») [9, с. 13].

Тоталітаризм та відсутність демократичних засад у побудові суспільних інституцій – це одна з найвагоміших підстав для усунення науки красномовства з навчальної системи і з наукового дискурсу. Таку ситуацію спостерігаємо і в Російській імперії до революції 1917 року. Від 70-их років XIX ст. і до 20-их років XX ст. в навчальних закладах, замість риторики, викладають курс теорії словесності, який відкидав ораторське мистецтво на задній план, а вивчав художню літературу й поетичні форми мовлення [4, с. 131]. Однак у час «золотого десятиріччя» в Україні з'являється низка посібників та наукових праць, що безпосередньо порушують проблеми риторики. Наголосимо, що посібники з риторики для навчальних потреб у цей час майже синхронно з'являються і на західних, і на східних теренах України [5, с. 125].

Після остаточного утвердження тоталітаризму на наших теренах риторика завмирає у своєму розвитку на кілька десятиліть аж до відлиги 60-х років [4, с. 136]. Тоді ж виходить друком єдиний в радянський період український посібник з риторики. У ньому, зокрема, зазначено: «Розвиток соціалістичної демократії об'єктивно зумовлює всебічний розквіт ораторського мистецтва» [2, с. 3]. Однак в історичній частині цього посібника є лише розділи про ораторське мистецтво стародавнього світу, ораторське мистецтво західноєвропейських країн, видатних російських та українських ораторів дорадянського періоду та ораторське мистецтво класиків марксизму-ленізму. Отож акцентуємо, що ідеологічні чинники спричинили ситуацію, коли всі проблеми ораторського мистецтва тоталітарної епохи зводилися до вивчення ораторської майстерності партійних вождів. Активно утверджувалася думка, яку озвучив один із найвідоміших теоретиків радянського ораторського мистецтва В. П. Чихачов. У діалозі «Розмова про ораторське мистецтво», який було опубліковано в журналі «Трибуна лектора» (1987, №3), він наголошує: «Часто мене запитують, як використовувати ораторське мистецтво середніх віків у конкретній лекторській роботі; на кого з майстрів полеміки античних віків можна сьогодні рівнятись? Навіщо нам забиратись так далеко?» [4, с. 6].

У тоталітарній державі не лише не вивчали теорії риторики, але й не досліджували історії риторики, за винятком нечисленних літературознавчих праць, які порушували дуже конкретні питання риторичної майстерності певних авторів чи значення деяких риторичних трактатів для розвитку теорії літератури [4, с. 8–9]. Навіть літературознавчий словник-довідник, виданий 1997 року, подає типово радянське трактування терміна риторика: «наука красномовства. Як ораторське мистецтво виникла в Елладі, звідки поширилася на Стародавній Рим та новочасну Європу. У братських школах барокової доби була

обов'язковою дисципліною. До її складу входила поетика, що викладалася у вигляді обов'язкового навчального предмета «семи вільних мистецтв». Студенти Києво-Могилянської академії спонукалися до написання та проголошення «орацій», а викладачі – до розробок стилістики. Незважаючи на те, що Р. пізніше втрачала своє первісне значення, тлумачилася в іронічному аспекті як мовлення зовні привабливого, але внутрішньо порожнього змісту, вона мала вплив на художню літературу, зокрема на подальше вживання та вдосконалення стилістичних фігур...» [6, с. 597].

У посттоталітарному просторі зміни відбуваються дуже повільно. Попри появу посібників з риторики Г. М. Сагач, вихід у світ «Риторичного словника» (1997), у котрому систематизовано понад 2 тис. термінів цієї науки, «Новий тлумачний словник української мови у 4 тт.» знову подає прийняте за радянського тоталітаризму тлумачення понять ритор і риторика: «Ритор – 1. У стародавній Греції та стародавньому Римі – оратор і вчитель красномовства; // Оратор, який має хист красномовця. 2. Оратор, який, володіючи мистецтвом красномовства, говорить красиво, але беззмістовно. 3. У братських школах і в академії України та духовних семінаріях дореволюційної Росії – учитель або учень по класу риторики» [7, с. 126]; «Риторика – 1. Наука красномовства, ораторське мистецтво; // Навчальний предмет, в якому викладена теорія красномовства, ораторського мистецтва; // рідко. Підручник з цього предмета. 2. перен. Зовнішньо красиве, але позбавлене змісту красномовство, марнослів'я, теревені. 3. заст. Назва молодшого класу духовної семінарії» [7, с. 126].

Сучасна освіта покликана готувати висококваліфікованих фахівців, здатних вирішувати розмаїті організаційні, виробничо-технологічні проблеми, здійснювати науково-дослідну роботу, керувати своїм колективом, працювати в команді. Тому освічена людина аж ніяк не може обійтися без досконалого володіння всіма засобами комунікації. Пробудження інтересу до риторики – це закономірне явище. «Передумови цього процесу вбачаються нам у поступовому зростанні демократичних тенденцій суспільно-політичного життя» [3, с. 87]. Подолання посттоталітарної ментальності через активне залучення молоді до вивчення історії української риторики й до практичного застосування риторичного вчення – це одне з найважливіших завдань сучасної гуманітарної підготовки у вищому навчальному закладі. Воно має передбачати «засвоєння навичок культури мовлення під час практичних занять, що ставлять за мету навчити студента секретів мовної комунікації, зокрема, дати йому навички підготовки виробничої наради, усного публічного виступу, формулювання тез наукової публікації, проведення зустрічі з діловими партнерами тощо» [1, с. 55]. Саме ці завдання і ставить перед собою риторика як навчальна дисципліна і як наука красномовства.

Отже, відродження риторики в системі освіти України – це життєво важлива проблема. Шлях до утвердження науки красномовства пролягає через подолання посттоталітарного стереотипу негативного ставлення до цієї науки та активне залучення студентства до вивчення основних постулатів риторики, здобуття практичних навичок ораторського мистецтва і практичного застосування їх у своїй повсякденній професійній діяльності.

Література

1. Вознюк Г. А., Куньч З. Й. Удосконалення навичок культури мовлення на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням) та риторики. Український зміст. Науковий збірник за редакцією доктора філологічних наук, професора І. С. Попової (ISSN 2313-4437). Дніпро, 2016. С. 47–56.
2. Гурвич С. С., Погорілко В. Ф., Герман М. А. Основи риторики. Київ: Вища школа, 1978. 173 с.
3. Куньч З. Й. Етапи розвитку української риторики. Сучасна педагогічна риторика: теорія, практика, зв'язки: Зб. наук. праць за матер. наук. Семінару. За ред. Т. А. Космеди. Львів: ПАІС, 2007. С. 72–90.

4. Куньч З. Й. Українська риторика: історія становлення і розвитку: навч. посіб. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. 248 с.
5. Куньч З. Й., Городиловська Г. П., Шмілік І. Д. Риторика: підручник. 2-ге вид. допов. і випр. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2018. 496 с.
6. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. Київ: Видавничий центр Академія, 1997. 752 с.
7. Новий тлумачний словник української мови у 3 т. / Укл.: В. Яременко, О. Сліпушко. Вид 2-е, випр. Т. 3. Київ: Видавництво Аконті, 2001. 862 с.
8. Риторичний словник / Упор. Зоряна Куньч. К.: «Рідна мова», 1997. 341 с.
9. Словарь української мови у 4 т. / Упор. Грінченко Б.Т. 4. Київ: Наукова думка, 1997. 616 с.
10. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Вид 2-е, випр. і доп. Київ: Головна редакція УРЕ, 1985. 966 с.
11. Словник української мови в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. 8. 927 с.
12. Юридичний словник / за ред. Б. М. Бабія, В. М. Корецького та ін. Київ: Головна редакція УРЕ, 1974. 846 с.

УДК: 821.161.2.0'06:7.04:94(477) «1932/1933»

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ ОБРАЗУ ДИТИНИ-СИРОТИ В ЧАСИ ГОЛОДОМОРУ

Юлія Ласкава,

*кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри українознавства
Запорізького національного університету*

У статті розглянуто образ дитини-сироти на прикладі повісті письменниці-емігрантки Ольги Мак «Каміння під косою». Показано специфіку розвитку особистості хлопчика Андрія в умовах голоду та пресу тоталітарної системи суспільства.

Ключові слова: голодомор, образ, специфіка, соціальний аспект, тоталітарне суспільство.

The article is consider the image of the of a child-orphan on the application of Olga Mack's written and emigrant novel «Scythe on stones». The specificity of the development of the special features of the boy Andriy in the minds of hunger and the presumption of the total system of suspensions is shown.

Keywords: famine, image, specifics, social aspect, total suspension.

Рівень національної свідомості кожного громадянина України базується на традиціях, звичаях та знаннях історичної минувшини. Людина з'являється на цей світ «чистим аркушем» і формує свій світ за допомогою соціуму, в якому перебуває. Вкрай важливо аби ці знання виховали в людині любов та повагу до рідної землі. Однією з найвизначніших подій української історії є Голодомор 1932-1933 рр. Становлення більшовицького режиму на українських землях, за різними оцінками, забрало від 3 до 10 мільйонів життів. Голод не жалів нікого: ні старих, ні малих. Політика сталінського режиму болюче вдарила по селянам, які були змушені віддати все своє майно, і навіть найдорожче – землю. Люди залишилися без шматку хліба за душею, вже не говорячи про інші продукти харчування. Не оминули репресій тодішньої влади й інші верстви населення. Якщо селяни гинули від голоду, то інтелігенцію катували та вбивали без суда та слідства.

Тема Голодомору довгий час замовчувалась у всіх інформаційних джерелах. Задля розкриття цілісної картини трагедії використовувались спогади, хроніки,

листи, історичні довідки та ін. Науково узагальнили інформацію про Голодомор такі історики як Кульчицький С., Марочко В., Турченко Ф., Шаповал Ю. та ін.

Події 1932-1933 рр. залишили відбиток не тільки на економіці, а й на психічному здоров'ї майбутніх поколінь. З цього приводу дуже влучно у своїй статті висловились Соломія Онуфрів, яка визначила період Голодомору як психотравму української нації: «Голодомор 1932-1933 рр. в Україні – це історична, колективна психотравма українського народу, яку ми сьогодні зіцілюємо з допомогою відновлення історичної пам'яті. Пам'ятати про ці події важливо не лише для того, аби зцілити рани минулого, а й щоб запобігти повторенню подібних злочинів у майбутньому. Історична травма – це подразник, який вимагає відповідної емоційної реакції, тобто можливості відкрито висловлювати свої почуття з цього приводу. Непропрацьовані конфліктні ситуації не заживають, доки їх не усвідомлює суспільство, зокрема через професійну роботу соціально відповідальних медій. Саме так українське суспільство зможе нарешті позбутися постгеноцидного синдрому та комплексу народу-жертви. Настає час для посттравматичного зростання, коли пропрацьована травма з дефіциту перетворюється у індивідуальний/колективний ресурс» [2, с. 309].

Не оминули увагою цю тему й українські письменники. Зокрема, події Голодомору висвітлені у творах В. Барки, Н. Доляк, Є. Маланюка, У. Самчука та ін. Серед сучасних письменників варто виокремити твір С. Талан «Розколоте небо», у якому письменниця відтворила події Голодомору та колективізації на прикладі селища на Луганщині.

Метою нашої розвідки є повість письменниці-емігрантки «Каміння під кошою» Ольги Мак. Уперше була видана за сприяння української діаспори у м. Торонто в 1973 р. Згодом двічі перевидавалася в Україні – у 1994 та 2004 роках. А у 2012 році, під керівництвом Л. Лозинської-Кий, повість була надрукована в англійському перекладі задля поширення подій Голодомору серед англомовних читачів, роз'яснення причин та штучності трагедії українського народу у світовому масштабі. Чому саме ця тема привернула увагу письменниці? Ольга Мак – українка за походженням, народилася в Кам'янці-Подільському і була змушена покинути рідну країну через те, що її чоловіка було репресовано. Тому саме ця тема була вразливим місцем у душі письменниці.

З перших сторінок повісті ми дізнаємось про життя родини юнака Андрія, які мешкали в селі на Харківщині. У період розкуркулення було вбито його батьків, а самого хлопця прилаштували до дитячого будинку. Згодом Андрій втік з дитячого будинку, через те, що принципи життя там суперечили його власним. Шукати кращої долі сирота вирішив у Харкові, який був столицею тогочасної України.

Найповніше в повісті висвітлена тема сирітства. О. Січкара зазначає: «Сирітство як соціальне явище існує стільки ж, скільки людське суспільство, і є невід'ємним елементом цивілізації. У всі часи війни, епідемії, стихійні лиха, інші причини призводили до загибелі батьків, внаслідок чого діти ставали сиротами» [3, с. 259]. У соціологічному словнику термін сирітство визначено як соціальне явище, зумовлене наявністю в суспільстві дітей, батьки яких померли, а також дітей, що залишилися без догляду батьків внаслідок позбавлення їх батьківських прав, визнання у встановленому порядку батьків недієздатними, безвісно відсутніми тощо. Сюди відносять також дітей, батьки яких не позбавлені батьківських прав, але фактично не здійснюють турботу про своїх дітей. Останній вид називають соціальним сирітством [4, с. 279]. Саме ця проблема гостро постала в реаліях виховання дітей тогочасного суспільства. Адже важким випробуванням для дитячої психіки стали зміни в навколишньому середовищі. Звична модель життя була зруйнована під впливом більшовицької влади, яка мала на меті виховати колективний розум, а не потурати самотвердженню власного «Я».

Градація образу Андрія прослідковується на межі його внутрішніх та зовнішніх протиріч. На початку твору перед нами постає знедолена, голодна дитина, яка немає даху над головою та жодних засобів існування: «Півдня він ще якось тримався і не втрачав надії, але після полудня відчув, що з ним коїться щось дивне. Раз йому ставало гаряче і страшенно хтілося пити. Тоді він розглядався за купою снігу, згортав з нього чорну скоринку бруду, набирав у жмені і їв. Але зараз же його тіло починало корчитися від холоду, ноги тряслися й підгиналися, а губи мертвіли так, що ними годі було ворухнути» [1, с. 48]. У хлопця була постійна гарячка, а в окремі хвилини просвітлення бачив навколо себе лише тіла померлих від голоду людей. Вони були всюди: на дорозі, під парканами, у залі очікувань на залізничній станції. Андрій намагався влаштуватися на роботу, але без прописки та документів не зміг цього зробити. У розпачі навіть хотів повернутися додому, в село, але не зміг знайти потрібної дороги. І перебуваючи на межі життя і смерті постукав у найближчу фіртку: «Це не був не стукіт і не прохання – це був, перекладений на людську мову, зойк одчаю: «Рятуйте, гину!!!» [1, с. 49].

Порятунком для хлопця стала вдова, колишня дружина репресованого лікаря – Лідія Сергіївна Чернявська. Жінка прийняла хлопця, обігріла, відгодувала та піклувалася як про рідного онука. З часом приписала та зробила документи, заклавши єдину дорогу серцю річ, що залишилася від покійного чоловіка – настінний годинник. Андрій не хвилини не сидів без діла: то води принесе, то фіртку підкруте, то піч розпале, або їсти приготує. Та все ж тяжкі думи ярили його серце. Весь час, що він провів на господарці у Лідії Сергіївни, не припинявся стукіт у двері: хтось просив краєчок хліба, комусь хоч кілька зернин пшона, а для деякого порятунком ставало лушпиння від картоплі. Спочатку Андрій допомагав кожному жебраку. Потім вирішив, що кожного врятувати не зможе і збирав клунок продуктів для когось одного. Хлопець не знав як йому вчинити краще, питав поради у названої бабусі, але й вона не дала чіткої відповіді на питання: як йому допомогти людям. Її дивувало як Андрій зумів зберегти в собі вогник людяності та доброзичливості у цей буремний для країни час. Одним з найулюбленіших занять молодика було цитування творів Т. Шевченка. Хлопець вважав, що саме його рядки допоможуть не знехтувати тими рисами характеру, які він перейняв від батьків, що все своє коротке життя вболівали не тільки за себе, але й за долю країни та її людей. Андрій розумів, що настане час коли він не тільки словом, а й ділом зможе повернути втрачену велич рідної землі.

Під опікуном Лідії Сергіївни, Андрій влаштувався на навчання до школи, де здобув прихильність вчителів-майстрів своєю зручністю і пильністю в роботі. Згодом записався до токарського цеху. Фахової роботи йому ще не давали, але він і так умів бути корисним: «Він завжди пильно слідкував за складною працею робітників і був напоготові подати потрібне знаряддя, піднести, підважити, попередити про невдачу або про небезпеку. І, нехотячи, все ж звернув на себе увагу та й полюбився майстрам і робітникам» [1, с. 87]. Серед багатьох він став тим, хто заробив премію, яка складалася з продуктів харчування та грошей. Лідія Сергіївну вчила хлопця цінувати життя і не звертати уваги на думку оточуючих: «Життя – найбільший Божий дар, і ніхто не має права його протринькати на ніщо. Бог тобі дав безсмертну душу – Бог має право вимагати її віддати Йому назад. Коли треба буде. Коли ж ти сам такого часу не дочекаєшся – навчиш дітей і навіть онуків своїх, як і за що треба вмирати. Для цього мисли жити і терпіти, заціпивши зуби, і не забувати отого, що тепер діється в селах, у містах і на дорогах» [1, с. 60]. Слова лунають як настанова майбутньому поколінню і мають закарбуватися у свідомості кожної людини, незалежно від віку чи соціального статусу.

Здавалося б, що життя налагоджується, але одного вечора прийшли двоє міліціонерів і забрали Лідію Сергіївну. Від сусідки хлопець дізнався, що бабуся на чобто мала золото та отримувала іноземну валюту від сина з-закордону. Тиждень

ходив ні живий, ні мертви та чекав повернення рідної для нього людини. Та чи принесло це полегшення? Кожен день Андрій поспішав додому, сподіваючись побачити там бабусю і тільки через тиждень його надії справдилися. Якщо на початку повісті письменниця характеризує Лідію Сергіївну, як величаву пані, спокійну, охайну, хоч і небагато вбрану. То опис останніх днів змушує серце стискатись від відчаю: «Лице хворої вже не було опухле, навпаки, зморщилося, осунулося, постарілося ще більше і дивно потемніло. Печать недалекого кінця виступала на ньому виразно і не залишала місця на ніякі сподівання» [1, с. 138-139]. Вірогідніше, письменниця відтворила збірний образ знедоленої України у постаті Чернявської, а Андрій став уособленням надії на світле майбутнє.

Мотив чистоти людської душі відтворений письменницею напрочуд прискипиво. Хлопець ніколи не прохав у життя більшого, ніж заслуговував. А часом, навіть, віддавав своє, незважаючи ні на що. Це гасло допомогло хлопчині-сироті знайти своє місце в житті, а найголовніше – родину, хоча й вони не були рідні по крові. Історія про золото стала кульмінацією повісті. Перед смертю Лідія Сергіївна відкрила хлопцеві таємницю, де саме зберігається золото, яке вони з чоловіком збирали протягом свого життя. Що саме у криниці під грушою захований його квиток у щасливе майбутнє. Бабуся наказала розподілити спадок порівну між ним і дітьми жінки, які мешкали закордоном. Цей момент стає вирішальним у становленні особистості дитини: письменниця спрямовує хлопця на стежку чесності та порядності. Тому після смерті бабусі Андрій пише листа її дітям закордон і завуальовано натякає, що знає де заховане золото, яке буде чекати їхнього приїзду.

Антиподом до образу Андрія є Грицько Гречанюк: «Хлопчина мав яких дванадцять років і якось зовсім не скидався на отупілих з голоду, прибитих голодаючих. Був, правда, таких худючий, що більше подобав на зроблену із соломинок сміховинну іграшку-ляльку, але тримався бадьоро, а з зухвалих темних очей так і бризкав безжурний гумор» [1, с. 70]. Доки Андрій недоїдав і намагався знайти спосіб врятувати людей від голоду, то Грицько десь вкрав, десь випросив їжу. Тим самим врятувавши життя і собі, і бабці, яку привів з села після смерті батьків. Зміг зачепитися в місті, знайти пияку, одружити його на бабусі та виробити обидвом документи, які стали перепусткою до ситого життя. Грицько, завдяки своїй завзятості, пішов до школи та зарекомендував себе як здібного учня. Саме ці риси характеру допомогли хлопцю вижити, знайти дах над головою та стати представником середнього класу, а не померти жебраком на вулицях міста. Якщо Андрія письменниця наділила більш глибокими якостями, гуманістичними поглядами на життя, то Грицько – це образ людини прагматичної, деякої міри егоїстичної, але з невід'ємною жагою до життя.

Отже, виховання дитини – це велика праця, яка залежить не тільки від навколишнього середовища, а й від внутрішньої складової душі. Адже Андрій зміг не тільки вберегти цінності, які були закладені батьками, а й з роками примножити все те добре, що є в серці дитини. З легкої руки Лідії Сергіївни, осягнув сенс життя і впевнено крокував до поставленої мети. Був борцем, але й вмів співчувати людям. Виховав у собі якості лідера, який в майбутньому зможе допомогти своєму народу піднятися з колін.

Література

1. Мак О. Каміння під косою. Торонто : Гомін України, 1973. 158 с.
2. Онуфрів С. Психологічні наслідки історичної амнезії про Голодомор 1932-1933 рр. в Україні. Вісник Львівського університету. Серія журналістика. 2018. Випуск. 43. С. 302-311.
3. Січкарь О. Проблема сирітства в українській літературі для дітей і про дітей кінця XIX – початку XX століття. Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. 2011. Вип. 15. С. 259-261.
4. Соціологія: словник термінів та понять / упоряд. Козловець Є., Біленський Є. К.: Кондор, 2006. 372 с.

ВИБІРКОВІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ В ХУДОЖНЬОМУ РЕПОРТАЖІ В. КУРИКО «ЧЕРНІГІВСЬКА СПРАВА ЛУК'ЯНЕНКА»

Марія Ленюк,

аспірант кафедри української літератури
Запорізького національного університету

У статті розглянуто образ відомого дисидента Левка Лук'яненка, відтворений у художньому репортажі. Показано важливість національної пам'яті, її вибіркковість під впливом руйнування стереотипів, нав'язуванні точки зору та зміни влади.

Ключові слова: дисидент, історія, пам'ять, національна пам'ять, художній репортаж.

The article is consider the image of the famous dissident Levka Lukyanyenka, reproduced in the artistic reportage. It is presented importance of national memory, it selectivity under the influence the destruction of stereotypes, imposition of point of view and the change of power.

Keywords: dissident, history, national memory, memory, artistic reportage.

У наш час, коли пам'ять не належить до пріоритетів людини XXI століття, її витісняє осучаснена національна символіка, «оживлені» видатні особистості, які наближені до популярних надбань суспільства. Збереження національної пам'яті можливе в текстах, які її демонструють і деталізують.

Базові поняття аксеології, інтерес до певної особи в історичній проєкції, її роду діяльності, сфери інтересів і конкретної епохи зумовлюють специфіку творення нових жанрів у документальній літературі. Сьогодні увага до літератури факту помітно поживається. О. Галич, пояснюючи термін «нефікційна література» в українському літературознавстві, трактує його зближення з документальною літературою. Ю. Ковалів під «документальною літературою» розуміє «художньо-публіцистичні, науково-художні твори (нарис, нотатки, хроніка, репортаж), що ґрунтуються на повному чи частковому використанні документальних джерел» [3, с. 294] і є ідеальним матеріалом, у якому закарбована пам'ять багатьох поколінь. Н. Колошук, проаналізувавши стан української документастики за останні два десятиліття, висновковує, що й на сьогодні «не маємо ні термінологічної визначеності, яку б відбивали словники й підручники, ні чітко виробленої жанрової ієрархії <...> ні цілісного погляду на документастику в контексті конкретної історичної доби» [1, с. 219-220]. Погоджуємось, що сучасній літературознавчій науці бракує методологічних засад, які б значно покращили рівень дослідження документальної літератури. Викликають складнощі в науковців з'ясування термінологічної ентропії стосовно розрізнення жанрів у літературі нон-фікшн. Однак, зважаючи на розширення жанрових меж у нефікційній літературі, художній репортаж виражає нові тенденції розвитку сучасної прози. Документальна достовірність у ньому підвищує фактор правдивості оповіді, презентуючи перевірену інформацію; автор адаптує текст до художньої форми, поступово імпровізуючи над образом, «зітканим» із документів, митець верифікує відомості шляхом спілкування з носіями давніх подій.

Художній репортаж – унікальний жанр у нефікційній літературі. Автори відшукують факти, які відіграють основну роль у тексті, естетично формуючи твір. Визначення місця художнього репортажу серед жанрів сучасної української літератури нон-фікшн ускладнюється тим, що він функціонує в різних культурних проявах (літературі та медіа). Документ, як і пам'ять, дає можливість пізнавати не лише факти, події, а й людину в конкретній ситуації. Пам'ять як феномен у літературі розглядали Л. Лавринович, О. Пухонська, М. Третевич і ін.

Мета статті – привернути увагу до проблеми вибіркової національної пам'яті, визначити особливості художнього репортажу В. Курико «Чернігівська справа Лук'яненка».

«Чернігівська справа Лук'яненка» В. Курико – це художній репортаж з подвійною перспективою оповіді (сучасним і минулим), що відтворюється через художню й документальну основи. У заголовку твору підтверджується реальність особи. В історію України Левко Лук'яненко ввійшов як «український дисидент та автор Акту проголошення незалежності України, отже – батько української незалежності» [2, с. 390]. Політику правлячої верхівки Радянського Союзу не поділяла та частина суспільства, яку пізніше назвуть дисидентами, тобто «інакомислячими особами, які виступають проти панівного режиму, офіційної ідеології та політики» [3, с. 281].

В. Курико вибудовувала сюжет на основі зібраних матеріалів особової справи з архіву СБУ, послуговувалась нарисом «Рік Свободи» та розділами «Перші дні», «Гельсінська група: початок» з книги «Не дам загинути в Україні» Левка Лук'яненка. Авторка доповнювала оповідь репортерськими знахідками, дошукуючись правди, чому мешканці прагнуть «не допустити появу вулиці, названої на честь людини, якої шалено боялася радянська влада» [2, с. 392], хоча молодше покоління міста «... трохи розуміє, хто такий Лук'яненко...» [2, с. 392].

Філософію життя Лук'яненка «... можна розглядати як своєрідний текст (дисидентський текст) із іманентним йому драматичним сюжетом, персонажами, перипетіями, візійним світом тощо» [4, с. 156]. Рудименти радянської системи, які проявляються в сьогоденні, стали поштовхом до розкриття чернігівського етапу життя Левка Лук'яненка.

Сучасні події інтенсифікуються в Чернігові, де можновладці у 2018 році вирішили таке: «... якщо жив у Чернігові, то добре було б вшанувати пам'ять і назвати якусь вулицю на його честь» [2, с. 390]. Автор моделює конфлікт між пам'яттю міста і людей, які в ньому мешкають: «Жив на вулиці Рокоссовського? Отже – Рокоссовського замінити на Левка Лук'яненка» [2, с. 390]. Натомість міський голова Владислав Атрошенко запропонував назвати його ім'ям площу П'ять кутів (її не існує в Чернігові). У народі «П'ять кутів» – мікрорайон «з великим перехрестям п'яти доріг і ускладненим рухом» [2, с. 390]. Чернігівці мають обрати між людиною, яка нічого не зробила для них, але залишила слід в історії незалежності країни й радянським маршалом, який звільнив Чернігів від німецьких окупантів.

В. Курико, відтворюючи «клаптик» життя Левка Лук'яненка в Чернігові, порушує проблему залишкової глухоти й німоти чернігівців і травм пам'яті, набутих ними за радянського періоду. Навчався на юридичному факультеті Московського університету імені Ломоносова. За його слова, «усі великі революціонери – юристи. Значить, це найкраща освіта, щоб боротися» [6]. Лук'яненко, хоча й мав юридичну освіту, проте після першого ув'язнення працювати «... юрисконсультантом його не беруть. Бо не комуніст. Бо біографія. Бо обіцяють подумати і відмова, отже – обдумана» [2, с. 398]. Йому вдається влаштуватись електриком у Чернігівській обласній дитячій лікарні. Ретроспективні згадки про людей, які відіграли ключову роль у житті Левка, авторка знаходить у сучасному світі. Нинішній очільник лікарні О. Карета пригадує, що Левко Лук'яненко-електрик був нетиповим представником цієї професії. Він мав гарний зовнішній вигляд і природжену вихованість: «... завжди доглянутий чоловік. Щодня чистенька спецівка, ящик з інструментами, пропускає у дверях жінок...» [2, с. 420]. Василь Пасічник – колишній головний лікар, де працював Левко, назвав його героєм: «– Лук'яненко й справді герой: сказати, що Україна має право на самостійність і бути готовим прийняти смерть за свою позицію» [2, с. 416]. Оповідач знайомиться зі слідчим у кримінальній справі № 39 Лук'яненка, майже 80-річним полковником Тонкошкурим, який через багато років пам'ятає, як вилучав

уривки листів з квартири дисидента і вважає, що Левко «грамотний був мужик <...> – На допитах відмовлявся говорити, посилаючись на свої права і те, що завжди діяв у межах закону. І завжди українською» [2, с. 407].

П. Нора вважав, що «цікавість до місць пам'яті, де вона кристалізується і знаходить сховище, пов'язана з визначним моментом нашої історії» [4]. Ретроспективно В. Курико повертає реципієнтів до Чернігова 70-х років, коли «у січні 1976 року Левка звільнили з в'язниці й привезли у Чернігів...» [5], де він оселився на одній із найбільших вулиць міста «... Рокоссовського, 41-Б, у квартирі на сьомому поверсі кооперативної дев'ятиповерхівки з білої цегли» [2, с. 394] і розпочав боротьбу за визнання прав людини. Фрагментарні повернення в минуле репрезентують правила, за якими доводилося жити колишньому в'язню: «1976 р. ... тепер протягом року щотижня, у п'ятницю між 17 і 18 годиною він має з'являтися в чернігівському відділку поліції» [2, с. 395]. Левко перебував під постійним наглядом КДБістів, а тому «...з 22 години ночі й до 6 ранку він не може виходити з квартири. Міліція сама обиратиме, коли прийти й перевірити: опівночі, о першій ночі, о другій...» [2, с. 395].

Авторці вдалося художньо зобразити події минулого. В. Курико відтворює перші кроки майбутніх дисидентів до створення Гельсінської групи: «У серпні 1976 року до квартири Лук'яненка стукають двоє немолодих людей. Вони весело вітаються. Це Микола Руденко й Олесь Бердник <...> Чоловіки виходять з будинку, Руденко починає пояснювати: у Москві утворили групу сприяння виконання Гельсінських угод» [2, с. 401–402]. М. Руденко (голова організації) виношував ідею створення такої ж групи в Україні, знайомив потрібних людей з нею і шукав підтримку. Лук'яненко був їм потрібен як юрист і людина, що не схибить і ладна відстоювати суспільні інтереси: «Йому привозять друкарську машинку «Москва». Писати на ній незвично, але так можна зробити більше копій» [2, с. 403]. Пізніше в таємних звітах Щербицькому Київське КДБ назве Лук'яненка «... одним із найавторитетніших серед групи» [2, с. 404], проте заарештують його не так швидко, як М. Руденка й інших членів. За день до арешту в 1977 році Лук'яненко привітно зустрічав знайомого чернігівця, а «наступного дня ще потемну Лук'яненка завели в камеру Чернігівського СІЗО» [2, с. 421].

В. Курико ніби «занурює» читача у важливий історичний момент підписання першими учасниками «Декларації Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод»: «Вони [М. Руденко й О. Тихий – напівжирний курсив наш М. А.] сидять тихо у квартирі Лук'яненка, поки той вносить зауваження, правки, додруковує їх на своїй машинці й підписує» [2, с. 404]. Реципієнт дистанціюється в минуле дисидента, спостерігає за тим, як Левко «... згортає лист від Стуса й кладе в схованку під пластиковим покриттям кухонного столу» [2, с. 403]. Читач уже причетний до справи дисидентів, адже йому дозволяється побачити реконструйований епізод з минулого: «Копію декларації кладе в тайник – подвійне днище в тумбочці під телевизором» [2, с. 404].

Сума знань про минуле кожного індивідуума віддзеркалює загальну картину пам'яті чернігівців. В. Курико крізь призму спогадів сусідів і їхнє часткове небажання говорити про Лук'яненка формує його суспільний образ. Безіменна жінка поважного віку з другого поверху «знає, що Лук'яненко жив у цьому домі, але не пригадує, чим займався» [2, с. 400]; чоловік з сьомого поверху теж пам'ятає, що Левко жив тут, «але не надто хоче про це говорити» [2, с. 401]. Інша сусідка Оксана Василенко пам'ятає його «статним, з вусами, без сивини» [2, с. 418]. Любов Миколаївна з п'ятого поверху виявилась найспостережливішою з усіх мешканців будинку, пригадує, як він «збігав ось цими сходами, завжди рівний такий, з вусами, у піджаку. І службисти за ним» [2, с. 417]. Оповідач, спілкуючись із різними сусідами, розуміє, що людям неприємно згадувати ті роки: «– Якщо кажуть, що «не пам'ятають» – не вірте. Увесь дім знав, хто він і що він. Він був за незалежну Україну, коли не можна було» [2, с. 417]. Старше

покоління Чернігова частково пам'ятає епізоди з життя, події минулого через те, що втрачається універсальність історичних знань. Свідки є носіями пам'яті, проте її варіативність свідчить про втрату єдиної історії.

Непростим були стосунки у подружжя. Надія Никонівна, дружина Левка в одній зі сварок зауважила: « – П'ятнадцять років я мучилась. Думала: вийдеш – поживем...» [2, с. 400]. Життя склалось не так, як мріяла Надія Никонівна. Вона, соромлячись місцезнаходження чоловіка, відповідала коротко: « – У мене є чоловік. Просто він далеко» [2, с. 394]. У своїх записках Левко називає дружину «... звичайною радянською жінкою, яка просто хотіла жити як усі. А з ним – не вдавалося» [2, с. 399]. У тексті пунктирно наводяться факти, які доводять: «КДБ намагалося впливати на Лук'яненка через дружину, але їй не вдалося змінити його» [2, с. 418]. Дружина вже мала деформовану радянською системою свідомість і так не змогла зрозуміти покликання чоловіка. Його відданість ідеї служіння народу прирівнювалась до його власного сенсу призначення людини на землі: «Я поклявся йти шляхом Наливайка <...> Він свідомо йшов на смерть, але це смерть після боротьби. Те ж саме і я» [6]. Після «... другого терміну в ув'язненні Лук'яненко вже не повертається до дружини й більше не мешкає в Чернігові» [2, с. 422]. Траплялись ситуації, що його вірність справі, обов'язку була настільки надмірною, що погрожувало завдати шкоди здоров'ю дружини: «Він ставить машинку на видноті посеред столу. Жінка на це каже, що викине її з балкона сьомого поверху. Лук'яненко обіцяє в такому разі викинути слідом і жінку» [2, с. 403]. Логічними були б пояснення, що жінку легко знайти й нову, а зраджувати справі життя не можна.

Отже, у художньому репортажі В. Курико «Чернігівська справа Лук'яненка» осмислюються не стільки факти, скільки людина в парадигмі вибіркової пам'яті чернігівців. Авторка йде від нефікційних матеріалів про дисидента до образу, зібраного зі свідчень, отриманих у наші дні. Проблема вибіркової національної пам'яті залежить не лише від народу, а й кожної особистості. Тому художній репортаж є своєрідним простором для подальших досліджень.

Література

1. Колошук Н. Нефікційна література (документалістика) як маргінальне явище мультикультурного процесу у сучасності: українська ситуація. Питання літературознавства. Чернівці: Вид-во Чернів. нац. ун-ту, 2009. Вип. 78. С. 215–223.
2. Курико В. Чернігівська справа Лук'яненка. *Veni, vidi, scripsi: Життя у місті*. Київ: Темпора, 2020. С. 389–423.
3. Літературознавча енциклопедія: у 2-х т. / авт.-укл. Ю. І. Ковалів. Т. 1.: М – Я. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 608 с.
4. Райбедюк Г. Дисидентський дискурс в українському літературному процесі 60–80-х років ХХ століття. *Бахмутський шлях*. № 1/2. 2010. С. 153–160.
5. Нора П. Проблематика місць пам'яті. URL: <http://ec-dejavu.ru/m-2/Memory-Nora.html> (дата звернення: 02.02.2020).
6. Судакова Н. Левко Лук'яненко. Вічний революціонер. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/07/7/7177986/> (дата звернення: 31.03.2020).

УКРАЇНСЬКА МОВА – ЖИТТЯ ДЕРЖАВНОГО ОСНОВА

Василь Лизанчук,

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри радіомовлення і телебачення
Львівського національного університету імені Івана Франка

Розкрито сутність мови – головного державотворчого засобу. З'ясовано, що мова як соціально-психологічне явище є найчистішим живильним джерелом української національної ідентичності. Схарактеризовано форми і методи інтелектуального анти-українізму та російського інформаційного імперіалізму.

Ключові слова: мова, культура, нація, держава, російщення, інформаційно-психологічна агресія, гібридна війна Російської Федерації проти України.

The article reveals the essence of language - the main state-building tool. Language as a socio-psychological phenomenon is the purest nourishing source of Ukrainian national identity. The author characterized the forms and methods of intellectual anti-Ukrainianism and Russian information imperialism.

Keywords: language, culture, nation, state, Russification, information and psychological aggression, hybrid war of the Russian Federation against Ukraine.

Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос – більш нічого.
А серце б'ється – ожива,
Як їх почує!.. Знать од Бога
І голос той, і ті слова
Ідуть меж люди!

Переконалий, що кожен, хто читає, або чує ці слова, всім серцем і душею осяває глибинність переконання Тараса Шевченка. Відчуває, розуміє, що мова є органічним складником життя, вона, як повітря, як вода, як хліб. «Мова – це втілення духовної влади людини над світом, який створений Богом для неї. Слово, і лише слово, є інструментом одухотворення навколишньої дійсності, засобом уприсутнення людини на цій землі» [7, с.13], – наголошувала мовознавець Ольга Федик.

Мова як соціально-психологічне явище є найчистішим і єдиним живильним джерелом, фундаментальною основою розвитку нації. Поєднуючи національний організм у часі і просторі, забезпечуючи нації духовну, моральну й культурну безперервність, певний життєвий уклад, світоглядну систему, орієнтацію в цивілізаційному просторі, мова творить, ідентифікує націю. Різноманітність мов, їхній усебічний розвиток й утвердження – не лише джерело творення нового, прогресивного, а й гарант збереження національної ідентичності кожного народу як неповторного духовного, культурного багатства всього людства.

З огляду на те, що мова є своєрідним синтезом усього національного, фокусом гомогенної ідентичності, визначальною ознакою національної держави, дзеркалом культурного розвитку, «мовне питання неминуче перестає бути тільки лінгвістичним питанням, чи, краще сказати, безпосередньо лінгвістичним, а стає також – і то часто насамперед питанням політичним..» [8, с.6], – наголошував професор Ю.Шевельов. Жодне суспільство, на якому б рівні розвитку воно не було, не може існувати без мови. Це стосується всіх народів, усіх шарів і прошарків людності, адже «без національного виміру, без патріотичних почуттів людина не гідна свого імені, відмовляючись від частини своєї етнічної

тотожності, вона неодмінно прирікає себе на деградацію» [3, с.82]. Саме цього (повної деградації українців) засобами маніпулятивної пропаганди, брутальної політики, військової агресії прагне добитися Московія=Росія.

Інтелектуальний антиукраїнізм, як складник гібридної війни Російської Федерації проти України, здійснюється також шляхом інформаційного імперіалізму. «Впродовж усіх часів завойовники насамперед ціляться в слово поневоленого народу, в його національну еліту як основного творця духовно-інтелектуального потенціалу, носія культурних традицій, – наголошував професор С.Й.Вовканич. – Вони хочуть переінакшити душу народу, без підкорення якої немає перемоги над ним. Їхній шовінізм і неонацизм не знає меж» [2, с.61].

Для українців, як для будь-якої іншої нації, мова – дім життєдайного буття, духовний, світоглядний, націєтворчий корінь. Теза, яку цілеспрямовано нав'язують, «какая разніца, на каком языке говоріть – бил би хороший чела-век», в сучасних умовах цинічно фальшива. Вона є формою нинішнього повзучого, так званого м'якого російщення, яке підступно висмоктує з українців національну сутність, культивує російську імперську свідомість, створює передумови нефункціональності української мови. За ігноруванням комунікативної функції мови приховано знищення інших, не менш важливих, функцій: ідентифікаційної, експресивної, гносеологічної, мислетворчої, естетичної, культу-роносної, номінативної тощо. Тобто, питання всебічного функціонування української мови в усіх державних і суспільних інституціях – це питання життя або смерті української нації.

Імперіалізм маніпулятивного російського слова, антиукраїнський асиміляційний контент, інформаційні фейки промосковських ЗМІ в Україні призводять до деградації багатьох сфер Держави – від політичної, соціально-економічної до освітньо-культурної. «На наших очах готується щось цілком альтернативне Революції Гідності, а саме – відбувається контрреволюція гідності» [9], – наголосив академік НАН України Ярослав Яцків. Саме тому, не відкладаючи на завтра, покликані об'єднатися націоцентричні сили, креативні особистості, морально-духовні авторитети, щоби всенародно дати безкомпромісну відсіч всюдисущому «руському миру», який отрує і поглинає українське життєве середовище.

Окрім протидії курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію, Російська Федерація через пресу, телебачення, радіо, соціальні мережі розширює гуманітарну, смислову агресію, здійснюючи її за допомогою агентури та «п'ятої колонії» в інформаційно-психологічній, мовній, культурній, історичній та конфесійних царинах України. У такий спосіб Росія прагне зруйнувати українську цивілізацію і забезпечити «остаточне розв'язання українського питання» в контексті традиційних московських=російських імперських прагнень. Тобто, антиукраїнська інформаційно-психологічна інтервенція є зовнішньою і внутрішньою.

Різноманітний характер внутрішньої агресії найяскравіше виявляється у передачах телеканалів «ЗІК», «112», «NewsOne», «Інтер», «Україна», «НАШ», «1+1» та інших комерційних телевізійних і радіоканалах. У них розкошують українофоби, московські прислужники Бондаренко, Бойко, Вілкул, Ганна Герман, Добкін, Медведчук, Мураєв, Новінський, Рабінович, Червоненко, Шуфрич та інші, які, спекулюючи багатьма недоліками соціально-економічного життя, своїми брехливими виступами допомагають російським агресорам завадити утвердженню духовно-національної соборності України.

Під зовнішню агресивну мелодію московської балаалайки танцюють також шовіністи у Польщі, Угорщині, Румунії, Чехії та деяких інших країнах; вони негативно ставляться до української цивілізації, перекручують історичну правду, доводять її до абсурду, не цураючись банальної фальсифікації, відвертої і прихованої маніпуляції, упереджених суджень, брехні, наклепів та інших методів гібридно-інформаційної війни проти України.

На політичну арену Росії вийшли нові імпершовіністичні сили, зокрема «Русское имперское движение». Активний член цього аморального руху Олександр Жучковський у своїх публікаціях «Русский национализм против украинского национализма», «Еще раз к вопросу об украинцах и украинстве» написав, що поняття «Україна» як частину Російської імперії потрібно буде скасувати, цинічно «обґрунтовує» тезу про необхідність знищення України і українців. «..Воевать и побеждать можно только с ненавистью к врагу и ко всему, что этот враг олицетворяет – т.е. с украинской государственностью, украинским языком и украинской культурой... Русским следует понять, что сама Украина и сами украинцы как народ – это исключительно враждебное нам явление, а все враждебное следует уничтожать. Для того, чтобы соединить русский народ, собрать заново и усилить Россию, – Украину и украинцев необходимо уничтожить» [4]. В.Путін у своїх виступах такі імпершовіністичні прагнення і дії схвалює і ототожнює з менталітетом «россиян», «с широкой душой русского народа».

Прикро, що в європейських національних державах є такі інтелектуальні сили, які не знають і, мабуть, не дуже хочуть знати правду про багатовіковий геноцид, етноцид і лінгвоцид українського народу. Деякі очільники національних держав не усвідомлюють, що українці мають таке ж природне право бути господарями на своїй землі, як німці – в Німеччині, норвежці – в Норвегії, поляки – у Польщі, росіяни – у Росії, румуни – у Румунії, угорці – в Угорщині, французи – у Франції, утверджувати у всіх клітинах державного організму українську мову, розвивати національну культуру, звичаї, традиції, мати єдину помісну Українську Православну Церкву. Доречно згадати, що французька декларація прав людини та громадянина, прийнята Установчими зборами 26 серпня 1789 року урочисто проголошувала: «Джерело будь-якого суверенітету належить нації. Жоден індивід або група людей не може здійснювати владу, яка не йде безпосередньо від цього джерела» [5, с.50]. Держава, що створилася на цьому принципі, є «абсолютно суверенна й однорідна з погляду культури і мови національна держава» [1, с.742]. Минулі п'ять років були утвердженням базових цінностей України, закарбованих президентом Порошенком у гаслах передвиборної кампанії: «Армія. Віра. Мова». Нині ці фундаментальні цінності під загрозою.

Вороги різних мастей у минулому і тепер інтенсивно застосовують різні методи, форми і засоби, щоб заперечити, принизити, притлумити, отруїти природне бажання і загальнолюдське право українців створити свою державу, здійснювати самобутній духовно-національний розвиток. Століттями колонізатори намагалися знищити українців: полонізувати, мадяризувати, румунізувати і навіть чехізувати. Але найглибшу рану, що нині кровоточить, спричинили московські агресори-асимілятори, які досі не змирилися з тим, що Україна виборола незалежність, не перетворили свою руйнівну зброю у засоби добродітного, гуманного ставлення до вічних сусідів-українців. Натомість під лукавими гаслами розв'язали нинішню війну, яка триває шостий рік.

Нинішня антиукраїнська політика здійснюється на засадах настанов російського філософа, історика, Г.Федотова, який наголошував, що: «мы присутствуем при бурном и чрезвычайно опасном для нас процессе: зарождении нового украинского национального сознания, в сущности новой нации. Она ещё не родилась окончательно, и ее судьбы ещё не predeterminedены. Убить её невозможно, но можно работать над тем, чтобы её самосознание утверждало себя как особою русскую форму сознания» [5, с.195]. Цей морально-психологічний аспект українофобії – найстрашніший, найнебезпечніший, бо спрямований на розтління національної сутності, знищення української ментальності і заміну її російською. На наш погляд, особлива форма російської свідомості українців вбирає в себе малоросійство, манкуртство, хахлуйство, яничарство та інші аморальні якості.

Проти поглибленого формування і утвердження у свідомості кожного українця державницького мислення, національно-громадянської ідентичності, морально-духовних цінностей зовнішні і внутрішні агресори потужно використовують інтелектуальний антиукраїнізм насамперед для нав'язування тези, що білоруси, росіяни, українці – це один народ – «россияне» і вони покликані творити «единое великое Российское государство». А бойки, гуцули, лемки, русини – це різні національності, які, мовляв, мають право без України розпоряджатися своєю долею.

Доречно процитувати слова ортодоксального хасида Ашера-Йозефа Черкаського, який залишив Крим одразу після окупації російськими загарбниками, пішов на фронт добровольцем, став волонтером. В інтерв'ю газеті «День» він наголосив: «В Україні Росія прагне захопити не просто територію. В Україні їй потрібна історія Русі, щоби позиціонувати себе як давню державу». У 1721 році Петро I украв давньоукраїнську назву Русь і назвав Московське царство «Российским государством». Але цього замало московським злодіям. Їм потрібна вся історія Русі – від 838 р. Адже новітні дослідники Львівського національного університету імені Івана Франка: доктор юридичних наук, професор Ігор Бойко і кандидат історичних наук, доцент Ольга Щодра у своїх статтях, які опубліковані у Віснику Наукового Товариства імені Шевченка (2017, число 58), залучивши зарубіжні джерела (візантійські, арабські та західноєвропейські), обґрунтували, що давньоукраїнська держава Русь уже була відома на міжнародній арені 838 року. Роси, русини, українці – це історичні етноси одного народу, мовою якого є українська, відома ще з VII століття. Видатні вчені Юрій Шевельов, Іван Огієнко обґрунтовано доказали, що не було однієї давньоруської мови, як це нав'язували й нав'язують маніпулятори загальноросійської єдності.

Потужна інформаційно-психологічна антиукраїнська агресія набрала нових обертів, коли під улесливими популістськими гаслами Володимира Зеленського, що заповнили інформаційно-гуманітарний простір, до влади в Україні прийшли так звані «слуги народу». Вони спричинили прихований зловісний наступ на нашу Богом дану українську мову, на сутність національної ідентичності та соборності народу, спрямований проти суверенного права розбудовувати національну державу «Україна».

Сваволець М.Бужанський під фальшивою маскою «слуги народу» та «борець» з опозиційної платформи «за щасливе життя» О.Волошин безпардонно зажадали, щоби у Верховній Раді України панувала російська мова як державна, а також функціонували мови інших національних меншин.

Ще один так званий «слуга народу» О.Ткаченко розгорнув бурхливу аморальну діяльність проти гуманістичного, справедливого Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Мовляв, Закон забороняє міжособистісне спілкування російською мовою, не гарантує вивчення рідної мови дітям національних меншин. Насправді, це – суцільна, аморальна маніпуляція, щоб не сказати – лукава брехня.

В Україні створені всі умови для вивчення мов національних меншин, розвитку їхніх національних культур. Але «охорона і розвиток регіональних мов або мов меншин не повинні зашкоджувати офіційним мовам і необхідності вивчати їх», – наголошено у Європейській хартії регіональних мов або мов меншин. Цю найголовнішу вимогу мовної Хартії повністю ігнорують промосковські «освічені» запродавці. «Інтелектуалам»-яничарам нагадую: з правдивої історії відомо, що уже було 480 агресивних антиукраїнських циркулярів, указів, постанов, рішень, розпоряджень щодо заборон і знищення української мови. Новітні блудники Бужанський, Волошин, Ткаченко, сучасні Валуєви, Богговути, Стаїни, Суслови, Щербицькі, Балашови, Балицькі, Бойки, Дубінські, Королєвські, Медведчуки, Мураєви, Новінські, Рабіновичі, Червоненки, Шарії та інші на догоду кремлівським рашистам хочуть виплодити 481 злочинний

антиукраїнський акт, спрямований на знищення української мови і культури – фундаментальної основи незалежної, демократичної, соціальної, соборної української України, щоби максимально допомогти російським агресорам запроторити Україну в отруйне московське ложе. Жадібність до збагачення вбила них і блудники не відчують, що путінсько-кремлівські срібняки на весь світ пахнуть невинною кров'ю українськомовних і російськомовних патріотів – захисників національної сутності України.

Видатний російський письменник Костянтин Паустовський щиросердно висловився так: «Справжня любов до своєї країни неможлива без любові до своєї мови. Людина, байдужа до своєї мови – ДИКУН. Вона шкідлива за своєю суттю, тому, що її байдужість до мови пояснюється повним збайдужінням до минулого, сьогодення і майбутнього свого народу». Отже, скільки у законодавчій, виконавчій і судовій владах та інших державних і громадських інституціях, за висловом Костянтина Паустовського, є дикунів? І що з ними робити?! Хто може відповісти? Може Ви, шановний пане Президенте України, хоч не маєте часу стратегічно мислити, але таки разом з головою Верховної Ради Дмитром Разумковим спонукаєте блудників (К.Паустовський – дикунів!) зрозуміти, відчувати, що Українське Слово в Україні є Боготвірним і Богодарчим феноменом істини. Високоморальне, правдиве слово заторкне глибинні пласти душі, щоб утверджувати у народній свідомості патріотизм, національну гідність, повагу громадян до України, моральну потребу обстоювати її національну сутність, захищати незалежність від московських агресорів, утверджувати рівноправність у світовому співтоваристві.

Почуймо одухотворений зміст Шевченкової молитви: «Пошли мені святеє слово, / Святої правди голос новий! / І слово розумом святим / І оживи, і просвіти!.../ Щоб слово пламенем взялось, / Щоб людям серце розтопило. / І на Україні понеслось, / І на Україні святилось / Те слово...істини».

Література

1. Валіцький А. Три патріотизми / Націоналізм. Антологія / Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. К.: Смолоскип, 2000. С.724-767.
2. Вовканич С. Духовно-інтелектуальний потенціал України та її національна ідея. Львів: Видавництво ЛБА, 2001. 540 с.
3. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність. Київ: Критика, 2005. 528 с.
4. Горинь Б. Тривога за долю України // Українська літературна газета. 2020, 13 берез.
5. Гусейнов Гасан. Исторический смысл политического косноязычия // Знамя. 1992. №9
6. Декларация прав человека и гражданина 26 августа 1789 г. // Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран (Новое и Новейшее время / сост.:доктор юрид.наук, проф. Н.А. Крашенинникова. М.: издательство Зеркало. 1999. С.50-52.
7. Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності). Львів: Місіонер, 2000. 300 с.
8. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941): стан і статус. Нью-Йорк: Сучасність, 1987. 296 с.
9. Яцків Я. Контрреволюція гідності // День. 2020. 21 січ.
10. <https://vvlyzanchuk.blogspot.com/2017/06/blog-post.html>.
11. <https://www.ukrinform.ua/authors/vasilijlizancuk.html>

ГЕНЕЗА НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ САМОСВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В УМОВАХ РУСИФІКАТОРСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ЦАРИЗМУ

Андрій Міносян,

кандидат історичних наук, професор, завідувач кафедри
суспільних та гуманітарних дисциплін
Харківського державного університету харчування та торгівлі

Олексій Варипасєв,

кандидат філософських наук, доцент, професор кафедри
суспільних та гуманітарних дисциплін
Харківського державного університету харчування та торгівлі

Любов Юрченко,

доктор філософських наук, професор кафедри
суспільних та гуманітарних дисциплін
Харківського державного університету харчування та торгівлі

The article deals with the formation of cultural-national self-consciousness under conditions of Russifier policy of the tsarism. Much attention is given to steps of the tsarist policy in the 17th- at the beginning of the 20th century as for deprivation of the Ukrainian people, its State system, national achievements and cultural assets of the previous years. The authors place special emphasis on the fact that in spite of destructing the Ukrainian nation a high level of spiritual life in the community and age-old traditions of cultural life were retained. These factors provided a basis for further development of national self-consciousness in the struggle for independence and liberty.

Keywords: culture, self-consciousness, Russification, education, tsarism, traditions, independence, national idea.

У статті розглядається формування культурно-національної самосвідомості в умовах русифікаторської політики царизму. Велика увага приділяється крокам царської політики в XVII - на початку XX століть щодо позбавлення українського народу його державного устрою, національних надбань та культурних здобутків попередніх років. Автори поакцентовують увагу на тому, що незважаючи на руйнування української нації, зберігався високий рівень духовного життя у громаді та вікові традиції культурного життя. Ці фактори послужили основою для подальшого розвитку національної самосвідомості у боротьбі за незалежність та свободу.

Ключові слова: культура, самосвідомість, русифікація, освіта, царизм, традиції, незалежність, національна ідея.

Протягом багатьох століть Україна виборювала своє історичне право на існування власної держави, самостійного політичного, економічного і культурного розвитку.

Тривалою була боротьба за збереження рідної мови, національних та культурних традицій за часів перебування у складі Речі Посполитої; значних зусиль вимагала боротьба проти потурання.

Але найбільш затяжною і жорстокою вона виявилася проти російської експансії в Україну, що розпочалася майже відразу після Переяславської угоди 1654 р.

Політика самодержавства була спрямована на блокування історичної пам'яті народу, деформацію і нищення його національної самосвідомості. У тодішніх історико-культурних схемах український етнос та його традиції наполегливо заперечувалися. Українців і всю громадськість світу намагалися переконати в тому, що Україна є нібито лише периферійною частиною («країною»)

в одних випадках польської, а в інших – російської землі, і що на цій території відсутній самобутній етнос.

Ігнорування того факту, що Україна до «возз'єднання» вже сформувалася як висококультурна країна і за своїм розвитком була значно ближче до основ цивілізації, демократії та ринкових відносин, аніж Росія, набагато ускладнило процес збереження власної самоідентифікації українців і права на здобуття державної незалежності. Дослідження 1652 року, тобто за два роки до Переяславської угоди, з якої власне, і почалося поступове позбавлення України прав і вольностей, свідчать, що не лише чоловіча частина населення, а й майже всі жінки вміли читати [4, 51]. Про це, зокрема, писав Павло Халєбський: «Від міста Рашкова і по всій землі козаків ми помітили прекрасну рису, що розпалала наш подив: всі вони, за винятком небагатьох, навіть більшість їх жінок і дочок, уміють читати і знають порядок церковних служб і церковні справи». Французький інженер Гійом Левассер де Боплан, який тривалий час мешкав в Україні, згадував про те, що незалежності української жінки могла позаздрити дворянка будь-якої європейської країни, оскільки та була освіченою, рівною у правах з чоловіком, мала такі ж самі громадські права, особисту незалежність та ін.

Інша справа в тому, що інтереси централізованої монархії, яка еволюціонувала до абсолютизму, що врешті-решт і сталося у XVIII ст. в Росії, та української держави з її республікансько-демократичними інститутами та особливостями соціально-економічних відносин (відсутність класу великих феодалів-власників маєтків, кріпацтва, панщинної системи господарства, особиста свобода основної маси селян та їхні міцні права на володіння землею, потенційні можливості еволюції козацького господарства фермерським шляхом, міське самоуправління, тощо) були часто протилежними, що й породжувало боротьбу поміж ними [7, 365].

Симптоматичними, є, на власну думку, пізніші слова турецького посла запорізьким козакам: «Ви підкорилися Росії, але рано чи пізно ви про це пошкодуєте. Росіяни ніколи не дотримувалися даного вам слова, тож не чекайте від них нічого кращого й у майбутньому» [10, 139]. Та навіть за таких умов Україна досягла «...такого рівня просвіти і культури, який сміливо дозволяє поставити Гетьманщину кінця XVII віку поруч з найбільш освіченими країнами Європи» [2, 133-134]. Але набирала оберти тенденція обмеження етнічної консолідації та культурного піднесення українського народу, яка з часом не тільки посилювалася, але й стала домінуючою у ставленні до України.

Приєднання української церкви до московської за патріарха Іоакіма мало за мету прискорити процес асиміляції українського населення, перетворення його в малоросів.

Наступ на українську культуру, мову набув тотального характеру за часів правління Петра I. У 1720 р. з'являється царський указ про заборону друкувати книжки українською мовою, «...дабы никакой розни и особенного наречія во оных не было...» [5, 160].

У 1769 р. вийшов указ Синоду про вилучення в населення українських букварів та українських текстів з церковних книг.

Руйнування Запорізької Січі, здійснене Катериною II в порушення всіх статей Переяславської угоди, завершило тривалу перебудову українського устрою на російський лад. Царизм не влаштувала форма внутрішньої організації Запорізької Січі, заснованої на демократичних, республіканських традиціях, високий рівень економіки, культури, освіти українських земель. Своє ставлення до здійснення політики занепаду та розпаду українського народу геніально сформувала ще у 1764р. Катерина II: «Треба примусити їх делікатним способом зрусифікуватися...» [6, 75].

З 1783 р. вводиться навчання виключно російською мовою в Києво-Могилянській академії. Школа стає одним із найважливіших засобів русифікації українського населення, зокрема інтелігенції та урядовців.

XIX століття стало трагічною добою в житті українського народу, коли було завершено ту послідовну політику позбавлення її не тільки державності, але й національних досягнень та культурних здобутків попередніх століть [8, 110]. Цей період знаменується, зокрема, закриттям Києво-Могилянської академії, розгромом Кирило-Мефодіївського товариства і посиленням жорстокого переслідування української мови та культури, виданням Валуєвського циркуляру, який забороняв видавати українські книжки, мотивуючи тим, що «не було, нема й бути не може ніякої української мови» [2, 297].

Імператор Олександр II у 1876 р. підписав указ, яким заборонялося друкувати українською мовою книжки й навіть тексти до нот, ставити п'єси й виконувати прилюдно українські пісні.

Та саме в ці часи починається новий етап у формуванні культурно-національної самосвідомості українського народу. Виняткова роль у згуртуванні передових сил української нації, у розвитку і формуванні культурно-національної свідомості українського народу належить Т. Шевченку, І. Франку, В. Антоновичу, М. Костомарову та ін., які формували «програму духовних прагнень українців» [9, 187]. Як писав М. Костомаров: «Народ должен учиться, народ хочет учиться; если мы не дадим ему средств и способов учиться на своем языке – он станет учиться на чужом – и наша народность погибнет с образованием народа» [3, 55].

Поява «Основи», студентських «громад», створення В. Антоновичем національної історичної школи позитивно вплинули на розвиток національної самосвідомості, зацікавленого ставлення до власної історії, культури, мовних традицій українського народу. Це було тим більш важливим, оскільки спостерігався занепад загальноосвітнього рівня населення, і вже в 1897 р. за переписом в Україні на 100 душ налічувалося всього 13 освічених, що свідчило про перетворення нашої країни на глуху провінцію навіть у кордонах імперії [11, 12].

Збереженню і поширенню української культури слугувало заснування часопису «Киевская старина» у 1882 р. за участі В. Антоновича, О. Лазаревського, М. Дашкевича, К. Михальчука та П. Житецького. Виникнення «Просвіти», товариства ім. Т. Шевченка та ін. об'єднало культурні змагання українців східних і західних земель у складі двох імперій.

Модифікація Емського указу 1881 р. дещо полегшала культурне життя українців, надавши можливість друкувати українські словники, тексти до нот, давати українські театральні вистави. Український театр ставав майже єдиною національною трибуною, з якої лунало українське слово, звідки ширилася національна свідомість [1, 13]. Не зупинився наступ русифікації і в ХХ ст. Русифікаторська політика щодо України продовжувала домінувати до останніх днів Російської імперії. У 1908 р. указом сенату визнано україномовну культуру і освітню діяльність в Україні шкідливою – «могущей вызвать последствия, угрожающие спокойствию и безопасности». У 1914 р. Цар Микола II видав указ про заборону друкування газет і журналів українською мовою, що було дозволено в 1911 р.

Загроза «українського сепаратизму» сприяла появі безлічі інструкцій і розпоряджень щодо нищення українства на зразок сумнозвісної програми полтавського губернатора Богговута, де й містилося й таке: «...вообще на разные должности не допускать людей, которые когда-либо, хотя бы в отдаленном прошлом, имели соприкосновение с украинским элементом» [11, 21].

У прямій залежності від наступу русифікації зростав і ширився український дух супротиву. Велику роль в українській справі відіграла студентська молодь, діяльність М. Грушевського, поява українських політичних партій, підтримка громадськості, в т.ч. й західно-українських земель. На громадсько-політичну арену в Україні виступає нове покоління людей, вихованих у поняттях і поглядах української національної ідеї на широкій європейській основі, що вже не задовольнялися самою культурницькою діяльністю, а бажали здобути українському народові всю повноту національних політичних прав.

Література

1. Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття: Нариси політичної історії. – К., 1993.
2. Дорошенко Д. Історія України. – К., 1991.
3. Костомаров Н. О преподавании на южнорусском языке. Київська старовина. – 1992. №3
4. Міносян А. Культурно-освітня політика в Україні в історичній ретроспективі. – *Rossica Olomucensia* – Vol. 1 – Olomouc. 2011.
5. Огієнко І Українська культура. – К., 1918.
6. Сергійчук В. До і після Переяславської Ради. Наука і суспільство. – 1990. – №1.
7. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький. – К., 1995.
8. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип.І. – К., 1993.
9. Франко І. Зібрання творів. У 50 т. – К., 1984. Т. 41.
10. Шерер Ж.-Б. Літопис Малоросії, або історія козаків-запорожців. – К., 1994.
11. Черненко А. Українська соціальна ідея. – Дніпропетровськ., 1994.

УДК 398.8+94

КРИМСЬКОТАТАРСЬКА НАРОДНА ПІСНЯ ЯК ФОРМА ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

Фемій Мустафаєв,

*народний артист України, доцент, професор кафедри
академічного і естрадного вокалу та звукорежисури
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*

Аналізуються різні жанри кримськотатарської народної пісні та її роль у збереженні культурної спадщини та національної пам'яті.

Ключові слова: кримські татари, національна пам'ять, кримськотатарська народна пісня, тоталітаризм.

The various genres of the Crimean Tatars (Crimeans) folk song and its role in the saving of the cultural heritage and national memory are analysed.

Keywords: the Crimean Tatars (Crimeans), national memory, the Crimean Tatars folk song, totalitarian regime.

Радянський Союз був великою багатонаціональною державою, що об'єднувала у собі різні народи, етноси, нації. Незважаючи на найдемократичнішу конституцію в світі (1935 року) та гасла «рівності, свободи, братерства», в країні існував поділ на благонадійні нації та неблагонадійні, на яких ставилося тавро «зрадників Батьківщини» серед них чеченці, інгуші, ногайці, калмики, балкарці та інші. Після 1944 року кримські татари також опинилися поза законом. Депортація обумовила гостру потребу порятунку культурного спадку нашого народу, який населяв Крим понад 700 років.

Відомий правозахисник та дисидент Петро Григоренко писав у своїй захисній промові, підготовленої для виступу на суді над 10 представниками кримськотатарського народу в м. Ташкенті «Хто ж злочинці?»: «Кримських татар хотіли винищити як націю, частково – фізично, а потім – шляхом асиміляції. Саме задля цього кримських татар позбавили одвічної Батьківщини... Ліквідували: кримськотатарську автономію, кримськотатарську мову, кримськотатарську літературу, духовне життя народу, його вірування, традиції, свята» [2, с. 236].

В умовах виселення, кримськотатарська культура переживала занепад, адже в школах не вивчалася рідна мова, література та історія народу загалом, тобто

основною метою було виховання «манкуртів» – покоління без минулого. У сфері мистецтва, існували неформальна заборона виокремлювати кримськотатарську культуру як самостійну культурно-національну одиницю, проводилася політика асиміляції нашої нації з іншими етнічними групами узбеками та казанськими татарами. Одним з головних факторів, що сприяв збереженню та розвитку культурного спадку були кримськотатарські народні пісні, що поєднували у собі східні переспіви, тюркську культуру з автохтонними елементами кримського регіону та виступали носіями наших традицій. Українська дослідниця О. Гуменюк у своїй статті «Кримськотатарська народна пісня в наукових дослідженнях кінця XIX– перших десятиліть XX століття», відзначає «ладове багатство, орієнтальну самобутність» кримськотатарської пісні, яка знаходить віддзеркалення в культурах інших націй, української зокрема. [4, с. 120].

Науковці О. Гуменюк та Г. Мамбетова у статті «Кримськотатарська музика» виокремлюють два типи кримськотатарської народної пісні за регіоном проживання – пісні степового регіону та гірського або прибережного [5]. Перший тип характеризується аскетичним характером, натомість, другий вирізняється яскравою мелодикою та емоційністю. Мотиви та сюжети пісень охоплюють різні аспекти життя народу – від побутових та ліричних пісень до епічної тематики. У рецензії до книги «Ешилъ япракъ арасында кыргызы гуль... – В зелен-листі червона троянда... Кримськотатарська народна пісня кохання. Поетичні тексти. переклад. В. Гуменюка» Л. Вахніна, зауважує, найбільше пісень присвячено тематиці кохання [1, с. 272]. Серед основних жанрів пісень виділяються – пісні ліричного характеру «мане», («Не літай, вороне» (*Учма та Каргам*), «Рибалка» (*Балихчийм*)), епічні пісні – «дестани» («Едиге», «Таір і Зоре») [3, с. 111], де музика поєднується з речетативом та гумористичні пісні – «беїти» («Куплети Кедея», «Сліпий син» (*Кер Огли*)) та «такмаки» («Переказ про Юсуфа»). Перші характеризуються елементами сатири, другі – ритмічністю.

Важливим явищем в кримськотатарській пісні стали пісні депортації «Мій прекрасний Крим» («Эй, гузель Кырым»), «Палай Урал» («Урал Даги») та «Зелений Крим» («Ешилъ Кырым»), які стали найвідомішими музичними втіленнями ідеї ностальгії, образу туги кримських татар за своєю Батьківщиною.

Таким чином, кримськотатарська народна пісня в умовах тоталітаризму виступала не лише зразком національного мистецтва, або важливим носієм цінностей, менталітету, традицій народу, а також засобом збереження своєї автентичності та національної пам'яті.

Література

1. Вахніна Л. Кримськотатарська народна пісня про кохання та її українські фольклористичні й перекладацькі інтерпретації [рец.: Ешилъ япракъ арасында кыргызы гуль... – В зелен-листі червона троянда... Кримськотатарська народна пісня кохання. Поетичні тексти. Упоряд., автор вступ. статті О. Гуменюк. Переклав з кримськотатарської В. Гуменюк. Київ : Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 2018. 329 с.]. Слов'янський світ: щорічник. Київ, 2018. Вип. 17. С. 271 – 276.
2. Григоренко П. Хто ж злочинці? Захисна промова, підготовлена для виступу на суді над десятьма представниками кримськотатарського народу в м. Ташкенті. / Генерал Петро Григоренко: Спогади, статті, матеріали. Київ : Смолоскип, 2008. С. 234–242.
3. Гуменюк В. Романтичний дестан «Таір і Зоре» в контексті кримськотатарської фольклорної епіки. Учені записки Національного таврійського університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації, 2014. Т. 27 (66). № 4. С. 109 – 116.
4. Гуменюк О. Кримськотатарська народна пісня в наукових дослідженнях кінця XIX–перших десятиліть XX століття. Слов'янський світ: щорічник. Київ, 2018. Вип. 17. С. 103–125.
5. Гуменюк О. М., Мамбетова Г. Р. Кримськотатарська музика. Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=1523 (з екрану 29.05.2020).

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС В ЕПОХУ ТОТАЛІТАРИЗМУ

Оксана Нагорняк,

старший викладач кафедри українознавства

Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

У повідомленні йдеться про злочини тоталітарної системи у мовній галузі. Зокрема аналізуються випадки штучного втручання у систему правопису.

Ключові слова: мова, тоталітаризм, правопис.

The report refers to the crimes of the totalitarian system in the language industry. In particular, cases of artificial interference in the spelling system are analyzed.

Keywords: language, totalitarianism, spelling.

У середині XX століття в Україні панували дві найпотужніші тоталітарні ідеології - нацизм та радянський комунізм. Найбільшого лиха Україна зазнала від останнього, який проіснував найдовше й відзначився своєю надзорністю. Більшовики нищили Україну ще запекліше, ніж Петро I і Катерина II. Їхня сила була спрямована на фізичне винищення українців, на викорінення духовного спадку української нації: культури, мистецтва, звичаїв та побуту. Телеграма Сталіна 1933 р. про припинення українізації й знищення більшості українських письменників стала поштовхом до здійснення підступного плану, наслідки якого жахливі. За період 1933- 1941рр російською окупаційною владою було вбито та заарештовано 80% української інтелігенції: інженерів, науковців, письменників, лікарів, вчителів. Таких масових вбивств, як у 30-х роках минулого століття в Україні світова історія не пам'ятає. Українців вбивали лише за те, що вони були українцями. Це був чітко продуманий і організований геноцид проти нашого народу. Україну було перетворено на табір смерті.

Невтішною була й доля української мови. Впроваджена Сталіним політика розгрому українського націоналізму вела до того, аби українську мову очистити від «націоналістичних» елементів, іншими словами, зрусифікувати. З українського правопису було вилучено майже все, що відбивало оригінальні риси української фонетико-морфологічної системи. До абсурдних змін, діючого на той час «харківського» («скрипниківського») правопису 1928 року, були причетні директор інституту мовознавства Наум Каганович та голова Правописної комісії при Народному Комісаріаті освіти Андрій Хвиля (Олінтер), які спростили й максимально наблизили українську орфографію до російської. Новостворена Комісія без жодних дискусій, нарад, конференцій у 1933 р. видала оновлений правопис, встановивши нові правила написання. До старого правопису внесено 126 правок, зокрема:

- з абетки вилучено літеру **ґ**, через що іншомовні власні назви з **h** і **g** почали подавати однією літерою **г**, незалежно від вимови;
- усунуто форми двоїни (три вербі, дві руці);
- вилучено знахідний відмінок у формах: дивлюся на хлопці, бачу студенти;
- з паралельно вживаних форм залишено лише ті, що наближені до російського варіанта;
- чергування префіксів **з/с** перед глухими приголосними **к,п,т,х** було поширено на **ф** (**с**фабрикувати, **с**фотографувати);
- затверджено тверде написання прикметників (трикутний замість трикутній, західний замість західній);
- закінчення **-и** в родовому відмінку іменників жіночого роду з двома приголосними в кінці основи було замінено на **-і** (без совісті замість без совісти, до вічності замість до вічності);

- змінено закінчення у непрямих відмінках українських прізвищ
- (Бондар - Бондара замість Бондаря, Пилипів -Пилипіва замість Пилипова)
- упорядковано географічні назви, зокрема, назви міст тепер стали закінчуватись на **-ськ, -цьк**, а не на **-ське, -цьке** (Луганськ, Хмельницьк, а не Луганське, Хмельницьке);
- запроваджено нову термінологію в усіх галузях знань (калька з російської)
- (садовина – фрукти; родзинки – ізіум; Великий Віз – Велика Ведмедиця);
- змінено правопис іншомовних слів (теза – тезис; хемія – хімія; міністер – міністр);
- упорядковано наголоси (по'друга – подру'га ; душн'ий- д'ушний).

Реформа проти українського слова на цьому не завершилась, а продовжувала далі руйнувати те, що ще вціліло. Були створені спеціальні бригади, які переглядали словники й вилучали з них «націоналістичні» слова й терміни; українську лексику планово замінювали на російську (кав'ярня – кафе; митниця – таможня).

Наступні «вдосконалення» українського правопису відбулись у 1946р і 1960 рр., наслідком яких стало ще більше наближення української мови до російської .

Лише через три десятиліття, в добу національного відродження України, було опубліковано новий варіант правопису, головними досягненнями якого стало відновлення букви **Ґ** та кличного відмінка.

Нещодавно набув чинності найновіший український правопис. Редакція «Українського правопису» 2019 року повернула до життя деякі особливості «харківського» правопису, а також врахувала новітні мовні явища, поширені в різних сферах суспільного, наукового та культурного життя українців.

Література

1. Вакуленко С. В. 1933 й рік в історії української мови: чинна норма та правописна практика (на прикладі редакційної політики газети «Комуніст») [Текст] / С. В. Вакуленко // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2009. – № 16-18. – С. 74-79.
2. Касьянов Г.В. Становлення політичного тоталітаризму в Україні у 1920-і – 30-і рр.: соціально-психологічний фон // Другий міжнар. конгрес українців: Док. і повідомл.: Історія. – Львів, 1994. – Ч. II. – С. 48-51.
3. Німчук В.В. Проблеми українського правопису XX - початку XXI ст. ст. / В. В. Німчук; НАН України, Ін-т укр. мови. – Київ: [б.в.], 2002. – 112, [2] с. : портр.
4. Хронологія духовного та фізичного нищення української нації // Розбудова держави.– 1995.– № 1.– С. 10-15.

УДК 821.161.2(71)-1.09

ДО ПИТАННЯ ПРО ТЕОРІЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ЛІТЕРАТУРІ ДІАСПОРИ

Ірина Накашидзе,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства
Дніпровського національного університету залізничного
транспорту імені академіка В. Лазаряна*

Розглядаються теоретичні основи національної ідентичності та її риси у представників діаспори. Виділено, що однією з ознак та проявів національної ідентичності емігрантів є література.

Ключові слова: національна ідентичність, діаспора, літературна творчість.

The theoretical foundations of national identity and its features in representatives of the diaspora are considered. It is highlighted that one of the signs and manifestations of the national identity of emigrants is literature.

Keywords: national identity, diaspora, literary work.

Ідентичність – «сконструйовані за допомогою культури самосприйняття індивіда, самоусвідомлення власного існування як особистості у взаємозв'язку з іншими індивідами – членами культурної спільноти» [3., с. 282]. Ю. Шахно зазначає, що проблема ідентичності є антропологічною проблемою: «прагнення до ідентифікації, утвердження себе як частини певної єдності, традицій, реалізація себе як певної цілісності виділяють людину із світу речей» [8, с. 278].

Серед усіх типів ідентичностей «найважливішою й найповнішою» (Е. Сміт) є національна ідентичність. У вітчизняній історіографії (Я. Дашкевич, Н. Яковенко, Я. Грицак, Л. Нагорна) поняття національної ідентичності є ключовим при вивченні витоків української національної ідеї. «Чуття національної ідентичності стає могутнім засобом самовизначення й самоорієнтації індивіда у світі крізь призму колективної особистості та своєї самотутньої культури» [7, с. 27].

За Е. Смітом, існує дві моделі національної ідентичності: західна та східна. Відповідно до західної моделі нації є культурними спільнотами, члени яких об'єднані історичною пам'яттю, міфами, символами і традиціями. «Навіть там, де держава дозволяє існувати новим іммігрантським спільнотам із властивою їм історичною культурою, минає кілька поколінь, перш ніж нащадків іммігрантів допустять (наскільки взагалі допускають) до кола «нації» та її історичної культури через національні інститути гуртування мас» [7, с. 21]. Східна (незахідна або етнічна) концепція є більш вузькою. Вона передбачає, що людина завжди залишається членом спільноти, у якій народилась, навіть за еміграції. «Одне слово, нація – це передусім спільнота людей, об'єднаних спільним походженням» [7, с. 21].

Національна ідентичність багатовимірна за своєю суттю. «Вона стосується таких понять, як обов'язок, зрада власної особистості, вірність батьківщині й моральним законам» [5, с. 20]. Це поняття має поєднувати два виміри: з одного боку, громадянський і територіальний, а з другого – етнічний і генеалогічний. Серед складових національної ідентичності виділяють і такі ознаки етнічної спільності, як історія, фольклор, мова та література.

Проблема національної ідентичності особливо гостро постає в багатонаціональних державах, таких, як Канада. Б. Савчук зазначає: «для діаспори як маргінального прошарку українського етносу властива подвійна або й навіть потрійна етнічна самосвідомість, що формується внаслідок постійного проживання в іншоетнічному середовищі. Таким чином, вона постійно балансує на межі асиміляції та перебуває в стані одночасної ідентифікації себе з багатьма етносами» [4, с. 269]. Яр Славутич у ситуації подвійної ідентичності закликає вихідців з України та їхніх нащадків підкреслювати не лише своє походження, а й відданість батьківщині у самому визначенні своєї національності, наприклад канадські українці, американські українці, німецькі українці тощо [6, с. 295].

Ж. Янковська стверджує, що життя емігрантів за кордоном, процес їх ідентифікації, окрім історичного, етнографічно-етнологічного та інших аспектів, має ще, не менш важливий – чуттєво-емоційний: «з якої причини не відбувався б виїзд за кордони України, це завжди пов'язано з певними переживаннями прощання з рідною землею, близькими людьми, тим, що оточувало щодня і здавалося звичним» [9, с. 440], додамо, й туги за ними. Найкраще ностальгічні почуття переселенців відбиває словесними засобами художня література, передусім лірика. Саме у ліриці, на думку П. Іванишина, є можливість «попереднього художнього окреслення батьківщини (України) не лише як константи і сутності тут-буття (екзистенції), але й як еквівалента буття взагалі» [1].

Для багатьох представників діаспори одним із виявів своєї ідентичності стала літературна творчість. Її зміст розкривається через мистецтво слова в контексті національної ідентичності автора, читача, персонажа. «Письменники-емігранти, які в силу політичних обставин розірвали з батьківщиною, не втрачають в «екзилі» своєї етнопсихологічної totoжності» [2, с. 86], таким чином зберігаючи свій зв'язок з батьківщиною та національну ідентичність. Література дала змогу не лише зберегти свою ідентичність, «українськість», а й донести світу слово про Україну.

У літературознавстві теорія національної ідентичності є провідною методологічною ідеєю, що допомагає аналізувати художню літературу на глибоких смислових рівнях, що спрямовують дослідника на фундаментальні питання мистецької кодифікації національного буття, національної психології, а також на конкретні питання, пов'язані з осмисленням художньо-мовної майстерності, змісту та сенсу художнього твору тощо. Ця ідея є дуже актуальною на сьогодні і потребує подальшого дослідження як у теоретичному аспекті, так і безпосередньо втілення у художніх творах.

Література

1. Іванишин П. В. Батьківщина як фундаментальний спосіб буття людини в поезії Тараса Шевченка і вісниківців. URL: <http://dontsov-nic.org.ua/index.php?m=content&d=view&cid=400>.
2. Ігнатенко М., Астаф'єв О. Про лірику української еміграції «не ложними вустами». Слово і час. 1999. № 4–5. С. 8488.
3. Проскурова С. Дискурс національної ідентичності в українській та польській гуманітаристичній на зламі XX–XXI століть. Наукові записки. Серія: Історичні науки. 2009. Вип. 12. С. 281–287.
4. Савчук Б. Українська етнологія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2004. 562 с.
5. Сірик А. Моральні аспекти української еміграційної поезії. Слово і час. 2004. № 2. С. 20–24.
6. Славутич Яр. Українська література в Канаді: Вибрані дослідження, статті й рецензії. Едмонтон: Славута, 1992. 336 с.
7. Сміт Е. Д. Національна ідентичність. Київ: Основи, 1994. 224 с.
8. Шахно Ю. Діаспора як осередок збереження національної ідентичності іммігранта. Діаспора як чинник утвердження України у міжнародній спільноті: Зб. матеріалів III Міжнародного конгресу. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2010. С. 277–281.
9. Янковська Ж. Мотиви ностальгії в українській художній літературі митців діаспори. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. Вип. 11. Острого: РВВ Національного університету «Острозька академія», 2008. С. 440–447.

УДК 821.161.2.09(477.83-25)»1939/1941»

ЕКСПЕРИМЕНТ У ЗАШМОРГУ: ЛІТЕРАТУРНЕ ЖИТТЯ ЛЬВОВА 1939–1941 РР. ОЧИМА УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Валентина Прокіп,

кандидат філологічних наук, науковий співробітник
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

Висвітлено літературно-мистецьке життя Львова періоду першої радянської окупації. На основі спогадів українських письменників (П. Панча, О. Тарнавського та ін.) окреслено найбільші зміни в ньому після анексії Західної України більшовиками.

Ключові слова: окупація, більшовизм, тоталітарний режим, Літературний клуб, Львівська організація Спілки радянських письменників України, Петро Панч, Остап Тарнавський, Олександр Корнійчук.

The literary and artistic life of Lviv during the period of the first Soviet occupation is covered. It is based on the memories of Ukrainian writers (P. Panch, O. Tarnavskiy, etc.), the greatest changes were outlined in it after the annexation of Western Ukraine by the Bolsheviks.

Keywords: occupation, Bolshevism, totalitarian regime, Literary Club, Lviv Organization of the Union of Soviet Writers of Ukraine, Petro Panch, Ostap Tarnavskiy, Oleksandr Korniyshuk.

Спецоперація з так званого «визволення» Західної України, а фактично її окупації, розпочалася задовго до перетину Червоною армією польсько-радянського кордону. Ще навесні 1939 р. Й. Сталін безрезультатно намагався розіграти карту Другої Речі Посполитої у перемовинах із представниками урядів Франції та Англії, але остаточно доля цієї країни вирішилася 26 липня 1939 р. в таємному кабінеті одного з берлінських ресторанів. Через місяць у Москві було офіційно підписано пакт Молотова-Ріббентропа. Деталі додаткового протоколу не розголошувалися. Згідно з ним, дві країни, порушуючи всі міжнародні угоди, фактично розділили між собою суверенну державу, і кожна з перспективою захоплення в майбутньому сусідніх територій.

Підготовка Радянського Союзу до вторгнення тривала кілька місяців. Привід абсолютної надуманий («історична місія визволення братів-українців»), адже самих українців, наприклад, у Львові на початку 30-х років ХХ ст. мешкало близько 16 %, тоді як поляки становили понад 50 %, євреї – майже 32 % [3]. До такої масштабної анексії ретельно готували більше політтехнологів, а не військових (до слова, знесилена боями з німецькими дивізіями, польська армія здала Львів більшовикам практично без опору, проте під певні гарантії, яких радянські очільники і не збиралися дотримуватися). Усе в «добрих» традиціях Росії. Тотальна інформаційна війна велася ще з середини 1920-х років. У Львові, зокрема, виходило ряд радянофільських часописів, які щедро фінансувала Москва («Вікна», «Світло», «Нові шляхи»), однак із середини 30-х рр. ХХ ст. їхні позиції дещо ослабли на фоні репресій та голодомору, а самі видання перестали виходити. Прихильників більшовизму у Львові на той час було небагато: одні переїхали в СРСР, де майже відразу були знищені органами НКВС, інші – поступово розчаровувалися. Проте в Кремлі не полишали ідеї окупації Західної України, а зі змінами на політичній карті Європи взялися до її реалізації. У вересні 1939 р. мети таки було досягнуто. В історії Львова почався новий період, що став знаковим у житті більшості учасників подій, правду про які так ретельно замовчувала або навмисно перекирчувала впродовж десятиліть радянська пропаганда.

Про першу радянську окупацію, що тривала 1 рік 9 місяців, написано чимало студій з історії з посиланням на архівні документи, однак надзвичайно важливими лишаються спогади очевидців подій, особливо щодо галузевих видів діяльності. Так, зокрема, про літературний процес Львова того непевного в усіх відношеннях часу писали Роман Купчинський [2], Петро Панч [4], Михайло Рудницький [5]. Особливо цінними свідченнями є розділ «Інженери людських душ» книги «Західна Україна під большевиками» (редакція Мілени Рудницької) [1] та мемуари Остапа Тарнавського «Літературний Львів». Вони якнайповніше доповнюють офіційну інформацію та дещо препаровані спогади представників іншого табору, наприклад того ж П. Панча.

З вересня 1939 р. події у Львові розгорталися стрімко: нова влада намагалася якнайшвидше закріпитися на окупованих територіях. Закривши друкарні й редакції часописів, яких у місті напередодні війни налічувалося до 80 [6, с. 21], та взявши під жорсткий контроль пресу, куратори зі сходу особливу увагу відразу ж звернули на митців. Їхню значимість для радянської пропаганди переоцінити важко. Не випадково ж 1934 року під час виступу на першому з'їзді письменників Й. Сталін назвав літераторів «інженерами людських душ». Вислів став крилатим: тоталітарний режим потребував «кишенькових» митців слова

не тільки для створення ілюзії щасливої сім'ї народів, але й для формування світогляду молоді в потрібному руслі. Саме з цією метою — «виховувати» громадян нової країни — до Львова прибуло чимало урядовців, кожен із яких опікувався своїм сектором і відповідав за роботу в певній галузі. Так, наприклад, найбільш впливовим у літературно-мистецькому житті Львова був Олександр Корнійчук, голова Спілки радянських письменників України (1938–1941). Майже з перших днів окупації за організацію літераторів відповідав Петро Панч. У мемуарах «Львів, Коперника, 42», що побачили світ у журналі «Вітчизна» 1960 року, він досить лаконічно та влучно охарактеризував те, як сприймали радянську владу і її літературу місцеві митці, — «експеримент, який невідомо ще чим кінчиться» [4, с. 179]. Це і був експеримент, сповнений цинізму та ненависті до свободи, адже проводився на людях з метою вбити у них будь-які пориви до волі. А якщо врахувати, що письменники особливо вразливі, то методи нової влади, уже давно апробовані в Радянському Союзі, — маніпуляції шляхом підкупу (високі гонорари, урядові нагороди, великі тиражі, грошові дотації, екскурсії тощо) та залякування (арешти, профілактичні бесіди, спроби вербування і т. д.), — виявилися досить дієвими. Літературний процес у Львові пригальмував свій розвиток, а в європейському напрямку й поготів.

І все ж львівські поети, прозаїки та драматурги, деморалізовані війною, невлаштованістю побуту, зміною влади, гуртувалися навколо створеного на зразок казино польських письменників (діяв до 1939 р.) Літературного клубу, приміщення для якого виділили в експропрійованому палаці графів Бельських. Символічність вибору помешкання очевидна, як і того, що більшість військових, які першими зайняли Львів, показово розмовляли українською мовою, або того, що львівських письменників відразу ж очолив колишній сотник армії УНР П. Панч. За спогадами О. Тарнавського, усе це неабияк заспокоювало місцеву інтелігенцію, хоча насправді приглушувало їхню пильність і було частиною долі продуманого плану.

На вулиці Коперника, 42 розмістився також Оргкомітет Львівської організації Спілки радянських письменників України, який почав свою роботу з «інвестицій» у майбутні твори на пошану «визволителів», щедро фінансово допомагаючи митцям. Особливо потребували цього польські біженці, серед яких було чимало відомих письменників — Ванда Василевська, Єжи Борейша, Тадеуш Бой-Желенський. З цією метою було створено Літературний фонд, яким завідував Юрій Шовкопляс, діяв консум (відомча крамниця), харчевня, де, за спогадами О. Тарнавського, видавали сніданки й обіди щодня, крім неділі. У клубі за потреби можна було й переночувати. Така турбота про літераторів викликала їх масову реєстрацію в Оргкомітеті, адже на той час у матеріальній скруті опинилося багато митців. Технологія себе виправдовувала, проте наступний етап — період детального вивчення контингенту й схилення його до співпраці — був значно складнішим і тривав майже рік. За цей час одних заарештували (Остап Луцький), хтось покинув Львів і виїхав до окупованої нацистами Європи (Роман Купчинський, Анатоль Курдидик, Богдан Кравців, Адольф Рудницький, Катря Гриневичева) або майже зовсім перестав писати. Тільки 15, 16 і 18 вересня 1940 р. відбувся прийом львівських літераторів до Спілки радянських письменників України. Остапові Тарнавському сам процес здався більш подібним до допиту чи сповіді. У результаті дуже суворого відбору членами організації стало лише 58 із 162 митців, хоча, за словами Петра Панча, у вересні-жовтні 1939 р. у Львові налічувалося до 500 письменників різних національностей [4, с. 174]. Жити з літератури могли тільки дійсні члени організації, однак навіть членство у спілці не гарантувало спокійного життя й стабільних гонорарів, адже будні радянського митця були далеко не безхмарними, швидше навпаки. Один із львівських літераторів, прізвище якого, на жаль, не вказано в книзі «Західня Україна під большевиками» (свідчення в збірці, що

вийшла в США 1958 р., анонімні, бо після закінчення Другої світової війни частина авторів лишилася жити в Радянському Союзі), згадував: «...Письменник у Советському Союзі належить до упривілейованої касты «спеців», себто до тих людей, які можуть заробляти величезні гроші. Одначе за сю можливість він мусить платити подвійною свободою: особистою і творчою» [1, с. 205].

Обов'язки, які покладали на літераторів, були настільки обтяжливими, а іноді й ганебними, що про творчість часто доводилося забувати. Безкінечні лекції з марксизму-ленінізму, історії ВКП (б), російської радянської літератури й соцреалізму, виступи на заводах і фабриках, у школах і в клубах (навіть перед танцями!), творчі вечори й обговорення — і все це майже щодня. Варто переглянути «Хроніку» часопису «Література і мистецтво», що від 1940 року видавався як офіційний журнал Львівської організації Спілки радянських письменників України, щоб зрозуміти, що в митців практично не лишалося часу й можливості творити. Більшість із цих заходів розпочиналася пізно, тому дехто з письменників змушений був навіть ночувати в клубі. А якщо новий твір таки з'являвся з-під пера члена спілки, то його пересіювали крізь потрійне сито. Історію друку детально викладено у свідченнях «Інженери людської душі»: «Поки твір з'явиться в друку, він проходить щонайменше потрійний контроль: його першого референта, редактора, що стежить за правдивістю автора, та офіційного політичного цензора. Кожна книжка з'являється з прізвищем редактора та цифрою, під якою захований цензор. Увесь цей контроль не охороняє ще автора перед закидами політичного характеру, з якими він може стрінутись, після появи твору друком, на прилюдних літературних вечорах або в пресі» [1, с. 206–207]. Такі умови не сприяли творчості. Літературний процес опинився у зашморгу, який затягували з кожним днем усе більше і більше. Редакції нових часописів і не приховували, що їх цікавлять насамперед твори, у яких оспівано «визволителів» та їхніх вождів, й таврували все, що було до цього.

Поступово література збідніла і жанрово: про великі твори ніхто навіть не думав. О. Тарнавський згадував: «Не було навіть думки про те, щоб хтось з письменників міг сісти за стіл і писати якийсь поважніший твір. Якщо і писали, то на замовлення або просто для заробітку, вичуваючи, що саме потрібно пропаганді» [6, с. 58]. Тим більше, що «сразків» не бракувало, як і замовних тем для творчості. Варто згадати хоча б історію написання колективних поем «Слово про великого рідного Сталіна» (до дня народження вождя) та «Щасливий рік» (до річниці «визволення»). Сам факт зібрання письменників, на якому обговорювали план майбутньої колективної поеми, для учасників був настільки трагічним та комічним водночас, що вони не могли згадувати про це без сарказму і через десятки літ. 1966 р., під час 34-го Міжнародного ПЕН-конгресу в Нью-Йорку, Юліан Пшибось та Чеслав Мілош розповідали О. Тарнавському про деталі зібрання 1939 р. з нагоди написання оди Й. Сталіну, на якому завдання роздавали на три дні. І хоча згодом у складі колективу зазначили 17 авторів, частина з них жодного рядка не написала. А про саму поему забули після того, як виявилось, що Р. Купчинський, один із її авторів, як репатріант втік до захопленого німцями Кракова.

Письменники Львова опинились у задушливій атмосфері. Чи можна це списати на окупацію? Частково. Жодна окупаційна влада не буде турбуватися про культуру поневоленого народу, але ті митці, що мешкали у Львові впродовж 1939–1944 рр., мали змогу зіставити два окупаційні режими, і результат не на користь більшовиків. Остап Тарнавський через десятки років зробив висновок: «Єдине, що зуміла зробити нова влада, це накласти намордник всьому населенню, застрашити його терором поліційної системи, арештами, вивозами, відібрати у кожного яку-небудь ініціативу та охоту до спротиву. Ніколи раніше тюрми не були так переповнені, як під час цієї першої окупації, а десятки тисяч громадян були вивезені в далекі райони Азії. Хоч офіційно цю окупацію звали «возз'єднанням» і пропаганда трубіла про це навіть пильно складеними

віршованими одами, то характеристику цього возз'єднання найкраще віддає панічна втеча окупаційної влади, може, не так перед німецькою армією, як перед населенням, якому за той короткий час далася добре взнаки» [6, с. 62–63]. На жаль, той межовий експеримент у зашморгу мав продовження вже після 1944 року. Його плоди ми пожинатимемо ще довго.

Література

1. Інженери людських душ. Західня Україна під большевиками. IX. 1939 – VI. 1941. : збірник / за ред. М. Рудницької. Нью-Йорк: НТШ в Америці, 1958. С. 205–219.
2. Купчинський Р. Літературні зустрічі : Київські письменники у Львові. Дзвін. 1991 № 10. С. 133–136.
3. Населення Львова. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Населення_Львова (дата звернення: 05.04.2020).
4. Панч П. Львів, Коперника, 42. Вітчизна. 1960. № 2. С. 171–180.
5. Рудницький М. Письменники зблизька. Книга 3. Львів: Книжково-журнальне вид-во, 1964. 195 с.
6. Тарнавський О. Літературний Львів 1939–1944: Спомини. Львів: Піраміда, 2013.

УДК 342.725 (477) «1991/2020» (043.2)

МОВНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ ЗА ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Галина Стечак,

*кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри українознавства
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького*

Світлана Ягело,

*кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри українознавства
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького*

Висвітлено актуальні питання щодо мовної політики та мовної ситуації в Україні за часів незалежності. Простежено основні проблеми, які характеризують сучасну мовну ситуацію в Україні.

Ключові слова: мовна політика, державна мова, статус мови, мовно-культурне середовище, суржик.

Topical issues that concerning with language policy and language situation in Ukraine since independence are covered. The main problems that characterize the modern language situation in Ukraine are traced.

Keywords: language politics, state language, status of the language, linguistic and cultural environment, surzhyk.

Актуальність теми полягає у визначенні ролі української мови як вагомого чинника консолідації нації в умовах розвитку державності, який зможе об'єднати українське суспільство для вирішення нагальних питань сьогодення.

За часів Незалежності нашої держави мовна політика регламентувалася декількома законами. Зокрема, у 1989 році Верховна Рада УРСР прийняла Закон «Про мови в Українській РСР» [6, С. 218], де українську мову було затверджено у статусі державної і незважаючи на те, що Україна тоді ще перебувала у складі Радянського Союзу, мові були надані певні повноваження. Тобто фактично вона отримала довгоочікувану можливість бути консолідуючим чинником на-

ції. Цей закон і донедавна визначав мовну політику, що викликало неабияку протидію зі сторони проросійських орієнтованих груп населення.

В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської мови, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування» [3]. Цей статус української мови був підтверджений рішенням Конституційного Суду України відповідно до офіційного тлумачення статті 10 Конституції України (1999 р.), у якому підтверджено надання статусу державної саме українській, а не якійсь іншій мові. Однак наступний Закон України «Про засади державної мовної політики» [5], який прийнятий 13 квітня 2012 р., істотно перекреслив низку здобутків української мови. Відтак, не виключено, що він був першим кроком на шляху до прийняття російської мови як ще однієї державної. Послугуючись ним, декілька областей надали російській мові статус регіональної, «спираючись на ледь не дискримінацію та гноблення носіїв російської мови» [1, С. 14].

Відтак, в Україні проблемним залишається питання двомовності, яке ускладнює мовну ситуацію, перешкоджаючи реалізації функцій мови. І відповідно, це зумовлює розподіл позицій у спілкуванні, що шкодить обом мовам функціонувати в суспільстві в повному обсязі. Як наслідок на тлі російськомовної масової культури україномовна освіта поглиблює у зросійщених містах розрив між побутовою мовою учнів і мовою навчання, а також знецінює ефективність виховання національно свідомих громадян, бо «національна свідомість формується тільки у своєму мовно-культурному середовищі» [1, С. 14].

У жовтні 2014 р. Конституційний Суд розпочав розгляд зазначеного закону й у лютому 2018 року визнав його неконституційним. З того часу Україна не мала жодного закону про мову держави. Наступним етапом у мовній політиці України став законопроект «Про державну мову», зареєстрований у Верховній Раді 19 січня 2017 року. Після розгляду в профільному комітеті законопроект отримав назву «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (5670-д). Його ухвалення у Верховній Раді стало передумовою зміцнення позицій державної мови і створення на його основі відповідних програм. 4 жовтня 2018 року Верховна Рада підтримала в першому читанні законопроект про забезпечення функціонування української мови як державної, а 25 квітня 2019 року ухвалила закон, який деталізує державний статус та вживання української мови.

15 травня 2019 року Президент України Петро Порошенко підписав закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Уперше мовна політика в Україні стала системною. Таким чином, українська мова отримала право функціонувати у всіх сферах суспільного життя на всій території України.

У сучасній мовній ситуації проявляється спадок радянського періоду – суржик, що виник внаслідок потужного впливу російської мови; для російського мовлення – це лексично обмежений звужений різновид, який набув поширення як результати соціальної деградації суспільства. Ця ситуація тягне за собою проблему збереження чистоти української мови, оскільки довготривалий вплив чужих мов призвів до активних процесів калькування та виникнення суміші мов або суржику. Як зазначає С.Каравацький, «орієнтуватися на живе мовлення сьогодні можна лише вибірково, бо в живомовній стихії змішано кілька мовних течій. Отже, треба орієнтуватись на народну творчість у неспотворених записах, на мову класиків» [2, С. 7-8]. Французький мовознавець Ж. Вандрієс, вивчаючи суспільну роль мови, вважає, що мова – це визначальний атрибут нації та держави [1, С. 16]. За влучним висловом Івана Огієнка, «...в мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання... І поки живе мова – житиме й народ як національність» [4, С. 239 – 240]. Українська мова є другою за кількістю носіїв серед слов'янських мов і потребує підтримки з боку держави, що ще раз підтверджує гостру необхідність ефективної мовної політики» [1,с.17].

Перспективи української мови можна вважати досить оптимістичними, оскільки в мовній політиці запроваджено квоти для україномовних пісень на радіо та телебаченні; прогресує відродження національного кіно; заборонено ввезення пропагандистських книг з Росії; прийнято новий Закон «Про освіту»; скасовано мовний закон «Колесніченко-Ківалова». Отож, на сьогодні українська мова має право функціонувати в усіх сферах суспільного життя по всій території України, проте нагальною потребою є зміцнення статусу української мови у сфері державної комунікації. «Збереження й розвиток української мови є запорукою збереження української держави і на її захист повинні бути спрямовані охоронні дії держави, оскільки людина виступає конкретно-історичною і національно-культурною індивідуальністю, є носієм мови, а отже – і носієм духовної культури нації» [1, С. 19].

Таким чином, спрямованість державної політики на зміцнення позицій української мови не лише в повсякденному житті, а й у сфері державного управління сприятиме розкриттю нових горизонтів для розвитку країни взагалі і суспільства зокрема, виведенню України на рівень світових зразків, долучення її до кращих моделей ефективного державотворення шляхом впровадження консолідуючої мовної політики.

Література

1. Гошовська В. Мовна політика в Україні : навч.-метод. матеріали / Уклад : А. В. Фоменко, Ю. В. Стрілецька. Київ : НАДУ, 2013. 36 с.
2. Караванський С. Секрети української мови. Київ : УКСП «Кобза», 1994. 152 с.
3. Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/Laws/show/254k/96-вр>.
4. Огієнко І. Українська культура : коротка історія культурного життя українського народу : курс, читаний в укр. нар. ун-ті. Київ : Вид-во Книгарні Є. Череповського, 1918. 272 с.
5. Про засади державної мовної політики [Електронний ресурс] : Закон України від 13.04.2012 № 5029-VI // Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>.
6. Шемшученко Ю. Закон УРСР «Про мови в Українській РСР» 1989 // Енциклопедія історії України : у 10 т. / ред. кол. В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : Наукова думка. 2005. Т. 3 : Е – Й. – 672 с.

УДК 82-15 + 94(4)

ЗБАГАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ АКСІОСФЕРИ ПОЕТИЧНОЮ МОВОЮ: АВТОРСЬКІ ТВОРИ АНТИТОТАЛІТАРНОГО СЕНСУ

Володимир Тимчук,

*кандидат технічних наук, старший науковий співробітник,
старший викладач кафедри комплексів та приладів
артилерійської розвідки Національної академії Сухопутних військ
імені Петра Сагайдачного*

У статті окремі періоди терору та знищення національної пам'яті в тоталітарній комуністичній державі проілюстровані сучасними поетичними творами Володимира Тимчука, які у сукупності з іншими заходами долають рудименти посттоталітарної ментальності, сприяють усвідомленню національної ідентичності та формують національну пам'ять

Ключові слова: поезія В. Тимчука, антитоталітаризм.

Some periods of terror and destruction of national memory in a totalitarian former USSR are illustrated using the poems by Volodymyr Tymchuk. As other means the poems overcome the vestiges of post-totalitarian mentality, promote awareness of national identity and form national memory.

Keywords: Volodymyr Tymchuk's poetry, anti-totalitarianism.

Поети фіксують час. Радо чи легко візують майбутнє. Рідше зазирають до криниці минулого, особливо, коли наміром є стати «позачасовим очевидцем».

Незважаючи на відкриті архіви та розриті безіменні могили, не цінуючи досвід труднощів і радостей самопанування на своїй землі, в сучасній Україні є ностальгійні нотки за начебто величним минулим у старшого покоління та викривлені оцінки справедливості в радянській державі у молодого. Причин цьому багато, але головною все ж є інформаційно-дезінформаційна робота медіа та експертів. На такі інформаційні хвилі, суспільні збурення та дезорієнтованість є природними реакції, зокрема і у поетичній формі.

Нижче спроба систематизувати та прокоментувати авторські рефлексії на боротьбу українців у часи Першої Української революції та запанування тоталітарного більшовицького режиму внаслідок її поразки.

Все почалося з національного відродження, яке, зазнавши нищення та спотворення у ХХ столітті, призвело зрештою до відновлення незалежності [2, 164–168]: *«перша війна кийв наш сосюри / спів летить корогви мають дзвони в храмах / зунр і злука спілка з польцею петлюри / ...кутник смерти перший другий відспів з храмів / і огонь новий із яру й лють похмура / неп й пацифікація вкраїнську в храми / в маси авангард і вапліте культуру / «бога нет» один костел закриті храми / три колосся чорні дошки мури / з комнезаму й рознарядок дзвони з храмів / курбас хвильовий мовчать земля й бандури / склад музей торсісін колгосп у храми / кров в європі коновальця та петлюри / на її руках і кров з карпатських храмів / й «нелюдей» з округ гори святого юра / і війна свята за гідність в отчім храмі / ...незалежність! стяг шеренги танки бе-ем-де і птури / запорука панахид молебнів за героїв в храмах»* («Храм», 25.VIII.2016 [2, 168]).

Саме на поезії «Храм» проведемо розгортання подій репресій супроти українства та нищення національної пам'яті.

Так, аби замирити українців, як і представників інших народів, загалом усіх адептів особистої власності та права розпоряджатися плодами свого труда та зберігати свої звичаї, більшовики вдалися до нової економічної політики та політики коренізації. Такі дії совлада повторювала, зокрема після сталінізму: *«...всемірний совет міра / для всього прогресівного человечества / 100 літ з дня великого / полички в магазинах переповнені / сіллю дьогтем перевареною зі шкірою ве-ер-ха капустою з крупою згідно дострокового плану п'ятирічки / у жерстьянках із сільгоспмашу який (враг не дремліт!) для танків клепає тридцять шосту шестерню / наше (!) покоління буде жити прі комунізмє!? / лише дотонім і перетонім / надоями забоями прибоями / виходами в откритий космос / і виходами на демонстрацію за мір і субботнік...»* («Ярмарок», 31.VIII.2016, зі збірки «Пісні забутих предків», непубл.).

Із самих початків свій шлях до «світлого майбуття» більшовики встеляли насамперед тотальним контролем: *«Честь ум і совість прогресивної епохи / Недремним оком - пильним будь! - глядить...», а за його результатами щодо контри чи неблагонадійних - насильством: «...За спинами - немає їх - покоси / Лежать - немає їх - мовчить / Клепало – слів – нема - багряні коси / Заточені давно і чути крок / Дворучної бездушної епохи / Крізь терни-трупи до зірок»* («Епохи коси», 20.XII.2017, з циклу #UkraineMuseumable, непубл.). Ця поезія вилинула з духу Алли Горської, який вони виявила в т.ч. і на диптиху «Ескіз вітража» [1, с. 71]. І, власне, подібне тотальне втручання в особистий

світ кожної людини дозволяв замовчувати зло та поширювати солодку олжу у світі: «Ніхто не пізнає систему. / Країні Рад / Перейняти, покращити тему - / Терору – лад - / «Государєво слово і дело». / Жінка, син, брат - / Усіх, і себе, перемелять, / І - на парад. / Залишається що людині, / Як двадцять п'ять, / Сміятися та не загинути? - / ...«Тухта» і «блат»» («Московія», 8.VI.2018, не-публ.). Правда ж повільно - ми це спостерігаємо і нині - виходить на світ, а голоси свідків - «Цей режим автор знає з власного перебування у в'язницях» [5, 50] - бувають заслабкими.

І як у вже новому столітті, в наче новому світі, коли тоталітарний здавалося мертв'як простягнув свої загребущі кістяки - як наслідок кілька сотень заручників з українського сходу та Криму незаконно перебувають у в'язницях - не відчутти своєрідний рефрен: *«Ні потоком бурхливих слів / Ні прикликанням смерті - / Він боровся, всміхався і жив, / Аби гідно померти. / Лабитнанги - сім в білім модрин. / ...Українства - за колом полярним! / Кажуть: вибір у світі людин / У Росії безправній / Є не вибором - лише життям, / Інше все - у страху безнадії. / Головне - залишатися там, / Де збуваються мрії»* («Процес» із при-святою Олега Сенцова, 7.VI.2018, не-публ.)?

Чимало хто чув, що ув'язнення було перманентним станом для кожного громадянина і (не- також): *«параджанов сидів в хаті / крашаньик звисав на плечі / а із вуст найблагішим матом / він хвалив цю счастливу страну / ... / параджанов сидів в зоні / зона ж жила у кожнім совку / а на волі здохлі ворони / і чугайстер з іванком в танку»* («параджанов сидів», 23.VII.2016, зі збірки «Пісні забутих предків», не-публ.).

Але масштаби жахіть оявилися з часу відкриття архів спецслужб. І коли читаєш довідку, засвідчену великою червоною гербовою печаткою, в якій: «В учетно-архивный отдел КГБ...поступило заявление от гр-ки БОРЕЦ Марины Васильевны, разыскивающей своего мужа... В 1937 году ... участие в контр-революционной фашистской группе постановлением НКВД и Прокуратуры СССР осужден к ВМН — расстрелу. Приговор приведен в исполнение. ...Руководствуясь указом КГБ при СМ СССР №108сс от 24.УІІІ.1955 года ...объявить заявительнице ...находясь в местах заключения, 11.XI.-1941 г. умер от крово-излияния в мозг» [7], то ніяких інших емоцій, аніж наступні, годі уявити: *«Роз-простайтесь! Ось і розвінчали / Культ особи: / Іздержок, перетібов - так, чима-ло, / В путі безгробнім. / На запит Ваш - немає мужа вже двадцятьє літо - / Після наради / Червоною печаткою засвідчимо: НЕ ВБИТИЙ - / В «ІТеЛ» за зра-ду / На десять літ — все по закону. / ...Звільнили б, але крововилив призив до скону»* («Ум! Честь! Совість!», 13.V.2018, з циклу #UkraineMuseumtable, не-публ.).

Так чим же був один із найненависніших режимів людства, який прикри-вався всезагальним благом? У чому він якнайвідповідніше щодо своєї дійсної суті проявився?

Перше, у знеціненні як людини (в т.ч. і нехтування правом на життя: *«як поліно мене кинули до кунгу / як післяноворічну ялинку мене викинули у си-бірські сніги / як лопату антрациту мене вкинули в мартенівську піч / як пет-пляшку мене покинули у баркас до дна білого спланованого / як бройлера мене закинули на гак у підвалі ззовні ошатної будівлі гербом прикритої / і не мене ви відкинули в людині - / Сина Людського відкинувши на Смітник»* («Від-кинули», 5.VI.2016, не-публ.)), так і цілих народів - репресій зазнавали українці, а у національних справах 1937/38 рр. і німці, греки, поляки та ін. (були ще т.зв. «цехові»: лікарів, СВУ), а під час II світової війни - чеченці, кримські татари, ...: *«Кому війна війною, / А кому... / - Полчаса на сбори! Брать всьо, кроме ме-белі / (Знадобиться «бравим ребятушкам» - скаже партія, звідки та з чим). / Чому? / Чому? Чому? Чому? Чому? Чому? / Чому? / - Бес разговорчиков! А ви не знаетє? / - Ми дуже образили радянську владу?! ...»* («Ешелони», 18.V.2015, див. Вогнити! Вижити! Перемогти! Львів. 2016).

Друге, все підпорядкували знищенню індивідуальності, як основи загальної рівності, та, як наслідок, викорінення вад, які, на думку революціонерів, походять із нерівності, що уможливить стає відчуття щастя: *«Найстрашніше в країні Рад - / Кожній дитині - патрон й автомат, / Сорок секунд і - на місце, в свій ряд - / Сила - боятися! - муштра, парад, / Затим, на холм Унії - Слави курган - / Глядить у майбутнє безсмертний іван З невідомим ім'ям - і не б'є барабан / Піонера, як немає бажань / Інших, ніж - не до братських могил - / В повен зріст гнали їх - їх косили, / Мов траву росянисту у розквіті сил. / ...Найстрашніше, вони - і не жили»* («Найстрашніше в країні Рад...», 9.VIII.2018, неопубл.).

Третє, страх і брехня. Брехня, як запорука чи шанс вижити. Страх, як шанс пожити ще трохи довше. Як наслідок, сповідуваний страх і брехня роблять їх адептів рабами цих рис — світ стає істинно-фальшивим, у ньому — фальшивим усе, і навіть їх рішення, тих, кому надали право (чи хто взяв його силою) щось утілювати, звітувати, вирішувати.

Сукупність першого, другого і третього вилилося не лише у богоборство, а і в тотальне нищення усіх, хто відрізняється і хто чинить (або чинив — ще одна демонічна риса - помста) будь-який опір. Чорним вінцем цього демонізму стало чи не найбільше злодіяння - боротьба супроти усіх: зневолених чоловіків, безправних жінок, несамодостатніх дітей і, взагалі, усього живого - три голодомори: *«розкажу тобі про дрібку / легковажать звично / крихті в двадцять першому / і в тридцять третьому / визначали міру каратами / ...»* («Балада про відсутнє», 11.XII.2019, див. Зі сходом сонця. Львів. 2020), в яких уся підсоветська Україна, що частинно повірила, але так само безсумнівно була змушена до віри в кращість нового ладу та веселого життя, спливала слізьми, кров'ю і пам'яттю: *«у дровородівських червоних білих барвах - / коси в дві руки / вздовж сірих берегів лікнепу й авангарду - / декрет про колоски / стоїть дівча без чистого майбутнього - / два ока - жорна / розбиті на ланах, що золотили, й дошки - / чорні чорні / і балаклія, гайдари, артільне, / червоний жовтень / чи пролетарське - не врятують назви вільних / в совітських жорнах: / цих маторжеників - на пил перемололи - / і Бог - не бачив - / і ним засіяли безкрає зимне поле / воронокряччям»* («і Бог - не бачив», 13.VIII.2017, з циклу #UkraineMuseumable, неопубл.), всіваючи землю новими місцинами масових останніх пристановищ: *«КУРГАН / ХОВАЄ / МИНУЛЕ / ВІД / НЕПОГОМОВНОГО / НИНІ / ЛЕЖАТЬ / ЩО ЗРОДИЛИСЬ / ЛЮБИТИ / ПЛОДИТИСЬ / БУЛО / Є / ТАК БУДЕ / КРИЧАТЬ / ШЕПОТОМ / ШЕРЕХОМ / ДЗВОНОМ / ДУШІ / ЗАБУТИ / ЗАБИТИ / СТОЇТЬ / КУРГАНОМ / СКОРБОТИ / УСЯ / ПЛОДОРІДНА / ЗЕМЛЯ»* («Курган», 7.II.2018, зі збірки «З Гетьманщини безмежжя», неопубл.).

Ось такою є ціна брехні, за викриття якої інколи доводиться платити іншу високу ціну: *«...нове життя / На зміну ветхому прийшло у час величний / Підкорення стихій і пристрастей людських, / Окрім єдиновірної - своє віддати (краще - іншого) / Заради революції й прогресу, / З Уельсу - в Юзівку: / Усе: за планами - гектари у колгоспи, ешелони - / На схід валити ліс і надлишок із міст / Рабсили - в села, де одне: «Немає хліба» / З уст кожних (чи уста це вже?) і віри / Немає - тільки страх і лицемірство. / А що натомисть? Книги, обіцянки, / Квадратні метри (кожному - по два), / Ліс рук підтримки рішень / Партійних і бездумних бригадирів, / Збори, черги, валки / З усіх, що - гноєм для нової п'ятирічки / І рівність тільки ув однім - у безпритульстві / І безнадії. / А що? Як Той, Людський, не має й голови де прихилити. / І зрадили яких уже завчасно / За тридцять із торгсину срібняків, / За тридцять із ланів радянських колосків»* («Ціна правди» Гарета Джонса, 3.V.2020, див. Азовом...Зіскрижалені. Львів. 2020). Дивує лише те, що наклад ключової книжки для розуміння І половини ХХ століття у східній Європі крізь призму неупередженого погляду зі сторони склав дивні 100 прим.

Продовжувати зріз ідеології, інформаційного забезпечення та практичної роботи Советської Росії засобами авторської поетичної мови можна і далі (адже не всі наслідки окупації та тоталітарного минулого усвідомлені та подолані: «... Допоки у спадок від есесесери / Ходитимуть по кістках» («Навчаль», 29.VI.2018, непубл.), але зупинимося на рядках, які проф. В. Куценко назвав у післямові чи не найсильнішими [4, 108]: *«По хвилині пам'яті усіх заморених і забитих, / По годинах розпачу над торговицею часом і пам'яттю / Я читаю - о sic! - це читаю! - про загонконтору і склад / Соціально-демографічний окремого села з Приазов'я, що в лад / Советський перетворювалося першою і другою категоріями, / Яка навіть не в очі, не в серце, не в ноги - ледь чутне жити / Кидали, крізь зуби зціджували, помислами шепотіли / В справедливості вірю, чом не справедливо душу й тіло / Не кладемо - забирають і стирають з пам'яті і з території / Числа двадцять перші, тридцять треті, тридцять сьомі мов армагедон / І чомусь перед очима (не)нормальний розподіл усіх ймовірностей закон»* («(Не)нормальний закон розподілу», 25.XI.2019, див. Зі сходом сонця. Львів. 2020).

Здавалося, що за такого терору триумф зла є неминучим. Але віра, сила духу, рішучий і (або) тривалий спротив, спонукання до сумнівів у таборі ворога, відстоювання правди уможливили завдання поразки комуністичній імперії та ідеології (хоча завершальну крапку слід поставити міжнародним судовим процесом). Іншими словами, завжди є борці і, очевидно, від їх кількості та переконань і залежала (і залежить на нових етапах боротьби за утвердження правди та гідності) перемога над злом. І хоча частка щодо останнього в авторській поетичній творчості займає набагато менше місце порівняно з боєм, спричиненим комунізмом, але її роль є зрозумілою і повноважною: «... Не лякаймося, ціль / Осяє життя навкруг, / І довагітнить серце дух, / І відгукнуться звідусіль / Мільйони - крізь часи і путь - / Хай одиницями - прийдуть - / Бо дійсна сила - лише в ній - / Сплатімо спокоєм олжі - / Бо нам - стояти на межі - / За правду й гідність. Ось наш бій» («Не ні, а так!», 29.I.2020, див. Азовом...Зіскрижалені. Львів. 2020).

І одним із наших завдань є воскрешати та зберігати пам'ять про гідних і свобідних: *«Ми приходимо, і перше, що нам дається, - ім'я; / Затим - любов чи ненависть, / легка чи важка ... / Ми відходимо, і перше, що залишаємо, - ім'я; / Затим - любов чи ненависть, / легкі чи важкі...слова. / Але і йдемо ми, і перше, від чого відмовляємось, - ім'я; / Затим - від любові чи ненависті, / чи, навпаки, заради. / Лише шматки спогадів, зотлілих і знесловлених, / нагадують: було тут ім'я»* («Ім'я», 19.X.2017, вірш пам'яті Петра «Лесича», непубл.). Останні слова приймемо замість висновків.

Література

1. Горська Алла. Альбом творів : каталог. Аукціонний дім «Дукат». 2017. 132 с. [Електронний ресурс]. https://issuu.com/400083/docs/gorskaya_str_lr.
2. Гривул Т., Тимчук В. Українська військовість у ХХ столітті: державницькі, націєтворчі, історіософські і людські виміри / Матер. II ВНК 26–27 трав. 2017 р. Ч. 2 : Соц.-гуман. науки та сучасні виклики. Дніпро. Охотнік. 2017. 250 с.
3. Джонс Ґарет. Ціна правди / Пер. Г. Сташків, В. Пасічна, О. Тишук, М. Женченко. Київ. Жнець. 2019. 448 с.
4. Куценко В. Поезія війни у монокулярі (не)нормального закону розподілу // Зі сходом сонця / В. Тимчук. Львів. VarT ; Простір-М. 2020. 114 с.
5. Микулин А. Концентраційні табори в Советському Союзі. Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів. 1958. 227 с.
6. Площа «Жорна долі» / [худ. А. Гайдамака, арх. Ю. Ковальов, скульпт. М. Обезюк, П. Дроздовський] // Національний музей Голодомору-геноциду.
7. Справка инспектора 2 отд. УАО КГБ Тарасовой // Музей кобзарства НІЕЗ «Переяслав». Б/н.

МОВА: ЗАСІБ СПІЛКУВАННЯ, ІНСТРУМЕНТ ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ ЧИ ІНДИКАТОР ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Світлана Топалова,

*кандидат політичних наук, доцент кафедри менеджменту
та соціально-гуманітарних дисциплін*

*Харківського навчально-наукового інституту ДВНЗ
«Університет банківської справи»*

Мова розглядається як важливий політичний інструмент, як засіб реалізації різних політичних стратегій. Визначається ключова роль російської мови у забезпеченні імперської та тоталітарної експансії у різні періоди. Аналізується роль російської мови як основи стратегії «руського мира». Ілюструються загрози для української державності від збереження мовної ідентичності українців з «руським миром». На прикладі Естонії показано, як країна після здобуття незалежності використовувала державну мову і мовну політику для зміцнення громадянської ідентичності та формування громадянської культури. Обґрунтовується доцільність дослідження та адаптації естонського досвіду в Україні.

Ключові слова: мова, мовна політика, мовна ідентичність, «руський мир», асиміляція, громадянська ідентичність, громадянська культура.

Language is seen as an important political tool, as a mean of implementing various political strategies. The key role of the Russian language in ensuring imperial and totalitarian expansion in different periods is determined. The role of the Russian language as the basis of the strategy of the «Russian world» is analyzed. The threats to Ukrainian statehood from preserving the linguistic identity of Ukrainians with the «Russian world» are illustrated. The example of Estonia shows how, after gaining independence, the country used the state language and language policy to strengthen civil identity and form a civil culture. The expediency of research and adaptation of the Estonian experience in Ukraine is substantiated.

Keywords: language, language policy, language identity, «Russian world», assimilation, civil identity, civil culture.

Що таке мова і для чого вона нам потрібна? Найперша логічна відповідь на це просте запитання, яке чують навіть діти від вчителя, коли починають вивчати якусь мову – це засіб людського спілкування. Чим більше мов ми знаємо, чим досконаліший рівень знання, тим з більшою кількістю людей ми зможемо спілкуватися, краще їх розуміти, що особливо важливо в сучасному глобалізованому світі. Звісно, знання мов також постає одним із показників нашої освіченості. Однак здавна мова стала ще й важливим політичним інструментом. Тоталітарні режими довели цей інструмент до вищої міри досконалості, використовуючи мову у ролі одного із ключових засобів забезпечення ідентичності з імперією, насаджування образу ворога та обґрунтування «захисних» місій.

Використання російської мови як засобу мобілізації прибічників «руського мира» та підготовки до збройної агресії в Україні розгорнулося задовго до її початку. Виступаючи на Конгресі зарубіжних співвітчизників ще в 2001 р., тобто, відразу після приходу до влади, Путін анонсував надання концепції «руського мира» статусу державної політики, що має поширюватися на усьому просторі, де думають і розмовляють російською. Путін наголошував, що носії російської мови є важливим демографічним ресурсом, говорив про «ноосферу русського мира», яка передбачає культурну, релігійну, мовну присутність, передусім, у країнах, колишніх республіках СРСР. Тож мовна ідентифікація була визначена одним із ключових засобів реалізації російської експансії. Окрім культурної ідентичності, акцентувалась увага на необхідності «підживлення»

ностальгічних настроїв щодо «радянського соціалізму». Саме ці вектори впливу на свідомість українців активно реалізуються й сьогодні через відомі телеканали головної проросійської політсили, через їхні новітні політичні проекти, через розширювану мережу Інтернет-ресурсів.

Для забезпечення мовної ідентифікації з «руським миром» активно задіяні засоби політизації історії та історизації політики. Адже мовна проблема посилено політизувалася ще з часів царської Росії, а політика сучасної РФ демонструє відданість історичним традиціям і в цьому питанні. Ще історик М. Погодін доводив походження від «великоросійського наречія» усіх слов'янських мов і, відповідно, обґрунтовував статус російської мови як першої у Європі. Л. Белей, досліджуючи лінгвістичні висновки М. Погодіна, приходить до висновку, що мовна складова «руського мира» походить від імперського мовного архетипу [1]. За часів СРСР під лозунгами «збереження національних культур» усіма засобами впроваджувалася активна русифікація. Тож цілком логічно, що й сучасний Закон РФ «Про співвітчизників» визнає такими тих, хто володіє російською мовою, відчуває духовно-культурні зв'язки з прабатьківщиною. Військове вторгнення в Україну обґрунтовувалось, в тому числі, захистом «російськомовних співвітчизників».

Імперська політика РФ не змінюється і хоча б найменші перспективи її зміни у близькому майбутньому не проглядаються. Україна залишається ключовим пріоритетом зовнішньої політики, про що відкрито заявляють представники вищого ешелону російського політикуму. Стрімко збільшуються масштаби інформаційної експансії провідників політики РФ в нашій державі по «виправленню історичної помилки», поверненню України в «братські обійми». Забезпечення мовної ідентичності українців з «руським миром» так само виступає одним із головних векторів збереження/насаджування «братської любові народам, що вийшли з однієї колиски». Не випадково Путін постійно спрощує отримання громадянства РФ, передусім, для українців, акцентуючи увагу на знанні російської мови, навіть не дуже досконалому, як фактично єдиній передумові набуття громадянства. Мовне питання постійно використовується українськими політиками, що діють за принципом «розділай і володаруй». Особливо це простежується у виборчих кампаніях – як чергових, так і позачергових. Тож мова і в нас стала політичною зброєю, яка, з подачі політиків, в тому числі й «патріотичних», розколює українське суспільство. І такий розкол йде на користь РФ, незалежно від того, поглиблюють його безпосередні ставленики Кремля чи «корисні патріоти», які замість того, аби робити жорсткі і послідовні кроки в напрямку утвердження української мови як складової громадянської ідентичності, часто лише роздмухують полум'я мовного розколу в суспільстві.

За часів СРСР від лінгвістичної асиміляції потерпали всі республіки. Чи не найбільш жорсткою вона була у прибалтійських, і від естонців, латвійців та латишів зустрічала найбільший ментальний опір. Тож відразу після здобуття незалежності ці країни здійснили вкрай важливі кроки у напрямку утвердження своїх мов в якості важливого індикатора громадянської ідентичності, показника культури громадянськості. Україна не впровадила до сьогодні низки необхідних норм і заходів, які б не лише сприяли захисту і розвитку державної мови, але й наблизили б нас до європейського розуміння громадянської культури. Адже у сучасних європейських демократіях не можуть депутати парламентів чи державні чиновники не знати державної мови. Закони про державну службу вимагають для призначення на посаду її знання на чітко визначеному рівні. Така ж вимога неодмінно ставиться для набуття громадянства. Тому варто проаналізувати досвід у цих питаннях європейських країн, зокрема й балтійських, здійснити, хоча й із запізненням, низку необхідних кроків.

Стаття 51 Конституції Естонської Республіки, прийнятої у 1992 році, закріпила право кожного звертатися до державних закладів, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб естонською мовою та отримувати відповідь також естонською [2]. Таким чином, питання знання мови та спілкування громадян з державними установами було вирішене. На початку 1995 року був прийнятий «Закон про громадянство» [4]. Стаття 8 визначила вимоги та оцінку рівня володіння естонською мовою. Для набуття громадянства необхідне знання естонської для повсякденного життя. 4 пункти статті деталізують необхідний рівень знання мови і вміння її застосовувати. Претенденти на отримання громадянства мають скласти іспит на знання державної мови. Крім того, згідно статті 9, бажаючі стати громадянами, мають знати державний устрій та зміст Конституції Естонії, скласти іспит естонською на знання Конституції та «Закону про громадянство».

З огляду на важливість мовного питання в Естонії періодично приймаються плани розвитку мови на найближчі 5-7 років [3]. Розробка кожного чергового плану починається із детального аналізу стану мови та його змін за попередній період, показників розвитку мовної сфери й ефективності використання політичних інструментів для забезпечення розвитку мовної інфраструктури, зміцнення статусу державної мови та її поширення на різні сфери життя суспільства. На цій підставі визначаються загальна мета та конкретні завдання наступного періоду, показники їх реалізації. Неодмінними складовими усіх попередніх планів і того, що зараз перебуває у стані реалізації, є збереження і розвиток естонської мови як національної цінності. Тож розширення мовної інфраструктури, максимально зручної для користувачів – головний предмет турботи естонської влади у сфері мовної політики. Одним із ключових інструментів розвитку мовної інфраструктури є ефективне вивчення мови, особливо, зважаючи на той факт, що близько чверті естонського населення – російськомовні.

Проблема навчання естонській мові російськомовних студентів (учнів) гімназій – одна із найгостріших. Російські гімназії не можуть забезпечити викладання 60% предметів естонською мовою згідно нормативних вимог. Одна із ключових причин – дефіцит вчителів у цих гімназіях, що володіють естонською на достатньому рівні. Тому плани розвитку мови, низка інших планів і програм спрямовані, в тому числі, на забезпечення вивчення мови вчителями російських гімназій. Для навчання вчителів і студентів широко застосовуються методики занурення, створення мовного естонського середовища в школах/гімназіях, а поза їх межами працюють мовні табори. Створюється багато цікавих навчальних фільмів. На сторінках вчителів питання ефективних методик вивчення естонської мови – одне із найбільш обговорюваних [5]. Головний акцент робиться не на тому, аби примусити вчити естонську, а на тому, щоб найцікавіші заходи проходили естонською.

Таким чином, Естонія відразу після здобуття незалежності взяла курс на утвердження державної мови як одного із ключових засобів забезпечення громадянської ідентичності, як важливого індикатора громадянської культури. Цілеспрямована, постійна і систематична мовна політика, позбавлена надмірної політизації, слугує зміцненню державності. Естонський досвід застосовує на ретельне вивчення і адаптацію в Україні. Адже допоки стратегії «руського мира», в основі якої мовна ідентифікація, політика подальшої мовної асиміляції українців, особливо жителів південних і східних областей, розмивання ідентичності в українському суспільстві, в тому числі, й на мовному підґрунті не буде протиставлена ефективна мовна політика держави Україна, що здійснюється ювелірними інструментами, а не сокирою, доти ця стратегія буде дієвою.

Література

1. Любомир Белей. Міхаїл Погодін як «изобретатель» «Русского міра» Електронний ресурс. Режим доступу: <http://tyzhden.ua/History/120980>
2. Eesti Vabariigi põhiseadus. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.riigiteataja.ee/akt/PS?leiaKehtiv>
3. Eesti keelevaldkonna arengukava 2018–2027 (eelnoü). Електронний ресурс. Режим доступу: https://www.hm.ee/sites/default/files/eesti_keelevaalkonna_arengukava_eelnou_8.03.2018.pdf
4. Kodakondsuse seadus. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.riigiteataja.ee/akt/961169>
5. Kui õpetaja usub, et tema õpilased suudavad, siis nad suudavadki. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://opleht.ee/2017/02/kui-opetaja-usub-et-tema-opilased-suudavad-siis-nad-suudavadki/>

УДК 81'272(477):341.176(4):[321.64-028.79+329.15-028.79]

СУЧАСНИЙ ЛІБЕРАЛЬНИЙ ТОТАЛІТАРИЗМ: МОВНО-ОСВІТНІЙ КОНТЕКСТ

Ірина Фаріон,

*доктор філологічних наук, професор катедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»*

Розкрито поняття сучасного ліберального тоталітаризму на прикладі висновків Венеційської комісії щодо мовного закону в Україні (2019 р.) та суть «антидискримінаційної експертизи» у шкільних підручниках як нової форми цензури та боротьби з національною основою освіти.

Ключові слова: сучасний ліберальний тоталітаризм, ліберальна демократія, Венеційська комісія, антидискримінаційна експертиза.

The concept of modern liberal totalitarianism is revealed, based on the Venice Commission's findings on the language law in Ukraine (2019) and the essence of «anti-discrimination expertise» in school textbooks as a new form of censorship and combating the national basis of education.

Keywords: modern liberal totalitarianism, liberal democracy, Venice commission, anti-discrimination expertise.

Терміни тоталітаризм і лібералізм у нашому післягеноцидному суспільстві значна частина спільноти сприймає як політичний антагонізм межі негативним та позитивним. Проте вважаю, що ці терміни аж ніяк не варто розглядати в антагоністичній парадигмі, особливо щодо сьогоденних українських реалій у мовно-освітній царині. Якщо тоталітаризм за класичним визначенням «не визнає автономії від держави таких недержавних сфер людської діяльності як економіка і господарство, культура, виховання, релігія» [6], то виникає запитання, що ж таке держава і чи потрібна вона взагалі? За що ж тоді стільки українських поколінь віддавало і віддає своє життя?

Визначення лібералізму дає відповідь на це запитання: «метою лібералізму є максимальне послаблення («пом'якшення») різних форм державного і суспільного примусу щодо особи (контролю особи тощо), обстоює шлях мирного, реформаторського здійснення соціальних перетворень» [4]. Тобто лібералізм зводить функцію державної влади до мінімуму, що необхідний для забезпечення свобод персони. Дивна логіка: лібералізм заперечує державу, проте згадує її, коли треба забезпечити персональні права. Про обов'язки,

звісно, лібералізм багатозначно мовчить. Подиву гідна програма деморалізації, релятивізму і ліквідації національних держав як найприроднішої форми існування етнонації.

Сьогоднішня політична система, – це так звана ліберальна демократія, що, на нашу думку, на сучасному етапі стала абсолютним синонімом до ліберального тоталітаризму. І це не оксюморон, а новітнє суспільно-політичне явище знищення національних держав під прикриттям демоліберальних цінностей. Метафорично про це висловився кінорежисер Юрій Іллєнко: «Демократія, особливо ліберальна демократія, діє краще за голодомор – проносить легко й безшумно, не уриваючи сну» [1, с. 137]. Себто тоталітаризм на тлі ліберальної демократії – це просто суворий батько супроти загальноприйнятої аморальності.

Розглянемо дію цієї ліберальної демократії, себто ліберального тоталітаризму, на двох прикладах з мовно-освітньої царини як найпоказовіших щодо загрози існуванню самої держави.

1. Предметом нашого аналізу є рекомендації Венеційської комісії щодо ухваленого 25 квітня 2019 року Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Цей закон став фокусом новостворюваної і легітимізованої гібридно-ліберальної мовної політики всупереч нагальній потребі творити національну політику в мовно-суспільному полі. Слушно про нього висловився один із суб'єктів законодавчої ініціативи М. Княжицький: «З моєї точки зору, закон є надзвичайно ліберальним. Ліберальнішим, ніж будь-який інший закон, який є в будь-якій іншій європейській країні. Нас за це дуже часто критикують. На жаль, ми змушені йти на певні речі, тому що відбувається тиск зі сторони наших європейських партнерів, які є членами НАТО... Є кілька країн, таких, як, наприклад, Угорщина, яка блокує наші активності в НАТО. І тому для того, щоб «вибити» такі небезпечні козири для нашої безпеки, ми робили все, аби задовольнити всі бажання тих людей, які переживають за наше майбутнє, ...тому закон дуже ліберальний і демократичний» [5].

Отже, ліберальність цього закону потрактовано одночасно як благо і ваду, що зумовлено зовнішнім та внутрішнім тиском, інакше – ідеологічним демоліберальним вектором. Незабарна оцінка цього закону Венеційською комісією промовисто засвідчила міжнародну дію ліберального тоталітаризму, де за прекрасною назвою-наличкою – Європейська комісія «За демократію через право» – криється тоталітарний орган, що брутально обмежує (нібито через рекомендації) право народу на НАЦІОНАЛЬНЕ життя в одній із найінтимніших і духовних сфер – мовній. Невдоволення цієї комісії щодо вкрай ліберально-гібридного мовного закону стосується таких основних позицій [3]:

- по-перше, закон дискримінує російську мову як мову меншин, бо вона, мовляв, отримує найменше прав порівняно з іншими мовами, позаяк із вересня 2020 року російськомовні школи мають перейти на 80% викладання українською мовою, тоді як у школах для нацменшин із мовами ЄС – до 2023 року з 60% українською мовою;
- по-друге, закон начебто дискримінує російську мову, позаяк викладання у вишах передбачене державною мовою, а на бажання вишу, можливе англійською мовою та мовами ЄС;
- по-третє, комісія рекомендує відтермінувати дію закону до ухвалення Закону про нацменшини, який, звісно, що покликаний не так забезпечити права нацменів, як обмежити мовне право титульної нації і звести до мінімуму обов'язок нацменшин послуговуватися державною мовою;
- по-четверте, комісія «рекомендує законодавцю розглянути можливість скасування механізму подання скарг та санкцій, встановленого Законом, або принаймні обмежити його», що в цьому законі є чи не найбільшим надбанням, бо без покарання – це не закон, а гола декларація;

- по-п'яте, рекомендовано надати державним службам право спілкуватися неукраїнською мовою, «зокрема усім службам, які працюють у надзвичайних ситуаціях, що становлять загрозу для життя, для фізичного чи психічного стану людей, наприклад службам порятунку, пожежникам тощо», а також сюди «слід зарахувати установи для людей похилого віку, які не обов'язково є медичними закладами, оскільки такі особи часто належать до меншин і можуть не мати достатнього рівня володіння українською», що зводить державну мову до абсолютно вторинного засобу, а не чинника національної безпеки, зокрема, в кризових ситуаціях;
- по-шосте, ця комісія сягнула навіть можливості спілкуватися неукраїнською в армії і з правоохоронцями, хоч із останніми спілкування в цьому законі регульоване вкрай згубним ліберальним терміном «мова, прийнятна для сторін» (як і в сфері обслуговування, ст. 26; у транспорті, ст. 32, охороні здоров'я, ст. 29) [7, с. 76];
- по-сьоме, право для політичних партій та громадських об'єднань використовувати недержавну мову у своїй діяльності: *«Цей обов'язок є обмеженням свободи асоціації, що веде до права на самоорганізацію. Таке обмеження слугує законній меті громадського порядку, оскільки робить можливим нагляд державними органами за діяльністю партій, асоціацій та інших юридичних осіб... Однак термін «установчі документи та рішення» не є зрозумілим... Ця вимога повинна обмежуватися лише тими документами та рішеннями, які стосуються публічних функцій»*, що абсолютно розхитує саму сутність держави в її взаєминах з визначальними суб'єктами законотворення в парламентсько-президентській державі – політичними партіями;
- по-сьоме, комісія перейнята обмеженням мови мас-медіа та друківаними засобами масової інформації, для яких цілком слушно передбачена українськомовна версія, що за теперішнього навалюючого змосковщення інформпростору і його визначальної ролі у впливі на суспільство є повним нівелюванням державного статусу української мови;
- по-восьме, комісія втручається в наукову сферу, яка, на нашу думку, в законі вкрай недосконала, бо від 16 липня 2020 року приписує публікацію всіх наукових робіт державною мовою, англійською та/або іншою офіційною мовою ЄС; натомість комісія вважає, що наукові дослідження слід робити не лише мовами ЄС, що, своєю чергою, вбиває розвиток питомої термінології та заблоковує поступ українськомовного наукового стилю як основного апарату думання нації;
- по-дев'яте, комісія вважає, що приватні наукові заходи не можуть мати жодних обмежень державною мовою, так начебто ці приватні заклади не розташовані в державі Україна;
- по-десяте, комісія рекомендує дозволити писати географічні назви іншими мовами, заводячи таким способом повну анархію в ономастичний простір, що є візитівкою кожної нації і держави та її винятковою неперекладною особливістю.

Ці «рекомендації» від комісії з претензійною назвою «За демократію через право» є насправді декалогом знищення державного статусу української мови, добре відомого нам від найдавніших часів війни з українською мовою, як не Варшави, Будапешта, Бухареста, то послідовно й досі Москви. Тільки влада цих країн не приховувала знищення української мови як основного символу незалежності України, а просто діяла відкритими тоталітарними методами. То яка ж різниця між тоталітарними діями і демоліберальними? Хіба що в вишуканому словоблудстві й фарисействі останніх.

2. Так звана «антидискримінаційна експертиза» шкільних підручників – це показова ілюстрація ліберального тоталітаризму з дискримінації українців.

Джерело дії цієї «експертизи» (розумій глобальної цензури національного складника в освіті) так званий «Фонд відкритого суспільства». У назві міститься термін «відкрите суспільство», що запровадив ліберал Карл Поппер 1945 року, проповідуючи відносність істини, захист нацменів та верховенство права, що були чи стали своєю протилежністю: знищенням етнонаціональної основи держави, пропагандою аморального релятивізму та диктатом не права, а брудних грошей. Сьогодні ідеї Поппера через своїх куплених агентів освіти втілює в Україні Дж. Сорос.

Саме поняття «антидискримінаційної експертизи» виникло в часи міністра освіти і науки Л. Гриневич та президента П. Порошенка. Зокрема, у 2016 році «на посилений експертний аналіз в освіті» цей Фонд виділив 249.750.00 гривень [3]. Саме звідси безпрецедентні скандали зі змістом підручників для середньої школи з різних предметів передусім гуманітарного циклу. Проілюструємо це на прикладі лише деяких контекстів «антидискримінаційної експертизи» підручника зі «Вступу до історії» (історію України як предмет ліберальні тоталітаристи міжнародно-вітчизняного штибу вже знищили!).

Що ж досліджує експертка, аспірантка з Херсонської академії неперервної освіти Л. В. Остапенко в цьому підручнику?

Свій найбільший експертний гнів ставлениця Міносвіти скерувала на національний складник у розвиткові нашої держави. Пропонований текстовий уривок: «Однак всі ці труднощі не привід скоритися долі. За гідне місце у світі потрібно боротися, як колись боролись за незалежність. Своєю працею ми мусимо робити кращою нашу державу» – потрактовано як «Вислів надто емоційний. Має націоналістичне забарвлення». І запропоновано ось таке глобалістське твориво: «Як свідчить історичне минуле, чимало труднощів вже позаду. Сьогодні, Україна це європейська країна. І саме від нас залежить майбутнє нашої держави» (розділові знаки зберігаю).

До надто емоційних висловів із націоналістичним забарвленням долучено і цей уривок, що стосується мовної проблематики: «Із якою метою відбувалося знищення української мови та культури за радянських часів?». Запропоновано «перефразувати більш нейтрально»: «Які причини репресій української мови та культури за радянських часів?».

Проте вершиною антиукраїнського ліберально-тоталітарного регулювання політичної мови (Дж. Орвел зі своїм романом «1984» відпочиває) стало таврування уривка про взаємини між Росією та Україною часів В. Януковича. Пропонований уривок названо «дискримінаційною мовою, не коректною мовою. Хибними твердженнями. Дискримінацією за національністю» (правопис збережено!): «Найбільшого розмаху зловживання набули за часів президентства Віктора Януковича, за якого не тільки розграбовували країну, а й нехтували її національними інтересами на користь Росії. Україна стрімко втрачала свою самостійність, звужувалася сфера вживання української мови. Українському народу нав'язувалася ідея спільного життя з Росією». Цю розлогу тезу експертка скоротила ось до такої «коректної мови»: «За часів президентства Віктора Януковича посилився вплив на зовнішню і внутрішню політику з боку Росії». Це названо «кращим перефразуванням».

Отже, аналізуючи історичний тоталітаризм, звернімо увагу на сучасний ліберальний тоталітаризм що, прикриваючись солодковими налічками слів, вже збирає косовицю в Україні та готує через шкільні підручники покоління з відсутньою національною свідомістю, державницьким інстинктом, хворобливим релятивізмом, деградованою мораллю та перебільшеним правом меншин. Методичку зі знищення національної Української Держави написано, а втілення розпочато.

Література

1. Афоризми та сентенції Юрія Іллєнка. Криниця для спраглих. Автор ідеї, укладач та літ. редактор Ірина Фаріон. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. 160 с.
2. Венеційська комісія розкритикувала мовний закон: які зміни рекомендують Україні. Доступно з: <https://zmina.info/articles/veneczianska-komisiya-rozkrytykuvala-movnyj-zakon-yaki-zminy-rekomenduyut-ukrayini/>.
3. Куди Гриневич спрямовує мільйони доларів допомоги освітній реформі. Доступно з: https://antikor.com.ua/articles/256151-kudi_grinevich_sprjamovuje_miljioni_dolariv_dopomogi_osvitnij_reformi
4. Лібералізм. Доступно з: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
5. Україна може ухвалити найбільш ліберальний у Європі мовний закон. Доступно з: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2601310-ukraina-moze-uhvaliti-najbils-liberalnij-u-evropi-movnij-zakon-deputat.html>
6. Тоталітаризм. Доступно з: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
7. Фаріон І. Законодавче поле української мови: колоніальна, ліберально-гібридна і національна мовні моделі (1989–2019 рр.) / Українська реальність крізь призму терміна. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2019. С. 47–93.

УДК 81'23

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ РАКУРС ЛІНГВОЦИДУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Ігор Чикайло,

старший викладач кафедри українознавства

Львівського національного медичного університету ім. Данила Галицького

У статті розглянуто особливості лінгвоциду як соціолінгвістичного явища, окреслено вплив асимілятивних факторів на процес розвитку української мови від Київської Русі до сьогодення. Проаналізовано чинники, які згубно вплинули на формування українського лінгвосоціуму.

Ключові слова: *лінгвоцид, зміна психології народу, синдром байдужості, соціальна психіка, нівелювання української мови.*

The article considers the peculiarities of linguisticicide as a sociopsychological phenomenon, outlines the influence of assimilative factors on the development of the Ukrainian language from Kyiv Rus to the present time. The factors that had destructive effect on the formation of the Ukrainian linguistic society are analysed.

Keywords: *linguicide, change in the psychology of the people, indifference syndrome, social psyche, leveling of the Ukrainian language.*

Формування, становлення і розвиток української мови, її існування як мови окремої самобутньої нації у добу бездержавності українського народу супроводжувалося таким негативним феноменом, який дістав назву лінгвоцид (від лат. *Lingua* – мова, *caedere* – знищення). Лінгвоцид як нищення мови пригнобленого народу є універсальним методом етноциду, його невід’ємним компонентом [7, с.193].

Про негативні зміни у психології народу, який втрачає рідну мову, писали визначні українські вчені О. Потебня, І. Франко, І. Огієнко та ін. У своїй книзі «Українська культура» Іван Огієнко наголошував, що «мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова – це форма нашого життя, життя культурного і національного, це форма національного організування... Мова – це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного я ... І поки живе мова – житиме й народ, яко націю-

нальність. Не стане мови – не стане й національності: вона геть розпорошиться поміж дужчим народом» [6, с. 239-240].

Якими ж засобами користувалися колонізатори для зміни психології українського народу, для ліквідації українського народу як окремої культурно-історичної спільноти, винародовлення етносу? Одним з них є фізичне знищення та залякування людей.

Знайомлячись з історією України [9, с. 9], ми переконуємось у тому, що геноцид українського народу розпочинає свою історію ще з часів Київської Русі. Для прикладу наведемо страхітливе зруйнування Києва 1169 року володимиро-суздальським князем Андрієм Боголюбським, коли, як переказує літописець, не було помилювання анікому і нізвідки. Промовистим був сам характер акції князя: заради зміцнення власного авторитету він уже не утверджувався, а плондрував його: «то він три дні без жалю грабував і руйнував столицю України-Руси і, щоб остаточно її понизити, не залишився сам у Києві князувати, а посадив свого намісника» [3, с. 58-59].

Показовим для остраху всієї України було зруйнування 1708 року гетьманської столиці Батурина, жорстоке катування і страта не лише чоловіків, а навіть жінок і дітей. Усе це не могло не залишити відбитку у психіці народу. «Трупи нещасних жертв вкривали вулиці, а понівечені тіла взятих у полон козаків прив'язували до дошок і кидали в р. Сейм, аби, пливучи, вони наводили жах на всіх, хто намірився підтримати Мазепу... Події у Батурині стали ніби прелюдією до терору, який охопив Україну» [11, с. 414].

Для залякування українців за день до виборів нового гетьмана 16 листопада 1708 р. у Глухові було проведено імітацію страти Мазепи, гетьмана, що посмів зробити виклик самому царю і прагнув звільнити Україну з-під московського колоніального гніту. Жорстокістю і цинізмом вражає інсценізоване піддання анафемі гетьмана Івана Мазепи, яке було проведене 23 листопада того року у трьох соборах одночасно.

Але царизм перевершила своїми репресивно-каральними засобами державна система московсько-більшовицьких загарбників у ХХ ст. Політика воєнного комунізму, «розкуркулювання» та вивезення розкуркулених українців до Сибіру й на Далекий Схід, штучно сплановані голодомори, арешти, замовні вбивства – ось методи, до яких вдавалися загарбники для знищення українців як окремої європейської нації. Яскравим підтвердженням цього є так званий «Закон про п'ять колосків» (серпень 1932 р.), згідно з яким за найменшу крадіжку колгоспного майна карали розстрілом, а «за пом'якшуючих обставин» – 10 роками позбавлення волі.

Каральні органи тоталітарної держави мали справу не з особистостями, а з небажаними верствами, і відповідно репресували не окремих людей, а цілі верстви. Була вивезена практично вся буржуазія, колишні офіцери, священники, лікарі, учителі, адвокати та інші освічені люди [4, с. 14].

«Нема людини – нема проблем», «Я б вивіз до Сибіру всіх українців, якби їх не було так багато» та «Жити стало краще, жити стало веселіше» – ці слова Сталіна були дороговказом для комуністичної ідеологічно-пропагандистської машини. Усе це ламало психологію особи, прищеплювало людям синдром байдужості: нічого не знаю, нічого не бачив, нічого нікому не скажу. Окрім того, масове знищення українського населення негативно вплинуло й на його популяцію, репродуктивні процеси та національне виховання дітей, підлітків, молоді. Залишилася велика кількість безвільних і бездумних осіб і тому в усіх сферах біологічного і соціального розвитку відбулися трансформації. «Негативні зміни протягом 3-4 поколінь дали пролонговані наслідки серед нащадків. В Україні, ослабленій в інтелектуальному, духовному, матеріальному і репродуктивному відношеннях вибірки людей, що вижили, створили покоління манкуртів без роду і племені, без генетичної пам'яті» [8, с. 34]. У результаті

цих довготривалих асимілятивних процесів відбувається нівелювання поняття «рідної мови», що сповільнює і унеможливає національну ідентифікацію українців.

Агресивні сусіди України завжди прагнули полонізувати, мадяризувати, румунізувати, словакізувати, чехізувати (1918 – 1938 рр.), зросійшити українців. А для цього вони використовували ще один досить дієвий спосіб лінгвоциду – пониження статусу і престижу мови.

Її називали «варварською» (М. Карамзін), обласною малоросійською говіркою племені, яке ніколи не було народом, а тим більше – державою (В. Белінський, М. Горький), поляки доводили, що галицький говір – це діалектний різновид польської мови (напр., римо-католицький архієпископ Львова граф А. Анквич стверджував, що у Галичині є лише один народ – польський і що русини говорять польським діалектом, а «в Галичині, як частині давньої Польщі, може бути лише польська мова народною і польські школи» [2, с. 152]); словаки – що закарпатські говірки належать до словацької мови; румуни, що українці Буковини – це румуни, які забули румунську мову [5, с. 92].

«Поетична мова України стала предметом зневаги і насмішок», – писав у позаминулому столітті М. Костомаров. Але й сьогодні стереотипом побутової свідомості наших північних сусідів-україноненависників залишається міф про недорозвиненість української мови, меншовартість її носіїв.

Великодержавницьким шовінізмом і сьогодні пронизані виступи окремих російських науковців. Так, наприклад, у збірнику статей «Український сепаратизм в Росії. Ідеологія національного розколу», який виданий у Москві, Михайло (один з керівників Православного центру імперських політичних досліджень, основною метою якого є доведення, що українство зраджує російським кореням і прагне до національного розколу) у «Передмові» проголошує: «Національно мислячі російські люди зобов'язані заради майбутнього російського народу в жодному разі не визнавати прав на існування за державою «Україна», «українським народом» й «українською мовою». Історія не знає ні того, ні другого, ні третього. Це – фетиш, створений ідеологією наших ворогів» [10, с. 27]. Стаття, яку він подав до збірника має дуже промовисту назву «Украинский туман должен рассеяться, и русское солнце взойдет».

На нівелювання і втрату престижу української мови була націлена й радянська педагогіка. Викладання рідної мови у школі було організоване так, що учні вербально заучували мовні поняття і явища без комунікативної спрямованості знань. Мову вивчали лише як збірник правил, а не як багатограний діалог з матеріальною і духовною культурою країни. Історичну правду про втручання колонізаторів у соціальну психіку українського народу у документальному вигляді висвітлює доктор філологічних наук, професор В. В. Лизанчук у навчально-методичному посібнику «Геноцид, етноцид, лінгвоцид української нації: хроніка» [5].

Ще у квітні 1933 року у журналі «Більшовик України» з'являється публікація «Викорінити, знищити націоналістичне коріння на мовному фронті», яка ґрунтується на доповіді Андрія Хвилі – заступника наркома освіти УРСР – на нараді у ЦК КП(б)У, у якій «висунув такі вимоги: а) припинити негайно видання всіх словників; б) переглянути словники і всю термінологію; в) провести уніфікацію технічної термінології з тою термінологією, що є в Радянському Союзі і вживана й на Україні; г) переглянути кадри на мовному фронті і вигнати з цього фронту буржуазно-націоналістичні елементи; д) переглянути український правопис; ... ж) видати спеціального документа, який би всі ці питання всебічно охопив і забезпечив цілковитий дальший розвиток української радянської культури на мовному фронті дійсно більшовицькими шляхами, так, як вчив нас Ленін, як цьому вчить нас тов. Сталін» [5, с. 107].

Іншим яскравим прикладом нівелювання української мови служить такий факт. «1951 рік. За вироком закритого судового засідання розстріляли 33 студентів Харківського університету за відмову складати іспити російською мовою, 800 – репресували. Ось у який спосіб Харків став «руським городом» [5, с. 158].

Українці, загнані у російську мовну клітку й довго утримувані у ній, за інерцією продовжують перебувати у цій клітці й нині. Одним із підтверджень цього є певні наші комплекси, серед яких є страх перед рідною мовою. «Українець, як Едіп, убив свого батька – свою самість, мову, і вертається вона до нього хіба в пісні за столом... Говорити по-українськи замість радості мовлення, задоволення від мови часто зводиться до обов'язку перед мовою, психологічного дискомфорту і невдоволення собою і ... мовою» [1, с. 150].

Постійний тиск, переслідування, зневажання, неможливість зробити кар'єру не могли не мати наслідків у психіці багатьох українців. Українськість витіснялася з їхньої пам'яті. Сформувавши українське безпам'ятство Росія багато в чому досягла свого: багато українців не хочуть чути про штучні голодомори, масове розкуркулення, примусове виселення на Північ і в Сибір, когоспне кріпацтво, винищення інтелігенції, варварське ставлення до землі, природи, нинішнє агресивне вторгнення «братньої» Росії на українську землю. Тому наші проблеми – як мовні так і національні – пов'язані не так з негативними сторонами ментальності, як із втраченою або спотвореною пам'яттю народу. Таким чином, людиною, яка втратила материнську мову, легко маніпулювати, позбавляючи її національної ідентичності, світобачення та світосприйняття.

Після здобуття державної незалежності у свідомості масово зрусіфікованої частини українського населення сталися певні психологічні зміни у ставленні до української мови. Після отримання статусу державної престиж української мови значно зріс. Проте мовна політика, яка існує у незалежній Україні, не гарантує у повній мірі зміни реального стану фактичної дискримінації українців у їх власній країні. На нашу думку, необхідно з'ясувати істинну сутність політиків, високопосадовців, громадських діячів і вчених в Україні, які спростовують, заперечують або приховують факти геноциду, етноциду, лінгвоциду у стосунку українців, які дотримуються думки, що борці за свободу України є її ворогами, а гноблення і приниження цілого народу інтерпретують як «братню допомогу» і «дружбу народів». Тут встановлення істини має принципово важливе значення, тому що вивчення лінгвоциду, його причин, методів, аспектів, а особливо наслідків, має бути проведене за всіма параметрами дуже пильно і ретельно.

Література

1. Андрусів С. Страх перед мовою як психокомплекс сучасного українця // Сучасність. – 1995, - № 7-8. – С. 147-152.
2. Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XIX ст.). – Львів: Світ, 1996. – 448 с.
3. Дорошенко Д. І. Нарис історії України в 2-х томах. Том 1 (до половини XVIII століття). – К.: Глобус, 1992. – 238 с.
4. Кульчицький С. В. Розповідь канадського історика про минуле й сучасне України (Передмова до першого видання 1991 р.) // Субтельний Орест. Україна: історія / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука; Вст. ст. С. В. Кульчицького. – 3 – те вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1993. – С. 5-17.
5. Лизанчук В. В. Геноцид, етноцид, лінгвоцид української нації: хроніка. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2008. – 258 с.
6. Огієнко І. Українська культура / І. Огієнко. – К., 1918. – 273 с.
7. Радевич-Винницький Ярослав. Україна: від мови до нації.– Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1977. – 360 с.
8. Служинська З. Рід людський в Україні. – Львів: б. в., 1995. – 114 с.

9. Субтельний Орест. Україна: історія / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука; Вст. ст. С. В. Кульчицького. – 3 – те вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1993. – 720 с.: іл.

10. Украинский сепаратизм в России. Идеология национального раскола. Сборник. / Вступительная статья и комментарии М. Б. Смолина. Оформление М. Ю. Зайцева.- М.: Москва, 1998. – 432 с.

11. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – 2-ге вид., перероблене та розшир. – К.: Критика, 2005. – 584 с.: іл.

УДК 398.223

НАРОДНИЙ ГЕРОЙ У ФОЛЬКЛОРНИХ НАРАТИВАХ СЕРЕДИНИ ХХ СТОЛІТТЯ: СЕМАНТИЧНИЙ ТА ПОЕТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Оксана Чікало,

*кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу
фольклористики Інституту народознавства НАН України*

У статті проаналізовано образ героя у народних наративах 1940–1960 років, записаних на Волині та Прикарпатті. Простежено типологію образу в діахронії. Наголошено на традиційній семантиці, поетиці та рисах, притаманних для фольклорного матеріалу ХХ століття.

Ключові слова: фольклор, наратив, образ, народний герой, поетика, семантика, традиція, інновація, повстанець.

The article analyzes the image of the hero in the folk narratives of 1940-1960, recorded in Volhynia and Prykarpattia. The typology of the image in diachrony is traced. Emphasis is placed on traditional semantics, poetics and features inherent in the folklore material of the twentieth century.

Keywords: folklore, narrative, image, national hero, poetics, semantics, tradition, innovation, insurgent.

Фольклорний образ героя формувався впродовж дуже тривалого часу у контексті європейської культури, яка, як не парадоксально, вилонивши його у вигляді міфічного героя, надалі залежала від його трансформацій. Для культурологів, антропологів, етнологів та й, зрештою, фольклористів це один з маркерів, який дозволяє простежити зміни у етнічній свідомості, психології та культурі. Тому герой і героїка кожної історичної доби інтерпритується у свій спосіб та має особливий арсенал поетичних засобів, притаманних як для певного історичного відтинку, так і традиційних, характерних рис для зображення народного героя.

Мета статті – простежити типологію образу героя у народній прозі, фокусуючись на матеріалі, який охоплює події 40-х–60-х років ХХ століття. Проаналізувати, як змінювався його семантичний відтінок у діахронії, виявити поетичні відмінності зображення та сталі елементи, які забезпечують тяглість традиції.

Об'єктом та джерельною базою дослідження є народні наративи, записані під час польових обстежень різних теренів Західної України, переважно Волині та Прикарпаття. Це народні оповідання про національно-визвольні змагання середини ХХ століття, носіями яких ще є учасники і свідки цієї боротьби, а також їхні нащадки.

До вивчення образу народного героя в українському фольклорі зверталися дослідники XIX століття (М. Цетрелев, М. Максимович, В. Антонович, М. Драгоманов, М. Костомаров, І. Франко), образ воїна, опришка, козака є у фокусі розвідок XX – початку XIX століття (П. Будівського, О. Найдена, Л. Снігирьової, В. Сокола, Є. Луня, О. Кузьменко та ін.)

Насамперед необхідно обумовити, що ми розуміємо під формулюванням «народний герой». З погляду кінця XX – початку XXI століття це постать, відома в національній чи локальній розповідній традиції, яка у той чи інший спосіб присвятила життя служінню своєму народові. Цей образ акумулював усі можливі найкращі якості: ідеальну зовнішність, розум, кмітливість, благородство, здатність до самопожертви тощо. Це своєрідний відбиток, ідеал, який є «колективним обличчям ... спільноти, він виражає її прагнення до досконалості та сили, до перемоги над злом і утвердження добра» [7, с. 379]. Однак на кожному етапі розвитку етнокультурної свідомості простежуються різне розуміння цього ідеалу, відмінні цінності підносяться на п'єдестал героїзму.

Образ народного героя-повстанця, передусім, розкривається у його зовнішніх характеристиках, адже вони є виразником того семантичного коду, який максимально зрозумілий для середовища, яке його творить. Зовнішні характеристики складають перше враження, а, відтак, зумовлюють розширення семантичного поля образу через дії героя. До сьогодні свідки пам'ятають «хлопців з лісу», які, на відміну від епічних наративів XVII-XIX століть, не вражають розкішністю і блиском. Це засвідчує опис Олекси Довбуша та українських повстанців середини XX століття:

«Аж нараз я уздрів: иде Довбуш Олекса з своїми ледінями. На Довбушу Олексі був сардак на плечох. А грідушки, гудзики и шнури у сардака були з самої сухозлоти. То таке фayne, блишit ци до сонця, ек золото. Крисаня з блехами та з павами. А зброя? То все таке фayne, шо страх. Довбуш пів у лист, так фayne, ек у скрипку» [8, с. 96].

Героїзація опришка відбувається за допомогою кольорів. Це, переважно, золотий («таке фayne, блишit ци до сонця, ек золото»), що асоціювався із чимось сакральним, надзвичайним і чудесним. Довбуш, як ватажок, наділений не тільки людською владою, а й магiчною силою. На відміну від цього образу, у змалюванні зовнішніх характеристик повстанців XX століття кольори не такі святкові:

«Як вони виглядали? – розповідає Ганна Мельник з Горохівщини. – Хто в чому, босі були, з гвинтівками, но босі знаю. Ну хто в якихось воєнних таких зелених штанах. Якихось, то вже було трошечки там пізніше під осiнь. Ну та були навіть ж наші хлопці, марківці. Дуже запам'ятала такий Пилип'юк Юхим. Він такий високий був. Я там дивлюся то, шо він високий в такому зеленому якомусь піджаку, зелених штанах, там шось позав'язувані ті кінці і босаком. Тоді дуже вже було страшно з тою обув'ю. Чобіт, того всього не було. Босі були і гвинтівка, і гвинтівка» [2].

Спільними для цих варіантів є вказівки на фізичну міць опришків та повстанців. Володимир Гнатюк зафіксував у с. Річка на Косівщині:

«Раз у одного пана корчували ліс. Вірубали такого дуба, шо го 12 пар волів не могло на гору віки гнути. Аж надійшов на тото Довбуш. Ек ухопит, вініс на гору, ек не тевкне ним ід землі, поколіна си в землю зарило. Тогди каже: Абисте, люди, знали, шо я є Довбуш Олекса, - та й пішов гет» [8, с.96].

А ось сучасний варіант про українського повстанця, записаний в селі Підбереззі на Горохівщині:

«Ну а ті хлопці, сусід наш, молодий хлопець, через дорогу там жив з татом. Тато завжди про нього розказує. Такий був. То він в УПА загинув. Дуже був здоровий хлопець. Казали, шо пушку сорокоп'ятку він сам тягнув. Такий був

сильний, дуже був гарний. Це вже він загинув після війни. Був там, а потім повернувся. Потім батько його не пускав, навіть їму чоботи не дав взутися. Він пішов босий» [3].

Образи типологічно подібні зображенням фізичних характеристик (обое дужі), однак різні за розумінням благородства. У першому наративі Довбуш допомагає людям, для свого уславлення «абисте, люди, знали, що я є Довбуш Олекса». Натомість повстанці не прагнуть особистих почестей. Вони перейняті вищою метою – ідеєю побудови і оборони власної держави, тому тікають з дому в підпілля навіть без взуття, босі.

Тяглисть традиції та паралелі з опришківським рухом проявляються і у повстанських псевдах. Не рідко на Франківщині зустрічаємо прибрані імена «Довбуш», «Опришок» [14].

«Ой! Як то в нас «Довбуш». Був такий Петро. «Довбуш» його називали. [То хто був такий?] Та був Петро Козак. Ну то жив, просто церкви так його хата. О. Він був найголовніший в селі УПА. [То було його псевдо Довбуш?] Так, так, псевдо було... Йой! Був сей Петро, сей Козак, «Довбуш» той. Але він був такий строгий. Що кажу, його всьо боялосі. Та дуже тримали село [...]. Ну і ходили. Боже!» [6].

Типологія вживання псевд пов'язана з їхньою функціональністю, метою якої було втаємничити справжні імена опришка чи повстанця, які були не просто опозиційними до влади, а боролися з нею.

У матеріалі ХХ століття відбувається зміна фокусу зі зовнішності фольклорного героя на його внутрішній світ, а образ вимальовується зі сукупності його дій. У багатьох наративах наявні вказівки на грамотність повстанців, що виявляється в мотиві «в повстанці йшли найосвіченіші хлопці». Про це свідчить Ярослав Герасимчук зі села Підбереззя:

«А він був дуже такий політично підкований. Такий, дуже добре в школі вчився, ну такий був дуже-дуже хлопець, будем казати, розвинутий. Ну і він був, сім'я то того не знала, але він був якби зв'язковим УПА. От. І він так само – ото в перших тих рядах арештів його арештували в Луцьку в тюрмі» [3].

Варіант цього мотиву акумулює ідеалізований образ повстанських сотень:

«Сотні' дуже такі, та то такі були, в партизанку не йшли дурні, самі вчені. В нас оден учитель, другий, третий, четвертий. Туво Петро поступив в педінститут, тутво. Йой, Боже-Боже, мама боса ходила, а його відправила [5].

У цьому ж контексті виник мотив «до лав ОУН вступають просвітяни». Оповідачка Надія Курдидик, батько якої був засновником та головою «Просвіти» у селі Бовшеві на Франківщині, докладно оповідає про його діяльність. Герой її наративу – Стефан Мурафа продав поле, щоб придбати книги до бібліотеки:

«А коли вже побудували читальню «Просвіта», тоді мій тато каже: «Треба якусь бібліотеку організувати». Розумієте? І мій тато продає кусок поля, свого власного, розумієте, і їде до Львова, і на ті гроші закупає бібліотеку. Ніхто того в селі, навіть кому скажу, подивитсї на мене, та й собі не розуміють того, що люди працювали тяжко, аби заробити і купити шматок поля. А мій тато свого поля продав і купив книжки до бібліотеки. ... Ну і тоді то члени «Просвіти». Тоді мій тато розповідає, що таке ОУН. Вже організація існувала. Вже всьо. І розповідає, і запрошує, хто бажає записуватися. Маса! Маса було в ОУН!» [1].

Емоційний компонент дуже важливий для фіксації інформації, адже оповідачка спеціально її не запам'ятовувала. Вона, як свідок тих подій, транслює свої відчуття, пережиті у дитячому віці. Оповідачка витворює образ батька-героя, який зумів організувати сільську молодь для освіти і просвіти молоді, яка поповнила лави ОУН. Героїзація образу Степана Мурафи відбувається тому, що народний персонаж протистойть не тільки загарбникам (німцям і

росіянам), а й є опозиційним до світогляду односельців, які, за визначенням В. Яніва, є індивідуалістами, людьми «малих гуртів» [12, с.129]. Вони не завжди готові працювати для громади, об'єднуватися довкола спільної мети. Герой, незважаючи на несприйняття, жертвує власним добробутом, матеріальними інтересами і здійснює благородні вчинки заради інших і у такий спосіб закладає одну з підвалин незалежної держави.

Героїзм діячів національно-визвольного руху 40-х – 60-х років ХХ століття ґартувався арештами і тортурами. Це ще одна грань образу народного героя, добрим прикладом якого є Степан Мурафа. Вона розкривається через мотив терпіння і загибелі заради вищої мети. Донька розповідає, що її батько був заарештований і знищений більшовиками через свою патріотичну діяльність:

«З татом що сталося? Тата заарештували. І спочатку сидів в Більшовцях, в Більшовцях. Розказував один, він був такий єврейчик, але він дуже такий: жив в Більшовцях і всіх знав. І був сільський хлоп, бо то недалечко і ходили туди до магазинів, на базар. І він знав. Та й каже: «Ну Мурафу так катують, а він би тобі хоч слово сказав!» Він нікого ніде не видав. Нікого» [1].

Цей епізод ілюструє загострене відчуття власної гідності, як одну з ментальних ознак, притаманних для українців. Ця риса стимулює до боротьби не тільки проти особистої несвободи, тортур, приниження, а зумовлює його чітку поставу боротися за вищий ідеал нації – вільну Україну.

Підсилюють враження від надзвичайного терпіння від тортур та смерті, яких зазнав Степан Мурафа, образи сорочки та крові, яка запеклася на ній: «І віддали мамі сорочку татову і взяли чисту ніби сорочку. То вже мені вуйна, мама навіть дітям не показувала ту сорочку, але показувала вуйні, що в другій хаті жила, що то була з кров'ю сорочка і відірвана із шкірою людини, з шкірою людини! Бо засохла, а потому, як знімали, то зо всім» [1].

У цьому мотиві спостерігаємо певний міфологізм, який реалізувався у сучасному наративі, тут наявний цілий згусток архетипних образів. В українській міфології сорочка сприймається як двійник людини та є оберегом для душі і тіла [13, с. 196]. Образ крові, наші предки здавна трактували, як саме життя, душу людини. Повернення закривавленої сорочки сприймається як повернення її власника до родини, однак вже не живого, а мертвого. Своєю чергою, дружина передає чисту сорочку, яка у давній свідомості українців символізувала перехід з одного стану в інший, зокрема від життя до світу мертвих. Сучасна дослідниця Жанна Янковська пише, що звичай «тримати «на смерть» нову (чисту або й шлюбну) сорочку, яка при «переселенні» душі на «той» світ разом з омиванням тіла ніби «стирала» інформацію про життя на «цьому» світі, що в ініціаційних обрядах переходу символізувало «народження» в іншому вимірі та в іншій якості» [13]. Таким чином, народна традиція зосереджується на епізоді, який для істориків, з погляду відтворення фактажу, не є особливо важливий, натомість для фольклористики він винятковий, адже подія демонструє глибинне архетипне мислення українців, світогляд, вірування, які діють в підсвідомості оповідачів, створюючи основу для оповідань про відносно сучасні події.

Нікого не видати, не запламувати своєї честі, не завдати удару в спину побратимам – найбільший вияв героїзму, так само, як і позбавити себе життя та не датися ворогові живим. Мотив загибелі притаманний і часто обов'язковий для героїзації народного персонажа. Свідомі самогубства повстанців були виявом відваги та цілковитої присвяти справі національного визволення. Розповідь про те, як «підпільники чинять самопожертви, щоб не потрапити до рук ворога» зафіксовано у наративі з Франківщини від повстанця Федора Наритника, який розповідав про загибель свого двохридного брата:

«[А були в вас чи в селі, чи коло села якісь криївки?] Та були, були. О ту зара за тим морем там є така гора Касова, о. То тамка наші хлопці, їх видали «собаки», провокатор видав. Вони там загинули. Мій дворідний брат тоже загинув, а криївка була таки й хата побудована, нова, але вони в тій хаті не жили, а рядом була стара хата. І в тій хаті була криївка. Ну і сексот якийсь... Він був заболів, прийшов додому ввечір. Стрийна йому поставила банки, о, ну і він пішов в криївку. На рано вже москалі прийшли. Прийшли ту київку, ту хату обкружили. Давай ту зачели відкопувати. Він мав гранати і кидав. Було що з того... Йому сі то кінчило. Застрілився. І його витягнули з криївки і посадили на фіру. Взяли коні зі стайні, фіру, бо то було пізно так осінню, то в грудню місяцю» [4].

Це наскрізний мотив у фольклорі про національно-визвольні змагання середини ХХ століття, зафіксований не тільки у прозі, а й у ліро-епосі. Про одну з таких подій, що відбулася на Яворівщині, розповідає очевидець тих подій Микола Кунанець:

«Оксана» загинула найскорше, сама застрілилася. Її там десь окружили, і вона з пістолета випустила в себе кулю» [11, с. 54].

Як ілюструє наративний матеріал, повстанці не боялися померти у бою. Значно страшніше було потрапити до рук ворога і внаслідок жорстоких тортур видати інших членів підпілля. Тому випадки самознищення траплялися досить часто. Вони не тільки демонстрували патріотизм та вірність переконанням, а й викликали захоплення навіть у ворога. Про це свідчать варіанти цього мотиву у ліро-епосі, зокрема у піснях-хроніках: «От красивий був «бандера», не хотів ся здати» [10, с. 187], «Стодолу розрубали, Петро був неживий, кати всі закричали: «Завзятий молодий!» [9, с. 149].

Отже, національно-визвольна боротьба українського народу 40-х – 60-х років ХХ ст. залишила свій відбиток в народній прозі. Ці твори увібрали в себе як традиційні, так і специфічні, характерні для того часу риси. У статті наголошено на традиційній семантиці та новаторському ідейно-тематичному наповненні цього фольклорного фонду, адже у ньому відображено боротьбу за становлення та утвердження державної незалежності. Виявлено, що досліджуваний фольклорний пласт зафіксував конкретні історичні події як локального значення, так і ті, що мали значний резонанс у суспільному житті. Вони вносять принципово нове звучання у семантику базових мотивів. У них домінує виразний політичний струмінь, що пронизує поетичні оповіді про трагічні долі героїв, які зазнали переслідувань, були ув'язнені, закатовані тощо. У ході дослідження наративів зазначеної тематики акцентовано на мотивах свідомої самопожертви як найвищого ступеня відданості своєму народові, що притаманні саме для цього фольклорного матеріалу. Образ національного героя отримує своєрідне забарвлення. Він, як правило, ідентифікується як патріот, покликаний відстоювати національні інтереси. Його героїзм визначається ступенем відданості та свідомої самопожертви заради справи визволення свого народу й утвердження у власній державності. Реалії, притаманні національно-визвольним змаганням ХХ століття, відтворено за допомогою традиційних поетичних засобів. Вони вказують на генетичну пов'язаність цих творів з давніми пластами народної прози.

Література

1. Записали М. Качмар та О. Чікало 28.06.2019 р. в селі Бовшеві Галицького району Івано-Франківської області. від Надії Курдидик (дівоче Мурафа) 17.11. 1934 н. р.
2. Записали М. Качмар та О. Чікало 13.08.2018 в с. Марковичі Горохівського р-ну від Мельник Ганни Савівни 1927 р. н.
3. Записали М. Качмар та О. Чікало 16.08.2018 р. в с. Підбереззі Горохівського р-ну Волинської обл. від Герасимчук Ярослави Григорівни 1954 р. н.
4. Записали М. Качмар та О. Чікало 28.06.2019 р. в с. Дем'янів (колись Бурштинського) тепер Галицького району Івано-Франківської області від Наритника Федора Степановича 1928 р. н.

5. Записали М. Качмар та О. Чікало 30 .06.2019 р. в с. Темерівцях Галицького району Івано-Франківської обл. від Горбачевської Ярослави Миколаївни 1954 р.н.
6. Записали О. Чікало та М. Качмар 29.06.2019 р. в с. Блюдники Галицького району Івано-Франківської області від Смечак Анастасії Василівни, 1930 р.н.
7. Костюк І. Міфологічний герой: походження, призначення, функції. Вісник Львівської національної академії мистецтв. 2012. Вип. 23. С. 376–385.
8. Народні оповідання про опришків. Зібрав Володимир Гнатюк. Етнографічний збірник. Львів, 1910. Т. 26. 354 с.
9. Сокіл Г. Повстанські пісні – героїчний літопис українського народу. Воля і Батьківщина. 2004. № 2–3. С. 146–152.
10. Чікало О. Історичні пісні-хроніки ХХ століття: традиційність сюжетики та інноваційність ідейно-тематичного змісту. Народознавчі зошити. № 1–2. 2009. С. 184–191.
11. Яворівщина у повстанській боротьбі: Розповіді учасників та очевидців / Записав і упоряд. Є. Луньо. Львів : Літопис, 2005. Т. 1 : Наконечне Перше. Наконечне Друге. 576 с.
12. Янів В. Нариси до української етнопсихології. К., 2006. 341 с.
13. Янковська Ж. Відображення архетипного образу сорочки в українській літературній прозі 30–60-х рр. ХІХ століття // Літературний процес: методологія, імена, тенденції: зб. наук. праць. Філологічні науки. Київ, 2016. № 7. С. 194–199.
14. ВО–4 «Говерла» // https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%9E-4_%C2%AB%D0%93%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%BB%D0%B0%C2%BB.
15. Шлях Перемоги (Видання ВО УПА Говерля) // <http://ounuis.info/archive/library/Newspapers/shliakh-peremohy-vydannia-vo-upa-hoverlia.html>.

КУЛЬТУРА

МІФИ, СИМВОЛИ Й ІДЕОЛОГЕМИ
ТОТАЛІТАРИЗМУ У МИСТЕЦТВІ
(ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА, МУЗИКА, ТЕАТР, КІНО),
НАУЦІ Й ОСВІТІ. КУЛЬТУРНИЙ ЛАНДШАФТ УКРАЇНИ
В УМОВАХ (НЕО-)ТОТАЛІТАРИЗМУ

НИЩЕННЯ РАДЯНСЬКОЮ ВЛАДОЮ КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКИХ УСТАНОВ ГАЛИЧИНИ У 40-Х РОКАХ ХХ СТ.

Наталія Божко,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького*

Проаналізовано дії радянського тоталітарного режиму на західноукраїнських землях у 40-х роках ХХ ст. щодо ліквідації впливу та знищенню культурно-мистецьких установ Галичини.

Ключові слова: культура, бібліотеки, книжкові фонди, ідеологія.

Abstract: The article analyses the actions of the Soviet totalitarian regime in the western Ukrainian lands in the 1940s concerning the influence elimination and destruction of cultural and artistic institutions of Galicia.

Keywords: culture, libraries, book funds, ideology

Актуальність. Одним з важливих напрямків зміцнення радянської влади на анексованих територіях у вересні 1939 р. тоталітарний режим вважав успішне вирішення ідеологічних завдань і проведення культурної революції. Цьогоріч минає 80 років з часу впровадження політики нищення радянською владою національних установ і культурно-мистецьких організацій як одного з основних факторів формування і виховання національної пам'яті.

Метою запропонованої розвідки є інформація про методи втілення нової культурної парадигми радянською владою на західноукраїнських землях, аналіз дій тоталітарної системи, що передбачав агресивну політику нищення культурних цінностей, які віками зберігалися у культурно-мистецьких установах краю. Зокрема, увага звернена на долю національного центру Оссолінеум.

Результати дослідження. Насильницька політика радянзації приєднаних територій передбачала швидке включення анексованих земель у сферу радянської політики. Незважаючи на гострі соціально-економічні проблеми, тоталітарним режимом були виділені значні кошти на розширення діяльності освітянських і культурно-мистецьких закладів краю. На західноукраїнських землях розпочалося докорінне реформування закладів культури. Ще у перші тижні встановлення радянської влади на західноукраїнських теренах було прийнято рішення про припинення функціонування та ліквідацію культурно-національних організацій та релігійних установ, а їх власність націоналізувати. Впроваджувався суворий контроль за діяльністю вже ідеологічно нових закладів освіти і культури [2, с. 94–97].

Для виконання цих рішень у Львові була створена спеціальна комісія відповідальна за організацію на території області контролю за культурними цінностями й забезпечення їхнього обліку і збереження. Її очолив київський письменник Петро Панч, серед членів були львівські науковці Іван Крип'якевич та Михайло Возняк, представники радянської адміністрації Анатолій Задорожний і Юхим Дудко, пізніше увійшли науковці Ярослав Пастернак, Іларіон Свенціцький, Володимир Дорошенко та ін.[6, с.30].

Завдання, що були поставлені перед новоствореною комісією, перш за все, передбачали ліквідацію культурно-ідеологічного впливу існуючих мистецьких установ на населення. А також, налагодження суворого контролю не так за збереження пам'яток культури і мистецтва, як за обліком величезного шару матеріальних і духовних скарбів, що стали власністю держави СРСР.

Найцінніші артефакти з музеїв, храмів, монастирів, приватних колекцій Галичини масово перевозилися на «зберігання» до Москви, Ленінграду, Києва. Те, що залишалося – звозили у встановлені владою місця для визначення їх матеріальної вартості та ідеологічної привабливості для радянської влади.

Восени 1939 р. було вирішено ліквідувати більшість бібліотек краю, а їх фонди зібрати у приміщенні, також націоналізованої радянською владою, найбільшої бібліотеки Галичини центрі Оссолінських. Сам національний заклад ім.Оссолінських - одну з найбільших бібліотек у Східній Європі, що була заснована у 1817 р. і яка на 1939 р. у своїх фондах нараховувала понад 330 тис. одиниць збереження, оголошують філією Бібліотеки Академії наук УРСР у Києві.

У січні 1940 р. був підписаний наказ по Академії наук УРСР про створення Львівської філії Бібліотеки Академії наук УРСР. Обов'язки директора новоствореної філії призначено виконувати службовця з Києва Яківа Зайкіна. Офіційною датою створення нової радянської бібліотеки в західних областях УРСР вважається 2 січня 1940 р.

Радянська влада покладала на Львівську філію бібліотеки АН УРСР великі надії по перетворенню її у дієвий ідеологічний центр області. Автоматично на бібліотеку розповсюджувалися усі структурні правила і вимоги щодо діяльності та збереженню літератури у радянських бібліотеках.

Наступним кроком радянської влади була організаційна кампанія по перевезенню фондів ліквідованих бібліотек культурних, релігійних установ, націоналізованих приватних збірок у приміщення філії бібліотеки АН УРСР.

Одним з дієвих методів нищення національної пам'яті тоталітарним режимом була організація перевезення книг. Збирання фондів ліквідованих бібліотек відбувалося в умовах репресій щодо місцевого населення і ворожого ставлення до усього, що не було «радянським». Сам процес проводився безсистемно, гальмувався відсутністю транспортних засобів і технічних працівників. Пріоритетом влади було комплектування бібліотеки насамперед радянськими виданнями. Збереження стародруків, рукописів минулого, з точки зору, комуністичних ідеологів від культури, було не таким вже важливим і обов'язковим. Про це свідчать багаточисленні докази зумисного нищення книг при перевезенні, про які детально описано у науковому збірнику «Львівська національна наукова бібліотека України імені В.Стефаника: переміщення і втрати фондів»[3]. Зокрема, при перевезенні великих втрат зазнали фонди Наукового товариства імені Т.Шевченка, Поторицької бібліотеки Дідушицьких тощо. У тих, надскладних умовах, працівникам бібліотеки вдалося зробити неможливе. Перевезти до фондосховищ новоствореного закладу архіви та збірки 84 інших бібліотек Львова. Серед них були і найбільші в Україні: Наукового товариства імені Т.Шевченка та Народного дому, фундації імені Баворонських, частина бібліотеки Львівського Ставропігійського братства, книгозбірні товариства «Просвіта», конфісковані бібліотеки монастирів, русофільських організацій та єврейської громади, приватні збірки, всього більше півтора мільйона одиниць збереження [1].

Унікальність кожної із ліквідованих бібліотек, які за рішенням влади, увійшли до складу львівської філії, полягала у їх традиціях, спеціалізації та особливостях комплектування. Однак, в силу вище зазначених причин, перевезені книги, документи, рукописи включали до загального фондового масиву механічно, без збереження провенієнційних ознак, лише з метою нищення національної пам'яті населення.

На початок 1940-го року була запроваджена єдина централізована (підпорядкована Москві) схема управління бібліотечною мережею. Тому у бібліотеці створювались окремі структурні підрозділи: 9 відділів і 6 кабінетів. Серед них: відділ опрацювання книг і каталогів, відділ обслуги читачів, кабінет

нети бібліотекознавства та музичний. Вже у 1940 році у бібліотеці працював обов'язковий для усіх ідеологічних підрозділів – кабінет Маркса-Енгельса-Леніна-Сталіна.

У травні 1940 р. у бібліотеці розпочав функціонування «спецфонд». Його завданням було виявлення опортуністичної, націоналістичної, шкідливої для радянських громадян літератури, яка несла загрозу існуванню держави, комуністичній партії. У більшості випадків таку літературу знищували. На деяких книгах ставився гриф «націоналістична література». Завдяки таким нововведенням у «спецфонді» відбувалися практичні заняття для «майбутніх юристів», де навчали за якими книгами слід відстежувати «ворогів народу». Спеціально для «спецфонду» Головне управління літератури та видавництва опублікувало списки забороненої літератури, які підлягали знищенню або «арешту». Ці списки нараховували понад 30 тис. назв книг, у більшості випадків, це була українознавча література.

Особливо «плідно» працював «спецфонд» у повоєнні роки. Для покращення «якості» роботи спецфонду було звільнено багатьох професійних бібліотекарів. Їх місце зайняли віддані тоталітарному режимові працівники. У 1947 р. у бібліотеці працювало дев'ять бригад по вилученню і знищенню «шкідливої літератури». Згідно зі звітами їх роботи лише у приміщеннях бувших НТШ і типографії Оссолінських було вилучено і знищено понад 150 тонн макулатури, в основному україномовної літератури [4]. Те, що не вдалося знищити, було завезено і зачинено у храмі єзуїтів у центрі Львова. Дорогоцінні фоліанти, пам'ятки людського таланту і свідки нашої історії були «арештовані» і приречені на забуття у період панування тоталітарного режиму. Лише у час, коли Україна стала незалежною, було відкрито широкий доступ до «спецфонду», де «відбували термін арешту» 1 мільйон 650 тисяч примірників книг [5].

Замість знищеної літератури тоталітарний режим щедро наділяв бібліотеки Галичини новими обов'язковими надходженнями з кожного видання, що здійснювалося на території Радянського Союзу. Тому загальний книжковий фонд Львівської філії бібліотеки АН УРСР зростав кількісно, що давало можливість керівництву звітуватися про успіхи у комплектуванні бібліотеки.

У той же час, і в повоєнні часи, з академічної бібліотеки продовжували вилучатися цінні видання й рукописи і передаватися на «збереження» у центральні бібліотеки Москви і Києва.

Протягом 1946-1947-х років, з метою сприяння розвитку соціалістичної співдружності, радянська влада передала Польщі велику частину безцінного фонду львівської бібліотеки. Однак, поверненням українських (вірменських та ін.) культурних цінностей на територію УРСР з польських архівів чи бібліотек радянське керівництво не займалося, оскільки вони не були важливі і потрібні комуністичній владі, а навпаки, шкідливі ідеологічно.

Висновок. Радянська влада, що була встановлена на західноукраїнських землях у 40-х роках ХХ ст. свідомо нищила культурно-мистецькі національні установи, що століттями формувалися і функціонували на території краю. Тоталітарний режим використовував різноманітні методи нищення національної пам'яті багатонаціонального населення регіону з метою насадження нової соціалістичної ідеології. Зокрема, об'єднання книжкових фондів існуючих у передвоєнні роки бібліотек Галичини в одну філію бібліотеки АН УРСР призвело до значних втрат історичних і духовних пам'яток культури краю.

Література

1. Інжуватова Христина. Пункт здавання старовини // Молода Україна 26 серпня.2015р.[Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/2698/325/94544/>
2. Культурне життя в Україні. Західні землі. – Документи і матеріали. – Т. 1: 1939–1953. – К., 1995. – 750 с.

3. Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника: переміщення і втрати фондів. Т. 1 (1939-1945): зб. документів і матеріалів / [упоряд. : Галина Сварник (голова), Роман Дзюбан, Маргарита Кривенко, Леся Кусий, Володимир Муравський ; НАН України, Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, Науково-дослідний відділ історичних колекцій. – Львів, 2010. – 620 с.

4. Львівська Національна Наукова бібліотека імені В. Стефаника НАН України (ЛННБУ) // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во «Наукова думка», 2009. - 790 с. – [Електронний ресурс] Режим доступу http://www.history.org.ua/?termin=Lvivska_natsionalna_biblioteka

5. Метельський Роман. Оссолінеум, або де зберігаються «Заборонені» спецфонди. 27 серпня 2015 р. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://photo-lviv.in.ua/ossolineum-abo-de-zberihayutsya-zaboroneni>

6. Смірнов Ю. Діяльність Комісії з охорони пам'яток культури у Львові в 1939–1940 роках / Юрій Смірнов // Галицька брама (Львів). – 2009. – № 7/9. – С. 30.

УДК 7.07 (477)

ХАРКІВСЬКА БАНДУРА – ЗНИЩЕНА, ЗАБУТА, ВІДРОЖЕНА

Віолетта Дутчак

*доктор мистецтвознавства, професор,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*

У статті аналізуються особливості функціонування бандури харківського типу в Україні та українській діаспорі упродовж XX – початку XXI ст. Констатовано складні суспільно-історичні фактори початку XX ст., які вплинули на бандурне мистецтво в Україні. Визначено провідних митців-конструкторів, виконавців, педагогів, які сприяли збереженню традицій харківської школи гри на бандурі упродовж XX століття. Відзначено особливу роль Гната Хоткевича в науковому осмисленні конструкції, методики гри, засад формування репертуару харківської бандури. Виокремлено роль конструкторів діаспори у відродженні бандури харківського типу. Проаналізовано специфіку функціонування харківської бандури та засад харківського способу гри на сучасному етапі. Підкреслено роль збереження харківської бандури як символу незнищеності української культури.

Ключові слова: харківська школа гри на бандурі, бандура харківського типу, Г. Хоткевич, відродження харківської бандури, бандурне виконавство України та української діаспори.

The article analyzes the peculiarities of the Kharkiv-type bandura functioning in Ukraine and the Ukrainian diaspora during the XX - early XXI century. Complex socio-historical factors of the XX century beginning, which influenced bandura art in Ukraine, are being stated. Leading artists-designers, performers, teachers who helped to preserve the traditions of the Kharkiv school bandura playing during the XX century are being identified. The special role of Hnat Khotkevych in scientific comprehension of a design, a playing technique, bases of repertoire formation are being noted. The role of diaspora designers in the revival of the Kharkiv bandura is being highlighted. The specifics of the Kharkiv bandura functioning and the principles of the Kharkiv playing approach at the present stage are being analyzed. The role of preserving the Kharkiv bandura as a symbol of the indestructibility of Ukrainian culture is being emphasized.

Keywords: Kharkiv school of bandura playing. Kharkiv-type bandura, H. Khotkevych, Kharkiv bandura revival, bandura performance of Ukraine and Ukrainian diaspora.

Серед багатьох питань функціонування національної культури важливою постає проблема відродження символів, які мають для українського народу філософське, ментальне та аксіологічне значення. У сучасному музикознавстві,

музичній педагогіці й культурології актуальною проблематикою залишається заповнення багатьох прогалин щодо специфіки розвитку кобзарського і бандурного мистецтва. Це стосується питань, що охоплюють історію, конструкцію інструментарію, особливостей репертуару, засад, форм, стилістики і манери виконавства. В цьому руслі актуальним постає ґрунтовний аналіз мистецьких здобутків кобзарів і бандуристів – представників харківської школи, а також композиторської і теоретичної спадщини Г. Хоткевича, його учнів та послідовників крізь призму генези і розвитку виконавства на харківській бандурі як в Україні, так і в діаспорі.

З історії харківської бандури. Кобзарство – унікальний національно-культурний феномен, який полягає у синтезі співу та інструментальної гри на кобзі (бандурі), володінні її представниками складною ієрархією системи репертуарних жанрів, використанням професійної (лебійської) мови, сформованими усними канонами навчання – передачі секретів майстерності від вчителя (майстра) до учня. Історія харківського типу бандури бере свій початок з кобзарських традицій на Слобожанщині. Одним з перших, хто відзначив специфіку тримання інструмента, способу гри на ньому та особливості виконавства був П. Куліш, які систематизував регіональні кобзарські школи у дослідженні «Записки о Южной Руси» (1856–1857).

На початку ХХ ст. у кобзарстві спостерігаються зміни у зв'язку з суб'єктивними чинниками: неможливістю підтримувати закритий від посторонніх сакральний статус кобзарських братств; активізацією міських центрів культури, на відміну від сільських, де функціонували кобзарські угруповання; впливом гри і співу сліпих бандуристів, як носіїв національних музичних жанрів, на виконавство передових представників української інтелігенції. Саме стараннями останніх були не лише зафіксовані зрізи репертуару кобзарів у звукозаписах та нотних письмових розшифруваннях (М. Лисенко, Ф. Колесса, Л. Українка, О. Сластюн, К. Грушевська), але й широко популяризовано цей напрям мистецтва шляхом наукових фольклористичних розвідок, аналізу регіональних та індивідуальних виконавських стилів кобзарів (Д. Яворницький, К. Квітка, Д. Ревуцький, Г. Хоткевич та ін.).

На XII Археологічному з'їзді у 1902 р. у Харкові Гнатом Хоткевичем (1877–1938), фундатором новітнього кобзарства, був запропонований сміливий експеримент у справі створення різноманітних ансамблів кобзарів (дуєт, тріо, секстет), що відкрив новий напрям виконавства у бандурному мистецтві. Саме організація концерту кобзарів підштовхнула Хоткевича до визначення багатьох нагальних проблем бандурного мистецтва початку ХХ ст.: уніфікації інструментарію, вибору найоптимальнішого способу гри, формування репертуару, загалом заміни усної традиції письмовою, створення професійної концертно-академічної школи кобзарського виконавства. Уніфікація інструментарію, – конструювання єдиного виду інструмента (стабільної форми, строю, діапазону), його наступна хроматизація, створення системи перемикування тональностей, – привела до активізації процесів удосконалення інструментальної техніки гри. Цьому сприяла науково-методична діяльність Хоткевича, що проявилася в обґрунтуванні харківського способу гри як найоптимальнішого і всеохоплюючого, який включав у себе всі інші способи (статті «Про кобзу і бандуру», «Нарис з історії кобзарського мистецтва», «Два поворотні пункти в історії кобзарського мистецтва», «Бандура і її можливості» та ін, а також «Підручник гри на бандурі»). Ці здобутки були апробовані ним у педагогічній діяльності в Харківському музично-драматичному інституті, де був уперше 1926 р. відкритий клас бандури.

Складними і незворотніми у втратах стали для української культури кінець 20-тих – початок 30-тих рр. в Україні, коли штучно організований голод і політичні репресії влади проти народних музикантів, зокрема кобзарів, фак-

тично знищили національну традицію. У 30-х роках в атмосфері терору і переслідувань опиняються багато представників української інтелігенції – відомих діячів культури. Після нападницьких статей О. Білокопитова на сторінках журналу «Радянська музика» під заголовками «Націоналістична концепція Г. Хоткевича», «Вовк в овечій шкурі», Хоткевича звільняють з роботи в Харківському музично-драматичному інституті, виключають зі Спілки письменників, конфісковують нотні архіви, а нові твори перестають друкувати. Фізичне знищення Гната Хоткевича (1938 р.), репресії проти його учнів, членів Полтавської капели бандуристів не могли не позначитися на результатах його справи, особливо у кобзарському мистецтві. Харківський тип гри і сама харківська бандура поступово зникають з ужитку, фактично ліквідовується і сама можливість її розвитку в Україні, «панівним» стає чернігівський (київський) тип гри.

Натомість в середовищі української діаспори традиції Хоткевича отримали активне впровадження. Особливо це стосувалося вдосконалення інструментарію, розвитку методики гри. На відміну від майстрів України, які пішли шляхом хроматизації бандури за рахунок додавання півтонового ряду струн і системи тотального (по всьому діапазону) перемикування тональностей, майстри зарубіжжя надали перевагу використанню індивідуальних перемикачів (на кожній струні), вирішуючи проблему хроматизації і розширення тонального кола одночасно. Питанням нової конструкції бандури займалося багато майстрів-бандуристів. Серед них – М. Лісковський, С. Ластович-Чулівський, В. Ємець, А. Чорний, брати О. і П. Гончаренки, В. Гляд, Ю. Приймак, Ф. Деряжний та ін. В основу своїх пошуків удосконалення інструмента вони поклали принципи Гната Хоткевича щодо харківського типу як основи для нових конструкцій. Результатами їх діяльності стали нові інструменти, які широко вживаються у навчальній та концертно-виконавській практиці. Серед них найпопулярнішою виявилася бандура братів О. і П. Гончаренків, названа «Полтавкою» (перші її зразки були створені у 1946 р. для Капели бандуристів ім. Т. Шевченка в Німеччині і США).

Загалом методику і педагогічні принципи харківської школи найповніше репрезентували у своїй діяльності відомі бандуристи діаспори, зокрема – Г. Бажул, П. Деряжний (Австралія), В. Ємець, А. Гайдамака, Ю. Китасти́й, З. Штокалко, бандуристи Капели ім. Т. Шевченка (США), А. Горняткевич, В. Мішалов (Канада) та ін.

Осмилення харківської школи гри на бандурі в Україні та діаспорі. Надзвичайно важливим для відродження традицій харківського типу інструмента та способів гри на ньому в період Незалежності України стала діяльність митців діаспори – А. Горняткевича і В. Мішало́ва.

Саме музична спадщина Г. Хоткевича стала підґрунтям для формування засад репертуарних особливостей і проявів стилістики виконавства харківської школи, адже саме ним методологічно й науково було сформовано систему методичних принципів, термінології, засобів специфічної виразності на харківській бандурі. Тому важливими кроками на шляху відродження харківської школи стало видання теоретичних та методично-педагогічних робіт Гната Хоткевича. Одним з перших популяризаторів сольної творчості Гната Хоткевича за кордоном (в Австралії, Канаді й США), а пізніше і в Україні став Віктор Мішалов (н.1960). В цьому він продовжив спадкоємність традицій Хоткевича як учень його учня – Григорія Бажула. В. Мішалов відшукав і повернув на концертну сцену інструментальні («Терціальний етюд», «Невільницький ринок у Кафі») та вокально-інструментальні (мелодекламації «Я знов один», «Рано спустилися» на сл. М. Філянського) сольні композиції Г. Хоткевича, відредагував його ансамблеві твори. Саме ним ініційовано редагування багатотомного видання музичної спадщини Г. Хоткевича в Україні («Музичні інструменти українського народу» 2002 р., «Бандура і її можливості» 2007 р.,

«Бандура та її репертуар» 2009 р., «Бандура та її конструкція» 2010 р., «Твори для харківської бандури» 2011 р. та ін.).

2013 р. Віктором Мішаловим була видана монографія «Харківська бандура» за результатами його дисертації [5]. У монографії він аналізує історіографію проблематики, визначає особливості бандурного мистецтва Слобожанщини, здійснює характеристику її провідних представників у різних напрямках виконавства. Узагальнення історичних етапів еволюції харківської школи гри на бандурі в Україні та в середовищі українського зарубіжжя перемижуються з аналізом специфіки виконавських стилів та репертуару (як сольного, так і ансамблевого). У дослідженні автор синтезує теоретичне осмислення конструкції харківської бандури, способів гри на ній, методичної термінології, усталених виконавських категорій бандуристів в історично-хронологічному процесі розвитку національної музичної культури, практичну реалізацію принципів харківського способу гри в творчості Г. Хоткевича, ансамблевому виконавстві бандуристів України та діаспори [2].

Видання на початку 90-тих рр. в Україні та Канаді мистецької спадщини Зіновія Штокалка (1920–1968) сприяло новому витку у відродженні харківської бандури. Вона інспірувала різні вектори розвитку інструмента – як конструкторські, так і виконавські. Рукописна й звукова спадщина Зіновія Штокалка після його смерті була передана виконавцем волі його заповіту Л. Майстренком до Канадського інституту українських студій при університеті Альберти (Едмонтон). Там їх упродовж довгого часу опрацьовував його учень Андрій Горняткевич [3], завдяки якому і побачили світ (спершу англійською мовою, пізніше українською) видання «Кобзарського підручника» (1992) та збірника «Кобза» (1997).

У «Кобзарському підручнику» окрім звичних для навчальних видань теоретичних і практичних відомостей, вправ, зразків дидактичного матеріалу, вперше запропоновано систематизацію всі кобзарських строїв. Автор поділяє їх на косий, кубанський, почаївський, жалібний, вводить термін «лебійських» звукорядів репертуару кобзарів. За словами З. Штокалка, українська кобза-бандура мала особливий «...діятонізм звукорядових тонів та гармонічних традицій, що не вкладалися у вузькі рамки «універсального» 'вропейського мажору й мінору та темперованого звукоряду» [6, с. 7].

Виданий збірник З. Штокалка «Кобза» став унікальним представленням різножанрового сольного репертуару для бандуриста – від епічних і духовних до різнохарактерних пісенних та інструментальних творів [7]. Репертуарні принципи Штокалка продовжили й бандуристи діаспори – Віктор Мішалов, Юрій Фединський, Юліан Китастиї, Експериментальне бандурне тріо та ін.

Одним з перших, хто реалізував погляди Штокалка на бандуру в Україні став відомий конструктор бандур, професор Львівської консерваторії Василь Герасименко. Прослухані звукозаписи З. Штокалка спонукали його до пошуку нових моделей інструмента. Як результат – на основі креслень з діаспори наприкінці 80-х років була створена харківська модель бандури «Львів'янка». На ній досі пропагують харківський тип інструмента і відповідний спосіб гри заступлені артисти України Тарас Лазуркевич, Олег Созанський, Дмитро Губ'як. Традиціоналізм діатонічного інструментарію використали у своїй конструкторській творчості й представники Київського і Харківського кобзарських цехів.

Сучасний стан бандурного виконавства в Україні, на жаль, засвідчує дуже повільні темпи осмислення не лише феномену, але й можливостей харківської бандури, про які ще на початку ХХ ст. писав Г. Хоткевич. Адже музична освіта й виконавство бандуристів прямо залежні від виготовлення інструментів. Проте для реалізації ідеї поширення в Україні харківської бандури, до якої долучилася Львівська фабрика музичних інструментів «Трембіта» (конструкції бандури «Львів'янки» харківського типу В. Герасименка), потрібні зміни й у освітніх

планах навчальних закладів, й у виданні навчально-методичної літератури, й у підготовці відповідних кадрів педагогів.

Виконавська, методична та конструкторська практика у бандурному мистецтві України та української діаспори засвідчують послідовний поступ не лише для відновлення історичної справедливості стосовно харківських бандурних традицій, але й мають чіткий вектор фахового спрямування в майбутнє, збереження традиційної національної культури.

Література

1. Дутчак В. Бандурне мистецтво українського зарубіжжя XX – початку XXI ст. Івано-Франківськ: Фоліант, 2013. 488 с. + 72 іл.
2. Дутчак В. Харківська бандура в об'єктиві наукових досліджень. Вісник Прикарпатського університету. Сер. Мистецтвознавство. Івано-Франківськ, 2014. Вип. 28–29, ч. 2. С. 217–219. [Ред. на кн.: Мішалов В. Харківська бандура : культурологічно-мистецькі аспекти генези і розвитку виконавства на українському народному інструменті]
3. Дутчак В. Творча і наукова діяльність Андрія Горняткевича (Канада) в контексті розвитку бандурного мистецтва України та діаспори. Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Музичне мистецтво. 2018. Вип. 2. С. 106–124.
4. Карась Г. Музична культура української діаспори у світовому часопросторі XX століття: монографія. Івано-Франківськ: Тіповіт, 2012. 1164 с.
5. Мішалов В. Харківська бандура: культурологічно-мистецькі аспекти генези і розвитку виконавства на українському народному інструменті. Харків: Видавець Савчук О. О., 2013. 368 с.; 109 іл. [Серія: «Слобожанський світ». Випуск 7].
6. Штокалко З. Кобзарський підручник [заг. ред. А. Горняткевича]. Едмонтон; К.: Вид-во Канадського ін-ту укр. студій, 1992. 343 с.
7. Штокалко З. Кобза [ред. Андрій Горняткевич]. Едмонтон; К.: КІУС, 1997. 560 с.

УДК 004:37

МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ХМАРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ВИВЧЕНІ ІСТОРІЇ У 10 КЛАСІ НА ПРИКЛАДІ ТЕМИ: «ТОТАЛІТАРНІ РЕЖИМИ ЯК ВИКЛИК ЛЮДСТВУ»

Ніна Загребельна,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри методики викладання
суспільних дисциплін і гендерної освіти*

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова,

Дмитро Вишнівський,

магістрант історичного факультету

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Стаття присвячена проблемам розвитку і впровадження сервісів хмарних технологій у навчальний процес. Висвітлено головні поняття інформаційно-комунікаційних технологій, хмарних сервісів та методика їх використання при вивченні історії.

Ключові слова: *освіта; хмарні технології; хмарні сервіси; інформаційні технології.*

The article is concerned with the problems of development and implementation of cloud technology services in the educational process. There are described the main concepts of information and communication technologies, cloud services and methods of their use in studying the history of Ukraine.

Keywords: *cloud technologies; cloud services; Information Technology; education.*

Мінливість сучасного світу ставить перед системою освіти та суспільством загалом завдання швидкої адаптації до нових умов життя. Різка зміна парадигм уже не здається чимось абстрактним. Реальність вимагає все більшої гнучкості у процесі реагування на виклики. На нашу думку, хмарні технології є одним із тих інструментів, що стають у нагоді саме в освітньому середовищі при намаганнях бути гнучким.

Стан сучасної освіти в Україні засвідчує про її не підготовленість до викликів технологічного суспільства. Пануючі підходи у сучасній українській освіті не відповідають вимогам сучасного інформаційного суспільства як у широкому плані, так і у вузькому, т.б. задовольняти потреби ринку праці. Окрім вискоморальної та професійної особистості, вони потребують також модернову, здатну до практичної діяльності у новій парадигмі світу, гнучку до стрімких змін.

У наслідок цього одним із актуальних питань залишається впровадження новітніх технологій в освітній процес. На сучасному етапі одними з яких і є хмарні технології, які допомагають змінити навчальне середовище, зродити освітній процес більш різноманітним та практично значимим для широкого кола здобувачів освітніх послуг.

Упродовж останніх років проблема хмарних технологій в освіті стала доволі популярною, багато дослідників стали працювати у цьому напрямку. Однак ще потребують дослідження вузькі аспекти цієї теми, а саме особливості використання хмарних технологій під час вивчення конкретних предметів та тем. Проте, теоретичні питання з проблеми знайшли своє висвітлення у ряді досліджень. Так, В. Биков у праці «Технологія хмарних обчислень» [2] розкрив важливість провадження в освітній простір засобів ІКТ; С. Литвинова у праці «Хмарні технології в управлінні дошкільним навчальним закладом» [3] розкриває роль хмарних засобів в управлінні освітніми процесами; проблемі використання хмарних обчислень для організації тестування присвячено дослідження Н. Морзе та О. Кузьминської «Педагогічні аспекти використання хмарних обчислень» [4].

Метою статті є аналіз основних видів хмарних сервісів при вивченні конкретної теми історії України у 10 класі.

Постійні зміни в освітньому просторі ставлять перед вчителем вимогу відповідати часу. Вчитель сучасного закладу освіти має не просто володіти знаннями своєї галузі, а й бути компетентним у сучасних технологіях.

Уперше концепція хмарних технологій з'явилася ще в 1960 році, коли американський учений Джон Маккарті висловив припущення, що коли-небудь комп'ютерні обчислення стануть надаватися подібно до комунальних послуг у зв'язку із значним розвитком технології та її *здешевшенням* [7].

Ефективність хмарних технологій буде зумовлена тим, наскільки вчитель зможе доцільно інтегрувати їх в процес навчання. Для цього, насамперед, необхідно з'ясувати яка мета та цілові завдання ставляться до вивчення, на прикладі теми «Тоталітарні режими як виклик людству».

Для формування в здобувачів освітніх послуг хронологічної компетентності доцільно використати стрічку часу. Існує ряд сервісів для роботи над стрічкою часу, а саме **Timetoast** - простий сервіс для створення часових стрічок. Дозволяє розміщувати в хронологічній послідовності дату, опис, посилання, а також додавати зображення, відеоролики та файли та **Tiki-Toki** з можливістю створення 3D стрічок, коли послідовність подій можна переглядати, рухаючись вглиб екрану. Події можна доповнювати зображеннями або відео. Можна створити одну стрічку часу до усієї теми, яка буде містити хронологічні межі «Великої депресії» і «Нового курсу» Ф. Д. Рузвельта, громадянської війни в Іспанії, Голодомору в Україні, час приходу до влади фашистів в Італії та нацистів у Німеччині, встановлення авторитарних режимів

у країнах Центрально-Східної Європи, утвердження сталінського режиму в СРСР, утворення ООН [1].

Засвоєнню змісту понять допоможуть хмари слів, які можна створити за допомогою сервісів Tagul чи Worditout. Хмару слів доцільно використовувати під час закріплення понять з теми. Створивши хмару наступних понять: «Велика депресія», «форсована індустріалізація», «суцільна колективізація», «Голодомор», «Новий курс», «тоталітаризм», «фашизм», «націонал-соціалізм», «інтегральний націоналізм», «санация», «геноцид», «антисемітизм», «осадництво», «пацифікація», «гандизм» здобувачі освітніх послуг можуть вправлятися в розумінні їх значень і визначити таким чином, незрозумілі поняття [1].

Для систематизації навчального матеріалу доцільно використати хмарні сховища. Найбільш зручними хмарними додатками для зберігання, редагування та синхронізації файлів є Google One (Диск) та Microsoft Office 365. Вчитель може використати дані сервіси для розміщення додаткової інформації з даної теми, яка відсутня у підручнику. Вони забезпечують зберігання файлів різних форматів. В хмарних сховищах можна розмістити різноманітні документи, наукові статті, цікаві факти, посилання на документальні чи художні фільми тощо. Сховища можуть стати місцем, де здобувачі освітніх послуг зможуть отримати додаткову інформацію у разі виникнення зацікавлення до теми.

Для візуалізації навчального матеріалу найчастіше використовують презентації. Презентації можна створити за допомогою наступних сервісів: Prezi, PowerPoint, Haiku Deck та інші. Презентація дозволяє зібрати весь навчальний матеріал у різних форматах відповідно до логіки навчального заняття [6]. Як правило презентацію створюють на тему одного уроку. Наприклад «Утвердження комуністичного тоталітарного режиму в СРСР» де послідовно висвітлюватимуться такі питання: Встановлення режиму сталінської диктатури, форсована індустріалізація, директивна економіка, суцільна колективізація сільського господарства, опір селянства, масові репресії. Конституція СРСР 1936 року [1].

Для наповнення презентації доцільно використати інфографіку – візуалізація даних, яку можна створити за допомогою сервісів Vizualize чи Easel.ly. Інфографіка поєднає в собі текстову інформацію та зображення, що структурована і відповідно краще сприймається здобувачами освітніх послуг. Інфографіку краще створювати на основі матеріалу однієї теми чи пункту плану уроку. Наприклад «Репресії та Голодомор в Україні», де наочно демонструватимуться результати політики «великого перелому» в УСРР. За умови базової цифрової грамотності здобувачі освітніх послуг можуть також бути залучені до підготовки презентацій чи виготовлення інфографіки. Така робота може бути представлена як розробка проекту.

Використання в освіті хмарних технологій також допомагає формуванню у здобувачів освітніх інформаційно-комунікаційних компетентностей. Таким чином, хмарні технології та створений на їх основі інформаційний освітній простір є альтернативою традиційному навчально-виховному процесу, що забезпечує умови для персонального навчання, інтерактивних занять і колективного викладання. Крім того, мережева хмара дозволяє тим, хто навчається, взаємодіяти із широким колом учасників незалежно від їх місцезнаходження [5, с.99].

Література і джерела

1. Навчальна програма з історії України для загальноосвітніх навчальних закладів. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>

2. Биков В. Ю. Технології хмарних обчислень – провідні інформаційні технології подальшого розвитку інформатизації системи освіти України // Комп'ютер у школі та сім'ї. Вид. 6. стор. 3-11.
3. Литвинова С. Г. Хмарні технології в управлінні дошкільним навчальним закладом / С.Г. Литвинова // Інформаційно-комунікаційні технології в економіці, освіті та соціальній сфері. Випуск 8. – Сімферополь: ФЛП Бондаренко О.А., 2013. – С. 77-82.
4. Морзе Н. В. Педагогічні аспекти використання хмарних обчислень / Н.В. Морзе, О.Г. Кузьмінська // Інформаційні технології в освіті. – 2011. – Вип. 9. – С. 20-29
5. Назаренко В. Переваги і перспективи використання хмарних технологій у навчально-виховному процесі / В. Назаренко // Нова педагогічна думка. - 2016. - № 4. - С. 97-99. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2016_4_25
6. Шевченко В. П. Мистецтво комп'ютерної презентації // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.unicyb.kiev.ua/Library/Present/
7. A history of cloud computing [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.computerweekly.com/feature/A-history-of-cloud-computing> (15.03.2017).

УДК 929:281.9

СОЛОМІЯ КРУШЕЛЬНИЦЬКА ТА РАДЯНСЬКА ВЛАДА: ВІД ЗІРКИ ЗІ СВІТОВОЮ СЛАВОЮ ДО ЗАБУТТЯ

Ігор Коляда,

*доктор історичних наук, професор кафедри методики навчання
суспільних дисциплін і гендерної освіти Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова*

Віталіна Дрозденко,

*магістрант Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова*

У статті вперше розглянуто історію взаємин між видатною українською оперною співачкою Соломією Крушельницькою та тоталітарною системою радянської держави. В дослідженні автор акцентує увагу на тому, що радянська тоталітарна система всіляко намагалася морально знищити всесвітньо відомому оперну співачку. Однак, вона не лише розпочала нове життя при ворожому для неї режимі, а й сама не змінилася, зберегла притаманну їй гідність та простоту в поведінці.

Ключові слова: *Соломія Крушельницька, радянська влада, оперна співачка, консерваторія, тоталітарна система.*

The article considers for the first time the history of relations between the outstanding Ukrainian opera singer Solomiya Krushelnytska and the totalitarian system of the Soviet state. In the study, the author emphasizes that the Soviet totalitarian system tried in every way to morally destroy the world-famous opera singer. However, not only did she start a new life under a regime hostile to her, but she herself did not change, retaining her inherent dignity and simplicity of behavior.

Keywords: *Solomiya Krushelnytska, Soviet power, opera singer, conservatory, totalitarian system.*

Здобуття Україною незалежності, зростання дослідницького інтересу до вивчення біографій окремих особистостей з історії України, надає українській історичній науці нових характерних рис не притаманних попередньому періоду вітчизняної історіографії. Крім того, сучасний стан розвитку українського суспільства, як частини європейського цивілізаційного виміру, створює необхідність вирішення тих кризових явищ, які є харак-

терними для нього на цьому етапі його розвитку, що зумовлює пошук моральних та духовних авторитетів нації, які своїм життям та діяльністю мають стати прикладом відданого служіння Україні, відданості своїм ідеалам новій генерації українців. Одним з таких авторитетів для української нації справедливо вважається світової слави оперна співачка Соломія Амвросіївна Крушельницька. Дослідження різних аспектів пов'язаних з її життєдіяльністю є важливим та актуальним завданням для сучасної історичної біографістики.

Мета наукової студії полягає у прагненні висвітлити деякі аспекти взаємин між видатною світовою оперною співачкою С. Крушельницькою та тоталітарною радянською владою, що встановилася на західноукраїнських землях 1940-х роках.

Наукова новизна дослідження полягає у виявленні та вивченні маловідомих фактів з біографії Соломії Крушельницької, зокрема, тих, що пов'язані з її перебування на схилі літ у радянській Україні.

Біографічними дослідженнями на останньому етапі життєдіяльності відомої у світі української оперної співачки Соломії Крушельницької займалися такі українські науковці С. Вавриш [1], І. Коляда [2], І. Комаревич [3], Г. Тихобаєва [4], які частково розкривають історію її взаємин з тоталітарною радянською владою.

У 1939 р. для Соломії Крушельницької розпочався новий етап в її житті. У серпні цього року, через два роки після смерті чоловіка – Чезаре Річчоні, вона з метою відвідати рідних приїздила до Львова, а також відпочити від метушливої Італії. Разом з родиною її сестри Осипи Бандрівської Соломія відпочивала у карпатському селі Дубина. 1 вересня 1939 року розпочалася Друга світова війна нападом німецьких солдатів на територію польської Сілезії. 17 вересня того ж року до Західної України увійшли радянські війська, і Львів опинився під владою тоталітарного СРСР. Так, ці події на світовій арені змінили кардинально життя співачки: вона назавжди полишилась в Україні, у м. Львів. Крім цих незалежних від її волі обставин, з нею стала особиста проблема: вона невдало впала і зламала шийку стегна і це на кілька місяців прикувало її до ліжка. Тому останні роки свого життя вона прожила у Львові. Це будуть роки не тільки драматичними перипетіями, приниженнями, а і матеріальними труднощами, байдужістю, безправ'ям та різними негараздами, здавалося б ситуаціями з яких немає виходу. Але і за таких несприятливих життєвих негараздів С. Крушельницька не раз виявляла стійкість та мужність, не зраджуючи своїм ідеалам та переконанням, зберігаючи духовні засади своєї особистості. Цей період її життя ще раз продемонструє світові й владі, «для якої люди – це гвинтики, це скалки лісу, що вирубують» – незламність її волі, твердість характеру, здатність протистояти і відстоювати свою людську та професійну гідність. У ці роки вона виявить ще одну грань своєї талановитої особистості митця – талант педагога [2, с. 103-104]. Скориставшись станом здоров'я співачки, неможливістю вільно пересуватися із-за травми, органи радянської влади, позбавивши її італійського громадянства, змусять регулярно відмічатись у відділку міліції та що півроку подовжувати вид на проживання, не видавши радянського паспорта, зроблять С. Крушельницьку «невиїзною». Та це був початок її митарств у новій радянській державі. Наступним актом свавілля органів радянського сталінського тоталітаризму стала «націоналізація» її будинку (вул. Крашевського, 23.), який був придбаний нею власним коштом ще у 1903 році, з метою у майбутньому заснувати притулок для самотніх артистів. З триповерхового будинку їм залишили лише чотирикімнатне помешкання на другому поверсі, де і проживала співачка зі своєю душевно хворою сестрою Ганною (прим. авт. нині тут знаходиться меморіальний музей співачки) [1].

З початком німецько-радянської війни, Львів окупували нацистські війська. «Червоний режим» змінився не менш страшним і жорстким – нацистським. Місто охоплює відчай. Масове винищення євреїв. Соломії Крушельницькій знову необхідно пристосовуватися до інших умов життя. У її оселі німецьке командування облаштовує свій військовий штаб. Їй коштувало значних зусиль отримати дозвіл на проживання у власному будинку. Разом з Ганною та родиною Марії Дроздовської вона переселилася у кімнати на третьому поверсі. І ці складнощі свого життя співачка переносила гідно. У ці дні нацистської окупації найбільшим порятунком для неї полишалась музика та спів. «Вона й справді співала майже завжди, – неголосно, так, для себе, ніби просто вслухаючись в інтонації музики», – згадувала одна з її приятельок. За спогадами сучасників, її життя було досить скромне. Так, В. Барвінський пригадував, що у цей період аби мати хоч якийсь заробіток на проживання для себе та сестри Соломія Крушельницька давала приватні уроки вокалу [2, с. 104].

Після «другого приходу советів» на західноукраїнські землі Соломії Крушельницькій запропоновано роботу у Львівській консерваторії ім. М. Лисенка. Запросив Соломію тодішній директор консерваторії композитор Василь Барвінський. Згодом її зараховують на посаду професора та керівника кафедри вокалу. «Крушельницька Соломея Амброзівна – співачка світової слави. Для української музичної культури поклала величезні заслуги. З її ім'ям в'яжеться традиція високого мистецького виконання і популяризація солоспівів Миколи Лисенка в західних областях України. Її авторитет і мистецький досвід в ділянці вокалу, якого вона набула на протязі свого довголітнього блискучого мистецького шляху, є загально визнаний. [...] Цей досвід вона використовувала теж у своїй педагогічній практиці, виконуваний раніше приватно. [...] Не дивлячись на її вік і деякі фізичні недомогання (у неї зламана нога), вона працює з енергією і запалом, беручи активну участь у громадському житті консерваторії, не залишаючи і своєї високомистецької виконавської діяльності...» – зазначав у характеристиці В. Барвінський, яку надав для відділу кадрів [2, с. 105].

Співпраця Соломії Крушельницької та Василя Барвінського у Львівській державній консерваторії тривала недовго – неповних п'ять років. У 1948 році, внаслідок наклепу, В. Барвінського заарештували і заслали до Мордовії. Період після арешту В. Барвінського стали часом нових випробувань для співачки, яка було уже досить поважного віку. Так, документи засвідчують, що у протоколах засідань у консерваторії її називають то «колишньою відомою співачкою», то «колишньою солісткою оперного театру La Scala». Її ледь не позбавили посади під час так званого чергового «очищення кадрів від націоналістичних елементів» оскільки, як зазначило нове керівництво, в неї не було належного «консерваторського» диплому про вищу освіту. Тому у її класі, «рядового педагога», С. Крушельницької рідко нині з'являлись талановиті студенти. На відміну від попередніх років, коли її підтримував попередній ректор Василь Барвінський. До того ж комуністичні цензори, що слідкували за професорами Львівської консерваторії ім. М. Лисенка, спеціально звертають увагу на позицію Соломії щодо радянського режиму та на незалежність у декларуванні своїх переконань. Новий директор консерваторії Павлюченко та секретар парторганізації Шепітько, відразу ж після арешту В. Барвінського, подали у Львівський обком партії таку характеристику на С. Крушельницьку, датовану 16 квітня 1948 р., в якій зазначалось, що вона як: «...педагог потеряла необходимый для вузовского преподавателя уровень. На практике не осуществляет какую-либо методическую систему. Как воспитатель – аполитична. Желателен перевод на пенсию». Але і ці цькування комуністичної влади ні в чому не змінили поведінку співачки, її ставлення щодо свого оточення» [4, с. 161].

Незважаючи на такі несприятливі умови для творчої діяльності, С. Крушельницька все ж зуміла передати свої професійні вокальні засади таким оперним та камерним співакам і співачкам, педагогам співу, як Одарка Бандрівська, Теофілія Братківська, Оксана Білявська, Марія Дувіряк, Андрій Дувіряк, Оксана Шиффер, Любов Єщенко, Агнія Чікова, Ніна Кузьміна, Клавдія Чернет, Божена Антоневиц-Скрипничук, Ніна Богданова-Пелехата. Крім того, в неї навчались співу ряд студентів, які в майбутньому обрали інший фах – Володимир Овсійчук, знаний дослідник львівської архітектури, доктор мистецтвознавства, Нестор Горницький – викладач контрабасу в Львівському музичному училищі та оркестрант Львівського симфонічного оркестру, а також Степан Генсірук, що став доктором технічних наук, професором Львівського лісотехнічного інституту [3, с. 131-132].

С. Крушельницька кілька разів після закінчення війни зверталась до радянського уряду з проханням дозволити їй поїхати до Італії та владнати матеріальні й фінансові справи зі своїм маєтком у Віареджо. І лише, коли співачка передала усе майно своєї італійської вілли радянській державі, їй надали радянського громадянства, вручивши радянський паспорт. Проте, дозвіл виїхати до Італії вона так і не отримала. «Не випускати. Хоче вона чи ні, дати радянське громадянство, а віллу продати на користь держави», – значилося в особистому наказі В. Молотова. Віллу співачки було продано, компенсувавши власниці мізерну частину її вартості [3, с. 131].

Коли співачці було 77 років, відбувся останній публічний виступ Соломії Крушельницької у Львівській філармонії 26 грудня 1949 року. «Невеличкий зал Львівської філармонії не міг умістити всіх, хто хотів її чути. Мало хто з глядачів знав, що співачка хвора на рак горла. Можна тільки здогадуватись, якою ціною давався їй той останній спів. Тьмяне світло. Співачка спирається на паличку. На очах багатьох сльози, чи то жалю, чи то захоплення», – відмічали у своїх спогадах її колеги. Той Різдвяний вечір Соломія, як завжди, закінчила українською пісню. То була її улюблена пісня «Родимий краю» [1]. І це був останній акт драми всесвітньо відомої співачки, причиною якого було ще одне приниження з боку сталінської тоталітарної машини. Щоб мати право викладати, їй необхідно було мати професорське звання, а для цього вона мала отримати почесне звання «Заслужений діяч мистецтв». Тому співачка, не у самій відмінній фізичній формі, змушена була давати офіційний концерт. І вона це звання отримала наприкінці свого життя. У 1951 р. Соломії Крушельницькій їй його було присвоєно, а звання професора вона отримала лише 27 вересня 1952 року, тобто за місяць до смерті... Померла Соломія Крушельницька 16 листопада 1952 року. Її поховали у Львові на Личаківському цвинтарі поруч з могилами друзів і наставників – Івана Франка та Михайла Павлика [3, с. 131].

Отже, несподівано опинившись у Львові в найважчі часи і найскрутнішому становищі – самотня з хворою сестрою, спочатку в часи першої радянської окупації, потім – нацистської, потім – за повернення радянського режиму, практично без засобів для існування, обмежена в пересуванні, артистка ніколи не втрачала мужності, життєлюбності і професійних інтересів, змінивши їх через необхідність на педагогічну працю. Намагання радянської влади «зламати» морально Соломію Крушельницьку не мали успіху. Вона розпочала нове життя при ворожому для неї режимі, але сама не змінилася, зберегла притаманну їй гідність та простоту в поведінці, ставши гідним взірцем людяності та професіоналізму.

Література

1. Варвиш С. Дві любові Соломії Крушельницької [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://vk.volyn.ua/news_30_10980_DvilyuboviSolomiiKrushelnitskoi.html.

2. Коляда І. Соломія Крушельницька. Харків: Фоліо, 2020. 121 с.
3. Комаревич І. Психологічні та соціоісторичні компоненти музично-сценічної життєтворчості Соломії Крушельницької: дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.03. Львів, 2016. 169 с.
4. Тихобаєва Г., Криворучка І. Соломія Крушельницька. Міста і слава. Львів: Апіріорі, 2009. 167 с.

УДК 316.722 : 911.3 : 355.01

ЛОКАЛЬНІ КУЛЬТУРНІ ЛАНДШАФТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Ольга Копієвська,

доктор культурології, професор, завідувачка кафедри
арт-менеджменту та івент-технологій

Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

Розглядаються питання розвитку локальних культурних ландшафтів України в умовах гібридної реальності. Визначаються основні небезпеки гібридної реальності і як наслідок - трансформація локального культурного ландшафту; окреслюються питання ролі, значення і перспективності сучасних освітніх практик в системі підготовки працівників культури, набуття необхідних компетентностей для здійснення професійної діяльності.

Ключові слова: гібридна реальність, локальний культурний ландшафт, освітні практики.

The issues of the development of the local cultural landscapes of Ukraine in the conditions of the hybrid reality are considered. The author defines the main dangers of the hybrid reality and the transformation of the local cultural landscape as their result. The role, importance and prospects of the modern educational practices in the system of training specialists in the field of culture are underlined. The necessary competencies for professional activities are analysed.

Keywords: hybrid reality, local cultural landscape, educational practices.

Стрімка трансформація реального та віртуального світу дозволила актуалізувати питання про проблеми розвитку локальних культурних ландшафтів в умовах гібридної реальності. Загальноприйнятим розумінням гібридної реальності є так звана модель міксованого світосприйняття - mixed reality (MR). Така модель дозволяє людині зануритися в світ безмежних інформаційних потоків і віртуальних можливостей. Саме за допомогою такої моделі вдається створювати коло споживачів масового віртуального культурного продукту з різноманітним інформаційним функціоналом.

Українській дослідник, професор Георгій Почепцов, активно досліджуючи питання пов'язані з інформаційними війнами, наголошує на зворотному ефекті інформації. Вчений вважає, що «трансформована новинами реальність починає диктувати правила поведінки в справжній реальності. Світ стає таким, яким його показують новини. Новини про світ стають сильнішими за сам світ, оскільки світ не цікавий, коли він перестає відповідати новинам» [3]. Гібридну реальність, Г.Почепцов пов'язує з інформаційною підміною, що дозволяє змінювати дійсність як на емоційному та і на фізичному рівні, а тому саме з такою реальністю можна робити будь-які маніпуляції [2].

Злиття реальних і віртуальних світів негативно вплинули на локальні культурні ландшафти. Проблема збереження унікальних культурних просторів з їх винятковими артефактами викликає занепокоєння. Зацікавлені стейкхолде-

ри культурних трансформацій активно порушують питання, щодо створення культурної послуги і продукту, які здатний ідентифікувати, визначити національну культуру, її колорит в глобальній культурній картині.

Саме тому осмислення гібридної реальності, її впливу на трансформацію локальних культурних просторів та практик є беззаперечно актуальним питанням, яке потребує ґрунтовного теоретичного осмислення.

Дослідження культурного ландшафту не є активно обговорюваним об'єктом серед науковців. Міждисциплінарний підхід до змісту, сутності і механізмів розбудови та функціонування культурних ландшафтів вирізняється амбівалентністю і неоднозначністю до визначення, як до самого поняття, так і до його функціональних компонент, як в глобальному так і локальному контекстах.

На нашу думку, актуальним є осмислення культурного ландшафту з позиції його розбудовчих та функціональних механізмів, які створюють неповторний культуротворчий образ. Механізми представляємо в наступній послідовності: кумуляція, дивергенція, культурний синтез, селекція, конвергенція, які впливають один з одного і, відповідно, взаємообумовлюють один одного, складають у своїй сукупності архітектоніку практик, його потенціал та визначають унікальний, неповторний локальний культурний код.

Досліджуючи культурний ландшафт, його соціокультурні практики та розвиток в контексті співпраці України і ЄС ми дійшли висновків, що локальна культура в такому контексті є одним з головних ресурсів розвитку територій. Локальний культурний ресурс потенційно може і має відображати різноманітні унікальні, індивідуальні грані: від історичної ретроспективи формування культурного простору до сучасних трендів, які дозволяють створити свій неповторний культурний образ. При цьому всі виявлені потенційні можливості можуть бути ефективно використані в розвитку культурного ландшафту [3, с.187-198].

Існуючий і проваджений Європейському Союзу організаційно-правовий механізм розбудови, підтримки і популяризації локальних культурних зон і територій є предметом активного вивчення і максимальної адаптації для України, особливо в умовах гібридної реальності.

Саме зараз на часі для ЗВО, оновлення і впровадження сучасних освітніх практик, які дозволять зорієнтувати майбутніх, молодих спеціалістів в питаннях гібридних реалій і загроз, їх впливу на розбудову України.

В такому контексті, сучасну освітню практику ми розглядаємо як важливий стратегічний ресурс протидії гібридним загрозам. Наявність відповідних знань і розуміння гібридних небезпек дозволить забезпечити національні інтереси, зміцнення авторитету України в світі.

Ми звертаємо увагу на виняткове значення використання інноваційних освітніх практик в навчальному процесі, відповідна тематика яких дозволить сформувати необхідні для сучасного фахівця компетентностей.

Особливої уваги заслуговує питання підготовки сучасних менеджерів культури, які здатні впровадити трендові ініціативи в розбудову локальних культурних ландшафтів. Для цього сучасний фахівець має володіти рядом сучасних фахових компетентностей, серед яких ми визначаємо значення компетенції soft skills, як важливі, для вирішення і провадження окреслених нами питань.

Такі завдання вирішуються й в рамках проекту Erasmus+KA2 «Академічна протидія гібридним загрозам – WARN» # 610133-EPP-1-2019-1-FI-EPPKA2-SVNE-JP», учасником якого є Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв. Перед учасниками поставлено ряд завдань, а саме: оновлення освітніх програм; розробка нових курсів та методики навчання для забезпечення стійкості в умовах гібридних загроз, набуття гібридних безпекових навичок як академічними працівниками, так й працівниками галузі культури в рамках програм навчання впродовж життя; створення в партнерських університетах центрів передового досвіду, та поєднання їх в міжгалузеве середовище з про-

тидії гібридним загрозам, що дозволить залучити до навчального процесу всіх зацікавлених стейкхолдерів культурних трансформацій.

Тема трансформації локальних культурних ландшафтів України в гібридній реальності є підрозділом навчальної дисципліни «Культурні практики як інструмент протидії гібридним загрозам в реальному та віртуальному середовищі», розробка і впровадження якої дозволить зорієнтувати і набути необхідних знань працівників галузі культури.

Таким чином, осмислення питання створення та збереження локальних культурних ландшафтів в гібридних реаліях, дозволило нам дійти наступних висновків: культурний ландшафт – це культурні образи, через які створюється унікальний локальний культурний код; ефективна розбудова локальних культурних ландшафтів залежать від гібридних реалій, стрімка трансформація яких унеможливорює адекватно оцінити і реалізувати їх потенціал; одним із головних завдань у вирішенні розглянутої проблеми є вивчення позитивного досвіду протидії гібридним загрозам, і подальша їх адаптація у вітчизняних освітній простір. Обізнаність в окресленому вище дозволить зберегти культурну неповторність України, в усьому її локальному різноманітті.

Література

1. Копієвська О. Р. Трансформаційні процеси в культурних практиках України: глобальний, глокальний контекст та локальні особливості (кінець XX – початок XXI ст.) : дис. ... д-ра культурології : 26.00.06. Київ, 2018. 487 с.
2. Почепцов Г. Від покемонів до гібридних війн : нові комунікативні технології XXI століття. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2017. 260 с.
3. Почепцов Г. Інструментарій хаосу в гібридній війні. URL : academia.edu (дата звернення : 21.03.2020).

УДК 94(477.83/.86):37.014.5 «1914/1918»

РУСИФІКАЦІЯ ОСВІТИ ЯК СКЛАДНИК ІМПЕРСЬКОЇ ПОЛІТИКИ У ГАЛИЧИНІ В ЧАСІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Ірина Лозинська,

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

У статті на основі архівних матеріалів висвітлюється проблема русифікації освіти у Галичині в часі діяльності російського воєнного генерал-губернаторства. Досліджено основні напрями діяльності російської адміністрації та принципи підходу до організації навчальних закладів, реорганізації системи освіти.

Ключові слова: Перша світова війна, воєнне генерал-губернаторство, суд, Галичина, Росія, Австро-Угорщина, окупація, освіта, русифікація.

In the article, on the basis of archival materials, highlights the problem of Russification of education in Galicia during the activities of the Russian military Governor-General. The main directions of activity of the Russian administration and principles of the approach to the organization of educational institutions, reorganization of system of education are investigated.

Keywords: World War I, military Governor-General, the court, Galicia, Russia, Austria-Hungary, occupation, education, Russification.

Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914-1917 рр. є невід'ємною складовою фундаментального вивчення Першої світової війни, що дозволяє сучасникам всесторонньо зрозуміти цей глобальний феномен світової історії.

В цілому, сучасна історіографія, хоч і містить багато досліджень даної теми, однак, насправді ґрунтовними можемо вважати декілька основних праць, написаних, як українськими, так і російськими науковцями. Ці дослідження справили вагомий вплив на висновки та оцінку діяльності інститутів державної влади при першій російській окупації Східної Галичини, за що їх вважають концептуальними. Мова йде передусім про дослідження О. Мазура [6], І. Патера [8], А. Бахтуріної [1;2], й частково В. Савченка [14].

22 серпня 1914 року наказом Верховного головнокомандувача було утворено Тимчасове військове генерал-губернаторство Галичини. Генерал-губернатором Галичини було призначено покровителя галицьких москвофілів графа Г. Бобринського, який заявив у своїй програмі, що «буде тут заводити російську мову, закон і устрій». Російська адміністрація спрямувала свій основний удар проти всього українського, в цьому їй всіма силами допомагали польські «ендеки» та галицькі москвофіли.

За словами М. Грушевського, «у всіх ворогів українства з'явилася тверда надія і навіть певність, що тепер можна буде задавити українство до решти в самім жерелі його, яким уважали вони Галичину і на всій Україні Російській. «Кінець українству» – таке було гасло російської адміністрації» [3, с. 527].

Визнання будь-яких національних особливостей та відокремленості українців загрожувало кризою імперській ідентичності та в цілому зовнішньополітичному курсу Російської імперії. Російські науковці та інтелектуали всіляко переконували в «російськості» Галичини. Російська окупаційна влада з початку своєї діяльності дала зрозуміти українцям, особливо інтелігенції, те, що вони не можуть розраховувати на її толерантність.

Це означало, що для російського уряду українці, в принципі, не існували, що й підтвердив Шереметьєв своїм візитом до архієпископів: римо-католицького Більчевського і вірменського Теодоровича, при цьому не згадавши митрополита А. Шептицького – представника українців [18, с. 366].

27 вересня 1914 р. був опублікований циркуляр генерал-губернатора Г.О.Бобринського, де містився перелік основних заходів, проведення яких на вказаній території, вважалося необхідним. Серед цих заходів – русифікація середньої освіти, припинення діяльності громадських організацій, контроль за діяльністю російського православного духовенства, щоби не допустити насильницького повернення в православ'я місцевого населення [7, арк. 11].

Появі циркуляра 27 вересня 1914 р. передували два документи. Це доповідна записка члена Державної Думи Ч.М.Чихачьова «По навчальній справі у Східній Галичині і Буковині» [13, арк. 43-43 зв.] на ім'я генерал-губернатора Г.Бобринського. У ній вказувалося: «Маючи на увазі... існування глибоко ворожої Росії школи з викладанням на польському, німецькому і штучно створеному українському жаргоні й задаючись метою створення російською державною владою в цьому краї у найближчі роки виключно російської школи, нижчої, середньої і вищої, дозволимо собі запропонувати:

- університети й інші вищі навчальні заклади закрити на невизначений час;
- негайне введення курсів російської мови для вчителів Східної Галичини і Буковини в найближчих міських центрах і ввести з 1 січня в усіх навчальних закладах краю викладання російської мови як обов'язкового предмета;

- приймати різнобічні заходи для ознайомлення з російською літературною мовою, історією і географією Росії учбового персоналу і учнів;
- обіцяти особливі нагороди і подяки російських властей тим керівникам учбових закладів, які введуть навчання російської історії, географії, літератури в нинішньому учбовому році і зуміють досягти добрих результатів;
- тимчасово розпочати в середній і нижчій школах викладання на тих мовах, на яких воно велося до сих пір, а також і на малоруському наріччі, з тим однак, щоби фонетичний правопис був замінений російським, а з 1916 р. – викладання вести виключно російською мовою, допускаючи місцеві мови і наріччя лише при першому поясненні учням » [13, арк. 46-46 зв.].

Д.М. Чихачьов в першій половині вересня 1914 року не просто отримав положення щодо організації навчання в Східній Галичині, а здійснив ряд практичних кроків для втілення цього положення на практиці і розпочав підготовку фундаменту для створення російських шкіл у Східній Галичині.

Для цього Чихачьов зустрівся в Києві з керівником («попечителем») Київського навчального округу О.М. Деревецьким. Останній запропонував начальнику канцелярії Д.Т.Іванову і директору народних училищ Київської губернії Б.В. Плєскову розробити під керівництвом Чихачьова положення про тимчасове адміністративне управління учбовою частиною в Галичині, а також план і програму курсів для підготовки вчителів російської мови в Галичині [5].

Погляди Чихачьова поділяв гр. Г. Бобринський, який в своїй записці «Про мову в Галичині і Буковині» зазначав: «Тепер, коли Червона Русь стала частиною російської держави, штучні успіхи української мови і фонетики повинні впасти... У початкових школах повинна викладатися наша російська літературна мова, але при навчанні слід користуватися і місцевими піднаріччями. У гімназіях ж і вищих навчальних закладах, звичайно, може мати місце тільки наша літературна мова» [13, арк. 48 зв.].

Активними прихильниками введення російської мови на території Східної Галичини виступали місцеві русофільські налаштовані громадські діячі. Один з лідерів «Русского народного совета Прикарпатской Руси» Ю. Яворський 22 вересня 1914 р. опублікував статтю про майбутнє Галичини, в якій, на його думку «... перш за все повинна би переможно піднятися в ній... прекрасна і вільна, велика і могутня царственна російська мова! В усіх областях і проявах її суспільного і громадського життя, в школах і канцеляріях, на зборах і в пресі, в написах, оголошеннях, промовах... В історично російському краї... не повинно бути іншої публіцистичної, суспільної і державної мови, крім єдиної, переможної, господарської мови – російської» [11].

Аналогічно висловлювався ще один русофільський діяч С.Ю.Бендасюк: «Російською повинна бути наша школа у повному своєму складі, тобто починаючи з народних і закінчуючи вищими навчальними закладами» [10].

Місцеві русофіли прагнули представити вимоги до введення російської мови і російської школи, як відображення потреб населення всієї Східної Галичини. На позицію генерал-губернатора Бобринського мали значний вплив національно налаштовані члени Державної Думи. Напевно це і спричинило пункт у циркулярі від 27 вересня 1914 р. «Про школи і товариства», де зазначалося про закриття всіх середніх, нижчих і вищих учбових закладів. А питання можливості їхнього відкриття прямо пропорційно залежало від благонадійності та знання російської мови вчителями таких навчальних закладів.

Відмітимо, що на території Східної Галичини знаходилась значна кількість австрійських державних учбових закладів, які передбачалося повністю ліквідувати в найкоротший термін. Ці школи були визнані як глибоко ворожі Росії і закриті [16, арк. 38].

25 листопада 1914 р. наказом Верховного головнокомандуючого було затверджене тимчасове положення з нагляду за учбовою частиною Галичини. Ним вводився штат дирекції й інспекції народних училищ для контролю за середніми і початковими учбовими закладами [16, арк. 38].

З 1 січня 1915 р. у Львові й Галичині Бобринський вирішив відкрити декілька приватних російських і польських середніх і початкових шкіл. При цьому відкриття польських шкіл було дозволено на таких умовах: викладання російської мови (5 годин на тиждень), затвердження генерал-губернатором складу вчителів і використання підручників з історії, географії, польської мови і польської літератури, затверджених міністерством народної освіти Російської імперії [2, с. 91]. З вересня 1914 р. в початкових і середніх школах Галичини розпочалося викладання російської мови [9] для «здійснення заходів спрямованих для духовного зближення галицького народу з російським» [2, с. 91].

У березні 1915 р. дирекцією народних училищ був розроблений проект організації російської школи в Галичині. Процес з введення в Галичині загальної народної освіти був визнаний своєчасним. Протягом п'яти років в Галичині передбачено було відкриваючи щорічно по 1800 шкіл, відкрити 9 тис. шкіл. Реформою охоплювалась не тільки початкова школа. Також було визнано необхідним відкрити 70 вищих народних училищ, близько 60 курсів при таких училищах, а також 25 жіночих і стільки ж чоловічих гімназій.

Крім цього, особливу увагу слід було приділити підготовці вчительських кадрів. Для цього планувалося відкрити 10 учительських семінарій і два інститути [5]. Кадри російськомовних вчителів розпочали готувати вже взимку 1914–1915 рр. на короткотермінових курсах російської мови. У Львові, Самборі, Тернополі, Станіславові були відкриті двомісячні курси, на які приймали осіб, які займалися педагогічною діяльністю і були знайомі з російською мовою [5; 12]. У програму занять на курсах було включено: навчання російської мови, навчання російської історії, літератури, історію російської культури. На курси було зараховано 350 осіб. Досвід роботи курсів до весни 1915 р. російські власті вважали успішним, і в березні 1915 р. були розроблені плани відкриття нових курсів, на які передбачалося прийняти близько 600 осіб. Цілком реалізувати ці плани не вдалося, але на початку травня 1915 р. були відкриті російські урядові педагогічні курси в Бродах і Жовкві. Крім урядових курсів на території Східної Галичини аналогічні курси активно організовували місцеві громадські діячі. Зокрема, русофільська організація «Общество им. М.Качковского» з 1 травня 1915 р. відкрила загальнодоступні безплатні чотиримісячні курси російської мови, історії і географії Росії [4].

23 січня 1915 р. Рада міністрів за проханням «Галицько-російського товариства» звернулася до Міністерства народної освіти з проханням про виділення із військового кредиту 35 тис. руб. надав необхідну суму на утримання в Петрограді при жіночій гімназії М.О.Лохвицької-Скалон безкоштовних тимчасових курсів для 150 вчительок-галичанок. На курсах слухачки вивчали російську літературу, історію, географію [16, с. 117, 386].

7500 руб на організацію курсів було виділено також Петроградською міською думою. При цьому, частина членів Міської думи виступала проти субсидювання курсів. Але прохання підтримав міський голова і більшість членів Думи, і кошти були виділені [17].

Отже, окупація Галичини російськими військами призвела до ліквідації насамперед українського і подальшому в цілому національно-політичного життя краю.

Література

1. Бахтурина А. Ю. Окраины Российской империи: государственное управление и национальная политика в годы Первой мировой войны (1914 – 1917). М., 2004. 394 с.
2. Бахтурина А.Ю. Политика в Российской Империи в годы Первой мировой войны. М.: «АИРО-XX», 2000. 264 с.
3. Грушевський М. Ілюстрована історія України. Нью-Йорк, 1990. 620 с.
4. Львовский вестник. 1915. 2 мая.
5. Львовский вестник. 1915. 27 марта.
6. Мазур О. Я. Східна Галичина у роки Першої світової війни (1914 – 1918): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 1997. 23с.
7. Обязательное постановление и циркуляры военного генерал-губернатора. Материалы об организации гражданского управления в Галиции. РДВІА (Російський державний військово- історичний архів, м. Москва, Російська Федерація). Ф. 2005. Оп. 1. Спр. 12.
8. Патер І.Г. Статус окупованих територій Галичини і Буковини в 1914 – 1917 рр. Історія державної служби в Україні. Т. 1. К., 2009. С. 379 – 409.
9. Правительственный вестник. 1914. 26 сентяб.
10. Прикарпатская Русь. 1914. 11 октяб.
11. Прикарпатская Русь. 1914. 22 сентяб.
12. Прикарпатская Русь. 1914. 4 декабря;
13. Приложения к записке чиновника особых поручений А.В. Петрова о Галиции и Буковине. Часть II. Департамент духовных дел иностранных исповеданий Министерства внутренних дел. РДІА (Російський державний історичний архів, м.Санкт-Петербург, Російська Федерація). Ф.821. Оп. 150. Спр. 38.
14. Савченко В.Н. Восточная Галиция в 1914 – 1915 годах: Этносоциальные особенности и проблема присоединения к России. Вопросы истории. 1996. № 11–12. С. 95 – 106.
15. Совет министров Российской Империи в годы Первой мировой войны. Бумаги А.Н.Яхонтова. – СПб., 1999. – 406 с.
16. Справка по вопросам административного управления в Галицийском генерал-губернаторстве; сведения о мероприятиях, проводимых в Галиции Министерствами финансов, просвещения и внутренних дел. Материалы об организации гражданского управления в Галиции. РДВІА. Ф. 2005. Оп. 1. Спр. 13.
17. Украинская жизнь. 1915. № 1. С. 81.
18. Achmatowicz A. Polityka Rosji w kwestii polskiej w pierwszym roku Wielkiej Wojny 1914 – 1915. Warszawa, 2003. 420 s.

УДК 78.07/071

БОРотьба з Російським Тоталітаризмом як духовний імператив діяльності представника другої хвилі української еміграції художника Віктора Цимбала

Олександр Музичко,

*кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

У статті проаналізовано діяльність видатного українського художника Віктора Цимбала щодо його протидії впливу на українську еміграцію російського советського тоталітаризму. Зроблено висновки, що маючи досвід становлення особистості у буремній революційній Україні 1917 – 1921 років, що боролася за власну свободу, В. Цимбал проніс вогонь ненависті до російського поневолення України крізь усю свою тривалу еміграцію. Сильніше цієї ненависті була лише його любов до України. Йому вдалося вже не зброєю, а засобами дошкульної політичної сатири завдавати відчутні удари советській російській тоталітарній системі.

Ключові слова: російський тоталітаризм, митець, сатира, політичний гумор, еміграція

Muzychko O. *The struggle against Russian totalitarianism as a spiritual imperative of the activity of the representative of the second wave of Ukrainian emigration, the artist Viktor Tsybmal (1901 - 1968)*

The article analyzes the activity of the outstanding Ukrainian artist Viktor Tsybmal as a fighter against the influence of Russian Soviet totalitarianism on Ukrainian emigration. It is concluded that V. Tsybmal fought for a free Ukraine in 1917-1921 and therefore he spread the fire of hatred for the Russian enslavement of Ukraine throughout his long emigration. Only his love for Ukraine was stronger than this hatred. He no longer succeeded in inflicting tangible blows on the Soviet Russian totalitarian system with weapons, but with the means of sensitive political satire.

Keywords: Russian totalitarianism, artist, satire, political humor, emigration.

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. минули під знаком відновлення духовної єдності українців, розкиданих по країнах світу. До України повернулося надбання багатьох видатних представників української еміграції та діаспори. Особливе місце належить доробку тих, хто зі зброєю в руках боронив Україну від російської навали у 1917 – 1921 рр., а потім був змушений залишити рідну землю, але жодної миті не зламався духовно та не змирився з фактом російської окупації. До таких постатей належить видатний український художник Віктор Цимбал (1901 - 1968).

Доробок митця нещодавно був актуалізований знаменною подією: у лютому 2020 р. Українська вільна академія наук у США передала Україні картину В. Цимбала «Рік 1933». У численних медіаповідомленнях про цю подію твір В. Цимбала поставав радше як виключення в його загальному творчому спрямуванні, а не як один з проявів його послідовної світоглядної та практичної боротьби проти російського тоталітаризму. Метою цієї статті є більш комплексне висвітлення діяльності В. Цимбала як борця проти усіх форм російського поневолення. Серед дослідників, що торкалися цієї теми, варто відзначити внесок Богдана Гориня, який й сам був видатний борець за волю України [3].

Становлення постаті В. Цимбала припало на етап політизації українського національного руху, діяльність М. Міхновського та Д. Донцова. Зокрема, під їх впливом юнак воював проти російських окупантів у роки Української революції. Про те, що ці події залишили пекучу рану в його душі знаходимо незабутні свідчення в його палких промовах та статтях аргентинського періоду 1930-х – 1950-х років, що загалом був найактивнішим для нього як для громадського діяча. Зокрема, він яскраво описав криваві злочини комуністів у захопленому та розграбованому ними Києві на початку 1918 - 1919 рр. [14, с. 166-169].

Хоч більшу частину свого емігрантського життя В. Цимбал провів на американських континентах, він міг ближче, аніж це здається спостерігати за «прелестями» радянської дійсності. В Аргентині та загалом у Південній Америці активно діяли прорадянські організації, що щедро фінансувалися з СРСР і становили постійну небезпеку для українців. Так, під час відкриття виставки з експонуванням картини «Рік 1933» комуністи влаштували провокацію, про що не без почуття задоволення згадував В. Цимбал та усі його біографи як факт ефективності викривальної сили його твору про Голодомор [15]. Перші критики твору «Рік 1933» одноставно визнавали цю картину одним з шедеврів його творчості. Один з авторів зазначав, що ця картина «дала найглибшу синтезу на тему голоду» [1]. С. Гординський наголошував, що В. Цимбал досяг особливого ефекту тим, що зобразив тему голоду символічно, поєднав реальне (померлих мати та її дитину) з нереальним (їх духи по небесній дорозі до Бога), а декоративна манера виконання надала тому

творів монументальності, динамічний порив вгору і велич спокою вічності. Таким чином, мистецький твір, що не мав виразно політичного змісту, за влучним виразом С. Гординського, «кричав так голосно, що ставав гостро актуальним, а з тим і політичним» [2, с. 16]. Втім, у мистецькому доробку В. Цимбала політична тематика є вторинною. Головним чином, за виразом одного з його перших біографів, «громадянином-вояком», він відзначився як карикатурист [6, с. 50].

Тут він, разом з іншими українськими аргентинцями Б. Крюковим та О. Климком, був гідним продовжувачем жанру, що був так яскраво відбитий в пропагандивній діяльності ОУН-УПА. В. Цимбал глибоко цікавився жанром. Він досліджував історію української карикатури, вбачаючи її перші зразки в літописних малюнках [5, с. 117]. За нашими підрахунками, В. Цимбал був автором близько 100 карикатур. Більшість з них були оприлюднені в аргентинському сатиричному часописі «Мітла» та календарі-альманасі «Мітли». Більшість з них друкувалися на титульній сторінці часопису. Загальне спрямування цих карикатур є однозначним – гостре несприйняття та критика російського комуністичного тоталітаризму. Втім, В. Цимбал постійно наголошував, що між російсько-імперським та советським тоталітаризмами є найтісніший генетичний зв'язок. Найяскравіше цей поширений у національній українській думці підхід відбився у найвідомішому карикатурному циклі В. Цимбала «Лукоморія», який у 1949 р. був надрукований в пропагандивних цілях російською мовою (за це деякі дорікали митцеві), а згодом українською мовою – у календарі-альманасі «Мітли» [17]. На нашу думку, обрання своєрідним «провідником» саме А. Пушкіна мало підкреслити зумовленість перетікання російською імперської культури в советську. В. Цимбалові часто йшлося про те, аби дегероїзувати, примітивізувати, російську культуру, показати її ницість, її придатність для сприйняття рабства, тоталітарного режиму. Одним з символів «Мітли» став карикатурний, з ознаками алкозалежності, російський мужичок з балалайкою, волаючий якусь пісню.

Хоч усі карикатури митця тісно пов'язані загальною ідеологією, завданнями, сюжетами, все ж таки можна виокремити декілька провідних напрямків. Перший, так би мовити, біографічний: висміювання російських советських вождів В. Леніна, Й. Сталіна та М. Хрущова. Їх зображенням надавався дегенеративний, вигляд. Тісно пов'язаною з цим тематичним зрізом було сатиричне зображення окремих проявів зовнішньої політики СССР. Карикатурист підкреслював імперіалістичне спрямування політики СССР на Близькому Сході, Африці, на обох американських континентах, Німеччині, брехливість советської пропаганди [9]. Метою низки карикатур була жорстка критика (в дусі О. Олеса «Європа мовчала...») урядів демократичних країн за продовження довоєнної політики потурання, умиротворення, червоного агресора та заклик вдатися до значно рішучіших дій [7; 8]. Специфічною темою карикатур було висміювання теми комуністичного активізму у Південній Америці та долі репатріантів, тобто осіб, які спровоковані советською пропагандою, спокусилися на принади советського «раю» та повернулися з Аргентини та інших країн до СССР.

Найважливішою тематичною складовою карикатур було висміювання внутрішнього розвитку російської комуністичної моделі тоталітаризму. Зокрема, висміювалися московські міфологеми, культ вождів. СССР став грандіозним експериментом формування людини тоталітарного типу [4].

В. Цимбал приділив увагу дошкульній критиці внутрішнього життя СССР. У 1951 р. з'явилась його карикатура «Хомо советікус», що стилізувала знаменитих трьох індуських мавп, які в даному разі символізували три базові основи советського ладу: «підглянь, підслухай, донеси». Висміювалися також такі риси як бідність, сексотство священиків, бутафорність та псевдоінтернаціоналізм

у стосунках з «братніми» республіками, що насправді були стосунками імперського центру та колоній (особливо виразною є карикатура 1945 року «Обдаровання «національними» прапорами братських республік»).

У 1981 р. у США зусиллями вдови В. Цимбала Тетяни та за фінансової підтримки митрополита УАПЦ Мстислава було видано збірник карикатур В. Цимбала (за можливість ознайомитися з цією книгою дуже вдячний співробітникам Центрального Державного архіву зарубіжної україники у м. Києві) [16]. Щоправда, у видання було включено не усі карикатури. Карикатури були намальовані у 1945 – 1959 рр. Чи звертався до цього жанру В. Цимбал у заключний, американський, етап свого життя відомостей виявити не вдалося. Передмову (українською та англійською мовами) до книги написав український мистецтвознавець Іван Кейван. Він справедливо зазначив, що окрім суто малюнків до здобутків В. Цимбала варто зарахувати й влучні назви та іноді віршовані та прозові коментарі до карикатур, що включало митця одночасно в інше, літературне, коло. Проте, він не зрозумів усіх сенсів митця.

Так, сенс карикатури про родину Левчуків І. Кейван трактував як тільки ошуканство советської пропаганди щодо репатріантів. Проте задум В. Цимбала був глибший: йшлося про критику аргентинських українських комуністів та їх використання советами у своїх цілях як п'яту колону. Іншу карикатуру, «Москва – третій Рим» І. Кейван схарактеризував як пародію на Й. Сталіна та П. Тольятті. Проте, на нашу думку, фігурами, що ссуть «римську вовчицю» у вигляді ведмедя є Ленін та Сталін, що символізує стадії розвитку московського імперіалізму, традиційним символом якого є ведмідь. Власне, в даному разі йшлося про висміювання міфологеми імперського месіанства Росії, а не її довгі руки у вигляді п'ятих колон в Європі. Привертає увагу, що деякі надписи до карикатур зазнали редакції. Так, у «Мітлі» № 8 за 1951 р. було опубліковано дотепну карикатуру В. Цимбала «Хомо советікус», на якій три мавпи символізували, згідно надпису, три принципи советської людини: підглянь, підслухай, донеси. Але у виданні 1981 р. цей надпис був змінений на значно менш вдалий та менш гострий: «не бачити, не чути, не говорити». Деякі карикатури були вирвані з контексту і тому не зовсім зрозумілі для читача книги. Так, карикатура, що зображувала лампочку у вигляді дулі та підписана одним словом «електрифікація» у першому виданні у «Мітлі» супроводжувалася коментарем про те, що СРСР обіцяє електрифікувати Єгипет, а, отже, викривала облудність російських обіцянок.

Як вже було згадано вище, своє загальне ставлення до Росії та її тоталітарного режиму В. Цимбал висловив у низці промов та статей. Він наголошував, що Московщина була головним джерелом поневолення України, гальмом для її розвитку, наводив приклади починаючи з 1169 р. – пограбування Києва Андреем Боголюбським і аж до 1921, 1939 та 1944 років, коли вже червона Москва поневолила українців. Митець запевняв, що свій «Нюрнберг» для російського комунізму ще буде (на жаль, це пророцтво досі не сповнилося) та закликав не вірити у патріотизм советських людей, адже він тримається на насиллі. Актуальною до сьогодні далеко не до кінця усвідомленою була його теза про те, що Україна врятувала Європу від комунізму, бо прийняла тягар удару на себе, але не отримала за це вдячності від європейців [14, с. 159-180].

У статті про Голодомор 1933 р. В. Цимбал дуже рельєфно та чітко висловив дихотомію московського тоталітаризму у долі українців: «Вони забрали у нас усе: віру, незалежність, волю, радість, родину, спокій, добробут, традиції, мораль, чистоту, щастя. І в заміну за те, на вістрях своїх багнетів принесли нам: «неволю, гніт, руїну, упокору, злидні, зраду, знущання, муки і горе цілих генерацій» [14, с. 177].

Отже, українського художника В. Цимбала варто вважати одним з послідовніших борців з російським тоталітаризмом серед української еміграції другої половини ХХ ст. Хоч суто біографічно він належав до еміграції другої хви-

лі, його відповідно політично-сатирична творчість розгорнулась вже за доби третьої хвилі. Втім, обидві ці хвилі, як відомо, були здебільшого політичними, що і зумовило гостре спрямування його творчості. На жаль, навіть у період декомунізації великий потенціал творчості В. Цимбала не був достатньою мірою задіяний, що є завданням майбутнього.

Список джерел та літератури

1. А.М. Віктор Цимбал // Свобода. 1970. 9 січня.
2. Віктор Цимбал: маляр і графік. Монографія за ред. Святослава Гординського. Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук, 1972. 135 с.
3. Горинь Б. Тута Віктора Цимбала. Київ: Пульсари, 2005. 288 с.
4. Каганов Ю.О. Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія. Запоріжжя : Інтер-М, 2019. 432 с.
5. Календар-альманах «Мітла» на 1954 рік. Буенос-Айрес, 1954.
6. Мегик П. Віктор Цимбал // Нотатки з мистецтва. 1970. № 10. С. 48-51.
7. Мітла. 1957. № 2 (карикатура В. Цимбала на титулі названа «Доктрина Айзенговера» Зображено статую свободи, що б'є по комунізму).
8. Мітла. 1957. № 10 (карикатура В. Цимбала на титулі, зображено меч, який пронизає будяк з серпом та молотом).
9. Мітла. 1957. № 11-12 (карикатура «Качка-пліткарка». Висміювання пропаганди ССРСР. Качок скликають тась, ось тому московська інформагенція називається «ТАСС». Там само карикатура «Пальне для поруху комуністичних партій у вільному світі», на якій зображено со-ветську, що годує грішми).
10. Мітла. 1958. № 4 (на титулі карикатура В. Цимбала про формування культу особи М. Хрущова).
11. Мітла. 1958. № 5-6 (на титулі карикатура В. Цимбала «За «студентськими» маніфестаціями в Римі відчувається знайома рука).
12. Мітла. 1956. № 6-7 (на титулі карикатура В. Цимбала «Будяк російський» з докладним коментарем іспанською мовою. Про загрозу комунізму у Північній та Південній Америках).
13. Михайловська-Цимбал Т. Спогади. Буенос-Айрес, 1984. 182 с.
14. Несгорович В. Майстер великого калібру // Свобода. 1969. 15 лютого.
15. Цимбал В. Карикатури. Баунд Брук, 1981. 135 с.
16. Цимбал В. Лукоморія // Календар-альманах «Мітла» на 1952 рік. Буенос-Айрес, 1952. С. 35-50.

УДК 821.161.2.0(092)655.41(477)(091)

ПОДВИЖНИЦТВО ОЛЕНИ ПЧІЛКИ НА ВИДАВНИЧІЙ НИВІ

Людмила Новаківська,

*доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри
української літератури, українознавства та методик їх навчання
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*

У статті йдеться про діяльність Олени Пчілки, зусилля якої були спрямовані на ви-дання художніх творів українських письменників, літературних альманахів, часописів. Аналізується просвітницька діяльність письменниці та її подвижництво у розбудові на-ціональної культури.

Ключові слова: Олена Пчілка, видавнича діяльність, просвітництво.

The article deals with the activities of Olena Pchilka, whose efforts were aimed at publishing works of art by Ukrainian writers, literary almanacs, magazines. The educational activity of the writer and her devotion in the development of national culture are analyzed.

Keywords: Olena Pchilka, publishing activity, education.

Серед невеликої частини інтелігенції, яка не лише визнавала, а й плакала ідеї національного відродження, вирізняється постать видатної українки – Олени Пчілки (Ольги Петрівни Драгоманової-Косач), яка народилася в м. Гадячі на Полтавщині. Її активна діяльність здійснювалась в контексті культурно-просвітницького руху в Україні другої половини XIX - початку XX століть і була складовою частиною тих здобутків, що їх досягла передова українська інтелігенція цього періоду.

Паралельно з науковою і літературною роботою Олена Пчілка розпочинає у Звягелі видавничу діяльність, згуртовує навколо себе людей, готових працювати для народу. Відсутність видавничої бази, української книги висунули на перше місце роботу у цьому напрямі. На початку 70-х років вдалося закласти основи «Общественной» бібліотеки, для якої були зібрані українські книжки. «Невелика вона була, але втішала тим, що виключно була українська», – писала Олена Пчілка в автобіографії [10, с. 21].

Завдяки матеріальній підтримці свого чоловіка Петра Косача вона влаштувала видавництво НГВ (Невеликий Гурток Волинський), метою якого було сприяння друку українських книжок з різних галузей знань. Від імені гуртка Олена Пчілка сама підготувала з рукописів і видала у 1880 році «Співомовки» Степана Руданського, збагативши українську поезію і врятувавши тим самим письменника від забуття, поему «Ганна» Олени Косач (сестри П. Косача), а пізніше – «Вечорниці» (переклади з Гоголя Лесі Українки і Михайла Обачного). Пропаща грамота. Зачароване коло».

Задля українського відродження гуртківці віддавали свої творчі, фізичні сили, здібності, а нерідко і власні кошти. Їхніми вчинками керувало розуміння, що не може бути принижена гідність багатомільйонного народу, позбавленого російським самодержавством природного права на вільний розвиток.

У 1883-1884 рр., проживаючи у Києві, Олена Пчілка разом з М. Старицьким мали намір спільно видавати часопис, але царська влада не дала дозволу. Проте їм все ж вдалося підготувати і видати два випуски альманаху «Рада» (1883 р., 1884 р.).

Беручи активну участь в українському жіночому русі, Н. Кобринська і Олена Пчілка у 1887 році видають у Львові жіночий альманах «Перший вінок». Він з'явився у світ лише завдяки редакторській допомозі й фінансовій підтримці Олени Пчілки, для якої Західна Україна була не закордоном, а тим містком, що єднав Східну Україну з європейською культурою. Вона, як і її брат Михайло Драгоманов, була переконана, що треба подолати існуючу культурну ізоляцію України, осучаснити світогляд українців. У «Першому вінку» друкувалися літературні твори українських жінок, етнографічні матеріали, порушувалися питання жіночого освітнього і громадського руху. Ім'я Олени Пчілки було вже добре відоме в Галичині, а тому її участь принесла престиж альманахові, активізувала співробітництво галичанок з українками інших земель.

У 1905 році, завдяки деяким полегшенням для українського слова, у Полтаві почав виходити журнал-тижневик «Рідний край». Це був один із перших часописів, що розпочав свою роботу на початку XX ст. на хвилі національно-визвольного руху і входив до того мінімуму «потрібних виданнів, без якого не може обійтись ні одна нація, яка хотіла б, щоб і її голос чути було серед голосів культурного світа» [5, с.288].

За твердженням С. Єфремова, Україна, що входила до складу російської імперії і посідала друге місце за кількістю населення, у першому десятилітті XX ст. щодо преси «йшла позаду навіть далеко менших народностей, посідаючи в Росії аж восьме місце. За пояснення та оправдання цьому могли бути тільки ті виключно тяжкі обставини, серед яких довелося жити в Росії українському письменству» [5, с. 288].

На запрошення фундатора журналу «Рідний край» М. Дмитрієва Олена Пчілка сама без родини у 1906 році переїхала до Полтави, щоб брати участь у роботі редакційної колегії цього часопису. До складу редакції «Рідного краю», крім Олени Пчілки, входили М.Дмитрієв, П. Рудченко (Панас Мирний), С. Черкасенко, Г. Шерстюк. 3 березня 1907 року редакторство бере на себе Олена Пчілка. 30 березня 1907 р. в листі до дружини П. Косач висловлює стурбованість тим, що вона погодилась стати редактором «Рідного краю», адже, на його думку, це вкрай небезпечна посада, і через недогляд легко потрапити в руки цензури, а то й прокуратури: «Как можно подвергаться подобному риску? Ведь эти ведомства прекрасно сообразят, что редакторка «всё», и этим охотнее будут подстерегать случайные оплошности. ...Это новое твоё положение меня очень беспокоит, я бы не согласился!!!» [6, арк.1]. Олена Пчілка погоджується, раз у раз терпить матеріальні збитки, але з надзвичайною витривалістю і завзяттям видає і редагує часопис. Його гострота і актуальність були такими, що дехто з передплатників прохали «пересилати їм журнал на чуже ім'я, боячись репресій по службі», - згадувала письменниця в автобіографії [10, с.42].

У травні 1907 року адміністрація і цензура припинили видання «Рідного краю» за його «вредное направление». А передплатникам було розіслано спеціальне повідомлення, що видання «Рідного краю» переноситься до Києва. 20 жовтня 1907 року виходить №1 цього часопису в Києві за підписом: «Редакторка-видавниця О.Косач (Олена Пчілка)» [8]. З 1908 по 1914 роки Олена Пчілка видає додаток до «Рідного краю» – журнал для дітей «Молода Україна».

Через матеріальну скруту видавати два часописи було важко. У 1909 році в листі до Д.І.Яворницького Олена Пчілка просила його взяти «Рідний край» і «Молоду Україну» під своє покровительство і знайти якогось «мецената чи меценатку», бо «найгірше – безгрошів'я» [9, арк.2]. Особливо її турбувала доля журналу «Молода Україна», який обов'язково мав жити, тому що потрібен був для освіти і виховання дітей. «Се ж не моя справа, а українська», з боєм і материнською турботою про майбутнє України наголошувала Олена Пчілка [9, арк.2]. І хоча меценатів не знайшлося, вона ще до 1914 року за власні кошти видавала «Молоду Україну».

Як педагог-просвітитель, активна пропагандистка національної ідеї Олена Пчілка по-справжньому розкрилася на сторінках «Рідного краю» – загальнодемократичного, громадсько-освітнього і літературно-наукового часопису. Все, що друкувалося у журналі, проходило крізь призму думок і почувань письменниці. Вона сама наголошувала, що без її відома як редакторки «не проходить в «Рідному краєві» ніщо» [11, с.2].

Через свій часопис Олена Пчілка вела активну просвітницьку роботу з метою пробудити національні почуття українців, що їх приспала царська політика русифікації. «Рідний край» давав широку інформацію про суспільно-політичне життя країни, громадські справи. Тут друкувалися літературно-художні твори, публіцистичні статті, розвідки з мистецтвознавства, етнографії, фольклору, порушувалися питання впровадження у школах рідної мови, ролі громадянства у засвоєнні своєї літературної мови, подавалися рецензії на щойно видані книги, роздуми учителів про нагальні проблеми школи.

Олена Пчілка у редагованому нею часописі гаряче відгукувалася на всі злободенні політичні питання, маючи на кожне з них власний, відвертий і сміливий погляд, обстоювала незалежність своєї позиції. Влада не раз конфісковувала журнал, що приносило величезні матеріальні збитки. «Я з місяця в місяць докладала своїх грошей і жила надією, що становище таки ж покращає», – читаємо в автобіографії письменниці [10, с.42].

В одній із редакторських заміток Олена Пчілка пише: «Не стерли нас цілі віки зневаги, поневіряння, безправності національної, не вмруть українці й

далі. Увесь народ не може «перевернутись», хоч і далі будуть калічити його душу в школі. Було колись те саме й в чехів, й в болгар, – та національна свідомість, раз прокинувшись, розкоренилась і дала осяйні наслідки, зробивши ті племена освіченими, здатними до праці для добра народного. Так буде і в нас: хоч по-малу, а таки і в наші ширші круги народні проточується національна свідомість, розуміння свого права й достоїнності» [1, с.3].

Особливо безкомпромісною була Олена Пчілка до тих газет, журналів, різних авторів, які трактували політичні проблеми ущербно, принизливо для національної справи. В «Рідному краї» вона гнівно картала українських представників у Державній Думі за те, що вони не змогли утворити українську громаду, не думають про видання українських часописів, про поширення освіти серед народу. Для прикладу Олена Пчілка ставить поляків, яких набагато менше проживає в царській Росії, ніж українців, але вони згуртувались і з успіхом виступають в оборону своєї національної справи.

Отже, наголошувала Олена Пчілка, слід не різнитися, «не одпихати один одного», а ширити національну ідею скрізь, домагатися того, щоб привернути до неї й тих людей, на кого в цю хвилину дуже мало надії, бо «й охололі серця можуть прихилитися до гарячої думки» [7, с.2].

Необхідно зазначити, що Олену Пчілку звинувачували у націоналізмі, підкреслювали її вразливість і нестриманість, коли йшлося про ущемлення прав українців. Безкомпромісність не завдяки приносила їй популярність. Софія Русова згодом визнає свою недалекоглядність у ставленні до Олени Пчілки: «Ми недооцінювали тих рис прямолінійного її думання, нас вражала різкість її доган і неприхильне поведіння з усіма, кого вона визнавала не досить націоналістичних переконань... Ми недооцінювали її мужності у виразі своїх переконань і суцільності тих її переконань» [13, с.40]. З позицій сьогодення також можна з упевненістю стверджувати, що ця високоосвічена жінка добре розуміла: руйнування національного призведе до повного збайдужіння до своїх традицій, культури, мови і стане причиною занепаду цілого народу.

Досить показовим у роботі Олени Пчілки було те, що редактований нею часопис постійно висвітлював вирішення питання українізації навчання у школах та інших навчальних закладах. Відомо, які великі зусилля у домаганні української початкової школи виявили українські освітні діячі на Всеросійському з'їзді учителів у Петербурзі в грудні 1913 року. Підготовку до цього з'їзду не обійшов своєю увагою «Рідний край». Він висловив сподівання, що цей педагогічний форум на всеросійському рівні порушить питання про необхідність закону, який дасть право українцям навчати своїх дітей рідною мовою, і хоч зразу це не матиме практичних наслідків, то все ж покаже, що «наші люди домагаються справедливості і для українських дітей» [3, с.29].

Часопис активно пропагував і підтримував роботу учительських курсів, вважаючи їх дуже корисними через можливість згуртувати українське вчительство для спільної роботи у піднесенні освіти українського народу.

І що не менш важливо, журнал піднімав на своїх сторінках проблеми українізації змісту вищої освіти. Зокрема у 1907 році порушувалось питання про створення кафедр українознавства при університетах. Саме вони могли виконати «роль творчих лабораторій щодо формування української самосвідомості через різні типи навчально-освітніх закладів і заходів поширення освіти» [4, с.147].

Олена Пчілка, напевно, швидше, ніж більшість українців, передбачила, що російські опоненти царського режиму не підтримуватимуть неросійські народи. У «Рідному краї» вона доводила ворожість ставлення російських радикалів і лібералів до української справи, наголошуючи, що жоден росіянин не за-протестував проти закриття українських освітніх товариств у Києві, Чернігові та інших містах, більшість російських лібералів цілком байдужі до прагнень

своїх слов'янських братів, українців. Її виступи на захист поляків в Україні не мали відгуку серед українців. Коли уряд закрив польське освітнє товариство на підставі «шкідливості» польськомовних шкіл для місцевого населення, Олена Пчілка запевняла, що українці, які намагаються створити україномовні школи, водночас підтримують розвиток шкіл із рідною мовою національних меншин в Україні [12, с. 2].

У 1917 році в рідному Гадячі вона стає редактором «Газети Гадяцького земства», яку видає з 1917 до 1919 років. Деякий час ця газета виходила під назвою «Рідний край». До приходу Олени Пчілки часопис був повністю російськомовний, згодом письменниця за умовою, поставленою їй Земською управою, стала друкувати російською мовою лише офіційну частину, а інші матеріали – українською. Така мішана мова завдавала прикростей редакторці і викликала дорікання з боку української газетної критики. Олена Пчілка наполягала, щоб Земська управа дозволила друкувати газету цілком українською мовою, тому що, видаючи її мовою російською, гадяцьке земство, ніби надає допомогу тим, хто не хоче визнавати прав України. Таким чином, домагання редакторки досягли успіху, і з 83 номера 1917 року «Газета Гадяцького земства» стала повністю україномовною.

Отже, видавнича діяльність Олени Пчілки була надзвичайно плідною і посідала провідне місце у її просвітництві. Своє завдання і покликання письменниці бачила в тому, аби допомогти рідному народові розвивати його національні духовні сили. Її зусилля були спрямовані на видання художніх творів українських письменників, літературних альманахів, часописів. Діяльність Олени Пчілки є прикладом вірності національній ідеї, патріотичного усвідомлення належності до рідного народу, який має свою історію, культуру, мову, та самовідданої плідної праці на його благо.

Література

1. Від редакції. Рідний край. 1906. № 39. С.3.
2. Від редакції. В справі «Рідного краю». Рідний край. 1910. №1. С. 1-4.
3. Вісті. Педагогічний з'їзд. Рідний край. 1911. № 13. С. 29.
4. Возняк М. Як дійшло до першого жіночого альманаху. Львів, 1937. - 88 с.
5. Єфремов С. Історія українського письменства: у 2 т. Мюнхен, 1989. Т.2. 495 с.
6. Косач П.А. Лист до О.П. Косач (дружини), 30 березня. Інститут літератури. Ф.28. Од.зб.1162. 2 арк.
7. Національна справа в Державній Думі. Рідний край. 1908. № 2. С. 2-3.
8. Об издании О.П. Косач журнала на малорусском языке под названием «Рідний край». ЦДІА України у м. Києві. Ф. 295. Оп. 1. Од.зб.95. Арк.1.
9. Пчілка Олена. Лист до Д. Яворницького, жовтень 1908 р. Інститут літератури. Ф. 28. Од.зб.2388. 4 арк.
10. Пчілка Олена. Оповідання з автобіографією. Х.: Рух, 1930. 284 с.
11. Редакційна передова. Рідний край. 1907. № 1. С. 2.
12. Редакційна передова. Рідний край. 1909. № 25. С. 2.
13. Русова С. Олена Пчілка // Русова С. Наші визначні жінки. Літературні характеристики-силуети. Коломия, 1934. С. 39-43.

ДЕРЖЗАМОВЛЕННЯ ЯК ПРИНЦИП ІСНУВАННЯ ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ СОЦІАЛІСТИЧНОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ

Вікторія Перцева

кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства
Харківського національного університету внутрішніх справ

Доповідь поглиблює розуміння стосунків між державою й культурою за часів комуністичного тоталітаризму. На підставі історичного матеріалу автор розглядає вирішальні елементи взаємовідносин між партійно-державним керівництвом й митцем. У роботі наведено переконливі приклади тотального партійного керівництва та державного контролю над творчим процесом. Автором стверджується, що саме держзамовлення був основним принципом існування мистецтва в культурі соціалістичного реалізму.

Ключові слова: тоталітаризм, радянська культура, державне замовлення, соціалістичний реалізм.

The report deepens the understanding of the relationship between the state and culture during the communist totalitarianism. On the basis of historical material, the author considers the crucial elements of the relationship between the party and state leadership and the artist. The paper presents convincing examples of total party leadership and state control over the creative process. The author argues that the state order itself was the basic principle of the existence of art in the culture of socialist realism.

Keywords: totalitarianism, Soviet culture, state order, socialist realism.

Художня культура – частини загальної культури, яка, зі свого боку, є однією з форм існування стосунків між членами певного суспільства. Радянська культура виконувала роль надважливого чинника соціальної системи, який забезпечував культурну єдність суспільства, ідейне виховання народу, збереження спадкоємності в розвитку культури. А художня культура служила засобом передавання суспільно значущих ідей і зразків поведінки. Проте водночас вона стає об'єктом монопольної влади партії й держави, підкоряючись грубому адмініструванню, свавіллю, комуністичному декретуванню. Політика централізованого управління художньою культурою здійснювалася тим самим способом «планового господарювання», що й в економіці.

Одержавлення художньої культури здійснювалося не лише у формі організації напівгромадських/напівдержавних творчих союзів. Держава пішла далі. Вона почала втручатися в творчий процес. Стосунки між державою й художником система збудувала за принципом: головним, а з часом єдиним джерелом творчої діяльності та способом матеріального існування художника стало партійне й державне замовлення.

Зрозуміло, що цілком нехтувати й оцінювати негативно ідею соціального замовлення не справедливо. Врешті-решт, будь-який художник виконує соціальне замовлення, тобто відповідає (чи намагається відповісти) на питання, які ставить перед ним час і суспільство. Але в культурі соціалістичного реалізму ідея соціального замовлення зазнала гіпердеформації та максимального спрощення. Художник, із точки зору радянських вульгаризаторів, повинен був розуміти практичне значення свого твору, адже він бере участь у державному й громадському житті, активно впливаючи на них. Цей принцип ще в 1905 р. був описаний Володимиром Леніним у статті «Партійна організація і партійна література». У ній він, зокрема, писав: «Літературна справа (а разом із нею, природно, й уся художня творчість) повинна стати складовою частиною організованої, послідовної, буденної роботи... і не може бути індивідуальною справою» [3, с. 100].

Ліквідація непу наприкінці 1920-х–початку 1930-х рр. означала ліквідацію приватного ринку й повний перехід усіх «загонів радянського художнього фронту» до роботи за прямим державним замовленням або за замовленням, інспірованим державою, партією, ідеологією. Зазвичай державні замовлення зв'язувалися з важливими політичними подіями: ювілеями, пам'ятними датами, великими досягненнями у сфері народного господарства й військовими перемогами. Наприклад, Союз радянських художників повинен був влаштовувати щорічні тематичні виставки. Для цього в кожному його відділенні існував виставковий комітет, що розподіляв серед членів Союзу замовлення на тематичні картини. Окрім авансу власникові замовлення надавалися усі можливості для їхнього успішного виконання. Після закінчення робота представлялася виставковому комітету, який оцінював її з точки зору відповідності замовленню й виплачувався залишок договірної суми. Згодом уся продукція виставлялася на судження публіки, критики і, головне, Державної закупівельної комісії Комітету в справах мистецтв, пізніше – Міністерства культури. Останнє мало майже монополне право на закупівлю творів мистецтва для усіх музеїв країни і власних фондів. Зазвичай, усі роботи, замовлені виставковими комітетами Союзу, автоматично купувала Державна комісія. Гроші з державної кишені переходили в касу Союзу, а художні твори переходили у власність держави в особі Міністерства культури. Частина купленої продукції передавалася до фондів різних музеїв, але основна маса цих погонних метрів полотен, мегатонн бронзи й мармуру, виконавши пропагандистську функцію, закінчувала своє життя в державних сховищах – в цьому «велетенському могильнику радянського мистецтва» [1, с. 99].

Державне замовлення система могла передавати й опосередковано – через звернення до художників в партійних документах, через звернення на з'їздах творчих союзів, через настановні статті найбільш близьких до партійних кіл художніх критиків, через офіційне схвалення або несхвалення тих або інших художніх творів тощо. Загалом, можна сказати, що кожен художник точно знав, що від нього очікує влада й режим.

Наприкінці 1930-х рр. значна частина художньої еліти була майже повністю знищена, а разом із нею на офіційному рівні було скасовано право на справжню творчість, вільну духовну діяльність, вільне мистецтво. Їм на зміну прийшла художня культура соціалістичного реалізму, мистецтво державного замовлення, де художника перетворила на держслужбовця і власність держави. У цей час формується чітка ідеологічна установка: в країні головним замовником є народна держава. Мистецтво стало розглядатися як звичайна галузь народного господарства, вид виробництва.

Прикладом такого «господарського» ставлення до мистецтва була постанова Ради Міністрів СРСР «Про великі недоліки в організації й виробництві кінофільмів і масових фактах розбазарювання та розкрадання державних коштів в кіностудіях» (1946 р.). У цьому законодавчому акті вказувалося на низку недоліків кіновиробництва того часу. Проте ця постанова абсолютно не враховувала специфіку кіновиробництва як художньої творчості. Кіностудії розглядалися як звичайний виробничий конвеєр. Вважалося, що досить забезпечити його сировиною, фондами, фахівцями, щоб безперервно отримувати продукцію, тим більше, тільки відмінної якості. Ця постанова встановлювала жорсткий виробничий режим (зрозуміло, абсурдний) і всевладдя вищих директивно-контрольних інстанцій.

Не випадково, що вже в 1950-ті рр. стали говорити про принцип «цехівщини», який отримав широке поширення у творчих союзах. Замість творчої взаємодії це призводило до відособлення та ізоляції справжніх талантів.

Художня творчість, як будь-яке виробництво, планувалась і контролювалась. На це звернув увагу у своїх мемуарах про СРСР Ліон Фейхтвангер: «Хоча

письменників, що відхиляються від генеральної лінії, безпосередньо не пригноблюють, але суттєву перевагу віддають тим, хто в усіх своїх творах проводить лейтмотив героїчного оптимізму так часто й неприховано, як це тільки можливо» [6, с. 225]. Звідси для «поета революції» Володимира Маяковського були цілком природними й щирими слова: «Я хочу, чтоб в дебатах потел Госплан, мне давая задания на год».

Оскільки існувало держзамовлення, була потреба й у постійному «звітуванні» щодо його «виконання». Такі «звіти» презентувалися замовникові (партії, уряду) на з'їздах і пленумах творчих союзів, різних фестивалях, виставках, концертах. Оцінку «виконаній робіт» давали в постановах ЦК, передових статтях, різними комісіями (ідеологічними та художніми). Поширеною також була практика індивідуальних звітів художників (письменників, композиторів, живописців, поетів), звітів творчих колективів. Іноді це набувало цілком ірреального характеру.

Так, 16 травня 1935 р. бюро Сочинського міського комітету партії обговорило творчий звіт автора роману Миколи Островського «Як загартовувалася сталь». Свій роман письменник оцінював як «відповідь на заклик секретаря ЦК ВЛКСМ товариша Косирева до радянських письменників створити образ молодого революціонера нашої епохи». Засідання проходило біля ліжка вже важкохворого (сліпого й нездатного самостійно рухатись) письменника, в його квартирі. Звичайно, це не був примусовий звіт, але навіть така неординарність ситуації говорить сама про себе [5].

Порівнюючи виробництво і творчість, пріоритет віддавався виробництву, яке служило ніби зразком, прикладом. Робочий клас у боротьбі за виконання планів чергової п'ятирічки «творив дива». Тому й митці культури свої творчі успіхи повинні були підтягувати до рівня трудових успіхів робочого класу та селянства. Згодом, коли в країні почався стаханівський рух, перед мистецтвом ставили аналогічні вимоги. Творчість планувалася, як й усі інші сфери громадського життя (промисловість, сільське господарство). Приміром, планувалося створення шедеврів. Так, у постанові ЦК ВКП (б) про репертуар драматичних театрів 1946 р. говорилося про обов'язок кожного окремого театру ставити щорічно два-три нових «високоякісних з ідейної й художньої точки зору вистав на сучасні теми». Планувалися не лише шедеври. Максим Горький, виступаючи на I з'їзді письменників, навіть заявив про можливість планування «випуску» письменників різного рівня таланту: «...Заплануємо 5 геніальних і 45 дуже талановитих. Я думаю, що на першому етапі цього до-сить» [2, с. 719].

Отже, держзамовлення як принцип існування мистецтва в культурі соціалістичного тоталітаризму визначав стратегічні цілі й межі творчості. У реальному художньому процесі ці межі були прокреслені чітко й однозначно. Це виявилось в розумінні права митця на свободу художньої творчості, яку система соціалістичного тоталітаризму інтерпретувала по-своєму. Безперечно, стратегія партійно-державного управління художньою культурою – це певна трансформація відомих форм тоталітарного диктату. Адже головною метою партійно-державного керівництва було перетворення художньої культури на органічну частину «партійної справи», в один із засобів ідеологічної, політичної освіти й виховання народу.

За останні роки ситуація в Україні змінилася кардинально. Ці трансформації знайшли відбиття і в художній культурі. Замість тотального партійного керівництва та державного контролю над культурою сформувалась ситуація практичного самоусунення (окрім фінансового) й невтручання держави у внутрішні справи культури. На зміну жорсткій ієрархії й непохитності культурних цінностей, вивірених з точки зору комуністичної ідеології, прийшли соціокультурний плюралізм та безліч незалежних світоглядних й творчих сутностей.

Література

1. Голомшток И. Н. Тоталитарное искусство. Москва : Галарт, 1994. 295 с.
2. Горький М. О литературе. Литературно-критические статьи. Москва : Советский писатель, 1955. 902 с.
3. Ленин В. И. Партийная организация и партийная литература. Полное собрание сочинений. Т. 12. С. 99-105.
4. Нікітенко К. Культура і суспільство: конфлікт між тоталітарним і особистим (на прикладі доби сталінізму). Вісник Львівської національної академії мистецтв. Серія: Культурологія. 2016. Вип. 29. С.12-26.
5. Творческий отчет писателя Н. А. Островского. Известия ЦК КПСС. 1989. №8. С. 213-222.
6. Фейхтвангер А. Москва 1937 года. Российский ежегодник. №89. Вып. 1. С. 213-248.

УДК 94(477: 438):351.851:37.014(=161.2)] «1940/1944»

ВНЕСОК УКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ В РОЗБУДОВУ МЕРЕЖІ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ УКРАЇНЦІВ У ГЕНЕРАЛЬНІЙ ГУБЕРНІЇ (1940–1944 РР.)

Альона Тронь-Радамська,

*аспірантка кафедри історії світового українства історичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Стаття присвячена репрезентації діяльності Українського центрального комітету у Генеральній губернії щодо створення навчальних закладів у контексті забезпечення права на освіту українців в умовах нацистського окупаційного режиму.

Ключові слова: Український центральний комітет, освіта, Генеральна губернія, Друга світова війна, Закарпаття.

The article is devoted to the representation of the activities of the Ukrainian Central Committee in the General Government in the establishment of educational institutions in the context of ensuring the right to education of Ukrainians under the Nazi occupation regime.

Keywords: Ukrainian Central Committee, education, General Government, World War II, Trans-Carpathian Territories.

Освітні можливості для українського населення після встановлення німецького окупаційного режиму на території Закарпаття та Галичини стали одним із першочергових питань у діалозі національних комітетів і офіційної влади новоствореної Генеральної губернії (ГГ). Перспективи та плани щодо вирішення означених проблем засвідчили резолюції Українського культурно-освітнього з'їзду 16–17 березня 1940 р. в Кракові [5, с. 21]. Робота шкільних референтів, згідно резолюцій з'їзду, орієнтувалась на викорінення польського впливу, заснування якомога більшої кількості власне українських виховних і навчальних закладів, організацію професійної педагогічної підготовки кадрів. Заборона нацистами діяльності «Українського педагогічного товариства», «Рідної школи», «Української захоронки», які, головним чином, відповідали за створення та діяльність дошкільних закладів і шкіл українців у міжвоєнний період, означало можливість такого роду діяльності виключно в рамках легальних українських допомогівих комітетів та Українських освітніх товариств (УОТ), робота яких з липня 1940 р. координувалася Українським центральним комітетом (УЦК). Дана розвідка покликана, спираючись на масив архівних документів, мемуаристики та історіографічних джерел, висвітлити роль УЦК в розбудові системи українських навчальних закладів для українського населення в Генеральній губернії.

Задля налагодження безперервного навчально-виховного процесу органи УЦК уповноважувалися розширити мережу сезонних та постійних власне українських закладів дошкілля в ГГ. У 1940 р. планувалося відкрити дитячі садки в 303 населених пунктах, проте, через брак працівників й ворожу агітацію поляків і росіян, які радили батькам не віддавати дітей в українські дитячі садки, запрацювало тільки 208 закладів [11, р. 456], в яких перебувала 5421 дитина [8, арк. 6]. Цьому сприяла організація УЦК на Закерзонні протягом квітня–червня 1940 р. 12 курсів, на яких здобули кваліфікацію 188 «садівничок» [11, р. 455]. З появою в 1942 р. «Напрямних організації постійних і сезонних дитячих садків у Генеральному Губернаторстві» Відділу шкільних справ УЦК [6, арк. 18-18 зв.] відбулася уніфікація роботи дитячих садків. Встановлювалася місячна оплата за перебування дітей у закладах дошкілля (5–20 зол.), а кошти надані комітетами використовувалися лише для закупівлі устаткування [6, арк. 17 зв.]. І постійні, і сезонні дитячі садки функціонували у форматі однієї або двох груп, у кожній з яких повинно було бути не менше 30 вихованців. Постійні дитячі садки працювали увесь рік, за винятком святкових днів, а сезонні з 1 травня по 1 жовтня [6, арк. 18]. Зміст методичних видань ілюструє національне підґрунтя дошкільного виховання, особливо музичного, оскільки наголошувалося, що «зміст пісень виховує любов до Бога та нації» [7, арк. 31 зв.].

Упродовж 1941–1942 рр. відбулося розширення мережі як сезонних, так і постійних дитячих садків на території всієї ГГ. Так, у Галичині, Краківському та Люблінському дистриктах у 1942 р. діяло вже 1988 закладів дошкілля та відбулося 87 курсів підготовки робітниць дитячих садків [11, р. 457]. Станом на 1943 р. за підтримки УЦК у ГГ оформилися чотири види гуртового дошкільного виховання українців: ясла, постійні дитячі садки, сезонні дитячі садки, сирітські захисти [10, арк. 40], серед яких пріоритетність зберігалася за дитячими садками. У порівнянні з попереднім роком, їхня чисельність демонструє позитивні тенденції розвитку галузі, оскільки «кількість сезонних садків у цілому в ГГ складала «2621 (114031 дітей) та постійних – 428 (близько 42 тисячі дітей)» [1, с. 37]. Відтак, якісні зміни в національній системі дошкільного виховання завдяки діяльності УЦК підтверджують наведені статистичні дані, враховуючи, що загальна кількість дитячих садків на всіх українських територіях, що входили до складу Другої Речі Посполитої, напередодні війни сягала не більше 800 [11, р. 455].

Поряд із позитивними тенденціями функціонування українських дитячих садків у ГГ відкритими залишалися питання пошуку приміщень та організація харчування, нестача кваліфікованих кадрів. Наближення військ СРСР і поступове згортання діяльності структур УЦК призвели до зменшення кількості дітей у садках і все меншої спроможності підтримки їхнього функціонування адміністрацією та громадськістю.

Організація українцями навчання в закладах початкової та загальної середньої освіти в умовах нацистського окупаційного режиму позначилася, головним чином, розширенням мережі власне українських народних шкіл з рідною мовою навчання, враховуючи, що офіційна політика у сфері освіти орієнтувалася на підготовку робочої сили лише з базовим рівнем знань.

Стан українського шкільництва на час створення ГГ був незадовільним. Особливо гостро в 1940–1941 рр. постала проблема нестачі педагогів. Першопочатково виправлення ситуації відбувалося шляхом залучення до роботи вчителів, «які ще залишилися в корінній Польщі або жили в Райху й Чехії» [2, с. 206], а восени 1941 р. Відділом шкільництва Українського крайового комітету в Галичині було ініційовано переведення вчителів, які працювали в польських школах до українських закладів. УЦК упродовж 1940–1944 рр. вдалося організувати підготовку педагогів в учительських семінаріях на Закерзонні (у Грубешові та Криниці) й у Галичині (у Львові, Рогатині, Самборі та Яворові) [4,

с. 360], а також на вчительських курсах. Систематична публікація навчальних матеріалів «Українським Видавництвом» уможлиблювала навчання учнів і фахову підготовку працівників на основі українськомовних видань.

Станом на кінець 1939/1940 навчального року Відділ шкільних справ УЦК звітував про функціонування в Краківському дистрикті 370 українських народних шкіл, в яких навчалось 40 525 дітей та працювало 611 учителів. У Люблінському дистрикті діяли 494 народні школи (46 683 учні, 697 учителів). Загальна кількість народних шкіл у ГГ становила 864 заклади, в яких здобували освіту 87 208 учнів і працювало 1 308 вчителів [8, арк. 6]. Звітні дані дозволяють констатувати, що кількість народних шкіл на Закерзонні вже навесні 1941 р. у порівнянні з попереднім роком зросла майже на 6%. Наприкінці березня 1941 р. тут налічувалося 913 народних та 12 приватних шкіл [5, с. 87]. Наприкінці 1941/1942 н.р. на території ГГ функціонувало 4 207 українських шкіл, у яких працювали 9 324 педагоги та навчалось 612 467 дітей [11, р. 457]. К. Паньківський відзначав, що на початку 1943/1944 н.р. «українських народних шкіл у Галичині було 3 135, учителів 8 702, а дітей 502 160» [4, с. 359]. За даними Н. Антонюк, на території всієї ГГ налічувалося «4500 шкіл, де працювало понад 10 тисяч учителів і навчалось 600 тисяч учнів» [1, с. 43]. Це, порівняно з попередніми роками, демонструє сповільнення темпів розбудови мережі шкіл УЦК, що було пов'язано з розгортанням воєнних дій.

Умови розвитку закладів загальної середньої освіти в 1940-х рр. засвідчують обмеженість доступу українців у ГГ до здобуття загальної середньої освіти (за винятком професійної). В. Кубійович згадував, що гімназійні курси, які організовувалися українськими комітетами на території Закерзоння, закривалися, не отримавши офіційного дозволу на функціонування [2, с. 208]. Лише навесні 1940 р., завдяки ініціативі В. Кубійовича, з дозволу влади відкрилося три навчальні заклади середньої освіти – гімназії в Холмі та Ярославі й учительська семінарія в Криниці, що стало досягненням у контексті практичної реалізації резолюцій культурно-освітнього з'їзду 1940 р. у справі середнього загальноосвітнього шкільництва. За таких умов, альтернативним форматом здобуття середньої освіти українцями стали матуральні гімназійні курси, які організовувалися навесні та влітку 1940 р. в Кракові, а восени діяли при гімназіях у Холмі та Ярославі. Виключно з ініціативи УЦК та громадськості в Галичині впродовж 1941–1944 рр. організовано 10 українських гімназій у 9 містах. Позиція влади щодо розвитку мережі закладів середньої освіти на території ГГ залишалася неоднозначною і в наступні роки. З одного боку, на початку 1943–1944 н.р. «відкрито в усіх клясах гімназій нові відділи і таким чином допущено більше молоді до школи» [4, с. 362], з іншого, – відбувалися масові арешти молоді та вивіз на роботу до Німеччини. Навесні 1944 р. німці дозволили відкриття ряду українських навчальних закладів: гімназійних курсів у Криниці, жіночої гімназії у Львові, учительської гімназії у Снятині [1, с. 46], проте, вважаємо, що це здійснювалося з метою згуртування молоді для трудових цілей або в плані певних поступок задля збереження своїх позицій, проте безперспективних в контексті розгортання воєнних дій.

Єдиною галуззю шкільництва, розвитку якої на території ГГ всебічно сприяла німецька влада, стала професійна підготовка українського населення. Вирішення проблеми нестачі кваліфікованих вчителів УЦК здійснював шляхом організації «короткореченцевих /двомісячних/ курсів перевишколу учителів середніх шкіл на учителів званевих чи фахових шкіл» [6, арк. 16].

Дані звіту УЦК про мережу українських закладів освіти в ГГ після першого навчального року в умовах окупації ілюструють, що найпоширенішими типами професійних шкіл були сільськогосподарські та торгівельні школи, а також школи домашнього господарства. У 1942 р. УЦК було унормовано процес створення обов'язкових, званевих та фахових шкіл на території західноукраїнських

земель, підконтрольних німцям. Прикметно, що в контексті організації УЦК мережі фахових шкіл у Галичині, одним із ключових завдань окружних комітетів передбачалася їхня безпосередня участь в урбанізації регіону, що мало реалізовуватись під гаслом «Здібна молодь зі села до фахових шкіл» [6, арк. 53]. Газета «Українська дійсність» повідомляла, що станом на червень 1942 р. лише на території дистрикту Галичина функціонувало 76 фахових шкіл [3, с. 150]. Функціонуванню останніх сприяла організація УЦК 1 або 2-річних підготовчих класів до фахових шкіл для тих учнів, які не мали відповідної освіти та не досягли віку для навчання у цих закладах [6, арк. 16 зв.]. Особлива увага приділялася УЦК організації торгівельних шкіл, мережа яких стала однією з найрозвиненіших у Галичині. Торгівельні необов'язкові фахові школи діяли у 22 містах дистрикту, а обов'язкові торгівельні школи були відкриті у 6 містах (Львів, Дрогобич, Золочів, Рогатин, Станиславів, Стрий) [6, арк. 55 зв.].

Не було обмежень в доступі жінок до професійної освіти. Згідно статистичних даних, на Закерзонні кількість жіночих фахових шкіл була значно меншою, ніж у Галичині. Навесні 1941 р. жіночі промислові школи функціонували лише в німецькому Перемишлі та Грубешові [5, с. 90]. Станом на середину червня 1942 р. жіночі фахові школи вже функціонували у Львові, Глинянах, Кам'янці-Струмівій, Коломиї, Самборі, Сокалі, Станиславові та в Стрию [6, арк. 54]. З осені 1942 р. діяло дві необов'язкові жіночі дворічні школи: школа суспільної опіки у Львові та фахова школа народного господарства у Станиславові [6, арк. 55]. Тільки у Львові діяли дівочі 1-річні господарські школи та Державні косметичні курси, що функціонували в місті до початку війни [6, арк. 56].

Паралельно УЦК займався організацією курсової системи навчання робітників сільського господарства, сфери обслуговування, соціальної, культурної сфери, службовців. Чимала кількість курсів організовувалася підвідділом Відділу культурної праці УЦК – Інститутом народної творчості. Навесні 1942 р. відбулися заочні 10-місячні мистецькі курси для митців-аматорів і майстрів народного прикладного мистецтва, що включали практичну (малювання, живопис, композиція) та теоретичну (історія українського, німецького, світового мистецтва та українське прикладне мистецтво) підготовку [6, арк. 28 зв.-29]. Здійснювалася професійна підготовка диригентів, режисерів у Львові (стаціонарно та заочно) [6, арк. 28 зв.-29]. Відділ культурної праці УЦК ініціював бібліотекарські курси для бібліотекарів УОТ [6, арк. 109]. Підвідділом народного здоров'я Відділу суспільної опіки УЦК у Самборі й Тернополі організовувалися фахові курси з підготовки або підвищення кваліфікацій медсестер і санітарів, гігієнічно-санітарні курси в Коломиї [4, с. 315]. Протягом 1943 р. на території дистрикту Галичина за сприяння УЦК функціонували курси «господарських дорадників» у Коломиї, перевишколу «господарських десятників» в Золочеві та фахового вишколу управителів і господинь своїх відпочинково-лікувальних осель, готельної прислуги [4, с. 316].

Право на «свою високу школу» [5, с. 20], що генерал-губернатор гарантував українській делегації ще в 1939 р. поряд із метою «зорганізувати вищий Інститут Українознавства на правах відділу Державного університету» [5, с. 44], проголошеною на культурно-освітньому з'їзді, не було реалізованим. Завдяки створенню в структурі УЦК Комісії допомоги українському студентству в 1940 р. [9, арк. 12] організовувалася матеріальна допомога здобувачам вищої освіти як на території ГГ, так і за її межами (індивідуальні та систематичні стипендіальні виплати).

Отже, попри складнощі організації освітнього процесу в Генеральній губернії, виняткова роль УЦК полягала у розширенні мережі власне українських закладів дошкілля та початкової школи. УЦК здійснено низку заходів, які посприяли формуванню національного складу вчительства, збереженню доступу українського населення до загальної середньої освіти та підтримці в здобутті українцями вищої освіти.

Джерела та література

1. Антонюк Н. Українське культурне життя в «Генеральній Губернії» (1939–1944 рр.) : За матеріалами періодичної преси. Львів, 1997. 232 с.
2. Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії, 1939–1941: історія Українського Центрального Комітету. Чикаго: Вид-во Миколи Денисюка, 1975. 664 с.
3. Культурне життя в Україні. Західні землі: документи і матеріали. Київ: Наукова думка, 1995. Т. 1 : 1939–1953. 749 с.
4. Паньківський К. Роки німецької окупації. Нью-Йорк; Торонто, 1965. 479 с.
5. Сергійчук В. Український здвиг. Київ, 2004. Кн. 1 : Закерзоння. 1939–1947. 840 с.
6. ЦДАВО України. Ф. 3959. Оп. 1. Спр. 17. 122 арк.
7. ЦДАВО України. Ф. 3959. Оп. 1. Спр. 79. 38 арк.
8. ЦДАВО України. Ф. 3959. Оп. 2. Спр. 67а. 23 арк.
9. ЦДАВО України. Ф. 3959. Оп. 3. Спр. 2. 94 арк.
10. ЦДАВО України. Ф. 3959. Оп. 3. Спр. 39. 103 арк.
11. Überblick des ukrainischen Schulwesens in GG. 1939–1942. The Correspondence of the Ukrainian Central Comitee in Cracow and Lviv with the German Authorities: 1939–1944. Edmonton and Toronto, 2000. Part 1. 1289 p.

УДК 821.162.1

АНТИЧНИЙ ІНТЕРТЕКСТ У РОМАНІ МАРЕКА КРАЄВСЬКОГО «РІКИ АІДА»

Ігор Чорний,

*доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українознавства
Харківського національного університету внутрішніх справ*

У роботі розглядається роман сучасного польського письменника Марека Краєвського «Ріки Аїда» (2012), що належить до жанру історичного детективу і входить до «львівського» циклу про комісара Едварда Попельського. Досліджено особливості інтертексту твору, зокрема, використання автором античних мотивів. Звернення до античної міфології сприяє уточненню ідейного задуму книги, розширенню її хронотопу.

Ключові слова: *інтертекст, мотив, ретродетектив, місцевий колорит, жанр.*

The novel of the modern Polish writer Marek Krajewski «The Rivers of Hades» (2012) which belongs to the genre of a historical detective and is included in the cycle about the commissioner Edward Popelsky is examined in the work. The features of the inter-text of the novel, in particular the use of the ancient motifs by the author, are investigated. The attention to ancient mythology helps to clarify the ideological concept of the book and expand its chronotope.

Keywords: *inter-text, motif, retrodetective, local colour, genre.*

Письменник Марек Краєвський став одним із засновників сучасного польського історичного детективу (або ретродетективу). На цей час він є автором майже двох десятків романів, написаних одноосібно або у співавторстві. Ретро-романи Краєвського умовно можна розподілити на два основні цикли: «вроцлавський», дія якого відбувається у Бреслау/Вроцлаві, а головним героєм виступає комісар Еберхард Мок, і «львівський» з головним героєм комісаром Едвардом Попельським і основним місцем подій Львовом. Час, коли розгортаються основні події обох циклів, – це перша половина ХХ століття.

Незважаючи на певну відмінність обох героїв, є в них і багато спільного. Насамперед, пристрасть до гарненьких жінок (почасти легкої поведінки, оскільки в подружньому житті Мокові й Попельському не пощастило), любов до гарної кухні та випивки, педантизм у роботі. І німецький, і польський комісари замолоду отримали класичну (філологічну) освіту, що відбилося і на їх світогляді,

й специфіці злочинів, з якими доводиться стикатися героям. Сам Краєвський також здобув освіту філолога-класика, захистив докторську дисертацію з творчості Плавта і тривалий час працював у Вроцлавському університеті. Не дивно, що й своїх героїв він змушує постійно цитувати давньогрецькі й давньоримські тексти, а самі твори просякнуті античними мотивами. Особливо це відчутно у «львівському» циклі. Вже самі назви цих романів натякають на певний античний інтертекст, який криється в книгах: «Голова Мінотавра», «Ерінії», «Числа Харона», «Ріки Аїда».

Роман «Ріки Аїда» (2012) – один з найтрагічніших творів «львівського» циклу. Саме в ньому Едвард Попельський навіки розлучається з рідним містом Львовом, що увійшов до складу Радянської України. Парадокс у тому, що опиняється він у Вроцлаві, який також щойно став польським і з острахом чекає розвитку подальших подій, наляканий терором, розв'язаним радянськими каральними органами та «народною» владою. Тута за «малою батьківщиною», втраченим раєм проходить через всю оповідь, знаходячи відбиття в античному інтертексті, який тут відчутно переплітається з біблійними, переважно старозавітними мотивами. Цей прийом автор вже використав у попередньому романі циклу «Числа Харона» (2011), де ключем до розв'язання низки злочинів стає написаний арамейською мовою текст Старого Завіту.

Пекельні ріки згадуються вже в епіграфі до «Рік Аїда», взятому з 2-ої книги Самуїла (в православній традиції 2-а Книга Царств): «Оточили мене хвилі смерті, ріки царства мертвих мене налякали» (2-а Царств 22:5). Письменник тлумачить польською біблійний вірш з німецького перекладу Біблії, зробленого в 1801 р. католицьким теологом з Бреслау/Вроцлава Тадеушем Антоном Дересером (1757–1827). У німецькому оригіналі використано вираз «Schattenreichs» – «царство тіней». Сучасний польський варіант того ж вірша звучить так: «Ogarnęły mnie fale śmierci i zatrwożyły mnie odmęty niosące zagładę» / «Хвилі смерті огорнули мене і глибина приреченості налякала мене». В перекладі Івана Огієнка це «потoki велійяала» – нечестивого, диявола. Російський синодальний переклад каже про «потoki беззаконня». Таким чином, романіст навмисне обирає той варіант перекладу, що найближче співпадає з його задумом – показати саме пекло, де терплять муки грішники.

Поряд із цим, як на нашу думку, напрошується ще одна паралель зі Старим Завітом. Це текст 136 Псалма Давидового, де мова йде про «річки Вавилонські», над якими плачуть гнані до полону євреї, згадуючи Сіон. Львів для Попельського та його кузини Леокадії Тхоржинської важить стільки ж, скільки Сіон для біблійних вигнанців: «Як нам пісень Господніх на чужій землі співати? Якщо тебе, Єрусалиме, я забуду, нехай забудеться моя десниця!» (Пс. 136:4-5) (переклад Івана Хоменка). Вигнання стає для Едварда та Леокадії справжнім пеклом, причому іудео-християнським, а не античним Аїдом, де, напившись води з річки забуття Лети, померлий вже нічого не пам'ятає з власного минулого.

Згідно з античною міфологією, підземним царством Аїда протікають п'ять річок: Стікс, Флегетон, Лета, Ахерон та Коцит. Чотири з них (окрім Ахерона) згадуються в тексті роману, три дали назви трьом розділам, з яких складається твір. Перший названо Флегетоном, за найменням річки, наповненої киплячою кров'ю, вогнем і камінням, серед яких зазнають мук душі померлих, переважно тих, що вчинили злочини проти рідних. За версією Данте, викладеною в «Божественній комедії», тут потерпають гвалтівники та вбивці. Попельський асоціює Одру, на якій стоїть Бреслау/Вроцлав, з Флегетоном, з огляду на події, свідком яких йому доводиться бути (викрадення та згвалтування дівчини-підлітка). До цього додаються душевні муки героя, причиною яких стає ув'язнення єдиної близької йому людини, кузини Леокадії, що сталося почасти з його вини.

Друга частина роману має назву Коцит – від античної річки плачу в Аїді. За міфологією тут караються душі тих, хто завинив у зраді та віроломстві. Це

найбільша частина роману Краєвського, де йде оповідь про події, які сталися у 1933 році, за тринадцять років до цього. Дія відбувається у Львові, який показано з археологічною точністю. Герой з явною ностальгією згадує свій загублений рай, який водночас стає й біблійним місцем беззаконня, справжнім античним пеклом, адже йдеться про обставини розслідування Попельським справи серійного гвалтівника-педофіла. Цю драматичну історію показано зі значною часткою натуралізму, що повинно привести читача до катарсису, тісно пов'язаному з плачем, сльозами очищення.

Третю частину твору названо на честь річки забуття Лето. Перед героями постає нелегкий вибір: так і залишитись у полоні мрій та туги за втраченим раєм або ж, подібно до душ померлих у Аїді, напитись води з Лето і навіки забути минуле, живучи днем сьогоднішнім. Фінал залишається відкритим. Ані Попельський, ані Мок ще не наважуються зробити остаточний крок. Час покаже.

Література

1. Jaskot M., Ganoshenko Y. Lwów jako konstrukt nostalgiczny polskiego i ukraińskiego kryminału retro. Perspektywy Poniowoczesności. T. 4 : 50 twarzy popkultury. Kraków : Ośrodek Badawczy Facta Ficta, 2017. S. 603–623.
2. Krajewski M. Rzeki Hadesu. Kraków : Wydawnictwo Znak, 2012. 250 s.
2. Словарь античности. Москва : Прогресс, 1989. 704 с.

ІСТОРІЯ

КОЛЕКТИВНА ПАМ'ЯТЬ І НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ.

МІСЦЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ
(ТОПОГРАФІЧНІ, МОНУМЕНТАЛЬНІ, СИМВОЛІЧНІ,
ФУНКЦІОНАЛЬНІ): ІСТОРІЯ, СУЧАСНІСТЬ

УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКОЇ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АГРЕСІЇ

Оксана Білоус,

кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри радіомовлення і телебачення факультету журналістики Львівського національного університету імені Івана Франка

Розглянуто сутність національної ідентичності, названо критерії – неперервність у часі й диференціацію від інших ідентичностей. Окреслено виміри ідентичності: психологічний, культурний, територіальний, історичний і політичний. Схарактеризовано проблеми формування й утвердження української національної ідентичності в умовах інформаційно-психологічної агресії Росії проти України, яка переросла в російсько-українську війну.

Ключові слова: ідентичність, українська національна ідентичність, інформаційно-психологічна агресія, російсько-українська війна, національно-духовні цінності.

The article deals with the essence of national identity, named criteria - continuity in time and differentiation from other identities. The author outlined the dimensions of identity: psychological, cultural, territorial, historical and political. The author also described the problems of formation and establishment of Ukrainian national identity in the conditions of information and psychological aggression of Russia against Ukraine, which grew into the Russian-Ukrainian war.

Keywords: identity, Ukrainian national identity, information and psychological aggression, Russian-Ukrainian war, national and spiritual values.

Триває дискусія про сутність російсько-української війни, яку шість років тому віроломно розв'язала Росія. Московські ідеологічні маніпулятори називають її справедливим захистом росіян і російськомовних громадян, які, мовляв, зазнають переслідувань в Україні. Насправді, «нинішня Росія найбільше боїться росту української національної свідомості, українського націоналізму, – підкреслює письменник-документаліст Богдан Горинь. – Вона знає, що у випадку, коли українським народом опанує демократичний, наголошую, демократичний націоналістичний дух, той народ перетвориться у могутню неприступну для Росії цитадель»[4].

Тому кардинальною метою московських агресорів – «не допустити всебічного формування й утвердження української національної ідентичності, яка є найпотужнішим морально-психологічним підґрунтям, фундаментом розвитку соборної незалежної української України» [8, с. 377]. Проти української держави, мови, історії, національної пам'яті в інтернеті, у газетах, російському телебаченні та радіо при підтримці проросійських телеканалів «ZIK», «112», «NewsOne», «НАШ», «Інтер» та інших в Україні безперервно ллється потік брудної антиукраїнської пропаганди з метою формування проросійської ідентичності в Україні.

Доктор філологічних наук, професор, автор численних книг з питань інформаційних війн і комунікативних технологій Георгій Почепцов наголосив: щоби позбутися домінування Росії в інформаційних і віртуальних потоках в Україні, потрібна належна концентрація інтелектуальних зусиль, жорсткий добір саме своїх національних завдань, на яких варто зосередити всі наявні ресурси. Для України одним із перших завдань, на думку Г. Почепцова, мають бути: 1) формування національної ідентичності; 2) подолання високого рівня песимізму в населення, оскільки без його подолання Україна не зможе залишитися незалежною державою; 3) швидка модернізація країни» [11, с. 227].

Отже, інформаційно-психологічна війна за серця і розум українців, яка переросла у військову агресію Російської Федерації проти України, – «це війна

ідентичностей, боротьба за буття чи небуття українського народу, національної держави» [2, с. 377]. Творення українського «суцільного культурного організму» (Іван Франко) і формування національної ідентичності потребує цілеспрямованої державницької політики, розуміння, що Україна мононаціональна країна. На жаль, «чимало політиків, журналістів (хто умисно, а хто бездумно) поширюють думки з приводу поліетнічності України, які нав'язують різного штибу закордонні політтехнологи, доморощені соціологи, політологи» [12], – наголосив професор Олександр Пономарів. Згідно з ухвалою Генеральної асамблеї ООН 1960 р., мононаціональною вважають країну, в якій титульний етнос становить 60%. У нас – майже 80% українців. Тобто Україна не більш багатонаціональна, ніж Німеччина, Франція, Іспанія чи Російська Федерація. Отже, вироблення інтеграційної гуманітарно-інформаційної політики в сучасних умовах гібридної війни Росії та глобалізаційних процесів має синтезувати абсолютні, національні, громадянські, сімейні та особисті соціокультурні цінності [1, с. 93-94].

Польська дослідниця Оля Гнатюк зазначає, що «ідентичність – не лише індивідуальна, а й колективна, а тому національна – не є статистикою. Вона змінюється, і ці зміни виникають внаслідок переосмислення, до цього спонукають дискусії» [3, с. 13]. У філософії та психології ідентичністю називають також тотожність. «Самоокремлення особи формується у взаємодії з тим, як окреслюють її інші, зокрема під впливом чинних у суспільстві уявлень про важливість різних аспектів таумачення людської сутності і місця та належні способи їх виявлення» [7, с. 35].

Логічно, що кожна ідентифікація особи робить її подібною до одних людей та відмінною від інших. Уявлення про відмінність теоретики ідентичності вважають особливо важливим для самоокремлення особи як носія певної сукупності ознак. Поєднання різних міжособистісних та інституційних практик творить колективну ідентичність певної множини людей – як членів однієї групи, пов'язаних між собою та відмінних від інших – у свідомості самих цих людей і тих, що з ними спілкуються або дізнаються про їхні дії опосередковано. Тобто колективна ідентичність є і засобом, і результатом індивідуальної ідентичності, як стверджує Володимир Кулик, є непорушними біологічно закоріненими сутностями, та історично й контекстуально специфічними соціально-дискурсивними конструкціями.

Монтсеррат Гібернау дала таке визначення національної ідентичності: «це – колективне чуття, зіперте на віру в належність до однієї нації і в спільність більшості атрибутів, які роблять її відмінною від інших націй» [5, с.20]. Визначальними критеріями національної ідентичності є неперервність у часі й диференціація від інших. Це два основоположні елементи національної ідентичності. Неперервність походить від уявлення про націю як історично закорінену сутність, спроектовану в майбутнє. Індивіди сприймають цю неперервність завдяки низці відчуттів, які поширюються в часі й об'єднані спільними значеннями, що його здатні зрозуміти тільки «свої». Диференціація є наслідком усвідомлення формування окремої громади, що має спільну культуру, минуле, символи і традиції, пов'язані з якоюсь обмеженою територією. Неперервність і диференціація від інших приводять до відмінності між членами громади (тими, хто належить до неї) і «чужими», «рештою», «іншими», а інколи й «ворогами». «Національна ідентичність має п'ять вимірів» психологічний, культурний, територіальний, історичний і політичний» [5, с.21].

Спільна національна ідентичність спричиняє емоційний, інтелектуальний, історичний зв'язок серед людей, належних до тієї чи іншої нації і цей зв'язок за своєю суттю морально-психологічний, духовно-громадянський. Український теоретик нації О.І. Бочковський називав національну свідомість «громадським цементам, який об'єднує і перетворює первісний народ у новітню націю» [2, с.9]. Шлях від етносу до нації пролягає через дихотомію. Дихотомія (протисто-

яння) – первісний спосіб усвідомлення групою людей своєї спільності – «ми» та відмінностей її від подібного роду співтовариств «вони». Отже, етнічну свідомість можна розглядати як духовне явище в чистому вигляді, а самоусвідомлення етнічної спільноти – не що інше, як національну свідомість. Тому народ, наділений національною свідомістю, і є нацією [2, с.9].

Психологічний зв'язок між людьми ґрунтується на морально-духовних, гуманістично-національних цінностях. Однак в Україні впродовж віків агресивно діяли і нині діють зовнішні та внутрішні політико-ідеологічні, психолого-педагогічні механізми витискання оригінального, самобутнього, українського із власної духовної території, що розмивало національну ідентичність, а нині негативно впливають на утвердження національної ідентичності, поглиблені гібридною війною Росії проти України.

Щоби кожний українець став національною соборною особистістю, яка діятиме в інтересах України, родини, громади, власного морально-духовного життя, то він повинен ідентично самоствердитись. Тобто, «відкривати Україну в собі – тільки так можна набути втрачену Батьківщину. Тільки за умов набуття власної Батьківщини можна подолати комплекс меншовартості, національної неповноти» [6, с. 36]. Видатний український письменник Юрій Шербак – автор нової книги «Україна в епоху війномиру», – врахувавши світовий досвід, запропонував Україні на державному рівні запровадити ідеологію демократичного націоналізму. Естонія, Латвія і Литва, будучи окупованими, зберегли мову, культуру, незборимий дух свободи, який, врешті, дав можливість звільнитися від московської окупації й побудувати національні держави, стати у 2004 році членами ЄС та НАТО. «Національні держави – це не ті, в яких відсутні національні меншини, а ті, в яких одна етнічна нація є національною більшістю і сама держава утворюється в етнічних кордонах цієї нації. Це, так звана, «титulyна нація»: вона є серцевиною політичної нації (політичної спільноти, що включає всіх громадян держави, незалежно від етнічного походження) і ця нація дає мову міжетнічного спілкування («державну» мову) і дає політичну символіку, і основні державні традиції. І саме такі національні держави здатні забезпечити ефективно і громадянську консолідацію («єдність»), і політичну стабільність. Більшість сучасних європейських держав є національними державами» [9, с.147], – наголошував В.С. Лісовий.

Людське суспільство має національну структуру. «Нація не є випадковим, штучним витвором тільки людського розуму – це категорія передовсім генетична, а тому універсальна, досконала та вічна, – наголошує професор В. Монастирський. – А це, своєю чергою, дає підстави говорити про генетичну теорію походження нації – націоналізму» [10, с. 132]. Природнім є прагнення українців мати свою суверенну державу, бо лише за цієї умови можливий продуктивний розвиток національного життя – органічної складової світового гуманітарно-культурного багатоманіття, яке хоче знищити московський імперіалізм. Українці, захищаючи себе від агресорів, у мирі й злагоді пізнаючи інші нації, їхні взаємовідносини, як соціальна спільнота підходять до пізнання себе як національної спільноти, зіставляють пізнання особливостей інших народів зі своєю самобутністю та неповторністю, які є своєрідним джерелом формування і утвердження національної ідентичності.

Література

1. Білоус О.М. Регіональне телебачення для дітей: принципи, функції, тематика: навч. посібн. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 254 с.
2. Бочковський О.-І. Наука про націю та її життя. Нью-Йорк, 1958. 79 с.
3. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність. Київ: Критика, 2010. 2005. 528 с.
4. Горинь Б. Тривога за долю України // Українська літературна газета. 2020, 13 берез.
5. Гібернау М. Ідентичність нації. Київ: Темпора, 2012. 304 с.

6. Жулинський М. Духовна спрага по втраченій Батьківщині: статті 2-ге вид. К.: Вид. дім «КМ Академія», 2002, 66 с.
7. Кулик В. Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки. Київ: Кри-тика, 2010. 655 с.
8. Лизанчук В. Інформаційна безпека України: теорія і практика: підручник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 728 с.
9. Лісовий В.С. Культура – ідеологія – політика. Київ: Вид-во імені Олени Теліги, 1997. 352 с.
10. Монастирський В. Обов'язок еліти перед нацією // Дзвін. 2016. № 5. с. 129-135.
11. Почепцов Г. Сучасні інформаційні війни. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська акаде-мія», 2015. с. 497..
12. Цимбалюк М. Подивімося правді в очі... // Слово Просвіти. 2015. 26 берез. – 1 квіт.

УДК 94 (477)

ДЕМ'ЯНІВ ЛАЗ: ПРОБЛЕМА МЕМОРАЛІЗАЦІЇ ПАМ'ЯТІ

Наталія Винник,

*кандидат історичних наук, старший викладач кафедри українознавства
і філософії Івано-Франківського національного медичного університету*

Висвітлено особливості проблеми меморалізації пам'яті закатованих радянською владою у 1941 році. Розкрито перебіг і особливості розкопок і перепоховання в урочищі «Дем'янів Лаз». З'ясовано особливості перепоховань жертв радянського режиму та сприйняття цих подій громадськістю.

Ключові слова: «Дем'янів Лаз», тоталітарний режим, розкопки, громадський рух, товариство «Меморіал».

The features of problem of memorial memory of tortured are reflected by soviet power in 1941. The features of processes of excavations are exposed and burial excavations in the Memory Complex «Demianiv Laz». The Memorial exposition tells about repressions of communist regime in the region in 1939-1941, the history of researches and burial excavations and perception of these events are found out by public.

Keywords: Memory Complex «Demianiv Laz», totalitarian mode, excavations, public motion, «Memorial» organizations.

В 1939 році, реалізуючи пакт Молотова-Ріббентропа, і виконуючи свою частину таємного протоколу даного документу, радянські війська перейшли кордон Польської держави. Радянська історіографія події захоплення західно-українських земель назвала «золотим вереснем». Після офіційного створення наказом НКВС СРСР від 6 листопада 1939 р. у західних областях управлінь НКВС та Робітничо-селянської міліції, створенням й арештами «антирадянських елементів» займалися відповідні відділи НКВС (кримінального розшуку, боротьби з розкраданням соціалістичної власності, державної безпеки), а також дорожньо-транспортні відділи НКВС Львівської залізниці та Особливі відділи державної безпеки НКВС Київського особливого військового округу.

На кінець грудня 1939 р. у західних областях було арештовано 11559 осіб, з яких 10331 особа вперше за звинуваченням в причетності до «контрреволюційних злочинів» [1, с.27].

Справжнє обличчя «визволителів» місцеве населення побачило тоді, коли розпочались масові арешти. В 1941 році, коли радянська армія відступала, то в Дем'яновому Лазі (за даними відомими сьогодні) відбулись масові розстріли.

Тільки наприкінці 80-их років ХХ століття правда про злочини, які замовчувалась десятиліттями поступово почала поширюватись і становила все більший

інтерес для ентузіастів своєї справи, незважаючи на існування радянської влади та страху бути арештованими. 21 вересня 1989 року (саме цей день обрали з огляду на те, що це релігійне свято і ніхто не захоче розпочинати розкопки саме в цей день) розпочались перші розкопки в Радянському, ще на той час, Союзі жертв комуністичних репресій. Розкопки було розпочато з ініціативи товариств «Рух» та «Меморіал» та старшого слідчого обласної прокуратури Миколи Даниліва.

1 жовтня 1989 року старший слідчий прокуратури Івано-Франківської області Данилів М. виніс постанову про відкриття кримінального провадження за заявою громадянина Данилишина Т.В., який заявив, що перед початком Війни військами УНКВС в урочищі «Демянів Лаз» були поховані громадяни, розстріляні в місцях позбавлення волі. В процесі огляду місця події було виявлено поховання, із якого витягнуто багато фрагментів людських кісток, черепів людей, напіврозкладеного одягу і взуття. Була прийнята постанова доручити судово-медичну експертизу Івано-Франківському обласному бюро судово-медичних експертиз. Основні питання на які мали відповісти експертиза: 1) Скільком особам належать скелетовані знахідки, знайдені в урочищі «Демянів Лаз»?....; 5) Які пошкодження є на кістках, їх локалізація і механізм виникнення? 6) Яка давність часу смерті і термін поховання? [3, с.103].

Під час розкопок було знайдено 524 скелетованих трупи людей, з яких: скелетів чоловічої статі – 359, або 68,5%; скелетів жіночої статі – 151, або 28,8%; скелетів з невстановленою статтю – 14, або 2,7%. При проведенні експертизи останків визначались характери пошкоджень, які утворювались під час допитів і катувань жертв, а також локалізація цих пошкоджень, а при обстеженні місць поховань проводились пошуки речових доказів, які представляли надзвичайну інформативну цінність.

У своїх спогадах Роман Круцик наводить такі деталі із розкопок: «У нижніх шарах майже всі небіжчики з поламаними руками і ногами. У верхній поламані кістки траплялися зрідка. З того можна зробити висновок, що внизу лежали в'язні, яких мертвими привозили зі станіславської тюрми. Наглумившись над людьми, НКВС вивіз їх у «Демянів Лаз». Ті в'язні, що тепер лежали зверху в могилі, копали яму, потім знімали з машин побитих у тюрмі людей і скидали в неї. Після заповнення могили небіжчиками тих в'язнів теж розстрілювали і скидали в яму. Друга група в'язнів засипала могилу землею і теж маскувала її. Потім їх теж розстрілювали. Інакше бути не могло. НКВС вмів себе шанувати...» [3, с.111-112].

Перепоховання знайдених останків у жовтні 1989 року перетворилось на велелюдну подію. За різними даними вшанувати пам'ять знайдених жертв прийшло понад 500 тисяч людей, серед них велика кількість людей похилого віку, які втратили родичів протягом 1939 – 1941 років і боялись навіть вголос згадати їх імена.

На місці перепоховання жертв 11 жовтня 2009 року було оновлено меморіальний комплекс, центральну частину, якого займає церква у формі свічі. Дану будівлю можна бачити з усіх точок мікрорайону «Пасічна», де саме і розташовується комплекс. Дорогу до меморіального комплексу супроводжує хресна дорога, щоб кожен, хто наближається до місця перепоховань жертв тоталітарного режиму міг роздумати в тиші про минуле і помолитись за вічний спокій їх душ. Саме у підвальному приміщенні цієї будівлі і розташовується сам музей. Гнітюча атмосфера цього приміщення одразу кидається у вічі. На стендах музею-меморіалу одразу оживає історія «золотого вересня», трагічні події 1939 – 1941 рр., на стінах розвішані світліни, які були зроблені під час розкопок 1989 року. Одразу звертає на себе глибока з граніту у формі могили, яку вінчає хрест. Частини могили прозора і можна побачити ґрунт і кістки, які там знаходяться. Експонатами виступають кулі, цвяхи, різні металічні предмети, які вилучили при розкопках, взуття, залишки одягу. Тут також викарбовано на стіні списки

працівників Станіславського УНКВС 1939-1941 рр., які були причетними до терору, внаслідок якого смерть знайшла значну кількість прикарпатців. Є на стінах меморіалу-музею і історія таких організацій як «Рух» та «Меморіал», за активної і безпосередньої участі яких відбувались масштабні розкопки.

Активний учасник розкопок і автор книги про «Дем'янів Лаз» Роман Круцик так описує тогочасні події і знахідку першої могили: «Ми ще не вірили, що знайдено могилу. Я скочив у яму, закотив рукав сорочки і почав намацувати людські кістки. Я вибрався з ями, відійшов від людей, бо раптом відчув у всьому тілі неймовірну втому. Жаль і ненависть розпирала груди. То була якась страшна душевна мука і заціпеніння....» [3, с.101].

Центральну частину музею-меморіалу займає величезне панно, яке нікого не залишає байдужим. Воно зображає молоду гуцулку-маму у національному одязі. До нещасної матері колючим дротом примотано немовля. І це, на жаль, не яскрава уява художники, а гірка реальність. При розкопках дійсно було виявлено останки жінки, до якої примотали немовля і так і скинули у яму до інших трупів.

Роман Круцик пригадує, що розкопки другої ями тривали протягом двох днів. Ось його спогади: «...Робили це вже під керівництвом археолога Томенчука, який прийшов нам на допомогу з краєзнавчого музею. Знявши верхній шар ґрунту екскаватором, ми розчистили останки лопатками і пензликами. Вирішили не виймати останки поки вся площа не буде відчищена від землі... Останки небіжчиків лежали хаотично, так як упали побиті: хто горілиць, хто боком, а хто вниз лицем. На скелетах чітко було видно зв'язані за спинами руки, в ротах стирчали кляпи. Найстрашніше було дивитись на черепи небіжчиків, на яких ще трималися коси - чорні, жовті, біляві...» [3, с.123].

Роман Круцик день за днем, методично, на основі щоденників, які вів під час розкопок висвітлює жахіття і атмосферу розкопок, згадуючи важливі деталі не тільки самого процесу розкопок, а й ставлення місцевої влади, правоохоронних органів і населення до того, що відбувалось у «Дем'яновому Лазі». Його спогади і добірка матеріалів та документів побачили світ аж у 2009 році, через два десятиліття після завершення розкопок і узагальнила працю науковців, ентузіастів і пересічних людей у відновленні пам'яті та справедливості. Книга побачила світ під назвою «Дем'янів Лаз. Геноцид Галичини». Ця книга стала підсумком тієї гігантської за своїми масштабами праці: дослідницької, пошукової, наукової та й просто фізичної.

Варто запам'ятати, що «Дем'янів Лаз» - це прикарпатський Бабин Яр, галицька Биківня. [2, с.94].

Жахіття, які пережило населення від своєї «визволителів» важко навіть уявити! Для сучасної молоді таке навіть не вкладається у голову. Часто, під час екскурсій «Дем'яновим Лазом» у них виникає питання: «Чому терпіли? Чому не розказували про злочини проти своїх рідних?» Важко їм пояснити, що таке тотальний контроль і атмосфера жаху, яка тоді панувала, усвідомлення того, що твоя родина може бути наступною і не знати від кого очікувати нещастя.

Метою дослідників жертв тоталітаризму є не тільки виявлення жаклих злочинів, але й поширення інформації про них. Найбільшою проблемою є те, що сьогодні усіляко намагаються відтіснити інформацію про те, що відбувалось або просто замовчують її. Тільки побачивши фрагменти кісток, черепів, одягу, залишки документів, світанни розкопок у меморіальному комплексі «Дем'янів Лаз», відчувши запах смерті і атмосферу катувань, починаєш усвідомлювати, що це було насправді....

З часу розкопок минуло уже чимало років, а багато запитань так і залишається без відповідей: не встановлено імена і прізвища більшості жертв; до недавнього часу вважалося, що в Дем'яновому Лазі були розстріляні всі ув'язнені Станіславської тюрми НКВС. Майбутнім дослідникам і історикам залишається ще величезний фронт робіт.

Література

1. Андрухів І. Репресії на території західних областей України в 1939 – 1941 рр. (історико-правовий аспект). // Часопис Київського університету права. – 2011. – Вип.1. – С.27 – 31.
2. Стечак Г. Дем'янів Лаз – геноцид Галичини // Національна пам'ять (на вшанування жертв тоталітаризму): [Текст] : міжуніверситетський збірник наукових праць / Упорядник і науковий редактор: Гірна Н. М. – Львів: Друкарня ЛНМУ імені Данила Галицького, 2018. – С.94 – 97.
3. Круцик Р. Дем'янів лаз. Геноцид Галичини. – К., Видавничий дім «Простір», 2009. – 352 с.

УДК 821.161.2.09

АНТИІМПЕРСЬКИЙ ДИСКУРС ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ЯК ОДИН ІЗ КЛЮЧОВИХ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Оксана Вознюк,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
гуманітарної та соціально-економічної підготовки
Львівської філії Дніпровського національного університету
залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна

Андрій Поцелуйко,

кандидат філософських наук, доцент кафедри
гуманітарної та соціально-економічної підготовки
Львівської філії Дніпровського національного університету
залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна

У статті окреслено основні риси антиімперського дискурсу творчості Тараса Шевченка як один із ключових чинників формування української національної ідентичності. З'ясовано основні елементи, зокрема принципи та ідеї гіпотетичного дискурсу, національної ідентичності.

Ключові слова: національна ідентичність, принцип, націоналізм, дискурс національна ідентичність, Тарас Шевченко.

The article outlines the main features of the anti-imperial discourse of Taras Shevchenko's work as one of the key factors in the formation of Ukrainian national identity. The main elements, in particular the principles and ideas of hypothetical discourse, national identity, are clarified.

Keywords: national identity, principle, nationalism, discourse national identity, Taras Shevchenko.

Питання української національної ідентичності завжди було актуальним і надалі є незмінним на часі. Актуальність творчості Тараса Шевченка стає цьому беззаперечним доказом. До його голосу прислухались усі покоління свідомих українців: М. Міхновський, Д. Донцов, С. Петлюра, А. Шептицький, С. Бандера, Р. Шухевич та інші з вічно живучою пам'яттю у наших серцях. Саме його велична постать об'єднала навколо себе інших видатних поетів і письменників, культурних і політичних діячів, діяльність яких уможливила вихід нашого народу на світову арену, уможливила реалізацію ідеї національної державності. Його творчість є потужним мотивуючим чинником і для потужної когорти сучасних передових культурних та політичних діячів.

Перелік сучасних живих борців і легенд за долю України долучається до цієї когорти пошани власної історії та ментальності.

Кожен народ повинен мати той ідейний стрижень, навколо якого об'єднується його колективна свідомість. Такий наріжний духовний камінь можемо назвати центром народної ідентичності. Особистості, які сформували такий націєтворчий дискурс, що лежить в основі національного дискурсу, на правду можуть вважатися батьками нації. Таким українським батьком беззаперечно слід вважати нашого Великого Кобзаря – пророка і будителя нації.

Голос Шевченка це голос української демократичної вольниці, яка є онтологічною антитезою, абсолютним антиподом російського тоталітарного імперського духу. Слово Кобзаря - це природна реакція української екзистенційної суті на задушливу атмосферу московської тюрми народів. Тому його слово є мечем, що направлений в саме серце імперського тоталітарного молоха. Саме через це Шевченко такий близький і рідний українцям і такий ненависний ворогам українського духу.

Італійський політичний мислитель Антоніо Грамші ввів поняття «гегемонії» і «влади». Гегемонія - це панування дискурсу, який детермінує політичну владу. Гегемонія - це панування ідей, цінностей, орієнтирів, знаків та символів, які визначають рамки, в межах яких функціонує безпосередня політична влада. Без гегемонії влада є неможливою. І, якщо до Шевченка російська імперська система тотально володіла дискурсом, то завдяки титанічним зусиллям нашого національного генія вона втратила цю домінуючу позицію. Шевченко став тим титаном, що наче Прометей зруйнував магічну владу імперської гегемонії. Отже, можемо вбачати у поетові творця контрдискурсу, який став центром кристалізації нашої національної ідентичності, яка не могла себе не матеріалізувати в суспільно-політичній формі. Це вже було лише справою часу. Тому Шевченка можемо розглядати як Прометея-визволителя не лише нашого народу, «що був запертий в лъох», але й інших народів, закабалених московською тиранією.

«Імперія, сутність російської та австрійської імперських політик щодо українців та українських земель, СРСР як імперська держава. Термін «імперія» (лат. *imperiū* – наказ, верховна влада, управління, держава) в істор. літ. вживається для означення держ. утворень минулого, до складу яких входили інкорпоровані ними колиш. самостійні держави або/і бездержавні тер. й верховна влада в яких, як правило, належала імператорові. (Винятками з останнього «правила» є, зокрема, такі факти. Росія була імперією задовго до проголошення Петра І імператором. Брит. імперія не мала імператора, а її главою був англійський король (королева). Японія не є імперією, хоча главою д-ви є імператор – він «символ д-ви та єдності народу».) Історики розрізняють класичні (традиційні й нетрадиційні) та некласичні (квазі-) імперії. Системними ознаками класичних імперій є: 1) проголошення держ. влади сакральною владою – тобто владою, що здійснює священну (похідну від божественної) волю глави д-ви, висловлювану ним у формі законів та указів; 2) провадження політики розширення своєї тер. та інкорпорації до свого складу більш слабких у військ., екон. й культ. відношеннях країн; 3) політ. домінування в країні одного з етносів, який входить до складу її поліетнічного нас.; 4) централізоване управління й наявність серед підлеглих імператора особливого привілейованого прошарку – держ. службовців; 5) наявність держ. релігії, ідеології та мови)» [3].

Особливо актуальною є антиімперська спадщина Т.Шевченка, який у художньому слові відобразив національну філософію українського народу. Націєтворчий дискурс Шевченка чітко окреслює образ ворога, характеризує його підступну брехливу сутність, садистське ієрархічне підґрунтя, гниле криваве варварське коріння. Разом із цим поет також чітко окреслює антитетичні світлі ідеали і цінності, дає дороговкази й орієнтири, змальовує устрій з «новим і праведним законом», де «буде син і буде мати і будуть люде на землі», в «сім'ї вольній, новій», також даючи чіткі вказівки щодо дій і відношення до ворога - «і вражою злою кров'ю волю окропіте».

«В основі цієї системи – три абсолютні константи: Бог, Україна, Свобода. І кожне намагання усунути їх із життя або зігнорувати при моделюванні шляху нації до свободи, кожне відхилення від котрогось із них, кожна спроба їх роз'єднання в життєвій практиці (моральній, соціальній, політичній, міжнаціональній, церковній, тощо) неминуче обертається бідою, а то й трагедією – окремої людини чи цілої нації» [2, с.210].

Тарас Шевченко не лише той геній у постаті поета, художника, графіка, а перш за він воїн за долю, за волю українського народу. Народу українського, що через таку ментальну характерну риси як «терпіння» терпів від кайданів імперій, а особливо Російської імперії. Свою зброєю пера і слова Шевченко проводить вивчення, порівняння і доведення мегаактуального питання: ми нація, ми не меншовартість, ми хліб і суть землі української. На основі цього він створює гострий дискурс, показує незрівнянне багатство мови свого народу, своєю мовою пише про себе, про свій народ і світ. Іронічно висміяв і відкинув право імперій називати і класифікувати, повернувши це право собі та своєму народові, так само, до речі, як й іншим, тимчасово поневоленим «руськими» народам. Шевченко створив тенденцію боротьби України, що виривається з імперських пут, яка дала сили українцям пережити всі ці випробування та допомагає достойно витримувати ударів долі, що не дають джерелу вичерпати ту наснагу націоналістів і сьогодні.

«Першим національним інтелектом, що усвідомлює репрезентативність своєї діяльності для всього українства, О.Забужко називає Т.Шевченка, підкреслюючи принципову відмінність між ним і попереднім поколінням діячів нової української культури (І.Котляревський, Є.Гребінка, Г.Квітка-Основ'яненко, С. Гулак-Артемовський). Саме Шевченко, на думку дослідниці, впроваджує принципово нову парадигму співжиття українського індивіда з імперією, в якій офіційні, казенні імперські інституції та норми кваліфікуються як «злочинні»» [6, с.54].

Творчість Тараса Шевченка на філософській підсвідомості українську націю представляє саме як самобутню культурну й політичну одиницю, хоча і розтерзана через поділи двох великих імперій, а найбільше під тиском Російської імперії. Шевченкове слово стало важливою національною генетичною артерією у формуванні української національної ідентичності. Поет сам термін імперія називає царством зла, де панує пекло страждань, безнадія та безвиході, гніву та зла. Від Т.Шевченка бере свій початок в Україні традиція модерної національної свідомості, котра відкидає ключове для попередньої станової системи цінностей.

«У світовій літературі, здається, не існує більш натхненного та переконливого антиімперського твору, ніж «Кавказ» Тараса Шевченка. Для титульної нації імперія, як правило, асоціюється з величчю, пишою, військовими перемогами та збільшенням території. Для підкорених нею народів із поневоленням, гнобленням і відчуттям другорядності. Англійський письменник Редьярд Кіплінг (1865–1936) вірив у високу історичну місію Британської імперії і називав цю місію «тягарем білої людини». А от у сучасних африканців трохи інший погляд на цей тягар. У 1999 році в Аккрі (Гана) представницька Африканська комісія з питань репарації представила західноєвропейським країнам та США кошторис на 777 трильйонів доларів як компенсацію за людські, економічні та ресурсні збитки, що їх зазнала Африка від європейських імперій за часів колоніалізму. Суперечки про те, чи є імперії чимось засадничо гарним чи поганим, навряд чи, можуть «породити істину», так само, як і баталії довкола будь-якої справді ключової історичної події. Бо історія – це не тільки наука про минуле. Все, що колись відбулося, досі сидить у нас. Тому й заяви про те, що «правда – десь посередині» не влаштовують жодну зі сторін. А припущення на зразок «а от якби, ми б тоді» тільки підкидають дров у цю нескінченну дискусію. Сучасний шотландський історик Ніалл Фергюсон у книзі «Імперія. Як Британія створила сучасний світ», розглядає

різні аспекти, а також «плюси й мінуси» такого проекту. Проаналізувавши причини розквіту й занепаду Британської імперії, він, фактично, закликає США, «відкинувши хибну скромність», узяти на себе тягар створення і забезпечення інтересів власної імперії. «Бо, – завершу він свою монографію, – подобається це вам чи ні, заперечуєте ви це чи берете на віру, але на сьогоднішній день імперія залишається такою самою об'єктивною реальністю, як і в останні триста років, коли Британія не тільки керувала світом, а й створила сучасний світ» [4].

Т. Шевченко свободу розглядає як істину, адже свобода – це частина розкриття сутнісного, безцінного, а несвобода – це повне забуття, цілковита втрата ідентичності, розтрата, розпорошення власного я. Для Т.Шевченка не існує категорій добра, зла, які були б виокремлені від його рідної України. Творчість Т. Шевченка наділена особливою понад часовою актуальністю.

«Українцям випало ще складніше сусідство, із яким вони ділять континентальне ложе, ніколи не був ані надто лагідним, ані, зрештою, приязним до них як до окремої нації. Самі росіяни, щоправда, досить часто й охоче говорять про свою любов до України та українців, згадують свої різноманітні українські зв'язки та корені і навіть заводять яку-небудь українську народну пісню на підтвердження своєї симпатії та компетентності. У цьому сенсі вони начебто кардинально відрізняються від поляків, котрі ставляться до українців найчастіше з пересторогою, вираховують їм усі історичні кривди й конфлікти і ставлять їх, чи, принаймні, ставили донедавна, доволі низько в усіх соціологічних опитуваннях, покликаних з'ясувати ставлення різних народів одне до одного» [5].

Національний інстинкт як інстинкт самозбереження нації у Шевченка він був загостреним. Кожне слово Шевченка просякнуте любов'ю, радістю та жалем до українського народу. У невичерпній криниці його живого слова панує дух та душа народу України. Можна навести безліч назв його творів, цитат, але найважливіше – тема залишається незмінною та нетлінною: ми – нація, ми – народ, де є душа та дух, де слово українське просякнуте ідентичністю, самобутністю та самодостатністю. Інтелектуалізм Шевченка був сформований геніально чутливим національним інстинктом, який до того ж був украй загостреним потребою самовираження.

«Прив'язаність до рідного ґрунту для українці, - пише з цього приводу С. Грица, - має особливий сенс, бо вона асоціюється з синдромом вічного страдництва за відсутність рідної хати – своєї держави. Поняття «рідний» в українській мові має неперекаданий ідіоматичний смисл» [1, с.20].

«Моя собственная судьба, представленная в истинном свете, могла бы навести не только простолюдина, но и тех, у кого простолюдин находится в полной зависимости, на размышления, глубокие и полезные для обеих сторон», – пише Тарас Шевченко у відомому листі до редактора «Народного чтения» [7, Т.5, с.194].

Антиімперський дискурс українського романтизму зумовили погляд Шевченка на петербурзьку Росію, образ, у якому домінували темні барви. У Шевченка царська столиця представлена реальною в просторі, де відзначений антиімперським характером, майже відсутнім, з очевидних причин, у офіційній російській літературі. Для Шевченка Петро I залишився розпинателем України, імперським монстром. У його творчості посилюються релігійні мотиви. Культурна ідентичність визначає перш за все форму самосвідомості як умову збереження автентичності.

«Без приналежності до будь-якої культури, у кінцевому рахунку – до етнонаціональної культури тієї чи тієї спільноти, акт свідомого само віднесення – дія самосвідомості – не є можливою» [8, с.14].

Важливою характерною рисою нашого національного батька є геніальна образність його текстів. Архіважливим є той факт, що Шевченко був не лише поетом, але й художником. Саме художник найкраще здатен виразити центричну сутність української душі, її глибинні архетипні, сутнісні основи.

Отже, свобода стала основною ланкою світогляду Т.Шевченка. Вона утворює коло найважливіших концептів Шевченкової поезії поряд із категоріями вибору, долі, Бога. Він як духовний провідник в українській літературі наділений такими рисами, як: усамітненість, наближеність до Бога, мораль, чистота тощо. Завдяки цим якостям він являє широкому загалу власний приклад індивідуального спасіння, який веде до спасіння інших. Але важливою складовою є національна наповненість, національне відродження. Поет вбачав, перш за все, у пробудженні національної самосвідомості свого народу зламання у душі «раба». Шлях до істини в шевченковій творчості розкривається саме через усвідомлення і досягнення внутрішньої свободи як вищої цінності людського Буття. Саме Шевченко і є основоположником українського націоналізму що, у своєму «Кобзарі», в поетичній формі заклав основи української національної ідеї, які матеріалізувалися в ідейних постулатах та політичних програмах його спадкоємців. Саме на основі його творів сформувалися нова українська людина й сучасна українська нація. Завдяки йому ця незнищено-невмируща нація пережила і переживе все.

Література

1. Грица С. Міграції фольклору // Фольклор українців поза межами України., Київ, 1992
2. Іванишин В. Українська ідея: вибрані твори / За ред. Петра Іванишина. – Дрогобич : Посвіт, 2014. – 928 с.
3. Кульчицький С.В. ІМПЕРІЯ [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во «Наукова думка», 2005. - 672 с.: іл.. – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?termin=Imperiya>
4. [Електронний ресурс] <http://litakcent.com/2019/12/24/taras-shevchenko-dlya-suchasnogo-chitacha-kavkaz/>
5. [Електронний ресурс] Czy Polacy lubia inne narody? Kumunikat z badan. – Warszawa: CBOS, 2003 // Електронний ресурс: www.cbos.pl.
6. Потапенко Я. Руйнування імперського дискурсу в творчості Тараса Шевченка / Шевченкознавчі студії. Збірник наукових праць. Випуск одинадцятий. Київ, 2008, 271с.
7. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: У 12 т./ Редкол.: М Жулинський (голова) та ін.. – Київ, 2001.
8. Матеріали Міжнародної міждисциплінарної конференції «Людина та її ідентичність у добу глобалізації», 29–30 червня 2010 р. / Відп. за випуск професор А.Карась, Львів, 2010, 302с. Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/faculty/Phil/Tezy_conf_filos_2010.pdf

УДК 94 (477:437)»1930/1939»

ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ПРАВДИВОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ІСТОРИКАМИ-ЕМІГРАНТАМИ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ В 30-ТІ РР. ХХ СТ.

Наталія Ворон

*аспірантка кафедри історії України історичного факультету
Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова*

Розкривається діяльність українських науковців-істориків у Чехословаччині в 30-х рр. ХХ ст., аналізується їх внесок у збереження та популяризацію правдивої історії України в роки сталінського тоталітаризму.

Ключові слова: українська еміграція, історія України, тоталітаризм, збірник праць, Український вільний університет, Українське історико-філологічне товариство у Празі, II Український науковий з'їзд.

The activity of Ukrainian scholars-historians in Czechoslovakia in the 1930s is revealed, their contribution to the preservation and popularization of the true history of Ukraine during the years of Stalinist totalitarianism is analyzed.

Keywords: *Ukrainian emigration, history of Ukraine, totalitarianism, collection of works, Ukrainian Free University, Ukrainian Historical and Philological Society in Prague, II Ukrainian Scientific Congress.*

Українська еміграція Чехословаччини метою своєї діяльності у 1920-1930-х роках вважала продовження національних традицій, які були знакові у роки Української революції 1917-1921 рр., а також розвиток наукових знань, збереження та популяризацію об'єктивної та правдивої історії та культури України. Емігранти-науковці намагалися не припиняти наукової роботи, не зважаючи на соціально – побутові труднощі життя за межами своєї країни. Для багатьох з них було зрозумілим, що в цей час у Радянській Україні суспільно - гуманітарні науки знаходилися під контролем комуністичної партії та спецслужб, а інтелігенція не мала свободи у творчості й наукових пошуках.

Джерелами для написання статті є архівні матеріали фонду 4033 Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України [4], Праці Українського історико-філологічного товариства [3] та Українського вільного університету у Празі [2].

Питання збереження та популяризації правдивої історії України істориками-емігрантами Чехословаччини є нині недостатньо досліджене і тому потребує детальнішого вивчення. Діяльність української еміграції в Чехословаччині міжвоєнного періоду розкрито у монографії С. Наріжного «Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами» [1]. Науковець детально аналізує освітні, наукові, культурні українські організації, що діяли на території Чехословаччини. Становлення та розвиток еміграції можна простежити у публікації П. Федорчака та А. Яворського [4]. Вони інформують про соціальний склад емігрантів, етапи їх прибуття та повернення. Наукові напрацювання дослідниці М. Чебан дозволяють проаналізувати міжнародні форуми та з'їзди, які відбувалися у досліджуваній період, зокрема у Празі [6].

Життя українців в еміграції було складним: важкі матеріальні умови, нелегальність перебування у країні, відірваність від свого місця роботи та звичного становища. Частина емігрантів не витримувала цих умов та поверталася назад до України. За свідченнями П. Федорчака та А. Яворського, у 1930-х роках у Чехословаччині проживало у 8 разів менше українців, ніж на початку 1920-х років. Зокрема, науковці вказують, що це було пов'язано з світовою економічною кризою, зміною правового становища емігрантів тощо [4, с.60]. Не зважаючи на ці обставини, у країні залишалися тисячі українців. Установи та їх члени продовжували працювати й примножувати українську наукову та культурну спадщину, чого були позбавлені в ці роки їхні колеги, що перебували у Радянській Україні.

1930-ті рр. в УСРР (з 1936 р. – УРСР) – це класичний прояв тоталітарної моделі, який потягнув за собою ліквідацію української інтелігенції особливо в роки «Великого терору», масові репресії проти активістів «українізації» та проти діячів українського національного руху. Чехословаччина в цей страшний час для багатьох стала «берегом спасіння», а водночас оазисом творчості та плідної наукової діяльності. Надбання емігрантів до нині розкривають правдиві сторінки нашої національної історії, демонструють їх вагомий внесок у розвиток історичних знань та віддану боротьбу за українську державність. В умовах розквіту сталінського тоталітаризму цього часу ці науковці – емігранти звісно були б осуджені «за зраду Батьківщини», «за буржуазно – націоналістичну діяльність» тощо.

Важливим досягненням українських науковців Чехословаччини у 1930-ті рр. стало видання збірників наукових праць та публікації доповідей. Так, у 1930 р. було опубліковано науковий збірник Українського вільного університету у Празі, який містить чотири наукові статті, зокрема і на історичну тематику [2, с. 5].

Так, С. Федорів, у статті «Староруське віче» розмірковує над поняттям «віче», як відкрите чи таємне зібрання та орган верховної волі народу. Час походження називає «старе як і саме людство», пояснююче це тим, що віче виникло тоді, коли зародилося звичаєве право. Окремим розділом розглядає значення віче на Русі та питання як змінювалась ця форма влади з плином часу. Визначає роль віче у всіх сферах життя тодішньої держави – у політичному, церковному та соціально-економічному [2].

Активну діяльність українських емігрантів-науковців у 1930-х рр. підтверджує організація та проведення II Українського наукового з'їзду у Празі 20-24 березня 1932 р. До організації заходу долучилися члени Українського історико-філологічного товариства у Празі: С. Смаль-Стоцький, Д. Дорошенко, І. Горбачевський та інші. Діяло чотири тематичні секції: історико-філологічна, природничо-медична, техніко-математична та економіко-правова (правничо-економічна) [5, арк. 5]. Завданнями з'їзду, згідно до статуту, були: підсумувати результати наукової праці української еміграції 20-х рр. ХХ ст. (доповідями, виставками, бібліографічними виданнями); обговорити план та завдання подальшої наукової роботи в еміграції; зміцнити співпрацю та взаємозв'язки між окремими українськими науковими діячами [1, с. 247].

Під час роботи історико-філологічної секції науковці обговорювали ряд важливих питань історії України. Ряд виступів був присвячений козацькій добі української історії: Д. Дорошенко «Нові студії над Українською Козацькою Державою XVII – XVIII ст.», В. Біднов «Перші п'ять літ перебування запорожців у Туреччині (1775-1780)», С. Федорів «Козаки за статутом генуейських колоній», Д. Оляничин «Послування Г. Велінга на Україну в 1656/57 рр.», Б. Крупницький «П. Орлик на Правобережній Україні в 1711 р.». Особливу увагу науковці приділяли актуальному питанню україно-московських відносин у XVII-XVIII ст. (С. Наріжний «Московські посланці на Україні в 2-й пол. XVII ст.», В. Петрів «Московсько-українська війна 1709-1711 рр.») Окрім цього, В. Біднов виступив з доповіддю про дослідження місцевої історії України до 1917 р. та А. Лукасевич розкрив питання розвитку української періодики (1848-1928) [5, арк. 5-6].

У роботі II Українського наукового з'їзду у Празі брали участь науковці з багатьох міст Чехії (представників було найбільше), Берліна, Варшави, Відня, Кракова, Львова, Франкфурта. Представники, науковці з Радянської України були відсутні в силу об'єктивних причин закриття кордону. Адже, як стверджував Степан Смаль-Стоцький, що «Радянська Україна китайським муром відгороджена від Європи і від української еміграції» [6, с. 86]. II Український науковий з'їзд у Празі показав, що українські історики в еміграції не призупиняли дослідницьку роботу задля збагачення національної науки та історії.

У 1939 р. з'явилася фінансова можливість надрукувати другий том праць Українського історико-філологічного товариства. До збірника ввійшли дослідження з історії українського козацтва – Д. Дорошенко «Степан Опара – невдалий гетьман Правобережної України» та Б. Крупницький «Пилип Орлик і Сава Чалий». Д. Дорошенко пише, що вершиною політичної кар'єри С. Опари було захоплення Умані у червні 1665 року. Саме в цьому місті він проголосив себе гетьманом, адже Павло Тетеря на той час вже покинув Україну. Історик вказує, що це був «проміжний, тимчасовий гетьман», який не запам'ятався вдалою, внутрішньою чи зовнішньою, політикою. Він виявив себе як не до-

сить зручний політик, та й взагалі, мало підходив на роль гетьмана [3, с. 39]. Історія України XVIII ст. – М. Антонович «Матеріали до вербування українців у прусську армію XVIII ст.», А. Яковлів «До історії кодифікації українського права XVIII ст.». Праця Михайла Антоновича дозволяє зрозуміти, яким чином все таки українці потрапляли до прусського війська. Історик пише, що це лише невелика частина інформації і даних, яку йому вдалося віднайти. Але навіть це дослідження є вагомим внеском у історію вивчення даного питання. Можна говорити, що Михайло Дмитрович започаткував вивчення питання вербування українців до прусського війська. До збірника увійшли також роботи по археології (В. Щербаківський «Матеріали з археологічних розкопів на Переяславщині», І. Борковський «Значення деяких предметів, знайдених в Майкопській могилі»)[3].

В умовах військового стану та складної міжнародної ситуації в кінці 1930-х років українські емігранти-науковці Чехословаччини не полишали своєї діяльності та мали велику надію на повернення в майбутньому на Батьківщину, а також сподівались на відновлення української державності. Вони в цей час продовжували наукову діяльність щодо розробки важливих питань історії України, які і донині є вагомим внеском у вивченні актуальних питань української історії. Прикро, що в 30-і роки вчені-українці УРСР були змушені жити в умовах тотального контролю, переслідувань та репресій і не мали можливості співпрацювати з колегами-науковцями в еміграції. Наукова спадщина української еміграції донині є важливим джерелом об'єктивного вивчення історії України періоду козаччини, Української революції 1917-1921рр., української культури. Їм вдалося зберегти все те, що у Радянській Україні вважалося ворожим, буржуазним та підлягало суцільному знищенню. Творча наукова інтелігенція з України писала правдиву історію свого народу, зберігала та розвивала українську національну ідею, популяризувала науку, історію та культуру на весь світ в той час, коли на теренах «Великої України» її знищували голодом, терором та репресіями.

Література

1. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Ч.1. Прага, 1942. 609 с.
2. Науковий збірник Українського університету у Празі. Т. II. Прага: Політика, 1930. 106 с. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/periodika/5648-naukoviy-zbirnik-ukrayinskogo-universitetu-v-prazi-1930-t-2/>
3. Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Т.2. Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1939. 216 с. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/ukrainica/12069-pratsi-ukrayinskogo-istorichno-filologichnogo-tovaristva-v-prazi-t-2/>
4. Федорчак П., Яворський А. Формування та розвиток української еміграції у міжвоєнній Чехословаччині (20-30-ті рр. ХХ ст.). Галичина. 2016. Ч. 28. С. 56-63.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 4033. II Український науковий з'їзд в Празі (Чехословаччина). Оп.1. Спр. 4
6. Чебан М. Українські вчені на міжнародних наукових форумах (1919-1939 рр.): організація, участь, тематика. Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. 2017. Вип. 10. С. 72-89.

РОЛЬ НАЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МЕЦЕНАТА ПЕТРА ЯЦИКА В УТВЕРДЖЕННІ ДУХОВНОСТІ МОЛОДОЇ ГЕНЕРАЦІЇ УКРАЇНЦІВ ЯК ОСНОВИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Ніна Загребельна,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри методики навчання
суспільних дисциплін і гендерної освіти
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*

Микола Яретик,

*студент історичного факультету
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*

Розглядається життєвий шлях відомого канадського бізнесмена та мецената українського походження Петра Яцика, який з кінця 50-х років минулого століття і до кінця своїх днів направляв значні кошти на реалізацію різноманітних наукових і культурних проектів української діаспори. Характеризується його духовна особистість. Аналізуються меценатство великого українця і значення його діяльності в утвердженні духовності молодшої генерації українців.

Ключові слова: меценатство, духовність, молода генерація, націокультурна діяльність, державотворення, Петро Яцик, Ліга українських меценатів, Енциклопедія українознавства, Канадський інститут українських студій (КІУС), Міжнародний конкурс знавців української мови імені Петра Яцика.

The way of life of the famous Canadian businessman and philanthropist of Ukrainian origin Petro Jacyk, who from the end of the 50s of the last century to the end of his days directed significant funds for the implementation of various scientific and cultural projects of the Ukrainian diaspora, is considered. His spiritual personality is characterized. The patronage of the great Ukrainian and the significance of his activity in establishing the spirituality of the young generation of Ukrainians are analyzed.

Keywords: patronage, spirituality, young generation, nation-cultural activity, state formation, Petro Jacyk, League of Ukrainian Patrons, Encyclopedia of Ukrainian Studies, Canadian Institute of Ukrainian Studies (CIUS), Petro Jacyk International Competition for Ukrainian Language Experts.

Дослідження життєвого шляху відомого громадського діяча, патріота, великого українця, мецената Петра Яцика є актуальним для сучасної української історичної науки. Оскільки він був не лише найщедрішим українським меценатом другої половини ХХ століття, а й людиною, яка дбала про розквіт духовності українців, то заслужив на повагу й авторитет серед української діаспори й материкової громади [8, с. 7-13]. Його благодійність планомірно була спрямована на благо України, української ідеї та національних інтересів [5, с. 69].

Людина живе доти, доки про неї пам'ятають. А пам'ятають, здебільшого, не стільки те, що вона сказала, як те, що вона зробила. Зроблене канадійським бізнесменом і меценатом з українською душею Петром Яциком у царині мовного воскресіння, духовності і культури українців легко пізнається, оскільки зроблено багато з найважливішого. Ці слова переконливо прозвучали на презентації книги М. Слабошпицького «Українець, який відмовився бути бідним». Пройшовши і подолавши труднощі в молоді роки, П. Яцик знайшов у собі мудрість і силу стати володарем капіталу, якому міг би позаздрити будь-який успішний бізнесмен [8, с. 713].

Петро Яцик народився 7 липня 1921 року в селі Верхнє Синьовидне, що на Львівщині, у селянській родині Дмитра та Марії Яциків. Тут пішов до місце-

вої школи, а згодом – на сільськогосподарські курси. Ще з юного віку виявляв потяг до знань. Усвідомлюючи, що в сільський побут входить техніка, відчувачи, що за нею майбутнє, хлопець активно шукав свій інтерес у механіці, успішно закінчив у 1939 році шестимісячні залізничні курси та почав працювати помічником машиніста. У роки Другої світової війни пережив і відчув на собі трагедію українського народу в усіх її проявах – окупацію, повстанський рух, водночас мусив дбати про родину, якій після смерті батька став опорою. Улітку 1944 року, коли багато українців тікали на захід, як зазначав М. Слабошпицький, від «більшовицького раю», вирушив із ними й молодий Петро. У 1945 році він опинився в Баварії (Німеччина), де закінчив середню школу і вступив до Українського технічно-господарського інституту. Водночас почав вивчати англійську, німецьку та іспанську мови. «Так можна досягти успіху в житті», – зазначав Петро Яцик у своєму листі до українських школярів. Під час навчання він засвоїв декілька правил, одне з яких – «коли бачиш, що щось не є добре, зроби так, щоб було добре». Друге – «Не нарікай, роби добру роботу, а винагорода прийде» [6, с. 18].

Гідна уваги й наслідування історія успіху: приїхавши до Канади по Другій світовій війні, маючи «всього лише сім доларів у кишені», почавши роботу посудомийником, помічником м'ясника, згодом Петро Яцик із двома партнерами заснував українську книгарню, потім – меблевий магазин, а через певний час очолює групу з 18 будівельних компаній, знаних у діловому світі Північної Америки, і стає власником інвестиційного банку, а головне – чесно заробивши свій капітал, цей чоловік стає не лише найбагатшою людиною Канади, найбагатшим українцем світу на той час, а й для багатьох – прикладом життєвого успіху, патріотизму і доброчинства [3, с. 255-256].

Петро Яцик – людина глибоко духовна, абсолютно чесна в справах бізнесових, яка сповідувала непорушність моральних цінностей. Спокійний, самозосереджений і доброзичливий, надійний, він має тверде слово, не щедрий на всілякі обіцянки й запевнення, але, пообіцявши щось, неодмінно виконував, хоч би яких зусиль це йому коштувало [5, с. 3].

Як зазначав П. Яцик, надзвичайно важливими в житті є поняття чесності й етики. Бізнес, зокрема, – це справа чесних людей [6, с. 24].

Петро Яцик говорив, що все залежить від совісті людини, а не від її становища в суспільстві, і що вбогий духом не може бути багатим, не зважаючи на те, скільки грошей він має. А ще він наголошував: «Якими значними не були б наші успіхи, ми завжди повинні знати, що досягли їх за допомогою інших, і ми повинні поділитися з іншими нашими надбаннями». Яцик вирішив, що найкращим способом вжити надбання для загального добра буде підтримка науки та освіти [6, с. 25].

Отже, упродовж другої половини ХХ століття Петро Яцик почав направляти значні кошти на реалізацію різноманітних наукових і культурних проєктів української діаспори. Він сподівався на піднесення ролі України в світі. Становно дбав про видання українських книг, словників, енциклопедій. У 1986 році він заснував Освітню фундацію Петра Яцика, яка фінансувала низку постійних програм у провідних університетах світу, включаючи Інститут українських студій Гарвардського університету (США), енциклопедії українознавства, Український лекторій у Школі славистики та східноєвропейських студій при Лондонському університеті, інформаційний центр у бібліотеці імені Джона П. Робертса та Вічний фонд українських видань при Торонтському університеті. Коштом мецената видано чимало наукових монографій з історії України, економіки, політології, медицини, етнографії. Сума його пожертв на українські інституції у Західному світі перевищує 16 мільйонів доларів.

Центр досліджень історії України імені П. Яцика при Альбертському університеті заснований 1989 р. в структурі Канадського інституту українських

студій. П. Яцик подарував йому 1 млн доларів, що сприяло виданню англійською мовою фундаментальної праці М. Грушевського «Історія України-Руси» - «History of Ukraine-Rus» [1, с. 65 - 66]. Видана у 10 томах протягом 1898-1937 років, ця авторитетна праця й досі не втратила своєї актуальності. Заборонена в радянські часи, «Історія України-Руси» була перевидана разом з покажчиком до всіх томів Інститутом української археографії НАНУ і стала популярною в незалежній Україні.

У згаданій праці М. Грушевського, англomовний варіант якої виходить друком, чимало інформації наукового та бібліографічного характеру, яку редактори англomовного видання доповнили за рахунок пізніших досліджень на цю тему. Англійське видання містить бібліографію всіх джерел та публікацій, використаних М. Грушевським при написанні праці. Відповідальне завдання з укладання бібліографії було покладене на заступника директора Центру д-ра С. Плохія. Крім того в проєкті задіяно кілька науковців та редакторів з відділів Торонто, Едмонтонa, а також найнято перекладачів, предметних редакторів та експертів до окремих томів. Переклад і редагування текстів М. Грушевського – це досить складне завдання, адже доводиться звіряти та оновлювати тисячі посилань, різномовних джерел: грецьких, єврейських, арабських, латинських.

За кошти Петра Яцика були видані «Енциклопедія українознавства», англomовний атлас історії України, документальна книга про голодомор в Україні «Жнива скорботи» тощо [7, с. 70].

У травні 2001 року меценат передав Національному музею літератури України в Києві власну бібліотеку. У ній – сотні унікальних видань: наукових праць, мистецтвознавчої, енциклопедичної, політологічної літератури. Нова книжкова колекція розмістилася в окремій кімнаті, котра тепер носить назву «Бібліотека Петра Яцика» [2, с. 19].

Справу відомого мецената продовжує нині його донька п. Надя Яцик, яка протягом 2007-2008 років надала КІУСу 500 тисяч канадських доларів для заснування нової Програми вивчення сучасної української історії і суспільства [8, с. 12].

Центром досліджень історії України імені П. Яцика спонсоруються ще два видавничі проєкти: українські переклади західних праць про українську історію та англomовна серія монографій. Остання має назву «Українська історіографія на Заході». Її публікацію КІУС забезпечує спільно з низкою наукових закладів в Україні. Крім того, частина субсидій спрямована на видання англomовних монографій, українських перекладів, історіографій західних авторів, на документальні публікації, а також на дослідницькі гранти вченим [1, с. 65 - 66].

Як патріот Петро Яцик вперше запропонував провести в Україні мовний конкурс серед молоді. Цю ідею підтримала створена благодійником у 1994 році Ліга українських меценатів, що об'єднує представників бізнесу з багатьох країн світу. Вони надали спонсорську підтримку в проведенні конкурсу та нагородженні його переможців. Вагомий внесок у фінансування конкурсу зробив П. Яцик. Перший Міжнародний конкурс знавців української мови було проведено у 2000 році. За рішеннями Ліги українських меценатів конкурсу було присвоєно ім'я Петра Яцика, а його дочка Надія стала почесним головою конкурсу.

Завдяки зусиллям Петра Яцика цей конкурс набув великої популярності, що засвідчує прагнення національно свідомої молоді не лише до опанування мовою, а й до національної самоідентифікації, адже мова сприяє вихованню, виробленню, утвердженню та розгортанню українськості, фіксує багату національну пам'ять, є національним кодом людини [7, с. 71].

П. Яцик зазначав: «Доки не настав той день, мусимо братися виховувати в юних ту україноцентричність, яка й стане основою для піднесення України

в майбутньому. Починаємо з мови, а водночас маємо на увазі й українську історію, й українську ідею, щоб усе це в сумі дало українську волю, українське диво» [5, с. 244].

Вже 20 років поспіль, не зважаючи на політичні тренди, конкурс відбувається не тільки в Україні, а й у світовій українській діаспорі. Він також покликаний для того, щоб сконсолідувати світове українство. За час існування Міжнародного конкурсу з української мови імені П. Яцика виросло не тільки покоління учнів, а й покоління нових учителів, які хочуть знати докладно, хто такий Петро Яцик, чие ім'я носить конкурс.

Цей конкурс є уроком, натхненням для дітей та дорослих: учителів, науковців, письменників, політиків у справі піднесення престижу української мови!

Петро Яцик – найдалекоглядніший та найжертівніший меценат української науки, завдяки послідовним та відданим зусиллям якого світ поступово, але постійно сприймав та інтегрував у свій живий організм поняття України і українського народу [4, с. 1].

Життя Петра Яцика – це яскравий приклад синівської любові до землі, яка впродовж всього життя була для нього рідною. Україна озивалася болем у Петровому серці, адже скільки страждань йому довелося перенести на цій землі. Він міг би не дати жодної копійки на розвиток української культури, проте віддавав усі свої сили й значну частину капіталу на відродження духовності українців: розвиток української мови, утвердження духовності молодшої генерації українців як основи державотворення в сучасній Україні [8, с. 12-13].

Петро Яцик – еталон вірності українській справі, національній ідеї, відданості українській мові.

Література

1. Березкіна В. Видавнича діяльність Канадського інституту українських студій. – Бібліотечний вісник, 2010. №4. – С. 65 – 66.
2. Дибчук Л. Паславський Т. Благодійники українських бібліотек з канадської та латиноамериканської української діаспори. – Бібліотечна планета, 2006.– №1. – С.17 - 20
3. Загребельна Н., Яретик М. Петро Яцик: канадієць-українець, що жив Україною. Драгоманівські історичні студії: зб. наук. праць молодих істориків / відп. ред. і упор. О. В. Потильчак: кафедра джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін; історичний ф-т; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ-Ніжин: Видавець Лисенко М. М., 2020. Вип. 5(9). – 400 с.
4. Марко Р. Стех. Петро Яцик – 1921-2001. Будівничий українознавчих студій. – Press Release. – Канадський Інститут Українських Студій, 14 лютого 2002 р. – С. 1.
5. Слабошпицький М. Українець, який відмовився бути бідним / Михайло Слабошпицький. – Київ: Ярославів Вал, 2011. – 255 с.
6. Слабошпицький М., Сорока М. Меценат, який не відмовився бути українцем. Петро Яцик у спогадах сучасників – Київ: Ярославів Вал, 2002. – 195 с.
7. Черниш А. Україноцентричність героїв Михайла Слабошпицького як основа самореалізації. / Анна Черниш // Слово і час. – 2013. – №7. – С. 69- 71.
8. Яретик М. Духовність як феномен менталітету українського мислителя і меценат П. Яцика (1921 - 2001). Молода наука: Студентська наукова конференція «Молода наука», присвячена 185-річчю НПУ імені М.П. Драгоманова. Статті / Мін-во освіти і науки України, Нац. пед.ун-т імені М.П.Драгоманова; за наук. ред. А.П. Вовк, А.Ф.Шевченко – Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2020. – 271 с.

УКРАЇНСЬКІ НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ, НАЦІОНАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ ТА НАЦІОНАЛЬНА РЕЗИСТЕНТНІСТЬ

Олександр Кирилюк,

*доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії
Одеської філії Центру гуманітарної освіти НАН України*

*Націю неможливо штучно створити,
але її можна навмисно знищити*

Головними об'єктами асиміляційних атак на все українське були конкретні структури нашої культурно-історичної пам'яті, а саме, правопис та лексика, книги, архіви, історичні документи (письмо); національна символіка та символічні речі (образи); травматична тілесна пам'ять (пам'ять тіла), передусім – Голодомору; сакральні місця національної пам'яті, у першу чергу – храми та пам'ятники. Це визначалося тим, що їхнє сумарне нищення мало би призвести до повної загиби національної ідентичності українців. Символічна креативність протидіє асиміляції через неперервну актуалізацію національних символічних смислів. Вона чинить опір асиміляції за тими напрямками, за котрими вона здійснюється.

Ключові слова: українська національна ідентичність, національна культурно-історична пам'ять (структура), національна резистентність (опір асиміляції), символічна креативність.

The article with the help of historical illustrations of assimilation processes in Ukraine is shown that the objects of those crackdown attacks are specific structures of the cultural-historical memory of Ukrainians as the holders and regenerators or reproducers of national identity.

Keywords: Ukrainian national identity, national cultural and historical memory (structure), national resistance to assimilation, symbolic creativity.

Історична картина довготривалого цілеспрямованого нищення українців, нашої культури та ідентичності за своєю суттю постає як масштабний цивілізаційний виклик, котрий спонукає замислитися над тим, яким чином за таких небаченої за своїм розмахом та цілеспрямованістю антиукраїнської політики сусідніх держав, передусім – Росії, українцям вдалося дати цьому виклику адекватну відповідь.

Національна ідентичність. Триваюче життя української нації слід визначити перш за все як збереження національної ідентичності (самобутності, собітності), котра не змінюється ні під впливом потужних соціально-історичних, ні культурних чинників, коли, на відміну від інших, колись славнозвісних народів, українці як нація вистояли попри всі начебто нездоланні асиміляторські сили, спрямовані на знищення нашого народу. Всі без виключення російські держави та режими, включно з СРСР, свідомо, цілеспрямовано та наполегливо робили все, щоб представники неросійських національностей перестали ідентифікувати себе з рідною нацією та почали ототожнювати себе з росіянами. Підступність цих дій полягала у тому, що російська асиміляція мала повзучий, не відвертий характер.

Національна пам'ять. Вочевидь, що національна ідентичність включає до себе складний комплекс аксіологічних, національно-світоглядних та національно-ментальних установок, що складаються протягом історичного процесу формування та розвитку нації. Іншими словами, мова йде про певний стан національної самосвідомості, котра у більш широкому аспекті постає як національна (етнічна) свідомість, чи, іншими словами, як сукупність утримуваної у цій свідомості інформації. Саме ж це утримування забезпечується механізмами пам'яті. Знати себе як себе – це означає відрізнити себе від інших як інших, що є головною запорукою національного спротиву будь-якій асиміляції. І навпаки, національне чи етнічне безпам'ятство – це пряма дорога до зникнення

національної чи етнічної спільноти, розчинення її у чужому етносі чи народі. Тому на перший план тут цілком слушно починає висуватися поняття пам'яті (у її соціологічному, а не психологічному вимірі).

Писана історична пам'ять на руїнах традиції та її пастки. Зачинателем сучасної теорії історичної пам'яті вважається Морис Альбвакс. За допомогою національної історичної пам'яті індивід, група або суспільство взагалі постійно відтворює власну ідентичність, причому відбувається це у постійній взаємодії між вказаними рівнями пам'яті [4]. Пастка тут криється у тому, що така історія може бути вже переписаною асимільаторами. З цього стає ясным, що більшою мірою, ніж меморіальна (раціонально-ментальна) пам'ять, провідну роль для українців в їхній протидії знищити їхню ідентичність мали інші види пам'яті, передусім – культурно-історичної пам'яті в усіх її різновидах, яка за умов відсутності чи обмежених форм української державності була для українців визначальною – на відміну від росіян, для котрих, за умов виродження у них не тільки фольклору (В. Я. Пропп), але й інших духовно-практичних та символічних форм народної самосвідомості, головним засобом національної ідентифікації була і дотепер залишається монополізована державою писана історична пам'ять.

Види культурної пам'яті: письмо, образ, тіло, місце та архів. На відміну від історії як історичної пам'яті за М. Альбваксом, що з'являється після зникнення традицій, культурна пам'ять у вигляді писемності за Я. Ассманом становить собою засіб підтримки традиції завдяки створенню нею специфічної комунікативної ситуації, котра забезпечує культурну тяглість на підставі повторення («канону») та «воскресіння» як герменевтичного тлумачення. Кожна культура, пише Ян Ассман, утворює де що таке, що можна назвати коннективною структурою, вона пов'язує між собою окремі «я» у культурно обумовлені «ми» [2, с. 15]. Аляйда Ассман, разом із письмом, виділила ще й такі види культурної пам'яті, як образ, тіло, місце та архів [1]. Неважко переконатися, що ці види культурної пам'яті є одночасно й видами пам'яті національної.

Види національної пам'яті як об'єкти асимільаторських атак (за детальним викладом прошу звернутись до: [3, сс. 48-52.]). Асимільатори прагнули знищити передусім ті предметні носії українського національного світу символів, смислів та значень, котрі гарантували відтворення української національної ідентичності. Це її відтворення забезпечувалось колективною культурно-історичною пам'яттю, причому – структурованою. Отже, головною метою асиміляційних атак на все українське були конкретні структури цієї пам'яті. Ними є такі її види (за А. Ассман), як пам'ять письма, образу, тіла та сакральних місць, котрі в українських реаліях конкретизуються у такі об'єкти асиміляції, як 1) правопис та лексика, книги, архіви, історичні документи (письмо), далі, 2) національна символіка та символічні речі (образи), 3) травматична тілесна пам'ять (пам'ять тіла), передусім – Голодомору, та, нарешті, 4) сакральні місця національної пам'яті, у першу чергу – храми та пам'ятники. Ці структури національної пам'яті найбільше за інші піддавались асимільаторським атакам через те, що сумарне нищення їхньої національної самобутності автоматично мало би призвести до втрати національної ідентичності українців, тобто, до загибелі української нації, про що й дотепер мріють російські шовіністи.

Нищення правопису, лексики, книжок, та архівів. Не маючи можливості відразу ліквідувати українську мову, хоча у цій справі російським асимільаторам багато чого вдалося зробити, вони прагнули знищити передусім матеріальні носії українського слова – книжки та документи. Ними також ставилася свідомо задача нівелювання самобутності українського правопису та поступового елімінування специфічно українського, відмінного від російського, лексичного складу мови, що мало сприяти оголошенню української мови звичайним місцевим діалектом «великорусского языка». Прийнятий у 1927-1928-му роках «харківський» правопис був визнаний націоналістичним, а більшість учасників Правописної конференції

у 1937 році комуністичними катами було розстріляно. Ще однією формою нападу на письмо як структурний елемент української культурної пам'яті були гоніння на її писемні пам'ятки – рукописні чи друковані книжки, а також на українські архівні документи. Московськими паліями Лаврської та інших бібліотек були знищені разом з рукописними книгами та манускриптами ще часів княжої доби архівні документи – дарчі грамоти благодійників, грамоти князів, можновладців та гетьманів тощо. У полум'ї згоріли рештки бібліотеки Ярослава Мудрого та якісь окремі джерела, що сходять ще до поганських часів (літописець Нестор ними ще користувався), політичні та дипломатичні акти, у тому колі й ті, що стосувались зносин з іноземними державами, зокрема, Візантією та пізніше, дуже незручні асиміляторам угоди козаків з Московією. З монастирів вилучалися та нищилися всі оригінальні українські книжки та документи. Про заборону друку книжок українською годі й говорити – про це багато хто з нас добре знає.

Українські символи та образи під ударами асиміляторів: смерть за прапор. Укорінені в український національний свідомості власні, оригінальні образи-символи теж зазнали потужних атак асиміляторів, котрі можна визначити одним гаслом – «Нічого українського». У першу чергу це торкається самої назви «Україна» та «українка» чи «українець». У принципі, всі знакові речі, котрі піддавались гонінням, репрезентують смисли, пов'язаний у першу чергу з Україною та її волею, і саме тому вони й зазнавали переслідувань. Не розглядаючи весь комплекс таких українських символів, зупинимось на одному з них – вексилOLOGічній українській національній символіці, котра у російських шовіністів викликає особливо істеричну реакцію. За сучасної збройної агресії РФ проти України, як за часів агресії у 1918 році ненависть окупантів до української символіки дійшло до краю варварства – саме за них червоними бандами було вбито сотні киян, за них вже у наші дні віддали життя депутат Горлівської міськради Володимир Рибак і воротар юнацького футбольного клубу «Авангард» з Краматорська Степан Чубенко.

Витравлювання травматичної тілесної пам'яті українців. Стосовно такої тілесно закарбованої пам'яті українців, як травма Голодомору, то тут асиміляторська великодержавна політика Росії, як і за часів СРСР, полягає у запереченні самого факту цього геноциду з фальсифікацією історичних даних про цілеспрямовану політику більшовиків зі знищення українців задля зламу їхнього опору совєцьким реформам в аграрній сфері. Сучасна ж Росія, як і раніше СРСР, заперечує Голодомор як цілеспрямовану репресивну політику тодішнього керівництва країни, як форму державного терору, і коли факти, що наводять історики, стають вже зовсім неспростовними, прагне відвести звинувачення від себе, говорячи про те, що цю політику проводили самі ж українці, а не росіяни, нехтуючи тією обставиною, що тодішні керівники УРСР діяли виключно за наказом Кремля, не маючи можливості вплинути на події.

Руйнація асиміляторами сакральних місць української пам'яті. Атака на таку культурну пам'ять українців, як пам'ять місця, відбувалася вигляді заміни сакрального простору простором абстрактним – саме ця заміна є «головною умовою колоніальної політики» [1, с. 339] взагалі та Росії щодо України зокрема. Колонізатор завжди прагне «очистити» територію народу, який колонізується, від усіх тих смислів, які даний народ надавав своїм пам'ятним місцям. За приклад такої ситуації можна взяти пам'ятники патріотам та провідникам нації, які час від часу руйнуються. Здичавілість асиміляторів дійшла до такого рівня, що вони розбивають навіть меморіальні дошки на честь загиблих героїв АТО.

Такі сакральні місця пам'яті, як церкви, за часів Російської імперії не могли просто нищитися, як це сталося вже за влади більшовиків. Основне опертя робилося на уніфікації церковної архітектури у відповідності до шаблонних норм, запроваджених власне у Росії. Метою таких дій було знищення української національної специфіки у церковній архітектурі та відповідно – української національній пам'яті сакральних місць. Особливу ненависть російських асимілято-

рів викликали церкви, споруджені у бароковому стилі, так звані «гетьманські», бо вони нагадували про часи Козацької держави, про вільну Україну.

Символічна креативність як чинник української національної резистенції. Зрештою, всі руйнівні щодо українства дії асиміляторів до остаточної загибелі нації не призвели, вона зберегла життєстійкість та здібність до свого ренесансу. Як на мене, важливими чинниками цього була символічна креативність та національна естафета. Узагальнююча інтерпретація розуміння автором концепції П. Вілісом [5] сутності символічної креативності полягає у її розумінні як енергійне продукування у нашому духовному житті хвилюючих символічно виражених сенсів, що становлять емоційно-образне підґрунтя світовідношення та світорозуміння. Ці значення, що ми їх виробляємо завдяки символічній творчості, є проявом життєвої енергії та потужним емоційним поривом, котрі разом здатні нейтралізувати деструктивні тенденції щодо символічного світу національно-культурних смислів. На відміну від холодної вербальної пам'яті, символ є своєрідним генератором національної енергії та спонукальним мотивом опору всьому тому, що робить замах на національну ідентичність. До основних форм символічної творчості П. Віліс відносив мову, активне тіло та драму (до якої входять правила, ритуали, вистави, танці, співи, жарти, розповіді історій та інші рольові дії). Показовим тут є дивовижний збіг між видами культурної пам'яті та видами необхідної символічної роботи, тобто, збіг між основними напрямками асиміляторських атак на національно-культурну пам'ять як основу національної ідентичності та резистенції і видами тієї символічної роботи, котрі цим атакам протидіяли. Відповідно, мові як виду необхідної символічної роботи відповідає такий вид культурної пам'яті, як письмо, тілу – тілесна та травматична пам'ять, а драмі – всі ті види символічних дійств, що об'єднуються у межах усіх образів пам'яті, включно з місцями пам'яті та сакральними місцями. Іншими словами, опір спробам нівелювати національну ідентичність відбувався саме за тими напрямками, за якими він здійснювався, і у цьому, можливо, і полягає його прикінцева ефективність. При цьому неабияку роль відіграли такі види «драматичної» символічної креативності, як традиції, передання і особливо «душа народу» – наші народні пісні. Їх, попри нав'язуванні «загальносовєцькі» звичаї та попсові пісні, підмінити так, як це відбувалось з писаною історією, неможливо, навіть написавши на їхні мелодії, як це часто робилося, нові слова.

Разом з тим українство зазнало таких неповторних втрат, які вже ніколи не будуть компенсовані. Своєрідний національний мартиролог України складається зі скорботного переліку втрачених українських етнічних земель, з багатомільйонного списку жертв Голодомору, воєн, розстрілів, з трагічного пантеону загиблих Провідників нації, її цвіту – письменників, митців, вчених. Слід мати на увазі ще й те, що боротьба України далеко не завершилась, що ми ведемо епічний бій з віковим асимілятором України – російським шовінізмом за те, щоб знову ніколи не підпасти під його бездарне та руйнівне панування.

Література

1. Ассман А. Простори спогаду. Форми трансформації культурної пам'яті : монографія. К.: Ніка-Центр, 2012. 440 с. (Серія «Зміна парадигми»; вип. 15). http://shron1.chtyvo.org.ua/Aleida_Assmann/Prostory_spohadu.pdf
2. Ассман Я. Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в культурах древности. М.: Языки славянской культуры, 2004. 368 с. (Studia historica).
3. Кирилюк О. С. Структури історичної пам'яті українства – основа національної ідентичності – як об'єкти асиміляторських атак // Гілея. К. : Вид. «Гілея», 2019. Вип. 144. (№ 5). Ч. 2. Філософські науки. 135 с.
4. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память // Неприкосновенный запас 2005. 2-3. (40-41). <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.htm>
5. Willis P. Symbolic Creativity // The Everyday Life Reader. London, New York : Routledge, 2002. P. 282 – 292.

MAPPING UKRAINE'S COLLECTIVE CONSCIOUSNESS AND NATIONAL IDENTITY FEATURES

Olena Kiloshenko,

*Senior lecturer of the Department of Humanitarian Disciplines,
National Academy of Culture and Arts Management*

Victoria Fedko,

*PhD in psychology, a senior research fellow at G.S. Kostyuk Institute of Psychology
of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine*

Ludmyla Tykhomirova,

*Senior lecturer of the Department of Humanitarian Disciplines,
National Academy of Culture and Arts Management*

У статті розглянуто соціальні та психологічні чинники побудови колективної свідомості та етноідентичності, коли особистісні та глобальні виклики мають великий вплив на функціонування держави в даний час. Визначено декілька значущих функціональних ідей транснаціональної свідомості та національної ідентичності, спрямованих на досягнення єдності та консолідації особистостей для подолання нових труднощів державотворення в Україні. Представлено деякі загальні поняття про різноманітні способи національного генезису, щоб окреслити психологічні чинники, котрі впливають на становлення нації.

Ключові слова: колективна свідомість, самосвідомість, суб'єктивний досвід, національна або колективна ідентичність, соціальна ідентифікація, позитивна самооцінка, психічне здоров'я.

The article reviews the social and psychological factors of the collective consciousness and ethnical identity shaping when personal and global challenges have a great impact on the state functioning nowadays. It covers some significant functional patterns of the transnational consciousness and national identity ideas aimed at the achievement of unity and consolidation of individuals to overcome the new difficulties of state formation in Ukraine. Some general notions on a variety of ways of national genesis outline the psychological factors that make the nation as it is.

Keywords: collective consciousness, self-conscious awareness, subjective experience, national or collective identity, social identification, positive self-image, mental health

French sociologist Emile Durkheim introduced *collective consciousness* as a term in 1893. He stressed his definition and clarified it as the set of shared beliefs, ideas, and moral attitudes which operate as a unifying force within any society [1].

Durkheim explained that *the collective* is simply in the sense that it is common to many individuals. It does not refer to the specifically moral conscience, but a shared understanding of social norms [2, 3, 4].

Most individuals of the same nationality share the collective consciousness of their nation. Its influences create background through education, legislative, religion, art and culture, and science, but totalitarian propaganda can distort it using manipulation. The collective consciousness of a nation can be more or less democratic, or on the other hand, it can be totalitarian. Totalitarian leaders use manipulative brainwash techniques and mass media platforms to influence and force the collective consciousness according to their sick imagination.

Let's move on to the topic of *collective consciousness* and use the word «consciousness» in the simplest sense possible. At first glance, its meaning may seem self-evident. But let's reflect. It depends on the hidden message of the phrase

and can pin some aspect of the social milieu such as worldwide awareness of women's rights, or the acknowledgement of cultural diversity. All good, but we can stick with the essential philosophical notion of consciousness as «what it is like.» This is a subjective idea of consciousness, contrasted to a social or moral one.

Let's ask what the idea of «collective consciousness» might mean in a subjective sense. It seems to imply something about shared consciousness or in other words subjective experience common to more than one person at the same time. Again, this seems a simple idea at the start, but if we dig down it becomes more and more subtle and enigmatic as we go along.

For example, if two people listen to a piece of music together, are they sharing a musical experience? Or is each having his or her own experience with some features in common? If both parties deeply absorb the music, and perhaps both have similar and profound emotional responses to it, are they having a common conscious experience?

Intersubjectivity raised an important topic in 20th-century European philosophy, and also in psychoanalytic thought. It played an important part in Edmund Husserl's original phenomenological («logical») investigations. Martin Heidegger transformed it in a shift away from its grounding in epistemology to an ontological emphasis on beings. The work of these two philosophers influenced the European philosophy, but unfortunately, it is obscure if not inscrutable to most English-speaking readers. Interestingly though, it powered directly the post-Freudian psychoanalytic thought (See, e.g. Brown, in press; Thompson, 2005). [5, 6].

Who does realize or differentiate such terms and their meanings like national identity, patriotism and nationalism? In what way specialists understand these basic concepts from a modern psychological standpoint?

National identity is a dimension of social identity. The development of the term distinguishes human beings, as everybody is looking for the answer to the question: «Who am I?» (wondering about their identity). Any person also curious to know about his or her social identity when self-questioning: «What affinity group do I belong to and whom do I ignore?»

This mental concept of belonging can emerge from any life-connected issue as our friendship relations, professional ethics or our patriotic feelings within one nation. Considering this point of view, the term is quite neutral, because it describes the self-conscious awareness and affiliates us with any specific group.

Admittedly, *patriotism* and *nationalism* are the opposites. Patriotism implies positive reciprocity among the personalities of one nation. Psychology states that nationalism appraises own native nation, but it goes beyond the range of the adequate realm and consequently depreciates others.

According to an outstanding developmental psychologist Ulrich Schmidt-Denter (Germany), individuals with a strong core personality do not refer themselves to collective identity, whereas labile and infirm individuals challenged by actual or supposed inferiority complex, sometimes behave aggressively in compensation and feel a strong connection to this notion. Such self-identification with a glorified nation supports their unstable inner awareness. Empirical scientific suggestions proved by the behaviour of extremist youngsters provoke further clinical studies on a psychological basis to confirm its sustainability.

When psychologists apply «compensation-hypothesis» theory coherently towards the population study, they face the unsufficient role of the positive effects on a person's authentication with a community.

However, efficiently impacted areas both encompass a positive self-image and steady mental health. Don't forget, we see and shape ourselves through the fellows we affiliate ourselves with. That's why it is so important to us how our milieu appreciates it. What matters is our desire to feel others see our community in a positive sense.

Some true statements found while the coherence model applied:

- a. Both individuals and social identities are complementary and integrative in their existence.
- b. Persons' life gratification and their healthy mental ballast are consonant both with social identity and national glory or fulfilment.

The satisfying feeling of belonging to something is the base for healthy and successful self-development. Furthermore, the international «World Value Study» proved this in the 1980s and updated scientific results reaffirm its conclusions. One of them is «Glücksforschung» (Happiness research in Germany), that states the same, as well as other International surveys like «Life Satisfaction Scale» which show the same effects. [7].

No culture can develop in a vacuum, however, every culture is unique. Ukraine is no exception. The construction of Ukraine's cultural identity -- not for the first time but again and with a new vigour -- is on the agenda nowadays. It centred around the major issues: the first and more pragmatic is the question of what should be the first and second languages in our society. The second and more conceptual is the wish to map Ukraine's mental (dis)position. The latter affects the self-concept of an independent nation with its profound ethno-national culture background. Traditionally, the broadest regional identity for the Ukrainians is Europe. The leading ideology *Let us become Europeans but at the same time we should keep to Ukrainians traditions* dominates in all social spheres.

The intellectual milieu -- like European countries present -- characterizes a growing awareness of the strength of national culture and the capability of equal participation in Western civilization. It forms transnational consciousness in any multilingual world identity.

According to well-known and famous Estonian linguist and translator Ants Oras, without good home libraries, we can never get a good native education as the foundation for everything, this thought dominated in his works.

In this context, Ants Oras expected much from finely organised libraries, including translations. The mental life of any nation depends on these polarities of the national and the transnational cultural awareness. His life-time concern was the culture's concentrated kernel, the world literature, understood as the part of national works of literature capable to cross language barriers in translation. The world literature is rich for proper names from all over the globe, and this way it truly has cognitive value. [9]

J. Herder, O. Bauer and others gave the first scientific interpretations of national consciousness. They studied the problems of national consciousness and fundamentally examined it in their works. Besides, W. Wundt, G. Tarde, G. Lebon, M. Latsarus, G. Steinthal, M. Berdyaev, V. Bekhterev, M. Nikgailovskiy and many other foreign and domestic scholars thoroughly scrutinize the issue too. The Ukrainian national mentality and national character are the subject of research of many modern scholars: I. Kresina, A. Tulchynskiy, S. Grabowskyi, M. Goncharenko and others.

J. M. Boryshevskiy, our Ukrainian psychologist, deeply and fully disclosed the essence of the phenomenon of national consciousness. He explained it as «realizing by an individual that he/she is a part of a specific national (ethnic) community and also as considering oneself to be a bearer of national (ethnic) values formed in the long process of the historical development of the national community, personal self-fulfilment as the subject of social reality». [10, p.138].

Undoubtedly, the spiritual life of any nation, as an essential component of public or national consciousness is deeply rooted and interconnected with families' upbringing, educational standards and leaders' moral virtues.

The specific content and quality of national consciousness determine the nature of public life by purposes, motives, means and forms of human activity and volitional component, which reflects the human ability to overcome difficulties and achieve desirable goals.

As you can see, national consciousness directly influences the ups and downs of the society, its failure and prospects, social well-being and everyday effectiveness of all citizens. Understanding the pattern of national psychology is only possible when the special aspects of the formation of a particular nation are determined. The common origin, language, culture or way of life are not enough to turn public into a nation. It requires self-awareness, the realization of a common cultural and political purpose, something like a common religious faith.

The Ukrainian consciousness is typical for people of the Third World countries, we do not believe that our country has influence, that it can be a legislator or founder of any world trends in science and art. It is common knowledge that the educational level is very high in Ukraine (thanks to Soviet times schools and universities approaches in teaching process) by world standards and many of our people perceive phenomena from the perspective of an educated man, able to see the holistic view of the world. Thus, the Ukrainians have the «specific» consciousness.

The idea that the subject of state-building of modern European type based on the principles of democracy, patriotism, liberalism and human rights should unite the people of the country as a self-organized ethnic and political community, as a nation, is a powerful engine of all ethno-social transformations. [8].

National self-assessment combines the individual's role in the ethnic community with the assessment of the significance of the whole nation among other ones. Creating one's democratic society is possible if one's national capacity is considered and involved fully.

However, according to M. Holovaty, the Ukrainians have a lack of willpower, desire, person's and nation's orientation. Such qualities are based on the nation's psychology. So one cannot expect the rapid progressive step to civil society, when in modern Ukraine, according to sociologists and psychologists, only a third of its citizens is internals (who believe that person's fate is self-made), third is externals (they convinced everything comes from external circumstances), and others are ambivalent (they do not realize what their lives and destinies depend on). Nowadays Ukraine urges for people with high consciousness and active lifestyle principles. They do not appear immediately, but only as a result of long-term psychological changes and a radical outbreak of consciousness. [11, 12].

References

1. Jary D, Jary J. Collins Dictionary of Sociology. Marshall Pickering (4th edition). 2005.
2. Wren T. E. Conceptions of Culture: What Multicultural Educators Need to Know. Rowman & Littlefield Publishers. 2012.
3. Durkheim E. The Division of Labor in Society. The Free Press of Glencoe, Illinois (4th print). 1960.
4. Schmaus W. Durkheim's Philosophy of Science and the Sociology of Knowledge: Creating an Intellectual Niche. 1994: pp. 50-51.
5. Brown R. (in press). Where do minds meet: Mutual recognition in light of Jung. 2005
6. Combs A. (PhD). Consciousness, Collective Consciousness, Enlightenment, And Collective Enlightenment. Panda Journal VII, 1. 2017
7. Schmidt-Denter U. (Prof. Dr. in the University of Cologne). National Identity and Psychology: Magazine, Vol. 2: Nationalism. 11th July 2018
8. Lebedynska H. O. (PhD). National Consciousness As A Psychosocial Factor Of Successful Modernization Of Ukraine: Science and Education, No. 2-3, 2016. pp. 134-138
9. Oras A. Pause Patterns in Elizabethan and Jacobean Drama: An Experiment in Prosody. Gainesville: University of Florida Press, 1960, pp. 1-3
10. Boryshevskyi M.Y. National consciousness and authentication of citizens as a factor of democratic transformations in Ukrainian society. Kyiv: Ukrainian centre of political management, 2003. [in Ukrainian].
11. Holovaty M.F. Political psychology: text-book. Kyiv: MAUP, 2006 [in Ukrainian].
12. The Ukrainians want a national idea. Retrieved from: <http://www.pravda.com.ua/news/2011/06/16/6301967/> [in Ukrainian]

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНЦІВ: ПОСТТОТАЛІТАРНИЙ ДИСКУРС

Микола Козловець,

*доктор філософських наук, професор кафедри філософії та політології
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

Висвітлено особливості національного самовизначення і формування національної ідентичності в сучасній посттоталітарній Україні; показано ретроградність ідеології російського націоналізму й неоімпералізму та небезпеку її для майбутнього України; обґрунтовано необхідність формування цілісної політики гуманітарного розвитку України.

Ключові слова: ідентичність, національна ідентичність, національне самовизначення, посттоталітарний дискурс, ідеологема «русский мир».

Peculiarities of national self-determination and formation of national identity in modern post-totalitarian Ukraine are highlighted; shows the retrograde ideology of Russian nationalism and neo-imperialism and its danger to the future of Ukraine; the necessity of forming a holistic policy of humanitarian development of Ukraine is substantiated.

Keywords: identity, national identity, national self-determination, post-totalitarian discourse, ideology «Russian world».

Загальноновизнано, що важливою складовою будь-якого національного проєкту, національного самовизначення є спільна ідентичність. У широкому контексті під національною ідентичністю розуміють індивідуальне й колективне відчуття належності до певної національної спільноти, отождолення з її символами, цінностями, культурою, історією, територією, державними та правовими інституціями, політичними й економічними інтересами [1, с. 3]. Зрозуміло, що найбільш інтенсивні процеси формування національної самосвідомості і тожсамості відбуваються під час змін суспільних відносин, коли виникає гостра потреба переосмислити попередній досвід, сформулювати перспективи розвитку, вибудувати цілісну соціально-історичну систему, яка складалася б із характерних для нації політичних, економічних, ідеологічних, культурних та інших утворень, котрі б поєднувалися в єдиному просторово-часовому континуумі. Кожне нове покоління заново переосмислює особливості своєї спільноти, яка не є статичною конструкцією, а постійним процесом формування основних складових національного буття, національної самосвідомості у відповідності з новими реаліями світу. «Існування нації, – зазначав Ернест Ренан, – це щоденний плебісцит» [2, с. 262].

Дуже гостро проблема національного самовизначення постала перед Україною, яка проходить складний процес перевизначення і трансформації культурно-національної й цивілізаційної ідентичності. Це зумовлено, по-перше, надзвичайно важливою роллю національної ідентичності в національно-державному будівництві; по-друге, її тісним взаємозв'язком із зовнішньою політикою; по-третє, суперважливим геополітичним та геостратегічним положенням України [3, с. 158]. До того ж Україна перебуває в силовому полі суперечливих соціально-цивілізаційних тенденцій – глобалізації і національно-етнічного, державного уособлення і модернізації. Особливості сучасного розвитку українського суспільства зумовлені та максимально обтяжені тоталітарним минулим, наявністю триваючої травми, котра має глибоке історичне коріння, передумови та детермінанти. Для України проблеми національного буття та ідентифікації актуалізувалися й подіями на Євромайдані, анексією Росією Криму, війною на сході країни. Нині Україна знову зіткнулася з проблемою історичної ваги – загрозою увіковічення успадкованого нами фактору «неісторичності української нації» [4, с.7].

Зі здобуттям незалежності процес самоусвідомлення українським народом власної національної ідентичності містив у собі дві фази. Перша фаза – це набуття ідентичності відторгнення: «МИ не ВОНИ», або як у Л. Кучми, «Україна – не Росія». І в цьому акті протистояння немає жодної етнофобії чи расизму. Цей етап, судячи з усього, ми сьогодні проходимо. Друга фаза у процесі набуття національної ідентичності – опрацювання суспільно-політичного проєкту на майбутнє. Цей проєкт має поєднати в собі минуле, сучасне і майбутнє [4, с.7].

Впродовж багатьох десятиліть українці жили в межах тоталітарної системи, яка нав'язала суспільству ідею «трьох братніх народів», союзу 15 республік і соцтабору, відчуття належності до «єдиного радянського народу» з його роллю у світовій історії (нації ще не скасовувалися, а лише «зближувалися!»), що стимулювало відмову від національної ідентичності на користь загальнорадянської. Хоча розрив «пуповини» між Україною і тілом колишнього Союзу фізично не був болісним, але, можливо, через це й не відбулося власне події народження – все виглядало не як поява нового суспільного організму, а як відпадання шматка від поруйнованої будівлі імперії. Тому не дивно, що величезна група гетеростереотипів України, як і її автостереотипів – це стереотипи розмитої ідентичності. Зазначимо, що у західному світі й досі сприйняття України залежне від стереотипу Радянського Союзу (який зберігається при усвідомленні, що це вже former Soviet Union).

Необхідно визнати, що сьогодні ми, на жаль, ще не обрізали пуповину ані з радянською системою, ані – остаточно – з Росією. Без сумніву, мапа оновленої України стає чистішою від імперської спадщини, ми відрізаємо себе ідеологічно від країни-агресора, стаємо українською Україною; відбулося становлення автокефальної помісної православної церкви. Разом із тим українці не наважилися безкомпромісно порвати з минулим, тривалий час борсалися у лещатах багатовекторності, постійно озиралися на Москву, перебували у полоні віри у міфічне братерство і т.ін. Ситуація транзиту поставила перед українцями проблему макросоцієтальної самоідентифікації: визначитися відносно колишньої радянської державності та однозначно заявити свою позицію щодо нової держави, визначитися зі своєю етнічною ідентичністю, зробити вибір відносно рідної мови, культури, конфесії, вибрати для себе зовнішньополітичні орієнтації.

Формуванню національної ідентичності в сучасній посттоталітарній Україні притаманний всезагальний парадокс. З одного боку, посттоталітарний індивід і загалом соціум не можуть продуктивно використовувати накопичений за добу тоталітаризму досвід, пам'ять, соціальне знання для продукування себе у майбутнє. Події 90-х років ХХ ст., Помаранчева революція і Євромайдан, російсько-українська війна рішуче перервали тяглість попередньої соціально-політичної практики; а з другого, – глибина реальних перетворень в країні не відповідає викликам і масштабам змін у глобалізованому світі. Якщо проаналізувати масив нинішнього соціального досвіду, історичної пам'яті, то він у переважній своїй частині спирається на минулі соціальні схеми та паттерни, які втратили свою легітимність. «Тоталітарне минуле, – правомірно стверджує О. Гомілко, – продовжує існувати в нинішній Україні крадькома, втративши амбіції, відмовившись від власного імені, активно мімікуючи, але залишаючись по суті господарем становища, продовжує відтворювати себе. Ми опинилися в стані своєїрідної тихої стагнації посттоталітарної руїни. І неабияку роль у збереженні цього становища відіграє відсутність рефлексії щодо тоталітарного минулого і його влади над днем нинішнім» [5, с.27]. І далі дослідниця зауважує: «Спротивом цьому штучному «забуттю» і униканню речей в їх справжніх іменах є усвідомлення нинішньої культурної, соціальної, національної, політичної ідентичності України як посттоталітарної за своєю суттю. Це означає, що весь процес самоідентифікації в сучасній Україні є фальсифікованим, якщо ігнорує значення тоталітарного минулого і тоталітарної спадщини в нашому житті» [5, с.27].

У нашому сьогоденні увиразнилися небезпечні, часом загрозливі тенденції для української перспективи. Російська агресія проти України та інспіровані ззовні сепаратистські рухи на сході країни відбувалися і відбуваються під прапорами «Русского мира» – проєкту, який бере початок у православно-імперській ідеології XIX – початку XX століття і суттєво відрізняється від моделей розв'язання «українського питання» за советської доби. Якщо советська модель передбачала визнання на політичному та культурному рівні окремішньої української ідентичності та нації, то запроваджена 2014 року в Україні «новоросійська» модель «Русского мира» заперечує право українців на існування як окремого етносу та нації і трактує їх як частину російського цілого, не залишаючи місця навіть для етнографічного малоросійства [6, с. ix]. Втім, накидвана Кремлем стратегія поділу України за етнічними, лінгвістичними та культурними ознаками наразилася на спротив із боку народу переважної більшості українців, які об'єдналися навколо загальноєвропейських цінностей і поліетнічної та багатокультурної моделі української ідентичності. Для сучасної Росії історія Русі – це не тільки пошук власної ідентичності, а захоплення чужого спадку й чужої історичної території. Наша історична пам'ять потребує реконструкції та реставрації, які допоможуть вийти за межі нав'язаних нам Москвою історичних міфів.

Сьогодні Росія, ініціюючи заяву «Дванадцять кроків зі зміцнення безпеки в Україні і в Євроатлантичному регіоні», нав'язує Європі тезу про необхідність запуску нового всеосяжного національного діалогу про ідентичність в Україні за участю лідерів громадської думки, науковців і всесвітньо визнаних експертів. Більше того, вона пропонує надати можливість і сусідам України (передусім Польщі, Угорщині та Росії) також висловити свою думку. Діалог має зачіпати теми історії та національної пам'яті, мови, ідентичності та проблеми меншин. Невід'ємною складовою діалогу мають бути терпимість і пошана до етнічних і релігійних меншин як усередині країни, так і за кордоном. Тут практично повторюються всі тези кремлівської пропаганди про Україну як державу, що не відбулася, про відсутність української ідентичності (мовляв, українці й росіяни – один народ), про природну ксенофобію українців і про необхідність введення над ними своєрідного «зовнішнього управління», принаймні у сфері національної історії й історичної пам'яті [7, с. 5].

Інтереси Російської Федерації щодо України пов'язані, з одного боку, з цивілізаційною ідентичністю значної частини населення, історичними, економічними, родинно-побутовими зв'язками, близькістю культур, мов і т. ін.; а з другого, – Росія за будь-яку ціну намагається стати світовим лідером в економіці, науці і культурі, відновити самодержавну велич, перетворитися на світову альтернативу начебто зникаючому зі сцени Заходу. Так, в одному з інтерв'ю президент Росії В. Путін заявив: «Інтеграція Росії та України разом з їхніми спроможностями і конкурентними перевагами приведе до появи глобального суперника для Європи та світу. Ніхто цього не хоче. Ось чому вони роблять усе, щоб нас розділити» [8, с. 9].

Після розпаду СРСР міф про «велику Росію» підтримувався багато в чому мрією про возз'єднання Росії, якщо не в межах колишньої радянської держави, то у складі союзу «трьох братніх слов'янських народів». Помаранчева революція 2004 року, а потім Євромайдан 2013–2014 років завдали нищівного удару по російському міфу самооцінки. Образ «України, що впливає на Захід», абсолютно несумісний з уявленням Росії про себе, ідея, що «Україна – не Росія» просто не вміщується в російську суспільну свідомість, і тому витісняється в «колективне несвідоме» [9, с. 27]. Взагалі євразійство, «русский мир», теорія слов'янської єдності та інші подібні теорії – це набір старих і нових ідеологічних засобів, за допомогою яких Росія і сьогодні намагається штучно відгородити багато народів від Європи і решти світу. Зазначимо, що й на Заході побутує думка про особливу історичну близькість України і Росії, хоча якщо подивитись на факти,

то, скажімо, з Литвою або з Болгарією в Україні значно більше спільного. Уявлення Росії про себе та своє місце в світі на сьогодні багато в чому застаріли. Тектонічні зміни у глобальному світі потребують побудови такої логіки поведінки Росії, яка була б автентичною зміненому геополітичному статусу країни.

Україна так і не спромоглася виробити своє бачення розвитку Балто-Чорноморського регіону, над яким Росія намагається відновити свій контроль. Останній не втратив для неї геополітичної привабливості. Для Росії це важливий транспортний коридор, «вихід у Європу». Контроль над цим регіоном, з одного боку, робить Росію «причетною до Європи», а з другого, – дає їй віднайти «близький по духу», слов'янський етнічний «матеріал», який допомагає протистояти «демографічній експансії» Азії та зберігати своє слов'янське обличчя [10, с.14]. Через нові стратегічні наддержавні утворення, на зразок Балто-Чорноморського союзу, ми повинні відновити історичну співпрацю, культурні зв'язки з Болгарією, Румунією, Чорногорією та іншими країнами. Ідентичність цих народів – абсолютно зрозуміла українцям. Вони так само жили на межі християнського та мусульманського світів, довгий час перебували під володарюванням інших держав, тому на рівні ментального сприйняття світу ми дуже близькі.

Актуальним залишається і завдання поновлення історичних зв'язків між минулим та сьогоденням в умовах втрати спільного соціального досвіду різних поколінь, розпорошення історичної пам'яті, поширення нігілістичних оцінок історичних подій. Скажімо, є чимало краєзнавчих та історичних музеїв, експозиції яких містять безліч цитат комуністичних ідеологів, спотворених історичних фактів, лексики радянського періоду, а почасти – й підходів до організації виставок та екскурсій. Маємо приклади, коли зі старої експозиції, створеної ще в 70–80-х роках ХХ ст., виринають частини, змінюють текст, фото, додають іншу інформацію, скажімо, про Голодомор, репресії чи національно-визвольну боротьбу, порушуючи тим самим логіку та естетику експозиції. Потрібна ґрунтовна реекспозиція з урахуванням сучасних вимог і тенденцій, перевірка історичних фактів, лексики і термінології, щоб, зрештою, почати говорити без штампів радянсько-російської історіографії. Політика пам'яті має сприяти реінтеграції історичних подій та їх репрезентації у нових культурних формах: монументах, меморіалах, ландшафтах, музеях, архівах, кінофільмах, різних жанрах усних історій та бібліографічних конструкціях.

Розвиток України як самодостатньої національної держави нині надзвичайно сильно й прямо залежить від її реінтеграції в Європу, включення в європейський культурний, політичний й економічний простір. В умовах постання Об'єднаної Європи вже не лише як цивілізаційної, а й як політичної цілісності, цей вибір набув більш конкретного змісту і постав одним із визначальних факторів українського самовизначення. Відтак маємо прискорювати створення наднаціональної європейської ідентичності на основі сформованої національної ідентичності, яка б гармонійно розвивалася в європейській культурній сфері.

Оскільки процеси інтеграції та глобалізації активно впливають не лише на національну економіку, а передусім на соціогуманітарну сферу, нагальною є необхідність формування цілісної політики гуманітарного розвитку України. Мусимо з гіркотою визнати, що українська влада виявилася нездатною забезпечити захист національного культурно-інформаційного простору, а отже, активно і системно формувати національну ідентичність, зберігати, захищати, розвивати і поширювати власні ідеали та цінності «Тільки системна акцентуація на національних пріоритетах гуманітарного розвитку динамізує формування сучасної моделі конкурентоспроможної нації, базованої на прискореному нарощенні інтелектуально-духовного потенціалу суспільства та науково-технологічних інновацій. Водночас Україна має розв'язувати надзвичайно складну проблему політичної консолідації та гомогенізації суспільства, без чого важко сподіватися на віднайдення власного шляху національного розвитку, становлення української політичної нації, утвердження модернізаційного характеру

української національної ідеї, створення спільного культурно-символічного простору та формування поряд з українською національною ідентичністю європейської ідентичності» [11, с.42].

Гуманітарна політика сучасного українського суспільства, яке характеризується динамікою соціальних процесів, етно- та конфесійною багатоманітністю, суперечливістю духовно-культурних орієнтирів, різновекторними зовнішньополітичними устремліннями, має спрямовуватися на формування модерної української ідентичності, творення єдності та суспільної солідарності, на зміцнення міжетнічного миру, на презентацію України в європейському і світовому інформаційно-культурному просторі.

Література

1. Козловець М. А. Національна ідентичність як соціокультурний феномен. Вісник Житомирського державного університету. 2011. Випуск 60. Філософські науки, 2011. С. 3–9.
2. Ренан Ернест. Що таке нація? Націоналізм: Антологія. 2-ге вид. Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2006. С. 253–263.
3. Рафальський І. О. Феномен українського національного самовизначення. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. 240 с.
4. Ткаченко В. Національна ідея: історіософія проблеми. Освіта і суспільство. 2018. № 2. С. 7.
5. Гомілко О. Посттоталітарний дискурс: відмова від минулого чи попередження майбутньому? Україна – проблема ідентичності: людина, економіка, суспільство. Конференція українських випускників програм наукового стажування у США, Львів, 18 – 21 вересня 2003 р. С. 26–29.
6. Плохій С. Походження словянських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусії / Вид. 3-є, перегл. і випр. Київ: Критика, 2017. 456 с.
7. Соколов Б. Нова платформа для нового Мюнхена. День. 2020. 18 лютого. С. 5.
8. Сірук М. Про безпековий сектор та парламентський контроль. День. 5 березня 2020. С. 8–9.
9. Яковенко І. Україна як сон Росії. День. 2019. 22–23 листопада. С. 27.
10. Краляк П. Міжмор'я: історія та перспективи. День. 28 січня 2020. С. 3; 29 січня. С. 3, 14.
11. Жулинський М. Куди йдемо? Україна. Наука і культура. Вип. 35. 2009. С. 38–43.

УДК 94(477)

БЛАГОДІЙНИЙ ФОНД ІМЕНІ ІВАНА І ЮРІЯ ЛИП ЯК МІСЦЕ ПАМ'ЯТІ

Кучеренко Світлана,
заступник голови правління Благодійного Фонду
імені Івана та Юрія Лип, м. Одеса

У статті йдеться про діяльність громадської організації Благодійний Фонд імені Івана та Юрія Липи, що впродовж 20 років займається дослідженням, популяризацією та актуалізацією життєвого шляху й творчої спадщини лікарів, письменників, громадсько-політичних діячів, батька і сина Івана Львовича Липи (1865–1923) і Юрія Івановича Липи (1900–1944), зокрема про організацію Всеукраїнських науково-практичних конференцій; укладання Реєстру пам'ятних місць родини Лип та упорядкування бібліографічних покажчиків творів Івана та Юрія Лип.

Ключові слова: Іван Львович Липа, Юрій Іванович Липа, Благодійний Фонд імені І. та Ю. Лип, Липівські читання, бібліографічний покажчик, реєстр пам'ятних місць,

The article deals with the twenty-year activity of the Ivan and Yuriy Lypa Charitable Foundation, which researches, promotes and actualizes the life and creative heritage of doctors, writers, public and political figures, father and son Ivan Lvovych Lypa (1865–1923) and Yuriy Ivanovych Lypa (1900–1944), including the organization of All-Ukrainian scientific

and practical conferences, compiling a register of memorial places of the Lypa and compiling bibliographic indexes of Lypa.

Keywords: *Ivan Lvovych Lypa, Yuriy Ivanovych Lypa, I. and Yu. Lypa Charitable Foundation, Lypivski Readings, bibliographic index, register of memorial places.*

Імена Івана та Юрія Лип змогли повернутися до українського загалу із комуністичного забуття разом з незалежністю України завдяки носіям живої пам'яті про них (родичам і сучасникам, які перестали мовчати), наявним дже-релам пам'яті (їхнім творам, витягнутим зі спецховищ), а також допитливим краєзнавцям і патріотам, котрі почали по крихтах збирати загублену інформацію. З часом з'явилися перші Липівські місця пам'яті (меморіальні дошки, пам'ятники, вулиці, бібліотеки, видавництва, школи, лікарні, музеї, архіви), і перші науковці (літературознавці, політологи) об'єктами своїх досліджень взяли творчість і біографії цих Великих Українців.

Небайдужі до національного відродження та близькі до української книжки патріоти ініціювали створення громадської організації з метою дослідження, популяризації та актуалізації життєвого шляху й творчої спадщини активних діячів українського руху в Одесі Івана та Юрія Лип. Так у 1999 р., напередодні 135-річчя І. А. Липи та 100-річчя Ю. І. Липи в Одесі виникло нове місце пам'яті – іменний Благодійний Фонд (БФ), який очолила тоді бібліотекарка, а сьогодні книгознавець і книгорозповсюдjuвач Галина Дольник, яка впродовж 20 років залишається його головою і благодійницею.

Короткі біографічні відомості, викладені нижче, свідчать про місце і роль Івана і Юрія Лип в українському національному русі, українській національній думці та українській літературі (кінця XIX – середини XX ст.).

Іван Львович Липа (24. 02. 1865, м. Керч, Крим – 13. 11. 1923, м. Винники, поблизу Львова) – лікар, письменник, політичний і культурний діяч. Вивчав медицину у Харківському і Казанському університетах. Один із засновників «Братерства Тарасівців», член львівського НТШ, активний учасник «Громади», «Просвіти», «Українського клубу» та «Української хати» в Одесі. Лікарував у с. Мачухи на Полтавщині, завідував лікарнею в Дальнику поблизу Одеси, був лікарем для бідних в Одесі. Дружина І. Липи – вчителька Марія Григорівна Липа-Шепель (1879-1935) замінила його сину матір. В роки Української революції І. Липа – комісар міста за часів Центральної Ради; лікарський інспектор Одеси – за Гетьманату, міністр віросповідань від партії соціалістів-самостійників за Директорії, голова Ради республіки та Міністр охорони здоров'я уряду УНР в екзилі. На еміграції працював лікарем у таборах інтернованих вояків й очолював засновану ним організацію «Блакитний хрест». Протягом 33 років писав вірші, оповідання, казки, повісті, притчі, публіцистику та літературно-критичні статті. Один з організаторів та упорядників видань Одеської літературної спілки і видавництва «Народній стяг», редактор газет «Українське слово» і «Вісник Одеси». Твори митця, публікувалися в газетах, журналах, альманахах, календарях та окремими виданнями. У березні 1922 р. І. Липа оселився у Винниках. Помер 13 листопада 1923 р. Похований у Винниках [7, с. 1-62].

Юрій Іванович Липа (22. 04. / 5. 05. 1900, м-ко Старі Санжари на Полтавщині – 20. 08. 1944, с. Шутова на Яворівщині) – поет, прозаїк, перекладач, публіцист, літературознавець, мистецтвознавець, історіософ, геополітик, громадський діяч, редактор, видавець, лікар-практик, науковець-медик. Зростав і виховувався в Одесі в українському оточенні. В 1917–1918 рр. був членом СУМ, «Одеської Січі» та студентської сотні. По закінченні гімназії навчався на правничому факультеті Одеського і Кам'янець-Подільського університетів, політичні науки вивчав у Варшавському університеті. Медичний фах здобув у Познанському університеті, спеціалізацію з військової медицини отримав у Варшаві, а з фітотерапії – у Вільно. Лікарував і мешкав у Варшаві (1929–1943 рр.). Був у

шлюб з художницею Галиною Лук'янівною Захарясевиц (1910–1968), мав двох доньок – Іванну (1940–2007) і Марту (1943–2001). Організаційна праця: засновник літературної групи «Авангард», член літературної групи «Сонцецвіт», співорганізатор літературної групи «Танк», редактор газети «Вісник Одеси» і журналу «Нова думка», співзасновник видавництва «Народній стяг». Громадська діяльність: провідник української студентської корпорації «Чорноморе»; співробітник Українського Економічного Бюро; очільник Українського Допомогового комітету; фундатор Українського Чорноморського Інституту. Твори митця, публікувалися в газетах, журналах, альманахах, календарях та окремими виданнями – це поетичні збірки «Світлість» (1925), «Суворість» (1931), «Вірую» (1938); роман «Козаки в Московії» (1934); літературознавча збірка «Бій за українську літературу» (1935); 3 тт. новел «Нотатник» (1936–1937); публіцистична трилогія «Призначення України» (1938), «Чорноморська доктрина» (1940), «Розподіл Росії» (1941) тощо. Останній рік життя мешкав і лікарував у м. Яворів, с. Бунів с. Іваники на Львівщині. Закатований енкаведистами 20 серпня 1944 р. в с. Шутова за те, що був лікарем УПА. Похований у с. Бунів [7, с. 63–121].

Отже, не випадково Львівська обласна рада своїм рішенням від 24 грудня 2020 р. проголосила 2020 рік на Львівщині Роком Івана, Галини та Юрія Лип з нагоди 155 років від народження І. Липи, 120 років від народження Ю. Липи і 110 років від народження Г. Захарясевиц-Липи.

За власним проектом з промовистою назвою «Дороги пам'яті» БФ ім. І. та Ю. Лип проводить щодворічні Всеукраїнські науково-практичні конференції в містах, пов'язаних з родиною Лип. Одеса, Кам'янець-Подільський, Львів, Київ, Канів, Полтава вже приймали липознавців. Десяті Липівські читання відбудуться восени 2020 р. в Івано-Франківському національному медичному університеті.

У матеріалах Липівських читань [1–5] зібрано близько 200 статей з проблематики липознавства: 1) Батько і син – Іван і Юрій Липи та доля родини; 2) Іван та Юрій Липи, їхня доба і оточення (знайомі, колеги, друзі, опоненти); 3) Біографічні місця Івана і Юрія Лип та їх меморіація; 4) Поєднання професійної й літературної діяльності як життєва потреба Івана і Юрія Лип та інших лікарів-митців; 5) Творчість Івана і Юрія Лип та український літературний процес; 6) Видавничо-редакційна діяльність Івана і Юрія Лип та співпраця з різними періодичними виданнями; 7) Публіцистика Івана і Юрія Лип та українська політична думка; 8) Громадсько-політична діяльність Івана і Юрія Лип та український державотворчий процес; 9) Вивчення життя, діяльності і творчості лікарів-письменників як метод самовиховання майбутнього фахівця; 10) Духовна складова в житті й творчості Івана і Юрія Лип та їх сучасників; 11) Джерела та історіографія часів українського відродження, національно-визвольних змагань, міжвоєнної та воєнної доби як основа досліджень про Івана і Юрія Лип та їх сучасників; 12) Дослідження життєвого шляху і творчої спадщини Івана та Юрія Лип у повоєнній діаспорі та незалежній Україні.

У БФ ім. І. та Ю. Лип створено бібліотеку книг і статей І. та Ю. Лип і публікацій про них. В книгарні-кав'ярні у Г. Дольник (в «Українському домі» Одеси) продаються їхні твори. Експонати, пов'язані з І. та Ю. Липами містить приватна колекція Т. Максим'юка «Тарасів дім». За сприяння БФ ім. І. та Ю. Лип упорядковано бібліографічні покажчики творів Івана та Юрія Лип. За підрахунками біографа І. Липи І. Стамбола, від 1890 р. до кінця життя (1923) він написав кілька десятків поетичних творів (віршів, перекладів, переспівів); понад півсотні прозових (оповідань, повістей, притч, казок тощо); понад п'ятдесят публіцистичних статей і відгуків. З підрахунками біографа Ю. Липи С. Кучеренко написав понад 360 творів, з них близько 150 поезій, 20 новел, історичний роман, 20 літературознавчих, 16 медичних, 30 публіцистичних праць тощо [6].

Також за сприяння БФ ім. І. та Ю. Лип укладено Реєстр пам'ятних місць родини Лип, який містить інформацію про:

- меморіальні дошки: 1) І. Липі в с. В. Дальник, Одеської обл., де він лікарував (2015); 2) І. та Ю. Липам в Одесі, де вони жили до 1919 р. (1996); 3) І. Липі у м. Винники, поблизу Львова, де він мешкав в останній рік життя (1994); 4) Ю. Липі в м. Яворів, Львівської обл., де він мешкав в останній рік життя (1994); 5) Ю. Липі в с. Бунів, Львівської обл., де він похований (1994); 6) Г. Захарясеви́ч у с. Рахиня, Івано-Франківської обл., де вона народилася (1990); 7) І. та Ю. Липам у с. Мачухи, Полтавської обл., де лікарував земський лікар І. Липа (буде встановлено у 2020 р.); 8) І. Липі в Керчі, де він народився (невідомо чи збереглася);
- пам'ятники: 1) на могилі І. Липи у м. Винники (1937); 2) на могилі Ю. Липи у с. Бунів (1999); 3) меморіал з єдиним в Україні пам'ятником Ю. Липі в с. Іваники, Львівської обл., де він мешкав в останній місяць життя, лікарував і опікувався підпільним повстанським шпиталем (1999); 4) пам'ятний хрест у с. Шутова, Львівської обл., поблизу якого було знайдено тіло замордованого д-ра Ю. Липи;
- вулиці: 1) Івана та Юрія Лип в м. Одеса; 2) Івана Липи у с. В. Дальник, 2) Івана Липи у м. Винники, 3) Івана Липи у м. Полтава (провулок), 4) Івана Липи у м. Керч (провулок, невідомо чи зберігся); 5) Юрія Липи у м. Львів, 6) Юрія Липи у м. Яворів, 7) Юрія Липи у м. Новояворівськ, 8) Юрія Липи у м. Стрий (вул. і сквер), 9) Юрія Липи у м. Мостиська, 10) Юрія Липи у м. Конотоп, 11) Юрія Липи у м. Суми, 12) Юрія Липи у м. Кропивницький, 13) Юрія Липи у м. Київ; 14) Галини Захарясеви́ч у с. Рахиня;
- бібліотеки: 1) Одеська дитяча № 8 (імені Івана і Юрія Лип, табличка знята); 2) Винниківська № 34 імені Івана Липи; 3) Яворівська ЦРБ імені Юрія Липи, а також бібліотеки, що містять колекції творів І. та Ю. Лип – Львівська Національна Наукова бібліотека ім. В. Стефаника; Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Бібліотека народова столичного міста Варшави;
- видавництва: 1) Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи, м. Київ (2005); 2) «Каменяр», яке здійснює видання 10-томного зібрання творів Ю. Липи (з 2005 р.); 3) «Апріорі», яке видало твори і листування І. Липи (2018, 2020); 4) «Фоліо», яке видало біографічні нариси І. та Ю. Лип і твори Ю. Липи (2016, 2020);
- школи: 1) Школа української спадщини ім. Ю. Липи в м. Торонто (1956); 2) Бунівська ЗОШ I-III ступенів ім. Ю. Липи (2000);
- лікарні: 1) Львівський обласний госпіталь ветеранів війн та репресованих ім. Ю. Липи у м. Винники (1994); 2) Бунівська амбулаторія сімейної медицини ім. Ю. Липи (2008); 3) Новояворівська районна лікарня ім. Ю. Липи (2018);
- музеї: 1) Винниківський краєзнавчий музей; 2) Яворівський краєзнавчий музей; 3) Бунівська кімната-музей при амбулаторії, де є особисті речі й бюст Ю. Липи;
- архіви: Родинний архів родини Лип, а також Державні архіви Харківської області, Одеської області, Хмельницької області, Львівської області; Центральний державний архів вищих органів влади (Київ), Центральний державний архів громадських організацій (Київ), Центральний державний історичний архів (Львів);
- громадські організації: 1) БФ ім. І. та Ю. Лип, м. Одеса (1999); 2) БФ ім. Ю. Липи «Призначення», м. Новояворівськ (2013); 3) Лікарський клуб ім. Ю. Липи, м. Львів (1994).

Благодійний Фонд ім. І. та Ю. Лип за два десятиліття з групи небайдужих дитячих бібліотекарів розвинувся у функціональне місце пам'яті Івана та Юрія Лип. Ці непересічні постаті, що словом і ділом служили українській справі, гідні

того, щоб шукати, зберігати, накопичувати, систематизувати, досліджувати, публікувати, популяризувати, актуалізувати їхню діяльність і творчу спадщину.

Література

1. V Липівські читання: матеріали Всеукр. наук. конф. [Кам'янець-Подільський, 5-6 травня 2010 р.] // Наук. пр. К-ПНУ ім. І. Огієнка. Філол. науки. Вип. 21. / відп. ред. А. М. Марчук. Кам'янець-Подільський: ПП Потапов, 2010. С. 3-110.
2. VI Липівські читання: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. [Львів, 4-5 травня 2012 р.] / БФ ім. І. та Ю. Лип; упоряд. Г. Дольник. Київ: УВС ім. Ю. Липи, 2012. 168с.
3. VII Липівські читання: матеріали Всеукр. наук. конф. [Одеса, 15 листопада 2014 р.] / Український Клуб Одеси, БФ ім. І. і Ю. Лип. Київ: УВС ім. Ю. Липи, 2015. 305 с.
4. VIII Липівські читання: матеріали Всеукр. наук. конф. [Київ, 22 квітня; Канів, 1 червня 2016 р.] / БФ ім. І. та Ю. Лип, Центр нац. відродження ім. С. Бандери, НДІУ. Київ: УВС ім. Ю. Липи, 2017. 234 с.
5. IX Липівські читання: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. [Полтава, 11-12 травня 2018 р.] / упоряд. С. Кучеренко; Полтавський ун-т економіки і торгівлі. – Полтава : ПУЕТ, 2018. 295 с.
6. Кучеренко С. «Три брати» Юрія Липи: біобібліогр. дослідження творчої спадщини // Липа Ю. І. Твори в 10 т. Додат. том у 2-х кн. Кн. 1. / укл., авт. ст. і прим. С. Кучеренко; ред. Д. Сапіга. Львів: Каменяр, 2017. 304 с.
7. Стамбол І. Кучеренко С. Іван та Юрій Липи [Тарасівець і Чорноморець]. Харків: Фоліо, 2016. 121 с.

УДК 94(477.44) «1943»

«ВІННИЦЬКА ТРАГЕДІЯ» – ЗАБУТИЙ КАТИНЬ

Олег Мельничук,

*доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії
Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського*

Вадим Довганюк,

*магістрант Вінницького державного педагогічного
університету ім. Михайла Коцюбинського*

Висвітлено основні причини зникнення з історичної пам'яті спогадів про Вінницьку трагедію під час тоталітарної доби. З'ясовано вплив та ефективність німецьких пропагандистських акцій періоду війни на окупованій території, заснованих на реальних злочинах радянської влади.

Ключові слова: ексгумація, репресії, НКВС, пропаганда, історична пам'ять.

The main reasons for the disappearance from the historical memory of the Vinnytsia tragedy during the totalitarian era are highlighted. The impact and effectiveness of German propaganda activities during the war in the occupied territory, based on real crimes of Soviet power are discovered.

Keywords: exhumation, repression, NKVD, propaganda, historical memory.

Під час Другої світової війни ряд назв місць масових вбивств людей набули особливого значення. Вони стали символами тоталітарних режимів, їхньої політики та військового протистояння. Логічним завершенням війни стало засудження та покарання на Нюрнберзькому процесі, нацистського режиму як злочинного, злочини ж більшовиків було безжально забуто. Результатом такої історичної несправедливості стало те, що за весь час існування радянського ре-

жиму події, які дискредитували СРСР в період Другої світової війни були табу і розцінювалися як шкідливі, через це вони зникли з історичної пам'яті на півстоліття. Радянська історична наука висвітлювала своє бачення правди про війну і в результаті вона довгий час була «істиною». Саме з цієї причини сьогодні деякі епохальні події Другої світової війни є спотвореними цензурою або просто забутими. Вплив радянської цензури на історичну науку відчувається і сьогодні. Значна частина суспільства досі сприймає СРСР як беззаперечного переможця у війні, який автоматично звільняється від будь-якої відповідальності, а суперечити цьому може, нібито, лише неосвічена, аморальна і непристойна людина.

На пострадянському просторі, а зокрема і в Україні притаманний феноменальний досвід «безпам'ятства». У зв'язку з поширенням традиції забуття історичної пам'яті Вінницька трагедія тут не є виключенням, а скоріше закономірністю. Антін Драган називав це «Забутий Голокост» [17]. Для такого успішного результату зі знищення історичної пам'яті була проведена колосальна робота у всіх напрямках. Приклад радянської політики національної пам'яті наводив шведсько-американський історик Пер Андерс Рудлінг, який вважає, що основною причиною, за якою з безлічі знищених під час війни білоруських сіл радянський уряд приділив особливу увагу меморіалізації саме Хатині, – це співзвуччя цього села з назвою урочища Катинь, яке була місцем розстрілу польських військовополонених співробітниками НКВС, факт якого СРСР заперечував до 1990 р. [10, с. 158-159] Такої ж думки дотримується і В. Суворов у статті «Катынь или Хатынь?» [12].

В цьому контексті, радянське керівництво не визнало факт своєї відповідальності за Вінницьку трагедію, оскільки німцями було доведено факт реальних злочинів, а саме масові вбивства вінницьким управлінням НКВС цивільних громадян. Розкопки, які були проведені в травні 1943 р. (через два місяці після розкопок в Катині) було викреслено з історії ніби їх ніколи й не існувало, як факту власного злочину і великого терору 30-х рр. загалом. На Нюрнберзькому процесі над злочинами керівників Третього Райху вину за розстріли в Катині було цинічно скинуто на німецьке керівництво. Радянська сторона звинувачення намагалася звинуватити нацистів за скоєння власного радянського злочину – масового вбивства польських військовополонених та інтелігенції. Трибунал не підтримав радянські звинувачення, у вирoku трибуналу Катинський епізод був відсутній. Що сприймається як фактичне визнання судом радянської провини за Катинь [3]. В цьому суттєва відмінність Катинської і Вінницької справ, якщо перша була хоча б публічно проголошена і висунута на огляд міжнародного трибуналу, то будь-яка згадка про другу тотально викорінювалася, насамперед замовчуванням, залякуванням та репресіями проти свідків розкопок і родичів тих, хто серед тіл розпізнав своїх родичів «засланих на 10 років без права листування». Про це свідчить ряд документів знайдених в Державному архіві Вінницької області [8].

Згодом, у результаті завершення ексгумації тіл репресованих у Вінниці, як і після розкопок в Катині, за результатами діяльності комісій в 1944 р. у Берліні була опублікована книга «Amtliches Material zum Massenmord von Winniza» [16], яка була схожа за концепцією з книгою «Amtliches Material zum Massenmord von Katyn» опублікованою у 1943 р. [15]. Єдиним визнанням міжнародною спільнотою Вінницької трагедії як злочину радянської влади можна вважати підтвердження вищезазначених висновків міжнародних комісій у Вінниці підкомісією американського Конгресу під головуванням члена Палати представників Чарльза Керстена, який представив свої результати Конгресу 31 грудня 1954 г. [18, р. 26].

Ще одним фактором, який сприяв викорінюванню спогадів про події у Вінниці був абсолютно пропагандистський характер розкопок. Розкопки проводилися з відомості Міністерства пропаганди Райху. Міжнародна комісія лікарів судової медицини вела звітність перед міністерством, просвітлюючи його в усі нюанси слідства [14, с. 242-245]. Більше того, це стало стимулом до нової хвилі про-

паганди в кіно радіо та друкованій продукції. Уся діяльність, як правило була спрямована на відкриття «справжнього обличчя більшовизму» і нав'язування «єврейської вини» для цивільного населення. Перш за все про це говорить інформаційний вибух у пресі де Вінниці відводилося особливе місце як основному ексклюзиву. Для пропагандистів були видані спеціальні розпорядження для трактування українського питання в пресі та пропаганді. У цих документах було прописано, наскільки ця подія є символічною для українців і, що вони після цього мусять вийти на захист Європи зі зброєю пліч-о-пліч з німецькими солдатами [13, с. 482]. Яскравим прикладом антисемітської складової та політичного пристосування є статті А. Трембовецького у газеті «Вінницькі вісті», які хоч і містили документальну основу в результаті власного розслідування автора, проте не обійшлися без політичної заангажованості [4, с. 3].

Розкопки в Катині і Вінниці є яскравим прикладом масштабної пропагандистської кампанії спрямованої проти радянського керівництва. Основною метою таких заходів було оприлюднити справжні злочини більшовиків і як зауважив К. Беркгоф – нав'язати фактор «єврейської вини». Контрольована німцями преса й радіо оголосили про те, що «десять тисяч українців» було вбито Сталіним і євреями» [2, с. 97]. Якщо розкопки в Катинському лісі були зроблені нацистами за для дипломатичної перемоги і виграшу часу, то розкопки у Вінницькому парку імені М. Горького були здійснені за для дискредитації радянської влади в очах цивільних громадян на окупованій території. При чому ці дві трагедії часто порівнювалися в продовж 1943-1944 рр. у пресі, радіо та кіно. Основний акцент зводився до порівняння, що в Катині розстріляні військові, а у Вінниці – цивільні, що тільки підсилювало інтерес до проведених німецькими окупантами заходів. Суттєвою різницею тут було лише те, що розкопки у Вінниці вперше проводилися ще у 1941 р., коли було випадково знайдено тіла загиблих. Проте провівши кілька масових похоронів, усі заходи пов'язані з перепохованнями жертв радянської влади, занепокоїли польову комендатуру. Згодом, нові пошуки були припинені і заборонені через «політичну недоцільність» [1, с. 192]. У 1943 р. масові поховання у Вінниці були знову виявлені українською муніципальною службою [34, с. 189].

За часи існування радянського режиму, лише кілька людей записала свої спогади про події 1943 р. у Вінниці, що мають надзвичайне джерелознавче значення. Серед них спогади оунівця і М. Селешка перекладача комісії дослідів злочинів НКВС, котрий брав активну участь у розкопках та розпізнанні тіл і висвітлював діяльність комісії з середини [11].

Вінницький лікар В. Куліков також був свідком цих подій і активно вів свій щоденник, що було небезпечним у ті часи і могло коштувати життя. Він склав заповіт опублікувати свої спогади «не раніше початку ХХІ століття», оскільки після війни він не емігрував за кордон після війни [9].

Розкопки у Вінниці і Катині у 1943 р. були вміло використані німецькими пропагандистами для підризу авторитету СРСР як на міжнародній арені, так і на окупованій території. Широка антирадянська компанія розгорнута німцями була спрямована перш за все на здійснення розколу між союзниками антигітлерівської коаліції, в першу чергу між СССР і Великою Британією, де в цей час знаходився польський уряд в еміграції. Варто сказати, що німці досягли певних успіхів: 25 квітня 1943 р. Радянський Союз розірвав відносини з польським емігрантським урядом. Основною причиною такого кроку було те, що польський та німецький уряди в один день подали заявки в Міжнародний Комітет Червоного Хреста з проханням провести розслідування. Радянська пропаганда висвітлювала польський уряд як головного «винуватця» конфлікту, який нібито змовився з нацистським керівництвом. Тому виходячи з цього, польський уряд в Лондоні є «співробітниками Гітлера» [3].

Результатом ексгумації тіл «ворогів народу» у Вінниці справили неоднозначне враження на населення. З одного боку – цивільні громадяни були переконані

у брехні НКВС, що всі хто були заслані «на десять років без права листування» – розстріляні у Вінниці. З іншого – поведінка окупантів розчарувала сподівання українців на краще життя, а розкопки не покращили відношення населення до окупантів. Навпаки, цивільне населення все більше порівнювало колишній режим з теперішнім, Сталіна і Гітлера, НКВС і гестапо. Поступово зростав страх перед НКВС із поверненням більшовиків, особливо серед тих, хто розпізнав своїх рідних під час ексгумації і чиї імена та особисті дані були оприлюднені в офіційній пресі, кіно та радіо [9, с. 229-230]. Ще на початку розкопок у Вінниці і на її околицях ширилися також чутки, що тіла людей, яких було знайдено, знищили не більшовики, а німці. Така недовіра до окупаційної влади пояснювалася агресивною політикою німців стосовно місцевого населення, в першу чергу до євреїв та українців. Населення було переконане, що 40 тисяч людей різних національностей закопані у Вінниці та її околицях [11, с. 50-51].

Варто враховувати, що така недовіра була небезпідставною. Наприклад, за підрахунками С. Гальчака тільки на Поділлі трагічної долі білоруської Хатини зазнали 43 населених пункти: 16 у Вінницькій області і 27 – у тодішній Кам'янець-Подільській. Розправи над цими селами супроводжувалися винятковою жорстокістю [6, с. 183].

Таким чином, Вінниця і Катинь залишаються тією невеликою частиною злочинів, які було викрито й зафіксовано міжнародними комісіями під час війни. Факт того, що розкопки проводилися з пропагандистською метою, що комісії були організовані державою-агресором залишили негативний відтінок і через це правдивість результатів ексгумації довгий час піддавалися сумніву. Німці змогли підкреслити безпрецедентність цих трагічних подій, зробивши ці події міжнародним резонансом, вони відвернули увагу міжнародної спільноти та місцевого населення від власних злочинів. Ці трагедії являють собою яскравий приклад політичних маніпуляцій, навколо трагічних подій, а їхнє забуття є неприпустимим і злочинним. Адже забуті злочини минулого приречені на повторення сьогодні. Саме тому сьогодні обов'язком кожного історика є повернути історичну пам'ять та не дозволити її спотворити. У сучасному світі навряд чи є поляки, які не чули про Катинську трагедію, проте, на жаль, є безліч українців, які не знають про Вінницьку трагедію.

Література

1. Беркгоф К. Жива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою / Автор. перекл. з англ. Т. Цимбал. – К.: Критика, 2011. – 455 с.
2. Беркгоф К. Антисемітизм в україномовних виданнях у Райхскомісаріаті Україна // Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України]. 2006. Вип. 31. С. 94-101.
3. Буянова Ю.А. Катынское дело: информационная борьба СССР и нацистской Германии: 1943-1945 гг.: диссертация... кандидата исторических наук: 07.00.02 / Буянова Юлия Львовна; [Место защиты: С.-Петербург. гос. ун-т]. – Санкт-Петербург, 2011. – 171 с.: ил. РГБ ОД, 61 11-7/718 Режим доступа: <http://www.katyn-books.ru/library/katynskoe-delo-informatsionnaya-borba6.html>
4. Вінницькі вісті. 1943. 3 червня.
5. Вінниця: злочин без кари: документи, свідчення / сост. Г. Сверстюк, О. Скоп. К.: Воскресіння, 1994. 333 с.
6. Гальчак С.Д. Репресії нацистської окупаційної влади на Поділлі // Політичні репресії на Поділлі в ХХ столітті. Мат. міжнар. наук.-практ. конф. (Вінниця, 23–24 листопада 2001 р.). Вінниця, 2002. С. 182-187
7. Косик В. М. Перші відомості на Заході про масові розстріли у Вінниці в 1937-1938 рр. // Політичні репресії на Поділлі в ХХ столітті. Мат. міжнар. наук.-практ. конф. (Вінниця, 23–24 листопада 2001 р.). – Вінниця, 2002. – С. 187-191
8. Кравченко П.М. Документи про арешти свідків розкопок 1943 року у вінницькому парку // Політичні репресії на Поділлі в ХХ столітті. Мат. міжнар. наук.-практ. конф. (Вінниця, 23–24 листопада 2001 р.). – Вінниця, 2002. – С. 195-199

9. Куликов В.Я. Оккупация Винницы (18.07.1941-20.03.1944). Свидетельство очевидца. К., ПАРПАН, 2012. 384 с.
10. Рудлінг П.А. Хатынская расправа: новы погляд на гістарычную спрэчку // ARCHE. 2012. № 7-8. С. 158-159.
11. Селешко М. Вінниця. Спомини перекладача комісії дослідів злочинів НКВД в 1937-1938. Нью-Йорк – Торонто – Лондон – Сідней, 1991. 211 с.
12. Суворов В. «Катынь или Хатынь». 20 Октября 2010 г. Електронний ресурс. Режим доступу: http://anvictory.org/blog/2010/10/20/viktor_suvorov_katyin_ili_hatyin/
13. Титаренко Д.М. «Німецька пропаганда в Україні мусить здійснюватися...»: цілі нацистської пропаганди в Україні у світлі німецьких документів // Гілея. – Вип. 36. – К., 2010. – С. 478-484.
14. Україна в Другій світовій війні у документах: 36. нім. арх. матеріалів (1942-1943). Т. 3 /Збір. і впоряд. В. Косик. А., 1999. С. 242-245.
15. Amtliches Material zum Massenmord von Katyn. Zentralverlag der NSDAP. Franz Eher Nachf. GmbH, 1943. 273 s.
16. Amtliches Material zum Massenmord von Winniza. Berlin: Zentralverlag der NSDAP. Franz Eher Nachf. GmbH, 1944. 282 s.
17. Dragan A. Vinnytsia : A Forgotten Holocaust. Jersey City : Svoboda Press Ukrainian National Association, 1986. 52 p.
18. Special Report of the Select Committee on Communist Aggression, House of Representatives, Eighty-third Congress, Second Session, Under Authority of H. Res. 346 and H. Res. 438. 36 p.

УДК 81'27:323.1:342.725

НАЦІОНАЛЬНІ ПОСТУЛАТИ ТЕКСТІВ ДМИТРА ДОНЦОВА

Оксана Микитюк,

*кандидат філологічних наук, доцент катедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»*

Проаналізовано національні дороговкази побудови сильної держави в текстах Дмитра Донцова. Доведено, що завжди на часі є творити сильну провідну верству, утверджувати моральні чесноти (мудрість, відвагу, віру, патріотизм), формувати національний характер та об'єднувати людей спільної ідеї.

Ключові слова: *Дмитро Донцов, сильна держава, своя влада, моральні чесноти, національний характер.*

National guidelines for building a strong state in the texts of Dmytro Dontsov are analyzed. It is proved that it is always time to create a strong leading class, to affirm moral virtues (wisdom, courage, faith, patriotism), to form a national character and to create the unity of people with a common idea.

Keywords: *Dmytro Dontsov, strong state, own power, moral virtues, national character.*

У контексті сучасної російсько-української війни, ворожої до українства влади (визначальний принцип якої «какая разніца»), знецінення моральних чеснот, передвиборчих баталій з гаслами про об'єднання, варто проаналізувати аксіоматичні засади програмових текстів Д. Донцова, що і є завданням розвідки.

Серед чільних постулатів ідеолога українського націоналізму – утвердити сильну державу та створити вольову націю, відтак до сьогодні важливим є його вміння бачити та правильно оцінити ситуацію. Великий публіцист виокремлює три способи реагувати на дійсність: перший – скоритися, другий – голосити, що світ «згурів» і «здичавів», третій, побудований на традиціях, – це мислити «категоріями **за і проти, своє і чуже, поразка і тріумф**» [6, с. 119]. Лише цей третій спосіб передбачає пропагування численних державотвірних векторів розвитку, що висвітлюють твори Д. Донцова, зокрема: засновувати свою про-

відну верству, утверджувати моральні принципи для верхівки влади та всього народу, формувати характер, усвідомлювати можливість об'єднання лише з людьми спільного духу та вміти боротися.

1. **Надважливим чинником існування держави є влада.** Ідеолог українського націоналізму дає дороговкази для творення провідної верстви в історичному розрізі. Мислитель переконує, що князі часів Русі мали за завдання «формувати владу», відтак в своїй країні «на першому місці стояло бажання влади, бажання командувати й наказувати» [1, с. 132]. Отже, стрижневі вимоги до провідників такі:

1.1. Влада має бути своя, що є необхідністю для формування, утвердження та розвитку держави. Д. Донцов унаочнює свої тексти знаковими персонами, зокрема, ставить за приклад митрополита Київського та всієї Русі Іларіона, який просить в Бога не дати народ «в руки чуждих» та Пророка Т. Шевченка, який відтворює біль, що живем «на нашій, не своїй землі». Не лише звернення до особистостей є джерелом аргументів, також Великий публіцист вмотивовує свої думки чіткими аналогіями з тваринного світу, який знає і живе за законами природи. Відтак ідеолог українського націоналізму зіставляє *своє – чуже, шуліку – голуба, вовка – вівцю*. У підсумку маємо такий аргумент: лише свої воїни можуть гарантувати безпеку, а «доручати ту безпеку й долю ординським воякам – це все одно, «неначе приставити шуліку стерегти голубів, а вовків – овець»» [6, с. 102].

1.2. Влада має бути сильною та непохитною. Д. Донцов твердить: «Закон природи є право сили» [5, с. 158]. У цьому переконує і сучасне міжнародне життя, бо в світі поважають тільки сильних, тільки тих, то вміє боротися. У тексті «Дух нашої давнини» мислитель пояснює чесноти, яким має відповідати керівна верства, а саме: бути непоборною всередині, страшною для ворогів та обов'язково «стреміти» до незалежності.

1.4. Влада має бути об'єднана власною ідеологією та ідеєю. Цей постулат Д. Донцов увиразнює метафорично. На його думку, влада стає «деревом, що його в середині виїв шашіль» [1, с. 88], якщо нема єдиної ідеї, котра втримає армію, церкву та державу. Принцип, який варто втілити в життя, Д. Донцов визначає цитатою Гельо: «Панування над світом належить тим, хто вміє сказати «Ні»» [5, с. 157], тому українська влада мала б сказати (хоча не сказала) «ні» і більшевизму, і соціалізму, і демократизму, який був лише оболонкою та підтакуванням сильному ворогові. Інстинкт володаря – це командувати, вміти визволятися з чужої команди та знати, як зберегти свої державо- та націєтворні засади, бо «немає сенсу розбивати скрижалі, коли не хочете поставити на їх місце нові» [6, с. 170].

1.5. Влада – це не лише демократія, а шляхетна, переконлива воля керівника. Великий публіцист визначає демократію як «панування многих», як таку, що «знає лише закон числа, тягар «живої ваги»» [6, с. 142]. Ідеолог українського націоналізму тлумачить, що розуміння демократії його сучасниками полягало в умовлянні позбутися сварок, які не на часі, бо утверджувалася згода, яка буде, а не незгода, що руйнує. Натомість мислитель називає ці тези безглуздими фразами, які ніколи не допоможуть сформувати здорову націю та побудувати національну державу. Щодо всюдисущої демократії, то творець покоління борців пояснює, що не влада народу, а добір кращих представників може створити керівну верхівку. Д. Донцов вмотивовує, що «спустошилася і загинула й козацька держава, коли нагорі, серед правлячих опинилися люди з душею Шевченкових «свинопасів»» [1, с. 18–19].

2. **Моральні чесноти** є важливим елементом державних мужів та цілого народу. Керівник-державник повинен володіти особливими духовними прикметами, до яких належить мудрість, відвага, віра, патріотизм та аскетизм.

2.1. Мудрість. Літописи давніх часів зазначають, що правитель мусить бути віщим, тобто мудрим, Цю рису бачимо в наших князів: Олега, Святослава,

Ярослава Мудрого, Всеволода, Володимира. Саме прикмета мудрости є визначальною для розвитку майбутніх поколінь.

2.1 Відвага. Це стрижнева риса керівника, бо, якщо «страх запаморочує йому голову», то «брак мужности паралізує здійснення найкращого змислу» [1, с. 94].

2.2. Віра. Суть цього постулату походить зі Святого Письма, яке утверджує **«певність речей невидимих»**, що мають чудодійну силу. Світ був створений за задумом Божим, а в матеріальному плані з нічого, відтак ідея Творця, його помисел передують матеріальним чинникам. Д. Донцов каже про це так: «Віра – це незрушима певність, що коли ви сильно захочете – захочете у вашій «фантазії» – дійти до вимірної мети, всі тверді, «реальні» мури, що загордили вам дорогу, розлетяться в порошок, як мури Єрихону від трубних звуків» [4, с. 21].

Визначаючи шляхи поступу для вольової нації в програмовому тексті «Націоналізм», Д. Донцов зіставляє віру й успіх та виводить своєрідну формулу для перемоги: «В політиці, так само як в релігії, успіх на боці того, хто вірує, а не того, хто сумнівається» [5, с. 173].

Ще два моральні принципи зіставляє Великий публіцист – віру й сумнів. У висліді маємо таку дефініцію сумніву: «Що таке сумнів? – Це брак віри в свою правду і в себе самого» [2, с. 543].

2.4. Патріотизм. Це доконечний складник моральних чеснот, для якого напевно не потрібні аргументи. Проте зденаціоналізованому поколінню Д. Донцов показує необхідність повернути власну ментальність до великого княжого та козацького минулого, коли «патріотизм був патріотизмом, а не космополітизмом; коли нація була нацією, а не «всенацією»; коли любов до свого була любов'ю до свого, а не – водночас – до чужого й ворожого» [6, с. 92]. Правда в творах Т. Шевченка, до якої апелює мислитель, була вибухова, непримиренна до зла, вмотивована українською «минушиною», історичною пам'яттю, переказами діда, традиціями свого народу.

2.5. Аскетизм. Принагідно варто наголосити, що не лише чесноти мудрости, відваги, віри та патріотизму визначають духовість народу. Для успішного життя важливий також аскетизм, на якому наголошує мислитель. За Д. Донцовим, аскетизм – це дисципліна, що «ненависна плебсу, це є вічне напруження і комбативність духа проти всякої втоми, всякої оспалости, проти всякого розпруження» [1, с. 77].

3. Формування характеру нації. Пристрасний публіцист дає зрозуміти, що характер є «тою чудодійною силою, яка одиниці возносить вгору, даючи їм владу над числом» [3, с. 9]. Сила характеру – це вміння впевнено тримати лінію поведінки, це вміння досягати мети, це вміння вибирати, яке завжди присутнє в сучасному світі, це вміння піднятися після падіння та йти далі. Саме таким має бути провідник, який веде народ до вибраної мети.

Автор «Націоналізму» запевнює, що характер повинен базуватися на національному чинникові, тобто для формування нації є важливий сильний національний характер. Приміром, українські пісні, перекази, легенди існували віддавна, проте вони стали національним надбанням лише тоді, коли вони увійшли як стрижні ідейного гарту в твори Шевченка. «Дух нації» говорив словами Шевченка, який закликав до боротьби («Борітеся – поборете»), мав за основу непохитні погляди: «В своїй хаті – своя правда, і сила, і воля» та «Блаженний муж на лукаву не вступає раду». Базовими для вироблення національного характеру завжди є традиції: «Традиції – це панцир, який хоронить збірноту від ворожих ударів, немов тіло вояка, не дає йому охляти» [6, с. 70].

4. Надактуальним для сучасного стану речей є з'ясувати суть об'єднання, яке стає важелем перемоги чи поразки в кожній передвиборчій кампанії.

4.1. Д. Донцов дає у своїх текстах спектр повчальних метафор про можливість об'єднання. Перша – про яйця та цеглини: «Положіть на терези з од-

ного боку десять яєць, а з другого десять цеглин – останні переважають. Сила не в кількості, а в якості, у вартостях, у динамізмі» [6, с. 136]. Друга цитата-метафора ще переконливіша, бо не можна поєднати навзаєм несумісні речі: «Об'єднання тоді тільки буде міцним, коли буде звукою **луччих, не вских!** коли об'єднаєте в горщику капусту, бульбу, стару підшву і здохлого кота, – не смакуватиме таке об'єднання!» [6, с. 136]. Третє пояснення знову ж таки ґрунтується на неможливості різнорідного об'єднання: «Коли зберемо докупи («об'єднаємо») кепського флетиста, кепського скрипаля та ще гіршого піаніста, чи з того вийде добра оркестра? Або чи вийде добра оркестра із вправних навіть музик, коли ними диригуватиме шофер? Наполеон казав, що армія з ослаів під проводом лева доконає більше, ніж армія з левів під проводом осла» [6, с. 142].

4.2. Біблійні тексти, до яких апелює Д. Донцов, містять численні виразно-виразні аспекти про суть об'єднання: «Бог не об'єднує різне по суті, Бог лучить спільне по духу». Мислитель різними прикладами доводить, що не варто об'єднувати всіх українців без їхньої внутрішньої суті: «чесних – із шахраями, ідейних – із провокаторами» [6, с. 137]. У результаті маємо очевидний висновок: будь-яке об'єднання людей чи партій ніколи не створить сильної України, натомість повинно бути єднання людей «оживлених однаковим, спільним для всіх духом, з'єднаних на підставі суворого добору, старанного пересіювання» [6, с. 137].

5. **Постулат успіху, за Д. Донцовим, – це постійна боротьба**, це не знати розчарувань, це вміння йти до мети, «це бажання по кожному упадку зриватися на ноги, to try again (пробувати знову), бо хто боїться невдач і розчарувань, той згори програв свою життєву ставку, будь це одиниця чи нарід» [3, с. 16]. І в жодному випадку, твердить мислитель, не варто звинувачувати час та обставини. У тексті «Хрестом і мечем» це звучить аксіоматично: «Хто нарікає на обставини, той чекає спасення від обставин. Хто винить себе самого, – той спасення шукатиме у власній душевній і духовій регенерації» [6, с. 119].

Висновки. Д. Донцов, який народився в змосковщеній Таврії, став виразником ідей національного гарту, творцем покоління борців, трибуном вмотивованих аргументів про ворожість Росії для України, пропагатором моральних чеснот, які об'єднані Правдою, Вірою та Боротьбою. Усі тексти мислителя стверджують необхідність творення могутньої суверенної національної держави, що має своїм опертям традиціоналізм та пам'ять про славні гетьманські та козацькі часи українського народу.

Література

1. Донцов Д. Дух нашої давнини. Львів – Київ : Накладом Юрія Криворучка, 2011. 160 с.
2. Донцов Д. Душевна драма І. Франка і його сучасників // Донцов Дмитро. Літературна есеїстика / Відп. ред. і упорядник О. Баган. Дрогобич : Відродження, 2009. – С. 527–544.
3. Донцов Д. Єдине, що є на потребу. Київ : Діокор, 2002. 64 с.
4. Донцов Д. Московська отрута. Торонто – Монреаль : Спілка визволення України, 1955. 296 с.
5. Донцов Д. Націоналізм. Вінниця : ДП «ДКФ», 2006. 236 с.
6. Донцов Д. Хрестом і мечем. Тернопіль : Рада, 314 с.

НАЦІОНАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ ЯК МЕТОД ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНОГО СВІТОГЛЯДУ

Тетяна Рева,

кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри гуманітарних дисциплін
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

Аналізується концепт національної пам'яті як елемент безпеки суспільства. Розкрито метод історизування конфліктного спадку та його застосування у формування національної пам'яті

Ключові слова: пам'ять, національна пам'ять, пропаганда, конфлікт.

Concept of the national memory as an element of the security of a society is analysed.

The method of the historicizing of the conflict heritage and its influence in the forming of the national memory is highlighted.

Keywords: memory, national memory, propaganda, conflict.

Кожна людина об'єднує у собі два начала – індивідуальне та колективне, особисте та національне. Карл Юнг намагається пояснити це – концептом архетипу, як наявності колективного несвідомого. Неофрейдист Еріх Фромм називає цю внутрішню суперечність – «втечею від свободи», яка полягає у боротьбі між прагненням людини будувати вільну, особливу та індивідуальну та одночасно ідентифікувати себе з тією чи іншою групою, яка дає відчуття безпеки [4, с. 48]. Одну з провідних ролей у цьому процесі відіграє так звана «діаноетична здатність людини» – пам'ять [1, с. 134]. Вона виступає предметом дослідження великого спектру наук, зокрема: історії, «живої» історії (концепція накопичення матеріалів з історичних подій на основі особистих спогадів їх учасників), культурології, політології, мистецтвознавства, медицини, фізики та інших наук. Саме вона національна або історична пам'ять впливає на формування національної свідомості народу, що визначає самоідентифікацію особистості – до якого національно-культурного простору вона себе відносить. В сучасних соціально-політичних умовах національна пам'ять стає інструментом маніпулювання громадською думкою та формування вигідного світогляду в соціумі або стійкості до ворожої інформаційної війни.

Аналізуючи концепції безпеки португальська дослідниця Марія Ракель Фрейре стверджує, що у європейській науці поняття безпеки є розширенням, який включає в себе не лише оборону, а й інші сфери суспільного буття – економіку, політику, освіту, культуру. Одним з цікавих підходів є концепція безпеки вальської школи. Її представники пропонують три напрямки аналізу безпеки – філософський ревізіонізм, практика та масштаб безпеки на рівні людства [5, с. 34]. Філософський ревізіонізм у цьому випадку включає переоцінку історії або формування «нового національного бачення історії». У історії кожної держави, нації є суперечливі випадки ідентифікації тієї чи іншої історичної персоналії. Якщо розглядати культуру України, у нас є персоналії на чий спадок претендують декілька країн. У зв'язку з тим, що території нашої держави протягом тривалого часу входили до складу різних країн, ми маємо не один такий випадок. Наприклад, видатний дослідник, один з перших теоретиків концепції суспільного договору в Європі, громадський діяч XVI століття Станіслав Оріховський, що називав себе Оріховський-Роксолан є постаттю, яка зробила великий внесок у розвиток української та польської культури. Його праці, в основному збереглися в Польщі, писав він польською, однак постійно у своїх трактатах «Напучення королю Сігізмунду Августу» [3] та дві промо-

ви «Про турецьку загрозу» захищав інтереси України та ідентифікував себе з українською культурою додаючи «Роксолан». Другим прикладом, можна навести, видатного письменника Миколу Гоголя між яким сперечаються Україна та Росія, чий він був письменник. Також цікавою постаттю є Казимир Малевич, який був етнічним поляком, народився в Києві, а працював як в Україні так Росії та інші.

З точки зору впливу на суспільство та формування політичної культури розглядають пам'ять у своїй праці «Європа та її болісні минувшини» французькі дослідники Жорж Мінк та Лора Неймаєр. Аналізуючи європейський досвід вирішення конфліктів та постконфліктного синдрому, що охоплює суспільство, вони розкривають роль національної пам'яті в вихованні певних політичних цінностей, що виступають основними маркерами політичної культури громадян. Науковці вважають, що багато країн з тоталітарним минулим або внутрішніми «замороженими» вдаються до методу «історизування конфліктного спадку», тобто формування пам'яті про певні історичні події. Цей метод застосовується для різних цілей, зокрема: консенсус, викриття фактів та уникнення відповідальності [2, с. 17].

1. Досягти консенсусу. Ця мета полягає у процесі «примирення», коли держава будує свою культурну політику шляхом пошуку спільних понять, значень та цінностей, які можуть об'єднати антагоністичні позиції. Прикладом, може слугувати Іспанія, що поставила пам'ятник всім загиблим у громадянській війні 1936 - 1939 – фалангістам (праві) та республіканцям (ліві), написавши «Тут лежить Іспанія». В Україні з 25 березня 2015 року святкується День пам'яті та примирення – 8 травня, що є спробою, об'єднати українців навколо ідеї – захисту Батьківщини.

2. Викриття деяких забутих фактів або «витісненої історії» спрямоване на формування унікальності та автохтонності національної або етнічної культури, тобто підкреслюються відмінності, особливості національної ідентичності поміж інших. Така стратегія притаманна всім країнам, які входили до складу імперій, включаючи пострадянські держави, що намагаються звільнитися від тоталітарного та колоніального минулого. Після здобуття незалежності Україна повернулася до аналізу періодів, що замовчувалися «Розстріляного Відродження» - знищення цілої генерації української інтелігенції, дисидентського руху, трагедії голоду 1932-1933 та 1947 років тощо.

3. Уникнення відповідальності за злочини минулого означає замовчування певних фактів з вітчизняної історії, що можуть нашкодити внутрішній та міжнародній політиці. Така стратегія має відкритий ідеологічний характер, що зосереджений на формуванні у суспільстві певного необхідного образу «переможця», «визволителя», «борця за справедливість» та інших. У більшості випадків, цю стратегію обирають країни, які вважають себе спадкоємцями імперій, країни з тоталітарним минулим або демократичні країни з негативним досвідом внутрішньої політики. Прикладом, держави – спадкоємиці імперії, є Російська федерація, яка, наприклад, позиціонує себе як країна – переможець у Другій Світовій війні, при цьому уникає будь-яких згадок про Угоду про ненапад між Німеччиною та Радянським Союзом (23 серпня 1939 рік) та таємний протокол про поділ Польщі між Радянським Союзом та Німеччиною. Прикладом держави з тоталітарним минулим, можна назвати, Китай, який дуже стримано розповідає про «культурну революцію 1966 – 1976» їх лідера Мао Цзедуня. Демократичні країни також мають негативний досвід внутрішньої політики, наприклад, політика Австралії щодо аборигенів, яку в подальшому назвуть «вкраденим поколінням» (*stolen generation*), яка тривала кінця XIX до 60-х років XX століття [6].

Таким чином, у сучасних умовах національна пам'ять може виступати не лише методом збереження традицій, а також як частина механізму впливу

на суспільства та протидії гібридним загрозам, що постають перед демократичними країнами з тоталітарним минулим. Варто зауважити, що матеріал для цього виступу був отриманий при виконанні проєкта «Академічна протидія гібридним загрозам – WARN» # 610133-EPP-1-2019-1-FI-EPPKA2-SVHE-JP».

Література

1. Аристотель. Нікомахова етика / перек. В. Ставнюка. Київ : Аквілон-Плюс, 2002. 480с.
2. Європа та її болісні минувшини / упоряд. Мінк Ж., Неймайер Л. Київ : Ніка-Центр, 2009. 272 с.
3. Оріховський С. Напучення королеві польському Сигізмунду-Августу. URL: http://litopys.org.ua/old14_16/old14_08.htm#or2
4. Фромм Е. Втеча від свободи / пер. з англ. М. Яковлєва. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2019. 284 с.
5. Galantino M.- G., Freire M.-R. (eds.) Managing Crises, Making Peace: Towards a Strategic EU Vision for Security and Defense. London: Palgrave, 2015. 297 p.
6. Heiss A. Government Policy in Relation to Aboriginal people. URL: <https://www.sydneybarani.com.au/sites/government-policy-in-relation-to-aboriginal-people/>

УДК 94 (477)

ФЕНОМЕН САМОЗНИЩЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ МИКОЛОЮ ГОГОЛЕМ І РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

Володимир Сергійчук,

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії світового українства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті йдеться про феномен самознищення української історичної пам'яті, який започаткував у першій половині XIX ст. видатний письменник Микола Гоголь, коли в угоду російському самодержавству за виділені на лікування гроші переписав епілог своєї безсмертної повісті «Тарас Бульба». Відтоді цим твором прославляється православний цар і велич Росії, хоч нічого подібного в оригіналі й першому виданні не було. Цей феномен самознищення власної історичної пам'яті перекочував і в незалежну Україну, коли окремі дослідники спокушаються на різні зарубіжні гранти, що штовхає їх до необ'єктивного висвітлення подій минулого нашого народу.

Ключові слова: Микола Гоголь, самознищення історичної пам'яті, використання зарубіжних грантів.

The article deals with the phenomenon of self-destruction of Ukrainian historical memory, which was started in the first half of the XIX century by the famous writer Mykola Gogol, when he rewrote the epilogue of his immortal novella «Taras Bulba» in agreement with the Russian autocracy for the money allocated for treatment. Since then, this work glorifies the Orthodox Tsar and the greatness of Russia, although there was nothing similar in the original and the first edition. This phenomenon of self-destruction of one's own historical memory has moved to independent Ukraine, when some researchers are tempted by various foreign grants, which leads them to biased coverage of the events of our people's past.

Keywords: Mykola Gogol, self - destruction of historical memory, use of foreign grants.

На початку 1830-х років Микола Гоголь активно демонстрував у Санкт-Петербурзі свою проукраїнську позицію, що виражалося не тільки у підготовці ним такої праці, як «Погляд на формування України», а й на

акцентуванні того, що Русь – це українське явище: «Вишневые низенькие садики, и подсолнечники над плетнями и рвами, и соломенный навес чисто вымазанной хаты, и миловидное, красным обводом окруженное окошко. Ты древний корень Руси, где сердечней чувство и нежней славянская природа» [4; М., 1994. – Т. 8. – С. 454].

Він розуміє, що на берегах холодної Неви працює не для рідного народу, відтак усвідомлює необхідність віддати себе своїй землі. Тому одним із власних проєктів спокути перед нею він бачить написання правдивої історії України, про що повідомляє Михайла Максимовича 9 листопада 1833 року: «Теперь я принялся за историю нашей единственной, бедной Украины. Ничто так не успокаивает, как история. Мои мысли начинают литься тише и стройнее. Мне кажется, что я напишу ее, что я скажу много того, чего передо мной не говорили» [3; М., 1940. – Т. 10. Письма. – С. 284].

За порадою Максимовича Гоголь навіть починає добиватися кафедри всесвітньої історії в Київському університеті Святого Володимира, готує пробні лекції й читає їх у столичному університеті. У черговому листі до Максимовича від грудня 1833 року закарбуються й воістину сакральні означення киевоцентризму для українства: «Представь, я тоже думал. Туда, туда! в Киев! в древний, в прекрасный Киев! Он наш, он не их, неправда? Там, или вокруг него, деялись дела старины нашей» [3; М., 1940. – Т. 10. Письма. – С. 288].

Гоголь уже мріє про те, як вони з Максимовичем обіймуть київські кафедри і «ради всего нашего, ради нашей Украины, ради отцовских могил... соединившись вместе, мы такое удерем издание, какого еще никогда ни у кого не было» [3; М., 1940. – Т. 10. Письма. – С. 288].

Обласканий царською милістю поет Олександр Пушкін, що провів у Гоголя кілька годин (переглядав його замітки), вражено розповів тоді наближений до родини монарха Олександрі Смирновій про те, як багато спостережень той зробив уже в дорозі від Полтави до Петербурга; він записував навіть розмови, описував міста, в яких зупинявся, різних людей і місцевості, відзначав різницю між жителями півночі й українцями. Пушкін закінчив тим, що сказав: «Он будет российским Стерном; в него оригинальный талант; он все видит, он умеет смеяться...» [9; С. 43].

Тобто, Пушкін бачив українця Миколу Гоголя таким великим російським прозаїком, якого ще не мав його народ. Треба лише, аби Гоголь зрозумів це й наполегливо рухався в правильному напрямкові. Й поменше печалився українськими справами. Смирнова ж пообіцяла Пушкіну лаяти Гоголя, якщо той «буде занадто сумувати в Північній Пальмирі, де сонце завжди має такий хворобливий вигляд» [9; С. 43].

Тож царське самодержавство запропонувало Гоголю читати в Київському університеті російську історію, чого той не прийняв. І коли в Гоголя виникла гостра потреба лікуватися, то Пушкін, як особливо наближений до імператора, попідкувався відправити нашого земляка за кордон, аби той не надумав поїхати в сонячну Україну, де міг би вичуняти не лише тілесно, а й духовно, і з висоти своїх здобутків і всеросійської слави проїнятися національними проблемами рідного народу.

Можна погодитися і з Володимиром Дорошенком: «Гоголь виконував діло величезної ваги: своїми українськими повістями пробуджував він серед нас національну свідомість, а своїми сатиричними писаннями – суспільно-політичну: демаскував усю гниль і моральний розклад царського ладу, виказував усю нікчемність сучасного йому громадянства, всіх тих наших «рабів-підніжків, грязь Москвы», що проти них пізніше так гостро виступав Шевченко. Об'єктивно, Гоголеві твори виконували ту саму революційну роль, що й гнівні пісні й ереміяди Шевченка» [6; С. XVII].

Але й у Європі на початках Гоголь ще не покидає своїх роздумів про майбутнє України. Скажімо, у вересні 1834 року він мав у Парижі в присутності Адама Міцкевича й Броніслава Залеського доповідь «про потребу для України відділитися від Москви». Про це, до речі, в 1859 році Богдан Залеський згадував у листі до польського письменника Франціска Духінського: «Розуміється, ми говорили здебільшого про москалів, які викликали відразу і нам, і йому. Питання про їхнє фінське походження було безперервно предметом обговорення. Гоголь підтверджував його зі всією своєю українською завзятістю. Він мав у себе під рукою чудові збірники народних пісень різними слов'янськими мовами. І ось так у питанні фінського походження москалів він писав і читав нам невеличку працю. В тій праці він показував, на підставі порівняння і детального співставлення пісень чеських, сербських, українських і под. з московськими, впадаючи в очі різниці в дусі, звичаях та в моральних поглядах москалів і в інших слов'янських народів. Для характеристики кожного людського почуття він підібрав особливу пісню: з одного боку нашу, слов'янську, приємну, ніжну і поруч московську – понуру, дику, нерідко канібальську, отже, чисто фінську. Шановний земляче, ти легко можеш уявити, як ця праця щиро втішала Міцкевича і мене» [2; С. 661, 662].

Як писав П. Зайцев, «Гоголь уже невдовзі зникнув наслідків свого сміху і гірко каявся, бо москалі, побачивши свою Росію в кривому дзеркалі Гоголевої творчості, жажнулися. Побачили безмежну країну ... мертвих душ! А Шевченко, і тяжко покараний за свою пророцько-бичувальну творчість, не відмовляється від неї (знав, що без віршів не уложити!)» [8].

Однак у Миколи Гоголя не вистачило мужності залишитися українцем. За це йому і подякував Вісаріон Белінський, який у 1842 році захоплено вигукне: «Столь же важный шаг вперед со стороны таланта Гоголя видим мы и в том, что в «Мертвых душах» он совершенно отрешился от малороссийского элемента и стал русским национальным поэтом во всем пространстве этого слова. При каждом слове его поэмы читатель может говорить: «Здесь русский дух, здесь Русью пахнет!». Этот русский дух ощущается и в юморе, и в иронии, и в выражении автора, и в размашистой силе чувств, и в лиризме отступлений, и в пафосе всей поэмы, и в характере действующих лиц...» [2; С. 166].

Водночас Микола Гоголь перепише монолог Тараса Бульби перед смертю, що тепер звучатиме як панегірик російському самодержавству, чого не було й близько в першому виданні цієї повісті. Зрештою, російські великодержавники добилися від Гоголя потрібного їм визнання: «Я сам не знаю, какая в меня душа, хохлацкая или русская...» [3; М., 1952. – Том двенадцатый. Письма 1842 – 1845. – С. 418].

Ця заява Гоголя про роздвоєння власної душі була виразом його українству, яке ще десять років тому бурхливо хапало ідеями про самостійність свого народу. А саме й цього від нього добивалися великодержавні шовіністи – аби він перестав бути українцем й закликав інших до смиренного служіння самодержавству.

З цього й поглибитися велика трагедія його життя, «виявившись такою силою суперечностей і контрастів, що їх тягара не міг вдержати на собі нещасний письменник» [7; С. 7].

Чому про самознищення Миколою Гоголем власної історичної пам'яті, як це він зробив у «Тарасі Бульбі», змушені писати в ХХІ ст. в умовах незалежної України? Коли, здавалося, можемо нарешті написати правдиву свою історію для себе й для світу.

Та тому, що саме за умов існування незалежної України наші сусіди залучають нас до написання історії під їхню диктовку, аби ми самі доклалися до самознищення власної історичної пам'яті, як це зробив Микола Гоголь за царські гроші. Почалося з підготовки так званих спільних шкільних підручників з

історії. Наприклад, така спільна комісія з поляками вже була створена на початку 1990-х років, коли українські дослідники тільки-но одержали доступ до таємних архівів. Уже тоді стало зрозумілим, що наші західні сусіди хочуть, аби учні українських шкіл одержували знання про якусь культурну місію поляків на наших землях з сивої давнини, про помилку Богдана Хмельницького, який підняв повстання проти гніту Речі Посполитої, особливо ж тиснули історики з Варшави про злочинність ОУН і УПА щодо польського населення в роки Другої світової війни.

А далі – більше! З 1997 року за ініціативою ветеранів Армії Крайової, яка діяла в Галичині й на Волині, і яких після приходу «других совітів» відпустили, як правило, до повоєнної комуністичної Польщі (учасники українського підпілля опинилося в цей час у Сибіру неісходимому), організовуються 10 наукових семінарів у Луцьку й Варшаві, на яких нібито мають узгодити важкі питання українсько-польського протистояння в роки Другої світової війни. Насправді ж це виявилось підготовкою до майбутнього пред'явлення українству звинувачень, бо польські науковці, які перебували під наглядом ветеранів АК на цих семінарах, добивалися відповідних картинок для свого телебачення про злочинність українських повстанців, особливо ж педалювалася тема волинської трагедії.

А що ж українська сторона? А більшість її представників намагалися не загострювати дискусії з поляками, хоч реальні документи, які свідчили про справжню ситуацію на тій же Волині, зберігалися в Україні, а поляки послуговувалися хіба що звітами еміграційного уряду, який сидів у Лондоні, чи свідомо сфальшованими спогадами через півстоліття. Як не прикро, але одним з мотивів у такій ситуації від окремих наших професорів, як це сталося восени 2001 року у Варшаві, було виправдання на кшталт: «Та чого там доводити. Дивіться, в якому готелі поляки нас поселили, який банкет підготували...».

Таким чином, протягом 10 семінарів польська сторона вивчила достеменно обізнаність з архівами й погляди кожного з українських науковців, а відтак у подальшому вона прямо диктувала українській стороні кого запрошувати на різні конференції – і не тільки в Польщі, а й в Україні. Як доказово звучав голос цих наших представників на свідчить результат – позаторік Сейм Польщі, як відомо, ухвалив постанову геноцид поляків на Волині.

Але ж поляки не зупиняються на досягнутому. З позаминулого року в Польщі на офіційному рівні почали звинувачувати українців у знищенні своїх співвітчизників у Гуті Пеняцькій 28 лютого 1944 року, хоч загальновідомо, що це зроблено руками спеціальної гітлерівської каральної групи. Але де голос на захист історичної пам'яті від наших науковців? Тим паче, що діаспорний дослідник П. Терещук ще 1975 року розвінчував цю брехню польських авторів [11; С. 1249].

Чомусь і влада, і офіційна наука не бачать у цьому проблеми, яка може призвести до нового загострення в польсько-українських відносинах. Хіба що краєзнавець з Бродів на Львівщині Дмитро Чобіт пробує довести, що українці тут зовсім ні причому.

На жаль, ми готові поступитися правдою і ще на одному вкрай важливому для українства науковому напрямку – дослідженні кількості втрат від Голодомору-геноциду 1932 – 1933 років. Десятки років українська діаспора вслід за німецькими дипломатами переконувала нас у тому, що жертви тоді сягали від 7 до 10 мільйонів. З 2015 року, коли у Вашингтоні готувалися відкривати Меморіал Голодомору, то раптом керівники українських наукових інституцій Північної Америки, зокрема, директор Українського наукового інституту Гарвардського університету Сергій Плохій, підписують привезений з Києва проект звернення про недоцільність нагадувати ці цифри, а краще говорити про 3,5 мільйона...

Про мінімальну цифру втрат у 7 мільйонів під час Голодомору-геноциду вказувалося і у виступах урядовців, і окремих науковців на спеціальному міжнародному Форумі, який відбувся в Києві в листопаді 2018 року. Але ж Український інститут національної пам'яті й досі не опублікував збірника матеріалів цього Форуму...

А треба було бачити той рейвах, який підняла група академічних істориків, коли вони дізналися, що група українських дослідників без їх відома була запрошена до Фінляндії, де виклала перед російськими колегами свої позиції щодо актуальних проблем історії України. Як у соціальних мережах ці люди з докторськими ступеннями захищали своїх друзів з Росії, а всіляко таврували нас, що ми посміли, очевидно, заявити про окремішність українського народу, геноцид під час Голодомору 1932 – 1933 років, правомірність передачі Криму і Севастополя УРСР у 1954 році тощо [10].

Львівський професор Ярослав Грицак нещодавно слушно зауважив: «Щоб не про нас писали історію, щоб не про нас робили історію, а щоб ми писали історію і самі робили історію» [5; С. 5].

Ми дійсно маємо відповідально ставитися до минулого і не піти слідами Миколи Гоголя, який за чужі гроші переписував історію власного народу.

Література

1. Белинский о Гоголе. – М., 1949.
2. Визвольний шлях (Мюнхен).
3. Гоголь Н. Полное собрание сочинений.
4. Гоголь Н. Собр. соч. – В 9-ти тт. – М., 1994.
5. Грицак Я. У серці темряви // Християнський голос (Мюнхен). – 2020. – Ч. 10.
6. Дорошенко В. Гоголь і Україна // Гоголь. Твори. – Нью – Йорк, 1955. – Т. I – II. – С. XVII.
7. Єфремов С. Між двома душами. Микола Гоголь. – К., 1909.
8. Зайцев П. З рукописних матеріалів в архіві УВУ в Мюнхені.
9. Записки А. О. Смирновой (1826 – 1845 гг.). – СПб., 1895. – Ч. 1.
10. Сергійчук В. Ось таке «верзіння» тих, кого не взяли за кордон // Нація і держава. – 2017. – Березень.
11. Терещук П. Дивовижний «ребус» польських фальсифікаторів (з приводу однієї «історичної» праці // Визвольний шлях (Лондон). – 1975. – Ч. 11.

УДК 323.1:94(477)-027.542(043.2)

УІНП ЯК ЦЕНТРАЛЬНИЙ ОРГАН ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ З РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ З ВІДНОВЛЕННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

Леся Халецька,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та документознавства
Національного авіаційного університету*

Аліна Талалаївська,

*студентка кафедри історії та документознавства
Національного авіаційного університету*

Висвітлено передумови створення, етапи та сфери діяльності, завдання Українського інституту національної пам'яті. З'ясовано сучасні ціннісні засади та місію УІНП.

Ключові слова: *посттоталітарне суспільство, Український інститут національної пам'яті, державна політика колективної/історичної пам'яті, політична кон'юнктура, національна єдність.*

The preconditions of creation, stages and spheres of activity, tasks of the Ukrainian Institute of National Memory are covered. The current values and mission of the UINM have been clarified.

Keywords: *post-totalitarian society, Ukrainian Institute of National Memory, state policy of collective / historical memory, political situation, national unity.*

Колективна/історична пам'ять відіграє провідну роль у самоідентифікації як окремої особистості/громадянина, так і всього суспільства. Усвідомлене розуміння, сприйняття і прийняття історії свого народу як своєї особистої форми відповідальної громадянської позиції особистості, завдяки чому вона стає стійкою до різних спроб маніпулювання суспільною свідомістю з боку владних або політичних структур.

Серед численних чинників формування колективної історичної пам'яті, до яких належать вплив сім'ї, найближчого соціального оточення, інститутів соціалізації, вплив яких протягом життя відчуває на собі особистість, відповідна діяльність громадських організацій, партій, рухів, інтерпретація історичного дискурсу фахівцями-істориками, важливе місце посідають державні інституції, які мають змогу впливати на вироблення і трансляцію політики колективної історичної пам'яті в загальнодержавних масштабах. Однією з них є створений у 2006 р. Український інститут національної пам'яті [10].

Можемо погодитися з думкою В. Тилішчака про ситуативність творення державної політики пам'яті з часу проголошення Україною незалежності у 1991 р., відсутність чіткого бачення політики пам'яті, зважаючи на необхідність подолання стереотипів і міфів, нав'язаних спільним «совєтським» тоталітарним минулим [12]. Протягом 1990-х рр. в офіційний дискурс поступово впроваджується національний історичний наратив, в центрі суспільного обговорення опиняються «закриті» в радянський період теми репресій, Голодомору, боротьби за українську державність. Як зазначає В. Бондар [1, с. 386], в період до 2005 р. державна політика пам'яті характеризувалася послідовністю здійснення, однак разом з тим кон'юнктурністю, прагненням досягти компромісу між прихильниками пострадянського і національного/націоналістичного поглядів на історію заради примирення суспільної думки. З 2005 р. державна політика пам'яті значно активізується і політизується, починаючи від ініціативи Президента України В. Ющенка організувати міжвідомчу робочу групу з розробки пропозицій створення спеціального інституту національної пам'яті з метою реалізації державної історичної політики [13].

У травні 2006 р. постановою Уряду був створений Український інститут національної пам'яті [10], а у липні цього ж року уряд затвердив відповідне положення. Завданнями УІНП були визначені формування та реалізація державної політики національної пам'яті, забезпечення вивчення історії українського державотворення, історії інших народів і національних меншин, що проживали на території України, проведення заходів з увічнення пам'яті учасників національно-визвольної боротьби, світових воєн, жертв голодоморів і політичних репресій тощо [9].

На чолі УІНП в різні часи перебували Ігор Юхновський (2006–2010 рр.), Валерій Солдатенко (2010–2014 рр.) та Володимир В'ятрович (2014–2019 рр.). Із 4 грудня 2019 р. УІНП очолив Антон Дробович.

Хоча діяльність УІНП до 2014 р. оцінюється як суперечлива, з часу заснування він опікувався широким колом питань, до якого належало, зокрема, формування Архіву національної пам'яті, реалізація проектів з усної історії, розробка пропозицій з просування концепції голодомору-геноциду на

міжнародній арені, створення меморіальних місць і комплексів і управління ними, створення музейних експозицій, підготовка пропозицій щодо забезпечення соціального захисту учасників національно-визвольних змагань тощо [5, с. 117–118]. На діяльності УІНП не могла не позначитися політична боротьба 2006–2007 рр. між президентом і його опонентами з Партії регіонів, КПУ, які контролювали уряд. Оскільки Інститут був створений як орган виконавчої влади, він залежав від змін політичної кон'юнктури. Його діяльність дещо похвалилася після позачергових виборів 2007 р. Головним завданням інституту стало забезпечення меморіальних заходів, присвячених 75-й річниці Голодомору 1932–1933 років в Україні. На цей період припадає збільшення фінансування Інституту: з 3 478 тис. гривень (476 тис. євро) у 2007 р. до 19 236 тис. (1672695 євро) в 2010 р. [3]. У 2008–2009 рр. було реалізовано такі значні проекти, як створення Національної книги пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні, розробка концепції історичної освіти в Україні, а також за сприяння УІНП був підготовлений перший в Україні «меморіальний» Закон «Про Голодомор 1932–1933 рр. в Україні» (2006 р.), здійснена розробка концепції закону про український національно-визвольний рух 1920–1950-х рр. (прийнятий у 2015 р.).

У 2010 р. УІНП знову став жертвою політичної кон'юнктури. Після приходу до влади В. Януковича і Партії регіонів в межах «оптимізації центральних органів державної влади» УІНП було ліквідовано [14]. У січні 2011 р. Інститут був відновлений [11], однак його статус був знижений: Інститут став науково-дослідною установою в управлінні Кабінету Міністрів [3].

Побоювання щодо перетворення УІНП на «інструмент реабілітації тоталітаризму» [4] не виправдалися, Інститут в цілому продовжував працювати на національних історичних засадах, зосередившись на розробці теоретичних і концептуальних проблем колективної/історичної пам'яті, намагаючись, однак, відійти від суто національно-ексклюзивної моделі історичної пам'яті [3].

Революція гідності та пов'язані з нею події політичного і суспільного характеру вплинули на подальший зміст і напрямки діяльності УІНП, який був одночасно ліквідований і відновлений у статусі «центрального органу виконавчої влади з реалізації державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра культури» відповідною урядовою постановою [8]. У листопаді 2014 р. Кабінет міністрів України затвердив нове положення про УІНП, розширивши сферу його діяльності [7]. Інститут вийшов на міжнародну арену: приєднався до Європейської платформи пам'яті, встановив контакти з Польським інститутом національної пам'яті.

Діяльність УІНП в постреволюційний період продовжує оцінюватися неоднозначно і викликати гострі дискусії серед фахівців, суспільно-політичних діячів, загалом громадян. Широкого розголосу набуло свого часу написання і проведення через комітети Верховної Ради чотирьох «меморіальних» законів 2015 р. [2]. Окрім зміни суспільно-політичних умов, у яких УІНП реалізує покладені на нього завдання, чинником впливу виступає особистість керівника цієї інституції. Свого часу негативні зміни в діяльності Інституту очікувалися у зв'язку з перебуванням на посаді його керівника В. Солдатенка. Критично сприймалася діяльність В. В'ятровича, хоча саме під його керівництвом Інститутом були зроблені рішучі кроки на шляху декомунізації українського суспільства, яка отримала широкий розголос як в українському суспільстві, так і за кордоном. Так само неоднозначно було сприйняте призначення на посаду керівника УІНП А. Дробовича. Втім, лише час дозволить оцінити можливі зміни в підходах до побудови державної політики пам'яті.

Позатим, активна законотворча діяльність (розробка законів, прийнятих Верховною Радою у 2015 р., зокрема, «Про засудження комуністичного та

націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років»; в цілому, протягом 2017–2019 рр. розроблено 26 проєктів нормативно-правових актів, інформаційне (наприклад, на сайті Інституту за 2017–2019 рр. розміщено 2 439 повідомлень і статей; за цей час сайт відвідало 668 207 користувачів; кількість інтерв'ю та коментарів, які співробітники Інституту надали засобам масової інформації за цей час, становить понад 3 000), наукове, методичне, організаційне забезпечення реалізації політики національної пам'яті (зокрема, протягом 2017–2019 рр. організовано та/чи підтримано проведення 51 заходу – наукових конференцій, круглих столів, семінарів – з обговорення проблем минулого України, формування та реалізації політики національної пам'яті), постійна і послідовна популяризація історії України (провідна тематика – події Української революції 1917–1921 рр., Революції Гідності, Другої світової війни, російсько-української війни, Голодомору 1932–1933 років, депортація українців Закерзоння, політичні репресії, здійснені радянським комуністичним режимом, депортація кримських татар), її видатних особистостей (зокрема, борців за незалежність України Івана Мазепи, Симона Петлюри, Степана Бандери), робота, спрямована на подолання історичних міфів, міжнародна співпраця відповідного характеру, співпраця з музеями, видавнича робота, інформаційна робота в соціальних мережах «Фейсбук», «Твіттер», розвиток Ютуб-каналу Ukrainian Institute of National Remembrance тощо [6] здійснює потужний вплив на формування суспільної свідомості, насамперед, покоління юних громадян України, яким притаманне внутрішнє несприйняття і опір проявам тоталітаризму та прагнення сформувати демократичне і відповідальне громадянське суспільство. З цієї точки зору, серед інших аспектів діяльності, важливою її частиною є підготовка і розміщення у вільному інтернет-доступі інформаційних матеріалів, зокрема, для вчителів. Ці матеріали з актуальних проблемних питань української історії об'єднують у собі методичні рекомендації, презентації, відеолекції, листівки, навчальні ігри.

Отже, Український інститут національної пам'яті проводить значну роботу у сфері відновлення, збереження історичної пам'яті з метою сприяння формуванню української державної нації та національної свідомості на основі відмови від практики замовчування, викривлення змісту й оцінки історичних подій і постатей, притаманних тоталітарним суспільствам.

Література

1. Бондар В. Державна політика історичної пам'яті в Україні 1990–2000-х рр.: основні тенденції // Історіографічні дослідження в Україні. 2013. Вип. 23. С. 377–400. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Idvu_2013_23_20 (дата звернення: 28.05.2020).
2. Відкритий лист науковців та експертів-українознавців щодо так званого «Антикомуністичного закону» // Критика. 2015. Квітень. URL: <http://krytyka.com/ua/articles/vidkrytyy-lyst-naukovtsiv-ta-ekspertiv-ukrayinoznavtsiv-shchodo-tak-zvanoho-antikomunistychnoho-zakonu> (дата звернення: 13.04.2020).
3. Касьянов Г. К десятилетию Украинского института национальной памяти (2006–2016) // Historians in.ua: інтернет-мережа гуманітаріїв в Україні та світі : вебсайт. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/1755-georgij-kas-yanov-k-desyatiletiiyu-ukrainskogo-institutu-natsional-noj-pamyati-2006-2016?fbclid=iwar1hfwsgkmnpw7i8ai3xvuhobj1-tvwsd-rqzvgvmkogwa6hyvg1iv0gi05a> (дата звернення: 23.04.2020).
4. На що перетвориться національна пам'ять під керівництвом комуністів? URL: <http://www.unian.ua/politics/382058-na-scho-peretvoritsya-natsionalna-pamyat-pid-kerivnitstvom-komunistiv.html> (дата звернення: 01.04.2020).
5. Попович О. Український визвольний рух на центрально-східному Поділлі 40–50-х років ХХ століття у пам'яті українців // Емінак. 2019. № 4 (28). С. 109–121.
6. Офіційний сайт Інституту національної пам'яті. Звіт за 2019 р. URL: <https://uinp.gov.ua/pro-institut/zvity/zvit-za-2019-rik> (дата звернення: 28.05.2020).

7. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання Українського інституту національної пам'яті» від 12 листопада 2014 р. № 684. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/684-2014-p> (дата звернення: 01.04.2020).

8. Постанова Кабінету Міністрів України «Питання Українського інституту національної пам'яті» від 09 липня 2014 р. № 292. База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/292-2014-p> (дата звернення: 01.04.2020).

9. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Український інститут національної пам'яті» від 05 липня 2006 р. № 927. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/927-2006-p> (дата звернення: 02.04.2020).

10. Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Українського інституту національної пам'яті» від 31 травня 2006 р. № 764. База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/764-2006-p> (дата звернення: 02.04.2020).

11. Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Українського інституту національної пам'яті» від 12 січня 2011 р. № 8. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8-2011-%D0%BF> (дата звернення: 28.05.2020).

12. Тилішак В. Викилики і завдання державної політики у сфері відновлення і збереження національної пам'яті та національно-патріотичного виховання. URL: <http://ukrnationalism.com/direct-speech/1663-vyklyky-i-zavdannia-derzhavnoi-polityky-u-sferi-vidnovlennia-i-zberezhennia-natsionalnoi-pam-iati-ta-natsionalno-patriotychnoho-vykhovannia.html> (дата звернення: 09.04.2020).

13. Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо увічнення пам'яті жертв політичних репресій та голодоморів в Україні» від 11 липня 2005 р. № 1087/2005. База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1087/2005> (дата звернення: 02.04.2020).

14. Указ Президента «Про оптимізацію системи органів центральної виконавчої влади» від 9 грудня 2010 р. № 1085/2010. База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010> (дата звернення: 01.04.2020).

УДК 94 (477)

ТРИДЦЯТЬ МОМЕНТІВ З ІСТОРІЇ ДИВІЗІЇ «ГАЛИЧИНА», ЯКІ ВАРТО ДОСЛІДИТИ ТА ПОШИРЮВАТИ ІСТОРИКАМ

Ігор Ходак,

D. of S., кафедра українознавства

Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

У доповіді розглядаються проблеми дослідження історії дивізії СС «Галичина» в сучасній українській історичній науці та зроблено спробу виокремити напрямки майбутніх наукових досліджень цієї проблеми. Акцентовано на необхідності розв'язання найбільш гострих моментів історичного шляху заснування, розбудови, бойових дій та історичного значення цього військового формування. Пропонується також розглянути і спростувати найбільш поширені міфи про дивізію та дивізійників.

Ключові слова: дивізія СС «Галичина», колабораціонізм, військові злочини, історична справедливість.

The paper discusses research areas and problems of the history of the SS Division «Halychyna» in modern Ukrainian historical science and attempts to define the future scientific research areas of this topic. The author emphasizes a need to address the most critical milestones of the historical path of establishment, development, military actions and the historical significance of this military formation. It is also proposed to consider and rebut the most common myths about the SS Division «Halychyna» and its officers.

Keywords: World War II, SS Division «Halychyna», collaborationism, war crimes, historical justice.

27 травня 2020 року Окружний адміністративний суд Києва ухвалив визнати протиправними дії Українського інституту національної пам'яті, який дійшов висновку про те, що символіка 14 гренадерської дивізії СС «Галичина» не є символікою нацистського режиму. З урахуванням висновків суду поширення зазначеної символіки в Україні заборонено. Проте досліджувати історію дивізії суд ще не заборонив.

Понад 77 років тому, 28 квітня 1943 року, в окупованому гітлерівцями Львові офіційно проголосилося про початок творення Дивізії військ зброї СС «Галичина» на добровільній основі. Нині дуже важко знайти більш драстичну сторінку українського національно-визвольного руху, ніж історія саме цього військового формування. Тому, спираючись на аналіз вже наявної літератури з історії дивізії, зосередимо увагу на ключових моментах ґрунтовне висвітлення яких вкрай необхідне для об'єктивного розуміння цієї історичної проблеми.

1. Про мотивацію творення «Галичини». У майбутніх дослідженнях слід зробити акцент на тому, що на 1943 рік українці добре пам'ятали чому не встояла держава Україна, відроджена у жертвовній національно-визвольній боротьбі 1917 - 1920 років. І не тільки пам'ятали, але і розуміли, що тоді забракло власної сильної армії. Це неминуче мотивувало багатьох щось робити, долучитися мілітарного захисту своєї нації.

2. Про патріотизм. Він був породжений самим фактом кривавої війни та протистоянням українців новітнім окупантам: німецьким, угорським на Закарпатті, румунським на Буковині та півдні України. А ще жорстокими репресіями «перших советів» 1938-1941 років і польського окупаційного режиму 1919-1939. Люди пам'ятали і пережили московитські арешти і вивезення в сибірські концтабори, польську «пацифікацію» і концентраційний табір для українців Береза-Картузька. Тому прагнули необхідного військового вишколу і творення своєї армії для захисту.

3. Про патріотизм. Блискавичні зміни на фронтах Другов світової війни прискіпили у галичан розуміння негайно мати власний надійний інструмент захисту.

4. Про патріотизм, надто емоційний. Пройшло менше двох років, коли у Львові всі жажнулися, спостерігаючи, як із горезвісних тюрем Бригідки і Лонцького родичі виносили тисячі трупів українців по-звірячому умертвлених московитами при поспішному відступі. До виrozumіння власного захисту долучилася жага справедливої помсти катам за невинно убієнних.

5. Про лояльність. Про «лояльність» до німецьких окупантів має бути особлива увага дослідників. Адже гітлерівська окупація Галичини виявилася на початках лагіднішою у порівнянні з попередніми, польським і советським окупаційними режимами. Тому у галичан мимоволі сформувалася думка про певну надію на співпрацю з новітнім завойовником та можливість досягнути в майбутньому незалежність.

6. Фактор росту українства на низовому рівні. Слід скрупульозно дослідити ріст того українського, що за поляків і московитів було пригноблене чи часто і суворо заборонене. До прикладу: відкриття українських початкових шкіл, гімназій, різних фахових шкіл, можливостей здобувати вищу освіту за кордоном, активізація українського освітнього товариства 1941-1942 років.

7. Особливої уваги потребує висвітлення ролі Українського Центрального Комітету на чолі з професором Володимиром Кубійовичем, як репрезентанта українців перед окупаційною владою до якого та часто прислуховувались окупаційні владці.

8. Про так звану мрію. Творити власне військо — напевно довгоочікувана мрія галичан того тривожного часу. Про це з початком 1943 року тільки й говорили. Адже сталися докорінні зміни на фронтах війни. Повернення кривавої

Москви знову уможливлювалися. Тому вибір — негайно йти до дивізії! Галичани підтвердили це, написавши понад 82 тисячі добровільних заяв. Цей феномен потребує також глибокого вивчення і осмислення.

9. Про так званий «зародок». Йдеться знову про зародок української армії. Армії, яка так потрібна в лихолітні часи війни кожному народові. Звичайно, що вивищилася думка сформувати українську військову одиницю, яка б стала зав'яззю українського війська, яке потрафить захистити народ і Батьківщину від повернення комунізму. Швидкість росту та ширення цієї ідеї вражає і тому також потребує прискіпливого вивчення.

10. Про німецьку позицію. Вона парадоксальна. Гітлерівцям дивізія не так була потрібна як українцям. Чому? Відомо добре які принципи сповідували окупанти при формуванні військових підрозділів СС. Ці принципи аж ніяк не пасували до не арійських галичан. Тому дивізія фактично була сформована всупереч логіки подій та нацистських приписів. А цей факт ще більше спонукав українців до активного творення своєї дивізії.

11. Так званий суб'єктивний момент. Дуже зацікавленим, і мабуть єдиним, у творенні цього військового підрозділу виявився губернатор окупованої Галичини Отто Вехтер. Він зумів зрозуміти ситуацію та вираховував українські інтереси. І не тільки зробив, це, але й почав успішно переконувати у необхідності творення дивізії владні верхи Берліна. Механізм його особистого впливу на народини «Галичини» варто вивчити детальніше.

12. Про вищі владні інстанції Німеччини та їх роль. Ото Вехтер і якимось дивом залагодив дивізійне питання у вищому нацистському керівництві! Навіть фюрер несподівано особисто підписав наказ про створення дивізії. Як це сталося — не достатньо з'ясовано.

13. Про момент загрози зриву творення підрозділу. Влітку 1943 року на військовий вишкіл чомусь виїхали лише 3 тисячі добровольців. Хоча зголосилося понад 82 тисячі. Цей тривожний момент ще більше переконав прихильників творення дивізії послідовніше прискорити її розбудову.

14. Про головну суперечливість творення «Галичини». Всупереч нашій уяві, що Гітлеру тоді були конче потрібні вояки і він хапав до вермахту будь-якого, зазначимо, що вермахт міг цілком обійтися без українців. Людського власного ресурсу Гітлеру вистачало аж до осені 1944 року. Проблема була в іншому — як і ким, і чим забезпечити добрий вишкіл і оснащення всіх цих солдатів. Як і чому вдалося подолати цю суперечливість — чергове завдання дослідників.

15. Про парадоксальний висновок, що з'явився в новітніх дослідженнях — «суб'єкт історії». Бачимо з попередніх пунктів, що головним ініціатором та двигуном створення дивізії були українці. Адже процес творення «Галичини» обіцяв унікальні на той час можливості військового, а в майбутньому і політичного характеру. Таки отримати навчене і боездатне формування як зав'язь омріяної української армії; голосно заявити про Україну та український інтерес на міжнародній арені та з об'єкту стати окремим суб'єктом історії.

16. Наразі такий міф про «самостійну гру українців» потребує пильнішого наукового погляду. Але правдою є те, що українці мали тоді віру у здатність стати окремим гравцем. Тому галичани так цінували і підтримували факт появи дивізії.

17. Міф про «гарматне м'ясо». Його особливо слід старанно спростувати. Дивізійники-добровольці не були гарматним м'ясом, як сьогодні часто стверджують недруги України. Бо всі, хто дотичний до творення дивізії, разом приклали зусилля, щоб добре навчити і оснастити цей український підрозділ. Призбирати яскраві факти з німецьких відкритих архівів — ще одне завдання для нас.

18. Міф про «затикання дір». Історикам детально слід прояснити ситуацію, чи гітлерівське командування кидало безжально дивізію на ділянки фронтів, де було надто гаряче. До прикладу: після розгрому і значних втрат під Бродами, у 1944 році, коли відбувалося відновлення та переформування дивізії, її спрямували до Словаччини, відносно спокійної місцини. Цей період історії підрозділу потребує більшої уваги.

19. Міф про злочинних галицьких «есесівців». Галичани не були і не могли бути членами злочинної організації СС. Тому і носили свої національні відзнаки: нарукавний щиток із золотим галицьким левом і трьома коронами на синьому фоні та петлиці з «левиком». Загалом всі: чому, де, коли, як, про так звані злочини, ми повинні прояснити суспільству.

20. За кого воювали? Це особливо маємо пояснити нинішнім українцям. Згадані військові знаки розрізнення вже символічно сигналізують нам, що дивізійники змагали за українську справу. Мало хто знає, що билися галичани під національним прапором з Тризубом!

21. Про значення національних відзнак. Варто показово продемонструвати, що хоча в Другу світову війну українці воювали у лавах багатьох армій: советській, британській, канадській, американській, польській, проте лише українці дивізії носили свої національні відзнаки. Дослідити паралелі боротьби українців різних армій світу.

22. Змаг за власну самостійну майбутню державу? В різних чужинецьких арміях на українців дивилися як на громадян суто власних країн, але не таких, хто може розраховувати на право посідати власну державу.

23. Про військові злочини. Відсутні докази здійснення українською дивізією військових злочинів. Проте, брехливих фальшивок є чимало. Злісні фальсифікатори української історії вперто твердять про міфічні злочини дивізійників. щось подібне закидають. Потрібно до українського наукового обігу залучити архівні матеріали та наукові дослідження чужинецьких істориків, які давно спростували вигадки про «злочини» дивізії «Галичина».

24. Сама історія «досліджень» причетності вояків «Галичини» до військових злочинів — неймовірна за прискіпливістю, детальністю та скрупульозністю. За 75 років після завершення Другої світової війни всю історію дивізії «ви-нюхували» не тільки фахові історики. Цим активно займалися слідчі, державні чиновники різного калібру, політики різних країн світу. Вислід — жодного доведеного доказу військових злочинів дивізії!

25. Про «крапку». Багато істориків стверджують, що в цьому драстичному питанні давно пора поставити останню крапку! Українські історики мають піти іншим шляхом. «Крапка» буде поставлено, коли доступними стануть для нас московські архіви. А вони втаємничені до сьогодні.

26. Про роль Московії в трактуванні історії дивізії. Згадана «крапка» стала би реальною, якби не сутність Московії та її брехливої сучасної історичної псевдонауки. Тому українські науковці мають бути завше готові відбити чергову порцію московських інсинуацій.

27. Про міфічний суд над вояками дивізії. Про Нюрнберзький процес, де нібито засудили дивізію як злочинне формування, не згадував тільки дуже ледачий фальсифікатор. Тому особливо українські історики мають акцентувати, що питання дивізії, як і загалом України взагалі не розглядалося! У вирокі трибуналу фігурували дійсні члени СС — хворобливі люди-расисти з членським квитком СС і особистим номером есесівця. Галицькі дивізійники, яко українці ніяк не могли ними бути. 28. Про сором та гідність. Підсумовуючи, зазначу, що українським історикам варто також наголошувати, що галицьким дивізійникам нема чого соромитися ні перед своїм поколінням, ні перед своїми дітьми та онуками, ні перед державою Україна. Галичани-дивізійники з гідністю воювали та гідними вояками вийшли з війни.

28. Про сором та гідність. Підсумовуючи, зазначу, що українським історикам варто також наголошувати, що галицьким дивізійникам нема чого соромитися ні перед своїм поколінням, ні перед своїми дітьми та онуками, ні перед державою Україна. Галичани-дивізійники з гідністю воювали та гідними вояками вийшли з війни.

29. Про живих і загиблих. Сьогодні в Україні залишилось кілька десятків дивізійників, вони і досі не мають гідного, належного визнання української держави. Вони ж всеньке своє жертвне життя мріяли про цю державу, мужньо боролися за неї зі зброєю в руках. А їх так і не визнано учасниками національно-визвольної боротьби. Цього очікують десятки тисяч їх дітей, онуків та правнуків! Чекають душі полеглих... Очікують подібного визнання як зробили держави Балтії! Історики мають борг перед ветеранами дивізії, ми повинні його повернути героям, доказавши сутність визвольної боротьби дивізії «Галичина»!

30. Про нинішню владу і дивізію. Я свідомий, що цього не реально домогтися при теперішніх владцях. Відстоювати історичну правду та справедливості слід вперто продовжувати. На сьогодні ця проблема вже знайшла розуміння в межах трьох областей Галичини. Поза межами нашої Галичини дивізійників досі часто трактують зрадниками. Тому з подвійною енергією маємо доказувати всім, що дивізія «Галичина» гідно проявила себе в бойових діях на фронтах Другої світової війни, нічим не заплямувала свого імені та фактично стала одним із символів боротьби українського народу за власну свободу.

І висновок. Емоційний, не науковий і не на сьогодні. На майбутнє! Дивізійники та їхній геройський чин будуть таки визнані державою Україна. Говорю це як син дивізійника Миколи Ходака. Якщо моє покоління цього не доб'ється, то у нас є патріотичні діти, а ще патріотичніші онуки підрастають! Слава Україні! Героям слава!

УДК 82

КРИЗЬ ПЕРЕШКОДИ ТОТАЛІТАРИЗМУ НЕОПАЛИМОЮ КУПИНОЮ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Надія Черкес,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького*

*Украдене ім'я до злодія не звикне.
Якби не ми, то як вас величать?
І Русь, і Рось, і Либідь ані скрикне.
І на вуста вікно покладено печать.*

Ліна Костенко

Для кожного народу невід'ємною частиною його сутності є усвідомлення сокровенного запитання: «Хто ми? Чийх батьків чиї ми діти?...», без якого неможливо прокладати собі ані виважених шляхів сучасного буття, ані незначних стежин у таємниче майбутнє. Особливо важливим для людських спільнот це питання стає у переламні часи, часи негараздів чи воєнних лихоліть. Тоді на шальках історичних терезів опиняються по-справжньому доленос-

ні цінності, яких оминати неможливо. В останнє шестиріччя Україні також довелося багато переосмислити: виміряти ціну «братньої» любові і вартість справжньої свободи, досягнути глибину щирості і об'ємність щедрості, збагнути чистоту правдивості та виміри олжі. Із піднятим забралом вона опинялася віч-на-віч із націленим у серце вістрям зрадливого меча, чи то пак – дула ворожої гармати у прабатьківському козацькому степу або електронного прицілу надсучасної ракетної установки біля безборонного мирного порогу. І вже зовсім не несподівано у цьому контексті розкривається сутність новітнього тоталітаризму.

У виданому в часи розквіту радянської імперії 11-томному «Словнику української мови» слово «тоталітаризм» подається з ремаркою книж., що мала би недвозначно означати повну непричетність цього поняття до тогочасної дійсності. Наступне ж слово – прикметник «тоталітарний», тлумачиться вельми воєнничо: «з відвертою терористичною диктатурою монополістичної буржуазії». [5, X, с. 212]. То чи не прагнення «терористичної диктатури» привело на наші східні землі сучасних «великодержавних» монополістів? Відповідь проглядається цілком прозоро.

Черговий раз терорист-диктатор прорахувався, і обезкровлена Україна, майже без армії й озброєння змогла стати на оборону своїх кордонів. І так відбулося не вперше, Україна не безмовною рабою, а сповнена гідності, завжди простувала нелегкими історичними шляхами своєї стверджуючої життєдіяльності. І за будь-яких обставин український народ був і є тією силою, що залишається незмінним носієм миротворчої ідеї і твердо стоїть на варті сутності нації та держави. Цей витривалий народ веде свій історичний родовід ще з середини I-го тисячоліття н.е., коли починалося його формування і зародження української мови. І різні часи він переживав періоди розквіту та занепаду, відродження і принижень, поневолення та кульмінаційних злетів державності, проте завжди існував як рівний серед рівних, в одному просторі з іншими народами, не принижуючи жодного з них, а нерідко й навпаки вимушено шукаючи свій *modus vivendi* з ними. Якраз оця здатність українського народу розуміти і узгоджувати різні ідентичності по через внутрішні і зовнішні кордони держав і є тією головною особливістю, яка окреслює його значення (1) з *lat.* – спосіб життя, що використовується для позначення згоди сторін із різними поглядами. Із історії нашого народу неможливо вилучити жодної людності; ні мирної хліборобської, ні озброєно-воєнничої, ані навіть напівдиккої кочової, - бо усі вони разом не тільки творили цю непросту історію, але й по-своєму долучилися до формування й утвердження його самого – народу українського. І спільна спадщина українців – це водночас і багата, а часами й суперечлива спадщина кримських татар, болгар, угорців, готів, греків, гагаузів, поляків, росіян... і, звичайно ж, - самих українців, які завжди це знали і завжди шанували дружньою-мирні наміри своїх сусідів. Проте ці наміри були не завжди дружніми, а державницькі апетити часто становили серйозну загрозу українським землям. Оскільки державні та різноімперські кордони нерідко перетинали етнічну територію України, то на її теренах створювалися самотутні культурності простори, які нинішні дослідники розглядають як геополітичні українські регіони, наприклад: Закарпаття (колишня підугорська територія), Галичина (у минулому підавстрійська), Волинь і Поділля (підконтрольні Польщі), Лівобережжя та Слобожанщина (з довгочасним домінуванням козацької вольниці), Буковина (з її тривалою румунізацією) та, нарешті, українське Причорномор'я і Донецький басейн (території, колонізовані за часів Російської імперії) [2, с. 24].

Не можна тут оминати увагою і Крим, адже кримські татари – це єдиний, окрім українців, народ сучасної (зауважимо, - неокупованої агресивною Російською Федерацією) України, який самостійно творив історію своєї держав-

ності. Та і нинішній Південь України неодноразово опинявся в епіцентрі суперечок та воєнних баталій цілком відмінних між собою історичних спільнот: землеробів-русинів (українців), кримських татар зі своїми ханами та беями, напівдиких кочових ногайців, готів із Кримських гір, причорноморських греків, італійців-колоністів із Генуї, мореплавних турків-османів із протилежного боку моря [4].

Усі ці народи, контактуючи з Україною мирно торговельно чи воєнно-напружено, так чи інакше докладалися до величезної загальноукраїнської спадщини. Окремі елементи цих здобутків занепадали і втрачалися, якісь – розграбовувалися завойовниками чи «доброзичливцями», інші – залишалися незмінними, ще інші – розвивалися та вдосконалювалися. Але усі вони були надбанням українських земель і звисно, українського народу. Можливо, саме тому і нинішня Україна така цікава, різнобарвна та багатоманітна.

Разом із тим, як на наших теренах осідало чимало цінностей, різних за походженням, етнічною традиційністю чи географічною приналежністю, так і європейські країни збагачувалися тими скарбами, які приходили з України, причому не тільки матеріальними, але й суттєвою мірою саме духовними. І це зовсім не випадково, адже ж через територію нашої землі з давніх часів проходило чимало торговельних і транспортних шляхів із заходу на схід, зі сходу на захід чи з півночі на південь. Із-над Ладозького озера до Понту Авксинського плвли водою чи «волоками» - навантажені багатствами судна напрямком «із Варяг у греки»; дивовижний східний крам мандрував до європейських королівств українськими степами, обростаючи колоритними особливостями місцевого населення. Тому очевидно, що наша культурна спадщина в нинішній Європі чи не найбагатша.

І хоч українці у різні часи могли по-різному впливати на світ, хоч могли вони бути рівнозначно як войовничо озброєними, так і мирно-хліборобськими, хоч і розмовляли часом різними мовами, проте завжди жили власним розумом, створюючи свої суспільно-господарські та політичні моделі, і з часом зібрали такий самобутній історичний досвід, аналогів якому немає ніде. Цей досвід є тим надійним фундаментом, на якому стоїть міцна будівля нашого майбутнього. Та саме цей досвід часто-густо намагалися затушувати, применшити або й зовсім знівечити, аби знівелювати саму сутність української. Волок – ділянка суходолу, по якій перетягали човни та кораблі, щоб потім продовжити шлях по воді. Робилося це впродовж тривалого часу, а не тільки в період тоталітарного режиму наскрізь фальшивої країни Рад, де під прикриттям людинолюбних лозунгів винищувалися цілі покоління непокірних громадян союзних республік безкрайого СРСР.

Першим етапом нівеляції української ідентичності можна вважати тривалий період «міфотворення» історичного минулого Російської імперії - через перекручування фактів усесвітньої історії, через притлумлення розвитку української мови, через заперечення причетності жителів українських земель до подій і персоналій Київської Русі і, зрештою, - через привласнення самої назви цієї колись славної і могутньої держави. На базі минулої величі з легкістю вимальовувалися нові символи і підтвердження неіснуючої величі імперської історії. Саме так було «зліплено» ходове сьогодні поняття «великий руський народ», яким завжди активно послуговуються політики і псевдонаукові для підкріплення шовіністичних великодержавницьких амбіцій Росії і яке фактично ніколи нічого спільного не мало із сильною державою слов'янського світу. Над історичною легендою про «споконвічні російські землі» також ретельно трудилися відомі імперські історики (чи лжеісторики) та навіть і самі правителі Московії ще далеко до Катерининських часів. Якщо перший так званий цар Іван Грозний у стосунках з європейською дипломатією вдавався до звичайної брехні, а Петро I, скопіювавши «Кенігсберзький літопис», вказав метод присвоєння

Московією історії Великого Київського князівства, то Катерина II блискуче завершила картину фальшувань, наповнивши світ власними новотворами «загальноросійських літописних зводів» [1, III с. 7]. Над перелицьовуванням українського (давньоруського) літописання на чужоземний манер трудилася ціла «Комісія для складання записок про стародавню історію, переважно Росії» під керівництвом і наглядом графа А.П.Шувалова. До невтомних творців ідеї неосязності «єдиної й неподільної» російської імперії можна віднести, наприклад, таких знаних в Росії дослідників, як А. Болтін, О. І. Лизлов, С. М. Соловйов, Д. О. Корсаков, М. Татіщев, В. О. Ключевський та інших, які мали чітке завдання возвеличити «россійское отечество» будь-якими методами. Проте серед розмаїття методів найкраще, напевно, вдавалися різноманітні фальсифікації та зображення своїми «іконно руськими», фактів чужої, чи то пак, - української історії [I, II, с. 5 - 6].

Досить одіозне виглядає й утвердження такого засадничого поняття північного сусіда України, як «російський патріотизм», яке постійно підігривається й дуже активно аргументується численними прикладами. Проте про який такий «російський» патріотизм може йти мова, якщо ця patria є зовсім не російського і навіть не слов'янського походження? А народність мерян (мерянська), що населяла колишню територію Московської, Костромської чи Рязанської губернії з VI-VII аж до XVI століття була людністю фінського етносу, про що свідчить велике археологічне дослідження графа Олексія Сергійовича Уварова «Меряни та їхній побут за курганными розкопками» [6].

Не менш приголомшливою є думка російського професора Костянтина Дмитровича Кавеліна (1818-1885), який, зауваживши, що росіяни прожили зовсім не тисячу літ, а набагато менше, посилається на літописи XI сторіччя, де укладач його (літопису – Н.Ч.) знає малоросів і перелічує різні гілки цієї частини руського племені: називає північно-західні частини його племені-кривичів (білорусів) і словен, ще згадує радимичів і в'ятичів – але, на диво, зовсім не знає великоросів. На схід від західних руських племен, де тепер живуть великороси, мешкають фінські племена... Де ж у цей час були великороси?... Звідки вони взялися, якщо до XI чи XII століття їх не існувало? [3, с. 338].

Замість відповіді на це вочевидь нериторичне запитання вкотре вимальовується парадоксальна за своєю суттю облуда, яка вправно подається як історична наука.

Радянська імперія продовжує сповідувати політику тотальної брехні, долаючи до неї вивірену ще в епоху царату політику заборон. Перш за все, для перекреслення української національної ідентичності потрібно було якнайшвидше знищити її мову.

Назва меряни походить від назви озера Меря поблизу міста Ростова. Значно менше озеро із такою ж назвою нині відоме як Переяславське озеро [5 с. 2].

Цілий ряд сумнозвісних великоімперських заборонних засобів наче змагається між собою у вишуканості принижень і нівеляції українства. Петро Валуєв, забороняючи у 1863 році будь-яке українське книгодрукування, виголошує активно культивовану у пізніші шовіністичні часи тезу про «зіпсуту польською російську мову» українців, яких і українцями навіть не називає. Емський указ Олександра II витісняє українську мову із церковного та культурного обігу, а циркуляр «Про кухарчиних дітей» 1887 року Івана Делянова прибирає її зі всіх ланок шкільництва. У таких умовах, здавалось би, вижити було неможливо. Навіть тексти під нотами не дозволено було друкувати по-українськи. Насправді число українських книжок станом на 1870 рік становило (вдумаймося!) лише 24. Навіть аматорські недільні школи перестали існувати. Та Україна завжди могла пишатися своїми синами: на її порятунк стають Іван Котляревський зі сміхом своєї «Енеїди» і високими почуття-

ми «Наталки Полтавки», Микола Костомаров своїми історичними студіями, братчики «Кирило-Мифодіївського братства» із гнівним Шевченковим «... вставайте! Кайдани порвіте!» І, зрештою, Михайло Грушевський та створена ним у 1875 році у Львові перша українська національна академія наук (Наукове Товариство імені Т.Шевченка – НТШ), завдяки яким українська сутність незниділа.

Особливо продумано і системно проводилося винищення всього українського у часи розгорнутого радянського тоталітаризму. Якраз у часи (планового розвитку) країни соціалізму відбувається саме планове, широкомасштабне спочатку применшення, а згодом – перекреслення усього, що могло іменуватися українським. І слово «тоталітаризм» тут починає «обростати» новими значеннями: тотальна ідеологія, тотальна покіра, тотальна нівеляція будь-якої думки, відмінної із панівною, тотальна недовіра, тотальні партійні «чистки», тотально брехлива пропаганда, тотальний атеїзм, тотальні репресії мислячих людей, тотальне переслідування всього, що має бодай якісь ознаки національного, тотальний геноцид, тотальне насадження російської мови, тотальний терор.

Для України ота тотальність радянщини обернулася тяжкими наслідками. Незважаючи на вже існуючі публікації особливої уваги дослідників заслуговують чітко окреслені компартійною верхівкою напрямки геноциду українського народу: масова смерть селян в часи двох великих голодоморів 1932-1933р.р. та 1946-1947р.р; ліквідація національної церкви; численні репресії діячів науки та культури; придушення селянських повстань; розгром діяльності ОУН і УПА; комуністичний розгром українського підпілля у часи німецької окупації; запровадження в усіх школах обов'язкового вивчення російської мови та літератури зі зменшенням годин для української мови; арешти в харківському будинку «Слово», якого самі його мешканці тихцем називали ДПЗ (з російської – домом попереднього ув'язнення) і ін.

За кожним із цих напрямків – українські люди з їх непростими долями і страдницькими біографіями, які по змозі протидіяли тоталітарній диктатурі, відстоюючи високу ідею української незалежності.

Останньою спробою відродження тоталітаристської політики щодо України можна вважати діяльність Дмитра Табачника, який спробував ще раз узалежнити українську незалежність, повернувши 12-річну модель європейської шкільної освіти в 11-річну модель школи Росії. Зрештою, цьому «ревнителю» українськості дивуватися не доводиться, особливо після його публічної заяви про те, що «В Україні живе два етноси: галичани і жителі Великої України» (газета «Сьогодні», 30 липня 2010).

Як бачимо, навіть українській ідеї, не кажучи вже про народ України, доводилося торувати свій історичний шлях, долаючи нелегкі, а часто смертоносні перешкоди різних виявів тоталітаризму. Та вона, проте, проростала в умах українців, долаючи дрімучу тайгу і колючі дроти заслань, пробиваючись крізь мури казематів і найвишуканішу брехню. Проростала, бо українськість – це те істинно рідне і праведне, що житиме ще не одне покоління народу нашого.

Література

1. Білінський Володимир. Країна Моксель, або Московія; історичне дослідження: у 3-х кн. (Білінський Володимир Броніславович. – Країна Моксель, або Московія. – 2-ге вид., виправлене і доповнене). / Тернопіль: Навчальна книга-Богдан:Кн.І, 2018.-376 с.; Кн.ІІ, 2017, - 320 с.; Кн. ІІІ, 2019, - 320 с.
2. В'ятрович В. Україна. Історія з грифом «Секретно» / Володимир В'ятрович.- 3-тє вид. – Харків: книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2020. – 512 с., іл.
3. Кавелин К.Д. Мысли и заметки о русской истории // Вестник Европы. – 1866. – т.2 –

с.336-340.

4. Лицарі Дикого Поля «Плугом і мушкетом / Історія без цензури. «Лікбез. Історичний фронт». – Харків: КСД, 2016. – 352 с.

5. Словник української мови / за заг.ред.акад.Білодіда І.К./ – Київ: наукова думка, т.І – XI, 1970-1980.

6. Уваров А.С. Меряне и их быт по курганным раскопкам. – Москва: Синодальная типография, 1872, – 215 с.

УДК 94(477)

ДЕНЬ ПЕРЕПОХОВАННЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В УКРАЇНІ У БОРОТЬБИ УКРАЇНЦІВ ЗА СВОЮ ДЕРЖАВНІСТЬ

Людмила Чорна,

*кандидат історичних наук, завідувач відділу наукових досліджень
Шевченківського національного заповідника*

Розкривається значення духовної спадщини Тараса Шевченка, Тарасової Гори для українських патріотів у їх боротьбі за державність України, особливий статус дня перепоховання Шевченка (22 травня) за радянського часу і у незалежній Україні.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Тарасова Гора, 22 травня, шістдесятники, Шевченківський національний заповідник.

The meaning of spiritual heritage of Taras Shevchenko is revealed, Tarasova Gora for Ukrainian patriots in their struggle for the statehood of Ukraine; special status of the day of reburying of Shevchenko (22 of May) during the Soviet time and in the modern Ukraine.

Keywords: Taras Shevchenko, Tarasova Gora, 22 of May, shestdesiatniki, Shevchenko national reserve.

У багатьох народів є сакральні місця, куди людина прагне потрапити хоча б раз у житті. Для українців таким місцем є Тарасова (колишня Чернеча) Гора. Тут, 22 травня (за новим стилем) 1861 року знайшов вічний спочинок Тарас Шевченко. Уже в рік його поховання у навколишніх селах стали поширюватися легенди стосовно могили поета: люди не вірили у його смерть, а важка домовина, яку в Каневі не відкривали, наштотувала на думку, що вона зберігає якусь таємницю. Чутки про «святині ножи», які знаходяться у могилі, а Шевченко, насправді, – живий, поширювалися серед народу. Це спричинило навіть до відкриття жандармами справи, а Григорію Честахівському, художнику і товаришу Тараса Шевченка, який супроводжував його домовину із Петербурга до Канева, а потім, разом із мешканцями навколишніх сіл, вивершив над похованням насип на зразок козацької могили, було заборонено надалі залишатися в Каневі, і він змушений був повернутися до Петербурга [5 с.112]. Так, із часу перепоховання Тараса Шевченка, як за царату, так і у радянський час, влада пильно стежила за відвідувачами могили поета. І це мало своє підґрунтя, адже Тарасова Гора стала місцем, куди здійснювали паломництво справжні патріоти України. Вклонитися місцю поховання генія прибували видатні українські письменники, поети, митці. За їх описами, спогадами, мистецькими творами можна прослідкувати, як змінювалася Гора, як на ній відбивалися політичні процеси на теренах України.

Записи відвідувачів у Книгах вражень музею біля могили поета висвітлюють певний соціальний зріз суспільства: для одних Тарас Шевченко – «Батько», до якого звертаються, як до живого, звіряючи йому свої болі, надії і сподівання на краще майбутнє для України; інші – славлять «Партію» та «турботу радянської держави».

Особливо багато відвідувачів було у травневі дні, у день перепоховання

Тараса Шевченка. Радянська влада, не маючи змоги заборонити його слово, намагалася використати місце його поховання у своїх цілях. 18 червня 1939 р. було відкрито пам'ятник на могилі Кобзаря та музей, у вестибюлі якого відвідувачів зустрічала скульптурна композиція: Ленін і Сталін на лавочці, а музейна експозиція була дуже заполітизована, про що навіть свідчили записи відвідувачів.

Як зазначає дослідник історії Тарасової Гори, Зінаїда Тарахан-Береза, спочатку навіть відкриття музею у 1939 р. планувалося на 22 травня, а потім перенесли на 18 червня. І в повоєнний час, у 1940-50-ті рр, із Києва до Канева щодня припливали пароплави із шанувальниками поета. Традиційно приїздили відомі діячі культури: поети, письменники, митці, побачити і послухати яких збиралися паломники з усіх куточків України. Про ці поїздки писалося у пресі.

Вільно було відвідувати могилу Тараса Шевченка у день його перепоховання і на початку «хрущовської відлиги»: студенти вищих учбових закладів, колективи підприємств, колгоспники, учні організовано приїздили 22 травня та у найближчі дні до могили Тараса Шевченка [5, с. 504].

Під час відзначення сторіччя від дня смерті Тараса Шевченка, 22 травня 1961 році майбутній письменник Валерій Шевчук спостерігав у Каневі, як із самого ранку людська ріка плинула до Тарасової Гори. Це були звичайні люди, яких ніхто не «організовував» [8, с.160]. Прості селяни їхали возами, човнами перепливали через Дніпро з лівого берега.

За спогадами колишнього наукового співробітника Лідії Михайлівни Єфіменко (тоді – Гордієнко), які зберігаються у науковому архіві Шевченківського національного заповідника, у 1961 році «Не було помпезності, втручання властей. Було гостей більше п'ятдесяти тисяч. Всі були задоволені. І, певно, Шевченко також...» [5, с. 507].

У Києві у березневі та травневі дні люди збиралися біля пам'ятника Шевченку у сквері навпроти університету його імені. А в березні 1960 р. студенти Київського держуніверситету ім. Т. Г. Шевченка вперше організовано поклали квіти до пам'ятника Кобзарю [8, с.136]. Наступного, 1961 р., молодь згуртовано прийшла до Шевченка уже у знаковий день для українців (перепоховання в українську землю) – 22 травня [6, с.608].

Про відзначення шевченківських днів у Києві, зокрема, 22 травня, зафіксовано у спогадах Миколи Плахотнюка – активного організатора зібрань біля пам'ятника Шевченку та літературних вечорів [4, с.296-318]. Зокрема, автор детально описує, як у 1963 р. Клуб творчої молоді підготував до цього дня «літературний вечір під відкритим небом» [4, с.299]. Вів його Євген Сверстюк, виступали молоді поети, співали міжвузівський хор «Жайворонок», фольклорно-етнографічний ансамбль «Веснянка», університетський вокальний ансамбль «Дніпро», до їх голосів приєднувалися всі присутні [4, с.300-301].

«Хрущовська відлига» тривала недовго. Уже в на початку 1964 року про відношення влади до іншого, не усталеного комуністичними канонами, сприйняття Тараса Шевченка, засвідчило нищення напередодні 9 березня 1964 р. (150-річчя від дня народження Тараса Шевченка) вітражу «Шевченко. Мати» у Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка. Задум мозаїки належав Аллі Горській та Людмилі Семикіній, до роботи долучилися Опанас Заливаха, Галина Зубченко, Галина Севрук та Віктор Зарецький. Влада не сприймала Тараса Шевченка, зображеного не в дусі «соціалістичного реалізму».

Це був початок довгої боротьби молодшої генерації української інтелігенції за право без цензури і окремих дозволів вшановувати не лише Тараса Шевченка, але й інших видатних українців. Кияни продовжували приходити до пам'ятника Тарасу Шевченку, але влада намагалася влаштувати «альтернатив-

ні святкування»: «Київську весну» та подібні заходи, або просто заглушити виступаючих гучномовцями.

У 1964 р. до Тарасової Гори ще продовжували курсувати пароплави. Так, 16 травня 1964 р. студенти Київського медінституту, на чолі із ректором В.Д. Братусем, на пароплаві о 4 годині ранку прибули до Канева. Група студентів відразу пішла на Тарасову Гору. Серед них був і В. Михальчук, який піднімався на Тарасову Гору босоніж. Коли відкрився музей, він залишив у Книзі вражень запис, на думку КДБ, антирадянський. Ми не знаємо його змісту, бо звичайною була практика у кадебістів виривати аркуші із «крамольними думками». Пізніше Миколу Плахотнюка допитували, чому вони так рано пішли до могили Шевченка, чи не допомагав він Михальчуку писати у Книзі вражень [4 с.306-307].

На зворотному шляху до Києва Микола Плахотнюк закликав усіх присутніх студентів прийти 22 травня до пам'ятника Шевченку. Однак, влада уже почала застосовувати превентивні репресивні заходи: напередодні Шевченківського дня Микола був затриманий і цілий день провів у КДБ [7, арк.163-165]. Учасників вшанування Тараса Шевченка було зафіксовано партійними і комсомольськими органами. Архівні документи називають імена тих, хто прийшов до Шевченка 22 травня 1964 р.: Б. Антоненко-Давидович, М. Коцюбинська, Є. Сверстюк, І. Світличний, Т. Цимбал, І. Жиленко, А. Горська, Л. Семикіна, Г. Зубченко, М. Стороженко, О. Бердник, Г. Тютюнник, Л. Яценко, О. Пономаренко, О. Бадзьо, П. Бойко та багато інших, – всього біля 70 осіб [7, арк.164].

Нині загальновідомою в історичній літературі є фраза, висловлена першим секретарем Київського обкому комсомолу: «Збиратися до пам'ятника Шевченкові 22 травня – це образа великому російському народові» [6, с.608].

Не краще становище було і на Тарасовій Горі. За спогадами тодішнього директора заповідника Якова Михайловича Данилова, у травневі дні 1964 року багато автобусів, якими їхали шанувальники Шевченка, були зупинені на підступах до міста Канева. Це дуже обурювало людей, та й самі працівники музею казали, що було соромно говорити про жандармів біля могили Шевченка у 1914 р., коли тепер людей і близько не пустили до Тарасової Гори [5, с.511].

Збиралися біля Шевченка у Києві і у наступні роки, але уже у 1965 р. розпочався «перший покіс» української патріотичної інтелігенції.

У Києві, незважаючи на пильне стеження КДБ і партійних органів, до пам'ятника Тарасу Шевченку продовжували приходити кияни. А 22 травня 1967 р. показало владі, що українці уміють об'єднуватися. В цей день біля пам'ятника Шевченку було схоплено декілька чоловік. На заклик Миколи Плахотнюка ціла колона учасників рушила визволяти товаришів до будинку Центрального Комітету комуністичної партії України. Зрештою, незважаючи на перепони, вони добилися звільнення арештованих [4, с.314].

Комуністична влада розуміла, що люди інакше трактують духовну спадщину Тараса Шевченка, ніж прийнято офіційно. Насамперед, з іменем Тараса Шевченка, ювілеї якого на той час відзначалися на міжнародному рівні, українські патріоти пов'язували надії на відродження української мови і культури.

Як свідчить Світлана Кириченко, у КДБ, куди її викликали на «виховну» розмову на початку 1970-х рр., її переконували: «Ви ж освічені люди, добре знаєте, що 22 травня відзначають лише злісні вороги українського народу, українські буржуазні націоналісти, які готові знову потопити Україну в крові. А ви ходите в цей день до пам'ятника, ще й дітей з собою берете...» [1, с. 35].

У 1972 року, коли після січної коляди стався так званий «другий покіс» – арешти української інтелігенції у Львові, Києві та інших містах, 22 травня у столиці України біля пам'ятника Тарасу Шевченку розігралася ціла військова операція: сотні міліціонерів і солдат, «автозаки», у яких відразу кидали людей. Світлана Кириченко пригадує, як вона з чоловіком і маленькою дочкою, ледве

втекла від арешту. Її вразило, що там, де хапали людей, залунав Шевченків «Заповіт», який співали арештовані [1, 43-44].

Незважаючи на репресії, комуністична влада відживала останні десятиріччя. В кінці 1980-х рр. на Тарасовій Горі знову було дозволено відзначати 22 травня, але під контролем держави. Так, у 1988 р. почали проводити біля могили поета свято кобзарського мистецтва.

Символом народження нової України стали події на Тарасовій горі в рік 130-річчя від дня смерті Тараса Шевченка. Весною 1991 року Республіканське братство шанувальників Тараса Шевченка під керівництвом Юрія Даниленка організувало похід-реквієм останнім шляхом Кобзаря від Петербурга на Тарасову Гору [3]. Вони пройшли тими місцями, кудю у XIX столітті везли Шевченкову домовину, покриту червоною китайкою. Від Києва до Канева учасники походу, як і 130 років назад, вирушили 20 травня на пароплаві «Кременчук», у який був переоформлений один із останніх паровиків з водяними колесами буксир «Герой Бондаренко». Так, як і колись, прибулих в Каневі зустрічали на приплаві, а потім пішли до Успенського собору, де у 1861 р. два дні стояла домовина Тараса Шевченка. Тут, уже у 1991 р., відбулася панахида, символічно у соборі поклали посмертну маску поета, його портрет та землю з місця першого поховання [2, арк.70-7 зв.].

Однак, уже на етапі вшанування Шевченка в Успенському соборі, почався конфлікт. Ймовірно, у владних структурах вирішили чинити всілякі перешкоди учасникам походу, тому були порушені домовленості про спільну відправу священників (учасників походу та місцевих) у соборі 22 травня, а по дорозі на Тарасову Гору міліцейські пости не пропускали паломників, які їхали в цей день до Шевченка з усіх куточків України [2, арк.70 зв.].

Незважаючи на перепони, 22 травня 1991 року учасники походу-реквієму, канівські школярі, наукові співробітники Шевченківського національного заповідника, шанувальники Тараса Шевченка започаткували традицію проходження Останнім шляхом Кобзаря від Успенського собору на Тарасову Гору в день перепоховання Тараса Шевченка в українській землі. Довга дорога, більше 15 кілометрів, іде спочатку старими вуличками міста та виводить до лісу на Канівські гори – територію Канівського природного заповідника. Цей шлях вдалося відновити науковому співробітнику музею Тараса Шевченка біля його могили, кандидату філологічних наук Зінаїді Тарахан-Березі. З діда-прадіда канівчанка, добре знаючи місцевих жителів, топонімію місцевості, вона декілька років намагалася встановити, кудю везли домовину Шевченка на Чернечу Гору. У 1861 р. Дніпро розлився, тому неможливо було пройти берегом – віз тягнули місцеві дівчата (бо ж ховали неодруженого парубка) старими дорогами по канівських горах, якими користувалися люди під час повені. З часом, коли зробили насипну дорогу вздовж Дніпра, старі шляхи були забуті.

Повертаючись до подій 1991 р., необхідно зазначити, що в цей день біля могили Тараса Шевченка відбулися знакові події. Із восьмої години ранку аж до вечора на могилі правили священники московського патріархату, змінюючи один одного, всі яруси могили заповнили семінаристи, крізь стрій яких не могла пробитися ні одна людина. А міліція намагалася викидати у людей жовто-блакитні прапори. Зрештою, представники старої влади відступили.

Ця подія стала передвісником нової незалежної України, яка постала 24 серпня 1991 р.

Із 1991 року традицією є, незважаючи на погодні умови, щорічно проходити Останнім шляхом Кобзаря від Успенського собору на Тарасову Гору.

На завершення постає питання: чому у 1940-1950-х роках 22 травня відзначалося на державному рівні, а уже із середини 1960-х це було заборонено. Дійсно, люди, які приїздили возами із сіл чи припливали пароплавами та човнами, хотіли просто вшанувати Шевченкову могилу, послухати письменників,

які прибували в числі офіційних делегацій.

Шістдесятники пов'язували із іменем Тараса Шевченка відродження України, насамперед, її мови, культури, народних звичаїв. На початку 1960-х років їх діяльність мала суто культорологічний характер. Але комуністична влада вбачала у цьому поколінні продовжувачів справи «розстріляного Відродження», тому тих, хто не покався, не скорився – чекала жорстока розправа: тюрми, табори, психіатричні лікарні-в'язниці, і навіть після завершення заслання – заборона повертатися в Україну. По суті, це було продовження політики комуністичної влади – нищення національної української інтелігенції.

Література

1. Кириченко С. Люди не зі страху. Українська сага: Спогади / Перед сл. Ю. Бадзьо / Світлана Кириченко. – К.: Смолоскип, 2013. – 920 с.
2. Літопис: 1988 – 1995 рр. // Науковий архів ШНЗ, ф.5, оп.8, спр.3 – На 191 арк.
3. Останнім шляхом Кобзаря / Авт кол.: Грабович Г., Дзюба І. М., Жулинський М.Г., та ін. – К.: «Український літопис», 1994 / Упоряд. Новицький М. А. – 280 с.
4. Плахотнюк Микола. Двадцять друге травня / Микола Плахотнюк. Коловорот: Статті, спогади, документи / Упорядкування та коментарі В. Чорновіл. – К.: Смолоскип, 2012. – 510 с.
5. Тарахан-Береза З.П. Святиця: Науково-документальний літопис Тарасової гори / Зінаїда Тарахан-Береза. – К.: Родовід, 1998. – 544 с.
6. Чорновіл В. Про відзначення в Києві роковини перевезення тіла Тараса Шевченка на батьківщину // В'ячеслав Чорновіл. Твори: у 10 – ти томах. – Т.3 / Упор. В. Чорновіл. Передм. М. Косів. – К.: Смолоскип, 2006.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1, оп.24, спр. 5894.
8. Шевчук В. На березі часу. Мій Київ. Входи́ни: Автобіографічна оповідь-есе / Валерій Шевчук. – К.: Темпора, 2002. – 272 с.

УДК 93|94

ВІШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ІВАНА ҐОНТИ В УКРАЇНІ

Ольга Юрченко,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та документознавства
Національного авіаційного університету*

Висвітлено місце Івана Ґонти в українській історії, заходи, проведені в Україні щодо збереження національної пам'яті одного з керівників селянсько-козацького повстання 1768 р.

Ключові слова: *коліївщина, гайдамаки. селянсько-козацьке повстання, вшанування пам'яті.*

The place of Ivan Gonta in Ukrainian history, the measures taken in Ukraine to preserve the national memory of one of the leaders of the peasant-Cossack uprising of 1768 are highlighted.

Keywords: *Koliivshchyna, Haydamaky, peasant-Cossack uprising, commemoration.*

У другій половині XVII ст. Правобережна Україна потрапила під вплив Речі Посполитої та Османської імперії. Це призвело до посилення гноблення, зокрема з боку польських магнатів і шляхти на Правобережжі та західноукраїнських землях. Почалися стихійні виступи та інші прояви непокори з боку народних мас. Кульмінацією визвольного руху стали повстання селянсько-козацьких мас 1768 р. під проводом Максима Залізняка та Івана Ґонти, які увійшли в історію під назвою «Коліївщина».

Іван Ґонта народився в сім'ї селянина – кріпака в с. Розсішки на Уманщи-

ні. Відомо, що він здобув гарну освіту як на той час. У науковій праці В.І. Гусєва «Видатні постаті в історії України IX-XIX ст. Короткі біографічні нариси. Історичні та художні портрети» наводиться згадка про Гонта його сучасниці, доньки уманського губернатора Вероніки Кробс: «Він не лише говорив, а й чудово писав по-польські, а виховання його було таке, що й тепер його можна було вважати шляхтичем» [1, с.232]. Гонта був здібним юнаком, і згодом був зарахований до уманської козацької міліції, сформованої з місцевих селян. Пізніше Гонта став старшим сотником. Він звернув на себе увагу С. Потоцького, став його довіреною особою. За це одержав у володіння 2 села – Розсішки та Орадівку. Є свідчення, що С. Потоцький також звільнив сотню Гонта з-під командування полковників та підпорядкував її безпосередньо губернаторові. Крім того, він обіцяв випросити в короля грамоту на шляхетство для Гонта. Іван Гонта залишився в пам'яті й як меценат. Адже у 1760 р. на власні кошти збудував церкву святої Параскеви у рідному селі. Разом із дружиною робили значні пожертвування на храм. За такі вчинки вони удостоїлися честі бути намальованими в цій церкві. І все ж таки, незважаючи на привілейоване становище, Гонта залишався вірним православної вірі, українському народові, не перейшов на бік католиків. Він мав шанс зробити блискучу кар'єру, але доля склалась по-іншому. Коли почалися виступи проти польської шляхти і до Умані підійшов двохсоттисячний загін Максима Залізняка, Гонта та 400 козаків перейшли на їх бік та залучилися до повстання, яке охопило Поділля, Волинь, Полісся. За підрахунками науковців загалом у червні – липні 1768 р. на Правобережній Україні діяло 30 гайдамацьких загонів, які контролювали значну територію. Повстанці відчайдушно боролися, але Річ Посполита за допомогою Росії придушила цей виступ. І. Гонта та М.Залізняк потрапили у пастку, а їх загони були розбиті. Іван Гонта загинув у 1768 р. у жахливих муках [1, с.233].

Сьогодні ми розуміємо, що І.Гонта приєднався до коліївського повстання тому, що був ідейним патріотом, щиро любив Україну, переймався проблемами поневоленого українського народу, бажав допомогти йому визволитися з-під важкого іноземного ярма та повернути собі волю у власній, відновленій, самостійній державі.

В Україні не забули про свого героя. Про Івана Гонта народ склав багато пісень, легенд, переказів, про нього написано чимало літературних творів, наприклад – поема Т. Г. Шевченка «Гайдамаки». У 1948 р. на честь Івана Гонта с. Серби Чернівецького району Вінницької області (там було страчено І. Гонта), було перейменовано на с. Гонтівка.

1 листопада 2015 р. на території ГК «Уманська фортеця» відбулося урочисте відкриття пам'ятника, встановленого на честь героїв Коліївщини М. Залізняка та І. Гонта. Взагалі будівництво пам'ятника було заплановане міською владою ще на 1968 р. Відтоді в Умані на місці майбутнього будівництва було встановлено камінь-обітницю. Перший проектний макет пам'ятника був розроблений І. Гончаром. Але втілення його у життя було значно затримано. Висота вже встановленого у 2015 р. пам'ятника 8 м, вага 5 т. На вершині відображена зустріч Залізняка та Гонта верхи на конях, котрі відповідно тримають витягнуте догори руків'я шаблі та піднятого списа. На верхній частині композиції можна бачити цитату з вірша Павла Тичини: «Я єсть народ, якого Правди сила ніким звоєвана ще не була!». Пам'ятник було виконано за ескізним проектом І. Гончара. Скульптором став І.Зарічний. Допомогу надали також О. Огнівенко, В. Микитчак, П.Микитчак [3].

Персональні пам'ятники І. Гонті встановлені у с. Гонтівка, с.Христинівці (Черкаська обл.), с.Жаботин (Черкаська обл.). Зображення І.Гонта є на деяких державних марках та листівках України. Вулиці Івана Гонта існують у ряді населених пунктів України, зокрема, в Києві, Львові, Іллінцях. Провулки Іва-

на Гонта є в Житомирі, Білій Церкві, Дрогобичі.

У 2018 р. згідно Постанови Верховної Ради України «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2018 році» [4] в Україні відмічалось 250 років з часу початку Коліївщини - гайдамацького повстання 1768-1769 рр., одним з керівників якої був й Іван Гонта.

Це рішення ВР України викликало неоднозначну реакцію у суспільстві. В Україні Коліївщину називають важливим періодом національно-визвольної боротьби, а її ватажків М. Залізняка та І. Гонта - героями. За кордоном є й протилежні думки. Так, деякі польські історики вважають М. Залізняка і І. Гонта «розбійниками», «зрадниками», а єврейські науковці називають їх «погромниками» та «убивцями». Коліївщину іменують як «уманську різню».

Для відзначення 250-річчя з часу початку Коліївщини український уряд рекомендував провести виховні години на цю тему, «круглі столи», науково-практичні конференції, виставки, конкурси, тематичні телерадіопередачі, випустити пам'ятні монети, марки. Київська підтримала таке рішення. Але окремі представники національних меншин в Україні були іншої думки. Так, проти таких намірів висловились, зокрема Асоціація єврейських організацій і громад України [2, с.119]. Трагування подій 1768-1769 років вони вважають «застарілими», «деструктивними». Відомо, що у різних народів різна історична пам'ять, різні підходи до оцінки тих чи інших подій. І далеко не завжди їх можна в цьому примирити. Але беззаперечним є той факт, що намагання повстанців Коліївщини відновити інститут державності на Правобережжі, створити власну країну свідчила про міць та силу українського національно-визвольного руху, його незламність, незважаючи на іноземне панування. Виходячи з цього, мабуть є сенс відзначати історичні ювілеї, в тому числі й річниці Коліївщини, з глибоким розумінням історичних подій та винесенням уроків історії. А для виховання нащадків українських героїв суттєве значення має вшануванням тих, хто віддавав життя за свій народ.

Отже, відзначення ювілейної дати відбулось. З 25 травня до 24 серпня 2018 р. пройшла міжобласна історична поштова естафета «250 років Коліївщині», яка охопила понад 150 населених пунктів семи областей сучасної України. У колонній залі Київської міської ради був проведений вечір пам'яті гайдамаків. Національний банк України випустив пам'ятну монету «Холодний Яр». У квітні 2018 р. пройшла низка заходів, присвячених 250-літтю повстання – фестиваль «Гайдамацьке коло» в с.Забір'ї на Київщині, вечір пам'яті Максима Залізняка, історико-просвітницький захід «Товмачий курінь» у с. Товмачі на Черкащині та фестиваль «Коліївщина-250» в Умані.

Значною подією у наукових колах стало видання двох історичних монографій. Це праця Т. Чухліба «Магнат, козак і гайдамака. Боротьба за владу Русі-України з Короною Польською (1569-1769 рр)» [6] та монографія Т. Таїрової-Яковлевої «Коліївщина: великі ілюзії»[5]. Були проведені науково-практичні конференції в ряді освітніх та наукових установ. У Черкасах – «Коліївщина 1768-1769 років. Козацько-гайдамацьке повстання на Правобережній Україні: історичні реалії та національна пам'ять» (08-09.06.2018 р.) та в Умані – НПК «Зцілюючи рани минулого: 1768 рік в історії України (православна, римо-католицька, унійна та юдейська етноконфесійні спільноти в умовах Барської конфедерації, Коліївщини і російської окупації» (14-15.06.2018 р.). За результатами роботи конференції був виданий збірник «Коліївщина: право на повстання» [2].

Отже, пам'ять про Івана Гонта, інших героїв Коліївщини, вшанування пам'яті видатних постатей України є невід'ємною складовою національної пам'яті і самоідентифікації українців.

Література

1. Гусев В.І. Видатні постаті в історії України IX-XIX ст. Короткі біографічні нариси. Історичні та художні портрети /В. І. Гусев (кер. кол.авт.), В. П. Дрожжин, Ю. О. Калінцев, О. Г. Сокирко, В. І. Червінський. Київ : Вища школа, 2002. 359 с.
2. Коліївщина: право на повстання: збірник наукових і науково-популярних статей, присвячений 250-літтю національно-визвольного повстання 1768-1770 років. Київ : Видавець Марко Мельник, 2020. 344 с.
3. Майборода В. Відкриття пам'ятника М.Залізняка і І. Гонті в Умані. URL: <https://www.ar25.org/article/vidkryttya-pamyatnyka-mzaliznyaku-i-igonti-v-umani.html>
4. Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2018 році. Постанова Верховної Ради України № 2287-VIII від 08.02.2018. /Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 11. ст.65.
5. Таїрова-Яковлева Т. Коліївщина: великі ілюзії. Київ : Кліо, 2019. 256 с.
6. Чухліб Тарас. Магнат. Козак і Гайдамака. Боротьба за владу Русі-України з Короною Польською (1569-1769 рр.). Київ : Києво-Могилянська академія, 2018. 464 с.

УДК 316.77:352

ТРАГІЧНА ДОЛЯ СТУДЕНТІВ ФАРМАЦЕВТИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ ЛЬВІВСЬКОГО МЕДИЧНОГО ІНСТИТУТУ У 40-ИХ РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ: ДО ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

Лідія Яворська,

*кандидат фармацевтичних наук, доцент кафедри
фармації Тернопільського національного медичного
університету імені І. Я. Горбачевського*

У статті висвітлено трагічний життєвий шлях студенток-фармацевток відновленого в 1944 р. Львівського державного медичного інституту, активних учасниць боротьби за волю України у 40-х роках ХХ століття.

Ключові слова: *студенти-фармацевти, боротьба за волю України, арешти, тюремне ув'язнення, загибель.*

The article highlights the tragic life path of female pharmacists, students of the Lviv State Medical Institute reinstated in 1944, active participants in the struggle for freedom of Ukraine in 1940s.

Keywords: *pharmacist students, fight for freedom of Ukraine, arrests, imprisonment, death.*

Особливо актуальними нині є слова відомого українського державного і громадсько-політичного діяча Сергія Єфремова: «Мало якому народові в світі доводилося переживати трагічнішу долю, ніж та, що зазнав за своє історичне життя народ український. Ще не одному поколінню доведеться добре попрацювати над висвітленням трагічних сторінок нашої історії. Адже ми не маємо права забувати жодного імені, принесеного в жертву кровожерливій варварсько-тоталітарній системі».

За участь у збройній боротьбі або співпраці з УПА більшовицька влада звинувачувала цілі родини в антидержавній діяльності і нищила фізично або вивозила у віддалені райони Півночі, Сибіру чи Казахстану. Це стосується і родин, в яких були студенти-фармацевти. Особливу увагу заслуговують ті, чие життя обірвалося у молодому студентському віці.

Використавши архівні матеріали, особові справи, літературні джерела, а також спогади рідних і близьких, наводимо основні біографічні дані трьох сту-

денток-фармацевток ЛДМІ 1940-х років, які загинули в підпіллі або в тюремному ув'язненні: Любові Верес, Любові-Ірини Гусак, Анни Рудакевич.

Студенткою фармацевтичного факультету, яка віддала своє молоде життя в підпільній збройній боротьбі в лавах ОУН-УПА, була Любов Верес.

Верес Любов Михайлівна («Ірма») (1925 – 20.01.1949)

Любов Верес народилася в 1925 р. в учительській сім'ї Михайла і Ольги (з дому Соломка) Верес у с. Пуків на Рогатинщині тодішньої Станіславської (нині Івано-Франківської) області ([2], с. 37, [10], с. 23). Світогляд і національна свідомість Любові формувалися під впливом батьків-патріотів та їхніх родин. Мало хто тоді знав, що хата тітки Катерини Соломки була явочною квартирою для головного командира УПА Романа Шухевича («Василя») під час його перебування в Пукові з листопада 1945 до квітня 1946 року. Через Катерину Соломку Роман Шухевич підтримував контакт із зв'язковими – Катериною Зарицькою, Галиною Дидик, Ольгою Ільків. Уся чисельна родина Соломки була вивезена в Сибір, а Катерину Соломку заарештували в грудні 1948 р. і вона загинула в катівнях МДБ ([5], [8], с. 648).

Після закінчення початкової школи в рідному селі (батько був багатолітнім директором школи) Любов Верес навчалась у Рогатинській гімназії, а потім стала студенткою фармацевтичного факультету Львівського державного медичного інституту (ЛДМІ). Про цей період в літературі і спогадах товаришів ([5], [10], с. 23, [12] с. 106-107) є суперечливі дані.

Працюючи в архіві ЛНМУ імені Данила Галицького, нам вдалося з'ясувати, що Верес Люба Михайлівна була зарахована на посаду секретаря лікувального факультету з 20 вересня 1945 р. [1] (наказ по ЛДМІ № 2177 від 20.09.1945) і звільнена з цієї посади 12 жовтня 1945 р. (наказ № 2523 від 12.10.1945). Це було пов'язано з тим, що Люба в цей час стала студенткою I курсу фармацевтичного факультету, про що свідчить наказ № 2412 від 4.10.1945 про призначення стипендії 160 студентам I курсу, в т. ч. під № 140 числиться Верес Л. М. Була студенткою останньої 6 групи (27–28 студентів), навчалася добре, отримувала стипендію і на II курсі (наказ № 51 від 12.02.1947), і на III курсі (наказ № 363 від 01.07.1947). Призначалася старостою 6 групи на II курсі (наказ № 4370 від 10.09.1946) і на III курсі (наказ № 597 від 15.09. 1947).

На той час Люба уже була тісно пов'язана з підпіллям, привозила зі Львова медикаменти, перев'язувальні матеріали, приладдя для уколів, ділилася ними з тіткою Катериною Соломкою, яка таємно лікувала поранених та хворих повстанців ([5], [7], с. 374-378, [8], с. 640, 648).

Про підпільну працю Люби Верес згадує член Братства ОУН-УПА Михайло Штогрин під назвою «Такою я знав Любу Верес» [14]. «...Мені було сказано, що маємо бути якнайшвидше на Рогатинщині. Там має бути важлива конференція... Беремо зв'язкового, йдемо на Слов'ятин. Там нас буде чекати хтось з проводу та центрального зв'язку і проведуть до місця призначення. Приходимо до с. Слов'ятин... Люба Верес, як зв'язкова Центрального проводу, веде нас до місця призначення.

До вечора 10 липня 1944 року ми вже були у с. Пукові. Заночували у Люби. Відносно неї, то можу сказати тільки те, що вона була дуже вродлива, життєрадісна, розумна, розсудлива, відважна. Мене вразило те, що вже в той час прекрасно знала німецьку мову, була гарно вихована. Видно було, що виростала в інтелегентній патріотичній сім'ї. Її батьки були вчителями. Батько був учителем німецької мови і любов до цієї мови, очевидно, прищепив і дочці.

...Зустрілись ми зновудесь 13–15 липня в с. Бокові Підгаєцького повіту... Наша група: Люба Верес, моя сестра Марійка, «Соловій», «Опришко» і я були

добре озброєні, всі мали автомати. Ми успішно без всяких непередбачених випадків перебрались через Золоту Липу... Я тут ще раз переконався, якою рішучою та відважною підпільницею була Люба Верес. На жаль, це була моя остання зустріч з нею, бо пізніше десь у 1945 році Люба перейшла на іншу працю на Рогатинщину».

За даними Аретія Кравця ([6], с. 147), Люба Верес під псевдонімом «Ірма» спочатку стала зв'язковою Крайового проводу, а потім особистою зв'язковою представника Центрального проводу ОУН на Рогатинщині Романа Кравчука (псевдо «Петро» і «Максим»).

Якийсь час Люба поєднувала підпільну працю з навчанням в інституті, але з огляду на конспірацію залишила медінститут, вела напівлегальний спосіб життя, а згодом перейшла у підпілля до вояків УПА. Час від часу перебувала у криївці на Гусаківському узліссі. Тут у Йорданський вечір 1949 р. через підлу зраду провокатора загинула 23-річна Люба Верес разом із нареченим Ярославом Галугою («Зеноном») (провідником Надрайонової служби безпеки ОУН і охоронцем Романа Шухевича під час його перебування в с. Пукові) і п'ятьма повстанцями ([5], [8], с. 657).

Після здобуття Україною незалежності, на місці героїчної загибелі сімох повстанців, в урочищі «Гусаків» біля присілка Переліски на Рогатинщині було висипано символічну могилу, де щороку пуківчани і люди з навколишніх сіл відправляють панахиду по загиблих героях ([12], с. 107).

Гусак Любов-Ірина Максимівна (20.03.1926 – 1951)

Любов-Ірина Гусак (фото з особової справи, 1945) народилася в с. Городище Бережанського району Тернопільської області в учительській родині Максима і Терези Гусак. Під час навчання в Бережанській гімназії (1938-1944) стала членом Юнацтва ОУН, мала зв'язок з УПА ([10], с. 36-37). В 1945 р. закінчила заочний шкільний відділ Бережанської педагогічної школи, отримала атестат із званням учителя початкової школи і деякий час учителювала в с. Нараїв на Бережанщині [3].

У вересні 1945 р. Любов Гусак склала вступні іспити і була зарахована студенткою I курсу фармацевтичного факультету ЛДМІ (наказ № 2175 від 19.09.1945). Під час навчання на II курсі в листопаді 1946 р. була заарештована і відрахована зі складу студентів (наказ № 4602в) від 30 грудня 1946 р.) «за невідвідування занять» (разом з однокурсниками Олексійчук А. В. і Чайківською О. П.). Військовий трибунал засудив Любу Гусак на 6 років виправно-трудоих таборів. Відбувала покарання у таборах Кемеровської області (РФ), працювала на лісоповалі. Там захворіла на туберкульоз, померла в 1951 р. у 25-річному віці. Похована на табірному цвинтарі, місце поховання невідоме ([11], с. 44).

Про Любу Гусак згадано у публікації ([4], с. 67)) так: «Гусак Люба з с. Тростянець Бережанського району, молода, тендітна дівчина. Ще не закінчила гімназії, як стала зв'язковою УПА. Зловили Любу при виконанні завдання, судили. Вивезли до Сибіру. Холод, голод, непосильна праця були не під силу молодій патріотці. Померла на лісоповалі».

Рудакевич Анна Михайлівна (17.04.1923 – 13.08.1945)

Анна Рудакевич народилася в с. Глядки Велико-Глибочецького (нині Зборівського) району Тернопільської області в селянській родині Михайла і Анни Рудакевич. Неповну середню освіту здобула в рідному селі (1930-1937), навчалася в 1 і 2 класах Тернопільської приватної гімназії педагогічного товариства «Рідна школа» (ТГРШ) (1937-1939) ([15],

с. 533). З приходом «визволителів» в 1939 р. продовжила навчання у 7 і 8 класах радянської школи-десятирічки. З 1941 р. навчалась у 7 і 8 класах Тернопільської української державної гімназії (ТУДГ), де в 1943 р. склала матуру (іспити зрілості) й отримала свідоцтво зрілості ([9], [15], с. 640).

Відповідно до тогочасних вимог, записатися на фармацевтичні студії могла особа, яка мала середню освіту і пройшла попередню річну практику в аптеці. Тому Анна під час канікул (влітку 1942), а також після закінчення гімназії (липень 1943–березень 1944) Анна (1-ша зліва) з гімназистками по дорозі з гімназії до церкви (Тернопіль, травень 1939) проходила практику в аптеці м. Тернополя. З 1 серпня 1944 р. працювала завідувачем аптечного пункту в Борках Великих (нині смт Великі Бірки Тернопільського району) Тернопільської області [9].

2 жовтня 1944 р. Анна Рудакевич звернулася із заявою до директора ЛДМІ проф. Скосогоренка Г. Ф. з проханням прийняти її на навчання на I курс фармацевтичного факультету, додавши необхідні документи (автобіографію, копію свідоцтва про народження і хрещення (латинською мовою), копію свідоцтва зрілості). Цього ж числа було видано наказ по ЛДМІ № 398 про додаткове зарахування Рудакевич Анни Михайлівни студенткою I курсу фармацевтичного факультету. Проте Анні не вдалося закінчити навіть I курсу, тому що 4 квітня 1945 р. вона була відрахована зі списку студентів «за систематичне невідвідування лекцій» (наказ по ЛДМІ № 1275).

За спогадами родичів, Анна була звинувачена у співпраці з УПА під час проходження практики в аптеці чи роботи в аптечному пункті, заарештована і кинута до в'язниці. Невдовзі Анну звільнили, але після перенесених катувань і (офіційно) запалення легень вона померла 13 серпня 1945 року у 22-річному віці. Похована на цвинтарі у рідному селі Глядки неподалік Тернополя.

Так трагічно закінчилося життя молодих українських студентів-патріотів в роки визвольних змагань 1940-1950-х років.

Інші деталі біографій Любові Верес і Любові-Ірини Гусак опубліковані нами в книзі [16] (с. 84-94 і с. 120-124, відповідно), а Анни Рудакевич («бывшей студентки 1944») – в роботі ([13], с. 117-118).

Література

1. Верес Любов Михайлівна. Особова справа 129 № 11. Архів АНМУ імені Данила Галицького.
2. Ганіткевич Я., Пундій П. Українські лікарі. Біобібліографічний довідник. Кн. 3. Учасники національно-визвольної боротьби та українського державотворення. Репресовані та реабілітовані лікарі України / наук. ред. Любомир Пиріг. Львів, 2008. 428 с.
3. Гусак Любов Максимівна. Особова справа № 9592. Архів АНМУ імені Данила Галицького.
4. Завійська Г., Маланюк М. Незакінчена книга про мужніх галичанок. Тернопіль, 1999. 172 с.
5. Коритко Р. Ф. Пуків – героїчне село Рогатинського Опілля. Львів : Тріада плюс, 2009. 816 с.
6. Кравець Аретій. Медики у визвольних змаганнях українського народу (від Українського Червоного Хреста до Служби здоров'я УПА). Львів : Галицька видавнича спілка, 2010. Випуск 14. 178 с.
7. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 32. Медична опіка в УПА. Кн. 2. Торонто-Львів, 2001. 582 с.
8. Рогатинці в боротьбі за волю / упоряд. В. Мельник. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2005. 834 с.
9. Рудакевич Анна Михайлівна. Особова справа № 3286. Архів АНМУ імені Данила Галицького.
10. Українська жінка у визвольній боротьбі (1940-1950 рр.) : біографічний довідник / упоряд. Мудра Н. П. Вип. 1. Львів : Світ, 2004. 192 с.

11. Українська жінка у визвольній боротьбі (1940-1950 рр.) : біографічний довідник / упоряд. Мудра Н. П. Вип. 2. Львів : Світ, 2006. 192 с.
12. Українська жінка у визвольній боротьбі (1940-1950 рр.) : біографічний довідник / упоряд. Мудра Н. П. Вип. 3. Львів : Світ, 2009. 144 с.
13. Фармація Тернопілля: минуле й сьогодення. 60-річчю Тернопільського державного медичного університету імені І. Я. Горбачевського і 17-річчю фармацевтичного факультету присвячується / Т. А. Грошовий, А. П. Яворська, Н. В. Марків та ін. Тернопіль : ТДМУ «Укрмедкнига», 2017. 420 с.
14. Штогрин Михайло. Такою я знав Любу Верес // Газета «Повстанець», 1998, вип. 46.
15. Ювілейна книга Української гімназії в Тернополі. До сторіччя заснування 1898-1998. Тернопіль-Львів: НТШ ім. Шевченка, Львів. крайове тов-во «Рідна школа», 1998. 736 с.
16. Яворська Лідія. Доли репресованих родин фармацевтів : науково-популярне видання. Ч. II. Київ : АртЕк, 2019. 412 с.

РЕПРЕСІЇ, ГОЛОД, ДЕРЖАВНИЙ ТЕРОР,

ІДЕОЛОГІЧНИЙ ТИСК, ВІЙНИ ЯК ЗАСОБИ НИЩЕННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

ВІД БРОШНІВСЬКОГО ЗБІРНОГО ПУНКТУ ДО МУЗЕЮ ДЕПОРТАЦІЙ УКРАЇНЦІВ У XX СТ.

Сергій Адамович

*доктор історичних наук, професор, професор кафедри теорії
та історії держави і права ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені В.Стефаника»*

У статті проаналізовано функціонування збірної пункту для спеціальних поселенців в селищі Брошнів-Осада та умови перебування депортованих українців в ньому. Автор стверджує, що в таборі були вкрай незадовільні житлово-побутові та санітарні умови, незадовільне харчування, а також зафіксовані численні випадки порушення прав людини і нелюдського поводження з виселенцями.

Ключові слова: збірний пункт, спеціальні поселенці, депортації, радянський тоталітарний режим.

The article analyzes the functioning of the assembly point for special settlers in the village of Broshniv-Osada and the conditions of stay of deported Ukrainians in it. The author claims that the camp had extremely unsatisfactory living and sanitary conditions, poor nutrition, as well as numerous cases of human rights violations and inhuman treatment of displaced persons.

Keywords: assembly point, special settlers, deportations, Soviet totalitarian regime.

Опір радянській владі в 40-х рр. XX століття в Західній Україні, незважаючи на масові виселення людей, продовжувався. 4 жовтня 1948 р. Рада міністрів СРСР ухвалила постанову №5728-1524, яка давала право органам МВС-МДБ у відповідь на «скоєні бандитами диверсійно-терористичні акти» виселяти на спецпоселення родини «бандитів, націоналістів та бандпособників із західних областей України» [1, с.317].

На початок грудня 1948 р. в усіх західних областях уже було облаштовано дев'ять збірних пунктів, на яких, згідно з дослідженням І.Андрухів, одночасно могло перебувати 10550 осіб. У Станіславській області збірні пункти були організовані в Коломиї на 600 осіб та в Брошнів-Осаді на 500 осіб. І за весь період проведення акції у 1949-1950 рр. було виселено із західних областей 20016 сімей чисельністю 69159 осіб [1, с. 317-318].

У Брошнів-Осаді, де був з 1946 по 1953 рр. пересильний пункт для відправки людей в Сибір, вивезених утримували в колишньому таборі для військовополонених. Табір знаходився на вулиці Лесі Українки, але попри назву вулиці, вона асоціюється в людей з жахливими спогадами. За твердженням очевидців, на території табору знаходилося приблизно 10 бараків, у кожному з них поміщалася стільки людей, скільки було потрібно адміністрації табору. Всередині табору знаходився великий мурований котел, в якому варили людям «похльобку», і табір був обнесений довкола густим колючим дротом. Спали всі на долівці, як оселедці в бочці (після 1953 р. бараки пересильного табору стали місцем проживання переселенців з Лемківщини) [10].

Значний обсяг інформації про збірний пункт містить доповідна записка на ім'я заступника міністра держбезпеки УРСР генерал-майора М.С. Попереки за результатами перевірки табору 4-5 липня 1952 р. Згідно з цим звітом, приміщення збірної пункту було розраховане на 1000 осіб спецпоселенців. Станом на 1 липня 1952 р. в пункті утримувалося 86 сімей (313 осіб). З них до 10 днів в таборі утримувалося 3 сім'ї, до 20 днів – 1 сім'я, до 1 місяця – 19 сімей, до 35 днів – 20 сімей, до 45 днів – 17 сімей, до 3 трьох місяців – 24 сім'ї, до чотирьох місяців – 1 сім'я, до 15 місяців – 1 сім'я [3, арк.27-28].

Охоронявся пересильний пункт групою солдат 17 загону внутрішньої охорони МДБ, а для внутрішньої охорони пункту було 10 вахтерів [3, арк.31]. Марта

Клічук (Лаврук) з с. Іваніківка Богородчанського району згадує майора – «лишого, червоного, товстого, що випивав і заходив з патином на кухню та повертав людські баняки з їжею» [7].

Матеріали звіту свідчать, що мешканці табору перебували в жахливих житлово-побутових умовах. Відповідно до звіту, всі 86 сімей утримувалися в трьох бараках, які складалися з 12 кімнат. У середньому в кожній кімнаті знаходилося 22-25 чоловік. У бараках були призначені старші, через яких утримувані в пункті вирішували всі необхідні їм питання з керівництвом. Але навіть у таких нелюдських умовах, як писали автори звіту, бараки «мали охайний вигляд і в них дотримувалася належна чистота і порядок. Щоденно милася підлога, здійснювалася побілка стін, постільна білизна в денний час знаходилася надворі». Всі особисті речі і продукти харчування зберігалися в спеціально відведених приміщеннях і видавалися їх власникам за необхідності через старших корпусів у певний час й організовано. Однак навіть перевірка МДБ відзначила, що дах бараків в «окремих місцях внаслідок відсутності ремонту прийшов в незадовільний стан і, коли йшов дощ, вода просочувалася в кімнати» [3, арк.29].

Їжа для ув'язнених у пункті готувалася в їдальні Брошнівського деревообробного комбінату. На одну людину в добу виділялося 450 грам хліба, 8 грам цукру (!), півлітра супу чи інших харчів. Відзначимо, що медичний персонал табору ці мізерні обсяги харчування називав «калорійною і доброякісною їжею» [3, арк.30-31]. Натомість Марта Клічук запам'ятала з їди суп з черв'яками [7], а уродженка с. Підлужжя Тисменицького району Ганна Михайлівна Бабак (Михайлів) говорить, що давали «їсти якусь баланду, і не вижили б, якби мамин брат, бабуса і дідусь та сусідка не привозили провіант з села і мама не продавала одяг. На обід привозили бочку з чимось, що називалося борщ (мутна рідина з кількома картоплинами, трошки крупи, волокна конини)» [5].

Додаткове харчування спецпоселенці собі могли готувати з привезених продуктів. На плацу була велика піч з залізною плитою, на ній спецпоселенці доварювали собі їжу [7]. У понеділок і п'ятницю в'язні могли отримувати продуктові передачі, які детально переглядалися адміністрацією пункту [3, арк.30-31].

Для медичного обслуговування в таборі знаходився санітарний пост з медсестрою, а також по документах лікар Брошнівської лікарні мав щоденно обходити бараки. Милися спецпоселенці в лазні і дозволяли їм прати білизну і одяг раз на десять днів [3, арк.30].

Згадують про облаштування табору й українці, які перемучилися в ньому. Ганна Бабак, яка була виселена з сім'єю у жовтні 1950 р. [2, с.12], розказує, що «в Брошневі перед виселенцями постала величезна територія у два ряди, обвита дротами з вишками, де чергували озброєні солдати і куди була підведена залізнична колія. Було ще якесь величезне приміщення, як хата читальня зі сценою» [5]. Як описує п. Ганна, «поселили їх у приміщенні в окремих комірчинах завеликих, як купе в поїзді, а спали люди на нарах і на землі. На ніч бараки закривалися. Сморід від параші був дуже сильний... Дворічний братик заслаб, простудився, мав гулі по тілі, йому їх різали, і пересипали, щоб вошей не було» [5].

Про смерті в таборі розказує уродженець села Верхня Липиця Рогатинського району Антон Голембйовський, який потрапив у Брошнівський концтабір у п'ятирічному віці разом з матір'ю і кількомісячною сестрою у квітні 1951 р. через репресованого батька – воюка УПА. Він згадував, що «харчування було дуже поганим...тому моя рідна сестра померла і була похована під наглядом кількох совітів зі зброєю в руках на місцевому цвинтарі. Коли мама засвітила свічку для прощання з померлою сестрою, то ці совіти вибили її з рук матері». Антону Голембйовському також чітко врізалось в пам'ять, як чотирирічний Федір

Коп'як підійшов ближче до колючого дроту, де цвіла кульбаба, а його з іншого боку дроту совіти облили киплячою водою [4].

Були люди, які намагалися втекти з табору. Ганна Бабак згадує, що якось почула постріл, пробудилась, а її мама каже: «Не кричи, мабуть вбили Михайла, нашого сусіда». А ранком всіх людей під конвоєм погнали до огорожі дивитися на вбитого, який прямо на огорожі між дротами лежав. А він, як розказує Г. Бабак, «був красивий як Бог». Михайлова наречена Варвара передала йому гроші, якими той підкупив охоронця. Мати вбитого ще попереджала, що їй снівсья поганий сон, і просила не йти. Але той таки намірився втікати. Проте один охоронець взяв гроші, а другий застрелив його «при спробі втечі». Ганна Бабак постійно задається думкою, де ж ховали мертвих у Брошнів-Осаді? [5].

Відповідно до звіту, перевірки МДБ від 4-5 липня 1952 р., 14 червня 1952 р. в таборі теж була попереджена спроба втечі 4 переселенців, які підкопали землю в бараку, де була розташована кімната політмасової роботи [3, арк.31]. Відзначимо, що задокументовані випадки, коли родичі ув'язнених шляхом дачі хабарів охороні таки визволяли своїх рідних [6]. Перевізник Костишин, що возив фірою в бочці депортованим їжу, теж одного разу вивіз у бочці з-під польовки за межі табору маленького хлопчика [7].

Пам'ять про пересильний табір живе в головах українців, що перейшли через його страхіття. Вони прагнуть меморалізувати місце знаходження концтабору для виховання майбутніх поколінь і не допущення більше ніколи в історії злочинів проти людяності. Так, у травні 2010 р. у Брошнів-Осаді на місці, звідки тисячі сімей розпочинали виселення, було відкрито капличку з ініціативи Олега Вівчаренка і тодішнього селищного голови Володимира Боровича й озвучено ідею створення Музею пам'яті [8, с.1]. До речі, родину Вівчаренків разом з 27 іншими сім'ями вивезли з с. Угринів Тисменицького району у Брошнів-Осаді 31 липня 1950 р. через вбивство в селі дільничного міліціонера [11, с.7].

На сьогодні, завдяки патріотичній позиції керівництва Брошнів-Осадської селищної об'єднаної територіальної громади за підтримки Івано-Франківської обласної ради, на місці збірного пункту створюється «Музей депортацій українців в ХХ столітті». Науковці та волонтери з Брошнів-Осади активно збирають артефакти для музею і записують свідчення жертв концтабору. Очікується передача для закладу автентичного вагону від «Укрзалізниці», одного з тих, яким вивозили українців з рідних земель. Ініціатори створення меморіального центру визначились із дизайном музею, його змістовним та тематичним відтворенням в інтер'єрі та екстер'єрі [9].

Література

1. Андрухів І.О., Француз А.Й. Правда історії. Станіславщина в умовах терору і репресій: 1939 – 1959 роки, історико-правовий аспект. Документи і матеріали / І.О. Андрухів, А.Й. Француз. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 448 с.
2. Вацеба М.І. Словом правди свідчу. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. 288 с.
3. Гадузевий державний архів СБУ. Ф.2. Оп. 1. Спр.1903. 95 арк.
4. Запис розмови з Антоном Мироновичем Голембйовським 02.03. 2017 р. Архів Я. Петріва.
5. Запис розмови з Ганною Михайлівною Бабак 01.11.2018 р. Архів автора.
6. Запис розмови з Мартою Антонівною Адамович 20.05.2020 р. Архів автора.
7. Запис розмови з Мартою Василівною Клічук (Лаврук) 01.11.2018 р. Архів автора.
8. Капличка, як оберіг пам'яті. Новини Підгір'я. Рожнятів, 2010. 29 травня. С.1.
9. Оживе історія у Музеї депортацій українців у Брошнів-Осадській ОТГ. Режим доступу: <http://postup.if.ua/ozhyve-istoriya-u-muzeji-deportatsij-ukrajintsiv-u-broshniv-osadskij-oth/> (дата звернення 25.05.2020).
10. Ти навек полонив сердце мое... Суспільний історико-публіцистичний альманах про Брошнів-Осаді і околиці. Книга 1. / В. Борович, В.Марчук, В. Твардовський, Ф.Маринець, А.Кавин. Брошнів: ПП «Таля». 100 с.
11. Яцуляк Н. Великий вивіз 1950-го. Вперед Тисмениця, 2011. 29 липня. С.7.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ КАРАЛЬНО-РЕПРЕСИВНИХ ОРГАНІВ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ВЛАДИ

Людмила Бабенко,

докторка історичних наук, професорка кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

У статті акцентується увага на закономірностях формування радянських органів державної безпеки як класового карально-репресивного інструменту «диктатури пролетаріату». Звертається увага на ідеологічні засади більшовизму, що зумовили придушення діяльності альтернативних політичних суб'єктів. Авторка розкриває чинники еволюції організаційної структури, пріоритетів репресивної та агентурно-оперативної діяльності ВЧК–ВУЧК–ДПУ впродовж 1920-х рр. Показана спроба Раднаркому радянської Росії директивно-організаційними методами обмежити надзвичайницю і надати ДПУ повноважень таємної політичної поліції, її безпосередній контроль за політичними процесами в радянській Україні.

Ключові слова: *Всеросійська надзвичайна комісія (рос. ВЧК), Всеукраїнська надзвичайна комісія (рос. ВУЧК), державне політичне управління (ДПУ), репресії, агентурно-оперативна діяльність.*

The attention of the article is focused on the regularities of Soviet Security Services formation as a class punitive-repressive instrument of the «proletariat dictatorship». The attention is paid to bilshovyizm ideological principles that determined the alternative political subjects' activity suppression. The author reveals the factors of the organizational structure evolution, repressive and operative priorities in VCC-VUCC-DPU activity. The attempt of the Soviet Russia Radnarcom to limit by directive-organizational methods particular powers and give the DPU authorities of the secret political police, its immediate control of political processes in Soviet Ukraine is shown.

Keywords: *All-Russian Special Commission (rus. VCC), All-Ukrainian Special Commission (rus. VUCC), State Political Department (DPU), repressions, operative activities*

XX століття в пам'яті українського суспільства асоціюється з травмою наслідків радянської модернізації соціально-політичного та економічного устрою. Утвердження радянської влади відбувалося в умовах жорстокого протистояння ціннісних систем і орієнтирів як на загальноукраїнському, так і регіональному зрізах. При цьому більшовицька партія спиралася на політично активну меншість, котрій для утримання влади був необхідний спеціальний апарат з надзвичайними повноваженнями. Ним стала Всеросійська надзвичайна комісія (ВЧК), яка створила 3 грудня 1918 р. Всеукраїнську надзвичайну комісію (ВУЧК) – фактичну філію на території України р.

Метою авторки статті є акцентування уваги на ризиках, що створює концентрація влади в руках політичних сил, доктрини яких несумісні з демократією. Питання сутності більшовицького режиму, його політики державного терору засобами репресій, функціонування радянських спецслужб стали предметом дослідження багатьох українських і зарубіжних науковців. Авторка статті також присвятила значну частину своїх публікацій порушеній проблемі [1; 6].

Досліджуючи діяльність органів державної безпеки сталінської доби, варто окреслити поняття «державна безпека». Уперше він був використаний у «Положенні про заходи щодо охорони державного порядку та громадського спокою» від 14 серпня 1881 р. у значенні «суспільна безпека» [7, с. 20-21]. В СРСР він був зафіксований у назві структурного підрозділу НКВС СРСР – Головного управління державної безпеки (ГУДБ) постановою ВУЦВК від 10 липня 1934 р. Законодавчо цей термін було закріплено в Конституції 1936 р. у ст. 14, один із пунктів якої названо «державна безпека» [4, с. 183-184]. Основний елемент характеристики державної безпеки у трактуванні більшовиць-

кої влади – захист «диктатури пролетаріату», тобто соціально-політичних підвалин «більшовизму», «комунізму». Водночас ідеологи більшовизму й лідери радянської Росії ототожнювали безпеку монополії правлячої партії РКП(б) – ВКП(б) з безконтрольною можливістю проводити власні амбітні соціальні експерименти з «безпекою держави». Тому всі зусилля органів державної безпеки (інша назва – спецслужби) спрямовувалися на боротьбу з політичними опонентами передусім усередині країни. Разом з тим вони мали й інші функції, пов'язані з викриттям реальної агентурної мережі інших держав, боротьбою зі злочинами у сфері економіки тощо.

Важливою тезою, яка визначає місце і роль ВЧК–ВУЧК у процесі утвердження більшовицької політичної моделі є їх повна підпорядкованість партійним органам як «караючого меча партії». Вони діяли, керуючись винятково партійними директивами, рішеннями ЦК партії і його політбюро, а не нормами правового поля. Ще в лютому 1919 р. ЦК РКП(б) вказував, що надзвичайні комісії «створені, існують і працюють лише як прямі органи партії, за її директивами і під її контролем» [5, с. 95]. Цю думку в 1927 р. повторив голова ДПУ УСРР В. Балицький, наголосивши, що «апарат ДПУ повинен беззастережно виконувати волю Центрального комітету, яка передається через мою голову. ... Центральному комітету партії потрібен міцний, монолітний апарат, що виконує волю партії» [11, с. 95].

Організаційно-статутні документи також переконливо ідентифікують спецслужби як елемент реалізації ідеологічної доктрини більшовиків. Зокрема у звіті за перші чотири роки діяльності виділялися кілька принципових факторів, що лежали в основі їх створення: «правильне розуміння ними класової боротьби класової держави», усвідомлення того, що «всяка держава є апарат насилля», «загострення ситуації та необхідність придушення контрреволюції», «недостатня свідомість народних мас..., яка ще просякнута старим духом» [8, с. 18]. Лідер більшовиків В. Ленін уточнював, що партії потрібен такий орган диктатури пролетаріату, котрий би «знав кожний крок змовників» і міг би «репресією нещадною, швидкою, негайною, що спирається на співчуття робітників і селян» призупинити всі заклоти контрреволюції [10, с. 6].

Більшовицька партія визначала і політичні та моральні пріоритети, якими керувалися спецслужби у виборі об'єктів професійної уваги, виробленні форм і методів нейтралізації чи ліквідації певних загроз. Ворогами оголошувалися цілі суспільні верстви нового соціалістичного суспільства – заможне селянство, духовенство, дореволюційна інтелігенція, представники небільшовицьких партій, ідеологи та прихильники ідеї української державності тощо. В атмосфері роздмухування класової ворожнечі навколо чекістів створювався ореол героїзму, революційної романтики, їх особливої місії в державі диктатури пролетаріату, імідж органів, що монопольно захищають державні інтереси. За таких обставин логічно виглядало зосередження в руках спецслужб величезних повноважень. Пропагандистськими засобами свідомо творився міф про ідеального чекіста-патріота, охарактеризованого першим головою ВЧК радянської Росії, «залізним» Феліксом Держинським, як людини «з гарячим серцем, холодною головою і чистими руками». Самого Держинського сучасники називали «лицарем революції» [10, с. 82].

Вплив спецслужб на всі без винятку сторони суспільного життя невпинно зростає. Радянська історіографія зображувала це як історично виправдану тенденцію, особливо у контексті сталінської тези про загострення класової боротьби при соціалізмі. Відомий історик Ю. Шаповал справедливо зауважував, що й сама більшовицька партія значною мірою контролювалася органами держбезпеки. Він нагадував, що таку ситуацію спрогнозувала лідерка партії лівих есерів М. Спиридонова, яка у відкритому листі в ЦК РКП (б) попереджала, що «більшовики теж скоро опиняться в руках надзвичайки» [12, с. 7].

Дослідники В.Сідак і В.Козенюк вважають визначальним чинником еволюції стосунків партії і спецслужб у спрогнозований бік використання останніх сталінським оточенням для захоплення ініціативи у внутріпартійній боротьбі, а згодом і для розправи над політичними супротивниками та будь-якою опозицією. «Трагедія спецслужб полягала в тому, – зазначали автори, – що вони вимушені були свою діяльність здійснювати під гаслом боротьби з ворогами народу, в яку Сталін і вищі партійні органи втягнули все населення Радянського Союзу, постійно змінюючи образ ворога у відповідності з політичною кон'юктурою» [9, с. 94]. Внаслідок цього відбулася істотна деформація і звуження розуміння призначення органів держбезпеки в державі.

Отже природа і витоки жорстких форм суспільного антагонізму в період становлення більшовицької влади були зумовлені втіленням у життя класової ідеології більшовицької партії та необхідністю мати апарат насилля в суспільстві, де правляча партія не володіла абсолютною підтримкою. С.Кульчицький з цього приводу зауважує, що «органи насилля у вигляді ВЧК–ОДПУ–УДБ–НКВС були безпосереднім продовженням партійних структур» [3, с. 256].

Політика надзвичайщини і «червоного терору», зловживання необмеженими повноваженнями ВУЧК вже у 1921 р. викликала різке невдоволення в республіці. Наприклад, голова Одеського губвиконкому Я.Дробніс 24 червня виступив на засіданні політбюро ЦК КП(б)У, наголосивши, що на місцях партійно-державний апарат не має ніякого впливу на органи ВУЧК. Він вбачав причину в тому, що: «ЧК формально – відділ губвиконкому, але є по суті фактичною владою, яка має у своєму розпорядженні необмежені матеріальні засоби, в її безпосередньому віданні значна військова сила, їй надане повне право перерозподілу всередині губернії працівників-комуністів по своїх організаціях, не ставлячи до відома губком, тобто те, чим не користується ні голова губвиконкому, ні президія в цілому» [3, с. 254]. Вихід, на його думку, полягав у підпорядкуванні губвідділів ЧК президії губвиконкому. Політбюро погодилося винести порушене питання на обговорення пленуму ЦК КП(б)У, разом з тим у протоколі внесена помітка: «Вказати т.Дробнісу, що в теперішній час наша політика щодо ЧК залишається без змін». На думку С.Кульчицького це означало, що керівництво КП(б)У не збиралося вступати в конфлікт з партійним центром.

Однак у грудні 1921 р. Москва сама ініціювала перегляд функцій і повноважень ВЧК. При цьому її місце в партійно-радянській ієрархії лишалося недоторканим. Головні напрями реорганізації були сформульовані В.Леніним, котрий пропонував «звужити компетенцію ВЧК, звужити право арешту, призначити місячний строк для загального проведення справ, посилити суди, обговорити питання про зміну назви, підготувати і провести через ВЦВК загальне положення про зміни в розуміння серйозних пом'якшень». Ці питання розглянув IX Всеросійський з'їзд Рад. У радянській Україні, яка йшла у фарватері більшовицького центру, реорганізація ВУЧК також розпочалася в березні 1922 р. 22 березня на підставі рішень з'їзду Рад була прийнята постанова ВУЦВК «Про ліквідацію Всеукраїнської надзвичайної комісії і про організацію Державного політичного управління». ДПУ створювалося при наркоматі внутрішніх справ (НКВС), а голова ДПУ одночасно призначався і наркомом НКВС. Ним став В.Манцев, котрий до цього очолював ВУЧК, а з 1924 до 1937 рр. – В.Балицький. Зберігалася підпорядкованість російському центру – голова ДПУ УСРР вважався повноважним представником ОДПУ РСФРР в Україні.

Важливе значення для з'ясування характеру наступних процесів має розгляд функцій і меж компетенції органів ДПУ. До них належали: «попередження і придушення відкритих контрреволюційних виступів як економічних, так і політичних; боротьба з бандитизмом і збройними повстаннями; розкриття контрреволюційних організацій та осіб...» та ін. [6, с. 44-45].

Радянська історіографія переконувала читачів у тому, що після реформи органи ДПУ розв'язували переважно політичні завдання і не користувалися правом позасудових дій. Проте С. Кульчицький наводить витяг з цілком таємного рішення політбюро ЦК КП(б)У від 14 квітня 1922 р. по доповіді В. Манцева про повноваження ДПУ в галузі позасудових розправ. Вказувалося, що за ДПУ залишалося «право безпосередньої розправи і винесення з відому президії ВУЦВК позасудових вироків, аж до вищої міри покарання» у справах антирадянського характеру [3, с. 257].

Для реформованої спецслужби вкрай важливо було налагодити агентурну роботу, але, не володіючи оперативними навичками, вони й далі використовували методи директивного тиску. Зокрема начальник Полтавського губвідділу Е. Лінде 15 липня 1922 р. надіслав секретареві губкому партії листа, у якому з покликанням на постанову ЦК КП(б)У, нагадав, що «кожний член партії зобов'язаний бути секретним співробітником губвідділу ДПУ, що й проводиться в життя губвідділом». Але чекіст скаржився, що комуністи уникають цих обов'язків, і, як це не парадоксально, «безпартійні себе виправдовують більше. Різниця лише в тому, що безпартійні, звичайно, політично благонадійні, оплачуються за дачу тих або інших важливих для губвідділу даних, ...а комуністи зобов'язані це робити внаслідок своїх переконань як члени партії, не вимагаючи за це винагороди». В листі пропонується і спосіб впливу на незговірливих комуністів. Начальник губвідділу ДПУ просить санкції губкому застосувати до них «адміністративні заходи покарання», або ж «свого роду підтягування перенести за розпорядженням губкому на парторганізацію..., щоб персонально, шляхом переконання і в порядку партійної дисципліни все-таки змусити працювати» [2, арк. 41-41 зв.].

Отже, створені у 1917–1918 рр. ВЧК і ВУЧК як репресивні органи з надзвичайними повноваженнями, забезпечували політичну монополію більшовицької партії, ліквідацію політичної опозиції, творення диктаторської моделі управління громадсько-політичним життям на території України та інших радянських республік.

Література

1. Бабенко А. Радянські органи державної безпеки в системі взаємовідносин держави і Православної церкви в Україні (1918 – середина 1950-х рр.) : монографія. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2014. 549 с.
2. Державний архів Полтавської області, ф. П-9032, оп. 1, спр. 48.
3. Кульчицький С.В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928). Київ : Основи, 1996. 396 с.
4. Лубянка. ВЧК – КГБ. 1917 – 1960 : справочник / сост. А.И. Кокурин, Н.В. Петров. Москва : МФД, 1997. 410 с.
5. Маймескулов А.Н., Рогожин А.И., Сташис В.В. Всеукраинская Чрезвычайная Комиссия. 1918 – 1922 гг., 2 изд. Харьков : Основа, 1990. 395 с.
6. Органи державної безпеки на Полтавщині (1919 – 1991) / Парамонов Ю. М., Бабенко А. А., та ін. Полтава : АСМІ, 2005. 206 с.
7. Пилипчук В.Г. Формування теоретико-правових основ забезпечення державної безпеки України (кінець ХХ – початок ХХІ століття). Київ : НКЦ СБ України, 2008. 256 с.
8. Подкур Р. Створення ВЧК : інтерпретація відомої проблеми. З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ : наук.-докум. журнал, 2004. № 1 / 2. С. 17-35.
9. Сидак В. С., Козенюк В.А. Революцию назначить...: Экспорт революции в операциях советских спецслужб. Киев : Генеза, 2004. 248 с.
10. Чекисты. Сборник. Москва : Молодая гвардия, 1972. 400 с.
11. Ченцов В. В. Політичні репресії в радянській Україні в 20-ті роки. Київ: [б.в.], 2000. 402 с.
12. Шаповал Ю., Золотарьов В., Пристайко В. ЧК – ГПУ – НКВД в Україні: особи, факти, документи. Київ : Абрис, 1997. 608 с.

ФОРМИ ТА МЕТОДИ ПАРТІЙНОГО КЕРІВНИЦТВА МІСЦЕВИМИ РАДАМИ В СРСР (НА ПРИКЛАДІ ЛУЦЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ)

Алла Бортнікова,

*доктор політичних наук, професор кафедри всесвітньої історії
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*

У статті йдеться про форми та засоби здійснення керівництва та тотального контролю комуністичної партії над діяльністю міських рад у СРСР на прикладі Луцької міської ради. Зокрема, управління забезпечувалося безпосередньо партійними установами через директиви та інструкції, а також через комуністів - членів первинних партійних організацій у структурі рад. Це також здійснювалося шляхом обрання вищих обласних комітетів та міських комітетів партії до міських рад, а голови міських рад та їх виконавчих комітетів, навпаки, кооперували партійні органи - бюро обласні комітети та міські комітети КПУ.

Ключові слова: *тоталітарний режим, комуністична партія, місцева влада, Волинь, Луцьк.*

Forms and means of exercising the leadership and total control of the Communist party over the activity of city councils in the USSR have been generalized, as exemplified by the Lutsk City Council. In particular, governance was provided directly by party institutions through directives and instructions, as well as through communists - members of primary party organizations in the structure of councils. It was also carried out through the election of the highest ranks regional committees and city committees of the party to the city councils, and the heads of city councils and their executive committees, on the contrary, co-opted to party bodies - the bureau of regional committees and city committees of the CPU.

Keywords: *totalitarian regime, communist party, local government, Volyn, Lutsk.*

Характер діяльності, функції й порядок формування інститутів місцевого самоврядування на теренах Волині відзначали природа та зміст політичного режиму, однопартійної політичної системи, що утвердилися в СРСР. За всіма ознаками цей політичний режим належав до тоталітарного, де єдина правляча комуністична партія фактично утворила симбіоз у вигляді «партії-держави». Здобувши владу, тоталітарна партія створювала в межах свого апарату органи, які дублювали усі наявні інститути влади та управління і контролювала їх діяльність, а державні структури фактично перетворювалися на прості механізми виконання партійних директив.

Радянську систему місцевого самоврядування визначали не лише порядок її формування, а й характер діяльності – реалізація програмних настанов КПРС/КПУ. Робота місцевих рад перебувала під пильним контролем комуністичної партії, який забезпечували безпосередньо відповідні партійні інституції шляхом директив й вказівок, а також через комуністів – членів первинних партійних організацій у структурі рад. Партійне керівництво радами здійснювалося також через обрання верхівки обкомів і міських комітетів партії до складу міських рад, їх виконавчих комітетів, а голів міських рад та їх виконавчих комітетів, навпаки, кооптували (обирали) до партійних органів – бюро обкомів і міськкомів КПУ. Виконкоми міських рад періодично звітували перед міськими комітетами КПУ щодо своєї діяльності, ліквідації недоліків в їх роботі, виконанні запитів і побажань населення тощо.

Існувала практика проведення об'єднаних засідань керівних міських партійних і радянських органів, а з найбільш важливих питань ухвалювалися спільні рішення (постанови) виконавчих комітетів рад та міських комітетів КПУ. Ухвалення постанов Луцького міськкому КПУ і виконкому Луцької міської

ради припинилися з квітня 1979 р., що, вірогідно, мало демонструвати більш незалежний характер діяльності органів місцевого самоврядування.

Вочевидь, що міська рада та її виконком мали певну свободу дій у прийнятті рішень місцевого значення. У цьому контексті викликає дослідницький інтерес досвід ухвалення так званих «обов'язкових постанов» виконкому Луцької міської ради, що існував до 1970 р.

Зазначені постанови відрізнялися тим, що не мали адресного характеру, а стосувалися всього населення міста. Так, у квітні 1948 р. в умовах браку бюджетних коштів, Луцький міськвиконком ухвалив обов'язкову постанову: «Про проведення збору з власників транспортних засобів і збору з власників худоби». Зокрема, за реєстрацію велосипедів і мотоциклів потрібно було заплатити по 15 руб., автомобілів – 25 руб., човни, що використовуються з промисловою метою і для перевезення людей – 50 руб., велику рогату худобу – 50 руб., коней – 250 руб. [1, арк. 6]. У березні 1955 р. – «Про заборону торгівлі м'ясом, м'ясопродуктами, молоком та іншими сільськогосподарськими продуктами в місті Луцьку поза межами ринків»; у вересні 1956-го – «Про упорядкування торгівлі спиртними напоями і підвищення культури торгівлі в підприємствах громадського харчування» [Там само, арк. 112, 151–152].

Практику ухвалення «обов'язкових постанов» започатковано ще у часи існування Луцької міської думи у часи перебування Волинської губернії в складі Російської імперії. Зокрема, шляхом ухвалення обов'язкових постанов міська дума встановлювала в місті фіксовані ціни на хліб, хлібобулочні вироби і м'ясо різної категорії.

Специфічною формою контролю партії над поведінкою депутатів Луцької міської ради, спрямування їх діяльності у визначене ідеологічне русло, було прийняття депутатами соціалістичних зобов'язань. Наприклад, депутати міської ради дев'ятого скликання (1985–1987 рр.) мали заповнювати відповідний бланк, де йшлося про їх участь у соціалістичному змаганні «за дострокове виконання завдань одинадцятої п'ятирічки» з відповідними зобов'язаннями у визначених напрямках. Серед них: виробничі плани, норми вироблення продукції; громадська і виробнича дисципліна; раціоналізаторська робота; характер соціалістичних зобов'язань: гасло, почин (дострокові зобов'язання до 115-ої річниці від дня народження В. І. Леніна, 40-ліття Перемоги, 8-й річниці прийняття Конституції СРСР та ін.); економія матеріалів; наставництво, підвищення виробничого рівня; громадська діяльність, шефство та ін. [2, арк. 1–152].

Управління державою здійснює певне коло керманців, яких ідентифікують як чиновництво, бюрократію, політичну еліту, правлячу еліту, панівний клас, олігархію, номенклатуру тощо. На слушну думку Н. Дейвіса, усі тоталітарні режими потребують великого «війська» бюрократів для комплектації численних і дубльованих органів партії-держави. Ця нова бюрократія, «створює можливості швидкого просування цілим зграям пристосуванців найрізноманітнішого соціального походження. Ціком залежна від партії, бюрократія, безперечно, становить єдину соціальну верству, інтереси якої збігаються з інтересами режиму» [3, с. 974].

У Радянському Союзі значна частина зазначеної бюрократії, що займала ключові позиції у всіх сферах суспільного життя і призначення якої на керівні посади вимагало узгодження з відповідним партійним органом, отримала назву «номенклатура». Запровадження номенклатурного принципу призначення керівників підприємств, установ та організацій, у тому числі й у системі місцевого самоврядування, ставало водночас й ефективним засобом забезпечення панування та контролю комуністичної партії над усіма сферами життєдіяльності радянського суспільства. У 1980-ті рр. у Волинській області існувало 577 номенклатурних посад [4, арк. 114–130].

До переліку номенклатури входили працівники апарату обкому компартії України, міських і районних комітетів партії та інших партійних установ, ке-

рівники силових структур області, начальники управлінь виконавчого комітету Волинської обласної ради народних депутатів, керівники провідних виробничих об'єднань, заводів, трестів, підприємств і організацій промисловості й сільського господарства, торгівлі, закладів освіти та культури, редактори газет і журналів, інших ЗМІ, органів народного контролю, профспілок, секретарі обкому АКСМ України, перші секретарі міськкомів і райкомів АКСМ України та ін. До номенклатурних посад у радянських органах в містах входили: голова виконкому Луцької міської ради народних депутатів, голови виконкомів міських рад інших міст області, перші заступники і заступники голів виконкомів міських рад, голови міських планових комісій, начальники відділів внутрішніх справ виконавчих комітетів рад та ін.

Якщо в перші десятиліття існування радянської влади номенклатурна еліта мала відкритий характер, то з часом вона перетворилася на закриту, оскільки відтворювалася на власній основі. Як зазначав М. Дюверже, в однопартійній системі тоталітарного типу, щоб вступити в партію і утриматися в ній, відданість диктатору значить набагато більше ніж особисті якості або здібності до керівної діяльності. Одна єдина партія має тенденцію перетворюватися в клієнтелу диктатора, пов'язану з ним тими пільгами, якими користуються її члени. Новим є лише технічний бік організації зазначеної клієнтели, саме ж її існування – загальний атрибут усіх тиранічних систем [5, с. 321].

За влучною оцінкою радянського вченого Е. Старікова, не особиста компетентність і висока мораль, а особиста відданість як головний критерій відбору, протекція і родинність як головний його метод, включення в касту обраних через звільнену комсомольську роботу, фактична незмінність – кругообіг номенклатурних одиниць всередині зачиненої еліти-корпорації, фактична невідчужуваність, а також невідповідність вищих перед нижчими, внутрішньо-корпоративний поділ не за професійною спеціалізацією, а за «рівнем керівництва» (фактично «табелі про ранги») – усе це сприяло перетворенню номенклатури в антиеліту [6, с. 189].

Отже, у часи панування радянської влади фактично реалізовано недемократичну державницьку модель місцевого самоврядування, коли місцеві ради на конституційному рівні визнавалися органами державної влади. До того ж, вони фактично перетворювалися на інститут реалізації програмних настанов комуністичної партії. Водночас, попри перетворення рад на інструмент виконання настанов КПРС та фактичне позбавлення їх політичної суб'єктності, система рад та їх виконавчих органів показала себе як достатньо ефективна організаційна структура, здатна до виконання місцевих соціально-економічних і культурно-освітніх завдань. Свідченням цьому – збереження системи рад після отримання Україною незалежності, щоправда вже не як державних органів, а як відносно самоврядних інституцій, які перебувають у стані демократичної трансформації.

Джерела та література

1. Державний архів Волинської області. Ф. Р-4. Оп. 6. Спр. 86, арк 6.
2. Держархів Волин. обл. Ф. Р-4. Оп. 6. Спр. 1677, арк. 1–152.
3. Дейвіс Н. Європа: історія / пер. с англ. П. Таращук, О. Коваленко. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 1463 с.
4. Держархів Волин. обл. Ф. П-1. Оп. 17. Спр. 971, арк. 114–130.
5. Дюверже М. Политические партии / пер. с франц. Москва: Академический проект, 2002. 558 с.
6. Стариков Е. Н. Маргиналы. В человеческом измерении; под ред. и с предисл. А. Вишневого. Москва: Прогресс, 1989. С. 180–203.

ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ УЧИТЕЛІВ УКРАЇНИ ЯК ЗАСІБ НИЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

Микола Бривко,

науковий співробітник Національного історико-меморіального заповідника
«Биківнянські могили»

Висвітлюються політичні репресії учителів УРСР періоду 1920-1930-х років на підставі вивчення архівно-кримінальних справ репресованих учителів й інших документальних джерел та розкриваються основні методи політичних репресій проти учителів як однієї з провідних соціальних верств населення, що формує українську націю.

Ключові слова: політичні репресії, учителя, чистка, архівно-кримінальна справа, 1920-1930 рр., УРСР.

The political repressions of teachers of the USSR in the period 1920-1930 on the basis of the study of archival and criminal cases of repressed teachers and other documentary sources are covered and the main methods of political repressions against teachers as one of the leading social groups forming the Ukrainian nation are revealed.

Keywords: political persecution, repression, teacher, purge, archival-criminal case, 1920-1930, USSR.

Політичні репресії більшовицької влади проти власного народу були складовою частиною радянського тоталітарного режиму протягом усього його існування. Та найбільшу недовіру більшовики завжди мали до української інтелігенції, відносилось це і до учителів шкіл. Таке ставлення слугувало обґрунтуванням і однією з причин політичних репресій з боку радянської влади щодо багатьох учителів шкіл 1920-1930-х років, які були представниками інтелігенції. У той же час учителя мали велику цінність для радянської влади, бо виконували окрім навчальних завдань, велику долю виховної роботи, і насамперед ідеологічно-пропагандистську роботу серед населення.

Тому, метою даної роботи є виокремити та проаналізувати основні методи політичних репресій учителів УРСР 1920-1930-тих років ґрунтуючись на вивченні архівно-кримінальних справ репресованих учителів та інших документальних джерел.

Розглядаючи історіографічний дискурс, котрий розкриває стан наукового дослідження, можна констатувати, що питання вивченості політичних репресій учителів УРСР у 1920-1930-х роках як соціально-професійної групи, комплексно не охоплювало усі аспекти повністю. Тема сталінського терору освітян висвітлювалася переважно у загальному контексті вивчення історії політичних репресій на території УРСР, або розглядалося у персональному вимірі (стосовно окремих особистостей, навчальних закладів чи регіонів). Серед найбільш відомих можна назвати монографію В. Марочка й Г. Хілінга [12], або дослідження Журецького Я. й Шитюка М. [8], Мандрика Я.І. [11], Гренченка Г.Є. [5], Бриноша І.В. і Петровського Е.В. [1] та чимало інших напрацювань. У цих виданнях, досліджуються не тільки доля репресованих учителів шкіл, а вивчалися конкретні приклади фальсифікацій справ репресованих, автори намагалися виокремити методи й механізми, що застосовувалися радянською владою для політичних репресій проти освітян.

Та у той же час, сьогодні ще можна констатувати той факт, що більшість досліджень однобічно висвітлювали тему політичних репресій учителів шкіл, переважно зосереджуючись на висвітленні їх долі і наводячи конкретні приклади звинувачень. Автори не намагались комплексно розглянути увесь механізм політичних репресій проти вчителів у 1920-1930-х роках через об'єктивні і суб'єктивні причини. А тому тема політичних репресій учителів

як соціальної, професійної групи населення УРСР, методи й механізми їх репресування радянською владою є невичерпною та потребує більш глибокого дослідження.

Із покладанням на учителів великих надій як на інструмент пропаганди більшовицької політики та активних учасників усіх заходів радянської влади по знищенню української інтелігенції. Учитель завжди був під пильним наглядом. Ті, хто був незгоден, критикував владу або вирізнявся соціально-класовим походженням, неминуче підпадали під різні політичні переслідування й репресії. Академік С. Єфремов у своєму щоденнику 25 січня 1928 року писав: «Черговий пароксизм – вишукування по школах поповичів і попівен і викидання їх. Такого ще не бувало. Шпінюство, висліджування і доноси, доноси, доноси... Це, розуміється, не шовінізм, – це слугування пролетаріятові!» [7, с. 728].

Аналізуючи архівно-кримінальні справи репресованих учителів, нормативно-розпорядчі та директивні документи радянських урядових та партійних органів, можна зробити певний умовний поділ методів, що найчастіше використовувалися радянськими органами влади.

Найбільш поширеним методом, котрий застосовувався переважно органами ДПУ-НКВС, був метод створення «фальшивих» антирадянських контрреволюційних організацій: «шпигунських», «націоналістичних», «троцькістських», «шкідницьких», «куркульських», склад яких був або повністю з учителів, або на чолі з учителем. Причину такої тенденції можна вбачати у спробах офіційного пояснення репресій в країні, що подавалися офіційною пропагандою як боротьба з «ворогами народу».

Вже у 1920 році було заарештовано 12 членів Всеукраїнської учительської професійної спілки, звинувативши їх в керівній ролі у повстанському русі та причетності до петлюрівського руху. Та у ході слідства репресивні органи фактично підтвердили відсутність доведеної вини учителів, але використали політичний мотив, і у більшості випадків засудили заарештованих до заслання в концтабори (наприклад, Цимбала Івана Федоровича, учителя київської школи) [2, т. 15, арк. 343]. Схожі організації ліквідовувалися по всій радянській Україні. Наприклад у 1923 році у Кременчуцькому районі в містечку Градизьку «Гурток виховання нації» на чолі з учителем Голиком Романом Якимовичем [3, т. 1, арк. 43] тощо.

Зазначена «контрреволюційна організація», як і тисячі інших, були лише прообразами масштабніших фальсифікацій і вигадок з боку співробітників ДПУ-НКВС у майбутньому. Проте в наведених прикладах можна побачити певну закономірність, зокрема, що у більшості справ не містилось жодної ґрунтовної «доказової бази». Унаслідок чого частину звинувачених звільнювали, інші – отримували невеликі покарання.

Проте із зміцненням сталінського тоталітарного режиму кількість міфічних «контрреволюційних організацій», і відповідно боротьба з ними, зростала. А відтак, кількість звинувачених осіб, як і кількість фактів фальсифікацій і зловживань з боку працівників НКВС, зросли у тисячі разів.

Так, наприклад, на думку працівників НКВС, у Бориспільському районі ще у 1936 році була створена «польська націоналістична організація», головним завданням котрої було: «А) підняття збройного повстання проти радянської влади під час війни Польщі проти СРСР й відторгнення України від СРСР та приєднання її до Польщі; Е) проведення пораженської агітації проти радянської влади серед населення» [17, т. 1, арк. 198]. За цією справою було заарештовано 9 осіб, серед них – директор неповної середньої школи с. Дударків Бориспільського району, Героя України (посмертно) Івчук Василь Якович (1887 р.н.) та учитель тієї ж школи Гайдамак Наум Кіндратович (1894 р.н.). Власне зізнання заарештованого В. Івчука перетворилися на докази обвинувачення і на

засіданні трійки при Київському облуправлінні НКВС УРСР було ухвалено рішення про розстріл Івчука Василя Яковича [17, т. 1, арк. 181]. Щодо, Наума Кіндратійовича, він на допитах заперечував свою участь в контрреволюційній повстанській організації та антирадянській діяльності [9, т. 1, арк. 154-155] і на засіданні трійки при Київському облуправлінні НКВС УРСР був засуджений на 10 років заслання до таборів [17, т. 1, арк. 181]. Та не всім так щастило, як Гайдамаку Н.К.

Іншим методом, який був логічним продовженням і слугував і як психологічний тиск, і як ідеологічно-пропагандистським прикладом, це проведення так званих «показових» судових процесів. Цей метод використовували задля нарошчування та обґрунтування масових репресивних акцій проти численних вигаданих груп «троцькістів», «шкідників» та «ворогів народу», заради демонстрації населенню наявної «небезпеки» та руйнування найменшого рівня довіри людей одне до одного.

Одним із перших документів, що започаткував систему показових судових процесів, вважається спеціальна Інструкція ЦК КП(б)У «Постановка показових процесів» від 16 липня 1921 р. [6, арк. 32]. Схожою за змістом була наприклад постанова Політбюро ЦК ВКП(б) «Про процес у справі Пятакова, Радека, Сокольнікова, Серебрякова й інших» напередодні березневого Пленуму ЦК ВКП(б) 22 січня 1937 року [10, арк. 54].

Серед гучних показових процесів, в яких звинувачували учителів, найбільш резонансним і відомим є політичний судовий процес «Спілки визволення України» («СВУ»). 19 квітня 1930 року Верховним судом УРСР за «контрреволюційну діяльність» і участь у «СВУ» було засуджено до різних термінів 10 учителів та директор середньої школи [110, с. 15]. Насамперед, це вчителі 1-ї української трудової школи імені Т. Г. Шевченка у Києві на чолі з відомим педагогом В. Ф. Дурдуківським. За «свідченнями» звинувачених учителів їх школа була: «розплідником націоналістичних, шовіністичних ідей» [13, с. 2] та проводила: «класово буржуазне виховання» [9, с. 2].

Методом політичних репресій учителів слугувало і так звані «чистки», що виявлялися у перевірці соціального походження, з послідовним звільненням або арештом. Чи не вперше у 1923 році відбувалася така перевірка - «чистка» освітян з метою позбавлення учительства «від найбільш злісних елементів, які творили в стінах школи контрреволюцію» [4, с. 37].

А у лютому 1930 року Управління соціального виховання Наркомату освіти УРСР спрямувало до всіх окружних інспектур народної освіти обіжник із назвою «Про чистоту вчительських лав», де закликали не допускати «засміченість учительських лав чужим і ворожим елементом» [15, с. 47]. Як наслідок цього ми бачимо подальші звільнення та репресії великої кількості учителів і викладачів.

Політичні переслідування відбувалися і в наслідок проведення «атестації», яка фактично перетворилась на ще один метод політичних репресій учителів на професійному ґрунті. 10 квітня 1936 року РНК СРСР і ЦК ВКП(б) зобов'язали Народні комісаріати освіти республік до 1 серпня 1938 року провести атестацію учителів [15, с. 59]. У підсумку за 1936/1937 рік із 162 тисяч учителів атестацію пройшли 95602 особи, з них тільки 9347 надано було звання вчителя, 82894 – допущені до викладання і 3361 особи заборонили працювати в школі [14, с. 24].

Безпосереднім наслідком такого відношення до учителів і такої політики в цілому була постійна нестача у закладах освіти кваліфікованих учителів. Загалом підрахувати кількість репресованих в УРСР вчителів на сьогодні досить неможливо. На думку Стрижак Є., в Україні у 1930-х роках репресовано або зазнало політичних переслідувань біля 20 тисяч учителів й професорсько-викладацького складу середньо-спеціальної й вищої школи [16, с. 60]. Проте ці данні не є повними, а цифри – орієнтовні.

Таким чином, аналізуючи архівні, архівно-кримінальні справи репресованих учителів, інші документальні джерела ми бачимо не тільки абсурдність звинувачень, які висували жертвам більшовицького режиму, а й нехтування органами влади прав людини. Фактично ми спостерігаємо використання різних методів й засобів політичних репресій проти учителів як одного з соціальних класів населення УРСР і найбільш свідомого представника української інтелігенції.

А відтак подальше вивчення цієї теми має ґрунтуватись на різноманітних документальних джерелах. Що дасть змогу, використовуючи комплексний підхід, не тільки висвітлити факти фальсифікування НКВС звинувачень, що стане додатковим штрихом до уявлень науковців про діяльність радянських репресивних спецслужб, а й дослідити більш глибоко методи і механізми здійснення політичних репресій щодо учителів шкіл, уточнити біографічні відомості тощо.

Література

1. Бринош І.В., Петровський Е.В. Біль минулого: нариси з історії репресій 1930-х років серед освітян Одеської області (Іванівський район). / Ред. кол.: А.В. Ковальчук та ін. – Одеса: СМІА, 2006. – 224 с.
2. ГДА СБУ. – Фонд 6, опис 1, справа 73878фп
3. ГДА СБУ. – Фонд 13, справа 420
4. Глинский А. К предстоящей проверке учительства. // Коммунистический путь. – 1923. – № 2-3. – С. 37-39
5. Гренченко Г.Є. Репресовані освітяни Чернігівщини. – Чернігів: Обл. товариство «Прогрес» імені Т. Шевченка, 2003. – 150 с.
6. Державний архів Донецької області. – Фонд 1п, опис 1, справа 372
7. Єфремов С.О. Щоденники, 1923-1929. – К.: ЗАТ «Газета «РАДА»», 1997. – 848 с.
8. Журецький Я.І., Шитюк М.М. Освітняни Миколаївщини – жертви репресій сталінізму. – Миколаїв: б.в., 1994. – 69 с.
9. Кільколик С., Фільштинська А. СБУ в боротьбі за дітей. // Комуніст. – 1930. – 17 березня (№ 75). – С. 2
10. Лубянка. Сталин и Главное управление госбезопасности НКВД. Архив Сталина. Документы высших органов партийной и государственной власти. 1937-1938. / Под ред. акад. А.Н. Яковлева; Сост. В.Н. Хаустов, В.П. Наумов, Н.С. Плотникова. –М.: МФД, 2004. – 736 с.
11. Мандрик Я.І. Переслідування освітян України в період становлення сталінської диктатури (1929-1938 рр.). // Проблеми освіти. – 1996. – Випуск 5. – С. 121-126
12. Марочко В., Хіллів Г. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929-1941). – К.: Науковий світ, 2003. – 302 с.
13. На позиціях войовничого націоналізму. // Комуніст. – 1930. – 23 березня (№ 81). – С. 2
14. Редько Ф. До підсумків атестації вчителів. // Комуністична освіта. – 1938. – № 11. – С. 24-29
15. Стрижак Є. Кадрове забезпечення середньої та вищої школи УСРР: історичний досвід 1920-1930-х років. Спеціальність 07.00.01 – Історія України. Дисс. ... канд. іст. наук. – Черкаси: Черкаський державний технологічний університет, 2007. – 200 с.
16. Стрижак Є. Репресії 1930-х рр. та їхні наслідки для кадрового забезпечення середньої та вищої школи УСРР. – Черкаси: Вертикаль, видавець ПП Кундич С.Г., 2007. – 72 с.
17. ЦДАГО України. – Фонд 263, опис 1, справа 48162фп

ІСТОРІЯ ПІД ЗАБОРОНОЮ: НА ПРИКЛАДІ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ ІВАНА КРЕВЕЦЬКОГО

Наталя Гірна,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького*

Національний поступ забезпечує знання рідної історії. У статті досліджено державницькі ідеї в науковій спадщині І.Кревецького, які не відповідали радянській ідеології та були заборонені.

Ключові слова: національна пам'ять, історія, гуманітарна політика, Іван Кревецький.

The national progress provides knowledge of native history. The article examines the state ideas in the scientific heritage of I. Krevetskyu, which didn't correspond to the soviet ideology and were banned.

Keywords: national memory, history, humanitarian policy, Ivan Krevetskyu.

Вступ. Вивчення рідної історії є запорукою формування національної пам'яті, а вільний доступ до наукової спадщини вітчизняних істориків забезпечує цей процес. Це особливо актуально в умовах розбудови незалежної української держави, становлення громадянського суспільства, коли постала потреба впровадження національної ідеології в усіх сферах суспільного життя. Важливість національно орієнтованої гуманітарної складової усвідомлює кожна мисляча людина, так само вона розуміє і бачить щоденні результати її відсутності.

Не викликає сумнівів, що українська історична наука була під цілковитим контролем пануючих режимів у різні часові проміжки, наукова спадщина українських істориків піддавалася жорсткій цензурі, а часто і забороні. Особливо трагічним для дослідження української історії було ХХ століття, а саме роки комуністичного тоталітаризму. Репресій зазнали не лише окремі вчені, але і цілі наукові осередки – історичні школи, товариства, Інститут історії АН України тощо.

Мета дослідження полягає в аналізі змісту основних наукових праць Івана Кревецького з наголосом на їх державницькій суті, що і стало причиною заборони імені дослідника в радянський час.

Виклад основного матеріалу. Серед тисяч незаслужено забутих і заборонених українських вчених є ім'я історика Івана Кревецького – представника Львівської історичної школи М.Грушевського, фундатора державницького напрямку вітчизняної історії. Саме він аргументовано відстоював наукову схему неперервного історичного розвитку українського народу, його самобутності та окремішності. Усі праці вченого відображають ключові віхи української історії, у центрі його досліджень перебуває державницька ідея.

Досліджуючи наукову спадщину Івана Кревецького, можна виділити декілька напрямків його роботи, а саме: статті з історії княжої доби, козащини, історії Галичини середини ХІХ ст., національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр. та ін.. Зауважимо, що вчений брав безпосередню участь у революційних подіях початку ХХ ст., тому його наукові праці були синтезом глибокого аналізу історичного минулого та власного досвіду боротьби за державність. Своїм науковим доробком історик заперечував типові радянські ідеологеми, зрештою, і саму радянську «концепцію» української історії, побудовану на маніпуляціях і свідомому фальшуванні минулого. Пригадаємо, що російська імперська й радянська історіографія трактувала Україну як частину Росії, усі визвольні змагання подавалися, як змагання за «возз'єднання» з Росією, а тих національних

діячів, які боролися за незалежність України, таврували зрадниками, називаючи «мазепинцями», «петлюрівцями», «бандерівцями», «фашистами», «буржуазними націоналістами», «майданівцями»... Із сумом констатуємо, що сучасна путінська Росія діє такими ж методами.

Гортаючи праці Івана Кривецького, знаходимо відповіді на багато запитань, вони не втрачають своєї актуальності і нині. На жаль...Так, у дослідженнях історії аграрних рухів 1848 – 1849 рр. вчений підсумовує, що через свою стихійність, неорганізованість, відсутність далеких цілей селяни не отримали реальної свободи, далі залежали від поміщиків. У працях із військової історії І.Кривецький стверджує, що запорукою та невід'ємною складовою незалежної держави є власне військо. Якщо ж його нема, то нема і держави і доводиться воювати за чужі інтереси у лавах чужих армій. Дослідження «Державність і анархія в українській історії» започаткувало новий критичний погляд на козацтво, вчений, чи не вперше, заявив, що Запорізька Січ мала певні шкідливі впливи на можливість збереження української державності, отамани не визнавали центральної влади гетьманів, часто загравали з ворогами на догоду власним амбіціям. Такі думки знайшли своє продовження в серії статей «Обличитель анархії», котрі І.Кривецький опублікував на сторінках західноукраїнських періодичних видань. Вчений проводив паралелі між подіями середини ХУІІ і початку ХХ століть, знаходив багато спільного – ті самі помилки, ті самі союзники, які прагнули захопити Україну, невивчені уроки історії. Спираючись на історичний досвід, особливо наголосивши на фактичному ставленні до України з боку Московщини (1169, 1654, 1709, 1775, 1918) і Польщі (1340, 1569, 1918 – 1919), навівши зміст Андрусівського та Ризького договорів, І.Кривецький запропонував своє бачення побудови і розбудови української незалежності. Розділимо думки вченого на кілька пунктів: 1. Не можна побудувати українську державу при допомозі народів і держав, які принципово ворожі до української державності. 2. Не можна в ім'я державності укладати договорів із один ворогом проти іншого, бо вони об'єднуються проти нас. 3. На можна побудувати державу чужими силами, а тільки власними моральними і фізичними потугами. 4. Найголовніше, щоб збудувати незалежну державу, треба витворити чисту українську національно-державну ідеологію серед української нації. Історія вкотре доводить, що І.Кривецький мав рацію. Звичайно, що такі міркування вченого, сформовані на основі глибинного аналізу історичного минулого, не були прийнятними для радянської системи. І.Кривецький не довго прожив під радянською окупацією, він помер влітку 1940 р., а після смерті його спадщина була фактично заборонена. Багато праць історика зникли, інша частина опинилася в закритих архівних фондах, ім'я вченого комуністична система викреслила. Лише на початку 90-их років ХХ ст. Іванна Кіхтан – член товариства «Просвіта» віднайшла могилу І.Кривецького у Новому Роздолі та підготувала розвідку про нього. Таких прикладів незаслужено забутих, заборонених імен представників української науки і культури є безліч, тому дослідження просопографічного напрямку в історії видаються перспективними і важливими.

Висновки. На прикладі аналізу наукової спадщини Івана Кривецького бачимо яке важливе місце в питаннях розбудови власної державності посідає знання історії. Наголошуємо, правдивої історії. Саме історичні знання забезпечують формування громадянського суспільства, перетворюють населення в народ, який бачить спільне майбутнє і готовий працювати для своєї країни. Сьогодні, як ніколи, ми бачимо які трагічні наслідки для України мала комуністична влада і недолуга гуманітарна політика в добу незалежності. Виросли цілі покоління споживачів, цілком байдужих до проблем державотворення. Вони легко піддаються на ворожу інформаційну пропаганду, низькопробні шоу, тому сприймають Україну за випадкове утворення, а не за Батьківщину. Таку небезпечну ситуацію може зламати тільки національно орієнтована гуманітарна політика. Адже ідеться про загрози національній безпеці та про збереження незалежної України.

Література

1. Кревецький І. В ім'я кращого завтра. // Українська Державна ідеологія. Нариси і статті. – Львів, 1922. – С.42 – 45.
2. Кревецький І. Як валили Українську Державу. / І.Кревецький. // Громадський вісник. – 1922. - №102. – 27 травня.
3. Гірна Н. Наукова та громадсько-політична діяльність Івана Кревецького (1883 – 1940 рр.). / Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – ЛНУ імені Івана Франка. – Львів, 2015. – 216 с.
4. Гірна Н. І.Кревецький – представник державницького напрямку в українській історіографії (військово-політичний аспект). / Н.Гірна. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В.Гнатюка. – Серія: Історія. – Тернопіль, 2014. – вип..2. – ч.1. – С. 181 – 187.
5. ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 368. Томашівський Степан – історик. – Оп. 1. – Спр. 173. – Арк. 12.

УДК 94(477)

ТРАГЕДІЯ ЛЕМКІВЩИНИ В КОНТЕКСТІ ВІДНОВЛЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНЦІВ (НА ОСНОВІ СПОГАДІВ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ З С. РЕПЕДЬ СЯНОКСЬКОГО ПОВІТУ ЖЕШІВСЬКОГО ВОЄВОДСТВА, ПОЛЬЩА)

Мирослава Гурик,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та політології
Тернопільського національного економічного університету*

Лариса Приймич,

вчитель історії та правознавства Шумського ліцею

Висвітлено трагічну сторінку депортації лемківського народу із с. Репідь Сянокського повіту Жешівського воєводства (Польща) крізь призму спогадів переселенців. Показано важливість збереження та відтворення депортації лемків в історичній пам'яті українського народу в напрямку подолання історичних травм посттоталітарного суспільства.

Ключові слова: лемки, депортація, історична пам'ять, історична травма, посттоталітарне суспільство.

It is revealed the tragic page of the Lemko people deportation from the Rapid village of Sanok County, Rzeszów Voivodeship (Poland) through the prism of migrants' memories. It is shown the importance of preserving and reproducing the Lemkos deportation in the historical memory of the Ukrainian people in the direction of overcoming the historical traumas of post-totalitarian society.

Keywords: Lemkos, deportation, historical memory, historical trauma, post-totalitarian society.

Історична пам'ять є унікальною сукупністю уявлень національної спільноти про своє минуле. Лише однаковість в уявленнях та оцінках історичного процесу спроможна консолідувати суспільство. Проблема збереження і відтворення історичної пам'яті постає особливо гостро в посттоталітарних суспільствах, які перенесли колективну історичну травму, перебуваючи в стані колоніальної залежності. [2, с.90] Однією з найбільш трагічних сторінок в історії українсько-польських стосунків другої половини ХХ ст. є акція переселення українців з Польщі до УРСР у 1944-1947 рр. Аналіз офіційних документів, спогадів і поточної періодики України та Польщі дають підставу вважати депортації українців

з прикордоння як конфлікт історичної пам'яті сусідніх народів: українці хочуть пам'ятати історію, яку поляки воліють забути [6].

9 вересня 1944 року маріонетковий Комітет національного визволення Польщі й уряд УРСР уклали угоду про «взаємний обмін населенням»: українського – з території Польщі до УРСР і польського – з території України до Польщі. На виконання цієї угоди у 1944–1946 роках із Польщі до УРСР було переміщено понад 480 тисяч етнічних українців. Використовували різні методи впливу на людей – від психологічного тиску (через пропагандистську агітацію, шантаж, залякування тощо) до фізичної сили із залученням війська [3].

Однією із південно-східних територій Польщі, звідки планувалося відселити українців, була Лемківщина. Лемківське село Репедь у Сяніцькому повіті знаходиться неподалік великого села Команча, у мальовничому міжгір'ї між Явірником і Туринським, Щавним і Прибишевом, що на сході Лемківщини, на берегах річки Репедьки, правої притоки р. Ослава [8, с.4]. «Село було гарне та велике, розташоване біля лісу, в якому росли ялини, буки, ялиці, модрина» - згадує Анастасія Рудзінська [7]. Марія Халупа, яка народилася у 1937 році згадує, що в селі переважно жили українці, було декілька родин євреїв. «Я бавилась з дітьми євреїв, які жили по сусідству. В них був син Абрум, дочки Ройза і Фріза» [11]. У Репеді була греко-католицька церква, українська школа. Посередині села збереглася до наших днів дерев'яна церква св. Миколая у східнолемківському стилі. [8] Про високий рівень громадської активності свідчать спогади про діяльність «Просвіти». Халупа Марія пише: «В нас була саля (народний дім), на Різдво вчителі організовували вистави, вертепи» [11]. З Репедської школи вийшло понад пів сотні юнаків, які у 1938-1939 роках подались на Закарпаття у час боротьби за утворення Карпатської України [8, с. 13].

Слід зазначити, що акція переселення від самого початку не була результатом вільного волевиявлення українців. На початкових етапах з Лемківщини добровільно виїжджали лише поодинокі сім'ї з тих районів, які були цілком зруйновані війною [1, с.247]. «В 1944 році ходили агітатори, казали що на Україні дуже добре живуть люди, поля обробляє техніка, люди майже нічого вручну не роблять» [11]. Суска (Василько) Марія Миколаївна, 16 серпня 1937 р.н., згадує: «Про переселення ми довідалися зразу після війни. Спочатку нам об'явили, що хто поїде охоче, тим сім'ям дозволять брати все, що хазяїн хоче, але охочих не було. Ніхто не хотів покидати свою землю, свою хату. В селі Щавне у війну згоріло все, що було. Ті люди погодилися поїхати, але їх повезли в ті області радянської України, де після війни був страшний голод. То вони як могли, хто остався живий, добиралися в Західну Україну» [10]. «У цю хвилю переселення потрапила моя тітка Ганна з двома братами – писав у своїх спогадах Дмитро Гаргай, – залишившись без хати і господарки, їх заслали в Дніпропетровськ. Горянам – лемкам нелегко було адаптуватись до степу, а ще важче – стати колгоспниками, тому згодом вони повернулися, їхали возом, запряженими коровою, на Львівщину, у Красне. Два тижні їхали без харчів, грошей» [7].

Варто зауважити, що початок переселенської акції загострив і без того напружені стосунки між поляками й українцями. З боку поляків почастишали погрози, випадки підпалів українських господарств, а також окремі вбивства українців [4, с.114]. На село Репедь і навколишні села часто нападали частини польського підпілля. «До війни українці з поляками жили дружно. Після того, як пройшов фронт на захід, поляки почали створювати свої банди, які нападали на українські села, вигонити людей, хати спалювали. Люди переховувались в 1945-46 роках по лісах, аж до повного виселення» [9]. «Наша тітка, мами сестра жила в с. Мокре і приїхала до нас і розказувала, що сусіднє село Завадка вночі поляки вирізали і спалили його, лишилось кілька осіб, які не були вдома тої ночі», – описує Халупа Марія Михайлівна [11]. Опір польському підпіллю чинили бійці УПА. Зокрема, в «Літописі УПА» знаходимо відомості про події

30 січня 1946 року, де повстанці в с. Репедь, спалили 5 хат приготованих для квартирування польського війська, знищили 2 мости, щоб перервати ворогові комунікації та тим самим паралізувати переселенчу акцію. 31 січня 1946 року 2 рої УПА тримали бій з 1 тис. бійців польської армії в околицях села [5, с. 250].

У травні 1946 року при допомозі військ НКВС польська армія розпочала другу хвилю депортації українських родин до УРСР. Відомості про акцію, яка планується надходили до жителів села. «Прийшла мамина колежанка Онишканич Олена і сказала, що нас будуть виселяти, щоб мама пекли хліб і сушили сухарі. Мама насушили 2 мішки сухарів, які нас виручили в дорозі» [11]. Про день депортації згадує Притискач Іван, якому було 7 років: «Повне виселення нашого села почалося 6 травня 1946 року, на Юрія, коли люди мали йти до церкви і на Проводи на цвинтар. Польські війська оточили село танками, а жовніри забігали в хати і прикладами та зброєю виганяли людей із хати. Батько запряг у віз корову, прострілене у фронт лоша, поскладав подушки, перини, деякі кухонні речі, січкарю і нас, п'ятеро дітей та стару бабусю» [9]. Жителям було дозволено взяти тільки необхідне, так Марія Халупа стверджує, що «приїхало польське військо пополудні в село, переночували, рано розійшлися по селу і заходили в кожную хату і приказом «за 15 минут, мали бити недроге», ми їхали коровою, то взяли перину, сухарі, пару горшків. То що нам було дозволено взяти поміщалось на 1-2 підводах» [11]. Українські селяни залишали своє нерухоме майно та землю. Сім'я Василько, наприклад, мала в Репеді «дерев'яний будинок 200 м. куб., зложений в зруб, який батько сам побудував перед війною, стодола 300м. куб., 6 га землі» [10]. Мешканців Репеді під конвоєм зганяли до перевалочного пункту у Загір'ї, що за 20 км. від села. Вражає картина депортації у спогадах Марії Суски (Василько): «Ще хочу написати, як ми вибирались. Люди плакали, кричали, цілували свої хати, бо ніхто не знав, яке життя нас чекає на своїй рідній Україні. А за підводами бігли собаки, коти, все плакало, кричало, гавкало, було так страшно, що і зараз пишу і не можу здержати сліз» [10]. Польські військові використовували жорстокі методи, коли переміщали українців до станції Загір'я: «Коли приїхали до гори Усой, корова не могла тягнути воза, то військовий мав палку, на кінці якої був забитий гострий цвях, він ним колов вим'я, так, що молоко текло. Тато нічого не казали, тому що поляк був би бив нагайкою його. Коли виїхали до ріки, то стояли по обидва боки вояки і нагайками заганяли у воду, а ми - малі, то нас пустили через кладку, але поруччя було високе, кладка гойдалася, ми плакали і трималися за мамину спідницю, в якої на руках була мала сестра» [11]. Людей на станції Загір'я тримали тримали більше двох тижнів, а звідти у товарних вагонах відправляли в УРСР.

Депортовані українці з с. Репедь прибули до станції Ямпіль Хмельницької області, на якій перебували до початку жнив, проживаючи в жахливих умовах. Притискач Іван пише у спогадах, що «там ми зіткнулися з великими труднощами, адже їсти не було на чому зварити, палили тільки смолою, яку різали із озера вночі. Всі були в кіптяві. Хліба, картоплі не було, тільки молоко, яке доїла мама від корови. Там нас тримали до початку жнив» [9]. Важкий побут допікав особливо жінкам та дітям: «Поробили накриття з дошок, возів і так жили. Мама з малими дітьми ходили по с. Ямпіль і просилися на ніч. Нас було 4 особи і ще донька маминої сестри і син батькової сестри. То ми ночували в стодолах, але деякі люди не пускали на ніч» [11].

Родини лемків змушені були облаштовуватись на новій землі, звикати до «сталінського раю». «Колгоспів тут ще не було, то батьки ходили до місцевих господарів на заробітки хліба, картоплі, щоб прогодувати сім'ю» [9]. «Ходили по селах жебрекували, бо не було що їсти. Дехто дав кусок хліба, крупи, муку, горох, дехто дав дітям їсти.» - так вчорашні заможні господарі повинні були виживати у перші місяці переселення [11]. Зокрема, про «щедрість» радянської влади згадує Притискач Іван Іванович: «В 1947 році нам виділили хату поляків і ми переселились на зиму в нову

оселю. Нам було наділено 7 га землі, а в Польщі ми залишили 9 га вже засіяної землі. Батько, восени 1947 року, засіяв поле озиминою, а вже зимою 1948 року в с. Васьківці створено колгосп. Весною 1948 р. забрали в колгосп коня, воза і інший реманент, землю. Виділили тільки город, щоб посадити картоплю» [9]. Згадує про «добровільний» вступ у колгосп і Марія Халупа: «В 1949 році утворили колгосп ім. Молотова. Вночі ходили і будили людей і гонили всіх в школу. Тато не хотіли йти, пішли мама. Тато сказали, що будуть робити всі, те й ти роби, а хто не хотів йти в колгосп, то брали в другу кімнату і чули крики, значить їх там били. Заяви писали на клаптиках газети, що вступаю добровільно» [11].

За підсумками так званої «евакуації» українського населення Закерзоння до УРСР з Репеді було переселено 186 родин або 865 осіб.

Висновки. Отож, депортація українців з Лемківщини впродовж 1944- 1947 років є однією із найменш досліджених сторінок нашої історії, яка повинна зайняти гідне місце в структурі історичної пам'яті українського народу. Відтворення та переосмислення цих трагічних подій повинне бути спрямоване на подолання колективних історичних травм, що були завдані українцям сталінським тоталітарним режимом та сприяти подальшій консолідації української нації.

Література

1. Гвань І. Історія Північної Лемківщини від вигнання лемків. В книзі: Лемківщина: земля, люди, історія, культура. Т. 2. Нью-Йорк - Париж, 1988.
2. Гурик, М. І. Історична пам'ять народу у контексті актуальних завдань розбудови модерної української нації [Текст] / М. І. Гурик // Світоглядні та соціокультурні засади формування модерної української нації: монографія / Т. В. Гончарук, Н. В. Гнасевиц, М. І. Гурик [та ін.] ; кер. авт. кол. О. М. Рудакевич. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. С. 90-113.
3. Інформаційні матеріали до 70 – річчя з часу проведення польською владою акції «Вісла». Інститут національної пам'яті : веб-сайт. URL: <http://www.memory.gov.ua/methodicmaterial/informatsiini-materiali-do-70-richchya-z-chasu-provedennya-polskojy-vladoyu-aktsii->
4. Лемківщина (історико-етнографічне дослідження). У 2-х томах. - Т.1. Львів, 1999.
5. Літопис УПА. Тактичний відтинок УПА 26-ий «Лемко»: Лемківщина і Перемищина [Текст] : документи і матеріали / ред. П. Й. Потічний, І. Лико. - Торонто ; Л. : Літопис УПА, 2001. 900 с.: іл. - (Літопис Української Повстанської Армії ; т. 33).
6. Литвин М. Депортації українців у 1944-1951 роках. Організація оборони Лемківщини : веб-сайт. URL:<https://lemko-ool.com/?p=3061&lang=uk>
7. Колесник А. Вигнанці з прабатьківських земель. Новини Шумщини. 2019. №17. С.4
8. Крупа М. Моє рідне лемківське село Репедь : букет спогадів. Львів, 2002. 27С.
9. Спогади Притискач І.І. – 5 с.
10. Спогади Василюк М.М. – 2 с.
11. Спогади Халупи М.М. – 5 с.

УДК 94(477.44),1914/1920»

РЕВОЛЮЦІЙНА ТОТАЛІТАРНА ПРОЗА ЗА ДОКУМЕНТАМИ АРХІВУ (села Воскресенське та Богоявленське) 1914-1920 рр.

Микола Зеркаль,

*доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії
Миколаївського національного університету імені В. Сухомлинського*

Розкрито історію розгортання історичного процесу в селах Воскресенське та Богоявленське під час Першої світової війни та революції. Здійснено аналіз основних чинників у вирішенні питання на чю сторону ставати для населення в умовах нестабільної

державної влади. Досліджено оригінальні архівні матеріали та введено в науковий обіг низку документів.

Ключові слова: війна, куркулі, революція, гасла, селяни, ради, виконкоми, народна міліція, інтервенти, бідняки.

Roskryvaetsya story unfolding historical process in the villages and Voskresenskoe Bogoyavlenskoye during the First World War and the Revolution. Implemented analysis of the main motives in deciding which side to get to the public in an unstable state power. Abstract original archival documents and put into scientific circulation a number of historical facts.

Keywords: war, fist, revolution, slogan, peasants councils executive committees, people's militia, the interventionists, the poor.

Постановка проблеми. В житті кожної країни існують періоди революцій, реформ внаслідок яких подальший перебіг подій традиційно прийнято обґрунтовувати глобальною економічною, політичною та соціальною ситуацією. Автор спробує підійти до розгляду однієї з таких доленосних подій на регіональному рівні. В останні роки, можливо з нагоди ювілею і відповідно значної уваги європейських істориків до цієї трагічної річниці, спостерігається зростання українських істориків до Першої світової війни. Відсутність значного доробку української історіографії на підставі методології «історії повсякденності» обумовлює потребу у висвітленні регіональної історії ґрунтуючись на раніше не використовуваних джерелах та свідченнях.

Постановка завдання. Дана робота повинна пригорнути увагу читачів до дослідження життя пересічних мешканців Миколаївщини в роки Першої світової війни і допомогти зрозуміти яким чином та з яких міркувань люди приймали активну участь у глобальних історичних процесах та втрачали життя заради ідей. Автор спробує висвітлити реальних перебіг історичного процесу на рівні звичайного мешканця невеликого передмістя Миколаєва - посада Воскресенська.

Виклад основного матеріалу. Після вбивства в Сараєво Гаврило Принципом ерцгерцога Франца Фердинанда світ занурився у одну з найбільших трагедій світової історії. Зіткнення двох військово-політичних союзів вплинуло також і на перебіг життя в посаді Воскресенськ Херсонської губернії, сьогодні цей населений пункт включений до м. Миколаєва. В посаді на той час фактично нараховувалось 300 домів[1] в яких мешкало 160 домогосподарів які мали право голосу на сході, а мешкало за пропискою 2260 душ з яких реально мешкали 2034 чол., а 196 чол. були відсутні з причини уходу на заробітки в інші райони Російської імперії[2]. Вже 29 серпня відбуваються загальні збори на яких головною темою стало питання мобілізації до регулярної армії односельців. Призов до армії всі сприйняли схвально, завдяки офіційній пропаганді, психології чоловіків, ставленню священиків у проповідях. Після призову працездатних чоловіків виникло звичайне питання, а що робити далі їх дружинам та дітям, які не мали іншого джерела для свого існування крім заробітку призовників. На зборах сусіди приймають рішення з власних коштів місцевого самоврядування асигнувати 1000 крб. та видати одноразову допомогу всім родинам мобілізованим[3]. Кожному мобілізованому громада також одноразово виплатила 50крб. Все це сприймалось цілком обґрунтованим тому що війна сприймалась як крок по захисту територіальної цілісності Російської імперії, до складу входили і відповідні землі, та захист православної віри, адже саме релігійний чинник активно експлуатувався як мотивування необхідності участі у цьому збройному конфлікті.

Мешканці невеликого селища на потребу армії громадою до військового транспорту передали чотири підводи з кіньми та необхідною зброєю. Щоб забезпечити необхідний догляд і відразу почати забезпечувати необхідні потреби військових разом з обладнанням були мобілізовані і чотири погонщики. Зрозуміло що армія не могла прийняти людей у цивільному одязі, а населення не було готовим витратити гроші на військовий одяг та амуніцію, яка традиційно вимагала значних коштів. Односельці звернулись до громади і на загальних

зборах 31 серпня 1914 р. було прийнято рішення прийняти ці витрати на рахунок односельців. Цікавим було те де вирішили взяти гроші. Виявилось, що вільних коштів у касі громади немає, а питання треба було вирішити швидко і тоді приймається рішення взяти старості В. Хличлеву в Воскресенському кредитному товаристві 250 крб. під спільні гарантії [4].

На кінець вересня 1914р. з посаду Воскресенськ до лав армії було в цілому мобілізовано 85 чоловіків [5]. Війна просувалась кордонами країни і виникла потреба забезпечити військових необхідним медичним обслуговуванням. В посаді було відкрито вже на початку жовтня 1914 р. тимчасовий військовий лазарет для хворих та поранених військових на десять ліжок, який утримувався за рахунок місцевої громади (2000 крб) [6].

Мобілізація великої кількості призовників на одне з перших місць поставила питання забезпечення вояків взуттям. Оголосити щоб населення почало приносило будь-які чоботи царський уряд не наважився робити, це сприйнялося б населенням неправильно, девальвувало б цілі війни, настрої населення і взагалі почуття патріотизму, адже не конкретний міщанин оголошував війну, то чому ж він повинен здійснювати матеріальне постачання? До того ж дуже важливе питання якості взуття. В Воскресенську за циркуляром Херсонського губернатора було створено тимчасову комісію яка займалась прийомом виготовлених на місцях чобіт для армії. До складу комісії увійшли ремісники які до цього займались виготовленням чобіт і зарекомендували себе як вправні фахівці, зокрема міщани Андрій Биков (48 років), Антон Васильєв (27 років) та інші [7]. Отже ми бачимо що постачання армії намагались підтримати на достатньо високому рівні і залучали не випадкових комерсантів які б намагались отримати від цієї діяльності дивіденди, а фахівців.

Миколаївщина традиційно вважається одним з осередків революційного руху і обумовлювалось це раніше наявністю великої кількості промислових підприємств. Тому цікавим було б звернути увагу на процеси які відбувались у сільській окрузі напередодні і в роки пролетарських перетворень. Богоявленськ був одним із сусідніх сіл Миколаєва і відразу після подій в Москві та Петербурзі вже 6 грудня 1917р. під керівництвом більшовиків було організовано військово-революційний штаб Червоної гвардії на чолі з комісаром Іваном Петровичем Литовченко [8].

Перші кроки на шляху поширення ідей марксизму були зроблені серед робітників в 1913 р. І.П. Литовченко. Саме він був організатором політичної демонстрації 10 липня 1914р. на заводі «Наваль». Іван Петрович Литовченко народився в Богоявленську (Жовтневому), працював ковалем на Миколаївському суднобудівному заводі [9]. З початку Першої світової війни за три роки кількість населення скоротилась на 2683 чол. [10].

22 березня 1918р. до села Богоявленське вступили австро-німецькі війська. Незважаючи на внутрішню політичну ситуацію вони стали ворогами більшовицьких органів влади. В селі почали організовувати партизанський загін. На чолі якого стали: А.М.Середа, С.П.Могиливець, Ф.Г.Криницький, Д.С.Дяченко та ін. Під час збройного зіткнення біля села Широка Балка він зазнав великих людських втрат і змушений був відступити до Херсона та Станіслава. переслідуючи загін німецька регулярна армія у Вавіловській волості оточили частину загону та взяли у полон 18 чоловік[11]. Після допиту німці розстріляли Г.В. Ткаченка, а решту, серед яких були: С.П. Могиливець, Д.Г. Дяченко, М.Г. Чумаченко, Ф.Г. Криницький, П. Фіалковський та ін. жорстоко побили шомполами і відправили до Одеської в'язниці. Парадоксальність ситуації була в тому, що агресори фактично стали ворогами більшовицької влади, яка боролась з царською владою. Місцеве населення опинилось в ситуації коли спроможні воювати чоловіки вже залишили місцевість, а жінки та люди похилого віку змушені були лише сприймати сторону переможців. В листопаді 1918р. німецька армія залишає

село, але через декілька тижнів входять греко-французські війська. Фактично жодні з військових окупаційних органів влади не створили розгалуженої та всеохоплюючої системи управління на місцях. Внаслідок змін військової ситуації на фронтах коаліційні війська відступають і через декілька днів, 10 березня 1919р., до Богоявленська увійшли підрозділи Червоної Армії. Головне питання, яке могло або схилити на свій бік, або створити ворогів було питання землі. Всі представники окупаційних військ намагались відновити земельні правостосунки закріплені царськими циркулярами. Селяни ж під впливом агітаторів вже намагались прийняти ту сторону, яка презентувала більш привабливі умови. Одностайності серед більшовицьких керманічів щодо найближчого вирішення земельного питання не було і тому роз'яснення агітаторів чарівним чином схилили на свій бік навіть представників заможних кіль землевласників. При проведенні повторних виборів до Ради селянських депутатів головою виконавчого комітету обирають А.М.Середу, а членами виконкому М.Г. Стахорського, Д.Г.Мезінова, П.П.Васильєва, П.С. Пашинського, П.І.Вербицького, В.М. Савуна [12]. Після дискусій Рада приймає рішення, яким з метою мобілізації на свій бік більшості населення передбачалось зокрема: малоземельним селянам, які мали до 3-х членів сім'ї надати у користування по 10 десятин, сім'ї з 5 та більше чоловік - по 15 десятин, від 5 до 10 членів сім'ї - по 25 десятин, а ті сім'ї де спільно проживало понад 10 чоловік - по 30 десятин. Також прийняли таке популістське рішення, щоб врожай з земель князя Г.П.Волконського роздати всім селянам під скопщину. З іншого боку у «куркулів», які мали понад 25 десятин землі і наймитів конфісковували лишки хліба. Займаючись створенням міліції з місцевого населення, мобілізацією продовольства для Червоної армії, підтримуючи родини червоноармійців намагались створити у населення позитивне враження, але для селян ця політика практично не відрізнялась від решти політичних та військових адміністрацій. Саме тому, коли в серпні 1919р. увійшли денікінські війська практично передача влади відбулась мирно, без особливих сутичок. Після цього більшовики переходять до підпільної та партизанської боротьби. Військовий відділ Миколаївського підпільного комітету КП(б)У допомагає місцевому осередку більшовиків Богоявленська надаючи зброю, вибухівку та гроші. Створений військовий загін очолює бідняк А.О.Кардаш. Загін нараховував біля 200 чоловік. В основному це були представники бідняцьких кіл Воскресенська та найближчих сіл, які під загрозою розправи змушені були залишити свої родини і таким чином намагались врятувати власне життя. Денікінська армія відновлювала царську владу, а отже і переслідувала представників радянських органів влади. Загін виступає у напрямку с.Вісунськ. На своєму шляху вони жорстко розправлялись з невеликими неконтрольованими групами озброєних людей як промонархічно настроєних так і інших. Підійшовши до с.Вісунськ загін у відкритому бою був розгромлений, а рештки змушені були відступити в напрямку Херсона. Під Херсоном, біля села Широкого зустрілися з підрозділами Червоної Армії і увійшли до складу 400-го полку 40 дивізії. А.О.Кардаш став згодом командиром батальйону[13].

Вже 10 лютого 1920р. червоноармійці відновлюють свою владу в Богоявленську і обирають ревком з 5-ти чоловік на чолі з С.П.Могилевцем. В квітні цей орган передає свої повноваження новообраній волосній раді на чолі з А.М.Середою. З місцевого населення створюється спеціальний загін по боротьбі з бандитизмом. Зрозуміло що для того щоб ризикувати власним життям треба було мати певну мотивацію і тому до складу цього підрозділу, як не парадоксально, увійшли представники заможних селян. Це була спроба під прикриттям нових органів влади отримати зброю і відновити свою владу над незаможними мешканцями та захистити від озброєних формувань різної забарвленості та спрямування, адже сільськогосподарське виробництво вимагає ретельно догляди та безперервності у стосунках із землею. В липні 1920р. саме 30 чоловік з загону по боротьбі з бандитизмом побачивши зсередини відсутність чіткої сис-

теми взаємодії низових осередків і центральних органів радянської влади вирішили підняти місцеве населення на відновлення монархічної влади. На чолі з офіцером царської армії Талановим Антоном Митрофановичем, озброєними вони прийшли до виконавчого комітету, де без будь якого опору заарештували присутніх в даний час членів виконкому (С.П. Могілевця, Т.Ф. Седнева, вчительку С.Ю. Билінську, райпродкомісара Соколова) та ізолювали їх в льоху найближчого будинку. Напередодні жнив потрібно було, на їх думку, встановити міцну владу з системою гарантування права приватної власності, яка б мобілізувала населення на сільськогосподарські роботи. Пройшли по селу вимагаючи щоб всі зібрались на нараду. На зборах закликали всіх до повстання проти радянської влади, вступати до лав їх загону. Просуваючись до найближчих 7 сіл вони вбивали зустрічних радянських робітників, наприклад коли було відновлено радянську владу в полі за Терновими Подами в пустому колодці було знайдено тіла 5 червоноармійців з слідами знущань перед розстрілом) [14]. Під час цих подій ув'язненим вдалося втекти з льоху завдяки власнику будинку. До загону добровільно вступило 60 чоловік. Зрозуміло, що навіть такої кількості озброєних вояків було замало для довготривалого опору підрозділам червоноармійців до приходу підрозділів Врангеля. Тоді вони частково роз'їхались по найближчим селам. На їх заклики створити аналогічні осередки у себе селяни пасивно прореагували. Справа в тому найближчі села за соціальним складом виявились саме малоземельними і тому ризикувати своїм життям бажання не виникало [15]. Втікачі за цей час повідомили про події в м.Миколаєві і до Богоявленська підійшли підрозділи робітничо-селянської міліції. Всі повсталі зібравши майно та родичів втекли. З садіб повсталих було конфісковано 20 тисяч пудів зерна яке було розподілене між бідняками [16].

Висновки та перспективи дослідження. Досліджуючи період революційних перетворень завжди перед дослідником виникає питання яким саме чином відтворити історичні події. Панівна політична доктрина радянської влади не могла допустити того щоб існувала навіть згадка про те, що комуністична доктрина відразу перемогла у свідомості більшості населення. Події Першої світової війни з одного боку згуртували населення біля держави, а з іншого продемонстрували всі недоліки та хвороби існуючої політичної та економічної системи, незахищеність життя окремої людини, її свободи та можливості впливати на загальні процеси. Саме тому дослідження оригінального краєзнавчого матеріалу і дозволяє відтворити багатовимірну історичну реальність історичного процесу. Означений напрямок залишається перспективним напрямком для здійснення досліджень і внесення додаткових аспектів в загальну історичну концепцію історії України з визначенням ролі та значенні на місцевому рівні внеску окремих особистостей, груп людей, прошарків населення тощо. Вивчаючи документи авторів вдалося простежити, що навіть представники «відмираючої» влади опинялись у керма влади на місцях при мовчазній згоді більшості населення. Політичні гасла можуть на нетривалий час мобілізувати та поєднати населення, але в подальшому при реалізації своїх реальних цілей ситуація змінюється в протилежний бік і єдиним шляхом виходу з кризи залишається або втеча, або смерть у відкритій сутичці. Нажаль всі ці перетворення дуже часто обумовлюють великі людські жертви.

Література

1. Державний архів Миколаївської області, ф. 226, оп. 1, спр.2, 15 арк.
2. Там само, ф. 226, оп. 1, спр. 2, 20 арк.
3. Там само, ф. 226, оп. 1, спр. 2, 15 арк.
4. Там само, ф. 226, оп. 1, спр. 2, 16 арк.
5. Там само, ф. 226, оп. 1, спр. 2, 20 арк.
6. Там само, ф. 226, оп. 1, спр. 2, 21 арк.

7. Там само, ф. 226, оп. 1, спр. 2, 24 арк.
8. Там само, ф. Р-6095, оп. 1, спр. 11, 3 арк.
9. Там само, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 90, 15 арк.
10. Там само, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 90, 68 арк.
11. Там само, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 90, 69 арк.
12. Там само, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 90, 70 арк.
13. Там само, ф. Р-178, оп. 1, спр. 10, 70 арк.
14. Там само, ф. Р-178, оп. 1, спр. 10, 76-78 арк.
15. Там само, ф. Р-171, оп. 1, спр. 7, 67 арк.
16. Там само, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 90, 74 арк.

УДК 94 (477)

ПЕРЛЮСТРАЦІЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ТОТАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ В УРСР (1945–1946 РР.)

Іван Зуляк,

*доктор історичних наук, професор кафедри історії України,
археології та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*

Андрій Кліш,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України,
археології та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*

Оксана Ятищук,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України,
археології та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*

Аналізується перлюстрація як один із елементів радянського тотального контролю в УРСР впродовж 1945–1946 рр. Розкрито механізм впливу на посилення тотального контролю за листуванням військовослужбовців, цивільного населення з членами їх сімей та родин. Висвітлено роль перлюстрації у порушенні прав радянських громадян, гарантованих законодавством.

Ключові слова: УРСР, перлюстрація, воєнна цензура, ідеологія, тотальний контроль.

Perlution is analyzed as one of the elements of Soviet total control in the USSR during 1945–1946. The mechanism of influence on strengthening of the total control over correspondence of servicemen, civilians with their families and families is revealed. The role of perlution in the violation of the rights of Soviet citizens guaranteed by law is highlighted.

Keywords: USSR, perlution, military censorship, ideology, total control.

На радянські спецслужби у воєнний та повоєнний період, які діяли на території УРСР, покладалося вирішення безлічі завдань, пов'язаних із забезпеченням державної безпеки. Значна увага приділялася перлюстрації упродовж 1945–1946 рр., завершального періоду війни і перших повоєнних років. Як свідчить аналіз архівних матеріалів, пункти воєнної цензури, які функціонували упродовж війни, у перші повоєнні роки своєї активності не знизили, а, навпаки, її підвищили. Це, на нашу думку, пов'язано з тим, що радянська влада намагалася здійснювати контроль не лише за військовослужбовцями, але й

цивільним населенням через пункти військової цензури, проводила систематичну й добре налагоджену перлюстрацію кореспонденції, незважаючи на те, що у «Положении о военной цензуре воинской почтовой корреспонденции» йшлося лише про перевірку кореспонденції червоноармійців [1].

Деякі автори пишуть про те, що цензура працювала на межі сил, потік листів був величезним. Могли щось і пропустити, але в цілому діапазон настроїв аналізували адекватно. Усе ж був незначний відсоток листів, який оцінювався цензурою як «негативний», причому до таких належали як «провокаційні», що містять «антирадянські висловлювання», «занепадницькі і релігійні» настрої, так і скарги на погане харчування, вошивість, повідомлення про смерть товаришів тощо [1].

Уся інформація, оброблена пунктами військової цензури на території УРСР, надсилалася начальнику відділу «В» НКДБ СРСР [2, арк. 267]. До речі, відділ «В» займався ще й контролем за міжнародною кореспонденцією [3, арк. 260]. Як свідчить аналіз архівних матеріалів, лише за грудень 1945 р. на основі зведених даних у 24 областях УРСР опрацьовано 20200994 листи, із них цивільних осіб – 16612155, військових – 3588839, національними мовами – 510799. Зокрема, польською – 162578, румунською – 87049, молдавською – 63552, німецькою – 19659, єврейською – 26416, чеською – 1740, татарською – 31418, чуваською – 3213, башкирською – 1596, туркменською – 3507, узбецькою – 20879, вірменською – 14686, удмурдською – 757, грузинською – 20290, казахською – 23007, азербайджанською – 13337, англійською – 40, таджицькою – 1920, киргизською – 904, болгарською – 352, марійською – 1033, словацькою – 194, угорською – 2672 [2, арк. 267].

Скеровано в інші органи на цензурування в межах окремо взятих як мовних і стилістичних особливостей, відповідно і територіальних пунктів призначення. На нашу думку, це, передусім, пов'язано з відсутністю як контролерів-перекладачів із зазначених мов у тогочасних пунктах військової цензури. Наприклад, 145 листів мордовською мовою надіслано у м. Саранськ, 70 листів абхазською мовою – у м. Батумі, 1050 листів дагестанською мовою – у м. Махачкала, 110 листів монгольською мовою – у м. Улан-Уде, 130 листів кабардинською мовою – у м. Нальчик, 64 листи якутською мовою – у м. Якутськ, 35 листів на мові Комі АРСР – у м. Сиктивкар, 174 листи північно-осетинською мовою – у м. Ажауджикау, 210 листів латвійською мовою – у м. Ригу, 205 листів литовською мовою – у м. Вільнюс, 100 листів естонською мовою – у м. Таллін, 2645 листів різного змісту – до м. Москви. Усього 4938 листів. Окрім того вилучено листів з повним текстом – 51356, з поміткою «К» (контроль – примітка авторів) – 12996 [2, арк. 267–267 зв.].

Особливо цікавим є листування червоноармійців. Коли вони писали листи, вони, безумовно, враховували неминучість їх проходження через військову цензуру, а значить, зазвичай, вдавалися до самоцензури, тобто намагалися не допускати у своїх повідомленнях тієї інформації, яка могла б викликати неприємності для них та їх адресатів. Існувало і таке явище, як психологічна самоцензура, коли бійці свідомо замовчували про небезпеку фронтового життя, щоб не хвилювати дорогих їм людей [4].

При цьому «шкідливих політичних оцінок» у листах було набагато менше, ніж виразів невдоволення з приводу побутових умов. По суті, цензура оцінювала як негативні у переважній частині просто критичні, нерідко здорові висловлювання щодо становища на фронтах та компетентності командування, відносин з союзниками, поганих умов постачання і побуту, спроби тверезо оцінити дії і силу противника. Наприклад, ті рідкісні листи, у яких йшлося про те, що у фашистів хороша авіація або артилерія, розцінювалися як «вихвалювання ворога». Деякі автори «негативних» листів бралися «на облік» та «розроблялися» органами НКВС [4]. Зокрема, у 5173 листах йшлося про розголошення військової та державної таємниці [2, арк. 268].

Сучасні дослідники, звичайно ж, не можуть з абсолютною точністю визначити ступінь впливу цієї самоцензури на зміст листів. Однак можемо побічно судити про тенденції у цих настроях за збереженими зведеними даними про роботу відділень воєнної цензури особливих відділів НКВС, які обробляли сотні тисяч листів і здійснювали їх статистичний аналіз. Ці дані тим більше важливі, що навіть при свідомій самоцензури їх авторів у багатьох листах виявлялися, з точки зору цензорів, «неправильними» [4].

Проаналізувавши тексти деяких листів червоноармійців, можна диференціювати й виокремити ті проблеми, які були нагальними для них, і ті, на які вони особливого значення не звертали. Так, із проаналізованих 144 листів, виявлено, що у 2 листах йшлося про антирадянські й антиреволюційні висловлювання і скарги на роботу воєнної цензури; у 3 – скаржилися на антисанітарію; у 4 – на епідемічні захворювання, незадовільну роботу медсанбатів і госпіталів; у 5 – йшлося про факти дезертирства; у 6 – про факти обморожування; у 8 – про недоліки у роботі зв'язку; у 9 – жалілися на офіцерів; у 12 – на перебування у полоні; у 53 – скарги на складність служби; у 159 – на перебої з продуктами харчування; у 179 – на речове забезпечення [2, арк. 267 зв. – 268].

Найважливіше значення воєнна цензура відводила негативним висловлюванням і повідомленням у кореспонденції особистого характеру. На нашу думку, аналіз кореспонденції такого змісту свідчить про те, які проблеми були найважливішими серед тогочасного пересічного громадянства. Наприклад, із перлюстрованих 37224 листів, у них йшлося про: скарги реєвакуйованих прослідковувалися лише у 2 листах; у 4 – про дитячу безпритульність; у 9 – скарги на роботу органів воєнної цензури; у 14 – про транспортні проблеми; у 15 – про поширення антирадянських листівок; у 24 – про антирадянські й антиреволюційні висловлювання; у 31 – про роботу органів зв'язку; у 69 – скарги демобілізованих з лав Червоної армії; у 156 – скарги на промислові підприємства; у 103 – про загибель худоби; у 169 – скарги на недоліки у роботі радянського апарату; у 193 – скарги на дитячу безпритульність; у 289 – скарги інвалідів війни; у 698 – песимістичні настрої; у 740 – скарги на високі податки; у 822 – скарги сімей військових; у 973 – повідомлення про масові захворювання; у 1665 – скарги учнів училищ на складні умови; у 4009 – скарги на недоліки у роботі колгоспів та радгоспів; у 5386 – скарги на погані житлові умови; у 5398 – на проблеми з отримання продуктів; у 16455 – скарги на бандитизм і грабунки [2, арк. 267 зв.].

Характерно, що на кореспонденцію цивільного населення контролери пунктів воєнної цензури також звертали особливу увагу, а саме про антирадянські висловлювання. Так, у листі Надії Гаврилюк з Волинської області, Луцький район, пошта Полонка до сестри Ольги Бульбенюк у Київ, від 25 листопада 1945 р., йшлося про арешт й отримання терміну ув'язнення 15 років і надію на те, що все ж таки вона повернеться в рідну Україну [2, арк. 268 зв.]. Контролери пункту воєнної цензури помітили цього листа грифом «К» і скерували до Луцького управління НКДБ і в 2 відділ НКДБ Волинської області [2, арк. 268 зв.]. У листі А. Ф. Грабара з с. Загір'я Букачівського району Станіславської області від 5 грудня 1945 р. до Якіма Головатого з с. Гребінка Гребінківського району Київської області повідомлялося про те, що у Західній Україні не має колгоспів, кожен є господарем на своїй землі, тому й люди живуть добре, щонеділі ходять у церкву, харчуються білим хлібом і м'ясом, а «...тому живемо так добре, що не має колгоспів...» (переклад авторів) [2, арк. 268 зв.]. Цього листа також помічено грифом «К» і скеровано до Букачівського районного відділення НКДБ і копію до управління НКДБ у Київській області [2, арк. 268 зв.].

Питання порушень і недоліків у роботі колгоспів й радгоспів часто було основною темою у листах рідних і близьких до червоноармійців. До речі, адресати-колгоспники традиційно не уникали самоцензури, а намагалися передати інформацію якомога об'єктивніше. Так, у листі Лідії Ковальнової зі Сталінської

області, у листі від 31 грудня 1945 р., зазначалося, що взимку, в 15–20^о мороз в колгоспі молотять кукурудзу, частина якої ще знаходиться у полі, не зібрано соняшник, змерзла картопля зогнила, а правління колгоспу не приймає жодних заходів [2, арк. 269 зв.]. Цього листа також помічено грифом «К», однак не відправлено до управління НКДБ у області.

У листі С. Антоновського з Вінницької області, від 3 грудня 1945 р., до сина-червоноармійця, повідомлялося про те, що актив села сформовано із колишніх репресованих, які стали «активно» розкрадати колгоспне майно, колгоспники на трудовень отримують по 160 г, жодних скарг керівництво не приймає [2, арк. 268 зв.]. Цього листа помітили грифом «К» і надіслали до районного відділу НКДБ.

Зокрема, Шевченко М. К., що проживав за адресою с. Калинове Боровського району Харківської області у листі до свого сина від 14 грудня 1945 р., Шевченка М. К., польова пошта 75035, повідомляв про те, що у колгоспі важко працювати, колгосп так і не виконав плану хлібозаготівлі державі, у колгоспників забирають останню кукурудзу [5, арк. 23].

Про складну ситуацію, що склалася у колгоспі с. Нової Архангелівки Томківського району Дніпропетровської області, писав (листа датовано 10 грудня 1945 р. – примітка авторів) до сина-солдата Котляр А., наголошуючи на тому, що «...у колгоспі ніхто працювати не хоче, усі йдуть на виробництво, оскільки хліба не дали зовсім і ми не знаємо, чи доживемо до нового врожаю...» (переклад авторів) [5, арк. 23].

Колгоспники також писали про відсутність кормів для годівлі худоби, її масову загибель, некваліфіковане керівництво тощо [5, арк. 23–24]. Оскільки воєнна цензура усю поштову кореспонденцію перечитувала й доповідала про її зміст керівництву органів державної безпеки, тому заступник народного комісара держбезпеки УРСР прийняв рішення повідомити про неї секретарів обкомів партії на місцях. В основному наведені приклади повідомлень стосувалися Дніпропетровської області [5, арк. 24].

Окрім антирадянських висловлювань, контролери пунктів воєнної цензури приділяли значну увагу повідомленням про порушення у роботі промислових підприємств. Зокрема, у листі товариша Сорокіна, працівника Первомайської контори «Головспоживвугілля», на адресу редакції «Ворошиловградської правди» повідомлялося про те, що на Альбертівській шахті головний інженер з начальником дільниці змішують породу з вугіллям [2, арк. 268 зв.]. У листі з Криворіжжя, від 18 грудня 1945 р., йшлося про порушення техніки безпеки на підприємстві під час роботи нічної зміни, покалічених робітників тощо [2, арк. 269–269 зв.].

Важливе місце для контролерів пунктів воєнної цензури посідав контроль за кореспонденцією, у якій йшлося про недоліки у роботі радянського партійного апарату. Так, у листі інваліда війни з с. Джурин Вінницької області на адресу голови райвиконкому наголошувалося на тому, що голова сільської ради (товариш Шнайдер – примітка авторів) ставиться до своїх обов'язків халатно, на роботу приходять у нетверезому стані, «...постійно п'яний, сидить на стільці у своєму кабінеті і спить...» [2, арк. 270]. Окрім того, повідомлялося й про те, що він товаришує із двома демобілізованими солдатами, які беруть хабарі з місцевого населення. Автор листа описував випадок, коли у село приїхали два працівники НКВС і під час рейду, проведеного спільно з головою сільської ради, виявили у одного з жителів села м'ясо, яке не конфіскували, а отримали хабар у розмірі 1800 крб. Сайфон (автор листа – примітка авторів) писав й про те, що податковий агент сільської ради не зібрав податки з населення, а дружина голови сільської ради займається незаконним продажем алкоголю [2, арк. 270].

Васильченко, інвалід війни з м. Лисичанськ, повідомляв про те, що місцеве керівництво зовсім не допомагало йому [2, арк. 271 зв.]. А. Суханов, колишній учитель з м. Вінниця писав про те, що він воював чотири з половиною роки, мав державні нагороди, на які влада не звертала жодної уваги. Окрім того,

він зазначав, що районний житловий відділ не те, що не виділив йому помешкання для проживання, але навіть відмовив у прописці. «Звертався до голови міської ради Ленінського району міста Вінниця, в облвійськомат, обком партії, прокуратуру обласну і міську ніде результату не добився, за чистими столами сидять тилові вояки і папір переводять, поприїжджали з Ташкента і позаймали квартири...» [28, арк. 271 зв.]. Пункт воєнної цензури помітив листа грифом «К» і надіслав його до обласної прокуратури.

Д. В. Берешенко, житель Кіровоградської області, у листі від 24 грудня 1945 р., до М. В. Берешенко, який мешкав у м. Грозному, повідомляв про те, що у листопаді працівники НКВС, не маючи на те законних підстав, зв'язали його, без будь-якого опису майна, забрали усі речі. Прокурор на заяву потерпілого не реагував [2, арк. 270]. До речі, цей лист помічено грифом «К», однак без будь-яких скеровувань до органів НКДБ на реагування.

Незначна частина листів стосувалася недоліків у роботі органів зв'язку. Так, у одному із листів з с. Тарасівки Кіровоградської області повідомлялося про те, що на місцевому пункті зв'язку не відправляють телеграм, затримують листи тощо [2, арк. 270]. А. І. Павленко, житель м. Горлівки, скаржився начальнику відділення зв'язку м. Саратова, що листи, надіслані синові, останній отримувач, а грошові перекази «...пропали і пропала посилака» [2, арк. 270].

Типовим прикладом скарги на пункти воєнної цензури був лист Марії Кудиної, яка мешкала у м. Ворошиловграді, до С. Шигиліна, жителя м. Яворів Львівської області, від 22 грудня 1945 р., у якому йшлося про те, що листи «...лежать на сортуванні і в Воєнній Цензурі. Необхідно зазначити, що війна закінчилася, а Воєнна Цензура працює погано і затримує у себе листи на перегляді дуже довго. Багато військових вже не пишуть, так як вони демобілізувалися, а цензура все працює по старинці...» [2, арк. 270–271].

Контролери пунктів воєнної цензури звертали увагу й на кореспонденцію, у якій сім'ї військових скаржилися на складні побутові умови тощо. Так, А. Бондаренко, працівниця Держбанку в м. Красний Лиман, у листі до В. Чернухова, військовослужбовця районного відділу НКДБ в м. Львові, писала про те, що у їх помешканні холодно, вони не роздягаються з сином, вугілля на залізничній колії збирати заборонило НКВС, «...усім дітям, батьки яких загинули, давали до свят муку, а нам уже другий рік не дають жодної допомоги» [2, арк. 271]. Цього листа контролери пункту воєнної цензури скерували на адресу прокурора м. Красний Лиман.

У листі А. Тупалової, мешканки Синельниківського району, до В. Тупалова, польова пошта 0688, повідомлялося про те, що на дитину влада відмовлялася виділити допомогу, законтрактували «...в колгосп наше теля і пообіцяли заплатити хлібом, а тепер відмовляються, вони обманули, усі колгоспники нічого не отримали. Паразити, побули на фронті два-три місяці, отримали інвалідність і мучать бідних людей, податки платити, на роботу ходити, а їх дружини вдома сидять і усім забезпечені. Неправда нас замучила...» [2, арк. 271]. Звичайно, що листа такого змісту контролери скерували районному відділенню НКДБ.

Варто зазначити, що контроль за якістю обробки кореспонденції контролерами пунктів воєнної цензури також здійснювався: начальниками відділів проведено 32 перевірки, 25 перевірок контролерів, прочитано 1688 листів; старшими уповноваженими – 63 перевірки, 50 перевірок контролерів, прочитано 5656 листів; уповноваженими проведено 512 перевірок, 186 перевірок контролерів, прочитано 38463 листи; помічником уповноваженого проведено 2050 перевірок, 407 перевірок контролерів, прочитано 184740 листів; контролерами проведено 1328 перевірок, 233 перевірки контролерів, прочитано 155078 листів. Усього проведено 3958 перевірок, 901 перевірку контролерів, прочитано 395595 листів [2, арк. 268]. В результаті перевірок виявлено пропущення 59 листів з грифом «К»; 154 листи, які необхідно було вилучити; 7 листів прочитано неякісно; у 34 листах виявлено дефекти при відкритті; 104 листи

погано заклеєно; 103 листи неправильно штамповано; 63 листи штамповано як національні, які такими не виявилися тощо [2, арк. 268–268 зв.].

Отже, основні завдання перлюстрації ґрунтувалися на здійсненні контролю за поштовою кореспонденцією, що призводило до виявлення широкого спектру настроїв як серед військовослужбовців, так і цивільного населення з членами їх сімей та родин. Проводячи перлюстрацію, контролери пунктів воєнної цензури звертали увагу на негативні висловлювання щодо тогочасних проблем як побутового, так і не побутового характеру.

Листи, у яких контролери виявляли інформацію негативного змісту або ворожю до радянського ладу, не допускалася до адресанта, а скеровувалася до місцевих органів НКВС, НКВД, прокуратури. Загалом, пункти воєнної цензури, що діяли на території УРСР упродовж 1945–1946 рр., виконували завдання, поставлені перед ними радянською ідеологічною системою.

Література

1. Север А. «Смерть шпионам!» Военная контрразведка СМЕРШ в годы Великой Отечественной войны. URL: <http://www.e-reading.ws/book.php?book=1015435> (дата звернення: 01.02.2020).
2. Галузевий державний архів СБУ (далі – ГДА СБУ). Ф. 16. Оп. 7. Спр. 4. Т. 001. 228 арк.
3. ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 7. Спр. 4. Т. 002. 301 арк.
4. ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 7. Спр. 4. Т. 005. 279 арк.
5. Новоселова Е. Битва в письмах. О чем писали русские и немецкие солдаты // Российская газета-неделя. № 6002(26). URL: <http://www.rg.ru/2013/01/31/stalingrad.html> (дата звернення: 01.02.2020).

УДК 94 (477)

«ПЕКЛО НА ЗЕМЛІ» - ВІННИЦЬКА ТРАГЕДІЯ 1937-1938 РР.

Наталія Іщук,

викладач кафедри українознавства

Львівського національного медичного університету

У повідомленні висвітлено масштаби та злочини тоталітарного режиму щодо населення України. Зокрема Вінницької трагедії 1937 – 1938 рр.

Ключові слова: *тоталітаризм, політичні репресії, Вінницька трагедія 1937-1938 рр.*

The report covers the scale and crimes of the totalitarian regime against the population of Ukraine. In particular, the Vinnytsia tragedy of 1937-1938.

Keywords: *totalitarianism, political repressions, Vinnytsia tragedy of 1937-1938.*

У третю неділю травня в Україні вшановують пам'ять жертв політичних репресій. Все менше стає живих свідків, які бачили як десятки тисяч людей стали жертвами вбивчої акції комуністичного режиму в окупованій Вінниці.

«Вінницька трагедія» - масові репресивні акції УНКВС, під час яких було репресовано більше 20000 громадян як «ворогів народу», 13475 розстріляно, а за деякими даними - 16806. По вулиці Театральній, тоді Дзержинського, в подвір'ї будинку НКВС людей розстрілювали перед гаражем, де мили машини, щоб можна було змивати сліди крові. Потім тіла жертв після розстрілів відвозили до «спецоб'єктів» НКВС - масових могил, які завчасно підготували на православному кладовищі (зараз Хмельницьке шосе), на території Фруктового саду (зараз це Підлісне кладовище) та в Центральному парку імені Горького.

Навесні 1943 року місцеві жителі за участю міжнародної комісії експертів випросили окупаційну владу розпочати розкопки 95 могил, в яких було виявлено 9439 трупів, з яких жінок - 196. 284 - така найбільша кількість трупів складала в одній могилі. Завдяки особистим речам та документам ексгумованих вдалося ідентифікувати імена 679 жертв злочинів НКВС. Вбивали людей пострілом у потилицю, декого добивали в голову сильним ударом, були й такі, що поховані живцем.

Лише наприкінці 80-х років XX століття зібрали свідчення очевидців і почали пошукову роботу. Українська діаспора США пам'ять про трагедію зберігла. В емігрантській пресі вийшли численні публікації. Хоча в Україні вперше про масові вбивства 1937-1938 рр. у Вінниці з'явилися 1988 року.

Про народовбивство, яке фактично було розкрито фашистами у 1943 році в окупованій Вінниці, знають не всі. Тодішнє провінційне місто стало символом мільйонів замучених українців. Після голодомору цю акцію комуністичного режиму у Вінниці назвали «пеклом на землі». Про це забувати не можна, адже без минулого немає майбутнього.

Література

1. postivka. blogspot.com.
2. history.org.ua
3. <https://m.dt.ua>
4. esu.com.ua

УДК 78.071

РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ДІЯЧІВ УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ НА ПРИКАРПАТТІ

Ганна Карась

*доктор мистецтвознавства, професор,
професор кафедри методики музичного виховання та диригування
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

Стаття присвячена огляду життєтворчості діячів музичної культури Прикарпаття, які були безпідставно репресовані сталінським режимом у тоталітарній державі СРСР. Привернено увагу до композиторів Василя Верховинця, Бориса Кудрика, диригентів Іванни Лапук, Дмитра Котка, Анни-Зеновії Герасимович-Когут. Їх посмертна реабілітація довела безпідставність обвинувачень проти них.

Ключові слова: репресії, діячі, музична культура Прикарпаття.

The article is devoted to a review of the life of the musical culture of Prykarpattia, who were unjustifiably repressed by the Stalinist regime in the totalitarian state of the USSR. Attention was drawn to the composers Vasyl Verkhovynets, Borys Kudryk, conductors Ivanna Lapuk, Dmytro Kotko, Anna-Zenovia Gerasimovych-Kohut. Their posthumous rehabilitation proved the allegations against them to be unfounded.

Keywords: repressions, figures, musical culture of Prykarpattia.

Проблематика злочинного масштабного погрому української музичної культури в тоталітарну добу XX століття ще не повністю розкрита, незважаючи на доступність багатьох архівів та їх фондів з часу проголошення Незалежності України. Тому актуальним бачиться привернення уваги до творчих особистостей Прикарпаття, які зазнали незаслужених репресій. Зупинимось на найбільш

знакових з них, щоб засвідчити їх внесок у розвиток музичної культури, передчасно загублений творчий потенціал.

Одним з перших репресій зазнав **Верховинець Василь Миколайович** (справжн. – Костів; 05. 01. 1880, с. Старий Мізунь Долинського пов. Станиславського воєводства, тепер Долинського р-ну Івано-Франківської обл. – 11. 04. 1938) – композитор, співак, хореограф, диригент, етнограф, педагог. Талант митця розвивався під впливом батька – сільського дяка, керівника хору, який вів активну культурно-просвітницьку діяльність [9, с. 206]. У 1899 р. він закінчив Самбірську учительську семінарію, викладав співи у народних школах, працював хористом і актором у театрі товариства «Руська бесіда» у Львові. У 1906 р. на запрошення знаного українського актора М. Садовського перейшов до його театру, працював актором, хормейстером і диригентом, із 1915 р. працював у театрі І. О. Мар'яненка. В. Верховинець поєднував гастролі із дослідженням народно-пісенної творчості, зібрав понад 400 українських народних пісень. У 1922–1932 рр. у статусі професора він очолював кафедру мистецтвознавства Полтавського інституту народної освіти, водночас керував кількома музичними колективами в Полтаві, Харкові, Києві. У Полтаві заснував хорову капелу і ансамбль «Жінхоранс» (1930 р.). В. Верховинцю належить перший український посібник із хореографії «Теорія українського народного танку» (1920 р.), більше 50-ти хорових творів, пісень та романсів, серед них: «Грими, грими, могутня пісне», «Більше надії, брати», «Заграй, кобзарю». Він видав збірку дитячих ігор з піснями «Весняночка» (1925 р.). У 1927 і 1932 рр. В. Верховинця заарештували у справу Спілки Визволення України, але за відсутністю доказів – звільнили. Третій арешт прийшовся на час «великого терору» і не залишив жодних надій. За сфабрикованим звинуваченням 10 квітня 1938 р. виїзною сесією Військової колегії Верховного Суду СРСР В. Верховинець засуджений до розстрілу як учасник контрреволюційної націоналістичної організації. На фасаді корпусу Полтавського державного педуніверситету В. Верховинцю встановлено меморіальну дошку (перша відкрита 1966 р., нова, мідна – в 1982 р.) [5].

Доля композитора музикознавця, фольклориста та педагога **Бориса Павловича Кудрика** (10. 06. 1897, м. Рогатин, нині Івано-Франківської обл. – 29. 03. 1952, ст. Потьма, Дубравлаг, Мордовська АРСР, РФ) теж склалася трагічно. Б. Кудрик – доктор музикології (1932), член Спілки радянських композиторів України (1940), здобув блискучу освіту – навчався у Віденському університеті (філософський факультет) та музичній академії (кл. Є. Мандичевського; обидва – 1915–18), згодом повернувся в Україну, вчителював. Б. Кудрик закінчив Львівський університет (1929; клас музикології А. Хибінського). У 1926–39 рр. – викладач Вищого музичного інституту ім. М. Лисенка, водночас від 1933 р. – Богословської академії, 1939–44 – професор польської Консерваторії (усі – у Львові). Під час війни (1942–44) – музичний керівник інструментального ансамблю в Театрі легкого жанру й малих форм «Веселий Львів», з яким 1944 року виїхав до Відня. 14. 05. 1945 заарештований. Звинувачення: член ОУН, проводив антирадянську пропаганду. Військовим трибуналом 4-ої армії 07.07.1945 засуджений на 10 років позбавлення волі та 5 років пораження в правах із конфіскацією майна. Загинув 29. 03. 1952 в ув'язненні, місце поховання невідоме. Реабілітований 22. 03. 1993 (посмертно) [6, с. 947]. Музично-теоретична спадщина Б. Кудрика охоплює історичне музикознавство, фольклористику, музичну критику та публіцистику. Значна частина творчого доробку присвячена вивченню церковної музики. Жанровий діапазон композиторського спадку різноманітний, переважають хорові та інструментальні жанри. Прагнення поєднати український музичний тематизм із духом і формою класичної музики витворило особливість авторського стилю Б. Кудрика, що полягає в синтезі віденського класицизму, пізнього романтизму, символізму та української пісенності, що позначені рисами вторинності. Його твори увійшли до репертуару провідних колективів Галичини (Львівського і Коломийського «Боянів», «Бандуриста», «Трембіти», «Сурми») [8].

Репресій зазнала колишня диригента Микитинецького сільського хору, що поблизу Станиславова (нині – Івано-Франківськ) Іванна Теодорівна Лапук (1915, м. Станиславів – 1995, м. Івано-Франківськ). Випускниця жіночої учительської семінарії, яку закінчила в 1935 р., Іванна навчалася літератури у Миколи Лепкого, музики і співу у Ярослава Барнича – згодом засновника Гуцульського ансамблю пісні і танцю, творця широко відомої пісні «Гуцулка Ксеня», оперет, вокально-хорових творів. Диригента працювала з микитинецьким хором не тривалий час (1937–1939), але спогади про ці роки зігрівали її в далекому Сибірі, куди була вислана як свідомо патріотка, і впродовж тривалого (майже 80 років) життя, коли повернувшись в Україну, не мала роботи і самотньо, проте гордо, зносила випробування долі [3, с. 4]. Заарештована 21. 10. 1949 р. Звинувачення: проводила антирадянську агітацію. Станіславським обласним судом 14. 01. 1950 р. засуджена на 10 років позбавлення волі та 5 років порожнечі в правах із конфіскацією майна. Реабілітована 10. 01. 1993 р. [7, с. 19].

Великі випробування випали на долю хорового диригента, фольклориста, композитора, педагога, музичного діяча, основоположника професійного хорового співу в Західній Україні **Дмитра Васильовича Котка** (17. 01. 1892, с. Балки, нині Васильківського району Запорізької обл. – 18. 11. 1982, м. Львів) [2]. Від батька Василя та дядька Микити він навчився нотної грамоти та гри на скрипці. Пізніше гру на скрипці почерпнув у земській Таганашській церковно-учительській школі. Д. Котко навчався у місіонерській духовній семінарії в м. Ардон поблизу м. Владикавказ (1908–1913, нині Північно-Осетинська Автономна Республіка) у двох класах – богословському та педагогічно-диригентському. Як другокурсник-семінарист під час паломництва до Києво-Печерської лаври він слухав репетицію студентського хору університету під орудою О. Кошиця. Особливий вплив на нього мав знаменитий український хор Г. Давидовського під час його гастролей на Кавказі. Цей хор став для Д. Котка зразком високого мистецтва співу, своєрідною «українською школою», яка позначилася на всій його подальшій діяльності. У 1916 році він – у російській армії, мобілізований на фронт, закінчив скорочений курс Чугуївського військового училища і в чині прапорщика брав участь у Першій світовій війні. Від 1918 року Д. Котко керував військовими духовними оркестрами в Армії УНР; у листопаді 1920 р. перейшов з армією річку Збруч, на території Тернопільщини потрапив у польський полон. Д. Котко перебував у таборах інтернованих українських воїнів (Ланцут, Каліш, Стшалково на Познаньщині). Вже в табірних умовах Ланцута він організував невеличкий чоловічий хор, а в кінці 1921 року створив перший український професійний мандрівний хор – «Хор Дмитра Котка» (в інші періоди – «Український Наддніпрянський хор», «Український хор Дмитра Котка», «Гуцульський хор»). Хор з дозволу властей концертував у таборі та близьких містах і здобув високу оцінку польської преси, музичних критиків і професіоналів. Згодом хористи домоглися документів як професійні артисти і звільнення з табору. У 1922 р. хор обрав місце осідку в повітовому місті Коснежина на Помор'ю (Торунське воєводство). З хором Д. Котко гастролював у Познані, Кракові, Варшаві, Лодзі, Вільнюсі, Берліні (1922). Виїзд до Галичини був заборонений, тільки з 1923 року почали виступати на українських землях Галичини: Львівщині, Станиславівщині, Тернопільщині, здобувши високу оцінку С. Людкевича, Ф. Колесси. Хор виступав на Варшавському і Львівському радіо. Д. Котко викладав у Малій духовній семінарії та дівочій гімназії у Львові. У 1935–1939 він організував чоловічий хор, який мав дві назви: «Український хор Д. Котка» (1935–1937) і «Гуцульський хор» (1937–1939). В останньому до складу хору було введено виконавців на народних інструментах і танцюристів. На основі цього хору Д. Котко у 1939 році сформував державну мандрівну професійну капелу «Трембіта» (м. Львів), яка працює до наших днів. У 1945 році за завданням Міністерства культури України Д. Котко відновив діяльність «Гуцульського ансамблю пісні і танцю» у Станіславі і керував ним до арешту. Заарештований 08. 01. 1951 р. Звинувачення: офіцер армії УНР, 1920-го емі-

грував до Галичини, де організував український чоловічий хор, який виступав з націоналістичною програмою, а матеріально підтримував його митрополит А. Шептицький, проводив антирадянську агітацію. Особливою нарадою при МДБ СРСР 21.07. 1951 р. засуджений на 10 років позбавлення волі [6, с. 920]. Відбував безпідставне заслання у Сибіру, Казахстані. Від 1956 р. – у м. Львів: керівник капели сліпих бандуристів УТОС (1962–1976), хору ветеранів праці при Будинку вчених (1956–1961), церковного хору в соборі св. Юра та ін. Д. Котко здійснював обробки українських народних пісень. Реабілітований 17. 11. 1989 р.

«Окрилена піснею», саме з такою назвою у 2009-му році вийшла книга З. Библиук, в якій розповідається про долю **Анни-Зеновії Герасимович-Когут** (1899, с. Красів, нині Миколаївського р-ну Львівської обл. – 1989), жінки-диригентки, яка впродовж свого життя керувала різними хорами [1]. Про неї написав Р. Дзундза [10]. Освіту А. Когут отримала у Празі (1920 р.) за спеціальністю «філологія». Там вона брала участь в Українському академічному хорі, в якому були вихованці Української республіканської капели О. Кошиця, а керівниками – М. Рощахівський, П. Щуровська-Росіневич. Саме тут А. Когут познайомилась з творами Б. Кудрика, М. Леонтовича, К. Стеценка, О. Кошиця, які після повернення у с. Терпиливіці вивчала із своїми хорами. А. Когут була ініціаторкою створення Народного дому у 1927-му році у своєму селі, а пізніше організувала мішаний хор, з яким успішно виступала. Після переїзду в Косів у 1935-му році (де пробула 7 років), вона очолила хори в Монастирській церкві, косівський жіночий хор та чоловічий хор «Трембіта» (останній був відібраний у 1942-му році на Крайовий конкурс хорів до Львова), що у 1943-му році на жаль перестав існувати. В наступні роки подружжя Когутів пішло в підпілля [1, с. 25], чоловік Федір загинув (1945 р.), Анну заарештували (27.08.1953 р.) та вислали в Мордовію. Звинувачення: член ОУН, псевдо – Лоза, Христия, коректор референтури пропаганди Карпатського крайового проводу ОУН, автор пісень націоналістичного змісту. Військовим трибуналом Прикарпатського військового округу 05. 01. 1954 року засуджена на 25 років позбавлення волі та 5 років поразення в правах. Реабілітована 16. 06. 1994 [6, с. 874]. Ще будучи у підпіллі, під псевдонімом «Юра Дзвінчук» вона видала збірник патріотичних пісень «Співає думу Чорногора». Після повернення у с. Терпиливіці (1960 р.), А. Когут організовує хор, з яким виступає у районі та області. Цим хором вона керувала практично до своєї смерті.

Здійснивши огляд життєтворчості діячів музичної культури Прикарпаття, важко не погодитись з думкою К. Нікітенко про те, що «...масові репресії, спрямовані проти інтелігенції, винищили еліту нації – її майбутнє, те, що виховується та оберігається століттями» [4, с. 23]. Осмислення процесів репресій в тоталітарну добу слугують запобіжником повторення їх сьогодні.

Література

1. Библиук З. І. Окрилена піснею. До 110-річчя від дня народження Анни Герасимович-Когут. Косів: Благовіст, 2009. 80 с.
2. Дмитро Котко та його хори: статті, рецензії, спогади, документи / ред.-упоряд. С. Стельмашук. Дрогобич: Відродження, 2000. 336 с.
3. Карась Г. Від упорядника. «Первоцвіт»: з піснею у нове тисячоліття: збірник творів із репертуару народного аматорського хору «Первоцвіт» Народного Дому села Микитинці, присвячений 100-річчю смерті Д. Січинського та 110-й річниці заснування колективу / упоряд.: Ганна Карась. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. С. 3–7.
4. Нікітенко К. Культура і суспільство: конфлікт між тоталітарним і особистим (на прикладі доби сталінізму). Вісник ЛНАМ. Серія: Культурологія. Вип. 29. 2016. С. 12–26.
5. Особистості. Василь Миколайович Верховинець. URL: <http://histpol.narod.ru/person/pers-03/pers03-025.htm>
6. Реабілітовані історією. Івано-Франківська область. Кн. 1-ша / у поряд., автор передмови А. Вардзарук. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2004. 982 с.
7. Реабілітовані історією. Івано-Франківська область. Кн. 2-га / у поряд., автор передмови А. Вардзарук. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2006. 990 с.

8. Толошніак Н. Кудрик Борис Павлович. Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=818

9. Юсип Д. Голос калинової сопілки. Реабілітовані історією. Івано-Франківська область. Кн. 1-ша / у поряд., автор передмови Л. Вардзарук. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2004. С. 206-208.

10. Dzundza R. Feminizacja ukraińskiej kultury chóralnej w Galicji Wshodniej od końca XIX wieku do 1939 roku. Musica Galicana. Kultura muzyczna Galicji w kontekście stosunków polsko-ukraińskich. T. XVI. Kobiety w kulturze muzycznej Galicji / pod red. G. Oliwy i K. Fink. Rzeszów: W-wo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2019. S. 106-116.

УДК 304

ГЕНОЦИД УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ НА ПРИКЛАДІ ОДНІЄЇ СІМ'Ї

Олександр Кіцера,

*доктор медичних наук, професор Львівського національного
медичного університету імені Данила Галицького*

Тоталітарна система знищувала, передусім, ті родини, представники яких зберігали свою національну ідентичність в складних обставинах боротьби за незалежність України на початку XX століття за умов австрійського та польського панування в Західній Україні і бажали донести ту ідентичність до мешканців більшою мірою денационалізованих східних та південних областей України, які цю ідентичність значною мірою втратили. Тим більше, що двадцятих років комуністична влада в Україні ініціювала і очолила ілюзорну «українізацію». Розвивалося українське шкільництво і вища освіта, книгодрукування, театральне мистецтво, академічна наука. То ж чи можна дуже дивуватися українським інтелігентам Західної України, яка перебувала під утиском Польського шовінізму з обмеження українцям доступу до державного і місцевого управління, навчання в університетах, кооперативного руху, жорстокими акціями «пацифікації». Статтю присвячено долі однієї західноукраїнської родини, знищеної сталінським режимом тридцятих років XX століття, частково – розстріляної, а, частково, скаліченої стаїнськими концтаборами.

Ключові слова: *геноцид, ілюзорна українізація, сім'я, розстріли, денационалізація, концентраційні табори.*

The totalitarian system destroyed, first of all, those families whose members preserved their national identity in the difficult circumstances of the struggle for independence of Ukraine in the early twentieth century under Austrian and Polish rule in Western Ukraine and wanted to convey that identity to the more denationalized residents of eastern and southern regions Ukraine, which has largely lost this identity. Moreover, in the 1920s, the communist authorities in Ukraine initiated and led the illusory «Ukrainization.» Ukrainian schooling and higher education, book printing, theatrical art, and academic science developed. Is it not possible to be very surprised by the Ukrainian intellectuals of Western Ukraine, which was under pressure from Polish chauvinism for restricting Ukrainians' access to state and local government, studying at universities, the cooperative movement, and brutal actions of «pacification.» The article is devoted to the fate of a Western Ukrainian family, destroyed by the Stalinist regime in the 1930s, partly shot, and partly maimed by the Stalin concentration camps.

Keywords: *genocide, illusory Ukrainization, family, executions, denationalization, concentration camps.*

Метою сталінських репресій щодо української інтелігенції було, передусім, знищення родин, які б могли дати в наступних поколіннях популяцію свідомих будівничих Української Держави [21]. В мемуарній літературі є, зокрема, описи

винищення комуністичним режимом цілих родин свідомої, патріотичної української інтелігенції, як, наприклад, родини Крушельницьких [10]. Близькі мені люди, що про них ітиметься в цій статті, теж плакали ілюзії: один – про те, що може бути комунізм з людським обличчям, інші – що вони потрібні там, на Великій Україні, де нарешті будується українська Держава. Нехай соціалістична, а проте українська... Ведені цими ілюзіями вони йшли через катівні НКВД-МГБ, через тюрми і концтабори до могил, здебільшого – анонімних. Йдеться, передусім, про сім'ї братів і сестри мого батька – синів і доньку Анни з дому Писанчин (родом з Турки Львівської області) та Олександра (родом із села Любешка на Львівщині) Кіцери.

Осип (Йосип) Олександрович Кіцера, член КПЗУ, народився 16 серпня 1894 року. 1914 року його мобілізовано до австрійської армії. Служив, як і брат Омелян, мій батько – в кавалерії. Згодом обидва найстарші брати Кіцери, десь одночасно з генералом Тарнавським, перейшли до УГА.

Далі стежки братів розійшлися надовго. Мій тато Омелян вибрав еміграцію, а стрийко Йосип, як член КПЗУ, перейшов до ЧУГА (Червоної Української Галицької Армії). Згодом осів на Вінниччині, в Забужжі – Уладівці, де завів зразкове господарство і одружився з Казимирою Яворською, польського шляхетського роду. Працював механіком МТС, в вільний час щепив дерева, розводив виноград та вирощував дивовижні врожаї на присадибній ділянці, що їх потім виставляв на сільськогосподарських виставках: небачені на Вінниччині сорти городини та садовини, виноград, що не поступався кримському Був винахідливим механіком, завзятим мисливцем і рибалкою.

Його арештовували чотири рази. В грудні 1932 і в березні 1933 – за «приналежність до галицького підпілля» і, кожного разу, його звільняли за недоведеністю провини. Втретє його заарештували в листопаді 1933 року за ст.54-11 КК УСРР і знову звільнили «за відсутністю складу злочину». Вчетверте його ув'язнено в листопаді 1937, звинувачено за ст. 54-2, 54-7 КК УСРР і засуджено на 10 років таборів в Комі АРСР [6, С.84]. В часі праці на уранових рудниках мав тяжкий випадок, який мало не коштував йому життя. Повертаючись додому, Йосип виявився нижчим на зріст. Очевидно йшлося про пошкодження хребців, отождествлялося в тому, що сумна доля паралітика його минула. Казимира померла 1944 року, залишила Йосипові трое дітей: 1947 року Йосип вдруге одружився з Владиславою і переїхав до неї в Хмельник, де вже умови для господарювання були не ті, що в Уладівці, а згодом – у Добротвір на Львівщині, де йому, як репресованому і реабілітованому, надали будинок з присадибною ділянкою. Тут він знову став господарем, завів сад і город, навіть невеличкий рибний ставок. Але згодом з'ясувалося, що Йосипові подарували власність іншого репресованого, тобто товариша по нещастю, який повернувся з заслання. Тому він, без зайвих клопотів і з'ясування, «продав» будинок з усім господарством першому власникові за символічну суму і пішов у прийми. 1963 року померла його дружина і Йосип якийсь час жив вдівцем. Пізніше виїхав на батьківщину Ярослава Ковалю – в с. Циневу, де доживав віку з третьою дружиною – вчителькою на пенсії Лідією Михайлівною. Помер у доньки Марилі в Червонограді, де його і поховано.

Інші мої дядьки по батькові (стрийки) Євстахій (Стахо, Остап) Володимир та Олесь (Олександр), і тітка Стефа з родинами поїхали до Харкова, щоби своїм плечем підперти новозведену будівлю української державності [3]. Лише мій Тато, Омелян, старшина Української Галицької Армії, через табір інтернованих в Тарнові і еміграційну Українську Господарську Академію в Подєбрадах повернувся до західної України, щоби організовувати український кооперативний рух. Усі інші отримали те, що, за задумом злочинної комуністичної імперії, належалося представникам української інтелігенції, прогресивному робітництву та найкращим з хліборобів.

Стефанія Олександрівна Кіцера-Горбенко народилася 5 червня 1896 року в Тернополі. У Львові закінчила 7 класів середньої школи ім. Марії Магдалини, по-

тім – ліцей в Польській Остраві. Потім вчилася у Відні, де згодом, в 1917 році здала при Міністерстві освіти та культури іспит на звання вчителя. Володіла німецькою, польською, англійською, французькою мовами. 1918 року розпочала вчительську кар'єру в Турці на Львівщині. В кінці того ж таки 1918 року захворіла на туберкульоз і виїхала на лікування до Відня. Одужавши, працювала в Міжнародному Червоному Хресті, де й познайомилася з майбутнім чоловіком Дмитром Горбенком. Жертвно та безоплатно працювала в «Допомоговому комітеті для українських збігців з Галичини і Буковини в Відні», про що свідчать подячні листи [3,8,11].

Дмитро Лавронович Горбенко народився 27 листопада 1889 року в Артемівці (Дніпропетровщина). Закінчив медичний факультет Імператорського університету Св. Володимира в Києві (збереглася студентська легітимація за 1914 – 1915 роки). Познайомився зі Стефанією Кіцерою 1920 року у Відні, куди вона приїхала з Турки хворою, щоб лікуватися. Дмитро Горбенко мав спеціалізацію лікаря - фтизіатра. Виконував також хірургічні операції при легеневому туберкульозі [3, С.22]. Він лікував Стефу, а згодом влаштував її на посаду у віденську філію Української Військово-санітарної місії, яку сам очолював. До Харкова приїхав разом зі Стефою в складі санітарного потяга для боротьби з пошестями в Україні. До 1923 року працював лікарем в селі Левада на Кам'янець - Подільщині, а від 1923 року - в Харківській залізничній лікарні. Народили сина Стефана, який згодом загинув в часі II світової війни та доньку Ірину [3]

В Харкові мешкали разом з родиною у великому гарному помешканні при вулиці Басейній, де охоче збиралася замешкала в Харкові рідня.

Вперше його заарештовано 1933 року, ніби - то за участь в УВО, але не надовго. Вдруге Дмитра Горбенка ув'язнено 23 лютого 1938 року, того ж таки дня забрали і лікаря-фтизіатра Андрія Журавля.

Слідство провадив винятковий садист Ніколашкін. З'ясувалося, що єдиною підставою для звинувачення був донос якогось Мерклінга, «вдячного» пацієнта, якому доктор Горбенко свого часу врятував життя.

Дмитра Горбенка розстріляно в жовтні 1938 року, мабуть - одночасно с доктором Журавлем [22,24]. В довідці про смерть Дмитра Горбенка [18] причиною смерті вказано «параліч серця».

Вже після виконання вироку, коли довідувалися про долю Дмитра Горбенка, Ніколашкін цинічно заявляв: «А его нет... он умер.»

«Чесеіровку» (член семьи изменника родины) Стефанію Олександрівну Горбенко-Кіцеру, філолога, після тривалого перебування в камері смертників, «помилувано», вона відбувала гулагівські табори інвалідом, інвалідом і померла у Львові 19 жовтня 1989 року [2,3,8, С.84].

Ірина Горбенко народилася 8 липня 1922 року в с. Левада поблизу Кам'янця Подільського. 1923 року разом з батьками приїхала до тодішньої столиці Української РСР – Харкова. Вчилася в школі на вул. Басейній, 22, а мешкали Горбенки поблизу – на Басейній, 3. Це був колишній поміщицький будинок, в якому радянська влада влаштувала дитячий санаторій – інтернат, а потім передала його дитячій лікарні Південної залізниці. В цьому будинку дали квартиру родині доктора Горбенка. Господарство вела Бабуся, незрівнянний майстер кулінарії, сюди сходилися брати тітки Стефи, друзі, співробітники-лікарі. Дмитро Лавронович лікував Миколу Хвильового, Петра Панча, Павла Тичину, Івана Сенченка.

Того часу, здавалося, ніщо не віщувало лиха, яке незабаром звалилося на родину Кіцерів та Горбенків, що прибула з Галичини будувати «Велику Україну». А проте уже назрівали насильна колективізація і штучний голодомор, що мали на меті знищити все, що творче і патріотичне. По тому, як столицю, після вбивства Кірова, перенесли до Києва, все змінилося до невпізнання. Школярам на «лінійках» виголошували інструктажі: «Будьте пильними, ворог не дремає!» Увертюрою до хвилі червоного терору, що охопила Україну, було прийняття «Сталінської конституції». Масові арешти розпочалися 1937 року.

На час арешту мами Стефанії Олександрівни Ірина вчилася у 8 класі. Дівчині довелося в нічний час пішки добиратися до Холодногірської в'язниці, щоби вчасно зайняти чергу і потрапити до числа щонайбільше 100 «щасливців», у яких приймуть передачу. З комфортабельної квартири Ірину та Стефана з Бабусею виселили на периферію міста. До того ж вони залишилися без будь-якої матеріальної чи моральної підтримки, бо ж усіх дядьків та їхніх дружин також заарештовано. Бабуся продавала дещо з особистих речей, купувала гас для примуса і продукти, варила їсти [3, С.22]. Вчителі орієнтувалися в ситуації, а проте боялися допомагати «дітям ворогів народу». І, усе ж таки, знайшовся один сміливий, вчитель російської мови. Він знаходив менш здібних учнів молодших класів, які не встигали за програмою, і Ірина готувала їх до уроків буквально за копійки [25].

Попри всі негаразди Ірина закінчила Театральний Інститут. 1946 року вона разом з бабусею Анною приїхала до Львова і замешкала у нас на вул. Поперечній, 14. В 1949 році, разом з Мамою, отримала скромне помешкання на вул. Грунвальдській, 9. Працювала завідувачем літературної частини Львівського Театру для дітей та юнацтва. Одружилася з репресованим Ярославом Ковалем, родом з Цинєви Рожнітівського району на Івано-Франківщині – митцем - фотографом, колекціонером, цікавою і дотепною людиною, в молодості - пластуном, діячем протиалкогольного та протинікотинового руху «Відродження», репресованим, що тривалий час не мав права прописки у Львові [1,9].

Обоє мали зруйновану, покалічену молодість, не мали дітей. Володіючи певними знаннями та навичками з догляду за хворими, Ярослав був незмінним опікуном тяжко хворої тети Стефи до її останніх днів.

Сестра доктора Горбенка – Олімпіада Лавронівна Горбенко-Онисько, сільська лікарка-подвижниця з поліського Ратна, також помандрувала на заслання до Казахстану, де, тяжко хвора на діабет та природжену ваду серця, без належної лікарської опіки закінчила своє трудовите життя, допомагаючи вивезеним землякам та місцевим казахам. Чоловік Олімпіади Лавронівни Микола Онисько – мій хресний батько, розділив її долю.

Моя хресна мати – Галина Чирко, вчителька, родом з Полтавщини, як і багато свідомих українців, емігрувала з підрадянської України до Луцька. Там познайомилася зі своїм майбутнім чоловіком – юристом Михайлом Чирком. Але і тут їх досягнула кігтіста лапа НКВД. Михайла заарештували і, згодом, розстріляли, а Галина, разом з дітьми Ігорем та Олею зазнала советських концтаборів та заслання. І вона також похована в Казахстані.

Ще один з моїх стрийків, Олександр Олександрович Кіцера, народжений 5 лютого 1900 року. Український Січовий Стрілець [13,14, С.316], учасник визвольних змагань 1918 року [16], інженер, вчений, визнаний в Європі авторитет з будівництва шляхів, мостів та аеродромів, автор низки наукових праць, повернувся з Чехословаччини, де закінчив Українську Господарську Академію [14, С.316], одночасно з моїм батьком Омеляном [15, С.317] а потім викладав в Карловому Університеті, на батьківщину, щоби будувати українські шляхи, аеродроми та віадуки [12]. В 1937 році його заарештовано і незабаром розстріляно в Києві, як «ворога народу». У свідоцтві про смерть [19], як причину смерті вказано «туберкульоз легень».

Його дружину, Валентину Євгенівну [20] заарештовано, декілька місяців протримано в камері смертників, після чого заслано на 10 років до таборів ГУЛАГу в Казахстані. Їхнього сина, тобто мого стрийчного брата Ярослава у віці 2 років запроторено до дитячої колонії – в'язниці НКВД, змінено прізвище на «Гольдберг». Тобто відбувся типовий для системи процес з'яничарення, денационалізації малолітнього члена репресованої національно свідомої родини. Малий в'язень відмовився від їжі і вже був на межі смерті від дистрофії. На щастя, його знайшла бабуся по матері, підкупила сторожів і, змінивши ім'я та прізвище на «Всеволод Вісліцький», переховувала до повернення матері. Ярослав

блискуче закінчив Львівську Політехніку, проте шлях до наукової кар'єри для нього, сина репресованих батьків, був закритим.

Славко одружився зі словачкою Руженою і переїхав до Словаччини. Померла мати, померла дружина. Ярослав залишився сам із сином, до того ж після мозкового інсульту став інвалідом. Похований в Кошицях.

Лише один з близьких мені людей, чоловік моєї тітки Ліди, Олександр Питель, інженер, просвітянин, політичний діяч (посол польського Сейму від Волині) загинув від нацистської кулі в Луцькій в'язниці, та й то – як заручник. Це сталося після чергового провокаційного акту, вчиненого професійним провокатором Кузнєцовим.

Євстахій (Остап, Стахо) Олександрович Кіцера [7, С.84] народився 13 січня 1898 року, мав вищу технічну освіту. В Харкові працював у редакції газети «Вісті», згодом – за фахом, тобто інженером - гідравліком на кафедрі гідравліки Харківського Політехнічного Інституту. Був це високий на зріст, худорлявий чоловік, з розумним одуховленим обличчям. Мав «золоті» руки і кмітливу голову, за що його високо цінував завідувач кафедри академік Георгій Проскура. Георгій Федорович навіть пропонував йому читати вибрані лекції студентам технологічного (згодом – політехнічного) інституту замість «дурного, а проте партійного» чи то професора, чи доцента [3, С.14].

Коли на каналі «Волга-Москва» вийшов з ладу шлюз, академік Проскура залучив Євстахія Кіцеру до групи експертів – консультантів. Після його безпосереднього втручання шлюз запрацював.

Стрийко Стахо мешкав поблизу харківської Опери на вулиці Римарській, 17. Моя тіточка сестра Ірина згадує, що дядько Стахо умів доглядати хворих, надавати медичну допомогу. Майстерно усував сторонні тіла з ока, ставив гірчичники та банки, володів лікувальним масажем. Був блискучим оповідачем – читцем, неперевершеним гумористом, або трагіком, залежно від змісту твору. Багато читав, самотужки вчився. В Головній Еvidенційній книзі Легіону УСС записаний 27 січня 1918 року під номером 2503 [5].

Одружився з гречанкою, народженою в Одесі, Оленою Джіовані, старшою за нього на сім років. Її першого чоловіка – офіцера Слонова розстріляли більшовики за відмову присягнути на вірність радянській владі.

Остапа забрали 8 жовтня 1937 року, згодом арештували Олену. Як речові докази антирадянської діяльності вилучили ... енциклопедію Брокгауза і фоліант «Потерянный и возвращенный мир» Мільтона з ілюстраціями на біблійні теми.

Євстахія Кіцеру звинувачували в тому, що він 1921 року якимось капітаном був завербований для шпигунської роботи на користь розвідувальних органів буржуазної Чехословаччини, а 1926 року Сорочаном та Г. Коссаком був залучений в організацію УВО (Українську Військову Організацію).

В реабілітації Остапа (Євстахія) Кіцери вказано, що звинувачення «основано тільки на його свідченнях (очевидно – «вибитих» тортурами – прим. моя), іншими доказами не підтверджене, доказів антирадянської діяльності не виявлено». Документ, на жаль, втрачено.

Ірина Горбенко розповідала: Це справді була Людина з великої літери, яку любили всі, хто його знав: рідні, близькі, друзі, співробітники. Він був душею товариства, неперевершеним оповідачем, мав почуття гумору. З ним можна було без страху йти навіть на кінець світу...

Володимир Кіцера. Про цього татового брата знаю найменше. Народився 5 липня 1902 року, отримав середню технічну освіту, працював авіатехніком, мав дружину – молдаванку чи румунку за походженням, Лідію Дмитрівну, зразкову господиню, що вміла гарно шити одяг. Мешкали в тому ж таки поділеному комунальному помешканні, що і стрийко Остап. В часі визвольних змагань хотів вступити до Січових Стрільців, або до Армії УНР, навіть носив одяг військового крою та кашкет – «петлюрівку» з тризубом. Але з призивного пункту його

завернули, як надто молодого. Заарештований влітку 1938 року. Слід по ньому загинув. Фотографію в кашкеті - «петлюрівці» з тризубом зроблено в Празі, в часі гостини у найстаршого брата Омеляна, який студював в Подєбрадах.

Якось пані Галина Сварник привезла мені з Варшави (там, в архівах «Оссолінеум» донині зберігаються документи Українських Січових Стрільців) ксерокопію сторінок Головної Еvidенційної книги Легіону УСС). Під номером 1819 там значиться Кіцера Володимир, 1902 року народження, місце проживання – Моравська Острава, Крочекгассе 10. Отже, стрийко Володимир таки домігся свого. Докладніших даних про його чинну службу в УСС, на жаль, не маю. [4].

Це - сумна історія знищення не лише більшості моїх родичів, але й найближчого кола людей, які оточували мене. Скільки ще таких сімей інтелігентів, свідомих селян, робітників винищила кривава комуністична система?

Примітки:

1. По-батькові «Лавронович» чи «Лавронівна» може викликати припущення, що автор статті спотворив ім'я «Лаврін» і по-батькові «Лавронівна». Проте на Дніпропетровщині, як і на Волині, вживаються форми імен такі, як «Лаврон» (Лаврін), «Батрон» (Барфоломей, Бартоломей).
2. Низка фактів, наведених в статті, на жаль, не має достатнього документального підтвердження. Вони почерпнуті, переважно, з моїх записів, зроблених в часі тривалих розмов з моєю тіткою Стефанією Горбенко-Кіцєрою і дружиною мого стрийка Олександра Валентиною Кіцєрою-Віслицькою. Тут шановний Читач змушений повірити у вірогідність моїх записів.

Література

1. Василечко А. Літописець рідного краю: Львів. «Астрон», 2002. 45 с.
2. Відповідь «Второго отдела Карлаг НКВД» Ірині Горбенко про те, що Горбенко Кіцєра Стефанія знаходиться в «Карлаг КССР, с. Долинское п/я №7». 1939. Ксерокопія, зберігається в особистому архіві автора.
3. Горбенко-Кіцєра С.О. За що?: Спогади Стефанії Олександрівни Горбенко-Кіцєрм про перебування у сталінських таборів. : Горбенко І. Мамина зірка. Львів, «Камула». 2008. С.30-31.
4. Кіцєра Володимир: запис №1819 в Головній Еvidенційній книзі Легіону УСС. З архіву «Оссолінеум» у Варшаві. Ксерокопія, зберігається в особистому архіві автора.
5. Кіцєра Евстахій: запис №2503 в Головній Еvidенційній книзі Легіону УСС. З архіву «Оссолінеум» у Варшаві. Ксерокопія, зберігається в особистому архіві автора.
6. Кіцєра Осип Олександрович: Реабілітовані історією. Тернопільська область, книга 5: ТОВ «Терно-граф», Тернопіль, 2018. 664 с.
7. Кіцєра Остап Олександрович: Реабілітовані історією. Тернопільська область, книга 5: ТОВ «Терно-граф», Тернопіль, 2018. 664 с.
8. Кіцєра – Горбенко Стефанія Олександрівна: Реабілітовані історією. Тернопільська область, книга 5: ТОВ «Терно-граф», Тернопіль, 2018. 664 с.
9. Коваль Я. Curriculum vitae: Господар перегінської пущі. Львів, «Астрон». 36 с. 4-а стор. обкладинки.
10. Крушельницька А.І. Рубали ліс: Львів, НАНУ Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка. 2001. 260 с.
11. Лист до Стефанії Горбенко від Запомогового комітету українськиз збігців з Галичини і Буковини у Відні з визнанням її та її чоловіка заслуг під час праці в Комітеті та побажаннями з нагоди вінчання з д-ром Дмитром Горбенком. 12 січня 1920 року. Ксерокопія, зберігається в особистому архіві автора.
12. Лист інженера Михайла Савченка, адресований Ярославові Олександровичу Кіцєрі про його батька Олександра Олександровича Кіцєру. Ленінград ІО 30 травня 1984 року: рукопис. ;4 с. Ксерокопія, зберігається в особистому архіві автора.
13. Кіцєра О.О. Curriculum vitae: рукопис. З особової справи студента УГА Олександра Кіцєри. ЦДАВО України Ф.3795. Оп.1. Спр.1194. Арк. 1, 3, 7-8. Ксерокопія, зберігається в особистому архіві автора.
14. Коваль Р., Моренець В. Кіцєра Олександр Омелянович (по-батькові вказано помилково, має бути «Олександрович»): «Подєбрадський полк» армії УНР. Том 1. Київ, Істор. Клуб «Холодний Яр». В-во Український пріоритет. 2015. 374 с.

15. Коваль Р., Моренець В. Кіцера Омелян Омелянович (по-батькові вказано помилково, має бути «Олександрович»): «Подебрадський полк» армії УНР. Том 1. Київ, Істор. Клуб «Холодний Яр». В-во Український пріоритет. 2015. 374 с.

16. О.К. (Олександр Кіцера) На Лавочне-Сколе: Альманах «Січковий Стрілець». 1921, ч.3. С.6-7.

17. Odpis skrócony aktu urodzenia «Kicera Aleksander? Data urudzenia 5 lutego 1900. Urząd Stanu Cywilnego w Zagórz 19 list. 1984. Оригінал, зберігається в особистому архіві автора.

18. Свідоцтво про смерть №043019 «Горбенка Дмитрия Лаврентьевича 13 апреля 1938 года от паралича сердца в местах заключения», видана Київським районним ЗАГС м.Харкова 25 жовтня 1957 р. Оригінал, зберігається в особистому архіві автора.

19. Свідоцтво про смерть (відновлений запис) 1-ЯР №217036 «Кицера Александр Александрович 25 мая 1943 г года от туберкулеза легких в местах заключения», видана Сталінським районним бюро ЗАГС м.Києва 25 травня 1961 р. Оригінал, зберігається в особистому архіві автора.

20. Свідоцтво (повторне) про одруження Кіцери Олександра Олександровича і Вісліцької Валентини Євгенівни 28 травня 1931 року, видане обласним архівом Актів Громадянського Стану в Харкові 17 листопада 1960 року. Оригінал, зберігається в особистому архіві автора.

21. Служинська З, Служинська О. Від родини до популяції. Львів, НТШ. 2008. 304 с.

22. Справка №155506 про те, що Горбенко Стефанія Олександрівна була засуджена «Особым Советанием Тройки НКВД СССР 10 декабря 1937 года за контрреволюционную деятельность», звільнена 29/IX 1943 року і скеровується в Чкаловський район Півню-Кавказької області. Ксерокопія, зберігається в особистому архіві автора.

23. Справка «военного прокурора Киевского военного округа» за підписом полковника юстиції Кузнецова про арешт «Горбенко Дмитрия Лаврентьевича» 23 лютого 1938 року, його смерть 13 квітня 1938 року і посмертну реабілітацію 25 січня 1959 року. Датована 16 січня 1959 р. Оригінал, зберігається в особистому архіві автора.

24. Справка Військового Трибуналу Київського військового округу про перегляд справи Горбенко-Кіцери Стефанії Олександрівни 19 червня 1956 року і припинення справи проти неї, за підписом полковника юстиції Мазурова, датована 20 червня 1956 р. Оригінал, зберігається в особистому архіві автора.

25. Янків – Вітковська Л. Уроки доброти Ірини Дмитрівни Горбенко: Горбенко І. Мамина зірка. Львів, «Камула». 2008. С.30-31.

УДК 94 (477)

ВПЛИВ РАДЯНСЬКОЇ ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ НА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО ФУТБОЛУ: ДО ІСТОРІЇ ВЗАЄМИН ВАЛЕРІЯ ЛОБАНОВСЬКОГО І ВОЛОДИМИРА ЩЕРБИЦЬКОГО

Ігор Коляда,

*доктор історичних наук, професор кафедри методики навчання суспільних
дисциплін і гендерної освіти Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова,*

Роман Хомич,

*магістрант Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова*

У статті вперше розглянуто історію взаємин між видатним українським футбольним функціонером Валерієм Лобановським і першим секретарем ЦК КПУ Володимиром Щербицьким. У дослідженні авторами акцентовано увагу на тому, що між ними встановилися ділові стосунки, в яких кожен виконував свою роль: перший – тренував команду, а другий – став її менеджером. Така взаємодія між ними мала позитивні наслідки не лише для розвитку футбольного клубу, а й для українського суспільства. Адже перемоги

ототожнювалися світовою спільнотою не з Радянським Союзом, а Україною, сприяючи формуванню національної самоідентичності української нації.

Ключові слова: Валерій Лобановський, Володимир Щербицький, партійний діяч, «Динамо» Київ, футбольний функціонер.

The article considers for the first time the history of the relationship between the prominent Ukrainian football official Valery Lobanovsky and the first secretary of the Central Committee of the Communist Party Volodymyr Shcherbytsky. In the study, the author emphasizes that a business relationship was established between them, where everyone performed their functions: the first - coached the team, and the second - became its manager. Such interaction between them had positive consequences not only for the development of the football club, but also for the Ukrainian society. After all, the victories were identified by the world community not with the Soviet Union, but with Ukraine, thus demonstrating the uniqueness of the Ukrainian nation.

Keywords: Valery Lobanovsky, Volodymyr Shcherbytskyi, party leader, Dynamo Kyiv, football functionary.

Сучасні виклики, що постають перед українських суспільством, вимагають зміни парадигми наукових досліджень, які проводяться різними науково-дослідними установами нашої держави. Не є виключенням й сучасна історична наука, в якій відбувається зміна векторів наукових пошуків. Перед істориками стоїть одне головних завдань, яке покликане часом, а саме пошук тих історичних українських діячів, які стали консолідуючим чинником для української нації у розбудові власної держави. Саме до таких постатей цілком заслужено належить відомий український футболіст, а згодом один із найталановитіших тренерів світового футболу Валерій Васильович Лобановський. Тому дослідження різних аспектів його життя та професійної діяльності є важливим та назрілим завданням не лише для спортивної журналістики, а й історичної біографістики. Відповідною проблема дослідження та аналізу взаємостосунків між Валерієм Лобановським та Володимиром Щербицьким (першим секретарем ЦК КПУ) є актуальною і науково значимою та суспільно важливою темою для сучасного українського соціуму, який проходить процес декомунізації, перебуваючи в пошуку моральних авторитетів нації.

Мета наукової студії полягає у дослідженні взаємостосунків між видатним футбольним функціонером Валерієм Лобановським і першим секретарем ЦК КПУ Володимиром Щербицьким, з'ясувати вплив останнього на тренерську діяльність Валерія Васильовича Лобановського.

Деякі аспекти життя та діяльності відомого у світі українського футболіста та тренера Валерія Лобановського висвітлено у роботах таких дослідників та журналістів: Т. Бикова [2], А. Горбунов [3], А. Франков [5], С. Щербачов [6]; крім того, діяльність Володимира Щербицького розглянуто – у колективній монографії за редакцією Б. Патона [8] та дослідженні Інституту історії НАН України [7]. Разом з тим, можна констатувати, що у цих роботах лише частково розкрито історію їхніх взаємостосунків. Тому це і становить наукову новизну нашого дослідження.

Закінчивши у 29 років кар'єру футболіста, В. Лобановський розпочав тренерську діяльність у м. Дніпро, де він п'ять років тренував місцеву ФК «Дніпро». Разом з ним команда пробилася до союзної вищої ліги, і вже в перший сезон посіла почесне шосте місце, яке надавало право присвоювати всі гравцям звання майстрів спорту. Так почалося сходження В. Лобановського як тренера до найвищих своїх досягнень [1, с. 7]. Починаючи з жовтня 1973 р., він почав тренувати «Динамо» (Київ), й цього ж року команда стала срібним призером чемпіонату СРСР. Відразу в команді було запроваджено новий напрям розвитку тактики та стратегії футболу, розроблялася модель, яка увійде до світового футболу під поняттям «війзної моделі» командної гри. Крім того, у тренувальний процес інтегровано математичне моделювання фізичних навантажень на гравців [2]. У цей

же час, у травні 1972 р., першим секретарем ЦК КПУ, тобто фактичним керівником УРСР, став Володимир Щербицький, пристрасний уболівальник київського «Динамо», який регулярно відвідував матчі, знав внутрішню «кухню», найтонші нюанси гри, суддівства. Дружина В. Щербицького Рада Гаврилівна Щербицька згадувала: «На стадіоні стояли рівні лавки, які трималися на якийсь цементній основі, і я не могла зрозуміти: приходимо додому, один раз, другий – дивлюся, а у чоловіка всі підбори зчесані. Переживав, курих, схоплювався... Володя без футболу не міг, і вже в Києві, навіть якщо дивився матчі вдома, все намагався записувати. Не тільки хто забив і коли, але і хто який дав пас, на якій хвилині – все це жадливо йому подобалося» [8, с. 385-386]. Як стверджує А. Горбунов, що як такого футбольного клубу, звичного для Західної Європи, а в новітні часи і на пострадянському просторі, не існувало, але «президент» – у нього фактично був – Володимир Щербицький. Причому на його думку, що це: «Президент ідеальний – розуміння суті спорту, невтручання в професійні футбольні справи, постійна допомога, фантастичне терпіння, найвища ступінь довіри до тренера, якого Щербицький вважав видатним спеціалістом» [3, с. 481]. Саме за підтримки В. Щербицького у київському клубі «Динамо» розпочалась «ера Валерія Лобановського», за період якої було зламано гегемонію московських клубів у радянському футболі, здобуто почесні міжнародні трофеї – двічі Кубок володарів кубків (1975, 1986 рр.) і Суперкубок УЄФА (1975 р.) [8, с. 386].

«Володимир Щербицький робив усе, – пригадує Л.Кравчук, тодішній керівник відділу агітації та пропаганди ЦК КПУ, – щоб на республіканському рівні «київських динамівців» та їхній тренер не мали жодних проблем. Проте, перший секретар ЦК КПУ вимагав, аби перед кожним матчем представники апарату ЦК КПУ відвідували команду. Хоча й не було нагальної потреби нагадувати футболістам - динамівцям, щоб вони добре грали. Але Володимир Васильович вважав, що такі зустрічі мобілізують динамівців, налаштовують на гру. Він був присутній практично на кожному домашньому матчі команди та часто спілкувався з В. Лобановським у своєму робочому кабінеті у будівлі ЦК КПУ. Як правило, тренер вирішував матеріальні та побутові проблеми футболістів – надання квартири або придбання автомобіля... А Щербицький обіцяв вирішити це питання. Щоправда, пам'ятаю й один епізод, коли перший секретар ЦК КПУ вимагав у тренера пояснень щодо визначення складу команд» [4].

В. Щербицький і В. Лобановський, як відмічають дослідники, ставилися один до одного з повагою. В. Щербицький поважав Валерія Васильовича, високо цінуючи його людські і професійні якості. Він ніколи не телефонував йому особисто. В.Лобановський, в свою чергу, завжди зберігаючи дистанцію, ніколи не звертався до В. Щербицького через голови тих, хто працював поряд з керівником республіки і в будь-який момент міг доповісти йому про те, що він просить про зустріч, які, варто зазначити, були рідкістю [3, с. 484]. На цих не «частих зустрічах» траплялися досить гострі дискусії щодо питань, пов'язаних з грою київського «Динамо». Як розповідає у своєму інтерв'ю перший президент України, який в той період очолював відділ агітації та пропаганди ЦК КПУ, Л. Кравчук, що: «Щербицький одного разу говорить: «Валерій Васильович, ну як це так, з «Дніпра» взяли людей, а вони лавку у вас протирають, мені телефонують, запитують, навіщо я обезголовив дніпропетровську команду» (прим. авт. мова йшла про О. Протасова та Г. Литовченка). Промовляє, жартуючи. Лобановський подивився на нього і відповідає: «Володимире Васильовичу, коли ви ведете політбюро, я вам даю поради?» Мені стало зле. Я адже його попереджав, просив вислухати, помовчати ... Ну думаю, зараз почнеться виверження. Щербицькому ніхто ж ніколи не заперечував, тим більше в такій формі! Але він несподівано замовк на цілу хвилину. Сидів, думав. А Лобановський продовжує: «За команду і за гру відповідаю я, а не ЦК. Мені вирішувати». Зрештою, Щербицький посміхнувся і видав: «Напевно, ти маєш рацію» [4].

У цілому ж «втручання» лідера республіки В. Щербицького у футбольні справи команди та тренерську діяльність В. Лобановського було пов'язано лише з вирішенням побутових проблем та матеріального стимулювання футболістів і тренера, за необхідності розв'язання питань кадрового комплектування команди (в часи СРСР, як стверджують дослідники історії футболу, жоден перехід футболіста з команди у іншу команду не відбувався без рішення компартійних органів, не менш ніж на рівні ЦК КПУ). У колективному дослідженні «Володимир Щербицький. Політичний портрет на фоні епохи», автори наводять життєве кредо, яким керувався очільника республіки у сфері спорту: «Люди, що приносять славу Україні (В.Щербицький ніколи не належав до українських націонал-комуністів і мав на увазі УРСР прим. авт.), повинні мати постійну підтримку з боку держави» [8, с. 386].

Отже, взаємостосунки між тренером київського «Динамо» В. Лобановським та компартійним керівником УРСР В. Щербицьким носили діловий характер. У цих ділових взаєминах кожен виконував свою роль: перший був досить успішним тренером-новатором, а другий став ефективним менеджером футбольної команди. Така взаємодія між ними мала позитивні наслідки не лише для розвитку українського спорту, зокрема футбольного клубу «Динамо» Київ, який на середину 1970-х перетворився в один з найкращих футбольних колективів світу, а й для всього українського суспільства. Адже перемоги київського футбольного клубу, перш за все, ототожнювалися не з Радянським Союзом, а з Україною, сприяючи формуванню національної самоідентичності української нації.

Література

1. Алея зірок: золоті імена Київської політехніки / «Київський політехнік». № 27. 04.10.2018. С. 7.
2. Бикова Т. Лобановський Валерій Васильович / Т. Бикова // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2009. 790 с.
3. Горбунов А. Лобановский. М.: Молодая гвардия, 2018. 599 с.
4. Кравчук Леонід. Інтерв'ю «Спорт-Експрес» [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.fcdynamic.kiev.ua/allnews/news/leonid_kravchuk_kogda_lobanovskiy_vozrazil_scherbitskomu_mne_stalo_plokho
5. Франков А. Футбол по-украински. Харьков: «Книжный клуб семейного досуга», 2006. 224 с.
6. Щербачов В. Лобановський. К.: Мистецтво, 1998. 112 с.
7. Щербицький Володимир Васильович [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 10: Т-Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2013. 688 с.
8. Щербицький Володимир Васильович. Політичний портрет на фоні епохи / наук. кер. Б. Патон. Київ: Видавничий Дім «АДЕФ-Україна», 2018. 888 с.

УДК 321.64:629.73(477)-05 (082)

ТОТАЛІТАРИЗМ І АВІАЦІЯ: ЗЛАМАНІ ДОЛІ

Тетяна Курченко,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та документознавства
Національного авіаційного університету*

Висвітлено репресії тоталітарного режиму сталінської доби проти авіаторів України. З'ясовано втрати, що понесла авіаційна наука та практична авіація в 30-х роках ХХ століття.

Ключові слова: репресії, тоталітарний режим, авіація, авіаційна наука, авіаційні кадри, льотчик, Національний авіаційний університет.

The repressions of the totalitarian regime of the Stalin era against the aviators of Ukraine are covered. The losses suffered by aviation science and practical aviation in the 1930s have been clarified.

Keywords: repression, totalitarian regime, aviation, aviation science, aviation personnel, pilot, National Aviation University.

Немає жодної царини людської діяльності якої б не торкнулись репресії передвоєнної доби. Наука, культура, промисловість, сільське господарство зазнали непоправних втрат і плундрування. Найстрашнішою стороною дії репресивної ідеологічної машини були скалічені долі людей, втрачені людські життя.

Авіація в 20-30-х рр. ХХ ст. також опинилась під невблаганним контролем режиму, хоча і перебувала на піднесенні. На початку 20-х р. в Україні було створено акціонерне товариство «Укрповітрошлях» (далі «УПШ»), що розпочало авіаційні перевезення по Україні, добровільні товариства, що підтримували молоду авіацію, створювались перші вітчизняні конструкторські бюро, авіазаводи. В 30-х роках розпочалась підготовка авіаційних спеціалістів з вищою освітою в Харкові (1930) та Києві (1933), 4 авіаційні технікуми готували фахівців для обслуговування літаків і аеродромів, яких у передвоєнний час нараховувалось в Україні більше 30. З січня 1930 р. розпочало свою діяльність Всесоюзне товариство цивільного повітряного флоту. Особлива увага приділялась військовій авіації, що розглядалась радянським урядом як перспективні збройні сили, вкрай важливі для обороноздатності країни. І навіть за цих умов енергійні молоді льотчики, авіаційні спеціалісти, науковці, авіаконструктори, і навіть викладачі авіаційних навчальних закладів, поступово стали розглядатись сталінським режимом як потенційна загроза. Адже вони були прогресивною частиною суспільства, освіченими людьми, відкритими до нового. З них брали приклад, ними захоплювались. Саме через це вони і потрапили під жорсткий прес сталінської системи.

Музей історії Національного авіаційного університету, що нещодавно відмітив своє 85-річчя, зібрав у своїх фондах безцінні матеріали про людей, які рухали авіаційну науку вперед, піднімали на крила перші військові і цивільні вітчизняні літаки, навчали майбутню авіаційну еліту країни. Документи фіксують не тільки їх досягнення, але й невблаганно свідчать про те, що багато з них пішли з життя передчасно. Їх біографії обриваються в 1936-1938 рр. Ті що вижили, мають у біографіях «дивні» пробіли. Була людина: жила, працювала, літала, вчила, творила – і немає її 5, а то і 10 років поспіль. Людина зникла для всіх рідних, учнів, колег, але не для системи. Вона таки працювала, але не на волі, а в сталінських «шарагах», як підневільний раб. Між рядками їх біографій причаївся сум, біль за зламане життя. І таких людей в авіації не десятки, не сотні, а тисячі.

Україна завжди була багата на авіаційні таланти. Багато хто з авіаторів мав дореволюційну освіту, приймав участь у авіаційному русі ще з моменту його становлення в Україні, підтримував зв'язки із колегами з-за кордону. Саме по ним система нанесла перший удар.

Володимир Миколайович Хіоні був одним із піонерів вітчизняної цивільної авіації. Ім'я цього талановитого конструктора і пілота, що стажувався в 1908 та 1910 рр. у Франції в льотній школі «Антуанетт» і там оволодівав мистецтвом будівництва і управління аеропланами, золотими літерами вписано в історію авіації Одеси. Він був невтомним пропагандистом авіації, що здійснив після повернення в Одесу понад 500 польотів із показовою і тренувальною метою. Коли 1 серпня 1911 р. при Одеському аероклубі було відкрито авіаційну школу пілотів з військовими і цивільними класами Володимир Хіоні був призначений

її керівником. З 1913 р. він став льотчиком-випробувачем першого в Україні літакобудівного заводу «Анатра», створеного на основі ремонтної майстерні Одеського аероклубу. Паралельно із польотами і організаційною роботою В. М. Хіоні почав працювати над будівництвом аеропланів власної конструкції. Дореволюційні аероплани отримали назву «Хіоні-1», «Хіоні-Анатра» (літак-бомбардувальник). Вже після подій 1917 р. з'явилися «Хіоні-4» (розвідник-бомбардувальник) та «Хіоні-5» для супроводу в бою кавалерійських загонів. До осені 1924 р. в Одесі збудували 31 літак «Хіоні-5», або «Горбоконик», як його ще називали. Літаки, на жаль, не надійшли на оснащення військових авіазагонів, але успішно експлуатувались в сільському господарстві. Як літак сільськогосподарського призначення «Горбоконик» демонструвався на міжнародній авіаційній виставці в Берліні. Це був останній літак створений талановитим конструктором. 14 грудня 1937 р. Володимира Хіоні було заарештовано органами НКВС, звинувачено у шпигунстві, засуджено і 22 лютого 1938 р. розстріляно [5, с. 98-101].

Система знищила ще одного талановитого авіаційного конструктора – Костянтина Олексійовича Калініна. Він народився в Польщі, авіаційну підготовку отримав у славетній Гатчинській військовій авіашколі, в Україну потрапив в буремні дні визвольних змагань і встиг повоювати в авіаційних частинах за часів гетьмана П. Скоропадського, Директорії УНР, а потім і в Червоній армії. Київ, де він опинився, дав йому доленосу зустріч із братами Іваном і Андрієм Касьяненками, Вікторином Бобровим і іншими піонерами вітчизняної авіації. Продовживши інженерну освіту на старших курсах Київського політехнічного інституту, К. О. Калінін занурився у практичну роботу як начальник виробництва київського авіаремонтного заводу «Ремповітря-6». Але мрія про розробку власного літака не залишала його. Проект свого першого літака К-1 (РПЗ-6) К. Калінін розробив у грудні 1923 р. В 1925 р. цей літак став його дипломною роботою по закінченню механічного факультету КПІ. Літак К-1 став першою вітчизняною пасажирською машиною рекомендованою до серійного виробництва. До 1930 р. на повітряних трасах країни використовувалось десять таких літаків.

У 1926 р. К. Калінін переїхав до Харкова де почав керувати конструкторським бюро. Невдовзі ним було спроектовано новий пасажирський літак К-2, літак для санітарної авіації К-3. Протягом 1928-1929 рр. Костянтин Калінін розробив конструкції пасажирських літаків К-4 і К-5, які повністю витіснили машини інших марок з повітряних ліній України і всього Радянського Союзу. Протягом 1925-1938 рр. конструкторський колектив, яким він керував, створив 6 типів літаків та їх модифікацій. Останньою була модифікація літака К-23. Літаки конструкції К. О. Калініна серійно випускав Харківський авіазавод, який фактично забезпечував авіатехнікою цивільну авіацію. Де б не працював Костянтин Калінін – у Києві, Харкові, чи пізніше у Воронежі, його заслугою була організація конструкторського колективу однодумців, створення літаків для цивільної авіації, що випускались великими серіями і забезпечували пасажирські, поштові, санітарні перевезення та потреби народного господарства. У нього було безліч планів, але раптово все обірвалось. 1 квітня 1938 р. К. Калініна було заарештовано, звинувачено в «підриві радянського літакобудування» і як «ворога народу» засуджено до розстрілу. Після страшних тортурів його було страчено 23 жовтня 1938 р. у Воронезькій тюрмі НКВС [3, с. 106-113].

Авіація втратила не лише авіаконструкторів, але й видатних організаторів авіаційного руху. Одним із таких людей був Василь Юлійович Юнгмейстер. Змолоду, не зважаючи на дворянське походження, він був палким прихильником більшовиків. За комуністичні ідеї воював на фронтах громадянської війни. Свого часу він, як і К. Калінін, закінчив авіаційну школу в Гатчині і отримав звання військового льотчика. Саме тому після закінчення громадянської війни радянська влада доручила йому налагоджувати авіаційне життя. В 1923 р.,

коли в Україні повстало питання створення регулярних авіаліній, Василь Юнгмейстер був на посаді командувача повітряного флоту Українського військового округу і вже мав значний організаційний досвід. Після створення у квітні 1923 р. в Харкові нової організації «Укрповітрошлях» саме Василя Юнгмейстера було призначено її технічним директором. Відтоді на плечі В. Ю. Юнгмейстера було покладено проблеми зі створення матеріально-технічної бази товариства та забезпечення його кадрами. Саме Василь Юнгмейстер уклав контракт з німецькою фірмою «Дорньє» на поставку літаків Комета-2», а згодом активно впроваджував в експлуатацію літаки конструкції К. Калініна.

В. Ю. Юнгмейстер успішно займався питаннями будівництва аеродромів та посадкових майданчиків. Саме під його керівництвом у 1923-1924 р. почалося будівництво центральної повітряної станції у Харкові із ангарами, бензосховищами, авіамайстернями, аеродромів у Києві, Одесі, Полтаві, Кіровограді, Катеринославі, запасних посадкових майданчиків у Лубнах, Миргороді, Кременчуку тощо. За сприяння В. Юнгмейстера з травня 1924 р. були відкриті перші авіалінії в Україні: Харків-Полтава-Київ, Харків-Кіровоград-Одеса. У наступні роки авіаційні маршрути охопили нові міста України і регіони СРСР. З 1925 року Василя Юлійовича було призначено заступником голови правління і начальником повітряних ліній «УПШ». За час його роботи на цій посаді вдалося суттєво збільшити капітал акціонерного товариства, подовжити протяжність авіаційних трас, забезпечити товариство літаками та авіаційними кадрами, організувати їх перепідготовку за рахунок німецьких інструкторів. Незважаючи на такі досягнення в листопаді 1927 р. Василя Юнгмейстера було звільнено із посад, що він обіймав. Його також було звинувачено у гальмуванні вітчизняного літакобудування, але не віддано під суд. Ще з 10 років він обіймав ряд керівних посад в авіації, останньою з яких була посада начальника Московського територіального управління ЦПС. У жовтні 1937 р. його було знову звинувачено у шкідництві і змові проти маршала М. Тухачевського. В лютому 1938 р. В. Ю. Юнгмейстера було засуджено до найвищої міри покарання [1, с.72-75].

Система знищувала людей фізично, «вичавлювала» їх за межі країни, кидала в підконтрольні НКВС «шараги». Не бажаючи зрадити справу всього свого життя, змушений був поспіхом в 1918 р. виїхати за кордон талановитий київський інженер, авіаконструктор, винахідник, пілот Ігор Іванович Сікорський. Він міг би скласти авіаційну славу України, а уславив своїми подальшими розробками Сполучені Штати Америки. Але й того, що він ще в молоді роки зробив для розвитку авіації своєї Батьківщини достатньо, що б його ім'я з великою шанованою згадувалось вдячними нащадками в Україні.

Що б бути заарештованим в ту страшну добу достатньо було непролетарського походження, дружби з неблагонадійними елементами, «невдалого» одруження, декількох прикрих помилок на службі. Майбутній «батько» космічних кораблів житомирянин Сергій Павлович Корольов, що ще до війни приймав активну участь у розробці та випробуванні ракет на реактивній тязі, 6 довгих років провів в ув'язненні. Спочатку на Колимі, а згодом у закритому конструкторському бюро під керівництвом А. Туполева в московській тюрмі НКВ. З 1942 р. він перебував в іншому конструкторському бюро тюремного типу при Казанському авіазаводі (ОКБ-16). Воістину, його шлях до зірок пролягав через терни.

Відомий український авіаконструктор Йосип Григорович Неман також зазнав утисків та репресій з боку радянської каральної системи. Його зростання як науковця та авіаконструктора пов'язано із Харковом. Й Г. Неман починав свій шлях конструктора з посади кресляра у КБ К.О. Калініна. Невдовзі став виконавцем розрахунків, а згодом і головним помічником К. Калініна. В 1930 р. Й. Неман почав працювати у нещодавно створеному Харківському авіаційному інституті на посаді завідувача кафедри конструкції та проектування лі-

таків. Його учні в майбутньому склали кістяк конструкторської групи Немана, що дістала назву Проектна частина НДСа ХАІ. Дещо пізніше для виготовлення експериментальних машин було створено Центральні дослідні майстерні (ЦДМ ХАІ) з 10 конструкторськими бригадами. Під керівництвом Йосипа Немана до 1938 р. було спроектовано близько десяти модифікацій літаків з маркою «ХАІ». З лютого 1939 р. Йосипа Немана було призначено головним конструктором Харківського авіазаводу і в цьому ж році його було звинувачено в шкідництві, засуджено до 15 років таборів. В авіаційному тюремному конструкторському бюро А. Н. Туполева Йосип Неман працював над літаком ТУ-2 до зняття судимості у в липні 1941. Талановитий конструктор пішов з життя 18 листопада 1952 р. Поховано його у рідному Харкові [4, с.81,82].

Не unikнув репресій і «гідралік №1» радянської авіації полтавчанин Трифон Максимович Башта. Слава прийшла до нього вже після Другої світової війни. Більш ніж півстоліття всі літальні апарати, літаки, гелікоптери, ракетна і космічна техніка оснащувалась і оснащується виробами і гідралічними системами, сконструйованими на основі винаходів та розробок Т. М. Башти. Замолоду він зв'язав своє життя із дочкою професора П.Ф. Вовка Галиною Прокопівною. В 1938 р. разом із своїм тестем він був заарештований, кинутий в Бутирську в'язницю, а потім в Лефортово. Як і багато авіаційних спеціалістів він опинився в конструкторському бюро разом із А. М. Туполєвим та В. М. Петляковим, працював над удосконаленням вітчизняних літаків-бомбардувальників Ту-2 та Пе-2. Ці трагічні події назавжди зв'язали Т. М. Башту із авіацією. З коханою дружиною він прожив довге подружнє життя, виховав 2 дочок, дочекався онуків. Довгі роки Трифон Башта плідно працював в Національному авіаційному університеті, протягом 1955-1976 рр. керував створеною ним кафедрою гідраліки та гідралічних і пневматичних пристроїв, був деканом механічного факультету, підготував сотні учнів-науковців, авіаційних інженерів [2, с.245].

Сотні людських доль перемолов страшний сталінський терор. Талановиті вчені-авіатори, практики могли ще багато чого зробити для розвитку вітчизняної авіації, зрештою, вони могли прожити довге щасливе людське життя без ґрат і тюремних камер. Пам'ять про їх вірність обраній справі, мужність і стійкість перед лицем терору має слугувати сучасному суспільству своєрідним щепленням проти тоталітаризму.

Література

1. Захарчук О. Василь Юльевич Юнгмейстер – один из основателей гражданского воздушного флота в Украине. Полікультуротворча діяльність 2010: матеріали Міжнарод.наук.-практ. конф. м. Київ, 12-13 квітня 2010 р., НАУ/редкол. Тюрменко І. І. та ін.. Київ: «НАУ-друк», 2010. С.72-75.
2. Курченко Т. Є. Башта Трифон Максимович (1904-1984). Історія української авіації в особах: навч. посіб./ за ред. Гребеннікова В. М. Київ: НАУ, 2013. С.234-250.
3. Петасюк І. А., Петасюк О. І. Калінін Костянтин Олексійович (1887-1938). Історія української авіації в особах: навч. посіб./за ред.. Гребеннікова В. М. Київ: НАУ, 2013. С.106-114.
4. Петасюк І., Петасюк О. Відомий український авіаконструктор Йосип Григорович Неман (1903-1952). Полікультуротворча діяльність 2010: матеріали Міжнарод.наук.-практ. конф. м. Київ, 12-13 квітня 2010 р., НАУ/редкол. Тюрменко І. І. та ін.. Київ: «НАУ-друк», 2010. С.81-83.
4. Рейда О. О. Хіоні Володимир Миколайович (1882-1938). Історія української авіації в особах: навч. посіб./за ред.. Гребеннікова В. М. Київ: НАУ, 2013. С.106-114.

ДЕПОРТАЦІЯ УКРАЇНЦІВ З ЕТНІЧНИХ ТЕРЕНІВ У ПОЛЬЩІ В СИСТЕМІ ТОТАЛІТАРНИХ ЗЛОЧИНІВ ПІСЛЯВОЄННОЇ ДОБИ

Ігор Любчик,

кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства і філософії
Івано-Франківського національного медичного університету

Сьогодні тематика післявоєнного виселення для українців і поляків є неоднозначною, як у трактуванні так і політиці пам'яті. Депортація українців прикордоння є конфліктом історичної пам'яті обох народів: українці хочуть пам'ятати історію, яку поляки воліють забути. Автор робить висновок, що міжнародна спільнота не виправдала надій і сподівань українців, які опинилися у «війні після війни» втрапивши батьківські землі.

Ключові слова: Закерзоння, депортація, лемки, адаптація, українці-автохтони.

Today, the subject of post-war resettlement for Ukrainians and Poles is ambiguous, both in interpretation and in the politics of memory. The deportation of Ukrainians of the borderlands is a conflict of the historical memory of both peoples: Ukrainians want to remember the history that Poles prefer to forget. The author concludes that the international community did not live up to the hopes and expectations of Ukrainians who found themselves in a «war after war» and gradually lost their native lands, where they were indigenous.

Keywords: Zakerzonnia, deportation, Lemkos, adaptation, autochthonous Ukrainians.

Серед трагічних сторінок вітчизняної історії новітньої доби, виокремлюється депортація українців з українсько-польського етнічного порубіжжя. Тема, яка останніми десятиліттями отримує то більший, то менший імпульс серед наукової спільноти, громадськості та політикуму обох країн. Останніми роками ми ставали свідками та учасниками численних конференцій, круглих столів, все частіше чуємо про музеєфікацію тематики, фільмуємо та намагаємося зберегти живу історію у спогадах, однак коли справа вже кілька разів доходила до прийняття Закону про депортованих, та визнання їх на законодавчому рівні усі намагання ніби розбиваються. Власне ці сентенції і продовжують визначати актуальність обраної теми. У своїй студії вкотре прагнемо порушити весь трагізм населення, серед якого насамперед лемки, хомщаки, підляшці і загалом усі представники так званого Закерзоння, які опинилися сам на сам із жорстокими радянсько-польськими тоталітарними забаганками, прирікши таким чином подібні регіони та їх населення на поступове знищення. Це змушує вкотре повертатися до трагічних сторінок української історії, які визначали не українці, а радянсько-польські режими, а їх наслідки гіркотять життєву долю вже не одного покоління.

Наприкінці Другої світової війни у зв'язку із вересневими радянсько-польськими домовленостями 1944 р. ситуація на землях західного пограниччя щодо українства значно ускладнилася. Оскільки в своїй основі укладачі міжнародної угоди під словом «евакуація» насправді замаскували багато підступних норм, які стали очевидними одразу після початку так званого переселення. У ході перемовин, та офіційних пунктах домовленостей були задіяні нові потужні політико-адміністративні та ідеологічні чинники, спрямовані проти місцевої людності. Депортація 1944 – 1946 рр., місцевого населення з Лемківщини стала найтрагічнішим етнополітичним експериментом СРСР та Польщі, які доводилося пережити лемкам в новітню добу. Попри усі маніпулювання термінологією у тексті самої Угоди про так звану евакуацію, в своїй основі вона мала яскраво виражений примус і насильство.

Процес виселення українців з лемківських теренів впродовж 1940-х рр. проходив в умовах особливого українсько-польського напруження. З початком

виселення радянсько-польські власті плекали надії на так звану евакуацію методом «бліцкригу». Однак в процесі стало зрозумілим, що вона затягнеться, а тому терміни її завершення кілька разів переносилися.

Під час масового виселення польська адміністрація робила видиму спробу виступити миротворцем, ініціювавши наприкінці серпня 1945 р. зустріч у Варшаві з делегацією від українців Лемківщини. Проте самих делегатів обирали волости і тільки один мав репрезентувати повіт. Натомість повітових представників номінувала польська влада, які зрозуміло були надійними підібраними кандидатами. Про односторонній формат зустрічі засвідчує виступ перед делегатами представника тимчасового уряду із лаконічною заявою, що українське населення на підставі договору мусить добровільно виїхати до УРСР. Цікаво, що жоден з делегатів не передав бажань скривджених лемків. Таким чином очевидним був видимий і формальний характер лояльності з боку польської адміністрації, яка спільно з радянським урядом продовжували нівелювати інтереси населення.

На фоні цих трагічних подій пов'язаних з насильницьким brutальним виселенням, знаходимо замітки у тогочасній пресі за кордоном, яка писала, що «світ байдуже приглядається до всього того, що діється тепер на наших землях. Те, що там діється відноситься не тільки до нас української нації, що силою історичних обставин знайшлася за залізною завісою. Все, що там діється, б'є по закладах міжнародної моралі й руйнує підставові поняття загальнолюдської етики й справедливості»[1]. Про складні життєві драми українських родин з-за Сяну писала і американська періодика, повідомляючи про книгу В.Душника, в якій він оповідав історію післявоєнної радянської жорстокості. За словами автора коли українці з післявоєнної Польщі не послушали радянського заклику виїздити до Радянської України «варшавські маріонетки» Сталіна застосували проти них терор та нечувану жорстокість. Цілі села були підпалені артилерією з виразною метою знищити їх»[3]. Автор намагається донести до світового українства, що у багатьох місцевостях холоднокрівно вбивали чоловіків, жінок і дітей, тероризуючи таким чином населення, згадував про події 23 січня 1946 р. у с.Завадка-Морохів (лемківське село Сяноцького повіту – І.А.), де 4 польський піхотний полк, під командуванням радянського офіцера полковника Пюта, вимордував усе населення, оскільки воно не бажало виїжджати до окупованої СРСР України.

Вельми цікавим виглядає прагнення місцевої інтелігенції регіону усвідомлюючи свою пезпорадність, а одночасно і пасивну позицію міжнародної спільноти щодо невинуватеного виселення українців-автохтонів. У зв'язку з цим був підготовлений «Відкритий лист українців, які живуть за лінією Керзона під назвою «Всьому цивілізованому світу» написаний у жовтня 1945 р.[4]. Його рядки проливають багато світла на сам процес насильного виселення, а не переселення та пасивний споглядальний характер міжнародної спільноти.

Вже на самому початку листа чітко акцентовано на свідомій національній приналежності мешканців краю «Ми українські жителі українських етнографічних територій, яка лежить на захід від р. Сян». З листа стає зрозумілим, що дописувачі адресували свій лист до найбільш впливових країн, політиків, громадських організацій та інституцій. «Звертаємося до представників та урядів Великобританії, США, Франції.... Особисто до президента Трумена, прем'єра Етлі, інших міністрів закордонних справ, які розробили і підписали статут ООН, до всіх глав християнських церков та Міжнародного Червоного Хреста і до совісті всього прогресивного культурного людства з відкритим листом про страшні насильства і безправ'я, яке допускає по відношенню до нас армія та органи польського правління, сліпо виконуючи інструкції і розпорядження Москви». У листі авторами чітко акцентовано «Місцеве населення не хотіло і не хоче ні при яких умовах залишити свої землі і свої теперішні села. Ніхто не хотів і не хоче добровільно виїжджати в Радянський Союз. Офіційно об'явлено що переселення являється добровільним... Однак представники польських і радян-

ських урядів весь час проводили примусове виселення. Коли не оправдалась широко задумана пропаганда за переселення, тоді представники польського правління і більшовицькі переселенські комісії почали організовувати озброєні банди, які нападали на українські села, грабували, палили, вбивали людей, щоб шляхом терору змусити українців до виїзду. Коли не вдалась спроба виселення українців за допомогою терору, польський уряд у серпні 1945 р. кинув регулярні війська для примусового виселення українців». Дуже важливо, що значна частина місцевого проводу розуміла і усвідомлювала, що «Вся ця маса безправя здійснюється тоді коли на весь світ проголошені свободи президента Рузвельта, статут ООН, коли президент Трумен об'являє початок золотого віку свободи і щастя, а знатні мужі Великобританії завіряють, що будуть стояти на сторожі права і справедливості у всьому світі. До нас українців, які живуть за лінією Керзона, явно порушено не тільки обов'язок накладений статутом ООН, але знищені самі скромні основи християнської моралі». Завершальними акордом листа є очікування реакції світової громадськості «Ми звертаємося з цим відкритим листом до всього культурного світу з глибокою надією». Таким чином, практично втративши надію на добровільне виселення цей лист був своєрідним рупором українців регіону до міжнародної спільноти, в надії що будуть почуті і підтримані.

Про жахливі умови суспільної адаптації та й загалом побутування виселених з Польщі в УРСР передають листи від виселенців, які надсилалися ними за кордон в надії, що їх прочитають родичі. Однак вони були перехоплені Міністерством внутрішніх справ.

У цілому очевидним є, що влада дуже насторожено сприймала будь-які можливості щоб про характер виселення довідалося якась закордонна делегація. В архівних документах натрапляємо на повідомлення представників влади, що «у квітні 1946 р. у Сяноцький повіт прибули американці з метою перевірки принципу добровільності евакуації. Поки більш детальної інформації про склад, характер і мету цієї делегації у нас немає. Ми інформували про це Генерального уповноваженого польського правління у справах репатріації пана Вольского про прибуття цієї делегації для прийняття ним мір, що делегація не була неправдиво інформована і своїми діями не перешкоджала евакуації»[5, Арк.99].

Згідно архівних документів житель с. Боднарка Горлицького повіту С.Данило, який раніше був депортований у Харківську область нелегально повернувся до Польщі у рідне село і навіть вступив в ряди УПА та поширював серед населення антирадянську агітацію в ході якої відзначав, що «евакуйовано разом зі мною 111 українських сімей не одержали житла, живуть дуже погано» [6, Арк.35]. Джерела також повідомляють про жителя Сяноцького повіту М.Федака, який у грудні 1944 р. був депортований в Одеську область, нелегально повернувся до Польщі у Горлицький повіт вступив до УПА і активно проводив роботу на зрив евакуації, будучи спочатку рядовим, а згодом командував групою бійців з 200 чоловік на території Горлицького повіту, під псевдо «Лис» [6, Арк.35-36]. Однак практика повернення додому після ознайомлення з радянською дійсністю, нелюдськими умовами поселення, насильницькою колективізацією, була тільки спочатку, коли ті хто прибув в УРСР підробляли документи, записуючись поляками, щоб тільки повернутися додому. Згодом, за допомогою адміністративного ресурсу влада закрила кордон і таким чином унеможливила повернення лемків у рідні села.

Проблема опору насильницькому виселенню одна з найскладніших для дослідників. Споглядаючи на рівень протестної активності очима дослідника він вимальовується як не високий. В основному вона була вербальною – на рівні поодиноких протестів. У зв'язку з цим, можемо однозначно стверджувати, що явна регіональна катастрофа серйозного опору через протестні акції не викликала, причому як на локальному так і на міжнародному рівні.

Водночас пасивна споглядальна позиція світової спільноти щодо подій жорстокого виселення впродовж 1944 – 1946 рр. дозволила польській владі провести найжорстокішу післявоєнну акцію проти місцевого українства відому як «Операція Вісла» у квітні – липні 1947 р., яка безпідставно у мирний час мала своїм завданням не тільки переселити рештки українських родин (близько 148 тисяч осіб), а затерти сліди їхнього національного образу. Доступні документи вказують, що задум виселення української людності виник осінню 1946 р., а в січні 1947 р. розпочались інтенсивні приготування до його реалізації. У звіті заступника шефа Генерального штабу Війська польського генерала С. Моссора до міністра Народної оборони Польщі М. Жемеського у лютому 1947 р. повідомлялося: «При розгляді ситуації на терені Краківської округи виявилась проблема українських залишків. Чимало українських одиниць і цілих родин скрилися в лісах... становлячи базу для банд УПА. Позаяк Радянський Союз зараз уже не приймає тих людей, видається конечним весною провести енергійну акцію переселення тих людей поодинокими родинами в розпорошенні на всіх «одзисканих» землях де швидко асимілюються» [2, С.2].

З перспективи часу, як і самих документальних рядків стає зрозумілим, що польські власті не приховували своїх завдань щодо прикорданних українських етнічних теренів. В одній з інструкцій від 10 листопада 1947 р. відзначалося, що «головною метою переселення осадників «Вісли» є їхня асиміляція в новому польському середовищі, а тому необхідно докласти всіх зусиль, щоб ця мета була досягнута» [7, С.297]. У зв'язку з цим ставилось завдання, представників інтелігенції серед переселених розселити окремо, заборонено спілкуватися українською мовою, збиратися гуртом і навіть уживати слово «українець». Польські спецслужби ретельно слідували та всіляко перешкоджали будь-яким спробам українського духівництва організувати навколо себе українську громадськість. У світі викладеного доречними є міркування що індивід за наслідками радянсько-польських зговорів, як і загалом у радянській системі був посталений перед дилемою: прийняти нав'язувані згори правила гри в ім'я виживання чи протестувати. Іншого було не дано, тому, що державний терор здебільшого був превентивним, залякуючим і атмосфера страху пронизувала все суспільство згори донизу. Справа ліквідації української етнічної території в межах сучасної Польської держави і, особливо, найдраматичніша кінцева фаза депортації українців, знана як «Акція Вісла», належить до безпрецедентних актів етноциду середини ХХ ст. у центрі Європи. До характерних особливостей злочину належать знущання над цивільним населенням, що переступають межу людськості – блискавична депортація в поєднанні з селекцією «неблагонадійних».

Література

1. Більський Е. Трагедія Холмщини і Підляшя // Наше життя. – 1947. – 28липня. – Ч.29. – С.3-4.
2. Місило Є. Акція «Вісла» // Лемківщина. – 1992. – №3. – С.2.
3. «Смерть і знищення на лінії Керзона» // Промінь. – 1948. – 20 жовтня. – №29. – С.2.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України далі ЦДАВО, Ф.4959, Оп.1, Спр.28, Арк.39-43.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України (м.Київ) далі ЦДАГО України Ф.1, Оп.23, Спр.2605. – Арк.99
6. ЦДАГО України, Ф.1, Оп.23, Спр.2606, Арк.35.
7. Цепенда І. Українсько-польські відносини 40-50-х років ХХ століття: етнополітичний аналіз. – К., 2009. – 387 с.

ПОЛІТИЧНА ЦЕНзуРА В УКРАЇНСЬКІЙ РСР У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1960-Х РР.

Дмитро Малежик,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та філософії історії
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

*У статті розглянуто основні причини та шляхи реалізації ідеологічного тиску за-
собами політичної цензури на представників творчої інтелігенції радянської України в
другій половині 1960-х рр. Значну увагу приділено наслідкам політико-ідеологічних кам-
паній для розвитку культури України.*

Ключові слова: політична цензура, творча інтелігенція, ідеологічна кампанія, «за-
стій», пропаганда.

*The article deals with the analysis of the main causes and ways of realization of
ideological pressure on artistic intelligentsia of Soviet Ukraine during the 2nd half of 1960s. The
main attention has been paid to the consequences of political and ideological campaigns for
Ukrainian culture.*

Keywords: political censorship, artistic intelligentsia, ideological campaign, Stagnation,
propaganda.

Процес реформ, який почався за М. Хрущова, сприяв зростанню громад-
ської активності та появі нового покоління творчої інтелігенції, відомого як
«шістдесятники». Однак, з приходом до влади в СРСР Л.Брежнєва ситуація як
у політичному, так і в духовному житті країни почала поступово змінюватись.

Крок за кроком контроль над літературою і мистецтвом посилювався. Пар-
тійний нагляд доповнювався відомчим, який здійснювали міністерства, творчі
спілки тощо. Між словом і правдою стояла цензура – важливий елемент функ-
ціонування системи тоталітаризму. Кожний матеріал, перш ніж потрапити до
читача, проходив ретельну перевірку на «ідейну чистоту». Кожний рядок, що
будив думку і породжував бодай найменші сумніви, безжально вирізався чи
викреслювався [1, с.340].

Такий жорсткий контроль неминуче посилював догматизм, збіднював ду-
ховне життя, призводив до своєрідного роздвоєння літератури та мистецтва,
до появи позаофіційного «самвидаву». Замість обміну думок, діалогу і дискусії
утвердилась фальшива однотайність, за якою приховувались байдужість або
конформізм. Замість справжньої свободи слова існувало право на свободу сло-
ва, яким можна було скористатися тільки тоді і такою мірою, коли і наскільки
дозволяли ідеологічні чиновники. Крім того, потрібно враховувати, що будь-
яка заборона, яка виходила з верхів, подвійно чи потрійно посилювалася на
місцях. Це означало, що будь-який натяк на незадоволення національними ка-
драми означало фактичне зняття їх з посади республіканською владою.

Навесні 1968 року почалося справжнє цькування видатного українського
письменника Олеся Гончара. На початку року журнал «Вітчизна» опублікував
його роман «Собор», тоді ж цей твір вийшов у першому номері нової серії «Ро-
мани й повісті». Проте, перший секретар обкому партії О. Ватченко «впізнав»
у романі себе і, заручившись підтримкою Л. Брежнєва, він виступив з різкою
критикою «Собору» на пленумі ЦК Компартії України [1, с.343].

О. Ватченко назвав роман «ідейно порочним», «шкідливим, пасквільним
твором». Його, по суті, підтримав у своїй заключній промові П. Шелест, хоча
безпосередньо автора не звинувачував. Більш ніхто з учасників пленуму не
торкнувся цього питання, оскільки взагалі на ньому йшлося про поліпшення
партійної інформації, проведено кадрові зміни (замість А. Скаби секретарем

ЦК обрано Ф. Овчаренка). Однак навіть таке куце «обговорення» визначило подальшу долю роману: його засуджували за «ідейні прорахунки», а потім майже двадцять років замовчували [6, с.412].

Виключено з партії і вигнано з роботи журналіста газети «Зоря» М. Скорика, який відмовився організовувати негативні відгуки на роман і виступив проти статті робітника Г. Діхтяренка. Його звинуватили в тому, що він «проявив буржуазний погляд, стверджуючи, що робітник не має права втручатися у творчість письменника», «вживав націоналістичні слова: «селянин» замість «колгоспник», «сьогодення» – замість «тепер», «відсотки» – замість «проценти», «агітував поетів, які пишуть по-російському, писати по-українському» [1, с.359]. Звільнено з роботи журналістів С. Шейніна, В. Зарембу, І. Опанасенка, поета І. Сокульського, письменника В. Чемериса, режисера Р. Степаненко.

У 1968 році побачила світ збірка повістей та оповідань І. Чендея «Березневий сніг», до якої увійшла повість «Іван». На початку року на пленумі правління Спілки письменників України критик Г. Сивокінь високо оцінив творчість письменника. Водночас він зазначив, що автор повісті тяжіє до минулого, що це – анахронізм, втеча від дійсності. Проте після пленуму закарпатські газети почали писати вже про наклеп на дійсність, друкувати статті й листи про «ідейні хиби» повісті.

За словами І. Чендея, складалося враження, що у Закарпатті вже й проблем на ідеологічній ниві немає більших і важливіших за «Березневий сніг» [3, с.69].

Письменник майже на десять років був відлучений від активного літературного життя, не мав можливості публікувати свої твори. Наприкінці 60-х років від активної літературної діяльності усунуто М. Вінграновського, Ю. Іщербак, І. Жиленко, В. Шевчука [5, с.159]. Це було неабияке життєве випробування – волі, характеру, переконань. Такий нагляд за культурою, за ідейним змістом кожного рядка, написаного письменником, свідчив про посилення консерватизму і про повну відмову від принципів «відлиги».

Поворот у культурній політиці, що розпочався в 1962–1963 рр., завершився у 1968–1969 рр. Це було повернення до практики «культового» періоду, до традицій ждановщини [2, с.210]. У пресі почалась широка кампанія проти демонстрації в СРСР зарубіжних кінофільмів, зокрема розважальних, яку очолив журнал «Огонек». Дедалі активнішу й відвертішу пропаганду шовіністичних поглядів розгорнув журнал «Молодая гвардія» [1, с.367].

Так, критик М. Лобанов у статті «Освічене міщанство» накинувся на значну частину інтелігенції і молоді. Справжні джерела духовного збагачення підростаючого покоління він знаходив тільки в минулому, при цьому намагаючись протиставити одну націю іншій і всіляко підкреслюючи перевагу саме російської нації. Ще більш реакційною була програмна стаття В. Чалмаєва, опублікована в четвертому номері журналу «Молодая гвардія» за 1969 рік [6, с. 381]. Водночас зазначимо, що очікуваної багатьма реабілітації Сталіна не відбулося, а в літературі негласно «закрили» тематику, зв'язану з періодом сталінщини.

Отже, цензура служила дієвим засобом політико-ідеологічного контролю за різноманітними інформаційними потоками, за інтелектуальною працею, а в кінцевому підсумку – за всією духовною атмосферою в суспільстві. Посилення ідеологічного тиску в період «застою» в цілому негативно вплинуло на розвиток української культури та спричинило нові хвилі переслідувань українських митців.

Література

1. Баран В.К. Україна: новітня історія (1945-1991 рр.). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – 670 с.
2. Баран В.К. Україна в умовах системної кризи (1946–80-і рр.) / В.К.Баран, В.М.Даниленко. – К.: Вид-во «Альтернативи», 1999. 303 с.

3. Заплотинська О.О. Нонконформістська інтелігенція в офіційному дискурсі 1960-х рр.: механізм формування громадської думки. Інтелігенція і влада. 2006. Вип. 6. С.58–66.
4. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років. Київ: Либідь, 1995. 224 с.
5. Політична історія України. 20 століття: У 6 т. / Ред.кол.: І.Ф.Курас (гол.) та ін. Київ: Генеза, 2003. Т.6: 696 с.
6. Русначенко А.М. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 1998. – 720 с.

УДК 94:323.1 (477) «1920-1933»

ЗНИЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У 20-30 РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ ТА ВІДОБРАЖЕННЯ ЦИХ ПРОЦЕСІВ В ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ

Тетяна Мелещенко,

*кандидат історичних наук, доцент, декан історичного факультету
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*

Андрій Карабардін,

*студент історичного факультету Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова*

У статті проаналізовано дії радянської влади у 20-30 рр. ХХ ст. на території України спрямовані на знищення української ідентичності. Зокрема розглянуто Голодомор 1932-1933 як засіб знищення української ідентичності та його вплив на колективну пам'ять. Представлені події розглядаються не виключно з метою об'єктивно висвітлити минуле, а й задля збереження історичної пам'яті як однієї з важливих складових національної ідентичності українського народу.

Ключові слова: українська ідентичність, національне питання, радянська влада, Голодомор, історична пам'ять.

The article analyzes the actions of the Soviet government in the 20-30s of the twentieth century on the territory of Ukraine are directed at the destruction of Ukrainian identity. In particular, the 1932-1933 Holodomor was considered as a way of destroying Ukrainian identity and its affect on collective memory. The presented events are considered not only to objectively cover the past, but also to preserve historical memory as one of the important components of the national identity of the Ukrainian folk.

Keywords: ukrainian identity, national question, Soviet government, Holodomor, historical memory.

Події 20-30 рр. ХХ ст. на українських землях свідчать про те, що радянська влада цілеспрямовано знищувала нації і народи, прагнучи створення єдиної радянської нації і відповідно радянської людини. Такої думки дотримувався Рафаель Лемкін, автор концепції геноциду, який виділив 4 складові геноциду української нації та знищення її ідентичності. Ці складові включають: «нищення української інтелігенції – мозку чи розуму нації; ліквідація Української Православної Автокефальної Церкви – «душі України»; Голодомор українського селянства – зберігача української культури, мови, традиції тощо; заселення України іноетнічними елементами для радикальної зміни складу населення». [5]

Аналізуючи слова Лемкіна, спробуємо з'ясувати, що означає поняття «українська ідентичність»? Це допоможе нам зрозуміти, яку саме ідентичність радянська влада мала на меті винищити на території України. Українська іден-

тичність не тотожна ані національній, ані етнічній. Національній – тому, що вона не обмежується кордонами держави Україна, і в певному відношенні є тотожною громадянській ідентичності як феномену політичної нації. Етнічній – оскільки українці – не просто етнос, один із багатьох, який мешкає на теренах України, а етнос титульний, що дає назву країні, державі та її символам. Однак консолідуючою засадою будь-якого суспільства, у тому числі України, є загальнонаціональна ідентичність – ототожнення себе людиною з певною спільнотою, її символами, цінностями, історією, територією, культурою, державними та правовими інституціями, політичними й економічними інтересами [6, с. 171].

Формування української нації – складний довготривалий процес, коріння якого сягає доби Київської Русі. Національне самовизначення українців, враховуючи тривалу відсутність державності українського народу, було явищем надзвичайно мінливим і суперечливим за своїм змістом.

Ситуація щодо національного самоусвідомлення ускладнювалася й тим, що українські етнічні землі протягом тривалого часу входили до складу різноманітних державних утворень. Факт наявності в історії України кількох періодів іноземного панування дуже ускладнив для неї проблему визначення, хто є «свій», а хто «чужий», відповідно, ускладнивши визначення сутності національної ідентичності. Як складова величезних мегаструктур-імперій, Україна втрачала можливості розвивати власну культуру, захищати свої інтереси чи навіть чітко визначити свої кордони.

Радянська влада вживала низку заходів, аби привернути до себе корінне населення національних республік. Одним із важливих і результативних заходів радянської влади було проведення політики «коренізації» останнього, яку почали впроваджувати з початку 20-х рр. XX сторіччя. Її мета – показати народам, що ставлення нової влади до національних культур докорінно відрізняється від великодержавної політики імперії. В Україні вона отримала назву «українського ренесансу» [6, с. 53]. Українці розглядали її як перший крок у розвитку української автономії, керівники Радянської Росії – як тимчасовий тактичний крок для досягнення вищого рівня економічного розвитку. Українська інтелігенція була впевнена, що Україну чекає тривалий період децентралізації, а в далекому майбутньому досягнення незалежності.

Вимоги України щодо автономії не були обмежені лише культурними й економічними аспектами. М. Скрипник, один із лідерів українських більшовиків, послідовно виступав не лише за культурну й мовну українізацію політичного життя, а й за політичну автономію. Саме М. Скрипник створив українську за суттю армію, в якій використовувалася українська мова. Україна в цей час мала свої дипломатичні представництва у радянських посольствах й інші атрибути політичної незалежності. Ідеологічно сформував концепцію українського соціального розвитку партійний історик М. Яворський. Згідно з нею, соціалістична революція в Україні розглядалася як винятково український феномен, котрий не мав нічого спільного з російськими подіями. Більше того, М. Скрипник висував територіальні вимоги до Росії, стверджуючи, що Російська Федерація загарбала історичні українські території, які необхідно повернути Україні.

Наприкінці 1920-х рр. більшовики усвідомили дві потенційні загрози в Україні: відносно заможне селянство й етнічний сепаратизм щодо Союзу РСР. Це стало початком більшовицьких репресій проти України. Самогубство М. Скрипника влітку 1933 р. метафорично відобразило руйнування українських національних прагнень. Знищення ж української автономії відбулося у кілька етапів. Розпочалося з нападів на українську інтелігенцію, звинувачень Української Академії Наук та Української Автокефальної Церкви у створенні таємної організації, внаслідок чого М. Грушевський вимушений був виїхати до Москви, де раптово помер. Створення значного прошарку робітничого класу

в південно-східній Україні також стало важливим моментом денаціоналізації України, оскільки більшість робітників були російськомовними переселенцями [2, с. 388-389]. Боротьба Сталіна з опозицією в Україні насамперед була зосереджена навколо національного питання. Він не приховував прагнення національну ідентичність перетворити у радянську.

Справжнім засобом знищення української ідентичності став Голодомор, який завдав непоправної шкоди українському національному життю, практично знищуючи старе українське село з його багатими народними традиціями (працелюбність, любов до землі, релігійність, шана й повага до старших тощо), замість якого з'явилось колгоспне село з мешканцями, які вже ніколи не повставали проти радянської влади [7, с. 148]. Так, наприклад, донесення сусіда на сусіда, вчителя на батьків через дітей у школах, дітей на власних (!) батьків стали звичним явищем, особливо коли це певним чином заохочувалось. Ще один приклад: до процесу колективізації українське село не здогадувалось, що таке крадіжка. Але саме з подій Голодомору почало формуватися нетрадиційне ставлення до власності, а новими поколіннями гасла про державну власність та всенародне добро почали сприйматися як те, що «речі нічії», і тому за радянською мораллю незаконне привласнення не вважалося крадіжкою.

Фактично радянська влада свідомо створила умови, за яких соціально-правові норми втрачали будь-яке значення. Катастрофічних змін набула свідомість селянина. Жорстокі, інколи нелогічні та незрозумілі вчинки, злочинні дії радянської влади на всіх рівнях стали правилом, нормою поведінки. Одвічні моральні засади було відкинуто як «куркульські» й ворожі, а розбій, свавілля та знущання, вбивства, самосуди, підкуп та залякування, донесення заохочувалися, бо це слугувало диктатурі партії, а значить, було «морально» [4, 175-178]. Можна вважати, що знищувався сам український дух, так як селяни були носіями мови, традицій, культури.

Голодомор спричинив цілу низку політико-психологічних, соціально-психологічних та етнопсихологічних наслідків. Величезні людські втрати значно підірвали інтелектуальний і творчий потенціал України. Катастрофічно зменшилась життєздатність і життєстійкість українського народу, який засобами штучного Голодомору намагалися перетворити на безправного раба, що мусить лише покійно працювати в колгоспах. Пригнічувались людська гідність, національна гордість, сміливість, ініціативність, наполегливість та інші суб'єктні риси. Було суттєво підірвано життєвий потенціал населення України, для відновлення якого потрібно два-три покоління. Голодомор фактично знищив право на участь українського народу в суспільно-політичній, соціально-економічній, національно-культурній сферах, певним чим робив спротив політичній й громадській активності тих, хто вижив, зробив панівними почуття меншовартості, конформізму, покійності, слухняності, страху перед владою, які передавалися від покоління до покоління через поведінкові й ментальні стереотипи. Це було системне знищення української нації [3].

Колективізація і Голодомор приглушила почуття індивідуалізму, що було яскравим показником ідентичності українського селянина. У свідомості селянства на довгі роки поселився страх голоду і смерті, що породив політичну апатію і соціальну пасивність.

Що стосується національної еліти - «мозку нації», то перший удар був спрямований проти неї ще у 1920, 1926 і з новою силою в 1930-33 роках. Були ув'язнені, депортовані або ліквідовані вчителі, письменники, митці, мислителі і політичні провідники. За даними журналу «Український кварталник» за осінь 1948 року, що лише у 1931 році були заслані в Сибір 51 тисяча 713 інтелектуалів. Паралельно йшов наступ на «душу нації» - церкву. Між 1926 і 1932 роками було ліквідовано Українську Автокефальну Православну Церкву, її митрополита Липківського і 10 тисяч священників [5].

Знищення української ідентичності відбувалося і через поселення в Україні чужинців та водночас розпорошення українців по цілій Східній Європі. Внаслідок такої політики українське населення зменшилося з 23,2 мільйонів до 19,6 мільйонів, а неукраїнське зросло на 5,6 мільйонів. Голод зупинив українізацію міст Сходу і Півдня України, куди було переселено іммігрантів з Росії.

Отже, зробивши коротку ретроспективу цих подій, важливо розставити акценти яким чином радянська влада будувала свою державу, які були методи і який відголосок ті дії мають сьогодні. Сучасне покоління має усвідомлювати, що Голодомор, був грубим порушенням прав людини, цинічним нищенням тоталітарною владою активності та ініціативності людей, був знищенням знищення свідомої частини населення, що була носієм національної ідентичності.

Виникає питання, які уроки є важливими для нас сьогодні напередодні 88 річниця пам'яті Голодомору 1932-1933? Якою маю бути ця історична пам'ять і чому вона важлива? Пам'ять є одним з центральних понять в аналізі Голодомору. Вона виступає як важлива складова національної ідентичності: немає пам'яті – немає національної ідентичності, немає національної ідентичності – з'являється загроза існуванню нації. Як влучно зазначає український вчений Георгій Касьянов, «ми не знайдемо жодного професійного історика, який займається питанням Голодомору, і не наполягає на тому, що відновлення і збереження пам'яті про голод 1932-1933 років є центральним завданням».

Цілком природно, що таку засаду використовують політики й освітяни: для політичної мобілізації та громадянського виховання відповідно [1, с. 242, 244]. Тому завдання українського суспільства сьогодні – зберігати історичну пам'ять стосовно геноциду 1932-1933 рр., яка є складовою ідентифікації нації. Якщо українці її втратять, це призведе до відчуття меншовартості, безперспективності, духовного дискомфорту як в окремої людини, так і в цілої нації. Адже сама по собі національна ідентичність – не статична структура, а тривалий процес формування основних компонентів національного буття [2, 483-484]. В позитивному випадку, якщо історична пам'ять українського народу буде збережена та правильно відтворена, це призведе до консолідуючого та активного формування національної ідентичності, що в свою чергу стане певним поштовхом до вирішення нагальних проблем нашої держави.

Література

1. Касьянов, Георгій. Danse macab.re: голод 1932-1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті — початок 2000-х). — Київ: Ін-т історії України НАН України; Наш час, 2010. — 271 с
2. Козловець М, А, Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с.
3. Обушний М. Голодомор 1932-1933 рр., у політико-психологічному ракурсі [Електронний ресурс] / Обушний М., Воропаєва Т. — Режим доступу: <http://beztahoo.narod.ru/aspecty.html>
4. Стасюк О. Доноси, крадіжки, самосуди в роки голодомору як наслідок репресивної політики радянської влади до українських селян. - Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Голодомор 1932–1933 років: втрати української нації» (Київ, 4 жовтня 2016 року). – Київ: 2017. – с. 175-179
5. Сербин Р., Грабовський С. Рафаель Лемкін і Голодомор як геноцид українського народу [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/1349371.html>
6. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія / М. Т. Степико. – К. : НІСД, 2011. – 336 с.
7. Телегуз А., Телегуз І. Наслідки Голодомору - геноциду 1932- 1933 років для українців. - Голодомор – геноцид 1932 – 1933 років як наслідок антиукраїнської політики сталінського режиму в СРСР (До 80 – річчя трагедії – масового винищення українського народу). Збірник науково-методичних матеріалів на допомогу вчителю. Відповід. редактор П.М. Чернега.– К., Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2012. – с. 145-154

ІСТОРІЯ ПЕРЕСЕЛЕННЯ З УСТРИКІВ ДОЛЬНИХ

Віра Мельник,

кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

Роман Мельник,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії,
музеєзнавства та культурної спадщини
Національного університету «Львівська політехніка»

Серед яскравих проявів тоталітарного режиму були політичний контроль, переслідування, репресії, втручання в особисте життя, а також і операції з переселення проведені на території Західної України. Дослідження даної тематики, а зокрема і окремої території Устриків Дольних є досить цікавим та мало дослідженим. Особливим фактором зацікавлення стало і те що ця операція торкнулася і моєї родини зокрема. Моя бабуся на той час ще семерічна дівчинка разом із сім'єю була переселена на територію Сколівщини.

Ключові слова: тоталітарний режим, переселення, Устрики Дольні, бойки.

Among the brightest manifestations of the totalitarian regime were political control, persecution, repression, intrusion into personal life, as well as operations. The research of this topic, and in particular of the separate territory of the Oysters of the Lower ones, is quite interesting and little researched. A special factor of interest was the fact that this operation also affected my family in particular. At that time, my grandmother, a seven-year-old girl, was moved to the territory of Skolivshchyna together with her family. Officially, on February 15, 1951, the agreement was signed, under which the USSR transferred to Poland parts of the state territory in the Drohobych region of the 480th district. 32,000 fighters were deported from this territory from Western Ukraine. The operation took place in several stages and lasted a total of 126 days. Dilyanky, yaky polskyuy yryad zaproponyvav uzyaty vzhyn, byla zahidna okolytsya todishnoyi Drohobytskoyi oblasti - Nyzhnoystritskyuy ta ta chastyuy Hyrivskoho Strilkyvskoho rayoniv razom with 97-mA diyuchymy sverdlodynami i dobovym debetom Nafta 85 ton. This was the last deportation of Ukrainians from their ethnic lands. Till the sklady terytoriyi, yaka pidlyahala pereselennyu opynyvsya povnistyu Nyzhno-Ustrytskyuy Rayon, till the yakoho vshodylo 27 rural rad i odne misto three rural rady Strilkyvskoho district ny, a same Bystryanska, Lypetska i Mihnovetska i chotyry rural rady Hyrivskoho district ny Korostenkyvska, Lyskyvatenska, Nanovska and Stebnytska.

Keywords: totalitarian regime, resettlement, Oysters Dolny, fights.

Актуальність дослідження полягає у висвітленні маловідомих фактів з періоду переселення, що стосується життя населення.

Метою дослідження є прослідкувати хід подій переселення 1951 року в містечку Устрики Дольні.

Питання переселення 1946-1951 рр. насамперед висвітлені у збірниках документів[3, 4, 17], серед дослідників, що працювали над цією тематикою варто відзначити праці Алфьорова М.[1], Воротнюк Г.[2], Іваник М.[6], Кляшторна Н. [7,8], Ковальова А.Ю. [9], Петречко Д[12], Пронь Т. [13]. Автори намагалися у своїх дослідженнях показати всю проблематику операції переселення від врегулювання кордонів, інфраструктури, побуту населення до етносоціальних аспектів. Проте, слід відзначити, що це питання ще не є досконало вивчене в літературі.

Офіційно 15 лютого 1951 року було підписано умову, за якою СРСР передавав Польщі ділянку державної території в Дрогобицькій області загальною площею 480 км кв. З цієї території було депортовано 32 тисячі бойків з Західної України. Операція проходила в кілька етапів і загалом тривала 126

днів. Ділянку, яку польський уряд запропонував узяти взамін, була західна околиця тодішньої Дрогобицької області - Нижньоустрицький та частини Хирівського та Стріківського районів разом із 97-ма діючими свердловинами і добовим дебетом нафти 85 тон[4]. Це була остання депортація українців з їх етнічних земель. До складу території, яка підлягала переселенню опинився повністю Нижньо-Устрицький район, до якого входило 27 сільських рад і одне місто, три сільських ради Стріківського р-ну, а саме Бистрянська, Липецька і Міхновецька і чотири сільських ради Хирівського р-ну Коростенківська, Ліскуватенська, Нановська і Стебницька [11].

Загалом, якщо проаналізувати, то внаслідок цього обміну було переселено вглиб УРСР 51 тисяча українців з 42 населених пунктів. За часом ця «внутрішньоукраїнська» депортація тривала з травня по жовтень 1951 року. 22 травня 1951 р. газета «Известия» повідомила громадськості офіційні мотиви обміну: «Уряд Польської Республіки звернувся недавно до ряду СРСР з проханням обміняти невелику прикордонну ділянку території Польщі на рівноцінну прикордонну ділянку території СРСР внаслідок економічного тяготіння цих ділянок до суміжних районів СРСР і Польщі. Уряд СРСР погодився з пропозицією Уряду Польської Республіки» [5]. СРСР отримав натомість ділянку в районі міст Кристинопіль, Белз і Угнів, з покладами кам'яного вугілля та залізничної гілкою, яка поєднувала Львів з Володимир-Волинським і Ковелем.

Сторони домовилися не тільки про передачу території, але й про взаємне переміщення населення протягом шести місяців з дня вступу договору в силу. Оскільки, Сейм Польської Республіки ратифікував договір 26 травня 1951 р., а Верховна Рада СРСР 31 травня 1951 р. [19], переселення західної субетнічної гілки українців – бойків, які населяли прикордонну ділянку, що перейшла до сусідньої держави, здійснювалося вже з території Польщі. Такою є коротка наукова ретроспектива історії встановлення державного кордону СРСР (УРСР) і Польщі у 1951 р.[13]

Частина виселених з гір українців (мешканців етнічної Західної Бойківщини) було розселено також і в цьому районі, а в новоствореному Бещадському повіті Польщі були поселені також поляки з відданої СРСР території. Перед здачею району Польщі радянська влада провадила інтенсивну вирубку лісів, натомість лісонасадженням ніхто не займався. Українське населення в Бескидах поставили перед фактом, що до осені воно має виїхати: кожному селу повідомляли адресу нового місця проживання, строки і порядок виселення. Багато хто з селян не вірив в переселення. Селяни та міщани до останнього сподівалися залишитися на своїй землі та в своїй рідній хаті. Однак через Хирів та Нижні Устрики в названих роках перевезли майже 100 тисяч українців і лемків, тому недобачати можливості того ж процесу по відношенню до власних сіл було по меншій мірі нерозумно. Спершу на нові місця поїхали бригади молодих будівельників, котрих проводжали цілими селами. Разом з тим в селах ходили агітатори, які переконували, що бойки поїдуть до багатих регіонів, де сало товщиною в 20 см, де все росте, ніби там 230 днів літа; молоді хлопці по поверненні підтвердили, що поля справді великі, повні соняшників, баштанних культур, пшениці. Врожай 1951 р. був на Півдні України рекордним. До складу радянської комісії в Нижніх Устриках, що займалася прийомом і передачею майна на обмінюваних територіях, входив, між іншим як Старший уповноважений і М.Тищенко, знаний з організації виселення українців з Перемищини[13].

На зборах, що відбулися у Будинку культури представники влади повідомили мешканцям м.Устрики Дольні, що переселення відбудеться і його не уникнути. Також, чітко було визначено, що може взяти сім'я при переїзді. В особистих розмовах агітатори не проминали можливості пошепки поділитися почерпнутою інформацією з Центральної України про страшні часи голодоморів, репресій

та геноциду, пережитих східняками. Однак всі розуміли, що виселення не відвернути. Важким було прощання населення зі своїми церквами.

У травні 1951 року Гамілко Іванна (моя бабуся) закінчила 1 клас Устрицької школи, будівля якої збереглася до сьогодні. Її було 7 років. У сім'ї крім неї було п'ятеро хлопців Іван, Михайло, Володимир, Олександр та Богдан (2 роки). Батько Федір працював на Устрицькій лісопильні майстром, а мати Катерина виховувала дітей. Сім'я мала свій будинок, сад та близько 1 га землі. Зі слів бабусі «батьки складали гроші, щоб купити ще більше землі, щоб кожній дитині можна було б дати клапчик. Хто мав свою землю на той час вважався багатою людиною. І за кілька місяців до операції батько купив нове поле. Також, батьки мали корову, домашню птицю» згадує цей період вона. Звістку про операцію з переселення сім'я зустріла з пересторогою. До останнього намагалася відкласти переїзд і виїжджала одна з останніх з рідного міста.

«Батько весь час розпитував куди переселяють, які умови проживання у переселенців. І дізнався, що можна просити переселення пов'язуючи його з професією та місцем праці. Діставши лист від Устрицького лісгосподарства почав пошуки лісгосподарств поблизу майбутнього кордону, щоб бути поблизу додому чи за першої кращої можливості повернутися» згадує цей період Іванна Гамілко. Батько поїхав на територію СРСР і першою територією, яку відвідав був Борислав, пізніше Верхнє Синьовидне. Борислав був ближчим до кордону, а на Сколівщині умови проживання були набагато кращі. Тож вибрали Верхнє Синьовидне, за спогадами природа тут також більше нагадувала рідну домівку.

В день переїзду під будинок підїхала вантажівка, призначена для двох сімей. Дозволили взяти тільки тільки найнеобхідніше. Багато речей довелося залишити. «Найбільше батьки плакали за коровою, що залишилась там» згадує бабуся. Мабуть для родини, що мала стільки малих дітей це була годувальниця та важка втрата. Вантажівкою людей підвозили до Устрицького вокзалу, що зберігся до сьогодні. Там стояли цілі ешалони вантажних поїздів, людей разом з майном, що можна було взяти в руки завантажували туди. Так у вагоні вантажного поїзда бабуся прибула до Верхнього Синьовидного. «У поїзді стояв сильний плач та крик жінок і дітей, було темно» згадує бабуся.

На Сколівщині їх чекав будинок поділений на три сім'ї, де їхньою була лише одна кімната на 2 дорослих та 5 дітей. «Через рік померла мама, нам сказали, що запалення, але думаю, що через стрес перенесений переїздом» згадує Іванна Федорівна.

Варто відзначити, щодо особливостей цього переселення, пріоритетним для радянської влади було розселити родини, сім'ї, забезпечити, щоб зв'язки

обірвалися, щоб не підтримувалися традиції. Так, родичі бабусі двоюрідні брати і сестри опинилися на Херсонщині, Одещині, Донеччині. Рідного брата Івана з дружиною переселили до Жидачева. Важким періодом у житті родини стало переселення, проте спогади про рідну домівку живуть до сьогодні. А ікони привезені з рідної землі стають справжнім скарбом для нащадків.

Для старшого покоління переселенців батьківщина залишилася в Польщі, саме туди часто організовуються поїздки до рідних місць. Сприяють тому товариства переселенців на Заході України: «Бойківщина» з Івано-Франківська і «Устрики» з м.Миколаїв на Львівщині. Проводяться «Бойківські ватри», в яких щороку бере участь біля 500 переселенців.

Література

1. Алфьоров М. Наслідки другого розміну районів між Польщею та УРСР в 1951 р. / <http://www.bojky.wordpress.com>
2. Воротнюк Г. Примусово переселені вимагають відповідних пільг та соціальних гарантій // Голос України. 2003. 25 червня. С.4
3. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. Т.9. Январь 1946 декабрь 1949 гг. М.: 1976. 345с.
4. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. Т.10. Январь 1950 декабрь 1955 гг. М.: 1980.478 с.
5. Известия. 1951. 22 мая.
6. Іваник М. Депортації з Закерзоння після акції «Вісла» / http://www.homin.ca/news_view.php?category=history&news=1435&lang=ua.
7. Кляшторна Н. «Запорожець не машина, виселенець – не людина» // Політика і культура. 2001. 20-26 листопада. С.4-6
8. Кляшторна Н. Бойківське коріння / <http://www.bojky.wordpress.com>
9. Ковальова А.Ю. Депортація населення із Західної України на Херсонщину / <http://www.kherson.ucoz.ru/publ/2-1-0-21-63k>
10. Козловський І.С. Встановлення українсько-польського кордону. 1941–1945. Львів:, 1998. 238 с.
11. Нагайко Т.Ю. Повсякденне життя сільського населення у 1941– 1945 рр. / Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01. – Переяслав-Хмельницький: 2009.
12. Петrenchко Д. Операція-51 / <http://www.bojky.wordpress.com>;
13. Пронь Т. Радянсько-польський обмін ділянками територій 1951 р. у переказах бойків степу України// <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/71094/21-Pron.pdf?sequence=1>
14. Ребкало В.А., Обушний М.І., Майборода О.М. Етнонаціональні процеси в сучасній Україні: Досвід, проблеми, перспективи. К.: 1996. 256с.
15. Роговська А., Стемпель С. Польсько-український кордон в останні пів століття // Україна – Польща. Діалог над кордоном. Незалежний культурологічний часопис «І», 1997. – № 11.
16. Самборська О. Бойки / <http://www.bojky.wordpress.com>
18. Українська РСР на міжнародній арені. Зб. докум. і матеріалів. 1944–1961 рр. К.: 1963.С.183
19. Фляк В. О переселенцах из Польши // Южная правда. 2004.17 июня.
20. Ясіна Ю. Бойківські трембіти звучать на Одещині / <http://izvestiya.odessa.gov.ua/index.php?go=Newspaper&in=view&id=11491>

СПОГАДИ СВІДКІВ ГОЛОДОМОРУ НА ОДЕЩИНІ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИНУ ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Наталія Петрова,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри археології та етнології України,

заступник декана факультету історії та філософії з наукової роботи

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

На основі усних свідчень очевидців Голодомору досліджено механізм здійснення політики Голодомору, наслідком якого став процес руйнації усталеного способу життя, повсякденної традиційної культури українців, культурно-побутових і соціальних деформацій на регіональному і локальному рівнях. Простежено зміни у видах господарської діяльності, обрядовості, наслідки впливу на традиційну систему харчування та моральний стан українського суспільства.

Ключові слова: Голодомор, деформація, традиційна культура, селянство.

Based on oral testimonies of survivors of the Holodomor investigated the mechanism of policy famine, the result of which was the process of destruction of traditional culture, Ukrainian, cultural and social strains on the regional and local levels. It traces the changes in the types of economic activities, rituals, the effects of the traditional food system and the morale of the Ukrainian society.

Keywords: Holodomor, deformation, traditional culture, food, farmers.

Дослідження злочинів тоталітарної системи, в тому числі руйнівних наслідків Голодомору, що призвели до трансформації, деформації, до зникнення більшості унікальних явищ української традиційної культури, зокрема в повсякденному житті, обрядовості, ментальності є надзвичайно актуальним. Ці процесів були предметом уваги дослідників, які наголошували на загальних тенденціях, що призвели до трансформації традиційної культури. Документи цього періоду знищено під час пожежі ще в радянські часи, тому головним і майже єдиним джерелом стали усні свідчення опитаних у 2008-2012 роках свідків Голодомору 1932-1933 рр. в сучасному Миколаївському р-ні на Одещині, частково оприлюднені у монографії «У скорботних 1932-1933 роках» [1]. Переважна більшість опитаних свідків 1924-1926 років народження, спогади є неповними, багатьох, разом з батьками виселяли з жител, забирали майно, навіть у найбідніших відбирали будь-які запаси зерна і спогади про дії грабіжницьких бригад назавжди закарбувались у пам'ять свідків. Зафіксовані свідчення дали можливість розглянути цілу низку питань щодо механізму здійснення політики Голодомору, простежити культурно-побутові деформації.

Частково вдалося реконструювати процес «розкуркулення», примусової колективізації та хлібозаготівлі, що призвело до занепаду, а в подальшому і до фактичного знищення традиційного способу життя та господарювання українського селянства, мало негативний вплив на родинні стосунки, моральний стан суспільства. Створення колгоспів продовжувалось добровільно-примусовими методами – «хто добровільно, а хто під нагайку» Казали: «якщо не підеш [в колгосп] не пустимо навіть по вулиці ходити» [1, с. 231; 4, с. 70]. Та навіть тих, хто віддавав все що мав, виселяли з сіл. «Ось мій дідусь був хазяїн: мав скотину, сімю велику. Їх багато було. Він ячменя заховав, а коли колективізація пішла, він все віддав, геть усьо віддав, но все рівно його відправили на висилку. Там на висилці він і помер» [1, с. 232; 4, с. 71].

Одним з жахливих та страшних методів було покарання: розлучення родини: «у дідуса і баби нічого не було, була тільки землянка – їх розкулачили. Прийшли до хати, все що було забрали, винесли геть усе, це вони колгоспи створювали. Вони діду з бабою не розришали разом жити, баба з дочкою переїхала до Андрієво-Іванівки, а дід там залишився, там вимушений був піти до колгоспу» [1, с. 232; 4, с. 71]. Ізуйтських вчинків у влади було достатньо, свідки згадують, що «Було в селі таке, що півхати зерна, а в другій половині люди з голоду пухли та вмирали, і не могли взяти звідти зернину адже залякані були, бо знали, що прийдуть поб'ють, і ще й з хати виженуть» [1, с. 232; 4, с. 71]. «Ходили забирати зерно місцеві – загон-отряд з комсомольців. Комсомольці жили хорошо, ходили з гармошкою, веселилися, співають, гуляють. Повну підводу везуть барахла, собирали на підводу та й везли» [1, с. 232; 4, с. 71]. Аморальним та жахливим було те, що серед членів бригад були свої - місцеві, імена яких ще до сьогодні пам'ятають. «Вони заїжджали прямо бригадами. Людка Токаренчиха, Чумак, Федос – я всіх ще помню. Подошли вони вже. Запирали, і батька мого запирали, заставляли танцювати «яблучко», били. Наші, наші, сільські. Приїжджали, музика грала, з флагами такими красними... Хто пішов раніше до колгоспу, ще в 31-му році, то в тих худобу не забирали, а кого заставляли, то все забирали» [1, с. 232; 4, с. 71].

Штучність Голодомору визнає переважна більшість опитаних, звинувачують у цьому владу. «Я вважаю, що причиною була влада... може, їм те зовсім і не треба було, може, вони виїхали за село і викинули те, що узяли, але щоб я остався голодний і холодний. Ті, хто зробив колгосп, ті й голод зробили». [1, с. 233; 4, с. 71]

Переважна більшість респондентів засвідчує, що люди навіть не мали необхідної або достатньої кількості одягу: «Голі й босі були, нема що передіти. Візьмеш платок, обв'яжешся, приходе міліціонер з бригадиром та й питає: «Чого ви дома? Чого не на роботі?», «А що я цілий тиждень в одному платті ходила. Тепер постірала, та й не маю що вдіти, у мене тіки перед закритий, а зад голий» [1, с. 234; 4, с. 71].

Хлібозаготівля мала трагічні наслідки, виконавцями відбирання у людей зерна і продуктів харчування бригади, які не обмежувалися відбиранням тільки зерна, а забирали практично все: продукти харчування, одяг, хатнє начиння, господарський реманент тощо. «Бригади ходили і забирали все. Я вважаю, що хотіли, щоб весь народ наш вимер». «Їх супроводжували комсомольці, підвода, грузчики» [1, с. 235; 4, с. 72]. Члени бригад самі визначали хто куркуль та керувались власним розумінням щодо виконання доручених завдань і досить часто задовольняли свої потреби насамперед у продуктах харчування. «Старший був, з сільської ради. А ходили комсомольці, біднота ходила, ті, що ледарі, ті йшли у бригади» [1, с. 235; 4, с. 72]. Не випадково люди оцінювали дії таких бригад не як виконання державної «програми» з хлібозаготівлі, а як наслідок існування в країні беззавладдя: «беззавладдя було» [1, с. 235; 4, с. 72].

Спогади респондентів дають підстави стверджувати, що нищівна хвиля Голодомору негативно вплинула на традиційну культуру, відбувся занепад традиційних видів господарської діяльності, розвинуті для регіону вівчарство, ткацтво навіть в повоєнний не відновились навіть до рівня 1920-х років. Виготовлені до Голодомору вироби були конфісковані: «Знаю, що ходили.... з стінів здирали коври шерстяні. Знаю, що батьків брат приніс коври, такі красиві були, квітками, розами. Та мама вчепила, в нас старий був. А вони зі стінки зняли та забрали» [1, с. 237; 4, с. 73]. Внаслідок розкулачення були конфісковані верстати і подальший розвиток та збереження традицій ткацтва було доволі ускладнено: «коли нас розкулачили в кінці 33 року, забрали верстат. Все забрали» [1, с. 237; 4, с. 73].

Переважна більшість опитаних нами свідків, зокрема жінок, зауважують, що після остаточного утвердження радянської системи та Голодомору ткацтво не відроджується, а навпаки – остаточно занепадає: «перестали ткати у радянські часи – у 1928-30-х роках. Коли стали колгоспи – позакидали верстати» [1, с. 237; 4, с. 73]. Це призвело до того, що опитані свідки ще пам'ятали технологію

виробництва ткацьких виробів, процес переробки конопель, натомість вже наступом у покоління ці вміння не передали.

У сфері духовної культури у ці роки простежуються суттєві руйнівні зміни. Виконання традиційних обрядів максимально звузилось. Навіть у таких стійких і найбільш поширених обрядах як родинні спостерігаються помітні деформації, ще з початку розкуркулення, колективізації обрядовість максимально спрощується, розповіді про обряди середини 1930-х років слід сприймати як відображення тенденції, спричиненої Голодомором, відходу від обов'язковості дотримання обрядовості, яка продовжувалася й у повоєнний період.

Жахливі та кардинальні зміни сталися у поховальному обряді, померлих у більшості випадків не ховали за обрядом, а закопували інколи навіть у хаті. Маємо численні свідчення про колективні поховання людей в великих ямах, жахливі спогади про те, що до таких поховань потрапляли ще живі люди: *«Я дивлюсь: одного закривали, а він ще живий, щось говорить, шепчеться, плямає губами, та на це не ображали вніманія»* [1, с. 240; 4, с. 74]. Зібрано чимало свідчень про поховання померлих за межами кладовищ, так звані склепи, братські могили, як кажуть свідки, вже після голодомору їх перезахоронили на кладовищі. Жахливими є розповіді про те, як люди помирали в своїх оселях і там їх і закидали у підвалі хати, або цілими родинами ховали людей коло хати, не одвозили даже на кладовище [1, с. 241; 4, с. 74].

Зафіксовані спогади про те, що влада (місцева) навіть не дозволяла дізнатись, де знаходилось поховання, про яку обрядовість можна говорити? *«Давали підводу і давали по 2-4 чоловіка, щоб вивозили на кладовище і хоронили в яму, ніхто і не знав, де і хоронять, он сусід був та бачив, де хоронили, і ото говорив, що скидали всіх: і мертвих, і таких, хто ще ледве дихав. А ще й ганяли тих, хто там був, щоб ніхто не знав, де ховають»* [1, с. 240; 4, с. 74].

Важливий етап переходу душі у світ пращурів в таких умовах не міг бути виконаний згідно традиції, було унеможливлено омивання небіжчика, наряджання, відспівування, оплакування, поминальні обіди. Як свідчать очевидці, інколи небіжчиків загортали в ряднину, по можливості намагалися декого поховати в матках (плетева з комишу), інколи яму навіть не могли гарну (глибоку) викопати, так запорпували та присипали, а поминки робили пізніше, *«коли вже було з чого»* [1, с. 240; 4, с. 74]. Маємо інформацію про те, що тим, хто копав [ями], віддячували - давали по коржові. Люди навіть не мали можливості та сил поставити хреста на могилах.

Події 1932-1933 років негативно вплинули на моральний стан суспільства. Цинізм і подвійні стандарти у діях радянського режиму, на жаль, стали орієнтиром для багатьох селян, для яких пограбування, крадіжки, доноси ставали одним з засобів виживання.

За надзвичайно короткий термін радянський режим створив таку ситуацію, за якої чимало людей, щоб не загинути, вдавалися до радикальних заходів кримінального характеру. Свідки зазначають, що *«нас вчили зразу: не вкрадеш - не проживеш»*. *«Виживали, багаті і ті, хто міг щось украсти, помирали найбільше старі і немічні, а молоді виживали, ото шукали, молоде находило. Сильне було воровство, коли і в багатих, і в колгоспі крали коней, корів і хліба, а ми що украдемо, так і проживемо.»* [1, с. 242; 2; 4, с. 74]

У роки Голодомору з'явилися неприродні для традиційної кухні українців страви, хоча те, що доводилось людям споживати не можна назвати їжею: дикоростучі трави, коріння, кора і листя дерев тощо; відходи виробництва продуктів харчування, зерна, продуктів городництва, технічних культур; м'ясо свійських і диких тварин, м'ясо мертвих домашніх тварин і навіть мертвих людей [1, с. 243-246; 3; 4, с. 74] Олекса Різників, влучно назвав це *«їдло»* [5].

Найжахливішими і нелюдськими були випадки канібалізму. Назавжди закарбувались у пам'ять свідків випадки, коли матері вбивали своїх дітей. Маємо свідчення й такого характеру: *«У сусіда була корова, він з жінкою, бувало,*

давали мені молока, а потів він сказав моїй матері: «Не пускай до мене своєї дівчини, бо я її можу зїсти». [1, с. 248; 4, с. 75]

Отримана інформація не просто сумна, вона жахлива. Іншої нам не розповідали. Немає тих, хто у ті роки не бідував і не голодував. Переважна більшість свідків Голодомору визнають, що винуватцем Голодомору була тодішня радянська влада, і не тільки місцева. Про те, що Голодомор був штучним наслідком продуманої політики радянського уряду, знали пересічні селяни. Вони мали достатньо незаперечних доказів – порівняно непоганий врожай зернових культур, утримування у місцевих складах зібраного у селян збіжжя інше. Голодомор закінчився масовими жертвами, масштабними деформаціями культурно-побутової сфери. Тоді вони ще не стали катастрофічними для традиційної культури в цілому, однак негативні тенденції 1932-1933 років прискорили її руйнацію, значно послабили українську свідомість у цілому.

Література

1. Кушнір В.Г., Петрова Н.О., Поломарьов В.М. У скорботних 1932-1933 роках : монографія. Одеса : вид-во КП ОМД, 2008. 298 с.
2. Петрова Н. Голодомор 1932-1933 років як чинник деформації традиційної культури українців Одещині (за матеріалами досліджень Миколаївського р-ну) // Наукові записки Міжнародної асоціації українців. Вип. 6 . ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. К., 2013. С.231-245.
3. Петрова Н. Деформація традиційної системи харчування українців в роки Голодомору // Італійська їжа в історії та культурі: збірка наукових статей з нагоди року італійської їжі у світі. Одеса, 2018. С.119-135.
4. Петрова Н.О. Повсякдення українців у 1932-1933 рр.: до питання про деформацію традиційної культури (за матеріалами спогадів свідків Голодомору на Одещині) // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. Чернівці : Чернівецький університет, 2014. Вип. 702– 703. – С.69–76.
5. Різників Олекса. Їдло 33-го. Одеса, 2003. 79 с.

УДК 615.1(092)(477.84)

ПРО РЕПРЕСІЇ МОСКОВСЬКОГО КОМУНІСТИЧНОГО РЕЖИМУ ПРОТИ МЕШКАНЦІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ НА ПРИКЛАДІ ОДНІЄЇ РОДИНИ

Володимир Підгірний,

*кандидат фармацевтичних наук, доцент кафедри фармації
факультету післядипломної освіти*

Тернопільського національного медичного університету ім. І.Я. Горбачевського

Висвітлено проведення репресій тоталітарним режимом СРСР на захоплених землях Західної України в період до і після Другої світової війни. Наведено ряд документів, якими супроводжувалися фальсифікації Радянською владою справи проти мирних мешканців.

Ключові слова: репресії, тоталітаризм, Західна Україна, спецпоселення, ворог народу, реабілітація.

It is revealed the repressions by the totalitarian regime of the USSR in the occupied lands of Western Ukraine in the period before and after the Second World War. There are a number of documents that accompanied the falsification of the case against civilians by the Soviet authorities.

Keywords: repressions, totalitarianism, Western Ukraine, special settlements, enemy of the people, rehabilitation.

«Золотий» вересень 1939 року. Поділивши Європу, уклавши пакт Молотова-Ріббентропа, війська двох тоталітарних держав – фашистської Німеччини і Радянського Союзу захопили Польщу. «17 вересня» – таку назву мала вулиця в центрі Львова, щоби більше як пів століття втирати в мізки львів'ян солодку отруту про те, наскільки вони стали «щасливішими» з того дня... Галичина опинилася під окупацією Радянського Союзу. На кадрах тогочасної кінохроніки видно, як українці Галичини зустрічають Червону Армію з хлібом-сіллю і квітами. Велику надію мали люди на Радянську владу, комуністична пропаганда розказувала про визволення українського народу від польського гніту, про великі перспективи у братній родині радянських народів. І людям дуже хотілося вірити в краще, думати, що у новій державі вони будуть жити вільніше, заможніше.

Шкільний атестат
Романа Строчана, 1940 р.

Окупанти довгий час придивлялися до людей, особливо до інтелігенції. Формували мережу сексотів (скорочено від рос. «секретный сотрудник»), донощиків. Чекисти складали списки своїх ворогів – українців, які насправді розуміли і знали, хто і що криється під гаслами нової влади.

Проте таке відносне затишшя не тривало довго. Вже через кілька місяців почалися арешти, репресії, переслідування громадських активістів і духовенства. Радянська влада почала відкривати своє справжнє обличчя, яке тримається на насильстві й терорі. За їх психологією, треба знищити мільйони людей, щоб тримати решту людей у страху і покорі – голодомором і депортаціями цілих народів, «червоним терором»...

Але це все тільки починалося для «визволеного» народу Галичини.

На прикладі моєї родини можна вивчати усі «переваги» радянського суспільства.

Одним із позитивних напрямків діяльності Радянської влади стало те, що молодь отримала доступ до вищої освіти. Багато молодих людей, які добре навчалися в школі і мали ґрунтовні знання, змогли

тепер вступати до університетів, інститутів і навчатися безкоштовно, на противагу колишній Польщі, де освіта була платною і вчитися могли тільки багаті люди. У навчальні програми ВУЗів одразу були впроваджені предмети штучно створеної «марксистсько-ленінської» ідеології – історія КПРС, науковий комунізм і т.д. Значну частину предметів почали викладати студентам російською мовою. Практично усі підручники були також російськомовними.

У цьому «позитиві» освіти нової влади був теж жахливий підступ. Розумні, ініціативні, енергійні молоді люди пішли вчитися у ВУЗи, вони усі були зібрані в обласних центрах, вчилися, гуртувалися, дружили, закохувалися...і енкаведистам не треба було вишукувати їх. У гуртожитках, на заняттях почалися арешти студентів та викладачів – під надуманими приводами, з фальшивими звинуваченнями в «антирадянській діяльності». Метою радянського (читай «російського») окупанта було масове винищення молодих, енергійних, розумних, талановитих українців, а також видних наукових і громадських діячів, священиків, моральних авторитетів суспільства. А решту людей перетворити на «сіру» застрашену масу, якою легко керувати, не здатну думати і протестувати.

Наслідки такої імперської «державної» політики ми спостерігаємо зараз, і вони є одними з основних причин неуспішності України за 30 років незалежності, найбільшої країни Європи.

Моя мама, Строчан Софія Василівна, народилася і проживала у м. Золочів Львівської області. Брат Роман, 1921 р. н., найстарший з п'ятьох дітей у родині, закінчив середню школу в 1940 році і, успішно склавши вступні іспити, став студентом Львівського зооветеринарного інституту. Був заарештований у гуртожитку в березні 1941 року. Відтоді ніякої інформації про нього нема. В жодному архіві, жодного документа, жодної згадки. Єдиний документ в архіві нинішнього Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького – це його шкільний атестат і результати вступних іспитів – усі на «відмінно».

Сестра Ірина, 1923 р. н., була заарештована в червні 1941 року в м. Золочів. Утримували її в тюрмі золочівського замку. 18 червня її перевозили в кузові вантажної машини до однієї з тюрм Львова. Батьки її впізнали по одязі, яку передали їй перед відправкою. Більше її ніхто ніколи не бачив... А через 3 дні почалася радянсько-німецька війна, Німеччина напала на СРСР. Через кілька днів німецькі війська зайняли Львів. Побачивши гори закатованих, понівечених трупів у тюрмах, фашисти відкрили брами і просили людей, щоб ті шукали своїх рідних. Одиниці змогли опізнати: по особливих прикметах, по одязі... Мій дідусь теж ходив по всіх трьох тюрмах, шукав Романа та Ірину [2].

На Янівському цвинтарі м. Львова у серпні 2019 року відкритий Меморіал жертвам репресій московського комуністичного режиму в Україні, закатованим енкаведистами у львівських тюрмах в червні 1941 року. Їх було понад чотири тисячі, неопізнані останки поховані на місці цього Меморіалу. Вражає надмогильний пам'ятник Монахині, розіп'ятої на дверях тюрми. Цей образ уособлює незнищеність людської Душі, навіть при найстрахітливіших земних насильствах і символізує розп'яту Україну в період її бездержавності [3].

За усі роки війни було знищено дуже багато документів (в тому числі й архівних) свідомо і не свідомо, і енкаведистами, і німцями...

У 1946 році Софія вступає на фармацевтичний факультет Львівського державного медичного інституту. Збереглися її тогочасні документи: виклик на вступні іспити (він служив перепусткою до післявоєнного зруйнованого Львова), студентський квиток, залікова книжка. І випускний альбом. А випускного вечора не було...

Меморіал жертвам репресій московського комуністичного режиму в Україні, Янівський цвинтар.

Строчан Софія, фото з випускного альбому, 1950 р.

У травні 1950 року уся родина була заарештована за фальшивим звинуваченням у «пособнічестві» і вивезена на спецпоселення в Хабаровський край (РФ). Моя бабуся, не витримавши побоїв і знущань, померла в тюрмі «Бригідки». Похована на Янівському цвинтарі [2].

Знайшов мамину справу в архіві МВС у м. Львові. Працівники дозволили зробити кілька копій документів. Вразило, що були дотримані усі юридичні моменти арешту, виписка із засідання «особого совещання», протокол огляду трупа («тіло – кахетичне із численними гематомами...»), розписка про те, що ти вивезений «НАВІЧНО» і в разі втечі додають 20 років ка торги [1].

Це в середині XX століття, українцям, які пережили жахи Другої світової війни, вселяли в мізки людей, що вони раби і що це навечно!.. Софія змогла закінчити навчання. Правда, для цього їй довелося закінчити останній курс навчання в Іркутському медичному інституті. В матеріалах справи є маршрутний лист, де вказувалися міста, через які можна їхати з Хабаровська в Іркутськ. У випадку відхилення від маршруту це вважалося спробою втечі і каралося додатковим терміном каторги. Навіть на навчанні їй не давали забути, що вона «ворог народу» і кілька разів на місяць повинна була відмічатися в комендатурі НКВС. Є листок із підписами наглядачів [1].

Тільки після отримання диплома провізора, одруження і зміни прізвища, вона отримала дозвіл на роботу в аптеці м. Біробіджан Хабаровського краю. Софія вийшла заміж за Василя Підгірного (мого батька), який був спочатку вивезений з родиною із Перемишля в Тернопільську область (1945) році, а потім виселений в Сибір (1948). Після смерті тирана Сталіна моїм батькам дозволили повернутися в Україну – постанова Ради міністрів СРСР була прийнята в травні 1956 року. Весь цей час сотні тисяч вивезених українців жили безправно, без жодних документів [3].

Повернувшись на рідну землю потрібно було починати життя від початку. Усе майно обох батьків було конфісковане. Жили на найманих квартирах, будували хату, ростили і виховували дітей. І весь цей час були ворогами для Радянської влади, допоки вона існувала.

Обоє реабілітовані в 1993 році, вже владою вільної держави Україна. Батько, на жаль, помертвно.

За період з 1939 по 1941 рр. із Західної України було депортовано близько 1,2 млн. осіб; це були найстрашніші репресії після періоду колективізації в СРСР. Советська влада репресувала в 3-4 рази більше людей, ніж гітлерівський режим у період німецької окупації [3].

Тому дуже боляче коли зараз ведеться політика повернення і реставрації колишньої влади, возвеличення тирана усіх народів Сталіна, нав'язування

Довідка для отримання паспорта

дружби з Росією. На жаль, дуже швидко забувається історія. А сучасна історія війни з Росією, десятки тисяч вбитих українців чимраз звучать тихіше в засобах масової інформації.

Увесь світ засудив злочини фашистів, відбувся Нюрнберзький процес і винні були покарані, показово. Про злочини комуністичного режиму теж багато сказано, написано. Але не відбувся показовий процес над злочинцями, які знущалися і вбивали безневинних. Їх діти, виховані на «подвигах» своїх батьків, ходять поруч з нами. Не відбувся процес засудження злочинів та їх виконавців. Злочинів проти Людяності. На превеликий жаль.

Боротьба добра зі злом триває вічно. Тому не можна заспокоюватися навіть досягнувши благородної мети.

І пам'ятати історію, щоб не повторити помилок минулого...

Література

1. Архівна справа № Р-12885 (Строчан Софії) в Територіальному підрозділі Галузевого державного архіву МВС України у Львівській області.
2. Грошовий Т.А., Яворська А.П., Марків Н.В., Підгірний В.В., Денис А.І. Фармація Тернопілля: минуле й сьогодення. – Тернопіль : ТДМУ, 2017. 420 с.
3. Яворська Лідія Долі репресованих родин фармацевтів. – Ч.ІІ – Київ : АртЕк, 2019. – 412 с.

ДІЯЛЬНІСТЬ В. ЧОРНОВОЛА У ДИСИДЕНТСЬКОМУ РУСІ

Ганна Побережець,

кандидат історичних наук, асистент кафедри українознавства
Миколаївського національного аграрного університету

У статті автор розглядає дисидентську діяльність В. Чорновола. Процес формування світогляду майбутнього дисидента, борця за українську мову, культуру та державну незалежність України.

Ключові слова: дисидент, борець, репресії, інтелігенція, патріот.

In the article the author considers V. Chornovil's dissident activity. The process of forming the worldview of a future dissident, a fighter for the Ukrainian language, culture and state independence of Ukraine.

Keywords: dissident, fighter, repressions, intelligentsia, patriot.

«Хто я такий? Голова Львівської обласної Ради народних депутатів, депутат Верховної Ради України. Зовсім недавно – кочегар, трохи раніше – політв'язень, за плечима якого 15 років таборів і заслання. Хто ще? За спеціальністю – журналіст і якоюсь мірою літературознавець та літературний критик. У такий ось іпостасі й уявляв своє майбутнє. Але українська дійсність 60-х круто повернула мою долю в цілком іншому напрямку. Тепер вважається, що я – політичний діяч. Мабуть, так воно і є» [10, с. 194], – саме так писав про себе В'ячеслав Максимович Чорновіл, згадуючи про свою нелегку долю.

Неабиякий вплив на формування світогляду майбутнього дисидента мала сім'я в якій він народився та виховувався. Мати Килина Харитонівна – учителька початкових класів, батько Максим Йосипович – викладач української мови й літератури.

У 30-х рр. XX ст. родина Чорноволів зазнала репресій, тоді був заарештований та розстріляний рідний дядько В. Чорновола.

Шкільні роки проходили, як у всіх інших дітей в суспільстві комуністичної ідеології, він наслідував усім її критеріям, будучи у школі піонером та навіть головою ради піонерської дружини. За свої зусилля молодий В'ячеслав став у школі секретарем комсомольської організації, а у старших класах був одним із членів райкому комсомолу.

В університетські роки за свої не схожі на інші (сталі у суспільстві) переконання мав неприємності, які не могли не вплинути на подальше його навчання і мали чималі наслідки не на користь Чорновола.

Наприкінці 50-х років, у студентські роки, у В. Чорновола зміцніли почуття патріотизму до України, виникають мрії про незалежну Україну. На Володимирівській гірці у Києві разом зі своїми однокурсниками В. Чорновіл присягнув, що все своє життя він буде боротися за волю України.

Він захистив дипломну роботу на тему «Публіцистика Бориса Грінченка», постать якого ще довгий час буде як табу, людина, що виступала за поширення української мови в навчальних закладах, що вже тоді не віталася та переслідувалося. Керівником дипломної роботи був доцент П. М. Федченко. В'ячеслав Чорновіл згодом згадуватиме Павла Максимовича, що це «гідна поваги людина, талановитий учений, дбайливий вихователь цілої когорти відомих українських патріотів, письменників, літературознавців» [8, с. 438–439].

Розпочавши журналістську діяльність В. Чорновіл постійно перебував у роздумах, зокрема щодо поняття «національно-визвольних змагань». Це поняття набувало значення характеристики комплексу цілеспрямованих дій,

пов'язаних із відстоюванням ідей української національної держави в умовах «чужоземного поневолення» [11, с. 138].

Про подію, що справила вагоме значення на подальше його життя, він сам розповідав так: «На обговоренні фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків»... я разом з критиком Іваном Дзюбою та поетом Василем Стусом закликав встати всіх, хто протестує проти спроб відродження сталінізму» [10, с. 431]. Після цього реакція залу була непередбачена – всі присутні піднялися, про що свідчило лише одне: люди вже готові до змін, які поступово почали проявлятися у суспільстві.

Після того ж випадку за В. Чорноволом починають стежити. Проводять обшук. Із постанови про обшук від 6 вересня 1965 р., який вів слідчий, капітан Клименко, зі справи щодо поширення антирадянських документів випливає, нібито він займається розмноженням матеріалів, що мають наклепницький зміст та містять інформацію, яка псує авторитет радянського суспільства та порушує суспільний лад.

В. Чорновіл постійно перебував на боці українського народу, відродження української культури, мови, виступав за незалежність українського народу.

З часом усе більшої і загрозливішої форми набирав контроль за діяльністю та творчістю української інтелігенції. Це проявлялося у всілякого роду переслідуваннях, тиску, що спричинило новий поштовх для розвитку національно-культурного відродження, що, в свою чергу, мало б допомогти звільнитися в перспективі від існуючої тоді політичної системи. Вже у 1950–1960-х рр. в Україні з'являється новий рух, який зародився ще за СРСР, виступав за дотримання прав українського народу, відновлення української мови та піднесення української культури, – дисидентство, яке набуло зовсім інших форм громадського протесту [4, с. 13].

В. М. Чорноволові довелося діяти у важкий час, у складних суспільно-політичних умовах, в яких відбувалося формування нового покоління української інтелігенції. Воно мало за мету відбудову, відродження та поширення в умовах СРСР на території України української мови, культури і звичаїв, задля піднесення суспільної свідомості українського народу, що проявлялося насамперед у всіляких протестах, страйках, непокорі пануючому режиму.

Всі ті репресії і насилля, які відбувалися в суспільстві, розпалювали в душі та серці Чорновола бажання чинити їм опір, ні в якому разі не залишатися осторонь цих проблем. І тому травень 1966 р. ознаменувався працею «Правосуддя чи рецидиви терору?». Ця книга мала вплив на суспільство і сприяла дисидентському руху. Він уже тоді активно почав збирати різну інформацію про порушення прав людини та радянського законодавства судовими і слідчими органами. Ця збірка набула поширення, за кордон таємно потрапило 7 розділів, як, приміром, «Я нічого у вас не прошу» [8, с. 39].

Книга містила супровідні листи, призначені голові КДБ при Раді Міністрів УРСР В. О. Нікітченку, першому секретареві ЦК КПУ П. Ю. Шелесту, голові Верховного суду УРСР В. Г. Зайчуку, додатки (листи та клопотання української інтелігенції), документи В. М. Чорновола, а також інші матеріали, скарги, вирoki та «Справи» А. Горської, М. Озерного, М. Масютка, С. Караванського, Н. Світличної [9].

У документах Загального відділу ЦК Компартії України, у справах Адміністративного відділу зазначалося, що 20 квітня 1967 року В. Чорновіл написав «твір» під назвою «Лихо з розуму», в якому зводив наклеп на радянську дійсність, діяльність судово-слідчих органів, брав під захист осіб, засуджених свого часу за антирадянську пропаганду, зокрема Богдана і Михайла Горинів, Мирославу Зваричевську, Михайла Масютку, Ярослава Менкуша, Валентина Мороза, Михайла Осадчого та ін. За допомогою рідних і знайомих цих осіб він зібрав про них певні відомості, а затим доводив, що вони засуджені незаконно [6, арк. 101].

Книгу «Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»)» на Захід переправили таємно, саме з неї про тяжку долю України та про репресії над інтелігенцією дізнався увесь світ [2, с. 250].

За книгу «Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»)» автор був заарештований і засуджений у листопаді 1967 року на три роки ув'язнення в таборах суворого режиму. Це послужило причиною такого жорстокого покарання, що він уклав документальну збірку «Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»)», де містилися матеріали про заарештовану в 1965 р. інтелігенцію [1, с. 47].

Головне завдання, яке ставив у своїх працях В. М. Чорновіл, – донести інформацію про репресії до численної громадськості, показати об'єктивні причини й перебіг репресій та змалювати реальний образ засуджених людей.

Під час свого перебування у Львівській в'язниці В'ячеслав Максимович вів листування зі своїми рідними, нерідко розповідав у своїх листах про своє самопочуття, про умови, в яких він знаходиться, що впливали на нього.

Були листи-звернення, у яких він постійно наголошував на тому, що його перебування у тюрмі є незаконним, про те, що на нього чекає тюрма, а в тюрмі чекають фізичні знущання.

Через 18 місяців був звільнений за амністією. У 1969 р. з великими труднощами вдалося влаштуватися на роботу, і в цей же час народжується ідея стосовно випуску «Українського вісника». З 1970 р. він видає позацензурний, підпільний часопис «Український вісник», який був не лише самвидавком, а витокотом правдивої інформації про порушення прав людини, що поступово може винищити український народ, а далі зникне і держава. За той час, коли серед преси з'явився «Український вісник», він відразу привертає до себе увагу певної частини громадськості [8, с. 40].

У 1972 р. він знову потрапляє під арешт, засуджений за ст. 62 КК УРСР «Антирадянська агітація і пропаганда». За справою № 03.73 вироку, винесеного В. М. Чорновола, зазначалося, що В. Чорновіл брав участь у виданні позацензурного журналу «Український вісник», який нібито з першого по п'ятий номери за своїм змістом спрямований на підри́в і ослаблення радянської влади [7, с. 10].

В. М. Чорновіл був засуджений на 6 років таборів і 3 роки заслання. Перебував у Мордовії, Якутії (Чапанді) і весь цей час бореться за статус політв'язня, підпільно займаючись публіцистичною діяльністю, за що неодноразово отримує покарання. І це тоді, коли у 1975 р. Радянським Союзом підписано Гельсінську угоду, за якою офіційно зобов'язувався забезпечувати всі громадянські права громадян країни [5, с. 19].

Відбував термін у мордовських таборах для політв'язнів ЖХ-385/17-А (с. Озерне) і ЖХ 385/3 (с. Барашево). В. М. Чорновіл був організатором і учасником багатьох акцій протесту, голодувань, виснажливої боротьби за статус політв'язня. Більше половини терміну провів у ШІЗО (штрафний ізолятор) і ПКТ (приміщення камерного типу). «Зеківський генерал» – так згодом назвав нарис про нього письменник Михайло Хейфец. Разом з Борисом Пенсоном В'ячеслав Чорновіл написав книгу «Хроніка таборових буднів» (1975 р.), яку нелегально передано з табору за кордон і опубліковано 1976 р. у часописі «Сучасність» [3, с. 36].

Таким чином, В. М. Чорновіл ще зі студентських років, коли його почуття патріотизму зміцніли і виникла мрія про незалежну Україну, почав свій нелегкий шлях до неї. Ставши дисидентом він продовжує боротьбу з тоталітаризмом, разом зі своїми однодумцями і соратниками виступає за відродження української мови та культури. Висловлює протест владі, про що свідчить його виступ на презентації фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків». Відмовляється свідчити на закритому суді проти своїх однодумців, за що теж отримує покарання. Середина 60-х рр. стала періодом активної творчої діяльності В. Чорновола, в цей час він пише свої відомі праці «Правосуддя чи рецидиви терору?», «Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»)» та деякі інші твори,

в яких розкриває жахиття репресій над інтелігенцією, насилля, не законні дії влади, а згодом ці твори потрапили за кордон де їх було опубліковано.

Література

1. Бажан О. Провісник духовності свободи. Наукові записки : Історичні науки. Київ : 2008. 49 с.
2. Борець за вільну Україну. До 70-річчя від дня народження В. М. Чорновола. Календар знаменних і пам'ятних дат. К. : 2007. 24 грудня. С. 249 –253.
3. В'ячеслав Чорновіл: Біографія. Статті. Цитати. / від. за вип. Р. Сушко. К., 2007. 36 с. : іл.
4. Галицька-Дідух Т. Дисидентський рух на Прикарпатті наприкінці 50-х – в середині 80-х рр. XX ст. Історія України. 2012. № 9 –10. С. 13 –17.
5. Гречуха І. В. Про витоки Народного Руху України. Народний Рух України: місце в історії та політиці : матеріали III Всеукраїнської конференції м. Одеса, 10–11 вересня 1998 р. Одеса : Астропринт, 1998. С. 18 –20.
6. Документи Загального відділу ЦК Компартії України. Довідка Адміністративного відділу ЦК Компартії України, листи, інформації обкомів Компартії України, Прокуратури УРСР, Верховного суду УРСР, МОП УРСР – про проведені заходи боротьби зі злочинністю, про грубе порушення законності над Чорноволом В. М. та інших питань (13.01.1967 – 30.12.1967). ЦДАГО України (Центр. держ. архів громад. об'єднань України). Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6306. Арк. 101.
7. Хейфец М. В'ячеслав Чорновіл – зеківський генерал. Хроніка таборових буднів. К., 1991. 140 с.
8. Чорновіл В. Твори : у 10-ти т. Літературознавство. Критика. Журналістика / упоряд. Валентина Чорновіл. К. : Смолоскип, 2002. Т. 1. 640 с.
9. Чорновіл В. Твори : у 10-ти т. «Правосуддя чи рецидиви терору?», «Лихо з розуму». Матеріали та документи 1966–1969 рр. / упоряд. Валентина Чорновіл. К. : Смолоскип, 2003. Т. 2. 908 с.
10. Чорновіл В. Твори : у 10-ти т. Статті, виступи, інтерв'ю (березень 1990 – грудень 1992) / упоряд. Валентина Чорновіл. К. : Смолоскип, 2011. Т. 7. 1080 с.
11. Чорномаз Б. Дисидентство шістдесятих: спадкоємність мети національно-визвольних змагань. Пам'ять століть. 2001. № 4. С. 138 –143.

УДК 94(477.83) «1947»

ДЕПОРТАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ ДРОГОВИЧЧИНИ 21 ЖОВТНЯ 1947 РОКУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЗВІТУ ОУН)

Руслана Попп,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*

Проаналізовано інформацію про масову депортацію населення Дрогобиччини 21 жовтня 1947 р., яка подана у звіті ОУН. Доведено, що відомості підпільників викривають злочинну політику радянської системи на західних землях України у перші повоєнні роки.

Ключові слова: *Дрогобиччина, депортаційна акція, звіт, ОУН та УПА, радянська система.*

The information on the mass deportation of the population of Drohobych on October 21, 1947, which was submitted in the OUN report, was analyzed. It is proved that the information of the underground exposes the criminal policy of the Soviet system in the western lands of Ukraine in the first postwar years.

Keywords: *Drohobych region, deportation action, report, OUN and UPA, Soviet system.*

21 жовтні 1947 р. розпочалася масштабна депортація населення західних областей України, операція «Захід». Радянська система, що відновлювалася / утверджувалася в краї, ставила за мету, остаточно здолати супротив ОУН та УПА, позбавити його соціальної підтримки.

Депортації, як засіб боротьби з ОУН та УПА, висвітлюються у багатьох працях присвячених українському визвольному руху. Й. Надольський безпосередньо аналізує причини, методи та етапи проведення депортацій із західно-українських земель. Підготовку, здійснення, масштаби операції «Захід» розкривають у своїх дослідженнях О. Бажан, А. Когут [1], [4]. Актуальним сьогодні є і регіональний аспект проблеми [3], [5], [7].

Нашою метою було висвітлити погляд на події депортаційної акції 21 жовтня 1947 р. з боку учасників українського націоналістичного підпілля. Звіт ОУН про виселення населення Дрогобицького району зберігається у Галузевому державному архіві СБУ України (фонд 13, справа 376, том 78, арк. 372–391). Цитати в публікації подаються зі збереженням стилю оригіналу.

Українське підпілля чітко усвідомлювало мету виселень, які здійснювала радянська система. У звіті наголошується, що «московсько-більшовицькі наїзники, щоб викоринити духовні та моральні надбання українського народу мимо арештовування, побоїв, засудів й інших методів терору, стосують один з найбільш підлих методів, які українська історія зазнала лише за татарського лихоліття. Вони висилають свідомий український елемент у далекі Сибірські тайги, засуджуючи цих на повільне конання в холоді, голоді при важкій роботі» [2, арк. 372].

Інформація у звіті ОУН доводить, що повстанці ще з весни 1947 р. підозрювали про акцію, «бо вже від тоді більшовицьке мgb-мвд підготовляли списки населення при допомозі своїх секретних агентів-падлюк, призначеного на вивіз» [2, арк. 372]. Радянські спецслужби також збирали дані про майно, постійне місце перебування людей, які були визначені на вивезення. Чутки про можливе виселення поширювалися між населенням. Незважаючи на секретність, самі організатори, за певних обставин, вибюкували інформацію. У звіті, як приклад, наводиться факт, коли другий секретар Меденицького районного комітету партії «в часі пиття горілки з одним головою сільської ради, казав про те, що осінню буде вивіз і будуть вивозити родини підозрілих у співпраці з повстанцями-революціонерами» [2, арк. 372]. Підпільники повідомляють, що доказом наближення операції було те, що в населених пунктах, з яких планувалася депортація, на початку жовтня 1947 р. прибули гарнізони внутрішніх військ МВС, які заарештовували людей, описували майно, організовували засідки проти повстанців. Щоб замаскувати свої дії, затримували багатьох, не тільки запідозрених у зв'язках з ОУН та УПА чи членів їх родин. Таку тактику підпільники порівнюють з вовком в овечій шкурі, який хоче «скоріше схопити ягня» [2, арк. 372].

День 21 жовтня 1947 р. підпільники назвали – днем «злочинного морду» [2, арк. 372]. Із звітних матеріалів випливає, що до операції були задіяні сили МДБ та МВС «червонопагонники», керували «уповноважені по висилці», [2, арк. 381]. Допомогали чекістам «стрибки» (учасники винищувальних батальйонів) [2, арк. 374, 377, 381]. Залучали також і сільський актив [2, арк. 375]. У матеріалах звіту їх збірно називають «большевики».

За повідомленням підпільників, операція «Захід», розпочалася на Дрогобичині о 3 годині ночі, коли люди ще міцно спали. Радянські силовики у кожному селі ділилися на окремі групи, оточували заздалегідь визначені помешкання, в які дуже часто вдиралися силою, розбивши вікна чи двері, наказували збиратися у дорогу [2, арк. 372; 377; 385]. В такій ситуації люди поводити себе по-різному. Згадується випадок, коли жителька села Далява спитала «большевиків», чому вони так довго не приходили, що чекала їх ще з вечора, на що вони відповіли: «Запекла бандерівка навіть на Сибір не боїться їхати» [2, арк. 380]. Більшість були розгублені, не хотіли збиратися, при цьому плакали, обурювалися, проклинали та обзивали своїх кривдників, навіть, втрачали свідомість [2, арк. 376; 385; 386; 388]. Всіх, хто намагався

опиратися, просився не висилати, чи пробував тікати, виганяли з домівок «голими і босими», навіть діти були в «одних сорочинках», жорстоко били [2, арк. 376; 383; 386; 388; 389]. У селі Нижні Гаї чергою автомата розстріляли жінку та кинули під тин, а її побитого і напівголого чоловіка забрали зі собою [2, арк. 379]. Не зважали на дітей, немічних, хворих та літніх людей. Старші люди часто просили, щоб з ними відразу розправитися, щоб вони померли на власній землі, на що «большевики» відповідали: «по што вбивать, самі подохнете» [2, арк. 382]. Підпільники з жалем зауважують, атмосфера була гнітючою «було чути крики, зойки, плач і іншого роду голоси, немов би провалився світ», але болісні відчуття, поєднувалися з відчуттями ненависті до ворога [2, арк. 377, 375].

Селян зганяли, звозили на машинах та підводах на збірні пункти, які були біля сільських рад, там люди часто довго чекали на подальше транспортування, «в часі такого стояння виселенці дуже помокли і померзли, бо в цей час падала сніжниця» [2, арк. 377, 373]. Повідомлення з різних сіл Дрогобиччини доводять, що людям свідомо не давали часу зібратися, взяти з собою елементарні харчі та одяг, не дозволили брати жодні передачі від своїх односельчан, які сходилися до збірних пунктів і намагалися хоча б якось допомогти [2, арк. 378, 379, 381; 382, 383, 384, 386, 387, 389]. Куртку і чоботи, які своїй сусідці приніс сусід на збірний пункт у селі Орів, «большевики» вирвали з його рук і викинули в ріку, «набили і нагнали додому» [2, арк. 377]. У Доброгостові селяни вигукували: «ви нас так висвободили, що нині з наших хат викидуєте нас без куска хліба» [2, арк. 374]. Одну жінку в Уличному, яка обурювалася, чому їй не дали можливість взяти харчі, «большевик» вдарив прикладом, що вона аж упала, і пригрозив: «Як ще будеш ругатися, проколю багнетом. Бандитко». Депортованих висаджували на вантажівки, підводи і під охороною доправляли на залізничну станцію міста Дрогобича. По дорозі, боячись супротиву, військові постійно стріляли утору [2, арк. 272]. Односельчан відганяли від виселенців, не давали можливості попрощатися [2, арк. 377, 383, 387]. У Волі Якубовій селяни намагалися закидати на від'їжджаючі підводи «харчі та одягу», які принесли для тих, кого вивозили, «та большевики почали стріляти селянам понад голови так, що селяни мусіли відступити від підвод», але все рівно проводжали своїх односельців аж за село [2, арк. 387].

Підпільники показують як люди намагалися все це пережити, наводять їх безпосередні висловлювання. При від'їзді селяни-«виселенці» з Михайлевич вигукували до своїх односельців: «Не плачте за нами, ми там скорше можемо пережити ніж ви тут» [2, арк. 381], а з Орова зверталися з пророчими словами: «Не сумуйте, не плачте за нами, прийде час, що ми знову повернемося на свою рідну землю, а за всі наші знущання та кривди прийде ворогові відплата» [2, арк. 381]. Мужчини з Снятинки «трималися твердо, гордо гляділи в очі ворога, а жінки, діти плакали» [2, арк. 387]. 85-літня Куцик Катерина з села Далява по дорозі «співала пісні» [2, арк. 380]. В Почасевичах людям, які жаліли своїх односельців, «большевик» сказав: «Не плачте незадовго і ви туди поїдете» [2, арк. 383].

Підпільники повідомляють про те, що чекісти «грабували селянське добро», «все що було краще забрали собі», «речі малі величиною, але багаті якістю» [2, арк. 374, 375, 378]. У Болахівцях «ловили курей, гусей, кроликів, стріляли за ними», в Орові розбирали вулики [2, арк. 383, 377].

На залізничній станції Дрогобича людей запроторювали до вагонів, які були диряві, брудні та смердючі, перед тим ними перевозили худобу, вугілля, «кайніт» (добриво) [2, арк. 377]. Вагони закривали і забивали дошками [2, арк. 379]. Заганяли у вагони по 40-50 осіб, тому не було зовсім місця та повітря. В «заколючених вагонах було чути крики та плач дітей та жінок», але люди намагалися триматися [2, арк. 379]. Так, селяни з Трускавця та

Модрич «співали українські революційні пісні», на що большевики говорили: «...пождіть лише, вам відхочеться, як зголоднієте» [2, арк. 374, 384]. Людей на станції протримали до 23 жовтня. Тоді о 5 годині ранку транспорт з «виселенцями» рушив з Дрогобича у «глибину тюрми народів СРСР». У звіті повідомляється, що населення з Дрогобиччини депортувалося в Молотовську область СРСР [2, арк. 390].

Важливою є інформація підпільників про масштаби депортаційної акції. У звіті наводяться цифри по окремих населених пунктах Дрогобицького району, скільки родин та їх членів планувалося вислати, а скільки вислали. Розбіжностей майже не було, «большевики» чітко виконували рознарядку. Як виняток, можна назвати село Почаєвичі, з якого планували депортувати 4 родини, вивезли – 1, бо дві не застали на місці, вони заховалися заздалегідь; одну звільнили на вокзалі; трьом чоловікам вдалося втекти вже по дорозі на заслання за Стриєм [1, арк. 383]. За підрахунками підпільників з Дрогобича депортували приблизно 150-170 родин: з Дрогобицького району виселили 575 родин (1155 осіб), серед них жінки з дітьми (765 осіб), чоловіки (390 осіб), діти (до 15 років) – 391 особа. Наголошується, що це не повні дані, бо, інформації з деяких сіл повстанці не мали. А з села Солонське тоді взагалі нікого не депортували. За радянськими даними із залізничної станції Дрогобича 23 жовтня 1947 р. було відправлено 1634 особи «спецконтингенту» [1, с. 138].

Дорога на заслання була надзвичайно тяжкою, не всі доїхали, «з голоду і замерзло з морозу 18 осіб, в тому числі 7 чоловіків, 9 жінок і 2 дітей» [2, арк. 391].

Отже, інформація подана у звіті ОУН про переселенську акцію населення Дрогобицького району 21 жовтня 1947 р., є важливим доказом злочинної політики радянської системи на західних землях України у перші повоєнні роки. Лише залучення до наукового обігу раніше заборонених джерельних матеріалів, дасть можливість об'єктивно висвітлити методи, якими радянська система нищила українську націю.

Література

1. Бажан О. Операція «Захід» – апогей депортаційних акцій радянських спецслужб на західноукраїнських землях (1940-1950-ті роки). Реабілітовані історією. Львівська область / упоряд.: Савчак В. М. (керівник) [та ін.]. Л.: Астролябія, 2014. Кн. 2. С. 127–141.
2. Звіт з виселенчої акції 21.X.1947. ГДА СБУ (Галузевий державний архів Служби безпеки України). Ф.13. Спр. 376. Т. 78. Арк. 372–391.
3. Ільницький В. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945-1954). : монографія. Дрогобич: Посвіт, 2016. 696 с.
4. Когут А. Операція «Захід» у контексті радянських депортацій із Західної України 1940-1950-ті рр. Вирване коріння: дослідження, документи, свідчення. К., 2020. 51–68 с.
5. Макарчук С. Радянські методи боротьби з ОУН і УПА (за матеріалами 1944-1945 рр. з Дрогобицької та Львівської областей). Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск. Дрогобич, 2002. С.65–91.
6. Надольський Й. Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в західних областях України (1939-1953 рр.) : монографія. Луцьк: Вежа, 2008. 258 с.
7. Попп Р. Депортаційно-переселенські процеси в Дрогобицькій області (1944-1953 рр.). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2014. Вип. 38. С. 203–206.

ПРЕДМЕТИ ЗБРОЇ РОСІЙСЬКОГО ТА РАДЯНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ У МУЗЕЇ ЯК ЗАСІБ ІДЕОЛОГІЧНОГО ТИСКУ

Андрій Прокіп,

кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник
Львівського історичного музею

На прикладі роботи Львівського історичного музею (ЛІМ) та відділу «Музей–Арсенал», висвітлено вплив російської ідеологічної агресії радянського періоду на практично усі ділянки духовного життя українців, у тому числі, й на музейне середовище. З'ясовано, що через домінуючі у музейних експозиціях предмети російського та радянського походження (зокрема, предмети зброї у відділі «Музей–Арсенал»), тоталітарна система цілеспрямовано нав'язувала українцям брехливі російсько-радянські міфи та стереотипи.

Ключові слова: музейне середовище, музейний предмет, експозиція, зброя, відділ «Музей–Арсенал», тоталітаризм, російсько-радянський ідеологічний тиск.

The influence of the Russian ideological aggression of the Soviet period on practically all areas of the spiritual life of Ukrainians, including the museum environment, is highlighted on the example of the work of the Lviv History Museum (LHM) and the Museum-Arsenal department. It has been found that, through dominant items in museum exhibits, items of Russian and Soviet origin (in particular, weapons in the Museum-Arsenal department), the totalitarian system deliberately imbued Ukrainians with false Russian-Soviet myths and stereotypes.

Keywords: museum environment, museum subject, exposition, weapons, Museum-Arsenal department, totalitarianism, Russian-Soviet ideological pressure.

У радянську епоху комуністична тоталітарна система намагалася за допомогою різноманітних засобів методично знищувати національну свідомість українців й виховувати покірних системі «радянських людей». Це завдання почало успішно реалізовуватися уже з вересня 1939 року, щойно Західна Україна опинилася під російсько-радянською окупацією й тут на всю потужність «запрацював» тоталітарний механізм.

Головним завданням радянського тоталітаризму стало руйнування і перебування на радянський лад усього культурно-мистецького простору Західної України, у тому числі її музейного середовища. Так, 8 травня 1940 року, Рада Народних Комісарів УРСР своєю постановою ліквідувала Національний музей ім. короля Яна III у Львові та Музей історії Львова й об'єднала дві установи в один Львівський історичний музей (ЛІМ).

Після Другої світової війни, з колекції зброї ЛІМу російські окупанти вилаучали найбільш цінні культурно-історичні пам'ятки та передавали їх в інші музеї СРСР. Всього було вилучено понад 400 предметів зброї, які надійшли у практично всі історичні музеї Української РСР. Деякі речі передавалися до музеїв Білоруської РСР, до РРФСР (Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки), зокрема до Москви та Ленінграда [3].

Водночас, з метою посилення російсько-радянської присутності у музейному просторі Західної України, фонди та експозиції ЛІМу стали інтенсивно наповнюватися дорадянськими російськими та радянськими предметами зброї з музеїв Росії, головним чином з Москви і Ленінграда.

Зразки російської та радянської зброї, озброєння, військового спорядження різних історичних періодів надходили до ЛІМу переважно з Державного історичного музею Москви, Державного Ермітажу в Ленінграді, Артилерійського музею у Ленінграді.

Особливо активно процес насичення експозицій та фондів ЛІМ російськими пам'ятками зброї відбувався у 1940-1950-х роках. Так, у 1948 р. з Держав-

ного історичного музею Москви, ЛІМ отримав кавалерійський пістолет зразка 1809 р. (З-2109), Росія (Тула), російську гвинтівку системи Крка (З-2325) [2], кістен (З-1728), бойову сокиру ХІІІ ст. (З-1751) [1] та ін.

Упродовж 1954–1955 років, колекція ЛІМу поповнилася такими зразками зброї з російських музеїв, як, наприклад: еспондон з гербом Росії ХVІІІ ст. (З-1754), що надійшов з Державного історичного музею Москви (переданий до ЛІМ у 1954 р.) [1], російський піхотний пістолет ХІХ ст. (З-2101) з Державного історичного музею Москви (переданий у 1954 р.), російський офіцерський пістолет (З-2100) з ленінградського Державного Ермітажу (переданий у 1955 р.), російський піхотний пістолет зразка 1809 р. (З-2107) з Державного Ермітажу (переданий ЛІМ у 1955 р.), російський піхотний пістолет зразка 1809 р. (З-2108) з Державного Ермітажу (переданий у 1955 р.), піхотна рушниця ХVІІІ ст. (З-2326) з Державного Ермітажу (передана ЛІМ у 1955 р.), піхотна рушниця ХVІІІ ст. (З-2329) з Державного Ермітажу (передана ЛІМ у 1955 р.), рушниця піхотна (З-2331) з московського Державного історичного музею (передана ЛІМ у 1954 р.), рушниця піхотна (З-2335) з Державного Ермітажу (передана ЛІМ у 1955 р.), рушниця піхотна зразка 1808 р. (З-2336) з Державного історичного музею Москви (передана ЛІМ у 1954 р.), рушниця піхотна (З-2338) з Державного історичного музею Москви (передана ЛІМ у 1955 р.) і т. д. [2].

З метою популяризації радянських «здобутків» у ЛІМі створили окремий відділ «Історії радянського суспільства». Експозиції інших відділів ЛІМ також повинні були у всякий спосіб пропагувати псевдогероїчне російське та радянське минуле.

Не залишався поза увагою і відділ ЛІМ «Музей–Арсенал», який після кількарічної реконструкції відкрили 18 травня 1981 р. Саме у цьому році комуністична влада планувала гучно відсвяткувати 725-річний ювілей Львова й відреставрована пам'ятка архітектури ХVІ ст. – Міський арсенал – мала продемонструвати «особливу турботу» радянських чиновників у питанні задоволення культурних потреб громадян міста [6, с.4].

Практично все тодішнє радянське керівництво Львова та області було присутнє на його відкритті. Часопис «Ленінська молодь» 19 травня 1981 р., устами Т. Ніколаєнка – автора статті «Арсенал» – новий львівський музей, у дусі тодішньої радянської патетики, повідомляв наступне: «Учора, у Міжнародний день музеїв, у Львові відкрито «Арсенал». З цієї нагоди відбувся мітинг трудящих міста. Його відкрив голова виконкому Ленінської райради депутатів трудящих В. Летюга. На відкритті виступив також секретар Львівського міськкому компартії А. Борзенко, начальник обласного управління культури В. Висоцький. Право відкрити новий музей – перерізати червону стрічку було надано голові міськради В. Пехоті та першому секретареві Ленінського райкому компартії України Ю. Курапову. В церемонії відкриття взяли участь перший секретар Львівського міського комітету компартії України В. Секретарюк, голова облпрофради Г. Пижик, завідувачий відділом культури обкому компартії України М. Божко, секретар Львівського міськкому партії А. Тавпаш, секретар Ленінського РК КПУ З. Гіптерс, перший секретар обкому комсомолу В. Жипа, заступник голови виконкому Львівської міськради І. Панцюк, секретар облпрофради М. Вахула, представники громадськості» [4, с.1].

Звичайно, що експозиція нового музею мала відповідати тодішнім ідеологічним установкам й, відповідно, не могла обійтися без речей російського та радянського походження, кількість яких в експозиції перевищувала кількість предметів зброї з інших країн світу.

У музейній експозиції відділу «Музей–Арсенал» російська присутність була досить відчутною. Відвідувачам надавалася можливість оглянути понад 40 експонатів з Росії, СРСР із загальної кількості більше 500 предметів експозиції.

Уявлення про те, які саме предмети, пов'язані з Росією, СРСР демонструються в основній експозиції відділу «Музей–Арсенал» можна скласти з наступних даних:

- Шабля кавалерійська, Росія, поч. XIX ст., №3-657, зал №1, вітрина №3;
- Шабля кавалерійська, Росія, 1832 р., №3-656, зал №1, вітрина №3;
- Шабля кавалерійська, Росія, 1916 р., №3-650, зал №1, вітрина №3;
- Шашка офіцерська, Росія, 1909-1916 рр., №3-690, зал №1, вітрина №3;
- Шашка козака, Росія, 1911 р., №3-1677, зал №1, вітрина №3;
- Шашка драгунська, Росія, кін. XIX ст., №3-648, зал №1, вітрина №4;
- Кіраса офіцерська, Росія, XIX ст., №3-3493, зал №1, вітрина №4;
- Бердиш, Росія, XVI-XVII ст., №3-1266, зал №1, вітрина №4;
- Бердиш, Росія, XVI-XVII ст., №3-1276, зал №1, вітрина №4;
- Бердиш, Росія, XVII ст., №3-1280, зал №1, вітрина №4;
- Сокира абордажна, Росія, XVIII ст., №3-1333, зал №1, вітрина №4;
- Револьвер системи Наган, Росія (Тула), 1911 р., №3-2186, зал №1, вітрина №7;
- Рушниця піхотна, Росія (Тула), 1807 р., №3-2319, зал №1, вітрина №8;
- Штуцер т. зв. «літніхський», Росія. 1856 р., №3-2320, зал №1, вітрина №8;
- Гвинтівка драгунська, Росія (Тула), 1850 р., №3-2325, зал №1, вітрина №8;
- Гренадерка, Росія, II пол. XVIII-поч. XIX ст., №3-2381, зал №1, вітрина №8;
- Гренадерка, Росія, II пол. XVIII-поч. XIX ст., №3-4262, зал №1, вітрина №8;
- Гренадерка, Росія, II пол. XVIII-поч. XIX ст., №3-4263, зал №1, вітрина №8;
- Гренадерка, Росія, II пол. XVIII-поч. XIX ст., №3-4265, зал №1, вітрина №8;
- Каска уланська, Росія, 1825-1855 рр., №Шр-195, зал №1, вітрина №8;
- Каска кірасирська. Росія, II пол. XIX ст., №Шр-212, зал №1, вітрина №8;
- Каска офіцерська. Росія, XIX ст., №Шр-171, зал №1, вітрина №8;
- Гвинтівка піхотна системи Крнка. Росія (Іжевськ), 1869 р., №3-2325, зал №1, вітрина №8;
- Гвинтівка піхотна системи «Бердан-2», Росія, 1885 р., №3-3669, зал №1, вітрина №8;
- Гвинтівка системи «Мосіна», СРСР (Тула), 1927 р., №3-2973, зал №1, вітрина №8;
- Багнет зразка 1870 р., Росія, кін. XIX ст., №3-743, зал №1, вітрина №17;
- Картина худ. Ю. Лукасевича «Російські кавалеристи (гусари поч. XIX ст.)», №Ж-1557, зал №1;
- Картина худ. Ю. Лукасевича «Російські кавалеристи (улани поч. XIX ст.)», №Ж-1732, зал №1;
- Картина худ. Ю. Лукасевича «Російські кавалеристи (кірасири поч. XIX ст.)», №Ж-1558, зал №1;
- Картина худ. Ю. Лукасевича «Сурмач російської гвардії, кавалерист (поч. XIX ст.)», №Ж-607, зал №1;
- Картина худ. Ю. Лукасевича «Російські піхотинці (поч. XIX ст.)», №Ж-1733, зал №1;
- Кинджал «кама», Росія (Тула), кін. XIX ст., №3-131, зал №2, вітрина №4;
- Кортник офіцера авіації, Росія, Златоуст, поч. XX ст., №3-240, зал №2, вітрина №6;
- Шашка (т. зв. «георгіївська»). Росія, поч. XX ст., №3-212, зал №2, вітрина №7;
- Міномет, Росія, поч. XX ст., №3-3365, зал №2;
- Протазан унтер-офіцерський армійський, Росія, XVIII ст., №3-1432, зал №2, піраміда №3;

- Протазан, Росія, XVIII ст., №3-1419, зал №2, піраміда №3;
- Піка кавалерійська зр. 1901 р., Росія, поч. XX ст., №3-3780, зал №2, піраміда №4;
- Піка козака зр. 1901 р., Росія, поч. XX ст., №3-3568, зал №2, піраміда №4;
- Піка уланська, Росія, XIX ст., №3-1397, зал №2, піраміда №4;
- Литавра, Росія, XVIII ст., №Mi-63, зал №2.

Керуючись постановою ЦК КПРС «Про поліпшення ідейно-виховної роботи музеїв» з 1982 р., яка закликала радянські музеї ширше впроваджувати у практику музейної роботи сучасні технічні засоби, зокрема голографію, у «Арсеналі», наприкінці 1983 р., створили першу в СРСР тематичну стаціонарну виставку голограм під назвою «Старовинні і радянські ордени».

Вона доповнювала основну експозицію, розкривала основні етапи розвитку російської й радянської нагородних систем. На виставці демонструвалися голографічні зображення орденів Вітчизняної війни, Кутузова, Олександра Невського, Перемоги, Леніна, Червоного Прапора, Трудового Червоного Прапора, «Знак Пошани», медалей «Золота Зірка» Героя Радянського Союзу, «Серп і Молот» Героя Соціалістичної Праці [5, с. 2]. Виставка голограм нагород, з прибраними радянськими, але залишеними російськими XVIII–XIX ст. діє і сьогодні.

Таким чином, можемо констатувати, що російський ідеологічний тиск радянського періоду відчувався практично у всіх ділянках духовного життя українців, у тому числі, у музейному просторі. Через переважаючі у музейних експозиціях предмети російського та радянського походження, тоталітарна система цілеспрямовано нав'язувала українцям брехливі російсько-радянські міфи і стереотипи, яких значна частина українського суспільства не в змозі позбутися і дотепер.

Література

1. Архів Львівського історичного музею (далі ЛІМ), фондова група «Зброя», кн. 4., №№ 3-1728, 3-1751, 3-1754.
2. Архів ЛІМ, фондова група «Зброя», кн. 5, №№3-2100, 3-2101, 3-2107, 3-2108, 3-2109, 3-2325, 3-2326, 3-2329, 3-2331, 3-2335, 3-2336, 3-2338.
3. Мельник Б. В., Роман О. М. Колекція зброї Львівського історичного музею, Скарби зброї XV–XVIII ст. з колекції Львівського історичного музею. Каталог виставки, Лодзь, 2006, 131 с.
4. Ніколаєнко Т. «Арсенал» – новий львівський музей, Ленінська молодь, Львів, 1981, 19 травня, ч.60, с.1.
5. Старовинні і радянські ордени. Виставка голограм, Львів, 1987, 16 с.
6. Шипов А. Мирная профессия «Арсенала», Львовская правда, Львов, 1985, 29 июня, ч.124, с. 4.

УДК 94(477.7):314.15(=411.16)»1930»

ЄВРЕЙСЬКІ ГОСПОДАРСТВА ПІВДНЯ УСРР У ЧАСИ ГОЛОДОМОРУ-ГЕНОЦИДУ 1932 – 1934 РР.

Олеся Розовик,

кандидат історичних наук, доцент кафедри україністики Національного медичного університету імені О.О. Богомольця

У статті висвітлено загальні статистичні дані щодо процесу утворення єврейських населених пунктів на Півдні України, рівень їх забезпечення землями, становище

єврейських господарств під час Голодомору та причини зворотного переселенського руху серед їх мешканців.

Ключові слова: єврейські господарства, єврейський національний район, УСРР, Голодомор.

Abstract. The article deals with general statistics on the process of formation of Jewish settlements in southern Ukraine, the level of their land supply, the situation with the Jewish farms during the Holodomor and the reasons for the reverse resettlement movement among their inhabitants.

Keywords: Jewish farms, Jewish national raion, Ukrainian SSR, Holodomor.

Впродовж 1921 – 1932 рр. на Південь УСРР переїхало планово у сільську місцевість 15,9 тис. єврейських сімей (95,4 тис. осіб). Для їх поселення з республіканського колонізаційного фонду було відведено 150 тис. дес. землі. Якщо впродовж 1921 – 1925 рр. на нових землях єврейські переселенці заснували 95 національних сіл, то на 1932 р. їх кількість зросла до 186 одиниць. У цей час у них проживало 8,3 тис. сімей (49,6 тис. осіб), а земельна площа, зайнята цими селами, становила 122,43 тис. десятин угідь [6, арк. 73; 9, арк. 54; 11, арк. 29]. Крім цього, євреями-переселенцями було засновано десятки національних хуторів. До того ж, багато єврейських родин оселилися у вже існуючих селах. А ті, які не хотіли займатися землеробством та самовільні переселенці, а таких було декілька тисяч сімей, влаштовувалися на різні роботи у Одесі, Херсоні, Миколаєві, Сімферополі, Маріуполі та інших містах Півдня України.

На нових місцях свого оселення євреї-переселенці вели як індивідуальне господарство, так й створювали колективне. Вже у 1922 – 1925 рр. вони у своїх селах і хуторах організовували сільгоспартілі, ТСОЗи, комуни. Причому, переїжджаючи на Південь України з різних північних округів республіки, вони прагнули оселитися тут згуртовано, так як і жили до свого переселення. На відміну від інших сіл по 40 – 50 дворів, які створювали переселенці-українці, єврейські села, як правило, будувалися по 80 – 100 дворів. Це давало можливість таким господарствам працювати більш ефективніше, ніж роздрібним хуторам у 10 – 15 дворів [4, арк. 339; 10, арк. 72]. Новоутворені великі села, відповідно, мали значно більші масиви орних земель, ніж малі хутори. На них у виробничих процесах селяни могли застосовувати техніку, поліпшені методи обробітку ґрунтів, впроваджувати спеціалізацію у землеробство, будувати системи зрошення тощо. З розгортанням суцільної колективізації, з 1930 р. по 1932 р. багато єврейських сімей, які потрапили в реєстр планового переселення на Південь України, переїжджали жити і працювати вже безпосередньо у колгоспи. Це було обов'язковою умовою їх переселення. До 1928 р. налічувалося декілька сотень єврейських господарств у південних районах республіки. У них працювала 6881 сім'я, що становило 15,5 % від загальної кількості єврейських родин, які мешкали на півдні республіки. У 1929 р. цей показник зріс до 50,5 %, а на 1930 р. становив 66 відсотків. У доповнення до діючих колективних господарств, тут впродовж 1930 – 1931 рр. утворився ще 181 колгосп [10, арк. 5, 14, 15, 17; 12, арк. 20]. У зв'язку зі створенням нових 38 переселенських населених пунктів, у районі старих єврейських колоній Запорізької і Маріупольської округ виникло питання про перерайонування сілрад. Кілька поселень почали обслуговуватися однією сілрадою. Були створені 9 єврейських, 2 змішаних єврейсько-німецьких, 2 українські сілради які об'єдналися в один єврейський національний район Запорізької округи де єврейське населення становило 75 % [1, арк. 98]. У Дніпропетровській області були створені Сталіндорфський та Ново-Златопільський, а в Одеській - Калініндорфський національні єврейські переселенські райони.

На 1932 р. у національних єврейських районах і селах було колективізовано 85 – 90 % селянських дворів [5, арк. 8]. Для безземельних єврейських родин відводилися землі з розрахунку близько 2 дес. на особу. Наприклад, родини

які переселилися до Гуляй-Пільського району й склалися з 4 осіб, отримали 8 дес., з 7 осіб – 12,5 дес., 8 осіб – 14 дес. землі [2, арк. 60].

Уже з початку 1932 р. з України почало виїжджати населення на Далекий Схід, Біробіджан, невелика кількість сімей – на землі колонізаційного фонду УСРР та Криму. У літній період та вересень офіційно зареєстровано 418 єврейських родин, а у жовтні – грудні 1932 р. – 46 родин, які виїхали до Біробіджану [7, арк. 8-9].

Щодо внутрішньо-українського стихійного переселення, то у 1932 р. НКЗС (Народний комісаріат земельних справ) не виділив кошти для харчування переселенців, тому вони купували продукти за власні гроші [8, арк. 82]. Скрутне становище із продовольством та фуражем склалося у місцях вселення. Так, переселенці з Калініндорфського єврейського національного району, яким обіцяли видати по 30 фунту муки на сім'ю в Кременчуцькому районі, фактично отримали лише по 1 фунту. Замість 1 літра молока на особу в день, вони отримували лише 1 склянку, а після деякого часу – 3 склянки молока на 4 – 5 осіб. Зернових видавали лише по 50 грамів на працюючих членів родини, а для непрацюючих – 25 грамів. Фуражу для годівлі худоби та домашніх птахів не видавали, тому вони почали вимирати. Щодо грошового забезпечення, кожному переселенцю місцеві органи мали видати 30 крб., а фактично вони отримали по 5 крб. Часто їх переселяли у невеликі квартири по 3 – 4 особи, без меблів та засобів обігріву. Іншій частині переселенців виділяли під проживання школу без опалення. Дітям під час вселення видали по 1 фунту борошна з кукурудзи та 1 стакан молока. Ця ситуація призвела до втеч дітей з поселення. Велика частина переселенців змушена була виїхати з Кременчука, Полтави назад на малу батьківщину [13, арк. 13-14]. У 1932 р. з Калініндорфського району, лише за офіційними даними, виїхало 400 єврейських родин.

Голодомор був в усіх національних єврейських районах та окремих поселеннях. Єврейські колгоспи, так само як й інші, за невиконання планів хлібозаготівель, блокувалися та заносилися на «чорні дошки». Скільки померло єврейського населення під час Голодомору, достеменно невідомо. Проте навіть уривчасті дані свідчать про масові смерті серед єврейських переселенців. Так, у березні 1933 р. лише у с. Ворошиловоградське Сталіндорфського району, від голоду померло 749 селян. А показники смертності серед селян Калініндорфського району були найвищими серед районів Одеської області [3, арк. 9, 10].

У вересні-жовтні 1934 р. знову посилювалося голодування людей на Дніпропетровщині. Особливо сильний недорід був у Сталіндорфському районі, який складався на 60 % з українських, німецьких і старих єврейських поселень і на 40 % – з переселенців, які прибули туди протягом 1926 – 1934 років. У названому районі протягом 103 днів не було жодного дощу. Тому восени 1934 р. був надзвичайно низький врожай по всіх колгоспах району – 2,05 ц. з гектара. У переселенському колгоспі «Спілка» цей показник становив 1,5 ц. з га., «Ленін» – 1,1 ц. з га., «Ботвина» – 1,3, «Більшовик» – 0,83, «Озет» – 1,8 ц. з гектара. Для потреб колгоспників відрахували лише 10 % від обмолочених зернових культур. Тому у деяких колгоспах Сталіндорфського району вже в період збору врожаю, селяни почали харчуватися сурогатами, почали від голоду опухати діти. Сталіндорфський Райком КП(б)У дозволив надавати колгоспникам 15 – 20 і більше відсотків від обмолоту. Видача продовольства на трудовень у переселенських колгоспах становила: 167 г у колгоспі «Леніна», 200 г – «Новий Шлях», до 700 г у колгоспах «Каганович» і «Яковлев» [14, арк. 120, 121]. Таке скрутне становище призвело до повернення переселенців у місця виходу або переїзду їх у міста.

Ще однією причиною виїзду переселенців назад на батьківщину було велике навантаження орної землі на одного працівника колгоспу. Так, у колгоспі «Біробіджан» Дніпропетровської області всього нараховувалося 26 працездатних осіб й на одну особу припадало 37 га орної землі, а у колгоспі «Сталін-

форфер Емес» ці показники були 51 й 15 відповідно [14, арк. 123]. У інших переселенських колгоспах на одного працездатного члена припадало від 7 до 13 га. Якість сільськогосподарського виробництва у названих переселенських колгоспах була значно нижчою, ніж в українських, російських та німецьких колгоспах. Це було пов'язано з тією обставиною, що у єврейських переселенських колгоспах було мало молоді й значне переважання людей похилого віку. Із містечок та міст, як правило, почали переселяти у колгоспи малозабезпечених осіб. Згодом, місцеві органи влади перестали надавати будь-які кредити переселенцям на придбання худоби. У комплексі все це призвело до нестачі робочої сили, неефективного виробництва й неповної заселеності окремих поселень. У Сталіндорфському та Новозлатопільському національних єврейських районах до Голодомору налічувалося більше 4000 родин. Переселенські поселення вони будували, переважно, хутірського типу, з великим землезабезпеченням – до 25 – 30 га орних земель на одне господарство або до 20 га сільськогосподарських площ на одного працівника. Під час Голодомору із-за голоду та великої навантаженості, відбувся виїзд, особливо молоді, з таких поселень. Впродовж тільки 1934 р. з переселенських колгоспів Новозлатопільського району виїхало 194 родини. Загалом кількість населення Сталіндорфського й Златопільського районів значно скоротилася й на 1934 р. цей регіон потребував, офіційно, не менше 1200 сімей переселенців [14, арк. 123-125].

Таким чином, на Півдні УСРР протягом 1920-х та на початку 1930-х років сформувалися єврейські національні поселення та райони. Під час колективізації більшість цих господарств стали членами колгоспів. Голодомор охопив усі єврейські господарства. У 1932 р. почався зворотний процес виїзду цих переселенців у місця виходу або у міста. Серед тих переселенців, які залишилися, був високий рівень смертності від голоду. Все це призвело до гострої нестачі робочих рук у єврейських національних районах у середині 1930-х років.

Література і джерел

1. Державний архів Запорізької області (далі – ДАЗО), ф. Р-576, оп. 1, спр. 41.
2. ДАЗО, ф. Р-576, оп. 1, спр. 46.
3. Доценко В.О. Єврейські національні райони Півдня України під час Голодомору 1932-33 рр. / Доценко В.О. // Вчені записки ТНУ імені В.І.Вернадського. Серія : Історичні науки. – 2018. – № 3. – С. 7 – 12.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО України), ф. 1, оп. 4, спр. 18.
5. ЦДАВО України, ф. 27, оп. 11, спр. 718.
6. ЦДАВО України, ф. 27, оп. 12, спр. 953.
7. ЦДАВО України, ф. 84, оп. 2, спр. 120.
8. ЦДАВО України, ф. 84, оп. 2, спр. 1055.
9. ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 20.
10. ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 89.
11. ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 348.
12. ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 552.
13. ЦДАВО України, ф. 571, оп. 1, спр. 587.
14. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 20. спр. 6585.

РЕПРЕСІЇ ПРОТИ АВТОРІВ «УКРАЇНСЬКОГО ВІСНИКА» 1972 - 1973 РР.

Ростислав Сегеда,

*кандидат історичних наук, заступник декана
з навчально-методичної роботи, доцент кафедри історії України
Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*

Діана Карпішина,

*магістрант історичного факультету
Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*

Проаналізовано особливості самвидавчого журналу «Український вісник», розглянуто причини наступу радянської влади на українських інакодумців та методи боротьби з ними.

Ключові слова: Самвидав, «Український вісник», дисидент, рух опору, «справа Добоша» «генеральний погром», репресії.

The peculiarities of the self-published magazine «Ukrainsky Visnyk» (Ukrainian Herald) are analyzed, the reasons of the attack of the Soviet authorities on the Ukrainian dissidents and methods of struggle against them are considered.

Keywords: Samvydav, «Ukrainsky Visnyk», disssdent, resistance movement, «the case of Dobosh», «general pogrom», repression.

Для українського самвидаву 1960-х рр. характерним було поширення окремих літературних творів, публіцистичних праць, документів правозахисного руху, а для наступного десятиліття вже постала проблема про формування періодичних позацензурних журналів в яких публікувалися б найрізноманітніші твори самвидаву, які до цього ходили в списках. Прагнення охопити ширші сторони суспільно-політичного життя, факти, які не оголошувалися в офіційній пресі теж відіграло свою роль у намірі створити періодичне видання. Таким чином сформувалась і почала втілюватись ідея підготовки «Українського вісника», який став унікальним позацензурним літературно-публіцистичним і правозахисним журналом в СРСР. Та якою була його подальша доля, та що чекало на його авторів та упорядників у майбутньому?

Дослідженню діяльності українського самвидаву, і зокрема, дій КДБ, прийнятих стосовно його авторів, присвячено праці О. Бажана, Г. Касьянова, О. Обертаса, І. Стасюка, Ю. Зайцева, Б. Захарова у яких самвидав розглядався з різних точок зору. Проте виникає потреба узагальнити причинно-наслідкові зв'язки подій 1971-1973 років.

У січні 1970 р. вийшов перший номер самвидавчого захаявнього журналу «Український вісник» друкувалась інформація про порушення свободи слова та багатьох інших демократичних прав, передбачених Конституцією, про репресії і стан політичних в'язнів, про намагання дезінформувати радянське суспільство, про акції протесту. Сторінками журналу поширювалася також проза, поетичні, переклади, передруки праць самвидаву опубліковані за кордоном, полемічні твори й правозахисні документи [3, с. 177].

Редколегією журналу вказувалося, що він не є антирадянським чи антикомуністичним, а навпаки – повністю легальним і конституційним виданням, що відповідає нормам Конституції й принципам соціалістичної демократії. Напевно, найбільшу вагу у кожному випуску мала інформація стосовно репресій інакодумців, про різні форми адміністративних переслідувань та про становище руху опору [2, с. 118].

Майже всі політично активні інакодумці активно приймали участь у написанні й поширенні самвидавчих творів. Саме через самвидав було налагоджено систему міцних та постійно діючих в'язків між ними [2, с. 118].

Самвидав став організаційною базою руху опору. За такої ситуації для партійної верхівки знищення самвидаву ставало питанням знищення політичної і духовної опозиції. Тим більше, що масштаби розповсюдження і читання самвидаву значно зростали. Це створювало небажані перспективи для режиму, який основним із своїх завдань мав тотальне ідеологічне обдурення радянського суспільства [2, с. 119].

Не дивлячись на активні заходи протидії влади різним проявам інтелектуального протесту, в республіці та за кордоном поширювалися самвидавні позацензурні твори, які радянські спецслужби не могли взяти під свій контроль. Від середини червня 1970 р., КДБ при РМ УРСР постійно надавав інформацію ЦК КПУ про підвищення популярності в республіці позацензурного журналу «Український вісник» і розшук його авторів [1, с. 32].

25 травня 1971 р. з'явилась широка доповідна записка 5 Управління КДБ при РМ УРСР «Про особливості націоналістично та ідейно ворожих процесів в середовищі деякої частини інтелігенції та молоді республіки та про наміри по активізації контррозвідувальних заходів з метою припинення ворожої діяльності інспіраторів та натхненників цих процесів» [1, с. 32].

28 червня 1971 р. було видано постанову ЦК КПУ, а 27 липня постанову ЦК Компартії України з однаковою назвою «Про заходи по протидії нелегальному розповсюдженню антирадянських та інших політично шкідливих матеріалів». Влітку 1971 р. КДБ почав роботу над операцією «Блок» - дії спрямовані на нейтралізацію «націоналістичних елементів» в УРСР, пов'язаних з нелегальним поширенням «антирадянських та інших політично шкідливих матеріалів /так званий самвидав/» [1, с. 32].

Починаючи з 1972 р. в СРСР активізуються політичні репресії. Події, які відбувалися у той час були названі «генеральним погромом». Г. Касьянов вказує на декілька причин сплеску репресивних заходів у цей період. На його думку прийняті заходи проти інакодумців могли бути викликані 50-ю річницею утворення СРСР, що наближалась, прагненням сформуванню до цього дня «морально-політичну єдність» у суспільстві та «інтернаціональну єдність» народів СРСР. Ще однією з причин посилення тиску, Г. Касьянов називає значне розширення інакомисленнями, яке радянська влада почала вважати загрозливим для системи. Також варто не забувати, що дисиденти своєю діяльністю псували імідж СРСР, в якому відбувався процес «розрядки». Крім цього Г. Касьянов причиною переходу до радикального знищення інакомислення називає ще просто вольове рішення партійно-державних керівників [2, с. 121].

Проводячи оперативно-розшуковий процес з ціллю виявити осіб, причетних до поширення позацензурних матеріалів, КДБ «натрапив» на 24-річного студента з Бельгії українського походження, що приїхав в УРСР як турист, Ярослава Добоша, який мав зустрічі з деякими авторами самвидаву [4, с. 182].

Газетою «Радянська Україна» 15 січня 1972 р. було повідомлено, що заарештовано туриста з Бельгії Ярослава Добоша за здійснення підривної антирадянської діяльності. Я. Добоша арештували 4 січня у Чопі і вже через тиждень розпочалися затримання і арешти осіб, яких влада прагнула пов'язати з цим бельгійцем як з «емісаром закордонних центрів». Сформувався намір звинуватити авторів самвидаву у зв'язках з закордонними спецслужбами і показати їх як шпигунів або як їхніх помічників [2, с. 122].

12 січня у Києві були затримані Іван Світличний, Василь Стус, Микола Плахотнюк, Євген Сверстюк, Леонід Плющ, Зиновій Антонюк, Олесь Сергієнко, Данило Шумук, Микола Холодний, Володимир Рокецький, Леонід Селезенько, Василь Рубан, Любов Середняк, Іван Коваленко. Зиновія Франко була звільнена

з праці з Інституті мовознавства АН УРСР і 20 днів перебувала за ґратами. У Львові до в'язниці запроторили В'ячеслава Чорновола, Ірину Калинець, Івана Геля, Михайла Осадчого та Стефанію Шабашуру [5, с. 117].

Проте більша частина заарештованих ніколи навіть не бачились з Добошем. Реалізації даної схеми завадило також те, що утримувана в ізоляторі С. Шабатура спромоглася таємно переговорити з бельгійцем, яким утримувався у сусідній камері (притуливши до стіни горнятко), і в такий спосіб дізнатись про певні аспекти справи. В Я. Дороша виявили на митниці такий «шпигунський матеріал» як копія праці С. Караванського «Словник рим української мови». Було видано лайливу статтю у якій С. Караванський висвітлений як шпигун та ідеологічний диверсант. Бесіди з Я. Добошем були підтасовані, його зустріч з І. Світличним подана як обмін інформацією двох злочинців і нібито за повідомлення політичного характеру Світличний отримав 50 карбованців. Проте фальсифікація виявилась дуже примітивною і Я. Добоша на вимогу управління Бельгії було депортовано за межі СРСР, після чого він повідомив зарубіжним журналістам, що йому погрожували і примушували давати не правдиві свідчення. Та все таки «Справа Добоша» поклала початок широкій репресивній діяльності проти самвидаву. Головною метою якої було ліквідування «Українського вісника» [2, с. 123].

Проводячи слідство, затриманих залякували розстрілами, фізичними розправами, лікуванням у психіатричній лікарні [6, с. 107]. У Львівському обласному суді першою розглядали справу художниці С. Шабатури, її звинуватили в участі у вертепах, ініціалі «Ш» зображеному на гобеленах, який був схожий слідчим на тризуб, підписах у заявах в захист арештантів, зокрема В. Мороза та в читанні і поширенні антирадянських творів. Під час слідства її кидали на підлогу і топтали. 13 липня 1972 р. її засудили за статтею 62 ч. 1 КК УРСР на 5 років колонії суворого режиму і заслання на 3 роки [5, с. 118].

М. Осадчий за викривальну повість «Більмо», про враження від слідства у своїй справі та ув'язнення у 1965-1967 рр., 5 вересня 1972 р. був визнаний особливо небезпечним рецидивістом та отримав 7 років таборів особливого режиму із засланням на 3 роки [5, с. 118].

Найбільше морокки слідчі мали у справі В. Чорновола, до нього застосовували найрізноманітніші засоби тиску, щоб він зізнався у причетності до «Українського вісника». Його звинуватили у співпраці з цим журналом та авторстві листа до ЦК КПУ у виправдовуванні злочинних намірів Мороза, ініціативі формування Громадського комітету захисту Ніни Строкатої, зберіганні віршів І. Сенік, І. Калинець, М. Осадчого та І. Калинця, магнітофонному записі пісні про самостійну Україну та інших антирадянських листах і статтях та засудили 12 квітня 1973 р. на 6 років таборів суворого режиму і 3 роки заслання [5, с. 119].

10 років таборів особливого режиму й 5 років заслання отримав у вересні 1972 р. Юрій Шухевич через деякі нелояльні до влади статті. У березні був заарештований музеєзнавець Борис Ковгар, у квітні – Іван Дзюба, у травні – філолог Надія Світлична та психіатр Семен Глузман, у липні – науковці і Інституту філософії АН УРСР Євген Пронюк та Василь Лісовий, вчитель Павло Стрільців, у серпні – поет Ігор Калинець, у жовтні – автор програми Української національної комуністичної партії Василь Рубан, у листопаді – вишивальниця і поетеса Ірина Сенік, у грудні – епідеміолог Лідія Гук [5, с. 120].

Також у квітні 1972 р. завдяки спільним діям КДБ при УРСР та СТБ (спецслужб Чехословаччини) знищено нелегальний шлях переправи до західних країн об'єктами справи «Блок» творів самвидаву. На території Словацької республіки були спіймані Ганна Коцур, Павло Мурашко та Петро Гроцький, які були звинувачені у вивезенні з УРСР окремих номерів «Українського вісника», творів Євгена Свєрстюка, Василя Стуса, Ірини Калинець [1, с. 33].

Протягом 1972 р. члени КДБ збирали компромат на осіб у справі «Блок»: письменників М. Руденка, О. Бердника, художника Б. Сороку, пенсіонерку О. Мешко та інженера-геодезиста І. Русіна [1, с. 34].

Арешти продовжувались і в 1973 р., затримали Василя Овсієнка, Валерія Марченко, Анатолія Здороого, Володимира Сеньків, Григорія Приходька, Сергія Параджанова. Зорян Пападюк та Яромир Микитка були ув'язнені за формування таємного Українського національно-визвольного фронту (Самбір-Львів, 1968-1973) та друк нелегального журналу «Поступ» [5, с. 121].

Покарання були жорстокими, судами лише підтверджувався результат слідства. Заарештованих у 1972-1973 рр. було засуджено в основному на 8-12 років позбавлення волі у тюрмах й таборах суворого режиму та на заслання. «Рецидивісти» та причетні до минулих етапів національно-визвольних змагань дістали ще більше покарання. Так, Данило Шумук, Володимир Дяк й Іван Гель отримали по 15 років, Богдан Чуйко – 20. У психіатричних тюрмах знаходились Леонід Плющ, Василь Рубан, Микола Плахотнюк, Борис Ковгар [5, с. 121].

Єдине, що можна було зробити, аби вберегти себе від стількох років за ґратами – публічно покаятись. Не поборовши морально-психологічного тиску на таке погодилось декілька арештованих, а саме – онука І. Франка – Зиновія Франко, Микола Холодний, Леонід Селезненко та найбільше враження справило каяття Івана Дзюби – автора епохальної праці «Інтернаціоналізм чи русифікація?», яке працівники КДБ прийняли як значний успіх у боротьбі з «українським буржуазним націоналізмом» [4, с.183].

Організаторам «генерального погрому» вдалося запроторити за ґрати основних літературних й організаційних постатей самвидаву. Акції репресій, переслідувань і утисків відбувалися у й наступні роки, хоч їх інтенсивність значно зменшилась, проте у випадках коли вони застосовувались, покарання було надмірно суворим. Не дивлячись на всі заходи радянської влади їй не вдалося повністю знищити рух опору інакомислячих. В деякій мірі він продовжився в таборах, не припинявся інтелектуальний опір у формі самвидаву, навіть відбувалися спроби створення підпільних організацій, але вони відразу придушувалися. Рух опору був тепер дуже непомітним, але в той же час він став більш радикальним. Значна кількість інтелігенції, яка до цього бажала «вдосконалення» політичного режиму тепер стала її відвертим противником. І вже у другій половині 70-х років, головним способом боротьби проти системи захист прав людини пов'язаний з діяльністю членів Української Гельсінської Групи сприяння виконанню Гельсінських угод.

Література

1. Бажан О. Г. Спецоперація КДБ УРСР «Блок»: розробка, хід, наслідки. Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2667/Bazhan_Spetsoperatsiia_KDB_URSR.pdf?sequence=1&isAllowed=y
2. Касьянов Г.В. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років. К.: Либідь, 1995. – 224 с
3. Обертас О. Український самвидав: літературна критика та публіцистика (1960-і - початок 1970-х років): монографія / О. Обертас; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – Київ: Смолоскип, 2010. – 298 с.
4. Стасюк І. М. Погром українського самвидаву початку 1970-х рр.: передумови та наслідки. Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/21513/1/33-179-185.pdf>
5. Зайцев Ю. Друга хвиля погрому антирежимної опозиції (1972-1973). Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/novdob_2015-2016_3-4_12.pdf
6. Захаров Б. Нарі історії дисидентського руху в Україні (1956-1987)/ Харківська правозахисна група; Худож.- оформлювач Б. Захаров.- Харків: Фоліо, 2003. - 144 с.

ДОЛЯ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ УМАНІ: АРХІВНО-СЛІДЧА СПРАВА ПОДРУЖЖЯ ОРЖЕХІВСЬКИХ

Ольга Скус,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

На прикладі архівно-слідчої справи сімейного подружжя Оржехівських розкрито особливості здійснюваної радянським режимом репресивної політики впродовж 1930-х рр. на теренах України, зокрема в м. Умань. Репресії спрямовувались проти польської інтелігенції з вже характерною ознакою абсолютного фальшування обвинувачень.

Ключові слова: репресивна система, польська національність, архівно-слідча справа, інтелігенція.

The peculiarities of the punitive policy of the Soviet regime during the 1930s on the territory of Ukraine, in particular in the town of Uman, are revealed on the example of the archival and investigative case of the Orzhekhivsky family. Punitive measures were directed against the Polish intellectual class having the feature of absolute falsification of accusations.

Keywords: punitive measures system, Polish nationality, archival-investigative case, intellectual class.

У 30-х рр. минулого століття жертвою радянської репресивної системи міг стати кожен, незалежно від національності, соціального статусу і т. д. Під прицілом, у буквальному значенні цих слів, знаходилась українська інтелігенція. Не оминуло загальне лихо сімейне подружжя Оржехівських з м. Умань, які мали польське походження [2].

Йосип Ромуальдович Оржехівський народився у 1891 р. в містечку Вербовець на Поділлі. Виріс у сім'ї службовців. Отримав середню освіту в Київському художньому училищі, працював викладачем у педшколі. Його дружина, Олена Францівна народилася у 1894 р. в селі Скіпоровці (Польща) і була вихідцем з дворянської сім'ї. Маючи середню освіту, до арешту викладала французьку мову в середній школі № 1 м. Умань. Єдиний син Едуард (1912 р.н.) навчався у Київському будівельному інституті.

Подружжя Оржехівських заарештували 14 грудня 1937 р. згідно санкції прокурора Уманського району Куника на основі матеріалів Уманського РВ НКВС [5, 6]. Підставою для арешту і висунення обвинувачення за ст. 54-1 п. «а» стали усні відомості оперуповноваженого III відділу УДБ НКВС Левіна щодо причетності подружжя до шпигунської діяльності на користь Польщі.

Як можна переконатися з протоколів допитів, за відсутності будь яких доказів скоєння злочину, подружжя пара Оржехівських визнала себе винними. Й.Р. Оржехівський свідчив, що «...дійсно був учасником контрреволюційної польсько-патріотичної групи, що діяла в Умані навколо Пшесецького. Ця контрреволюційна група займалась вихованням населення в націоналістичному дусі і проводила контрреволюційну роботу», «...визнаю себе винним у тому, що на території СРСР я проводив розвідувальну роботу на користь Польщі, куди мною передавались відомості розвідувального характеру», «мав завдання здійснювати вербування людей для розвідувальної роботи і підбирати провірених осіб польської національності, збирати відомості про охочих виїхати до Польщі та загальні настрої серед польського населення» [7, арк. 18–19]. Крім того, містяться власні показання щодо його вербування у 1926 р. в м. Харкові співробітником польського консульства Шиманським, а також участь в діяльності групи ним завербованих Жадька, Веселицької, Тарнавської, Трояновської тощо.

Протокол допиту О.Ф. Оржехівської містить визнання арештованою своєї вини: «Так, я визнаю себе винною у тому, що за завданням польських розвідувальних органів, проживаючи на території СРСР, проводила контрреволюційно-шпигунську роботу на користь польських розвідувальних органів. Завербував мене для проведення розвідувальної діяльності офіцер польських розвідувальних органів майор Пристор на початку 1927 р. під час мого перебування у сестри в Польщі (м. Вільно)» [8, арк. 29]. О.Ф. Оржехівська надала детальні свідчення про отримані від Шиманського завдання, що полягали у підборі надійних людей серед знайомих поляків, яких можна б було «використовувати для передачі зібраних матеріалів шпигунського характеру», а також мала доручення «збирати в Умані й навколишніх районах інформацію про наявність військових частин, їх назви та чисельність» [8, арк. 30].

У цілому, жодними іншими доказами свідчення Оржехівських під час слідства не підтверджувалися і ніяким чином не перевірялися. Проте обвинувальний висновок співробітниками УДБ НКВС оформлений «зразково»: «...являлись агентами польської розвідки, які за завданням польських розвідувальних органів впродовж низки років на території СРСР займалися розвідувально-шпигунською діяльністю на користь Польщі, для цієї ж мети налагоджували агентурну мережу», «...на основі наказу НКВС СРСР за № 00485 обвинувачені Й.Р. Оржехівський і О.Ф. Оржехівська підлягають включенню в Особливий список УДБ НКВС СРСР» [3]. Вирок за підписами оперуповноваженого УДБ НКВС сержанта Леймана, начальника КОУ НКВС молодшого лейтенанта держбезпеки Томіна, начальника міжрайонної слідчої групи КОУ НКВС капітана держбезпеки Борисова та Уманського районного прокурора Куника. Слідство закрито. Отже, архівно-слідча справа подружжя Оржехівських є ще одним підтвердженням злочинної діяльності Уманської міжрайонної оперативно-слідчої групи НКВС упродовж 1937–1938 рр., яка відрізнялася своєю «продуктивністю».

Згідно з постановою НКВС СРСР і прокурора СРСР від 7 січня 1938 р. Й.Р. Оржехівського та О.Ф. Оржехівську було розстріляно [1].

У зв'язку зі скаргою сина засуджених до страти подружжя Оржехівських, Військовою прокуратурою Київського військового округу 20 березня 1957 р. справу було направлено на перевірку відповідно до ст. 370 КПК УРСР в УКДБ при РМ УРСР по Черкаській області. У результаті встановлено недоведеність складу злочину, обвинувачення у якому базувалися лише на особистих свідченнях Оржехівських. Згідно з ст. 25 Положення про прокурорський нагляд СРСР, постанову Комісії НКВС і прокурора СРСР від 7 січня 1938 р. щодо Й.Р. Оржехівського і О.Ф. Оржехівської відмінено і справу припинено. Сімейне подружжя реабілітовано.

Зазначимо, що за згаданим наказом НКВС СРСР № 00485 [4] на території СРСР упродовж 1937–1938 рр. проводилася антипольська акція, яка була складовою як так званих етнічних чисток, так і «великого терору». Загалом, у межах «Антипольської операції» в СРСР було заарештовано понад 143 тисяч поляків, з них до смертної кари засуджено близько 111 тисяч осіб. На теренах України було засуджено 55 928 осіб, з яких 47 327 – розстріляно [9]. Ці злочини проти людяності здійснювалися завдяки масштабним фальшуванням карних справ радянськими репресивними органами у всіх регіонах колишнього СРСР. Численною категорією жертв репресій стала інтелігенція різних національностей, регіонів, віросповідання... Для відновлення історичної справедливості є актуальними й затребуваними подальші дослідження різних аспектів репресивної політики радянського режиму та її наслідків.

Література

1. Висновок по архівно-слідчій справі № 753214 від 20 березня 1957 р. // Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО). Ф. 5625. Оп. 1. Спр. 5154. Арк. 80–82.

2. Державний архів Черкаської області (ДАЧО). Ф. 5625. Оп. 1. Спр. 5154 [Дело № 92145 по обвинению Оржеховского Йосифа Ромуальдовича и Оржеховской Елены Францевны по ст. ст. 54-1 п. «а» УК УССР. 14 декабря 1937 – 21 ноября 1957 гг.]. 104 арк.

3. Обвинувальний висновок у слідчій справі № 92145 по обвинуваченню Й.Р. Оржехівського і О.Ф. Оржехівської за ст. 54-1 п. «а» УК УРСР // ДАЧО. Ф. 5625. Оп. 1. Спр. 5154. Арк. 43–45.

4. Оперативный приказ народного комиссара внутренних дел СССР № 00485 от 11 августа 1937 г. Письмо о фашистско-повстанческой, шпионской, диверсионной, пораженческой и террористической деятельности польской разведки в СССР (№ 59098 от 11 августа 1937 г.). З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ.1997. № 1/2 (4/5). С. 15–44.

5. Постанова про арешт Й.Р. Оржехівського // ДАЧО. Ф. 5625. Оп. 1. Спр. 5154. Арк. 3.

6. Постанова про арешт О.Ф. Оржехівської // ДАЧО. Ф. 5625. Оп. 1. Спр. 5154. Арк. 10.

7. Протокол допиту обвинуваченого Й.Р. Оржехівського від 15 грудня 1937 р. // ДАЧО. Ф. 5625. Оп. 1. Спр. 5154. Арк. 17–20.

8. Протокол допиту обвинуваченої О.Ф. Оржехівської від 17 грудня 1937 р. // ДАЧО. Ф. 5625. Оп. 1. Спр. 5154. Арк. 28–32.

9. Шаповал Ю.І. Польської військової організації справа 1938. Енциклопедія історії України. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe? Polskoi_orhanizatsii_1938. (дата звернення: 26 травня 2020 р.).

УДК 477.75 356.363 (323.2) «2003–2009»

РЕПЕТИЦІЇ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ В КРИМУ ТА СЕВАТОПОЛІ ЯК ВИЯВ ПОЛІТИКИ ТОТАЛІТАРИЗМУ

Сергій Соколюк,

*кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри Військово-Морських Сил
Національного університету оборони України імені Івана Черняховського*

Проведено аналіз подій 2003–2009 рр., що передували збройній агресії Росії проти України. Визначено, що такими подіями став інспірований владою РФ конфлікт навколо острова Коса Тузла у Керченській протоці восени 2003 р.; зрив проросійськими політичними партіями та громадськими організаціями Криму українсько-американських військово-морських навчань «Сі Бриз – 2006»; знищення 5 липня 2008 р. представниками проросійських організацій за сприяння російських спецслужб пам'ятного знаку в Севастополі, присвяченому 90-річчю підняття українських прапорів на кораблях Чорноморського флоту навесні 1918 р.; зрив проросійськими громадськими та політичними рухами Криму берегової фази навчань «Сі Бриз – 2008» у районі озера Донузлав у липні 2008 р. та саботаж депутатами проросійських політичних партій у Верховній Раді України рішення про проведення навчань «Сі Бриз – 2009». Ці та інші події стали репетицією збройної агресії Росії проти України у формі «гібридної війни».

Ключові слова. міжнародні військово-морські навчання, зрив навчань, проросійські політичні партії та організації, збройна агресія, «гібридна війна».

An analysis of the events of 2003–2009 that preceded Russia's armed aggression against Ukraine was conducted. It is determined that such events were the conflict inspired by the Russian authorities around the island of Kosa Tuzla in the Kerch Strait in autumn 2003; disruption of the Ukrainian-American naval exercises «Sea Breeze – 2006» by pro-Russian political parties and public organizations of Crimea; destruction on July 5, 2008 by representatives of pro-Russian organizations with the assistance of Russian special services of a memorial sign in Sevastopol, dedicated to the 90th anniversary of the raising of Ukrainian flags on ships of the Black Sea Fleet in the spring of 1918; disruption by the pro-Russian social and political movements of the Crimean coastal phase of the «Sea Breeze – 2008» exercise near Lake Donuzlav in July 2008 and sabotage by deputies of pro-Russian political parties in the Verkhovna Rada

of Ukraine of the decision to hold the «Sea Breeze – 200»⁹ exercise. These and other events became a rehearsal of Russia's armed aggression against Ukraine in the form of a «hybrid war»

Keywords. *international naval exercises, disruption of exercises, pro-Russian political parties and organizations, armed aggression, «hybrid war».*

Збройна агресія Російської Федерації проти України у лютому – серпні 2014 року стала наслідком низки суб'єктивних і об'єктивних чинників та дій, яким надана, надається і ще буде надана належна фахова оцінка. Але бачиться актуальним, з погляду часу, зробити певний історичний аналіз подій, які передували їй, по суті, були передвісником, а по-суті, репетицією підступних дій північно-східного сусіда, які і призвели до анексії Криму та тимчасової окупації частини території Донецької та Луганської областей, загибелі понад 15 тисяч громадян України, зокрема, понад 4 тис. захисників Батьківщини.

Насамперед, слід зазначити, що протягом всього часу з проголошення незалежності України проросійськими організаціями в Криму і особливо в Севастополі, спрямовано і підживлювано з Росії, активно просувалася ідея слов'янської єдності трьох «братніх» народів – росіян, українців та білорусів. Але, аналізуючи історію відносин XIX–XX століть, викристалізувалася цікава закономірність: як тільки починає звучати тема слов'янської єдності – слід чекати війни. І це траплялося: після понад двадцятирічної ідеологічної обробки населення цією ідеєю, яка плавно переросла в ідею «русского мира», Росія, на словах заявляючи про дружбу, у лютому – серпні 2014 року підступно захоплює частину території України.

У розвитку незалежної України кризових моментів було декілька, причому в трьох з них наша держава опинялася на межі зникнення. За періодом відділення від СРСР, який міг закінчитись трагічно, були події в Криму 1992–1994 р. – дуже близькі до громадянського військового конфлікту, подібні до конфлікту в Косово. І третім критичним моментом став інцидент навколо острова Коса Тузла [4]. Ця криза в російсько-українських відносинах наприкінці 2003 р. була викликана спорудженням в Керченській протоці дамби з берега Краснодарського краю до українського острова Коса Тузла для здійснення тиску на Україну з метою врегулювання статусу Керченської протоки та Азовського моря на користь Росії [7]. Він був подібний до конфлікту 1969 р. між СРСР і Китаєм за острів Даманський на річці Уссурі. Утім, різниця у цих інцидентах полягала у тому, що острів був з'єднаний із материком після укладення у 1991 р. мирної угоди із Китаєм, натомість з'єднання Коси Тузла із узбережжям мало відбутися всупереч усім правовим нормам [1, с.5].

Однак, цей конфлікт, підігрітий хвилею антиукраїнських настроїв у Росії, викликав бурю антиросійських акцій в Україні, на короткий час об'єднавши перед обличчям можливої агресії все українське суспільство: різні політичні сили практично зайняли одну патріотичну позицію, люди незалежно від соціального стану та мови відчували себе громадянами України і її патріотами [5]. Утім, навіть після зустрічі у грудні 2003 р. президентів Л. Кучми і В. Путіна та підписання ними Договору про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки, питання про російсько-український кордон і про режим Азовського моря так і залишилися неврегульованими [15]. І тільки 12–13 липня 2005 р. у результаті чергових міждержавних консультацій Росія визнала приналежність Україні о-ва Коса Тузла в Керченській протоці і «вод навколо нього» [7].

У підсумку, цей конфлікт став, по суті, «спробою перевірити» Росією не стільки пильність українських прикордонників, військових моряків та й Збройних Сил загалом, а радше стійкість українського політикуму до зовнішніх загроз, які, як ми бачимо, тоді тільки набирали сили. Крім того, він мав стати засобом утвердженню тоталітарного режиму В. Путіна. На щастя, до воєнної сутички тоді не дійшло, але це зовсім не означало, що президент Л. Кучма вчергове не зрадить українські інтереси і не піде на компроміс зі «старшим братом» – як уже

бувало. Можна тільки робити припущення, що він пообіцяв Путіну аби залагодити цей конфлікт, тобто замирити агресора. Разом з тим, ці події засвідчили, що Росія так просто не відступить від територіальних претензій до України, що і сталося через понад десять років – у лютому – березні 2014 р. і з початком розв'язаної РФ війни проти України та подальших подій в Азовському морі та Керченській протоці у 2018 р. «спрацювало» на користь ворога.

Невдовзі, майже через три роки, у травні – червні 2006 р., Росія через своє політичне лобі у Верховній Раді України, проросійські політичні партії, громадські організації та рухи зірвала міжнародні військово-морські навчання «Сі Бриз – 2006» («Sea Breeze – 2006»), які проводилися в Україні щорічно з 1997 р. відповідно до Меморандуму 1993 р. про взаєморозуміння та співробітництво з питань оборони та військових відносин між міністерствами оборони США й України [15]. Вони мали розпочатися 17 червня 2006 р. і стати найбільшим в Україні та найважливішим для ВМС ЗС України головним практичним заходом їх підготовки до участі в антитерористичній операції НАТО в Середземному морі «Активні зусилля», а також адаптувати підготовку українських ВМС до вищих міжнародних стандартів [12]. До того ж, Україна надавала військову та цивільну інфраструктуру чорноморського узбережжя, а США, здійснюючи технічну та фінансову підтримку, мали надати допомогу у розбудові приморської інфраструктури України, зокрема, інженерному переобладнанні полігону в Старому Криму [16].

Проте, організоване російськими політичними колами та реалізоване фракціями Партії регіонів (ПР), Прогресивної соціалістичної партії України (ПСПУ), Комуністичної партії України (КПУ), Соціал-демократичної партії України (об'єднаної) (СДПУ(о)) та проросійськими громадськими організаціями протягом травня – червня здійснили блокування порту та місця проведення навчань у Феодосії, Сімферополі та Старому Криму [9; 18], що й призвело до скасування морської фази навчань, яка мала розпочатися 19 липня 2006 р. в акваторії Чорного моря [12]. При цьому, у блокуванні взяли участь також представники цих партій з Донбасу, Верховної Ради Криму, проросійськи налаштовані активісти із Севастополя, Сімферополя й Алупки [18], «Российской общины», «Союза советских офицеров», «Общественно-патриотического движения «Родина», «Всеукраинской организации Союза рабочих, крестьян и трудовой интеллигенции», «Прорыв» [14], а також члени російської АДПР (були згодом депортовані), донські та кубанські козаки (!?). Пікетників у Феодосії закликала до рішучіших дій лідер прогресивних соціалістів Н. Вітренко та, прикриваючись мандатом члена Парламентської Асамблеї Ради Європи, лідер КПРФ В. Зюганов [10]. Ці та інші акції протесту патрунував депутат Держдуми РФ Директор інституту СНД К. Затулін [2]. Коргрупи російських ЗМІ НТВ та РТР, які, на заздрість місцевих журналістів, посилено фінансувалися, активно висвітлювали ці акції [10].

Демонстративна агресивність натовпу проросійських вандалів 5 липня 2008 р. у Севастополі під час святкування Дня ВМС ЗС України, які атакували кордон українських моряків та знищили пам'ятний знак на честь підняття державних прапорів на кораблях Чорноморського флоту у 1918 році, чітко засвідчила про присутність у їхніх лавах кадрових співробітників російських спецслужб. Як це потім повторилося у лютому – березні 2014 р., попереду вони запускали місцевих бабусь. Разом з тим, події 5 липня 2008 р. у Севастополі засвідчили про розгортання якісно нового етапу українсько-російського протистояння [9]. Спроба надати належну правову оцінку цим подіям та притягнути провокаторів до відповідальності викликало невдоволення у проросійських організацій, які закликали також до надання права безстрокового перебування Чорноморського флоту РФ у Севастополі та Криму, оскільки в ньому «бачили свою опору і надію» [5]. А бездіяльність місцевої офіційної влади надихнула антиукраїнські сили на посилення провокацій, метою яких стала остаточна втрата українського контролю над Кримським півостровом.

Не минуло й двох тижнів, коли в період з 14 по 26 липня 2008 р. у районі Одеси, Миколаєва та в Криму відбулися чергові американо-українські тактичні військово-морські навчання «Сі Бриз – 2008» із залученням держав – членів НАТО та країн – учасників програми Альянсу «Партнерство заради миру», метою яких було підвищення рівня взаємодії і сумісності підрозділів країн – учасників проведення «миротворчих і гуманітарних операцій», ці ж проросійські партії та громадські організації у районі озера Донузлав зірвали берегову фазу навчань, провокаційними діями захопивши українську військову техніку та намагаючись захопити польовий командний пункт [17]. Очолив цю акцію особисто екс-лідер кримських комуністів Л. Грач, відомий своїми антиукраїнськими та антикримськотатарськими поглядами. Він, користуючись своєю недоторканістю депутата Кримського парламенту, був присутній у районі проведення навчань і надавав цілевказівки членам ПСПУ, «Русского блока» із Сімферополя та Севастополя й особисто координував їх дії [5]. Слід зазначити, що цим діям передувала надзвичайно активна та цілеспрямована інформаційна акція російських та кримських проросійських ЗМІ, котрі всіляко прагнули роздмухати протестні антиНАТОвські настрої серед кримського населення та зірвати проведення навчань [13].

Головним завданням наймасштабніших у своїй історії військових навчань «Сі Бриз – 2009», мала стати підготовка підрозділів ВМС ЗС України до боротьби з піратством. Утім, навчання було зірвано через небажання депутатів від фракцій ПР, ПСПУ і КПУ голосувати за їх проведення. У навчаннях, згоду на участь в яких дали 16 країн, з використанням бойових кораблів, авіації, піхотних підрозділів, офіцерів і спостерігачів до складу багатонаціональних штабів, планувалося залучити 14 кораблів, катерів і допоміжних суден ВМС ЗС України, 3 кораблі Морської охорони Державної прикордонної служби, 7 вертольотів і 3 літаки авіації Військово-Морських Сил, Сухопутних військ і Повітряних сил ЗС України, близько 1500 військовослужбовців, понад 50 одиниць бронетанкової та автомобільної техніки та провести завершальний етап державних випробувань військово-транспортного літака Ан-70, зокрема, провести з нього різними способами десантування підрозділів аеромобільних військ і морської піхоти ЗС України. Двічі, 22 травня та 12 червня 2009 р., ці фракції відмовилися включити до порядку денного законопроект президента В. Ющенка про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України для участі у цих навчаннях [3].

Не можна не погодитися з висновком одного зі знаних вітчизняних експертів – політологів Г. Перепелиці ще у 2007 р. про те, що спроба ревізії зовнішньополітичного курсу України може становити загрозу її національній безпеці, оскільки вона позбавляє країну механізмів захисту її безпеки і оборони, що прямо пов'язане з дотриманням Україною позаблокового статусу та повномасштабної інтеграції в Єдиний економічний простір. Цей чинник, поряд із намаганням визначити засади зовнішньої політики під правлячу коаліцію є суттєвим викликом для безпеки країни. Відтак, з кожним переформуванням парламентської більшості змінювався і зовнішньополітичний курс країни. Небезпека полягала в тому, що тоді зовнішня політика віддзеркалювала не національні інтереси, а корпоративні чи вузько кланові інтереси та партійні програмні. У такому разі вона взагалі буде позбавлена всілякого сенсу. Збереження такої небезпечної для країни тенденції призвела до загострила цілий комплекс проблем у її відносинах з Російською Федерацією та великої імовірності втрати Україною її державного суверенітету і незалежності [11].

Найбільшу загрозу для України складало намагання Росії повернути собі статус великої держави, як одного з впливових центрів багатополярного світу за рахунок реінтеграції в лоно своєї державності країн пострадянського простору. Для України таким реінтеграційним проектом з боку Росії було залучення її до формування Єдиного економічного простору. З цією метою в Україні, як зазначено вище, були створені та дуже вільно почувалися всілякі проросійські організації,

які отримували потужну фінансову підтримку від «подільників» Кремля і проводили руйнівну «роз'яснювальну» та організаційну роботу. У країні абсолютно відкрито діяла (і діє сьогодні!) «п'ята колона» чиновників і політиків, які перебували на службі у сусіднього режиму. Окремі кремлівські «кроти» пробилися (чи сьогодні їх висувують!) у вище керівництво владних структур, не кажучи вже про тогочасну «регіоналістську» частину Верховної Ради. Ці «кроти» гальмували реформи, ухвалювали вигідні Москві рішення. Їм навіть вдалося заблокувати підписання Угоди про асоціацію з Євросоюзом. Як зазначав ще у розпал Євромайдану 28 січня 2014 р., коли вже неодноразово пролилася кров його учасників, журналіст О. Косвінцев, який засвідчив уже наявні та передбачив таємні перекидання в Україну «ескадронів смерті» – тисяч російських силовиків, сотень снайперів і фахівців з боротьби з «масовими заворушеннями» зі складу сил спецпризначення ЗС РФ, що вивільнилися б після закінчення зимової Олімпіади у Сочі [8]. Все це призвело до того, що Україна опинилася на межі повної втрати суверенітету України.

Таким чином, проведений аналіз подій початку XXI ст. – зрив українсько-американських військово-морських навчань «Сі Бриз – 2006», антиукраїнські акції під час святкування Дня ВМС ЗС України 5 липня 2008 р. в Севастополі, зрив проросійськими політичними силами міжнародних навчань «Сі Бриз – 2008» та «Сі Бриз – 2009» та інші факти і події – стали, по-суті, репетицією «гібридної» війни Росії проти України. Ці та подібні акції засвідчили про тривалу цілеспрямовану систематичну діяльність політичних кіл РФ та проросійськи налаштованих політиків та ЗМІ в Україні, зокрема, у Криму, Севастополі та інших регіонах країни щодо дестабілізації обстановки, зриву заходів міжнародного військового співробітництва ВМС ЗС України, стали не тільки провокацією проти українського народу та нашої держави, а й черговими репетиціями «гібридної війни» Російської Федерації – держави, в якій і до сьогодні панує тоталітарна влада – проти України.

Отже, усе це, як показав час, призвело до подій у Криму з подальшою збройною агресією РФ та анексією півострова і тимчасовою окупації частини території Луганської і Донецької областей – спроби знищення Української держави. Ці та інші події свідчать про необхідність ретельного врахування уроків історії та недопущення сьогодні і в подальшому таких трагічних помилок. Відтак, це потребує від України цілого комплексу узгоджених дій і заходів, а також розробки стратегії з нейтралізації та попередження цих негативних, а часом, і загрозливих явищ і процесів. Відповідно, безпековий компонент має бути одним із головних пріоритетів зовнішньої і внутрішньої політики української влади.

Література

1. Ананьїн О. Конфлікт навколо острова Коса Тузла: військово-історичний аспект // Війна на Донбасі. 2014–2017 рр. [Текст] : зб. наук. праць за матеріалами III Всеукр. наук. військ.-істор. конф., 19 квітня 2018 р. / Нац. військово-історичний муз. України. – К., 2018. – С. 4–10.
2. Булава І. Геббельсytина // Флот України. – №23 від 09.06.2006 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fleet.sebastopol.ua/articles/gebbelsytina>.
3. Військові навчання НАТО в Криму зірвано // [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://tsn.ua/ukrayina/viiskovi-navchannya-nato-v-krimu-zirvano.html>.
4. Євген Марчук: «Проблема сучасної України – це ігнорування близького і далекого історичного досвіду» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://innovations.com.ua/ua/articles/op-manage/19536/jevgen-marchuk-problema-suchasnoji-ukrajini-ce-ignoruvannya-blizkogo-i-dalekogo-istorichnogo-dosvidu>.
5. Исповедь крымчанина. Часть 2. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sevastopol.su/blog/read/id/1796>.
6. Карпенко В. Виклики XXI віку. Політичні хроніки пером публіциста. 1. Цупкі обійми «старшого брата». Проблема Тузли законсервована, але не розв'язана // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrlife.org/main/karp/vyklyk11.htm>.
7. Конфликт вокруг Тузлы (2003) // [Електронний ресурс]: Режим доступу: [http://krumology.info/index.php/%_\(2003\)](http://krumology.info/index.php/%_(2003)).

8. Косвінцев О. Сочинська Олімпіада «квапить» Євромайдан // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zaxid.net/home/showSingleNews.do?sochinska_olimpiada_kvapit_yevromaydan&objectId=1301586.

9. Крюгер Ф. Ворожі диверсійні групи в Криму слід негайно нейтралізувати // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://maidan.org.ua/arch/oldkrum/1215684969.html>.

10. Лосев И. Политическая мозаика. «Нетипичные» славяне // Флот України. – 2006. – №26. – 17 липня.

11. Перепелиця Г.М. Виклики та загрози національній безпеці України, що надходять з міжнародного середовища // Дергачов О.П., Чалий В.О, Сушко О.В. Вплив гілок української влади на формування зовнішньополітичного курсу України та перспективу відносин з ЄС. Зовнішня політика України в 2006 р. очима експертів / Інститут дослідження зовнішньої політики. – International Review. – №1. – березень 2007. – С.9–18 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/06780/review-1.2007.pdf>. –

12. Притула В. Міжнародні навчання «Сі Бриз-2006» не відбудуться // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/948552.html>.

13. Россия подает «Си Бриз» в антироссийском ключе // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ya2004.com.ua/2008/07/18/1158/>.

14. Силкін Є. Коли приїдять сорок народних депутатів з Києва, в мене виникає питання — невже не можна прислати одного розумного? // Флот України. – 2015. – №26. – 3 липня // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://fleet.sebastopol.ua/articles/koli_priyizdyat_sorok_narodnih_deputativ_z_kieva.

15. Сид И. Остров (коса) Тузла: война мифов или новая талассократия? // Со-Общение. – 2003. – №12 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://liter.net/=Sid/article/sid_soob2003-12_tuzla.htm.

16. Сі Бриз // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%96_%D0%91%D1%80%D0%B8%D0%B7.

17. Соколюк С. Зрив навчань «Сі Бриз-2006» - репетиція «гібридної» війни Росії проти України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.qha.com.ua/ua/analitika/zriv-navchan-quot-si-briz2006-quot-repetitsiya-quot-gibridnoi-quot-viini-rosii-proti-ukraini/4895/>.

18. Хоменко В. Палать американські прапори й... курортний сезон // Кримська світлиця. – 2006. – №23. – 2 червня // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://svitlytsia.crimea.ua/index.php?section=article&artID=3876>.

УДК [324(47+57):323.232]"1946/1936/1953"

ПЕРЕДВИБОРЧА АГІТАЦІЯ І ПРОПАГАНДА У ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УРСР ПОВОЄННОГО ПЕРІОДУ ТА РЕАКЦІЯ СУСПІЛЬСТВА

Олександра Стасюк,

*кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
відділу новітньої історії Інституту українознавства
імені І. Крип'якевича НАН України (м. Львів)*

Висвітлено форми, методи та зміст радянських передвиборчих агітаційно-пропагандистських акцій повоєнного періоду. Вказано на місце виборчих кампаній в системі радянської пропагандистської машини. Наголошено на керівній ролі комуністичної партії в організації та проведенні агітації, що надавало кампанії монопольного характеру. Показано особливу увагу урядових чинників до проведення виборчих кампаній у західних областях УРСР, оцінено ефективність їхнього впливу на свідомість населення. Основними факторами несприйняття змісту передвиборчої пропаганди мешканцями західно-українських територій названо вороже ставлення до радянської влади, діяльність українського національно-визвольного руху, дорадянський електоральний досвід, отриманий західними українцями в європейських парламентських структурах.

Ключові слова: радянська пропаганда, форми та методи передвиборчої агітації, західні області Української РСР, повоєнний період

The article covers the forms, methods and content of the pre-election propaganda activities of the post-war period. The role of election campaigns in the system of the Soviet propaganda machine is pointed. The leading role of the Communist Party in organizing and conducting agitation, which transformed the process into a monopoly ideological campaign is determined. A special attention was paid to government factors before conducting electoral campaigns in the western regions of Ukraine, and the efficiency of their influence on the consciousness of the population is estimated. The main factors of the rejection of pre-election propaganda by the inhabitants of Western Ukrainian territories are the experience gained by them in European parliamentary structures and the activities of the Ukrainian national liberation movement.

Key terms: Soviet propaganda, forms and methods of pre-election agitation, Ukrainian SSR, western Ukrainian region, post-war period

Вибори у радянські часи використовувалися владою не так з практичною метою (обрання нового складу верховних та місцевих органів влади), як для формування масової свідомості суспільства та посилення владних позицій режиму. У зв'язку з цим представники влади, попри організаційно-технічні приготування, величезної уваги надавали ідейно-політичній стороні виборчого процесу. Під час виборчих кампаній кількість агітаційно-пропагандистських акцій та потужність ідейно-політичного тиску на населення зростали у десятки й сотні разів. З цією метою широко використовували засоби масової інформації, мережу лекторських шкіл, агітаційні гуртки та художні колективи тощо. Особливої уваги надавали роботі лекторів та агітаторів, оскільки в Радянському Союзі саме усна агітація вважалася головним каналом ідеологічного впливу на маси. Безпосередній контакт із виборцем дозволяв представникам влади охопити передвиборчою агітацією всі верстви населення з пенсіонерами та домогосподарками включно, а водночас відстежувати опозиційні настрої, адже саме у розмові з агітаторами люди відверто висловлювали свої побажання і навіть претензії до влади.

Агітатори у своїх промовах охоплювали значно ширше коло проблем, ніж це було необхідно для проведення виборів. Метою передвиборчої агітації було не лише тлумачити положення виборчого законодавства, знайомити виборців із біографіями кандидатів у депутати, заохочувати людей до участі у виборах, але й переконувати їх у перевагах радянського способу життя над буржуазним, створюючи в суспільстві атмосферу лояльності до режиму. «Ми вважаємо за необхідне в процесі підготовки до виборів у Верховну Раду УРСР радянську, політичну, пропагандистську роботу серед трудящих будувати таким чином, щоб іще більше підкреслювати ріст міжнародного авторитету і становища Радянського Союзу, його перемогу на дипломатичному, на міжнародному фронті після одержання перемоги над німецьким фашизмом та японським імперіалізмом» [11, арк.6], – наголошували постанови ЦК КП(б)У. Саме під час перших повоєнних виборів представники режиму почали активно експлуатувати у пропаганді ідею «Великої Перемоги», яка незабаром стала ключовою в ідейно-політичній стратегії Радянської держави. Водночас влада вимагала від агітаторів розповідати виборцям про останні події в країні і світі, тлумачити рішення з'їздів та пленумів партії, створюючи у населення «єдино правильне» уявлення про них.

Наймасштабніше передвиборча пропаганда здійснювалася в повоєнний період, що було пов'язано з потребою режиму відновити становище на місцях та ліквідувати наслідки ідеологічно ворожих впливів, які проникли на територію СРСР через «розгерметизований» під час війни кордон. Особливу увагу приділяли зонам, які перебували під нацистською окупацією, а отже, вся територія УРСР напередодні перших повоєнних виборів опинилася під потужним пропагандистським пресом. Особливу тривогу у Сталіна та його соратників викликав західний регіон, мешканці якого не лише були вороже налаштовані до радянської влади, але й чинили збройний опір режиму. Агітаційно-пропагандистська робота під

час виборів до Верховних Рад СРСР (1946 р.), УРСР (1947 р.) та місцевих органів влади (1947 р.) тут була взята владою під особливий контроль. На пленумах ЦК КП(б)У регулярно розглядали питання про допомогу нещодавно утвореним партійним організаціям західних областей УРСР у організації виборчого процесу [7, арк.20, 25]. У кожну зі західноукраїнських областей напередодні виборів скеровували пропагандистські групи у складі 510 чол. з числа працівників ЦК КП(б)У, які курували ідеологічну сторону процесу, надавали інструктивну допомогу обкомівським та райкомівським працівникам, організовували навчальні семінари для лекторів, агітаторів, членів виборчих комісій тощо.

Робота проводилася централізовано, системно та масштабно, адже у більшості були значно далекосяжніші плани, ніж просто провести своїх кандидатів у владу. Мова йшла про кардинальні зміни у свідомості західних українців: прищеплення радянських цінностей і практик, насадження комуністичного світогляду, вироблення нової моралі на основі «Кодексу будівника комунізму» тощо. Зокрема, впродовж виборчої кампанії до ВР СРСР, яка тривала з жовтня 1945 р. до лютого 1946 р., силами обласних лекційних бюро і районних лекторських груп в культурно-освітніх установах Української РСР прочитано 81.388 лекцій і доповідей з питань Сталінської Конституції, виборчого закону, на міжнародно-політичні теми тощо (з них у західних областях УРСР – 30.358). У клубах, будинках культури і хатах-читальнях організовано 96.437 гуртків з вивчення Конституції СРСР та Положення про вибори у Верховну Раду СРСР (у західних областях – 7.090). За допомогою інтелігенції (професорів, письменників, поетів, артистів) організовано 1.618 агіткультбригад (у західних областях – 504). На агітпункти виборчих дільниць по Українській РСР надіслано 5.158 пересувних бібліотек (у зах. обл. – 590) загальним фондом 200.000 екз. [8, арк.5-11]. Виборчі дільниці забезпечувалися величезною кількістю друкованої продукції. Під час проведення перших повесенних виборів до ВР СРСР з листопада 1945 року до січня 1946 року лише в Дрогобицьку область надійшло біля 3 млн. екземплярів політичної літератури [4, арк.3-20].

Для ведення передвиборчої агітації використовували художні самодіяльні колективи, трупі професійних акторів, кінопересувки. Споряджали навіть спеціальні агітвагони для обслуговування працівників залізничних станцій та приєданих до залізничної сілі [9, арк.55]. Зокрема, у агітації на виборах до ВР СРСР у січні-лютому 1946 року були задіяні актори Львівського театру ім. М. Заньковецької, Стрийського драмтеатру, Дрогобицької і навіть Ворошиловградської філармоній [6, арк.23]. У Львівській області було влаштовано 169 концертів та понад 3 тис. кіносеансів [10, арк.172], у Станіславській області в окрузі скеровано шість концертних бригад і Гуцульський ансамбль, які дали 96 концертів для понад 20.700 глядачів [9, арк.55]. Зрозуміло, що кожному виступі артистів передували владні пропагандистські акції: політичні доповіді, лекції, виступи кандидатів у депутати, звернення представників влади тощо.

Пропаганду в регіоні проводили з урахуванням історичного та політичного досвіду населення, намагаючись відвернути людей від впливу ОУН і УПА. З огляду на це, найважливішою частиною роботи лекторів та агітаторів, задіяних у передвиборчих акціях, вважалися виступи на теми: «Звільнення західних українців від польсько-панської неволі», «Возз'єднання українського народу в єдиній Радянській державі», «Українські-буржуазні націоналісти – злісні вороги українського народу», «Українські націоналісти – агенти англо-американських імперіалістів» і под.

Використання величезних фінансових і матеріальних ресурсів, чимало кадрового потенціалу для ведення передвиборчої агітації у західних областях УРСР не забезпечували владі бажаного результату. Західні українці чітко усвідомлювали маніпулятивність радянських виборчих практик, тому відмовлялися брати участь у передвиборчих заходах, ігнорували збори та мітинги, які влада проводила з метою агітації за висування від блоку комуністів та безпартійних, критично ставилися до змісту передвиборчої пропаганди. Так, у с. Юшківці Жи-

дачівського району Дрогобицької області (тепер Миколаївського р-ну Львівської обл.) під час мітингу селянин Микола Йордань, відповідаючи на слова керівника райвиконкому, який вихваляв радянський спосіб життя та закликав селян голосувати за ставлеників партії, сказав: «Ви, товаришу, усі гарно пишете і говорите, але на тім не кінчається. Ви дальше ходите, рабуєте, робите облави, стріляєте наших людей. Вас уже не тільки люди, але й собаки бояться. І ви хочете, щоб люде голосували?» [1, арк.286]. З метою зірвати мітинг люди часто затівали розмови на не вигідні для більшовицьких агітаторів теми, на кшталт: «Чому до українського парламенту обирають росіян?», «Яка різниця між виборчими системами СРСР та капіталістичних країн?», «Для чого проводити передвиборчу агітацію, коли в країні лише одна партія і немає конкурентної політичної боротьби?», «Для чого потрібен блок комуністів і безпартійних, коли все вирішує комуністична партія?» та інші, чим ставили у незручне становище більшовицьких пропагандистів, які або не знали відповіді на запитання, або не наважувалися сказати правду. Зафіксовано чимало випадків відвертого спротиву владі. Так, під час передвиборчого мітингу в с.Томашівці Войнилівського району Станиславівської області 8 лютого 1946 р. люди заявили районному начальству: «Не підемо голосувати. Ви вбиваєте наших чоловіків! Ви нас грабуєте і виголоджуєте! Припиніть боротьбу проти ОУН і УПА! Ви окупанти! Геть з України!» [1, арк.41].

Негативне ставлення населення до передвиборчих заходів неодноразово відзначали й самі представники влади. Зокрема, один із очільників Львівського обкому КП(б)У повідомляв, що у Яворівському районі населення «дуже неохоче йшло на передвиборчі збори, частина взагалі не з'являлася, а присутні на зборах сиділи і мовчали» [3, арк.12].

Система поділу села на десятихатки з метою якнайширшого охоплення селян передвиборчою агітацією в умовах західних областей виявилася неефективною. Хоча десятихатників намагалися обирати з числа найавторитетніших селян, проте вони не проводили жодної роботи, не бажаючи колаборувати з владою окупанта або виконуючи вказівки підпілля ОУН. Часто траплялися випадки невідповідного підбору агітаторів з боку партійних органів, адже надісланих кадрів з ЦК КП(б)У та обкомів східних областей УРСР не вистарчало для забезпечення всіх потреб регіону, а місцева інтелігенція бралася до справи неохоче. У результаті багато агітаторів не користувалися авторитетом, адже далеко не кожен з них володів потрібною тематикою та ораторським хистом. Інколи пост агітатора зумисне обіймали люди з повстанського середовища, щоб проводити агітацію проти виборів.

У багатьох населених пунктах агітація взагалі не проводилася через страх посадовців перед «бандеризованим» селом. А поява тут агітаційних груп чи кандидатів у депутати в асисті озброєних енкаведистів посилювала негативне сприйняття речників влади населенням. Не маючи змоги виконати поставлених завдань, представники влади часто фальсифікували у своїх донесеннях статистичні дані стосовно кількості утворених агітаційних груп, прочитаних лекцій, організованих мітингів, через що офіційна звітність не відображала реального стану агітаційно-пропагандистської роботи на місцях. Так, уповноважений по виборах до ВР УРСР у с.Солець Добромильського району Дрогобицької області (тепер м.Стебник Дрогобицького р-ну Львівської обл.) Литвиненко у лютому 1947 р. у протоколі №1 зазначив, що на організованому ним мітингу були присутні 760 осіб, а фактично їх було лише 40, у протоколі №3 ним задокументовано 378 учасників, а насправді було 30, у протоколі №4 – 75 учасників, було – 6, у протоколі №5 – 876 осіб, було – 25 і под. [2, арк.136 зв.]

Невдала агітаційно-пропагандистська кампанія та повний бойкот виборів місцевим населенням ніяк не позначилися на офіційних результатах виборів, адже влада заздалегідь готувалася оголосити про повну підтримку блоку комуністів і безпартійних у регіоні. Згідно офіційних даних за провладних кандидатів на ви-

борах до ВР СРСР (10 лютого 1946 р.), ВР УРСР (9 лютого 1947 р.) та місцевих органів влади (15 грудня 1947 р.) стабільно голосували понад 98-99% населення. Хоча добровільно віддали свої голоси лише 10% місцевих українців, біля 30% влада змусила прийти до виборчих урн силою, а 60% взагалі не брали у часті у виборах.

Отже, передвиборча агітація була невід'ємною частиною цілеспрямованих зусиль режиму щодо формування міфу про радянську систему влади. Вона справляла величезний вплив на формування масової свідомості радянських людей, утверджуючи єдині ідеологічні, політичні, соціальні, моральні та інші стандарти системи. Західноукраїнське населення виявилось несприйнятливим до радянської агітації і пропаганди, що вилилося у повний бойкот виборчих кампаній 1946-1947 років та сповідування політики абсентеїзму під час наступних виборів сталінської доби. Ставлення західних українців до змісту радянської передвиборчої пропаганди визначали: досвід участі у європейських парламентських структурах дорадянського періоду, сталінські репресії 1939-1941 рр., розправа представників режиму з національно-визвольним рухом, ментально чужі місцевому населенню політичні, економічні та культурні цінності нової влади. Прикметно, що потужна ідеологічна обробка населення західноукраїнських областей так і не зробила регіон радянським, що яскраво продемонстрували події кінця 1980-х років.

Література

1. Галузевий державний архів Служби Безпеки України (далі – ГДА СБУ). Ф.13. Спр.376. Т.38.
2. ГДА СБУ. Ф.13. Спр.376. Т.39.
3. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). Ф.3. Оп.1. Спр.466.
4. ДАЛО. Ф. 5001, оп. 7, спр. 20.
5. ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 7. Спр. 66.
6. ДАЛО. Ф.5001. Оп.12. Спр.84.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 1. Спр. 690.
8. ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр. 2570.
9. ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.2749.
10. ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.2761.
11. ЦДАГО України. Ф.1. Оп.70. Спр.480.

УДК 94(477) «1932/1933»

ДІЯЛЬНІСТЬ АКТИВІСТІВ І УПОВНОВАЖЕНИХ З ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬ НА КИЇВЩИНІ ТА ЧЕРНІГІВЩИНІ ПІД ЧАС ГОЛОДОМОРУ-ГЕНОЦИДУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ РАЙОННОЇ ПРЕСИ 1932-1933 РР.)

Олеся Стасюк,

*кандидат історичних наук, генеральний директор
Національного музею Голодомору-геноциду*

На основі матеріалів періодики обґрунтовано деструктивну роль активістів та уповноважених у боротьбі з «куркульським елементом» при хлібозаготівлях під час Голодомору-геноциду у Київській та Чернігівській областях УСРР. Визначено, що одним із головних і ефективних інструментів політтехнології комуністичного режиму були групи сільських «активістів», виконавців й уповноважених, які, виконуючи злочинні норми хлібозаготівлі, вдавалися до цілого арсеналу методів у боротьбі з селянами-власниками.

З'ясовано, що радянська влада, використовуючи районну періодику, прямо вказувала й виявляла «куркульських агентів з партійними квитками», протиставляючи їм «ударні» елементи, які виконували та перевиконували хлібозаготівлі.

Ключові слова: Голодомор-геноцид, районна преса, активісти, уповноважені, хлібозаготівлі.

Останнім часом все більше дослідників теми Голодомору-геноциду 1932-1933 рр. звертаються до мікроісторичного аспекту цієї проблеми, намагаючись розгледіти окремих людей, конкретні їхні дії та вчинки. Йдеться не лише про жертв, а й про тих, хто виявився дієвим інструментом політичної технології більшовицького режиму у боротьбі з сільським власником, про декласовані та здемо-ралізовані групи активістів й виконавців, яких комуністична влада перетворила на «агентів на місцях». Саме ці агенти виконували всю брудну роботу, демонструючи нечувану жорстокість під час реалізації хлібозаготівельного плану.

Щоб дискредитувати, розкуркулити й депортувати селян-власників партійно-державне керівництво СРСР на чолі з Й. Сталіним створило всі умови для поглиблення класової боротьби в українському селі. До такого протистояння окрім членів сільради та правління колгоспу, що уособлювали «радянську владу на селі», були залучені активісти та уповноважені. В основному актив формували з сільської інтелігенції (вчителі та працівники культурно-просвітницьких організацій), молоді та бідноти, які не обмежували себе у виборі способів й прийомів під час конфіскації «куркульського майна» та методів покарання й притягнення до відповідальності таврованих словом «куркуль» селян-власників. Цінним джерелом у розкритті злочинних дій уповноважених й виконавців, а також природи «активізму» як інструменту руйнації українського села є матеріали тодішньої районної преси.

Про уповноважених із хлібозаготівельної роботи з акцентом на тих, хто безвідповідально ставиться до виконання планів йдеться у № 124-му газети «Радянської ниви» (Біла Церква) у статті «Центр масової роботи – на кутках». Автор наголошує: «Нещадним натиском на твердоздаванців куркулів, по-бойовому розгортнувши масово-роз'яснювальну роботу серед одноосібників-контрактантів провід сільради мусить добитися рішучого зламу в хлібозаготівлі й виконати протягом найближчих днів на 100 відс. хлібне завдання по одноосібному сектору» [23, с. 2]. У № 140-му цього ж видання у замітці «Передовики беруть на буксир відсталих» розповідається про одноосібників, які пішли в хлібозаготівлі після виконання своїх планів; ще у одній статті, під назвою «Потурають нездатникам хліба», зазначено: «Треба рішуче припинити будь-яке потурання і поблагливе ставлення до зривників хлібозаготівлі. Всі організації, весь актив села [Глибичка] повинні організувати маси на виконання хлібозаготівельного плану» [18, с. 2].

У № 12 газети «Шлях колгоспника» (Богуслав) містяться чимало заміток, на кшталт «Відкинути такий метод масової роботи», «Притягнути до права вчителя Поліщука», «Вогонь на перекутників настанов партії», «Покарати Гоголю та Замирайла» та «Очистити хлібозаготівельні бригади», в яких розглядаються різні ситуації з учасниками хлібозаготівельних бригад, сільським активом й головами сільрад [6, с. 1-2]. Подібного змісту замітки зустрічаємо у № 12 газети «Соціалістична перемога» (Канів) [22, с. 1].

У №№ 15 і 17 богуславської газети «Шлях колгоспника» знаходимо чимало прикладів засудження владою втечі з хлібозаготівельних буксирних бригад та небажання працювати у цих бригадах: «Дезертирів притягнути до права», «Вигнати Бузника з бригади» [10], «Баранепільські комунари по-більшовицькому поставились до боротьби за хліб», «Вигнати куркульського агента з колгоспу та бригади», «Очистити бригади від куркульських прихвостнів» [1]. Про обшуки, вилучення майна та знущання над селянами з боку активістів у процесі виконання хлібозаготівель йдеться у замітках №№ 22-23 цієї ж газети: «За пере-

кручування настанов партії притягти до відповідальності», «Нагнати Салату та Канівченка з бригад» [12], «Розгромити демобілізаційні настрої», «Негайно віддати до суду куркульських агентів» [20].

Комуністична влада вимагала вжити рішучих і жорстких заходів до «куркульських полигачів» і «дезертирів хлібозаготівельного фронту», тоді як «передовиків» необхідно було преміювати за активну участь у хлібозаготівлі. Про це йде мова у Постанові президії Рокитнянського районного виконавчого комітету від 10 листопада 1932 р. [15, с. 1].

«Куркулям», «куркульським прихвостням» й «липовим активістам» протиставлялися «ударники». Такий хід був вагомим засобом ідеологічного впливу, що надихав виконувати злочинні накази зверху місцевих комсомольців («Боротьба за хліб – бойовий іспит і права честі комсомолу» [14, с. 1]) й піонерські загони, що також долучалися до виконання планів хлібозаготівлі [16, с. 1]. Водночас у № 143 за 11 грудня 1932 р. газети «За суцільну колективізацію» (Тальне) наголошувалося на тому, що окремі комсомольці «зрослися» з «куркулем» і своєю бездіяльністю допомагають зривати хлібозаготівлі. Це одразу таврувалося як «політична короткозорість», лунали заклики до перевірки лав і чистки [24, с. 1].

На шпальтах чернігівських районних газет знаходимо подібну риторичку. Все ті ж нарікання на неробство, диверсію та дезертирство з боку «куркульських агентів» і «полигачів». «Прапор комуни» (Бахмач) пише про уповноваженого та члена сільради, які не хочуть працювати [13, с. 2], про саботаж хлібоздачі десятихатниками [17, с. 1]. У газеті «За більшовицькі темпи» (Березна) наголошується на важливості самообілізації сільського активу на вивершення хлібозаготівлі, на особливій ролі ударних бригад [2, с. 2], яким на допомогу має прийти сільський та колгоспний актив, з-поміж лав якого батраки, бідняки й трудящі на передовій фронті хлібозаготівлі.

Чимало активістів розуміючи злочинну діяльність комуністичної влади відмовлялися й саботували виконання хлібозаготівель. Ось лише низка заголовків тієї ж таки газети «За більшовицькі темпи»: «Голова КНС – куркульський агент» (оскільки він радив ховати хліб, щоб люди не померли від голоду [8, с. 1]); «Ганьба таким «активістам» як Кравченко»; «За дезорганізацію хлібозаготівельного фронту – Мищенко Любу»; «Політична короткозорість партосередків дає можливість пролазити до лав партії куркульським агентам – з лав комсомолу» [7, с. 1]; «Дезертири хлібозаготівельного фронту» [9, с. 1].

Те ж саме зустрічаємо на сторінках видання «За суцільну колективізацію» (Бровиця) – «Викорінити благодущні настрої в хлібозаготівлях», «Актив злигався з куркульнею», «Учительство нехтує роботу на сотнях», «Ганебні наслідки «роботи» опортуніста Бондаря» [5, с. 2]; «Допомагають куркулеві зривати хлібозаготівлі» [11, с. 1], «Самі «активісти» зривають хлібозаготівлю» [21, с. 1]; «В Браниці в хлібозаготівлях зламу немає» [3, с. 1]. Усі ці замітки наводять приклади масової непокорі й супротиву у лавах так званих «активістів», коли вони не виконували й саботували плани хлібозаготівель, наголошуючи весь час на нереальності їх виконання.

Важливим і поширеним прийомом боротьби з «куркульським елементом» було акцентування на персональних і локальних факторах, коли на сторінках газет вказували прізвища та імена зразкових виконавців хлібозаготівлі, заохочуючи та преміюючи їх, а також прізвища тих, хто зриває й перешкоджає виконанню хлібозаготівельного плану. Приміром, у замітці «Рівнятися на бригаду тов. Нацика» у № 4 газети «Розгорнутим фронтом» (Козелець) зазначається наступне: «Куркульські недобитки уперто саботують здавання хліба, продовжуючи його розбазарювати та ховати, водночас, скигають перед сільрадою про свою неспроможність виконати хлібні плани. Сільрада же, не зважаючи на ці «сльози», посилює наступ на куркулів, виявляючи їх шахрайство й застосовуючи до злісних нездавців заходи адмінвпливу. Особливу активність у боротьбі з класовим ворогом виявила бригада Нацика Федора Андрійовича, що знайшли

чималу кількість схованого від держави хліба» [19, с. 1]. У замітці «В'язівчане показують приклад, як треба боротися за хліб» № 126 газети «Комуна» (Конотоп) йдеться про роботу бригад одноосібників-передовиків с. В'язове, які виконали річний план на 56% та «взяли на буксир відсталих одноосібників, допомагають їм цими ж днями вивершити річний план хлібозаготівлі, зокрема з продовольчих культур» [4, с. 1]. Далі у виданні зазначено, що за прикладом в'язівчан повинні піти усі партійні, комсомольські осередки, колгоспи та сільради у межах соціалістичного змагання за краще і швидке виконання планів хлібозаготівлі.

Подібними акцентування, коли апелюють до прізвищ, окремих бригад й селищ, переповнені сторінки районної періодики не лише Київщини та Чернігівщини, але й інших областей України.

Таким чином, одним із головних, і як виявилось доволі ефективних, інструментів політтехнології комуністичного режиму були групи сільських «активістів», виконавців й уповноважених, які вдавалися до цілого арсеналу методів у боротьбі з «куркулями» та «куркульським елементом», виконуючи злочинні норми хлібозаготівлі. Радянська влада, використовуючи районну періодику, прямо вказувала й виявляла «куркульських агентів з партійними квитками», на базі методу акцентування на персональних і локальних факторах, протиставляючи їм «ударні» елементи, до яких відносили окремі постаті, бригади та села, які виконували та перевиконували хлібозаготівлі. Як бачимо, хлібозаготівлі були полем бойових дій, де активісти й виконавці – бойові одиниці комуністичного режиму, а газети – важлива зброя та знаряддя масової пропаганди під час Голодомору-геноциду 1932-1933 рр.

Література

1. Баранспільські комунари по-більшовицькому поставились до боротьби за хліб; Вигнати куркульського агента з колгоспу та бригади; Очистити бригади від куркульських прихвостнів. Шлях колгоспника. (Богуслав). 1932. № 17.
2. Боротися за хліб по ударному. За більшовицькі темпи (Березна). 1932. № 101.
3. В Браниці в хлібозаготівлях зламу нема. За суцільну колективізацію (Бобровиця). 1932. № 121.
4. В'язівчане показують приклад, як треба боротися за хліб. Комуна (Конотоп). 1932. № 126.
5. Викорінити благодушні настрої в хлібозаготівлях; Актив злигався з куркульнею; Учителство нехтує роботу на сотнях; Ганебні наслідки «роботи» опортуніста Бондаря. За суцільну колективізацію (Бобровиця). 1932. № 21.
6. Відкинути такий метод масової роботи; Притягнути до права вчителя Поліщука; Вогонь на перекрутників настанов партії; Покарати Гогулю та Замирайла; Очистити хлібозаготівельні бригади. Шлях колгоспника (Богуслав). 1932. № 12.
7. Ганьба таким «активістам» як Кравченко; За дезорганізацію хлібозаготівельного фронту – Мищенко Любу; Політична короткозорість партосередків дає можливість пролазити до лав партії куркульським агентам – з лав комсомолу. За більшовицькі темпи (Березна). 1932. № 114.
8. Голова КНС – куркульський агент. За більшовицькі темпи (Березна). 1932. № 106.
9. Дезертири хлібозаготівельного фронту. За більшовицькі темпи (Березна). 1932. № 8.
10. Дезертирів притягнути до права; Вигнати Бузника з бригади. Шлях колгоспника. (Богуслав). 1932. № 15.
11. Допомагають куркулеві зривати хлібозаготівлі. За суцільну колективізацію (Бобровиця). 1932. № 95.
12. За перекручування настанов партії притягти до відповідальності; Вигнати з колгоспу куркульського агента; Нагнати Салату та Канівченка з бригад. Шлях колгоспника (Богуслав). 1932. № 22.
13. Зривника хлібозаготівлі покарано. Прапор комуни (Бахмач). 1932. № 53.
14. Комсомольці с. Радчики – приклад у боротьбі за хліб. За суцільну колективізацію (Тальне). 1932. № 143.
15. Передовиків хлібозаготівлі премійовано (Постанова президії РВК від 10 листопада 1932 р.). Колгоспник Рокитнянщини (Рокитне). 1932. № 105.
16. Піонер-загін бореться за виконання планів хлібозаготівлі. За суцільну колективізацію (Тальне). 1932. № 146.
17. Потрібно більше рішучості від сільради; Башук допоміг куркулю Брагинцю поховати хліб. Прапор комуни (Бахмач). 1933. № 151.

18. Потурають нездатникам хліба. Радянська нива (Біла Церква). 1932. № 140.
19. Працювати, як бригада т. Насона. В соціалістичний наступ (Добрянка). 1933. № 3.
20. Розгромити демобілізаційні настрої; Негайно віддати до суду куркульських агентів. Шлях колгоспника (Богуслав). 1932. № 23.
21. Самі «активісти» зривають хлібозаготівлю. За суцільну колективізацію (Бобровиця). 1932. № 118.
22. Усунути від хлібозаготівлі опортуністів; Розбити віцент куркульсько-опортуністичні настрої в хлібозаготівлі; Буксирники – п'яниці. Соціалістична перемога. (Канів). 1932. № 12.
23. Центр масової роботи на кутках. Радянська нива (Біла Церква). 1932. № 124.
24. Щоденне завдання кожному комсомольцю. За суцільну колективізацію (Тальне). 1932. № 146.

УДК 94:323.25

ГОЛОДОМОР ЯК МЕТОД ЗНИЩЕННЯ НОСІЇВ УКРАЇНСЬКОЇ СВИТОГЛЯДНОЇ ПОЗИЦІЇ

Надія Степанець,

*кандидат філологічних наук, викладач української мови та літератури
Львівського професійного коледжу готельно-туристичного
та ресторанного сервісу*

У статті зроблено оцінку голоду 1932–1933 рр. як загальнонаціональної трагедії українського народу, висвітлено методи та прийоми штучно організованого в Україні голоду, що став найбільшим злочином проти української нації – злочином геноциду.

Ключові слова: Голодомор, нація, мова, репресії, зброя масового знищення.

The article describes the methods and techniques of artificially organized famine in Ukraine, now called the Holodomor by the whole world, which became the largest crime of the Russian imperialism worn in the Bolshevik robes against the Ukrainian nation - a crime of genocide.

Keywords: Famine, nation, language, repression, weapons of mass destruction.

Протягом всієї історії Союзу РСР голод стояв на другому місці після воєн і військових конфліктів в якості найважливішого чинника демографічних катастроф. Голод - соціальне лихо, викликане нестачею або відсутністю харчування. Він існує в прихованій (хронічній) і явній (голодування) формах. Факт голоду офіційно не визнавався радянським керівництвом і радянською історичною наукою, а джерела з даної проблеми були недоступні для дослідників. Зараз час в історіографії є значна кількість робіт, присвячених проблемі голоду в роки Громадянської війни, за часів колективізації і перші повоєнні роки. Тема Голодомору в Україні була присутня упродовж всього часу і передавалася в родинних переказах з покоління в покоління. Без чіткого, обґрунтованого визначення передумов, причин, наслідків, без вказування на винуватців цієї страшної біди. Лише на початку 1990-х років було офіційно зроблено оцінку голоду 1932–1933 рр. як загальнонаціональної трагедії українського народу. [3, С.78-90].

Дж. Мейс першим з науковців заявив, що сталінський терор в Україні був спрямований не проти людей певної національності або роду занять, а проти громадян Української держави, яка народилася під час розпаду Російської імперії і пережила свою власну загибель, відродившись у вигляді радянської державності. Формулу про знищення голодом українців як представників нації, що здобула свою державність, а не як етнічної спільноти (to destroy them as political factor and as a social organism) він сформулював на першій у світі науковій конференції по голоду 1932–1933 рр., що відбулася в Монреалі (Канада) у 1983 р. [5].

Голодомор, територія поширення якого є предметом дослідження, дослівно означає морити, виморювати штучним голодом, виголоджувати; це – одночасність і масовість смертних випадків внаслідок фізичного виснаження від тривалого недоїдання, вживання різних сурогатів. Зазвичай явище голодомору оцінювали за кількістю померлих, але існують внутрішні ознаки цієї соціально-психологічної аномалії: мутація психіки голодних людей, поїдання котів, собак, гризунів, дохлої худоби, трупів померлих родичів та односельчан, людоїдство, втрата моральності та страху смерті. Ці ознаки, перелік яких можна продовжувати, розкривають соціальну та етимологічну сутність явища голодомору. Він є наслідком свідомої соціально-економічної політики партійних радянських органів влади в СРСР та УСРР 1931–1933 рр., відтак голодомор – це організаційно-політична форма масового народоубивства, соціально-психологічний засіб упокорення бунтівних селян. Явища голоду та голодомору розрізняються, позаяк мають дещо різні соціально-фізіологічні, політичні, територіальні вияви. Голодомор, окрім зазначених рис, демонструє новітню техніку масового знищення мирних людей у соціально-територіальних резерваціях, тобто своєрідні крематорії радянських концтаборів (наприклад, застосування режиму «чорних дощок», унеможливлення виїзду за хлібом до інших регіонів країни). В.І. Марочко. Територія Голодомору 1932–1933 рр. в Україні 101 Формування території голодомору відбувалося послідовно, із наростанням руйнівної сили карально-репресивних заходів: податковий тиск на заможних селян, натуральні штрафи, доведення плану до двору і твердого завдання одноосібному сектору, конфіскація хліба та продовольства, позбавлення худоби, реманенту, житла, присадибної землі, занесення сіл на «чорні дошки», депаспортизація селян, заборона продажу залізничних квитків, скасування громадського харчування для колгоспників, затримка розрахунків на трудодні, примусове повернення розданого хліба. [3, с.67-203].

Багато різнопланової роботи було виконано в державі та за її межами щодо визнання цього голодомору геноцидом українського народу. Це був наймаштабніший і найжахливіший з офіційно визнаних трьох голодоморів в Україні, і тільки йому були призначені публікації та виступи в засобах масової інформації, незлічені заходи у регіонах і виступ Президента України Віктора Ющенка на відкритті Меморіалу. Це дуже добре, що так масово, вагомо, змістовно, патріотично і душевно з ініціативою і під проводом Президента України ми вшанували пам'ять мільйонів заморених голодом, розповівши всьому світові про цей геноцид. Але водночас ми чомусь не врахували того,

Історіографія теми опору українського народу під час Голодомору 1932–1933 рр., переважно представлена окремими розділами у дослідницьких працях істориків, хоча опір українського населення заслуговує на окреме комплексне дослідження. Протидія українського села репресивним заходам Радянської влади має свій характер, структуру, мету, наслідки та жертви. Саме сила збройного, активного опору з 1929 до 1932 року показує масштаби репресій. Супротив, що почався у серпні 1932 і тривав до осені 1933 року, в результаті сильного виснаження людей, великих втрат населення та, зокрема, ліквідації заможних селян, так званих куркулів, стає пасивним. Дослідивши питання опору українського села, та довівши його наявність, ми можемо вказати, що селянство не мирилося зі створенням колгоспів, бездарним господарюванням у них, перетворенням вільного селянина, господарника у «раба» комуністичної влади, і що навіть у ті найгірші моменти свого життя українці продовжували боротися за право вільно жити та працювати. За останній період дослідження теми Голодомору 1932–1933 рр. науковці почали говорити про героїчні вчинки тих, хто потерпав від голоду, про взаємодопомогу і порятунк, про опір геноцидній політиці, про психологічні та соціальні наслідки Голодомору. Ці всі теми вказують, що науковці виходять на новий етап у дослідницькій роботі. [6, с.34-89].

Голодомор 1932–1933 років як кульмінацію геноциду проти української нації, як одну з геноцидних дій комуністичного режиму проти української нації в серії аналогічних дій, які були виділені Рафаелем Лемкіним у статті «Радянський геноцид в Україні». Він представив геноцид в Україні як намір режиму знищити українську націю в чотири стадії: 1) знищення інтелігенції – мозку нації у 1920-му, 1926-му і знову в 1930–1933 роках; 2) знищення національної Церкви – «душі» України між 1926 і 1932 роками, і пізніше подібної долі зазнала Українська Католицька Церква; 3) винищення значної частини українських селян – хранителів традицій, фольклору та музики, національної мови та літератури, національного духу України через зморювання голодом; 4) фрагментація українського народу через змішування українців з іншими національностями шляхом переселень [2, С. 37].

Голодомор у поєднанні з політичними репресіями та депортаціями, які здійснювалися до, під час і після 1932–1933 років, мав катастрофічний кумулятивний ефект. Нищівного удару зазнав генетичний фонд української нації. Їй було завдано тяжкої психологічної травми внаслідок жахливих картин масової загибелі людей, мученицької смерті рідних та близьких, неймовірних голодних страждань і шокуючих випадків психічних розладів, викликаних боротьбою за виживання в умовах тотального голоду. Відбулося спустошення України, супроводжуване руйнацією структури українського соціуму та його традицій.

У різних наукових розвідках наведено багато фактів, що засвідчують протидію селянства розкуркуленню та колективізації. Сам процес розкуркулення на місцях був перманентним і тривав протягом 30-х років ХХ ст. Кількість розкуркулених селян у той чи інший період цілковито залежала від масштабів опору селянства. Радянський режим жорстоко придушував будь-які прояви опору в УРСР. Як зазначав А. Козицький, про стан справ в українському селі восени 1932 – навесні 1933 років свідчить така деталь: багато звинувачених у антирадянських висловлюваннях чи діях померло від виснаження ще до винесення їм судових вироків. Це вказує, що на виступи проти влади люди зважувалися лише у крайніх випадках. Опір в українському селі був, і чинили його прості українські селяни, хлібороби, господарі своєї землі, намагаючись вибороти право вільно її обробляти [6]. Спротив мав різні форми, та в міру погіршення ситуації з продуктами харчування активність протестів селян знижувалась. Голодні люди втрачали сили та впадали в стан апатії, який здебільшого закінчувався смертю.

Голодомор 1932–1933 року – геноцид українського народу і ми про це знаємо! Та українці не сиділи склавши руки, а виборювали свої права. Ми – українці, і голодом не викоринити нашої любові до рідної землі й традицій, гостинності, прагнення до свободи та незалежності.

Література

1. Володимир Василенко. Каральна операція проти української нації. Грудень 2018р. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2598452-karalna-operacia-proti-ukrainskoi-nacii.html>
2. Лемкін Р. Радянський геноцид в Україні : [стаття 28 мовами] / Рафаель Лемкін; ред. Роман Сербин. – К. : Майстерня книги, 2009.
3. Репресії в Україні (1917–1990 рр.): Науково-допоміжний бібліографічний покажчик / Авт.-упор. Є. К. Бабич, В. В. Патока; авт. Вступ. Статті С. І. Білокінь. – К.: Смолоскип, 2007. – 519 с.
4. Упокорення голодом: Збірник документів / Упоряд., передм., комент., покажч. М. Мухіної; Перека. В. Романця, М. Мухіної; Відп. ред. П. Сохань. АН України. Археографічна комісія; Інститут української археографії. – К., 1993. – 312 с.
5. Mace James E. The Famine of 1933: a Survey of the Sources // The Famine in Ukraine 1932–1933 / James E. Mace ; Ed. by Roman Serbyn and Bogdan Krawchenko. – Edmonton : CIUS, 1986. – Р. 12
6. Козицький А. Геноцид та політика масового винищення цивільного населення у ХХ ст. (причини, особливості, наслідки) : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. – Львів : Літопис, 2012. – 608 с.

ПОВОЄННІ ПЕРЕСЕЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ НА ПРИКЛАДІ ЗАКЕРЗОНЬСЬКОГО СЕЛА ВЕРБИЦЯ

Галина Стечак,

*кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри українознавства
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького,*

Оксана Заторська,

*студентка Львівського національного медичного
університету імені Данила Галицького (м. Краків, Польща)*

Висвітлено трагізм воєнних та повоєнних масових депортацій. Досліджено та проаналізовано процеси примусових депортацій через призму українського населення закерзонського села Вербиця.

Ключові слова: депортація, українське населення, примусові виселення, операція «Вісла», трагізм.

Deals with the tragedy of war and post-war mass deportations. The processes of forced deportations through the prism of the Ukrainian population of the Zakerzon village of Verbytsia have been studied and analyzed.

Keywords: deportation, Ukrainian population, forced evictions, Operation «Visla», tragedy.

*І мертвим і живим, і не народженим –
усім жертвам операції «Вісла»*

присвячено

Організовані масові переселення стали одним з фінальних акордів Другої світової війни й важливою складовою встановлення повоєнного ладу в Європі. Особливо це стосувалося регіонів, у які нова політична карта Європи вносила державні та системні зміни. Хоча застосований не вперше інструмент депортацій як масштабної соціальної інженерії, колективної відплати та радикального вирішення міжетнічної напруги набирив безпрецедентних розмірів.

Неможливо говорити про сучасні кордони у Центральній та Східній Європі, і в тому числі в Україні, без дослідження процесів примусового переміщення. Нові кордони та зміна системи повоєнної Польщі, її втрачених та набутих земель означала примусове переселення багатьох сотень тисяч людей, в тому числі українців та переосмислення того, якими є обриси нової батьківщини, розташування дому та розуміння себе та родини і прив'язаності до місця.

Справа в тому, що нові кордони також означали «нові батьківщини». Офіційний термін «репатріація», який використали у документах та пропаганді приховував втрату дому, розірвання зв'язків і травму²⁰. Насправді, організовані масові переселення 40-х років ХХ ст. були депортаціями — примусовим переселенням, вигнанням чи висилкою з постійного місця проживання або з держави окремих осіб чи народів. Застосовувалися як засіб карного чи адміністративного покарання.

Транскордонні примусові переселення охопили усі нові прикордоння Радянської України, включно з комуністичною Угорщиною та Чехословаччиною. Для сотень тисяч українських не було також майбутнього у новій комуністичній Польщі, хоч вони на цій землі не були прищельцями. Як пояснює один з

²⁰ Репатріація — повернення на Батьківщину, з поновленням їх громадянських прав, військовополонених та цивільних осіб, які під час війни опинилися за межами своєї країни та перебували тривалий час поза Батьківщиною. Особливого політичного змісту набув термін «репатріація» стосовно повернення політичних емігрантів до країни їх походження.

провідних істориків у Польщі, який займається проблематикою депортації Євген Місило: «Взорований на лінії Керзона східний кордон відокремлював від Польщі українські землі, приєднані до неї перед шести соліттями, будучими в історичні свідомості поляків інтегральною частиною її території. Одночасно відокремлював від України її найбільш західну етнічну територію. Українці на цій землі не були чужими, пришельцями. Підляшшя, Холмщина, Грубешівщина, Надсяння, Бойківщина і Лемківщина були Західними Кресами українських етнічних земель, які часто називали «Закерзонням». Додаймо - західними Кресами українських етнічних земель з усіма рисами історичного, культурного, мовного і релігійного пограниччя – натуральним взаємним прониканням культур при одночасним сильним стремлінням до збереження власної національної тотожності» [10].

Це корінне українське населення території Закерзоння, жителі південного Підляшшя, Холмщини, Грубешівщини, Надсяння, Бойківщини і Лемківщини було масово переселено, тобто – депортовано, насамперед в роках 1944-46 до Радянської України [11], натомість у 1947 р., в рамках операції «Вісла», на так звані на «повернуті землі» (пони́мецьку територію північної та західної Польщі, яка після Другої світової війни опинилася в межах нової комуністичної держави).

Досліджуючи сьогодні трагізм цих воєнних та повоєнних масових депортацій важливо все-таки бачити ці процеси через призму конкретного регіону, села, родини, тому спробуємо показати це на прикладі українського населення закерзонського села Вербиця, звідки бере початок і рід моєї сім'ї. Зауважимо, що з Вербиці походить засновник варшавської університетської україністики і взагалі українознавчих студій у Польщі – проф. Степан Козак (1936 р.н.). Село Вербиця сьогодні розташоване при державному кордоні східної Польщі з Україною, на землях польсько-українського історичного та культурного пограниччя. Вербиця належить до дуже давніх місцевостей, які входили в склад території Червонських городів [8]. До Другої світової війни живими були розповіді, що передавалися з діда до внука, в яких згадувалося праоселю Вербиці - Городище: «За переказами, Вербиця почалася, отже, від Городища, яке було пастушою оселею. Не виключено, – пише М. Коць, – що її мешканці бачили, як переїздив київський князь Володимир з Червеня над Бугом до Перемишля. Можливо, що городищани міняли чи дарували його військам коней. Оселяни в Городищі були пришельцями, тож тоді щойно дізналися, що земля, на якій осіли, належить племені дулібів, а адміністративно входить до складу Червоної Русі» [7, с. 52].

Село Вербиця, його історія та культурна спадщина неодноразово ставали претекстом до обговорень в рамках ширших студій та темою окремих досліджень [10]. У старовинних документах згадують Вербицю у 1388 р., коли белзький князь Земовіт IV подарував село варшавському хорунжому Павлові з Радзанова, засновникові роду Радзинських-Нищицьких. У руках цієї родини володіння залишалося до кінця XVI ст. У XVII ст. село належало родині Папарів, яка походила з Греції [8]. З кінця XVIII ст. до 80-х рр. XIX ст. Вербиця була у володінні родини Літинських. Останніми власниками маєтку були Ромери [6]. Вербиця була доволі великою місцевістю. До села належали два присілки: Вілька і Борки, натомість сама Вербиця ділилася на окремі частини, які мали свої назви: Кутень, Криниця, Смалюхів, Забаюра, Чвораки, Воля, Вигін, Стара Ріка, Стависька і Підліс. Перед 1939 р. Вербиця нараховувала понад 600 господарств. Володимир Кубійович подає загальне число жителів 2110, серед них – 2030 українців, 45 поляків, 10 латинників і 25 євреїв [10].

Мало хто сьогодні знає, що призабута тепер місцевість, у якій закінчується бита дорога у першій половині XX ст., переживала особливий розвиток своєї культури та української модерної свідомості. У тому контексті згадаймо, що

товариство «Просвіта» засновано тут ще 1884 р., у 30-х рр. ХХ ст. збирало вже п'ятдесятилітнє жниво своєї праці; тут діяла добре зорганізована читальня й багата бібліотека, де можна було отримати не тільки актуальну українську літературу, але також різні журнали чи газети, такі, як «Наш прапор», «Новий час», «Сільський господар», «Сокільські вісті», «Жіноча доля», «Відродження», «Місіонер»; дітьми піклувалося товариство «Рідна Школа»; у Вербиці існував добре зорганізований хор, гурток танцю та аматорський театр; у селі діяли товариства «Дуг», «Січ», «Сокіл» («Доріст» і «Посестри»), організація «Сільський господар» та Союз Українок; при вербицькій парафії працювали Молитовне Товариство та Товариство Тверезості.

Представлений тут демографічний нарис Вербиці – типового закерзонського села, цілковито міняє Друга світова війна з її наслідками - депортаціями. Вона виганяє останніх польських поміщиків Ромерів, спричинюється до загибелі горсточки єврейських жителів Вербиці та репресії і депортації вербицьких українців, які становили понад 90 % населення місцевості. Українці, яких не вбило жажіття війни, яких не заслали у Сибір, 1946 р. примусово депортовані до Радянської України (3/4 українського населення села), а опісля, у 1947 р. в рамках акції «Вісла» на північні та західні землі Польщі.

Підписання в липні між Польським комітетом національного визволення та СРСР договору про порозуміння та облаштування кордонів означало, що Вербиця, як і навколишні населені пункти регіону відійшла до Польщі. В рамках будування мононаціональних держав та з метою усунення майбутніх конфліктів було вирішено здійснити репатріацію: українське населення мало переїхати до УРСР, а до Польщі польське населення. Теоретично це мав бути мирний обмін населенням на основі добровільності. Проте на практиці цей процес набрав характер примусових виселень – депортації. На конференції, присвяченій проблемі виселень, 24 липня 1945 року українській делегації дали зрозуміти, виселення будуть неминучі, а отже добровільність ставала умовною [13]. З Вербиці в цей час виселено 181 родину, з присілку Вільки – 58 родин. Ті, хто відмовився від депортації змушені були переховуватись на «Горбатій Україні» - в сусідніх селах, лісах подалі від кордону [3]. Учасників збройного підпілля на тренуваннях біля Угнева в 1946 р. описували села Вербицю, Піддубці, Махнів, як «зовсім опустілі» [2].

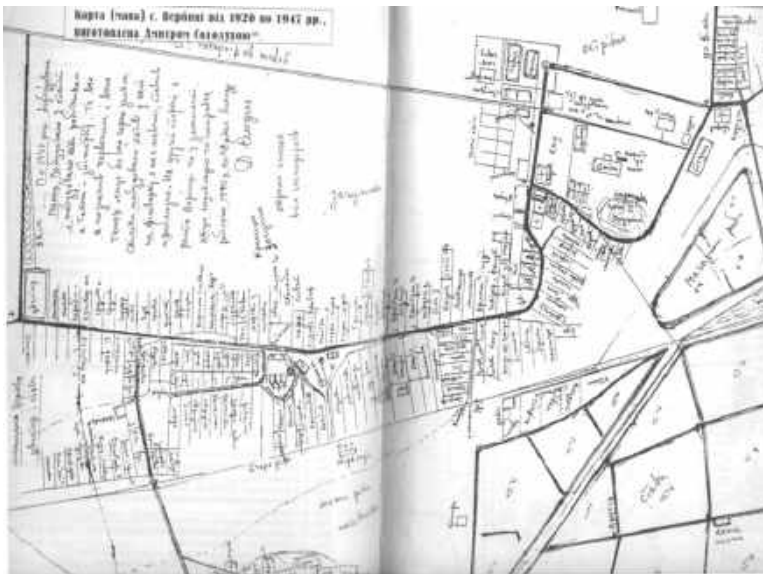
Вже в лютому 1947 р. заступник Генерального штабу Польщі генерал Стефан Моссор запропонував план виселення українського населення на «повернуті землі». Приводом було вбивство заступника міністра оборони Польщі генерал-полковника Кароля Сверчевського сотнями УПА. Згідно даних Генерального Штабу в ході акції «Вісла» з трьох воеводств було виселено 140575 українців та членів змішаних родин, крім того ліквідовано 1837 членів УПА, і ще 2444 арештовано [13, с.383]. Вербиця, на час після виселень до УРСР, тобто на початок 1947 року стала одним із центрів повстанського руху. В лісах неподалік розміщувалась сотня «Шума» Івана Шиманського куреня «Месники» [3, с.65] Таким чином, влітку того ж року Вербиця стає одним із епіцентрів протистояння. Аналізуючи завершальний етап депортації, можна зробити висновок, що він був найжорстокішим та найтрагічнішим для села: «З 5 по 7 червня 1947 р. Вербицю оточують польські війська 5 полку 3 Дивізії Піхоти, внаслідок сутички з якими село було підпалене та знищене. Очевидці наводять факти знущань військових над жителями. Військовим доручили також евакуювати населення в рамках акції «Вісла», що власне і було зроблено 6 та 7 червня. Залишки населення, силоміць, вивезли в північні райони Польщі» [3, с. 65].

Очевидці підкреслюють у своїх спогадах брутальність польських військових під час операції у Вербиці. Ярослав Стех, якому на той час було 15 років, описував катування групи із 40 чоловік – їх били прутами та змушували

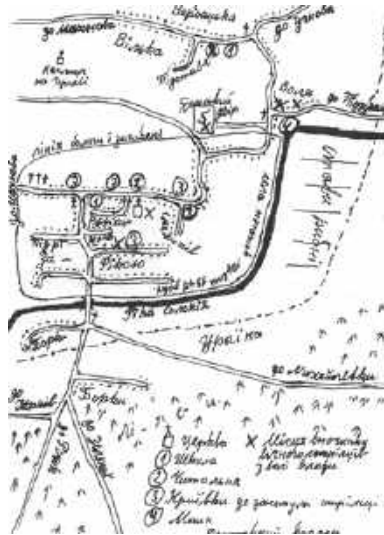
копати власні могили. Військові шантажували полонених, погрожуючи їм смертю, якщо вони не покажуть криївки» [3, с.65]. В цей день від побоїв, куль та від пожежі в криївках загинуло багато жителів села. Серед них: Левко Тимчина (вбитий на спаленому фільварку), Михайло Ярмола «Яр» (1913 р.н.), та Григорій Зрада (обидва застрелились в бункері) [14]. Вербичан, під наглядом війська, разом з парафіяльним священиком Юліаном Криницьким змусили розбирати дві могили в центрі села – в честь Т. Шевченка та проголошення Акту Відновлення Української Держави в червні 1941 року [12]. 7 червня військові приступили до виселення людей з Вербиці: давши команди збирати необхідні речі, людей відвозили до колишнього панського млина, де сортуючи (частину підозрілих відправляли на допити), 8 червня людей вивезли спочатку до Белзу, а потім на північні землі Польщі. Слід згадати, що аж 97 вербичан потрапило до Центрального табору праці у Явожні [1] - філії колишнього нацистського констабору в Освенцеми. Як згадує Мирослав Омелян: «Пам'ятаю, як авто це затрималося в Белзці, там стояло багато цивільних поляків. З авто вийшов якийсь військовий і почав кричати до зібраних там людей: «Patrzcie, wieziemy bandytów». Тоді ті люди почали кидати в нас камінням та кричати «bij banderowców i morderców». По якомусь часі транспорт відїхав до Любачова де кілька днів вели допити, били нас немилосердно, щоб до чогось признатися. Опісля разом з іншими загнали нас до транспорту й гайда до концтабору в Явожні» [12].

Упродовж останніх майже 70 років, які минули від бурхливих воєнних і повоєнних подій, культурний краєвид села не лише кардинально змінився, а й занепав. Точно визначені та різко відмежовані раніше сфери сакрум і профанум втратили свої охоронні бар'єри. Територія цвинтаря та церкви (де стояла церква св. Михаїла) разом з прицерковною площею, де до початку XIX ст. хоронили людей у Вербиці, та гробова каплиця, присвячена пам'яті Яна і Розалії з Папарів-Літинських, опинилися зараз маленькими острівцями на карті модерного рільничого господарства «MONTAGRO», яке було створено на місці колишнього державного (ППР). Колишня Вербиця та її неповторна топографія залишається виключно в пам'яті свідків – жителів довоєнного села.

Топографія колишньої Вербиця відтворена у 1990 р. в пам'яті Дмитра Солодухи [7].

Топографія колишньої Вербиця відтворена в пам'яті Григорія Притули (1916-2002) [12].

Починаючи ще від 60-70-х років, а вже регулярно від 1989 року вербичани, депортовані на т. зв. «понімецькі землі», щороку в річницю виселення повертаються до рідного села: «Наші сивенькі провідники на теперішню топографію села наносять свою коректуру. Орієнтуючись на церкву, цвинтар і панський двір – показують старі дороги, місця, де хто мешкав. Пізніше йдемо всі до церкви. І хоч лишився тільки фундамент найбільшої колись дерев'яної святині на Закерзонні, ніхто не каже ходімо на місце, де була церква, але саме – до церкви. І це не викликає жодного здивування. Не розповідаємо про неї в минулому часі, бо вона й досі для нас існує. А мова лише виражає стан свідомості: те, що найбільше любиш, не буде тобі забрано, те, що найбільше любиш, це твоя справжня спадщина» [4].

У 2007 році у Польщі було створено товариство «Вербицька земля», якому вдається повністю реставрувати старовинний греко-католицький цвинтар, найбільшу пам'ятку бруснівського каменярства у Польщі та депозитарій культурної спадщини села на польсько-українському пограниччі [5].

Література

1. Akcja «Wisła». Dokumenty i materiały 1947, wstęp, wybór i opracowanie Eugeniusz Misilo, Archiwum Ukraińskie, s. 1027.
2. Василевський-Путков У лісах Любачівщини. Початки УПА на Любачівщині, [у:] Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини та Любачівщини, ред. П. Потічний, В. В'ятрович, Торонто-Львів, 2003, с.281-282.
3. Гаєвой М. Село Вербица в часи Другої світової війни та перші повоєнні роки, ВНЗ «УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ» Гуманітарний факультет Кафедра нової і новітньої історії України Науковий керівник: кандидат іст. наук, доцент Склокін Володимир, Львів, 2019.
4. Кіх- Заторська Данута. КОЛИ забуду тебе, Єрусалиме.... <http://www.nasze-slowo.pl/> коли-збуду-тебе-єрусалиме/
5. Кіх-Маслей О. Ім'я усопшого, Львів 2014; O. Kich-Maslej, Próba odczytania cmentarza greckokatolickiego w Wierzbicy, Kraków, 2016.
6. Cz. Knych, D. Knych, A. Knych, Romerowie w Małopolsce i na Podkarpaciu. Zapomnianyród niezwykłych ludzi, Czarna, 2016.
7. Коць М. Вербица в історії та переказах (X ст. -1939 р.) упорядник Лідія Коць-Григорчук, ред. Лідія Коць-Григорчук (відповідальний), Оксана Гриневецька, Львів, 2000
8. Літопис руський. Роки 973 — 987 [litopys.org.ua.]

9. Матвійчина Р. Вербиця – знаки пам'яті. Бібліографія, // „Український альманах» 2008, с. 97–119.

10. Misilo E. Księga wysiedlonych (переклад з польської мови - Оксана Заторська), <https://emisilo.pl/2018/10/księga-wysiedlonych-1947/> (остання актуалізація: 15.05.2020).

11. Pisuliński J. Przesiedlenie ludności ukraińskiej z Polski do USRR w latach 1944-1947, Rzeszów, 2009.

12. 1947. Пропам'ятна книга. Зібрав і до друку зладив Богдан Гук, Варшава 1997, с. 67.

13. Сергійчук В. Трагедія українців Польщі. Тернопіль 1997, с.100-101.

14. Ярмола Де моя батьківщина – або моє розуміння акції «Вісла», «Наше слово» Варшава 2012, 16 вересня.

УДК 61:57:17]:94(477):341.418

ГЕНОЦИД УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА В КОНТЕКСТІ ПОРУШЕННЯ ЗАСАД БІОЕТИКИ

Галина Терешкевич (с. Діогена),

*кандидат наук з державного управління, доцент кафедри
філософії та економіки Львівського національного медичного
університету імені Данила Галицького*

Ольга Джура,

*кандидат медичних наук, доцент кафедри гістології, цитології та ембріології
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького*

У статті розглядається механізм штучного голодомору, що створив для українців життєві умови, розраховані на їхнє фізичне знищення. Така політика більшовицького режиму – злочин проти людяності, який відповідає Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 року. Трагічні події геноциду українського селянства як національно свідомого елементу суперечить всім засадам біоетики.

Ключові слова: *штучний голодомор, геноцид українського селянства, засади біоетики.*

The article considers the mechanism of the artificial famine, which created living conditions for Ukrainians, which were designed for their physical destruction. Such a policy of the Bolshevik regime is a crime against humanity, which corresponds to the UN Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide of December 9, 1948. The tragic events of the genocide of the Ukrainian peasantry as a nationally conscious element contradict all the principles of bioethics.

Keywords: *artificial famine, genocide of the Ukrainian peasantry, principles of bioethics.*

Україна в 1932-1933 роках пережила страшну трагедію – штучний голодний мор, як результат зумисної політики більшовицького режиму, який мав на меті упокорення України і забрав життя мільйонів невинних людей. Це був урожайний рік, і було це в країні, яку здавен називали житницею Європи.

Голод став для українців тим, чим була різанина 1915 року для вірменів і голокост 1941-1945 рр. для євреїв.

Через 20 років після виходу книги Роберта Конквеста «Великий терор» Україна вперше на державному рівні у кінці листопада 2006 року відзначила Голодомор 1932-1933 років, а Верховна Рада України проголосувала за визнання Голодомору – геноцидом українського народу [4, с. 24]

Каральні органи держави реквізували всі хлібні запаси, а потім встановили стеження і кордон із заборонаю виїзду. Тоталітарна держава заборонила втру-

чання благодійних організацій і оголосила, що ніякого голоду нема, заборонивши вживати слово «голод». Відібраний у селян хліб держава експортувала за кордон за демпінговими цінами, а якщо не встигала вивозити, то зерно просто гнило і пропадало під дощем. Селяни висловлювали невдоволення. По країні прокотилася хвиля репресій. Лише за три місяці – з листопада 1932 року по січень 1933 року – в селах України було зареєстровано 436 збройних актів, за цей же час було заарештовано 37 797 осіб, засуджено до розстрілу 719, вислано 2 533, відправлено в табори 8 003 особи. [4, с. 25]

Як трагедія, масштаби якої неможливо збагнути, голод травмував націю, залишивши на її тілі глибокі соціальні, демографічні та психологічні шрами, які вона носить до сьогодні. Кинув він і чорну тінь на «методи і досягнення» радянської системи. Наслідки цієї катастрофи колосальні як на демографічному, так і культурному рівні: традиційне українське село зі своїми звичаями перестало існувати. Сталінський цинізм та жорстока іронія в апогеї страхіть 30-х років був виражений у його фразі: «Жить стало легче, жить стало веселіє» [5, с. 519].

Розкуркулення і примусова колективізація у 1927-1932 рр. викликали в Україні стихійний опір селянства, для придушення якого партія вислала на село 30 тис. «активістів». Їхнім завданням було відбирати у селян усі запаси урожаю та примушувати працювати в колгоспах. Представники більшовицької Москви В. Молотов і А. Каганович звинувачували керівників КП(б)У у провалі сільського господарства і колективізації (6 – 9 липня 1932 р.). ЦК ВКП (б) і Раднарком СРСР видали 7 серпня 1932 р. закон «Про охорону соціалістичної власності», який за присвоєння селянами навіть жмені зерна з колгоспного поля карав розстрілом або концтабором. Після збору врожаю 1932 року спеціальні бригади активістів забрали у селян весь хліб. Внаслідок цих репресій в Україні до нового врожаю 1933 р. лютував штучно створений більшовицькою владою голод, в результаті якого по селах і малих містах України вимерло приблизно від 8 до 10 млн. людей. Це була найбільша катастрофа України за більшовицької окупації, злочин, вчинений більшовиками з метою зламати волю українського народу [3, с. 104].

Механізм штучного голоду був добре продуманим і здійснювався з особливою наполегливістю. Спочатку були встановлені завищені, нереальні плани хлібозаготівлі, які підвищувалися в разі їхнього виконання. Потім, коли село залишилося повністю без продовольчого, фуражного і насіннєвого хліба, була запроваджена система натуральних штрафів, яка передбачала вилучення у селян всіх продовольчих запасів. Села, які не виконували плану хлібоздачі, потрапляли в штрафні списки, так звані «чорні дошки». Ці села підлягали економічній та фізичній блокаді. Вони фактично перетворювалися в голодні гетто, в яких не було шансів на порятунок. Для придушення будь-якого опору використовувались органи державного політичного управління (ДПУ). Від початку серпня до 15 грудня 1932 року по хлібозаготівельних справах було заарештовано 27 тис. осіб. З листопада 1932 року по січень 1933 року з метою попередження і припинення активності контрреволюційних елементів в колгоспах були викриті і ліквідовані понад 1200 груп, до складу яких входили 6682 особи. Про системний характер заходів, які привели до Голодомору і були наперед спланованими, свідчить запровадження 15 листопада 1932 року паспортної системи, при якій селянам паспорти не видавали. У січні 1933 року українським селянам було заборонено виїзд з території УРСР в інші республіки, насамперед Росію і Білорусію, де можна було дістати харчі. ДПУ категорично заборонило сільрадам видавати будь-які довідки на виїзд. До початку весни 1933 року органами ДПУ було арештовано 220 тис. втікачів, майже 190 тис. з них було повернуто у вимираючі села. В результаті більшість мешканців України виявилися приреченою на голодну смерть. Смертність з голоду, що забидала щодня десятки тисяч невинних життів, тривала фактично до нового врожаю.

З осені 1932 року дії сталінського режиму набули чітких ознак геноциду. Тоталітарна система створила для українців життєві умови, які були розраховані на їхнє фізичне знищення. Така політика більшовицького режиму – злочин проти людяності, який відповідає Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 року [6, с. 23].

Голодомор спричинив демографічну катастрофу, наслідки якої в Україні даються взнаки й сьогодні. За підрахунками Інституту демографії та соціальних досліджень НАНУ прямі жертви Голодомору склали 3,4 млн. осіб, дефіцит народжуваності сягнув 1,1 млн. Тобто прямі втрати становили 4,5 млн. осіб. Окрім цього, кумулятивні демографічні втрати складають близько 6 млн. осіб. В сумі це перевищує 10 млн. людських жертв. На Україні панував справжній голод, вимерли цілі села й повіти, особливо була жахлива смертність серед дітей. Ця політика була спрямована на те, щоб остаточно зламати українську націю як єдину національну силу, здатну на серйозний опір. Коли йде війна, тоді є очевидний ворог. В той час, коли офіційно пропагувалася ідеологія інтернаціоналізму і братерства, проголошувалися «найсвітліші ідеали, мета – комунізм», і водночас внаслідок цілеспрямованих дій цивільної влади, за підтримки комсомолу, профспілок, комнезамів і т. п. – народ був доведений до масової голодної смерті. Тоді на довгі десятиліття було підірвано матеріальну базу українського села, зруйновано його виробничу та товарну інфраструктуру, фізично знищено підприємницькі та ініціативні елементи, залякано цілі покоління українців, зламано волю багатьох українців до опору тоталітарній системі, до національного відродження [1]. В світлі Міжнародної Конвенції ООН «Про запобігання злочину геноциду і покарання за нього» від 09.12.1948 р. можна із впевненістю стверджувати, що явище Голодомору в Україні 1932-1933 рр. відноситься до геноциду, особливо у пункті Конвенції про умисне створення для якої-небудь групи людей таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове фізичне знищення [6, с. 24].

Трагічні події геноциду українського селянства як національно свідомого елементу суперечать всім засадам біоетики.

Засада захисту фізичного життя людини – як фундаментальної цінності – не дотримувалась. Бо життя мільйонів невинних людей в мирний час було свідомо піддано голодній смерті, спостерігались масові явища канібалізму.

Була також порушена засада цілісності (духовної, душевної і тілесної інтегральності) конкретної людської особи.

Щодо засади свободи і відповідальності, то і тут спостерігаємо повну невідповідність. Голодуючі були свідомо обмежені в своїх правах і свободі. Вони не мали жодного права вибору та дозволу виїхати за межі голодуючих районів країни з метою власного порятунку. І провина за це повністю лежить на злочинній сталінській владі, яка не хотіла нести відповідальність за життя громадян.

Зрештою, була порушена засада соціальності – субсидіарності (соціальної відповідальності та взаємодопомоги – солідарності), згідно з якою заохочується кожна людина приймати участь у будівництві спільного добра для всіх людей. При цьому життя і гідність кожного стає не тільки приватним, але й суспільним благом. Добро поодиноких громадян в сумі становить благо цілого суспільства. Тому держава і суспільство має моральний обов'язок дбати про життя, здоров'я та гідність кожного громадянина. У випадку геноциду українців, яким був Голодомор 1932-1933 рр., тоталітарна влада нехтувала як добром кожної конкретної особи, так і суспільством, загалом [2, с. 368 – 369; 6, с. 24 – 25].

Висновок. Події штучного голодомору свідчать про свідому організацію знищення українського національно свідомого селянства з боку сталінського режиму та порушення всіх засад біоетики.

Література

1. Голодомор 1932 - 1933 років назавжди залишиться в пам'яті українців однією з найстрашніших сторінок нашого минулого/
2. <http://ochakiv.mk.gov.ua/store/files/file/1-converted.pdf> (дата звернення 26.05.2020)
3. Нестеренко о. В. Геноцид у світі персоналістичної біоетики: на прикладі голодомору в Україні 1932-33/ Біоетика в системі охорони здоров'я і медичної освіти: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 26-27 березня 2009 р. Львів: ЛНМУ імені Данила Галицького, 2009. с. 365 – 369
4. Жуковський А. Субтельний О. Нарис історії України / Ред. Я. Грицак, О. Романів. Львів: Вид-во Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові, 1991р. 230с.
5. Сверстюк Є. Жнива скорботи й ожинок історії / Праці Наукового товариства імені Т. Шевченка. Том XXXV. Лікарський збірник: медицина і біологія. Том XXIII. Львів: НТШ, 2013. 234с.
6. Субтельний О. Україна: історія / Пер. з англ. Ю.І. Шевчука, 3-тє вид. Київ: Либідь, 1993. 720с.
7. Терешкевич Г., Попович Б., Волицька М. Оцінка голодомору з позиції біоетики / Національна пам'ять (до 85-років Голодомору 1932-1933рр. в Україні). Львів, 2017. 104 с.

УДК 94(477):321.64:615.1-057.4

СПРОВИ ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ СРСР ІЗ ЗНИЩЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГІДНОСТІ ФАРМАЦЕВТІВ ЛЬВОВА

Софія Терещук,

*кандидат фармацевтичних наук, доцент кафедри фармакології
ВНКЗ ЛОР «Львівська медична академія імені Андрея Крупинського»*

Описано складний життєвий шлях представника фармацевтичної громади Львова, доцента Львівського державного медичного інституту Івана Гнідця, національна свідомість якого була випробувана у застінках радянської тюрми в кінці сорокових років XX сторіччя.

Ключові слова: *фармація, читальня «Просвіта», Левандівка, керівник хору, тюрма управління НКВС, медичний інститут, наукове фармацевтичне товариство, художня самодіяльність.*

It is described the difficult life path of Ivan Hnidets, the Lviv pharmaceutical society's representative, Associate Professor of Lviv state medical institute. He has proved his national consciousness in a soviet prison at the end of fortieth of 20-th century.

Keywords: *pharmacy, reading room «Chytalnia», Levandivka, choir director, NKVD administration prison, medical institute, scientific pharmaceutical society, amateur art.*

Усі випускники фармацевтичного факультету Львівського медичного інституту старшого покоління добре пам'ятають педагога і науковця Івана Гнідця (1911-1997рр.), який майже 30 років працював на кафедрі технології ліків. Це був дуже чесний, порядний, скромний, інтелігентний, спокійний та ерудований викладач, який мав великий авторитет у колег та студентів. Ніхто з оточуючих не знав, що інвалідність Івана Романовича була спричинена трагічними подіями у 1947-48 роках [7, с.106-119].

У плінні історії львів'яни переходили різні періоди, події і все це впливало на формування їхнього світогляду. При цьому українцям важливо було не втратити свою ідентичність. На прикладі життя мого Батька, Івана Гнідця, можна побачити всі протиріччя тогочасного періоду у Львові. Ще раз підтверджується теза про те, якщо у дитинстві та юності закладаються позитивні пріоритети, вони будуть використані впродовж дорослого життя. Таким стержнем у житті Батька було товариство «Просвіта», основним завданням якого було поширен-

ня освіти та національної свідомості серед українців через мережу читалень, захоронок, друкування та збирання літератури, відзначення ювілейних дат. Активну участь у діяльності цих осередків брали священники, лікарі, вчителі, інженери. У Львові читальні «Просвіти» функціонували на Левандівці, Богданівці, Личакові, Вульці, Сигнівці, Клепарові, Замарстинові [3, с.99].

У 1908 р. у західній частині Львова Левандівці під впливом піднесення в час святкування 40 роковин товариства «Просвіта» вирішено було створити читальню, але бракувало приміщення. За рахунок пожертв меценатів і зусиль мешканців у 1910 році був збудований будиночок, який правив і за читальню, і за капличку, де відбувалися Служби Божі для українців Левандівки [3, с.100].

У березні 1911 р. у сім'ї Софії та Романа Гнідців народився син Іван. У той час українці складали меншу третину населення Левандівки (більшість поляки, німці), тому важливо було дотримуватися у родині українських традицій. У 1917 - 1921 роках Іван навчається на Левандівці в початковій школі школі Товариства імені Тараса Шевченка, після закінчення якої продовжує навчання у Львові в державній Академічній гімназії з українською мовою навчання. Для десятирічного хлопця щоденні багатокілометрові походи до школи стали запорукою наполегливості та старанності у навчанні. Як учень з добрими річними оцінками з неможливої сім'ї, у 1927 році Іван звільняється від половини оплати за навчання. Через два роки, успішно здавши іспити з релігії, української, польської мов, латини, греки та фізики, Іван отримав свідоцтво зрілості з добрими оцінками та рекомендацією до вищих студій [5, с.2-3].

Амбітний Іван хоче продовжити навчання в університеті, але за браком коштів, змушений відкласти мрію і починає працювати на заводі хімічних препаратів. Після роботи вечорами багато часу проводить у Читальні левандівської «Просвіти», співає та грає на музичних інструментах.

Тільки в 1931 році Іван Гнідець стає студентом фармацевтичного відділу медичного факультету Львівського університету Яна Казимира. Велике бажання здобути вищу освіту, ґрунтовна теоретична підготовка з Академічної гімназії, дозволяє Іванові отримувати добрі оцінки та вчасно складати заліки та іспити [6].

Напружений фінансовий стан родини Гнідців погіршився у 1932 році після смерті батька Романа, але Іван не залишає навчання та старається своїми музичними здібностями поповнити сімейний бюджет і вечорами грає в оркестрі в кав'ярні. За добрі успіхи у навчанні дістає можливість відтермінування оплати у сумі 292 злотих за 1932-1935 навчальні роки [5, с.7].

Чотирирічну програму навчання в університеті Іван Гнідець закінчив у 1935 році, але не отримав диплом через фінансову заборгованість. Попереду у нього було три роки збирання коштів для розрахунку за освіту на заводі хімічних препаратів (Laosoon).

У 1936 році відбувалися ювілейні заходи з нагоди 25-ти річчя існування Читальні «Просвіта» на Левандівці. Після Служби Божої хор під керівництвом Івана і драматичний гурток презентували велику святкову програму [3, с.100].

І тільки в 1938 році, в переліку 72 випускників фармацевтичного відділу університету, можна знайти прізвище Івана Гнідця, якому вдалося розрахуватися з боргом за навчання [2, с.125]. Магістр фармації починає керувати роботою галенового цеху на заводі хімічних препаратів [6].

Попри інтенсивну роботу на заводі, Іван Гнідець знаходить час для реалізації себе у мистецтві і як керівник хору Читальні на Левандівці проводить репетиції до постановки оперети «Сватання на Гончарівці», історичної драми «Маруся Богуславка», фантастичної комедії «Вій», опери «Різдвяна ніч» та інших творів [5, с.8].

Реорганізований фармацевтичний факультет Львівського медичного інституту зіштовхується з браком викладачів і тому восени 1945 року Івану Гнідцю

пропонується викладання профільної дисципліни на кафедрі технології лікарських форм. Після від'їзду магістра Альфреда Кшижановського до Вроцлава, Іван у вересні 1946 року очолює кафедру технології ліків і залишає роботу на заводі [2, с.45].

Невдовзі посаду завідувача кафедри обіймає доцент Карпенко Г., а Іван стає асистентом. Окрім того, він є секретарем екзаменаційної комісії та допомагає студентам у підготовці до здавання іспитів. Починає наукові дослідження з вивчення трави водяного перцю як джерела лікарського засобу. Молода сім'я з любов'ю виховує сина Володимира, будує плани на майбутнє.

Здавалося життя налагодилося, але не для більшості представників львівської інтелігенції. Радянська влада продовжувала боротьбу проти мирного населення. І сім'я Івана Гнідця потрапила в поле їх зору. Через наклеп співробітниці медичного інституту А.М.Івасюк, Івана 23 вересня 1947 р. було заарештовано і запроторено до слідчої тюрми, відомої як «тюрма на Лонцкого». Безперервні допити про нібито націоналістичну діяльність, спроби заставити обмовляти друзів, неможливість довести свою невинність, змусили Івана до спроби самогубства [1]. Важкий фізичний стан заарештованого не зупинили моральних знущань, допити продовжувалися. І нарешті, в лютому 1948 році, завдяки зусиль сім'ї та Божої опіки, інвалід Іван повертається додому.

Іван після ампутації ноги, стає клієнтом протезного заводу і розпочинає новий етап життя. Що дуже дивно, адміністрація медичного інституту надає йому можливість і надалі працювати на кафедрі технології ліків. Завершує розпочаті наукові дослідження і в 1951 році успішно захищає кандидатську дисертацію [4, с.289]. У 1954 році Іван Гнідець отримує звання доцента кафедри технології ліків.

Трагічні події 1947- 48 років далися взнаки і через десять років (1957 р.) Іван стає інвалідом по зору через крововилив у мозок [6].

У першій половині 60 - х років ХХ сторіччя у Львові під керівництвом проф. Миколи Туркевича розпочалися роботи із впровадження димексиду у лікарську практику і Іван Романович почав опрацьовувати прописи для екстемпорального виготовлення лікарських форм. Було апробовано та впроваджено десятки лікарських форм з димексидом для застосування у хірургічній, гінекологічній, стоматологічній практиках, що підтверджено посвідченнями на раціоналізаторські пропозиції [4,с.273].

Не зважаючи на поганий стан здоров'я, у Івана Романовича ніколи не було ніяких проблем із студентами, всі старалися підготуватися до занять, ніхто не старався щось списати, навіть дівчата запам'ятовували окремі складові різних апаратів для технології ліків.

Найкращим відпочинком для Івана Гнідця була музика. У домашніх умовах відбувалися Шевченківські вечори, колядки, уродини та іменини. З пам'яті Іван Романович спокійно міг диктувати необхідні музичні фрагменти. У 1965-70 роках, Іван Романович брав активну участь у художній самодіяльності фармацевтичного факультету, диригував вокально-музичним колективом студентів. Під час виступів на сцені, він думками був у своїй довоєнній молодості [4,с.148-149].

Останній запис у трудовій книжці Іван Гнідця був зроблений 1 липня 1974 році, коли він завершив свою працю у медичному інституті у зв'язку з виходом на пенсію.

Але і далі Іван Романович залишався у фармації, дочекався успішних захистів кандидатських дисертацій своїми дітьми, тишився з їх професійних фармацевтичних здобутків. Шість онуків запам'ятали Дідуса Івана чудовим казкарем авторських оповідань про звірів (віл Петро, гусак Тимофій, мавпа Фрузя, кабан Іклан, свиня Параска, баран Степан, які жили в Печихвостах), за вираженість думки, позитивний настрій, делікатність, уміння вислухати, співпереживання

за успіхи у навчанні та допомогу в засвоєнні іноземних мов, особливо латинської та німецької [5, с.21].

Доля відміряла Батькові довгі літа, свій життєвий шлях він пройшов з гідністю, не зважаючи на воєнні лихоліття, «турботу» післявоєнного радянського керівництва, інвалідність, втрату зору, але ніколи не втрачав оптимізму та надії на краще майбутнє.

Ми, нащадки Івана Гнідця, у своєму житті стараємося поступати так, щоб Батько та Дідусь, був задоволений та схвалював наші кроки та дії.

Література

1. Архів служби безпеки України у Львові. Справа №5067.
2. За роками роки... До 160-річчя фармацевтичного факультету Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького: 1853-2013. /Зіменковський Б.С., Калинюк Т.Г., Лесик Р.Б., Різничок С.В., Терещук С.І., Терещук Т.О. Львів: Ліга-Прес, 2013. 504 с..
3. Ковба Ж.М., «Просвіта» - світло, знання, добро і воля українського народу.- Дрогобич.: Видавнича фірма «Відродження», 1993. 128 с.
4. Сув'язь поколінь. Фармацевтичний факультет Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького: 1853-2009./ /Зіменковський Б.С., Калинюк Т.Г., Лесик Р.Б., Різничок С.В., Терещук С.І., Терещук Т.О. Львів: Наутілус, 2009. 532 с.
5. Терещук С.І., Гнідець Іван Романович (28.03.1911-28.10.1997).- Львів.:2017.- 24 с.
6. Терещук С.І., Львівянин, фармацевт, музикант. Фармацевт Практик. 2017, №9.URL: <https://fp.com.ua/articles/lviv-yanyn-farmatsevt-muzykant/> (дата звернення 18.05.2020).
7. Яворська Л. Долі репресованих родин фармацевтів: - Ч. II. – Київ : АртЕк, 2019. 412 с.

УДК 94 (477) '1917/

РОДИНА ПРОВІЗОРА МАРІЇ НИЧАЙ-БАРАН: В УМОВАХ БІЛЬШОВИЦЬКО-ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ Й У ВІЛЬНОМУ СВІТІ

Орися Цісарик,

доктор сільськогосподарських наук, професор, завідувач кафедри технології молока і молочних продуктів Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького

Лідія Яворська,

кандидат фармацевтичних наук, доцент кафедри фармації факультету післядипломної освіти Тернопільського національного медичного університету ім. І. Я. Горбачевського

На прикладі однієї української родини показано, що в умовах більшовицької тоталітарної системи ламалися долі, а нерідко люди гинули в тюрмах чи на засланні, а в еміграції отримували освіту і добивалися значних успіхів у професійній та громадській роботі.

Ключові слова: родина провізора, арешт, заслання, еміграція, освіта, успіхи у професійній та громадській роботі.

This work is dedicated to one Ukrainain family and illustrates how the Bolshevik totalitarian system destroyed human lives. The victims so often died in prisons and exiles. But even in exile they managed to receive education and achieved significant success in their professional and social activities.

Keywords: pharmacist's family, arrests, exile, emigration, education, success in professional and public work.

Отець Стефан із дружиною Євгенією

Марія-Ірена Ничай

Церква Свв. Петра і Павла
у м. Сокалі

Марія-Ірена Ничай народилася 1 квітня 1917 року на прадавніх українських землях у с. Монастирок Равського повіту Львівського воєводства Польщі (нині Жовківський район Львівської області в Україні) у багатодітній родині отця Стефана (1879–1949) і Євгенії (1880–1961, зі священичої родини Саноцьких) Ничайв.

Крім Марії-Ірени, в сім'ї було ще три старші доньки – Іванна, Ростислава-Стефанія, Олександра-Євгенія і два молодші сини – Микола і Степан-Мирон [3].

Мати Євгенія від 1944 року мешкала у м. Львові у доньки Іванни, де й померла в 1961 році. Батько о. Стефан Ничай закінчив Перемишльську чоловічу гімназію (1901), відтак навчався у духовних семінаріях міст Львова (1904) і Перемишля (1905), був висвячений на священика і працював на різних парафіях [3, 4]. У 1931 році о. Стефана Ничая призначили парохом церкви Свв. Петра і Павла у м. Сокалі, а в 1935 – деканом Сокальським. За свої патріотичні й релігійні переконання зазнавав утисків з боку польської шовіністичної влади, а потім і радянської. 12 липня 1936 року о. Стефан виступив перед багатотисячним людом із привітанням Преосвященного Єпископа Йосафата Коциловського, який прибув у м. Сокаль у супроводі тридцяти священиків з нагоди закінчення художнього розпису церкви Свв. Петра і Павла. А в кінці жовтня 1939 року «визволителі» конфіскували церковне майно.

Отець Стефан мав хворе серце. Від 18 лютого 1944 року, з дозволу Перемишльського Єпископського ординаріату, перебував у відпустці. Від липня 1944 і до кінця 1945 року жив у м. Турка тодішньої Дрогобицької області, а потім до 6 грудня 1949 року (арешту) – в доньки Іванни у м. Львові. Постійно вдома підпільно відправляв Служби Божі [3].

У післявоєнний час чимало священиків радянська влада ув'язнила і відправила на заслання. Було заарештовано і вивезено в Кемеровську область разом із родиною тодішнього пароха церкви Свв. Петра і Павла о. Михайла Воробія, а також о. Стефана Ничая. Після їх арешту влада відібрала

будинок, що належав церкві, в якому впродовж кількох десятиліть мешкали парохі цієї церкви. Детальніше арешт о. Стефана разом з донькою Марією описано нижче.

Найстарша донька Іванна (13.02.1908–02.02.1972) стала дружиною професора Василя Міліянчука (10.01.1905–03.12.1958), доктора філософії (1934),

завідувача кафедри теоретичної фізики Львівського державного університету ім. І. Франка (1946–1958) і за сумісництвом завідувача кафедри фізики Львівського державного медичного інституту (1945–1947), дійсного члена НТШ [2]. Мешкала у м. Львові [3]. Закінчила львівську гімназію, виховувала дітей.

Подружжя Міліянчуків мало четверо дітей: Михайла (1939–2003) і Андрія (14.10.1942–16.04.1984) – фізиків, Юрія (1946 р. н.) – інженера-конструктора і Любов (1950 р. н.) – хіміка. Василь та Іванна Міліянчуки, їх сини Михайло і Андрій поховані на Личаківському цвинтарі у Львові (поле № 4) [2].

Донька Ростислава-Стефанія Ничай (у заміжжі Богачевська) народилася 24 грудня 1909 року у м. Сокалі тодішнього Львівського воєводства. Закінчила гімназію у м. Львові. Чоловік – юрист Данило Богачевський, брат Митрополита Костянтина Богачевського – першого Митрополита Української католицької церкви в США.

Данило Богачевський (1890–1985), родом із с. Манаїв, нині Зборівського району Тернопільської області. Студіював право у Львівському університеті (1908–1912), служив в австрійській армії (1915–1918) та УГА (1918–1921) (комендант Гуцульського куреня), доктор права (1929), адвокат у м. Рава Руська. Ростислава була дуже активною у громадському житті, особливо в Союзі Українок.

У 1944 році з наближенням радянських військ Богачевські переїхали до Німеччини, де перебували у таборах переміщених осіб до 1948 року, а відтак емігрували до США, де активно включились у громадське життя: Ростислава – у працю в Союзі Українок, а Данило – в НТШ: співзасновник і перший голова Філадельфійського осередку НТШ, редактор «Бібліотеки українознавства НТШ» (т. 8–9), автор статей в україномовній періодиці та ін. Данило Богачевський помер у США 11 жовтня 1985 року, а дружина Ростислава відійшла у вічність 1 січня 2008 року [3].

Подружжя Богачевських виховало трьох дітей – математика Ігоря, педагога-філолога Марію Богачевську-Одежинську та історика Марту Богачевську-Хомяк.

Син Ігор Богачевський (07.09.1928–3.02.2010) – видатний математик, фізик і конструктор космічних кораблів, який працював для NASA.

Професор Нью-Йоркського університету, автор понад 100 наукових праць з астронавтики і ядерної фізики. Здійснював математичне моделювання ядерних ракетних двигунів і розвитку телефонних мереж. Автор формули (відома як «формула Богачевського»), яка дозволила конструкторам розрахувати повернення космічного корабля на орбітальну станцію з поверхні іншої планети. Завдяки цьому було розраховано політ на Місяць, також наступне повернення на Землю американського космічного корабля «Апполон-11». Лауреат премій ім. Шевеля, Сааті та Брагіна за праці в галузі магніто-гідродинаміки, нелінійної хвильової механіки, керованого термоядерного лазерного злиття.

Донька Марта Богачевська-Хомяк (1938 р. н.) – відомий історик, професор, почесний доктор Українського

Іванна
Ничай-Міліянчук

Ростислава-
Стефанія Ничай-
Богачевська

Ігор Богачевський

Марта Богачев-
ська-Хомяк

Католицького Університету, znana громадська діячка й активістка українського жіночого руху в США, у минулому віце-президентка Союзу Українок Америки. Викладала в університетах Нью-Йорка, Нью-Джерсі, Вашингтона та Гарварді. Керувала дослідницькою програмою в Національному фонді сприяння гуманітарним наукам у Вашингтоні. За монографію «Білим по білому: Жінки у громадському житті України 1884-1939» отримала Премію ім. Барбари Гелд від Асоціації славісток США та наукову премію ім. Тетяни та Омеляна Антоновичів. Від 2000 до 2006 року очолювала Програму наукових обмінів імені Фулбрайта в Україні. У 2006 році нагороджена орденом Княгині Ольги III ступеня. Нещодавно вийшла нова книга Марти Богачевської-Хомяк про Митрополита Костянтина Богачевського «Ukrainian Bishop, American Church. Constantine Bohachevsky and the Ukrainian Catholic Church». Незабаром вийде у світ український переклад цієї книги.

Олександра-Євгенія
Ничай-Горбачевська

Чоловік Марти Богачевської-Хомяк – Ростислав Хомяк (1936–2015) – українсько-американський журналіст і громадський діяч, член Української американської координаційної ради. Редактор «Ukrainian Weekly», керівник українського відділу Радіо «Свобода» в Нью-Йорку (1967–1972), редактор у «Голосі Америки» (Вашингтон) (1972–1974), згодом в Інформаційному Агентстві США.

Донька Олександра-Євгенія Ничай (у заміжжі Горбачевська) народилася 30 серпня 1913 року в м. Рава-Руська. Була дружиною о. Богдана Горбачевського (1912–1973), який навчався в Чортківській (1923–1931) і Сокальській (1931–1933) гімназіях, у Львівській духовній семінарії (1933–1938) і був висвячений у 1942 році. Душпастирював у селах Львівщини. Олександра і Богдан Горбачевські закінчили свій земний шлях у смт. Великий Любінь Городоцького району на Львівщині, де й поховані на місцевому цвинтарі [3].

Їхні діти: Мотря Стефаник (1939 р. н.) – кандидат біологічних наук, біохімік, Павло (1946 р. н.) – скрипаль і Оксана Костенко (1949 р. н.) – філолог.

Син Микола Ничай народився 25 лютого 1919 року в с. Гребенне Равського повіту Львівського воєводства (нині Польща) ([7], с. 185). Початкову школу закінчив у 1930 році в с. Сілець Белзький на Сокальщині. У Сокальській гімназії навчався з 1930 до 1939 року. В 1939–1941 роках викладав спів і музику в Сокальській педагогічній школі. Водночас студіював західноєвропейську літературу (спеціальність «німецька мова») на заочному відділенні Львівського університету [3]. У 1941/1942 н. р. викладав спів і музику в Сокальській гімназії, а також керував шкільним хором. Восени 1942 року почав вивчати агрономію у Львівському сільськогосподарському інституті, а через два роки продовжив студії у м. Відні (Австрія) і закінчив Hochschule fur Bodenkulttur (1946). Після цього у м. Зальцбургу (Австрія) працював як завідувач майна і технічного персоналу в шпиталі для переміщених осіб. У 1948 році переїхав до Канади, а відтак у 1959 – до США. Спочатку працював у шпиталі, а потім влаштувався у відділ будови доріг і мостів, де працював аж до виходу на пенсію в 1995 році. Згодом, пізнавши ще й іспанську мову, зайнявся вивченням історії й побуту іспаномовних країн Південної Америки. Сім'ї не мав. Помер у США 2 квітня 2010 року [3].

Микола Ничай

Наймолодший син Степан-Мирон Ничай, у майбутньому лікар, також народився у с. Гребенне 17 серпня 1921 року. В м. Сокалі навчався у народній школі й гімназії (1933–1938), іспити зрілості склав у 1940 (або в 1941 році) і почав студіювати медицину в м. Львові ([5], с. 209, [7], с. 167). Наприкінці Другої світової війни виїхав на Захід. У 1945 році продовжив медичні студії в м. Грацу (Австрія). У 1948 році одружився з Іреною Рокшинською, переселився у м. Інсбрук, де в 1951 році отримав диплом лікаря.

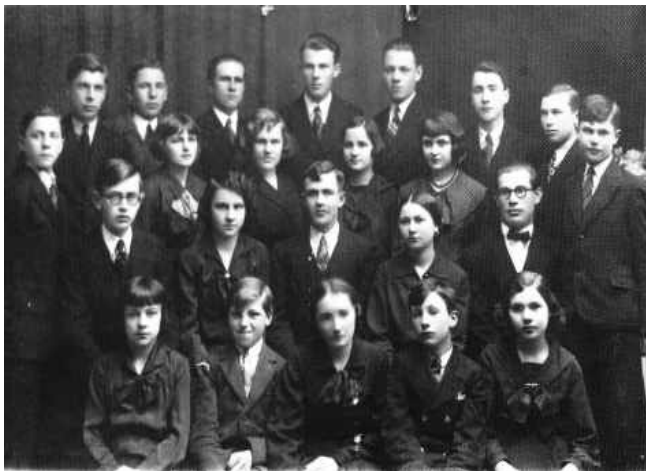

Степан-Мирон Ничай

У жовтні 1951 року емігрував із дружиною до США. Там у 1959 році нострифікував диплом і отримав дозвіл на приватну лікарську практику. В 1965 році став директором відділу анестезіології в Сент Френсіс шпиталі (St. Francis Hospital), штат Мейн. У 1981 році нагороджений медаллю «За жертвну працю». Степан-Мирон Ничай – член УЛТ Північної Америки (Нью-Йоркське відділення), кількох американських медичних товариств, Українського інституту Америки. Щедрий жертводавець на церковні та громадські цілі. Від 1991 року перебував на пенсії. Ірена і Степан-Мирон Ничаї виховали двох дітей [5]. Їх син Степан-Юрій – відомий в США лікар-дерматолог (1961 р.н.). Є членом багатьох медичних товариств, Асоціації науково-дослідної дерматології. Має відзнаку Асоціації визначних лікарів США [5, 6].

Інакше склалася доля доньки Стефана та Євгенії Ничаїв – студентки-фармацевтки ЛДМІ Марії-Ірени.

Вона початкову школу закінчила в с. Сілець Белзький Сокальського повіту (нині с. Сілець Сокальського району на Львівщині). У Сокальській гімназії навчалася в 1933–1938 роках (3–8 класи).

Марія-Ірена Ничай (у 2-му ряді зверху 3-тя зліва)
серед гімназистів (м. Сокаль, березень 1934 року)

Іспити зрілості (матуру) склала в 1938 році, після чого студіювала педагогіку в м. Лодзь (1938–1939). У 1940–1942 роках працювала продавцем у м. Томашів Любельський, згодом до серпня 1946 року – продавцем, секретаркою, бухгалтером у м. Сокалі. Після примусового переселення родини Ничаїв на територію УРСР, в 1946 році Марія почала навчання на фармацевтичному факультеті Львівського державного медичного інституту.

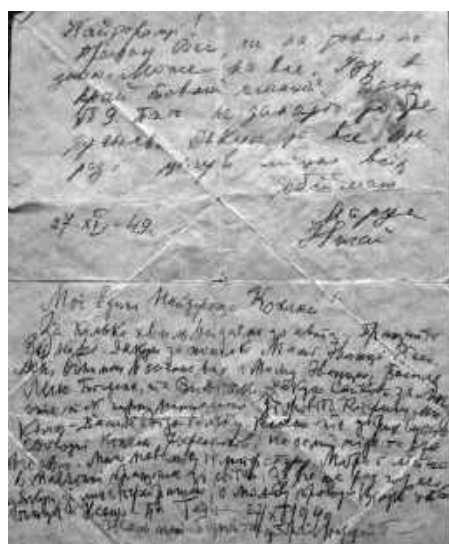

Марія-Ірена у повоєнні студентські роки

Залікова книжка Марії Ничай (1946)

За постановою Спеціальної наради (ОСО) при МДБ від 14 грудня 1949 року, отця Стефана Ничая та його доньку Марію-Ірену «как пособника участникам банд ОУН» заслано на спецпоселення під нагляд органів МВС із конфіскацією майна. Отця Стефана звинувачено в тому, що «...в період існування колишньої Польської держави був активним учасником т. зв. «Просвіти» і членом української буржуазно-націоналістичної партії УНДО. В період німецької окупації, будучи греко-католицьким священиком у Сокалі, систематично проводив націоналістичну агітацію і виступав з проповідями, спрямованими проти радянської влади. Син Ничай Степан Степанович в 1943 році добровільно вступив у сформовану українсько-німецькими націоналістами дивізію «СС Галичина», а другий син Микола Степанович, після звільнення Західних областей України від німецьких окупантів в 1944 році вступив у банду ОУН. В момент прогнання німців Ничай С. С. втік з ними, а згодом повернувся у м. Львів, де встано-

Лист із пересильної тюрми о. Стефана і Марії Ничай до родини (1949)

вив зв'язки з учасниками підпілля ОУН – Дишкант Марією, Семенюк Анною, Петришин Василем, Охримович Лідією, тепер заарештованими, яким надавав свою хату для переховування від переслідування органами радянської влади. Квартира Ничая також використовувалась як пункт зв'язку і місце для переховування кур'єрів ОУН, прибулих із-за кордону до голови оунівського підпілля на території Західних областей України Романа Шухевича, відомого під прізвиськом «Тур», та інших».

За свідченнями отця М. Пристая, який перебував разом із Стефаном Ничаем у пересильній тюрмі, а згодом в одному поїзді їхали на спецпоселення, о. Стефан помер в дорозі на спецпоселення у вагоні поїзда в околиці м. Дубно Рівненської області. Зранку 30 грудня 1949 року тіло о. Стефана Ничая забрали охоронці у м. Фастові Київської області. Місце його поховання невідоме [3].

Донька Марія-Ірена з 21 січня до квітня 1950 року перебувала в селищі Бада Хілоцького району Читинської області (РФ), згодом – у м. Чита ([3], [7], с. 167).

На засланні у Читинській області. Марія-Ірена стоїть у центрі (1950-ті роки)

Звільнена 10 квітня 1958 року на підставі ухвали Судової комісії у кримінальних справах Верховного Суду УРСР від 15 березня 1958 року без повернення конфіскованого майна. Її з батьком реабілітували у 2000 році.

У 1958 році повернулася на Львівщину в с. Суходоли Бібрського району. Була одружена (1957) з учителем Йосипом Бараном, який був репресований (1947–1953) формально за невиконання продподатку.

Марія-Ірена завершила здобувати вищу фармацевтичну освіту у Львівському державному медичному інституті у 1965 році (заочна форма навчання, через 19 років!) [1]. Працювала (1964–1980) провізором в аптеці у м. Ходорові Жидачівського району Львівської області. Після виходу на пенсію мешкала у м. Радехові (батьківщина її чоловіка Йосипа). Разом виховали доньку Орису, яка народилася 18 березня 1958 року в м. Чита (РФ). Марія-Ірена померла в м. Радехові 30 вересня 1992 року, а чоловік Йосип відійшов у вічність 16 лютого 2003 року. Місце їх вічного спочинку – цвинтар у с. Сушно на Радехівщині.

Народна школа у м. Радехові. Учитель Йосип Баран сидить крайній зліва

Орися Баран-Цісарик

Орися Цісарик: хочу ще раз в пам'яті перегорнути важкі сторінки з життя моїх незабутніх Батьків...([8], с. 286–302).

«Моя Мама, Марія Ничай народилася 1 квітня 1917 року родині о. Стефана і Євгенії Ничаїв. Дитинство пройшло у с. Сілець біля Белза. Невдовзі родина переїхала до Сокаля, а о. Ничай став отцем-деканом і парохом церкви Свв. Петра і Павла. Мама закінчила Сокальську гімназію, вибухнула війна, припинилось спокійне життя, припинились і студії.

Після війни Мама вступила на навчання до Львівського медінституту на фармацевтичний факультет. Прийшлося важко і багато вчитися, бо гімназія мала гуманітарне спрямування, а на фармації – багато хімії. Але навчалась успішно, а у заліковій книжці були лише добрі оцінки.

Отець Ничай втратив Сокальську парохію, не перейшовши у православну віру у радянській Україні. Разом з батьками Мама мешкала у Львові у своєї старшої сестри Івонни Міліянчук, чоловік якої – Василь Міліянчук був професором фізики у Львівському державному університеті імені І. Франка.

Часи були неспокійні, у 1949 році було вбито Ярослава Галана, що викликало хвилю переслідувань. Під репресії попали понад 20 тисяч людей. Насамперед студенти і греко-католицькі священники, які не прийняли псевдособору і не перейшли у православну віру. Репресії не оминули й родину Ничаїв – вивезення у Сибір о. Степана з дружиною Євгенією. Багато старань довелося докласти, щоб замість Євгенії Ничай, яка була поважного віку і хворою, у списках значилась їх дочка Марія Ничай – студентка 4-го курсу фармації. Але старання і зв'язки вирішили долю. І ось у кінці листопада о. Ничай з дочкою Марією попали у пересильний пункт на вулиці Пелтевній (нині проспект В. Чорновола, музей «Територія терору») у Львові, де близько місяця у важких умовах довелося їм чекати на свій товарний поїзд, що мав відвезти їх у далекий Сибір.

27 грудня, на день народження о. Ничая, пізно ввечері їх грубо запаковано в товарняк, і «состав» рушив. Стефан Ничай доїхав лише до Дубна (Рівненщина) і відійшов у крадий світ. Його вивантажили у Фастові на Київщині, а місце поховання так і не вдалося знайти. У цьому «составі» їхало багато священників, похорон отця Ничая відправили під стукіт коліс згідно з усіма канонами. А Мама ще 40 днів, уже сама, їхала на схід. Дорога була драматично важкою, без достатньої кількості їжі й води, у холоді, у бруді, у тісноті і під акомпанемент тужливої невідомості та дитячого плачу.

Приїхали в Гонготу (Забайкалля), поселили їх у лісі в бараках, і довелося заробляти на хліб рубанням лісу на сибірському морозі. Важка робота в куфайках і валянках, у холоді по 10 годин на день, вечори у тісному бараку, але листи Марії Ничай додому наповнені спокоєм і умиротворенням. Напевно, не так легко вони давалися, але шляхетність натури перемагала:

«...Найдорожчі, найближчі, а такі далекі. Врешті я вже на місці і щиро кажу, ми попали в надзвичайно чудове місце. Гірська околиця, гори зарослі соснами, смереками, березами. Недалеко пливе річка, замерзла; однак ми користуємося водою з ополонки. Знаходимося наразі в лісоучастку, де стоїть кілька бараків простих, теплих.... Передовсім, так чудово, морозу не відчувається зовсім, бо повітря сухе. Сонце вдень гріє, навіть чула я вже спів пташок. Літо починається тут 15.IV. – і буває гаряче, але гарне, зі зеленню і ягодами. Ну і що ж, як прийдеться 2–3 місяці попрацювати в лісі? Заправка така не пошкодить, потім розприділять кожному по спеціальності...».

І так пройшло довгих дев'ять років. Спочатку в лісі на рубанні лісу, потім в Читі, на різних роботах – серед різних людей, привітних, і таких, що ненавиділи «націоналістів-фашистів». Рятували листи – додому, до рідних, до Львова і з дому, від рідних...Їх так багато, вони такі теплі... Можна за ними вивчати історію не тільки людей і цілих родин та родів, але й країни (якої?) в тих роках.

У 1956 році Мамі дозволили поїхати у відпустку до Львова до родини. І ця відпустка стала переломною в її долі. Мама познайомилася випадково з недавно звільненим із воркутинських таборів Йосипом Бараном. А звели їх справи в обласному архіві, де довелося віднаходити документи. Двоє людей, які пережили не одну складну хвилину (чи роки?!), сподобались один одному, симпатія переросла у щось більше. Час був спресований, Мамі треба було повертатись у своє забайкальське заслання, уже одруженою, але сама. Тато завершив навчальний рік і поїхав за Мамою – на Сибір.

Йосип Баран – своя історія і доля. 1909 року народження, син Марії і Семена Баранів – заможних селян із Радехівщини, а саме с. Сушна. Закінчив учительський семінар, першу працю одержав недалеко Вільна, бо українці мали проблеми з отриманням посади у Польщі. Перед війною працював вчителем у Народній школі в Радехові. Після війни учителював у рідному селі Сушно, де й зазнав арешту в 1947 році й вироку – 15 років воркутинських таборів. Холодне літо 1953 року після смерті Сталіна стало щасливим, Тато був звільнений, але не відновлений у правах. З великими труднощами здобув учительську посаду в с. Суходоли біля Бібрки на Львівщині, де викладав біологію і хімію.

І ось у 1956 році зустріч з Мамою, яка переросла у шлюб на початку 1957 році, змусила Тата переїхати до Чити – знову в морози. А у 1958 році в березні у них народилась дочка (я), і лише після цього родина отримала дозвіл повернутись в Україну. Подорож з двомісячною дитиною і двома «чемоданами» тривала дев'ять днів, після чого знову пошуки роботи, житла, організації побуту. Роботу Тато відновив у с. Суходоли, куди перевіз родину до сільської хати, яку винаймали.

У 1961 році Мамі з великими труднощами вдалося відновитись у Львівському медінституті (на заочному факультеті), повернутись до підручників і успішно закінчити фармацію у 1965 році. На останніх курсах треба було працювати за фахом, така робота знайшлась у Глинянах в аптеці, родина роз'єдналась: Мама зі мною – у Глинянах, а Тато залишався в Суходолах.

У 1965 році Маму після закінчення медінституту скерували на роботу в м. Ходорів, на посаду провізора аптеки. Тепер родина могла бути разом, спочатку в мешканні, яке винаймали, і з картонною пачкою замість шафи. Тато працював учителем у с. Городище біля Ходорова, куди щодня треба було доїжджати.

Поступово життя входило у буденні рейки. Правда, час від часу викликали до Жидачева у відділ КДБ на «профілактичні розмови». У Ходорові батьки мешкали до 1980 року, а після виходу на пенсію перебралась на батьківщину Тата – до Радехова.

Мама була надзвичайно люблячою і Мамою, і Бабусею, її відхід у 1992 році осиротив дочку. Він осиротив багатьох людей, бо стільки тепла вона віддавала своїм рідним і знайомим, що воно до сьогодні пам'ятається і зігріває всіх, з ким переплело життя. Тато своєю любов'ю намагався компенсувати мій смуток і зігріти свою самотність ще десять років. Відійшов у вічність у 2003 році.

Поховані Мама і Тато у с. Сушно на старому сільському цвинтарі, де донедавна їх спокій сторожували старезні дерева, але й ті відійшли у вічність.

Вічна пам'ять про світлих, відважних і сильних духом людей!».

Література

1. За роками роки... До 160-річчя фармацевтичного факультету ЛНМУ імені Данила Галицького : 1853–2013 / [Б. С. Зіменковський, Т. Г. Калинюк, Р. Б. Лесик та ін.]. Львів : Ліга-Прес, 2013. С. 173.
2. Криса А. Личаківський некрополь : путівник / Любомир Криса, Роман Фіголь. Львів, 2006. С. 153.
3. Прах Б. Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської адміністрації Лемківщини / Богдан Прах. Львів : Вид-во Українського католицького університету, 2015. Т. 1 : Біографічні нариси (1939–1989). С. 309–311.
4. Прах Б. Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської адміністрації Лемківщини / Богдан Прах. Львів : Вид-во Українського католицького університету, 2015. Т. 2 : Документи і матеріали (1939–1950). С. 82–83, 538.
5. Пундій П. Українські лікарі : біобібліографічний довідник / Павло Пундій. Кн. 2 : Лікарі діаспори та їх діяльність для рідного краю / гол. ред. Ярослав Ганіткевич. Львів–Чикаго : НТШ у Львові, УЛТ Північної Америки, Світова федерація укр. лік. товариств, 1996. 448 с.
6. Созанська С. З. Українські лікарі-дерматовенерологи діаспори: минуле і сучасність / С. З. Созанська // Укр. журн. дерматології, венерології, косметології. 2011. № 3 (42). С. 115.
7. Сокальська гімназія. Пропам'ятна книга. Львів–Сокаль : НТШ у Львові, Львів. крайове товариство «Рідна школа», 2001. 504 с.
8. Яворська Лідія. Долі репресованих родин фармацевтів / Лідія Яворська. Ч. II. Київ : АртЕк, 2019. С. 286–302.

УДК 36(477) «1920/1923»

УКРАЇНЬСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ В ДОБУ ФОРМУВАННЯ СТАЛІНСЬКОГО РЕЖИМУ (1920-1923 РР.)

Віктор Шарпатий,

доктор історичних наук, професор кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Аналізується політико-ідеологічні мотиви політичних репресій проти української інтелігенції на початку 20-х років. Виселення за кордон і встановлення політичного нагляду за «старорежимною» інтелігенцією в 1920 -1923 роках, поклато початок політичних репресій.

Ключові слова: депортації, радянська влада, «професорський пароплав», політичні репресії, український націоналізм.

The political and ideological motives of political repressions against the Ukrainian intelligentsia in the early 1920s are analyzed. Expulsion abroad and the establishment of political supervision over the «old regime» intelligentsia in 1920-1923, marked the beginning of political repression.

Keywords: deportations, Soviet authorities, «professor's steamer», political repressions, Ukrainian nationalism.

Мистецька та науково-педагогічна інтелігенція, яка залишилась після жовтневого перевороту 1917 р. на території Росії та України, сподіваючись на крах більшовицького режиму, стала його заручником, потрапивши до соціальної резервації та функціонального полону. Творити на догоду комуністам, виконуючи відповідні політичні замовлення, вона не бажала, тому намагалася покинути радянську Росію. 11 травня 1921 р. політбюро ЦК РКП (б) дозволило виїзд за кордон Ф.І.Шаляпіну[1], але «під гарантію» ВЧК про його повернення, однак відмовило у цьому студії Московського художнього театру, письменникам – О.Блоку, М.Булгакову та іншим. Вибірковість залежала від їх ставлення до радянської влади, від позиції емігрантів, а також від загального духовного та інтелектуального стану розвитку «непівського суспільства». Неп відродив не лише приватне підприємництво в містах і селах, а також створив умови для діяльності кооперативних і приватних видавництв, для створення різного роду громадських об'єднань, керівники та учасники яких не завжди поділяли марксистську ідеологію та методологію «творчого процесу»[6]. Голод, економічна руїна, фінансово-грошова нестабільність лише посилювали соціально-протестові настрої серед населення, а інтелігенція їх теоретично обґрунтовувала, узагальнювала, висвітлювала через сатиру, публіцистику, тому більшовики відслідковували їхні дії. 1 червня 1922 р. органи ГПУ інформували політбюро ЦК РКП(б) про формування «антирадянських угруповань серед інтелігенції», пов'язуючи їх виникнення саме з проголошенням та впровадженням непу.

До причин появи «антирадянських елементів» було віднесено послаблення репресій, «мирне» ліквідаторство серед членів партії у зв'язку з проголошенням непу. Ареною «розгулу» антирадянської інтелігенції вважалися вищі навчальні заклади, громадські товариства, преса, видавництва, кооперація, релігійні організації, торговельні установи. Кожна з окреслених ділянок була відстежена, а 23 листопада 1922 р. ГПУ, унеможливаючи тенденції «автономізації вищої школи», вдалося до «...організації мережі інформаторів серед професури і студентів на усіх факультетах»[2, с.135]. Вони повинні були регулярно доповідати про політичні настрої професорів і студентів, про створення їхніх безпартійних товариств (наукові гуртки, земляцтва, асоціації), нелегальних об'єднань, про «політичну фізіономію професорів», про їх висловлювання стосовно «автономії вищої школи». Застосовувати відверті репресії до активних студентів органи ГПУ тоді не наважувалися, щоб не спровокувати формування груп «контрреволюційних борців». За приватними видавництвами встановлювали системний і постійний нагляд, але цього виявилося замало, тому почали готуватися до фізичної ізоляції лідерів «антирадянської інтелігенції».

Основним ідеологом вибіркової депортації інтелігенції був В. (Ульянов) Ленін. 16 липня 1922 р. він надіслав до ЦК РКП(б) листа, у якому наполягав на рішучому «викорінюванні» решток меншовиків, есерів, енесів, вимагав «усіх вислати», застосовуючи характеристики та оцінки: «ворог хитрий», «запеклі вороги більшовизму», «вороги безжалісні»[3, с.87].

В освітньо-культурних установах працювали відповідні комісії, які вивчали справи майбутніх жертв, а брак інформації про них компенсували відвертим опитуванням членів трудового колективу, відповідальних працівників та їхніх

колег. Списки почали готувати у серпні 1921 р., тому першими арештантами стали члени Всеросійського комітету допомоги голодуючим, серед яких були відомі професори та громадські діячі: М.Д.Кондратьєв, К.Д.Кускова-Прокопович, П.А.Веліхов, В.Є.Камерницький, О.Г.Дояренко, В.О.Левицький, а разом 71 особа потрапила до внутрішньої в'язниці ВЧК. Їх не виселяли за кордон, а відправили до таборів Вологди, Казані, Сибіру. В'язні просили на повернення до Москви, а К.Д.Кускова та С.Прокопович навіть «клопотали» про їх виселення за кордон. Фактично відбулася генеральна репетиція по залякуванню інтелігенції, але подібна акція потішила більшовицьких сатрапів, які вирішили продовжити «очищення» Росії від «ворогів більшовизму».

19 травня 1922 р. Ленін звернувся до голови ГПУ Ф.Дзержинського з листом стосовно «...питання про виселку за кордон письменників і професорів, що допомагали контрреволюції», просив головного чекіста ретельно готуватися до цієї акції, системно і вичерпно збирати «...відомості про політичний стаж, роботу і літературну діяльність професорів та письменників» [4, с.78]. Більшовицький лідер вимагав «...виловлювати постійно та систематично і висилати за кордон», щоб зламати їх опір, одних схилити до співпраці, інших на «перековку» до таборів, а найвідоміших випроводити до Парижу, Праги, Берліна, конфіскувавши книги, рукописи.

Арешти інтелігенції в Україні розпочалися у липні 1922 р., коли затримали деяких харківських та київських лікарів, а повний список професорів та викладачів вишів, які підлягали депортації, був затверджений ЦК КП(б)У 3 серпня 1922 р. До нього потрапили професори Харкова, Одеси Києва, Поділля, а разом 77 осіб, що на 10 осіб більше від «московського списку». Характеристики, які супроводжували кожне прізвище, свідчили про ознаки політичної репресії, тому що до уваги брали партійне минуле, ставлення до радвлади.

Виявити «антирадянську інтелігенцію» було справою елементарною, маючи мережу сексотів в інститутах та установах освіти, а депортувати за кордон – набагато складніше. Для цього треба було оформити візу, придбати квитки на потяг або пароплав, тобто витратити валюту, якої бракувало для закупівлі технічного обладнання та продовольства. Враховуючи той факт, що виселенню підлягали 217 професорів та викладачів, з них з Москви 67, з Петрограда 53, з України 77 осіб[5, с.112], сума мала бути кругленькою, а клопоту та розголосу – ще більше. У вересні 1922 р. на території України арештували 56 осіб, з них у Харкові 10, Катеринославі 9, в Одесі 17, у Києві 20, а для них надійшли анкети німецькою мовою, які необхідно було заповнити для оформлення візи та проїзних документів. Вивезенню підлягав інтелектуальний потенціал українського суспільства, його реальна еліта, а доморощеної тоді ще не встигли виховати, тому ЦК КП(б)У визнало недоцільним відправлення професорського складу вишів за кордон. 24 листопада 1922 року політбюро ЦК КП(б)У обґрунтувало своє бачення недоцільності масових депортацій інтелігенції.

Декому вдалося виїхати власним коштом, щоб вижити та продовжувати працювати. Виселення за кордон та встановлення політичного нагляду за «професорами-залишеннями», яке тривало у 1921-1923 рр., лише започаткувало політичні репресії в Україні. Інтелігенція (професори університетів і звичайні учителі) брали активну участь у повстанських загонах селян на початку 20-х рр. Радянська влада, особливо її каральні органи, щоб унеможливити подібний тандем інтелігенції та селян, вдалася до чергових політичних чисток. Доказом є «викриття» організації «Київського обласного центру дій» влітку 1923 р., судовий процес над членами якої завершився у березні-квітні 1924 р. На лаву підсудних потрапили десятки осіб, серед них професори М.Василенко, П.Смирнов. Судячи з архівних документів про арешти серед української інтелігенції у вересні 1922 р., зокрема київських професорів з

медичного інституту та реорганізованого університету, їх вважали не «арештованими, а ізольованими». На той час така оцінка відповідала основним завданням ленінської чистки антирадянської інтелігенції, а після смерті вождя його справу продовжували спадкоємці, однак репресували «серйозно» і «надовго», особливо після згорання непу.

Таким чином, образний вислів «філософський пароплав» стосувався реальних політичних переслідувань української інтелігенції, яка з ідеологічних, цивілізаційно-світоглядних та соціально-професійних позицій не сприйняла радянської влади, тому була депортована за кордон або залишена під наглядом ГПУ. Поталанило тим, хто покинув СРСР, уникнувши репресій та страти у 30-х рр.

Література

1. Власть и художественная интеллигенция. Документы ЦК РКП(б), ВКП(б), ВЧК-ОГПУ_НКВД о культурной политике. 1917-1953 гг. /Под ред. акад. А.Н.Яковлева; сост. А.Артизов, О.Наумов. – М.: МФД: Материк, 2002. – 872с.
2. Высылка вместо расстрела. Депортация интеллигенции в документах ВЧК-ГПУ. 1921-1923 / Вступ. ст., сост. В.Г.Макарова, В.С.Христофорова; коммент. В.Г.Макарова. – М.: Русский путь, 2005. – С. 135
3. Там само. – С. 87
4. Там само. – С. 78
5. Марочко В. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929-1941) / В.Марочко, Г.Хілліг. – К., 2003. – С.91.
6. НЭП: экономические, политические и социальные аспекты / Ред. кол.: А.С.Сенявский (отв. ред) и др. – М.:РОССПЭН, 2006. – 544 с.

УДК 94(477.74)«1920»

ПОЛІТИЧНИЙ ТЕРОР ПРОТИ УЧАСНИКІВ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ В ОДЕСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ (КВІТЕНЬ-ЧЕРВЕНЬ 1920 Р.)

Олександр Шишко,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри соціології, філософії і права
Одеської національної академії харчових технологій*

У статті на основі архівних джерел та періодичних видань розглядається процес здійснення політичного терору каральними органами більшовицької влади щодо активних та потенційних учасників українського національно-визвольного руху у 1920 р. в Одеській губернії.

Ключові слова: Одеська губернська надзвичайна комісія, політичний терор, «петлюрівщина», архівно-слідчі справи.

The article, based on archival sources and periodicals, examines political terror perpetrated by the punitive authorities of Bolshevik regime, against the participants of the Ukrainian national liberation movement, in 1920 in the Odessa province.

Keywords: Odessa Provincial Emergency Commission, political terror, «Petliurivshchyna», archival and investigative cases.

На Правобережній Україні, й зокрема в Одеській губернії український визвольний рух більше тяжів до політичного центру, який очолював та уособлював Головний отаман військ УНР, Голова Директорії, керівник екзильного уряду УНР Симон Петлюра. Відповідно на цих теренах всі національно-свідомі

українські сили та організації підпадали, у більшовицькому трактуванні, під визначення «петлюрівщина». В Одеській губернії процес боротьби з «петлюрівщиною», як з ворожим для більшовицької влади суспільно-політичним явищем, активно почав розгортатися навесні 1920 р. На чисельних губернських, повітових та волосних з'їздах більшовики особливий наголос робили на необхідності ведення такої боротьби, адже «петлюрівські агенти ведуть свою чорну провокаційну роботу, намагаючись роз'єднати робітників і селян України з робітниками і селянами Росії» [5, 16 березня].

За таких обставин до боротьби з «петлюрівським рухом» не могла не долучитися Одеська губернска надзвичайна комісія (ОГНК). Починаючи з квітня, у протоколах засідання колегії ОГНК почали з'являтися справи осіб, які містили обвинувачення у причетності до цього руху. Та найбільш цінним джерелом є архівно-слідчі справи, у яких міститься більш детальна інформація про реальну чи вигадану причетність до українського руху. Так, 23-го квітня 1920 р. колегія ОГНК постановила розстріляти Сергія Панченка (25 років), підставою чого, зокрема, було й те, що він «добровільно вступив до Петлюрівської армії у 1918 р., де обіймав посаду офіцера для доручень» [1, арк. 25]. Безпосередньо обвинувачення у службі у петлюрівській контррозвідці стосувалося двох осіб, справи яких колегія ОГНК розглянула 26-го квітня. Покарання для цих осіб ще не було занадто суровим, справу Михайла Янковського було передано на розгляд ревтрибуналу, а Стефана Чернихівського було ув'язнено до концтабору терміном на три роки [7, арк. 76].

Вже наступного місяця ОГНК розпочала тривалу та криваву боротьбу з «підпільними петлюрівськими організаціями». Про першу таку організацію детально розповіла на своїх шпальтах газета «Вісти». Зокрема, газета повідомляла про те, що ОГНК арештувала всіх знакових та найбільш дієвих осіб цієї організації, на чолі якої перебував колишній командир добровольчого Дроздовського полку Георгій Гусак-Гусаченко. Першим його помічником та замісником був брат Юрія Тютюнника – Георгій Тютюнник, який мешкав в Одесі під прізвищем Тютюнников [4, 23 травня]. Ця газетна публікація залишається основним джерелом щодо діяльності цієї організації, архівно-слідчі справи її фігурантів не вдалося виявити в архівному підрозділі Управління СБ України в Одеській області.

Розв'язка у цій справі відбулась 18-го травня 1920 р., коли колегія ОГНК розглянула справу № 1948, фігурантами якої було 9-ть осіб. Причому у травні було розстріляно 8 фігурантів цієї справи, Г. Чижевську було страчено у ніч на 4-те вересня [7, арк. 131]. Рішення про розстріл Г. Гусака-Гусаченка було прийнято 21-го грудня 1920 р. та виконано у ніч на 23-тє грудня 1920 р. Разом з ним «за участь у петлюрівській організації» було розстріляно Олександра Трибуховича (23 роки) та Степана Кравченка (27 років), а Ольгу Тюрінгер (24 роки) було ув'язнено до концтабору на 5-ть років [9, арк. 37].

Двадцять четвертого травня 1920 р. колегія ОГНК постановила розстріляти Григорія Данилевського [7, арк. 177]. Підставою для його арешту, який відбувся 19-го квітня, стала доповідь політрука 37-го шпиталю воєнкому евакуаційного пункту Одеського району, яка базувалась на показах санітара Волкова, який був членом комуністичної ланки шпиталю, та палатного наглядача Добруша. У своїх показах Волков, зокрема, вказував на те, що «Данилевський як петлюрівець агітує за самостійну Україну», а Добруш характеризував його «як запеклого петлюрівця». Під час допиту, який відбувся 22-го травня, Г. Данилевський, реагуючи на обвинувачення, повідомив, що його було мобілізовано за гетьмана, а потім він перейшов на службу до Петлюри. Крім цього, він підтвердив свої слова про те, що він був задіяний у програмі «вільна самостійна Україна» та що у «Петлюри справи йдуть набагато краще» [10, с. 410].

Все це дало підстави помічнику уповноваженого із загальних справ ОГНК Радіонову скласти заключення, у якому, зокрема, містились пасажі про те, що Г. Данилевський, «розповідаючи про успіхи Петлюри та його військ, прагнув впливати на несвідомі темні маси». Таким чином, робив висновок Радіонов, Г. Данилевський «є відвертим ворогом радянської влади та щирим захисником вільної самостійної України» та запропонував його розстріляти, з чим колегія й погодилась. Вісімнадцятого серпня 1994 р. Г. Данилевського було реабілітовано [10, с. 411].

Четвертого червня 1920 р. колегія ОГНК прийняла рішення розстріляти Альфреда Де-Нерінга за службу «у Петлюрівській армії» [7, арк. 177]. На жаль, архівні відомості про цю особу містяться лише у протоколі засідання цієї колегії. У газетному розстрільному списку було записано, що «А. І. Де-Нерінг належав до петлюрівсько-бандитської підпільної організації та брав активну участь у чисельних грабунках» [6, 10 липня].

У чому полягала «причетність до Петлюрівської організації» Сергія Гловинського (48 років) та Івана Каю-Караївана можна дізнатись із їхньої архівно-слідчої справи. Матеріали справи включають в себе, зокрема, протоколи допитів І. Каю-Караївана, С. Гловинського та його дружини Юлії, на основі яких помічником уповноваженого з боротьби з контрреволюцією Турнім було складено заключення, де було викладено обставини справи. Отже, під час облави 20-го травня було затримано С. Гловинського, у кишені якого було знайдено пропуск на ім'я І. П. Каю-Караївана виданий отаманом українських військ, який надавав право безперешкодного проїзду до Одеси. Під час допиту С. Гловинський повідомив, що цей пропуск він з необережності поклав до своєї кишені, а згодом свідомо залишив його собі, розраховуючи, що він, може бути корисним у майбутньому. Свій вчинок С. Гловинський пояснив тим, що на той час «у місті ходили наполегливі розмови про те, що в Одесі готуються погроми євреїв, які мали проводити шайки українців». А у зв'язку з тим, що С. Гловинський був одружений на єврейці, то він подумав, що ця записка могла би позбавити його і його сім'ю від розправи [3, арк. 9].

І. Каю-Караїван під час допиту повідомив, що його як агронома губземвідділу було направлено до Вознесенська у справах служби. Там він був «захоплений бандою Тютюнника, де за гроші отримав цей пропуск про право проїзду через смугу бандитських військ» [3, арк. 7зв.]. Після прибуття до Одеси І. Каю-Караїван показав всім співробітникам губземвідділу пропуск і все розповів що з ним трапилось, а також подав рапорт начальству.

На підставі цих свідчень Турін 5-го червня зробив висновок про те, що «факт причетності до петлюрівської бандитської організації є не доведеним, а тому їх з-під варті звільнити, справу припинити» [3, арк. 2]. Але колегія ОГНК з таким висновком не погодилась і відповідно прийняла рішення С. Гловинського розстріляти, а І. Каю-Караївана ув'язнити до концтабору. Отже, обидва фігуранти цієї справи ні до яких петлюрівських організацій не належали. У зв'язку з цим виникає питання, чим було викликане таке сурове покарання С. Гловинського. Найвірогідніше, це було викликане тим фактом, що той допускав саму можливість захоплення «українцями Одеси», тобто петлюрівськими військами. На користь такого припущення слугує й пояснення страти С. Гловинського у газетному розстрільному списку: «Належав до петлюрівсько-бандитської підпільної організації, яка ставила за мету шляхом збройного повстання повалити у м. Одесі та повіті Радянську владу» [6, 10 липня].

У своєму заключенні помічник уповноваженого із загальних справ ОГНК пропонував прапорщика Петра Орловського за неявку на реєстрацію ув'язнити до концтабору на один рік. Але колегія постановила його розстріляти. Можливо таке рішення було викликане тим, що до грудня 1919 р.,

коли П. Орловський у Проскуріві потрапив до полону денікінців, він був «петлюрівцем» [2, арк. 2]. Це припущення також знаходить підтвердження у газетному розстрільному списку: «Офіцер петлюрівської погромної армії, за активну участь у повстанні німців-колоністів проти Радянської влади» [6, 10 липня].

Тринадцятого червня на засіданні колегії ОГНК лише за участі Заковського та Нефьодова було прийнято рішення про розстріл за «петлюрівщину» 3-х осіб та ув'язнення до концтабору 4-х. У зв'язку з тим, що ці особи були з Ананьєва та з Вознесенська, всі відомості про них обмежувалися лише записами з протоколу [8, арк. 2].

Але, найвірогідніше, окремі справи та навіть ліквідація підпільної петлюрівської організації у травні не відповідали пропагандистським завданням, тому було прийнято рішення про фабрикацію нової справи. На засіданні колегії ОГНК, яке відбулось 14-го червня 1920 р., у справі № 2575, яка об'єднувала десятки персональних справ, було прийнято рішення про розстріл 63-х осіб, яке було виконане у ніч на 15-те та 16-те червня, 48 осіб було ув'язнено до концтабору [11, с. 485-486]. Ця справа стала кульмінацією у боротьбі з українським рухом в Одеській губернії у 1920 р., у наступні місяці ця боротьба тривала, але вже не була такою масштабною.

Таким чином, архівні джерела дають можливість на прикладі трагічних доль конкретних осіб встановити факт розгортання політичного терору вже в перші місяці існування більшовицької влади в Одеській губернії у 1920 р. проти як активних, так і потенційних учасників українського визвольного руху, який становив для цієї влади одну з найбільших загроз.

Література

1. Архівний підрозділ Управління Служби безпеки України (далі АП УСБУ) в Одеській області, спр. № 016981. Панченко С. І., 30 арк.
2. АП УСБУ в Одеській області, спр. № 26992-п. Орловський П. А., 9 арк.
3. АП УСБУ в Одеській області, спр. № 27086-п. Гловинський С. М., Каю-Караіван І. П.), 37 арк.
4. Вісти Одеського Губерніального Виконавчого Комітету Рад Робітничих, Селянських і Червоноармійських Депутатів і Одеської Ради Робітничих і Червоноармійських Депутатів. 1920.
5. Вісти Одеського Губерніального Революційного Комітету. 1920.
6. Вісти Одеського Губерніального Революційного Комітету, Губерніального Виконавчого Комітету Рад Робітничих, Селянських Депутатів і Одеської Ради Робітничих і Червоноармійських Депутатів. 1920.
7. ГДА СБ України, ф. 6, оп. 3, спр. 282.
8. ГДА СБ України, ф. 6, оп. 3, спр. 283.
9. ГДА СБ України, ф. 6, оп. 3, спр. 284.
10. Одесский мартиролог: Данные о репрессированных Одессы и Одесской области за годы советской власти. Т. 3. / Составители Л. В. Ковальчук, Г. А. Разумов. Историко-мемориальное издание. Одесса : ОКФА, 2005. 896 с.
11. Шишко О. Г. Справа № 2575 (з історії політичного терору в Одесі у 1920 році) // У ПОШУКАХ ГАРМОНІЇ... Наукова збірка до 50-річчя професора Вадима Михайловича Хмарського / Наук. ред. і упор. Е. П. Петровський. Одеса : ТЕС, 2017. 512 с.

АГЕНТУРНА СПРАВА «ВОРОГИ» МЕЛІТОПОЛЬСЬКОГО МІСЬКВІДДІЛУ НКДБ (1943 РІК)

Юрій Шур,

*кандидат історичних наук, старший викладач кафедри
новітньої історії України Запорізького національного університету*

Висвітлено агентурну справу радянських органів державної безпеки, за якою розроблялися керівники та активні учасники націоналістичного підпілля м. Мелітополь і району. З'ясовано результати розробки, форми її реалізації та подальші долі фігурантів.

Ключові слова: агентурна справа, Запорізька область, Мелітополь, НКДБ, ОУН.

The intelligence case of the Soviet state security bodies is covered, according to which the leaders and active participants of the nationalist underground in Melitopol and the district were developed. The results of the development, the forms of its implementation and the further fate of the participants are clarified.

Keywords: agent file, Zaporizhia region, Melitopol, NKDB, OUN.

Під час німецької окупації членам Організації українських націоналістів-революційної (популярна назва – «бандерівці») у м. Мелітополь Запорізької області та прилеглий території вдалося створити досить розгалужену мережу осередків націоналістичного підпілля. Усі вони входили до структури Мелітопольського окружного проводу ОУН, одного з трьох подібних, які напряму підпорядковувалися Запорізькому обласному проводу, очолюваному Василем Пастушенком («Кальбою»). Серед керівників мелітопольського підпілля чільне місце належало Михайлу Вінтоніву («Михасю»), Миколі Сливці («Буревію»), Івану Молодію («Сошенку»), Іларіону Курилу-Кримчаку та Леоніду Сухіно-Фоменко («Кривоносу») [8, С. 153-163].

Після повернення радянської влади розпочалася «зачистка» Запорізької області від осередків ОУН. Важливе місце радянські органи держбезпеки відводили такому виду спеціальних заходів (оперативного обліку), як агентурні справи. За термінологічним словником КДБ, агентурна справа заводилася на групу, організацію, або ж окрему особу, яка гуртувала навколо себе однодумців. Агентурне вивчення ж полягало у ознайомленні з оперативною обстановкою за допомогою агентів, які збирали дані про вияви, факти й осіб, які цікавили органи держбезпеки.

Агентом людина стала як добровільно, так і примусово. Сам термін мав на увазі, що ця людина погодилася виконувати в інтересах СРСР секретні доручення органів державної безпеки й зобов'язалася зберігати у таємниці факти своєї співпраці з спецслужбою та характер виконуваних завдань. Цікаво, що за визначенням авторів словника КДБ, до агентурної мережі могли вербувати будь-кого, за виключенням працівників компартійних, радянських та комсомольських структур [7, С. 9-10, 14].

Агентурна справа «Вороги» була розпочата Мелітопольським міським відділом НКДБ у жовтні 1943 р. Загалом, в розробку було взято 20 осіб. Ключовими фігурами розробки стали організатори підпілля з похідної групи ОУН: Вінтонів, Молодій та Сливка.

В процесі розробки агентурної справи «Вороги» співробітникам Мелітопольського міського відділу НКДБ вдалося також виявити мережу підпільних («явочних») квартир, якими користувалися керівники місцевого підпілля та вищі організації клітин. Також, на деяких із цих квартир, зберігалася підпільна націоналістична література. Утримувачами цих квартир були директор горілчаного заводу Іван Кононенко, викладач медичної школи Анна Шовко-

пляс, Тетяна Кузьміна, Клавдія Прохода (агент Мелітопольського транспортного відділення НКДБ), агротехнік Павло Шевченко із села Костянтинівки (загинув у перестрілці з гестапо).

В результаті реалізації справи «Вороги» було заарештовано 17 осіб: Надія Артюхова (зв'язкова окружного проводу), Амвросій Павленко, Микола Дмитерко, Микола Семикін, Леонід Сухіно-Фоменко (окружний провідник ОУН-р), Іван Позігун, Опанас Ніколаєнко, Анна Шовкопляс, Микола Юрченко, Катерина Кондуфор, Іван Борисенко, Марія Скиба, Іван Кононенко, Пилип Буценко, Селіверст Борсук, Марія Курило та Наркіз Скоропадський. Ще 11 осіб вважалися такими, які уникнули арешту й перебували у розшуку [2, Арк. 163-166].

Про ці арешти співробітники Мелітопольського НКДБ відрепортували наступним чином: «викрита й ліквідована існуюча на Мелітопольщині контрреволюційна організація українських націоналістів «ОУН», яка мала за мету ведення активної боротьби проти Радянської влади й комуністичної партії, збройного відокремлення Української Радянської Соціалістичної Республіки від СРСР й створення української буржуазної націоналістичної держави» [1, Арк. 232].

Військовий Трибунал Мелітопольського гарнізону, після засідання по справі місцевого окружного проводу ОУН, яке тривало з 26 по 28 липня 1944 р., виніс наступний вирок. Опанас Ніколаєнко та Микола Дмитерко були засуджені до смертної кари (розстрілу) з конфіскацією майна. Леонід Сухіно-Фоменко, Надія Артюхова, Микола Семикін, Пилип Буценко, Амвросій Павліченко та Марія Скиба були засуджені кожний до 10 років таборів, 5 років позбавлення прав з конфіскацією майна. Анну Шовкопляс засудили до 7 років таборів та 3-х позбавлення прав, а Сильверста Борсука – до 5 років таборів й 3 позбавлення прав з конфіскацією. Івана Борисенка було виправдано й обвинувачення зняті [5, Арк. 14-17зв.].

Розробкою зв'язків тих членів ОУН, які перебували у розшуку, займалися агенти Мелітопольського міськвідділу НКДБ «Марта», «Жук», «Лебедев», «Зелена», «Чорна», «Ольга» та «Орлова». Під останнім псевдонімом була завербована Марія Киба, колишня наречена організатора ОУН у Мелітополі Михайла Вінтоніва, який загинув у перестрілці з гестапо [3, Арк. 414].

Відпрацьовуючи зв'язки фігурантів агентурної справи «Вороги», співробітникам НКДБ вдалося вийти на слід молодіжної організації «Козаки». Під такою гучною назвою у Мелітопольському агроземлемірному училищі було створено гурток української молоді, на противагу російському гуртку, що називався «Дони». Проте, напів(а)політичний гурток став чудовим прикриттям для діяльності осередку Юнацтва ОУН, який очолив Юрій Курило, а пізніше молодий оунівець з м. Маріуполь Донецької області Борис Кучинський.

Створений гурток «Козаки» був за ініціативи студента училища Григорія Педерерія («Кобзи»), який і очолив гурток та був ініціатором видання рукописного журналу «Український колос». Деякі члени гуртка входили до мережі ОУН. Безпосереднє кураторство діяльністю молоді здійснював провідник місцевої ОУН Михайло Вінтонів [6, Арк. 22, 52-52зв., 54].

В рамках продовження розробки справи «Вороги», окрім гуртка «Козаки», співробітникам НКДБ вдалося виявити осередок Юнацтва ОУН у с. Вознесенка Мелітопольського району. Його організатором і керівником також був Юрій Курило, який залучив до підпілля своїх однолітків-односельців Ніну Ліщину, Любов Тараненко та Любов Рудь. Загалом же співробітниками НКДБ було встановлено 29 осіб, які належали до молодіжного крила мелітопольської ОУН, з яких 5 були заарештовані, 9 – взяті у агентурну розробку, а інші – перебували у розшуку [2, Арк. 165-166].

Окремі згадки про подальші розробки фігурантів агентурної справи «Вороги» датуються другою половиною 1950-х рр. У звіті КДБ з Мелітополя за липень 1958 р. згадувався дехто із засуджених після реалізації справи, які після від-

буття присуду повернулися на рідні терени. Зокрема, Надія Архіпова (дівоче прізвище Артюхова) присуд відбувала у Воркуті до 1953 р, а потім до 1956-го там же перебувала на спец поселенні. Повернулася після того до Мелітополя, розроблялася по справі попередньої агентурної перевірки №718 із залученням агента «Збишко». Цей же агент брав участь у розробці Селіверста Борсука, який свій присуд відбув у Красноярському краї й від 1956-го проживав у Мелітополі. Аналогічною була ситуація й з ще одним фігурантом справи 1943 р., Амвросієм Павліченком. Під агентурним псевдонімом «Збишко» на органи КДБ працював колишній активний учасник ОУН Мелітопольського району Микола Семерикін, який також був засуджений у 1944 р. й присуд відбував у Красноярському краї. Як агент органами держбезпеки характеризувався з позитивної сторони, роботу свою виконував сумлінно [4, Арк. 104-105].

Література

1. Архівний підрозділ Управління Служби безпеки України в Запорізькій області. Фонд припинених справ. Спр. П-19344. Т. 3.
2. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). Ф. 2. Оп. 28 (1956 р.). Спр. 3. Т. 1.
3. ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 259.
4. ГДА СБУ. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 1446. Т. 4. Ч. 2.
5. Державний архів Запорізької області (ДАЗО). Ф. Р. 2118. Оп. 1. Спр. 895.
6. ДАЗО. Ф.Р. 5747. Оп. 3. Спр. 11005.
7. Контрразведывательный словарь. М. : Научно-издательский отдел, 1972. 371 с.
8. Щур Ю. Діяльність підпілля Організації українських націоналістів на території Мелітопольського району Запорізької області // Український визвольний рух : наук. зб. Львів, 2006. Збірник 8. С. 153-163.

УДК 615:323.221(477)(092)

СТУДЕНТИ-ФАРМАЦЕВТИ: КРІЗЬ АРЕШТИ, ТЮРМИ І ЗАСЛАННЯ

Лідія Яворська,

*кандидат фармацевтичних наук, доцент кафедри фармації ФПО
Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського*

На основі архівних матеріалів, документів, літературних джерел і спогадів висвітлено, як каральна більшовицька система розправлялася із студентами-фармацевтами ЛДМІ – активними учасниками національно-визвольної боротьби в 40-50-х роках ХХ століття.

Ключові слова: *студенти-фармацевти, боротьба за волю України, арешти, тюремне ув'язнення, заслання.*

On the basis of archival materials, documents, literary sources and memoirs, it is revealed how the punitive Bolshevik system dealt with the student-pharmacists of the Lviv State Medical Institute - active participants in the national liberation struggle in the 40-50s of the XX century.

Keywords: *pharmacist students, fight for freedom of Ukraine, arrests, imprisonment, exile.*

Робота фармацевтів, як і лікарів, в роки нерівної боротьби за волю України була дуже важкою і небезпечною. За допомогу воякам УПА в організації аптек і шпиталів, постачанні медикаментів, перев'язувальних матеріалів, медичного інструментарію, а нерідко й участь у збройному підпіллі, фармацевти зазнавали переслідувань та арештів. Були серед них і студенти-фармацевти воєнних і повоєнних років.

Героїчний праці, самопожертві лікарів, які в надзвичайно складних умовах підпілля рятували життя хворих і поранених повстанців, присвячено чимало публікацій, зокрема [1, 4]. А внесок фармацевтів в час жорстокої і нерівної боротьби з окупантами та їх життєвий шлях висвітлені ще недостатньо.

Нами зроблена спроба показати важкий тернистий шлях студентів (на прикладі одного курсу), які були звинувачені в антирадянській діяльності і засуджені на тривалі терміни тюремного ув'язнення. Основними джерелами інформації були архівні документи і матеріали, особові справи, а також спогади репресованих або членів їх родин.

1945 рік.... Перший повоєнний мирний рік; другий рік після відновлення (27 липня 1944 р.) діяльності Львівського державного медичного інституту (ЛДМІ) з трьома факультетами – лікувальним, фармацевтичним й удосконалення лікарів; повоєнний набір студентів-першокурсників фармацевтичного факультету ЛДМІ.

Організувавши двомісячні підготовчі курси для абітурієнтів, провівши вступні іспити (з української мови і літератури; російської мови і літератури; фізики; хімії), 19 вересня 1945 р. було зараховано 150 студентів I курсу фармацевтичного факультету (наказ по ЛДМІ № 2175). На курсі навчалося чимало студентів – переселенців з Польщі, родини яких, за угодою між більшовицькою владою СРСР і Польщі, були насильно переселені з прадідівської землі до УРСР.

Зауважено, що значна частина студентів і членів їх родин були звинувачені в антирадянській діяльності, співпраці з УПА, за що зазнали переслідувань, арештів на тривалі терміни ув'язнення або висилки в Сибір. Масові чистки й арешти прогресивної української студентської молоді особливо посилювались після спланованого каральними органами вбивства у жовтні 1949 р. письменника Ярослава Галана. Не оминула така доля й студентів-фармацевтів набору 1945 року.

Як нам вдалося з'ясувати дотепер, однокурсниками, заарештованими у студентські роки, були: Надія Воробій, Любов-Ірина Гусак, Стефанія Духнич, Анна Патерега, Анна Томків, Віра Трембач, Ольга Чайківська, Євгенія Філь. Декому з них вдалося завершити фармацевтичну освіту через багато років після повернення в Україну, а інші були змушені змінити фах. Життя їхніх однокурсниць – Любові Верес і Любові-Ірини Гусак обірвалося в молодому віці, а Романа Сімків і Віра Копистянська були заарештовані після закінчення навчання і отримання диплому.

Життєписи студентів Любові Верес (героїчно загинула у збройному підпіллі), Любові-Ірини Гусак (померла на заслання), провізора Віри Копистянської-Гречило наведені нами у публікації [14]. Матеріали про Віру Трембач-Павлівську опубліковані в [13,14], а Ольгу Чайківську-Козубську – в [13, 14, 15]. Про Євгенію Філь можна почерпнути інформацію з книжки [13].

У даній публікації наводимо короткі життєписи репресованих однокурсниць: Надії Воробій, Стефанії Духнич, Анни Патереги, Романи Сімків. Про інших репресованих студентів-фармацевтів збір інформації та її опрацювання тривають.

Надія Воробій народилася і виховувалася у національно свідомій багатодітній священничій родині о. Михайла Воробія, яка проживала на етнічних українських землях Ярославщини (тепер територія Польщі). У сім'ї Воробій виховувалося п'ятеро дітей: Олександра-Зіновія, Надія, Марія, Ірина-Меланія і Мирон. Усі діти закінчили гімназію, і батьки прагнули дати їм вищу освіту. Під час відомих подій сім'я була переселена в УРСР до м. Сокаль на Львівщині.

За активну участь у визвольній боротьбі члени родини Воробій зазнали репресій, арешту та ув'язнення. Спочатку на 10 років заарештували Марію і вона потрапила

Воробій Надія
Михайлівна (09.04.1924
– 30.08.2002)

у Воркутинські табори, а згодом стала каторжанкою Кенгірського концтабору [2, с. 107]. У 1947 році вивезли батька о. Михайла з дружиною і 15-річним сином Мироном на поселення у Кемеровську область. У цьому ж році зазнала 10-річного ув'язнення в Мордовських таборах і донька Олександра-Зіновія («Галя») [11, с. 32]. Це не могло не позначитись на долі студентки-фармацевтки Надії Воробій, якій не судилося завершити вищу фармацевтичну освіту.

Надія Воробій початкову освіту отримала в рідному селі Майдан Сінявський на Ярославщині, закінчила Сокальську гімназію (1943) [10, с. 220-221]. У вересні 1945 р. (наказ по ЛДМІ № 2175 від 19.09.1945) зарахована студенткою І курсу фармацевтичного факультету. Під час навчання на ІІ курсі була відрахована зі складу студентів (наказ по ЛДМІ № 4502 від 17.11.1946, «підстава: пропозиція декана – за невідвідування занять»).

Уникаючи арешту, Надія і сестра Ірина-Меланія (студентка Львівського сільськогосподарського інституту) перейшли на нелегальне становище і жили на Тернопільщині (м. Бучач) під зміненими прізвищами. Надія працювала в різних установах (аптека, автостанція) у містах Бучачі і Червонограді (Львівщина). Була одружена (у заміжжі прізвище Пука), виховала три доньки. Вийшла на пенсію в 1980 р. Померла в м. Червонограді 30 серпня 2002 року. ([8], с. 224, [10], с. 220-221).

Стефанія Духнич народилася в м. Яворові на Львівщині у сім'ї службовців. Закінчила класичну гімназію в Яворові (1937), працювала завідувачкою дитячого садочку, учителькою і директоркою шкіл у різних містах Польщі (1938-1945), на посаді бухгалтера-касира у Львівській міжобласній конторі «Лікрострест», яка займалася лікарськими рослинами. В 1945-1949 рр. навчалася на фармацевтичному факультеті ЛДМІ і отримала диплом провізора ([3], с. 133). Була скерована у розпорядження Львівського облАПТУ й отримала посаду рецептаря у львівській аптеці № 25 на тодішній вулиці Енгельса (нині вул. Коновальця).

Постановою ОСО від 28 червня 1950 р. була переселена в Красноярський край, Хакаську автономну область, Усть-Абаканський район, селище Сора. Незважаючи на закінчену вищу фармацевтичну освіту, впродовж 6 років перебування на засланні не змогла отримати роботи за фахом («нет вакантной должности»). Працювала техніком-лаборантом у будівельній лабораторії Сорського комбінату будівельних матеріалів.

Рішенням Судової колегії Верховного Суду УРСР від 18 липня 1956 р. Духнич С. А. звільнена із спецпоселення. Після повернення до рідного Львова, як «ворог народу» декілька років добивалася прописки і влаштування на роботу. Лише після звернення в МОЗ УРСР у 1959 році Стефанія Духнич отримала посаду провізора в аптеці м. Львова. Тривалий час працювала рецептарем в аптеці № 40 на пл. Липневій. Відзначалася принциповістю, доброю фаховою роботою, готовністю прийти на допомогу тим, хто цього потребував.

Земний життєвий шлях Стефанії Духнич закінчився після тривалої хвороби 6 листопада 2001 р., похована поряд з чоловіком Іваном Стахівим на Янівському цвинтарі у Львові.

Анна Патерега народилася в с. Гутиська Жовківського повіту (нині Жовківський район) на Львівщині у селянській родині Михайла і Агафії Патерег. Початкову школу закінчила в рідному селі, далі продовжувала навчання в м. Жовкві і Сокальській гімназії, яку закінчила матурою в 1944 р. ([10], с. 277). В 1945-1949 рр. навчалась на фармацевтичному факультеті ЛДМІ. Була доброю студенткою. Це підтверджується тим, що на ІІ курсі отримувала стипендію відмінника (наказ по ЛДМІ № 4436 від 01.10.1946) і отримала подяку

Духнич Стефанія
Андріївна (17.03.1917
– 06.11.2001)

Патерега Анна
Михайлівна
(6.03.1925 – 1987)

в числі кращих працівників і студентів інституту «до 29 роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції» (наказ по АДМІ № 4468 від 04.11.1946). Уже була в списках випускників фармацевтичного факультету 1949 р. ([3], с. 133), проте виявилось, що під час державних іспитів була заарештована і вивезена з батьками в м. Балей Читинської області (РФ) ([10], с. 277). Працювала рецептарем в аптеці № 27 в м. Балей, а в 1955 р. була переведена в аналітичну лабораторію в м. Чита на посаду хіміка-аналітика [7].

Переселення родини Патерег в Сибір, очевидно, було пов'язано з арештом другої доньки (сестри Анни) Марії Патереги, члена Юнацтва ОУН (1944) [12], с. 72), яка у 1948 р. з відзнакою закінчила фармацевтичний факультет АДМІ ([3], с. 131). Працювала провізором у м. Здолбунів Рівненської області. 6 квітня 1949 р. була заарештована, слідство пройшла у львівській тюрмі «на Лонцького». Комісією ОСО засуджена на 10 років ув'язнення і 5 років позбавлення громадянських прав (заслання). Покарання відбувала у таборі посиленого режиму в м. Балхаш Карагандинської області (Казахстан) ([10], с. 278-279).

У квітні 1955 р. Марія Патерега була звільнена з ув'язнення (без права виїзду), а повернутися в Україну разом з чоловіком-політв'язнем (у заміжжі прізвище Лисюк) змогла лише у 1963 р. Працювала в аптеках м. Рівного, а також на Львівщині (м. Перемишляни та Угнів).

Анна Патерега разом з чоловіком (також репресованим) і двома доньками повернулася із заслання в 1956 р. У відновленні в АДМІ і складанні державних іспитів їй було відмовлено, бо німецьке матуральне свідоцтво визнано недійсним. Після закінчення радянської середньої школи і складання іспитів на атестат зрілості (повторно!) була допущена до державних іспитів в інституті, які успішно складала і в 1957 р. (через 12 років!) отримала диплом провізора ([3], с. 153). Працювала в аптеках міст Рівного і Львова. Померла у 1987 р. Похована в с. Сокільники поблизу Львова.

Як зазначено в автобіографії (1946), Романа Сімків народилася в м. Львові в учительській сім'ї. Батьки – Францішка Іванівна і Терентій Григорович Сімків. Початкову школу закінчила (1937) в Любачеві (нині Польща), середню освіту здобула (1942) у Львівській державній гімназії.

Сімків Романа Терентіївна
(10.10.1923 – 15.07.2005)

В 1943-1944 рр. навчалася на хімічному факультеті Львівської політехніки (*за німецької окупації називались Державні Технічні Професійні курси у Львові. Хімічний відділ – Л. Я.). З грудня 1944 до жовтня 1945 р. працювала в аптеці в Любачеві [9]. У 1944 р. пройшла організаційно-медичний вишкіл в УПА на тодішній Станіславщині ([6], с. 335-337 спогади). У лютому 1946 р. сім'я Сімківих, як і тисячі інших українських родин, була примусово переселена на територію УРСР. Враховуючи навчання у Львівській політехніці (два семестри), 6 квітня 1946 р. директором АДМІ проф. Скосогоренком Г. Ф. було видано наказ (№ 3584) про зарахування Сімків Романи Терентіївни студенткою I курсу (II семестру) фармацевтичного факультету з обов'язком скласти іспити за I семестр: (іспит з елементів вищої математики, залік з основ марксизму-ленінізму, залік з диференціальною оцінкою з фізики). У 1949 р. завершила навчання і отримала диплом провізора ([3], с. 133).

Трудовий шлях Романи Сімків почався ще у студентські роки. Після закінчення III курсу працювала фасувальницею в аптеці 2-ої Львівської обласної лікарні (1946-1947), завідуючою аптеки 1-ої Львівської міської туберкульозної лікарні (1948-1949). Після закінчення інституту за скеруванням МОЗ УРСР працювала завідуючою хімічного відділу Центрального аптечного складу в м. Ужгороді (Закарпаття) до арешту в 1951 р.

В 1950 р. була заарештована і засуджена на 10 років карагандинських таборів (Казахстан) сестра Романи – Іванна Сімків («Мотря»), член ОУН, надрайонова у Долинському районі на тодішній Станіславщині, яка мала зв'язок з фармацевтами, постачала медикаменти для підпільних «шпитальок» ([11], с. 132-133).

Роману заарештували в Ужгороді у липні 1951 р. і вона була засуджена військовим трибуналом на 25 років виправно-трудових таборів. Відбувала покарання у таборах Інти (Комі АРСР) ([11], с. 133).

Романа Сімків звільнена з ув'язнення у липні 1956 р. У лютому 1957 р. їй вдалося влаштуватися асистентом, а згодом стати і завідуючою аптеки № 58 смт Івано-Франкове неподалік Львова. Навесні 1959 р. була прийнята на посаду рецептаря в аптеку № 18 м. Львова (*знаходилась на розі вул. Городоцької і Менцинського, нині не існує – Л. Я.), де пропрацювала до кінця свого трудового життя і звільнилася вже у поважному віці 30 травня 1992 року.

Була дружиною Олексія Зеленьюка (22.04.1924–27.11.2004), родом із с. Жабокрич Крижопільського району Вінницької області, лікарем підпільної лікарні Калуського окружного проводу (псевдо «Пастер»), засудженим (1947) на 10 р. тюремного ув'язнення в концтаборі «Мінлаг» (Комі АРСР) ([5], с. 326-327, [6], с. 143-168 спогади).

Олексія Зеленьюка звільнили в 1956 р. Маючи диплом фельдшера з Одеського медичного технікуму (1940) і незакінчену освіту у Львівському медінституті (1940-1944), працював завідувачем фельдшерсько-акушерським пунктом в с. Юрівка Комсомольського (нині Козятинського) району Вінницької області (1959-1964).

В 1964 р. Олексій Зеленьюк вступив (повторно!) на I курс ЛДМІ (вечірня форма навчання), переїхав до Львова і влаштувався на посаду медбрата у Львівську психіатричну лікарню, де пропрацював до закінчення інституту в 1971 р. Отримавши диплом з відзнакою, був скерований на посаду головного лікаря дільничної лікарні в с. Нове Місто Старосамбірського району Львівської області, на якій працював аж до пенсії (1986). Після цього до 1990 р. ще працював лікарем відділення швидкої допомоги Добромилської районної лікарні.

У 2003 р. (м. Львів) Олексій (Олесь) Зеленьюк опублікував «З пережитого ...» – спогади про події 30-90 рр. XX століття: голодомор 1932-1933 рр., бойові дії УПА на Західній Україні, ув'язнення в концтаборах ГУЛАГу. «Я пережив зі своїм народом не Дантове, а сатанинське, большевицьке пекло, що було на моїй Батьківщині» (Олесь Зеленьюк).

Місце вічного спочинку подружжя Олексія і Романи Зеленьюків – поле політв'язнів і репресованих (№ 76) на Личаківському цвинтарі у Львові.

Отже, наведені матеріали підтверджують, що любов до рідної землі і свого народу, перебування в рядах ОУН-УПА були «найбільшим злочином» в очах більшовицько-сталінського режиму.

Література

1. Ганіткевич Я., Пундій П. Українські лікарі. Біобібліографічний довідник. Кн. 3. Учасники національно-визвольної боротьби та українського державотворення. Репресовані та реабілітовані лікарі України / наук. ред. Любомир Піріг. Львів, 2008. 428 с.
2. Завійська Г. Незакінчена книга про мужніх галичанок. Тернопіль, 1999. 172 с.

3. За роками роки... До 160-річчя фармац. ф-ту ЛНМУ ім. Данила Галицького: 1853-2013. Б. С. Зіменковський, Т. Г. Калинюк, Р. Б. Лесик [та ін.]. Львів: Ліґа-Прес, 2013. 504 с.
4. Кравець Аретій. Медики у визвольних змаганнях українського народу (від Українського Червоного Хреста до Служби здоров'я УПА). Львів : Галицька видавнича спілка, 2010. Випуск 14. 178 с.
5. Літопис Української Повстанської Армії (далі УПА). Т. 23. Медична опіка в УПА. Кн. 1. Торонто-Львів, 1992-1993. 488 с.
6. Літопис УПА. Т. 32. Медична опіка в УПА. Кн. 2. Торонто-Львів, 2001. 582 с.
7. Патерега Анна Михайлівна. Особова справа № 11126. Архів ЛНМУ імені Данила Галицького.
8. Прах Богдан. Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської адміністрації Лемківщини. Т. 1: Біографічні нариси (1939-1989). Львів : Видавництво УКУ, 2015. 722 с.
9. Сімків Романа Терентіївна. Особова справа № 13612. Архів ЛНМУ імені Данила Галицького.
10. Сокальська гімназія. Пропам'ятна книга. Львів-Сокаль : НТШ, Львів. край. тов.-во «Рідна школа», 2001. 504 с.
11. Українська жінка у визвольній боротьбі (1940-1950 рр.): біографічний довідник / упоряд. Мудра Н. П. Вип. 2. Львів : Світ, 2006. 192 с.
12. Українська жінка у визвольній боротьбі (1940-1950 рр.): біографічний довідник / упоряд. Мудра Н. П. Вип. 3. Львів : Світ, 2009. 144 с.
13. Фармація Тернопілля: минуле й сьогодення. 60-річчю Тернопільського державного медичного університету імені І. Я. Горбачевського і 17-річчю фармацевтичного факультету присвячується /Т. А. Грошовий, А. П. Яворська, Н. В. Марків та ін. Тернопіль : ТДМУ «Укрмедкнига», 2017. 420 с.
14. Яворська Лідія. Доли репресованих родин фармацевтів : науково-популярне видання. Ч. II. Київ : АртЕк, 2019. 412 с.
15. Яворська Лідія. Життєвими стежинами фармацевтів: Біографічні нариси. Ч. I. Львів, 2017. 140 с.

УКРАЇНСЬКЕ ДИСИДЕНСТВО

І СУПРОТИВ КОМУНІСТИЧНІЙ ВЛАДІ:
ПЕРСОНАЛІЇ, ПОДІЇ, ГРОМАДСЬКІ РУХИ

ЕСЕЇСТИКА ЄВГЕНА СВЕРЕСТЮКА ЯК ДИСКУРС СВОБОДИ

Василь Будний,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри
теорії літератури та порівняльного літературознавства
Львівського національного університету імені Івана Франка

Висвітлено есеїстичний дискурс Євгена Сверстюка в соціальному контексті. Зокрема, з'ясовано зумовленість жанрово-стильових і концептуальних якостей його текстів непохитною громадянською позицією, якої дотримувався есеїст, будучи дисидентом-борцем за права людини й нації у тоталітарну епоху і визнаним моральним авторитетом у часи незалежної Української держави.

Ключові слова: есей, дискурс, жанр, стиль, тоталітарна епоха, категорія свободи, українська незалежність.

The article covers Yevhen Sverstyuk's essayistic discourse in a social context. In particular, the conditionality of genre-style and conceptual qualities of his texts is clarified by the steadfast civil position of the essayist, being a dissident-fighter for human and nation rights in the totalitarian era and a recognized moral authority during the independent Ukrainian state.

Keywords: essay, discourse, genre, style, totalitarian epoch, category of freedom, Ukrainian independence.

Євген Сверстюк належав до горстки дисидентів – політичних нонконформістів, які вийшли з лона шістдесятницького покоління і, ставши до відкритого герцю з тоталітарною потугою, врешті-решт подолали її – зброєю не військовою, економічною чи політичною, а публіцистичною.

Як жанровий простір інтелектуальної свободи, який не визнає обмежень і контролю за творчою думкою, есей став оптимальною формою вислову для мислителя-бунтаря. Громадянськи наснажену есеїстику Є. Сверстюка науковці досліджують у різноманітних аспектах: історико-біографічному (Іван Кошелівець, Юрій Луцький, Михайлина Коцюбинська, Василь Слалчук), літературознавчому (Людмила Тарнашинська, Наталія Мафтин, Марія Моклиця), філософсько-етичному (Сергій Грабовський, Лілія Лавринович, Ольга Яблонська), релігійному (Леонід Рудницький, Тетяна Хоменко, Галина Кушнір), публіцистичному (Леся Лисенко, Наталя Клименко, Олег Рарицький). Актуальним залишається розгляд цього яскравого феномена в дискурсивних вимірах: хто мовить, про що, до кого, коли й де, з якою метою? Відповіді на ті питання допоможуть з'ясувати роль особистості у процесах соціальної комунікації, деформованих в умовах тотального ідеологічного контролю.

Є. Сверстюк дебютував літературно-критичними рецензіями наприкінці 1950х років і невдовзі став пліч-о-пліч з Іваном Світличним й Іваном Дзюбою до битви проти соцреалістичних догм. Кожен з цього тріумвірату відзначався неповторною стильовою манерою: в І. Дзюби переважав аналітичний підхід до проблем культури, у Є. Сверстюка – медитативне філософічне мислення, а в І. Світличного – публіцистичне. Молоді критики спрямували свої стріли проти «гранітних монументів» – класиків літературного офіціозу, твори яких були позбавлені живого почуття і свіжої думки. Є. Сверстюка неодноразово звільняли з роботи за політичними мотивами, оскільки він виступав проти дискримінації української культури, брав участь у протестах проти незаконних арештів та судів. Через заборону друкуватися літератор вдався до нелегальних способів спілкування з читачем. В українській пресі він публікував під прибраним ім'ям чудові статті про Сервантеса, Гете, Стендаля, Антуана де Сент-Екзюпері, а в часописі «Дукля» (Пряшів, Словаччина) – есеї про Тараса Шевченка і Миколу Зерова, доки радянські танки не розчавили тамтешні демократичні свободи.

У самвидаві кружляли есеї Є. Сверстюка «Котляревський сміється» (1969), «Собор у риштованні» (1968), написаний з його участю викривальний памфлет «З приводу процесу над Погружальським» (1964), у якому компартійну владу було звинувачено в навмисному підпаді і знищенні відділу україніки в бібліотеці Академії Наук, де зберігалися безцінні документи періоду української державності 1917–1920 років.

Які загрози для себе угадали режим у тих публікаціях, запроторивши їхнього автора на дванадцять років таборів і заслання?

Відновлюючи від пізніших ідеологічних нашарувань образ творця «Енеїди», Є. Сверстюк у першому зі згаданих есеїв дійшов висновків, нечуваних у тодішній радянській Україні: за позірно упокороеною, лояльною поставою співвітчизників (як давніх, так і сучасних) критик виявив приховану, часто навіть неусвідомлювану антиколоніальну опозиційність. Тамовані у стихійно-іrrраціональних глибинах підсвідомості, джерела життєдайної енергії поневоленої нації виривалися на поверхню вулканами іскрометного сміху, глузування над завойовником і терпкої самоіронії. Є. Сверстюк підкреслив, що архетип української вдачі не вдалося знівечити ані царській, ані комуністичній російській імперії – ось чому вслід за Котляревським усміхався і приголомшений ідеологічним пресингом читач самвидавного есею.

Дисидент аж ніяк не ховався зі своїми текстами перед владою. Скажімо, «Собор у риштованні» він заніс для друку до журналу «Вітчизна», звідки редактор Любомир Дмитерко заповідливо передав його прямісінько в КГБ. Тимто есей поширювався в самвидаві і був видрукований за кордоном. Провідний образ роману «Собор» Олеся Гончара став для інтерпретатора символом збирання до купи розбитої вдрузки людської і національної гідності в душах співвітчизників задля самозбереження і самозахисту від всезагальної стандартизації, повсюдного здрібніння і відчуження, від засилля прагматичної кон'юнктури та інших руйнівних процесів, які штампують «людину-функцію» з її ідеологією «мухи-одноденки»: «Ця людина-функція має страшну властивість розкладати людські цінності – одним дотиком, єдиним словом. Як в устах геніального поета чи філософа все набирає вищого смислу, світла й енергії життя, так у Лободи, навпаки, все розпадається, здрібнюється й гасне...» [6, с.70]. Відгукнувшись на появу цього есею, закордонна критика відзначила своєрідність Сверстюкового підходу до болючої колоніальної проблематики: якщо інші тогочасні автори українського самвидаву писали про зовнішні сили, що поневолюють націю – великодержавний шовінізм («Інтернаціоналізм чи русифікація» Івана Дзюби), механізм репресивного правосуддя («Лихо з розуму» В'ячеслава Чорновола), концтабірну систему КГБ («Репортаж із заповідника ім. Берії» Валентина Мороза), то Є. Сверстюк зосередився насамперед на відповідальності самих українців за втрату історичної пам'яті, предківської віри і національної самосвідомості [3]. За словами Івана Кошелівця, над неспівимивими Гончаревими і Сверстюк поставив вогненні крапки [2, с.41].

Автор більше десятка книжок філософської есеїстики, виданих до і після відновлення незалежності, Є. Сверстюк став унікальною постаттю в культурному житті новітньої України, заслуживши визнання як моральний авторитет наполегливим відстоюванням загальнолюдських етичних засад, християнської традиції, незамулених джерел національного духу. Притаманне багатьом шістдесятникам романтичне «донкіхотство» він скристалізував у свідомий, несхитний ідеалізм, який підносить у системі ціннісних орієнтирів шляхетність лицарського духу на протигагу звичним буденним стереотипам, матеріальним, класовим, політичним та іншим утилітарним чинникам.

За Сверстюком, духовні цінності є тендітними ідеальними сутностями, суб'єктивними побудовами, які легко зруйнувати, але важко відбудувати. Вони, одначе, становлять саму сутність людської культури і є самоціллю як

для особистості, так і для всієї цивілізації, бо залишаються єдиним способом перемогти невблаганний час. Адже механізми культурної традиції передають із покоління в покоління і нагромаджують у колективній надсвідомості безцінний досвід, значущі символи і надихаючі ідеали, які є опорою для людської душі в її змаганнях з небуттям: «Над прірвою смерті людина створила подиву гідною працю, сповненою вищого, неперехідного сенсу, «вічну» реальність – культуру, релігійні вірування, мистецтва, філософські, етичні, правові побудови й настільки пройнялася своїми легендами, розкорінилася з ними в життя, що вони стали її соціальною природою, вищою за страх смерті» [6, с. 70]. Для Сверстюка духовні святині залишаються єдиними емоційно щемливими дороговказами в непевних часах світоглядного плюралізму, коли в політиці і в щоденних міжлюдських стосунках розмиваються межі між добром і злом, вірою і зрадою, честю і безчестям. Хто є ми, запитував Є. Сверстюк, на цій планеті, розмежованій китайськими мурами і замінованій вузькоглядними догматами? І віщував: почалася нова смуга історії, яка вимагає відмовитися від ідеологічного, політичного, військового та всяких інших видів руйнівного протистояння, мобілізувати всі людські цінності й душевні сили, щоби «займатися собою», а не знищенням Іншого; мусимо «перетворити себе, якщо хочемо знайти вихід перед катастрофою».

Актуальний у сучасну постколоніальну і постмодерну добу есеїстичний дискурс свободи видатного шістдесятника суголосний з персоналістичною ідеєю плюралізму самоцінних людських особистостей, об'єднаних Абсолютною Цінністю – Богом. Споріднені його міркування і з популярними в 1960-х роках екзистенціалістичною концепцією життя як бунту проти абсурду людського існування, феноменологічним підходом до аналізу сутнісних і зовнішніх аспектів буття. Згідно з М. Коцюбинською, громадянській позиції Є. Сверстюка притаманний трагічний стоїцизм [1, с.6]. А ґрунтувалися світоглядні засади мислителя-дисидента на національній традиції «філософії серця», яку розвивали провідні постаті українського духу. Сковородинівські ідеї сродної праці, братньої любові і свободи пронизують його світогляд. Шевченкову творчість він назвав думою про Бога і нагадував сучасникам, що Гоголь починав свою щоденну працю з молитви, а Леся Українка на питання «Що дасть нам силу?» відповідала: «Хрест». У поезії Василя Стуса критик убачав нонконформістський дух опору гнітючим життєвим обставинам, протидії омертвінню й какам'яності.

Сверстюкова есеїстика – це не лише роздуми над злободенними етичними проблемами, а й наукові студії морального стану епохи, а також зовні стримане, але внутрішньо напружене духове проповідництво. Есеїст вбачав у народі велику духовну шляхетність і вважав, що нас врятують прагнення чистоти, порядності та почуття гідності, притаманні людській душі. Їдкий критицизм, викривальний пафос, нищівна іронія поєднані в нього зі стриманою, доброзичливою, але настійливою повчальною тональністю. Його проповідування етичних максим позбавлене поспішного дидактизму, який вивищував би мовця над адресатом. Стратегію есеїстичного мовлення Є. Сверстюк побудував на лірично-схвильованій риториці роздумів і сумнівів, застережень і припущень, де багато знаків питань і майже немає знаків оклику. Тому таке мовлення сприймається як безпосередній вияв стривоженого особистісного досвіду, глибокої внутрішньої переконаності, яка усталася внаслідок тривалого переживання і роздумів над предметом розмірковувань.

Особистісно забарвленій етичній домінанті Є. Сверстюк підпорядкував головні проблемно-тематичні лінії, інтонаційні модуляції і виражальні засоби своїх есеїв. Крізь призму непримиренних опозицій «високе – нище», «правда – фальш», «всеоноваюча вірність святиням – руйнівне святотатство» критик-есеїст пропускає і літературні тексти, і суспільні явища, аби розглянути їх на

широкому тлі культурологічної, психологічної, релігійної проблематики (відновлення національної спадщини і перспективи її розвитку, взаємна відповідальність особи і суспільства, християнські засади у світі відносних цінностей тощо). Неповторної філософічності Сверстюковим есеям надають метафоризм, параболічність, міфологічна образність та інші виражальні засоби ущільненого мислення, коли найвіддаленіші в просторі й часі явища зіставляються на синхронній площині морально-етичного імперативу, підносяться до символічного рівня і скеровуються до інтелекту й почуттів читача. Можливо, ці якості мав на увазі Сверстюків побратим В. Чорновіл, коли в одному з листів із якутського ув'язнення писав про своєрідність «барочного стилю Євгенових есе» [7, с.226]. Наскрізнi образи Сверстюкових есеїв мають символічний, легко впізнаваний, майже архетипний характер: Сізіфовий камінь, Вавилонська вежа, блудний син, Голгота, пересохле річище, Собор у риштуванні. Разом з літературними й філософічними алюзіями, цитатами, аналогіями вони творять насичений інтертекст, відкритий у безмежність людського буття.

Як одного разу висловився сам Є. Сверстюк, «творчість – це згоряння надміру сил». Адже, переконливо міркував цей мудрий протестант, «убогі потуги горіти не дають того вогню, які дають спалахи щедрої юності, часом зухвалої до самозабуття. Не забуваймо, що первісні цінності, великі, даровані нам, як повітря і сонце, даються нам через велику спадщину, відчуття якої підсвідоме носимо у собі і проносимо крізь катастрофи» [5, с. 31]. І справді, лише мужня волелюбна людина могла піти наперекір політичним заборонам, зважившись обрати форму розкутого есеїстичного вислову незалежної думки для зривання масок з облудної ідеології, відновлення деформованих цінностей і безоглядного їх донесення до сучасників – навіть ціною втрати особистої свободи.

Прилюдно мовлене непокірне слово правди й незалежної думки Євген Сверстюк обрав основною зброєю в боротьбі з окупаційним режимом. Таким воно залишилося і в умовах вибореної державної незалежності, коли видатний гуманіст та інтелектуал послідовно прищеплював сучасникам критичне мислення – вдумливе, вимогливе й морально відповідальне.

Література

1. Коцюбинська М. Крізь велику призму. Українська мова та література. 1998. № 44. С.6–8.
2. Кошелівець І. З іскрою донкіхотства в серці. Сучасність. 1979. № 6. С. 30–43.
3. Прокоп М. Писання, що породжують сумні рефлексії. Сучасність. 1970. № 5. С. 76–82.
4. Сверстюк Є. Не мир, а меч. – Луцьк : Терен, 2009. 499 с.
5. Сверстюк Є. Творчість – це згоряння надміру сил. Кафедра. 1988. № 2. С.31–35.
6. Сверстюк Є. На святі надій. Київ : Наша віра, 1999. 784 с.
7. Чорновіл В. Твори : У 10 т. Т. 1. Літературознавство. Критика. Журналістика / упоряд. та комент. Валентина Чорновіл. Київ : Смолоскип, 2002. 640 с.

ДАНИЛО НАРБУТ: НАЩАДОК КОЗАЦЬКОГО РОДУ, ЩО ЗУМІВ ПРОТИСТОЯТИ РАДЯНСЬКОМУ ТОТАЛІТАРИЗМОВІ

Ігор Коляда,

*доктор історичних наук, професор кафедри методики навчання суспільних
дисциплін і гендерної освіти Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова*

Максим Музичук,

магістрант Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

У статті висвітлено основні етапи життя і творчості відомого українського художника-графіка, нащадка славного роду Нарбутів Д. Нарбута, охарактеризовано життєві обставини митця, розкрито чинники, які дозволили йому не втратити своєї людської гідності та зберегти свою мистецьку самобутність у протистоянні радянській тоталітарній системі.

Ключові слова: митець, родинне виховання, суспільні ідеали, естетичні орієнтири, національна самосвідомість, творча самобутність

The article highlights the main stages of life and work of the famous Ukrainian graphic artist, a descendant of the glorious Narbut family D. Narbut, describes the artist's life circumstances, reveals the factors that allowed him not to lose his human dignity and preserve his artistic identity in opposition to the Soviet totalitarian system.

Keywords: artist, family upbringing, social ideals, aesthetic landmarks, national self-consciousness, creative identity

Сучасний стан українського суспільства відзначений кризою духовності. Інформаційне суспільство з його технологіями маніпуляції людської свідомості, умонастроями суспільства актуалізує проблему духовних автортетів, яким би довіряло молоде покоління українців. Саме від позиції та діяльності української інтелігенції, яка є генератором і суспільним транслятором культурних і духовних цінностей, залежить її розв'язання. В умовах колоніального становища українського народу його національно свідомо інтелектуальна еліта упродовж століть не раз являла приклади самовідданого служіння інтересам свого народу. У цьому контексті важливим є висвітлення життя та відстоювання своїх ідеалів видатними представниками української інтелігенції. Серед таких борців, які мужньо відстоювали свої ідеали у протистоянні радянському тоталітаризмові, почесне місце належить Данилу Нарбуту. Висвітлення життя і творчої діяльності якого є суспільно значимим і науково важливим завданням української біографістики. Його називають «Стовпом, що тримав небо нашої черкаської інтелігенції» [5, с. 38]. Його талант багатогранний: сценічно-декоративне мистецтво, майстерна та самобутня графіка і живопис. Його творчість відома далеко за межами України. Але це визнання прийшло до нього на схилі літ, коли у більшості митців талант згасає талант або нівелюється, особливо це відбувалося в умовах панування радянської тоталітарної системи [6, с. 14]. Але він не зломився, зберігши свою неповторний талант, не зрадивши своїм цінностям та ідеалам, які у нього були сформовані родинною у дитячі та юнацькі роки. Це художник Данило Георгійович Нарбут. Данило Георгійович Нарбут народився в родині художника графіка Георгія Нарбута у Петербурзі (Санкт-Петербург) 1916 року. Данило Нарбут майже не пам'ятав свого батька, оскільки, майбутньому художнику було всього чотири роки, коли помер татко – Георгій Нарбут [4, с. 50]. Але упродовж усього життя Данило Нарбут, як відмічає дослідник Н. Клименко залишався відданим сус-

пільним та-естетичним ідеалам свого батька. Він завжди наголошував «хочу віддати Україні всі свої сили». [1, с. 160]. Окрім, родинної атмосфери, малої батьківщини, матері Віри Павлівни, як слушно зазначає О. Спіркіна, значний вплив на формування світогляду та ціннісних орієнтацій майбутнього митця відіграли: вітчизняний художник-графік Антон Середя (автор проекту Державного прапора УРСР), перша вчителька Марія Іванівна Тобілевич, донька драматурга І. Карпенка-Карого, яка познайомила свого допитливого учня з творами Тараса Шевченка, Миколи Гоголя, залучала його до Шевченківських вечорів, що влаштовувалися в 1-й трудовій школі Києва, де він навчався. [4, с. 51]. Життєві погляди, художні смаки Данила Нарбута формувались під впливом близьких друзів батька, які взяли на себе відповідальність за його виховання. Серед них: художник Ю. Михайлов, мистецтвознавець І. Врона, академік живопису Е. Лансере та митець, колорист, професор Київського художнього інституту Федір Кричевський, які, як на наш погляд, на справедливую думку А. Нікітенко, прищепили малому сину свого друга інтерес до української народної творчості, навчили, що тільки мистецтво, яке тісно пов'язане з життям є близьке і необхідне людям [3]. Здавалося життєва стежа складалась нащадка Георгія Нарбута якнайуспішніше: у 7 років він учень приватної студії Юхима Михайлова, потім – дитячої студії Київського художнього інституту; у 14 років він уже працює в декоративній майстерні Київського театру опери та балету, де його наставниками були О. Хвостенко-Хвостов, С. Евенбах, В. Ленерт; у 17 років – він продовжив навчання на трирічних курсах театральних художників при Всеросійській Академії мистецтв у Ленінграді (Петербург), одночасно проходивши стажування в Ленінградському оперному театрі; у 20 років він уже бере участь в оформленні вистави «Наталка Полтавка» Київського театру опери та балету [4, с. 51-52].

Але у 20 років у житті юнака сталася подія, яка визначила його подальше життя, кар'єру та творчість. 1936 року його було заарештовано і ув'язнено за ст. 54 п.п. 8, 10, 11 кримінального кодексу за звинуваченням за антирадянську діяльність. Пізніше її було замінено на обвинувачення за ст. 54 п. 12 - «за несообщение о тайном сговоре против советской власти». Дослідники і до сьогодні не мають чітких пояснень причин його арешту. Припускають, що це було пов'язано з арештом його рідного дядька Володимира Нарбута талановитого письменника, фортуна від якого відвернулася після виходу повісті Валентина Катаєва «Алмазний мій венец» Двадцятирічного юнака було засуджено до двох років позбавлення волі у виправно-трудових таборах посиленого режиму з подальшою висилкою і заборобою жити у Києві. Він два роки рубав ліс для Біломорканалу, а потім переїхати до Єйська та Златоуста на Урал [4, с. 51-52]. Данило Георгійович свій арешт та поневіряння під час будівництва Біломорканалу відобразить пізніше на своїх картинах: «Гулаг. Біломор-Балтійський комбінат» (1994) та «20-22 липня 1938 року. Суд Київського округу судив по ст. 54 п. 2» (1993) [2, с.11]. Після звільнення він знаходить прихисток у рідній сестри матері, тітки Ольги Павлівни, яка проживала в той час у Єйську, де влаштовується театральним художником, згодом – переїздить до Єйську. Повернувшись ж до України, до Києва, він зміг лише після того, як добровольцем взяв участь у радянсько-фінській війні. Повернувшись до рідного Києва, він працює головним художником Київського цирку, бригадиром-макетником Українського театального музею. У ці роки складається його особисте життя. Він одружується з Галиною Приходько. 1941 р. він уже головний художник Житомирського драматичного театру імені Т. Г. Шевченка [4, с. 52]. Новий поворот у його долю принесла нацистсько-радянська війна. З перших днів – на фронті (старший сержант, командир відділення розвідки 821-го артилерійського полку 279-ї київської дивізії): бере участь в обороні Києва, опиняється в прятинсько-лубенському оточенні, потрапляє в полон. З дарницького табору

військовополонених його «визволяють» мати та дружина. Ці події він пізніше зобразить у своїй картині «1941 р. Полон» (1991) [2, с.11]. Незважаючи на те, що мати та вітчм, як вказує дослідниця О. Спіркіна були активними учасниками радянського руху опору у Києві, Данило Нарбут свою подальшу долю пов'язав з українським самостійницьким рухом: стає учасником оонівського підпілля (співпраця з українською театральною трупю у Ковелі), боець загону Української повстанської армії, був сотником, мав кличку Голуб (дійшовши з повстанцями до Самбора, де за наказом командування УПА його звільнили з війська). Так, Д.Нарбут полишився у Коломиї, де працює у Коломийському театрі під керівництвом знаменитого антрепренера Івана Когутика [4, с. 52]. ці події відображено у його картині «1943 р. Коломия. Натюрморт з афішами. Мертвим і живим дорогим моїм колегам- артистам» (1994) [2, с. 11]. Врятувавши родину (дружину з немовлям), Д. Нарбут упродовж 1942 до 1944 р. працював у театрах Києва, Ковеля, Коломиї. За цей час він оформив багато вистав, серед яких «Блакитна троянда» Лесі Українки, «Казка старого млина» Спиридона Черкасенка, «Директива з центру» С. Ледяньського та інші. Після війни тридцять п'ять років (1945-1960 рр.) він працював у Чернівецькому музично-драматичному театрі, з 1960 до 1965 р. - головним художником Івано-Франківського, а з 1965 до 1980 р. - Черкаського музично-драматичного театру. З 1965 р. родина Нарбутів повязала своє життя з Черкасами. У цьому місті на повну силу виявився талант Д. Нарбута. Проте минуле митця, його захоплення народною творчість, самостійність та оригінальність полотен, відмова слідувати компартійним ідеологічним настановам, нав'язуваним принципам соціалістичного реалізму стали для радянських чиновників та компартійних функціонерів підставою ігнорувати творчість митця, хоча ним було підготовлено оформлення для понад 250 вистав світової і вітчизняної класики, сучасної драматургії. Визнання заслуг митця прийшло лише у роки розпаду радянської системи та зі здобуттям Україною незалежністю: у 1990 р. майстру було присвоєно звання заслуженого художника України, а в 1994 р. - народного художника України; з 1991 р. - член Національної спілки майстрів народного мистецтва України; у 1996 р. - лауреат Шевченківської премії [4, с. 53]. У роки незалежності самобутній талант митця розкрився ще з більшою силою. Він створює портретні серії «Сподвижники Б. Хмельницького», «Гетьмани України», філософсько- історичне полотно «Страшний суд», чуттєві й високохудожні картини «Вибори кошового» та «Покрова Богородиці», серія «Мої учителі, моє життя, мої друзі» (1996 р.), серія митця «Квіти України» (1996) []. Цей суєтний світ митець покинув на 82 році свого життя (1998 р.) [2, с. 13].

Таким чином, син відомого українського митця, нащадок славетного козацького роду Данило Нарбут у протистоянні радянській тоталітарній системі зумів не тільки зберегти свою людську гідність, відстояти право на власну творчість, продовжити справу свого батька по відродженню українських традицій, української мови, українського історичного минулого, забезпечивши тяглість поколінь, але і стати прикладом для молодшої генерації українців незламності волі та духу, вірного служіння національним ідеалам, Україні.

Література

1. Клименко Н. М. Нарбутовські романи у барвах // Записки Осередку Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Черкасах: Праці історико-філософської, політологічної, філологічної та культурологічної секцій. - Т. 1: 36. наукових статей / за ред. А. Г. Морозова, А. Ю. Чабана, В. В. Масненко, В. Т. Поліщука. - Черкаси : РВВ ЧДН, 2002. - С. 159-163.
2. Нарбут Данило [Образотворчий матеріал]: Альбом. - Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2008. - 303 с.
3. Нікітенко Л. Леся Нарбут: Дід Данило був прямолінійним і безапеляційним бунтарем [інтерв'ю з Лесею Нарбут] // Україна молода. - 2008. - 4 листопада. - № 297. - Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/1281/164/45311/>.

4. Спиркіна О. О. Данило Нарбут: портрет на тлі епохи [Електронний ресурс] / О. О. Спиркіна // Історичний архів : наук. студії / Чорном. держ. ун-т ім. Петра Могили. – Миколаїв. - 2011. - Вип. 7. - С. 50-55. - Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ians_2011_7_10 . – 18.01.16.

5. Теліженко О. Данило Нарбут: Невідомі сторінки з життя майстра // Народне мистецтво. - 1999. - № 3-4. - С. 38-41

6. Теліженко О. Він був стовпом, що тримав небо нашої черкаської інтелігенції // Мій дім - Черкаси. - 2000. - лютий. - № 2(21). - С. 12-15.

УДК 378-057(477) «192»

СТУДЕНТСТВО ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УСРР: ОПОЗИЦІЙНІСТЬ ЩОДО БІЛЬШОВИЦЬКОЇ МОДЕЛІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУСПІЛЬСТВА (20-ТІ РР. ХХ СТ.)

Олександр Комарніцький,

*академік НАНВО України, доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри історії України Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка*

Людмила Комарніцька,

*кандидат філологічних наук, викладач кафедри
соціальної роботи та психології Подільського спеціального
навчально-реабілітаційного соціально-економічного коледжу*

У статті на конкретних прикладах показано опозиційні настрої студентів педагогічних навчальних закладів радянської України, частина з яких не сприйняла більшовицької моделі функціонування суспільства. Автори зазначають, що у 1920-ті рр. формується студентство нового типу, яке було незгідне з «генеральною лінією» партії більшовиків. Розповідається про те, що частина студентів-педагогів з іронією ставилася до політики більшовиків щодо будівництва соціалізму і комунізму, відмовлялися сприйняти заклик партії щодо їх участі у громадсько-політичній роботі, ігнорували вчення класиків марксизму-ленінізму, керівників більшовицької партії і уряду, негативно ставилися до навчальних предметів ідеологічного змісту, господарсько-політичних кампаній, що проводилися у селах тощо.

Ключові слова: студенти, інститут, ідеологія, більшовики, село.

The article uses specific examples to show the opposition sentiments of students of pedagogical educational institutions of Soviet Ukraine, some of which did not accept the Bolshevik model of society. The authors note that in the 1920s a new type of students was formed, which was inconsistent with the «general line» of the Bolshevik Party. They say that some students-teachers treated with irony the Bolshevik policy of building socialism and communism, refused to accept the party's call for their participation in socio-political work, ignored the teachings of the classics of Marxism-Leninism, the leaders of the Bolshevik Party and government, negatively subjects of ideological content, economic and political campaigns conducted in villages, etc.

Keywords: students, institute, ideology, Bolsheviks, village.

Радянська держава з перших днів свого існування визначила навчання та виховання підростаючого покоління як один із пріоритетних напрямів своєї внутрішньої політики. Через систему освіти відбувався цілеспрямований вплив на свідомість українського народу. Тому особлива увага приділялася формуванню ідеологічного світогляду студентів педагогічних закладів вищої освіти,

майбутніх учителів, які мали формувати політичну свідомість підростаючого покоління за комуністичними ідеалами. Зважаючи на це, більшовицька влада та її каральні органи намагалися контролювати сферу вищої освіти з метою запобігання виникненню опозиційних настроїв.

Більшість студентів були відданими справі більшовизму, прагнули втілити в життя постанови партійно-державного керівництва. Разом з тим, численні архівні документи, матеріали опублікованих джерел свідчать про те, що частина молоді не була згодна з політикою правлячого режиму і виявляла опозиційність.

У 1920-ті рр. ряд студентів педагогічних навчальних закладів мали антирадянські настрої. Так, наприкінці 1928 р. серед студентів Волинського ІНО поширили лист студента одного з вишів УСРР Юрова, який скаржився на ненормальні умови життя і виховання студентства, на безцільність громадської роботи і т.д. Таке становище він пояснював невдалою політикою радянської влади. Комсомольці Сівко, Бортничук, Поліщук і Щербина, які поділяли думки Юрова, організовували таємні зібрання студентів, на яких дійшли до висновку, що «Юров правий, оскільки в таких умовах живуть всі студенти». Прихильниками «юровщини» були також Баран, Койда, Хилинський та ін. Зокрема, перший з них заявляв, що «якщо буде війна, зберу банду і піду бити більшовиків» [17, с. 480]. У березні 1924 р. зі складу студентів Кам'янець-Подільського ІНО відрахували Г. Михальчишину, яка намагалася перешкодити святкуванню в інституті 6-ї річниці Червоної армії [3, арк. 13-14]. Умовно звільнили також О. Бублій, яка чинила перешкоди у розслідуванні цієї справи [9, арк. 28; 20, арк. 40]. Студент Сергієнко, який перевівся до Кам'янець-Подільського ІНО з Ніжина, у розмові із однокурсниками говорив, що краще вступати на математичний відділ або на будь-який інший, «бо на випадок переміни державної влади, все це негодяще буде». Студент негативно ставився до вивчення ідеологічних дисциплін. «Не бажані» політичні думки висловлював і Бондаренко. Партосередок насторожувало ще й те, що він «об'їжджав робітничі центри» Кавказу і Донбасу, планував поїхати до Москви «для якоїсь роботи» [5, арк. 37зв.].

Студент Кам'янець-Подільського ІНО комсомолец Ясінецький 31 січня 1928 р. на загальних зборах осередку АКСМУ заявив, що студент-комсомолец Гончарук говорив «про засилля партії в комсомолі» [7, арк. 2]. У 1928 р. в одному із звітів цього вишу зазначалося, що є студенти, які «не признають класової боротьби, на кампанію дивляться з усмішкою, особливо тоді, коли навколо певної кампанії складається громадська думка» [11, арк. 61зв.]. На початку 1920-х рр. у дискредитації більшовицької влади були помічені студенти-сіоністи Одеського ІНО [1, с. 69]. Серед студентів цього вишу у середині десятиліття поширювалися висловлювання на зразок: «Нехай здохне радянська влада із своїм ладом» [21, с. 159]. У другому триместрі 1922-1923 н.р. виявила вороже ставлення до радянської влади і партії більшовиків студентка Полтавського ІНО Н. Бойкова [18, арк. 20]. У квітні 1925 р. студентка Чернігівського ІНО Снопова після проведення політосвітньої роботи у селі на відкритому засіданні партосередку заявила, що «радянська влада на селі провалюється і ні до чорту не годиться» [19, арк. 560].

Серед студентів поширювалися вірші та анекдоти антирадянського змісту. Історик О. Л. Рябченко повідомляє, що студенти Київського ІНО полюбили під час занять пускати рядами аркуші з різноманітними віршиками, де кожний щось дописував [16, с. 389]. Згодом оцінювати результати соціалістичного будівництва стало небезпечніше. Поетеса Д. К. Гуменна згадувала, що після написання одного з віршів, у якому осмислювалися сталінські перетворення, надійшла відповідь: «Більш ніколи віршів не пишть». Так і не знаю, хто це наклав таку «резолюцію»... Анонім ніколи не був розкритий, а пораду я взяла собі до уваги» [15, с. 56]. Антирадянські настрої мали місце і в Коростишівському педтехнікумі. У 1928 р. в «Бюлетені Коростишівського педтехнікуму імені Івана

Франка» зазначалося, що мали місце випадки «ігнорування громадської роботи. Значне місце займає словесна розпуста, лайки, анекдоти» [2, арк. 220зв.].

У листопаді 1921 р. політкомісар Кам'янець-Подільського ІНО С.Чалий повідомляв про саботажні дії студентів вишу, спрямовані проти радянської влади: вони псували майно ІНО (викрадали електричні лампочки, обривали проводи), в аудиторіях «відправляли природні функції» [8, арк. 58]. Тому він видав наказ про введення у виші вартування хлопців і дівчат [14, с. 2].

Незадоволення студентства викликали господарсько-політичні кампанії, що проводилися у селах. У зведенні секретного відділу ДПУ УСРР за 21-27 жовтня 1928 р. зазначалося, що з початком навчального року посилилися антирадянські настрої студентства Київського ІНО. Основним стержнем розмови було становище у селах, де селяни були незадоволені зростаючими хлібозаготівлями і податками. Зокрема, студент Нагорський констатував: «... селяни незадоволені владою, її сільською політикою, сварять владу за податки і кампанії. Атмосфера така, що достатньо однієї іскри і село вибухне». Студенти Запівочний і Головань, у свою чергу, заявили: «Село самим наглим способом обкрадають. Говорять, що в селі душать куркуля. Неправда, куркулів в селі немає, це тільки у комуністів в уяві є куркуль. Село налаштоване вороже по відношенню до Радвлади. Підвищення податку посилить цю ворожість... Всі слова про змичку міста з селом – брехня. На словах воно виходить добре, а на справді зводиться до обдирання села. Ніхто цієї змички не хоче, і тільки Радвлада замазує нею очі». Студент Будний зазначав наступне: «Село налаштоване вороже. Хліб у селян є, але вони його не дадуть. Тепер всі на селі ховають хліб. Я сам жив у куркуля і допомагаю йому ховати хліб» [17, с. 433-434].

Студентство Тульчинського педтехнікуму, більша частина яких була вихідцями із селян, теж висловлювала незадоволення політикою радянської влади у селах. На початку жовтня 1928 р. т.в.о. начальника Тульчинського окрвідділу ДПУ УСРР Тимофеев в інформаційній записці секретарю Тульчинського окружкому КП(б)У Марченку повідомляв, що серед студентів закладу побутує думка, що «нашого бідняка, селянина обдирають, на відповідальних посадах сидять люди, які не знали життя селян і їм думається, що селянству добре, на справді це зовсім не так» [13, с. 70]. У січні 1929 р. у зведенні секретного відділу ДПУ УСРР йшлося про студентку Запорізького педтехнікуму М. Борохович, яка заявляла, що у влади не було «правильного підходу» до селян. Її однокурсник Носик під час літніх канікул під виглядом культурно-освітньої роботи організував нібито групу куркулів, яких навчав тактики боротьби з незаможниками. Студент цього ж вишу Білий виступив на засіданні літературного гуртка з віршом, у якому були слова, що «Москва закувала Україну». Під час обшуку у нього знайшли повість «Юнь», яка вихваляла борців за національне відродження «української автономної республіки». Білий користувався великим авторитетом серед комсомольців, і коли його виключили з комсомолу, то значна частина організації його підтримала. Все ж, це згодом не врятувало студента від арешту депеушниками [17, с. 470].

3 лютого 1929 р. на засіданні партбюро Кам'янець-Подільського ІНО присутні обговорили директиву ОПК про боротьбу з «правим ухилом». Член партії Молодик зазначав, що деякі комсомольці не хотіли «носити прапор. Це як будто мелочь, але на це треба звернути увагу». Він повідомляв також, що у розмові з ним один студент, колишній учитель, говорив, що «права була опозиція (товару нема, хліба нема)» [6, арк. 9зв.]. Комуніст Гаман фіксував як «правий ухил» випадки невдоволення студентів, коли їх виселяли з гуртожитків. Вони заявляли, що «це неправильно» [4, арк. 16]. У березні 1924 р. зі складу студентів Кам'янець-Подільського ІНО відрахували П.Скапчука, який здійснив «ганебний вчинок» на губернському пленумі комітету незаможних селян: знаходячись у президії пленуму, вкрав у завідувача губернським земельно-селянським банком золотий годинник [10, арк. 41].

Таким чином, у 1920-ті рр. формується студентство нового типу, яке було незгідне з «генеральною лінією» партії більшовиків. Частина студентів-педагогів з іронією ставилася до політики більшовиків щодо будівництва соціалізму і комунізму, відмовлялися сприйняти заклик партії щодо їх участі у громадсько-політичній роботі, ігнорували вчення класиків марксизму-ленінізму, керівників більшовицької партії і уряду, негативно ставилися до навчальних предметів ідеологічного змісту, господарсько-політичних кампаній, що проводилися у селах тощо. Мали місце саботажні дії студентів, спрямовані проти радянської влади.

Література

1. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи. Одеська область / [ред. рада вид.: В. Г. Кремень (гол.) [та ін.]; редкол. тому: О. Я. Чебикін (гол.) [та ін.]. Київ: Знання України, 2012. 319 с.
2. Держархів Житомирської обл. Ф. Р. 266. Оп. 1. Спр. 38.
3. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 1542.
4. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 3. Оп. 1. Спр. 263.
5. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 4. Оп. 1. Спр. 12.
6. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 4. Оп. 1. Спр. 13.
7. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 1605. Оп. 1. Спр. 5в.
8. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 1. Спр. 11.
9. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 1. Спр. 618.
10. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 1. Спр. 629.
11. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 1566. Оп. 1. Спр. 265.
12. Комарницький О. Б. Студенти-педагоги у модернізації вищої освіти радянської України у 1920-1930-х рр.: монографія / наук. ред. проф. О. М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2017. 984 с.
13. Настрої та поведінка населення Поділля в умовах сталінської революції «згори». 1928-1940: зб. док. та матер. / [авт. вступ. ст.: В. Васильєв, Р. Подкур; упорядн.: Р. Подкур, В. Васильєв, П. Кравченко, В. Петренко; НАН України, Ін-т іст. України; Гол. редкол. наук.-документ. серії книг «Реабілітовані історією»; Держ. архів Вінниц. обл., відділ по розроб. архівів ВУНК-ДПУ-НКВС-КДБ]. Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2013. 528 с.
14. Петляк Ф. 1921 // Радянський студент. Кам'янець-Подільський, 1980. 2 жовтня. №25-26 (1001-1002). С. 2.
15. Рябченко О. Життя студентів радянської України у сатирико-гумористичній літературі 1920-х років // Київська старовина. Київ, 2008. №5. С. 46-64.
16. Рябченко О. Реконструкція студентської повсякденності 1920-х років: джерельні пріоритети // Історіографічні дослідження в Україні/[редкол.: В. А. Смолій (гол.), О. А. Удод (відп. ред.), Д. С. Вирський та ін.]. Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2008. Вип. 19. С. 378-392.
17. Українська інтелігенція і влада: Зведення секретного відділу ДПУ УСРР. 1927-1929 рр. / [упоряд. В. М. Даниленко]. Київ: Темпора, 2012. 756 с.
18. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 1123.
19. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 5. Спр. 567.
20. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 4. Спр. 630.
21. Ченцов В. В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки / Інститут історії України НАН України. Київ: [б. в.], 1999. 482 с.

ВАСИЛЬ СТУС. ЖИТТЯ В ІМ'Я НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Інна Мартинчук,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
та спеціальних галузей історичної науки
Донецького національного університету імені Василя Стуса

У дослідженні зосереджено увагу на найдраматичнішому періоді життя і творчості Василя Стуса – останніх роках поета-дисидента, знаходженні його у тюрмі і засланні, ймовірних причинах його смерті. Розглянуто особливості формування його світогляду, самобутність поетичного стилю, символічність, якою позначена поезія Стуса в останні роки його життя.

Ключові слова: дисидентський рух, шістдесятники, політичні репресії, самобутній поетичний стиль.

The study focuses on the most dramatic period of Vasyl Stus's life and work – the last years of the dissident poet, his imprisonment and exile, the probable causes of his death. The peculiarities of the formation of his worldview, the originality of the poetic style, the symbolism of Stus's poetry in the last years of his life are considered.

Keywords: dissident movement, sixties, political repression, original poetic style.

В усі часи людство хвилювало стан духовності людини й суспільства в цілому. Висока громадянська відповідальність є запорукою соціальної стабільності, економічного процвітання, добробуту нації, її майбутнього.

Червоною лінією в історії дисидентського руху проходить період 1960-х – початку 1980-х років, період неспокою та боротьби за волю і незалежність країни. Представники руху шістдесятників – нове покоління, яке уособлює незгасиму жагу українського народу до свободи, незламність та непереможність духу, відданість і палку любов до життя і своєї Батьківщини.

Серед них виділяється постать Василя Семеновича Стуса – одного з найактивніших представників українського культурного руху шістдесятників, внесок якого в українську історію і культуру важко переоцінити.

Першою посутньою публікацією про Василя Стуса в радянській пресі була велика стаття М. Жулинського в «Літературній Україні» на початку 1990 року.

Початок збиранню спогадів про Василя Стуса поклало видавництво «Смолоскип» імені В. Симоненка зразу після загибелі поета. Тоді Осип Зінкевич і Микола Француженко впорядкували та зредагували збірку «Василь Стус в житті, творчості, спогадах та оцінках сучасників». У пресі, особливо до ювілейних дат, публікуються статі і спогади про Василя Стуса.

Отже ми бачимо, що велася й досі триває «боротьба за Стуса». Вона почалася із середини 1960-х років. У 1965 році КДБ провів масові арешти шістдесятників. Багато друзів Стуса, в тому числі Іван Світличний, опинилися за ґратами. У країні переслідувався розвиток вільної думки, унеможливлювалися не дозволені владою духовні прояви. Робилося це підступно, закамуювалось.

Для Василя Стуса така позиція була неприйнятною. Він не зміг лицемірити, стати лояльним громадянином тоталітарної держави. Напружена суспільна ситуація діяла на поета протилежно задуму каральних органів. У нього загострюється почуття національної гідності, здатність до духовного лідерства, непохитність характеру. Серед багатьох, хто, відчувши небезпеку, відійшов у тінь, Стус виявляє зовсім інші моральні якості. Можливість арешту аж ніяк не стримувала його рішучості. Коли життя здавалося безперспективним, поет віднайшов сенс свого існування у протистоянні проявам тоталітаризму.

І хоча Василь Стус віддавав перевагу творчості та науці, а політику не любив, у тяжких умовах він не замкнувся у власному художньому світі, офірував

себе для громадського чину. Поет постійно виражає солідарність ув'язненим друзям, виступає проти арештів інтелігенції, що прокотилися Україною.

У другій половині 1960-х – на початку 1970-х років поет пише листи-звернення на адресу державних установ України, де викриває антидемократичні та антинаціональні репресії, санкціоновані керівними органами, захищає товаришів. Ці листи, а також виступ на похороні шестидесятниці Алли Горської (вбита за невідомих обставин), значною мірою зумовили подальшу долю Стуса. Письменника заарештували. У 1972 році відбувся суд, який виніс вирок – 5 років таборів і 3 роки заслання.

У ці роки Василь Семенович зазнавав цькування, стеження, проти нього здійснювали провокації. Його неодноразово позбавляли належного харчування, побачень з рідними, права листування, кидали до штрафних ізоляторів. Тюремне начальство повністю розпоряджалося долею політв'язня. Сподіватися від охоронців людського ставлення не доводилося: працювала чітка настанова зверху – переслідувати дисидентів якомога жорстокіше.

Поряд із тюремним начальством каральну роль супроти політичних в'язнів виконували кримінальні злочинці. Вони також погіршували становище поета. «На мене був на сипався один бандит-в'язень. Коли я відвернувся від його матюків і погроз, він з-за плечей ударив мене – підбив око досить небезпечно, зачепив руку ножем...» [2, с. 37].

Крім того, злочинці створювали таку психологічну атмосферу, існування в якій для порядної людини було тяжкою справою. Відомі випадки (особливо в період заслання поета), коли в кімнату Василя зумисне підселяли негідників, щоб провокувати його до конфліктів.

Психологічний тиск на Стуса здійснювався і більш широкомасштабними заходами. На засланні в селище ім. О. Матросова Магаданської області, де поет працював після першого тюремного ув'язнення, проти нього була розгорнута ціла газетна компанія. У місцевій пресі друкувалися дописи типу: «Я как прочтала в «Ленинском знамени» об этом Стусе, так ахнула: как и бандеровцы, мечтает о «самостийной Украине»... Знаю я таких. Это сейчас они овечьей шкурой прикрывались. А чуть что – хуже фашистов будут» [1, с. 91].

Неодноразово начальство проводило збори «трудящих для обработки» Василя Стуса. На них заздалегідь запрошували спеціально підбурену публіку, яка чинила поету обструкцію. Йому ж не давали можливості пояснити свою позицію, критикували, вимагали від нього покаяння. «Чуюся, як беззбройний гладіатор на арені римського цирку – перед дикими звірами. Ще як у банці з павуками» [4, с. 341], – такі враження виносив дисидент із цих судилищ.

За-для посилення тиску на політичних в'язнів відбувалися й відверті порушення елементарних людських прав. Особливо болючим було зникнення листів до рідних, позбавлення зустрічей з ними. Щоб бажані зустрічі відбувалися, поета часто змушували пройти через принизливі вимоги, які він не міг виконати. Зокрема, в 1984 році зустріч не відбулася, бо поет відмовився спілкуватися з рідними російською мовою, як того вимагали наглядачі. Навіть на похорон батька Василя Стуса не пускали, хоча він і мав право поїхати на тиждень до Донецька поховати Семена Дем'яновича. Після цього він оголосив політичне голодування.

Водночас Стус вчуває тягар вини перед рідними, розуміє, що поставив їх у дуже складні обставини, просить пробащення. З листів до дружини: «Може, я ще колись віддячу бодай Тобі за все їхнє (батьків дружини – Ю.Б., А.Б.) горе, яке я заніс до Вашої господи», «чую свій безпробвинний і неспокутий перед тобою гріх» [1, с. 332]. Подібні звернення надсилаються і до батьків поета.

«Не посоромити себе і рід» – аргумент, яким пояснює митець свою поведінку в тюрмі. Його переконаність у власній невинуватості постійно виявляється у звертаннях до батьків та дружини і стає опорою для них: «Сльозами ви біді не

зарадите, а хтось тільки повтішається», «мене люди згадуватимуть добрим словом, а винних у ваших сльозах – то навряд», «я вини своєї не чую і засуджувати мене не було за що» [1, с. 397].

На засланні поета чекали випробування й іншого ґатунку – тяжка праця на рудниках в надзвичайно шкідливих для здоров'я умовах. Стус так описував ці обставини: «страшний пил у виводні, бо вентиляції нема: бурять вертикальні глухі штреки. Молоток важить 50 кг, штанга – 85 кг... Респіратор (марлева пов'язка) за пів години стає мокрим і викривається шаром пилу. Тоді скидаєш його і працюєш без захисту. Кажуть молоді хлопці...за пів року такої пекельної праці стають силікозниками. За порохом не видно лопати якою працюєш» [4, с. 342].

Як і багатьом дисидентам, Василю Стусу близька думка про дві зони – велику і малу. Саме так оцінювалася ситуація в СРСР політв'язнями. Великою зоною називали всю державу, оскільки її громадяни жили в умовах жорстокого духовного, політичного диктату. Незгодні з тоталітарним режимом, опинялися в малій зоні – тюрмах, таборах, у засланні, психіатричних лікарнях. За твердженням політичних в'язнів, тут було легше проявляти внутрішню розкутість, свободу думок: ті, хто потрапив за ґрати, не мали сенсу критися, вільно декларували свої погляди. Тому Стус почувався природніше у вузькому колі ув'язнених соратників, ніж у стані формальної свободи, за яку треба платити конформізмом.

На допитах та співбесідах відвертість Василя, його викривальні оцінки дій охоронців постійно руйнували наміри «вихователів» переконати митця «взятися за розум». Традиційно ці перемовини відбувалися за сценарієм, який описано в одному з листів до дружини: «Полковник був дуже брутальним. Я протестував проти його хамства, але він вів далі – так само. Потім мене посадили на воронок і повезли в КДБ, де два працівники вели зі мною лицемірну бесіду. Я їм сказав, що хамства – не дозволю... Чому крадуть листи? Чому полковник кричить, що моя жінка не приїде, бо я зле поводжусь? Хіба моя жінка – то теж стаття «поощрення» в системі кадебістського виховання? Вони вели лицемірну мову, але я твердо заявив: знаю, що ви за люди і на що ви здатні» [4, с. 502].

«Ви знецінили моє життя повністю. Я не можу займатися улюбленою роботою – значить, я абсолютно незалежний. Я не можу нічого друкувати – ні статей, ні віршів, ні перекладів. Я зречений до тваринного животіння. Ви ж забули про діалектику, забравши в мене всі права, всього мене, ви тим самим і втратили мене. Інстинкт самозбереження увірвався, як налігач. Вам ні за що мене держати. Ви розумієте масштаби моєї волі? Я можу іще сказати вам, що, вилюднюючи людину, будуючи цей, поліцейського типу, соціалізм, ви грішите перед довжелезним мартирологом людей, які від часу Мора і Кампанелли прагнули до соціалізму – держави сонця. Такий соціалізм проклинатимуть нащадки» [3, с. 21].

Василь Стус у своїх листах неодноразово стверджує, що більшість політичних в'язнів у радянських концентраційних таборах – це українці. Звідси його висновок, що тільки свобода може врятувати Україну від остаточного знищення. У 1980 р. поет пише відкрите звернення під назвою «Деколонізація СРСР – єдиний гарант миру в усьому світі», де, зокрема, наголошує: «Ми, жертви політичних репресій на Україні, звертаємося до свого народу, до урядів усіх країн світу, до ООН і заявляємо про своє бажання вийти зі складу СРСР, вивести наш народ з комуністичної неволі. Ми змушені це зробити самі, бо офіційний уряд УРСР, будучи всього-на-всього окупаційною владою, ніколи цієї вимоги не поставить. Ми змушені зробити це тепер, бо кожен день перебування України в складі СРСР наближає нашу національну загибель. Ми звертаємося з цією вимогою до союзного уряду, бо вбачаємо в цьому відокремленні України єдиний рятуюнок» [3, с. 431].

Від фізичних та психологічних перенавантажень різко погіршало його здоров'я. Лікувати не поспішали. Були випадки, коли начальник табірної сан-

частини взагалі відмовлявся брати ліки для «екстреміста», як він називав Стуса. У 1975 році поета виписали з тюремної лікарні з неправильним діагнозом, ніби хвороба (виразка шлунку) перейшла у стан ремісії. Це призвело до трагічних наслідків. В'ячеслав Чорновіл згадував: «Щойно оголосили відбій, ... як Василь рвучко звівся з ліжка і з хрипом звалився на підлогу. Ввімкнули світло – Василь без видимих ознак життя лежить білий як смерть в калюжі власної крові... Кров стікає з уст. Ми кинулися на вахту. Табірний лікар, будучи напідпитку, з'явився ледве за годину» [3, с. 479].

Після операції (резекція шлунку) Василь Стус потребував спеціальних умов (спокою, дієтичного харчування, догляду медиків). Натомість нормою його життя були голодування-протести, перебування в штрафних ізоляторах, відсутність належної дієти та лікування. Насправді, від такого існування в радянських тюрмах померло багато дисидентів.

Вважаємо, що вагомим фактором його загибелі стало саме антигуманне ставлення, неналежні, принизливі умови перебування у в'язниці та заслання, хоча в офіційних документах значиться інший діагноз.

Ізолюваний у карцері Стус був позбавлений будь-якої медичної допомоги, не міг він розраховувати і на допомогу товаришів. Одного дня в'язень Енн Тарто почув із коридору, що покараний просить валідолу. Інші ув'язнені, зокрема Левко Лук'яненко, за можливістю намагалися контролювати стан поета. Проте це вдавалося не завжди. Проходячи коридором, Лук'яненко пробував озиватися до Стуса. Той, як правило, відповідав, але 4 вересня карцер мовчав.

«Василь Стус помер 4 вересня 1985 року в карцерній камері № 3 під час сухої голодовки на знак протесту проти брехливого доносу наглядача Руденка... Йдучи до карцеру, він сказав: «Я оголошую голодовку до кінця». Він дотримав слова. Діагноз: ішемічна хвороба серця, інфаркт міокарда – так записано в свідоцтві про смерть від 17 жовтня 1985 року» [1, с. 211]. Та про смерть поета ніхто не повідомляв. Більш того, її намагалися приховати. Цей факт наводить на думку, що смерть могла настати в результаті насильства. В'язницею поповзли чутки, обговорювалися різні варіанти загибелі митця. Та однозначних відповідей не було ні в кого. На сьогодні існує й така версія, що Василя Стуса знищили, аби не допустити присвоєння йому Нобелівської премії, на яку митця висунув у 1985 році німецький письменник Генріх Белль.

Отже не власне життя, а думки про майбутнє України, її незалежність більш за все непокоїло поета. Своїм життям і творчістю Василь Стус доводить, що основою громадянської концепції людини є свідоме виборювання честі й гідності проти принижень, безправності, отупілості в умовах занедбаності освіти, культури, мови, моральних цінностей. У найяскравіших своїх виявах вільна думка випереджала час, вступала в суперечності з «неправдою світовою», за що платила долями й життями краєвих своїх синів.

Література

1. Не відлюбив свою тривогу ранню... Василь Стус – поет і людина: Спогади, статті, листи, поезії / Упоряд. Орач (Комар) О. Ю. Київ: Місто, 1993. 400 с.
2. Стус В. Твори: У 4 т. 6 кн. Поетичні твори, що не ввійшли до збірок (1958–1971). Львів: Вид. спілка «Просвіта», 1994–1999. Т. 1, Кн. 2. 1994. 302 с.
3. Стус В. Твори: У 4 т., 6 кн. Львів: Вид. спілка «Просвіта», 1994–1999. Т. 3, Кн. 1; [Відд. рукоп. фондів і текстології Ін-ту літ. ім. Т.Г. Шевченка НАН України] Палімпсести / [Упоряд., приміт. та підгот. Д. Стуса; Редкол.: М. Коцюбинська та ін.], 1999. 485 с.
4. Стус В. Твори: У 4 т., 6 кн. / В. Стус. Львів: Просвіта, 1994–1999. Т. 4; Відд. рукоп. фондів і текстології ім. Т.Г. Шевченка Ін-ту літ. НАН України. Повісті та оповідання. Незакінчені твори. Сценарії. Літературна критика. Заяви, публіцистичні листи та звернення. З таборового зошита / [Редкол.: С. Гальченко та ін.; Підгот. тексти, упоряд. та склали прим.: Гончарук М. та ін.], 1994. 543 с.

ОЛЕКСА ТИХИЙ У РУСІ ОПОРУ АНТИУКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ РУСИФІКАЦІЇ

Інна Ренчка,

кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови
Національного університету «Киево-Могилянська академія»

Висвітлено внесок представника українського правозахисного руху О. Тихого у справу захисту та збереження української мови. З'ясовано, що в своїх публіцистичних та мовознавчих працях О. Тихий розкриває факти насильницької мовної асиміляції українців, виявляє масштаби русифікації Донецького краю, аналізує історичні передумови і причини такого становища, пропонує практичні заходи з його поліпшення.

Ключові слова: українська мова, русифікація, мовна політика СРСР, асиміляційні процеси, О. Тихий, національно-визвольний рух.

The contribution of the representative of the Ukrainian human rights movement O. Tykhy to the protection and preservation of the Ukrainian language is disclosed. It is found out that in his journalistic and linguistic works, O. Tykhy presents the facts of the forced linguistic assimilation of Ukrainians. He reveals the scope of Russification of the Donetsk region, analyzes historical preconditions and reasons for such situation, and suggests practical measures to improve it.

Keywords: Ukrainian language, Russification, language policy of the USSR, assimilation processes, O. Tykhy, national liberation movement.

Наростання процесів русифікації в Україні у 1960–1980-х роках призвело до обмеження сфер вживання української мови й дискримінації українства. «Тоталітарний режим відмовляв українцям у національному повнокровному житті – усі паростки українства адміністративно забороняли й розтопували» [3, с. 256]. Утиски українського слова, жорстка антиукраїнська мовно-культурна політика у всіх галузях суспільного життя, переслідування та арешти шістдесятників, яких таврували не інакше як націоналістів, бандерівців і фашистів, не зупинили, а, навпаки, посилили в середовищі української творчої інтелігенції національно-визвольний рух, спрямований на захист прав людини та українського народу. Він вилився у форми протесту проти арештів, як сталося на прем'єрі фільму «Тіні забутих предків» у кінотеатрі «Україна» 1965 р., написання науково-публіцистичних праць та листів до владних органів, поширення самвидавньої літератури, виступів на творчих вечорах та конференціях. Так в умовах неволі постала генерація духовних провідників українства – борців за Україну, її державну незалежність, збереження і розвиток української мови.

1976 р. було створено Українську Гельсінську групу, представники якої – М. Руденко, О. Бердник, О. Мешко, Л. Лук'яненко, М. Маринович, М. Матусевич та інші у своїх програмних документах («Декларація принципів» та «Меморандум», ч. 1 і ч. 2) інформували українську та міжнародну громадськість, а також уряди держав Заходу про колоніальне становище України в СРСР, репресії проти патріотів, на підставі зібраних документів та свідчень виступали зі зверненнями, листами і заявами про порушення прав людини та нації, знищення української мови і культури. До числа оборонців українських національних інтересів увійшов також учитель із Донеччини, автор публіцистичних та мовознавчих праць Олекс Тихий. Як і інших членів УГГ, його було заарештовано за правозахисну діяльність (згідно з вироком суду – за «антирадянську агітацію та пропаганду», «спробу внести ворожнечу в братні відносини між українським і російським народами», «антирадянські націоналістичні переконання» [7, с. 57, 59]) та засуджено до 10 років неволі у колонії особливого режиму. Такий жорстокий присуд призвів до загибелі українського діяча в мордовському таборі в 1984 р.

У наукових працях, присвячених рухові опору українців у другій половині ХХ ст., автори розкривають історію, форми та суть протестів української інтелігенції, зосереджуючись, зокрема й на боротьбі проти занепаду української мови та культури як духовної основи життя народу [1; 2; 4; 12]. Водночас ще не ставали предметом наукового вивчення ціннісне ставлення до української мови окремих представників визвольного руху, їхній внесок у поширення сенсів та захист національних вартостей в умовах відкритого наступу русифікації останніх десятиліть радянської епохи.

Мета наукової розвідки – висвітлення поглядів та діяльності представника українського правозахисного руху Олексі Тихого щодо питання функціонування української мови в умовах колоніального становища України, її захисту та обстоювання прав на вільний розвиток і застосування.

Мовне питання є провідним у публіцистичній та науковій спадщині О. Тихого. На жаль, збереглася невелика кількість його праць: лист-звернення «Редакції газети «Радянська освіта»» (1972), статті «Думки про рідний Донецький край» (1972), «Роздуми про українську мову та культуру в Донецькій області» (1972), «Вільний час трудящих» (1974), «Сільські проблеми» (1974). У цих працях автор аналізує історичні факти та сучасні події, що зумовили стан вжитку української мови в Україні та, зокрема, на Донеччині в 70-ті роки ХХ ст., викриває мовну політику СРСР як злочинну, наслідком якої стали насильницька масова асиміляція українського населення. Сповнений тривоги за долю української мови, спостерігаючи втрату нею самобутніх рис під впливом асиміляційних процесів, О. Тихий упродовж багатьох років працює над укладанням «Словника невідповідних нормам української літературної мови слів» [11], де збирає неприродні для української мови лексичні одиниці – росіянізми та кальковані з російської мови словформи – і добирає до кожного слова нормативний український відповідник. Ще однією великою працею подвижника стала книга «Мова – народ», де вміщено висловлювання відомих мислителів, діячів науки і культури про мову та її значення в житті народу [5]. За його задумом, ця збірка мала б сприяти піднесенню престижу української мови, підкресленню важливості її збереження як «найдорожчого скарбу народу», пробудженню національної свідомості українців. Однак потрібно зазначити, що за радянських часів жодна з названих праць не отримала дозволу на публікацію, натомість більшість статей, книга «Мова – народ», а також «Декларація принципів» та «Меморандум» УГГ були інкриміновані О. Тихому на судовому процесі як речові докази його діяльності з «примусової українізації іншомовних громадян» та «антирадянської агітації» [7, с. 40, 56].

У публіцистичних працях О. Тихий виражає мету своєї просвітницької діяльності, та й усього свого життя: повернення високого статусу української мови в Україні, утвердження та зміцнення її позицій у різних сферах життя суспільства, розбудження в українців любові до рідного краю, відчуття належності до окремого народу та почуття національної гордості. «Я – для того, щоб жив мій народ, щоб підносились його культура, щоб голос мого народу достойно вів свою партію в багатоголосому хорі світової культури. Я – для того... щоб моя Донеччина давала не тільки уболівальників футболу, учених-безбатченків, російськомовних інженерів, агрономів, лікарів, учителів, а й українських спеціалістів-патріотів, українських поетів та письменників, українських композиторів та акторів» [8].

Звернутися у своїх статтях до патріотичних почуттів кожного українця О. Тихого змусило розуміння загрозливого стану української мови, особливо ж на його рідній Донеччині, яку він любив усім серцем. Ці тривоги й біль за долю рідної мови звучать у всіх його творах: «Сьогодні українська мова в Донецькій області є другорядною, нижчою, необов'язковою для вивчення, приреченою на злиття. Але вона ще звучить по радіо, телевізору, в кіножурналах, в піснях під час випивок. <...> А що ж буде через 20–30 літ? Ким стануть сьогоднішні діти, що від колиски

чують тільки суржик та російську мову, в школі вивчають українську як іноземну? Невже наші діти та онуки під час переписів будуть записувати себе: «Національність – совєцький, українського походження, родної мови – донбаської!» [9, с. 18]. Автор був одним із перших, хто порушив проблему поширення мішаних українсько-російських форм усного мовлення як одного з наслідків русифікації. Втрата рідної мови, на думку О. Тихого, означає денационалізацію та маргіналізацію народу. Такі думки перегукуються з поглядами видатного українського мовознавця О. Потебні, який зазначав, що денационалізація полягає в послабленні або перериванні традиції народу, закладеній передусім у мові [6, с. 48].

О. Тихий шукає причини зросійщення краю в історії, застосовуючи діахронічний підхід до вивчення мовного питання. Він робить висновок, що ані обмеження, введені Петром I та Катериною II, ані запровадження кріпосного права, посилення гніту не здолали національний дух та не призвели до знищення української мови: «Але ні утиски, ні сваволя поміщиків не перешкодили нашим волюбним предкам передавати від покоління до покоління чарівні українські пісні, казки, думи, обряди, традиції і наш найдорожчий скарб – мову» [9, с. 11]. «Не вмерли почуття національної гордості і культура українців» і пізнішої доби – наприкінці XIX – на початку XX ст., коли з розвитком промисловості та капіталістичних відносин до російськомовних міст, більшість населення яких становили заробітчани з центральних губерній Росії, рушило в пошуках заробітку «обездолене безземельне українське селянство» [9, с. 11]. Автор праці робить висновок, що саме внутрішня політика СРСР, особливо останніх двох десятиліть, курс на «злиття націй» в одну радянську зумовили той упосліджений стан, в якому опинилася українська мова в регіоні у 70-х роках.

Аналізуючи статистичні показники перепису населення в УРСР та в Донецькій області, О. Тихий зазначає, що з 4,9 млн чоловік, які мешкають на Донеччині, 2,7 млн – це українці, тобто вони становлять більш як половину населення області (55,1%). Але незважаючи на кількісну перевагу корінного народу, він позбавлений прав мати своє національне обличчя, користуватися рідною мовою, розвивати свою культуру і традиції: «...всі театри російські за мовою і духом. <...> Палади культури, клуби, палади піонерів теж уникають української тематики і мови. Є велика мережа кінотеатрів, але в жодному з них не демонструється жоден фільм українською мовою. Мова телепередач та радіо в області також на 80–90% російська. В науково-дослідних установах, вузах, технікумах, державних установах, на підприємствах та залізницях також зреклись української мови... в Краматорську, Дружківці, Костянтинівці, Артемівську, Горлівці, Жданові, Донецьку... українських шкіл зовсім немає. Всі дитячі садки та ясла чомусь російські» [9, с. 13]. Отже, на час написання статті – 1972 р. – всі основні сфери життя суспільства в Донбасі вже були русифіковані, українська мова зникла або ледве животіла в таких галузях, як освіта й наука, культура, виробництво, сфера обслуговування, засоби масової інформації, дозвілля. Автор наводить різні факти знищення української мови і водночас протиставляє їх цілком протилежним за змістом пропагандистським тезам радянського режиму, підкреслюючи їх фальшивість та облудність: «В Радянському Союзі відбувається вільний розвиток національних мов. Кожна людина має цілковиту свободу говорити, виховувати і навчати своїх дітей будь-якою мовою. Не допускається ніяких привілеїв, обмежень або примусу щодо навчання тих чи інших мов» (Основи наукового комунізму)» [9, с. 13].

Олексу Тихого особливо турбує витіснення української мови російською у сфері освіти, де вже з другого класу починається двомовне навчання, за якого вивчення української стає суто формальним. До того ж учителям переважно «байдуже, якою мовою викладати математику, хемію чи іноземну мову (аби побільше годин)», працівники органів освіти «з радістю підписують накази чи розпорядження про перехід школи на російську мову викладання», а батькам часто «всьо равно

яким язиком балакать». Як результат такої байдужості спочатку виникає диглосна ситуація – «діти вдома і на вулиці говорять українською мовою, а в школі російською» [9, с. 15, 16, 17], що знижує статус української мови, відводить їй другорядне, незначуще місце, а потім відбувається перехід на російську одномовність. Проте наслідки такої байдужості можуть бути значно масштабніші – йдеться про зникнення народу, знищення його майбутнього, його культурних надбань, потенційних умів і талантів. «І хто оцінить втрати народу за століття історії в результаті гальмування розвитку мови?» – запитує публіцист [9, с. 15].

Факти масового зросійщення та денаціоналізації українців у регіоні О. Тихий спостерігає щоденно: «Вже сьогодні можна почути серед робітників: «Здесь нет України. Покажи мне хоть одного настоящего украинца» [9, с. 18]. З прикрістю він описує свої пошуки у м. Дружківці та м. Слов'янську можливості надрукувати статтю на українській машинці: кілька разів у різних установах (бюро з машинописних робіт, суд, педагогічний інститут, «Бюро добрих послуг») йому доводилося чути відмови, а в Слов'янську його навіть звинуватили в тому, що він «чисто» говорить по-українськи («Здесь никто так не говорит»)» [9, с. 26]. Побувавши на мітингу на Слов'янській ДРЕС з приводу пуску енергоблоку, він відзначає: «Виступали керівники будівництва, партійні керівники, передовики виробництва і жоден не сказав жодного слова українською мовою, ніби це було не на Україні, а десь в Росії» [9, с. 26].

Причини такого становища О. Тихий вбачає в чинній політиці влади, яка цілеспрямовано здійснює асиміляцію українського населення такими заходами, як насильницьке переміщення фахівців різних національностей, «коли українці назавжди залишались за межами України, а росіяни назавжди на Україні»; поширення тез про відмирання національних мов; замовчування правдивої історії українського народу, його боротьби за свою волю; низька мовна культура газет, радіо, шкільних підручників; формування уявлення про українську мову як про мову, придатну лише для жартів та пісень, а не для праць із науки, техніки, філософії, мистецтва, на відміну від російської; піднесення престижу російської мови шляхом упровадження її у всіх найважливіших царинах життя суспільства [9, с. 23]. Примусові заходи зі зросійщення українців О. Тихий називає злочином та геноцидом: «І чи не злочином годилось би кваліфікувати діяльність органів народної освіти, вчителів, діячів закладів культури та всіх керівників на ниві асиміляції мільйонів українців Донеччини. Адже таку масову асиміляцію не можна назвати інакше, як тільки інтелектуальним геноцидом» [8, с. 142].

У поглядах та діяльності О. Тихого багато хто вбачав націоналізм і відверто його в ньому звинувачували. Натомість Олекса Тихий висловлює свої думки щодо самого поняття «націоналізм» та його правильного трактування. На його переконання, це поняття можна пояснити через інші, а саме «національна гордість, любов до землі дідів та прадітів, любов до рідної мови» [9, с. 24]. Це не означає, що українською мовою має заговорити весь світ, але «для мене, для кожного українця мова має стати святиною» [9, с. 24]. Тому й спрямовував усі свої зусилля на відродження у своїх земляків національної свідомості, почуття національної гордості та «любові до рідного краю, його культури, героїчного (хоч і трагічного) минулого, щоб прекрасним було майбутнє» [9, с. 24].

О. Тихий усвідомлював, яким тяжким буде шлях до цього омріяного «прекрасного майбутнього». Тому вже в той час пропонував такі далекоглядні практичні заходи: зробити всі заклади освіти українськими; не приймати на посади людей, які не знають української мови; перевести радіо й телебачення на трансляцію передач українською мовою; мовою вивісок та оголошень на вулицях зробити лише українську; позбавляти громадянства всіх, хто зневажає Україну, український народ, українську мову тощо [9, с. 19]. В ув'язненні О. Тихий не зраджує своїх принципів, неодноразово підкреслює важливість збереження рідної мови. Разом зі священником В. Романюком (у майбутньому – Патріархом

Володимиром) складає лист «Історична доля України. Спроба узагальнення», в якому вони висловлюють свої міркування щодо протидії мовній і духовній асиміляції українського народу. І на першому місці в цьому переліку, адресованому і нинішньому, і майбутнім поколінням українців, наведено таку настанову: «Уживати тільки рідну мову на рідній землі, і цим зміцнювати себе і свій народ» [10]. Половину з усіх порад щодо норм поведінки для українців автори листа присвячують мовному опору. Це ще раз підтверджує, якої великої ваги надавали правозахисники українській мові у справі визволення та відродження України.

Література

1. Бажан О. Г. Наростання опору політиці русифікації в Українській РСР у другій половині 1950-х – 1960-х рр. Український історичний журнал. 2008. № 5. С. 147–159.
2. Баран В. Україна 1950–1960-х рр. : еволюція тоталітарної системи. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. 448 с.
3. Корогодський Р. До Брами Світа. Портрети / упоряд., авт. післямови та прим. О. Сінченко. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. 432 с.
4. Масенко Л. Мова і суспільство. Постколоніальний вимір. Київ: Видавн. дім «КМ Академія», 2004. 163 с.
5. Мова – народ : висловлювання про мову та її значення в житті народу / упоряд. Олександра Тихий. Київ: Смолоскип, 2007. 416 с.
6. Потебня О. Мова, національність, денаціоналізація: статті і фрагменти / упоряд. і вступ. ст. Ю. Шевельова. Нью-Йорк, 1992. 155 с.
7. Суд над Олексієм Тихим. Тихий О. Роздуми: збірник статей, документів, спогадів / упоряд. О. Зінкевич. Балтимор–Торонто : Смолоскип, 1982. С. 37–61.
8. Тихий О. Думки про рідний Донецький край. URL: <http://olexa.org.ua/tvory/tvor01.htm> (дата звернення: 21.04.20).
9. Тихий О. Роздуми про українську мову та культуру в Донецькій області. Тихий О. Роздуми: збірник статей, документів, спогадів / упоряд. О. Зінкевич. Балтимор–Торонто : Смолоскип, 1982. С. 9–26.
10. Тихий О., Романюк В. Історична доля України. Спроба узагальнення : лист українських політ'язнів. URL: <http://olexa.org.ua/tvory/tvor02.htm> (дата звернення: 1.05.20).
11. Тихий О. Словник мовних покручів / упоряд. і ред. В. Овсієнко. Донецьк : Тов-во ім. Олексія Тихого, 2009. 107 с.
12. Чапленко В. Мовна політика більшовиків на Україні в 1950–60-их рр. Чикаго : Укр. публіцист.-наук. ін-т, 1974. 195 с.

УДК 94:323.269(477)»1941-1944»

ОСОБЛИВОСТІ РАДЯНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ ПІДПІЛЬНО-ПАРТИЗАНСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ

Микола Слободянюк

*доктор історичних наук, доцент, професор кафедри українознавства
Дніпровського національного університету
залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна*

У статті розглядаються особливості радянської історіографії партизанського руху і підпілля на території окупованої нацистами України. Зокрема, проаналізовано наукову дискусію навколо проблеми періодизації історіографії історії радянського руху Опору. Запропоновано відповідний набір критеріїв та авторську схему періодизації. Відповідно до означених періодів проведено змістовний аналіз наукових здобутків радянських істориків у вивченні теми. Окреслені подальші напрями досліджень.

Ключові слова: рух Опору, партизани, періодизація, історіографія.

The article discusses the features of Soviet historiography of the partisan movement and the underground in the Ukrainian territory occupied by the Nazis. In particular, an analysis of the scientific discussion around the problem of periodization of the historiography of the history of the Soviet resistance movement was carried out. The corresponding set of criteria and the author's scheme of periodization are proposed. In accordance with the indicated periods, a substantial analysis of the scientific achievements of Soviet historians in the study of the topic was carried out. Further areas of research are outlined.

Keywords: Resistance movement, periodization, partisans, historiography.

Осягненню особливостей історичного розвитку українських земель сприяє вітчизняна історіографія. Без теоретичного й історіографічного осмислення й узагальнення всього, що було зроблено попередніми дослідниками неможливий прогрес у вивченні будь-якої наукової теми. Не є винятком і проблематика з історії антифашистського руху Опору. Згідно з прийнятою в радянській історичній науці періодизацією історіографії історії антифашистської боротьби традиційно видокремлювалися три періоди: воєнні роки (1941–1945 рр.), післявоєнний (1946 р. – сер. 50-х рр.), сучасний (друга пол. 50-х – 80-ті рр.) [3, с. 68]. У той же час деякі аспекти періодизації залишалися дискусійними. Наприклад, Т. Логунова наголошувала, що навряд чи доцільно позиціонувати воєнні роки як самостійний період, адже література, що тоді видавалася, мала публіцистичний або прикладний характер і частіше використовувалася як історичне джерело. На її думку, розробка історії партизанського руху фактично почалася тільки з середини 50-х рр. Дослідниця виокремлює тільки два періоди: 1) 40-ві – перша пол. 50-х рр., 2) друга пол. 50-х – 80-ті рр. [5, с. 100, 101] В. Шайкан, хоча й виділила воєнні роки в окремий історіографічний період, слушно зазначила, що у публікаціях того часу не вказувалися форми і методи підпільної боротьби, прізвиська патріотів, місця дислокації партизанських загонів і підпільних організацій. Роботи носили загальний характер, відображали зростання «всенародної боротьби», її інтернаціональний характер, героїзм радянських людей [9, с. 70].

Ряд сучасних українських учених пропонує виділяти в окремий період 1985–1991 рр. [1, с. 3; 2, с. 6] В. Стецкевич вважав, що було тільки два історіографічних періоди: радянський (40–80-ті роки ХХ ст.) та сучасний (з другої половини 80-х рр. до сьогодні). У межах радянського періоду вчений виділив три етапи: а) період війни; б) перше повоєнне десятиріччя; в) друга половина 50-х – перша половина 80-х рр. [8, с. 45]

Ми погоджуємося з дослідниками, які головним критерієм періодизації історіографії історії антифашистської боротьби вважали не наукові звершення, а зміну влади. У часи СРСР цей критерій формулювався так: «розвиток історичної науки, а з нею й історіографії йшов у загальному руслі розвитку радянського суспільства в цілому» [5, с. 29]. Влада визначала зміст і напрями досліджень, ретельно контролювала результати наукових пошуків. Активізація дослідницької діяльності відбувалася, як правило, не природним чином, а внаслідок вказівок влади. М. Коваль зазначав з цього приводу, що «мутація» радянської історіографії відбувалася «під Сталіна», з тим «під Хрущова», і врешті – «під Брежнєва» [4, с. 5].

Крім того, у воєнний період до наукового осмислення історії руху Опору ще не дійшло, були зроблені лише початкові кроки в описанні подій. Слід також додати, що література воєнних років мала здебільшого пропагандистський і публіцистичний характер, спрямовувалася на підтримку позитивного настрою армії та мобілізацію населення на активну боротьбу, а не на встановлення наукової істини. Для історичної науки вона мала цінність лише в плані накопичення емпіричних матеріалів. Тому літературу воєнного періоду ми класифікуємо не як наукові праці, а як письмові джерела.

Отже, ми вважаємо, що радянська періодизація загалом відповідає особливостям розвитку історіографії теми часів існування СРСР, оскільки в її основу покладено визначальний політичний критерій. Радянський період історіографії

поділяють на кілька етапів, хронологічні межі яких залишаються дискусійними. Ми пропонуємо таку періодизацію етапів радянського періоду історіографії історії руху Опору: 1) 1945 р. – перша пол. 1950-х рр.; 2) друга пол. 1950-х – перша пол. 1960-х рр.; 3) друга пол. 1960-х – 1991 рр.

Початковий період характеризувався процесом накопичення джерел, первинною обробкою фактичного матеріалу, результатом яких стала поява публікацій у науковій періодиці, захистом перших дисертацій з історії радянського руху Опору та виходом перших наукових монографій. Створена у 1942 р. при АН УРСР Комісія з історії Великої Вітчизняної війни на чолі з академіком І. Мінцем спрямувала свою діяльність на збирання й опрацювання документальних джерел. Згідно з планом роботи Комісії, мало бути оприлюднено 20–25 томів документальних збірників, які б відображали історію всіх областей республіки; підготовлено понад 100 монографій з історії війни. Крім того, було визначено перспективні напрями наукових пошуків і тематику майбутніх дисертаційних досліджень. Хоча не все з запланового вдалося здійснити, але до моменту несподіваного припинення роботи Комісії у 1949 р. зроблено було чимало. Зокрема, члени секції партизанського руху Комісії з історії Великої Вітчизняної війни застенографували спогади 158 командирів і комісарів партизанських загонів та з'єднань, побачили світ матеріали про злочини німецьких окупантів в Україні та збірники документів з історії окремих областей воєнної доби [8, с. 51]. Спеціальні комісії для збирання і систематизації документів були створені і на місцях, при обкомах, міськкомах, райкомах компартії та комсомолу.

У 1940–1950-х рр. радянські історики здійснили перші дослідження найважливіших подій і зробили опис деяких з них. Загальною рисою цієї літератури було не стільки відображення найважливіших подій і періодів антифашистської боротьби, скільки їх оцінка і тлумачення на основі сталінської концепції історії Великої Вітчизняної війни, викладеної у праці Й. Сталіна «Про Велику Вітчизняну війну Радянського Союзу» [7]. Її наріжним каменем стало недопущення думки про прорахунки керівництва СРСР. Серед головних засад сталінської концепції відзначимо ті, котрі стосувалися партизанського руху: перевага соціалістичного устрою над капіталістичним; дружба народів СРСР; ідейно-політична єдність, патріотизм і масовий героїзм радянських людей; несприйняття населенням окупованих територій нацистської ідеології та окупаційного режиму; всенародний характер боротьби проти загарбників.

Найбільш плідними в радянській історіографії руху Опору стали 1966–1991 рр., позначені кількісним і тематичним розмаїттям. На цьому етапі історики активізували вивчення руху Опору в усьому розмаїтті його проявів на прикладі різних регіонів УРСР. На відміну від публікацій попередніх історіографічних періодів, у монографіях та статтях цього часу доволі детально розкривався процес формування підпільних організацій і партизанських загонів, їх соціальний склад, озброєння, способи організації, тактика, взаємозв'язки. Пожвавився інтерес до дослідження матеріального забезпечення, побуту антифашистів. Стала можливою наукова дискусія з деяких аспектів проблеми: загальна і регіональна періодизація розвитку партизанського руху; семантика термінів «партизанська війна», «партизанський рух»; кількісні показники «малої війни». Натомість такі аксіоми як всенародний характер партизанського руху і керівна роль компартії жодним дискусіям не підлягали.

Наприкінці вказаного періоду завдяки горбачовській «перебудові» ідеологічний тиск на науку зменшується, допускається обмежений плюралізм думок, полегшується доступ до архівів, відкриваються можливості для ознайомлення з напрацюваннями зарубіжних істориків. Наслідком змін стає бум історичних публікацій у періодичних виданнях наукового і популярного характеру. Попри значні зміни в суспільстві і науці, більшість публікацій цього часу за інерцією зберігала методологію, тематику і стилістику часів «застою». Спостерігалось

поєднання нових та старих методологічних підходів. Тому роки «перебудови» стали не окремим історіографічним періодом у студіях з історії руху Опору, а останнім, перехідним, етапом третього періоду.

Проведена в останній історіографічний період дослідницька робота стала найбільш результативною за весь час існування радянської історичної науки. Попри названі недоліки, рівень емпіричних досліджень з історії радянського руху Опору виконувався на доволі високому рівні, а масив нагромаджених фактів заклав фундамент для створення праць, які охоплювали територію всієї України, теоретичного осмислення напрацьованого, окреслювали проблематику подальших досліджень. Однак, поряд зі здобутками, створені наукові праці мали недоліки, притаманні всій радянській історіографії. На даний момент вони суттєво застаріли і не повністю відповідають сучасним вимогам до наукової літератури. Зокрема, у цих працях майже не приділялася увага помилкам і недолікам у діяльності антифашистів, мало висвітлені питання повсякденного життя учасників партизанських загонів і підпільних організацій. Поведінка борців із загарбниками в них надміру героїзована і романтизована.

Необхідно зазначити, що за півстоліття радянське історіописання пройшло шлях від перших розвідок до багатотомних фундаментальних академічних видань. Основними напрямками, в яких розвивалися дослідження з історії антифашистської боротьби, стали праці партійно-історичного, проблемно-історичного, локально-історичного та синтетичного плану. Побачили світ понад дві тисячі статей, 90 дисертацій та 150 монографій [6, с. 185].

Таким чином, упродовж 1945–1991 рр. радянським історикам вдалося зібрати та вивчити величезний фактичний матеріал, зробити важливі узагальнення, загалом відобразити історію радянського підпільно-партизанського руху і розпочати його теоретичне осмислення.

Разом з тим, не всі аспекти історії руху Опору в Україні були вивчені радянськими істориками в достатній мірі. З погляду сьогодення значна частина висновків радянських учених застаріла, а фактографічна база потребувала суттєвого уточнення і розширення.

Спеціального і більш глибокого дослідження потребувала залежність завдань і форм боротьби антифашистів від особливостей окупаційного режиму і ситуації на фронті. Повнішого висвітлення чекали питання агітаційно-пропагандистської, бойової, економічної боротьби, кількісного та якісного складу партизанських формувань і підпільних організацій. Особливої уваги істориків заслуговували соціальна база радянського руху Опору; співвідношення стихійності й організованості в русі Опору; структура комуністичного підпілля та її зміни в ході боротьби; рівень постачання й оснащеності антифашистів; антипартизанські заходи карателів; роль десантних груп в розвитку партизанського руху; втрати «народних месників» тощо. Недостатньо розробленими залишалися психологія учасників Опору, їх мотивація до боротьби, питання партизанської і підпільної повсякденності. З точки зору хронології повніше відображені в літературі події 1943–1944 рр., натомість менше дослідженими виявилися перші етапи розвитку руху Опору в 1941–1942 рр. Підлягали уточненню підсумкові дані про результати антифашистської боротьби. На узбіччі дослідницької уваги опинилися проблеми історичної антропології. За ці завдання довелося братися вже сучасній українській історіографії.

Література

1. Абакумова В. І. Окупаційний режим та антифашистський рух опору на Луганщині (1941–1943 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «історія України». Луганськ, 2004. 24 с.
2. Головка М. А. Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни. 1939–1945 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук: спец. 07.00.01 «історія України». Київ, 2005. 29 с.

3. Клоков В. И. Всенародная борьба в тылу немецко-фашистских оккупантов на Украине. 1941–1945. Историографический очерк. Київ: Наук. думка, 1978. 123 с.
4. Коваль М. В. Друга світова і Велика Вітчизняна війни та сьогодення. Роздуми історика // Укр. іст. журн. 1995. № 3. С. 3–22.
5. Логунова Т. А. Советская историография народной борьбы в тылу немецко-фашистских войск. 1941–1945. Москва: МГУ, 1985. 128 с.
6. Слободянюк М. А. Антифашистський рух Опору в Україні (1939–1944 рр.): історіографія проблеми. Дніпро: Герда, 2017. 460 с.
7. Сталин И. В. О Великой Отечественной войне Советского Союза. Москва: Госполитиздат, 1947. 207 с.
8. Стецкевич В. Радянська історіографія Другої світової війни // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси. Київ: Наук. думка, 2011. Кн. 1. С. 43–82.
9. Шайкан В. А. КПСС – организатор и руководитель коммунистического подполья в Приднепровье в годы Великой Отечественной войны (1941–1944 гг.): дисс... канд. ист. наук. Днепрпетровск, 1989. 241 с.

УДК 821.161,2-1.191(092)

ОБРАЗ ТЮРМИ В «КАМЕРНИХ МОТИВАХ» ІВАНА СВІТЛИЧНОГО

Ганна Токмань,

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри української і зарубіжної літератур та методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди

Статтю присвячено поезії дисидента Івана Світличного. Дослідниця характеризує образ тюрми в сонетах І. Світличного. Увагу сфокусовано на екзистенціальному смислі тексту. Стаття містить інтерпретацію художнього тексту, поєднану з історичним і біографічним контекстами. Тюрма як образ має такі взаємопов'язані смисли, як будівля для покарання, країна з тоталітарним режимом, внутрішнє «Я» духовно підкореної людини.

Ключові слова: поезія, дисидент, образ тюрми, екзистенціальний смисл, контекст, тоталітаризм, духовне підкорення.

The article is devoted to the poetry of dissident Ivan Svitlychny. The researcher characterizes the image of the prison in I. Svitlychny's sonnets. Attention is focused on the existential meaning of the text. The article contains an interpretation of the literary text, combined with historical and biographical contexts. Prison as an image has such interconnected meanings as a building for punishment, a country with a totalitarian regime, the inner «I» of a spiritually subdued person.

Keywords: poetry, dissident, prison image, existential meaning, context, totalitarianism, spiritual subjugation.

Іван Олексійович Світличний (1929-1992) був репресований комуністичним режимом: науковця, літературного критика, дисидента ув'язнили 1965 р.: перебував за ґратами з 1.09.1965 по 30.04.1966; удруге 1972 р., вирок: 7 років концтаборів суворого режиму і 5 років заслання, був у неволі з 12.01.1972 по 23.01.1983. Тяжкі випробування не зламали дух мужнього українця, але знищили здоров'я (після інсульту вже не одужав).

В ув'язненні яскраво виявився поетичний талант Івана Олексійовича; Михайлина Коцюбинська тлумачить явище табірної поезії «як торжество духовної суверенності людини (нерідко саме там, в екстремальних умовах, і відкриваються її творчі потенції) і внутрішнього опору тискові й сваволі» [1, с. 19].

У циклі «Камерні мотиви», який є об'єктом цього дослідження, автор обрав форму сонета (точніше, сонетино), Іван Кошелівець так пояснив цей вибір: «Зда-

ється мені, що й вибір саме форми сонета <...> не випадковий: ця безсмертна чотирнадцятирядкова строфа дається належно опанувати себе лише людям певного рівня культури, здібним інтелектуально дисциплінувати себе. <...> Це зосередження було Світличному цілющим джерелом проти духової деградації в його протистоянні таборовій зморі» [2, с. 11]. Висока культура автора «Камерних мотивів» і його невідповідне їй становище в'язня детермінують нерв поезії, породжують дисонанси на всіх рівнях поетики – ейдетичному, лексичному, звуковому, – контррастність є провідним поетикальним засобом ґратованих сонетів І. Світличного.

Василь Стус був захоплений актуалізацією цієї грані обдарування свого товариша, він, як досвідчений поет, до того ж колега-літературознавець, відзначив яскраву індивідуальність Світличного-митця. «...І заговорив сам. І ні на йоту – пози (а як поетові хоч трошки – без пози?), чесно, розумно, без надриву, голосом згори – мовляв, зле, геть зле, але ногами совати – не будемо. І мова (стилістика), така сьогоднішня, така пружна, гола геть. Без докучливих шмаркатих поетизмів, без дистилляції: житній зеківський, глевкий хліб, грубою сіллю присолонений! Хто з нас умів так?» [4, с. 347-348] Житня стилістика І. Світличного високо оцінена його побратимом як чесна і мистецьки майстерна. Ставимо завдання проаналізувати образ тюрми в поетичному циклі «Камерні мотиви», зокрема визначити екзистенціальні смисли ейдетики.

Цикл «Камерні мотиви» складається з 21 сонета. Перший «Інтродукція» розпочинається терцетом: «Ганебний зек, державний злодій / І волею богів естет... / Живцем вмурований у склеп, / Я влип по вуха. Годі! Годі! [3, с. 138].

Межовість екзистенційної ситуації, в яку потрапила людина, окреслена образом, де життя максимально наближене до смерті, уміщене в її володіння, проте не обірване. Сонетотворення як протистояння – екзистенційний вибір зека-естета, адже сонет – це його протест і самозбереження в умовах несправедливого ув'язнення.

Протягом усього циклу автор проводить паралелі між тюрмою і державою СРСР. Так у вірші «Шмон» зображено обшук в застінках, а в наступному «Вічний шмон» саркастично сказано про «спецнатреновані носи» на волі – редакторів («сановні пси»), цензорів («старі шакали») тощо. Цей сонет – погляд політв'язня не у стислий, оточуючий його простір тюрми, а за ґрати – у простір держави, яка заявила, що буде вічною як «союз нерушимый республик свободных», проте автор доводить, що вічним у ній є шмон – постійний політичний контроль, підозри, перевірки, репресії.

Самота – найважче випробування в камері. У одноіменному сонеті І. Світличний зображує тюремний інтер'єр і на його фоні – в'язня. «Параша. Ґрати. Стіни голі. / І сам ти – Божий перст. Сиди <...>» [3, с. 139]. У дальшому тексті йдеться про різку розмежованість, відчуженість просторів тюрми і світу поза її стінами. Твір має епіграф зі Стуса: «Самота самоти, / Вузол тиші...», І. Світличний солідаризується з товаришем, продовжуючи його поетичний мотив.

Чи можуть падати тюремні стіни? Чи може розв'язуватися вузол тиші? В уявному просторі – так, наступні в циклі після «Самоти» сонети «Парнас», «Вечірня містерія». «Відбій», «Сон» стверджують саме це. Тюрма не всевладна (ні в сенсі держави, ні в'язниці як її моделі) – сильна особистість з багатим внутрішнім світом знаходить хай тимчасову, хай уявну, але волю. У вірші «Парнас» відбувається втеча в художні світи друзів-поетів: «І враз ні стін, ні ґрат, ні стелі, / І хтось невидимий збудив / Світ Калинцевих візій-див, / Драчеві клекоти і хмелі <...>» [3, с. 140]

Сонет «Вечірня мелодія» відкриває простір небес, де «Здригнулися небесні сфери, / Й зоря достотністю Венери / Над телевежею зійшла» [3, с. 141]. Тюрма не зникає, її образ присутній у кожному вірші, «облуплений тюремний мур» лягає між зорями і в'язнем. Кожний вірш – це протест, це бій з тюрмою як явищем, ворогом, системою. У вірші «Відбій» зброєю є власна творчість: «Ритм

двобою / Пульсує в серці, і слова – / Незраджувані і незрадні – / Формують строфи, непідвладні / Шмональникам і судіям» [3, с. 141]. У «Сні» неволю побороють сновидіння, у яких на гостину приходять веселі друзі, як раніше, на волі. «Параша, «вічко» повертаються на свої місця з пробудженням, проте підйом, як і відбій, може втратити свою силу, бо ж «з ночі знову найде люду» – сновидіння не заборониш, і роздуми, і творчість, і пам'ять, і уяву. Це – хай тимчасові, але «втечі» з тюрми і водночас зброя у протистоянні з нею.

Сонети І. Світличного оприявляють такі особливості індивідуальної поетики, як майстерний і сміливий рух (думки, образу, інтонації, лексики) від суворості і жорстокої реальності існування невільника до філософського утвердження цінностей, які сильніші за неї.

У циклі прочитуємо різноманітні мотиви – викриття, відчаю, мовчання, слова, часу, вдячності, провини, козацького лицарства; художні світи віршів являють простори внутрішні (ліричного героя та інших персонажів) і зовнішні (від камери до містерії небесних сфер). Сонети «Завжди в'язень» і «Тюрма» уже назвами актуалізують простір в'язниці.

Текст сонету «Завжди в'язень» має подвійний зміст: соціальний і екзистенціальний. Акцентований займенник «сам» у першому катрені наштовхує на думку про два взаємопов'язані смисли образу тюрми: «Самі собі будуєм тюрми, / Самі в них потім живемо, / Самі себе стережемо, / Вже тюрем – маса, в тюрмах – юрми» [3, с. 145].

Поет пов'язує тоталітарний лад у державі, його репресивну практику зі страхом, породженим нею, страхом, який проникає в мільйони сердець і спонукає зводити тюрму в просторі власного «Я», ув'язнювати його ядро – екзистенцію.

Ліричного героя обурює покірність бранців, готовність будувати все нові й нові внутрішні мури. Автор досягає сарказму, використовуючи лексику радянського соцбудівництва: «А ми – нічого. Женемо / За муром мур, за муром мур ми. / Суботники! Аврали! Штурми!» [3, с. 145].

Поета обурює самонівелювання, відсутність власної волі, втрата суб'єктності, підкорення індивідуума *Das Man* (М. Гайдеггер) – до того ж неусвідомлене, самовиправдане: «Вже й ми – не ми. Воно само / Так склалося. Так повелося, / І так ведеться – здавна й досі» [3, с. 145].

«Ми» І. Світличного, як «людина маси» у Х. Ортеги-і-Гассета, не наважується ні взяти на себе провину в духовному рабстві, ні назвати винуватців соціально-психологічного тиску. Невольницька звичка нівелювати своє «Я» й лякливо обминати ім'я організатора цього екзистенційно руйнівного процесу оприявляється завдяки невизначеному «воно» та народно-розмовним мовним формулам: «Так склалося. Так повелося».

І. Світличний дає назву-характеристику покірним співгромадянам, яка вже стала афоризмом в українській мові: «Сліпонароджені в тюрмі» [с. 145]. Нездатність-небажання ідентифікувати світ навколо призводить до втрати самоідентичності. Не-бачення тюрми, якою був СРСР, веде до множення таких самих тюрем «у мініатюрі» – у внутрішньому просторі людського «Я».

Позиція ліричного героя І. Світличного, як завжди, чесна й мужня, це позиція сильної особистості, яка сама відповідає за своє існування. Саркастично звучить вервечка риторичних запитань, і мудро – екзистенціальний висновок: «Кому поскаржимося? На кого? / На чорта лисого? На Бога? / Тюрма – своя. І ми – самі» [3, с. 145].

Займенники відіграють важливу роль у цьому сонеті. «Ми» означає спільноту, яка асоціюється з поняттям-ідеологемою «радянський народ» і водночас викликає алюзію Шевченкового «люди» («О люди! люди небораки! / Нащо здалися вам царі?»). Займенник «самі» утворює поетичне кільце: ним сонет починається і завершується. У концептосфері вірша «самі» – звинувачення, суворая правда, відповідальність. Сонет, попри песимістичний заголовок, закликає до внутріш-

нього звільнення: людина має дивитися правді у вічі і брати на себе відповідальність за власне існування.

Наступний сонет «Тюрма» малює простір вічного в'язня. Епіграф «Ми серцем голі догола» взято з Шевченкового вірша «Во Іудеї во дні они...», де українська нація порівнюється з малим Ісусом Христом. Ісуса врятувала преправедная Мати, українці такої рятівниці не мають. «Та де ж нам тую Матір взяти? / Ми серцем голі догола! / Раби з кокардою на лобі!» – пише Т. Шевченко [5, с. 311]. І. Світличний, змальовуючи СРСР, використовує Кобзареві художні концепти, доводячи цією грою слів, що Радянський Союз є прямим спадкоємцем царської Росії у її імперській сутності.

Вірш починається з розповіді про дивний сон, але дивина не у веселій зустрічі з давніми друзями (як у сонеті «Сон»), а навпаки, у повторенні тюремної реальності, дивно зміщеної: «В тюрмі, за ґратами, в неволі / Мені приснилася... тюрма. / Але не ця. Ні ґрат нема, / Ні варти. І всього доволі» [3, с. 146].

Поет створює антиутопію як псевдорай, облудну ідилію. «І світ – ідилія сама» [с. 146]. У незаґратованій тюрмі «люди – стовпище моголів / З кокардами, а серцем голі; / Кричать, а мова в них німа» [3, с. 146]. Образ з послання «І мертвим, і живим...» («Німець скаже: «Ви – моголи». / «Моголи! моголи!») розвинуто в денаціоналізований народ без мови. Облуда в тому, що ідилія – насправді тюрма; кокарди (Конституція, права людини, соціальна справедливість, народовладдя) лише прикривають голі серця, відсутність духовних цінностей. Моголи не бачать тюрми, бо їм полуда очі заступила, вони чекають відпущення гріхів чи страти, не маючи сил подивитися на світ правдивим поглядом. І. Світличний називає екзистенційну причину масової покори в'язнів незримой тюрми: «І гупають о ребра-ґрати / Безвинно-заячі серця» [3, с. 146]. Образ тюрми набуває нових просторових рис: він переміщається у внутрішній світ людини, заґратованим є не вікно, а серце. Тюрма як будівля за муром; тюрма як країна з тоталітарним режимом; тюрма як упокорене, перелякане «Я» із серцем-невільником – таким є розвиток цього образу в «Камерних мотивах» І. Світличного.

Отже, образ тюрми в циклі сонетів «Камерні мотиви» твориться поетом у просторовому, соціальному і ментальному параметрах. Поет малює принизливий для людини побут, режим, ізоляцію політв'язня, протиставляючи тюрмі силу духа і творчість дисидента, упевненого в своїй правоті. Як тюрму зображено країну, у якій панує тоталітаризм імперського ґатунку. Причиною тривалого існування і першої, і другої неволі автор вважає існування тюрми на екзистенційному рівні людини, самоув'язнення серця через страх бути страченою. Потрійна модифікація образу супроводжується талановитими, несподіваними поетикальними прийомами: сарказм, натуралістична деталь, жаргонізми, лексика високого стилю, парадокс, контраст, літературні алюзії, науковий аналіз у формі поетичного мовлення, афористичність, простота синтаксису. Філософічність роздуму тяжіє до екзистенціалізму, ліричний герой сонетів, закинутий у час неволі і простір тюрми, здійснює вільний екзистенційний вибір: він обирає свободу, власну гідність, вільну творчість.

Література

1. Коцюбинська М. Іван Світличний, шістдесятник. Світличний І.О. У мене – тільки слово. Харків : Фоліо, 1994. С.5–27.
2. Кошелівець І. Передмова. Світличний І.О. Ґратовані сонети. Б. м. : Сучасність, 1977. С.7–12.
3. Світличний І.О., Світлична Н.О. З живучого племені Дон Кіхотів ; упорядн. Коцюбинська М.Х., Неживий О.І. Київ : Грамота, 2008. 816 с.
4. Стус В. «Іван – то моя любов найбільша» (уривки листів із неволі). Доброокий : Спогади про Івана Світличного / Ред. рада. Вал. Шевчук та ін.; Упоряд. Л. і Н.Світличні. Київ : Час, 1998. С. 346–348.
5. Шевченко Т. Зібрання творів: у 6 т. Т. 2. Поезія 1847-1861. Київ : Наукова думка, 2003. 784 с.

РЕПРЕСІЇ

ПРОТИ ЦЕРКВИ Й УКРАЇНСЬКОГО ДУХІВНИЦТВА
ЗА ЧАСІВ РАДЯНСЬКОГО СТАЛІНІЗМУ.

Духовність як основа державотворення

У БОРОТЬБИ З РАДЯНСЬКИМ ТОТАЛІТАРИЗМОМ: СПОВІДНИК ВІРИ УГКЦ: О. МИХАЇЛ КОСИЛО

Степан Борчук,

*доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*

Марія Санкович,

*вчитель вищої категорії суспільствознавчих дисциплін
Яблуниської ЗОШ І – ІІІ ст. м. Яремче*

Статтю присвячено дослідженню церковно-релігійного життя в Україні у період 1930-х – початку 1960-х років. Значна увага приділена напрямкам державної антирелігійної політики, розкрито соціальну складову діяльності церковно-релігійних організацій; основні завдання і напрями реалізації ідеології радянського комуністичного режиму, а саме політику, спрямовану на нищення духовності й моральних принципів і традицій народів; методи та засоби терору радянської комуністичної влади застосовані проти духовництва усіх конфесій, зокрема, тотальний ідеологічний тиск на віруючих, антирелігійна пропаганда, заборона друкування релігійних видань, закриття і нищення церков та монастирів, націоналізація всіх церковних земель, переслідування і фізичне знищення священнослужителів та членів їх родин. Показано, що антирелігійна кампанія в Україні була тісно пов'язана з руйнуванням українського села та розкуркуленням.

Ключові слова: УСРР, радянський комуністичний режим, релігія, церква, антирелігійна ідеологія, терор, репресії.

The article is dedicated to the completion of church-religious life in Ukraine at the period of the 1930s - the cob of 1960s rock. Significant respect is attached to the strands of the sovereign anti-religious policy, to the separate social warehouse of the church and religious organizations; main endeavors and direct implementation of the ideological and ideological joyful communist regime, and the policy itself, cramped on the impoverished spirituality and moral principles and traditions of the people; Methods that cause the terror of the joyous communist government to be voted against the spirit of confession, secrecy, the total ideological clutter on everyone, anti-religion propaganda, fence of the other religion, closed and beggar of the church and the monasteries, nationalization of all church lands, relocation and physical protection of the clergy and their members. It is shown that the anti-religion campaign in Ukraine was tied up with the ruins of the Ukrainian village and the roskurkulenniam.

Keywords: USSR, Radyansky communist regime, religion, church, anti-religion, ideology, terror, repressions.

Мета статті. Сьогодні, у час розбудови України як суверенної європейської держави, утвердження у суспільній свідомості гуманістичних цінностей, відродження національної пам'яті і духовної спадщини народу інтерес істориків до взаємовідносин держави і церкви як політичних інститутів та взаємовпливів культури духовної і політичної зростає. Це викликано тим, що дослідники з розсекреченням архівних матеріалів і документів отримали змогу вивчати проблеми, що довгий час відкидались, засуджувались, піддавались анафемі, від яких лицемірно відхрещувались й забували на віки [1, с. 313].

Історичні обставини, урядова політика радянської держави безумовно впливали на всі сфери буття тогочасного суспільства. Антирелігійна кампанія кардинально змінила життєві обставини духовних осіб, водночас породила різні форми опору такій урядовій політиці. Свідченням цього є, зокрема, біографії священників, які продовжували свою діяльність в умовах підпілля, особливо тих, які були висвячені вже в радянський період. Одним із них є світлої пам'яті отець Михаїл Косило.

«Найперше своїм покликанням я завдячую своїй переслідуваній, зневаженій, а відтак воскреслій Церкві. Просто я бачив цих людей, які у собі несли цю Церкву... Якщо говорити про особу священника, який справив вирішальний вплив на моє священниче покликання, — то це покійний Михаїл Косило, який довгі роки виконував обов'язок підпільного ректора підпільної духовної семінарії, що тоді розташовувалася в селищі Дорі біля Яремча. Для мене отець Михаїл Косило був учителем священничої жертвовності, ревності і чистоти. Завдяки його харизматичному — в доброму сенсі цього слова — впливові я рішився на цю дорогу, і саме в неодруженому стані, бо в тому часі послужити Церкві потрібно було до кінця» — так охарактеризував глава УГКЦ блаженніший Святослав Шевчук життєве подвижництво М.Косило [8].

Народився отець Михаїл Косило 20 грудня 1932 р. у с. Дорі поблизу Яремча на Надвірнянщині. Його батьки Василь і Катерина (з роду Спасюк) були ревними і побожними прихожанами УГКЦ й свідомими українцями — активними членами «Просвіти» та місцевої читальні. Так у релігійному й національному дусі виховували і свого сина, якому змалку прищеплювали любов до Бога і до рідної землі. Через те з приходом радянської влади у Дору, сім'я В.Косила перебуває під пильним оком радянських спецслужб. Наприкінці 1939 р. та в середині 1940-х рр.. родина в постійному очікуванні виселення з рідного краю. Саме в час малий Михась під впливом родинного виховання готується стати священником. Дідусь Спасюк Микола, який був паламарем місцевої церкви, навчив Михайлика прислужувати священникові під час богослужінь. Разом із своїми ровесниками малий Михась з шести років постійно щоденні Богослужіння у монастирській церкві св. пророка Іллі отців Студитського уставу. Вирішальний вплив на покликання до священничої кар'єри мав настоятель монастиря ієромонах Мирон Деренюка, ставши Михайлові духовним провідником на довгі роки [4, с.45]

У травні 1939р., переховуючись від більшовицького гоніння, до Дорянської парафії прибуває непохитний борець за людські душі та справу УГКЦ о. крилошанин Антоній Казновський. До цього часу о. Антоній Казновський був парохом с. Глубічок на Тернопільщині, відзначався активністю в українському русі, відстоюванні прав українського народу [2, с.158].

Запримітивши в молодому юнакові палке бажання служити УГКЦ, отець Антоній докладає всіх зусиль, щоб Михаїл Косило міг здобути богословську освіту в нелегких підпільних умовах. Виконуючи обов'язки дяка – регента,(1) Михайло студіює уціалі підручники з богословських дисциплін, у призначений час складає іспити з них перед професорами Львівської Богословської академії та Станіславівської семінарії. Серед них були славні діячі УГКЦ: Блаженний священномученик єп. Миколай Чернецький, Блаженний священномученик єп. Симеон Лукач, єпископ Іван Лятишевський та ін. Окрилені «хрущовською відлигою», о. Антоній Казновський та Михаїл Косило зробили відчайдушну спробу – зареєструвати греко – католицьку громаду в Дорі, зібравши понад тисячу підписів. Відбулися прилюдні богослужіння у власному домі о. Антонія, переобладнаного під каплицю. Доповідні листи агентів спецслужб привернули увагу чекістів до двох греко-католицьких сподвижників. Саме в цей час Михайло Косило закінчує навчання в підпільній Львівській Богословській академії, а 13 червня 1958 року Бл. свящ. муч. Єп. Миколай Чарнецький у домі Бл. свящ. муч. Єп. Василя Величковського надає йому дияконські та ієрейські свячення.

У роки Другої світової війни, періоду другого приходу «советів» ідейна і духовна позиція о. М. Косила кристалізувалася. У післявоєнні роки розпочинаються нові випробування для УГКЦ: вона заборонена і переслідувана та загнана в підпілля. Студитські ченці повністю розділили долю УГКЦ. Вони разом з іншими заклали духовну основу «катакомбної» УГКЦ в карпатському краї. Ця невідступність від віри, від своєї гнаної і переслідуваної церкви отців-студитів знайшла глибокий відгук у душі юного Михаїла. Приклад їхнього служіння, як і щира прив'язаність

до переслідуваних пастирів — отців-студитів стають його засадами його духовних орієнтирів. У цей період для нього авторитетом стає о. Антоній Казновський, якого у травні 1949 р. призначено на парафію в Дорі митрополитом УГКЦ Андреем Шептицьким з умовою виховати і поставити на ноги сімох дітей померлого пастиря парафії о. Глібовецького. Як капелан УГА о. М. Косило, як відмічає І. Луцький, був наділений від Бога даром проповідництва й ораторства, патріот з великим організаторським хистом та безстрашним характером, непохитний у своїх переконаннях [3, с.110]. о. Антоній Казновський, побачивши в молодому М. Косилі палку віру та вірну прихильність УГКЦ, докладає всіх зусиль, щоб надати Михайла можливість здобути богословську освіту у період підпілля УГКЦ. Він листом звертається до єпископа Івана Лятишевського, який відбував заслання у Джамбульській області Казахстану, з проханням про благословення на богословські студії для молодого Михайла і отримав дозвіл. Семінарійні заняття молодий студент-богослов Михайла поєднував зі щоденною працею, адже родина молодого підпільного богослова в 1950-х роках, як і весь народ, перебувала тоді у великій матеріальній скруті. Його близькі зв'язки з о. Антонієм Казновським, з переслідуваними монахами-студитами викликали зацікавлення його особистістю сталінських каральних органів. Постійні обшуки, «роз'яснювальні бесіди», численні виклики в Яремчанський міський військовий комісаріат чи відділ МДБ були тими методами, якими методами, якими органи радянського тоталітаризму прагнули зламати молодого богослова та відірвати його від «страшних уніатів» [8]. Але ці випробування тільки міцніше загартували майбутнього священника. Михайла Косило складає всі іспити за програмою Львівської богословської академії. Втім, духовна праця не обмежується тихими відправами. 1958 р. В СРСР епоха «хрущовської відлиги» з її лібералізацією та деєдалінізацією. У західних українців з'являється надія відновити справедливість — домогтися від влади легалізувати УГКЦ, яку «саморозпустили» ще в 1946 році. о. Антоній Казновський ініціює, а його учень Михайла Косило здійснює збір підписів для реєстрації греко-католицької громади у селі Дорі та звертається до обласних радянських та компартійних органів з проханням передати громаді парафії с. Дора монастирську церкву Св. Іллі. Михайлові Косилу вдається зібрати 1 250 підписів селян Дори. Відповіддю органів радянської тоталітарної влади стали репресії: 10 червня 1958 р. з обох взято підписку про невиїзд із с. Дори. 13 червня 1958 р. ісповідник віри єпископ Миколай Чарнецький висвячує Михайла на священника. А 25 червня того ж року в Яремчанському суді винесено вирок 80-літньому (3). А. Казновському: рік тюрми і п'ять років заслання (ст.56 – 21 ч.1.154 КК УРСР). До його учня о. Михайла Косила застосовано суворішу кару: два роки тюрми і 10 років виселення «за незаконну релігійну та антирадянську діяльність» [4, с.244].

У тюрмі о. Михайлу Косилу випала нелегка місія. Коли на його руках його наставник і учитель отець А. Казновський відходив у вічність уділити йому останнє святе Причастя. І хоча отець А. Казновський полишив цей суєтний світ, але він зумів передати своєму учневі незламну віру, священничу ревність і глибоке розуміння потреби послужити Богові до останнього свого земного подиху [5, с. 215]. «Ісус осолоджує наш гіркий смуток і помагає нам терпеливо нести свій хрест» — слова о. А.Казновського в останньому листі зі сталінського табору в Маріуполі. 15 січня 1962 р. о. Михайла було знову засуджено за ст. 209 ч. 1 КК УРСР до позбавлення волі у виправно-трудових колоніях посиленого режиму строком на три роки із засланням в Омську область [5, с. 215]. З початком 1970-х років о. М. Косила єпископом Іваном Слезюком призначено ректором підпільної духовної семінарії. З «косилівської» семінарії вийшло 20 священників. Серед них митрополит Василь Семенюк та багато отців-деканів. Ректора о. М. Косила вирізняла євангельська скромність та смирення. «о. Михайла був вільний від користолюбства, завжди скромненько одягнений, що в ті часи теперішній владика Семенюк запропонував одного разу семінаристам: «Складімося і купімо отцеві Михайлові плащ», — згадував згодом його учень о.-

митрат Іван Бойко [5, с. 215]. Тривалі контакти о.Михаїл мав із сестрами Студитського уставу в особі матері – ігумені Олени Вітер; сестрами згромадження Мироносиць в особі настоятельки с. Антонії. Широку мережу підпільних осередків охоплює о. Михаїл зі своїми вихованцями в Івано – Франківську, Коломиї, Надвірній, Яремчі, Чернівцях, Рахові, Підволочиську [8].

Широка релігійна діяльність викликала жорстку реакцію радянських спецслужб. Обшуки, допити, терор вдома й на роботі – такими були методи, якими тоталітарна влада прагнула зламати дух о. Михаїла. Навіть, у роки «горбачовської перебудови» репресії радянської тоталітарної машини продовжувались. Так, було конфісковано обрядові речі, богослужбові книги, іншу релігійну літературу. Але репресії радянської тоталітарної влади уже не могли зупинити наростаючої волі віруючих відновити діяльність УГКЦ. Так навесні 1989 р. о. Михаїл разом із високосвященними владиками Софронем Дмитерком ЧСВВ, Павлом Василюком, Іваном Семедієм та іншими священиками їде в Москву і добивається дозволу реєстрації Української Греко – Католицької Церкви. Так розпочався новий етап в історії УГКЦ та в житті о. Михаїла Косила. Під керівництвом о. Михаїла та його вихованців греко – католики повертають свої храми в м. Надвірній, м. Яремче, смт. Делятині, та селах: Стримбі, Гвозді, Красній, Фетькові, Дорі, Ямній, Лоєві, Назавизові, Яблуниці, Поляниці, Цуцилові, Пньові, Зелений та ін.. [6, с.122].

Наприкінці 1990 р., в умовах легалізації діяльності УГКЦ, виходу її із підпілля, о. Михаїл, з ініціативи і за дорученням владика-коад'ютора Павла Василюка, від'їждить на Буковину з емісійною діяльністю, де відновлює діяльність приходів УГКЦ: творить нові громади, відкриває й ремонтує занедбані храми, розпочинає регулярні богослужіння. У Чернівцях він організовує ремонт у занедбаному прокатедральному соборі Успення Пресвятої Богородиці, облаштовує церкву Покрови Пресвятої Богородиці (р-н «Садгора»). У м. Вижниці греко-католицька громада починає почергово відправляти богослужіння разом з римо-католиками в костелі святих Петра і Павла. о. Михаїл Косило разом зі своїми вихованцями реєструє громади в м. Глибокій, м. Заставні, смт. Путилі, смт Вашківцях; у с. Давидівці відкриває невелику церкву Пресвятої Тройці, домагається повернення громадам церков в с. Рідківцях та с. Топорівцях, с. Селятина. У жовтні 1991 року глава УГКЦ кардинал Мирослав-Іван Любачівський за віданість віри та УГКЦ нагородив о. Михаїла нагрудним хрестом з прикрасами та митрою. Цього ж року єпископ-ординарій Івано-Франківський кир Софрон Дмитерко призначив отця Михаїла деканом Чернівецьким з правами генерального вікарія на Буковині [5, с. 215].

10 листопада 2000 р. отець - митрат Михаїл Косило на 68-му році життя та 43-му році священства полишив цей суєтний світ, відійшовши у Вічність. Прах його покоїться на подвір'ї церкви Чуда Св. Архангела Михаїла в Дорі, поряд з могилою о. Антонія Казновського. «Спогадаємо сьогодні з найбільшою пошаною всіх тих, які в цім довгім часі випробування дали свідчення їхньої віри в Христа і в святу Церкву. Вони є присутні духовно між нами. Віримо, що їхня жертва і їхня молитва випросили для нас ласку нового початку», — так оцінював папа Іван-Павло II душпастирську діяльність новомучеників та ісповідників переслідуваної УГКЦ у XX ст.. «Ісповідник віри — це людина, що зазнала багато гонінь і мук за сповідання своєї віри. Таким був славної пам'яті о.-митрат Михаїл Косило, який відбув тюремні терміни за Христа в атеїстичній державі. А сьогодні, коли є нові структури Івано-Франківської митрополії УГКЦ, маємо пам'ятати про непомірні жертви й терпіння численних наших мучеників та ісповідників віри, які поклали за віру Христову своє життя на Божий вівтар, за духовну й державну волю українського народу. Мусимо віддати належне всім, мало відомим, невідомим священикам, монахам, монахиням, вірним УГКЦ, які з честю пройшли горнило випробування катакомбної Церкви та добре осмислити і прийняти їх благородний чин жертвності. Їх геройський подвиг надихає кожну праведну християнську душу до побожного життя й ревної праці. А головне — вони своїм

життям показують нам, як потрібно любити Бога, Церкву й Україну», — зазначав митрополит Івано-Франківський владика Володимир Війтишин [5, с. 215].

Таким чином, отець Михаїл у найтяжчий період історії УГКЦ був її активним захисником. Як відданий священник УГКЦ, він був чуйним вихователем, мудрим учителем, таїнственным хранителем душ сотень тисяч вірних УГКЦ. Особлива шана та пам'ять йому належить за те, що своїм життям він зумів зворушити серця багатьох юнаків, привести їх до пізнання Бога, відчутти у собі голос покликання до священства і посвятитися на служіння Христові в цілопальній жертві неодруженого стану.

Література

1. Андрухів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ крізь призму століть: історико-релігійний аспект / І. Андрухів, О. Лисенко, І. Пилипів. – Надвірна : Надвірнянська друкарня, 2010. – 500 с.
2. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950 рр.) / Б. Боцюрків. – Львів : Вид-во Укр. Католиц. ун-ту, 2005. – 268 с.
3. Луцький І. Створення Станіславської (Івано-Франківської) єпархії Української Греко-Католицької церкви / І. Луцький. – Івано-Франківськ, 2004. – 280 с.
4. Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільно-му житті України ХХ ст. / В. Марчук. – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 464 с.
5. Нагорняк В. Діяльність отця Михайла Косила / о. Василь Нагорняк // Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир»: до 130-річчя з дня народження блаженного Миколая Чарнецького. – Івано-Франківськ : Івано-Франківський богословський ун-т, 2014. – С. 215.
6. Полєк В. Нарис історії Івано-Франківської греко-католицької єпархії / В. Полєк // Шематизм Івано-Франківської Української Греко-Католицької Церкви станом на 10 листопада 1995 року божого. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1995. – С. 99–156.
7. Пашенко В. Греко-католики в Україні: від 40-х років ХХ століття до наших днів / В. Пашенко. – Полтава, 2002. – 615 с.
8. Ісповідник віри о. Михаїл Косило / Режим доступу: <http://ichistory.org.ua/2015/06/16/isповidnyk-viry-o-myhayil-kosylo/>

УДК 24

УКРАЇНСЬКА ДУХОВНІСТЬ І ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

о. Матей Михайло Гаврилів,

*ЧСВВ, кандидат богословських наук, ліценціат з Літургічних наук
Василіанського інституту філософсько-богословських студій*

Доповідь порушує питання біблійно-літургічної духовності так християнської, як і нехристиянської у її українській дійсності щодо минулого, теперішнього і майбутнього України.

Ключові слова: Любов, духовність, релігія, християнство, Літургія, глобалізація, вибір, відповідальність, свобода.

This Paper raises the issue of the Biblical, Liturgical, Spirituality both Christian and non-Christian in the context of the Ukrainian reality concerning the Past, Present, and Future of Ukraine.

Keywords: love, spirituality, religion, christianity, liturgy, globalization, choice, responsibility, freedom.

Вступ. У теперішні важкі і нелегкі часи не багато говорять чи пишуть про духовність, зокрема в Україні. Проблема пошесті коронавірусу COVID-19 і його пандемія у світі змушують землян - мешканців нашої планети боротися за виживання. Однак, людина не втрачає усвідомлення свого покликання до

духовного життя. Термін «духовність» рясніє розмаїттям різних визначень-дефініцій, починаючи від філософських і закінчуючи психологічними, в яких легко можна згубитися.²¹ Коли говоримо про «духовність» і «духовності», ми ризикуємо упустити з поля зору розрізнення між спрямуванням діяльності окремої особи чи навіть суспільства у ділянці культури, мистецтва, музики, педагогіки і под., яке, відтак, називають духовністю народу чи нації, і духовністю релігійною, зокрема християнською.²² У більш конкретному значенні, «духовність – це ніщо інше, як християнський спосіб життя у лоні церковної спільноти святим Євангелієм у Христі і у Святому Духові завдяки вірі, надії і любові»²³, а також сопричастя з усім Божим створінням, про що докладно сказано у документі *Laudato SI' (Славен будь)* Папи Франциска про екологічну повинність людини.²⁴

Поняття духовності. Духовність у біблійно-християнському значенні походить від третьої Особи Пресвятої Трійці – божественного і животворчого Святого Духа, на протигагу поняття «людського духа», у значенні культури, мистецтва тощо. Духовність належить до Святого Духа, який є головною дієвою Особою і Автором духовності. Святий Дух є один, однак діє в різних середовищах і відповідно до них. Він роздає кожному дари-харизми, як це бачимо під час події П'ятидесятниці. Вогненний язик – символ Святого Духа осів на кожному присутньому під час Його зшестя окремо, при цьому, Святий Дух всіх об'єднує, і не відбирає та не нищить різноманітності. Він діє у кожній особі відповідно до її особистості і її умов, у яких вона народилася, виростала та живе. Він її освячує і веде за Ісусом Христом до небесного Отця у найбільш сприйнятливий для неї спосіб. В небезпечних умовах Святий Дух, як Паракаліт-Утішитель, заступається за людину і допомагає їй мужньо відповідати на виклики чи переслідування і поводитися найправильніше (пор. Йо 14,26; 16,13; Мм 10,20). Такого християнина можна назвати у певному сенсі духоносним (пневматофором).

У своїй монументальній праці – посібнику, перекладеному різними мовами, зокрема українською,²⁵ Томаш Шпідлік, систематично упорядкував вчення про християнську духовність Сходу. Він, зокрема, підкреслює пневматологічний та епіклетичний вимір цієї духовності, а також говорить про поступове «одухотворення людини і цілого космосу».²⁶ Окрім цього він написав статті і книги про духовність слов'ян.²⁷

Найчастіше, клопоти у питанні духовності чи духовностей виникають через брак їхнього розрізнення або недоліки в упорядкуванні. Є багато різних крите-

²¹ Вистачить тільки погаянути в Інтернет. Напр.: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Духовність>
<http://www.pravda.com.ua/articles/2009/06/16/4026929/>
http://www.djereho.com/index.php?option=com_content&task=view&id=5271&Itemid=71
http://www.aratta-ukraine.com/text_ua.php?division=21
<http://www.newacropolis.org.ua/ua/study/conference/?thesis=4127>
http://effata.lids.lviv.ua/effata_old/content.php?article.18

²² Пор. Dizionario critico di teologia, (під керівництвом) Jean-Yves Lacoste, Edizione italiana a cura di Piero Coda Boria-Città Nuova, Roma 1998, pag. 1289.

²³ Maccise C., La spiritualità come stile di vita, in La vita consacrata e la sua missione nella Chiesa e nel mondo. IX Assemblea Generale Ordinaria del Sinodo dei vescovi, 2-28 ottobre 1994, Editrice «L'Osservatore Romano», Città del Vaticano 1994, p. 43.

²⁴ Francesco - Laudato SI', Enciclica, Roma, 15.05.24. Dato a Roma, presso San Pietro, il 24 maggio, Solennità di Pentecoste, dell'anno 2015.

²⁵ Томаш Шпідлік, Духовність християнського Сходу, ЛБА, Львів 1999 (упокоївся 16.04.2010, на 90-му році життя)

²⁶ TOMAS SPIDLIK, La spiritualità dell'Oriente cristiano, Manuale sistematico, Roma 1985, pag. 30.

²⁷ TOMAS SPIDLIK - Anima russa, La Fede e civiltà, 1959, N3, p.98-102; Il Cuore nella spiritualità russa, Neapoli 1982, p.49-73; Rinnovamento teologico secondo gli startsi russi, Communio, JacaBook, 1987, N96, p.154-171; Gli Startsi russi, Rivista di vita spirituale, Roma 1985, N39, p.58-73; Teofane il Recluso, Grandi mistici, 2, 1300-1900, Bologna, p.209-229; Theophan der Recluse, Grosse Mystiker, München, 1984, s.282-297; To the Anthropological Background of the Truth-Theory of Wl. Soloviev, 1983 p. 155-168. Пор. Владимир Соловьев, Духовные основы жизни, (1882-1884), Брюссель 1982.

ріїв для класифікації духовності. У найновішому Енциклопедичному словникові подано наступні критерії:²⁸

Етнічно-географічний (напр. духовність Сходу, духовність Заходу, італійська, французька, українська²⁹ і под.)

Богословський (напр. духовність троїчна, христологічна, пневматологічна, євхаристійна, марійська, літургійна і под.)

Аскетично-практичний, за чеснотами (напр. духовність Любові, покори, убозтва, покаєння, надолуження тощо)

Антропологічний чи *психологічний* (напр. духовність інтелектуалістична, спекулятивно-споглядальна, чуттєва, прагматична, світська і под.)

Професійно-становий (напр. духовність мирянська, священницька, чернеча, вчительська, право-охоронна, юридична, медично-охоронна і под.)

Історично-хронологічний (напр. древньо-християнська, середньовічна, модерна, барокова, сучасна)

Критерій засновників (духовність василіянська, венедектинська, студитська, і под.)

Можна ще додати і *релігійний критерій* чи *вид*, як ось *духовність*: християнська, юдейська, мусульманська, буддійська і под.

Духовність і духовні відчуття. Вже святий апостол Павло, зрештою, як й древні філософи, зокрема Платон,³⁰ розрізняє людину внутрішню-духовну і зовнішню-тілесну. (1Кор 2,14, 15,42-49). Внутрішня людина створена на образ і подобу Божу має здатність єднатися зі своїм Творцем у любові, а також схоплювати невидимий світ, наприклад, ангельський. Зовнішня ж людина, внаслідок надщербленості своєї природи первородним гріхом, тяжить до матеріального світу, до речей видимих, що їх схоплює своїми тілесними відчуттями. Справжнє поклонання людині, що належить до двох світів: матеріально-видимого і духовно-невидимого, полягає у тому, щоб вона під дією Святого Духа, долаючи свої обмеження через очищення і виконування чеснот, гармонійно поєднувала цих два світи, розвиваючи у собі духовні відчуття.³¹ Це стосується кожної людини, що народилася і живе під сонцем. Є різні путі і способи розвитку духовних відчуттів, починаючи від споглядання краси аж до містичних занурень у Неосяжне. На прикладі трьох різних осіб, що жили в різні часи і належали до різних народів можемо побачити цей спільний потяг до вищого, духовного, до Бога.

Перший випадок: Святий апостол Павло своє перше навернення до Христа пережив дуже бурхливо і навіть драматично, коли зустрівся з Ісусом, їдучи в Дамаск, щоб переслідувати юну християнську Церкву. Ці духовні переживання, боротьба і досвіди супроводжували його й далі. Ось що він пише:

«Чи треба хвалитися? Воно й не личить, але я таки приступлю до видіння та до об'явлення Господа. Я знаю чоловіка в Христі, що чотирнадцять років тому, – чи то було в тілі, не знаю, чи то було без тіла, не знаю, Бог знає, – був він узятий аж до третього неба. І знаю, що той чоловік – чи в тілі, чи без тіла, не знаю, Бог знає, – був узятий у рай і чув слова несказанні, яких годі людині вимовити. Таким буду хвалитися, собою ж не буду хвалитися, хіба лиш моїми немочами». (2Кор 12,1-5).

Другий випадок: Вільям Джеймс у своїй книзі-дослідженні *Розмаїття релігійного досвіду* виданої в Англії у 1910 році (яка досі не втратила свого зна-

²⁸ SPIRITUALITÀ, in *Dizionario Enciclopedico della spiritualità*, Città Nuova Editrice, Roma 1990, pag. 2384-2385

²⁹ 2 березня 2007 року в Римському Університеті духовності – «Teresianum» студент Папського Інституту св. Покрови о. Петро Козак з Івано-Франківської єпархії УГКЦ успішно захистив докторат написаний італійською мовою на тему: «Духовність українського народу». У своїй праці він з'ясовує цю тематику і додає, як годиться, до свого дослідження розлогу бібліографію.

³⁰ ARNOU R., *Platonisme des Pères*, DThC12 (1935), col. 2258-2395.

³¹ *Dizionario critico di teologia*, Jean-Yves Lacoste, Edizione italiana a cura di Piero Coda Boria-Città Nuova, Roma 1998, pag. 1290.

чення) систематично викладає на основі зібраних свідчень багатство духовного відродження і піднесення людини до найгарнішого стану – до святості.³² Ось свідчення одного священика: «Я пам'ятаю і те місце на пагорбі, де моя душа відкрилася Безконечному. Це була бурхлива зустріч двох світів, зовнішнього і внутрішнього. Немов би у безодні моєї душевної боротьби відчинилася інша безодня по той бік зір. Я був один на один з Тим, Хто мене створив і вчинив все прегарне у світі... Я вже не шукав Його, я відчував досконалу гармонію між Його духом і моїм. Звичайне відчуття зовнішнього світу облишило мене. Залишилася тільки радість».³³

Літургійна духовність. У західній богословській науці літургійна духовність визначається, як «поведінка християнина, який буде усе своє свідоме життя на справжньому виконуванні Літургії, таким способом, що вона стається «вершиною і джерелом» усієї його діяльності (пор. *Sacrosanctum Concilium* 10), щоб «пасхальна таїна остаточно сталася найвищим правилом життя».

За визначенням одного вченого, це можна було б ще повніше висловити ось так: «Літургійна духовність – це досконале (оскільки можливо) здійснення християнського життя, яким людина відроджена у святому таїнстві Хрещення, сповнена святого Духа, отриманого у святому таїнстві Миропомазання, і кормлена Небесним Хлібом у Літургії Слова та Євхаристії позначає усе своє життя цими трьома святими таїнствами з метою зростати на славу Божу у святості через відправи, через постійну молитву літургійного року і щоденну діяльність, уподібнюючись до розп'ятого і воскреслого Христові у надії остаточного майбутнього звершення, коли він прийде».³⁴

Іншими словами, для християн візантійсько-київської традиції, літургійна духовність – це цілковите введення людини у присутність неба на землі. Вистачить пригадати собі, що пережили свого часу князівські посланці у Константинополі під час Божественної літургії. Можна сміливо сказати, що богослужіння Київської Церкви безпосередньо вводять людину у інший, інакший, відмінний, нематеріальний, духовний світ, наповнений символікою відправ, іконами і співом. Космічний чи хронологічний час долається Божою вічністю, Божим «тепер». Літургійний гімн з'єднуючись з ангельським співом закликає учасників під час Служби Божої: «Ми Херувимів тайно являючи і животворящий Трійці трисвяту пісню співаючи, давайте всяку нині житейську відкладімо печаль» ввійти у цей божественний простір вічності, щоб засмакувати блаженство, яке нас очікує.

Святий апостол Павло посувається ще далі, коли закликає: «Тож благаю вас, брати, на милість Божу, віддати тіла ваші як жертву живу, святу, приємну Богові: богослужбу від вас розумну» (Рим 12,1). Папа Венедикт XVI пояснює:

«Це вказує на *loghikè latreia*, як божественне служіння, за цим висловом, розумне. В іншій формі, знаходимо це саме твердження в листі до Євреїв 13,15: «Через нього принесім завжди Богові жертву хвали, тобто плід уст, які визнають його ім'я». ... Тут Ратцінгер наводить пояснення Петра Хрисолога: «Унікальна жертва, в якій тіло офірується без тіла, і кров – без крові! ... Браття, ця жертва є натхнена прикладом Ісуса Христа, який пожертвував Своє тіло, щоб люди мали життя. Стає людиною, стає Божою жертвою і Божим священиком. Бог шукає віри, він не шукає смерті. Він прагне твоєї вірності, а не твоєї крові».

«Жертвоприношення людини полягає також і в слові. Жертвна молитва – це не тільки звичайна бесіда, але скоріш усього переміна нашого ества у логос, який єднає людину з Богом. Божественне богочитання включає в себе нас

³² William James, *The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature Being the Gifford Lectures on Natural Religion Delivered at Edinburgh in 1901-1902*, Издание журнала «Русская Мысль», Москва, 1910.

³³ William James, *The Varieties of Religious Experience*, Лекція II, Реальність невидимого.

³⁴ NEUNHEUSER B., *Spiritualità liturgica*, in *Nuovo Dizionario di Liturgia*, a cura di Domenico Sartore e Achille M. Triacca, Edizione Paoline, Torino 1993, 1325.

самих, щоб ми нашим єством з'єдналися зі Словом, достосовуючись до творчого Розуму. Ясно, що своїми силами ми не зможемо це досягнути і здаються, що все іде нанівець, аж ось приходить Логос, справжній Син Божий, який воплочується і стається сином людським, щоб принести себе в жертву на хресті».³⁵

Українська духовність - від поганської релігії до християнської. Кожен народ, як і кожна людина, повинні народитися двічі: природно і надприродно. Як друге народження людини в «купели пакибитизму» під час св. Таїнства Хрещення, так і духовне народження нації підпадає під вплив певних обставин і набуває характерні ознаки.³⁶ У цьому сенсі Український народ спочатку пережив своє духовне народження 988 року під час Хрещення Руси-України, а своє природне народжування переживає саме тепер після утворення і творення української держави, як нації. Щоправда, цей постійно кривджений народ завжди мав сильну волю до незалежності, за яку постійно платив дорогою ціною, однак, історичні обставини фатально цьому не сприяли.³⁷

Передумовами християнської духовності в Україні була поганська релігія, яка полягала у поклонінні різним богам – ідолам.³⁸ Тепер «поганин» в українській мові впрост означає «нехристиянин, нехрещений, язичник, нехрист». Дослідники маючи у руках три джерела³⁹: 1) звідомлення чужоземних письменників, зокрема записані в грецьких літописах; 2) найстарші літературні пам'ятники; 3) народний фольклор та перекази; приходять до висновку, що поряд з релігійним многобожжям наші предки сповідували монотеїзм, бо поклонялися одному верховному богові грому чи блискавки – Перунові. Вони також вшановували неживі предмети, як ось: камені незвичної форми, ріки, озера, криниці і окремі дерева, зокрема священний дуб, перед яким приносили у жертву когутів, хліб, тощо.⁴⁰ При цьому ці жертви приносили здійснювалися не у храмах-святинищах, яких археологи не виявили, але на жертовниках, на лоні природи.⁴¹ Природа займає визначне місце у народній духовності України і досі. Вона є «природним спогляданням» (*contemplatio naturalis*) в українській культурі і творчості. Жертви приносилися насамперед за душі померлих, які згідно з віруваннями, продовжували своє існування в лісах, на деревах, переважно на дубах. Східні слов'яни вшановували також тварин, серед яких: кабан, кінь, ведмідь, цап, змія, качка, зозуля, ворона тощо. Культ предків був загально розвинений. Наші предки вірили у загробне життя і в те,

³⁵ CARDINALE JOSEPH RATZINGER, *La teologia della liturgia*, Conferenza in «Notre Dame de Fontgombault», Francia (22-24 luglio 2001).

³⁶ *SPIRITUALITÀ DEGLI SLAVI ORIENTALI*, in *Dizionario Enciclopedico della spiritualità*, Città Nuova Editrice, Roma 1990, pag. 2330-2333

³⁷ «Дві тисячі років тому Ісус Христос проголошував свою науку в культурному середовищі того народу, серед якого Він жив. Святий апостол Павло проповідував грекам те саме Євангеліє в контексті їхнього світогляду. Завдяки дії Святого Духа в 988 році це ж Євангеліє було прийняте в культурі Руси-України. Український народ полюбив нову віру, що знайшла своє вираження в мові, пісні, мистецтві, музиці, звичаях... Українська культура стала християнською. Емігруючи до інших країн, принесли зі собою і свою віру в українських звичаях, обрядах, традиціях і культурі. В нових краях, в новому оточенні вони висловлювали віру у традиціях УГКЦ. Сьогодні Церква повинна знайти засоби передачі своєї віри через євангелізацію і катехизацію, беручи до уваги культурне середовище, в якому вона перебуває». Катехитичний правильник УГКЦ у 5-му розділі II-ї частини (ч. 75)

³⁸ Носова, Язычество в православии, Наука, Москва 1975.

Franjo Trugrančić, *Letteratura medievale degli slavi meridionali (dalle origini al XV secolo)*, Grottaferrata, Roma 1950, pag. 12-17.

³⁹ MEYER C.H., *Fontes historiae religionis slavicae*, Berlino 1931.

LÉGER L., *La mythologie slave*, Parigi 1901.

NIEDERLE L., *Manuel de l'antiquité slave*, Praga 1917, I-II, Parigi 1923-1926.

BRÜCKNER AL., *Mitologia slava*, Bologna 1922.

⁴⁰ Пор. напр. пісню: «Ой, ти, дубе, дубе», Червоная калинонька, Українські народні пісні, Пісенник, Київ «Музична Україна», 1988, с.24.25

⁴¹ Пор. пісню: «Ми підем, де трави похилі, там, де ясна далина, де у росах купуються зорі, і пісні окриляє луна».

що померлі охороняють своїх потомків. Після похорону відправляли тризну, спалювали тіло померлого, а кістки збирали у посудину і виставляли на стовпі біля роздоріжжя з тим, щоб померлий предок пильнував володінь своїх потомків. Родоначальник називався «чуром», або «щуром». Звідси вислів: «чур мене», тобто призивання предка на допомогу. Існувала також віра у домовика, який вважалися охоронцем сім'ї і якому клали поживу у миску і ставили її у куток для нього. Слов'яни, зокрема східні, мали свій пантеон богів, які уособлювали явища природи.⁴² Серед них: найбільш шановані боги Перун і Волос, а також: Рода і Ражанець, Сварега, Дажбог, Стрибог, Хорс, Мокоша, Ярило, Купала, Лель, Лад, Авсень, Коледа. Предки також виготовляли з каменю та дерева зображення богів – ідолів, з яких зберігся т. зв. Збручанський ідол (IX–X ст.).⁴³ Чи східні слов'яни мали касту жерців? На це питання важко відповісти, скоріш всього їхню функцію виконували князі та їхні відпоручники. Гарною рисою наших предків була віротерпимість, тобто повага до іновірців.

Взявши до уваги вищесказане, можна підкреслити, що такі елементи слов'янських вірувань, як монотеїзм, культ предків і пошана до величавої природи, як жертovníка, сприяли безболісному прийняттю християнства, яке переосмислило і християнізувало поганські звичаї та зберегло їх й досі в українському фольклорі. Що стосується просвітницької діяльності серед східних слов'ян, зокрема святих Кирила і Методія, яких вважають авторами кириличної і глаголицької абетки, а також перекладів богослужбових книг, то це питання, хоч дуже цікаве, не входить у нашу тему, воно вичерпно з'ясовано у дослідженнях різних авторів.⁴⁴ З прийняттям християнства духовність українського народу як і інших народів докорінно змінюється. Великою перевагою було те, що народ отримав нову релігію у зрозумілій йому слов'янській мові, яка стала офіційною мовою Церкви в Русі-Україні аж досі. Переклади Святого Письма й усіх богослужбових книг з віроучительної і богословської точки зору були точними отже ж, надійними. Більше того, переклади отримали офіційне потвердження зі сторони найвищої церковної влади в особі Папи Йоана VIII у 880 році.⁴⁵

Літургійна творчість, що постійно примножувала літургійне багатство помісних Церков, поступово стала офіційною і зобов'язуючою хоровою молитвою – Церковним правилом. Наші українські Церкви перейняли це багатство у візантійському обряді спочатку церковнослов'янською мовою, а відтак, і українською живою мовою і воно є їхньою об'єднуючою основою молитви. Літургійна українська духовність поряд з духовністю інших народів – це ніщо інше як вияв невинного процесу, актуалізація історії спасіння. Для прикладу візьмемо стихирі зі Служби всім Святам українського народу, яких названо «ісповідниками і свідками святого Євангелія»: «Гідно вшануємо сьогодні пам'ять первоцвітів християнства на українській землі і тих, що в переслідуванні за віру засяяли геройськими чеснотами, як справ-

⁴² ВАСИЛЬЕВ М.А., Особенности формирования и развития восточнославянского язычества, Интернет-журнал «Махаон», №10, июль-август 2000.

⁴³ Збруцький образ, який зберігається в Краківському музеї, був створений з вапняку, на поклади якого багаті Медобори, стояв на горі Богит до початку XIII ст. Ідол представляє собою чотириохгранный стовп висотою 2,67 м, розділений на три рівні-яруси, що відповідають уявленням слов'ян-язичників про три світи — небо, землю й потойбіччя. (Рыбаков Б.А., *Язычество Древней Руси*, «Наука», Москва 1987).

⁴⁴ Артамонов М.И., История хазар, Л., 1962.

Бернштейн С.Б., Константин-Философ и Мефодий, М., 1984.

Верещагин Е.М., Из истории возникновения первого литературного. языка славян. Переводческая техника Кирилла. и Мефодия., М., 1971.

Воскресенский Г., Кирилл-Философ, ПБЭ, т.10, с.246-79.

Евсеев И.Е., Заметки по древнеславянскому переводу Священного Писания, СПб, 1898.

⁴⁵ FRANJO TRUGRANCIC, *Letteratura medievale degli slavi meridionali* (dalle origini al XV secolo), Grottaferrata, Roma 1950, pag. 72.

жні Божі праведники і свідки Христового Євангелія, бо сьогодні в славі Божій вони моляться за спасіння душ наших»⁴⁶.

У свою чергу богослужби Требника-Евхологіона,⁴⁷ що містить у собі Чин Святих Таїнств, благословень, освячень, молебних піній, що ґрунтуються на Слові Божому, яке в більшості випадків читається, а самі молитви, особливо в анамнетичній (спогадувальній) їхній частині, завжди посилаються на Біблію так Старого, як і Нового Завіту.⁴⁸

Під час похоронного походу з хати до церкви і цвинтаря священник на прохання вірних зупиняється і читає святе Євангеліє, а люди клякають під нього, щоб слухати святе благовіщення і жертвувати його за усопшого.

Народна українська побожність. Святе Письмо і народна творчість. Народна українська побожність також надає певний простір для Слова Божого у побуті і вирішенні життєвих насущних труднощів. Окрім усталених церковних наспівів український народ у притаманній йому співучості витворив паралітургійні пісні на народні мелодії. Авторами цих пісень були невідомі і відомі поети, композитори, священники, монахи і монахині та миряни. Ці пісні, зокрема колядки і щедрівки, прості й зворушливі, співають люди у в церкві, в дорозі, вдома і під час прощ та під час народних масових урочистостей. Вражає те, що церковні пісні, переповідаючи зміст свята обов'язково ґрунтуються на читаннях Святого Євангелія. Такий спосіб інтерпретації можемо сміливо назвати народним переспівом Благовістя, своєрідним співаним народним. Синаксарем. Український народ у своїх церковних піснях, побудованих на спогадуванні подій в історії спасіння, воскресних, різдвяних, господських, богородичних, будє їх на неповторному і влучному посиленні на Святе Письмо.

Богогласник охоплює своїми піснями практично увесь літургійний рік з Дванадцятьма, Богородичними Святами, періодами Посної і Квітної Тріоди, празниками Святих.⁴⁹ Окрім цього є пісні окремо присвячені Богу-Створителеві, Ісусові Христові, не залишено поза увагою похорон та інші обставини життя. Всі ці пісні просякнуті великою любов'ю до Господа, до Пресвятої Богородиці, до Святих і до рідного українського народу. Не можна не згадати, що усі празники і врочисті події завершуються величним побажанням-молитвою «Многая і благая літа!» Слід сказати, що саме ця народна побожність була у часи комуністично-атеїстичного гніту вільним і спонтанним виявом народної християнської віри у колядках, святкуваннях іменин, уродин і ювілеїв, весіллях і похоронах.

Майбутнє української духовності в умовах COVID-19 – виклики і перспективи. Після пережитих переслідувань з боку комуністично тоталітарного режиму, який безрезультатно хотів збудувати духовний світ людини виключно на матеріалістично-атеїстичній основі, найбільшими викликами для духовності взагалі і для української духовності зокрема є:

- політична глобалізація,⁵⁰
- глобалізація економіки,
- урбанізація населення,
- міграція населення,
- секуляризація життя.

Суспільство, особливо у сильно розвинених і науково оснащених країнах, спрямовує і буде орієнтувати всі свої зусилля та інвестиції у таких напрямках: 1)

⁴⁶ Тропар Канона Утрени, с. 783.

⁴⁷ *Евхологон или Требник*, Типом и иждивенієм Инокков Обители Чина св. Василия Великого, Жовква 1926.

⁴⁸ Див. Додаток.

⁴⁹ Медведик Ю., Українська духовна пісня XVII-XVIII століть, УКУ, Львів 2006, стор. 169-226.

⁵⁰ У цьому питанні може допомогти ще й досі актуальна друкована і перевидана книга американського експерта Збігнева Бжезінського. Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard*, Basic Books, 1997. В укр. перекладі: Збігнєв Бжезінський, Велика шахівниця, Львів – Івано-Франківськ, «Ліеля-НВ», 2000.

в ділянці неживої матерії – додання простору і часу, 2) в ділянці живої матерії – захист життя і свободи людини (біоетика), захист ідентичності людини (зміна статі, клонування), захист живих істот (екологія), 3) в ділянці спекулятивних дисциплін – пошуки нових форм енергії і сприяння пришвидшеного поступу інформатики.

Духовність у відношенні до зовнішнього світу завжди займала і займатиме у майбутньому подвійну поведінку: 1) відкритість і сприйняття (соціальний, більш горизонтальний вимір), 2) замикання в собі і протистояння (контемплативний більш вертикальний вимір).

Це особливо проявлятиметься у поставі, зокрема чернецтва,⁵¹ яке є своєрідним барометром духовності і щораз більше буде переходити від громіздких, традиційних, структурних форм до невеличких, рухливих і динамічних спільнот зокрема у великих містах.⁵²

Буде також ще сильніше проявлятися діалектична напруга між теперішнім і есхатологічним майбутнім, зокрема у царині вартостей. У постіндустріальних країнах відповідальність за духовність щораз більше буде лягати на плечі мирян, в той час, як духівництво і чернецтво зменшуватиме свій вплив на маси.

У зв'язку з теперішніми випробуваннями щодо COVID-19, який спричинив багато клопотів, але також призвів релігійне життя християн до певного переосмислення.

Очільник УГКЦ блаженніший Святослав у своїй проповіді від 29.03 2020 *«Нові виклики потребують нових відповідей, навіть способом молитви Христової Церкви»*,⁵³ висловив дуже цікаві думки: «Сьогодні нам так важливо зрозуміти, що ми віримо не в ритуали чи обряди, а в живого Бога, якого обіймаємо нашою молитвою». «Наша молитва і піст не так потрібна Богові, як нам. Ми часто думаємо, що молитвою чи побожною практикою можемо примусити Бога зробити для нас чудо, і саме в той момент переживаємо те, що свого часу досвідчили апостоли, які не змогли зцілити юнака, хоча перед тим це уже робили. Христос їм каже, що є важливі справжня молитва і піст». «Сьогодні нам так важливо зрозуміти, що ми віримо не в ритуали чи обряди, а в живого Бога, якого обіймаємо нашою молитвою. «Час карантину розрізнити молитву за формою і змістом». «Той, хто не вміє відрізнити справжню молитву від ритуалу, у період карантину перебуває у страху, непевності, що молитва не дієва, адже нема звичної форми. Нові виклики потребують нових відповідей, навіть способом молитви Христової Церкви»

До цього можна додати, що: «Релігія речей почалася у християнстві тоді, коли почали ділити речі на святі і не святі, на чисті і нечисті». Прикладом тут може послужити досвід Апостола Петра, який зголоднів і захотілося йому їсти. Перед ним постала скатерка наповнена нечистою їжею. Петро відповівся від неї кажучи: «Я ніколи не їв нічого поганого й нечистого.» І знову залунав голос до нього: «Що Бог очистив, ти не погань.» Це сталося тричі, і зараз же річ ота піднялась на небо». (Дії 10,11-16). І, справді, у християнстві нема поділу на чисте і нечисте, бо сам Христос є основою християнської релігії. Він через своє Вплочення і народження, з'єднав божественну природу з людською і тим самим обожествив людину. Йдеться про обожествлення () не тільки людини, її природи, але також усього космосу. Досвід християн перших трьох століть і досвід УГКЦ та її вірних у підпіллі, які не мали жодних способів і можливостей виконувати ритуали щодо речей, допомагає нам саме тепер поставити віру, надію і любов на перше місце і навчитися розрізняти, завдяки поняттю обожествлення, чи обожнення (θεωσις) релігію Живого Бога від релігії речей, які з бігом часу,

⁵¹ AUGÉ MATIAS, Criteri o decalogo che devono guidare la integrazione tra la spiritualità liturgica e la spiritualità dei consacrati, <http://liturgia-opus-trinitatis.over-blog.it/216-index.html>

⁵² Поп. RIPARTIRE DA CRISTO, 12-13

⁵³ http://news.ugcc.ua/video/blazhenn%D1%96shiy_svyatoslav_nov%D1%96_vikliki_potrebuyut_nov_v%D1%96dpov%D1%96dey_nav%D1%96t_sposobom_molitvi_hristovoi_tserkvi_89140.html

починають затьмарювати велич самого Творця. Це, зрештою, стосується й усіх релігій світу. У цьому сенсі можна сказати, що теперішні випробування мають у якійсь мірі й позитивний вимір для нас і наступних поколінь.

Література

1. СВЯТЕ ПИСЬМО Старого та Нового Завіту, Переклад тексту о. Іван Хоменко, Видавництво Отців Василян, Місіонер 2008.
2. ARNOU R., Platonisme des Pères, DThC12 (1935), col. 2258-2395.
3. BRÜCKNER AL., Mitologia slava, Bologna 1922.
4. Dizionario critico di teologia, (під керівництвом) Jean-Yves Lacoste, Edizione italiana a cura di Piero Coda Boria-Città Nuova, Roma 1998.
5. DIZIONARIO ENCICLOPEDICO DI SPIRITUALITÀ, I, II, III, Città Nuova Editrice, Roma 1990
6. ЕВХОЛОГИОН ИЛИ ТРЕБНИК, Типом и иждивенієм Иноков Обители Чина св. Василя Великого, Жовква 1926.
7. GIOVANNI PAOLO II, RIPARTIRE DA CRISTO, ROMA 21.09.2001 in REGNO-DOC. n.13, 2002.
8. FRANCESCO - Laudato SI', Enciclica, Roma, 15.05.24. Dato a Roma, presso San Pietro, il 24 maggio, Solennità di Pentecoste, dell'anno 2015.
9. Joseph Ratzinger, La teologia della liturgia, Conferenza in «Notre Dame de Fontgombault», Francia (22-24 luglio 2001).
10. LÉGER L., La mythologie slave, Parigi 1901.
11. MACCISE C., La spiritualità come stile di vita, in La vita consacrata e la sua missione nella Chiesa e nel mondo. IX Assemblea Generale Ordinaria del Sinodo dei vescovi, 2-28 ottobre 1994, Editrice «L'Osservatore Romano», Città del Vaticano 1994.
12. MATIAS AUGÉ, Criteri o decalogo che devono guidare la integrazione tra la spiritualità liturgica e la spiritualità dei consacrati, <http://liturgia-opus-trinitatis.over-blog.it/216-index.html>
13. MEYER C.H., Fontes historiae religionis slavicae, Berlino 1931.
14. NEUNHEUSER B., Spiritualità liturgica, in Nuovo Dizionario di Liturgia, a cura di Domenico Sartore e Achille M. Triacca, Edizione Paoline, Torino 1993.
15. NIEDERLE L., Manuel de l'antiquité slave, Praga 1917, I-II, Parigi 1923-1926.
16. SPIDLÍK TOMAS, La spiritualità dell'Oriente cristiano, Manuale sistematico, Roma 1985.
17. ШПИДАК ТОМАШ, Духовність християнського Сходу, ЛБА, Львів 1999 (+16.04.2010, на 90-му році життя)
18. SPIRITUALITÀ DEGLI SLAVI ORIENTALI, in Dizionario Enciclopedico della spiritualità, Città Nuova Editrice, Roma 1990.
19. TRUGRANČIĆ FRANJO, Letteratura medievale degli slavi meridionali (dalle origini al XV secolo), Grottaferrata, Roma 1950.
20. William James, The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature Being the Gifford Lectures on Natural Religion Delivered at Edinburgh in 1901-1902, Издание журнала «Русская Мысль», Москва, 1910.
21. ZBIGNIEW BRZEZINSKI, The Grand Chessboard, Basic Books, 1997. В укр. перекладі: Збігнєв Бжезінський, Велика шахівниця, Львів – Івано-Франківськ, «Лісля-НВ», 2000.
22. Артамонов М.И., История хазар, Л., 1962.
23. Бернштейн С.Б., Константин-Философ и Мефодий, М., 1984.
24. ВАСИЛЬЕВ М.А., Особенности формирования и развития восточнославянского язычества, Интернет-журнал «Махаон», №10, июль-август 2000.
25. Верещагин Е.М., Из истории возникновения первого литературного. языка славян. Переводческая техника Кирилла. и Мефодия., М., 1971.
26. Воскресенский Г., Кирилл-Философ, ПБЭ, т.10.
27. Дьяченко Г., Полный церковно-славянский словарь, М. 1899.
28. Евсеев И.Е., Заметки по древнеславянскому переводу Священного Писания, СПб, 1898.
29. МЕДВЕДИК Ю., Українська духовна пісня XVII-XVII століть, УКУ, Львів 2006.
30. МОЛИТВОСЛОВ, Видавництво ОО. Василян, Рим-Торонто 1990.
31. Носова, Язычество в православии, Наука, Москва 1975.
32. Рыбаков В.А., Язычество Древней Руси, «Наука», Москва 1987.
33. СОЛОВЬЕВ В. С, Духовные основы жизни, Брюссель 1970.

ДИСИДЕНТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ О. ПРОКОФ'ЄВА ЯК НАСЛІДОК РЕПРЕСІЙ ПРОТИ ЦЕРКОВ ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТІЯН-БАПТИСТІВ У 50–60-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Олександр Лахно,

*кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри
всесвітньої історії та методики викладання історії*

Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

У статті аналізується роль О.Прокоф'єва в становленні опозиційного руху серед Євангельських християн-баптистів. Робиться спроба дослідження основних віх життя й діяльності досі маловідомого, але прославленого поміж одновірців члена Оргкомітету ЄХБ.

Ключові слова: *Євангельські християни-баптисти, дисидент, опозиція, репресії, Оргкомітет ЄХБ.*

In the article the role of O. Prokofiev in the making of oppositional movement among the Evangelical Christians-Baptists analyzed. Makes an attempt to research the main milestones of life and work of this till now little known, but famous among the people of the same faith, member of Organizational committee of ECB.

Keywords: *Evangelical Christians-Baptists, dissident, opposition, repressions, Organizational committee of ECB.*

За ініціативи радянського керівництва у 1944 році був створений офіційний орган внутрішнього управління церквою Євангельських християн-баптистів (ЄХБ) — Всесоюзна Рада ЄХБ (ВР ЄХБ). Ця структура виконувала роль буфера між атеїстичною державою та її віруючими громадянами євангельсько-баптистського спрямування. Документи архівів свідчать про тісну взаємодію між радянськими органами влади та діячами ВР ЄХБ. З цим явищем мирилися не всі віруючі. Досить значна їх частина не реєструвалася в органах державної влади та не підкорялася вказівкам духовного центру. Разом з такими незареєстрованими, тобто нелегальними, общинами ЄХБ з року в рік зростала невдоволеність діями ВР ЄХБ і серед частини зареєстрованих громад. Деякі дослідники історії євангельсько-баптистського руху в СРСР таких невдоволених нараховують близько половини всіх віруючих цього протестантського релігійного напрямку.

Упродовж 50-х років минулого століття протест невпинно наростав, починають виокремлюватися особистості, які в подальшому стануть лідерами опозиційного організаційно оформленого руху в середовищі церкви ЄХБ. Після повернення з місць позбавлення волі майбутні церковні очільники стають достатньо відомими не лише для каральних органів, а й для одновірців.

Одним із перших і найбільш відомих серед пресвітерів-прибічників незалежної церкви ЄХБ був Олексій Федорович Прокоф'єв. Його неодноразові притягнення до кримінальної відповідальності та тривалі терміни ув'язнення за релігійні переконання є незаперечними доказами вагомості пресвітера серед віруючих. Саме його підпис фігурував під кожним офіційним документом так званої «Ініціативної групи зі скликання всесоюзного з'їзду ЄХБ у СРСР» та Оргкомітету ЄХБ упродовж серпня 1961 року — травня 1962 року.

Доля цієї людини досить суперечлива. З одного боку, О.Прокоф'єв — активний функціонер альтернативної до офіційної церковної структури організації, а з другого — за аморальну поведінку його було відлучено від неї. Але, незважаючи на особисті мотиви, діяльність О.Прокоф'єва увійшла до літопису опозиційного руху в євангельсько-баптистському братстві як зразок самопожертви заради справедливості та своїх релігійних переконань.

Радянська історіографія дає нам обмаль інформації щодо особистості та долі О. Прокоф'єва. Навіть спеціально присвячені праці тільки в негативному ракурсі висвітлюють окремі факти із життя нелегального пресвітера, удаючись до голослівних звинувачень і критики відносно його «антирадянської діяльності» [1; 2; 3; 4]. Лише в небагатьох доробках знаходимо більш структуровані підходи до з'ясування діяльності О. Прокоф'єва. Це монографії Г. Максиміліанова [5] і П. Яшина [6]. Ці автори наводять коротку біографічну довідку, часто з різними датуваннями й беззаперечним викладенням офіційної позиції ідеологічної пропаганди про «антирадянську діяльність» «підпільного проповідника», майже дослівно повторюючи рішення суду у справі О. Прокоф'єва. Певне інформаційне навантаження несе невелика редакційна замітка про судовий процес у Жданові над «злочинцем-баптистом» у 1962 році у журналі «Наука и религия» [7].

Сучасна історіографія ще «бідніша» відносно біографічних даних О. Прокоф'єва за радянську. Серед розвідок, де хоча б згадувалася діяльність пресвітера, маємо тільки дослідження конфесійного характеру або праці дослідників інших релігійних напрямів. У цілому фрагментарну інформацію можна віднайти у конфесійному виданні «История Евангельских христиан-баптистов в СССР» (1989 рік) [8]; монографіях Д. Константінова [9], В. Заватського [10], Ю. Крючкова [11], Л. Мітрохіна [12]; публікації А. Сінічкіна [13]. Як правило, у них діяльність О. Прокоф'єва не є спеціальним предметом дослідження, вона розкривається частково на фоні всесоюзного протестного руху серед віруючих ЄХБ. Тому без залучення архівних джерел неможливо дати характеристику діяльності пресвітера. О. Константінов називає О. Прокоф'єва «ініціатором і духовним вождем релігійного руху спротиву серед Євангельських християн-баптистів» [9, с. 59]. Але героїчна доля цієї людини згасла у небутті.

Народився О. Прокоф'єв у 1915 році в Ішимі (Західний Сибір, Росія). До війни працював учителем математики та хімії в одній з білоруських шкіл. Свого часу був членом ВЛКСМ і навіть, за його ж словами, кандидатом у члени партії. У 1937 році у складі делегації радянських учителів їздив до Фінляндії з метою ознайомлення із системою освіти цієї країни. З поверненням додому отримав ярлик «антисовєтчика» у зв'язку з «публічним вихвалянням шкільної освіти за кордоном і критикою на радянську дійсність» [14]. Як результат, восени 1941 року був засуджений за статтею 58 Кримінального кодексу РРФСР до 10 років позбавлення волі й висланий до Сибіру. В одному з таборів у Норильську познайомився з віруючими — баптистами та п'ятидесятниками, прийняв водне хрещення за баптистським обрядом і став активним проповідником. Після відбуття покарання по завершенні війни О. Прокоф'єв повертається до Білорусії. Там він розпочинає активну діяльність, залучає до церкви дружину та дочку, а також значну кількість знайомих. Через тиск з боку репресивних органів у 1949 році переїздить до Дніпропетровської області УРСР, де закликає протестантів до непокори світській владі, рекомендує створювати спеціальні молодіжні релігійні гуртки тощо [5, с. 39]. У 1950 році О. Прокоф'єв зустрічався з дочками відомого ідеолога баптизму Каргеля. Того ж року був затриманий у Норильську через пропаганду релігії в таборах і відправлений етапом до Дніпропетровська. Там наприкінці 1953 року — початку 1954 року «бродячого проповідника» (так його називали представники офіційних органів влади) знову було засуджено. Цього разу на 25 років ув'язнення [10, с. 186].

У 1957 році достроково звільнений за амністією й повернувся до сім'ї, котра на той момент уже проживала у місті Волноваха Сталінської області (нині — Донецька область). Близько 1,5 року адміністративні органи не помічали релігійної діяльності О. Прокоф'єва. Але з 1958-1959 років він зі ще більшою енергією продовжує свою проповідницьку роботу по створенню підпільних нелегальних груп віруючих ЄХБ. Основним об'єктом його впливу стала віруюча молодь, з окремих представників якої на території Сталінської, Харківської й інших об-

ластей України утворювалися релігійні групи так званих «молодих баптистів» [9, с. 59]. Але вплив О.Прокоф'єва не обмежувався лише територією України. Достеменно відомі факти його постійного листування з общинами ЄХБ Середньої Азії та Сибіру з метою активізації опозиційних до ВР ЄХБ настроїв поміж тамтешніх віруючих. Крім цього, він постійно перебував у переїздах, мандруючи теренами Радянського Союзу та спілкуючись з єдиновірцями [14].

О.Прокоф'єв відігравав провідну роль у створенні та діяльності Ініціативної групи зі скликання надзвичайного всесоюзного з'їзду ЄХБ аж до свого чергового арешту у травні 1962 року. Оскільки першим підписантом під офіційними документами Ініціативної групи був О.Прокоф'єв, то й увесь опозиційний рух серед віруючих в атеїстичній пресі й радянській науково-популярній літературі отримав назву «прокоф'ївці». Зокрема, підпис пресвітера стоїть під такими основними документами Ініціативної групи та Оргкомітету: а) перше послання до Президії ВР ЄХБ від 13 серпня 1961 року [15]; б) перше послання до церкви від 23 серпня 1961 року [15]; в) проект «Положення про Спілку ЄХБ у СРСР» від 26 листопада 1961 року [16]; г) друге послання до Президії ВР ЄХБ від 23 січня 1962 року (фактично за підписом тільки Г.Крюкова) [17]; д) повідомлення для ВР ЄХБ від О.Прокоф'єва (13.02.1962) про підтримку ним другого послання та власний підпис під ним [17]; е) друге послання Оргкомітету до церкви від 23 січня 1962 року [17; 18]; ж) повідомлення про утворення Оргкомітету церкви ЄХБ у СРСР від 25 лютого 1962 року [16, с. 32-33]; з) пам'ятна записка Раді у справах релігійних культів при РМ СРСР від 13 березня 1962 року [19].

Показовий судовий процес над одним із керівників Оргкомітету ЄХБ О.Прокоф'євим відбувся 21 серпня 1962 року у місті Жданові Донецької області у клубі колгоспу імені Кірова. На засіданні було близько 200 чоловік присутніх, з яких 27 чоловік свідків, всього лише 10-15 віруючих, а всі інші — спеціально надіслані робітники-атеїсти підприємств і будівництв міста Жданова [20].

Погляди самого О.Прокоф'єва на релігійну ситуацію в Радянському Союзі найбільш повно розкрилися в його захисній промові. У ній він гостро розкритикував політику компартії та держави щодо релігії й церкви, проаналізував та заперечив більшість основних положень радянського законодавства щодо релігійних культів, а також засудив дії представників духовного центру церкви — ВР ЄХБ. О.Прокоф'єв доводив існування в СРСР переслідувань церкви, репресій щодо служителів культу, прямого втручання держави у справи релігійних організацій через структури Ради у справах релігійних культів. Радянське законодавство про релігійні культи назвав сатанинським, а ВР ЄХБ — знаряддям держави по ліквідації проявів релігійності радянських громадян. Проповідник вимагав свободи релігійної пропаганди, місіонерської діяльності та реєстрації релігійних організацій без винятку [20].

Примітно, що на більшість закидів О.Прокоф'єва у бік державних органів влади і самих представників суду останні не змогли віднайти необхідних аргументів, щоб продемонструвати гідну відсіч. Це було проявом слабкої підготовки до судового процесу судді, прокурора та громадського обвинувачувача, їх незнання радянського законодавства про релігійні культи та шаблонним підходом до ведення судового засідання. Показовий факт: суддя запитав обвинуваченого: «Чому Ви не працюєте у сфері матеріального виробництва?», на що О.Прокоф'єв відповів запитанням на запитання: «А Ви, громадянин суддя, чому не працюєте у сфері матеріального виробництва?» [21].

У результаті цього показового судового процесу О.Прокоф'єва за частиною I статті 209 Кримінального кодексу УРСР було засуджено до п'яти років ув'язнення та п'яти років заслання (до речі, це максимальне покарання за вказаною статтею тогочасного Кримінального кодексу) [21].

Пізніше у своїх листах до різних владних структур дочка О.Прокоф'єва Ніна Олексіївна опротестовувала хід і рішення Жовтневого народного суду

міста Жданова. Зокрема, вона говорить про неправильну кваліфікацію судом вчинків пресвітера О.Прокоф'єва. Н.Прокоф'єва переконана, що релігійна діяльність батька мала кваліфікуватися слідчими органами лише за частиною II статті 209 Кримінального кодексу УРСР. Але суд виніс рішення за частиною I статті 209 з максимальним терміном покарання. До того ж, на переконання дочки засудженого, для цього були використані неправдиві та необґрунтовані факти, не завжди щирі показання свідків обвинувачення [22]. У свою чергу радянська пропаганда одразу ж розповсюдила інформацію про суд над О.Прокоф'євим. Його публічно звинуватили в «антирадянській пропаганді», «наклепі на радянську дійсність», «оголошенні радянських законів сатанинськими» [7, с. 32].

Перебуваючи в ізоляторі КДБ при Раді Міністрів СРСР упродовж червня-вересня 1966 року О.Прокоф'єв написав листа до віруючих євангельсько-баптистського спрямування. У ньому він знову підтвердив своє негативне ставлення до керівництва ВР ЄХБ, визнав ряд власних помилок з окремих питань і вчинків. Характерно, що працівників ВР ЄХБ у цьому документі заарештований називає «найбільшими злочинцями та найсильнішими «атеїстами», оскільки якщо священик порушує вчення Бога, то цим він стверджує, що Його немає» [23]. Будучи на засланні упродовж 1967-1972 років О. Прокоф'єв несподівано стає перешкодою для своїх соратників. У 1967 році він знову пише відкритого листа своїм одновірцям, у якому цілковито змінює акценти у трактуванні відродження духовності [24; 25]. Результатом такої «самодіяльності» О.Прокоф'єва стало його відлучення від церкви рішенням Ради Церков ЄХБ у 1969 році. Подальша його доля нам достеменно невідома.

Таким чином, із самого початку активізації опозиційних настроїв окремих віруючих до діяльності офіційного релігійного центру ЄХБ чітко виявилася незгода з діючим на той час радянським законодавством про релігійні культу. Це говорить про паралельне існування опозиційності як внутрішньоцерковної, так і до «зовнішнього світу» – до радянської держави та її представників. Прибічником обох векторів спротиву був О.Прокоф'єв. Завдяки своїй активності він увійшов до історії як один із лідерів початкового періоду діяльності «ініціативників». Саме його підпис, поряд із підписом Г.Крючкова, фігурував чи не на всіх офіційних документах Ініціативної групи та першого періоду діяльності Оргкомітету ЄХБ аж до його арешту 1962 року. Його діяльність у релігійній площині пройшла шлях від ініціативи створення окремої церкви ЄХБ до таємного відлучення від неї за досі остаточно не з'ясованих обставин.

Література

1. Арестов В.Н. Религиозный экстремизм: содержание, причины и формы проявления, пути преодоления. Харьков: Вища школа, 1987. 150 с.
2. Арестов В.Н. Баптизм без маски (Критика идеологии и практики современного баптизма). К.: Вища школа, 1983. 121 с.
3. Арсеньев В.А., Данилов В.И. Баптисты-раскольники – кто они?: Документально-публицистический очерк. Харьков: Прапор, 1980. 89 с.
4. Лялина Г.С. Баптизм: иллюзии и реальность. М.: Политиздат, 1977. 175 с.
5. Максимилианов Г.Г. Баптисты-раскольники. Кто они? Донецк, 1970. 52 с.
6. Яшин П.П. О современном баптизме. Харьков: Прапор, 1973. 80 с.
7. Факты обличают. Наука и религия. 1963. №1. С. 32.
8. История Евангельских христиан-баптистов в СССР. М.: ВСЕХБ, 1989. 624 с.
9. Константинов Д. Религиозное движение сопротивления в СССР. Канада: Изд-во СБОНР, 1967. 71 с.
10. Заватски В. Евангельское движение в СССР после второй мировой войны. М.: ИЦ-Гарант, 1995. 560 с.
11. Крючков Ю.К. Внутрицерковное Движение ЕХБ в бывшем Советском Союзе. Сакраменто, 2001. 70 с.
12. Митрохин А.Н. Баптизм: история и современность. СПб.: РХГИ, 1997. 480 с.

13. Синичкин А. От Инициативной группы к Оргкомитету. Богословие и богословское образование в современном обществе: актуальные вопросы теории и практики. Сборник материалов конференции Богословского общества Евразии. Одесса: Богословское общество Евразии, 2002. С. 86-109.

14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України). Ф. 4648. Оп. 4. Спр. 301. Арк. 99.

15. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 2. Спр. 413. Арк. 76-79зв.

16. Архив Самиздата №770. Собрание документов Самиздата: В 30-ти т. Мюнхен: RL/RFE Research Institute, 1972-1978. Т. 14. С. 22-32.

17. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 2. Спр. 388. Арк. 1.

18. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 2. Спр. 381. Арк. 72-78.

19. Архив Самиздата №771. Памятная записка (13.03.1962). Собрание документов Самиздата: В 30-ти т. Мюнхен: RL/RFE Research Institute, 1972-1978. Т. 14. С. 5-8.

20. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 4. Спр. 326. Арк. 50.

21. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 2. Спр. 371. Арк. 52.

22. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 2. Спр. 456. Арк. 267-268зв.

23. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6291. Арк. 33.

24. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 5. Спр. 72. Арк. 128-129.

25. Архив Самиздата №817. Прокофьев А. Письмо к единоверцам из сибирской ссылки с призывом отмежеваться от ВСЕХБ, 1967 г. Собрание документов Самиздата: В 30-ти т. Мюнхен: RL/RFE Research Institute, 1972-1978. Т. 15. С. 1-3.

УДК 3.072.2:271-788-055.2-46"1953/1980"

ФОРМИ КОНТРОЛЮ ОРГАНІВ ВЛАДИ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ЖІНОЧИХ ЧЕРНЕЧИХ СПІЛЬНОТ УГКЦ (1953 – 1980-Х РР.)

с. Андрія (Ольга) Маслій

*кандидат історичних наук, доцент кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін Івано-Франківської академії
Івана Золотоустого, Згромадження сестер мироносиць*

У статті досліджується нелегальна діяльність жіночих чернечих спільнот Української Греко-Католицької Церкви після їх ліквідації сталінським тоталітарним режимом на території західних областей Української РСР з 1953 р. до першої половини 1980-х рр. Основну увагу приділено аналізу форм контролю радянської влади щодо жіночих монаших спільнот з метою їхньої остаточної ліквідації, розкрито способи тиску владних структур на діяльність монашества.

Ключові слова: *контроль органів влади, діяльність жіночих чернечих спільнот, Українська Греко-Католицька Церква.*

The article focuses on the illegal activities female monastic communities of the Ukrainian Greek Catholic Church after their elimination by Stalin's totalitarian regime in the western regions of the Ukrainian SSR from 1953 to middle of 1980s. The article deals with the analysis of forms and methods of the Soviet government's policy concerning women religious communities to their final elimination, it reveals the pressure of the authorities on the activities of monasteries.

Keywords: *control of authorities, activities of women's monastic communities, Ukrainian Greek Catholic Church.*

Вагомий внесок у розвиток національного руху і духовно-культурного життя українців зробило монашество Української Греко-Католицької Церкви (далі – УГКЦ). Однак у XX ст. під владою радянського партійно-тоталітарного режиму

чернецтву УГКЦ довелося пережити період заборон і тотального переслідування. Сталінський режим у другій половині 1940-х рр. намагався ліквідувати УГКЦ та її складові інституції включаючи чернецтво. Усі монастирі влада закрила, частину черниць було ув'язнено, а інші були вигнані з монаших обителей.

Зміна партійного керівництва після смерті Й. Сталіна і початок хрущовської «відлиги» дали початок новому етапу в діяльності УГКЦ – «катакомбному». Основними промоторами церковного життя в підпіллі були єпископи, священники, монахи, монахині й миряни, які залишалися вірними релігійним переконанням. Однак їхня діяльність упродовж періоду заборони УГКЦ супроводжувалася переслідуваннями, застрашуваннями, ув'язненнями представниками державних органів контролю. Радянська влада продовжувала вести систематичну кампанію проти Церкви з метою домогтися її остаточної ліквідації і дискредитації в очах суспільства.

Джерельною базою для цієї розвідки послужили матеріали Державного архіву Івано-Франківської області (ф. Р-388), Державного архіву Львівської області (ф. Р-1332), Державного архіву Тернопільської області (ф. Р.-3241 та ф.П.-1), Галузевого державного архіву Служби безпеки України в м. Києві (ф.65) та матеріали зібрані Інститутом історії Церкви Українського Католицького Університету (Львів), що дозволили висвітлити форми контролю органів влади за діяльністю жіночих чернечих спільнот.

Як свідчать архівні матеріали, державні органи радянської влади використовували різноманітні засоби контролю за діяльністю жіночих чернечих спільнот: скрупульозний збір інформації про богопосвячених осіб УГКЦ, прослуховування помешкань, «агентурні розробки» членів жіночих чернечих спільнот, строгий контроль за вхідною і вихідною кореспонденцією, «профілактичні розмови» з монахинями, застрашування, переслідування тощо. Нестерпні умови життя для черниць створювала потужна антирелігійна й антиуніатська пропаганда в УРСР.

Упродовж нелегального існування чернечих спільнот, від часу ліквідації всіх монастирів у 1950 р. аж до легалізації УГКЦ 1989 р., усі черниці, які прийшли в монастир до офіційної заборони Церкви, перебували на обліку в уповноваженого Ради в справах релігійних культів. Радянські адміністративні органи, відновивши свою владу в Галичині на завершальному етапі німецько-радянської війни влітку 1944 р., розпочали збір детальної інформації про кожен черницю.

У період сталінського режиму монахинь неодноразово викликали в Народний комісаріат внутрішніх справ, де їх розпитували про особисті біографічні дані (рік народження, імена батьків, родичів, рід заняття, причину вступлення до монастиря, освіту, місцевості проживання тощо), можливий контакт з німецькими окупантами під час війни, священниками УГКЦ та ін. [15, арк. 9–11]. Зібрана інформація про монахинь зберігалася в уповноваженого Ради в справах релігійних культів у кожній області, який здійснював контроль за функціонуванням нелегальних чернечих спільнот.

Протягом усього періоду заборони УГКЦ у Дрогобицькій (до 1959 р.), Львівській, Станіславській (з 1962 р. – Івано-Франківській) і Тернопільській областях здійснювався контроль обласними уповноваженими за діяльністю і кількістю монахинь. У 1962 р. голові Ради в справах Російської православної церкви при РМ СРСР В. Курєдову в Москві було надіслано «Інформаційне повідомлення про хід виконання плану заходів Ради в справі ліквідації залишків унії», написане уповноваженим Ради по Львівській області М. Винниченком. Він повідомляв, що «монашого елемента на території області нараховується 421 особа <...> Уніатські священники опираються на монаший елемент і залишки груп монахинь Орденів «Василіянок», «Студиток», «Служебниць», «Св. Вінкентія». У Львові таких груп є п'ять, а в районах Львівської області діє 22 такі групи» [17, арк. 1, 2].

Для органів влади, як правило, був добре відомий поділ черниць УГКЦ на чини, згромадження і монастирі. У звітах уповноваженого, крім даних про місце проживання, праці, традиційно зазначалося, до якої чернечої спільноти належить дана

особа: «василіянка», «йосифітка», «служебниця» та ін. Дуже рідкісними були записи представника державних органів влади, – «невідомо якого чина» [18, арк. 17–20]. В. Куроедов отримував дані не тільки про кількість черниць на території Львівської області, але й інформацію про настоятелів цих спільнот. «Дві групи монахинь ордену «св. Вінкентія», – писав він у 1962 р., – очолює настоятелька Поппе Аліція (с. Єлизавети Аліція Поппе – с. А. М.), піддана Бельгії. Дві групи монахинь ордену «василіянок» очолює ігуменя Слободян (м. В. Слободян – с. А. М.). Одна група монахинь «служебниць» на чолі з монахинею Дубик (с. Андрея Дубик – с. А. М.)» [17, арк. 2].

Під особливим наглядом органів влади перебували будинки, де проживали черниці після закриття монастирів, особливо ті, де було більше п'яти монахинь. Такими будинками до 20 сестер у Львові жили монахині ЗСМСВ на вул. Куйбишева, 12/12 (тепер вул. І. Огієнка) та сестри Служебниці на вул. Мучній 43/5 (до 10 черниць), а також сестри Пресвятої Родини в м. Долина Івано-Франківської області, що мали спільноту до семи осіб та інші [16, с. 131].

Галузевий архів Служби Безпеки України в м. Києві містить фонд колишнього КДБ під назвою «Групова агентурна розробка» [19]. Матеріали даного фонду подають інформацію про форми контролю працівників КДБ за впливовими діячами Церкви: вербування осіб, які були залучені в «розробку»; строгий контроль за листуванням; використання так званої «літерної техніки» – це спеціально сконструйовані або пристосовані технічні пристрої (радіоелектронні, оптичні, інфрачервоні, кіно-фотографічні і т. п.), призначені для таємного застосування органами КДБ у цілях отримання оперативної інформації.

Дослідник церковної історії Роман Скакун у статті «Сторож братові своєму»: Агентура органів безпеки СРСР у середовищі греко-католицького духовенства в 1939 – 1941 роках» зазначає, що : «ще з царського режиму більшовики на собі відчували, яким потужним інструментом у руках репресивного апарату може бути «внутрішня агентура»...Ставка на агентурну роботу в боротьбі з реальними та уявними, внутрішніми та зовнішніми ворогами радянської влади – один з тих аспектів колишнього режиму, які були відтворені в СРСР у потворно гіпертрофованих формах» [20, с. 72]. Агентурний апарат, який включав агентів органів державної безпеки, був невід'ємною частиною радянських спецслужб.

Зокрема, у справі «Рифи» фонду «Групова агентурна розробка» знаходимо перелік осіб, що «розроблялися» в агентурній справі 1958 р.: Й. Сліпий, М. Чарнецький, А. Бойчук, О. Хіра, І. Маргітич, М. Ісopenко, І. Солтис, А. Зофневський, Ю. Роман [19, арк. 2]. На жаль, названа справа, зі зрозумілих причин не містить інформації про справжні імена та прізвища агентів, але з опрацьованого матеріалу можна впевнено стверджувати, що ці особи належали до найближчого оточення діячів нелегальної Церкви. Завданням агентів було ввійти в довіру представників греко-католицького духовенства, отримати інформацію про становище підпільної Церкви і докладно все передати в органи КДБ.

У «Групову агентурну розробку» КДБ була взята також настоятелька ЧСВВ м. Й. Ісopenко, яка в листопаді 1955 р. повернулася з виправних таборів і проживала в м. Станіславі. Органам КДБ вдалося до «розробки» мати Йосифи залучити агента під псевдонімом «Жемчужина» – невідомої нам особи, яка була близькою до черниць Василіянок. У «Справі по ділу-формуляр № 5181 на Ісopenко М. І.» міститься інформація, яку надавала «Жемчужина» представникам КДБ – від переліку поїздок м. Й. Ісopenко, з метою відвідин сестер у місцевостях, де вони проживали, до копії листів, які приходили на адресу Філевич (ім'я невідоме) з США [19, арк. 85–95].

У січні 1958 р. агент «Жемчужина» передала органам КДБ лист від М. Должицької, в якому в зашифрованій формі повідомлялося, що Генеральна настоятелька ЧСВВ м. З.Безушко з дозволу папи Пія XII на посаду провінційної настоятельки всіх монастирів ЧСВВ у Галичині призначила м. Й. Ісopenко [19, арк. 90]. Мати Марія Должицька ЧСВВ (раніше проживала в монастирі с. Словіта на

Львівщині, а перед Другою світовою війною виїхала до США – с. А. М.) писала листи від імені Генеральної настоятельки ЧСВВ до сестер в радянській Україні.

26 лютого 1958 р. начальник четвертого відділу КДБ у Станіславській області майор Свистун (ім'я не вказане) вніс текст листа, отриманого від агента «Жемчужини», в справу м. Й. Ісепенко: «Мама «Зіна» перебуває у нас на візитації. <...> через місяць чи два повернеться до татка. <...> Мама бажає, щоб «Юзя» всім допомагала. Не знаю, чи отримає вуйко Василій лист від мами про це. Дайте почитати цей лист вуйкові» [19, арк. 91]. Хоч лист був написаний дуже законспіровано, алегорично («мама» – архимандриня м. З. Безушко, «татко» – папа Пій XII, «Юзя» – чернече ім'я м. Ісепенко – Йосифа, а вуйко Василій – о. В. Величковський – О. М.), однак представники КДБ зуміли його розшифрувати при допомозі підсланих агентів.

Митрополит Й. Сліпий листувався з черницями Милосердя св. Вінкентія у Львові. Як свідчить справа «Рифи», до монахинь цього згромадження органи КДБ також досить часто надсилали своїх агентів. У доповідній записці 27 травня 1955 р. керівник КДБ у Львівській області В. Шевченко повідомляв свого начальника в Києві В. Нікітченка про зустріч агента «Макар» з черницями Меланією Куциною і Аліцією Поппе у Львові [19, арк. 137–140]. Агент «Макар», особу якого не встановлено, передав монахиням великодне пастирське послання митрополита Й. Сліпого з ув'язнення, а черниці, в свою чергу, дали агенту листи для митрополита, які й потрапили до органів КДБ.

Контроль радянських органів влади над діяльністю черниць відбувався в різноманітний спосіб – від арештів і заслання до «індивідуальних розмов з колишніми уніатськими монахинями» [6, арк. 39, 40]. Послаблення режиму не припинило судових процесів над проявом будь-якої релігійності серед населення. Уповноважений Ради в справах Російської православної церкви при РМ СРСР по Тернопільській області М. Коломацький 29 листопада 1961 р. зафіксував підготовку дітей до першої сповіді «колишньою» монахиною с. Монікою (Марією) Ребриною. Сестра Моніка Студійського Уставу була притягнута до кримінальної відповідальності за те, що «організувала заняття дітей шкільного віку (3–6 класи) для підготовки їх до першої сповіді. <...> На заняття приходило 7 дітей». За такі дії, як дізнаємося зі звіту уповноваженого в Тернопільській області М. Радченка від 12 серпня 1967 р., с. М. Ребрина отримала три роки ув'язнення і п'ять років заслання. Покарання вона відбувала в м. Кижмі Красноярського краю РСФСР [1, с. 45].

Звіт уповноваженого по Тернопільській області М. Радченка від 12 серпня 1967 р. подавав інформацію про кількість черниць та їх діяльність на території області: «У більшості випадків священники-уніати свою нелегальну роботу проводять при активній допомозі і підтримці монахинь колишніх уніатських монастирів. <...> Таких монахинь в області є 112 осіб, серед них: ордену служебниць – 78, василіан – 12, студитів – 9, Пресвятої Родини – 7, Святого Йосафата – 6» [11, арк. 2]. Щоправда, число монахинь, які перебували на обліку представників органів державної влади на місцях, постійно змінювалося. Так, 28 липня 1975 р. в Тернопільській області проживало «82 монахинь із колишніх уніатських монастирів». Про це, зокрема, свідчить «Довідка про релігійну ситуацію в області за 1975 р.» уповноваженого Ради в справах релігій по Тернопільській області В. Старовойта [3, арк. 9]. За даними заступника уповноваженого Ради А. Короткого у звіті «Відомості про уніатський монаший елемент у Тернопільській області», станом на 10 жовтня 1981 р. на обліку влади перебувало вже 52 монахині [13, арк. 23].

1 жовтня 1968 р. уповноважений Ради в справах релігії Івано-Франківської області А. Атаманюк доповідав про перебування на обліку 220 «монахинь із колишніх уніатських монастирів» [14, арк. 1–34]. Причому більшість із них – 128 сестер – при перевірці не були виявлені на місці прописки. Відсутність цих монахинь пояснювалася так: дехто з них «виїхав у Львівську область», про інших «точних даних немає», а про деякого із сестер – «нібито померла» [14, арк. 126–141]. Після

ретьольної перевірки в жовтні 1968 р. на обліку в уповноваженого в справах релігії в Івано-Франківській області залишилося 92 монахині [14, арк. 126–141]. На 20 березня 1977 р. в області проживало вже 127 монахинь [4, арк. 1]. Через чотири роки, станом на 1 лютого 1981 р., уповноважений Ради в справах релігійних культів по Івано-Франківській області В. Ліченко подав дані про 97 черниць, які проживали на Прикарпатті [5, арк. 26–34]. Зменшення чисельності черниць в усіх областях Галичини офіційно пояснювалося тим, що багато «монахинь колишніх уніатських монастирів» відійшли з життя, інші – «доживали свого віку» [5, арк. 2].

Складовою процесу переслідування монахинь органами КДБ була дискримінація чернечого способу життя в пресі. Так, 26 червня 1960 р. в газеті «Львівська правда» була надрукована стаття Є. Дмитрієнко «У тихій обителі», в якій автор у негативному світлі подавав життя черниць Милосердя св. Вінкентія і звинувачував їх у співпраці з українськими «буржуазними» націоналістами. Автор статті писав: «Після війни частина ченців, правильно оцінивши ворожу діяльність уніатської церкви, перейшла в православ'я, а частина, назавжди перекресливши ганебне минуле, покинула монастирі і здобула собі повагу радянських людей чесною працею. Але не всі». У публікації було висвітлено устрій чернечої спільноти, вказано монаші і світські імена, прізвища черниць, наголошено на їх антирадянській діяльності: «Скромна сестра Єлизавета. Тиха її обитель. Але це тільки видимість, <...> у важких скринях колишньої настоятельки були виявлені і такі невід'ємні атрибути чернечого побуту, як антирадянська література, чужі паспорти, великі суми радянських грошей і американські долари, жовто-блакитні прапори покійного Бандери» [2, с. 4].

Статті подібного змісту, як правило, з'являлися в офіційній пресі після періодичних обшуків каральними органами будинків, де проживали монахині. Для прикладу, 13 жовтня 1968 р. в м. Коломиї на вул. Чкалова (нині – вул. І. Франка) було викрито Згромадження сестер НСМФ. Сестра Надія Голейко про цю подію пізніше згадувала: «Це був один з домів нашого згромадження. Ми були на молитві, а тут раптом бачимо, що «чорний ворон» під'їхав під хату, і виходить міліція і йде до хати. Вони тоді всіх нас списали. Вони прийшли з кореспондентом з обласної газети. Там нас всіх сфотографували». Після цього в «Прикарпатській правді» в жовтні 1968 р. з'явилася стаття з критикою Згромадження сестер НСМФ за їх антирадянську діяльність [16, с. 127, 128].

Ревізії каральних органів влади в помешканнях монахинь, як правило, тривали по декілька годин. Сестра Альбіна Курок згромадження сестер св. Йосифа-ОПДМ, яка вступила до монастиря в 1966 р. і проживала у Львові разом із монахинями в місцевості Збоїща (сучасний Шевченківський район), пізніше згадувала: «1 березня 1970 р. в нашому будинку була перевірка, яка тривала з 8 год. ранку до 3 год. по обіді. Все поперевертали, образи поскидали. Шукали всюди, навіть у пивниці» [8, с. 4, 5]. Формальним приводом для ревізій у будівлях, де проживали монахині, була перевірка паспортів, що найбільш часто відбувалася в дні великих релігійних свят.

Як різновид переслідування і контролю за «протизаконною діяльністю залишків уніатства» обласні уповноважені використовували «індивідуальні розмови» з представниками чернечих спільнот. Зокрема, офіційні «профілактичні розмови» на території Івано-Франківської області документально зафіксовано 20 січня 1979 р. з монахинями згромадження Пресвятої Родини, що проживали в м. Долина. З архівних документів дізнаємося, що сестри відкрито визнавали свою приналежність до чернечої спільноти. Коли ж їх запитували про інших монахинь, про діяльність уніатських священиків, то вони запевняли уповноваженого, що «ніяких зв'язків з іншими монашками й уніатськими священиками не підтримують» [12, арк. 33–36]. Протягом одного тільки 1984 р. представники державних органів влади в Івано-Франківській області провели 21 «профілактичну розмову» з «колишніми монахинями уніатських монастирів» [6, арк. 39, 40].

Таким чином, декілька десятиліть комуністичний партійно-тоталітарний режим у Галичині намагався знищити релігійні переконання людей. Чернецтво, хоч і зазнавало постійної дискримінації від представників державних органів влади, не припиняло своєї діяльності навіть після офіційної заборони УГКЦ в 1946 р. Під час нелегального існування монахині перебували під постійним контролем Рад у справах РПЦ та в справах релігійних культів, а з 1966 р. – єдиної Ради в справах релігій при Раді Міністрів СРСР. Як правило, уповноважені в справах релігійних культів, які були представниками названих рад у кожній області УРСР, викликали богопосвячених осіб на «профілактичні розмови» або приходили до місць, де вони проживали, на обшуки разом з міліцією і представниками КДБ. За представниками греко-католицького монашества вівся постійний нагляд.

Однак особисті релігійні переконання багатьох богопосвячених осіб і налагоджена таємна структура УГКЦ стали основою для діяльності Церкви в складних реаліях радянського періоду. Попри очікування влади на остаточну ліквідацію «залишків уніатства» в близькій перспективі, греко-католицькі монаші спільноти, хоч і в дуже обмеженій формі, продовжували функціонувати нелегально. Незворотній процес повернення релігійної свободи і відродження УГКЦ розпочався в умовах політичної лібералізації і демократизації суспільного життя з приходом до влади в СРСР М. Горбачова.

Література

1. Гнатів Х, схм. Монахині Святопокровського монастиря – у советських тюрмах та на засланнях // Наш монастир: тематичний збірник Свято-покровського жіночого монастиря Студійського Уставу. – Львів, 1999. – № 11. – С. 45–47.
2. Дмитриенко Е. В «тихой» обители // Львовская правда. – 1960. – 26 червня. – С. 4.
3. Довідки про релігійну обстановку в області на 1975 р. ДАТО (Державний архів Тернопільської області). Ф. Р.-3241. Оп. 2. Спр. 49. Арк. 9.
4. Документи про наявність та діяльність уніатів, покутників, колишніх монахів і монахинь (інформації, довідки, списки) за 1977 р. ДАІФО. (Державний архів Івано-Франківської області). Ф. Р.-388. Оп. 2. Спр. 128. Арк. 56.
5. Документи про наявність та діяльність уніатів, покутників, колишніх монахів і монахинь (інформації, довідки, списки) за 1981 р. ДАІФО. Ф. Р.-388. Оп. 2. Спр. 156. Арк. 93.
6. Документи про наявність та діяльність уніатів, покутників, колишніх монахів і монахинь (інформації, довідки, списки) за 1984 р. ДАІФО. Ф. Р.-388. Оп. 2. Спр. 185. Арк. 40.
7. Документи про наявність та діяльність уніатів, покутників, колишніх монахів і монахинь (інформації, довідки, списки) за 1986 р. ДАІФО. Ф. Р.-388. Оп. 2. Спр. 203. Арк. 55.
8. Інтерв'ю з с. Альбіною (Катериною Курок) згромадження сс. св. Йосифа-ОПДМ, від 11.03.2003, м. Львів. Інтерв'юер: С. Ковалишин // Архів інституту історії Церкви (АІЦ), П-1-1-1513, 14 с.
9. Інтерв'ю з с. Маргаритою (Анною Трембач) ЗССНДМ, від 12.07.1999, м. Львів. Інтерв'юер: Л. Бемко // АІЦ, П-1-1-1703, 22 с.
10. Інтерв'ю з с. Мокриною (Стефанією Цембрій) ЗССНДМ, від 28.10.1993, м. Трускавець. Інтерв'юер: С.Смолюк // АІЦ, П-1-1-241, 21 с.
11. Інформації, довідки, звіти уповноваженого Ради у справах релігії при Раді Міністрів СРСР про роботу контролю за дотриманням законодавства про культи (12. 08. 19676. 02. 1968). ДАТО. Ф. П. –1. Оп. 1. Спр. 3932., Арк. 44.
12. Інформації, доповідні записки, довідки уповноваженого в Раді в справах релігій про діяльність релігійних громад, релігійної обстановки в області, дотримання законодавства про культи за 1979 р. ДАІФО. Ф. Р.-388. Оп. 2. Спр. 143., Арк. 62.
13. Інформації, доповідні записки, довідки уповноваженого в Раді у справах релігій про діяльність релігійних громад, релігійної обстановки в області, дотримання законодавства про культи 1981 р. (26. 01. 1981–4. 11. 1981). ДАТО. Ф. Р.-3241. Оп. 2. Спр. 87. Арк. 23.
14. Матеріали про використання будівлі колишнього жіночого монастиря греко-католицького в селі Підмихайлівці, Рогатинського району (25. 07. 1950–29. 09. 1950). ДАІФО. Ф. Р.-388. Оп. 2. Спр. 76. Арк. 47.
15. Матеріали про роботу греко-католицького монастиря «ордена святого Вінкентія а Павла» вул. Пушкіна, 47 м. Станіслав (31. 10. 1947–9. 05. 1950). ДАІФО. Ф. Р.-388. Оп. 2. Спр. 6. Арк. 87.

16. Преображення у Господі: матеріали Конференції монашества УГКЦ (21–26 липня 2004 р.). – Львів : Свічадо, 2004. – 345 с.
17. Реєстраційні справи на діючі та зняті з обліку церкви і молитовні будинки (30. 01. 1962–30. 12. 1962). ДАЛО (Державний архів Львівської області). Ф. Р.-1332. Оп. 2. Спр. 31. Арк. 233.
18. Реєстраційні справи на діючі та зняті з обліку церкви і молитовні будинки (1. 12. 1964–29. 12. 1964). ДАЛО. Ф. Р.-1332. Оп. 1. Спр. 35. Арк. 107.
19. «Рифи» Т. 1. (24. 01. 1958). Галузевий державний архів Служби безпеки України в м. Києві. Ф. 65. Групова агентурна розробка. Оп. 1. Спр. 9113. Арк. 771.
20. Скакун Р. «Сторож братові своєму»: агентура органів безпеки СРСР у середовищі греко-католицького духовенства в 1939 – 1941 роках. // Ковчег. Науковий збірник з церковної історії. Ч. 8. / відп. Ред. Олег Турій. Львів: Видавництво УКУ, 2018. – С. 72 – 190.

УДК 271.22:271.4(477)1438/1439

ВІДНОШЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА ДО ФЕРРАРО-ФЛОРЕНТІЙСЬКОЇ УНІЇ

Олена Осмоловська,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*

Христина Пітух,

*магістрант історичного факультету
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*

У статті висвітлюється відношення українського православного духовенства до унії між Східною і Західною Церквами, безпосередню участь духівництва Київської митрополії у Ферраро-Флорентійському соборі.

Ключові слова: Православна і Католицька Церкви, собор, християнство, соборність, Київська митрополія.

The reduction of the Ukrainian Orthodox spiritual life to the union between the Eastern and Western Churches, which is a double, which is the Kyiv metropolitanate in the Ferraro-Florence Cathedral, is decreasing the most.

Keywords: Orthodox and Catholic Churches, cathedral, Christianity, catholicity, Kyiv Metropolis.

У світлі сучасних подій, пов'язаних із створенням Православної Церкви України і наданням їй Томосу Константинопольським Патріархатом, є актуальною тема дослідження історії української Церкви, її взаємозв'язок з іншими церковними інституціями, відношенням до екуменічних тенденцій.

Одним із прикладів відносин Київської митрополії з іншими Церквами і безпосередньої участі українського православного духовенства у відносинах Східної і Західної Церков є Ферраро-Флорентійський собор, діяльність якого тривала протягом 1438-1439 рр.

Насамперед потрібно зазначити, що Ферраро-Флорентійський собор був однією із найбільших спроб возз'єднання Східної та Західної Церков, їхнє намагання перебороти суперечності, розбіжності, які виникли та існували вже протягом століть, і втілити в реальність ідею відновлення єдиної Вселенської Церкви, яка де-юре існувала до 1054 року.

Полеміст І. Мороховський, який був прихильником екуменічних тенденцій, писав: «Флорентійська унія (1439 р.), була наслідком усвідомлення візантійським

імператором Іоанном VIII Палеологом і патріархом Константинопольським Йосифом загрози з боку Османської імперії, яка підштовхнула їх до примирення з Римом. Церковний собор у Флоренції, на думку полеміста, відрізнявся від інших тим, що на ньому зібралися вчені православні ієрархи (Віссаріон Нікейський, митрополит Київський Ісидор), котрі відкинувши інституційну і догматичну непоступливість, погодилися на об'єднання із Західною церквою» [1, с. 35].

Київська митрополія, на яку мав безпосередній вплив Константинопольський патріарх не залишалась осторонь зазначеного собору. Учасниками зі сторони української ієрархії були: київський митрополит Ісидор та суздальський єпископ Авраамій, монах Симеон і боярин Фома. Саме київський митрополит Ісидор був основним прихильником унії на українських теренах, брав активну участь у соборі, надалі сприяв поширенню до православних парафіян Польщі, Литви, Лівонії та Московського царства пастирського послання щодо унії.

З приводу ставлення українського православного духовенства до об'єднаної собору, то воно було більшою мірою позитивним. Це прослідковується в діяльності українського духовенства на соборі, яке очолював вищезгаданий Ісидор, і саме він, від імені Київської митрополії поставив свій підпис під буллою про возз'єднання у Флоренції в 1439 р. Митрополита можна віднести до латинофілів – православної еліти, яка схилялась до унії з Римською курією, очолював їх сам імператор, спочатку це був Мануїл II Палеолог, а пізніше і його наступник та син Іоанн VIII. Латинофіли схилялись до унії з Римом через декілька причин, найперша – це отримання військової допомоги від Заходу, також були ті, які намагались всерйоз подолати розкол і відновити єдину Церкву. Тому митрополит київський покладає надію на унію для того щоб вберегти Візантію, яку він називає другою батьківщиною. Митрополита Ісидора за сприяння унії було спочатку призначено апостольським легатом провінції Литви, Лівонії та Лехії, пізніше після підписання Флорентійської унії, було піднесено до титулу кардинала.

Правда, українська православна делегація, яка відправилась на собор, надалі розділилась через свої погляди і переконання. Монах Симеон і боярин Фома виступили проти укладення унії і в знак протесту покинули собор. Вони були прихильниками московського князя і духовенства, які не підтримували унійні тенденції.

М. Хомяк досліджував руські джерела цього періоду, які певною мірою висвітлювали відношення до унії 1439 р., зазначав, що про Ферраро-Флорентійський собор у нас залишилось небагато згадок, які б проливали світло на участь у ньому руської делегації. Серед них одна частина творів прихильно відносилась до католицизму, в інших прослідковувалась полеміка і вороже ставлення щодо латинської церкви [2, с. 23-24].

Після укладення Ферраро-Флорентійської унії, саме митрополит Ісидор сповіщав про це українському населенню. Цікавою є реакція окремих українських православних ієрархій на унію. Українська православна ієрархія на теренах Великого князівства Литовського схвально відносилась до унії і домовленостей на соборі і позитивно сприймали та вітали приїзд Ісидора. У джерелах того періоду зазначалось: «гостини митрополита Ісидора в тутешніх краях були до вподоби «всій купно христойменній людності»» [3, с. 47]. Київ зустрів Ісидора дуже привітно, князь Олександр Володимирович (Олелько) в честь приїзду передає йому митрополичі маєтності святої Софії.

В свою чергу на українських землях Польського королівства деякі місцеві католицькі ієрархи негативно відносились до неї, не бажаючи посилення впливу православної еліти на цих теренах, тому київського митрополита негативно зустрічали і протидіяли впровадженню домовленостей Ферраро-Флорентійської унії.

У Москві Ісидора зустріли як зрадника, якого звинуватили в тому, що він проміняв «чистоту православ'я» на титули і став єретиком. Московський князь Василій ув'язнив Ісидора, прозвавши його «ереснымъ прелестникомъ та

учителемъ волковъ». Хоча митрополиту вдалося втекти і відправитись до Риму під покровительство Папи Римського [3, с. 48-49].

Таким чином, прослідковуючи діяльність українського православного духовенства у Ферраро-Флорентійському соборі, можна стверджувати, що на етнічних українських землях церковна ієрархія в обличчі київського митрополита Исидора підтримувала унію задля подолання розколу і бажаючи вберегти Візантійську імперію від загибелі. Протилежну точку зору зайняло духовенство Московського князівства, яке очолював князь Василій, намагаючись таким чином відокремитись від підпорядкування Київської митрополії, очільника якої звинуватили у єресі.

Література

1. Ткачук Р.Ф. виклад церковної історії та літературно-комунікативні стратегії у творі Іллі Йоакима Мороховського «discurs o początku rozerwania cerkwie graeckiej od kościoła rzymskiego, u kto był tego przyczyna». Режим доступу: file:///C:/Users/lenovo/Downloads/Mik_2015_18_4_7.pdf
2. Хомяк М. Київський митрополит Исидор і проголошення Флорентійської церковної унії в Київській митрополії Історія релігій в Україні: Науковий щорічник 2017. Вип. 27 с. 22-36
3. Шевченко В. Унійні рефлексії постфлорентійського 20-ліття в церковно-релігійному житті Польсько-литовсько-руського регіону. Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/14785/6-Shevchenko.pdf?sequence=3>
4. Meyerdorf I. F. Florentiyskiy sobor: prichiny istoricheskoy neudachi: Per. s angl. // Tam zhe. 1991. (Meyerdorf IF, Florence Cathedral: Causes of Historical Failure: Per. with English. // Ibid. 1991)

УДК 159.9.019

ДУХОВНА ПАРАДИГМА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Мирослав Савчин,

*доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*

Висвітлено сутність розвитку українського суспільства на духовних засадах, що полягає в реалізації цілісного погляду на природу людини в єдності духу, душі і тіла, культивуванні абсолютних духовних цінностей віри, любові, добра, свободи та відповідальності у функціонуванні суспільних інституцій та людських стосунків.

Ключові слова: духовність, людина, суспільство, наука, суспільна свідомість.

The essence of the development of the Ukrainian society on a spiritual basis is scrutinized, which implements a holistic view of the human nature in the unity of spirit, soul and body, cultivating the absolute spiritual values of faith, love, goodness, freedom and responsibility in the functioning of social institutions and human relations.

Keywords: spirituality, man, society, science, social consciousness.

Аналіз суспільної свідомості та особливостей функціонування суспільних інституцій показує, що проблеми українського суспільства та проблеми конкретної людини зумовлені неавтентичним трактуванням природи самої людини, відсутністю ідеалу здорової людини та неадекватних моделей розвитку та функціонування здорового суспільства. Неупереджений аналіз показує, що зусилля цивілізації та суспільства, спрямовані: на вирішення насамперед проблем, тіла, менше – душі, ще менше (найменше) духу. Це стосується усіх сфер суспільного організму (освіти, культури, медицини, економіки, сфер права, спорту).

Сучасний стан вчення про людину у гуманітарних науках пов'язаний з чималою кількістю суперечностей у трактуванні її природи. Наука однобоко трактує природу людини, суспільства та їх стосунки: 1) у вивченні тіла людини є фантастичні досягнення: розкрито та проаналізовано ген людини; великі досягнення у дослідженні мозку; 2) менш автентичні концепції природи душі. Вчені спрямували свої зусилля на знаходження засобів догодження душі і тілу (культивування принципу задоволення). У сучасних гуманітарних науках відсутній ідеал, за яким і повинна розвиватися особистість людини, щоб стати подібною до ідеалу здорової особистості [1]. Не розглядаючи людину цілісно, в прояві усіх її природ, сучасні гуманітарні науки не можуть знайти адекватного образу ідеальної людини, не виходячи на обговорення екзистенціальних данностей [2;3]. Найчастіше структурна організація людини характеризується духотомією «тіло-душа», коли вона не згадує про дух. У такому протиприродному стані, не властивому задуму Бога про людину, індивідуальний дух, що не знає Бога, виявляється безсилим в керуванні душею, яка переходить в підпорядкування тілу, детермінованому вітальними потребами і жорстокою боротьбою за виживання. Така структура тілесно-душевної організації зрівнює людину з твариною у результаті у суспільство культивується механізм маніпулювання. Саме категорія «дух», її смислове наповнення є визначальний для побудови інтегрованого вчення про людину.

Наука з її позитивізмом, сцієнтизмом та гуманізмом як методологічною парадигмою витіснила з суспільної свідомості автентичні духовні цінності, а пропагує загальнолюдські цінності, не всі з яких є здоровими. Спотворені уявлення про людину проявляються у всіх сферах суспільного організму: 1) економіка; 2) політика і право; 3) освіта; 4) охорона здоров'я і медицина; 5) культура; 6) спорт тощо.

Для людини початку XXI ст., як зазначає професор В. Москалець, взірцями особистісної «досконалості» стали успішний ділок (бізнесмен), діяч (політик), фахівець (юрист, лікар тощо), які мають великі статки, високі прибутки, що відкриває широкі можливості для ненаситного споживання благ, для розваг, насолод. Такі суб'єкти займаються логістикою — все оцінюють, розраховують та планують з позицій власного прибутку, збагачення, вигоди. Поза власною вигодою все решту — ніщо. Їх не ваблять жодні «високі матерії» (релігійні, моральні, світоглядні, ідеологічні, правові, політичні, соціальні, художньо-естетичні), майбутнє світу, людства, своєї нації та своєї душі. Для них не мають самостійної цінності, неформальні, безкорисливі, засновані на взаємній альтруїстичній приязні стосунки між людьми. Вони самовпевнені, свято вірять у безпомилковість своєї життєвої позиції, у свою вищість, елітарність.

Сучасна цивілізація потребує цілісного уявлення про людину, враховуючи її духовні виміри. Духовність — це не продукт культури, нав'язаний людині, а істинне ество людини, що знаходиться в глибинах її духу, її надсвідомого. За своєю онтологічною природою дух є ірраціональний, позараціональний, надраціональний за суттю, трансцендентний за походженням та іманентний за існуванням. Онтологічно, в реальності дух проявляється у здатностях людини вірити, любити, творити добро та боротися зі злом, творити свободу та відповідальність.

Духовне Я людини має конкретні форми прояву: совість як голос Бога в душі людини, як вістка, що йде від Бога (на яку людина може дати, а може і не дати згоду), як моральна та духовна інтуїція, яку можна розвинути і наблизитися до реалізації в собі потенційного духовного Я, творча інтуїція, яка виявляє індивідуальність та безсмертність людини. Особливою формою прояву духовного Я є здатність до самопожертви, що в особливий спосіб засвідчує моральний обов'язок людини. Інтегративно в особистості духовне проявляється в повноцінній екзистенції, загальній оптимістичній спрямованості життя до досконалості, гармонії, людської універсальності особистості (примноженні талантів), актуальності віри, надії, любові та мудрості, реалізації тенденції бути (духовне і моральне самоствердження і самовираження) [2;3].

Духовність проявляється у характері взаємодії людини й світу, в якій пріоритетом людина добровільно може обрати не себе, а світ або його частини: творення особистістю добра для себе, рідних, інших людей та загального блага; здатність творити милосердя; активна і свідома боротьба зі злом; непаддатливість спокусам; правдива вдячність, покірність, чесність; визначеність і регулювання життєвого шляху; проактивність та адаптованість у життєвій ситуації; ефективна саморегуляція життєдіяльності (реалістичне цілепокладання, об'єктивна діагностика життєвої ситуації, прогнозування, вчасна та обґрунтована корекція, об'єктивне оцінювання ситуації, самостійність у прийнятті рішень тощо); здатність контролювати життєву ситуацію, знаходити розв'язання проблем, розгадування загадок життя; ефективне використання власного досвіду, тверезе ставлення до проблем та суперечностей особистого життя, конструктивне їх розв'язання; постійне самовдосконалення (безупинна робота над собою) та ін.[2].

У суспільному житті важливе значення має суспільна та індивідуальна воля людини, яка може мати різні спрямування (преп. Максим Ісповідник). Природна (одухотворена) воля проявляється у всіх людей рівною мірою, вона полягає в природному тяжінні до добра і знаходженні у згоді з Божественною волею. Вона спрямована на творення добра, відображає природне бажання і здатність людської природи бажати. Ця воля безпомилкова, бо знаходиться в згоді і підпорядкуванні Божественній волі. Одночасно людині властива діюча воля, що ґрунтується на розмірковуючій діяльності. Вона відображає бажання чогось визначеного, їй належить свобода вибору, що дозволяє здійснювати вибір між добром і злом. Діяльність, здійснювана цією волею, передбачає коливання, сумніви, наявність конфлікту мотивів і цілей, мотивів і дій, мотивів і смислів, що зумовлює гріхопадіння. У загальноцивілізаційному та конкретносуспільному масштабах волюнтаристична спроба інтегрувати світ в діяльності теж потерпає невдачу.

Стан духовності в суспільстві впливає на характер соціального та індивідуального інтелектів. Емпірично встановлено, що під впливом духовного він функціонує оптимальніше й ефективніше (сприймання стає цілісним, усвідомленим і об'єктивнішим, знижується рівень аперцепції, легко запам'ятовуються і відтворюється головне; своєчасно актуалізується досвід, легко схоплюється сутність розглядуваних проблем, долається егоцентралізація мислення, долається закрита пізнавальна позиція, «мислення за бажанням» а, уява не бере участь у виникненні гріховних помислів та пристрастей[3]).

Стан духовності впливає на життя суспільства і людини в часі. Зазвичай пересічна людина більше рефлексує в минуле і в майбутнє, а теперішнього уникає. Навпаки, духовна саморефлексія стосується відношення фактичного часового існування та інтенції до вічності і безчасся (повноти часу). У духовному плані єдиною часовою реальністю є теперішня мить, яку важко збагнути, її не можна простежити в переходах, бо вона лише присутня. У ній сьогоднішня поєднана з вічним, а вічне сповнене змістом сьогоднішнього. У миті виразно проявляються незавершеність чуттєвого життя та довершеність життя вічного. Вічність сповнена смислу на противагу безкінечній порожнечі перебігу часу від минулого через сьогоднішнього до майбутнього, як це стверджують філософи.

Духовність – необхідна умова досягнення людиною щастя, основна запорука радості буття, що полягає у звільненні емоційної сфери людини від агресії з боку суспільства, яке має будувати стосунки між людьми на істинному, але неусвідомленому прагненні до любові, добра, свободи, відповідальності і творчості. У людських стосунках ми маємо звернути увагу на іншого, щоб вислухати, висловити повагу, розуміння, поцінувати, розпитати про мрію, про його історію, смуток, прагнення, відкинувши упередження, побачити індивідуальність і красу іншого. Людина має слухати свої найглибші прагнення. Ми маємо прагнути вічного, а не задовольняти тимчасове. Ми маємо вибудовувати свою історію, говорити про свої труднощі.

Одночасно у масовій свідомості відбулося спотворення уявлень про духовність та моральність, зокрема: 1) духовність зведена до загальнолюдських цінностей, серед яких є й нездорові; 2) моральність зведена до соціальної моральності (моральності за домовленістю), що призвело до культивування групової, корпоративної та індивідуалізованої егоїстичної моральності; 3) віра перетворилася в невіру, коли у більшості випадків кожен не вірить кожному, часто навіть самому собі, люди стали довіряти тільки матеріальним речам; 4) одухотворена любов редукована з любові жертвової, безумовної та рівної до всіх до любові без жертвовності, умовної, не рівної до всіх (навіть не рівної до рідних людей); 5) творення добра перетворилася у взаємні послуги («товарні стосунки»), стало не модним творити добро на загальне благо; 6) люди перестали боротися зі злом, навіть толерують до нього; 7) свобода стала ерзац-свободою (роблю все, що хочу), незалежною від відповідальності; 8) у житті більшість людей, в т.ч. представники влади, політики культивують егоїзм, принцип задоволення, егоїстичне самоствердження, агресивну асертивність, кар'єризм, уникнення будь-яких труднощів і проблем, зникають з життя мотиви терпіння, смирення, каяття, повага до старшого, немічного, неповносправного; 9) у суспільному житті, у функціонуванні влади, в політиці, в економіці, бізнесі, способи маніпулювання торгівлі та ін. стало нормою маніпулювання громадянами, виборцями і споживачами послуг, речей і продуктів. У маніпулюванні використовуються вишукані способи: а) відволікання уваги від нагальних суспільних проблем і рішень шляхом наповнення інформаційного простору незначущими та відволікаючими повідомленнями; б) послідовне втілення непопулярних рішень; в) відтермінування виконання правильних рішень; г) інфантилізація та дебілізація населення; ґ) вплив на емоції; д) пропагування моди бути посереднім, невихованим, з низьким рівнем домагань, пасивним; е) культивування провини; є) акцентування на низьких потребах людської природи та ін.; 10) через засоби масової інформації у масовій свідомості культивуються страхи перед хворобами, смертю, голодом, невдачами (неуспіхом, поразками), враховується та обставина, що страх виникає, коли починаємо сумніватися в собі, нехтуємо своєю цінністю.

Отже, для оздоровлення суспільства необхідно прийняти до реалізації автентичне уявлення про людину в єдності духу, душі і тіла. Якраз побудова повноцінно функціонуючої національної держави на цих засадах забезпечує якісний добробут, здоров'я і розвиток громадян, обороноздатність країни, розвиток науки, освіти, охорони здоров'я, культури, спорту, активно підтримуються національні авторитети та національні таланти тощо. Духовні цінності мають бути відображені в національній ідеї. Суспільний організм, що не враховує автентичної природи людини, завжди має проблеми.

Повернення у суспільну свідомість уявлення про людину в усій цілісності її природ – духовної, душевної і тілесної – здатне вирішити практичні завдання суспільства. Навіть усе людство через розвиток духовності може знайти способи подолання за давнених, нових та новітніх своїх проблем і віднайти нові шляхи розвитку глибинних потенцій людини. Завдання духовного розвитку українського суспільства полягає у ствердженні цілей вищого порядку, справжньому усвідомленні абсолютності, надіндивідуальної значущості та сили першооснов абсолютного суспільного та індивідуального буття. Перспективою дослідження цієї проблеми є пошук шляхів реалізації духовної парадигми в конкретних сферах суспільного життя.

Література

1. Дворецкая М.Я. Концепция человека в религиозно-философском учении Восточно-христианской Церкви эпохи Средневековья: Психологический аспект / М.Я. Дворецкая. – СПб.: Издательство РГПУ им А.К. Герцена, 2004. – 250 с.
2. Савчин М.В. Духовна парадигма психології: монографія / Мирослав Савчин. – К.: Академвидав, 2013. — 224 с.
3. Савчин М.В. Здоров'я людини: духовний, особистісний і тілесний виміри: монографія. – Дрогобич: ПП «Посвіт», 2019. – 232 с.

АТЕЇЗМ У ССРСР ЯК ОСНОВНА СКЛАДОВА КОМУНІСТИЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ

Оксана Сапеляк,

*кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник Інституту народознавства НАН України,
відділ етнології сучасності*

Розглядаються: а) способи творення тоталітарним радянським режимом т.зв. «нової людини» шляхом жорстокої боротьби з релігією та релігійними переконаннями народу; б) результати суттєвих змін свідомості особи.

Ключові слова: релігія, ідеологія, атеїзм, мораль, свідомість, совість.

Considered: a) Soviet's regime ways to use the so-called the «New Man» of a very brutal struggle against the religion and religious beliefs of the people; b) the results of significant changes in the consciousness of the person.

Keywords: religion, ideology, atheism, morality, consciousness, conscience.

Ідея побудови комуністичного суспільства насамперед передбачала перформатування людини, створення «нового советского человека». Якою повинна бути ця «нова людина»? Передовсім позбавленою релігії, що була проголошена «опіумом», отрутою, наркотиком. Після приходу до влади більшовиків 1917 року одразу започатковано грандіозний експеримент творення позарелігійної істоти. На подолання віри, головню християнської, запущено потужну ідеологічну машину, котра запрацювала у різних сферах людського життя. Способи її роботи стосувалися:

Матеріальних цінностей:

А. Фізичного руйнування храмів, християнських символів (капличок, придорожніх хрестів, фігур), перетворення церков на складські приміщення, крамниці тощо.

Б. Переслідування священиків, арештів, розстрілів, створення нестерпних побутових умов (скажімо, заборона приймати у поштових відділеннях від священиків посилок).

В. Перешкоди для здійснення церковних обрядів: під час Служби Божої поряд із храмом «активісти» умикали потужні гучномовці, транслялися советські марші, пісні; за вінчання чи хрещення потрібно було внести до державного банку непосильний для вірян податок; згодом за участь у християнських обрядодіях освітян, лікарів, чиновників звільняли з місця праці...

2. Паралельно із переслідуваннями на фізичному рівні широко і повсюдно використовувався психологічний тиск: брутальне висміювання священнослужителів, віруючих, самих релігійних принципів, інтерпретація релігійного світогляду у всіх ЗМІ як обмеженість, відсталість, безграмотність. Уся без винятку освітня праця від дитячих садочків до вишів базувалася на вульгарному матеріалізмі. Від кожного педагога вимагалось при викладанні його предмета вишукувати підстави для атеїстичного виховання.

3. Підміна головних понять і смислів релігійної і народної моралі для витіснення їх із свідомості людини. Для прикладу категорією «духовність» окреслювалося мистецтво (музика, література, малярство тощо), яке могло бути не тільки далеким від духовності, але й цілком позбавленим його. Треба сказати, що дотепер зберігається таке розуміння Божественного (тобто духовного). Дефініція «мораль» була наділена негативним відтінком: «читати мораль» означало (і означає) щось нав'язливе, обридливе. Поняттю «принцип» надано значення звичайної впертості. «Принципова людина» - та, яка не спроможна сприймати

думку інших, хоч у світі зазвичай «принципова людина» - та, яка дотримується неухильно законів моралі, тобто високоморальна.

Народні паремії, які віками утверджували принципи співжиття, переробляли таким чином, щоб, навпаки, пропагувати аморальність. У ставленні до праці: «Труд чоловіка годує, а лінь марнує» / «От работы кони дохнут», «Ты, работа, нас не бойся, мы тебя не тронем». До правдивості: «Хліб-сіль їж, а правду ріж», «Брехнею світ пройдеши, а назад не вернешся» / «Не брехнеш – не живнеш». Поваги до старших, до батьків: «Хто матір забуває, того Бог карає» / «Молодым везде у нас дорога». Пошани, вірності в родині: «Найлучча спілка – чоловік та жінка», «І в лиху годину не кидай дружину» / «Жена – не стенка, можно отодвинуть», «Мужчина, как трамвай, всегда будет следующий». До тверезого способу життя: «Хто вино любить, той сам себе губить» / «Не п'є тільки хворий»...

Тобто мораль постійно і послідовно витіснялася із свідомості. Врешті у великій мірі була замінена аморальністю: те, що заборонялося, стало нормою, або ж згідно із загальноновживаною радянською термінологією «вмінням жити», а саме: злодійство, брехливість, хабарництво, недбале відношення до праці, неповага до батьків, подружнтя невірність, вбивство ненароджених дітей, виснаження землі, забруднення навколишнього середовища.

4. Оскільки народна культура будь-якої нації базується на релігійних переконаннях, у СРСР переслідувань зазнали українські народні традиції. Міліція пильно стежила за тим, що за наказом комуністичної партії не допускати колядування, вертепів, гаївок... Все це вважалося антирадянськими проявами.

5. Наполегливо велася робота, спрямована проти традиційних норм сімейного життя: легкість процедури розлучення подруж (одному з них потрібно було лише написати заяву у відділ запису громадянського стану), поширення абортів...

6. Тричі організовані владою в Україні голодомори (1921-1922, 1932-1933, 1946-1947 роки) завершували обездуховлення. Страх і відчай, перетворення життя у виключно матеріальне фізичне виживання – практика, що виключала духовність із побуту людини. Засекречений перепис населення 1937 р. дає повну картину наслідків голоду 1933 р., що спонукало комуністів 1938-1939 рр. розстріляти всіх керівників цього перепису, а документи заховати у Центральному державному архіві народного господарства [6, с.9]. Найбільше постраждали від голоду області: Сталінська (нині Донецька), Запорізька, Миколаївська, Дніпропетровська, Ворошиловградська (нині Луганська), Полтавська, Харківська, Херсонська, Одеська (варто співставити із сучасним ставленням населення в цих областях до держави Україна, до Мови, до Української Церкви). Під час цього перепису негативне ставлення респондентів про релігійну приналежність інтерпретувалася як контрреволюційна агітація [6, с. 67]. Після 1937 року питання про релігійну належність було усунено. Отже, перепис давав підстави для висновку про вирішення цього питання. Хоч не означало припинення атеїстичної роботи. Після 1939 року, особливо після закінчення Другої світової війни, терористичні методи виховання «советского человека» було відновлено у Західній Україні: знесення християнської символіки, ліквідація і заборона Української Греко-Католицької Церкви, переслідування священників, арешти, заслання і розстріли, запровадження формальної Московської Церкви.

7. Важлива ділянка радянської державної політики – створення атеїстичної псевдонауки: марксистсько-ленінська філософія, основи наукового комунізму. Останній у вищих виносився на державний екзаме́н як найважливіший предмет. Великий українець, всесвітньовідомий вчений (засновник геохімії, біогеохімії, радіогеології, розробник вчення про біосферу) Володимир Вернадський, глибоко релігійна людина, 1931 р. у своїх записах згадував, що у молоді роки він також не бачив «місця єдиного Бога», але згодом, вивчаючи біологічні та хімічні процеси, прийшов до висновку, що «єдність Природи – навряд чи відображення нашої індивідуальності і вимагає єдиного Начала. І в цьому смислі той Бог, якого ми ба-

чимо у таких учених і філософів як Олександр Уайтхед, Льюїс, повністю відповідають науковим знанням». Аналізуючи псевдовчення діалектичного матеріалізму, ленінізму вчений відзначав, що тут бачимо ту ж давню утопію, але вона «проводиться вогнем і мечем, інквізиційним шляхом», комунізм намагається «привести до замирання наукової роботи в країні». І накінець Вернадський пише: «Вражаюче безграмотні і бездарні «філософські праці» благодійних «мислителів» [5, с.95].

Варто пунктирно зупинитися на тих важливих загальних філософсько-етичних категоріях, які інтерпретувалися з метою усунути їх християнський зміст. Це стосується зокрема понять: мораль, свідомість, совість. Атеїзм не заперечував, що мораль регулює поведінку людини в суспільному житті – праці, побуті, політиці, науці, сімейних, особистих, групових, міжнародних відносинах. При цьому вказувалося, що «осмислення моралі органічно входить в процес вироблення суб'єктом власної моральної позиції» і «моральні норми відтворюються внаслідок вимог і оцінок громадської думки» [7, с.187-188]. Отже, згідно з цією «філософією» мораль опирається на 1) власну совість особи і 2) громадську думку. Таке пояснення моралі Митрополит Андрей Шептицький свого часу назвав «дивними сентенціями», коли усувається закон, а на його місце поставлено волю людей. У такому випадку найвищим законодавцем стають громадські погляди, які «не є стабільними, а історично змінюються: те, що вчора вважалося злочином, завтра може сприйматися байдуже, а післязавтра – заслуговувати похвали» [1, с.237]. Окрім того громадська думка часто помиляється. З цього приводу промовистий приклад – суд над Сократом.

Другий чинник, на який оперта мораль згідно з радянською етикою, - совість, здатність особи здійснювати моральний самоконтроль. Андрей Шептицький рішуче відкидає можливість опертя моралі на совість, оскільки вона не є самодостатньою категорією. Розглядаючи цю дефініцію, він звернув увагу на те, що у грецькій і латинській мовах «свідомість» і «совість» позначаються одним словом, і вживаються на означення внутрішнього життя людини, знання людини самої себе. Однак особа не може пізнати себе, бо «те, що є *in potentia*, не пізнається». Справді, пізнати можна те, що виявлено в діях, учинках, що знаємо, спостерігаємо. Психологічні спостереження особи групуються навколо двох предметів нашого знання: з одного боку людина пізнає Бога, з другого – цілий зовнішній світ, а передовсім подібних до себе – людей». Пізнання цих двох реалій і є свідомість. Совість же – не що інше, як розуміння «моральної сторони наших відносин до Бога, себе самих і людей». Совість особи порівнює власні її вчинки з пізнаними розумом правилами, які продиктовані чи співвідносяться з природним законом. Отже, людина може судити сама себе, тільки порівнюючи свої вчинки із законом. Тобто совість не може бути чинником моралі за своєю суттю, оскільки вона є похідною моралі. Причому совість може вважати мало важливим в моральності те, що насправді має велике значення; дозволенням те, що забороняється; недобачати обов'язків або взагалі не вважати за обов'язок те, що є саме таким. З цього випливає, що совістю не можна підміняти морального закону.

Справжній поступ і розвиток опирається єдино на законі, на усвідомленому розрізненні добра і зла. Заперечивши і усунувши Закон Божий – цей об'єктивний закон, позбавлялося мораль її базису. Отже, етика втрачала свій зміст, відтак не могла не занепадати.

Нині сотні людей задаються питанням: «Чому нищимо надра землі, ліси, ріки, озера?», «Чому кричуща несправедливість між людьми?» Відповідь безсумнівна: радянські селекціонери, перемагаючи релігію, позбавили народи закону, коли людина опинилася поза ціннісно-нормативною системою.

На початку ХХ ст. часопис «Прапор» (видавався в Перемишлі) передбачив, що безрелігійність позбавить народ громадського життя і моралі «в такій мірі, щоб для людини вирішальною була не слушність і справедливість, а успіх, зиск, посідання майна...» [3, с.34]. Позбавлена релігії советська, відтак постсоветська людина втратила розуміння цінностей. Сакральне і профанне зведено до одно-

го рівня – утилітарності. Мову, свободу, незалежність держави, незалежність Церкви – така людина силкується «намазувати на хліб».

Християнство ніколи не відкидало матеріальної сторони життєдіяльності. Мало того: Митрополит Шептицький вважав, що у розвиненому цивілізованому суспільстві критерієм рівня економіки є добробут кожної родини: «найліпшою основою економічної сили суспільства є не загальні показники, а заможність усіх... Небагато придадуться багатства суспільства, коли вони нерівномірно розподілені на всі верстви населення і на всі одиниці» [1, с.6].

Однаке таке завдання неможливо здійснити без дотримання законів моралі, оскільки за умов відсутності етики неможлива рівновага прав і обов'язків. Таким чином між матеріальним життям і мораллю існує нерозривний зв'язок. Адже матеріальне становище у пострадянських країнах постійно перебувало на низькому рівні (фактично виживання), де буцімто головним питанням правлячої комуністичної партії ставилося вирішення соціальної справедливості, Адам Поморський, перекладач, літературний критик, відповідаючи на питання Дмитра Дроздовського (український вчений Інституту літератури ім. Тараса Шевченка): завдяки чому Польща пододала комуністичний режим і його наслідки? – беззастережно наголосив – головню завдяки католицизму, оскільки християнська традиція «не тільки релігійна, але й законна. Це філософія права, філософія законів...» [2, с.18].

Отже, постає питання: для чого в СРСР витрачалися величезні кошти, створювалися цілі інституції, знищувалися культури, працювали не тисячі, а мільйони пропагандистів для вирощення атеїстичної істоти? Сучасні дослідники констатують, що така безрелігійна істота на теренах квазідержави СРСР була створена. Головна її риса: «всепроникаюча аморальність, яка дискредитує інтелект, що глушить розум, честь і совість». [4, с.5]. Гранично чітку відповідь на поставлене питання дав сучасний австрійський вчений К. Кох: країна «позбавлена духовних цінностей, стане забавкою для тих, хто при владі» [8, с.13].

Для пострадянської людини реальністю стала виключно матерія: навколишній світ, суспільство, його інституції, сама людина. Духовність винесено в розряд позареального. Відтак політичну та економічну площину суспільного життя відірвано від етичного фундаменту. Як результат: неспроможність забезпечити міцного базису для окремої особи, родини і суспільства в цілому.

Повернення народів, в т.ч. українського, до християнських цінностей, подолання гедоністичного, матеріалістично-споживацького способу життя, ілюзій легкого життя означає переображення ментальності. Зміни, які відбуваються в нашій країні, поки що торкаються головним чином певних матеріальних виживів, але не розуміння свободи, правди, справедливості, закону. Закон обмежується поняттям «Конституція». В реальності конституції чинні там і настільки, де і наскільки дієві закони моралі.

Література

1. Декрет Митрополита Андрея Шептицького Про ліберальну совість 30 квітня 1942 р. Церква і суспільне питання. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944. Львів. 1998. Т.ІІ. Книга І. Пастирське вчення та діяльність. С. 227-242.
2. Дроздовський Д. Адам Поморський. Я залишаюся прихильником інтелігентської культури. День. 2011. №186. С. 18.
3. Потреба публичної апології релігії. Прапор. 1900. Ч. 2. С. 33-34.
4. Антонович И.И. Социализм на исходе XX века. Социс. 1990. № 7. С. 5-10
5. Вернадский В.И. «Царство моих идей впереди...». Природа. № 6. С.93-102.
6. Поляков Ю.А., Жиромская В.Б., Киселёв И.Р. Полвека молчания (Всесоюзная перепись населения 1937 г.). Социс. 1990. № 6. С. 8-70.
7. Словарь по этике. Под ред. А.А.Гусейнова и И.С.Кона. Москва: Политиздат. 1987. 147 с.
8. Koch K. Christsein in einem neuen Europa. Provokation und Perspektiven. Freiburg. 1992. 175 s.

ДУХОВНЕ ЖИТТЯ СЕЛЯНСТВА СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ 1939–1941 РР.

Володимир Старка,

*доктор історичних наук, доцент кафедри історії України,
археології та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка.*

Богдан Баран,

*аспірант кафедри історії України, археології та спеціальних галузей
історичних наук Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка.*

У дослідженні аналізується трансформація духовного життя сільського населення Східної Галичини упродовж вересня 1939 – червня 1941 рр. Розкрито особливості радянської антирелігійної політики. Окреслено окремі аспекти адаптації місцевого населення до життя в умовах радянського тоталітарного режиму.

Ключові слова: Східна Галичина, селянство, духовне життя, радянський тоталітарний режим.

The study analyzes the transformation of the spiritual life of the rural population of Eastern Galicia during September 1939 – June 1941. The features of the Soviet anti-religious policy are revealed. Some aspects of adaptation of the local population to life in the conditions of the Soviet totalitarian regime are outlined.

Keywords: Eastern Galicia, peasantry, spiritual life, Soviet totalitarian regime.

Початок Другої світової війни та насильницьке приєднання території Східної Галичини до СРСР, зумовили початок глибоких трансформацій духовного сільських мешканців регіону. Сучасний стан розвитку української історичної науки акцентує увагу на глибокому вивченні ролі українських церков у формуванні національно-державницького світогляду українців протягом століть та боротьби за державність. У становленні української національної ідеї, виробленні державницької ідеології та консолідації українських національно-патріотичних сил велика заслуга належить українським церквам, в тому числі й греко-католицькій церкві.

Попри офіційний принцип відокремленості релігійних інституцій від держави, церква позитивно впливала на піднесення морального духу населення Східної Галичини. Окрім того, церковні структури докладали чималих зусиль для консолідації українського суспільства для боротьби з окупаційними режимами, часто розділяючи долю свого народу, при цьому відстоюючи християнські цінності. Актуальність дослідження зумовлена науковими та суспільно-політичними чинниками, зорієнтована, як на історичний, так і духовно-релігійний аспект діяльності церковних інституцій в умовах радянського тоталітарного режиму 1939–1941-х років.

Не можна стверджувати, що ціннісні ідеали суспільства можуть миттєво та кардинально видозмінитися, як за помахом чарівної палички. Разом з тим, зміна політичного режиму, безумовно приводить до деяких перетворень в історичній традиції, соціальній ментальності та повсякденному житті населення. Людина завжди пристосовується до нових умов життя, така її природа.

Події вересня 1939 – червня 1941 рр. зумовили ситуацію, при якій, за короткий проміжок часу, похитнулися чи почали розпадатися світоглядні ідеали,

котрі формувалися століттями. Під тиском нової культури та ідеології, руйнувався звичний спосіб життя сільської громади із усім його багатоманіттям.

Як зазначав А. Луначарський: «наше побутове будівництво не лише знищує релігію, як світло, повітря та дезінфекція знищує всяку заразу, сморід та бруд, але і побутове будівництво передбачає активну боротьбу з релігією для того, щоб вирвати з-під її влади мільйони розумів та сердець, які звільнилися від її яду, стануть нашими соратниками в подальшій боротьбі. Звичайно боротися з релігією фізичним насиллям, та глузом над нею не можна. Віруючі відчуваючи ненависть ще більше об'єднуються довкола своїх священиків та прірва між ними та будівництвом нового світу стає ще більшою» [8, с. 287].

Можна погодитися з тезою дослідника історії УГКЦ Б. Боцюрківа, що однією з ознак галицького буття є симбіоз української ідентичності та греко-католицизму, який протягом Другої світової війни пройшов суворе випробування [1, с. 25].

Процес входження Східної Галичини до складу УРСР супроводжувався тотальною радянською культурною політикою. Така трансформація відчутно позначилася на долі багатьох людей, руйнуючи усталений спосіб життя, ламаючи традиції тощо. У таких умовах, частина сільського населення, здебільшого декласовані елементи та пристосованці, вітали соціалістичні перетворення, інша частина, переважно прихильники радикального українського націоналізму, не сприйняла радянської дійсності, домінуюча ж більшість людей зайняла вичікувальну позицію та чекала рекомендацій з боку церкви.

Зміни моделі щоденного життя запропонованих радянською владою на новоприєднаних територіях передбачали встановлення державної монополії на всю гуманітарну сферу. Підпорядкувавши практично всі освітні, наукові, культурні інституції, влада розпочала духовні перетворення з метою формування нового радянського світогляду громадян. Основні завдання «культурної революції» у західноукраїнському селі були безпосередньо пов'язані з подальшим успішним впровадженням соціалістичного способу життя. «Звільнення від релігійного задурманення буде сприяти на селі розвитку колективізації, а звідсіль зростанню добробуту селян» – йшлося в одній із пропагандистських брошур. Далі автори посібника з атеїстичної пропаганди зазначали: «релігійність селянства має під собою ще й досі ґрунт в економічному укладі сільського господарства та культурному назадняцтві населення. Церква пустила глибоке коріння в сільський побут. З моменту народження (хрестини) до самої смерті й далі після неї (поминки). При проведенні антирелігійної пропаганди, все це повинно бути взято до уваги» [6, с. 5].

У вересні 1939 р. на території Східної Галичини діяло 2120 парафій греко-католицької церкви, які обслуговували 2030 священиків, прихожанами котрих було близько 3,1 млн. вірних [1, с. 28]. Що ж стосується православної церкви, то на території Східної Галичини до вересня 1939 р. налічувалося близько 8 парафій. Наприклад у Станіславській області до 1939 р. було лише дві православні сільські парафії у Снятині та Мнишині Коломийського повіту [3, арк. 110].

Голова Тернопільського обкому КП(б)У наголошував, що «під час антирелігійної пропаганди не можна переносити механічні форми і методи антирелігійної роботи. Буде неправильно, якщо ми зараз розпочнемо насаджувати клітини войовничих безбожників. Ви знаєте, що релігійний фанатизм ще сильно живе. Неможливо одразу всю цю справу поламати, і вийти з лекцією чи є Бог, чи нема. Потрібно розпочинати здалека, читати людям лекції з фізики, астрономії, природничих наук, перебудовувати поступово» [4, арк. 167].

Зважаючи на попередню суспільно-політичну активність греко-католицького духовенства, органи НКВС взяли їх під особливу «опіку». Радянська влада не могла пробачити галицьким священикам закликів до «війни проти радянського Союзу», котрі ті проголошували протягом 1930-х років під час богослужінь [10, с. 64].

Щоденне духовне життя селянина було наскрізь релігійним. Жодна подія в його житті, починаючи від «хрестин» і закінчуючи моментом коли священник «запечатував могилу» не обходилася без релігійних обрядів [7, с. 61].

У повсякденному житті традиційним вітанням українських селян було «Слава Ісусу Христу», а польських «Ні бенді похвальоне Єзус Христос» [5, с. 145]. З приходом більшовиків, у побут проникає нове вітання «Добрий день», яким як правило зверталися до вчителів і директора школи, а також сільського чи партійного керівництва [5, с. 119].

Радянська антирелігійна пропаганда на селі мала боротися не лише з релігією та її традиціями (звичками), але і з побутовими забобонами, що не завжди заохочували і священники.

Сільському населенню Західної України, більшовики запропонували змінити традиційні християнські цінності, на «Революційний соціалізм». Псевдо релігію, котра за визначенням філософа М. Бердяєва: «не економічним чи політичним вченням, а вірою, протилежною вірі християнській... Релігія соціалізму приймає спокусу перетворення каменю в хліб, спокусу соціалістичного чуда» [9, с. 320].

Навернення до нової духовної доктрини відбувалося різноманітними методами та засобами. Інструкції з проведення антирелігійної пропаганди рекомендували активістам в роботі із селянами широко застосовувати голосні читки антирелігійної літератури, бесіди, лекції, випуск стінгазет, оформлення кутків безвірників, постановку вистав, екскурсії тощо. Ціла армія різноманітних політруків, уповноважених, агітаторів у всіх населених пунктах чи не щодня проводила мітинги, збори, лекції тощо. Люди спочатку з цікавістю слухали промовців, згодом правда, ентузіазм відвідувати подібні заходи в місцевих згас. Під час мітингів, агітатори поширювали величезну кількість пропагандистської літератури, газет та листівок. Не забули і про портрети вождів партії, якими зарясніли фасади будинків, і котрими вщерть наповнювали адміністративні приміщення.

Сприяти викоріненню релігійної свідомості мало і впровадження нового побуту: зв'яздин, сімейних вечірок, радянських свят, свята першого засіву врожаю, громадські похорони, тощо.

В сільських клубах свідомість простого народу піднімали за допомогою демонстрації кінопродукції.

Крім кіносеансів, у сільських клубах відбувалися різноманітні лекторії, та практикувалися обговорення найважливіших документів та директив радянської влади. Особливо кількість їх збільшувалася перед виборами до органів влади. Люди ходили на подібні заходи, просто за право відвідувати в неділю службу [12, арк. 9 зв.]. Селян котрі ходили до церкви, стали залучати до понаднормових важких робіт в лісі, чи нараховували більші податки [11, арк. 75].

Антирелігійна пропаганда особливо посилювалася напередодні визначних релігійних свят, особливо перед Різдвом та Великоднем. Згадана вище інструкція з антирелігійної пропаганди рекомендувала радянським активістам на Великодні свята організовувати в селах паради фізкультурників і піонерів, спортивні змагання, ігри, радіоконцерти, організовувати масові співи революційних пісень, конкурси на кращого танцюриста, гармоніста тощо. Опікуватися подібними заходами мали створені за радянським зразком «Спілки воїновничих безбожників». Основною метою діяльності подібних товариств, була побудова безрелігійного, безвірницького комуністичного суспільства.

Антирелігійна кампанія у західноукраїнському селі набрала таких обертів, що єпископ ГКЦ Г. Хомишин у листі до нунція Ротти в Будапешті 6 серпня 1941 р. зазначав: «Навіть не можу дихати через терор і страх» [13, с. 932].

У збереженні духовних цінностей галицького селянства в умовах радянського тоталітаризму, визначна роль належить греко-католицькій церкві та її лідеру А. Шептицькому. Очевидно, світогляд селянина перебував у органічній єдності із вченням християнської церкви. Розрив із церковною традицією для

місцевого люду сприймався, як відізвання від чогось первородного, без чого не існує життя. Саме тому церква посідала особливе місце в духовному житті східногалицького села. Зрештою вона виступала не лише релігійною інституцією, але і уособленням українського національного духу.

Із відступом з території Східної Галичини більшовиків у червні 1941 р. духовні митарства селян не припинилися. У складному протистоянні радянського тоталітаризму та духовного світогляду села наступило нетривале затишшя перед великою бурею. Лідер греко-католиків передбачаючи прийдешні події, ще влітку 1940 р. зазначив: «радянська влада скоріше або пізніше розгромить нашу церкву. ...все діло, над яким я жертовно працював через усі літа лежатиме в руїні» [2, с. 40].

Література

1. Боцюрків Б. Українська греко-католицька церква і Радянська держава. Львів : Вид-во УКУ, 2005. 268 с.
2. Гайковський М. Греко-католицька церква як чинник українського державотворення (1946-1996). Берестейська унія (1595-1996): статті й матеріали. Львів : Логос, 1996. С. 38–56.
3. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. 389. Оп. 2. Спр. 4. 140 арк.
4. Державний архів Тернопільської області. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3. 187 Арк.
5. Західноукраїнські селяни в умовах суспільно-економічних трансформацій середини 1930-х–1950-х рр. Усна історія. В. В. Старка, П. С. Коріненко, В. А. Брославський. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. 308 с.
6. Збірник матеріалів по антирелігійній пропаганді та організації гуртків «Безвірника» на селі. Дніпропетровськ, 1928. 32 с.
7. Логойда В. М. Громадянські свята радянського Закарпаття і подолання релігійних пережитків. Культура і побут населення українських Карпат (матеріали республіканської наукової конференції). Ужгород, 1973. С. 60–65.
8. Луначарский А. В. Почему нельзя верить в Бога? Москва : «Наука», 1965. 443 с.
9. Оболонский А.В. Человек и власть: перекрестки российской истории. Москва : Наука, 2002. 457 с.
10. Соляр І. Між ідеями неогої польської держави і здобуття автономії. Проект «Україна». Галичина і Волинь у складі міжвоєнної Польщі / В. Вісин, Р. Голик, В. Голубко та ін.; авт.-упоряд. М.Р. Литвин; художн. – оформлювач О.А. Гугалова. Харків : Фоліо, 2017. С. 44–101.
11. Центральний державний історичний архів у м. Львів. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 31. 78 Арк.
12. Центральний державний історичний архів у м. Львів. Ф. 201. оп. 1. спр. 33. 66 Арк.
13. Церква і церковна єдність: Документи і матеріали 1899–1944. Т. 1. Львів : Свічадо, 1995. 456 с.

УДК 24

АНТИРЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1920-Х РР. НА ДОНЕЧЧИНІ: НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ ІСТИНО-ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

Андрій Фесенко,

*кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри філософії
Донецького національного технічного університету (м. Покровськ)*

Висвітлюються особливості антирелігійної політики радянської влади у другій половині 20-х років XX століття. Розкривається вплив органів радянської влади на виникнення та розвиток істино-православної церкви на території Донеччини. Визначається, що у період 1920-х років перед радянською владою стояло єдине завдання це знищення релігії як ідеології та створення створенню людини «нового типу».

Ключові слова: *антирелігійна політика, радянська влада, церковна інтелігенція, репресії, церковний рух.*

Abstract.

In the article are highlighted the peculiarities of the Soviet government's anti-religious policy in the second half of the 1920s. The influence of the Soviet authorities on the emergence and development of the True Orthodox Church in the Donetsk region is revealed. It is also determined that in the 1920s the only task for the Soviet authorities was to destroy religion as an ideology and to create a «new type» of human.

Keywords: anti-religious policy, Soviet government, church intelligentsia, repressions, church movement.

Одним із головних методів боротьби з православною церквою більшовиків у 2-й половині 1920 рр. було створення та подальша підтримка розкольницьких рухів.

У 1927–1928 рр. було створене церковне угруповання під назвою «Істинно-православна церква» (далі - ІПЦ), яка об'єднала всіх, хто відмовився наслідувати політику Сергія (Старгородського) на примирення із владою. Його існування було небажане для радянської влади, тому відразу почалася робота з його ліквідації. ІПЦ звинувачували у створенні у 1928 р. антирадянської організації, яка ставила за мету повалення радянської влади шляхом збройного повстання. Центр повстання буцімто знаходився у Ленінграді, а в Україні, зокрема на Донеччині, розташовувалися філії. ІПЦ дорікали в тому, що вона переконавшись у неможливості відкритої контрреволюційної боротьби з радянською владою, пішла в підпілля. Стверджувалося, що актив організації складався з найбільш реакційних, вороже налаштованих до радянської влади представників духовенства. Кадри для ІПЦ, як виявило «слідство», вербувалися серед ворожих та фанатичних елементів [1, с.187]. Структурною ланкою ІПЦ були «монастирки», де збиралися віруючі по 10–20 осіб. Після богослужіння проходили бесіди керівників з прихожанами. Тематика в основному зводилася до таких проблем: бойкотування всіх заходів радянської влади, всіх без винятку форм участі в житті радянського суспільства та патріаршої православної церкви [7].

В. Пашенко та А. Киридон подають такі дані щодо складу членів ІПЦ на території України: єпископів – 2, священників – 52, ченців – 19, дияконів – 1, псаломщиків – 6. Серед членів ІПЦ начебто було куркулів – 19, домовласників – 3, помічників – 2; поліцаїв – 1; службовців – 7; кустарів – 3; інших – 13 [2, с.213].

Архівні документи, на які посилається В. Ченцов, зі звинувачення у ворожій діяльності прихильників ІПЦ свідчать, що органами до карної відповідальності було притягнуто 70 віруючих Харківської філії до неї входили Харківська, Сталінська, Дебальцевська, Маріупольська, Бердянська та Слов'янська групи на чолі з Павлом Кратировим, 50 чоловік Одеської філії (керівники Г. Селецький, В. Юрченко), 20 «істинних» з Дніпропетровщини (П. Попов та ін.) [3, с.269–270].

У травні 1928 р. за розпорядженням колишнього вікарія єпископа Олексія (Буя), який керував громадами півдня Росії та сходу України [4, с.226–227], було утворено церковну адміністративну одиницю з центром у Кременній, яке об'єднувало приходи Дружківського, Ізюмського, Рубежанського, Сватівського та Краснолиманського районів Донеччини. Головуючим цього доброчинства було призначено священника о. Григорія Попова. У 1928 р. всі течії ІПЦ на Донеччині визнали своїм правлячим архієреєм єпископа Олексія (Буя). ІПЦ виступила проти правовідносин з державою. На цій підставі їм відмовляли отримувати паспорти, реєструвати немовлят у відділах ЗАГСу. Масового поширення набула заборона своїм дітям учитися в школах, чим істинно-православні прагнули вберегти молодь від агресивної безвірницької пропаганди у навчальних закладах. Проте деякі миряни, щоб уникнути репресій з боку влади, доводили, що дітей можна пускати до школи, якщо вони пасивно ставитимуться до навчання, а після повернення додому виховуватимуться в релігійному дусі [5, с.149].

Карні справи фабрикувалися таким чином, щоб довести, що суцільна колективізація та ліквідація куркульства як класу викликали загострення боротьби на селі й підвищили антирадянську активність ворожих елементів. Слідчі доводили, що церковники у зв'язку з ліквідацією куркульства втрачали матеріальну основу власного існування та опору в антирадянській діяльності, і тому вся їхня увага була спрямована на зрив колективізації та інших заходів радянської влади. ІПЦ начебто ставила за мету залучити до роботи якомога більше віруючих і з їх числа підготувати людей, які б вели активну боротьбу з органами радянської влади. Спираючись переважно на свідчення самих звинувачених, органи ДПУ порушили кримінальну справу за статтями 54–10 та 54–11 Кримінального кодексу УСРР. Особлива трійка при ДПУ ув'язнила всіх, причетних до справи. За рішеннями Особливої наради при колегії УСРР 11 віруючих ІПЦ було ув'язнено до концтабору терміном на 5 років, 53 – на 3 роки, 59 прихильників ІПЦ вислано на Північ на 3 роки, 5 чоловік відправлено на переселення [2, с.220]. Звинувативши ІПЦ у контрреволюційній діяльності, органи НКВС розгорнули широкомасштабну акцію по її ліквідації. Були ув'язнені ієрархи цієї церкви – митрополит Йосиф, єпископи Дмитрій та Олексій, Павло Старобільський і Іоасаф Донецький. У 1929–1931 рр. радянська влада ліквідувала більшість парафій ІПЦ.

При поліваріантності вирішення церковної проблеми для більшовиків у 1920-х рр.. видавалися найреальнішими два шляхи: або повернутися до колишніх принципів відносин церкви і держави, вводячи церкву в структуру влади, що суперечило комуністичній ідеології, або дискредитувати церкву серед віруючих через створення нового церковного руху [6].

Таким чином, слід визнати, що більшовики більше підтримували другий шлях, хоча й усвідомлювали його складність. Можна засудити або знищити окремих представників чи навіть групу духовенства, але церква після цього не припинить свого існування. Перед радянською владою стояло єдине завдання – знищення релігії як ідеології, яка заважає створенню людини «нового типу». Тому завдання дискредитації церковної ієрархії через використання суперечностей у РПЦ і створення лояльних щодо влади духовної еліти або альтернативної церкви було похідним від стратегічної проблеми оновлення радянського суспільства.

Література

1. Клибанов А. Религиозное сектанство в прошлом и настоящем. – М., 1973.
2. Пашенко В., Киридон А. Більшовицька держава і православна церква в Україні (1917–1930-ті роки). – Полтава, 2004. 336 с.
3. Ченцов В.В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки. – Тернопіль: Збруч, 2000. 482 с.
4. Шкаровский М. В. Русская православная церковь при Сталине и Хрущеве (Государственно-церковные отношения в СССР в 1939–1964 годах). М.: Крутицкое Патриаршее Подворье, 1999. 305 с.
5. Форостюк О.Д. Правове регулювання державно-церковних відносин у радянській Україні в 1917–1941 роках (на матеріалах Донецького регіону). Дис... к.ю.н.: 12.00.01. – Луганськ, 2001.
6. Фесенко А. М. Розвиток оновленського руху в східному регіоні України у 20-х рр. ХХ ст. // Схід. – 2006. – №3. – С. 76–82.
7. Кузьменко М.М. Проведення репресивної політики проти священнослужителів в умовах радянської адміністративно-ідеологічної системи в 1918– на початку 1930-х рр.. // Наука. Релігія.Суспільство, – Донецьк, 2002. – №2. – С. 138–143.

ЗАКОН ПОСТУПУ ВІД ДУХОВНОСТІ ДО ОДУХОТВОРЕНОЇ ОСОБИСТОСТІ У СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ ОСОБИСТІСНО ЗОРІЄНТОВАНОЇ ОСВІТИ

Марія Якубовська,

кандидат філологічних наук доцент кафедри інформаційної, бібліотечної та книжкової справи Української академії друкарства

Марія Стахів,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової та дошкільної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка

Досліджується модель формування гармонійної особистості сучасного студента на основі виховного закону акад. І. Д. Беха «поступу від духовності до одухотвореної особистості» на основі синергетичної взаємодії між формуванням світогляду людини та гармонійним розвитком соціального буття. Дані процеси закладають простір духовної свободи особистості. Архетип культурологічної парадигми у системному вдосконаленні теорії діяльності відображає систематичне оновлення системи сучасної особистісно зорієнтованої освіти. Для подолання загрози неототалітаризму епоха повинна працювати над утвердженням виховних законів у системі сучасного освітнього простору. У системі дидактики вищої професійної школи народжуються форми інтелектуальної діяльності, які у своїй основі поєднують науково-пізнавальний та ціннісно-орієнтаційні підходи.

Ключові слова: культурологічна компетентність, культурологічний світогляд, дискурс, психологічна безпека суспільства, культурологічна свідомість, мистецтво спілкування, культурологічне середовище, психологічний захист особистості.

The model of formation of the harmonious personality of the modern student on the basis of the educational law of acad. ID Bekha «progress from spirituality to spiritual personality» on the basis of synergetic interaction between the formation of human worldview and the harmonious development of social life. These processes lay the space for the spiritual freedom of the individual. The archetype of the culturological paradigm in the systematic improvement of the theory of activity reflects the systematic renewal of the system of modern personality-oriented education. To overcome the threat of neo-totalitarianism, the epoch must work to establish educational laws in the system of modern educational space. In the system of didactics of higher professional school, forms of intellectual activity are born, which basically combine scientific-cognitive and value-oriented approaches.

Keywords: cultural competence, cultural worldview, discourse, psychological safety of society, cultural consciousness, art of communication, cultural environment, psychological protection of the individual.

У сучасних ситуаціях викликів та загроз, пов'язаних із забезпеченням суверенності та територіальної цілісності Української держави, кардинальних демократичних змін у політиці, економіці, соціальній сфері пріоритетним завданням суспільного поступу є визначення нової стратегії виховання дітей та молоді як багатокомпонентної та багатовекторної системи, що визначає розвиток демократичної України.

Серед десяти найважливіших виховних законів, розроблених акад. І. Д. Бехом, «закон поступу від духовності до одухотвореної особистості» відображає формування життєвої перспективи особистості, яка буде здатна протистояти загрозам неототалітаризму.

Проблема співвіднесення людини і системи, точніше людської індивідуальності та соціуму стає проблемою планетарного масштабу. Система, яка нищить, нівелює, знеособлює людську індивідуальність, буде похована самою індивіду-

альністю, її мовчазним супротивом, її синергетичною силою, названою відомим філософом ХХ століття Ортегою-і-Гассетом, «бунтом мас».

Глобалізований світ постійно стоїть перед викликами часу. Україна у системі загроз сьогодення, необхідності демократичних інноваційних перетворень потребує вироблення нової стратегії формування сучасної молоді. Фахівець сьогодення будь-якої галузі повинен виробити у себе вміння постійного самовиховання та саморозвитку. Випереджаючи ритми розвитку економіки, соціальної сфери не можуть забезпечити певних знань на усе життя. Інноваційні зміни сучасності стали визначальними у формуванні інноваційних змін сучасної інноваційної освіти.

Дослідники сучасності наголошують на необхідності виховання свідомих, соціально активних громадян (В. Андрущенко, Л. Архангельський, В. Кремень, Л. Сохань, В. Шинкарук, Є. Шинкарук та ін.). Велика увага приділяється морально-етичному вихованню особистості, наближенні свідомості суспільства до розуміння таких життєво важливих ідеалів, як відповідальність, гідність, гуманність, совість тощо (Л. Беляєва, Е. Ільєнков, А. Титаренко).

Оновлення українського суспільства, як ніколи в історії вимагає народження інноваційних форм людської свідомості. Акад.І.Бех накреслив алгоритм формування духовно-екзистенційних основ особистості у системному відтворенні «від культури мислення до культури духовного переживання». У статті «Духовна особистість у контексті освітніх викликів» видатний учений Бех І.Д. наголошує: «Багатовікове відчуження людини від справжніх духовних цінностей призвело до кризових явищ, пов'язаних із занепадом духовно-моральних ідеалів, посиленням зла і насильства. Девальвація духовних цінностей суттєво вплинула на посилення тенденції зростання жорстокого індивідуалізму, прагматизму, зверхнього ставлення до інших людей та приниження їхньої гідності, зневаги до рідної культури та історико-культурних традицій» [1, с.7].

За концептуальними положеннями науково-педагогічної школи акад.І.Беха, духовна цінність особистості є самодостатнім конструктом організовує «процес керованого оволодіння духовними смислами». Дане системне положення розвиває теоретичні засади поглядів С.Рубінштейна, М.Бахтіна, які стверджували, що немає чистих пізнавальних процесів. У процесі осягнення дійсності людська індивідуальність моделює своє ставлення до даних об'єктів.

Як наголошує акад. І. Бех, одним із стратегічних напрямків інноваційної системи виховання є вироблення інноваційних моделей посилення духовно-екзистенційних переживань у системі людиноцентричної педагогіки. Такий алгоритм виховної системи накреслює напрямок становлення інноваційної освітньої моделі на багато років вперед, адже людство на новому етапі свого еволюційного розвитку потребує утвердження моделі «повернення до самого себе», усвідомлення і пізнання своїх потреб, мотивів, звичок.

Відомий філософ нашого часу проф. В. Тищенко у монографії «Викладач вищої школи: феномен професії» наголошував: «Будь-яка професія удосконалюється великою мірою завдяки інтелектуальним зусиллям тих, хто її представляє. Для викладачів, педагогів такі зусилля не лише домінанта повсякденної роботи, але й знак кваліфікації. Отже, гадаємо, кожен із нас – так чи інакше, у тому чи іншому аспекті й обсязі, але повинен мати власний теоретичний погляд на професію» [4, с.23].

Останнім часом у дослідженнях світових культурологів зустрічаємося із поняттями, що світ є великим текстом, ареною боротьби за долю людства. Прагнення духовних візій текстів – знайти систему людської індивідуальності, яка, створюючи себе, здатна буде створити світ навколо себе. У системі філософсько-культурологічних здобутків нашої доби це явище віднедавна дістало метафоричну назву «імперативу восьмого дня». За законами знакових чисел, восьма цифра, асоційована із святістю Божої Матері, є символом безконечності; тобто символ вічного тривання людства як духовної субстанції.

Бездуховність, відсутність сповідання морального закону, моральних норм стає вироком не лише для людської індивідуальності; а і для цілого людства. Найбільша катастрофа, найбільша світова криза проходить через катарсис людської індивідуальності.

За законами цілісності та діалектичного світорозвитку інноваційних характер сучасної виховної системи носить постійно змінний, чітко індивідуальний характер. У кожному випадку до кожної виховної ситуації, до кожної людської індивідуальності є один-єдиний вмотивований культурологічний код-символ.

Неповторність, унікальність кожної людської індивідуальності, вміння виховників бачити найменші нюанси її емоційно-духовного світовідчуття складають особливості особистісно зорієнтованої виховної системи сучасності. Для кожного інтелектуально-духовного світу є потреба у підборі унікальної барви, найтоншого звучання, за законами поруху вітру чи світла сонця, коли саме втручання є абсолютно невидимим для стороннього ока, котре працює на відстані душі, створюючи найбільше у світі диво – гармонію людської індивідуальності.

На ринку праці потрібні фахівці, які мають сформовані риси цілісного характеру: вміють постійно працювати над своїм саморозвитком, здатні ставити мету і шукати оптимальних шляхів її вирішення, вміють сконцентруватися на вирішенні завдань, здатні критично мислити, бачити перспективи досягнення результату, навчені поєднувати роботу над фізичними та духовними якостями організму, планомірно планувати працю і відпочинок.

Кожна соціальна система потребує певного типу людської індивідуальності. Система трудового, яка була спроектована у першу чергу тоталітарною системою, відходить у минуле. Продуктивність праці у системі оновленого демократичного соціуму досягається за рахунок планомірної організації сил людського організму, вміння чітко планувати час, розставляти пріоритети, добиватися відкриття прихованих інтелектуальних сил людського організму.

Набагато більше у системі продуктивності праці виграє соціальна система, яка, розвиваючись у своїй основі, створює умови для розвитку людської індивідуальності. Для нашої доби важливим залишається здатність до комунікації, вміння фахівця працювати у команді, потребу опікуватися іншими, проявляти терпимість та доброту, володіти мистецтвом компромісу, здатністю розв'язувати конфлікти.

Комфортність існування людської індивідуальності у соціумі (колективі) вимірюється здатністю держави (колективу) створювати відповідні умови для розбудови відносин між людиною та соціумом на партнерських засадах. Сinenергетичний колообіг полягає у тому, що, за законами вселенської гармонії, чим більше віддаєш – тим більше одержуєш. Вкладаючи у систему освіти соціальна інституція (у даному випадку держава) забезпечує високі стандарти життя.

Як бачимо із вибудованої системи мотиваційних установок, чим більше вкладено у інноваційний розвиток освіти, тим вищі якісні стандарти розвитку соціуму. У системі надважливих завдань освітньої системи сучасної вищої освіти залишається формування особистості фахівця, так як вміння вибудовувати алгоритм професійної діяльності у будь-якій сфері залежить найбільше від якісного розвитку самої людської індивідуальності, від її морально-вольових якостей.

Жодна виробнича чи соціальна діяльність не буде успішною, якщо не буде відповідно сформованої людської особистості. Як показують дослідження, пріоритетними залишаються риси характеру, вольові характеристики індивідуальності. Не випадково, культурологічні літературні тексти, продуктовані на зламі століть, тисячоліть говорять про кризу особистості. Для постмодернізму як визначального мистецького явища даного періоду найбільш характерним залишається зображення нівеляції людської індивідуальності, її самоеміграція тощо. Якість літературного культурологічного коду, закладена у творах мисте-

цтва, є тією точкою опори, від якої беруть витoki духовно-емоційних джерел творення гармонійно розвиненої особистості нашої епохи.

Система освітньої системи, досліджувана акад. І.Бехом, побудована на основі «емоційного переживання», стає наріжним каменем у формуванні інноваційної моделі сучасної виховної системи, за якою людська індивідуальність знаходиться у центрі вектора людинознавчої педагогіки. Від якісно сформованої людської індивідуальності у прямій залежності перебуває творення інноваційно розвиненої моделі демократичного суспільства. Тому оновлення та реформування освітянської галузі ґрунтується на формуванні гармонійно розвиненої особистості, здатної брати на себе відповідальність за долю людства.

Останнім часом у дослідженнях світових культурологів зустрічаємося із поняттями, що світ є великим текстом, ареною боротьби за долю людства. Прагнення духовних візій текстів – знайти систему людської індивідуальності, яка, творячи себе, здатна буде створити світ навколо себе. У системі філософсько-культурологічних здобутків нашої доби це явище віднедавна дістало метафоричну назву «імперативу восьмого дня». За законами знакових чисел, восьма цифра, асоційована із святістю Божої Матері, є символом безконечності; тобто символ вічного тривання людства як духовної субстанції.

Бездуховність, відсутність сповідуння морального закону, моральних норм стає вироком не лише для людської індивідуальності; а і для цілого людства. Найбільша катастрофа, найбільша світова криза проходить через катарсис людської індивідуальності.

За законами цілісності та діалектичного світорозвитку інноваційних характер сучасної виховної системи носить постійно змінний, чітко індивідуальний характер. У кожному випадку до кожної виховної ситуації, до кожної людської індивідуальності є один-єдиний вмотивований культурологічний код-символ.

Гармонійно розвинена особистість як наукове поняття є визначальним у інноваційній освітній системі сучасності. Більше того, епіцентр боротьби за інтелектуально-духовну цілісність людської індивідуальності, за її духовну міцність знаходиться у центрі колообігу людського буття. Неповторність, унікальність кожної людської індивідуальності, вміння виховників бачити найменші нюанси її емоційно-духовного світовідчуття складають особливості особистісно зорієнтованої виховної системи сучасності. Для кожного інтелектуально-духовного світу є потреба у підборі унікальної барви, найтоншого звучання, за законами поруху вітру чи світла сонця, коли саме втручання є абсолютно невидимим для стороннього ока, котре працює на відстані душі, створюючи найбільше у світі диво – гармонію людської індивідуальності.

Література

1. Бех І. Д. «Духовна особистість у контексті освітніх викликів» // Рідна школа.– 2019, №1.–С.3–7.
2. Кремень В. Філософія національної ідеї: людина, освіта, соціум.– К., 2007.– 576 с.
3. Сухомлинський В. Сто порад учителям. К., 1988.– 302 с.
4. Тищенко В. Викладач вищої школи: феномен професії.– Львів: Сполом, 2006.– 398 с.

ФІЛОСОФІЯ. ПСИХОЛОГІЯ. МЕДИЦИНА

Рудименти посттоталітарної ментальності
у сучасній українській аксіосфері.
Психотип тоталітарної особистості.
Деперсоналізація людини.
Неототалітаризм як виклик
і загроза для сучасної України

НЕОТОТАЛІТАРНІ ТЕНДЕНЦІЇ В СУЧАСНОМУ СВІТІ: ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Олена Березовська-Чміль,

кандидат політичних наук,

викладач кафедри політичних інститутів та процесів

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Виствітлено теоретичні підходи до розуміння сутності тоталітарного режиму, спільні та відмінні риси класичного тоталітаризму та неототалітаризму. Проаналізовано сучасні неототалітарні тенденції та їх вплив на нашу державу.

Ключові слова: тоталітаризм, неототалітаризм, політичний режим, диктатура.
Theoretical approaches to understanding the essence of the totalitarian regime, common and distinctive features of classical totalitarianism and neo-totalitarianism are highlighted. Modern neo-totalitarian tendencies and their influence on our state are analyzed.

Keywords: totalitarianism, neo-totalitarianism, political regime, dictatorship.

Феномен тоталітаризму завжди активно досліджувався не лише представниками політичної науки, а й істориками, філософами, психологами, соціологами, культурологами. Найбільш ґрунтовними, на наш погляд, є дослідження Х. Арендт, Ф.Боркенау, К.Фрідріха, З. Бжезінського, К. Мангейма, Дж. Талмона, Е.Нольке, К. Брахера, Р. Арона, М. Функе, А. Шапіро, М. Кертса, Дж. Сарторі, Г. Алмонда і Б. Пауела, Б. Мура і К. Вітфогеля, А. фон Мізеса, Ф. фон Хайека і М. Фрідмана, В. Корнхаузера, Х. Ортеги-і-Гассета, Т. Адорно, Е. Фромма, В. Райха, Г. Маркузе, К.Гаджиева та інших.

Ще Х. Арендт в «Джерелах тоталітаризму» зазначала: «Коли тоталітарні режими починали діяти за системою цінностей, яка настільки відрізняється від усіх інших, що жодна із застосовуваних нами категорій - чи то будуть категорії моралі, традиції, справедливості чи просто здорового глузду - не можуть допомогти зрозуміти лінію їхньої поведінки, дати їй оцінку чи передбачити її» [1].

На сучасному етапі відбувається перехід від так званого «дисциплінарного суспільства», де меншість контролювала публічне життя більшості через бюрократичні апарати (зверху вниз), - до «суспільства контролю», де більшість контролює меншість (знизу вгору), а меншість - більшість (горизонтальний контроль) на рівні приватного життя через тотальну прозорість інформаційних технологій. Про це у своїй праці писав відомий вчений З. Бауман [2].

На думку української дослідниці Є. Більченко, важливою ознакою нового тоталітаризму, постає неомодерне «повстання мас» у формі віртуального тероризму «глобального села». Саме віртуальний тероризм допомагає нам зрозуміти, що цензура знизу носить часто характер не наказу, а самоцензури, коли людина бреше не тому, що їй наказали брехати, а тому, що вона боїться зізнатися в правді самій собі. Не забуваймо, що неототалітаризм переживає своє становлення за законами глобальної культури, а не класичної модерної. Маси, що намагаються впливати на суспільство через інтернет-технології, представляють собою скупчення індивідів у стані глибокої фрустрації, спричиненої трагічною для динаміки глобального світу диференціацією жителів планети. Притаманний для глобалізму розрив «шлюб» між капіталом і працею (мобільність та екстериторіальність капіталу) супроводжується радикальною поляризацією світу: люди починають поділятися на «людей часу» (власників капіталу, що глобалізується) та «людей простору» (робочої сили, що залишається локальною, статичною, «територіально ув'язненою») [3, с. 85].

Колишні тоталітарні режими для досягнення поставлених цілей занадто часто вважали за краще використовувати насильство і терор. Вони могли

бути не тільки фізичними, але також морально-етичними, інформаційно-пропагандистськими, ідеологічними і под. У сучасній версії тоталітаризму йдеться саме про «м'який» засіб насильства. У століття інформатики, особливо Інтернету, влада над думками людей в значній мірі перейшла до нової касты творців інформації, нових міфів, смислів, образів, іміджів, стилів життя, стереотипів поведінки. Їх зусиллями знаменита формула англійського філософа XVI - XVII ст. Ф. Бекона «знання - сила» отримала нове звучання і зміст у формі: «Інформація - сила, могутність і влада». Як показує досвід світової історії, на найвищій точці піднесення та поступового переходу цивілізації на похилу, що веде вниз лінію, виродження починається з верхів, з представників так званого «цвіту нації», інтелектуальної та інших підрозділів еліти [4].

Як в класичному, так і в неототалітарному суспільстві влада намагається керувати емоціями людей, нав'язувати їм спосіб мислення та поведінки. Такий контроль призводить до псевдодій, які здійснено не людиною, а бюрократичною машиною. Такою виступила техніка тоталітаризму - зробити дії авторитарного апарату діями спонтанної діяльності мас. Уперше таку ідею реалізовано в масовому мітингу, оскільки саме масові мітинги є найсильнішою формою пропаганди, бо кожен індивід почувається впевненіше й сильніше в єдності маси [1, с. 406].

Наступною спільною рисою тоталітарного та неототалітарного суспільств є наявність конформізму, пов'язаного із прагненням людини уникнути відповідальності. Про це у своїй праці «Втеча від свободи» писав ще Е.Фромм. Те, що держава привласнює собі всі виняткові цілі суспільства, що лише вона встановлює мету, має подвійний ефект. З одного боку, це дає змогу відчувати певне полегшення, оскільки особиста відповідальність за прийняті рішення відсутня. З іншого - влада нав'язує спосіб поведінки та навіть мислення. Репресивна діяльність режиму спричиняє посилення такої риси індивідів, як орієнтація назовні, що, у свою чергу, підсилює самоконтроль людини, потреба в якому сприяє намаганням узгодити власні настанови із вимогами влади. Відповідна ситуація може визначати і згоду із наявністю зовнішнього контролю, яка зменшує ймовірність «хибних», не схвалених владою вчинків та висловлювань.

Для класичного тоталітаризму характерна фактична відсутність громадянського суспільства. Однією з причин, що пояснює даний факт є те, що характерним для тоталітаризму є харизматичний тип лідерства з обов'язковою опорою на репресивний апарат. Спосіб мобілізації (модель здійснення владою політичних рішень і залучення населення для виконання їх) за тоталітаризму може здійснюватися інтенсивно через створення внутрішньо психологічного ентузіазму, а також екстенсивно - за допомогою репресивно-пропагандистського апарату. Лідерство за тоталітаризму має переважно індивідуалізований характер, причому, навіть найближче оточення лідера значною мірою дистанційоване від нього [7, С. 118].

При неототалітаризмі можемо спостерігати штучно імітована владою присутність певних інститутів громадянського суспільства, здійснювана за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Тут вагому роль відіграють соціальні медіа, що спроможні з високою швидкістю вкорінювати в масову свідомість потрібні ідеї і мотивувати до дій. Традиційні типи тоталітаризму ґрунтувалися на нав'язуванні певного комплексу цінностей, установок, принципів, стереотипів поведінки і т.д. по вертикалі зверху вниз примусово, засобами ідеолого-пропагандистського маніпулювання. Зараз вони формуються спонтанно, ніби по горизонталі. Отже, раніше тоталітаризм досягав своїх цілей за допомогою сили та страху, а сьогодні переважають засоби хитрості та прихованого впливу.

На думку В.Пастухова, неототалітаризм характеризується гіперактивністю мас. Виникає ілюзія псевдовключення основної частини населення в політику. Маса помилково відчуває себе творцем історії, не усвідомлюючи, що є жертвою маніпуляції, подібно до масового гіпнозу. Людям здається, що вони самі прийняли всі рішення, в той час як рішення в готовому вигляді були трансплан-

товані в їхні голови. Вся техніка маніпуляції, якою б різноманітною і «креативною» вона не здавалася, в кінцевому підсумку, заснована на вивільненні архаїчних соціальних інстинктів, і перш за все - на інстинкті самозбереження первісної спільноти. Люди в хвилину небезпеки гуртуються навколо лідера, як зграя навколо ватажка. Тому підтримка відчуття постійної зовнішньої або внутрішньої загрози є невідомою рисою для неототалітарного режиму [6].

Як слушно зазначає Ю. Рябой, активність громадян є необхідною умовою утвердження тоталітарного режиму. Але він потребує її не стільки для здобуття підтримки, від якої залежить рух, скільки для уникнення опору суспільства та, відповідно, уможливлення та посилення ефективності здійснення тотального контролю. Разом з тим, політичній активності членів тоталітарного суспільства притаманний дуалізм. Формально громадяни тоталітарної держави є політично активними. Але це переважно стосується їх поведінки, спричиненої вимогами влади щодо їх активної політичної участі. Натомість так звана пасивність свідомості, яка притаманна членам тоталітарного суспільства, є потрібною як для рухів, так і для режимів. Метою маніпулювання свідомістю є її пасивність. У цілому наполягання тоталітаризму на активізмі замість розмірковувань означає, що люди не мають свободи та часу думати про себе. Дії без роздумів у такому контексті можливі лише тоді, коли вони є діями, спрямованими та контролюваними іншою стороною. Такі дії є однією з причин слабкості громадянського суспільства в умовах розбудови демократичних інституцій. Прикладом в даному випадку є українське суспільство [8].

Можемо також погодитись з твердженням В. Гадяцького, що реальність сьогодення - це містечковий неототалітаризм кланових структур. І це актуалізує проблему особистості саме в цих умовах. Бос боїться чесної особистості, бо неототалітарна корпорація побудована на тих же засадах, що й тоталітарна держава ХХ ст.: беззаконня, порушення прав людини. Коли всі мовчать, одна чесна і небайдуха особистість небезпечна для неототалітарної структури та її начальника. Тоталітарна особистість - це людина тоталітарної секти, де секта - правляча партія, клан, кліка. В неототалітарному суспільстві корпорації перетворюються на своєрідні тоталітарні секти [5, с. 152].

Підсумовуючи, зауважимо, що світові тенденції в тій чи іншій мірі впливають на нашу державу. В Україні в різні періоди можемо спостерігати своєрідні коливання та циклічність моделей монополізму, елітизму та корпоративізму в політико-управлінській сфері. Зі зміною правлячих груп дещо оновлюються механізми взаємодії суспільства і держави. В сучасних кризових умовах спостерігається тенденція до нівелювання правових наративів та поширення етатистських настроїв, що з часом може призвести до впровадження новітніх тоталітарних ідей.

Одним з найгірших наслідків посилення неототалітарних тенденцій як у світі, так і в Україні, може стати засилля дезінформації, нагнітання страху та дезорієнтації, тотальне стеження за життєдіяльністю всіх громадян з метою попередження протестних настроїв, приховування незадоволення владою, придушення інакомислення, маніпулювання колективною свідомістю. В багатьох країнах світу вже існують тоталітарні режими нового типу, найбільш яскравим прикладом якого є КНР. Світова пандемія цілком може стати однією з причин тотального втілення, так званої, цифрової диктатури, для якої характерним є постійне стеження за громадянами під приводом захисту здоров'я та особистої безпеки. Це в результаті може призвести до узурпації влади та порушення будь-яких прав і свобод людини. Таким чином, в недалекому майбутньому суспільство ризикує перетворитись на керовану біомасу, що обслуговує невеликий прошарок еліт, які володітимуть новітніми технологіями тотального стеження. Відтак базові політичні цінності плюралізму, свободи, законності, гуманізму, рівності, солідаризму, толерантності, недоторканості особи, невідчужуваності природних прав та власності зазнають краху.

Література

1. Арендт Х. Джерела тоталітаризму. К. : Дух і літера, 2002. 539 с.
2. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества. М. : «Весь мир», 2004. 188 с.
3. Більченко Є. Неототалітаризм як світоглядний феномен. СХІД. №2 (148). 2017. С. 83-90.
4. Гаджиев К. О парадоксах перевоплощения тоталитарных идей. URL: <http://svom.info/entry/657-o-paradokсах-perevoplosheniya-totalitarnyh-idej/>
5. Гадяцький В. Тоталітаризм на рівні особистості та його подолання. Філософія освіти. Вип. 1-2 (8). 2009. С. 149-155.
6. Пастухов В. Ловушка неототалітаризма. URL: <https://polit.ru/article/2015/03/21/trap/>
7. Пехнік А. Різновиди тоталітаризму: спільне й особливе. Актуальні проблеми політики. 2000. Вип. 9. С. 118-122.
8. Рябой Ю. Тоталітаризм як фактор впливу на політичну культуру українського суспільства. Наукові праці. Політологія. Вип. 192. Том 204. С. 98-102.

УДК 159.962

ПСИХОТИП ОСОБИСТОСТІ-ЖЕРТВИ ТОТАЛІТАРНИХ СПІЛЬНОТ

Катерина Васюк,

*кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

У дослідженні визначаються особливості впливу тоталітарних систем на особистість, аналізуються і систематизуються ознаки цих тоталітарних систем. Визначено, що тоталітарні системи мають декілька видів за масштабом розповсюдження і базовими ідеями. Їх можна розділити на релігійні, політичні і маркетингові. Виділені типові риси особистості, які обумовлюють ризик потрапляння у тоталітарні організації і основні маніпулятивні прийоми залучення до них. До них відносять вузькість мислення, некритичність, слабкі вольові якості і пошук вражень. Було висунуте припущення, що окремі типи акцентуацій також можуть впливати на ці ризики, але гіпотеза потребує додаткового підтвердження.

Ключові слова: *віктимна поведінка, маніпуляція, секта, тоталітарна організація*

In the research, we have determined the features of influence of totalitarian system on the person, analyzed and systematized the features of the totalitarian system. It was determined that the totalitarian systems have few types of basic ideas. These types are religion, political and marketing. We have research typical features of person, which determine the risk of hitting in the totalitarian organization, and main manipulations of recruitment. They are narrow thinking, noncritical mind, weak will and search for impressions. We've made hypothesis the separate types of accentuations can influence on the risk, but the hypothesis must be confirm thoroughly.

Keywords: *manipulation, sect, totalitarian organization, victim behavior.*

У ХХ сторіччі майже по всьому світу можна було спостерігати масову появу тоталітарних організацій різних форм і рівнів розповсюдження. Вражає їх розмаїття – від маленьких об'єднань в декілька десятків осіб на чолі з психічно неврівноваженим «гуру» до цілих держав з тоталітарною системою управління, де керування здійснюється цілими народами, наприклад, колишній СРСР. Такий масштабний феномен не міг не привернути увагу дослідників різних наук - соціології, релігієзнавства, етнографії, політології і, звичайно, психології.

Психологію насамперед цікавлять мотиви участі у подібних організаціях як самих засновників і ідейних лідерів, так і рядових учасників, які є очевидно жертвами цих систем.

Метою нашого дослідження є індивідуально-типологічних особливостей осіб, які стали жертвами тоталітарних організацій, особливо тих, хто добровільно погоджувався вступати в них і розділяв ці ідеї, що приводили в буквальному сенсі до власного самознищення, повної перебудови адекватної системи загальнолюдських цінностей і навіть до психічних розладів. Відсутність впливу даних тоталітарних систем на абсолютно всіх членів великих соціальних груп говорить про те, що є певна особистісна «сензитивність» до таких маніпулятивних впливів, отже існують особи, що перебувають в зоні ризику. І основним завданням психології і суміжних наук (педагогіки, соціології) є рання профілактика і виявлення цих осіб, проведення з ними корекційної і психопрофілактичної роботи з метою підвищення резистентності до подібних впливів.

Перш, ніж проводити аналіз і систематизацію досліджень з проблеми індивідуальних рис жертв тоталітарних організацій, варто з'ясувати, що взагалі можна вважати тоталітарною організацією і існують її різновиди.

О.Л. Дворкін, який створив чи не найповніше релігієзнавче дослідження тоталітарних організацій за останні десятиріччя, так визначає тоталітарні організації (секти) - це група, яка користується маніпулятивними прийомами і експлуатує своїх членів, може нанести їм психологічну, фінансову та фізичну шкоду. Релігійний аспект в якості основного обраний не просто так, бо більша частина тоталітарних організацій є релігійними сектами. На другому місці виступають маркетингові піраміди на кшталт «МММ», «Гербалайф» тощо. В масштабнішому вимірі це можуть бути політичні системи типу комуністичного ладу в СРСР та фашистського режиму в Німеччині. Але не зважаючи на масштабність таких систем, вони всі мають практично однакову структуру, динаміку і засоби вербування і контролю над жертвами [1, с.234].

На відміну від простих кримінальних бандформувань, де в основному використовується залякування або фізичне насилля і куди часто приходять добровільно, знаючи про істинні цілі групи, тоталітарні організації вводять в оману своїх adeptів і намагаються контролювати їх думки й емоції.

Європейські дослідники тоталітарних організацій Т. Гандоу, І. Огорд виділили 4 основні ознаки тоталітарних організацій [3]:

1. Наявність авторитарного, харизматичного лідера (гуру, вчителя, пророка) - він не підкоряється ніяким авторитетам, має абсолютну владу над adeptами і вирішує навіть інтимні питання життя adeptів - одруження, вибір роботи, їжа, розпорядок дня і дозвілля, спілкування з близькими.

2. Організованість - такі групи мають дуже жорстку ієрархію і вимагають беззаперечної покорності від своїх adeptів.

3. Методи - набір ідей і маніпулятивних прийомів, за допомогою яких береться під контроль свідомість adeptів. Як правило ззовні така ідея досить приваблива і вкладається в загальноприйнятну мораль: здобути успіх в житті, матеріально забезпечити себе, створити ідеальне суспільство, духовно зрости, зцілитися від хвороб і шкідливих звичок. Але на ділі ці цілі ніколи не планувалося досягати. Єдина мета у організаторів - збагатитися за рахунок обманутих і підкорених людей і мати над ними повну владу, втілюючи часто хворобливі ідеї перебудови світу.

4. Езотеричний розрив - це відсутність достовірної інформації про істинні умови перебування і цілі учасників тоталітарної системи, поступове заглиблення в істинні ідеї, коли людина вже не може їх критично оцінювати і сприймає на віру.

Додатково ми можемо також виділити використання специфічного жаргону, в тому числі і створення неологізмів, радикальне, чорно-біле бачення світу, замикання у своїй групі, коли відбувається розрив зв'язків з близькими і зміна звичного способу життя. Також змінюється система цінностей - все, що в тоталітарній системі вважається хорошим, автоматично визнається таким без критики, а інше - є ворожим і поганим.

І.Г. Луценко зазначає, що для посилення ефекту людину виснажують ще й фізично. Наприклад, не дають нормально спати, відпочивати, а час дозволя суворо регламентується і контролюється, вводять систему санкцій для залякування і постійного перебування у страху порушити щось і отримати покарання, а також пропагують погане харчування.

За допомогою цих прийомів досягається контроль над поведінкою адептів, їх емоційним життям, інформаційним простором і мовленням як системою смислів для оцінки світу.

Т.Є. Леоненко виділяє такі ознаки тоталітарних організацій [2, с.90]:

1. Насильницький характер заходів, що здійснюються щодо рядових сектантів.
2. Жорстокість та використання будь-яких засобів для досягнення поставленої мети.
3. Високий рівень технічної оснащеності та озброєності.
4. Наявність значних матеріальних благ та грошей.
5. Дотримання визначеної ієрархії та норм поведінки.
6. Створення структурних органів для зовнішньої та внутрішньої безпеки.
7. Конспірація.
8. Наявність зв'язків за межами держави.

Але основний інтерес представляють не дії організаторів цих тоталітарних організацій, а питання, чому люди довіряють їм і погоджуються вступати в ці організації, не чинять спротив при явному порушенні їх людських прав і здорового глузду.

В науковій літературі часто описуються риси вже деформованої тоталітарною організацією особистості, але нас більше цікавить питання про ті риси, які були притаманні жертвам організацій до їх вступу в неї. Тобто риси, що підвищують ризик стати такою жертвою. З цього ракурсу цікавим є дослідження І.Г. Малкіної-Пих про віктимну поведінку жертви [4, с.837]. Вона наголошує, що віктимна поведінка поняття досить неоднозначне, вона містить декілька типів. Так Д.В.Ривман виділяє різні типи жертв:

- агресивні (фізична агресія щодо інших, образи, забіяки),
- активні (провокатори конфліктів, прагнуть створювати ситуації, надто багато проявляють себе),
- ініціативні (волонтери, активно втручаються в ситуацію, не можуть стояти осторонь несправедливості),
- пасивні (слабкі і нездатні до супротиву, «легкі» жертви люди літнього віку, діти, інваліди, психічно хворі),
- некритичні (дуже довірливі, з низьким інтелектом, критичністю, часто є тимчасові схильності до залежності через життєві кризи чи психічні травми),
- змішані категорії.

На нашу думку, найбільш вразливими до тоталітарних впливів є пасивні та некритичні типи жертв.

Описи своїх переживань самими учасниками різних тоталітарних сект підтверджують ці припущення. Наприклад, О.Л. Дворкін цитує інтерв'ю колишніх членів секти М.Ландау і Т.Дж. Лалич, які говорять про радикалізм поглядів, викривлення сприйняття дійсності і радикальну переоцінку цінностей [1, с. 279].

На нашу думку з описів жертв випливає в першу чергу порушення мислення. Звичайно, далеко не завжди це хворобливе порушення. Але зниження критичності мислення є спільним у всіх жертв. Як наслідок страждає логічність, самостійність і широта мислення, тобто ті процеси з загальною назвою «якості розуму». При цьому люди на може мати високий інтелект і бути професіоналом у сферах, пов'язаних з розумовою працею. Саме вузькість мислення провокує довірливість і легку навіюваність, а також нетерпимість до інших поглядів. Вузьке мислення не дозволяє навіть уявити, що може бути інший погляд на явище.

На це накладаються дефекти волі. Вони можуть бути постійними і тимчасовими. Вольовий супротив знижують психічні травми, стреси. Намагаючись уникнути негативних переживань, людина легко піддається маніпуляціям, які полегшують її стан. Для таких людей добре діє прийом «огортання любов'ю», коли члени секти демонструють безумовне прийняття і тотальну симпатію до жертви і різко позбавляють її уваги, коли вона намагається вийти з організації або хоча б виражає сумніви у правильності дій гуру. З цієї ж причини люди із залежностями, що апіорі мають слабку вольову регуляцію також легко потрапляють у тоталітарні організації, вони просто підміняють один тип залежності на інший.

Додатково можна виділити ще пошук вражень, сенсу життя, це пояснює широкое залучення молоді, у яких ці потреби дуже виражені. Також можна припустити, що представники деяких типів акцентуацій, наприклад, застряючого та тривожного, теж більше схильні до таких залежностей, але це припущення потребує додаткової емпіричної перевірки.

Література

1. Дворкин А.Л. Сектоведение: тоталитарные секты. Опыт систематического исследования. Нижний Новгород : Издательство братства во имя св. князя Александра Невского, 2002. 998 с.
2. Леоненко Т.Є. «Нові релігійні групи» (тоталітарні секти) як структурна основа поширення релігійного кримінального фанатизму. Держава та регіони. Серія «Право». 2014. № 2 (44). с. 88-92.
3. Луценко І.Г. Тоталітарні секти: поняття і ознаки. Вісник ХНУВС. 2013. №4(63). с. 236-243.
4. И.Г. Малкина-Пых Психология поведения жертвы. Справочник практического психолога. Москва : ЭКСМО, 2006.1008 с.

УДК. 351.84:616-093.75

ПАЛІАТИВНА ДОПОМОГА В УКРАЇНІ У ПОСТТОТАЛІТАРНУ ЕПОХУ: ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ І СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

**Андрій Вергун, Ярослав Чуловський, Оксана Мощинська,
Оксана Марко, Володимир Кітик, Оксана Вергун,
Михайло Литвинчук, Анна Фостяк, Василь Кульчицький**

*Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького
Комунальне некомерційне підприємство «4-а міська клінічна лікарня м. Львова»*

У статті простежено проблеми розвитку паліативної допомоги в Україні у посттоталітарну (пострадянську) епоху. Проаналізовано і охарактеризовано особливості надання комплексної допомоги пацієнтам у термінальних стадіях захворювань або за умови обмеженого прогнозу життя за наявності поліморбідності та коморбідних станів, полегшення страждань завдяки ранньому виявленню і точному діагностуванню симптомів, болю та розладів життєдіяльності, проведення адекватних лікувальних заходів, симптоматичної (ад'ювантної) терапії та догляду, надання психологічної, соціальної, духовної та моральної підтримки незалежно від захворювання, віку, соціального статусу, національності, релігійних, політичних переконань та місця проживання.

Ключові слова. *Паліативна допомога у посттоталітарну (пострадянську) епоху, хоспіс, хворі у термінальній стадії захворювання, обмежений прогноз життя, оцінка фізичного стану, знеболення, лікування пролежнів, особливості комплексних клініко-реабілітаційних заходів.*

In article on the basis of literature and experience of the Lviv regional organization of public association «Ukrainian League of palliative and hospice care» some problems of palliative care development in post-totalitarian (post-Soviet) Ukraine were studied. Some features of integrated

care in some patients in the disease terminal stage or prognosis of limited life expectancy in the presence of polymorbid conditions and comorbid diseases, suffering elimination through the early detection and accurate diagnosis of symptoms, pain and other pathology; conducting adequate therapeutic measures, symptomatic (adjuvant) therapy and care, providing psychological, social, spiritual (religious) and other support regardless of disease (nosology), age, social status, nationality, religious, political beliefs and residence place were analyzed and characterized.

Key words. *Palliative care in the post-totalitarian (post-Soviet) years, hospice, patients in the disease terminal stage, limited prognosis of life, assessment of physical condition, anesthesia, treatment of pressure ulcer (bedsores), features of complex clinical and rehabilitation measures.*

Постановка проблеми. У зв'язку з постарінням населення України, зростанням онкозахворюваності, патології серцево-судинної системи [1-3, 8] та соціальними чинниками особливо гостро постають аспекти надання медичної допомоги у термінальній стадії захворювання, пом'якшення страждань у кінцевій стадії хвороби та забезпечення хворого (за умови обмеженого прогнозу життя) необхідною людською опікою та підтримкою, як терплячої особи, що не має надії на одужання [3, 4, 6, 7]. Концепція радянської медицини передбачала максимальне продовження життя людини без філософського осмислення питань якості життя і моральної цінності, доцільності і необхідності продовження життя в будь-яких випадках, навіть при так званих термінальних «вегетативних» станах [1, 5, 10]. Геронтологічні відділення та інститути геронтології не могли в достатній мірі компенсувати всі проблеми догляду та лікуванн, тому що інкурабельні стани з негативним прогнозом можуть виникати у будь якому віці [1, 9]. Підтримка хворих з обмеженим життєвим прогнозом зводилася, як правило, до роботи соціальних служб, а медикаментозна терапія в умовах стаціонарів (часто непрофільних відділень) не передбачала комплексного підходу, не реалізувала потреб у спілкуванні, психологічній підтримці, не кажучи вже про духовний супровід (релігія в СРСР, як відомо, була «поза законом») [1, 3, 7, 9, 10]. При домінуванні марксистської філософії в тоталітарних країнах радянського спрямування розвиток паліативної медицини як комплексного підходу був неможливим через ідеологічну відсутність ставлення до людського життя як до найвищої цінності [1, 10]. Таке явище, як хоспісна та паліативна допомога в Україні та в пострадянському просторі почало активно розвиватися лише вже у 1996 році зі зміною світоглядної парадигми [1, 3, 7, 9, 10]. Оскільки тоталітарні системи не сприймали людське життя як цінність, то й мови не могло йти про, скажімо, духовну підтримку невиліковно хворих (церква була під забороною) [10]. Ціллю паліативного лікування не є скорочення чи продовження життя, а цілковита опіка людською особою забезпечення «природності» останніх днів існування та кінця життя [1, 4, 6]. Природний процес смерті, котрий не є пришивдшеним або відтермінованим, зберігає таким чином, як філософська та моральна категорія «своє власне місце в часі» [1, 5, 9, 10]. При обмеженому прогнозі не робиться вплив на тривалість життя, а лише на його якість [3, 4, 6, 7].

Мета статті. На основі даних літератури та досвіду роботи Львівського осередку Львівської обласної організації ГО «Українська Ліга розвитку паліативної та хоспісної допомоги» охарактеризувати особливості надання комплексної допомоги пацієнтам у термінальній стадії захворювання або за умови обмеженого прогнозу життя, дослідити основні проблеми та шляхи їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Паліативна допомога сьогодні вже не обмежується доглядом у кінці життя, проте клінічні стратегії, концепції та послуги хоспісу і паліативних відділень відрізняються навіть в різних країнах. Паліативна допомога онкологічним хворим надається у спеціалізованих відділеннях онкологічних інститутів і клінік (Австралія, Німеччина) або існує служба амбулаторної допомоги удома (США, Італія, Франція, Фінляндія) [3, 5]. Навіть в

країнах, ресурси яких досить обмежені, можна успішно надавати паліативну допомогу. В Європі вирішувати проблеми паліативної допомоги почали ще у 80-х, а у 1988 році було створена Європейська Асоціація паліативної догляду (EAPC), що об'єднує волонтерів, зусилля яких спрямовані на розробку підходів до паліативного лікування, соціальної роботи, культурних і антропологічних питань приречених хворих, включаючи психологічну та духовну підтримку (релігійний супровід, капеланство) [3, 7, 9]. Члени організації представляють різні країни та всі напрямки медицини, що стосуються догляду за пацієнтами з прогресуючими і термінальними формами раку та іншими захворюваннями на дому, реалізації комплексного підходу щодо «переходу» пацієнтів з одного виду обслуговування на інший після комплексної міждисциплінарної оцінки фізичного стану, наявності ускладнень, що погіршують якість життя, ступеня больового синдрому та розладів функцій життєдіяльності, психоемоційних, когнітивних та культурних особливостей, максимально можливого та всебічного врахування потреб і побажань пацієнта та його родини, прогнозу прогресування захворювання та тривалості життя, надання психологічної, соціальної, духовної та моральної підтримки незалежно від захворювання, віку, соціального статусу, національності, релігійних і політичних переконань та місця проживання [1, 4, 5, 9, 10]. Ці ж підходи успішно впроваджуються та реалізуються в Україні, зокрема на Львівщині [5, 10]. Паліативна опіка може успішно здійснюватися лише за умови співпраці і спільної турботи про невиліковно хворих лікарями різного профілю, священиками, соціальними працівниками, волонтерами, родичами та приятелями [1, 5]. Паліативна медицина в багатьох країнах Європи – це розвинута галузь охорони здоров'я для забезпечення, підтримки і покращення якості життя тяжких хворих, зокрема онкологічних, інвалідів та психосоціальної підтримки їх родичів за допомогою усього арсеналу засобів сучасної медицини [3-7]. В Україні у посттоталітарну (пострадянську) епоху паліативна допомога, як підхід, що дозволяє покращити якість життя пацієнтів з невиліковними захворюванням, почав розвиватися з кінця 90-х років ХХ століття. У цей час були відкриті перші українські хоспіси – в 1996 році у м. Львові, в 1997 – в м. Івано-Франківську [10]. Ці Хоспіси залишаються провідними установами з надання стаціонарної та амбулаторної паліативної допомоги населенню [4-7, 9, 10]. У 1999 р. було створено Асоціацію малоінвазійної та паліативної терапії, що долучилася до робочої групи з паліативної допомоги у Східній і Центральній Європі (ЕСЕРТ) з метою поширення рекомендацій Ради Європи стосовно залучення системи паліативної допомоги до системи національної політики, розробила Маніфест хоспісного руху в Україні [10]. У 2002 р. засновано Всеукраїнську благодійну організацію «Рада захисту прав та безпеки пацієнтів», яка за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» вперше поставила перед громадськістю України соціально важливе питання про забезпечення прав пацієнтів та їх лікування наприкінці життя. У 2007 р. було створено Всеукраїнську Асоціацію паліативної допомоги [4-7, 9, 10]. На кафедрі сімейної медицини, кафедрах терапії і внутрішньої медицини Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького та у відділеннях комунальної 4 міської клінічної лікарні м. Львова значна увага та велика кількість клінічних напрацювань і досліджень присвячені особливостям клініко-реабілітаційних, зокрема інтервенційних заходів в умовах неспеціалізованих і спеціалізованих відділень, – геронтологічним хворим, пацієнтам у термінальній стадії захворювання або з обмеженим прогнозом життя, профілактиці і лікуванню пролежнів, аспектам надання комплексної допомоги в умовах поліморбідних та коморбідних станів [2, 8]. Принципово важливими кроками на загальнодержавному рівні стало створення у 2008 р. Інституту паліативної та хоспісної медицини, як головного науково-дослідного та організаційно-методичного закладу МОЗ України з надання паліативної і хоспісної допомоги та у 2010 р. – кафедри паліативної та хоспісної медицини у Національній медичній

академії післядипломної освіти імені П. А. Шупика для підготовки лікарів та медичних сестер з цього медико-соціального напрямку [5-7]. У 2011 р. створено Всеукраїнську громадську організацію «Українська Ліга сприяння розвитку паліативної та хоспісної допомоги», яка об'єднала громадських діячів, медиків, волонтерів, представників громадських та державних інституцій, які опікуються розвитком паліативної допомоги в Україні [4, 5, 9, 10]. В результаті експертних зустрічей, круглих столів, прес-конференцій Міжнародної правозахисної організації «Human Rights Watch», з урахуванням звіту «Неконтрольований біль. Зобов'язання України забезпечити надання паліативної допомоги згідно з принципами доказової медицини», за ініціативи Інституту паліативної та хоспісної медицини Міністерства охорони здоров'я України було розроблено Формуляр лікарських засобів з надання паліативної і хоспісної допомоги та затверджені Клінічні протоколи боротьби з болем в паліативній онкології, що передбачає застосування опіоїдних анальгетиків [4, 7, 10].

Медперсонал відділень паліативної допомоги за умови обмеженого прогнозу життя пацієнта повинен утримуватись від застосування нестандартних методів терапії, які на думку лікуючого лікаря та консилиуму, не принесуть реальної користі хворому [1, 5-7, 9]. Відмова хворого від лікування (повністю або частково) в умовах поліморбідності не звільняє лікаря від обов'язку допомоги помираючому, призначення догляду та клініко-реабілітаційних заходів щодо необхідної корекції взаємообтяжуючих коморбідних станів та препаратів для полегшення страждання, профілактики пролежнів та вторинної профілактики інших ускладнень (зокрема гнійних та гнійно-септичних) [2, 7, 8], застосування адекватного ефективного знеболення, медикаментозної терапії, хірургічних та інших методів лікування [2, 8], кваліфікованого медичного догляду за умов за умови обмеженого прогнозу щодо життя, коли можливості спеціалізованого лікування основної хвороби є обмеженими або, з точки зору сучасних наукових уявлень, безперспективними [1, 3, 4, 6, 7]. Також здійснюється своєчасна діагностика гострої патології, що вимагає невідкладного, у тому числі, хірургічного втручання [2, 8], госпіталізація та короткотривалий перевід у інші відділення (лікарні) при необхідності для проведення інтенсивної терапії, вузькоспеціалізованих інтервенцій [1, 9, 10]. Необхідна чітка організація системи догляду, дієти і режиму, заходів по створенню сприятливого психологічного клімату для хворого. Працівниками відділення здійснюється розпізнавання типу супутніх психоемоційних порушень та їх корекція, використання загальнооздоровчих заходів. Застосування психотропних препаратів, які пом'якшують чи зменшують сприйняття та усвідомлення хворим тяжкості своєї хвороби здійснюється з дотриманням принципів онкологічної деонтології і підтримкою у хворого надії в кінцевому сприятливому результаті лікування. Усі заходи та медичні інтервенції забезпечуються цілодобовим чергуванням і обслуговуванням командою професіоналів (лікарі, медсестри, дієтологи, психологи, священики, страхові агенти) і підготовлених добровольців [1, 4-7, 9]. Догляд за хворими з обмеженим прогнозом життя включає контроль за фізіологічними випорожненнями як природним шляхом, так і через протиприродні отвори, догляд за виразками і ранами, профілактику і лікування пролежнів [7-10]. Створення фізичного і психологічного комфорту є суттю паліативного догляду, реалізація якого можлива винятково при вирішенні першої проблеми – знеболення [3, 4, 6]. Усунення болю посідає перше місце серед заходів, які проводяться в хоспісі [1, 6, 7, 9, 10]. Трьохступенева система знеболення, яка рекомендована ВООЗ реалізується з врахуванням інтенсивності болю, фармакодинаміки і фармакокінетики, шляхів введення препаратів, взаємодії знеболювальних препаратів та їх комбінацій, ад'ювантів і коанальгетичних засобів [1, 4, 6, 7]. Наш досвід лікування больового синдрому показав, що у разі правильно підібраної схеми лікування з одночасним вирішенням психологічних та соціальних проблем як хворого, так і його родини можна досягти задовільного знебо-

лювального ефекту, адекватного комфортного психологічного стану пацієнта і значно скоротити застосування наркотичних засобів [5-8, 10]. Психологічний вплив досягається зусиллям як медичного персоналу, так і спеціально підготовлених психологів, психотерапевтів і духовних осіб (зокрема із запровадженням медичного хоспісного капеланства, волонтерської психологічної та духовної підтримки). Замість заперечення смерті, коли прогноз очевидний, альтернативою неефективного застосування лікарських засобів є програми психологічної підтримки, які розглядають і реалізують філософське тлумачення смерті як частини продовження життя [3, 5, 7, 9, 10].

На обліку в Львівському осередку Львівської обласної організації ГО «Українська Ліга розвитку паліативної та хоспісної допомоги», згідно реєстру, станом на 2019 р. – перший квартал 2020 року є 29 осіб – членів Організації. На даний час Львівська обласна організація ГО «Українська Ліга розвитку паліативної та хоспісної допомоги» працює згідно з трьохрівневою системою надання паліативно – хоспісної допомоги: на первинній ланці медичної допомоги невиліковно хворі пацієнти отримують допомогу шляхом відкриття паліативу на дому. У хоспісних і паліативних медичних закладах Львівщини, зокрема у комунальному некомерційному підприємстві «4 міська клінічна лікарня» м. Львова надається загальна та спеціалізована паліативна допомога пацієнтам з обмеженим прогнозом життя. Загальна паліативна допомога – це паліативна допомога, яка надається паліативним хворим лікарями-спеціалістами відповідно до їхньої спеціалізації амбулаторно та у стаціонарних закладах охорони здоров'я другого і третього рівня [4-7]. Спеціалізована паліативна допомога надається у особливого типу відділеннях та палатах паліативної допомоги стаціонарних закладів лікарями та молодшими медичними спеціалістами, які одержали спеціальну підготовку з надання паліативної та хоспісної допомоги, та вдома фахівцями спеціалізованих мультидисциплінарних мобільних бригад паліативної допомоги [6, 7, 9, 10]. Основна координуюча роль в організації та проведенні паліативної допомоги наслідків протипухлинного лікування, супутньої патології та інших комбінованих патологічних станів з несприятливим для життя прогнозом в умовах взаємнообтяжуючої поліморбідності відводиться дільничному (сімейному) лікарю, який безпосередньо спостерігає за хворим і залучає до лікування, у разі необхідності, спеціалістів інших профілей [3-7]. При цьому рішення про перехід від радикального до паліативного лікування є обов'язком вузьких спеціалістів і приймається колегіально на підставі ретельної оцінки результатів попередньої терапії і прогнозу подальшого перебігу хвороби [1-3, 7, 8]. Співпраця з волонтерами, започаткована у ВПД КНП «4-а МКЛ м. Львова» у 2018 році. На волонтерських засадах функціонує духовний супровід пацієнтів. У відділенні паліативної допомоги КНП «4-а МКЛ м. Львова», спільно з працівниками кафедри сімейної медицини та кафедри ендокринології Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького проводиться наукова робота з питань особливостей перебігу і комплексного лікування гнійно-некротичної, комбінованої та поєднаної патології за наявності коморбідних захворювань у паліативних хворих [2, 8]. У роботу відділення впроваджено патенти України на корисні моделі співробітників кафедр та працівників ВПД КНП «4-а МКЛ м. Львова», що підтверджено відповідними актами впровадження. Запропоновано авторську модифікацію класифікації пролежнів м'яких тканин. За показаннями пацієнтам здійснюємо адекватну хірургічну санацію пролежнів з урахуванням авторських методик [2, 8], клінічних алгоритмів і стратегій [3, 4, 6-9] у модифікованій послідовності, яка включає адекватне нутритивне забезпечення (у т.ч. через зонд) з застосуванням (за показами) парентерального харчування, анаболічних стероїдів [1-3, 8]; розвантаження за допомогою стандартних ортопедичних засобів; за необхідності – видалення нежиттєздатних тканин із рани що включає некр- та секвестрнекректомію з дренажуванням [2, 8]; поєднання загальної антибіотикотерапії та місцевого застосування антисептиків та антибіотиків;

адекватний догляд, спостереження за динамікою ранового процесу пролежнів та корекцію коморбідної патології [1-3]. Оцінка якості життя визначається, з одного боку, ефективністю паліативного лікування, з іншого, залежить від спокійної, зваженої оцінки хворим своїх реальних можливостей, життєвих цінностей і пріоритетів [1, 3, 4, 6, 9]. Реалізується Програма розвитку паліативної допомоги на 2018 – 2022 роки, затверджена Львівською міською радою. На базі «Тренінгового центру» проводяться навчання медичних сестер з питань надання паліативної допомоги. Отримано гуманітарні вантажі, в т.ч. спецінвентар, меблі, засоби догляду. З III декади грудня 2019 року в КНП «4-а МКЛ м. Львова» функціонує виїзна бригада для надання паліативно – хоспісної допомоги пацієнтам міста.

Висновки. Тоталітарна доба знецінює людину і не розглядає людське життя як найвищу цінність. Тому в Україні за радянських часів не могла і йти мова про таку медичну парадигму. Лише після розпаду Радянського Союзу вказаний напрямок набув потужного розвитку. Анонсована ГО «Українська Ліга розвитку паліативної та хоспісної допомоги» та впроваджена Львівською обласною організацією Ліги система надання паліативно-хоспісної допомоги є адекватною та клінічно обґрунтованою, передбачає повноцінну реалізацію клінічних стратегій та локальних протоколів лікування хворих за умови обмеженого прогнозу життя, сумнівному прогнозі одужання чи покращення стану або повноцінного відновлення функцій життєдіяльності. Основні принципи та шляхи надання медичної допомоги невиліковним хворим та вторинної профілактики ускладнень, зокрема пролежнів, в умовах поліморбідності та коморбідності реалізуються після визначення основних причин погіршення самопочуття і стану хворого, провідних ланок пато- та морфогенезу патологічних синдромів, неспецифічних і специфічних ускладнень, протипухлинного лікування, супутньої патології, нервово-психічних реакцій. Паліативна допомога в Україні у посттоталітарну (пострадянську) епоху та, зокрема, на Львівщині розвивається як комплексний підхід щодо медичного, соціального, психологічного та духовного супроводу процесу вмирання, який не є приреченим або відтермінованим, тобто, як філософська та моральна категорія, зберігає природність та повноцінність. У процесі створення клінічних протоколів і стратегій лікарі зобов'язані, якщо це можливо, полегшити страждання паліативних пацієнтів, керуючись прогнозом тривалості та критеріями якості життя.

Література

1. Бондар Г.В., Вітенко І.С., Попович О.Ю., Нальотів С.В. Паліативна медична допомога. Навчальний посібник для студентів V-VI курсів, лікарів – інтернів та сімейних лікарів. Електронний ресурс. URL: <https://elsaprof.ru/uk/concepts-and-principles-of-providing-a-palliative-to-the-adult-population-and-children-what-is-palliative-care.html>.
2. Вергун А.Р. Спосіб прогнозування ризику проведення повторних некректомій у хворих з пролежнями м'яких тканин. // Патент України на корисну модель №114267, МПК. А61В17/00, опубл. 10.03.2017 р., бюл. № 5.
3. Данилюк К. В. Сучасний зарубіжний досвід застосування організаційного механізму державного управління паліативною та хоспісною допомогою // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія : Державне управління. – 2017. – № 2. – С. 79-86.
4. Золотарьова Ж.М. Обґрунтування моделі удосконалення підготовки та підвищення кваліфікації медичного персоналу для надання паліативної допомоги. Рукопис. Дис. канд. мед. наук. – Національна медична академія післядипломної освіти імені П. А. Шупика, Київ, 2015. – 287 с.
5. Історія розвитку паліативного руху в Україні та світі. ГО «Українська ліга розвитку паліативної та хоспісної допомоги» 27 жовтня 2013 р. Електронний ресурс. URL: <http://ligalife.com.ua/206/>.
6. Кабінет міністрів України. Розпорядження. Про схвалення Стратегії розвитку паліативної допомоги в Україні на період до 2027 року. Проект (неофіційний текст). Електронний ресурс. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT2577.html.

7. Лунячек В.Е., Мельниченко О.А., Мельниченко В.О. Паліативна допомога населенню: сутність, елементи, напрями розвитку. // Теорія та практика державного управління. – 2013. – Вип. 4. – С. 10-17.

8. Макагонов І.О., Вергун А.Р., Чуловський Я.Б., Кіт З.М., Вергун О.М. Авторські погляди на комплексне лікування ускладнених пролежнів м'яких тканин з позицій клінічних стратегій у відділенні паліативної допомоги. // Клінічна та експериментальна патологія. – 2016. – Т. 15, № 3. – С. 69-75.

9. Надання паліативної допомоги дорослим. Поняття і принципи надання паліативу дорослому населенню та дітям. Електронний ресурс. URL: <https://virusz.ru/the-recovery-process/palliative-care-for-adults-concepts-and-principles-of-providing-a-palliative-to-the-adult-population-and-children.html>.

10. Паліативна та хоспісна допомога в Україні. Минуле. 06.06.2019. Електронний ресурс. URL: <https://www.prostir.ua/?news=paliativna-ta-hospisna-dopomoha-v-ukrajini-mynule>.

УДК 371(091)(521)

ТОТАЛІТАРИЗМ І ОСВІТА

Анатолій Вихруц

*доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри української мови
Тернопільського національного медичного
університету імені І.Я. Горбачевського*

Для розуміння причин і наслідків тоталітаризму необхідно аналізувати це явище як складну, добре продуману систему, яка поєднує політичні, соціальні, економічні, військові, ідеологічні, психологічні, педагогічні чинники. Український досвід викликає особливий інтерес так як наша країна була своєрідним полігоном на якому випробовувалися майже всі відомі тоталітарні моделі. Актуальними залишаються проблеми посттоталітарної ментальності в умовах інформаційної, гібридної війни. Зауважимо, що ідеологи тоталітарних режимів успішно використовують особливості країн, які обрали демократичний шлях розвитку, в яких свобода слова стає нормою, для пропаганди і поширення своїх ідей.

Ключові слова. Тоталітаризм, освіта, виховання, ідеологія.

To understand the causes and consequences of totalitarianism, it is necessary to analyze this phenomenon as a complex, well-designed system that combines political, social, economic, military, ideological, psychological, pedagogical factors. The Ukrainian experience is of particular interest as our country was a kind of testing ground where almost all known totalitarian models were tested. Problems of post-totalitarian mentality in the conditions of information and hybrid war are still relevant. It must be noted that the ideologues of totalitarian regimes successfully use the features of countries that have chosen a democratic path of development, in which freedom of speech becomes the norm, to promote and disseminate their ideas.

Keywords. Totalitarianism, education, upbringing, ideology.

Проблема тоталітаризму стала однією з найважливіших у минулому столітті. Дослідники будуть не один раз повертатися до питань цілковитого контролю над суспільним життям, який відзначається дедалі витонченішими формами маніпулювання свідомістю. Відзначимо декілька особливостей. По - перше, С.В. Кульчицький слушно зауважив, що цей термін знайшов схвалення в Італії як серед опонентів режиму, так і серед ідеологів фашизму. По - друге, популярне визначення 1952 року, прийняте на міжнародному симпозіумі політологів у США, згідно з яким тоталітаризм це «закрита і нерухома соціокультурна і політична структура, в якій будь-яка дія - від виховання дітей до виробництва й розподілу товарів - спрямовується і контролюється з єдиного центру»,

потребує уточнення [1]. На нашу думку це в сучасних реаліях «динамічна система», яка прагне до модернізації, реагує на виклики часу, для збереження режиму виходить за рамки однієї країни. По - третє, дослідники прагнуть розширити сутність базового поняття за допомогою окремих критеріїв. У книзі К.Фрідріха і З.Бжезинського «Тоталітарна диктатура і автократія» (1957 р.) була зроблена одна з перших спроб розробки критеріїв, які характеризують тоталітарну модель управління: єдина масова партія, керована харизматичним лідером; офіційна ідеологія, яка повинна всіма визнаватися; монополія на всі засоби масової інформації; монополія на всі засоби збройної боротьби; система терористичного політичного контролю; централізована система управління економікою [4, с.7]. На нашу думку, цей перелік необхідно доповнити ще одним: єдина, централізована, уніфікована система народної освіти.

Фахівці постійно уточнюють і розширюють основні критерії. Дослідники акцентують увагу на таких показниках: «1) наявність монополюючої функціонуючої партії, що злилася з таємною поліцією і державним апаратом в єдине ціле; 2) присутність у суспільстві єдиної ідеології, що нав'язувалася засобами державної пропаганди, освіти, літератури та мистецтва; 3) блокування небажаної інформації за допомогою органів цензури і правопорядку, таємної поліції, навчальних закладів, громадських організацій, творчих спілок та ін.; 4) проголошення великої мети на перспективу (створення нового суспільства, нового порядку) і використання будь-яких, у т. ч. репресивних, заходів для її досягнення; 5) державний контроль за життям суспільства, починаючи від сім'ї; 6) централізоване планування виробництва і розподілу матеріальних благ; 7) підтримування в суспільстві уявлень про зовнішню небезпеку і необхідність протистояти їй шляхом нарощування оборонного потенціалу; 8) створення ілюзії цілковитої згоди населення з діями вождів»[1].

Реалії сьогодення дозволяють стверджувати про інтернаціоналізацію тоталітарних процесів, використання агентів впливу з багатьох країн. Відзначимо точність вибору пріоритетів, вдале використання кожної слушної нагоди. Наприклад, основною загрозою для Росії є об'єднані європейські країни. Саме єдність, скоординовані зусилля становлять найбільшу загрозу, особливо при підтримці з боку США. Якщо проаналізувати зміст новин і авторських програм російського телебачення, а також їх прихильників в Україні стає очевидною системна дискредитація єдності, починаючи від подолання наслідків пандемії, завершуючи негативним впливом «соросят» (сама назва заслуговує на психологічну і лінгвістичну оцінку).

Упродовж усього часу існування тоталітаризму особлива увага зверталася і звертається на систему освіти. Це закономірно. Від дитячого садка, ідею якого запропонував Платон у скрутні для держави часи, до вищої освіти вплив на свідомість дітей та молоді є найбільш ефективним. Тим більше, що саме тут є можливість для створення державних інституцій ідеологічного впливу.

Цікаво, що на певних кризових етапах, наприклад ліквідація масової неписьменності) відсутність належного рівня демократії є малопомітним явищем. Але в процесі історичного розвитку нація неминує розплачується за ігнорування законів свободи і самостійності.

У дисертаціях, які будуть захищені в майбутньому спочатку в завданнях, пізніше в меті, а також у назві з'явиться поняття «закономірність». Зауважимо, що сучасні дослідники, розуміючи його значимість, але і усвідомлюючи складність пошуку закономірностей, використовують інші слова «тенденції», «умови» та ін. Автори нового покоління підручників не будуть декларувати ідею про переваги міждисциплінарного підходу, а спробують поєднати досягнення педагогіки, філософії, психології, соціології, дисциплін природничого циклу і спробують наблизитися до конкретних закономірностей розвитку освітніх систем і закономірностей розвитку людини до рівня особистості.

Аналізуючи особливості функціонування освітніх систем розглянемо окремі питання в контексті тоталітаризму.

1. Зберігається тенденція недостатнього фінансування з розрахунку на одного учня. У 1900 р. в США цей показник становив 50 руб. 80 коп., а в Росії 1 руб. 20 коп.

2. Відкритість світового інформаційного простору, значна кількість періодичних видань, Інтернет забезпечили оперативний обмін передовим досвідом, сприяли формуванню системи науково-методичного забезпечення поширенню передових технологій навчання. «Закритість» країни неминуче викликає відставання в розробці освітніх технологій. Відкритість може бути визнана як закономірність розвитку сучасних освітніх систем.

3. Розвиток повноцінної освіти неможливий без повноцінного функціонування державної мови Україна заплатила за радянську систему освіти надто велику ціну. Не випадково, що саме навколо мови боротьба продовжується до наших днів. Достатньо згадати ініціативи на рівні депутатів Верховної ради (весна 2020 р.). Рекомендації Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» від 18 грудня 2006 р. не втрачають актуальності для модернізації освітніх систем. Лаконічно і точно виокремлено основні пріоритети. Насамперед це можливість виражати та пояснювати «поняття, думки, почуття, факти та погляди як у усній, так і в письмовій формі (сприймання на слух, монологічне мовлення, читання та письмо), та відповідно і творчо взаємодіяти на мовному рівні у всіх соціальних та культурних контекстах; під час навчання та професійної підготовки на роботі, вдома та на дозвіллі». Підкреслена важливість комунікативних навичок «знання лексики словникового запасу, функціональної граматики та функцій мови. Це включає знання основних типів мовленнєвої взаємодії, видів художніх та нехудожніх жанрів, основних рис різних стилів мови та мовних реєстрів і різноманітності мовних стилів та спілкування у різних ситуаціях. Особам необхідно мати навички усного та писемного мовлення у різних комунікативних ситуаціях, а також слідувати за своїм мовленням та пристосовувати його відповідно до ситуації. Ця компетенція включає також вміння розрізняти та використовувати різні мовні жанри, шукати, збирати та обробляти інформацію, використовувати кодифікаційні джерела та формулювати і виражати свою думку усно та на письмі переконливо та відповідно до ситуації». Виокремлено також вміння вести критичний та конструктивний діалог, оцінку естетичних якостей та бажання їх досягти та зацікавленість у спілкуванні з іншими. Це передбачає оцінку впливу мови на інших та прагнення зрозуміти та використати її впевнено та із відповідальністю перед суспільством» [2].

4. Ефективність освітніх систем залежить від особливостей політичного устрою держави. Тоталітарний режим неминуче гальмує розвиток педагогічної науки і практики.

5. Сучасний світ характеризується глобалізацією, полікультурністю, динамічністю змін. Необхідний постійний моніторинг, щоб знаходити відповідь на виклики сьогодення. Наукова оцінка кожного явища передбачає прогностичну оцінку. Основою прийняття успішних управлінських рішень є наявність оперативної, об'єктивної інформації. У свій час, за нашою ініціативою, в Тернопільському національному економічному університеті була створена лабораторія якості освіти. Основна увага була зосереджена на діагностиці ефективності навчально-виховного процесу та управлінської діяльності, розробці критеріїв якості освіти, узагальненні досвіду вітчизняних і зарубіжних навчальних закладів, вивченні мотивації студентів і викладачів, актуальних питань національного виховання.

6. У 2019 р. А.П. Романченко захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук з красномовною назвою «Елітарна мовна

особистість у просторі наукового дискурсу: комунікативні аспекти». У контексті досліджуваної теми звернемо увагу на декілька особливостей. По - перше, перспективною видається спроба використання автором теоретичної бази «новітньої синтетичної галузі знання - лінгвоперсонології. Зауважимо, що в науці віддавна використовується відомий напрям психологічна персонологія. У своїх працях ми багаторазово доводили значимість педагогічної персонології. По - друге, цікавою є пропозиція, щодо розвитку лінгвоесітології в центрі якої характеристика такої особистості, яка «на тлі стереотипних мовних смаків, мовної моди соціуму певної епохи... вирізняється нестереотипним, самобутнім мовомисленням, високим рівнем комунікативної компетенції, індивідуалізованим світобаченням і світовідчуттям, що виявляються під час поліжанрових інтеракцій»[3].

7. Парадоксальність сучасної інформаційної політики проявляється в надмірній увазі до різноманітних хвороб, катастроф, конфліктів. Швидше винятком стала пропаганда здоров'я, успіху, перемоги. Все більшого значення набуває проблема профілактики маніпуляції. Ця проблема має різноманітні аспекти. Конкуренція між країнами, транснаціональними корпораціями обумовлює необхідність підготовки молоді до розуміння змісту, форм, методів технологій інформаційної війни.

Література

1. Кульчицький С.В. Тоталітаризм [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?termin=Totalitaryzm> (останній перегляд: 31.05.2020).
2. Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» від 18 грудня 2006 року. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://zakonrada.gov.ua/laws/show/994_975 (останній перегляд: 31.05.2020).
3. Романченко А.П. Елітарна мовна особистість у просторі наукового дискурсу: комунікативні аспекти. Автореф. дис. на здобут. наук. ступ. доктора філологічних наук. Одеса, 2019. - 39 с.
4. Чернявський Г.И. Большевизм и национализм. - Харьков, 1993. - 97 с.
5. Vykhreshch A.V., Hnatyshyn S. I., Klymenko A.O., Medynska O.J., Synorub H.P., Horpinich T.I. Development of information culture of students of humanitarian specialities // Інформаційні технології і засоби навчання. - 2019. Т. 72. №4. - С. 152 - 176.

УДК 159.932:316.62

ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ІДЕНТИЧНОСТІ ЛЮДИНИ ТРАНСКОРДОННЯ

Надія Гапон,

*доктор філософських наук, професор, професор кафедри психології
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Здійснений філософсько-психологічний аналіз ідентичності «людини транскордоння», суспільно-культурних завдань товариств українців Закарпаття в контексті модернізації суспільно-політичного життя, завдань та проблем українського державотворення. Вказано на множинність образу людини у час глобалізації та фрагментації, посилення впливу на людську психіку, інформаційних та біологічних технологій. Розглянуто проблеми гуманітарної політики в Україні та окреслено її перспективи у співпраці з громадськими організаціями.

Ключові слова: ідентичність, людина транскордоння, суспільно-культурні товариства, гуманітарна політика.

Is analyzed in philosophical and psychological aspects the problem of identity of «cross-border man». The analysis of the socio-cultural societies in the context of the modernization of Ukrainian Zakerzonnia political life, challenges and problems of the state. The reasons of social transformation and cultural communities in politicized associations. The multiplicity of the image of man in the time of globalization and fragmentation, increasing influence on the human psyche, information and biological technologies is revealed. The problems of humanitarian policy in Ukraine, and the prospects for its close cooperation with the social-cultural and community organizations.

Keywords: identity, cross-border man, socio-cultural societies, humanitarian policy.

Формування української політичної нації потребує щораз нових гуманітарних стратегій, які сприятимуть зменшенню негативного впливу на цей процес суперечностей соціокультурного, міжрегіонального та регіонального характеру. Саме цьому має слугувати нова гуманітарна політика держави. Значне місце в суспільно-культурному розвитку посідають громадські організації, зокрема національно-культурні та суспільно-культурні товариства. Серед останніх своє місце займають суспільно-культурні товариства українців, які були примусово виселені з Польщі у середині минулого століття з Холмщини, Надсяння, Лемківщини, Підляшшя, Західної Бойківщини тощо. Розкриття діалектики вартостей («транзиту», «відходу» та «повернення») неможливо без розуміння специфіки ідентичності людини. Мінлива ідентичність людини та соціальних груп (етнічних, вікових тощо) є відповіддю на усю багатоманітність соціокультурних викликів. Послаблена українська громадянська ідентичність є теж результатом цих світових викликів. Транзит у бік європейських вартостей передбачає переживання людиною солідарної відповідальності. Ця нова сенсовна наповненість життя людини посилює її громадянську відповідальність та є концептуальним орієнтиром для теоретичного моделювання соціальної реальності.

Аналізуючи дослідження та публікації, можна стверджувати, що ідентичність людини транскордоння досі ще не стали предметом широкого дослідження. Хоча проблематика людини транскордоння увійшла до сфери наукових інтересів кола істориків новітнього часу, а також громадських діячів (Г. Бухала, О. Буцько, Т. Гонтар, М. Горного, Р. Дрозда, Л. Зашкільняка, Р. Кабачія, В. Кіцака, С. Макарчука, Ю. Макара, В. Процюка, О. Савчука, В. Сергійчука, В. Середи, Ю. Сливки, М. Трухана, Г. Щерби та ін.). До проблеми ідентичності людини транскордоння у суспільно-безпековому вимірі зверталася низка філософів, соціологів, антропологів, політологів та культурологів. У 70-90 рр. минулого сторіччя праці Ж.-Ф. Ліотара, Ж. Дерріди, Ж. Дельоза, М. Фуко, Ж. Бодріяра та ін. доволі сильно вплинули на спосіб розмірковування про проблеми ідентичності [2, с. 9].

Культурна диверситивність (з англ. *diversity* – розмаїтість) – це різноманітність людей, їхніх потреб, інтересів, звичаїв, орієнтацій, уявлень, поглядів, які можуть передаватися з покоління у покоління [1, с. 101]. Кожна культура містить внутрішню диверситивність, а також є диверситивною у порівнянні з іншими культурами. Чимала кількість мов, звичаїв і форм поведінки показує, що культурна диверситивність впливає на людину. Культурне розмаїття виявляється і в межах окремих держав. Трапляється, що різноманітність людей сприймається як відмінність у негативному сенсі цього слова. В модерній психології виявився дискурс «розмножених» на порубіжжі ХХІ ст. стигматизованих ідентичностей, які ставали джерелом психологічного та соціального номадизму (кочівництва). Важко не погодитися з тим, що час модерніті, «суспільство контролю» породило низку стигмованих ідентичностей (ізолювана, асимільована, девіантна, маргінальна, трансресивна, асоціальна

тощо). Множення класифікацій девіантних, делінквентних, асоціальних носіїв ідентичності завело науку у глухий кут [2, с. 10]. Ба більше, лунали звинувачення на адресу постмодерної культури, яка буцімто породила ці «занепаді» ідентичності. Відтак 60-70 рр. XX ст. позначені увагою до соціалізації «просоціальної» ідентичності (соціальної допомоги та підтримки, масштабної соціально-психологічної адаптації, соціотерапії людей та груп).

У багатонаціональних державах надмірний акцент на відмінностях може набувати форм боротьби за домінування, доказів більших прав власної групи, чи її більшої унікальності. Це може загрожувати суспільній безпеці. Остання є поняттям міждисциплінарного дискурсу – міжнародних відносин, безпекових студій, соціології та психології конфліктів та миру, глобалізації та міграції, транскордонної безпеки тощо. Наріжним елементом суспільної безпеки, діалогу та порозуміння є позитивні зміни життєсвіту людини, які викристалізують її ідентичність.

Метафорично транскордоння – це завжди «перетин мосту» людиною між культурами, з їхніми системами вартостей. Поняття «прикордоння» задає межі культури, маркує інші, сусідні з нею культури. Поняття більше увиразнює статику соціокультурного простору, де немає акценту на процесах взаємодії, соціально-психологічних змінах соціального мислення. Натомість поняття «транскордоння» долає окреслені кордони. Його відмінність від «прикордоння» підкреслюється префіксом «транс-», що вказує на подолання заданих меж та передбачає культурну взаємодію, процес.

Входження людини прикордоння в у практику формування особливої ідентичності багатогранно розглянуто у праці К. Чижевського «Лінія повернення. Про практику прикордоння у діалозі з Чеславом Мілошем» (2013) [3]. Адже для автора Мілошеві «Нотатки про вигнання» стали надихаючими для аналізу світобачення, стереотипів, міфів, упереджень, соціальних страхів характерних для людини пограниччя. Разом з тим праця відбиває усі настанови збереження ідентичності емігрантами «на різних географічних широтах» – як не втратити орієнтації, творчі здібності та себе самого. Автор переконливо обґрунтовує необхідність пізнавати своїх сусідів прикордоння, не відмовляти їм в іншості. «Лінія повернення» К. Чижевського – це пошук до віднайдення культурного багатоголосся, толерантності на територіях прикордоння. Треба вести постійний суспільний діалог, який долатиме різні етнічні стереотипи, про мегаломанію якоїсь конкретної цивілізації, про неправду, яку містять соціальні міфи. Відсутність суспільного діалогу посилює напругу та конфлікти. На нашу думку, соціально-психологічний сенс «прикордоння» як стратегії соціалізації людини національної та етнічної ідентичності має бути збагачений новими сенсом. Йдеться про соціалізацію діалогічності як властивості сучасного соціального мислення людини транскордоння. Адже справжній вимір транскордоння – це діалог, утвердження диверситивності та подібності, відмова від мовчання про трагічні «лінії», які сприяють, а не заважають «лінії повернення».

У своїй праці «Постлюдина» (2013) філософ Р. Брайдотті репрезентувала множинність образу людини у час глобалізації та фрагментації, посилення впливу на людську психіку, інформаційних та біологічних технологій [4]. Така втрата єдності сприйманого суб'єкта не повинна демотивувати дослідника. Постлюдина допомагає нам зрозуміти сенс нашої гнучкої та множинної ідентичності. Постлюдина увиразнює трансформації людської суб'єктивності та тілесності, під впливом ринкової економіки, комерціалізації, продукування генетично модифікованих організмів, які поволі й поступово стирають категоріальні відмінності між людиною та іншими видами живого. Гнучка і множинна ідентичність постлюдини постає вектором прикладних аспектів не лише гуманітарної, а й соціальної науки.

Отже, міждисциплінарне дослідження «людини прикордоння» змінює перспективи аналізу й фокусується на соціалізації транскордонної

ідентичности, з її акцентом на мирному співіснуванні людей, захисті навколишнього середовища тощо. Концептуальна фігура «номадичного суб'єкта» (Р. Брайдотті), «ліній повернення» (К. Чижевський) є тим ескізом суб'єктивності у добу постінформаційного суспільства, коли світ сприймається без обмежень конкретним місцем замешкання. Володіння різноманітністю стилів і дисциплінарних підходів постає важливим для соціального психолога. Необхідно визнати та дослідити специфіку соціокультурних, політичних, матеріальних і семіотичних умов, у яких живе та взаємодіє людина транскордоння. Стратегічною метою модерної гуманітарної політики має бути формування та розвиток об'єднаного українського суспільства, спроможного досягти високого рівня політичної, економічної та духовно-культурної організації, що забезпечить захист національних інтересів та рівноправне входження не лише в європейський, а й у світовий простір. Така політика спроможна бути платформою для об'єднання і каталізатором творення єдиного гуманітарного (інтелектуального, інформаційного та соціокультурного) простору як основи для впевненого поступального розвитку української держави.

Література

1. Гапон Н. Соціальна психологія: Навчальний посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 366 с.
2. Гапон Н. Ідентичність та номадизм людини: взаємозалучені тренди сьогочасся // Ідентичності народів Центрально-Східної Європи: колективна монографія / Н. Гапон, В. Міштал, А. Хижняк та ін.; за ред. проф. Н. Коваліско, д-ра А. Єкатеринчука, проф. Р. Радзіка. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2018. С. 9-22.
3. Чижевський К. Лінія повернення. Про практику прикордоння у діалозі з Чеславом Мілошем; перек. К. Москалець. Львів: Кальварія, 2013. 248 с.
4. Braidotti R. The Posthuman. Cambridge: Polity Press, 2013. 180 p.

УДК 124

ТОТАЛІТАРИЗМ ТА ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА

Ігор Держко,

доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та економіки Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

У доповіді йдеться про те, що тоталітаризм, як явище та феномен XX століття, привертає увагу вчених різних гуманітарних сфер та галузей. Зокрема розкривається його руйнівний вплив на свідомість і художню культуру.

Ключові слова: *художня культура, тоталітаризм, особистість.*

The report states that totalitarianism, as a phenomenon and phenomenon of the twentieth century, attracts the attention of scholars in various humanities and fields. In particular, its destructive influence on consciousness and artistic culture is revealed.

Keywords: *art culture, totalitarianism, personality.*

Актуальним понині є запитання – чому тоталітарні режими виникали після страшних уроків історії, які б мали заперечити саму сутність державного управління, яке опирається на тотальне заперечення прав людини.

Перша світова війна та пандемія іспанського грипу суттєво вплинули на кількісні параметри людської популяції. Не менш суттєвим є вплив на свідо-

мість людини новосформованих людиноненависницьких ідеологій першої половини ХХ ст. Більшість інтелектуалів планети – письменники та філософи стверджували, – чогось схожого на ганьбу троці та катастрофи Першої світової, людство ніколи не повторить. Зброя масового знищення, газові атаки, концтабори залишаться в минулому, вважали гуманісти.

Перша половина 20-х рр. – це відносна повоєнна стабілізація економіки. Її називають епохою джазу. Гедонізм охоплює майже всі суспільні верстви. Масове виробництво колись дефіцитних товарів першого вжитку задовільняє багатьох. Перетворення автомобіля з предмету розкоші у банальний засіб пересування, стає символом епохи. Мережа дорогих ресторанів, як і доступних для середнього класу кафе та барів, створює ілюзію прогресу та ілюзію зростання доходів всім, без виключення. Але така соціальна короткозорість залишила в тіні прихід на світову арену більшовиків у Росії, фашистів в Італії, Гітлера в перспективі в Німеччині. Масове споживання розвивалося неподільно з масовою культурою, яка толерувала примітивні смаки, вульгарну естетику, загалом, знеособлену культуру мас. Тоді ж Освальд Шпенглер всупереч оптимістам заявив, що Друга світова війна невідворотно розпочнеться, але їй передуватиме відрізок часу, необхідний для формування нового чинника – агента масового суспільства. Агент – не суб'єкт, це – знеособлений індивід, позбавлений здатності критично рефлексувати та осмислювати політичні ситуації та ідеологічні програми. Слухняність, виконавчість, відсутність реагування на зло, роблять його досконалим знаряддям у реалізації будь-яких людиноненависницьких намірів.

Таке виродження людського Я у знеособлену персону передбачили в романах-антиутопіях Джек Лондон, Євгеній Замятін, Олдокс Хаслі, Джордж Оруелл. Така деіндивідуалізована особа схвалить усі можливі військові конфлікти та ще й виправдає їх. Навіть багатомільйонні втрати не стануть для неї аргументом міжнародного примирення. Ескалація протистоянь та нагнітання критичної напруги – звичка ідеологема для такої людини. Заклики до використання зброї масового знищення не зупинять її.

Друга світова війна, ще масштабніша за втратами, не знищила тоталітарні режими. Вони продовжують існувати та стають загрозою світовій спільноті. Тому письменники у 60-х рр. здивують нас новими антиутопіями. Це Іван Єфремов, Аркадій та Борис Стругацькі, польський футуролог-мислитель Станіслав Лем, американець Рей Бредбері. Вони ще глибше та фундаментальніше проаналізують внутрішні зміни психіки людини-агента так званого замкнутого суспільства.

Тоталітаризм – це не тільки війна з сусідами, це невпинна війна та репресії супроти свого ж народу задля перетворення його у слухняне стадо. Трансформування народу у натовп – основне завдання внутрішньої політики тоталітарної диктатури. Ця внутрішня війна набирає різних форм. Вона то загострюється, то послаблюється. Відносно ліберальні 20-ті перейшли у три масивні репресивні хвилі 30-х у сталінському Радянському Союзі. Анрі Жид стверджував, що політичні концтабори співіснували з комуністичним будівництвом, а численні маніфестації, мітинги з усміхненими обличчями – з нічними погромами та арештами, здійсненими енкаведистами.

Хрущовська відлига зняла заборону з генетики, інформатики, кібернетики, але ще гучніше виступила супроти сучасного мистецтва, музики, художньої творчості та поезії. Цікавим є два етапи становлення радянської культури. Один з них здійснювався під прапором нігілізму і закликав до викидання з корабля сучасності інтелектуальних художніх надбань попередників. Другим напрямком було потурання будь-яким митецьким новаціям, тільки б вони не опиралися на здобутки класово чужих попередників. Цікавим є становлення радянського кінематографу та симфонічної музики. Фільми Ейзенштейна та Довженка дивували всіх творчими новаціями. Музика Шостаковича та Прокоф'єва, як експериментальна, вийшла в лідери світової симфонії. Настіль-

ки ж глибокі експерименти з римою Маяковського, Пастернака Каменського та молодого Тичини і Михаля Семенка привертали увагу західної критики. Цей напрям творчості вкладався в русло творення нової антропології – формування нової радянської людини. Сталін, як і Хрущов, заборонили такі експерименти і взамін нововиплеканого Я постала його химера – гомосовєтікус. Радянський Союз прагнув створити нового гомосап'єнса, а опустився до модернізованої реанімації неопітекантропів та неонеандертальців.

Першими відправили за кордон філософів, літераторів, серед яких Бердяєв, Шестов, Булгаков, Сорокін, Бунін, Набоков. Але, в часи НЕПу відносна лібералізація та кадрова українізація породили ілюзію на тривалу демократизацію. Початок 30-х ознаменувався арештами творчої інтелігенції та інженерно-наукового персоналу. Футуризм, емажинізм, структуралізм, раніше схвалювані керівництвом, оголошувалися ворожими ідеологічно, як і генетика та кібернетика.

Симптомом радикальних перемін стає арешт та відправлення на заслання філософа Олексія Лосєва. Нашого земляка, родом з Олеська молодого мислителя Володимира Юринця звільняють з роботи та знищують. М.Бахтін після публікації роботи про Достоевського визнається ідеологічним ворогом і потрапляє на висилку. Цікаво, що Федора Михайловича не любив Ленін, називав архискверним писателем. Достоевський методом поліфонічного діалогу давав шанси будь-якій особі, духовно покаліченій та нівельованій диктатурою, відродитися у повносправну рефлексуючу особу. Лев Толстой, на відміну від діалогіста Ф. Достоевського, дотримувався монологічного принципу у трактуванні особи та обмежував її шанси на осяяння та внутрішнє відродження. Ленін симпатизував Толстому, бо вбачав у його творчості ідеї поділу світу та людей на невідворотньо чорне та біле. Така позиція дозволяла вбачати в опонентах вічних ворогів та без докору сумління знищувати їх. Достоевський на двадцять років випав з шкільних програм, і як обов'язковий до вивчення, повернувся на початку 60-х., як і його дослідник Михайло Бахтін у наукові кола.

Складовий елемент, агент тоталітарного суспільства – це унікальна двочленна істота. З одного боку – палкий прихильник та реалізатор всього консервативно-заїмшілого, борець за збереження героїчного минулого та оборонець принципів комуністичної дійсності, напрацьованих всією історією СРСР. З іншого – це настільки ж жадаюча перемін істота, яка нестримна у своїх новаціях та прагненнях розкритикувати та викинути з корабля історії все, що напрацьоване в попередні епохи. Така людина названа Олександром Зенов'євим гомосовєтікус. Вона має здатність розчленовуватися на кількох автономних осіб, серед котрих – похмурий консерватор та полум'яний новатор. Завдяки новаторству таких осіб, в радянських конструкторських бюро створювали ядерну зброю, континентальні ракети, загалом, і в галузі балету, були попереду всіх. Василь Шукшин називав таких аматорів-новаторів чудіками. Здавалося б, у чому їх біда, ти паче, вина, за скоєне не ними.

Не менш риторичним є запитання, чому вражаючий потенціал ресурсів та науки СРСР розтриньканий на пострадянському просторі тими талантами, що їх створив. Проблема в наступному – талановитий, а то геніальний дивак, народжений в СРСР, мислив крайнощами, сублімативною логікою, чорним та білим, без проміжкового елементу. Об'єктивні проблеми потребують суб'єктного підходу. Це здатність наполягати на зміні, коли всі прагнуть консервації, і настільки ж дієво зберігати консервативно напрацьоване, якщо воно дієздатне та захистити його від руйнівних модних новацій.

На жаль, свідомість гомосовєтікуса не зникла, а трансформувалася у гомосовєтікуса-2. Тому нас понині дивують інтелігентні інтелектуали, які ратують за євро-азійську цивілізацію, а з другого боку – невелика група рефлексуючих інтелектуалів, які вміють в минулому зберегти раціональне, включити його в новаційне, і водночас, демістикувати архаїчно руйнівне, консервативне, під

видом новаційного. Людиною тоталітарного суспільства є одновимірна, від сили, двовимірна істота, закапсульована в саму себе. Людиною демократичного суспільства є багатовимірна істота, відкрита, як соціуму, так і собі.

Загроза тоталітаризму існує і понині, допоки суспільство не пододало продокування маловимірних істот, що є запереченням суб'єктності людини-громадянина.

УДК 1:316. 1-47.44 (043.3)

САМООРГАНІЗАЦІЯ НАЦІЇ ЯК ПОДОЛАННЯ РУДИМЕНТІВ ПОСТТОТАЛІТАРНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

Юлія Каралаш,

*аспірантка кафедри філософії та політології
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

Висвітлено низку ментальних особливостей та цінностей українців, що є глибинною першопричиною негативних тенденцій в суспільстві та перешкодою у вирішенні системних проблем. Запропоновано розглядати первинний етап самоорганізації нації як внутрішню роботу індивіда з переоцінки своїх цінностей, орієнтуючись на надіндивідуальні цінності та велику спільну мету – консолідовану державу, здатну ефективно відповідати на виклики сучасності.

Ключові слова: ментальність, рудименти посттоталітарної ментальності, патерналізм, ініціативність, надіндивідуальні цінності, самоорганізація.

It is highlighted a number of mental characteristics and values of Ukrainians, which is a deep root cause of negative tendencies in society and an obstacle to solving its systemic problems. It is proposed to consider the primary stage of the nation's self-organization as the internal work of the individual in re-evaluating his values, focusing on the supra-individual values and the great common goal - a consolidated state, capable of effectively responding to the challenges of the present.

Keywords: mentality, rudiments of post-totalitarian mentality, paternalism, initiative, supra-individual values, self-organization.

Деіндустріалізація, депопуляція населення та деградація освітнього й професійного потенціалу людського ресурсу – чи не єдині негативні тенденції в сучасній Україні, які спостерігаються уже майже тридцять років незалежності. Як констатує український соціолог М. Шульга, «майже три десятиліття існування новітньої української держави демонструють нездатність не тільки рухатись уперед, а й утримати ті позиції серед держав, які були у країни в час проголошення незалежності. До цього часу держава не спромоглася навіть досягнути ВВП рівня показника 1990 р. За рівнем доходів населення вона опинилася на останньому місці серед країн Європи» [7, с. 7]. Перманентна криза в Україні набуває всеосяжного, системного характеру. Її особливістю є те, що вона не може бути подолана шляхом безпосереднього вирішення поточних проблем, адже вирішення одних може призвести до загострення стану інших; а також те, що «не тільки прояви зміщуються від економічного вектора до ціннісного, а й пошук розуміння сутності та напрямів виходу [з системної кризи] переходить у площину філософської думки» [5, с. 9].

В таких умовах доцільно звернутися до аналізу фундаментальних першопричин економічного, соціального, політичного та інших вимірів системних проблем в Україні, тобто тих цінностей, які є квінтесенцією внутрішніх ментальних осо-

бливостей, притаманних кожній нації та основою самоорганізації. «Національна ментальність проявляється у домінуючому настрої спільноти, характерних особливостях світосприйняття, системі моральних вимог, норм, цінностей і принципів виховання, у формах міжособистісних взаємовідносин, в конкретних фактах самоорганізації нації та її консолідації тощо» – зазначає український філософ М. Козловець [3, с. 184]. І хоча формування специфічного менталітету відбувається протягом усієї історії існування народу, втім чи не найсуттєвіше на нашій ментальності позначилось перебування українців у складі тоталітарної держави у XX столітті. Тоталітарна система передбачає адміністративний контроль до дрібниць та втручання в усі сфери життя громадян, що робить їх буття наперед визначеним та передбачуваним у довгостроковій перспективі.

Перебування поколінь у тоталітарній системі зумовило формування таких рис ментальності, які в тій чи іншій формі спостерігаються й досі і котрі можна позначити як рудименти посттоталітарного режиму. Серед них ключовими є низка особливостей, що перешкоджають вирішенню системних проблем та розбудові успішної державності. В першу чергу це утриманські настрої як протез цінностей, що виражений у цілому спектрі очікувань і навіть вимог від держави: «У суспільствах з невисоким рівнем життя, до яких належить Україна, виникає небезпека підміни системи цінностей споживчими потребами та вполюваннями. За таких умов виникає відчуття постійного невдоволення власним життям, заниження самооцінки та масового поширення утриманських настроїв в суспільстві» – йдеться у колективній монографії Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України [5, с. 13].

Доповнює ці настрої характерний інфантилізм, тобто незрілість дорослого населення, що виражений, перш за все, у такому глибокому ментальному феномені, як «негативний індивідуалізм». Як справедливо зауважує М. Козловець, «...індивідуалізм в Україні не відбувся в формі позитивного самоствердження особистості. На відміну від країн Заходу, на українському ґрунті набув поширення «негативний індивідуалізм», що залишив людину наодинці з власними проблемами, і котрий змушує її бачити в інших небезпеку і відчувати відчуженість від суспільства» [4, 243].

Безпосереднім причинно-наслідковим зв'язком пов'язані з ними такі явища, як громадянська безвідповідальність та відсутність інтересу до публічних справ у широких верств населення, тобто соціальна і політична апатія як фактична відсутність впливової громадянської участі та громадянських ініціатив в суспільних процесах. З цього приводу М. Шульга застерігає: «Тривогу викликає вкрай низький рівень відповідальності громадян країни за все, що знаходиться поза межами їхнього вузького кола соціального спілкування. Особливо тривожить те, що вкрай низькою є відповідальність особистості за стан справ у суспільстві загалом. Така ситуація загрожує самому існуванню суспільства як цілого» [7, с. 9].

Апатія до участі у публічній сфері, сфері відповідальності індивіда як громадянина, що клеймувалась ще за часів Античності, де таких осіб називали «ιδιώτης», створює проблеми для розбудови громадянського суспільства та місцевого самоврядування, які є функціональною протипожею та реальним обмеженням тоталітарності державного контролю. Так, Х. Арендт слушно зазначає: «Інтелектуальна, духовна й художня ініціатива настільки ж небезпечна для тоталітаризму, як і бандитська ініціатива юрби, і обидві вони небезпечніші для нього, ніж проста політична опозиція» [1, с. 389].

Загалом вплив вкрай небажаних рудиментів посттоталітарної ментальності на процеси суспільного розвитку визначається як патерналістські очікування «змін згори». Це блокує здатність самостійного прийняття рішень, особисту свободу та відповідальність, прояв творчої ініціативи як здатності до позитивних змін соціально-політичного життя, тобто ідентифікацію індивідом себе як господаря свого життя.

Вирішення конкретних проблем державного розвитку, які зумовлені рудиментами посттоталітарних ментальних особливостей українців, спорадичним впливом зовнішніх факторів видається проблематичним. Натомість, необхідні докорінні зміни за рахунок власної діяльності – самоорганізації як зміни системи соціальних відносин, того соціального середовища, в яких виховується громадянин. «Якщо в суспільстві відбуваються певні зміни, – зазначає дослідник суспільної самоорганізації В. Будз, – то насправді змінюється не політика чи економіка, мораль та право, геополітика чи цивілізаційні норми, ідеології та культури, а емоції, почуття, уподобання, ідеї та цінності, якими починає володіти, переживати чи які починає втрачати людина, велика або мала суспільна група. ... Найбільш вагомим структурним антропологічним елементом у цьому контексті виступають цінності, які можна тлумачити як єдність усіх антропологічних якостей. ...У такому аспекті цінності є вираженням всієї сукупності людських потреб, інтересів, мотивів, смислів, світогляду і можуть вважатися панантропологічними феноменами, поза якими не існує жодних альтернативних чинників самоорганізації суспільного буття» [2, с. 16]. Тому першим кроком самоорганізації повинна стати зміна індивідом самого себе через переоцінку своїх цінностей – шляхом власної перебудови на користь цінностей, відповідних для досягнення зрозумілої і високої спільної мети. Відтак, правомірно підкреслює М. Козловець, «головним засобом подолання негативних рис та деформацій української ментальності повинна стати реалізація великої спільної мети – побудова суверенної, соборної і демократичної України» [3, с. 187].

Орієнтирами цього «першого кроку» самоорганізації нації повинні стати ті цінності та цілі, що сприятимуть не лише подоланню рудиментів посттоталітарної ментальності, а й формуванню тієї ментальності, що сприятиме здатності нації до солідарності та консолідації в умовах необхідності відповіді на глобальні та локальні загрози.

Втім, в різноманітних формах руху до інтеграції та консолідації існує загроза колективізму. При цьому слід пам'ятати, що колективізм може виражатися як розмиття особистості, уніфікація індивідуальних особливостей для механістичного злиття в штучні колективи. Така колективність власне характерна для тоталітарних режимів, де відбувається масовізація особистості, її деградація. Відтак, однією з фундаментальних цінностей повинна стати Особистість, індивід, його свобода, відповідальність та освіченість як обов'язкова основа для орієнтації на цінності колективу, без якої цей колективізм буде редукованим до безликих мас. За таких умов колективізм набуває якісно нових рис, виступає як системна сукупність цінних для колективу та його цілей індивідуальних якостей, а їх єдність постає як емергентність системи цінностей [6]. Такий колективізм постає як цивілізований, як наявність в особи надіндивідуальних цінностей громадянського суспільства, котрі з особистої сфери, обмеженої цінностями приватної власності та родинних зв'язків, виходять в публічну сферу, де з сукупністю індивідів відбувається не уніфікація, а універсалізація, що постає як органічна єдність особистісної різноманітності, як артикуляція того загального, що є цінністю для всіх – гідного життя і можливості ініціювання суспільних змін, вільного самовираження особистості в соціально корисній спорідненій праці.

Це можливо не в ситуації вибору між індивідуалізмом та колективізмом, а при поєднанні двох цивілізаційних цінностей в єдину, емергентну систему – надіндивідуальні цінності. Вони виступатимуть, таким чином, як основа національної ідентичності, спрямованої в майбутнє. Цивілізаційний розлом, в якому знаходиться Україна, між індивідуалістичним Заходом і колективістським Сходом, заповнений їх синтезом – надіндивідуальними цінностями, повинен стати нашою стратегічною перевагою в поверненні державі суб'єктності та регіонального лідерства у Східній Європі. Тільки з фундаментальними змінами – як на рівні характерної ментальності всього народу, так і на рівні індиві-

дуальної свідомості, – вираженими в зміні цінностей і цілей, можливі докорінні зміни в стані суспільства, його соціальної організації та еволюційного розвитку. Здійснення громадянами переоцінки цінностей без зовнішнього впливу, лише своїми силами, орієнтуючись на надіндивідуальні цінності та спільну мету, і є самоорганізацією нації як подоланням основного рудименту посттоталітарної ментальності – патерналізму українців.

Література

1. Арендт Х. Джерела тоталітаризму. Київ : Дух і Літера, 2005. 584 с.
2. Будз, В.П. Панантропологічна парадигма суспільної самоорганізації. Вісник Львівського університету. Серія філософські науки, №23, 2019. С. 12 – 18.
3. Козловець М. А. Державотворення у контексті ментальності українців, або Філософія національного мазохизму. Практична філософія, №3 (69), 2018. С. 181 – 198.
4. Козловець М. А. Процеси державотворення у контексті ментальності українців. Філософія, релігія та культура у глобалізованому світі: Всеукраїнська науково-теоретична конференція з міжнародною участю, 23 листопада 2015 року [матеріали тез та виступів]. Житомир: Євенок О. О., 2015. С. 239 – 245.
5. Людський розвиток в Україні: трансформація рівня життя та регіональні диспропорції (колективна монографія) / відпов. за випуск Л. М. Черенько, О. В. Макарова; за ред. Е. М. Лібанової. У 2-х томах. (Т. 1). К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи НАН України, 2012. 436 с.
6. Малюта, А. Н. Гиперкомплексные динамические системы. Львов, Вища школа, 1989. 120 с.
7. Шульга М. Збій соціальної матриці. Монографія. Київ: Інститут соціології НАН України, 2018. 284 с.

УДК 94 (477

ТРАНСФОРМАЦІЯ СВІТОГЛЯДНИХ ПРІОРИТЕТІВ В УМОВАХ УТВЕРДЖЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ЦІННІСНО-ОРІЄНТАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ (1920-1930 РР.)

Алла Киридон,

*доктор історичних наук, професор, директор Державної наукової установи
«Енциклопедичне видавництво»*

Аналізується трансформація світоглядних пріоритетів населення в парадигмі відносин держава-церква-суспільство 1920-1930-х рр. в умовах утвердження радянської ціннісно-орієнтаційної системи. Акцентовується увага на утвердженні нових маркерів та своєрідних ментальних кодів ідентичності суспільства доби зародження тоталітаризму.

Ключові слова: *тоталітаризм, релігія, церква, суспільство, держава, ментальність, ідентичність.*

The transformation of the worldview priorities of the population in the paradigm of state-church-society relations of the 1920s and 1930s in the conditions of the establishment of the Soviet value-orientation system is analyzed. Attention is focused on the approval of new markers and peculiar mental codes of identity of the society of the birth of totalitarianism.

Keywords: *totalitarianism, religion, church, society, state, mentality, identity.*

Комплекс проблем сучасного суспільства спонукає до глибокого дослідження та осмислення підґрунтя соціальних процесів. Кардинальні реформи – це завжди фундаментальні зміни основ життя народу, пов'язані з його ціннісними орієнтаціями, уявленнями, нормами, сталими переконаннями й стереотипами. Зміна контексту уможливорює виникнення нових смислів в пізнавальних

традиціях, які вважалися такими, що втратили актуальність. З-поміж іншого, вагомим видається утвердження світоглядних пріоритетів як маркерів та своєрідних ментальних кодів ідентичності конкретно-історичного суспільства (як соціокультурного утворення).

Метою наукового повідомлення є аналіз трансформації світоглядних пріоритетів населення в умовах утвердження радянської ціннісно-орієнтаційної системи й оприсутнення основних тенденцій в парадигмі відносин держава-церква-суспільство 1920-1930-х рр.

Тоталітаризм – це «унікальний тип політичної системи, яка вимагає від усіх повної мобілізації людських і матеріальних ресурсів, найсуворішого дотримання стандартів поведінки, які вона вважає необхідними для досягнення визначених грандіозних завдань, накреслених тоталітарним рухом. ... Це відчайдушна потреба індивіда відчувати свою співпричетність...» [17, с. 1-2]. В західній літературі в контексті ідеї етапності розвитку тоталітарної диктатури в СРСР, виокремлюється кілька етапів еволюції комуністичного режиму: початковий етап або етап консолідації – від захоплення влади більшовиками (інший варіант – від початку масової колективізації в країні) до смерті Й. Сталіна, етап стабілізації (варіант – деградації) – 1953–1991 рр.

Суттєві характеристики будь-якого соціуму увиразнюються в його менталітеті. Менталітет є певною своєрідною пам'яттю людини про минуле, психологічна детермінанта поведінки людей, які вірні своєму історично ментальному «коду» за будь-яких обставин, не виключаючи й катастрофічні. В менталітеті суспільства віддзеркалюється, певним чином, історичний досвід нації, перипетії її формування й розвитку. Глибинно-психічні установки, тобто безперервно «працюючі» поза полем «відкритої» чи зовнішньої (так званої «чистої») свідомості духовні орієнтири думки й волі, містять сприйняття, оцінку й поведінку. В основі роботи «ментальних механізмів» увиразнюються три основні функціональні установки: установка сприйняття (когнітивний елемент), установка оцінки (афект), установка поведінки (діяльнісний компонент «тріади», що розглядається), які можуть бути структуровані в своєрідну глибинно-психічну «вертикаль». [11, с. 72].

Релігійний чинник був одним із маркерів ментальних основ суспільства фактично до бурхливих подій початку ХХ ст.: саме традиційна релігія давала суспільству досить впорядковану картину світу, вносячи в людське життя узгодженість і визначаючи її місце в світі. В умовах розколотого внаслідок війни та революційних потрясінь суспільства ще рельєфніше поставала потреба світоглядних орієнтацій. З руйнуванням усталеної структури суспільства і втратою колись єдиних морально-ціннісних орієнтирів абсолютно не випадковим видається сприйняття частиною суспільства нової світоглядної системи, запропонованої більшовицькою партією.

Аналізуючи «швидкість» перемоги більшовиків та марксистської ідеології у протистоянні з православною ідеологією, слід врахувати, що визрівання передумов цих процесів відбувалося в попередні роки. Уже в другій половині ХІХ ст. спостерігається розчарування в православної церкві і наростання релігійної апатії в аристократичному середовищі, поширення атеїстичних поглядів серед радикальної інтелігенції Росії, яка переживала своєрідну релігійну кризу [14, с. 25]. «Скрізь була певна кількість явних або, частіше, більш чи менш потаємних безвірників і байдужих, але серед загального складу нації вони становили меншість, – зауважував С. Аверинцев. – Віра мас «відчутно холонула», але вона трималася, трималася хоча б за інерцією». Відбувалася зміна смислових орієнтирів: те, що раніше вважалося втіленням духовної сили, несподівано ставало навпаки лише «неясно окресленим і побіжним» [1, с. 360]. Уже в роки революції збліднув міф про глибоку релігійність народу і відданість його православ'ю. І власне Церква (духовенство), і держава (більшовики) фактично постали перед необхідністю обрання орієнтирів та визначення ролі і місця в подальшому існуванні. Але якщо церква сподівала-

ся на повернення свого колишнього статусу та авторитету в системі державно-церковних відносин, то влада мала намір витіснити колишню головну ідеологічну інституцію з її звичної соціокультурної ніші, знищивши «старих» богів і проголосивши «нову» релігію. За цими процесами стояли не якісь абстрактні структури. Учасниками або (щонайменше) свідками подій були конкретні люди, яких виховувала сама дійсність. Не випадково, суспільство виявилось розколотим: частина виступила в обороні православної віри й свого права її сповідувати. Інша ж частина, і, як свідчить розвиток подій, не менша, виявила, навпаки, бажання нищити й руйнувати все, пов'язане з церквою, зрікаючись віри.

Метою комуністичного режиму, заснованого на диктатурі правлячої партії, було поступове обмеження, витіснення, а в перспективі викорінення релігії. Характерною рисою суспільства 1917–1930-х років стала амбівалентність свідомості, яка знайшла прояв в організації «червоних куточків», «куточків Леніна» тощо за аналогією з почесним «чевоним кутком», де знаходились ікони. Частото поряд з портретом Леніна була ікона [8, ф.п.342, оп. 1, спр. 887, арк. 105]. Під час обстеження Чернігівським губкомом 660 сільських комуністів у хатах 383-х із них висіли ікони. Лутанський обком повідомляв, що «наявність у хатах сількомуністів ікон – явище повсюдне», а в одному з сіл ікони висіли навіть у хатах-читальнях [16, ф. 1, оп. 20, спр. 2112, арк. 23]. При обстеженні в 1924 р. Михайлівського сільосередку та ряду сіл Савинського району Ізюмського повіту у багатьох будинках були виявлені ікони, що пояснювалося слабкістю проведення антирелігійної пропаганди, а також тим, що комуністи «не впливають» на своїх дружин [7, ф. 4, оп. 1, спр. 8, арк. 53, 92]. У Прилуцькому повіті Полтавської губернії було проведено насильницьке вилучення ікон із осель комуністів [16, ф. 1, оп. 20, спр. 2006, арк. 76 зв.]. За результатами обстеження сільських партійних осередків Куп'янського повіту влітку 1927 р. виконання релігійних обрядів було назване одним із найпоширеніших «негативних явищ» серед більшовиків (поряд із пияцтвом, грою в карти і використанням службового становища) [7, ф. 3, оп. 1, спр. 114, арк. 140]. Така ж картина спостерігалась і в інших місцевостях [5, ф.п. 86, оп. 1, спр. 176, арк. 17; 6, ф.п. 9032, оп. 1, спр. 65, арк. 10; спр. 66, арк. 3 зв.; спр. 67, арк. 163-164; 16, ф. 1, оп. 20, спр. 2917, арк. 76 та ін.].

Причини такої парадоксальної ситуації полягали в тому, що колишні світоглядно-ідеологічні пріоритети свідомості похитнулися або були зруйновані, натомість нові ще не сформувалися. Це вело до «розмитості» ідеалів та цінностей. Разом із тим подібна ситуація може слугувати підтвердженням розгубленості розтривоженого суспільства, дезорієнтації в процесах соціальної реальності. Очевидно народна уява про комуністичну владу навіть більшою мірою, ніж раніше, формувалася на основі культово-реліктової форми світосприйняття. Не випадково в 1924 р. звучали пропозиції влаштувати своєрідну криваву тризну з нагоди смерті вождя (розстріляти всіх есерів) [3, с. 270].

Доволі часто обурення віруючої людності провокували активісти або молодь. В одному з документів наголошувалося: «Релігійна община має неспокій під час виконання церковної служби, бо молодь, збираючись у хаті-читальні [під неї обладнали церковну сторожку – А.К.], заводять співи та музику та влаштовує гру коло церкви – б'є в церкві вікна та ламає огорожу і замки коло дверей» [15, ф. 1, оп. 7, спр. 171, арк. 157 зв.]. Комсомольці Лебединського повіту вчинили розгром церкви в новорічну ніч, знищивши «все внутрішнє начиння від престолів до ризниці» [16, ф. 1, оп. 20, спр. 1222, арк. 124]. У селі Миколаївці Кам'янського району комсомольці влаштували вечірку напередодні паски, «украли в церкві приготовлене для причастя вино і випили його» [16, ф. 7, оп. 1, спр. 737, арк. 21]. У селі Романенково молодь під час пасхальних свят спалила церкву [16, ф. 7, оп. 1, спр. 737, арк. 21], а в селі Никонівка Волинської губернії в час Різдва влаштувала скандал у церкві [15, ф. р. 5, оп. 2, спр. 190, арк. 97].

Потребуючи нових світоглядних орієнтирів, молодь швидко всотувала ідеологічні установки партії комуністів. Тому не лише злою волею влади, а, вочевидь, і справді щирістю були зумовлені заяви частини молодиків про намагання «покінчити з мракобіссям», «покласти край тій шкідливій та контрреволюційній роботі, що переводить її духівництво» [15, ф. 1, оп. 7, спр. 345, арк. 10]. Разом із тим, серед іншої частини молоді помічався доволі високий ступінь набожності та симпатій до релігійної обрядовості [16, ф. 7, оп. 1, спр. 737, арк. 18]. Упродовж 1920-1930-х років особливо поширеним явищем було виконання церковних обрядів комсомольцями, яке почасти мало масовий характер [16, ф. 7, оп. 1, спр. 162, арк. 11; ф. 1, оп. 7, спр. 31, арк. 107 зв.-108]. Так, навіть 1935 р. переважна більшість молоді сіл Іванківського району справляла паску, відзначала за всіма церковними правилами весілля [16, ф. 7, оп. 1, спр. 1138, арк. 63]. Тоді ж на Чернігівщині комсомолец звернувся до священика з проханням повінчати церковним шлюбом. Священик наклав на нього п'ятитижневу епітимію, після чого безкоштовно повінчав його [16, ф. 7, оп. 1, спр. 73, арк. 211]. У Коростенській окрузі документи теж фіксують поширення виконання релігійних обрядів, особливо хрещення дітей та церковні шлюби [16, ф. 7, оп. 1, спр. 162, арк. 11]. В одному з документів (1932 рік) зазначалося: «Зазвичай на селі у окремих комсомольців у кутку висять ікони» [16, ф. 7, оп. 1, спр. 818, арк. 49]. Тому не випадково в постанові Секретаріату ЦК КП(б)У наголошувалося: «Необхідна боротьба за молодь, якою прагне заволодіти церква» [16, ф. 1, оп. 7, спр. 50, арк. 132 зв.].

Таким чином, очевидно для людей, котрі жили в перехідного типу суспільстві, не звільнившись повністю від старих уявлень та стереотипів, характерним був стан подвійних стандартів. Спостерігалось паралельне співіснування старих і нових норм та принципів, що породжувало певні парадокси або феномени в соціальному і політичному житті. Серед психологічних феноменів, характерних для суспільств, що переживають трансформацію, дослідники відзначають такі: аномічної деморалізованості, терпіння нестерпного, соціальної захищеності від держави та інші [13, с. 117]. Залежно від менталітету, історичних традицій, рівня розвитку суспільства, особистих свобод та інших чинників «конфлікт» долається різними способами: людина або може засвоїти нові знання і відкинути старі, або ж прагнутиме закріпити, захистити старі знання, відсторонившись від нових.

У суспільстві 1917-1930-х років, що трансформувалося, події розгорталися надзвичайно динамічно. Соціальна дійсність змінювалася на очах. Натомість свідомість людей, їхня картина світу та категорії її опису перебудовувалися значно повільніше. Поставала проблема адаптації до нових цінностей та пошуку орієнтирів у новому суспільстві. Апеляція до базових цінностей культури, до перевірених часом орієнтирів православної віри була своєрідною захисною реакцією на небезпечні зміни. Безперечно, суспільство виявилось розколотим. Частина його за відносно короткий період перейшла від віри в Бога до сповідування марксистської ідеології, плондруючи і нищачи православні святині. Інші навпаки виступили на захист православної віри. «Мовчазна більшість» поставилася до гонінь на церкву загалом індіферентно, продовжуючи займатися звичайними повсякденними справами. Можна говорити про аномію, тобто моральну кризу суспільної свідомості, для якої характерним є вакуум моральності. Вже на момент жовтневого перевороту 1917 р. для абсолютної більшості населення країни зберігалася лише «ритуальна оболонка» православної моралі, готова вибухнути при першому ж подихові соціального вітру. Саме це й сталося в буремні революційні дні, коли неминуче виявилася «релігійна порожнина».

Виснововуючи, доречним видається нагадати універсальний соціальний закон історичної спадковості, сформульований О. Зінов'євим: «Якщо якийсь суспільство руйнується, але при цьому зберігається людський матеріал і осно-

вні умови його виживання, то із залишків цього суспільства може виникнути нове, максимально наближене за соціальним типом до зруйнованого» [9, с. 67]. На продовження цієї думки констатуємо, що з переходом влади з рук у руки політичний процес не може зазнати миттєвого радикального переродження або здмухнути за чийось повелінням прах історичних традицій країни, соціально-політичної ментальності народу, проігнорувати специфіку його суспільної свідомості чи характерні риси політичної культури [4, с. 3]. Певна частина уявлень і традицій у сфері держави, права, культури не могла зникнути разом зі старою зруйнованою державною машиною і знищеними класами; вона виявилася досить стійкою, оскільки чинники, що її породили, або повністю збереглися, або вимагали для своєї зміни тривалого часу. Після перемоги більшовиків, коли релігія знищувалася насильницькими методами, її канони стали замінюватися новими положеннями, що ґрунтувалися на марксистсько-ленінському вченні про світову революцію, диктатуру пролетаріату, класову демократію, пролетарську справедливість тощо. Відбулася заміна морально-ціннісних орієнтирів. Моральним тепер визнавалося все те, що слугувало для перемоги соціалізму. Ця ленінська теорія стала виправданням усіх жорстокостей, свавілля, утисків, які використовувалися державою для утвердження влади більшовиків. Насаджувалася ідея превалювання суспільного інтересу над особистим, яка підкорила людину тоталітарній державі і авторитарному колективу [12, с. 216]. Як зазначає С. Аверинцев, «не можна заперечувати, що традиційна релігійність і народна релігійна культура країни, яку називали колись «Святою Руссю», виявилася порушеною в таких масштабах, у можливість яких надто важко було повірити заздалегідь» [1, с. 360]. Більшовицька влада формувала глибинно-психічну «вертикаль» суспільства тоталітарного, використовуючи роботу «ментальних механізмів».

Література

1. Аверинцев С. Софія – Логос. Словник. Вид. 2-е, випр. і доп. К.: Дух і літера, 2004.
2. Бодрийяр Ж. В тени молчаливого большинства, или конец социального. Екатеринбург: [Б. и.], 2000.
3. Буддаков В.П. Красная смута. Природа и последствия революционного насилия. М.: РОССПЭН, 1997.
4. Власть и оппозиция. Российский политический процесс XX столетия. М.: Рос. полит. энциклопедия [РОССПЭН], 1995.
5. Державні архів Житомирської області
6. Державні архів Полтавської області
7. Державні архів Харківської області
8. Державні архів Чернігівської області
9. Зиновьев А.А. Гибель «империи зла» (очерк Российской трагедии) // Социс. 1994. № 10.
10. Пискотин М.И. Социализм и государственное управление. М.: Наука, 1984
11. Полежаев Д. В. Ментальність особистості: філософсько-освітній аспект // Психологія і особистість. 2015. № 2. Ч. 1. С. 71-85.
12. Право и культура. Монография / Нерсисянц В.С., Муромцев Г.И., Мальцев Г.И. и др. Изд-во РУДН, 2002.
13. Скалацька Д. Феномен соціальних і політичних перетворень та їх вплив на формування громадської думки у перехідних суспільствах // Політологічний вісник: Зб. наук. праць. К.ТОВ «XXI століття: Діалог культур», 2004. Вип. 16. – С. 117.
14. Хейер Э. Религиозный раскол в среде российских аристократов в 1860 – 1900 годы. Редстокизм и пашковщина / Пер. В.Сильчука. М.: Изд-во. «Икар», 2002.
15. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України
16. Центральний державний архів громадських об'єднань України
17. Brzezinski Z. The Permanent Purge. Politics in Soviet Totalitarianism. Cambridge Harvard University Press, 1956. 272.

ЗАСТОСУВАННЯ ІСТОРИКО-ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Наталія Кривоконь,

*доктор психологічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи
Чернігівського національного технологічного університету,*

Олександр Кривоконь,

*доктор історичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри
автомобіле- і тракторобудування Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»*

У публікації здійснено аналіз особливостей застосування методів історичної психології для формування національної самосвідомості й індивідуального історичного досвіду сучасної молоді. Підкреслюється значимість критичного осмислення сукупного досвіду попередніх поколінь завдяки чому особистість визначає своє місце в актуальній соціально-психологічній ситуації та регулює власну поведінку. Наведені приклади застосування історико-психологічного аналізу при розгляді тем зі спеціальних дисциплін в процесі підготовки студентів технічних спеціальностей.

Ключові слова: *національна самосвідомість, історичний досвід, методи історико-психологічного аналізу, історія вітчизняного тракторобудування.*

The publication analyzes the application peculiarities of historical psychology methods for the formation of national identity and individual historical experience of modern youth. The importance of critical comprehension of previous generations aggregate experience is emphasized which helps the individual to determine his place in the current socio-psychological situation and regulate his behavior. Examples of historical and psychological analysis methods usage are listed at consideration of some topics in special studies for students of technical specialties.

Keywords: *national self-consciousness, historical experience, methods of historical and psychological analysis, history of domestic tractor construction.*

Слушними та на часі уявляються доробки, присвячені проблематиці націєтворення взагалі та спонукання до розвитку національної самосвідомості в української молоді зокрема. Йдеться про актуальність розгортання процесу трансляції знань минулого у сьогодення, котрий уможливорює формування у сучасних поколінь індивідуального досвіду на засадах рефлексивного, зваженого, серйозного та неупередженого аналізу історичних подій, вчинків і здобутків кращих представників української нації. Важливо навчити молодих людей не байдуже сприймати стереотипну, часто викривлену, фрагментарну чи спотворену з ідеологічних міркувань інформацію часів комуністичного тоталітаризму, що подекуди й дотепер представлена у вітчизняній навчальній літературі, або розміщена в мережі Інтернет, а критично й свідомо намагатися розібратися у явищах чи процесах минулих часів, щоб сформуванню власний зважений погляд, з яким вони з гідністю дивитимуться у майбутнє. Тим більше, що непересічний внесок українців у світовий прогрес є підґрунтям, яке забезпечує повагу й шанобливе ставлення до історичного минулого свого народу та щире прагнення слугувати йому.

Наш тривалий досвід взаємодії зі здобувачами освіти різних (і особливо технічних) спеціальностей підтверджує наявність певних труднощів методичного характеру при викладанні низки дисциплін з метою виховного впливу для розвитку національної ідентичності як складової індивідуального досвіду й само-

свідомості студентів. Вважається, що більшу увагу становленню національних цінностей і чеснот варто приділяти при підготовці фахівців людинознавчого профілю, адже їх майбутнє буде тісно пов'язано із гуманітарною сферою. Проте, притаманний нашому часу глобалізм й існуючі на разі тенденції щодо шаленого відтоку за кордон найбільш талановитої частки молодих фахівців (з інженерною освітою, програмістів, конструкторів) засвідчують необхідність активізації діяльності щодо формування патріотичних позицій та проукраїнської ментальності у здобувачів технічних спеціальностей.

Для вирішення окреслених вище завдань ми пропонуємо застосування прийомів історико-психологічного аналізу при вивченні технічних та спеціальних дисциплін. Подібні методи широко застосовуються в історичній психології для відтворення соціально-психологічної картини колективного життя представників окремих епох та входять до складу методології «історико-психологічної реконструкції». Можна використовувати герменевтичні, автобіографічні та інші технології експлікації психологічної реальності минулого, що стосуються характеристики чи особливостей створення того чи іншого виду техніки, пристроїв, знарядь тощо.

Під «психологічною реконструкцією» розуміється «відтворення всіх аспектів психічної сфери людей минулих епох на основі всіх фактів, які можуть дати певні свідчення про особливості життєдіяльності минулих поколінь» [3, с.203]. Значення результатів такої експлікації психологічної реальності минулого полягає передусім у формуванні уявлень конкретної особистості про сукупний історичний досвід попередніх поколінь і в розв'язку на цій основі моделі власного майбутнього у своєму індивідуальному досвіді. Причому, історичний досвід (включаючи й історичну пам'ять) індивіда стає частиною його соціального досвіду, що у подальшому визначає характер взаємодії особистості з іншими людьми.

Підтримуємо погляди вітчизняного дослідника індивідуального досвіду О. М. Лактіонова стосовно того, що «людина не народжується з рисами етнічного характеру, натомість набуття їх є частиною процесу її соціалізації. Свідомість народу взагалі та його національні особливості закономірно влітаються в структуру індивідуального досвіду, систему ціннісних орієнтацій і поведінкових реакцій сучасної людини» [2, с.91]. Відтак, навчання та виховання молоді у вишах на засадах національних ідей і концепцій націєтворення розглядається нами як важливий чинник етнічної соціалізації й розвитку національної самосвідомості сучасної особистості.

З іншого боку, важливою характеристикою історичного досвіду окремої людини виступає його нормативність, зумовлена загальною підпорядкованістю індивідуального досвіду сукупному досвіду попередніх поколінь. А основними механізмами впливу сукупного історичного досвіду на конкретного індивіда, з поміж іншого, є наслідування та мотиваційно-ціннісний резонанс. І те, й інше виконують функцію підтримки чи відновлення необхідного рівня ідентичності індивіда: на основі встановлення своїх історичних витоків, особистість визначає власне місце в актуальній соціально-психологічній ситуації та регулює свою поведінку.

Отже, досліджуючи істотні досягнення співвітчизників попередніх поколінь (зокрема в царині науки й техніки), молоді люди, з одного боку, формують позитивні образи та/або прагнення для наслідування, а з іншого, - долучаються до успіху представників свого народу, що сприяє розвитку в них відчуття власної гідності, самоповаги, упевненості й значимості. З іншого боку, аналізуючи різноманітні факти, події, документи, занурюючись у соціально-психологічну атмосферу певного історичного періоду (приміром, радянського), студенти реконструюють психологічну реальність тих часів і роблять свій свідомий вибір: чи хочуть вони повторення подібних подій, чи згодні вони з тодішньою системою цінностей, чи готові вони наслідувати притаманні даному періоду моделі поведінки, наскільки взагалі прийнятними для них є тип відносин та устрій,

що характеризує ту чи іншу епоху розвитку нашої держави. Цінним, на наш погляд, при застосуванні прийомів історико-психологічного аналізу є й те, що молоді люди мають можливість самостійно, без моралізуючих повчань та настанов з боку викладача, робити власні висновки і формувати особисте ставлення до історичного досвіду минулого.

Наведемо конкретні приклади, яким чином застосування прийомів історико-психологічного аналізу уможливає розвиток національної самосвідомості студентів при засвоєнні ними тем низки технічних дисциплін (приміром, таких як «Вступ до спеціальності», «Теорія механізмів і машин», «Технологічні основи машинобудування» та ін.).

Зокрема, зміст професійної підготовки майбутніх автомобіле- і тракторобудівників передбачає, з поміж іншого, вивчення особливостей становлення й функціонування, основних напрацювань представників одного з найбільших вітчизняних підприємств машинобудівної галузі – Харківського тракторного заводу (далі – ХТЗ). Розкриття даної тематики включає розгляд основних етапів розвитку підприємства, засвоєння технічних характеристик і особливостей розробки, випробування й організації серійного випуску продукції заводу у різні роки, аналіз чинників, що впливали на процеси управління заводом, ознайомлення з біографіями людей та їх творчим доробком у вітчизняне тракторобудування та ін.

До недавнього часу історія зародження та будівництва ХТЗ розглядалася як складова «величного процесу побудови соціалізму та комунізму в СРСР». У зв'язку з тим, що завод планувався і фактично став флагманом вітчизняного сільськогосподарського машинобудування, радянські ідеологи висвітлювали майже всі етапи розвитку підприємства як «переможні віхи», «частину життя героїчного робітничого класу країни, всього радянського народу». Натомість реальні труднощі та проблеми, помилки, пов'язані зі становленням народного господарства радянської держави в цілому і даного підприємства зокрема, чинники, що впливали на прийняття тих чи інших кардинальних управлінських рішень, здобутки репресованих керівників, інженерів, конструкторів, які часто замовчувалися або були знецінені, а також прорахунки і невдачі, якими характеризується будь-який процес масштабного будівництва, залишилися поза увагою широкого загалу. Відтак, для розвитку національної самосвідомості у студентів при вивченні історії і досягнень підприємства, ми пропонуємо їм ознайомитися із джерелами радянського періоду та сучасною літературою, архівними документами, спогадами, статистичними даними, персоналіями та іншою доступною інформацією, що характеризує діяльність ХТЗ в усі періоди його функціонування. І на основі цього вивчення здійснити історико-психологічний аналіз розвитку вітчизняного тракторобудування на ХТЗ.

Зважаючи на обмежений обсяг даної публікації, ми не в змозі представити результати проведеного аналізу у повному обсязі (більш розлогу інформацію можна отримати з інших наших доробок [1]). Наведемо лише один епізод з історії ХТЗ, що може слугувати прикладом як засіб впливу на національну самосвідомість та історичний індивідуальний досвід студентів.

Викликає інтерес постать керівника так званого «Тракторобуду» й першого директора Харківського тракторного заводу – Свистуна Пантелеймона Івановича. Радянські автори, в кращому випадку, лише одним рядком згадують його прізвище як особи, що була призначена на відповідну посаду, не висвітлюючи ні його біографії, ні якихось досягнень, ні життєвого шляху. Здавалося б, людина, під безпосереднім керівництвом та за участі якої вдалося у нереально стислі строки побудувати з нуля та організувати діяльність величезного підприємства (і це в умовах розрухи, суцільного радянського дефіциту, безвідповідальності, початку репресій) і запустити серійний випуск тракторів, – заслуговує, принаймні, на більше визнання його заслуг, пам'яті та вдячності. Тим більше, що до 1929 року Пантелеймон Іванович займав високі посади: від першого заступника голови Вищої ради

народного господарства УРСР, члена Центрального комітету комуністичної партії (більшовиків) України, до члена Центрального виконкому СРСР. Свистун П. І. особисто брав участь в розробці п'ятирічного плану України, відповідав за все промислове будівництво і, раптом, у листопаді 1930 року за власним покликанням йде начальником будівництва тракторного заводу в Харкові. Багато його колег і знайомих дивувалися – адже Свистун, по суті, гальмував свою партійну кар'єру й дуже ризикував, взявши на себе таку складну ношу та відповідальність.

До моменту приходу П.І. Свистуна на Тракторобуд ситуація там була дуже тривожна. Так, були бригади робітників, які працюючи надурочно, ставили трудові рекорди. Але насправді здавалося, що побудувати тракторний завод у заплановані строки просто нереально. Проте, великий авторитет Пантелеймона Івановича серед можновладців в Україні, його твердий характер, вміння впливати на робітників дозволили Свистуну значно прискорити та майже вчасно закінчити роботи. Секрет успіху, з поміж іншого, був і в тому, що Пантелеймон Іванович переконав і робочих, і органи влади в необхідності і можливості продовження робіт взимку. Відкритий вже 1 жовтня 1931 року тракторний завод представляв собою цілком сучасне і на той час найпотужніше підприємство, в якому навіть інтер'єри цехів вказували на ретельність будівництва і турботу керівництва.

Спогади деяких очевидців свідчать про те, що Свистуна любили та поважали працівники. Уже в квітні 1932-го ХТЗ випускав 100 колісних тракторів на добу, а через місяць Свистуна перевели на роботу в Москву, на посаду начальника Головного управління автотракторної промисловості і члена колегії Наркомату важкої промисловості. Пропрацював «у верхах» Пантелеймон Іванович дуже недовго. Мало не кожну свою доповідь він закінчував проханням повернути його до живої роботи з людьми. На загальний подив, П.І. Свистун навесні 1934 року зміг таки повернутися на пост директора ХТЗ. До п'ятирічного ювілею завод під його керівництвом відзвітував про випуск вже 160 тисяч машин, а 17 вересня 1937 року з конвеєра зійшли перші гусеничні трактори.

Однак, 25 травня 1938 року П.І. Свистун був терміново викликаний до Москви, де він був заарештований, звинувачений в українському буржуазному націоналізмі і незабаром розстріляний. Реабілітований лише в 1955 році.

Пошук і дослідження невідомих дотепер широкому загалу фактів із біографії цього видатного українця дозволило студентам віднайти для себе відповіді на запитання, що безсумнівно вплинули на розвиток їх національної свідомості: Чому інформація про внесок цієї людини у становлення тракторобудування замовчувалась стільки часу? Що спонукало П.І.Свистуна відмовитися від кар'єри партократа? Яку трагедію пережили українці під час репресій 30-х рр.? Що складало основу авторитету цієї особистості? Тощо.

У підсумку, хочемо закликати колег до більш активного запровадження в освітній процес діяльності, що сприятиме розвитку національної свідомості молоді. Для цього можна використовувати різні прийоми, зокрема і міждисциплінарні методи історичної психології. Такі підходи дозволяють не лише збагачувати науку новими фактами, що характеризують внесок українців у світовий прогрес, але і спонукають до пошукової дослідницької активності як викладачів, так і студентів, а також забезпечують процеси націєтворення.

Література

1. Кривоконь О.Г. Тракторобудування в Україні: короткий нарис історії : навч. посібн. Харків : вид-во Іванченка І.С., 2019. 281 с.
2. Лактионов А.Н. Координаты индивидуального опыта : монография. Харьков: ХНУ им. В. Н. Каразина, 2010. 366 с.
3. Чепань М.-А. Засадничі принципи історико-психологічної реконструкції етнопсихогенези українського народу. Історико-психологічна реконструкція психологічної думки в етнокультурному просторі України : монографія / за ред. В.Т. Куєвди, В.В. Турбан. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. С.202 - 225.

ТОТАЛІТАРИЗМ І ЩАСТЯ: ЧОМУ НЕ ЙДЕТЬСЯ ПРО ВИБІР МІЖ ЩАСТЯМ ТА СВОБОДОЮ?

Уляна Луц-Пурій,

кандидатка філософських наук, доцентка кафедри філософії та економіки
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького,
співзасновниця Українського інституту дослідження щастя

Стаття спрямована на спростування думки про те, що в тоталітарному режимі людина жертвує свободою заради щастя. Висвітлено кореляцію щастя та свободи, а також проаналізовано специфіку спотворення визначення щастя, яке підміняється задоволенням базових потреб в тоталітарному режимі. Пояснено, чому тоталітаризм не може зробити людину щасливою і не може побудувати «щасливе суспільство».

Ключові слова: тоталітаризм, щастя, свобода.

The paper is aimed at refuting the opinion that within the framework of totalitarian regime a person sacrifices her freedom for the sake of her happiness. Correlation between happiness and freedom is explained. Specificity of totalitarian distortion of happiness which is replaced by basic needs is analyzed. The failure of totalitarianism in making a person happy and in building a «happy society» is proven.

Keywords: totalitarianism, happiness, freedom.

Поверхнєве розуміння поняття «щастя» та, як наслідок, викривлене розуміння поняття «щасливе суспільство» стають причиною хибних висновків про те, що в тоталітарному режимі людина обирає щастя, жертвуючи при цьому свободою. Але тут простежується логічна помилка – відбувається підміна понять: щастя хибно ототожнюють із задоволенням базових потреб (фізіологічних та соціальних – нижніх рівнів Піраміди Маслоу). Така помилка є разючою, адже, насправді, свобода є засадничою для щастя, а отже, щастя неможливе без свободи (при чому, є свобода внутрішня та зовнішня, але це вже предмет окремого дослідження).

Тоталітаризм не може ні зробити щасливою окрему людину, ні створити «щасливе суспільство», оскільки це суперечить сутності щастя.

Після тривалих дискусій щодо визначення щастя, євдемонічний підхід зміцнює свої позиції у світовій не лише філософській, але й науковій думці, оскільки результати сучасних нейропсихологічних досліджень свідчать на його користь. Згідно з євдемонічним підходом, щастя – це «добре життя» (eudaimonia), це самореалізація та процвітання людини на біологічному, соціальному та духовному рівнях, що передбачає спрямування людиною свого життя до певної мети [1, с. 28, 35]. Відтак, щастя ґрунтується на свободі людини: її спроможності контролювати своє життя та вільно і самостійно обирати його напрямки.

Що ж, натомість, відбувається в тоталітарних режимах?

Як слушно зауважує Е. Шорріс [6], тоталітаризм – це процес, коли інші, а не сама особа, визначають, що є щастя цієї особи. Тобто тоталітаризм означає нав'язування людині певного визначення щастя і певних моделей щасливого життя, до яких сама людина, що має жити цим щасливим життям, не має ніякого відношення. Фактично, це означає, що життя особи примусово спрямовують в тому напрямку, який вигідний для владної верхівки і який називають «щасливим життям», а отже, особу позбавляють її моральної автономії, яка, власне, й полягає у спроможності особи самостійно обрати напрямки свого життя.

Що ж до поняття «щасливе суспільство», то тут простежуються есхатологічні настрої тоталітаризму. Тоталітарні режими ґрунтуються на модерному політичному месіанізмі, метою якого є встановлення «щастя» на землі шляхом соціальної трансформації. Хоч контекст формулювання цієї мети мирський,

секулярний, але вимоги – абсолютні і тому псевдорелігійні. Власне така «секулярна релігія», що зародилася у французькому Просвітництві, стала основою для тоталітаризму XX ст. в Росії, Німеччині, Італії та Іспанії [5, с. 166].

Політичний месіанізм ґрунтується на прагненні впровадити політичну програму та реалізувати утопічну мету – досягти «стану спасіння» в іманентному світі. Вважається, що тільки один єдиний лідер може реалізувати цю мету і зробити це він може тільки за допомогою однієї єдиної партії. Відтак, виникає культ особи. Зрештою, не всі можуть досягти обіцяного «спасіння» і увійти в «рай на землі», а тільки ті, що мають глибинне розуміння ідеології, що лежить в основі партійної програми. Усім іншим, хто не має глибинного розуміння та переконання, вхід у «рай» заборонено, і «спасіння» для них недосяжне. Вони є «ворогами», що завдають шкоди і перешкоджають наближенню «спасіння», а тому їх потрібно знищити заради досягнення мети – «спасіння» та «раю» для тих, хто «вірять» в політичну програму партії. Знищення «ворогів» – це своєрідна апокаліптична жорстокість перехідної фази, яка вважається необхідною для досягнення кінцевої мети і через яку пролягає шлях до «раю на землі». Тоталітарний режим визначає, яким має бути щастя для кожного в цьому «раю» і, якщо треба, навіть змушує людей відчувати це «щастя» [5, с. 173].

Тобто, фактично, в тоталітарному режимі людина позбавлена контролю над власним життям і спроможності самостійно обирати життєву мету і напрямки. Тоталітарний режим ставить людину перед вибором: жити тим «щасливим життям», яке для неї визначила партія, або зазнати репресій аж до фізичного знищення. Якщо відмовляєшся від того «щастя», яке тобі дозволяють мати, і не хочеш бути «щасливим», то з тобою розберуться як з «ненадійним елементом».

«Щасливе суспільство» – це абстрактний ідеологічний конструкт, який неможливо втілити на практиці. Суспільство не є суб'єктом щастя, тільки конкретні особи можуть відчувати щастя. Прагнення тоталітаризму створити уніфіковане та всезагальне щастя призводить до обмеження прав і свобод окремої особи, яка, відтак, обмежена у своїй спроможності бути щасливою.

Звісно, не можна заперечити, що деякі люди дійсно відчують себе щасливими в тоталітарному режимі: одні – група ентузіастів – тому, що їхні світоглядні потреби резонують із моделлю життя, яку пропагує партія, інші – тому, що для відчуття щастя їм достатньо певних насолод та задоволення базових потреб. Але в обох випадках люди щасливі не завдяки тоталітарному режиму, а тому, що у тих конкретних соціально-політичних та економічних умовах, в яких вони перебувають, вони можуть задовольнити свої власні індивідуальні світоглядні потреби.

Р. Барроу навіть посилається на емпіричні дослідження, результати яких свідчать, що закриті суспільства та спільноти виявилися також щасливими або навіть щасливішими, порівняно з відкритими [2, с. 138].

Деякі люди обмежуються відчуттям безпеки – навіть якщо вона ефемерна – та задоволенням базових фізіологічних та соціальних потреб, відмовляючись при цьому від щастя. Щастя ґрунтується на найвищому рівні потреб в Піраміді Маслоу, який стосується творчості, саморозвитку і свободи самореалізації, а як свідчить статистика, різні люди потребують цей найвищий рівень різною мірою.

Тож для одних споживацький спосіб життя, матеріальний комфорт та базова безпека є достатніми для того, щоб відчувати задоволеність життям. Натомість інші, живучи в комфортних умовах та маючи доступ до різноманітних матеріальних благ, не відчують щастя – їм потрібна свобода, самовираження та самореалізація. Яскравий приклад цих двох груп людей знаходимо у романі-антиутопії британського письменника Олдоса Гакслі (Huxley) «Прекрасний новий світ» (*Brave New World*, 1932).

За сюжетом, держава і великі корпорації злилися і маніпулюють життям окремих індивідів. Маніпуляція полягає в тому, що за допомогою наркотиків

людей роблять щасливими (а не нещасними, як зазвичай у дистопіях). Консьюмеризм, соціальна інженерія, розваги та наркотики зробили задоволення завжди і всім доступними без жодних зусиль. Однак деякі персонажі замислюються про справжність свого щастя, оскільки постійна і легкодоступна споживацька насолода не дає їм повноти щастя. Постає питання, чи «щасливі люди» в цьому режимі по-справжньому щасливі [3]. Як пояснює Д. Неттл, для повноти щастя нам потрібно постати перед викликом, потрібно зіштовхнутися зі складністю завдання, визнати можливість поразки – і тільки тоді наше щастя буде доповнене глибоким задоволенням від здолання перешкод, досягнення успіху та зростання [4, с. 170].

Отже, підсумовуючи викладені вище аргументи, варто наголосити на тому, що свобода є засадничою для щастя, щаслива людина – це людина, що спроможна керувати своїм життям, вільно актуалізовувати свій потенціал та самостійно обирати мету і напрямок саморозвитку. Тільки сама людина здатна здійснити своє щастя. В умовах тоталітаризму людину змушують жити у чітко визначених рамках, насаджуючи санкціоновані світоглядні переконання. Тоталітарний режим не може зробити людину щасливою, оскільки позбавляє її засадничої умови щастя – свободи вибору та дії.

Література

1. Пурій Р., Луц У. Планування щасливого життя. Львів : Літопис, 2019. 168 с.
2. Barrow R. Happiness. London and New York : Routledge, 2012. 160 p.
3. Haworth A. Totalitarianism and Philosophy. London and New York: Routledge, 2019. 104 p.
4. Nettle D. Happiness: The Science Behind Our Smile. Oxford : Oxford University Press Inc, 2006. 224 p.
5. Seitschek H.O. Eschatological Interpretations : Vondung, Talmon // Totalitarianism and Political Religions. (Ed. By Hans Maier). Volume 3. P. 164 – 175.
6. Shorris E. The Oppressed Middle : Politics of Middle Management : Scenes from Corporate Life. Garden City, NY: Anchor Press/Doubleday, 1981. 393 p.

УДК 321

ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В НОВИХ УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Анатолій Резнік,

*магістр філософії, аспірант кафедри філософії та політології
Тернопільського національного економічного університету*

Проаналізовано тенденції глибокої трансформації системи управління та обґрунтовано ідею об'єднаного людського інтелекту, а саме у спроможності людства трансформувати систему державного управління на основі науково-аналітичних, інформаційно-технологічних систем.

Ключові слова: трансформація системи управління, політичні режими, тоталітаризм, авторитаризм, демократія, науково-аналітичні та інформаційно-технологічні системи, людський фактор.

The tendencies of deep transformation of the management system are analyzed and the idea of the united human intellect is substantiated, namely the ability of mankind to transform the system of public administration on the basis of scientific-analytical, information-technological systems.

Keywords: transformation of the management system, political regimes, totalitarianism, authoritarianism, democracy, scientific-analytical and information-technological systems, human factor.

Постановка проблеми. Повсюдні кризи – політичні, економічні, соціальні, продовольчі, екологічні, епідемічні, демографічні, етнічні, які охопили людство, вимагають радикальної трансформації систем управління, завданням яких є звести до мінімуму прийняття помилкових рішень спричинених людським фактором.

Мета статті – обґрунтувати недосконалість системи державного управління та необхідності її трансформації у нових умовах розвитку людського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Часто можна зустріти такі висновки науковців, що наче б то тоталітарний чи авторитарний режим як система державного управління, дозволяє швидко і ефективно відновити економіку та консолідувати усі сили нації на вирішення нагальних проблем на певному етапі її історичного розвитку. Такі ж самі висновки робляться іншими науковцями, але які вказують про протилежне, а саме, що демократичний режим забезпечує максимальну реалізацію потенціалу кожної людини на благо суспільства. Але насправді, якщо взяти навіть самі найкращі приклади розвитку суспільств, «економічних див», то вони недосяжно далекі у порівнянні з науково-аналітичними, інформаційно-технологічними мобільними системами (НАІТМС), які спроможні будуть охопити усі знання та весь людський інтелект нації, забезпечити у тому числі систему державного управління максимальною ефективністю та зведення до мінімуму прийняття помилкових рішень. Саме в економічній теорії неокласичного людський фактор відіграє вирішальну роль. Проблема ефективності не у режимі (демократичному, тоталітарному, авторитарному), а у людях-управлінцях, які приймають і реалізують економічні та політичні рішення. Але потрібно розуміти, що ідеальних людей не існує. Немає людини, яка спроможна знати і розуміти виключно усе. Саме тому часто приймаються помилкові і навіть шкідливі на суспільства і держави рішення. Твердження про те, що при тоталітарному чи авторитарному режимі прийняття і реалізації рішень відбувається швидше, бо вони не проходять через широкі дискусії і обговорення, а нав'язуються суспільству правителем чи правлячою верхівкою з обов'язковим жорстким виконанням є незаперечним як і те, що помилкові рішення реалізуються з такою ж швидкістю, тому шкоди від таких правителів і режимів було завдано людству значно більше ніж користі, про що свідчить світова історія.

Що ж являє собою НАІТМС? Нове суспільство не потерпить великого збагачення окремих його членів за рахунок усіх інших через створення великих монополій, холдингів, транснаціональних компаній та корпорацій, що призводить до знищення конкуренції, витіснення з ринку малого та середнього бізнесу і підризу економік цілих держав, які «...вимивають основу економічної функції держави й ставлять саме існування держави як політичного інституту під сумнів» [6, 5, с. 62]. Капіталізм у такій формі довів свою безперспективність і виглядає як утопія [6, 4, с. 45]. Крім того як при державному капіталізмі (соціалізмі), так і приватному – людський фактор несе найбільшу загрозу помилкових рішень у всіх сферах життя суспільства, роботи підприємств, організацій тощо [6]. Людство накопичило і структурувало великий потенціал у науці, техніці та технологіях, методах та інформаційних системах аналізу і здатне вже завтра забезпечити створення відповідних управлінських систем, які б виключали або зменшували до мінімуму можливість прийняття помилкових рішень, що спричинені сьогодні людським фактором. Акумуляування знань та інтелекту людства в одну загальну систему, створення окремих, незалежних національних НАІТМ систем державного управління, у кожній галузі виробництва, на кожному підприємстві тощо, дозволить розвиватися людству шляхом практичності, ефективності, вирішить проблему нерівності суспільства, експлуатації людей, соціальної несправедливості, недосконалого керівництва і т.д. При такій системі зникає таке негативне явище як корупція, відпадає потреба в контролі за несплатою податків бізнесу (тіньова економіка), та в збереженні тої олігархічної системи господарювання, яка дозволяє мати у приватній власності великі виробничі підприємства, ком-

панії, холдинги, корпорації, що забезпечувала власникам непомірно збагачуватися за рахунок суспільства. Середній і малий бізнес має бути всебічно захищений і недоторканий та створені найсприятливіші умови для його розвитку. НАІТМС об'єднавши знання та інтелект суспільства, буде приймати самі потрібні і оптимальні рішення як в питаннях технологічного розвитку таких великих підприємств, що підлягатимуть націоналізації (усуспільненню), так і у виробництві якісної продукції для оптимального забезпечення потреб людей [6].

Хоч кожна людина за своєю природою є недосконалою, але в той же час унікальною, яка здатна проявити свої здібності у будь-чому, та збагатити своїми думками, досвідом, висновками, відкриттями той світ у якому вона живе. Сучасна система управління державою в Україні і світі ще не забезпечена системою, яка б могла охоплювати усі світові знання, людський інтелект, вбирати нові корисні ідеї та пропозиції з кожної галузі (наукової, виробничої і будь якої іншої), синтезуючи і структуруючи їх та отримувати відповіді на всі питання суспільних відносин та державного розвитку. В усі часи окрема людина чи група людей при владі, через помилковість своїх рішень змушувала людство здригатись від заподіяних лих та невиправданих людських жертв, не кажучи вже про тих керівників, які в силу своїх обмежених розумових та вольових якостей не могли забезпечити достойне життя своїх громадян. В Україні згідно законодавства передбачається виборність народом депутатів, мерів, президента та призначення вже тими обранцями на певні посади тих, хто має здійснювати управлінські та контрольні функції (уряд, місцеві адміністрації, прокуратура, поліція, суд). Але якими б розумними, професійними і порядними не були б ці представники влади – вони ніколи не здатні будуть досягнути всі знання суспільства на певному етапі його розвитку, так і запропонувати ідеальну модель управління державою, бо у кожного буде своє бачення. Через це існує така велика кількість політичних партій, що роздирають суспільство на шматки, які наче б то прагнуть покращити життя людей, але усі цей шлях формулюють на свій розсуд. НАІТМС національної держави буде враховувати думку кожного члена суспільства, який жив колись, є сьогодні та житиме у майбутньому, не залежно від його світогляду, освіти, майнового стану, релігійної чи політичної приналежності. Вона перебуватиме у постійному динамічному розвитку, вибираючи золоте зерно з кожної висловленої думки чи пропозиції, безперервно удосконалюючись, що раз у раз нанизуючи на стержневі основи цієї універсальної системи ті позитивні доповнення та зміни, що будуть у подальшому зумовлені необхідністю нового переосмислення у зв'язку з майбутніми відкриттями людства у царині, які здаються сьогодні недосяжними і незбагненими серед нескінченності таємниць Всесвіту. Об'єднаний інтелект національної держави, який зростає і накопичується не може за своїм потенціалом порівнюватися з купкою обранців народу [6].

Для того, щоб хоч трохи наблизитися до суті розуміння даного питання, потрібно визначити світоглядний напрям розвитку людства, від якого буде залежати правильність чи хибність трансформації державного управління за допомогою науково-аналітичних, інформаційно-технологічних мобільних систем. Є два світогляди, дві системи цінностей, які по своїй суті не можуть бути поєднаними, а навпаки – залишаються у постійному протистоянні, створюють глобальні конфлікти на протязі всієї історії людства. – Це космополітичний і націоналістичний світогляди. Космополітичний (імперський) світогляд використовує глобалізм та глокалізм, як нові форми прихованого імперіалізму у якому знищується усе етнічне/національне, створюючи «нове» безнаціональне суспільство без кордонів, армій, національних держав, свідомо створюючи умови для змішування усіх націй в одну гібридну масу. Націоналістичний світогляд, який ґрунтується на тому, що природною основою людства є саме етноси/нації (людські популяції), стоїть на засадах їх збереження та відродження, подолання

наслідків гібридизації (мулатизації), повернення до свого генетичного коріння, створення рівноправних національних держав, збереження національних мов, традицій, культур, психологічних, фізіологічних та генетичних особливостей націй [4, с. 33-43]. Саме з вивчення, дослідження і усвідомлення цих позицій і потрібно виходити, пропонуючи нові моделі державного управління в сучасних умовах стрімкого розвитку науки та інформаційних технологій, уникаючи цивілізаційного конфлікту. Розуміння сутності трансформації передбачає володіння науково-аналітичним, інформаційно-технологічним потенціалом, вмонтованим у нову мобільну систему управління при збереженні своїх власних національних традицій, збереженню культурно-цивілізаційних особливостей, бо в іншому випадку трансформація управління буде деструктивно діяти на розвиток національних держав.

Якщо трансформація передбачає перетворення сутності певного явища з одного стану в інший, то модернізація адаптує процеси до сучасних вимог, надаючи їм позитивних якостей. Внутрішня модернізація є викликом внутрішніх потреб суспільства в середині країни, а зовнішня модернізація здійснюється відповідно до світових процесів [2]. Від держави залежить вибір стратегії розвитку суспільства, політичної організації процесу модернізації чи трансформації, що забезпечить високий рівень розвитку. Різні цивілізаційні системи мають свої унікальні історичні самобутності, що повинні не тільки бути збережені, а й розвиватися і примножуватися, реалізуючи принцип соборності, державності, незалежності та рівності. Саме тому актуальною сьогодні є модернізація чи трансформація національних систем державного управління, оминаючи наддержавні імперські утворення на кшталт Євразійського, Європейського чи інших союзів, наддержавних структур, зберігаючи національну державну незалежність та розбудовуючи рівноправні взаємовигідні відносини у світі. Рух людського суспільства по свідомо нав'язаному глобалістами сценарію знищення націй може привести до зупинки природного розвитку людства і до більш глибоких демографічних наслідків, що спричинить глобальне виродження та деградацію людства. Нова ера вимагає створення нової моделі управління, що будуватиметься на інтелекті кожного представника нації і помножена на загальні світові досягнення у всіх сферах життя людини, що забезпечуватиме постійний розвиток та вдосконалення відповідно до нового якісного наукового, аналітичного, інтелектуального, інформаційного, технологічного наповнення, зберігаючи національну ідентичність та цивілізаційну особливість.

Крім сфер суспільного життя інформаційні технології найбільше проникли у політику, створюючи нові форми взаємозв'язків з суспільними інституціями та громадянами: «електронне громадянство», «електронний уряд», «цифрова демократія», «кіберполітика» і под. Завдяки технологіям стало можливим застосування більш точних методик соціології, опитувань, результатів голосування. Фахівцями були розроблені певні програми для різних івент- та контент-аналізів, які дозволяють дати узагальнену інформацію про політичний текстовий масив та події. Серед них – Yoshikoder, CATRAC, DIMAR, Лекса, Text Analyst та інші. На основі результатів за допомогою комп'ютерних програм дослідники створюють характеристики і дають оцінку цим об'єктам дослідження [1].

Показником ефективності сучасного адміністративного управління є наявність відповідної інформаційної бази, яка спроможна інтегрувати в єдину систему аналізу усі рівні трьох гілок державної влади – законодавчої, виконавчої, судової, з можливістю отримати оптимальне рішення з будь-якого проблемного питання. «Ввійшовши в інформаційний простір, ми по-іншому дивимось тепер на таку науку, як теорія комунікації ... коли споживач інформації переміщується з пасивних на активні позиції ... Лауреат Нобелівської премії К. Гелбрейт сказав про цей феномен, що людина хоче бути почутою. Це нова характеристика людини, яка не настільки явно проявлялася в минулому. Теорія комунікації

і дозволяє налагодити ці зв'язки між населенням і владою, між фірмою і клієнтом, між заводом і споживачем» [3, с. 5].

Висновок. Якими б хибними шляхами не йшло людство у пошуку оптимальних чи універсальних моделей свого розвитку у співіснуванні різних рас, націй, культур, цивілізаційних і світоглядних систем, але у підсумку з розвитком науки, аналітики, інформатики, технологічних програм та систем, у найближчому майбутньому буде об'єднаний весь інтелектуальний потенціал людства в єдину світову науково-аналітичну, інформаційно-технологічну мобільну систему, яка повинна стати допоміжною у державній національній НАІТС, будучи живою, перебуваючи у постійному вдосконаленні та розвитку, мобільною моделлю національного об'єднаного інтелекту, розуму, знань, що унеможливить прийняття помилкових рішень не тільки в управлінні державними інституціями, місцевими органами, але і цілими галузями, великими підприємствами, їх усупільнення (націоналізацію), що дозволить нарешті позбутися олігархів-монополістів, вирішить питання корупції, зловживання в органах влади, мінімізує витрати на утримання державного апарату, ліквідує таке поняття як «партія», «багатопартійність» та «опозиція» і забезпечить права, свободи, достойне життя, максимальну реалізацію потенціалу та здібностей кожній людині, а політичні режими підуть в історію як примітивні способи недосконалого державного управління.

Література

1. Алексеев А. Н. Контент-аналіз, його задачі та засоби. Соціологія культури. 2014. №6. С.15–19.
2. Обушна Н. І. Модернізація – сучасний тренд розвитку суспільства. Теорія та практика державного управління. 2015. Вип. 3. С. 36–44.
3. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации. М.: «Рефл-бук». К.: «Ваклер». 2001. 656 с.
4. Резнік А. С. Націоналізм як основа збереження та розвитку націй. Хмельницький. Видавець ФО-П Стасюк А.С. 2019. 100 с.
5. Экономическая мысль XXвека: сб. научн. трудов. Вып. 1. С.-Петерб. ин-т. внешнеэкон. связей, экономики и права, филиал г. Калининград. Калининград, 2001. 115 с.
6. Резнік А. С. За створення інституту штучного інтелекту нації. Електронні петиції. Офіційне інтернет-представництво Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://petition.president.gov.ua/petition/57014>

УДК 007 : 001 + 004.9

НАЦІОКРАТІЯ Й ДЕМОКРАТІЯ У СВІТЛІ СОЦІАЛЬНОМІМІКРІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Олександр Холод,

*доктор філологічних наук, професор кафедри журналістики
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

Стаття присвячена аналізу соціальномімікрійних процесів, що здійснюються в межах націократії й демократії з позицій двох дослідників, а саме – А. Лобанової й М. Сціборського. Об'єктом вивчення став аналіз понять, що висловлені термінами «мімікрія», «демократія», «націократія», предметом дослідження – порівняння згаданих понять у тлумаченнях А. Лобанової й М. Сціборського. Метою наукової розвідки стало роз'яснення негативного характеру соціальномімікрійних процесів, що відбуваються на тлі демократичних і націократичних трансформацій у державі.

У висновку автор вважає, що дослідження мімікрії Аллою Лобановою як негативного соціального явища сучасного політикуму, а також аналіз прикладу мімікрії в ідеях націократії Миколи Сциборського дозволяють констатувати думку про те, що соціальна мімікрія культурного самовираження є кроком до трансформації свідомості.

Ключові слова: соціальна мімікрія, демократія, націократія, А. Лобанова, М. Сциборський.

The article is devoted to the analysis of socially mimicry processes carried out within the framework of natiocracy and democracy from the perspective of two researchers, namely A. Lobanova and M. Sciborsky. The object of study was the analysis of concepts expressed by the terms «mimicry», «democracy», «natiocracy», the subject of research is a comparison of the mentioned concepts in the interpretations of A. Lobanova and M. Sciborsky. The purpose of scientific intelligence was to clarify the negative nature of the social mimicry processes taking place against the background of democratic and natiocratic transformations in the state.

In conclusion, the author believes that the study of mimicry by Alla Lobanova as a negative social phenomenon of modern politics, as well as the analysis of the example of mimicry in the ideas of the natiocracy of Nikolai Sziborsky, allow us to state the opinion that social mimicry of cultural expression is a step towards the transformation of consciousness.

Keywords: social mimicry, democracy, natiocracy, A. Lobanova, N. Sciborsky.

Проблемою дослідження є аналіз націократії й демократії у світлі соціально-мімікрійних процесів, які фіксуються впродовж всієї історії незалежної України. Дослідження спирається на ідентифікацію понять «націократія» (тлумачення поняття запропоноване М. Сциборським), «демократія» (у традиційному значенні), а також – «мімікрія», «соціальна мімікрія», що запропоновані соціологом А. С. Лобановою.

Об'єктом подальшого вивчення став аналіз понять, що висловлені термінами «мімікрія», «демократія», «націократія», предметом дослідження було обрано порівняння згаданих понять у тлумаченнях А. Лобанової й М. Сциборського.

Метою наукової розвідки стало роз'яснення негативного характеру соціально-мімікрійних процесів, що відбуваються на тлі демократичних і націократичних трансформацій у державі.

Хід дослідження. Мімікрією вважається «властивість деяких організмів імітувати зовнішній вигляд або інші ознаки інших непов'язаних організмів або неживих об'єктів» [5]. Термін «мімікрія» у перекладі з англійської мови означає «наслідує» [6]. Слово «мімікрія» має свій синонім у латинській мові – «imitationis», що перекладається як «імітація». У свою чергу, імітацією «Словник іншомовних слів» називає «1) наслідування; 2) підроблення; 3) повторення музичної теми або мелодії одним з голосів безпосередньо за іншим голосом» [1].

Термін «мімікрія» був вперше введений у зоології Генрі Бейтсом для позначення випадків надзвичайної зовнішньої схожості між різними видами тварин («моделі» та «отримувача сигналу») різних родів або родин» [5]. Дві форми мімікрії у тварин відкрили англійський ентомолог Г. Бейтс та німецький зоолог Ф. Мюллер. З біологічної точки зору, «мімікрія ефективна під час захисту від хижаків лише тоді, коли вид, що наслідує (імітатор), та вид якого наслідують (модель), мешкають на одній території, причому чисельність імітатора істотно нижча, ніж моделі (інакше у хижаків не виробиться умовного рефлексу на певний подразник, пов'язаний з неістинністю жертви)» [5]. Автори статті про мімікрію вважають, що «у разі бейтсівської мімікрії гірше захищений вид наслідує забарвлення або форму добре захищеного». Далі автори енциклопедії наводять приклад: «Деякі тропічні метелики-білани подібні до неістинних для птахів метеликів інших родин. Суть мюллерівської мімікрії полягає в тому, що кілька захищених видів нагадують один одного за забарвленням і формою, утворюючи так зване «кільце»; їхні вороги, виробивши рефлекс відрази до одного з видів «кільця», не чіпають також і інших». Аналізуючи мімікрію в живій природі, дослідники помітили, що «такі кільця утворюють, наприклад, отруй-

ні комахи, що мають попереджувальне червоне з чорними плямами (сонечка, клоп-солдатик) або жовто-чорне (різні види ос, деякі павуки) забарвлення» [5]. Досліджуючи мімікрію у суспільстві, ми звертаємося до соціальної мімікрії, яку детально описала в свої докторській дисертації «Соціальна мімікрія як адаптивний спосіб життєдіяльності» А.С. Лобанова [2].

На думку А.С. Лобанової, соціальною мімікрією слід називати для людини «іманентну властиву розумову здатність відшукувати різноманітні шляхи для пристосування в природному та соціальному (як у небезпечних, так і цілком сприятливих) середовищах» [2]. Автор вважає, що соціальна мімікрія – явище історично і об'єктивно зумовлене «дією загальних і часткових законів суспільного відтворення, пристосування та наслідування». Цікавим є те, що дослідниця називає соціальну мімікрію ситуативною (історичною) «модифікацією хитрості розуму». Причому така хитрість розуму яскраво фіксується не тільки в певних історичних умовах (ми вважаємо, в епістемі як системі знань певної історичної епохи), а й «в критичних, складних, небезпечних для людини умовах або в ситуаціях, що уможливають досягнення нею успіху, гараздкування». Варто зауважити тут про те, що не кожна людина має хитрість як властивість або ознаку поведінки в критичних ситуаціях. Тому навряд чи можна поняття про соціальну мімікрію розповсюджувати чи переносити (екстраполювати) на всіх без виключення індивідів. Наше зауваження підтверджує подальша думка А.С. Лобанової, яка пише про те, що «здатність людини до мімікріювання лише побічно, опосередковано, модифіковано пов'язується з її сутністю» [3]. Отже, соціальна мімікрія може певною мірою свідчити про трансформацію свідомості тих індивідів, які схильні до неї. Оскільки неможливо практично підрахувати кількість схильних до соціальної мімікрії індивідів, остільки ми не можемо стверджувати, що суспільство в цілому здатне до мімікріювання.

Висновок про те, що зарано всьому суспільству наклеювати ярлик «мімікріювальне», ґрунтується також і на тій диференціації соціальної мімікрії на різні форми. А.С. Лобанова пропонує виокремлювати такі три форми соціальної мімікрії за цільовою ознакою: мімікрії-захисту; мімікрії-гараздкування; соціального міметизму.

Дослідниця подає детальний опис кожної із згаданих форм соціальної мімікрії. «Сутнісною особливістю мімікрії-захисту, – пише А.С. Лобанова, – є тактика виживання людей за несприятливих (або нестерпних для них) зовнішніх умов». Автор пояснює, що мімікрія-гараздкування використовує стратегію «реалізації своїх егоїстичних інтересів під маскою дотримання й виконання найвищих за суспільною значущістю та соціальною схвальністю ролей і функцій». Після аналізу соціального міметизму як форми соціальної мімікрії стає зрозумілим, що у індивідів, які схильні до її прояву, фіксуються ознака, яку автор умовно назвала життєвим кредо на кшталт «стати і бути чужим Я». Отже, форми соціальної мімікрії свідчать про те, що якнайменше певна кількість індивідів, певна частина суспільства думають і діють, мають моделі поведінки такими, які слід називати мімікрійованими. Звідси, оскільки зміна моделей поведінки у наших дослідженнях названа мутацією, можемо сміливо стверджувати, що мімікріанти (ті, хто мімікріює) мають змінену свідомість, яка налаштована на досягнення певних цілей.

Продовжуючи аналіз теорії соціальної мімікрії, запропонованої А.С. Лобановою, ми доходимо висновку про те, що необхідно задати про різну спрямованість мутації-мімікрії: позитивну, негативну і відсутність будь-яких змін. Іншими термінами згадані різні напрямки можливих змін у поведінці індивідів і суспільства, яке з них складається, повідомляє дослідниця, згадуючи про деструктивний (дисфункціональний) і конструктивний (функціональний) характери соціальної мімікрії. Визначення якості змін моделей поведінки здійснюється в урахуванні «мети і наслідків застосування мімікрійної поведінки»

[4]. Цікавим є те, що автор пропонує групи поведінки (те, що ми називаємо комунікаційними технологіями) соціальної мімікрії означати у таких способах: імітація (підробка); лицедійство; містифікації.

Слід зазначити, що А.С. Лобанова стверджує про те, що способи соціальної мімікрії запроваджуються (реалізуються) «шляхом обманних вербальних кодів і відповідного одягу, жестів, рухів, міміки» [3], із чим не можна не погодитися. Разом із тим, слід додати, що соціальна мімікрія не обмежується переліченими шляхами реалізації. Варто додати ще великий перелік технологій (у термінах А.С. Лобанової – «шляхів»), які згадуються і детально описуються нами в попередніх працях [11], мають власну специфіку.

Наприклад, А.С. Лобанова вважає «базовим обманним вербальним кодом» неправду, або брехню. Саме вона «становить основу вигадок, лестощів, фальсифікацій, жартів тощо, які використовуються людьми під час мімікріювання, спрямованого на досягнення адаптивних переваг» [4]. Можна передбачити, що брехня у суспільстві, яка є базовим вербальним кодом, підштовхує до думки про визнання її базовим елементом трансформації свідомості. Уточнимо: трансформацією (за визначенням генетиків, від яких пішло використання терміна «трансформація») слід вважати «генетичну модифікацію клітини шляхом введення і подальшої експресії в ній чужорідного генетичного матеріалу (ДНК)» [9]. Оскільки генетична, тобто спадкова, модифікація (зміна) клітини можлива завдяки штучному введенню в неї чужорідного генетичного (спадкового) матеріалу, остільки, слідуючи логіці розмислів А.С. Лобанової, варто зважити на те, що брехня і є чужерідним матеріалом у спадковому інформаційному коді особистості, у його стрижні – системі оцінок особистості. Отже, брехня як вид соціальної мімікрії трансформує свідомість особистості й надає системі її оцінок нового розвитку, нового «зафарбування». Брехня не тільки трансформує, але й викривляє систему оцінок особистості: остання перестає оцінювати з позицій «власних» істин-цінностей. Особистість трансформується завдяки брехні, яка девальвує (обесцінює) її цінності.

Погоджуємося з думкою А.С. Лобанової про те, що серед політиків брехня, а й отже, мімікрія є найрозповсюдженішою. Дослідниця стверджує: «Грунтуючись на отриманих концептуальних засадах соціальної мімікрії, вважаємо, що сфера політики є особливо привабливою для реалізації здатності політичних акторів до майстерності маскування, імітацій, насамперед тому, що вона сприяє завойовуванню та використанню влади, що, у свою чергу, задовольняє їх амбітні особистісні або вузькокланові (групові) егоїстичні інтереси» [4]. Лише зауважимо, що мімікрія політиків є не тільки трансформацією їхньої свідомості, але яскраво відбиває процеси їхньої інмутації (зміни моделей поведінки на гірше). Ефект, який варто деталізувати, ми називаємо інмутаційна трансформація – зміна на негативне моделей поведінки політиків у результаті внесення чужерідних елементів мислення. Наприклад, С. як товариш представника політичного суб'єкту діяльності (партії чи об'єднання), який проповідує ідеологію українського націоналізму чи націократії, не віддає собі звіту в тому, що проповідувана товаришем ідеологія не відповідає його, С., внутрішній системі оцінок і вподобань. С. не може чесно зізнатися своєму націократичному товаришеві у тому, що його висловлення та думки не подобаються С. Година за годиною, день за днем, тиждень за тижнем, місяць за місяцем продовжуються товариські стосунки між С. та його товаришем-націократом. С. не помічає, як поступово мириться з тими націократичними ідеями, які пропагує його політично zaangażований товариш. Поступово С. сприймає раніше «чужі» для нього ідей як звичні, близькі для нього. Такі «чужі» ідеї націократизму стають власними. Особистість С. «переходить» на позиції націократа-товариша і приймає його ідеї, зростаючись із ними. Трансформація свідомості С. як прояв інмутації суб'єкта суспільства відбувається вдало: ефект інмутаційної трансформації фіксується

як успішний. Виникає питання: чому слід вважати інмутаційну трансформацію. С. інмутаційною. Відповідь, на нашу думку логічна: оскільки націократія передбачає, за визначенням ідеолога націократії Миколи Сціборського (праця «Націократія», 1935 рік), «альтернативну суспільно-політичну доктрину і концепцію державного режиму, за якого управління здійснюється через представницькі органи державної влади, організовані на основі солідарної праці всіх соціально-корисних верств нації як найбільш оптимальної форми людського соціуму» [7]. До основних принципів майбутнього соціального устрою М. Сціборський відносив встановлення націократії шляхом національної революції та національної диктатури.

Микола Сціборський вважав, що, націократія – це «режим панування нації у власній державі, здійснюваний владою всіх її соціально-корисних верств» [8]. До основних засад націократії автор відносив такі: національна солідарність (надкласовість і антипартійність); авторитарність (особиста відповідальність керівників всіх рівнів за свої дії); якісна суспільна ієрархія і дисципліна; самоорганізація та самоврядність [8].

Таблиця 1

Порівняння націократії та деморкатії
як можливих факторів інмутації суспільства

№ з/п	Націократія (влада нації)	Критерії порівняння	Демократія (влада народу)
1	емократія	Ідейно-ціннісний опонет – 10%	Націократія
2	Нація	Основна цінність – 10%	Людина
3	Нація як самодостатня кровноспоріднена ієрархічна спільнота.	Джерело влади – 10%	Народ як неструктурована математична сукупність населення певної території
4	нації через її найбільш талановитих, ідеалістичних та національно-альтруїстичних представників, що здатні забезпечити належний розвиток нації та її конкурентоспроможність	Влада належить – 10%	будь-якій людині – громадянину держави, якій виповнилося 18 років
5	Права нації є превалюючими над правами окремих осіб та соціальних інститутів	Домінуючі пріоритети – 10%	Права людини будь-якої нації є домінуючими над правами соціальних інститутів
6	Завдяки представництву на основі державних синдикатів (професійних і їм подібних спілок), до яких мають долучатися тільки суспільно-корисні верстви населення.	Система формування влади – 10%	Завдяки загальним та вільним виборам на основі територіального чи партійного представництва
7	Здобуття прав відповідно до виконуваних обов'язків і взятій відповідальності	Способи отримання прав – 10%	Декларація природніх прав людини, які належать особі за фактом народження
8	Необхідність державного існування нації, спрямована проти анархізму, який заперечує необхідність існування держави і розглядає її як суспільно-політичний атакізм	Державно-правове поле – 10%	Необхідність забезпечення прав людини як основ державності
8	Протистояння комунізму	Світоглядна площина – 10%	Протистояння комунізму
10	За рахунок солідарної співпраці всіх корисних верств нації	Бачення суспільно-історичного розвитку – 10%	За рахунок вільного вибору шляхів прогресу із повагою до прав людини
11	РАЗОМ	100%	РАЗОМ

М. Сціборський декларує основну думку: «Держава трактується націократами як найбільш оптимальна форма існування нації. «Тільки через власну державу нація стає творчим чинником історії й повноправним господарем своєї власної долі. Без цього нація завжди й неминуче стає предметом поневолення й визиску інших державних націй» [8]. Задля доведення думки про те, що націократія нині виступає як інмутація суспільства, варто звернутися до порівняння основних постулатів та цінностей обох суспільних організацій (див. табл. 1 далі).

Аналіз десяти позицій порівняння (за подібністю і розбіжностями) дає право нам констатувати те, що тільки в одній (10 %) позиції демократія і націократія співпадають – у ставленні до комунізму. За іншими дев'ятьма (90 %) позиціями згадані суспільно-політичні устрої кардинально відрізняються. Зазначені 90 % випадків відрізнєння ми трактуємо як інмутаційні по відношенню до демократії, оскільки у дев'яти випадках із десяти націократія викривлює основні положення і постулати демократії. Щоправда, заради об'єктивності, слід занотувати про те, якщо демократію порівнювати з націократією з позицій другої, інмутованим суспільно-політичним устроєм слід буде вважати демократію. Суть висновків залежить лише від куту зору та ідеологічної позиції заангажованих політиків. Для дослідника, який прагне залишатися об'єктивним (таким, що шукає причинно-наслідкові зв'язки між явищами і процесами у суспільстві), і націократія, і демократія є частковими випадками інмутації суспільства.

Повертаючись до теорії соціальної мімікрії А.С. Лобанової, слід погодитися з думкою автора про те, що політична мімікрія – це «мімікрія-гараздування, до якої вдаються певні особистості, соціальні групи, партії чи родові (олігархічні) клани з метою досягнення та утримання бажаної владної ієрархічної позиції в політично-управлінській структурі суспільства шляхом найрізноманітніших імітаційних, маскувальних політичних дійств, ідеологічна спрямованість яких не відображає справжніх ідеологічних переконань її акторів, а є лише їх фікцією, вміло вибудованою бутафорією, яка вводить в оману суспільство» [4]. Остання частина твердження дослідниці підтверджує нашу пропозицію щодо політичної інмутації (зміни моделей поведінки на гірше). Політичні клани прагнуть досягти власної вигоди, користі, що входить у протиріччя з народом, який такі клани обрав під час виборів. І у такому випадку описаний процес слід вважати інмутацією не зважаючи на ідеологічну спрямованість чи то демократії, чи то націократії, чи то фашизму, чи то комунізму.

У будь-якому випадку, економічна, політична, культурна та світоглядна криза розвитку подій, які може спричинити невдало обране керівництво демократичної чи націократичної влади, наслідки приведуть до інмутації суспільства. Такими інмутаційними наслідками, можуть бути ті, що М. Шульга назвала різними варіантами, а саме: «від оптимістичного до песимістичного і навіть трагічного» [12, с. 482]. Останній варіант розвитку подій на політичній арені М. Шульга називає деструкцією влади і дає таке визначення, на яке також посилається А. Лобанова: «руйнування існуючої системи влади самою владою шляхом нічим не обмеженого винищення одного державного інституту іншим. У результаті таких дій деформуються функції державних органів, настає їх безсилля й атрофія, втрачається керованість не тільки в державі, а й у суспільстві» [12, с. 466–467]. Саме найменування державної кризи як «деструкції влади» вже вочевидь підтверджує нашу думку про інмутаційний характер явищ і процесів, що відбуваються нині в суспільстві України і Росії.

Політику сьогоденішнього дня влучно можна назвати, слідом за А. Яценюком, політикою корпоративних інтересів. Задля досягнення вільного доступу до користування природним і людським капіталом політики послуговуються

допомогою фахівців-іміджмейкерів, політологів, паблік рилейшнз, спічрайтерів, соціологів, психологів, комунікаційного маркетингу тощо. Нині навіть існує новий фах – політтехнологія. Сам факт виникнення фаху політтехнологів свідчить про інмутацію влади завдяки мімікрії.

Разом із владною мімікрією, яка веде до внесення негативних змін в поведінку суспільства (інмутації), фіксуються і процеси укріплення треші-міджу (мотлохового, руйнівного образу) влади як інституту держави. На думку А.С. Лобанової, мімікрування представників влади відбувається двома шляхами псування «систем ціннісних орієнтацій і засобів досягнення цілей», а саме:

- «нелегітимної, або справжньої, – особистісно визнаної, проте такої, що не відповідає інституціоналізованим нормам;
- легітимної, тобто уявної (імітаційної, підробної), – особистісно не визнаної, але такої, що відповідає загальноприйнятим (легітимним) суспільним стандартам» [3].

На нашу думку, обидва шляхи є інмутаційними або такими, що тягнуть за собою інмутацію суспільства.

Дослідниця Лобанова А.С. вважає політиків найяскравішим прикладом тих, кого слід називати мімікріантами. Автор повідомляє: «Політик-мімікріант, як правило, вдається до уявної (імітаційної, підробної) системи та намагається примусити соціальне оточення повірити в її «справжність», однак за певних умов він може виявляти й особистісно визнану систему». І занотовує, що «моральною основою життєвої позиції політиків-мімікріантів є подвійна мораль, коли вони «думають одне, а говорять зовсім інше»; «говорять одне, а роблять зовсім інше» замість «адекватності думки та слова», «єдності слова й справи», які вони декларують під час виборчих перегонів, щоб завойовувати симпатії своїх виборців» [3]. На наш погляд, саме мислення політиків-мімікріантів є ілюстрацією кроку до виникнення трансформованої свідомості індивіда як ознаки суспільства гіпермаркетів. Свою тезу доводимо декількома фактами. По-перше, політик-мімікріант пристосовується до ситуації, коли постійно треба відповідати на соціальний запит суспільства, коли треба відповідати соціальному статусу, що наданий йому електоратом (суспільством). Постійно бути зразком, ідеалом-схемою не зможе будь-хто із людей: десь, із кимось, у певній ситуації політик-мімікріант «знімає» машкару із себе і стає самим собою. Необхідність бути не собою на людях поступово перетворює (трансформує) політикову поведінку і мислення. Політик починає думати так, як говорить, робити те, що слід робити, щоб його сприймали як політика. Насправді, політик лише «зростається» з машкарою, роллю, статусом, у той самий час не виконуючи до кінця соціальну роль. Таким чином, поступово політик мімікрією, пристосовується до умов соціального побутування. Отже, трансформована свідомість політика-мімікріанта характеризує перехід індивіда до стану інмутації, до стану, коли індивід змінює моделі своєї поведінки на гірше (у порівнянні з тими моделями, які були притаманні його поведінці до того, як політик став таким). По-друге, трансформована свідомість політика-мімікріанта із часом спотворює реальність навколо завдяки висловенням думок свого внутрішнього світу, завдяки передаванню своєї філософії оточуючим. Із часом думки політика-мімікріанта сприймаються соціальним оточенням як норма, як правило, як інструкція до дій. Отже, суспільство під впливом трансформованої свідомості політика-мімікріанта перетворюється на досить легко керовану масу, натовп, дезорганізовану спільноту, яку ми називаємо суспільством гіпермаркету.

У тому, що свідомість суспільства перетворюється на гіпермаркетове, винні мас-медіа, оскільки саме засоби масової інформації і комунікації тиражують образ мислення політика-мімікріанта, нав'язують моделі поведінки, декларують норми і правила «суспільної гри» життя. Лобанова А.С. вважає, що «пере-

січному громадянину важко проникнути в сутність мімікрійної гри політиків, оскільки засобами масової інформації йому пропонується чітко визначена доза необхідної інформації для того, щоб він повірив у «чесність» намірів того чи іншого політика, тієї чи іншої політичної сили» [3]. Таким чином, мас-медіа є провідниками в світ трансформованої свідомості, провідниками в гіпермаркет свідомості.

Трасформована свідомість політика-мімікріанта характеризується «флуктуаційністю» (термін А. Лобанової), суть якої полягає в тому, що постійної власної і сталої точки зору на події і тенденції розвитку її занепаду суспільства у політика немає. Є тільки та позиція і точка зору, яка допомагає політикові «іти далі наміченим шляхом». Така точка зору політика-мімікріанта є пристосуванням до течії, до оточення і гарно відбивається в терміні «хамелеонократія» (влада хамелеона), яким ми пропонуємо називати пристосування політика-мімікріанта до розумової діяльності вигідної для нього.

Висновки. Отже, дослідження мімікрії Аллою Лобановою як негативного соціального явища сучасного політикуму, а також аналіз прикладу мімікрії в ідеях націократії Миколи Сціборського дозволяють констатувати думку про те, що соціальна мімікрія культурного самовираження є кроком до трансформації свідомості.

Література

1. Імітація [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rozum.org.ua/index.php?a>
2. Лобанова А.С. Політична мімікрія в сучасному українському суспільстві: чи є ремедіум проти її деструктивних наслідків (або про те, як протистояти маскувальним політичним іграм)? [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Staptp/2010_45/files/ST45_03.pdf
3. Лобанова А.С. Соціальна мімікрія як адаптивний спосіб життєдіяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки : http://aspirantura.org.ua/katalog_dissertaciy_Ukraina_text/lobanova-alla-stepanivna-sotsialna-mimikriya-yak-adaptivniy-sposib-jittediyalnosti_42173.html
4. Лобанова А.С. Феномен соціальної мімікрії / А.С. Лобанова. – К. : Інститут соціології НАН України, 2004. – 300 с.
5. Мімікрія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/мімікрія>
6. Мімікрія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rozum.org.ua/index.php?a=term&d=18&t=22624>
7. Націократія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Націократія>
8. Сціборський М. Націократія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrlife.org/main/evshan/natiocracy.htm>
9. Трансформація [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://uk.wikipedia.org/wiki/Трансформація_\(генетика\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Трансформація_(генетика))
10. Українське суспільство 1992–2008. Соціологічний моніторинг [за ред. д.е.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги]. – К. : Інститут соціології НАН України, 2008.
11. Холод О.М. Комунікаційні технології (у теорії імутації) : навч. посіб. [авт.-укл. О.М. Холод]. – К. : КиМУ, 2010. – 147 с.; Холод О.М. Комунікаційні технології : підручник / Холод О.М. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 212 с.; Холод О.М. Теорія імутації суспільства: монографія / Холод О.М. – К. : КиМУ, 2011. – 305 с.
12. Шульга М. Деструкція влади (замість післямови) / Українське суспільство 1992–2008. Соціологічний моніторинг [за ред. д.е.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги]. – К. : Інститут соціології НАН України, 2008. – С. 463–483.

ТОТАЛІТАРНІ ІДЕОЛОГІЇ ЯК ФОРМА КВАЗІРЕЛІГІЙНИХ ВІРУВАНЬ

Ярослав Ювсечко,

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії і політології
Хмельницького національного університету

Визначено сутність і формальні ознаки квазірелігій як феноменів, що діють головним чином у вигляді державних ідеологій чи світських організацій і намагаються перетворити ідентичність їх членів у бажаному для таких організацій напрямку. Підкреслюється, що квазірелігії виникають на межі між священним (сакральним) і світським (секулярним). Вказується також, що тоталітарні утопії XX століття мають усі ознаки квазірелігійних вірувань.

Ключові слова: тоталітаризм, ідеологія, квазірелігія, сакральне, секулярне.

The essence and formal features of quasi-religions as the phenomena that operate mainly in the forms of state ideologies or secular organizations and try to transform the identity of its members in their desired direction are defined. Can be considered that a phenomenon of quasi-religions is arising at the boundaries between sacred and secular. It is also indicated that the totalitarian utopias of the twentieth century have all the hallmarks of quasi-religious beliefs.

Keywords: totalitarianism, ideology, quasi-religion, sacred, secular.

Термін «квазірелігія» вперше було застосовано у 1950–1960-х роках німецько-американськими дослідниками Й. Вахом та П. Тіліхом якраз до політичних ідеологій – ідейних конструкцій, що функціонально замінюють релігію, але не мають сакрального ядра – принаймні, в тому сенсі поняття сакрального, який характерний для традиційних релігій. У певному значенні, термін «квазірелігія» вважався близьким до понять політичної релігії або громадянської релігії, але, на відміну від цих понять, стосувався й інших світських об'єктів поклоніння, що належать не лише до сфери політичного.

На думку Й. Ваха, «псевдорелігія може мати риси релігії у власному сенсі, але в ній людина співвідноситься не з граничною, а з якоюсь кінцевою реальністю». Все це пояснюється цитатою Й. Ваха: «Псевдорелігії є породженням секулярного світу, це якась мутація секуляризму, що наслідує релігію» [1, с. 32].

П. Тіліх також неодноразово звертався до характеристики сучасної йому кризової ситуації і часто зачіпав проблему квазірелігій, до яких відносив фашизм, комунізм і гуманізм. Їхне виникнення П. Тіліх пов'язує саме з процесом секуляризації, яку він оцінює позитивно, вважаючи цей процес засобом де-дemonізації: саме секулярне, на його думку, може з раціональних позицій оцінювати сакральне. Секуляризація несе звільнення від того, що П. Тіліх називає «підпорядкування життя екстатичним формам Священного» [2, с. 396]. Але у випадку, якщо секулярне забуває про свої зв'язки із Священним, втрачає глибинний зміст, воно породжує квазірелігії.

За Тіліхом, виходить, що перетворення якогось об'єкта в бога, якраз і призводить до виникнення квазірелігій, де кінцеві реальності підміняють собою справжні граничні реальності. Тіліх з цього приводу зауважує: «У секулярних квазірелігіях граничний інтерес спрямований на такі об'єкти як нація, наука, особлива форма або стан суспільства, або вищий ідеал людства, які в цьому випадку розглядаються як божественні» [2, с. 133]. Звідси П. Тіліх визначає квазірелігії як «ідолопоклонницьку віру», тобто віру, яка звернена до «помилкових меж», оскільки «...в ідолопоклонницькій вірі попередні, кінцеві реальності піднесені до рівня граничності» [2, с. 164].

Таким чином, квазірелігії, з точки зору П. Тіліха, підпадають під таке визначення релігії, але на відміну від традиційних релігій, у них предметом гра-

ничного інтересу є «народ, наука, певна форма або етап розвитку суспільства, вищий ідеал людства» тощо. Пауль Тілліх особливо відзначає, що для нього квазірелігія не просто наслідування релігії, а лише ті секулярні рухи у суспільстві, які «демонструють переконливі ознаки власне релігій (англ. the religions proper), хоча при цьому вони глибоко відрізняються від них» [3, с. 82]. Наприклад, Тілліх відносить фашизм і комунізм до квазірелігій, оскільки вважає, що вони «є радикалізаціями і трансформаціями націоналізму і соціалізму відповідно, і обидва мають, хоча і не цілком, потенціал дійсно релігійного характеру. У фашизмі та комунізмі національні та соціальні інтереси піднесені до необмеженої граничності. Самі по собі національний і соціальний інтереси володіють високою цінністю і гідні того, щоб віддати за них життя, але ні той, ні інший інтерес по суті не є безумовним інтересом» [3, с. 83]. Нація та ідеальне суспільство стали «богами» для найбільш виразних прикладів сучасних квазірелігій, до яких Тілліх відносить ідеології фашизму і комунізму. Дослідник зауважує, що фашизм і німецький нацизм являють із себе найбільш узагальнені різновиди націоналізму, оскільки, якщо нація є чимось граничним інтересом, назва нації стає священним ім'ям і сама нація наділяється божественними якостями, які багато в чому перевершують реальне буття та життєдіяльність нації» [2, с. 161]. При цьому, відповідальність за те, що відбулось спотворення етнічної самосвідомості, Пауль Тілліх покладає на плечі секуляризму, заявляючи, що «націоналізм в сучасному сенсі слова міг виникнути тільки тоді, коли секулярний критицизм роз'єднав колишню єдність релігійного освячення і групового самоствердження, релігія була витіснена і порожнє місце було заміщено національною ідеєю як граничним інтересом» [2, с. 133].

За Тілліхом, першооснова будь-якої релігії – це «стан захопленості граничним інтересом, по відношенню до якого всі інші інтереси виступають як попередні і який містить в собі відповідь на питання про сенс нашого життя». Усе, що стає справою безумовного інтересу, перетворюється в якогось бога. Так виникає базис для релігієподібних духовних формацій – квазірелігій, у яких справжня гранична реальність підмінена звичайними реальностями, такими як нація, наука, особлива форма або стан суспільства чи людини, вищий ідеал людства тощо, які в цьому випадку розглядаються як божественні, про що вже згадувалось раніше [2, с. 398-399].

Серед іншого, Тілліх вирізняє ще такий тип квазірелігій як ліберальні гуманістичні квазірелігії. У цьому типі квазірелігій свобода, громадянські права, автономія науки можуть стати об'єктом граничного інтересу. Квазірелігійний характер, на його думку, очевидним чином притаманний «ліберальному гуманізму».

Отже, саме трансцендентна (гранична) реальність виступає найважливішим критерієм розмежування релігії і квазірелігії: природа справжньої релігії обумовлена трансцендентною основою, тоді як суть квазірелігії визначає якась поцейбічна реальність, зведена в ранг вищої цінності або змістостворюючого початку. Очевидно, однак, що факт існування такої трансцендентної реальності не піддається науковій верифікації та тому є справою віри.

Один із послідовників П. Тілліха – Дж. Сміт стверджує, що для квазірелігій характерне відчуження (alienation) і спотворення (corruption) релігійних ідеалів або їх перетворення в певний «сурогат». Проте, дослідник підкреслює, що термін «квазірелігія» не має негативних конотацій, ним лише позначаються структурна і функціональна схожість: термін «квазірелігія» протиставляється автором терміну «псевдорелігія», який, на його думку, має відтінок принизливого та зневажливого [4, с. 121].

Джон Сміт у 1994 році опублікував книгу «Квазірелігія: гуманізм, марксизм і націоналізм» [4]. Він використовує у своєму дослідженні як поняття «граничний інтерес», запозичене у Тілліха, так і поняття «нумінозне», введене Р. Отто.

«Граничний інтерес» замінюється у Дж. Сміта поняттям «гранична вірність» (ultimate allegiance). Сміт розрізняє «правильну релігію» (proper religion) і «квазі-релігію». Істотні ознаки «правильної релігії» передбачають наявність релігійного граничного; визнання складного становища людини (відчуження тощо); пошук визволителя або будь-якого способу зміни цієї ситуації. Така сотеріологічна структура має бути присутня, з точки зору дослідника, у всіх релігіях. А об'єкт лояльності і відданості для гуманістів, марксистів, націоналістів кінцевий і обумовлений.

Тоталітарні ідеології, особливо в ХХ ст., стали об'єктом фанатичної віри, неприступним для критики. Дві протилежні тоталітарні доктрини – нацистська та комуністична поділяли однакову ідею колективного спасіння в історії всупереч позаісторичності античної, індійської і китайської філософії. У зміст цієї ідеї обидві доктрини поклали елементи природничих та суспільних наукових знань.

Найвпливовішою тоталітарною утопією, з якою людство увійшло в ХХ століття, був марксизм – не у його суто науковому та філософському вимірах, а в політико-ідеологічному сенсі.

Грандіозні плани «докорінних змін світу», «впокорення природи» і формування «нової людини» висувалися і втілюються у життя у всіх тоталітарних утопіях.

Марксистський (оптимістичний) варіант спасіння світу цілком порівняний зі схемою спасіння, вміщеною у біблійних пророцтвах, що дозволяє вбачати в ньому риси, аналогічні зі старозавітним хліазмом [5, с. 32]. Свою головну мету – перевершити природу і людину як субстанції і створити «нову людину» – комуністичний варіант спасіння вбачав у досягненні кінцевого безсмертя за допомогою наукового воскресіння плоті. Механізм спасіння покладається на людину і досягається політичними засобами.

На загал, у міфоутопічній свідомості реальні предмети виступають як символи істинносущого світу, який перебуває, так би мовити, «за спиною» емпіричних предметів. Різноманітні пам'ятні знаки, присвячені вождям і керівникам, їхні портрети, ритуали, пов'язані з цими символами – неодмінна складова втіленої міфоутопії. При цьому, втілюючи ієрархічність такої свідомості, ці символи мають чіткі ранги. Той, хто нагорі, втілює у собі одночасно символ, емпіричне тіло й істинну сутність світу. Вони в ньому злиті, тому незалежно від особи того, хто нагорі, незалежно від істинності і логічності сказаного ним (а вимовлено може бути і щось цілковито абсурдне), – взагалі, все, що йде «згори», є істина в останній інстанції. Це – за своєю сутністю сакральне слово, навіть якщо воно не закріплене письмовим текстом [6].

Ще одна важлива риса як нацистської, так і радянської квазірелігійної ідеології – це постійне сподівання на диво, на негайний розв'язок тієї чи іншої проблеми шляхом магічного впливу на предмети за допомогою «єдино вірного вчення». Якщо ж диво не здійснюється, то провина за це, передусім, покладається на недостатню досконалість його adeptів, недостатню самозреченість, відмову від власного «я» і немобілізованість внутрішніх сил на виконання свого обов'язку. Інша можливість магічного впливу – принесення в жертву «ворогів народу/нації», їхніх родичів і симпатиків, які самим фактом свого існування порушують гармонію досконалого буття «правильно» улаштованого світу.

Складовою радянської тоталітарної міфології у її розвиненому вигляді є, безперечно, й історична міфологія як певна система квазіфактів та оповідей про значущі події минулого. Тут йдеться про свідомо створену свого часу і підкріплену всією державною могутністю систему ідеолого-політичних міфологем, які з часом перетворилися на певні стереотипи розуміння історії і втілилися у фальшиву історичну пам'ять не лише пересічного люду, а й значного числа претендентів на роль суспільної еліти. Потужна пропагандистсько-міфотворча машина плідно працювала, створюючи такі собі «сакральні казання» [6].

Таким чином, змістовну спорідненість тоталітарних ідеологій та релігійних систем можна чітко прослідкувати через існування альтернативної догматики і системи цінностей, ідей індивідуального та колективного спасіння і відповідних механізмів цього. Такого роду спорідненість виявляє себе і через наявність спільних міфологічних структур, і через відправлення політичних культів, які мали типові ознаки релігійності.

Спорідненість ідеологічної складової тоталітарних політичних систем з релігійним світосприйняттям виявляється через наявність фундаментальних структур міфологічного типу, через спільність своєрідної месіанської ідеї справедливого царства і загального миру та існування альтернативної догматики й аксіології, ідей індивідуального та колективного спасіння з відповідними механізмами досягнення мети.

На жаль, за багато десятиліть було сформовано соціально-культурний тип особистості, для якої тоталітарні міфи або квазівірування виявились настільки укоріненими у свідомості, що постають призмою, крізь яку вона дивиться на навколишню дійсність, сприймає і переживає її. Цей соціальний міф, ці квазірелігійні вірування для таких людей часто є чимось істотнішим та вагомішим, ніж соціальна реальність. Як результат, маємо перманентне прагнення певної частини громадян до «сильної» руки тощо. Ця спільна сакральна картина світу, спільні квазірелігійні вчення про «богів» (Ленін, Сталін тощо) та різних «героїв», спільний міфологічний поділ світу на «своїх» і «чужих» («імперіалісти», «масони» тощо) – це і є ті чинники, що визначають й до сьогодні життя «радянської» людини – носія квазірелігійного світогляду.

Література

1. Wach J. The Comparative Study of Religions. – N.Y., 1958. – 49 с.
2. Тиллих П. Избранное. Теология культуры. – М., 1995. – 441 с.
3. Tillich P. Religion and secular culture // The Journal of Religion. – 1946. – Vol. 26. - № 2. – P. 79-86.
4. Smith J. E. Quasi-Religions: Humanism, Marxism and Nationalism. – N.Y., 1994. – 147 с.
5. Митрофанов Н. Марксизм как ветхозаветный хилиазм // Новый посев. – М., 1992. - №5.
6. Грабовський Сергій. Тоталітарна утопія як квазірелігія XX століття [Електронний ресурс] // <https://www.religion.in.ua/main/27757-totalitarna-utopiya-yak-kvazireligiya-xx-stolittya.html>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. Адамович Сергій Васильович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені В.Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна).

2. Бабій Ірина Володимирівна – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри українознавства Львівського державного університету безпеки життєдіяльності (м. Львів, Україна).

3. Бабенко Людмила Леонідівна – докторка історичних наук, професорка кафедри історії України завідувачка кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (м. Полтава, Україна).

4. Баран Богдан Миколайович – аспірант кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль, Україна).

5. Башманівський Дмитро – аспірант кафедри філософії та політології Житомирського державного університету імені Івана Франка (м. Житомир, Україна).

6. Березовська-Чміль Олена Борисівна – кандидат політичних наук, викладач кафедри політичних інститутів та процесів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ, Україна).

7. Білоус Оксана Михайлівна – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри радіомовлення і телебачення факультету журналістики Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна).

8. Божко Наталія Миронівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна).

9. Бортнікова Алла Василівна – доктор політичних наук, професор кафедри всесвітньої історії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк, Україна).

10. Бортніков Валерій Іванович – доктор політичних наук, професор кафедри політології та державного управління Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк, Україна).

11. Борчук Степан Миколайович – доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна).

12. Бойченко Михайло Іванович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри теоретичної і практичної філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, головний науковий співробітник відділу історії та філософії освіти Інституту педагогіки НАПН України (м. Київ, Україна).

13. Бривко Микола Вікторович – науковий співробітник Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили» (м. Київ, Україна).

14. Будний Василь Володимирович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна).

15. Варипаєв Олексій Михайлович – кандидат філософських наук, доцент, професор кафедри суспільних та гуманітарних дисциплін Харківського державного університету харчування та торгівлі (м. Харків, Україна).

16. Васюк Катерина Миколаївна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна).

17. Вергун Андрій Романович – доктор медичних наук, доцент кафедри сімейної медицини, технічний антиплагіатний експерт наукових праць Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, лікар-хірург (м. Львів, Україна).

18. Вергун Оксана Михайлівна – кандидат медичних наук, доцент кафедри терапії №1, медичної діагностики та гематології і трансфузіології факультету післядипломної освіти Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна).

19. Випасняк Галина Олегівна – кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри іноземних мов НУ «Львівська політехніка» (м. Львів, Україна).

20. Винник Наталія Мирославівна – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри українознавства і філософії Івано-Франківського національного медичного університету (м. Івано-Франківськ, Україна).

21. Вишнівський Дмитро Борисович – магістрант історичного факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ, Україна).

22. Вихрущ Анатолій Володимирович – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Тернопільського національного медичного університету імені І.Я. Горбачевського (м. Тернопіль, Україна).

23. Вознюк Оксана Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри гуманітарної та соціально-економічної підготовки Львівської філії Дніпровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна (м. Львів, Україна).

24. Ворон Наталія Павлівна – аспірантка кафедри історії України історичного факультету Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова (м. Київ, Україна).

25. Гаврилів Михайло (о. Матей), ЧСВВ – кандидат богословських наук, ліценціат з Літургійних наук, викладач Василіанського інституту філософсько-богословських студій (м. Львів, Україна).

26. Гандзюк Олександра Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк, Україна).

27. Гапон Надія Павлівна – доктор філософських наук, професор, професор кафедри психології Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна).

28. Гірня Наталія Мирославівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна).

29. Горда Оксана Михайлівна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою НУ «Львівська політехніка» (м. Львів, Україна).

30. Гурик Мирослава Іванівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та політології Тернопільського національного економічного університету (м. Тернопіль, Україна).

31. Демедюк Марина Валентинівна – кандидатка філологічних наук, наукова співробітниця відділу фольклористики Інституту народознавства НАН України (м. Львів, Україна).

32. Держко Ігор Зеновійович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та економіки Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна).

33. Демкова Тетяна – викладач кафедри мовної підготовки 1 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (м. Харків, Україна).

34. Джура Ольга – кандидат медичних наук, доцент кафедри гістології, цитології та ембріології Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна).

35. Довганюк Вадим Юрійович – магістрант Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, Україна).

36. Дрогомирецька Марта Миколаївна – кандидат філологічних наук, заступник декана факультету іноземних студентів, старший викладач кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна).

37. Дрозденко Віталіна Сергіївна – магістрант історичного факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ, Україна).

38. Дутчак Віолетта Григорівна – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри народних інструментів і народного фольклору ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна).

39. Щенко Тетяна Анатоліївна – кандидатка філологічних наук, доцентка, завідувачка кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, членкиня НТШ (м. Львів, Україна).

40. Жадько Віталій Андрійович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри суспільних дисциплін Запорізького державного медичного університету (м. Запоріжжя, Україна).

41. Жангазінова Руслана Тарасівна – викладач кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна).

42. Загребельна Ніна Іванівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри методики викладання суспільних дисциплін і гендерної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ, Україна).

43. Заторська Оксана – громадянка Польщі українського походження, родина якої пережила насильницьку депортацію, студентка Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (м. Краків, Республіка Польща).

44. Зеркаль Микола Миколайович – доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії Миколаївського національного університету імені В. Сухомлинського (м. Миколаїв, Україна).

45. Зубець Наталя Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, Україна).

46. Зуляк Іван Степанович – доктор історичних наук, професор кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка (м. Тернопіль, Україна).

47. Ішук Наталія Василівна – викладач кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна).

48. Калиновська Оксана В'ячеславівна – старший викладач кафедри української мови Національного університету «Києво-Могилянська академія» (м. Київ, Україна).

49. Карабартін Андрій Валерійович – магістрант історичного факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (м. Київ, Україна).

50. Каралаш Юлія Ігорівна – аспірантка кафедри філософії та політології Житомирського державного університету імені Івана Франка (м. Житомир, Україна).

51. Карась Ганна Василівна – доктор мистецтвознавства, професор, професор кафедри методики музичного виховання та диригування Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ, Україна).

52. Карпішина Діана Ігорівна – магістрант історичного факультету Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (м. Київ, Україна).

53. Качмар Марія – кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу фольклористики Інституту народознавства НАН України (м. Львів, Україна).

54. Киридон Алла Миколаївна – доктор історичних наук, професор, директор Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» (м. Київ, Україна).

55. Кирилюк Олександр Сергійович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Одеської філії Центру гуманітарної освіти НАН України (м. Одеса, Україна).

56. Kiloshenko Olena – Senior lecturer of the Department of Humanitarian Disciplines, National Academy of Culture and Arts Management (Kyiv, Ukraine).

57. Кітик Володимир Васильович – лікар-ультрасонографіст Комунального некомерційного підприємства «4-а міська лікарня» (м. Львів, Україна).

58. Кіцера Олександр Омелянович – доктор медичних наук, професор кафедри оториноларингології Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, дійсний член НТШ (м. Львів, Україна).

59. Кліш Андрій Богданович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка (м. Тернопіль, Україна).

60. Козелко Ірина Романівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна).

61. Козловець Микола Адамович – доктор філософських наук, професор кафедри філософії та політології Житомирського державного університету імені Івана Франка (м. Житомир, Україна).

62. Колеснікова Ірина Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри бізнес-лінгвістики ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (м. Київ, Україна).

63. Коляда Ігор Анатолійович – доктор історичних наук, професор кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (м. Київ, Україна).

64. Комарницький Олександр Борисович – академік НАНВО України, доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський, Україна).

65. Комарницька Людмила Миколаївна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри соціальної роботи та психології Подільського спеціального навчально-реабілітаційного соціально-економічного коледжу (м. Кам'янець-Подільський, Україна).

66. Копієвська Ольга Рафаїлівна – доктор культурології, професор, завідувач кафедри арт-менеджменту та івент-технологій Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (м. Київ, Україна).

67. Кравцова Галина Богданівна – кандидат філологічних наук, молодша наукова співробітниця відділу фольклористики Інституту народознавства Національної академії наук України (м. Львів, Україна).

68. Кравченко Валентина Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української літератури Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, Україна).

69. Кривоконь Наталія Іванівна – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи Чернігівського національного технологічного університету (м. Чернігів, Україна).

70. Кривоконь Олександр Григорович – доктор історичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри автомобіле- і тракторобудування Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (м. Харків, Україна).

71. Криськов Андрій Анатолійович – доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри українознавства і філософії Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя (м. Тернопіль, Україна).

72. Крупський Іван Васильович – доктор історичних наук, професор кафедри теорії і практики журналістики, декан факультету журналістики Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна).

73. Кульчицький Василь Володимирович – лікар-онколог Комунального некомерційного підприємства «4-а міська лікарня» (м. Львів, Україна).

74. Куньч Зоряна Йосипівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувачка кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка» (м. Львів, Україна).

75. Курченко Тетяна Євгенівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та документознавства Національного авіаційного університету (м. Київ, Україна).

76. Кучеренко Світлана Володимирівна – заступник голови правління Благодійного Фонду імені Івана та Юрія Лип (м. Одеса, Україна).

77. Ласкава Юлія Володимирівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри українознавства Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, Україна).

78. Лахно Олександр Петрович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (м. Полтава, Україна).

79. Ленок Марія Іванівна – аспірант кафедри української літератури Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, Україна).

80. Лизанчук Василь Васильович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри радіомовлення і телебачення Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна).

81. Литвинчук Михайло Михайлович – ординатор відділення паліативної допомоги Комунального некомерційного підприємства «4-а міська лікарня» (м. Львів, Україна).

82. Лозинська Ірина Григорівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна).

83. Луц-Пурій Уляна Ігорівна – кандидатка філософських наук, доцентка кафедри філософії та економіки Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, співзасновниця Українського інституту дослідження щастя (м. Львів, Україна).

84. Любчик Ігор Дмитрович – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства і філософії Івано-Франківського національного медичного університету (м. Івано-Франківськ, Україна).

85. Малезник Дмитро Іванович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та філософії історії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ, Україна).

86. Марко Оксана Григорівна – ординатор відділення паліативної допомоги, Комунальне некомерційне підприємство «4 міська лікарня» (м. Львів, Україна).

87. Мартинчук Інна Іванівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та спеціальних галузей історичної науки Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна).

88. Маслій Ольга (с. Андрея) – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Івано-Франківської академії Івана Золотоустого, Згромадження сестер мирносиць (м. Івано-Франківськ, Україна).

89. Мелешенко Тетяна Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент, декан історичного факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (м. Київ, Україна).

90. Мелескесцев Кирило Ігорович – кандидат історичних наук, викладач кафедри історії України та спеціальних галузей історичної науки Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна).

91. Мельник Віра Михайлівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна).

92. Мельник Роман Петрович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини Національного університету «Львівська політехніка» (м. Львів, Україна).

93. Мельничук Олег Анатолійович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, Україна).

94. Микитюк Оксана Романівна – кандидат філологічних наук, доцент катедри української мови Національного університету «Львівська політехніка» (м. Львів, Україна).

95. Міносян Андрій Сергійович – кандидат історичних наук, професор, завідувач кафедри суспільних та гуманітарних дисциплін Харківського державного університету харчування та торгівлі (м. Харків, Україна).

96. Мощинська Оксана Миколаївна – завідувач відділення паліативної допомоги Комунального некомерційного підприємства «4-а міська лікарня» (м. Львів, Україна).

97. Музичко Олександр Євгенович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (м. Одеса, Україна).

98. Музичук Максим Олександрович – магістрант Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ, Україна).

99. Мустафаєв Фемій – народний артист України, доцент, професор кафедри академічного і естрадного вокалу та звукорежисури Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (м. Київ, Україна).

100. Нагорняк Оксана Михайлівна – старший викладач кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна).

101. Накашидзе Ірина Сергіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства Дніпровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. А. Лазаряна (м. Дніпро, Україна).

102. Новаківська Людмила Володимирівна – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (м. Умань, Україна).

103. Осмоловська Олена Юріївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ, Україна).

104. Паваюк Ігор Зиновійович – доктор наук із соціальних комунікацій, провідний науковий співробітник Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, професор кафедри української преси Львівського національного університету імені Івана Франка, письменник (м. Львів-Київ, Україна).

105. Перцева Вікторія Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна).

106. Петрова Наталія Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри археології та етнології України, заступник декана факультету історії та філософії з наукової роботи Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (м. Одеса, Україна).

107. Підгірний Володимир Васильович – кандидат фармацевтичних наук, доцент кафедри фармації факультету післядипломної освіти Тернопільського національного медичного університету ім. І. Я. Горбачевського (м. Тернопіль, Україна).

108. Пітух Христина Ігорівна – магістрант історичного факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ, Україна).

109. Побережець Ганна Степанівна – кандидат історичних наук, асистент кафедри українознавства Миколаївського національного аграрного університету (м. Миколаїв, Україна).

110. Попп Руслана Петрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна).

111. Поцелуйко Андрій Богданович – кандидат філософських наук, доцент кафедри гуманітарної та соціально-економічної підготовки Львівської філії Дніпровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна (м. Львів, Україна).

112. Приймич Лариса Іванівна – вчитель історії та правознавства Шумського ліцею (м. Тернопіль, Україна).

113. Прокіп Андрій Володимирович – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Львівського історичного музею (м. Львів, Україна).

114. Прокіп Валентина Анатоліївна – кандидат філологічних наук, науковий співробітник Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів, Україна).

115. Рева Тетяна Сергіївна – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (м. Київ, Україна).

116. Резнік Анатолій Станіславович – магістр філософії, аспірант кафедри філософії та політології Тернопільського національного економічного університету (м. Тернопіль, Україна).

117. Ренчка Інна Євгеніївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Національного університету «Києво-Могилянська академія» (м. Київ, Україна).

118. Розовик Олеся Дмитрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри українистики Національного медичного університету імені О. О. Богомольця (м. Київ, Україна).

119. Савчин Мирослав Васильович – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна).

120. Санкович Марія Василівна – вчитель вищої категорії суспільствознавчих дисциплін Яблуниської ЗОШ І – ІІІ ст. (м. Яремче, Україна).

121. Сапеляк Оксана Адамівна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу етнології сучасності Інституту народознавства НАН України (м. Львів, Україна).

122. Сегеда Ростислав Антонович – кандидат історичних наук, заступник декана з навчально-методичної роботи, доцент кафедри історії України Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (м. Київ, Україна).

123. Сергіїчук Володимир Іванович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії світового українства Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна).

124. Скус Ольга Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (м. Умань, Україна).

125. Слободянюк Микола Анатолійович – доктор історичних наук, доцент, доцент, професор кафедри українознавства Дніпровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна (м. Дніпро, Україна).

126. Содомора Павло Андрійович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри латинської та іноземних мов Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна).

127. Соколюк Сергій Михайлович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри Військово-Морських Сил Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського (м. Київ, Україна).

128. Старка Володимир Васи́льович – доктор історичних наук, доцент кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль, Україна).

129. Стародубець Галина Миколаївна – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка (м. Житомир, Україна).

130. Стасюк Олександра Йосипівна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу новітньої історії Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України (м. Львів, Україна).

131. Стасюк Олеся Олександрівна – кандидат історичних наук, генеральний директор Національного музею Голодомору-геноциду (м. Київ, Україна).

132. Стахів Марія Олексіївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової та дошкільної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна).

133. Степанець Надія Олександрівна – кандидат філологічних наук, викладач Львівського професійного коледжу готельно-туристичного та ресторанного сервісу (м. Львів, Україна).

134. Стечак Галина Михайлівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна).

135. Суровцева Ірина Юріївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи Приазовського державного технічного університету (м. Маріуполь, Україна).

136. Талалаївська Аліна – магістрант кафедри історії та документознавства Національного авіаційного університету (м. Київ, Україна).

137. Терешкевич Галина Тарасівна (с. Діогена) – кандидат наук із державного управління, доцент кафедри філософії та економіки Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна).

138. Терещук Софія Іванівна – кандидат фармацевтичних наук, доцент кафедри фармакології ВНКЗ ЛОР «Львівська медична академія імені Андрея Крупинського» (м. Львів, Україна).

139. Тимчук Володимир Юрійович – кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, старший викладач кафедри комплексів та приладів артилерійської розвідки Національної академії Сухопутних військ імені Петра Сагайдачного, підполковник ЗСУ (м. Львів, Україна).

140. Tykhomirova Luydmyla – Senior lecturer of the Department of Humanitarian Disciplines, National Academy of Culture and Arts Management (Kyiv, Ukraine).

141. Токмань Ганна Леонідівна – доктор педагогічних наук, кандидат філологічних наук, професор кафедри української і зарубіжної літератур та методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди (м. Переяслав-Хмельницький, Україна).

142. Топалова Світлана Олександрівна – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та соціально-гуманітарних дисциплін Харківського навчально-наукового інституту ДВНЗ «Університет банківської справи» (м. Харків, Україна).

143. Тронь-Радомська Альона Юріївна – аспірантка кафедри історії світового українства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна).

144. Фаріон Ірина Дмитрівна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка» (м. Львів, Україна).

145. Фесенко Андрій Миколайович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри філософії Донецького національного технічного університету (м. Покровськ, Україна).

146. Fedko Victoria – PhD in psychology, a senior research fellow at G.S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine.

147. Фостяк Анна Євгенівна – ординатор відділення паліативної допомоги Комунального некомерційного підприємства «4-а міська лікарня» (м. Львів, Україна).

148. Халецька Леся Пилипівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та документознавства Національного авіаційного університету (м. Київ, Україна).

149. Ходак Ігор Миколайович – D. of S., старший викладач кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна).

150. Холод Олександр Михайлович – доктор філологічних наук, професор кафедри журналістики Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ, Україна).

151. Хомич Роман Миколайович – магістрант історичного факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ, Україна).

152. Цісарик Оріся Йосипівна – доктор сільськогосподарських наук, професор, завідувач кафедри технології молока і молочних продуктів Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького. (м. Львів, Україна).

153. Черкес Надія Дмитрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна).

154. Чикайло Ігор Володимирович – старший викладач кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна).

155. Чікало Оксана Ігорівна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу фольклористики Інституту народознавства НАН України (м. Львів, Україна).

156. Чорна Людмила Олексіївна – кандидат історичних наук, завідувач відділу наукових досліджень Шевченківського національного заповідника (м. Канів, Україна).

157. Чорний Ігор Віталійович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українознавства факультету №2 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна).

158. Чуловський Ярослав Богданович – головний лікар Комунального некомерційного підприємства «4-а міська лікарня» (м. Львів, Україна).

159. Шарпятий Віктор Григорович – доктор історичних наук, професор кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ, Україна).

160. Шишко Олександр Григорович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціології, філософії і права Одеської національної академії харчових технологій (м. Харків, Україна).

161. Щур Юрій Ігорович – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри новітньої історії України Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, Україна).

162. Ювсечко Ярослав Володимирович – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії і політології Хмельницького національного університету (м. Хмельницьк, Україна).

163. Юрченко Любов Іванівна – доктор філософських наук, професор кафедри суспільних та гуманітарних дисциплін Харківського державного університету харчування та торгівлі (м. Харків, Україна).

164. Юрченко Ольга Андріївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та документознавства Національного авіаційного університету (м. Київ, Україна).

165. Яворська Лідія Петрівна – кандидат фармацевтичних наук, доцент кафедри фармації факультету післядипломної освіти Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського (м. Тернопіль, Україна).

166. Ягело Світлана Петрівна – кандидат філологічних наук, вчений секретар університету, старший викладач кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна).

167. Якубовська Марія Степанівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри інформаційної, бібліотечної та книжкової справи Української академії друкарства (м. Львів, Україна).

168. Яретик Микола Миколайович – магістрант історичного факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ, Україна).

169. Ятишук Оксана Василівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка (м. Тернопіль, Україна).

Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті [текст] : збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю 11 – 12 червня 2020 року / науковий редактор Тетяна Єщенко. – Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2020. - 556 с.

ISBN 978-617-7196-23-4

У збірнику наукових праць уміщено матеріали учасників усеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті». Подано розвідки, в яких розглянуто колективну пам'ять і національну ідентичність, міфи, символи й ідеологми комуністичного тоталітаризму у мистецтві, науці й освіті; репресії, голод, державний терор, ідеологічний тиск, війни як засоби знищення української нації, місця української національної пам'яті (топографічні, монументальні, символічні, функціональні); визначено десемантизацію базових ідеологем радянської семіосфери в сучасній українській мові, розглянуто русифікацію як інструмент експансії і (нео-)тоталітаризму; проаналізовано ідеологічну цензуру, тоталітарну риторику і нові маніпулятивні технології у пресі, на радіо, телебаченні, рекламі, в мережі інтернет.

Для науковців у галузі українознавства, істориків, культурологів, філологів.

The collection contains materials of the participants of the all-Ukrainian scientific-practical conference with international participation «Totalitarianism as a system of destruction of national memory». Articles are presented, which consider the collective memory and national identity, myths, symbols and ideologues of communist totalitarianism in art, science and education, repression, famine, state terror, ideological pressure, wars as a means of destroying the Ukrainian nation, places of Ukrainian national memory (topographic, monumental, symbolic, functional), the desemantization of the basic ideologues of the Soviet semiosphere in the modern Ukrainian language is determined, Russification is considered as an instrument of expansion and (neo-) totalitarianism; ideological censorship, totalitarian rhetoric and new manipulative technologies in the press, on radio, television, advertising, on the Internet are analyzed.

For scientists in the field of Ukrainian studies, historians, culturologists, philologists.

Наукове видання

ТОТАЛІТАРИЗМ ЯК СИСТЕМА ЗНИЩЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

Збірник наукових праць за матеріалами
всеукраїнської науково-практичної конференції
з міжнародною участю
11 – 12 червня 2020 року

Підготовку та випуск видання здійснено в Друкарні
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

Підписано до друку 01.06.2020 р.
Формат 70×100 ^{1/16}. Умовн.- друк. арк. 45,175.
Тираж 150 прим. Замовлення № 394.